IN OMNES FERE, D. PAVLI, ET QVOrũdam aliorum Apoſtolorum, epiſtolas explicatio .F. Adami Saſbout Minoritæ, opera & induſtria Cornelij Verburch Delphij in lucem edita.

Epiſtolas hoc volumine explicatas ſequens pagella indicabit.

LOVANII.

Ex officina Antonij Maria Bergagne, Typogra. Iurat. Anno, 1556.

Priuilegium.

Cæs. M. Priuilegio concessum est Antonio Maria Bergagno Typographo iurato Vniuersitatis Louanien. vt ipse solus excudat, distrahat, vendat. F. Adami in omnes fere D. Pauli & aliorum quorundam Apostolorum epistolas explicationem scholasticam, interdictumque alijs omnibus sub pœna in literis Priuilegij contenta, ne quis proximis quatuor annis libellum hunc in Brabantia præsumat Imprimere vendere aut distribuere iuxta literas patentes super eodem negotio expeditas Bruxellæ. Anno 1555. stilo Brabantiæ 24. Nouembr. Signatas P. de Lens.

Index epistolarum hoc volumine explicatarum.

Ad Romanos	fo. 1.
Ad Galatas	fo. 137.
Ad Philippenses	fo. 215.
Ad Ephesios	fo. 257
Ad Colossenses	fo. 305.
In posteriorem D. Petri	fo. 333.
In Epistolam Iudæ	fo. 353.
In priorem ad Timotheum	fo. 365
In posteriorem ad Timotheum	fo. 397
In Epistolam ad Titum	fo. 422
In maiorem partem Epistolæ ad Hebræos	fo. 437.

REVERENDO IN CHRIsto Patri, ac Domino, D. Mathiæ Heesvuyck, monasterij Middelburgensis Abbati, christianę religionis fautori maximo, Cornelius Verburch Delphius. S. D.

VM Cicero homo quidem ethnicus & à religione Christiana prorsus alienus, digniss. D. Abbas, primo officiorum librò Platonem sequutus, neminem mortalium sibi soli natum esse velit, sed partim patriæ, partim amicis & cognatis: imò cũ Christus omnis scientiæ & bonitatis fons in Euangelio passim doceat, cuilibet debere esse curã de proximo suo, adeòque iubeat, siquod est in nobis purioris religionis lumen, in apertum prodere, atque super candelabro in omnium oculis atque conspectu collocare: malè profectò mereri mihi videntur de religione Christiana, qui semper proprio ac priuato intendunt studio, nihilque eorum quæ aguntin vita, in communem hominum societatẽ con-

ferunt. Quod quidem, tametsi in alijs quibusdam viris alioqui doctissimis sit inuenire, optimóque iure reprehendi ac damnari queat: certè de Adamo nostro, eiusque præceptore ornatissimo, sacræ Theologiæ professore eruditissimo. M. Iohāne Hasselio, ex quo Adam hæc eiusque generis cōplura alia, accurata solertîque prudētia hausit, nihil tale dici potest. Ille enim licêt solitariā vitam professus esset, non tamen sibi tātùm studuit, sed omnes suos labores, omnesque vigilias, omnes denique totius vitæ actiones, in aliorum vsus, quoad potuit, assiduè retulit. Hic verò ad supremum eruditionis gradum, & dignitatis, quæ ex studiorum laboribus sperari potest, fastigiū euectus, diuinam Scripturam cum maximo auditorum & totius catholicæ Ecclesiæ fructu, omniumque doctissimorum virorū summa admiratione, in celebri Academia Louaniensi professus est: atque adeô profundissimas Scripturę latebras penetrauit, vt huic vni docendi palma omnium iudicio facilè tribueretur. Atqui in horum numero cùm & tu me-

ritò collocandus mihi videreris, digniss. D. Abbas, vtpote qui non solùm omnes vitę tuę actiones, sed & innumerabiles pecuniarum thesauros in communem omnium vsum cōtuleris, operæpreciū me facturum arbitratus sum, si has, F. Adami lucubrationes tibi dedicarem, tum quòd eodem promouendæ religionis studio flagras, tum quòd singularis illa tua in literas & literatos benignitas, nō hāc tantùm remunerationem, sed hac lōgè etiam maiorem requirat. Si enim (nec immeritò) maxima ijs gratia olim habita fuit, & immortalis gloria semper data, qui philosophorum, aliorumq́ue Ethnicorum libros nihil aut parū admodū ad verā fœlicitatem pertinentes, summa diligentia custodiri conseruariq́ue curauerunt, ne vel tinearum corrosione, vel iniuria temporum nihil non obliterantium interirent: certè quis sanæ mētis diuinum & sacrosanctum hoc tuum studium toto terrarū orbe maximis encomijs celebrare, & ad cœlū vsque laudibus efferre dubitabit? Tu nanque non modò Ethnicorum libros, verumetiam

Christianorum sacra volumina vndique cō quiris, ac posteritati tradere summopere studes. Quis enī nescit quàm incredibili studiorū ardore, quàm feruēti erga Christianā religionē pietate, quātis denique sumptibus, splendidissimā illā omniū authorū genere refertissimā bibliothecā extruxeris? qua nec docta Gręcia, nec diues Germania, nec studiosa Gallia, nec ipsa demum Italia vllam (ni fallor) habeat excellentiorem? Quis praeterea ignorat, quòd huius rei gratia, non semel atque iterū sed sępissime, doctissimos quosque, linguarumque peritissimos viros, in extremas orbis partes ablegaueris, vt, si quae alicubi veterum monumenta adhuc desiderata, laterent, vel noui etiam authores memoria digni in lucem prodijssent, secum ipsi adducerent. Non volo hîc commemorare, quàm amplo stipendio sacrarum literarum professorem in tuo cœnobio perpetuò alere consueuisti, quanto fauore omnes literarum stustiosos prosequi, quanta cum beneuolentia & alacritate excipere, quàm larga praeterea libera-

ralita-

ralitatis obſequia ijs impendere ſoleas, qui vel aliquo eruditionis gradu, vel pietatis, vel ſaltèm aliquo bonę ſpei titulo, tibi eſſent commendati. Sciens hîc prætereo ingenij tui dexteritatem, ſingularem quoque prudentiam, qua totius patriæ cauſis ita præes, negotijs grauioribus ita conſulis, vt non ſolùm ipſi Zelandi, ſed & aliarum regionum optimates te vnicè ament, vnicè colant, obuijſque brachijs amplectantur. Verùm his accuratiùs proſequendis ſuperſedere in præſentiarum viſum eſt, tum quòd notiora ſint, atque conſpicua magìs, quàm vt me illuſtratore egeant, tum quòd de his aliàs & fortè magìs in loco à me dicetur, & vt arbitror, alijs rectiùs quàm tibi. Accipe igitur digniſſ. D. Abbas pro ſingulari tua erga religionem Chriſtianam pietate, feruore & ſolicitudine, tuæ humanitati à me oblatas F. Adami lucubrationes, quas tuis auſpicijs in lucem emittendas putaui, quòd ſub tua tutela ab inuidorum morſibus ſperarem fore tutiores, rogans interim atque obteſtans, vt meam in his

qualem-

qualemcumque operam, certè multorum opinione maiorem, ęqui boníque conſulas. Vale digniſſ. D. diu in Chriſto Ieſu. Louanij ex pedagogio Caſtri, .6. Calendas Nouembris.

CORNELIVS VERBVRCH Delphius ad Lectorem.

Ametsi non dubitarem candide lector quàm plurimos fore, qui magna ducerentur admiratione, quòd post tanta, tamq; præclara doctissimorum virorum in omnes .D. Pauli epistolas commentaria, audeam & hæc .F. Adami imperfecta quidem, et quasi fœtus quosdam immaturos tibi obtrudere: non potui tamen non in meo itinere, quo nuper cœpi, pergere, meisque in superiori libello promissis satis facere. Desinent igiur (in fallor) mirari, dabuntque facilè veniam, vbi hæc penitiùs introspexerint: in quorũ parti commendatione, partim etiã excusatione diutiùs immorari decreueram, sed quoniam (vt in prouerbijs est) vino vendibili suspensa hedera non est opus, in altero penitus supersedebo: de altero verò, hoc vnum te latere nolo candide Lector, hæc nõ relicta ab Adamo propria manu scripta, sicut priora illa, sed solũ à me, ipso in scholis viua voce, idque frequenter et ferè semper memoriter dictante, excepta esse: ex quo facilè huius viri et eruditionem singularem, et præclari ingenij magnitudinem intelliges. Quare Candide Lector, si fortè locus se aliquis obtulerit, qui vel exactiùs vel planiùs explicari posse videbitur, cogitabis (id quod res est) ipsum autorem ob mortem (prò dolor) immaturam, ad limam reuocare non potuisse. Vale.

ARGVMENTVM IN EPIstolam D. Pauli ad Romanos scriptam.

IN epistola quam ad Romanos scripsit, hanc potissimum secundum August: versat Apostolus quaestionem: Vtrùm Iudaeis solis Euangelium Domini nostri Iesu Christi venerit propter merita operum legis: an verò nullis operum meritis praecedentibus, omnibus Gentibus venerit iustificatio fidei, quae est in Christo, vt non quia iusti erāt homines, crederēt in Christū, sed vt credēdo iustificati, deinde iustè viuere inciperēt. Quaestio haec nata est ex schola Iudaizantiū, quorū duplex fuisse genus in nascentis Ecclesiae primordio, ex actis Apostolorum discimus. Alterum quod arbitrabatur gratiam Euangelij peculiariter Abrahae posteris promissam, non esse propagandam ad Gētes prophanas, simulachrorum ac daemonum cultui deditas. Alterum quod non arcēdas putabat, sed legis oneribus subijciēdas, vt per legem purgatae atque exercitatae hoc modo gratia Euāgelij dignae efficerentur, & fides in Christum ipsis accedente lege esse poßit salutaris, perinde quasi Christus opus haberet adminiculo legis Moysaicae, & tanquam Deus statuisset per Christi fidem ad salutem perducere eos, qui aliunde quàm per Christum fuissent iustificati. Docet igitur Apostolus omnibus venisse Euangelium, non Iudeis solùm: verumetiam & Gentibus, ostendens gratuitum Dei donum esse iustificationem, nec ex lege, sed per fidem in propitiatorem, quem annunciat Euangelium, contingere homini prorsus absque omni operum merito, dignitate, qualitate siue commendatione. Atque hic est huius epistolae status, ad quem referenda sunt vniuersa ab

Augu. in li. expositionis inchoatę super epist. ad Rom.

De hoc genere iudaizātiū est mētio actorū 11.

De hoc genere multa refert Luc. actorū 15. & 21.

sa ab

ſa ab exordio epiſtolæ vſque ad caput.12. vbi omiſſa diſputati-
one de iuſtificatione, ſiue de gratia & operibus, tranſit ad lo-
cum moralem. Ita vt duæ ſint huius epiſtolæ partes: Alte-
ra dogmatica, cuius argumentum iam recitauimus. Altera e-
thica, varia complectens de virtutibus & moribus præcepta,
quæ ſuo loco explicabuntur. Hæc de argumẽto epiſtolæ. Scrip
ta eſt aũt poſt vtramque ad Corinthios, quod manifeſtum eſt,
partim ex hac epiſtola, partim ex illis quæ ad Corĩthios ſcrip-
tæ ſunt. Siquidem in vtraque ad Corinthios, ipſos Corinthios 1.Cor. 16.
hortatur Apoſtolus, vt in pauperes Hieroſolymitanos oſten- 2.Cor.1.8.
dant munificentiam ſuam, atque vt in eorum ſubſidium curẽt & 9.
collectam eſſe pecuniam aliquantam in id tempus, quo Hiero-
ſolymam profecturus ſit. De qua pecunia vt iam collecta, ſic Cap. 15.
ſcribit Romanis. Nunc igitur proficiſcor in Hieruſalem mini
ſtrare ſanctis. Probauerunt enim Achaia & Macedonia col-
lationem aliquam facere in pauperes ſanctos, qui ſunt in
Hieruſalem. Vnde manifeſtum relinquitur, iſtam poſt
illas eſſe ſcriptam. Eam autem ob cauſam primo lo-
co (vt habet Auguſtinus in epiſtola ad Six- Aug. ep. 105 ad Sixtum
tum) collocata eſt, quòd gratiam illã
commendet, quæ caput eſt & fun-
damemtum atque initiũ gra-
tiarum à gratia fi-
dei exordiens.

Finis argumenti.

da
est
actor
De h
gen

IN EPISTOLAM AD ROMANOS EXPOSITIO.

F. ADAMI SASBOVT DELPHII.

CAPVT PRIMVM.

PAVLVS SERVVS IEsu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euãgeliũ Dei (quod antè promiserat per Prophetas suos in scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnẽ, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundũ spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri, per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius, in quibus estis et vos vocati Iesu Christi) omnibus qui sunt Romæ dilectis Dei, vocatis sanctis, gratia vobis et pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

INitium huius epistolæ vsque ad eum locum, Primùm quidem gratias ago, præter elleipsin.i. defectum, hyperbaton id est sensus perturbationem habet. Qua figura non hoc solùm loco, sed aliàs frequenter vtitur Paulus, propter mirabilem sibi occurrentium rerum, earumque diuersissimarum copiam. Ordo verborũ est iste: Paulus seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euangeliũ Dei, omnibus qui sunt Romæ dilectis s. scribit salutationem, hoc modo, gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo. Reliqua quæ interiecta sunt, perturbant orationem, atque obscuriorem reddũt, quare per parenthesin legenda sunt, quemadmodũ in textu annotauimus.

¶ PAVLVS] De nomine Pauli multa passim disputantur. Sed satis constat gẽtilitiũ illi fuisse ab infantia nomẽ Saul, siue Saulus: quod plausibile habitum est in tribu Beniamin, ob primum in gente Israelitica regem electum à Domino. An autem cum hoc nomine & Pauli vocabulum ab initio possederit, quia ciuis Romanus fuit, apud quos gratius fuit nomen Pauli, quod censet Origenes: An verò à conuersione sua ex Iudaismo ad Fidem Christi, sic primum dici cœperit, vt cum religione mutata, & nomen intelligatur cõmutatum: quod putat Ambrosius: An denique ob Sergium Paulum proconsulem, quem primũm ex gẽtibus Christo lucrifecit hoc nomẽ reportauit, quæ sententia Hieronymi est & Augustini: An aliam ob causam sic fuerit ap-

Hier. in epist. ad Philemonē August. lib. 8. cōfess. ca. 4. Ex priore inquit, Saulo Paulus amauit vocari, ob tam magnæ insigne victoria.

pellatus, planè incertum est ex scriptura: Et quia incertum est, nulla dictarum iam opinionum reijci potest, vt quæ omnes & singulæ magnos habeant authores. Quod autem Erasmus contra sententiam Hieronymi adfert ex ca. 13. actorum: Apostolum, Paulum vocatum antequam conuertisset Sergium Paulum, facilè soluitur per anticipationem figuram literis sacris multùm familiarem. Et (vt pro sententia Hieronymi aliquid dicatur) non sine ratione est, quod Lucas quū in præcedentibus capitibus vsque ad eum locū vbi historiam de Sergio Paulo describit, Apostolum perpetuò Saulum vocasset, post proconsulem Christo lucrifactum semper Paulum, & nūquam Saulum vocat. Iam quę de huius nominis etymologia hoc loco traduntur ab interpretibus æquè vt illa quæ de appellatione disputātur incerta sunt. Si quidem alij illā petūt ex Hebræa lingua, alij ex gręca, alij ex Latina. Si origine gręcū est nomē Pauli, etymologia eius non est petenda ex hebræa lingua, quod faciunt ij qui dicunt significare mirabilem vel electū: Neque rursus ex Latina, quod faciunt illi qui dicunt significare modicum vel pusillum. Si verò origine latinum vocabulum est, etymologia peti non debet ex græca linguæ, quod faciunt, qui volunt significare quietum. Multò minùs ex Hebręa & gręca, vt illi qui dicunt significare os tubæ, Quare cùm lateat à quo fonte descendat vocabulum Pauli, Hebræóne an græco, an latino, incerta sunt omnia quę de etymologia eius disputātur. Secùs est de nomine שאול Saul, quod cōstat origine hebræum esse, & sonare expetitum à radice שאל schaal, quod est petiuit, postulauit siue commodauit. Ambrosius tamē qui inquietudinem significare contēdit, respexit (vt verisimile est) ad fontē græcum. Nam radix hebræa nihil huiusmodi significat. Apud gręcos autē Σαλεύω est quatio, fluctuo: Σαλος commotio, tumultus propriè maris. Cui voci si addas literam vnam videlicet υ iam habes nomen Saul. Sed satis hac de re.

Hieron. ad Philemonē

Aug. de spiritu et litera ca. 7. In enarratiōe psalm. 72. tracta 50. homeliarū, homilia 17 & in expositione epistolæ Ioānis tractatu 8

Ambros. in cōmētarijs epistolæ ad Romanos.

Seruus Iesu Christi.] Aliud est seruus, aliud minister: seruus enim addictitius est, minister non item. Nominat ergo se seruum Iesu Christi, vt profiteatur se totum esse huius Domini, illius tātum negotium agere, præter hunc nihil se nouisse, præter hunc se nihil prædicare, nihil spirare vel viuere. Vocabulum (Iesus) origine Hebræū est. (Christus) verò græcum: huius ratio exprimitur act. 10. Quē vnxit Deus Spiritu Sācto & virtute: illius verò Matth. 1. Vocabis nomē eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populū &c. De hoc nomine vide Reuchlyn in libro de verbo mirifico, vbi mira de eo scribit.

Vocatus] hoc loco vt ex græco patet, nō participiū est, quasi ita dictus aut appellatus, sed nomē absolutū idē valēs ac si dicas vocatitius, siue vocatiōe Apostolus. Istud adijcit vt intelligāt Romani ipsum nō abijsse, nec spōte se huc ingessisse, sed accitū esse à Christo in apostolatū

Apostolus] Notandum hic, nomen (Apostoli) in scriptura non tantùm ministerij siue officij vocabulum esse, sed præter ministerium complecti dignitatem & primatum, quod manifestum est ex cap. 12. prioris epistolæ ad Corinthios. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos &c. et cap. 4. ad Ephe. Ipse dedit quosdam quidem Apostolos. Ex quibus locis discimus non tam latè patere ipsum nomen Apostoli, quàm alioquin pateat eius etymologia, quæ exprimitur Ioannis. 13. Non est Apostolus maior eo qui misit illum. Quæ ratio vtique in septuaginta illos, quos designauit Dominus Lucæ. 10. ad Euangelicæ prædicationis munus competit, non tamen nomen Apostoli secundum vsum quem habet in scriptura, vt quod solis duodecim à Saluatore peculiariter inditum est Lucæ. 6. & postea in paucos alios translatum: vt in Paulum & Barnabam, qui act. 14. Apostoli dicuntur: & Iacobum fratrem Domini Episcopū Hierosolymitanum, de quo ad Galat. 1. Aliū Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini: fuit enim hic extra nu-

tra numerum duodenarium, alius à Iacobo Alphæi, & Iacobo Zebedæi. Nomen Apostoli Paulus etiam tribuit Epaphrodito. 2. cap. ad Philip. vbi videndũ, an nominis tantùm, an etiam rei per nomen significatæ communicatio fiat. Cũ igitur inter ministros, quos ad ædificationem corporis Christi in Ecclesia Spiritusſanctus instituit, primum & dignissimum locum secundum Paulũ Apostoli obtineant, facile intelligere est, quænam competat illis potestas: nimirum nõ nudum verbi ministerium, sed prȩterea authoritas prohibendi, præcipiendi, legésque ferẽdi. Et proinde inualidum est hoc Caluini argumentum. Apostoli nomine suo potestatem suam præ se ferunt, qui quum legati dicuntur, liquet ipsis & eorum successoribus, non aliam fuisse potestatem quàm enunciandi quod erat in mandatis. Inualidum inquam est hoc argumentum, ex eo quòd iam ostensum est, non totam vocis significationẽ etymologia comprehendi. Quod nõ in hac solùm voce, sed in alijs quoque quã plurimis agnoscere est: vt in nomine dictatoris, item consulis, Episcopi &c. Vult me (ait Cicero in Epistola ad Atticũ libro. 7.) Pompeius esse, quem tota hȩc Cãpania & ora maritima episcopum habeat, ad quem delectus, & summa negotij referatur. Hìc (episcopus) nomen dignitatis est, quam tamen non includit eius etymologia. Non enim hoc habet ratio nominis huius, vt eum significet penes quem sit summa rerum, sed absolutè inspectatorem. Verùm demus vt in nomine Apostoli nihil aliud includatur quã in ipsius etymologia, quòd falsum est, minimè indè licebit inferre, quod infert Caluinus: videlicet penes ipsos non aliã fuisse potestatem quàm enunciãdi quod erat in mandatis. Non enim duodecim illi à Domino electi, Paulus, item & Barnabas, solùm Apostoli fuerunt, sed præterea pastores & Episcopi, adeóque omnia episcoporũ & pastorum officia ipsis competunt, inter quæ sunt regere, præcipere, ordinare &c. Attendite (ait Apostolus act. 20) vobis & vniuerso gregi in quo vos Spiritusſanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei: Sanè potestatem excommunicandi, & tradendi satanæ vendicauit sibi D. Paulus: Authoritatem itẽ condẽdarum legum, vt ex ipsius Epistolis patet: maximè ex priori ad Corinth. cap. 11. Sed dixerit quispiam, si nomẽ hoc (Apostolus) præter ministerium cõuoluit secum dignitatem. & mandandi prohibendique authoritatem, quomodo à catholicis passim dicitur, ipsos Apostolos in apostolatu fuisse pares, cùm non eadem, quantum ad præcipiendum, ipsis fuerit potestas, sed maior penes Petrum quàm cȩteros? Dicendum parem quidem fuisse Petri cum alijs potestatem Lucæ. 6. vbi Apostolus instituitur, sed præcipua illa, & excellens authoritas atque honoris prærogatiua multò post concessum munus Apostolicum ipsi contigit: nimirum post Christi resurrectionem, cũ Ioannis vltimo dictũ est ei: Pasce oues meas, quibus verbis cæterorum quoque Apostolorum, quibus vsque ad hoc tẽpus par fuerat, caput institutus est.

Segregatus in Euangelium Dei] Hoc verbo (segregatus) significare vult se non temere vocatum ad Apostolici muneris functionẽ, sed delectũ ac selectũ. Græce enim est ἀφωρισμένος: ἀφωρίζειν aũt est nõ solũ separare, sed etiã adhibito iudicio seponere ac secernere. Segregatus ergo velut eximiũ quoddã & electũ organum ad munus Euangelij prȩdicandi. Euangelium autem est annunciatio lȩta de Christo, quòd ipse qui tot retrò seculis promissus est, & variè præscriptus in prophetis, iam demum exhibitus sit orbi, & venerit ad liberandum populum suum, nõ Iudæos solùm, sed omnes omnino credentes, à tyrann[illegible] diaboli, & gratuitò illos reconcili[illegible] Deo, quẽ offenderãt. Hoc Euãgeliũ quia Deus notũ fecit (nõ enim humana ratio deprehẽdit illud) & diuulgãdũ præcepit per Apostolos toti orbi, idcirco Dei appellauit.

Quod antè promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de Filio suo]

Quę superiùs exposita sunt, pertinent ad cōmendationē personę scribētis. q̄ autē hîc sequūtur ad cōmēdationē rei, de qua agitur, videlicet Euangelij, quod variè cōmēdat, & primò quidē ab antiquitate: Euangeliū inquit, cuius iam memini, res antiqua est, iam olim multò antequam exhiberetur, illud promisit Deus. Promisit autem non per vulgares homines, sed per prophetas, nec per quosuis prophetas, sed per eos, quos ad vaticinium ipse afflauit: hoc est quod dicit [suos] ne quis suspicetur vates gentilium. Atque hæc promissio ne excideret tractu temporis, curauit eam descriptam esse in scripturis, non quibuslibet, sed in scripturis sanctis, id est illis, quæ solæ immunes sunt ab omni falsitate, & errore. Ista etiam non parum faciūt ad commendationem Euangelij, maximè autem ad eam rem facit quod sequitur, [de Filio suo] vtique naturali, vero, ac proprio. De huius regno ac imperio est Euangelium istud.

Qui factus est ei ex semine Dauid secūdum carnem] Istud adijcit, vt intelligant Romani quid sentire debeant de Filio isto. Factum esse dixit interpres, pro eo quod est esse cœpisse. Laurentius Valla potiùs vertendum fuisse putat, genitus, aut natus. Vox enim gręca γίνομαι cuius participio hic vtitur Apostolus, significat & fieri & nasci. Semen autem metaphorā habet: sumitur enim pro posteritate: Caro verò synecdochen: nam pro humana natura ponitur, cuius altera tātum pars est caro. Sensus ergo est: qui iuxta humanam naturam ortum cœpit ex posteritate Dauid, id est, qui homo factus est ex Maria virgine. Pronomen (ei) non est in gręcis codicibus neque Chrysost. in commentarijs vllam mentionem eius facit, nec Theoph. nec Oecu: Latini tamen constanter legunt & eorum glossæ interpretātur, vt hoc sit, quod ad gloriam nominis eius. Vide Thomam in 3. parte quæst. 16. art. 7. vbi disputat. An vera sit propositio, homo factus est Deus.

Qui prędestinatus est Filius Dei in virtute secūdum spiritum sanctificationis] Aliter græci, aliter latini hunc locum interpretantur. Græci vocem Pauli quam interpres noster vertit, prædestinatus est, accipiūt vt idem valeat quod declaratus, hoc sensu: Ipse qui factus est ex semine Dauid secundum carnem, quem proinde constat verum fuisse hominem, declaratus est, ostensus, manifestatus & probatus est fuisse Filius Dei. Primò per mirabilem illam potentiam, quæ apparuit in operibus ipsius. i. miraculis eius, hoc est quod dicit [in virtute]. i. per virtutem siue potentiam. Nam (in) pro (per) familiare est Euangelicis & Apostolicis literis. Virtutem pro potentia sumi hoc loco manifestum est ex græco. Est enim δύναμις & non ἀρετὴ. Secundò demōstratus est fuisse Filius Dei, ex spiritu per quem dedit sanctificationem, id est, (vt planiùs dicatur): Ostensus est Filius Dei, ex eo quòd ex se potuit dare Spiritū sanctum, & remittere peccata, non quomodo sacerdotes, sed sua authoritate, & propria virtute seu potestate, atque hoc est quod dicit [secundum spiritum sanctificationis] Præpositio (secundum) est obiecti siue materię, in qua res hæc, quę patefit, diuinitas Christi versatur. Tertiò et postremò ex eo quòd more cæterorum hominum mortuus quidem, non tamen à morte potuit detineri, sed deuicta & cōculcata morte surrexit suapte virtute, & se vitæ restituit, hoc est quod sequitur

Ex resurrectione mortuorum I. Ch. D. N.] Vbi notandum tria hæc, resurrectio, resurrectio mortuorum, resurrectio ex mortuis phrasi scripturæ idem valere. Quare dicere potuisset, ex resurrectione Iesu Christi à mortuis, vel ex resurrectione Iesu Christi, qui sermo planior fuisset, non tamen absque omni incommodo propter genitiuum Iesu Christi, qui adijci videtur quasi alius fuisset Filius Dei, alius Iesus Christus. Verùm licèt nobis incōmodus videatur sermo, Hebræis tamen vsitatissimus est, qui eleganter vice pronominum proprijs nominibus vtuntur: Vt fecit Moyses sicut præcepit Dominus Moysi, quod latinus dixisset, sicut prę-

cut præcepit ei. Hoc ferè pacto Græci hūc locum interpretantur, Latini autem ad hūc modū exponūt. Qui Filius Dei quatenus factus ex semine Dauid secundum carnē prædestinatus est, definitus, & ab æterno decretus est fore Filius Dei, habens immensam illam & diuinam virtutem secundum aliam naturam, nempe illam, quæ ipsa in se sancta omnis sanctitatis fons est. Ita vt prædestinatio siue decretum Dei referatur ad personā illā quę est Filius Dei, tantum ratione humanæ naturę. Quod aūt ille homo sit Filius ver' Dei in virtute secundū spiritū sanctificationis id patefactum est ex resurrectione ipsius à mortuis. Secundum hanc interpretationem illud [in virtute] refertur ad [Filium Dei,] non autē ad id quod præcessit, [prædestinatus] Et præpositio (in) significationem habet beth ב hebraici, quod interdum est comitis, quemadmodum etiam hic vertit Erasmus loco (in) substituēs (cum), Filius Dei cum potentia. i. pollens virtute. Istud autem [secundum spiritum sanctificationis] cohęret illi, quod proximè præcessit, videlicet in virtute, vel Filius Dei in virtute. Et accipitur spiritus non pro persona, sed pro natura spirituali, quemadmodū Ioānis 4. Spiritus est Deus: Et posterioris ad Corinth: 2. Dominus est spiritus. Hæc satis aptè hęrent cum pręcedentibus. Ista verò (ex resurrectione mortuorum) nec commodè iūgi possunt cum verbo prædestinatus, neque cum Filio Dei, neque cum ijs quæ sequuntur, in virtute secundum spiritum sanctificationis. Quare vt constet sententia intelligunt ferè Latini interpretes verbum vnum nempe patefactum seu manifestatum. De hac Latinorum interpretatione vide Tho. 3. parte quæst. 24. art. 1. & 2. Vtra autem harum expositionum probabilior sit, difficile est pronunciare. Erasmus Græcorū præfert, tū quòd nihil in ea salebrę occurrat, tum quòd ad amussim quadret instituto Pauli. Verùm diligētius singula perscrutanti probabilior fortasse videbitur, licèt difficilior sit, Latinorum expositio.

Nam vox græca ὁρίζειν, cuius participio hic vtitur Apostolus, licèt inter cætera significet declarare, ostendere, in ea tamē significatione nusquam reperitur in scripturis, sed frequēter in alia, quam noster reddidit interpres, quæ est destinare, decernere, definire vel præfinire. Vt Act. 2. Hunc definito consilio & præsciētia Dei traditum interemistis &c. Rursus cap. 10. Quia ipse constitutus erat à Deo Iudex viuorum & mortuorum. Rursus. 17. cap. Definiens vel (vt vertit Erasm.) præfiniens statuta tempora &c. In quibus vbiq; est vocabulum huius loci. Et quēadmodum vox simplex ὁρίζω, sic & cōposita προορίζω in hac duntaxat significatione reperitur in sacris literis. Loca in promptu sunt: Act. 4. facere, quæ manus tua & consilium tuum decreuerunt fieri: Prioris ad Corin. cap. 2. Loquimur sapientiā Dei in mysterio, quam prædestinauit, siue (vt vertit Eras.) præfiniuit ante secula Deus in gloriam nostram: In epistola hac cap. 8. Quos præsciuit, hos & prædestinauit &c. Ad Ephes. 1. Prædestinauit nos in adoptionē filiorū Dei. Præterea Dionysius Ario. c. 5. de diuinis nominibus dicit προορίζειν vocabulū peculiare esse Theologiæ quo nomine ipse sacram scripturam intelligit. Quare huius vocabuli significatio non nisi ex Theologia est petēda. In qua autem significatione, ea voce vtitur scriptura, ex locis iam adductis patet. Quicquid post titulum Pauli hactenus explicuimus, ad commendationem Euangelij pertinet, quod tunc temporis laborabat inuidia nouitatis. Vnde tacitā vsus antipophora dixit, multis retrò seculis illud promissum, non à quouis, sed à Deo: nec per quosuis, sed per prophetas & hos quidem Dei: nec id quibusuis instrumentis, sed in scripturis sanctis. Deindè velut definiens Euāgelium adiecit, de Filio suo, qui factus est ei &c. geminā Christi in vna hypostasi naturam mirabili verborum emphasi describēs. In qua descriptione Dauid potiùs meminit quā Abrahæ licet & huius filius fuerit Christus secūdum carnem: vt hac ratione ad

lectionem psalmorum, in quibus iucundis admodum tropis, atque magnificè regnum siue imperium Christi expressit Dauid, ipsos Romanos prouocaret.

Per quem accepimus gratiam, & apostolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus] Hic rursus redit ad commendationem suæ personæ, vel potiùs officij, quod mira commendat epithasi. Non enim seruum se tantùm dicit Iesu Christi, sed præterea Apostolū, nec quauis ratione Apostolū, sed vocatione, hoc est, accersitum ad Apostolatum: nec accersitum modò, sed veluti electum vas, & eximium quoddam organum sepositum, ac segregatum in munus Euangelij prædicandi. Segregatum autem non per quemuis, sed per eum quem annunciat Euangelium, hoc est, per Iesum Christū verum Deum, & verum hominem. Nec vt vnius tantùm gentis Apostolus sit, sed gentium absolutè omnium, hoc nempe est quod dicit, per quem accepimus gratiam & apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus: Quibus verbis studet Apostolus conciliare sibi fidem, & authoritatem apud Romanos. Gratia nonnunquam beneficium significat, quod confertur gratuitò: nonnunquam fauorem, nonnunquam obligationem beneficij, Quam verò significationem hîc habeat declarat id quod sequitur, [& apostolatum]. Est enim epexegesis, quę scripturis familiaris est, quia coniunctio (&) tantundem valet, ac si dicas, id est. Sic Chrysost. cuius verba hęc sunt, Non nostræ virtutis est opus, quòd apostolatum gerimus: non enim multis laborū conatibus hanc dignitatem sortiti sumus, sed velut gratiam gratis accepimus. Cui commentario ex diametro repugnat annotatio Erasmi, quæ sic habet: Pro apostolatu nos semel duntaxat vertimus apostolici muneris functionem, ne quis dignitatem Paulo significari putet. Vt enim ἐπισκοπὴ est ipsa functio episcopatus, sic & ἀποστολὴ apostolatus. Hactenus Erasmus, cuius authoritas non tanti apud nos esse debet atque Chrysostomi: neque ipsius tantū Chrysost. sed & Origenis, qui eodem plane modo quo ille apostolatum interpretatur, quorum vterque in lingua græca doctissimus fuit. Atque vt rationem illā: Vt enim ἐπισκοπὴ &c. à fundamēto penitus euertam, aliud ostendam. Legimus enim psal. 108. Et episcopatum eius accipiet alter, vbi septuaginta interpretes habent ἐπισκοπὴν qua voce certū est ipsos non functionem tātùm episcopatus, sed ipsum quoque episcopatum, hoc est, authoritatem, potestatem, dignitatem, siue præsulatum significare voluisse. Id autē certum est ex voce hebręa illius loci, quę præfecturam siue præposituram designat. Sensus ergo est: gratuito munere Christi sortiti sumus apostolatū, seu authoritatem illam supremam prædicandi Euangelij, vt in omnibus gentibus obediatur fidei: obedire fidei, phrasi scripturæ credere est, eò quòd non curiosis ratiocinationibus, sed simplici obedientia, & tacita auscultatione accipiatur fides.

Pro nomine eius] Istud secundum Ambros. refertur ad [apostolatum] hoc sensu. Accepimus apostolatum per Christum, ipsius loco & nomine eius, vel (secundum Theophil.) pro gloria nominis eius & fama diuulganda. Erasmus autem ne cogatur agnoscere hyperbaton vertit super nomine eius, quod etiam admittit præpositio ὑπὲρ qua vtitur Paulus, Secundùm quem sensus est: Accepimus apostolatum in hoc, vt in omnibus gentibus obediatur fidei, quæ est de nomine ipsius .i. vt omnes vbique gentes credant in Christum.

In quibus estis & vos vocati I. Chr.]. id est inter quas gentes, vel quarum de numero estis & vos Romani. Istud autem adijcit, ne mirentur quòd ad ipsos scribat, quos alioquin nunquam viderat, Atque admonens eos beneficij, Vocati inquit estis Iesu Christi .i. qui vocatione Dei gratuita venistis ad fidem, non vestris meritis. Hactenus totus sermo suspensus fuit, nunc redditur altera pars, cùm

eum dicitur.

Omnibus qui sunt Romę dilectis Dei, vocatis sanctis] Hæc duo, vocatis & dilectis, apud Græcos non participia, sed nomina sunt, ac si dicat, amicis Dei vocatione sanctis, ne suis studijs putet se venisse ad sanctimoniã, atque ob id à Deo dilectos. Ipse enim dilexit nos cùm adhuc peccatores essemus: & quia dilexit, vocauit & iustificauit. Vocabulum (sanctus) anceps est in scriptura. Significat enim & eum qui sanctitate præditus est, & eum qui per Baptismum semel sanctificatus est, etiam si à sanctitate iam exciderit. In posteriori significatione vocem hãc accepisse videtur Chrysost. hoc loco, nam dicit: Sanctos vocat omnes credẽtes. Inter credẽtes autem siue Christianos, qui tunc Romæ erant, non dubium est fuisse plerosque, qui à sanctitate in Baptismo percepta iam exciderant.

Gratia vobis & pax à Deo Patre & D. N. I. C.] Loco eius quo Latini dicunt salutẽ, & Græci χάιρειν vel ευπράττειν, i. bene agere: Apostolus hac forma vtitur: Gratia vobis & pax à Deo Patre. In qua formula desideratur verbum, quod supplere possimus ex epistolis B Petri, in quibus est eadem hæc formula adiecto verbo. In priori siquidem epistola est, multiplicetur: in posteriori verò, adimpleatur, atque idem vtroque verbo significatur, quod ex grecis patet in quibus eadem vox est vtrobique, Vocabula autem hæc, gratia & pax, quid significent non aliunde discere oportet quàm ex scriptura, in qua peculiarem habent vsum? & quidem vocabulum gratiæ variè est obuium. Est vbi significat fauorem, vt Lucæ primo: Inuenisti gratiam apud Deum. Est rursus vbi significatio hæc non sufficit, vt Ioannis 1. Gratia & veritas per Iesum Christum facta est, quo loco gratiam opponit Legi. Lex quidem demonstrabat peccatum, non auferebat, præscribebat quid faciendum esset, sed vires quibus id quod præscriptum erat præstari posset, nõ suggerebat. Hæc per Moysen tanquam famulum administrata est; at verò gratia qua mundamur à peccatis, qua fortes sumus & pręstamus quæ præscribit lex, nõ per Moysen sed per Iesum Christum data est, & orta, Data quidem vt per authorem: orta verò vt per mediatorem. Gratia autem hæc charitas est: Illa siquidem mundat cor, illa mẽtem sanat. illa roborat spiritum, illa facit vt iustificatio legis verè per nos impleatur. Non igitur externus tãtùm fauor Dei erga nos nomine gratię significatur vt hodie volũt Luterani, sed donum residẽs in anima, quo anima imbuta est, quodque à plenitudine gratiæ Christi in ipsam deriuatum est. Neque solida est illa differentia, quam quidam statuunt inter vocabula χάριν & χαρίσμα. quòd illud fauorem, hoc verò donum à fauore illo profectũ significet: quia vox qua vtitur hic Euangelista Ioannes est χαρις. Atque in hac significatione non inuenitur ea vox apud scriptores ethnicos, sed propria est scripturæ, sicut & res per ipsam significata, hancque significationem habet hîc apud Paulum, secundum interpretes veteres. Et quia gratia noui testamenti est, etiam pax non alia intelligenda est quã noui testamenti. estque illa, qua animus acquiescit in Christo, confidens Patrem sibi propitium esse propter Filiũ, in quẽ credidit, cuiusque voluntatem facit. Ante quem quidem creditum, non habebat in quo poterat quiescere, sed terrebant omnia, mors, infernus &c. Hæc pax incognita fuit philosophis: nota est autem omnibus Christianis ijs inquam quibus per Christũ remissæ sunt iniquitates. & tecta peccata, iuxta sententiã Apostoli. 5. capite huius Epistolæ: Iustificati inquit ex fide, pacem habeamus ad Deum per Iesum Christum. Verùm aliter hi qui iam primò conuersi sunt ad Deum, aliter illi qui multis iam annis summa cum diligentia in diuinis præceptis se exercuerunt, & vitam excoluerunt, eam pacem habẽt. Nam hi (nisi aliud cũ eis agat diuina dispẽsatio) clarè admodum in se

percipiunt quod. 8.cap. huius Epistolæ scribitur: Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quòd sumus filij Dei? Illi verò valde obscurè. Hæc annotauimus vt obiter indicemus, quanam rę augeatur in homine pax hæc Euãgelica, multiplicetur siue adimpleatur: nimirũ obedientia & obseruatione mandatorũ Dei. Quod docet Esaias. 23. cũ ait: Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, & securitas vsque in sempiternum. Vbi sermo ipsi est præcipuè de iustitia vitę, vt ex præcedentibus liquet, id est, de iustitia quam pręstamus in operibus nostris, remissionem iam cõsequuti de peccatis per Christum. Sensus est: si quis fuerit verè & bona fide obediens legi, si pręstiterit opera iustitię. & fecerit ea quę placita sunt Deo: is obediẽtia sua, & hac sua iustitia consequetur insignem quandam pacem, continget ei singularis quædam tranquillitas spiritus, siue quies, siue silentiũ. Perueniet inquam is ad magnam aliquam fiduciam, adeò magnam, vt dici ea meritò posit securitas, & quidem securitas in sempiternum: quæ nũquam tamen in hac vita tanta est, vt reddat animum hominis absque omni prorsus metu. Nam & B. Hylar. cuius vitam descripsit Hieron. item D. Augustinus post multos annos in obedientia transactos, soliciti erant, cùm iam essent morituri. Sequitur in Esaia. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculo fiduciæ, & in requie opulenta. Non igitur vulgaris est salutatio hæc Apostoli, qua gratiam & pacem precatur Romanis, & dona hæc magis ac magis optat eis augeri, cùm pax de qua loquitur, exsuperet omnem sensum, & Beati pronũcientur in scriptura, quorũ remissæ sunt iniquitates, quod est gratiæ. Beati item pronuncientur qui sunt factores legis, quod & ipsum est gratiæ. Et gratia est (vt semel dicatur) quicquid de plenitudine Christi tanquam membra accipimus. Secundum hanc generalem significationem, ad gratiam pertinet etiam & pax. Aduertendũ præterea in hac salutatione, quòd non hoc modo dixerit Apostolus, gratia vobis & pax à Deo Patre per Iesum Christum, sed hoc modo, à Deo Patre & Iesu Christo. Quia loquendi formula indicauit apertè Christum esse Deum. Nã largiri hæc dona, solius Dei est. Aduertendum est & hoc, quòd propriũ epitheton Christi apud Paulum est Dominus: nimirum quòd à Tyrãnide diaboli per mortem suam ipse nos exemerit, sibique asseruerit. Exposito titulo, epistolam aggrediamur.

PRimùm quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annunciatur in vniuerso mundo. Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euangelio Filij eius, quòd sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis, obsecrans si quo modo tandem aliquãdo prosperum iter habeam in voluntate Dei, veniendi ad vos. Desidero enim videre vos, vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis, ad confirmandos vos, id est, simul consolari in vobis per eam quæ inuicem est, fidem vestram atq; meam.

QVærit hic Origenes, quum Paulus dicat [primùm], quę pars huic respõdeat? quæ sit secunda? Quæ quæstio nos torquere

torquere non debet, cùm (annotante etiam Erasmo) absurdum non sit, in principio cuiusque argumenti primùm dicere, etiam si nihil propriè reddas. Sensus est: vt hinc epistolam exordiar, Gratias ago Deo meo &c. Officiũ suum modestè Romanis inter salutandum commendauerat, nunc in exordio testatur singularem suum erga eos affectum, quo illorum animos sibi conciliet. Vt enim fide opus est doctori apud auditores & authoritate, sic & beneuolentia, hoc est, vt afficiantur ei auditores, diligant amentque. Significat autem quanta charitate eos complectatur, pro quorum felicitate tanquam pro sua gratias agit Deo, quem suum vocat, non quòd communis non sit Deus, etiam Romanorum, sed quo declararet se totum Deo addictum esse, atque hunc præ cæteris se colere. Et quia per Christum tãquam mediatorem omnia dona à Patre proueniũt, idcirco adiecit [per Iesum Christum.] Causa autem gratiarum actionis est fides eorum, nec ea solùm, sed & quòd illorum fidei fama totum orbem peruaserit, & circumquaq; diffusa sit. Ad hunc modum simpliciter intelligit Chrysost. quod dicitur: [quia fides vestra annunciatur in vniuerso mundo.] Alij tamen id dictum interpretantur hyperbolicè, pro eo quod est in multis partibus mundi. Iam quo credant ex animo proficisci quod dicit, adhibet iuramentum, [testis inquit mihi est Deus] De qua forma sermonis vide August. de sermone Domini in monte libro. 1. Tantundem valet ac si dixisset, iuro per Deum, siue testem inuoco Deũ.

Aug. lib. 1 de sermone Domini in mõte explicans illud. Ego autẽ dico vobis non iurare omnino.

Cui seruio in spiritu meo] Seruio grecè est λατρεύω, vnde λατρεία vox Latinis etiam sic vsitata ac notæ significationis, quam Græci deductam putant ex λα, quę particula in cõpositione auget, & τρεῖν, quod est tremere siue metuere. Quare rectè Ecclesiastici scriptores eam accommodarũt ad significandũ cultũ, qui propriè Deo debetur, quod summa cũ reuerentia ac tremore exerceri oporteat illũ actum. Et frustra fatigat se Valla, qui vt inscitiæ arguat Theologos, ostendere conatur principes linguæ græcæ, quorum authoritate nitimur in verborum significatione, nihil distinguere inter λατρεύω & δουλεύω: λατρεία & δουλεία. Exemplum adducit ex. 3. lib. Xenophontis de Pędia Cyri: Et ne ex gẽtilibus solùm exempla adduxisse videatur, adfert ex Moise quoque. Nam vbi nos habemus in Leuitico: Omne opus seruile non facietis in eo, Græci habent λατρευτον. Et rursus, De semine tuo nõ dabis seruire pricipi, grecis est λατρεύειν Frustra inquam se fatigat, quia semper licuit, & iam indè ab initio id sibi iuris vẽdicarunt disciplinarum authores, vt (quò sua commodiùs traderent) voces quasdã sibi proprias & peculiares facerent. Nec August. cũ de vocabulo latria λάτρεια disputat. 1. cap. lib. 10. de ciuit. Dei, hoc agit, vt doceat quæ sit natiua eius vocis significatio, sed quem vsum habeat potissimùm apud scriptores Ecclesiasticos, & ferè vbique in sacra scriptura. Cui igitur seruio. i. quem colo [in spiritu meo] Est ablatiuus instrumenti vel modi, cui iuxta proprietatem sermonis Hebræi adiecta est præpositio (in) Latinus diceret, quem colo spiritu meo. Quia enim spiritus est Deus, spiritu colendus est. Colitur autem spiritu, quando fide, spe, & charitate colitur, (nam hę res sunt spiritus) vel certè operibus ex fide, spe, & charitate procedentibus. Quod apertè insinuauit Apostolus dum adiecit: [In Euangelio filij eius] prædicando Euangelium quod est de filio ipsius, quod vtiq; ex maxima faciebat charitate. Hinc facilè colligere licet, quis dicatur carnalis cultus: nimirũ qui exhibetur exteriùs quibusdam ceremoniis ritibus, & obseruãtijs (siue ad nouã legẽ illa pertineãt, siue ad veterẽ) fide, spe, & charitate vacuis. Et queadmodũ ille cultus Deo lõgè gratissimus est, ita hic molestus, quod nouerunt illi qui legeeũt prophtas precipuè Esaiam. Cum igitur precipuo quodam cultu, ait Apostolus, seruiã Deo promouẽdo pro omni virili gloriã ipsius per Euangelij prædicationẽ

Valla in c. 4. Matth.

nequaquam illum testem citarem, si falsa præsumerem. Quod autem diuini nominis iureiurãdo vobis affirmo, istud est.

Quòd sine intermisione memoriam vestri facio semper, & cætera] Quis satis miretur pectus Pauli? cùm in memoria saltèm aliquem perpetuò circumferre, non possit fieri nisi ex maxima dilectione: In precibus verò habere & sine intermisione habere: perpendite quanti sit affectus, quamque vehemẽtis amoris. Conãdum nobis vt similes induamus affectus, vt de aliorum felicitate tanquã nostra gratias agamus, & in precibus nostris Deo commẽdemus hos etiam, quos nunquam viderimus: (Nunquam enim Romam viderat Apostolus quum hanc scriberet epistolam) nec semel aut iterũ id faciamus, sed sine intermisione. Quid sit autem sine intermisione orare, explicat Augustinus libro de hæresibus ad Quoduultdeum, hæresi. 57. secundũ quẽ eo loco sine intermisione orat, qui nullo die intermittit certa tempora orandi. Illa verò aduerbiorum & coniunctionũ congeries [si quo modo tandem aliquando] secundum Oecumenium, mirũ quoddam exprimunt desiderium ac studium festinandi. Sensus est: asiduè Deũ precans in omnibus orationibus meis semper vos Deo commendo, orãs vt iuxta ardentisimum animi mei votũ placeat ipsi, meum ad vos iter dirigere.

Desidero enim videre vos, Nec alterius rei gratia inquit desidero videre vos, quàm vt aliquod vobis spirituale donũ impartiar, quo confirmem vos, ac in fide roborem. Sciebat enim Apostolus aliam esse viuæ vocis energiam, aliam scripturæ. Animaduertere est hoc loco mirum Pauli artificium, Quum enim dixisset [ad confirmandos vos] videns eo dicto offendi posse Romanorum animos, & forte dicturos, quid: an vacillamus? vt tua lingua simus fulciendi: statim mitigauit, & veluti expositione correxit, quod dixerat, verbum confirmandi vertens in consolandi: nec hoc contentus, adiecit, [simul] quasi nõ minùs ipse egeret illorũ cõsolatione, denique subiunxit fidei cõmunionem hoc sensu: Cupio vobis præsens esse, vt per mutuam fidei collationẽ & communicationem vtrinque consolationem capiamus, ego à vobis, & vos vicisim à me. Quo dicto se submisit, qui priùs quodammodo sibi magisterium vendicarat.

NOlo autem vos ignorare fratres, quia sæpe proposui venire ad vos (& prohibitus sum vsque adhuc) vt aliquem fructum habeam in vobis, sicut & in cæteris gentibus. Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum: ita quod in me promptum est, & vobis qui Romæ estis, euangelizare. Non enim erubesco Euangelium. Virtus enim Dei est, in salutem omni credenti, Iudæo primùm & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide viuit.

NOlo autẽ vos ignorare fratres, quia sæpe proposui venire ad vos] Nequis vestrùm inquit vanum arbitretur quod dico, videlicet iam olim desiderio me teneri vidẽdi vos, cũ hactenus non venerim, scire vos volo, quòd negotia aliarum regionum in impedimento fuerint, hoc est, quod dicit [prohibitus sum vsque adhuc] i. præpeditus. Huc esse sensum

ſum patet ex cap. penult. huius epiſtolę.

Vt aliquem fructum habeã in vobis] Rurſus hic deſiderij ſui & propoſiti cauſam aſſignat, vt prorſus amoliatur ſuſpitionem, quòd non cupiditate videndorum locorum, aut curioſitate antiquitatũ Romanorum venire optet ad vrbem. Non hæc inquit me trahunt, ſed aliud: nimirum vt ex vobis etiam fructum aliquem Deo reportem, quemadmodũ ex cæteris gentibus. Ad quod etiam ſi me non impelleret meus erga vos amor, cogit tamen officium. Nam debitum mihi incumbit Euangelij prædicandi, tũ Græcis, tum Barbaris, cùm ſapientibus, tum inſipientibus. Epexegeſis eſt: Græcos inquit intelligo ſapientes, Barbaros verò inſipientes. Sapientes autem vocat doctrina aliqua imbutos: Inſipientes verò rudes & craſſos, atque ab omni cultu eruditionis alienos. Hocque notandum, quòd Græcos, quos hic Barbaris oppoſuit, aliàs ferè Iudæis opponit, vt mox: Iudæo primùm & Græco: vbi ea vox complectitur etiam Barbaros. Nam idem valet quod ethnicus, ſiue gentilis.

Ita quod in me prõptũ eſt & vobis qui Romæ eſtis Euangelizare] Particula (ita) inferentis eſt, & (promptum) ſubſtantiuè accipiendũ eſt, hoc ſenſu: Et propterea quantum in me eſt promptus ſum, vel promptitudo animi mihi adeſt, etiã vobis qui Romæ eſtis Euangelizare.

Non enim erubeſco Euangelium] hactenus inſinuatione captauit beneuolẽtiam, nunc tranſit ad ipſam rem, de qua tractatio erit vſque ad caput. 12. Tametſi inquit mundus adſpernetur Euãgelium tanquam rem inanem & ſtultam, nõ tamen me pudet illius. i. Euangelicæ prædicationis, Cauſam ſubdit dicens.

Virtus enim Dei eſt in ſalutem omni credenti] Grandis locutio eſt, ſimilis illi: Virtus peccati lex. Virtus autem pro potentia: ſalus verò ſumitur vt complectatur, & eam quæ præſentis temporis eſt, quæ ſita eſt in remiſsione peccatorum, & eam quæ futuri: ſenſus eſt: Euangelium ex diuina potentia in credentium animis ſecretiùs operante efficax eſt ad pręſtandum ſalutem. i. iuſtitiam & vitã æternam cuiuis credenti: Vel quod eodẽ recidit, per Euangelium Deus exerit potentiam ſuam in cordibus credentiũ, iuſtificando eos, & perducendo ad vitam æternam. Poteſt quidem ipſe remittere peccata, & ſaluare abſque verbo: ſed per verbum placuit ei efficacẽ eſſe, per verbũ inquam Euangelij auditum & creditum. Hoc modo ſententiam iſtam interpretatur Apoſtolus prioris ad Corinth. cap. 1. Quid ſit autem credere in hac diſputatione, ex alijs locis ſcripturæ diſcendũ eſt, præcipuè ca. 7. Ioannis: Qui credit in me ſicut dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Scriptura quam eo loco reſpicit Saluator, habetur, 2. Par. cap. 16. vbi ſic ſcriptum eſt: Oculi Domini contemplantur vniuerſam terram, & prębent fortitudinem iis qui corde perfecto credunt in eum. Corde autem perfecto credunt, qui nõ ſolùm fidem adhibent illis, quæ dicuntur in ſcripturis, vel aliàs diuinitus reuelantur, ſed præterea omnes animæ vires accommodant, vt faciãt quod habet fides, ſiue quod requirit fides, vel quod ea præſcribit. Atque hoc modo accipitur à Paulo credere, videlicet vt ſit ad auditum verbum commoueri, & tota animi adhęſione cõplecti id quod dicitur.

Quid ſit credere

Iudæo primùm & Græco] Iſtud difficultatẽ facit, cũ in eadẽ hac Epiſtola dicatur, non eſt diſtinctio Iudæi neque Græci. Chryſoſt. facilè euadit dicens (primùm) ad tempus referendum, vt ſit tantùm honor ordinis. Iudęis ſiquidem primùm prædicatum eſt Euangelium, deinde Gentibus. Verùm plus videtur habere Apoſtolus cap. 11. & 15. nimirũ quòd gentes ex quadam miſericordia ſunt admiſſę ad gratiam, quæ Iudæis erat quaſi ex hęreditate: Nam illorum patribus peculiariter erat promiſſus Chriſtus, vnde alij hoc loco (primùm) interpretantur potiſſimùm. In iuſtificatione interim, modò communis ſit fides, nihil plus gentili habet Iudęus. i. tantundem gentilis accipiet

atque Iudæus. Pleniùs de hac re dicetur in expositione illius: Dico autem Iesum Christum ministrū circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum & cætera. Euangelium igitur virtus Dei est in salutem omni credenti, non Iudęo tantùm, sed Iudæo simul & Græco, potissimùm tamen Iudæo, vtpote cui peculiariter promissum erat Euangelium. Additur probatio,

Vide ca.15. huius epist.

Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est]

Hæc propositio bene obseruanda est, vt & præcedens, quia in ea arx est totius causæ, & status rei tractandæ. Ambrosius & Origenes iustitiam Dei intelligunt, qua ipse Deus iustus est. Verùm aliter hic, aliter ille explicat. Nam Origenes illam significari putat iustitiam, qua Deus vnicuique reddit quod meretur: Ambrosius, verò illam, à qua Deus iustus dicitur, hoc est, verax in promissis. Vtraque interpretatio licèt alibi locū habeat, hìc tamen minùs congruit. Certissimus cōmentarius est apud Augustinum in libro de spiritu & litera cap.9.&.11. Et rursus apud Chrysost. in hūc locum,& apud Theop. qui omnes iustitiam Dei interpretantur, non qua ipse iustus est,sed qua induit hominem dum iustificat impiū. Atque hūc solidum esse cōmentarium patet consideranti tum filum orationis Paulinæ, tū similia loca scripturæ, quæ multa sunt. Imprimis ad Rom.3. Iustitia Dei per fidē Iesu Christi in omnes & super omnes, qui credunt in eum: Deinde ad Rom.10. Iustitiam Dei ignorantes & suam quęrētes statuere &c. Item ad Philip.3. Quæ ex Deo est iustitia in fide &c. Sensus ergo est: Iustitia Dei, id est, ea quam ex lege sibi falsò pollicebātur Iudæi, & viribus liberi arbitrij Philosophi, illa inquam iustitia, ad quam ipsi non peruenerūt, quā Deus gratis donat credenti, quæque apud Deum valet, & valebit in extremo iudicio, illa reuelatur, id est, patefit in Euangelio vel per Euangeliū. Hæc iustitia duo complectitur, remissionem peccati, per quod subiectus erat homo iræ Dei: & rectitudinē animi per Spiritussancti donationē effectam, qua fit vt mens ante inuisa & exosa iam placeat Deo, & potens sit exercere opera verè bona, verè sancta, quæ scilicet accepta sint Deo, & apud Deum promereantur, inchoatā iustitiam augeant & perficiant. Hanc iustitiam Dei Apostolus vbique operibus detrahit, & tribuit fidei. Vnde & nunc dicit, [Ex fide in fidem,] quam clausulam veterum ferè commentaria iungūt cum iustitia, hoc sensu: Iustitia Dei patefit in Euangelio, iustitia inquam quæ est ex fide in fidem. Alij eam referunt ad verbum (reuelatur) hoc sensu: Iustitia Dei, quæ priùs in lege & prophetis erat tecta, retegitur & palā prædicatur, docetur que in Euangelio contingere ex fide in fidē, id est, ex fide cuiusuis ętatis. Similis phrasis est, qualis illa, ex æuo in æuum: ex generatione in generationem. i. omnibus generationibus. Alij istud dicunt, ex fide patrum in fidem filiorum, ex fide prophetarum in fidem Euangelistarum, ex fide veteris legis in fidem nouę legis, quę omnia eadem sunt. Non errabis etiam à vero sensu Pauli, si iustitiam intelligas, non eam solùm, quam nūc diximus, qua scilicet ex impio quis iustus fit, quam nulla omnino præcedunt merita: sed eam prætera qua iustus fit prouectior in iustitia, quam scholastici docendi gratia secundam vocant: alteram verò primam siue inchoatam iustitiam, vt ex fide in fidem hunc habeat sensum: Ex fide iustificante primò in fidem alentem, exercentemque ac perficientem primam iustitiam. Nam quemadmodum Augustinus in lib. de fide & operibus acturus de secunda iustitia, aliquot capitibus agit de prima iustitia: Sic & in hac epistola, Apostolus sermonem instituens de prima iustitia, subindè miscet vtraque. Hoc certè loco iustitiam ex fide in fidem commodè exponi, vt complectatur omnem eam quæ valet apud

Deum,

Deum, discere licet ex testimonio Abakuk, quod in confirmationem suæ sententiæ adducit Apostolus, hoc nimirum.

Iustus autem ex fide viuit] Quod testimonium quum palam loquatur de ea iustitia, qua ad vitam ęternam tandem peruenitur, constat omnem iustitiam complecti quæ hominem apud Deum commendat. Proinde & Apostoli sententia, quæ per ipsum fulcitur, rectè sic accipitur: Ex hoc quoque testimonio prophetę discere licet, quomodo accipiatur fides à Paulo in hac disputatione. Non enim simplex est eius vocis vsus in scriptura. Interdum siquidem vsurpatur pro credulitate seu persuasione, qua assentimur his, quæ à Deo, vel per scripturas, vel per Ecclesiam reuelata sunt, sine vlla hæsitatione, siue promisiones sint, siue comminationes, siue aliæ quæuis narrationes. Sic ad Hebræos vndecimo liquet accipi fidem, cùm dicitur: Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei: Item eodem capite. Credere oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit & cætera. Item in priori ad Corinth. capite 13. Nunc manent fides, spes, charitas, Vbi quum fides distinguatur à spe aut fiducia, necesse est vt accipiatur pro notitia. Sic in Actis capite. 8. Credo Filium Dei esse IESVM. Atque hæc propria significatio vocis esse videtur, qua vsus est Paulus, videlicet πίστις, quam Laurentius valla deducit à πείθομαι, id est, persuasus sum vel persuasum habeo, vnde Dea persuadendi, quam Ennius Suadam vocat, Horatius Suadelam, à Græcis πειθώ appellatur. Et sicut πίστις propriè significat credulitatem seu persuasionem, sic vox opposita ἀπιστία, impersuasibilitatem significat. Verùm quoniam iis quibus fidem adhibemus, vel quæ certò nobis persuademus vera esse, si modò bona sint vel vtilia, veluti si sint promisiones, affectum & cor accommodare solemus, & eorum spem & fiduciam in nobis concipere, translatum est vocabulum fidei ad significandam fiduciam erga promittentes: In hac significatione sæpe obuium est in sacris literis. Sanè Matthæi nono sic accipitur, vbi iubet Christus Paralyticum illum confidere. Tertiò accipitur fidei vocabulum vt hæc omnia complectatur, nempe assensum illum firmum mentis, quo quis certò persuadeat sibi verissima esse, quæ sacræ literæ docent siue promittunt: & fiduciam ex Dei Omnipotentis bonitate, quam scripturæ reuelant, conceptam non sine spe, hoc est, exspectatione promissorum. Sic accepisse videtur Paulus Fidem ad Roman. quarto & ad Hebræos vndecimo. Explicans enim illis locis fidei naturam ac vim, passim à fiducia ad credulitatem: rursus à credulitate ad fiduciam delabitur, quo facilè subindicat se nomine fidei vtrumque complecti. Certè scriptura quam ex Abakuk citat: Iustus ex fide viuet, spem & fiduciam complectitur. Quod vt manifestum euadat, oportet euoluere caput primum & secundum Habakuk, qui in initio primi capitis sumit sibi personam eius qui murmurat aduersus iudicia Dei, cuius murmuris causa est captiuitas duarum tribuum, & prosperitas Nabugodonosor regis Babiloniorum impij, vsque ad illa verba: Adspicite in gentibus, & videte, & admiramini, & obstupescite quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo credet cùm narrabitur &c. Vbi ad querelas causantis siue murmurantis prophetæ, vox Domini respondentis inducitur. Nabugodonosor inquit quem nunc vides florere, cuius potestati & cæteræ per circuitum gentes subiugandæ sunt, tantùm ruiturus est postea, vt si quis prædixerit quod futurum est, pro rei magnitudine videatur incredibile: Quod audiens propheta & intelligens,

Valla lib. 5. cap. 30

idcirco ipsum cōtra Iudam accepisse potestatem, vt corripiat eum, non autem interficiat, & post correptionē ipse quoque puniatur, in blandimentorum verba prorumpit & ait: Nonquid non tu à principio Domine Deus meus &c. Verū statim rursus redit ad antiquā querimoniā. Quare non respicis super gētes &c. Cur pateris ab impio Nabugodonosor opprimi populum Iudaicum, qui opprimente se iustior est? quod prosequitur vsque ad finem capitis. Iam caput secundum inchoat hoc modo: Super custodiā meam stabo &c. quæ metaphora sumpta est ab excubitoribus. Significat autē se auidè exspectare respōsionē, Cui respōdet Dominus: Scribe visum, qui licèt procul adhuc sit, tandē tamē apparebit, nec fallet: Si diutiùs opinione extrahatur, ne desperes, exspecta patienter, quia haud dubiè veniet, certissimè liberabitur populus è captiuitate: qui incredulus fuerit huius sponsionis, non erit recta anima eius in semetipso, hoc est, non erit iustus in conspectu meo. Iustus autem ex fide sua viuet, id est, sustinebit se & perdurabit spe liberationis futuræ. Cùm igitur hoc loco propheta nomine fidei & persuasionem siue assensum firmum mentis & fiduciam siue spem comprehenderit, certum est Apostolum quoque dum ait: Iustitia Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sic accepisse fidem, vt vtrumque complectatur. Nec detorsit Apostolus sed propriè vsus est vaticinio prophetę, ad suæ sententiæ confirmationem. Nam licèt cortex literæ proponat captiuitatē populi Iudaici sub rege Babiloniorum, & liberationem quę facta est per Cyrum: non tamen ille præcipuus sensus est, sed alius qui latet sub cortice literæ, qui est de captiuitate humani generis sub tyrānide diaboli, & liberatione quę facta est per Christum. Scribe (inquit) visum, Iam populus meus captiuus tenetur à diabolo, eruam eum, quodque dico certissimè præstabo, propterea si in longum extrahatur promissio, nemo desperet: si quis fluctuare cœperit de veritate promissionis, & diffidere, propterea quòd vltra desiderium suum diutiùs extrahatur, non erit recta anima eius in semetipso, non perdurabit rectè agendo, sed relicta probitate sensim delabetur ad vitia: Iustus autem ex fide sua viuet, ex confidentia promissionis tandem adimplendæ perseuerabit in bona vita, cuius initium per fidem propitiatoris promissi & spē pridē adeptus est. Quia hæc sub inuolucro allegoriarum proposita sunt in prophetis, hinc eadem reuelari dicuntur in Euangelio. i. quasi detracto velo retegi & aperiri. Iam scrupulus est, si liberatio hæc à tyrānide diaboli per visum significatur, cùm hoc nō nisi tectè fiat, & obscurè admodum, quomodo quod sibi præceptū erat, impleuit propheta: Explana eū super tabulas. i. plano sermone scribe, vt sine vllo impedimento lector eam possit percurrere. Similis scrupulus est in Esaia vbi dicitur. Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stilo hominis, id est, cui assueuerunt homines, quodque iubetur planè scribere, adeò obscurè proponit, vt ex mille vix vnus intelligat. Ait enim sic: Spolia detrahe, festina prædari. Cui scrupulo ibi satis factum est à nobis. Dictum est enim ipsum stilo familiari scripsisse, verùm his qui assueuerunt consuetudini prophetarum, ac lōgo vsu exercitati didicerunt, quo consilio texant narrationem huius aut illius historiæ, captiuitatis aut liberationis, quique aliunde sciunt, quid sit res Euangelij. Non improbabiliter fortasis etiam dici posset, quòd visus iste primò, id est, absque medio typo ad Christum pertineat, vt sit transitus. quod videtur placuisse Hieronymo, & ad transitum inuitat quod dicitur: Et adhuc visus pcul, & rursus. Apparebit in fine. Quæ non satis conueniunt liberationi è captiuitate Babilonica. Cæterùm in hac annotatione, qua ex testimonio Abakuch dicimus fidem in disputatione Pauli de iustificatione accipi, vt complectatur non solùm credulitatē, verumetiam fiduciam in Christum propitiatorem, aduertendum nos longè dis-

fidere à Lutheranis: qui ipsi quoque fidē explicant fiduciam, etenim isti Paulum accipiunt de fide siue fiducia speciali, eā sic definiunt, quæ discussa ex animo omni formidine ac hæsitatione mentem prorsus securam reddit & certam, quòd acceperit remissionem peccatorum, & iustitiam consecuta sit, vsque adeò vt si vel parum subdubitet mens, aut trepidet, ne non sit adhuc fortassis iustificata, ad diabolum pertinere dicant, & non ad Deum. Multùm inquam ab his dissidemus scientes generales promissiones in scriptura factas, non iubere quempiam de singularibus esse securum. Quamquam enim scriptum sit, iustitia Dei per fidem Iesu in omnes & super omnes, qui credunt in eum, nusquam tamen scriptura mei aut tui nominatim meminit. Quare quum ea demum fides iustificet, quæ cōiunctam habet veram cordis conuersionem: vera autem sui conuersio nemini citra diuinam reuelationem cognita sit, aut esse queat: sequitur neminem posse certò aut omnino de se statuere, quòd remissionem peccatorum acceperit, & iustitiam adeptus sit: quū de nemine scriptura pronūciet, quòd rite credat de nemine inquā nūc tēporis in terra degētiū. Quare cum fide iustificante siue fiducia quæ generalibus tantùm promissionibus Dei innititur, consistere potest religiosus quidam metus ac trepidatio, nō quidem quæ nascatur ex incredulitate aut diffidentia erga Deum promittentē: sed ex conscientia nostræ imbecillitatis, qua *Ecclesi.5.* fieri posset vt nondum essemus ad Deū legitimè conuersi, quādo tamen id maximè crederemus. Quare rectè admonet Sapiens: De propitiato peccato noli esse sine metu. Iam multa dicta sunt de testimonio Abakuk, nondum tamen plenè est explanatum. Quare sciendum ipsum tribus in locis esse citatum ab Apostolo. Primò hoc loco, secundò ad Galat. cap.3. Postremò ad Heb.10. Et quia in epistola ad Gala. positum est cum suo contrario, optimè ex eo loco colligitur, quisnā sit ipsius intellectus: nimirum quòd iste, Iustus ex fide, & non ex lege vel operibus legis viuet, & iustificabitur apud Deum. Iam difficultas est, quomodo iustitiam, maximè eam quam secundam appellat, detrahat operibus, cùm suprà dictum sit, hominem qui remissionem peccatorum adeptus est, promereri apud Deum suis operibus augmentum siue incrementum iustitiæ. Difficultas hęc facilè soluitur dū penitiùs inspicitur textus Pauli. Nam eo loco sicut & in hac epistola disputat de operibus legis quatenus sunt legis opera. id est, quatenus fiunt citra spiritum fidei. Palam enim de lege ibi pronūciat, quòd ipsa non sit ex fide. Et certè operibus hoc modo consideratis, qualiacunque illa fuerint, omnis omnino iustificatio adimēda est: tam ea qua ex impio fit pius, quā ea qua pius fit prouectior in pietate. Opera enim sine fide facta nec remissionē peccatorum efficere possunt, nec iustum magis iustum. Vna iam restat adhuc difficultas, videlicet quo pacto hoc testimonium ita citetur à Paulo, quomodo neq; apud prophetā secūdū hebraicā veritatē, neq; apud septuaginta interpretes reperitur. Siquidē hebręi hoc modo legūt: Iustus ex fide sua viuet. Septuaginta hoc modo: Iustus ex fide mea viuet. Cuius diuersitatis rationem in commentarijs super.2. caput Abakuk inquirens Hieronymus, arbitratur Septuaginta interpretes lapsos elementorum similitudine. Nam vaf. ו. litera cùm est appendix dictionis, vim habet huius pnominis sui vel eius. Iod. י item adiecta fini dictionis vim habet pronominis mei. Quare quum duo hæc elementa apud Hebræos mensura tantùm distent inter se, putat ipsos (quod facillimè accidere potest) pro ו legisse י. Verùm siue ex fide sua legamus, siue ex fide mea, in nullo sensus variatur. Quare magis credendum est de industria ac studio hoc modo vertisse Septuag. vt hinc disceremus gratuitum Dei donum esse fidem, Porrò vtrumque pronomen Paulū omisisse opinatur Erasmus, siue quòd huiusmodi pronomina passim solent subaudiri, siue quòd Romanis nota esset

editio Sept. & ob id ab ea dissentire nolle: Neque rursus Hebraicam ingerere, quam nesciebant. Legendum autem, viuet vt sit verbum futuri temporis, & nō viuit in presenti, manifestum est, non ex grecis solùm exemplaribus, sed etiam ex Hebræis, quæ ad vnū ferè omnia habent verbum futuri temporis.

Abac.2.a Heb.10.g Galat.3.b *Reuelatur enim ira Dei de cœlo super omnē impietatem, & iniustitiam hominum eorum qui veritatem Dei in iniustitia detinent, quia quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius, à creatura mūdi, per ea quæ facta sunt*

Ephe.4.c *intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles. Quia cùm cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium.*

Reuelatur enim ira Dei de cœlo super omnē impietatē, &c.] Post captatā in exordio beneuolentiam, sub nomine Euāgelij cœpit Apostolus commendare fidem, & posuit generalem propositionē in qua est veluti status epistolæ, hanc videlicet: Iustitiam Dei non ex lege, sed ex fide contingere, quam latiùs volens exponere, assumit in initio propositionem aliam, quam illi priori substernit, quæque ad illam principalem viam aperit, hanc videlicet: Per Euangelium probari omnes esse peccatores, iniustos, & impios, ac proinde in ira Dei constitutos, eamque propositionem per partitionem, primùm de gentibus, deinde Iudæis explicat, in qua explicanda per duo immoratur capita. 1. & 2. Tandem post medium. 3. capitis redit ad principalem disputationem, videlicet iustitiam per fidem esse. Si enim totum humanum genus iræ Dei obnoxium est, certè nemo sibi polliceri debet, sese propter vitæ innocentiam Deo acceptum esse, sed agnoscere cogitur opus esse Dei irati reconciliatione, ad quam quum peruenire nequeat merito iustitiæ operum suorum, (vt quæ nulla est) cogitur confugere ad Dei iustitiam, ipsius clementiam & misericordiam, quam asserit Apostolus apprehendi siue obtineri per fidem. Hunc ordinē & progressum disputationis Paulinæ bene aduertere, est loco multorum commentariorum. Porrò vt intelligas quomodo in Euāgelio reueletur ira Dei, opus est vt scripturam noui testamenti obiter percurras, Lege igitur caput tertiū Ioannis, eam inquam partem capitis, que continet disputationem Saluatoris cum Nicodemo. Lege etiam eiusdem capitis finem, Qui incredulus est non habet vitam æternam, sed ira Dei manet super eum. Lege præterea cōcionem Petri, quā describit Lucas Actorum. 3. Pœnitemini & conuertimini vt deleātur peccata vestra, vt

ſtra, vt cùm venerint tempora refrigerij &c. Concionem item Pauli, quam habuit ad Athenienſes Act. cap. 17. Et tempora quidem huius ignorātiæ deſpiciens Deus nunc annunciat hominibus vt omnes vbique pœnitentiam agant: rurſus Petri alteram concionem, Actorum. 10. Pręcepit nobis populo prædicare & teſtificari vſque ad finem capitis. Alterā item Pauli coram Agrippa habitam Act. 26. Vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de poteſtate Satanæ ad Deum &c. Ex collatione horum locorum agnoſces perpetuam Euangelij vocem eſſe omnes peccaſſe, & egere pœnitentia atque iram Dei manere omnes, niſi per fidem Chriſti liberentur. Quare Euangelium longè aliter reuelat iram Dei, quàm illud de ſex hidrijs lapideis, quarum ſingulæ capiebant metretas binas vel ternas, cuius ſemel duntaxat meminit, idque per occaſionem. Sumitur autem ira hoc loco pro vindicta, phraſi hebraica, & interpretatur Chryſoſt. de ira extremi iudicij, ſimiliter Theoph. & Oecom. Et pro ea interpretatione facit quod additur: [De cœlo] Quæ particula licèt videri poſſet alicui referenda ad verbum (reuelatur) legenti tamen caput. 4. prioris ad Theſſal. & poſterioris epiſtolæ primum caput, in quibus eadem particula inuenitur, omnia videntur referēda ad iram Dei, vt ſit ſenſus: Ingens illa ira Dei, ſiue grauis illa vindicta, id eſt, pœna æterna, ſiue perpetuum ſupplicium, quod exacturus eſt Deus in flamma, deſcendens de cœlo, cū angelis virtutis ſuæ, tempore iudicij, illa inquam ira reuelatur ſiue patefit per Euangelium. Vocula (enim) nequaquam tranſilienda eſt: indicat enim nobis Paulum hoc modo ratiocinari. In Euangelio reuelatur ira Dei ſuper omnes omnino homines, ergo reuelatur in Euāgelio iuſtitia Dei ex fide in fidem. Quæ ratiocinatio mira videri poſſit, verùm elegantiſsima eſt, & ſuauiſsima, ſed ſupplendæ ſunt mediæ conſequentiæ, hoc aut ſimili modo: Vox Euangelij perpetua eſt, iram Dei manere omnes omnino homines, quotquot ex carne nati ſunt, vbique ſonat & inculcat Euangeliū omnes eſſe peccatores: ergo nullus adferre poteſt ſuam iuſtitiam, ergo confugiendum eſt ad Dei iuſtitiam, ergo per Euangelium conſtituens omnes ſub peccato, patefit Dei iuſtitia, damnata omnium hominum iuſtitia. Vocabula illa, impietas & iniuſtitia ſuper omnes, variè à diuerſis exponuntur: verùm diligenter conſideranti ſcriptum Pauli, maximè probatur commentarius ille, qui interpretatur impietatem, quicquid committitur contra cultum Dei ſiue religionem: iniuſtitiam verò omnia reliqua peccata, quæ quocūque modo committūtur. Veritatem Dei vocat, veram quam de Deo habuerunt notitiam: Illa cùm in intellectu ſit. per prauam voluntatem quaſi captiua tenetur, dum non ſinitur in opus prodire, quod tamen maximè geſtit: vſque enim inuitat & ſolicitat mentem ad ſtudium virtutis. [In iniuſtitia] idem eſt quod per iniuſtitiam, & intelligitur generalis nominis iniuſtitia. Senſus eſt: Ira Dei reuelatur de cœlo contra illos, qui prauitate ſuæ voluntatis efficiunt, ne veritas de Deo habita exeat in opus, in verum Dei cultum & inuocationem, id eſt, qui nouerunt quid ſit agendum, nec agunt corrupti prauis affectibus. Periphraſis eſt philoſophorum: hos potiùs depingit Apoſtolus prętermiſſo vulgo gentilium, tum quòd vulgi improbitas clarè incurrebat in oculos omnium, quare opus nō erat reum peragere peccati, tum quòd procliue cuiuis ſit colligere, quale vulgus gentilium fuerit, ſi declaretur ei ipſos philoſophos (qui puriorem profitebantur vitam) impios omnes fuiſſe & iniuſtos. Quomodò autem veritatem Dei in iniuſtitia detinuerint, latè explicat in ſequentibus, oſtendens primò ipſos non ignaros fuiſſe veritatis: [Quod notū eſt (inquit) Dei] hoc eſt, quod de Deo ſciri cognoſcique poteſt. Eſt enim in Deo ad quod nulla humanæ mentis imaginatio poſſit vllo modo pertingere [manifeſtū eſt in illis] quod nouè dictum eſt, pro-

apud illos siue inter illos, sensus planior fuisset. si omisisset præpositionem(in) quod in sequenti sententia fecit.

Deus enim illis manifestauit] Deus inquit illis manifestauit: nimirum dū admirandum condidit opificium, vnde facilè posset cognosci, & simul admirabilem quandam vim illis inseuit, cuius vigore ex rebus conditis deuenire possent in ipsius notitiam. Id enim est quod ait: [Inuisibilia ipsius].i. æterna eius potentia, quæ nec posit languescere. nec deficere, & diuinitas, quòd scilicet sit summè sapiens, summè bonus. summè iustus, Hæc quę corporeis oculis cerni nō possunt, conspiciuntur animo [à creatura mundi, hoc est, ex ipsa mūdi creatione, dū intelliguntur [per ea quæ facta sunt] i. per opera siue res creatas, in quibus extant quædam diuinitatis vestigia. Magister in primo libro sententiarum dist. 3. à creatura mundi interpretatur ab homine, secutus in hoc D. Barnardum. Vtranque interpretationem admittit vox græca. Sicut enim κτίσις apud Græcos, sic & creatura apud Latinos vox ambigua est, significans vel creationem ipsam. i. creandi siue condendi actum, vel rem creatam. In priori significatione accepit interpres Augustini, vt videre est in lib. 8. de ciuit. Dei cap. 9. vbi sententiam hanc hoc modo citat. Inuisibilia enim ipsius à constitutione mundi per ea quæ facta sunt &c. Ne autem quempiam remoretur illud (quoque) Sempiterna quoque eius virtus &c. quæ particula epexegesin habet: exponit enim inuisibilia. sciēdum est græcis esse(que) hoc modo sempiternaque eius virtus siue potestas & diuinitas. Cōiunctio autem(quę) frequentissimè seruit expositioni non ita(quoque).

Ita vt sint inexcusabiles. Quia cū cognouissent Deum] Illud(ita) in multis exemplaribus non reperitur, vnde verisimile est redūdare imò nulla græca habent sed simpliciter legunt, vt sint inexcusabiles. siue in hoc vt sint inexcusabiles. Et post Chrysostomū admonet Theophylactus(vt) hoc loco non causam sed consequentiam denotare, Sensus est: In hoc Deus indulsit eis sui cognitionem, vt cognitum colerent: quod si id nō facerent, certè vt nihil haberent quod prętexerent suæ impietati. Deum autē glorificare vt Deum, est eum cultum Deo adhibere, qui ei debetur, seipsum Deo totum addicere. exspectare ab ipso vno omnia, omnia huius gratia facere, in omnibus actionibus huius gloriam intēdere, de propria nihil cogitare. Gratias verò agere est quicquid habemus agnoscere à Deo nobis prouenisse, hincque ipsum laudare & vbique prędicare. Quod autem interpres vertit [in cogitationibus suis] græce est διαλογισμοῖς, quæ vox significat non simplicem cogitationē sed cogitationem ratiocinantis, expēdentis atque diiudicātis. Hi ergo quibus vnicum studium erat inquirēdi Deum, euanuisse dicuntur in cogitationibus suis. i. vani facti, eò quòd cōtenti inquisitione, & quā inquirendo adepti erant, cognitione, animum non intenderunt actioni, quæ inquisitionis & cognitionis est finis. Sic qui hodie multa disputant de Deo, nec tamen hoc agunt, vt tota animi adhęsione illum complectantur, in eiusque amore magis ac magis indies pficiant, euanescunt in cogitationibus suis & disputationibus siue dialogismis, & timere debēt ne hoc ipsis eueniat, quod philosophis istis, hoc est, ne deserantur à Deo, & delabantur in errores maximos & probrosas cupiditates. Sequitur enim [et obscuratū est insipiens cor eorum] id est, mens eorum verè imprudens varijs falsarū opinionū tenebris inuoluta est. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt, Et mutauerunt &c] Illud(enim) non est apud Augustinum in lib. de spiritu & litera, nec est in græcis voluminibus, nec in vetustis latinorum plerisque: Sensus est: Qui quum putarēt aut profiterētur se sapientes, stulti euaserūt, imò eò stultitiæ vel potiùs eò demētiæ progressi sunt, vt gloriam incommutabilis Dei transtulerint in similitudinem cap. 12

imaginis

imaginis corruptibilis hominis,hoc est, in simulachrum repręsentans mortalem hominem. imò in simulachra volucrū, quadrupedum & serpētum. Res hæc petenda est ex ijs qui scribūt de dijs Egyptiorum aliarumque gentium, de quibus multa Origenes in libris contra Celsum, Certè AEgyptij apud quos maximè viguit studium sapientię,non solùm Isim, & Osyrim siue Serapyn, sed præterea crocodilum, canē, hyrcum, simiam,accipitrem & eiusmodi alia venerati sunt, atque ad harum rerū imagines siue idola,gloriam immortalis Dei, ipsius cultū & honorem traduxerunt. Alius commētarius est in annotationibus Erasmi,qui vt intelligatur sciēdum est,iuxta ipsum vertendum fuisse in auferendi casu,non accusandi, hoc modo. [In similitudine imaginis-Quod ita dictum est,inquit quasi dicatur per assimulationē imaginis,vt sensus sit: Mutauerunt gloriā Dei figurando sibi imagines quibus putabāt se verum Deum,qui incorporeus est,exprimere. Tales erant aduersus quos disputat Paulus in Act.17 arrepta occasione ex inscriptione altaris, quæ habebat: Ignoto Deo, vbi post multa sic tandem infert:Genus ergo cùm sumus Dei, non debemus existimare auro & argento,aut lapidi sculpturæ artis, & cogitationis hominum diuinū esse simile.Cōmentarius iste bonus est,non tamen præferri debet priori,multo minùs sic amplecti vt alter omnino reijciatur,quod fit ab Erasmo, cuius verba sunt:Nō sentit Apostolus illos vertisse gloriā Dei in imaginē hominis,sed aliter sensisse de Deo quā oportebat,quū illi cui simile nihil est in reb' corporeis,affingerent imaginē hominis. Quod ipse quū statuat ex lectione gręca, cōsulendi hic sunt gręci interpretes Oec. Theop.Chrysost.qui omnes ad eundem modum interpretantur quo latini,nihil moti prępositione,ἐν,qua sciunt frequēter abuti Paulum pro εἰς, hoc est(in) vsurpare pro(ad).

PRopter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum in immūditiam, vt contumelijs afficiant corpora sua in semetipsis, qui commutauerunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt & seruierunt creaturæ potiùs quā creatori, qui est benedictus in secula, Amen. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ, nā fœminæ eorū immutauerūt naturalem sum, in eū vsum qui est cōtra naturā. Similiter autē & masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinē operantes, & mercedem (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.

PRopter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, &c.] Ex hoc loco Augustinus contra Iulianum cap.3 lib.5.& de natura & gratia cap.22. efficaciter docet,quædam sic esse peccata, vt etiam sint pœnæ peccatorum, quæ doctrina duplicem habet scrupulum: Alter est, quòd videtur Deum facere authorē peccati. Quum enim omnis iusta peccati pœna irrogetur à Deo vindicāte peccatū,consequi videtur,vt si Deus peccata vindicet peccatis,author sit peccati. Alter est,quòd cū pœna omnis sit cōtraria volūtati,nō videtur fieri posse,vt peccatū quod volūtariū est, habeat rationē

pœnæ. Igitur hæc Pauli doctrina sic explicanda est, quemadmodum habet Augustinus in libro de prædest. sanct. ca.10. vt Deo tribuatur iudicium. i. iusta vindicta, sed non peccatum. Porrò quomodo id fieri posit, dupliciter explicant doctores. Magister enim explicat peccatum esse pœnam peccati, non quidem secundum suam naturam, quatenus habet rationem culpæ à voluntate liberè admissæ, sed secundum effectum, putà corruptionem naturæ, & reatum æternæ mortis. Verùm secundum hanc explicationē omne peccatum etiam peccatum primi hominis dici poßet pœna, quod alienum est à sententia Pauli, & Augustini ex Paulo hoc statuentis, cùm ille in. 1. libro retractationum cap. 17. apertè asserat quædam peccata esse, quæ non sunt pœnę, et manifestè id ipsum tradat super versum psalm. 17. Supercecidit ignis &c. Quare aliter explicat D. Thomas dicens: peccatū habere rationem pœnæ, non quidem secundum suam formam & naturam (nam sic consideratum ex electione proficiscitur liberè à voluntate) sed secundum suam causam ex qua oritur: putà subtractionē diuini beneficij, quo seruabatur homo ne rueret in peccatū, hoc enim occulto & seuerißimo Dei iudicio (queadmodū Aug. ait) vindicatur peccatū dum Deus offensus peccatis pcedētibus, subtrahit beneficiū suæ gratiæ, quo subtracto partim impulsu dæmonis, partim sua infirmitate labitur in omne genus peccati. Propter hanc autem subtractionem gratuitæ præseruationis (quam & efficit Deus, & quæ pœna quædam est & suppliciū peccatorum) peccatum quod ex ea committitur, non solùm peccatum est, sed & supplicium. Quod autem Augustinus contra Iulianum lib. 5. cap. 3. & rursus de gratia & libero arb. cap. 21. scribit, Deum tradere peccatores in praua desideria, nō solùm deserēdo sed compellendo, & inclinando voluntates illorum in malum, intelligendum est non quasi Deus velit irrogare vel immittere malitiā, sed quòd iusto iudicio vindicans, non solùm non apponit gratiam, qua cohibeantur malæ voluntates, sed etiā ponit occasiones & offendicula, ad quæ grauiùs impacturi sunt suo tamen vitio, videlicet vertentes occasiones quibus emendari debuerant, in occasiones peccandi, sicut in Pharaone videre licet: aut quia voluntatem ex se inclinatam ad malum flectit, vt in certos homines suam malitiam exerceat, sicut præcepit Semei, vt malediceret Dauid. Quòd autem non sentit Augustinus Deum esse authorem malarum voluntatum in illis locis quibus sententias illas posuit, expreßit manifestis verbis: Facit (inquit lib. quinto contra Iulianum ca. 3) hæc miris & ineffabilibus modis, qui nouit iusta iudicia sua, non solùm in corporibus hominum, sed & in cordibus operari, qui non facit voluntates malas, sed vtitur eis vt voluerit. Solidus ergo & plenus huius loci commentarius est iste: Quia ipsi gloriam Dei, siue ea quæ Deum verè faciunt gloriosum, videlicet rerum omnium creationem, earumque gubernationem &c. attribuerunt idolis, idcirco seuero, sed tamen iusto suo iudicio tradidit illos Deus in fœdas cupiditates, non quidem in eas protrudendo ipsos inuitos, sed permittendo eos sponte sua illuc euntes in illas ruere, destituendo ipsos beneficio suæ gratiæ quo concupiscentias suas intus mitigarent, quo & ipsas occasiones cupiditatesque inflāmantes arcerent: imò subministrando eis opportunitatem & occasiones, ad quas ipsæ concupiscentiæ ardentiùs erant inflammandæ. Tradidit ergo eos vt cedant desiderijs, quæ suggerit cor corruptum ex peccato originali vt vincantur, trahantur, poßideantur, denique facultatem habeant ea opera perficiendi, vnde sequitur. [In immunditiam] nempe vt dehonestent corpora sua fœda libidine, quisque apud se. Erasmus putat Apostolum sensisse de masculorum mutuo inter ipsos stupro. Quare [in seipsis] interpretatur inter se: Tradidit eos in immundiciam, vt inter se contaminent & dedecore afficiant corpora sua. Verùm quia mox facturus

Thomas in prima. 2. quæst. 87. art. 2.

2. Reg. 16

ſturus eſt mentionem huius Zodomiæ Apoſtolus, magis placet prior interpretatio, vel ea quam habet Auguſtinus, qui immundiciam interpretatur turpem libidinem ſed vſitatam, vt ſint gradus quidam.

Qui commutauerunt veritatem Dei in mendacium]. Repetitio eſt cauſæ ob quam tradiderit eos Deus in concupiſcentias fœdas. [Veritatem Dei,]id eſt, hoc quod verè eſt Deus, ipſam videlicet diuinitatem, vel attributa pulcherrima Dei, quæ de ipſo verè prædicantur, vt eſſe creatorē, gubernatorē &c. [mutauerūt in mendacium,]id eſt, attribuerunt idolis ſiue ſimulachris. Idolum mendacium vocat, quia ſpecie mentitur hominē vel aliud animal, cū interī nec viuat, nec ſentiat, [Et coluerūt] .i. venerati ſunt ſicut veneramur res numine ac maieſtate plenas, Græcè enim eſt ἐσεβάσθησαν. [Et ſeruierunt] id eſt peculiarem illum cultum exhibuerunt, Nam græcè eſt ἐλάτρευσαν [Creaturæ potius quā creatori] Hoc Hilarius. 12. de tri. paulò aliter ſed pulchrè, hoc modo extulit. Seruierunt creaturæ pterito creatore. [qui eſt benedictus]id eſt, laudādus & prædicandus in ſecula, Adiectū ſ amen] confirmantis eſt, verè ipſe laudādus eſt in ſecula.

Propterea tradidit illos Deus in paſsiones ignominiæ,] Quia nimirum ſeruierunt creaturæ prætermiſſo creatore. In paſsiones ignominiæ] hebraiſmus eſt. i. in paſsiōes ignominioſas ſiue dedecoroſas & infamię plenas. Omnes enim ſolius naturæ inſtinctu huiuſmodi vitia abominantur. Eraſmus vertit in cupiditates ignominioſas. Laurentius in affectus probroſos. Vtrūq; (vt in annotatiōibus illorū videre eſt) offendit vocabulū paſsionis, ꝙ tamē Aug. l. 9. de ciu. Dei c. 4. multū placuit, cū interim non ignoraret qua voce Cicero exprimeret, qua itē Quintilianus rē, quā Paulus πάθη hìc appellat.

Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalē vſum &c.] Explicat hìc paſsiones ignominiæ (in quas Deo vindicante prolapſi ſunt) eſſe portentoſam libidinē, mutuum fœminarum inter ipſas coitū, mutuum maſculorum inter iſpos ſtuprū. Fœminę inquit eorum tranſmutauerunt vſum corporum, qui eſt ſecundum naturam in abuſum, qui prorſus repugnat naturæ, naturæ inquam non ſolùm qua homines ſumus, ſed etiam qua animalia ſumus, vt ſciamus vitium hoc plus quàm beſtiale eſſe. Similiter & maſculi, eius, quæ ſecundum naturam eſt coniunctionis obliti, per mutuam ſui appetentiam execrandis libidinibus æſtuarunt. Nec ſolùm huiuſmodi naturę aduerſis libidinibus æſtuarunt, appetentes ſe mutuo abuti, ſed pro ſuis libidinibus verè ſe abuſi ſunt, mutuo fœditatem ipſam vehementi ac pertinaci niſu monſtroſè perpetrantes. Nam apud Paulum eſt non ἐργαζόμενοι, id eſt operātes ſed κατεργαζόμενοι, in qua voce præpoſitio κατα prępoſita (vt annotat hoc loco Oecumenius) intentionem ac pertinaciam deſignat.

Et mercedem quam oportuit]quæ cōueniens erat, quæ illis debebatur qui tales eſſent, præmium dignum erroris id eſt idololatriæ [in ſeſe]id eſt, in ſuis corporibus [recipientes]. Mirè ſiquidem cōgruebat, vt qui relicto vero Deo, ſubdiderant ſe fictitijs dijs ligno & lapidi, ipſi fœdis libidinibus ſubijcerentur contra omnem naturæ ordinem. Vbi nos habemus mercedē Græci habēt ἀντιμισθίαν vocabulum ſignificantius, quaſi penſationem dicas ſiue recompenſationem, ac premij retributionē ſeu mercedē meritis reſpondentem. Significat apertè quod ſupra annotatum eſt: videlicet quædam flagitia eſſe huiuſmodi, vt non ſolùm ipſa ſint ſcelera, ſed etiam ſcelerum pœnæ.

ET ſicut non probauerūt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea quæ non conueniunt, repletos

omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, cõtentione, dolo, malignitate, ſuſurrones, detractores Deo odibiles, cõtumelioſos, ſuperbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obedientes, inſipientes, incompoſitos, ſine affectione, abſque fœdere, ſine miſericordia. Qui cũ iuſtitiam Dei cognouiſſent, nõ intellexerunt, quoniã qui talia agũt, digni ſunt morte: non ſolùm qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiunt facientibus.

ET ſicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum] Similis eſt Phraſis qualis illa: Sicut in cœlo & in terra, vbi iuxta idioma Hebræi ſermonis ſubticetur (ita) Sicut in cœlo ita & in terra. Secundum Amb. ſenſus eſt: Quemadmodum non probauerunt, quòd Deus agnoſceret & ſciret omnia: vel ſecundum græcos. Quemadmodum non probauerunt. i. non curauerunt Deum habere in agnitione, eum in omnibus intendere, ei ſe totos conſecrare, quem natura demonſtrabat, ita tradidit eos Deus in reprobum ſenſum. i. reprobam mentem, talem quam nemo merito probare poſſet, quæ merito omnibus diſpliceat, in mentem inquam contemptibilem, qualis eſt mens quæ deprauati prorſus eſt iudicij & peruerſi. Græcorum interpretatio videtur eſſe germana huius loci, quamquã & alterã admittũt verba Pauli.

Vt faciant ea quæ non conueniunt] i. quæ ipſos facere dedecebat. Poſt commemoratum vitium illud, quod & turpe eſt dicere, recenſet multa alia vitia, quibus ipſos obnoxios fuiſſe liquet ex vita Diogenis & Plutarchi, imò omnem prauitatẽ apud ipſos ſemel obtinuiſſe apertè pronunciat inquiens.

Repletos omni iniquitate &c] pro iniquitate græcè eſt ἀδικία id eſt, iniuſtitia, quæ generali ſua ſignificatione omne vitium complectitur, cuius membra ſunt, quæ deinde ſubijcit. Malitiam] vocat ſtudium nocendi, quando adhibito labore molimur malũ aduerſus aliquẽ. Græcè enim eſt πονηρία. Fornicationẽ] intelligit generalis nominis ſcortationẽ, vt etiam adulterium complectatur. Auaritia] huius loci eſt, quum quis ſibi plus vſurpat, quàm ius eſt, aut potiores partes fraudatis etiam cæteris occupat, aut ſaltèm occupare ſtudet, ſiue in diuitijs, ſiue in honoribus, ſiue in alijs quibuſque rebus. Eſt enim πλεονεξία quæ vox deducitur. à πλεονεκτεῖν: πλεονεκτεῖν vero à πλέον ἔχειν id eſt à plus habendo. Interpres noſter alibi rapinã vertit, alibi fraudem, de qua voce vide D. Hier. ſuper Epiſt. ad Epheſ. ca. 4. vbi exponit illud: In operationem immundiciæ omnis, in auaritia, & rurſus illud. Auaritia nec nominetur in vobis. Nequitiam] appellat peruerſitatem, cũ quis data opera malè agit, & incommodat proximo, vel inferendo quod lædat, vel negligendo vel etiã impediẽdo quod ꝓſit, quodq́ꝫ illi debetur, Grȩce eſt κακία alioqui nequitia magis ad libidinẽ & luxuriã pertinet, quòd hæc vitia hominẽ perditũ & nihili declarẽt. Malignitatẽ intelligit morũ aſperitatẽ ac difficultatẽ. Græcè enĩ eſt κακοηθεία Pro [Deo odibiles] Græcis vnica vox eſt ſignificãs & quibus Deus inuiſus eſt, & quos habet Deus inuiſos, poſteriorem ſignificationẽ expreſſit noſter interpres. Theophylactus in commentarijs ſuis vtranque propoſuit, Oecumenius priorem amplexus eſt, addens

dens de ea & non de altera sensisse Paulum. Ad eundem modum intellexit Cyprianus qui in Epist. 4. primi libri legit, Deo abhorrentes græcam vocē θεοστυγεῖς actiuè accipiens, & non passiuè. Contumeliosos] vocat feroces, & per vim alios opprimentes, id est iniuriatores. Nā grecè est ὑβριστάς Supbos] i. spiritu inflatos Elatos] Cyprianus vel eius interpres vertit iactātes sui. Grece est ἀλαζόνας. Plautus ἀλαζόνα vocat gloriosum, vitiū est per excessū veritatis apud Arist. Contrario morbo laborant quos Græci εἴρωνας appellant. Siquidem hi dissimulant quod sunt, illi verò præ se ferunt & ostentāt quod non sunt.

Inuentores malorum]. i. qui repertis flagitijs sceleribusque contenti nō sunt, sed nouas quotidie viuendi perditè, aliosque lædendi rationes excogitāt. Quod sequitur, [parentibus non obedientes] vel immorigeros, eiusmodi est, vt nemini se possint subijcere, nemini obediāt, qui parentibus subesse non possunt: sed pro suis tantùm cupiditatibus viuunt modis omnibus peruersis. Insipientes id est omni veri rectique iudicio destitutos, quos nec ratio cohibet homini peculiaris, & sine qua homo desinit esse homo. [Incompositos] Theophylactus de illa compositione interpretatur, quæ est in pactis. incōpositos appellans qui non seruant conuenta siue pacta. Græcè est ἀσυνθέτους Sine affectione] Græcè est vnica vox ἀστόργους: στοργὴν autē affectū illum pietatis aut charitatis significat, quo parentes tanguntur erga liberos, & vicissim illi erga eos, quo frater erga fratrem, cognatus erga cognatū. Vnde qui eò processerunt in vitijs, vt ad hos quoque communes affectus, & ad ipsum naturæ sensum obsurduerint ἄστοργοι vocantur. Sine fœdere] i. ab omni prorsus societate hominum & coniūctione abhorrentes, erga neminem iure necessitudinis vtentes, vel certè implacabiles, irreconciliabiles vbi semel fuerint offēsi, vtrūq; admittit vox græca ἀσπόνδους Immisericordes] quos nulla quamlibet miseranda hominum mala tangunt.

Qui cùm iustitiam Dei cognouissent] pro iustitiā Græcis est non δικαιοσύνη i. iustitia, sed δικαίωμα quam vocem frequenter versam habemus iustificationes, psal. 118 Pertinet non modò ad leges scriptas, sed etiam naturaliter inditas. Sēsus est. Cùm scirent quid Deus ipsos agere, & à quibus ipsos abhorrere vellet, [non intellexerunt] id est, non persuaserunt sibi efficaciter, non seriò apud se cogitauerunt, non posuerunt (ait Ambro.) in animo, quòd qui ea quæ enumerata sunt, vel illis similia agunt, digni sunt morte. s. æterna: nec solùm, qui talia agunt, verumetiam qui consentiunt agētibus, vel palàm laudando vel consilium præstando cùm improbare deberent, vel certe tacēdo. Ex qua interpretatione patet, indoctè agere Stapulensem & immerito sugillare veterem interpretē. Quomodo inquit iustitiam Dei cognoscētes, non intellexerunt, quòd qui talia agunt digni sunt morte? pugnat profectò iustitiam Dei cognoscere, & hoc ipsum nō intelligere. Quare reiecta nostra lectione, aliam ipse amplectitur, quæ sic habet. Qui cùm iustitiam vel decreta Dei cognouerint, nēpe quòd qui talia agūt digni morte sint: non solùm eadem faciūt, sed etiam consentiunt facientibus, id est, approbant malefacta, siue patrocinantur vitijs aliorum, id est, authores sunt alijs vt eadem faciant. Vt sit amplificatio enumeratæ peruersitatis. Et hæc lectio est in Græcis codicibus, qui hodie habētur in manibus, quique habebantur temporibus Chrys. Theoph. Oec. vt ex commētarijs ipsorum patet, in quibus non solū hoc modo legūt, sed et eam lectionē interpretantur asserentes facere leuius esse quàm consentire, propterea quòd illud sępenumero vel casus est, vel infirmitatis, hoc verò vel pestilētissimæ adulationis, vel deploratissimæ malitiæ. Indicat interim Oecu. in scholijs suis locū hūc a nonnullis etiam aliter legi solere, & certe aliter legit Origenes, qui & ipse Græcus fuit: nimirum ad hunc modum.

Qui quum iustitiam Dei cognouissent, quòd qui talia agunt digni sunt morte, non solùm qui faciunt illa, sed & qui cõ sentiunt facientibus. Quæ lectio licet diuersa sit à nostra, in hoc tamen cõuenit, quod dicat leuiùs consentire, facere grauiùs. Et quia oratio inabsoluta est nõ ibi finit caput Origenes vbi nos finem facimus, sed connectit ei principium capitis sequentis, Hæc notanda sunt vt sciamus olim variasse græca exemplaria, vnde fieri potuit etiam quædam habuisse illa duo verba, quæ noster interpres posuit videlicet (non intellexerunt) & hoc verisimile est, maximè cùm & Cyprianus epistola. 4. primi libri, & Ambrosius in commentarijs huius loci ea legant. Cui accedit quòd exemplar græcum quod apud nos est, non typis excusum sed scriptum (quo vsus est olim noster Amandus) illa legat. Nã inter ἐπιγνόντες & ὅτι expressè habet positum οὐ συνῆκαν. i. nõ intellexerunt, In cæteris conuenit cum impressis. Habemus igitur hìc triplicem lectionem Græcam; Prima est, quã proponit Chrysostomus; secũdà quam Orig. proponit, tertia quã hoc exemplar scriptum, quæ diuersa est à lectione Chrysost. & Origenis. Nã ad verbum si interpreteris sic habet: Qui cùm iustitiam Dei cognouissent, nõ intellexerunt; quòd talia agẽtes digni sunt morte: non solùm ea faciunt, verumetiã consentiunt agentibus. In qua tamen lectione vehementer dubito, num indiligentia scribæ prętermissus sit articulus οἱ, qui si addatur hoc modo μόνον οἱ & rursus ἀλλὰ οἱ, prorsus habebitur nostra lectio, q̃ ob hoc nobis magis ꝓbatur quòd planè stringat oẽs, ipsum etiã Socratẽ, & alios qui purioris vitæ apud Gẽtiles habebatur. Nã quod dicit Apost. secundũ hãc lectionẽ tale est: Sit ita quòd multi eorũ nõ fuerint Zodomitæ, quòd non admiserint vniuersa illa quæ diximus, omnes tamen digni sunt morte, cùm vt minùs consenserint.

CAPVT II.

Propter quod inexcusabilis es o homo omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas: eadem enim agis quæ iudicas. Scimus enim quoniam iudicium Dei est secundum veritatem, in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc o homo, qui iudicas eos qui talia agunt et facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius & patientiæ & lõganimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiã tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera eius, ijs quidẽ qui secundum patientiam boni operis, gloriam & honorẽ & incorruptionem quærunt, vitam æternam: ijs autem qui sunt ex contentione & qui

Mat. 7. a.

Mat. 16. d

non

qui non acquieſcunt veritati, credunt autem iniquitati: ira & indignatio.

PRopter quod inexcuſabilis es o homo omnis qui iudicas) Initiũ huius capitis quidam inferri putant ex omnibus q̃ capite pręcedenti ab illo loco. Reuelatur enim ira Dei &c. huc vſque dicta ſunt. Alij inferri putant ex præcedentis capitis fine, hoc modo, Quia dignus eſt morte quiſquis vel facit modò dicta vitia, vel ſaltẽ cõſentit faciẽtib⁹, nullã prorſus habes excuſationẽ o homo quiſquis iudicas ſiue Iudęus es & iudicas Gẽtes, ſiue Gẽtilis es & iudicas Iudęos & eis exprobras peccata. Iudæi ſiquidẽ gẽtes præ ſe cõtẽnebant tanquã idololatras, Gentes ecõtra Iudæos, quòd ipſi habentes optimas leges & veri Dei cognitionem, nihilo tamẽ eſſent meliores. Quare vtriuſque populi reprimere volens ſuperbiam, vniuerſaliter ait, nihil habes quo excuſas te, quin agnoſcas te dignũ morte quiſquis iudicas, ſiue quiſquis es qui tibi placens condemnas alios mortis ęternæ, propter peccatum aliquod.

In quo] græciſmus eſt: latinè hoc modo dixiſſet, eo ipſo ſiue hoc ipſo quo p̃nũcias alterũ morte dignũ, teipſum pronuncias condemnatione dignum [eadẽ enim agis quæ iudicas], tametſi iudicando alium, ſimulas te non conſentire malefactis, ea ipſa tamen facis ob quę aduerſus alterum pronuncias ſententiam: Eadem agis vel opere vel certè affectu, quia quòd abſtines à peccatis, facis timore pœnæ, non amore iuſtitiæ, Sic Auguſtinus de ſpiritu & litera. Alij legunt (qui) non (quæ): eadem enim agis qui iudicas id eſt, ſimiliter peccas ſiue hoc peccato ſiue alio. Hæc lectio eſt in Græcis exemplaribus quæ hodie habentur in manibus. Cupit Apoſtolus omnibus perſuaſum, eos peccare mortaliter, qui non habent cognitionem Chriſti: de gentibus probauit in primo capite: de Iudæis idẽ eſt mox oſtenſurus.

Auguſ. de ſpiritu & lit. cap. 8. & c. 3. eiuſdẽ libri

Scimus enim quoniam iudicium Dei eſt] Pro vocula (enim) gręci habẽt (autẽ) Eodem modo habet Ambroſius. Senſus eſt: ſcimus autẽ quod Deus iudicãs, non ſequitur ſpeciem rei. & coniecturas more hominum, qui arcana cordis non vident, nec ea quę clam ipſis fiũt: nec rurſus per gratiam & fauorem iudiciũ peruertit more iniquorum iudicũ, ſed fert iudicium ſecundum merita & dignitatẽ operum. Loquitur Apoſtolus de iudicio extremo. Sic enim interpretatur Oecum. exponens hęc verba, & Ambr. exponens illa: Effugies iudicium Dei.

Exiſtimas autem hoc o homo qui iudicas eos qui talia agũt & facis ea, quòd tu effugies iudicium Dei?] An tibi hoc perſuades quòd tu non ſubiicieris eius iudicio? vt iuxta dignitatem factorũ tuorum recipias iuſtam retributionem, & pro malefactis ſimilem cum eis quos iudicas, luas pœnã? Emphaſin habet quod additur (Dei) Iudicium nõ hominis quẽ poſsit latẽre quod malefit, aut ſi cognitũ habet, caret plerũque poteſtate. ſed Dei, quem nihil latẽre poteſt, quique poteſtatem habet ſuper omnes, nec timet quẽpiam.

An diuitias bonitatis eius & patientię & longanimitatis contemnis? &c] id eſt, An ſpem aliquam impunitatis tibi polliceris ex Dei bonitate? Falleris ſi ita exiſtimas. Vocabulo (diuitiarum) ferè vtitur, quoties ingẽtem rei cuiuſpiã vim & copiam ſignificare vult. Porrò bonitatis græce eſt χρηστότητος quam vocẽ in eadem hac periodo benignitatem vertit, ac illud eſt proprium eius ſignificatum. Benignitas autem ab Ariſtotele definitur: Virtus qua quis ſponte omnium vtilitati expoſitus eſt. Diuitias ergo bonitatis Dei. i. abundantẽ Dei benignitatem qua ſponte accumulat in te beneficia ſua, & potẽtiam qua te & malam vitam tuam tolerat, & lõganimitatem qua diu differt pœnam diuque exſpectat emendationem & correctionem. Quas bonitatis & patiẽtię & lõganimitatis diuitias contemnunt qui recuſant eis vti

legitimè: nimirum ad vitę emendationẽ, quemadmodũ id explicat quod sequitur.

Ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit] Apud Græcos participium est, ignorans, quomodo etiam pleraque exemplaria latina habẽt. Coniunctione (quoniam) interpres ferè abutitur pro quod. Benignitas græcè est χρηστὸν adiectiuum nomen. vnde τὸ χρηστότης de qua voce iam dictũ est. Adducit,] ad verbum est agit, id est, allicit & inuitat. Sensus est. An diuitias bonitatis eius contemnis, ignorans quòd benignitas Dei non promittit impunitatẽ tibi scelerum tuorum, sed ad pœnitentiam te inuitat & prouocat? Hic primùm ponenda est nota interrogationis, non post verbum contemnis, quia quæ sequuntur ab ipso dependent, secus est si legamus, ignorãs.

Secundum autem duriciam tuam & impœnitens cor thesaurizas tibi iram in die iræ] Impœnitẽs græcè est ἀμετανόητον quasi dicas impœnitibile, nec est simplex vox apud Græcos sed pronomen compositum, tibiipsi quod est significãtius. Miratur Erasmus cur interpretem vox græca thesaurizas tantopere delectet, cùm dicere potuerit, colligis, recõdis, reponis: sed nulli dubium est significantiùs dici thesaurizas quàm recondis. Sensus est iste: Secundum durum & ferreum cor tuũ pœnitere nesciũ, quódque nulla Dei beneficentia emolliri potest nec ad pœnitentiam flecti siue adduci, accumulas & coaceruas tibi ipsi vltionem, quæ tandem vniuersa deprometur, & more Thesauri in te effundetur, in die irę siue vindictę, hoc est in eo die, quo impij, qui diuinam bonitatem contempserunt, iustitiam & vltionem Dei tandem experturi sunt, non autem misericordiam eius [& reuelationis iusti iudicij Dei,] id est quo manifestabitur iustum Dei iudicium, quod interim latet apud homines: Hìc patet de quo iudicio sit priùs loquutus. Græci ferè diuidũt hęc interposita coniunctione, hoc modo: reuelationis, & iusti iudicij. Secundum quam lectionem tribus notis significauit eundum diem. Imprimis vocat diem iræ, quòd tunc misericordiæ nullus erit locus: deinde reuelationis, quòd ibi omnia nuda & aperta erunt quæ nunc latẽt: Postremò iusti iudicij, quòd iustè pro cuiusque meritis pronunciabitur sentẽtia, quæ nunquam retractabitur. Ad Coloss. cap. 3. & in posteriori ad Thess. epistola cap. 1. sunt similia loca de iudicio Dei.

Qui reddet vnicuique secundum opera eius] Abusus est interpres pronomine [eius] loco reciproci. Sensus est: qui retribuet pręmium vnicuique pro factorum suorum meritis, conditione, & qualitate: [his quidem qui secundum patientiam boni operis] subauditur sunt, id est, his qui in benefactis perseuerãt, & ob nulla mala deserunt vitam bonam (Vox enim græca ὑπομονὴ vtrumque complectitur & perseuerantiam & patientiam) reddet gloriam, quæ perpetua sit, & honorẽ, qui nũquã intercidat, & incorruptionem, id est veram tum animæ tum corporis immortalitatem, si tamen benefactis suis in quibus iugiter, nõ obstantibus etiam malis quæ patiuntur perseuerant, ambiant vitam æternam. hoc est quod dicit [quęrentibus vitam æternam]. Hic sensus est in commentarijs Oecumenij annotantis hoc loco hyperbaton esse, & in commentarijs Ambrosij, & in doctissimis illis commentarijs Gregorij super librum Gre. in 38. ca. 1. Iob. Iob, vbi exponit illud: Indica mihi si habes intelligentiam super quo bases terræ solidatę sunt. Theophylactus verò Chry. & Orig. priores illos accusatiuos gloriã, honorem, incorruptionem, referunt ad verbum quærunt, vel (vt legũt quædam exemplaria) ad participium quęrentibus, accusatiuos verò, vitam æternã, ad verbum præcedens reddet, vt sensus sit: His qui hic perseuerant in rectè factis & illis quærunt gloriam reportare apud Deum in extremo iudicio, & honorem & incorruptionem corporum, reddet vitam æternam. Hunc sensum expressit versio Erasmi quæ sic habet. Qui redditurus est vnicuique iuxta facta sua, his quidẽ qui perse-

perseuerantes in benefaciendo, gloriam
& honorem & incorruptionem quærũt,
vitam æternam. Illis verò &c. Alterũ sen
sum expresſit in sua translatione Faber,
quæ sic habet: Qui reddet vnicuique se-
cundum opera eius, ijs quidem qui per
patientiam boni operis quærunt vitam
æternam, gloriam & honorem & incor-
ruptibilitatem: illis verò & cætera. Sed
rectiùs noster interpres qui sic reddidit
vt nec hũc nec illum excluserit sensum,
neque textum Pauli qui vtrumq; admit-
tit in vllo strinxit.

Iis autem qui sunt ex contentione, &
qui non acquiescunt veritati, credũt au-
tem iniquitati] Qui sunt ex contentone,
græcismus est. i. contentiosis, sicut suprà,
ijs qui secundum patientiam boni ope-
ris, pro perseuerantibus in bonis operi-
bus. Nam verbum sunt, quod hic expres-
sit interpres, neque hoc loco est apud
Paulum neque superiori, Sensus est: ijs
qui disceptant & pertinaciter defendunt
Moisen sufficere, qui occupati sunt circa
genealogias & res futiles, Et qui non ac-
quiescunt veritati, vel reijcientes veram
doctrinam, vel iuxta illam non institu-
entes vitam. Prius ad Iudæos pertinet,
istud ad vtrosque & ad Iudęos & ad Gen-
tes. Potest tamen & prius generaliùs ac-
cipi, hoc sensu: Qui contentiose & quod
malè sentiunt, & quod malè agunt de-
fendunt. Quod sequitur [credunt autem]
oppositum est ei quod iam dixit acquie-
scunt, Græcè magis apparet ea ἐναντίω-
σις siue contrarietas in vocibus ἀπει-
θοῦσι & πειθομένοις, id est non obtem-
perantibus & obtemperantibus. Ira & in-
dignatio] Erasmus hoc supplet per ver-
bum veniet, Oecumenius ex superiori-
bus repetit verbum, reddetur, quod est
probabilius. Hoc loco diligenter anno-
tandum est non solùm dicere Apostolũ:
qui retribuet vnicuiq; vitam vel suppli-
cium: vitam benefacienti, suppliciũ ma-
lefacienti: (Qua sententia significaretur
qualibusnam personis daretur vita ęter-
na scilicet bene operantibus) sed addit
Paulus & exactè affirmat quòd retribuet
vitam bonum facientibus, idque secun-
dum opera, Quæ sententia planè conti-
net bene operantibus retribui vitam æ-
ternam, habito respectu ad opera vel iu-
xta conditionem operum. Vetus Luthe-
ranismus est, nullum esse meritum operũ
quippe quòd nulla sint quæ non sunt la-
be aliqua conspersa. Sic docuerunt ante
annos. 30. nunc aliud docent: nimirum
operibus quidem reddi præmia, non ta-
men vitam æternam, quam dicunt pror-
sus gratis contingere, quemadmodum
gratis contingit prima iustitia. His obij-
ciendus est locus iste & ille qui est in po-
steriori Epistola ad Thess. cap. 1. Vt di-
gni habeamini. Conantur quidem illi elu-
dere hanc scripturam sed frustra: secun-
dum opera, ait Melanthon, id est, secun-
dum fidem quam indicant opera, sed ne-
mo nõ videt extortam esse expositionẽ.
Caluinus: secũdum, inquit, hic consequẽ-
tiam & ordinem factorum non causam,
significat, vt sensus sit: post opera dabit
vitam, sed nusquam sic accipitur præ-
positio secundũ. Eiusdẽ generis est. quod
dicũt hac Pauli sentẽtia nõ aliud signifi-
cari. q̃ qualibus personis sit dãda vita æ-
terna, sed iã dissimulãt p̃positionẽ secũ-
dũ. Affingũt & alias interp̃tationes huius
sentẽtię, sed tales, vt p̃rsus ostẽdãt se cõui
ctos p hũc locũ, adeò ille imp̃babiles sũt.

*TRibulatio & angustia
in omnẽ animã hominis
operantis malum, Iudæi pri-
mùm & Græci: gloria autem
& honor & pax omni ope-
ranti bonum, Iudæo primùm
et Græco: non enim est accep-
tio personarum apud Deum.
Quicunque enim sine lege* Deut. 10. d
peccauerunt, sine lege & pe- 2. par. 19. c
ribunt: & quicunque in lege Iob. 37. b
Actor. 10. e

Matth.7.d Iacob.1.d *peccauerunt, per legem iudicabuntur. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Cùm enim gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt: eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendũt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die cùm iudicabit Deus occulta hominũ secundum Euangelium meum per IESVM Christum.*

ILlud[Iudæi primùm & græci], hũc habet sensum: citra delectum tam Iudæi quàm Gentilis, præcipuè tamen Iudæi, vt cui primò oblata est gratia Euãgelij, cui & maiora exhibita sunt beneficia, quare & primas habebit in pœnis, si non obtemperauerit Euangelio: Grȩcè est repetita coniunctio: Iudȩique primùm & Græci, quæ solet esse formula tribuendi plura ex æquo. [Gloria verò & honor & pax] id est, omnium bonorum tranquilla & secura possessio cuiuis operanti bonum Iudæo primùm & Græco. Hic maximè locum habet quod annotat Chrysostomus in prȩcedenti capite: nimirum quòd illud (primùm) sit tantùm honor ordinis.

Non enim est acceptio personarum apud Deum] i. secũdũ merita factorũ iudicat, non secundum personam, id est in iudicando non respicit, an Iudæus quis sit, an Gentilis: an Rex, an agricola, vt hunc quia Iudæus suscipiat, etiam si malæ sit vitæ: illum licèt rectæ vitȩ abijciat & condemnet, quia Gentilis: sed ipse est omnibus idẽ, & æquus iudex. Personarum acceptio, quam græci composita voce προσωποληψίαν vocãt, vitiũ est iustitiæ distributiuæ oppositum: Cõtingit autem quoties præter conditionẽ & personarũ dignitatem fit retributio prȩmiorum. Quare quum affirmet Apostolus Deum in iudicando non esse acceptorem personarum, sequitur præmium quod datur ijs qui bene vel malè operati sunt, esse debitum & non omnino gratuitum. Per iustitiam enim distributiuam non distribuuntur præmia, nisi quæ secundum conditionem personarũ sunt debita. Ex hac quoque sententia Apostoli discimus iustitiam diuini iudicij accipiendam esse secundum rationem iustitiæ distributiuæ. id est: Deum in reddendis debitis hanc seruare proportionẽ & rationem, vt pro bonis bona quamuis multo prȩstantiora, pro melioribus meliora, pro optimis optima retribuat. Et quia acceptio personarum tantùm repèritur in præmijs quæ sunt debita: sequitur Deum nõ esse acceptorem personarum, quando è duobus indignis alterũ eligit, alterum relinquit: alteri dat gratiam, alteri negat.

Quicunque enim sine lege peccauerunt, sine lege & peribunt: & quicunque in lege peccauerunt, per legem iudicabũtur] De lege scripta intellige hoc sensu: Quicunque non accepta lege Mosaica peccauerunt, siue malè operati sunt, sine lege peribũt i. condẽnabuntur, sed nõ iuxta legis exactionẽ. Et quicũque in lege peccauerũt, id est, habẽtes legẽ, condẽnabũtur iuxta legẽ quam acceperunt. Illa enim futura est illorum accusatrix.

Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur] Sicut præcedenti capite ostẽdit

peccata

peccata gentilium, sic deinde hoc capite Iudæorum, quos omnes docet variè peccasse. Quicunque inquit legẽ acceperunt, non hoc ipso apud Deum habentur iusti quòd sciant legem. Non enim cognitio, sed obseruatio legis, hominem apud Deũ commendat: hoc significat illud, [sed factores legis] id est, qui eã factis exprimũt, qui faciunt quæ præscribit lex, illi iustificabuntur apud Deum. Difficultas hic est, quomodo hæc sententia constet cum ea, quæ habetur. 3. capite. Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Aug. in libro de spiritu & litera cap. 26. exponens hunc locum. iustificabuntur inquit ita dictum est, ac si diceretur, iusti habebuntur siue deputabuntur, & adfert locum similem ex cap. 10. Lucæ: Ille volens iustificare seipsum, id est, pronunciare siue declarare se iustum. In qua significatione etiam accipitur apud Matth. 11. Iustificata est sapientia à filijs suis, id est, pronũciata esse iusta, calumniãtibus eam interim Iudæis. Alijs itẽ locis tum noui tũ veteris testamẽti frequẽter in hac significatione obuium est iustificare. Atque secundum hanc acceptionem vocabuli facile est intelligere conciliationem istarum sententiarũ: Quia altera quæ habet, ex operibus legis neminem iustificari, accipienda est de iustificatione, qua ex impio quispiam fit iustus: Altera quæ hoc loco habetur, factores legis iustificabuntur, de acceptatione diuina, qua eum qui iam iustus est, propter obseruationem legis acceptat ad vitam. Potest difficultas hæc & aliter expediri, vt dicamus apud Paulum obseruationem legis, siue opera legis bifariàm accipi: Altero modo vt fiunt citra fidem ab eo qui nondum credit, & iuxta hunc modum pronunciat Apostolus de operibus legis, quòd ex eis nemo iustificabitur apud Deum: Altero modo vt sunt ex fide facta ab eo qui credit, & iuxta hunc modum pronunciat de eis Paulus, quòd qui ea fecerint, iustificabuntur apud Deum. Quod & D. Iacobus adstruit, disputatiõinem de operibus ex fide factis ita cõcludẽs: videtis inquit quoniam ex operibus iustificatur homo, & nõ ex fide totũ. Dein de proposito nouo exẽplo eandẽ rẽ inculcans: Similiter inquit & Raab meretrix suscipiens nuncios &c. Quòd autem Ambrosius interpretatur, factores legis esse qui credunt in Christum, non est plena interpretatio: nec vult ipse sua illa interpretatione nullam esse operum iustitiã, sed hoc tantùm vult, quòd nemo verè pręstet legem, nisi qui credit in Christum.

Cùm Gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciũt] Quidam hæc ad Gentes à fide alienas referũt, quibus fauere videtur quod dicitur: [naturaliter] i. natura duce. quod propriè conuenire videtur in Gentes legis tãtũ naturæ doctrina instructas. Secundum quos sensus hic est: quod dixi, eos qui sine lege peccauerunt. i. Gentiles perituros siue cõdemnandos à Deo iusto iudice, id nõ ita accipiendum tanquam Gentes in gentilitate degentes, omnis prorsus legis expertes sint. Nam ex eo quòd agunt ea quæ legis sunt, cõuincũtur habere legẽ ab authore naturæ menti impressam, quæ dictat eis hoc esse turpe, hoc non esse turpe: hoc amplectendum, illud fugiendum. Verũ cùm Apostolus primo capite ostenderit Gentes variè peccasse, & naturæ legem violasse, ne secum pugnare videatur, malũt alij hæc accipere de Gentibus ad fidem Christi conuersis: & sanè quũ in cõsequẽtibus dicat Apost. preputiũ. i. Gẽtilem incircũcisum apprehẽdere fructũ Circũsionis, si modò legis præcepta faciat: de circumcisione autẽ testetur prodesse ipsam ad vitã, si lex obseruetur, prorsus quæ hic dicuntur, accipienda videntur de gentibus conuersis. Alioqui enim quomodo verum erit, quòd præputium, iustitias legis per naturæ vires præstãs, fructum circumcisionis percipiat? id est, salutem & vitam assequatur? Præterea cùm de circũcisione cordis, quam in fine capitis præ Iudæis Gentibus tribuit, dicat Apostolus illam Deo probari: Deo autem non probetur nec commẽdetur circumcisio cordis, quæ ex fide non procedit, omnino

non nisi de gentibus conuersis locus hic intelligi posse videtur. Sed & Augustinus de spiritu & litera cap. 26. hoc modo ratiocinatur. In primo cap. Apostolus dum commendat Euangelium ait: virtus Dei est in salutem omni credenti Iudæo primùm & Græco, quo nomine gentilem intelligit: Et rursus in hoc 2. capite, gloria autem & honor & pax omni operanti bonum Iudæo primùm & Græco, de gentibus credentibus loquitur, ergo & in hac sententia: Cùm enim gentes & cætera. in qua prosequitur, quod anteà generaliter dixerat, gloriam tribuendam omni operanti bene tam Iudæo quàm Græco: illas gentes intelligit quæ ad Euangelium pertinent, Sensus ergo est: illi demum habebuntur iusti apud Deum, & tales declarabuntur in die iudicij, qui legem factis hic exprimunt siue Iudæi fuerint siue Gentiles. Nam & si lex in tabulis descripta his data non sit, habent tamen illam in cordibus suis descriptã, quod declarans, cùm ea inquit quæ legis sunt id est, cùm totam legem Moysi ea parte qua continet præcepta vitæ. i. decalogum totum naturaliter. i. natura duce præstent, natura inquam per gratiam sanata. Sic Augustinus in libro de spiritu & litera: Eiusmodi non habentes pedagogiam legis scriptæ sibi ipsis sunt vicee legis, qui ostendunt id est vita sua arguunt opus legis inscriptum esse cordibus suis. i. vim legis, & præcepta legis. Siquidem homini ingenita est notitia de agendis siue iudicium quo discernere posit inter honestum & inhonestum. Verùm notitia hæc peccato & peccandi consuetudine vehemẽter obscurata est, & magna licèt nõ omni ex parte deleta, quæ rursus illustratur per gratiam. Dum igitur sine legis ęternę pedagogia ea quæ legis sunt faciũt, planè declarant notitiam se habere menti impressam, de ipsius legis operibus [testimonium illis reddẽte conscientia ipsorum.] Græcè est συμμαρτυρούσης id est, simul testificante, quod significantiùs dictum est, Sensus est: huic testificationi qua vita & factis testantur se habere legem, attestatur & conscientia eorum quæ intus diiudicat ea quæ facta sunt, num rectè an sec' sint facta: Intellige rursus de conscientia sanata.

Et inter se inuicem cogitationum accusantium aut etiam defendentium in die cùm iudicabit Deus occulta hominum] Ad hunc modum habent quædam exemplaria: alia tamen habent: & inter se inuicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus. Si priori modo vertit interpres, ad imitationem Græcorum locutus est, qui ablatiuo carentes, eius loco genitiuo vtũtur: explicat autem quæ sit testificatio eorum conscientiæ. Pro cogitationibus Græcè est λογισμῶν id est ratiocinationibus siue disceptationibus quæ adhibentur in examine, quod intus peragit ratio siue mẽs dum diiudicat id quod factum est. Accusantibus ac etiam defendentibus vocabula sunt forensia. Sensus est. Conscientia hęc in hoc apparet, quòd cogitationes eorum facta quædam accusant vt mala: quædam defendunt & excusant vt bona. Cogitationem enim eorum aliæ sibi sumunt partes accusatoris, aliæ Rei. Atque hoc quidem conscientiæ testimonium cum ratiocinationibus vel accusantibus, vel etiam defendentibus præcipuè futurum est in extremo iudicio: tunc maximè aperiet se vis illa accusatrix & excusatrix, quando iudicabit Deus ea, quæ nunc occulta sunt apud homines:

Secundum Euangelium meum, per Iesum Christum] id est secundum totã prędicandi rationem, qua hactenus sum vsus docens & inculcans apud omnes futurum iudicium. Paulus vt ex Actis patet & eius epistolis libenter in hoc argumento versatus est, quum nusquam non diem extremi iudicij inculcat. Alij [secũdum Euangelium meum] interpretãtur secundum Euangelium Lucæ [Per Iesum Christum,] huic enim dedit Pater omne iudicium. Quomodo iudicaturus sit Deus occulta hominum, declarat Augustinus de

nus de ciuit. Dei libro.20.cap.14.& lib. 22. cap.29. vbi dicit quòd cogitationes omnium singulis patebunt.

SI autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege & gloriaris in Deo, & nosti volũtatem eius, & probas vtiliora instructus per legem, confidis teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum, qui in tenebris sunt: eruditorẽ incipiẽtiũ, magistrũ infantium, habentem formam scientiæ et veritatis in lege. Qui ergo alium doces, teipsum nõ doces, qui prædicas non furãdũ, furaris? qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium facis? qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis, Deũ Esai.52.b *inhonoras? Nomen enim Dei* Eze.39.e *per vos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est. Circumcisio quidẽ prodest, si legem obserues: si autem præuaricator legis sis, circumcisio tua. præputium facta est.*

SI autem tu Iudæus cognominaris & requiescis in lege &c.] Postquam ostẽdit nihil deesse quo minùs saluæ fieri posint, modò legem factis exprimant, aggreditur illam partem: Non enim auditores legis &c. Ita quidem gentes, ait, citra legis pedagogiam natura duce fecerunt quæ lex præscribit: Si verò tu Iudæe etiam scriptę legis nomine tibi places, quomodo non id pręstas per legem, quod gentes citra legem? Si tu Iudæus cognominaris, id est si tibi places honorifico illo Iudæi nomine, & requiescis in lege tanquam in qua habeas omne bonũ, & gloriaris in Deo quasi tu illi sis peculiariter dilectus dicens non fecit taliter omni nationi, & nosti voluntatem eius, id est, à quibus abhorrere & quę amplecti te velit, instructus, id est, initiatus siue institutus per legem. Græcê est κατηχούμενος, ἠχεῖν autem voce sonare est hinc vox composita κατηχεῖν, id est, voce erudire, quo modo olim tradebantur mysteria, quòd nephas erat ea scriptis committere, vnde qui ad eum modum docebantur, catechumeni dicebantur.

Et probas vtiliora instructus per legẽ confidis teipsum esse ducem cæcorũ &c.] Id est tanquam certò explorata habens, comprobas quæ in bonis sunt meliora siue præstantiora: confidis etiam per legem sic te esse institutum vt posis ducatum cęcis pręstare, & pręlucere eis qui in tenebris ambulant: & doctorem esse rudium. Annotat Chrysostomus & post eũ Oecu: Iudæos sibi solitos peculiariter arrogare nomina magistri doctoris &c. & putant Paulum studio quasi per mimisin vsurpasse, voces istas, ducem, eruditorẽ, magistrum, quibus ipsi se appellabant, sicut gentiles siue: prozelitos nominabãt cæcos, infantes; insipiẽtes, quasi proprio quodam nomine: Habẽtem formã] Græcè est μόρφωσιν, id est formationẽ. Sensus est: confidis tè esse ducem & eruditorem ac doctorem tanquam qui per legem habeas rationem siue formulã qua alios erudire, & illorum vitam formare posis.

Qui ergo aliũ doces, teipsum nõ doces] Hic prior sententia quæ inabsoluta manserat, alia periodo absoluitur. Qui ergo per legem per quam instituendi formandique rationem habes, alterius vitam formas, tuam ipsius vitam secundum legis doctrinam non instituis: Chrysostomus & alij plerique per interrogationem legunt, alij verò enunciatiuè vt annotat Oecumenius.

Qui prædicas non furandum, furaris] si non reipsa, saltèm animo: si non opes, saltèm famam vel honores.

Qui dicis nõ mœchandũ, mœcharis] Intellige rursus, si non reipsa, saltẽ voto animi. Nam quòd te contines, id agis non amore virtutis sed metu supplicij.

Qui abominaris idola, sacrilegium facis] Id est ea quæ Dei sunt, violas, vel si à sacrilegio abstines, facis id metu supplicij. Sic Augustinus: aliter Chrysostomus hoc modo: Res idolo sacras, vel dæmonibus immolatas attingis, nec ab ijs abstines propter auariciam.

Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras]. i. Qui apud homines te iactitas de lege Deo authore data, Deum authorem legis, per trangressionem legis ignominia afficis.

Nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes sicut scriptum est] Nomẽ enim Dei per vos. i. propter vos & vestrã transgresionem blasphematur. i. maledictis afficitur inter Gentes, dum dicunt Deum Iudęorum, non esse verum Deum, qui tales habeat cultores: Sicut scriptum est,] Origenes refert istud ad Esaiam apud quem cap. 52. sic scribitur: Quoniam ablatus est populus meus gratis, dominatores eius iniquè agunt dicit Dominus. & iugiter tota die nomen meum blasphematur. Duo illa verba (inter Gẽtes) ex editione. 70. hoc loco addita sunt. Hieronymus hũc locum apud Esaiam edisserens, indicat ad Ezechielẽ referri posse: Apud quem cap. 36. sic scribitur: Et ingressi sunt ad Gentes & polluerunt nomen sanctum meum, dum diceretur, populus Domini est iste &c. Circumcisio autem &c] pergit Apostolus, ne fortè inquit blandiaris ob circumcisionem in carne susceptam, putans ad salutem satis tibi esse, quòd circũcisus sis: scias circumcisionem quidem prodesse si legem serues: si verò præuaricator legis fueris, nihil plus proderit tibi quòd circumcisus sis, quàm quòd incircumcisus esses, hoc est quod dicit [circũcisio tua præputium facta est]. Est autem præputium pellicula illa, quæ glandẽ genitalis organi tegit, quam Iudæi ex legis mãdato amputabant: vnde & hoc nomẽ accepit apud Latinos. Loquitur autẽ Apostolus dum dicit [circumcisio quidem prodest] de circumcisione secundum eũ statum, quem habuit dum lex adhuc vigebat.

SI igitur præputium, iustitias legis custodiat, nónne præputium illius in circumcisionem reputabitur? & iudicabit id quod ex natura est, præputium, legem consummans: te qui per literam & circumcisionem præuaricator legis es? Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ in manifesto in carne, est circumcisio: sed qui in abscondito, Iudæus est: & circumcisio cordis in spiritu, non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

SI igitur præputium iustitias legis custodiat, nõne præputium illius in circumcisionem reputabitur?] Si circumcisio pro-

sio prodest cum legis obseruatione, non autem sine ea: Igitur si præputium, id est, præputiatus seu gentilis incircumcisus, sicut apud Terentium scœlus pro scœlesto: Iustitias legis custodiat, sermonem hunc mutuatus est Apostolus ex cap. 10. & 30. Deuteronomij: ad verbum est, iustificationes legis, id est ea quæ lex præscribit ea parte qua naturalis est: nonne præputium illius in circumcisionem reputabitur, id est, an non talis reputabitur apud Deum, tãquam circumcisionis fructum percepturus?

Et iudicabit id quod ex natura est pręputium legem consummans te qui per literam & circumcisionem præuaricator legis es?] Nonne præputium, id est Gentilis natura & origine incircũcisus iudicabit. i. condẽnabit te qui per literã & circũcisionẽ. i. qui habẽs legẽ literis descriptã & circũcisionẽ manu hominis in carne tua aptatam: præuaricator es legis? Sensus iste significantiùs exprimitur in Græco.

Non enim qui in manifesto Iudæus est, neque quæ in manifesto in carne est circumcisio] Hìc ponendum est comma, est phrasis græca. Sensus est: non qui manifestus est Iudæus, id est, quem secundũ carnem constat propagatum esse ex Abraham, vel qui externa legis officia prętstat tantùm, is verus Iudæus est, nec manifesta circumcisio. quam oculi contemplãtur, quæ est in particula carnis, ea est vera circumcisio,

Sed qui in abscondito Iudæus est, & Circumcisio cordis in spiritu, non litera, cuius laus non ex hominibus sed ex Deo est] Sensus est: Ille demum verus Iudæus est, qui est Iudæus per spiritum inhabitãtem, qui intus clamat abba Pater: Iudæus qui mandata legis in affectu cordis habet, is verus est Iudęus: ad quẽ pertinent promissiones Abrahæ & patribus factæ. Illa quoque demum est vera circũcisio, in qua cordis vitia resecantur non cuticula carnis: ea inquam vera est circũcisio, quã Deus probat. & lex Moysi quoque, sed spiritualiter intellecta, hoc est, quod dicit' [in spiritu] id est, secundum sensum spiritualem legis, non secundum sensum literalem, qui de carnis circumcisione agit. Sic August. in lib. expositionis quarundam propositionum ex Epistola ad Romanos. Vel in spiritu intellige per spiritum effecta: Sic August. in lib. de spiritu & litera capite. 8. Verba eius sunt: Circumcisionem cordis dicit, purã ab omni illicita concupiscentia voluntatẽ, quod nõ fit litera docẽte & minãte, sed spiritu adiuuãte atq; sanante. Vtraq; interpretatio bona est: priorẽ facilè intelliget, qui legerit tractatũ Cypriani de ratione circũcisionis qui pulcherrimus est. In illa inquit parte corporis in qua est voluptatum seminarium, & libidinis officina; iussa est aptari circumcisio, vt semper memores propriæ sectionis, ad cohibendos refrenandosque turpitudinum affectus seu appetitus vigilarent. Quæ spiritualis & interior circumcisio laudatur, non ab hominibus, qui ea tantùm vident quę in oculos incurrũt, sed à Deo, qui inspector est cordium, apud illum habet laudem & habebit in extremo iudicio.

CAPVT. III.

Vid ergo amplius Iudæo est? aut q̃ vtilitas circumcisionis? Multum per omnem modum. Primùm quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei. Quid enim, si quidam illorum non credide-

E runt,

Ioan.3.d Psal.115.a Psalm.50 *runt? nũquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit? Absit: est autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris.*

QVid ergo ampliùs Iudæo est &c.] Hactenus docuit omnes obnoxios esse iræ Dei, tam Iudæos quã Gentes, hoc modo viam parans ad generalem propositionem, in qua status est epistolę, videlicet: Iustitiam Dei ex fide esse, & non ex operibus, Hoc iam sequens caput quãtum ad proprium scopum Pauli attinet, pro magna parte omitti posset. Tractat enim obiectionem ex dictis in superiori capite emergentem, & ex illius solutione aliam rursus exurgentem obiectionem, atque ex illius rursus solutione aliã. Prima obiectio hæc est: Si ea demum vera est circumcisio, quæ spiritu constat non litera: Rursus si citra circumcisionem eã, quæ litera constat ad salutem valet legis obseruatio: citra verò legis obseruationẽ nõ pdest ad salutẽ circũcisio, quę in carne est. Quid ergo Iudæus habet eximij, quo præcellat Gentes? aut quæ vtilitas circũcisionis? Respondet Apostolus: Multum prorsus est Iudæo quo pręcellat, Primùm quidem, quia credita siue cõmissa sunt illis eloquia Dei. [Primùm] hic ordinem sermonis potiùs significat, quàm præcipuè. Porrò quod noster interpres vertit eloquia, Græcè est λογια, quæ vox secundum Hesichium significat numinum responsa, vaticinia, oracula. Quare secundum proprietatẽ vocis pertinebit istud ad prophetas, Septuaginta tamen interpretes, quos libẽter imitatur Paulus, vocem hanc generaliter vsurpant vt pertineat ad totam legem, cùm alijs in locis,
Psalm.118 tum pręcipuè in psal. Beati immaculati in via, vbi frequenter obuia est, imò in psalm.18. tribuitur etiam nostris eloquijs cùm dicitur: Et erunt vt cõplaceant tibi eloquia oris mei. Eloquia ergo Dei, id est scriptura veteris test. quæ docet in quibus rebus situs sit verus Dei cultus, & quę cõtinet magnificas promissiones nominatim Iudæis factas, ipsorum fidei commendata est & cõmissa. Sed dices, nõ oẽs crediderunt Dei eloquijs: quid tum? nũquid incredulitas eorum fecit, vt nõ pręstiterit promissa sua Deus? Græci codices & plerique latinorum habent verbũ futuri tẽporis, [euacuabit,] hoc sensu: Quia plerique non crediderunt, num putabimus propterea Deum non præstiturum promissa sua? Fides accipitur hic, quomodo à Stoicis pro veritate, qua prestatur id quod promissum est. Absit, sermo abominantis est.

Est autem Deus verax, omnis autẽ homo mendax.] Deus est verax in promissis, omnis verò homo mendax, quantum ex se vel sua natura. i. quatenus sibi permissus, non illustratus fide, aut gratia stabilitus. Quare nihil agit Lutherus, qui ex hoc loco statuere conatur, omne opꝰ hominis etiã iusti peccatũ esse, quod minimè hinc licet colligere, etiam absolutè intellecta sententia, quum multũ diuersa sint, mentiri & mẽdacem esse: nec necesse sit mentiri semper eum qui mendax est.

Sicut scriptũ est: vt iustificeris in sermonibus tuis & vincas cùm Iudicaris] Pars hæc sumpta est ex psal.50. & putant quidam respexisse Dauidem ad promissionem sibi factam de perpetuitate regni sui: quum autem iam peccasset, metuebat, ne Deus auferret æternitatem sceptri pmisi, hinc orat: Miserere mei Deus &c. [vt iustificeris] id est, iustus & verax pronuncieris in sermonibus, id est, promissis, quibus promisisti æternitatẽ regni in semine meo: [Et vincas cùm iudicaris] est epexegesis: coniunctio enim (&) accipitur interpretatiuè pro, id est, explicatur id quod immediatè præcessit. Vincas cùm iudicaris] obtineas victoriã litis. Nam iudicãt homines te non pręstiturum

stiturum promissa, propter peccatum à me admissum, vincas iudicium hominũ, vincas inquam prestando promissa. Alij respexisse ipsum putant ad promissionẽ de remissione peccatorum factam cuiuis pœnitenti, hoc sensu: Miserere mei Deus &c. Vt iustificeris in sermonibus tuis, hoc est, vt promissiones tuæ veræ inueniantur, quibus promisisti cuiuis pœnitenti veniam & remissionem peccatorũ. Vterque sensus bonus est, & bonorũ authorum. Nonnulli partem istam: [Vt iustificeris in sermonibus tuis] referunt ad id quod immediatè præcesit: scilicet: Tibi soli peccaui. Quos si sequamur, accipere oportet coniunctionem (vt) non vt finem denotet, sed euentum siue consequentiam & ordinem rei. Non enim hoc sentit Dauid ideo se peccasse, vt Deus appareret iustus, sed hoc consecutum, vt dũ ille peccare nõ desinit, elucescat Dei iustitia, qui peccanti quoque promissa prestet. Notandum hic duplex esse genus diuinarum promissionum: Alterum certæ dispositionis, quod nec propter peccata hominum mutatur: Aliæ sunt promissiones quæ respiciunt qualitatem & conditionem hominum, istę variantur secũdum conditionem & merita hominum, de quibus hic non est sermo. Prioris generis erat promissio Christi nasciturì, ex seminę Dauid, & perpetuitatis regni ipsius. Quia verò dixerat peccata hominum adeò promissiones Dei non abolere, vt ipsius iustitia hic quoque magis illustretur, nascitur quęstio tertia, quam his verbis proponit.

SI autem iniquitas nostra iustitiam Dei commẽdat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus, qui infert irã? secundum hominem dico. Absit, alioquin quomodo iudicabit Deus hũc mundũ? Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tãquã peccatoriudicor, et nõ (sicut blasphemamur, & sicut aiũt quidem nos dicere) faciamus mala, vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.

SI autem iniquitas nostra, iustitiã Dei] à qua videlicet iustus dicitur, id est, verax in pmisis, magis illustrẽ reddit, quid dicemus? censebimus ne iniquũ esse Deũ, qui vlciscitur peccata & vindictã infert? Ira pro vindicta frequẽs est apud Paulũ.

Secundum hominem dico, absit, alioquin quomodo iudicabit Deus hũc mũdũ?] Hanc obiectionẽ ex persona carnalis hominis propono, cui istud fortasis videri posit, sed absit vt iniquus sit Deus, alioquin quomodo iudicabit hunc mundum? Deducit ipsam quæstionẽ ad absurdum, & eam non tã soluit quã abrumpit, & quia obscuriùs proposuerat, visum est illi eandem denuò proponere.

Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius] Si inquit veritas Dei per meũ mendaciũ in gloriã ipsius excellit, & notior illustriorque facta est, vt quid ego adhuc tanquã peccator iudicor, punior & condemnor, & nõ potiùs beneficijs afficior? (Abutitur sua persona pro quauis alia) & quid, vel cur nõ faciamus mala vt veniũt bona, vt illustrior fiat veritas Dei & eius gloria, sicut blasphemamur, id est, veluti malè & falsè de nobis loquũtur quidã, qui rectè à nobis dicta, calũniãtur iniquè, & sicut aiunt nos dicere dum hoc modo predicamus, vbi abũdauit iniquitas, superabũdauit & gratia: [quorũ dãnatio iusta est]. i. qui ad hũc modũ loquũtur, damnatione digni sunt, & pœnas dabũt æternas nisi resipiscant. Si peccatũ ex se & sua natura cederet in gloriã Dei, vtiq; peccãdũ esset & iniustus esset Deus vlciscẽs peccatum.

Nunc non ex natura peccati istud prouenit, sed ex Dei sapiẽtia & virtute, qua nouit etiam malis bene vti. Vide Augustinum in Enchi. cap. 46. & sequentibus, & in opere quod de ordine conscripsit.

QVid ergo? præcellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus Iudæos &
Gal.3.d *Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia*
Psal.13.a *non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinarũt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non*
Psalm.5.c & .13.b *est vsque ad vnum. Sepulchrũ*
Psal.139.a *patens est guttur eorum, lin-*
Psalm.9.c *guis suis dolose agebant: Ve-*
Esai.59.b *nenum aspidum sub labijs e-*
& Psalm.13.b *orum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio & infelicitas in vijs eorum, & viam pacis non cognouerunt, non est timor Dei ante oculos eorum.*

¶ Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquam] Ad quæstionem in principio capitis positam: Quid ergo amplius est Iudæo: responderat, multum per omnem modum, quia credita sunt eis eloquia Dei: Qua responsione videns Iudæos efferri posse cõtra gentes, rursum obijcit sibi: Quid ergo? quia genti Iudaicæ credita sunt eloquia Dei, num propterea præcellit cæteras Gentes? Respondit, nequaquam. Antè dixit præcellere eos, hìc negat, non sunt tamen contrariæ istæ sententiæ, quia dum negat præcellere, respicit negotium iustificationis: In hoc inquit negotio, quo agimus de iustificatione apud Deum, non præcellunt Iudęi Gentes, vt possint gloriari aduersus Gentes de iustitia apud Deum: Sensum hunc indicant planè quæ sequuntur.

Causati enim sumus Iudæos & Gręcos omnes sub peccato esse]. Causati sumus. Græce est προητιασάμεθα, id est, antè ꝓbauimus, vel causis ante redditis ostendimus Iudæos & Græcos siue Gentiles omnes sub peccato esse, i. teneri reos peccati, & obnoxios esse iræ diuinæ & æternæ damnationi, de gentibus cap. 1. de Iudæis 2. cap. istud ostensum est.

Sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam] Redit rursus ad probationem eiusdem, quod ipsum facere putat Chrysostomus maximè propter Iudæos, quibus nondum satis persuasa erat sua impietas, hinc adfert testimonia ex lege ipsorum desumpta. Primi versus vsque ad [Sepulchrum patens &c] adducti sunt ex psalmo. 13. in quo duplex describitur populus: Alter qui impius sit (nam vox Hebræa quam noster interpres vertit insipiẽs, significat stultitiam cum impietate iunctam) Alter pius, quem appellat plebẽ Dei, quem impius ille populus pro ludo habet affligere, & tanquam escam panis deuorare. Istud aduertẽdum est, vt sciamus generales illas sententias: [Non est iustus quisquam: Non est intelligens: Nõ est requirẽs Deũ: Oẽs declinauerunt, nõ est qui faciat bonũ &c] de certo hominũ genere scriptas esse, & nõ ad oẽs ꝑtinere. Sẽsus est: In isto stulto populo, qui nullũ existimat esse Deum, non est iustus quisquam in hoc certo hominum genere nõ est qui faciat bonum &c.

Sepulchrum patens est guttur eorum] hoc testimonium desumptũ est ex psal. 5 Sensus est: fœtor est in ore ipsorum, non nisi spurca & obscœna, & pestifera ipsorũ

sermo

sermo spirat. Sepulchrum enim patens, tetrum fœtorem exhalat & pestiferum.

Linguis suis dolose agebant] id est sermonem suum omnem composuerũt ad decipiendum. Certum est hæc à Dauide non dicta in totum genus humanũ, Nã Psalmus iste.5. continet deprecationem iusti contra iniustos. Certam etiam hominum partem respiciunt versus qui sequuntur, quod ex inspectione locorum, vnde desumpti sunt, manifestũ euadit.

Venenum aspidum sub labijs eorum] Id est letale venenum & præsentaneum sub labijs illorum, hic versus scribitur psal.139. Sensus est: verbis suis quasi felle & veneno præsentissimo tinctis instar serpentis virtus suum in quemlibet emittentis, homines necare student.

Quorum os maledictione & amaritudine plenum est] Istud desumptũ est ex psalmo nono.

Veloces pedes eorum ad effudendum sanguinem] Istud testimonium desumptum est ex cap.59. Esaiæ.

Contritio & infelicitas in vijs eorũ, & viam pacis non cognouerunt] i. omne illorum studium in hoc potissimũ versatur, vt cõterant & calamitate afficiant proximos, & nequaquam seruent cõcordiam cum fratribus.

Non est timor Dei ante oculos eorũ] significatur fons omnium malorũ esse, neglectus timoris Dei: Vnde hunc versum, quem ex psal.35. adduxit, postremo loco collocauit. Ne quis autem miretur de hac testimoniorum citatione, sciendũ D. Hieronymum in præfatione.16. libri commentariorum suorum in Esaiam admonere, versus istos, Sepulchrum patens est guttur eorum, & cæteros quos hactenus exposuimus, non pertinere ad Psalm.13. cùm neque in Hebræis voluminibus, neque in editione septuaginta interpretum legantur, & addit quòd ij qui artem contexendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, cùm aptum quærerent locum, vbi assumptum ab eo testimonium ponerent, quod absque authoritate in scriptura positum non putabant, in psalm.13. transtulerint. Præterea ne cui negotiũ faciat, quòd diximus sententias illas, Nõ est iustus quisquam: Omnes declinauerunt &c. tantùm ad certum hominum genus pertinere, sciendũ generalem propositionem ad quã probandam assumuntur: videlicet Iudæos et Græcos omnes sub peccato esse, non ita accipiendam, tanquam omnes omnino perpetuò sub peccato essent, propter ꝑpetuam naturæ corruptionem, vt vult Lutherus: sed quòd omnes tã Iudæi quã Græci citra vllam exceptionem sub peccato sint & maneant, nisi gratia Dei per fidem mediatoris, quem annunciat Euãgelium, indè eripiantur, hoc est, generalis propositio quam in.1.&.2.cap. Apost, se probasse asseruerat, intelligitur de Iudęis in iudaismo, & Gentibus in paganismo degentibus, id est, de ipsis vel solis naturę virib⁹, vel sola legis pędagogia subnixis, non autem de Gentibus & Iudæis ad Christianismum euectis. Atque hoc modo intellectam propositionem rectè probant scripturæ ab Apostolo citatę, de certo genere hominum dũtaxat scriptæ. Iam ne dicat Iudæus ad impias tantùm Gentes, & non ad se has scripturas pertinere, addit Apostolus.

Scimus autẽ quoniã quæcunque lex loquitur, ijs qui in lege sunt, loquitur, vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo: quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro corã illo. Per legem enim, cognitio peccati. Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est, testificata à lege & prophetis. Gal.2.d

¶ Quæcunque lex loquitur] intellige generatim, non facta vlla mentione speciatim huius aut illius gentis : ijs qui in lege sunt, loquitur] & ad eos, quibus lex data est, pertinent. Lex hoc loco cõplectitur totum vetus testamentum, & non tantùm libros Moysi siue Pentateuchum: Sicut & Ioannis.15. Vt impleatur sermo, qui in lege eorum scriptus est. Alibi diuiditur vetus testamentum in legẽ, psalmos, & prophetas : vt Lucæ vltimo cap. Alibi diuiditur in legem & prophetas : vt Matth.22.

Vt omne os obstruatur] non modò Gentium, sed & Iudæorum, vt nec Iudæus nec Gẽtilis gloriari quoquo modo audeat de iustitia apud Deum. Aperit quo consilio hactenus vtriusque populi peccata commemorarit.

Et subditus fiat omnis mundus Deo) Subditus Gręcè est ὑπόδικος i. obnoxius ue obligatus ad pœnam luendam: Vocabulum est forense compositum ex præpositione ὑπὸ id est, sub & δίκη quod & crimen significat & causam , & vindictã siue pœnam. Qui autem venialiter tantũ peccat nõdicitur hìc Paulo ὑπόδικος Proinde commentarius ille quamuis doctorum hominum, qui sententias illas suprà citatas, Non est iustus quisquam: Nõ est qui faciat bonum, (ad hunc modum exponit) supple, quin peccet in aliquibus saltèm venialiter, non est satis exactus. Pauli enim sententia est , omnes facere reos gehennæ citra beneficium Christi , nec meminit Paulus nisi grauissimorum peccatorum superiùs.

Quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro corã illo] huius dupex est expositio. Prior est : ex operibus legis non iustificatur omnis caro , quia nemo est qui facit legem, sed omnes sunt transgressores legis. Altera est: ex operibus legis etiam si ipsa pręstentur , non poterit aliquis iustificari apud Deum , Hoc modo intellecta sententia , quomodo non pugnet cum illa, quę est in superiori cap: Factores legis iustificabuntur, ibi dictum est. Sunt qui per legis opera hìc intelligunt iudicialia & ceremonialia, quòd illa legi Moisaicæ propria sint , quos si sequamur, scire debemus, nullum prorsus discrimen esse inter hæc & moralia quãtum ad præsens negotium attinet. Cùm enim iustificatio de qua hìc sermo est, prorsus sit gratuita, æquè ad efficiendam inualida sunt moralia, atque ceremonialia . Quare omittere potuisset Apostolus genitiuum legis , & absolutè dixisse , ex operibus non iustificabitur omnis caro: Verùm adijcere voluit, vt magis vrgeret Iudæos, qui in lege sibi data acquiescebãt , tanquam illa vim haberet iustificãdi. Alij opera legis accipiunt, non solùm ea quæ legi Moysi propria sunt: verumetiam ea, quæ communia habet cum lege naturæ, vt sensus sit : Ex merito operum legis, non tantùm ceremonialis, verumetiam decalogi, non iustificabitur omnis caro, id est, nullus homo iustificabitur apud Deum. Hæc sententia est Aug. cap.8. de spiritu & lit.

Per legem enim cognitio peccati] nõ quòd ante legem prorsus lateret peccatum, sed quòd legem naturæ peccandi cõsuetudine obscuratam, ipsa lex Moysi reformauit, quodque peccata ostendat non impunè fieri. Sed quæret quis, quomodo valeat hæc consequentia ? Per legem est cognitio peccati , ergo ipsa est inefficax ad iustificandũ. Dicendum absolutè non valere, nisi addatur (tantùm) quod subaudiendum reliquit Apostolus, hoc modo : Per legem est cognitio tantùm peccati, id est, lex in hoc tantùm data est, vt demõstret peccatũ, nõ vt vi sua aut merito operũ , quæ pscribit, aboleat peccatũ .

Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est, testificata à lege & prophetis] Postquam ostendit Apostolus omnes tam Iudæos quã Gręcos esse reos irę Dei, & ne Iudęos quidẽ ab ira Dei posse liberari p legẽ siue legis opera, tantũ abest vt gentiles per solam naturę legem) redit iã ad summã & potissimã propositionẽ, quę est status totius disputationis dicẽs. Nũc id est, tempore Euangelicæ prædicationis, iustitia Dei, non quidem qua ipse iustus est,

ſtus eſt, ſed qua induit hominem cũ iuſtificat impium. Hæc iuſtitia, quæ priùs erat obſcurè tradita in lege & prophetis. manifeſtatur, id eſt, reuelatur & palã docetur eſſe ſiue contingere ſine lege, id eſt abſque vllo merito operum, non ſolùm ceremonialis, ſed & naturalis; teſtificata à lege & Prophetis: Legentes enim diligenter libros Moyſi & Prophetarum, cõperiunt in illis iuſtitiam hanc eſſe traditam. Aliũ commentariũ habet Auguſt. in libro de ſpiritu & liter. ca. 9. Lex ait dũ iubet & minatur & neminem iuſtificat, ſatis indicat dono Dei iuſtificari hominem per adiutorium ſpiritus, dum oſtẽdit homini infirmitatem ſuam, ſatis monet alio nimirum ad Dei miſericordiam eſſe confugiendum. Sententia ergo Aug. hoc loco eſt, iuſtitiam hanc teſtificatam eſſe à lege, ipſo facto & reipſa. Iuxta priorem verò ſententiam teſtificata eſt teſtimonijs legis & prophetarum. Vterque inſignis eſt cõmentarius, Nã & re & verbis iuſtitiã Dei cõprobãt lex & ꝓphetæ.

IVſtitia autem Dei, per fidẽ Ieſu Chriſti in omnes & ſuper omnes qui credunt in eũ: nõ enim eſt diſtinctio. Omnes enim peccauerũt, & egẽt gloria Dei iuſtificari gratis per gratiã ipſius, per redemptionẽ quæ eſt in Chriſto Ieſu, quem propoſuit Deus propitiatorẽ per fidẽ in ſanguine ipſius, ad oſtẽſionẽ iuſtitiæ ſuæ, ꝓpter remiſſionẽ ꝓcedentiũ delictorũ, in ſuſtẽtatiõe Dei ad oſtẽſionẽ iuſtitiæ eius in hoc tẽpore, vt ipſe iuſtus, & iuſtificãs eũ qui eſt ex fide Ieſu Chriſti.

IVſtitia autem Dei &c.] Eſt inculcatio eiuſdem perinde ac ſi dixiſſet. Iuſtitia inquam Dei per fidem Ieſu Chriſti, ſicut ſuprà: Nunc iuſtitia Dei ſine lege. i. quæ eſt vel contingit ſine lege. Hæc iuſtitia in Iudæos pariter, quibus data eſt lex, & in gentes, quibus non eſt lex data, perueniet in omnes omnino qui credũt in eũ, qui credunt inquam non quomodo dæmones, nullo amico erga creatorem affectu: verùm tali fidei motu atque impetu, cum quo cõiunctus ſit creatoris amor non fictus, & voluntas non dubia, mandatis eius in poſterum obtemperandi, ac peccatis omnibus, propter quæ tollenda ille mortuus eſt, renunciandi, anteaque acta deteſtandi. Hæc eſt fides quæ dicitur Paulo iuſtificare, de qua dictum eſt in primo cap. Non eſt enim diſtinctio inter Gentes & Iudæos, quantum attinet ad negotium iuſtificationis: omnes enim peccauerunt, nec liberari poſſunt à peccatis niſi per miſericordiam Dei, hoc eſt quod dicit: [& egent gloria Dei] id eſt, iuſtitia Dei qua gratis iuſtificat impium quam vocat gloriam Dei per metonomyam, quia facit vt à nobis ipſe glorificetur. Chryſoſtomus exponit paulò aliter hoc modo: Omnes carent ſiue deſtituũtur gloria Dei, quã pro vita iuſtè acta Deus reponit. Paul⁹ habet ὑστεροῦνται quod ad verbum ſonat poſteriorantur, quaſi non aſſequentes quod optabant.

Iuſtificati gratis] id eſt, ſine vllis operum meritis [per gratiam ipſius]. i. gratuitam Dei bonitatem. [per redemptionẽ quæ eſt in Chriſto Ieſu] id eſt, quæ facta eſt per Chriſtũ. Græcè eſt ἀπολυτρώσεως quæ propriè redẽptio eſt captiui perſolu to pro capite ipſius pretio, quod vulgus (vt ait Eraſmus) rãſoen appellat: quãuis igitur gratis iuſtificati ſum⁹, i. abſq; vllis noſtris meritis, nõ tamẽ abſque vllis omnino meritis quia nõ abſq; meritis Chriſti. Magno enim cõſtitit Chriſto hæc noſtra iuſtificatio: nimirũ pretio ſanguinis.

Verùm si pretio, quomodo ergo gratuita Dei bonitate iustificati sumus? videntur enim hæc inter se pugnare. Hactenus gratuita Dei bonitate, quia quamuis iustã pro peccatis satisfactionem exegerit, gratis tamen redemptorem & satisfactorem ipse nobis misit, atque hoc est quod explicat in sequenti particula: [Quem proposuit propitiatorem] quem sine vllis nostris meritis gratuita sua bonitate proposuit mediatorem, recõciliatorem, pacatorẽ inter se & humanum genus per fidem. Si velimus huius gratuiti doni participes esse, oportet adferre fidem, ac vt sciamus qualem fidem, addit: [In sanguine ipsius,] id est, qua credimus ipsum pro peccatis nostris expiandis, effudisse sanguinem suum, nec hoc solum, sed qua cõfidamus pręterea, Deum Patrem propter sanguinem Filij sui effusum, nobis quoque fore propitium, quantumuis perditè hactenus vixerimus, modò ex animo resipiscamus & pœniteamus. Dictum est in principio capitis, fidem, quæ iustificat impium, complecti fiduciam, & sine fiducia non obtineri remissionem peccatorum.

Ad ostensionem iustitiæ suę] id est, vt declararet se esse iustum & veracem in promissis: Sic Ambrosius. Aliter August. hoc modo: Vt patefaceret, & manifestaret orbi quam ipse probat & efficit iustitiam, qua gratis sine vllis meritis præcedentibus iustificat impium. Hic commẽtarius probabilior est propter præcedẽtem locum: Nunc autem sine lege iustitia &c.

Proprer remissionem præcedentium, delictorum, in sustentatione Dei] Id est, propter remissionem eorum delictorũ, quæ hactenus sunt admissa à primo peccato Adæ. Dicit autem [præcedentium,] vt significet deinceps non esse viuendũ peccatis sed iustitiæ. Hactenus in mundo regnauerunt peccata, at nunc mortuo Christo haud quaquam amplius peccandum est. Istud videtur insinuare particula, præcedẽtium; alioqui Christus mortuus est non solùm propter peccata, quæ sub priori testamento commissa sunt, sed etiam quæ comittentur vsque ad finem mundi. Sed nimis ingratus est, & duræ mentis, qui post tale exemplum humanitatis exhibitum, & sanguinem Filij Dei effusum non reprimit se, & continet à peccatis. Chrysostomus remissionem hìc accipit non condonationem, sed talem qualis est cùm dicimus, membra omnia esse remissa, id est, victa & soluta, & absque robore. Intelligit ergo tabem animi, per quam mentis harmonia soluta est. Quum videret mundum peccatis tabefactum, solutum & mortificatum, atq; paralyticũ, exhibuit propitiatorem qui sanaret hanc tabem. Eadem expositio est in commentarijs Theophylacti, Et ne cui noua videatur, sciendum est apud Paulum non esse ἄφεσιν qua voce ferè vtitur scriptura, quando nominat remissionem peccatorum, sed πάρεσιν cuius significatum optimè explicat Budæus in commentarijs lingue Græcæ. Ipsa inquit defectio & languor, & virium corporisq; extenuatio & tabes πάρεσις dicitur. Ambrosij textus pro remissione, (propositum) habet. Propter propositum pręcedẽtiũ delictorũ: & ne putemus mẽdosum esse codicem, interpretatur: propterea quòd decreuisset mundo semel remittere peccata. Eodem modo legit Augustinus in libro de spiritu & litera cap. 13. Erasmus satis mirari nequit hanc lectionem, cùm græcè nõ sit πρόθεσις sed πάρεσις verũ Budæus explicãs significata verbi παρίημι vnde πάρεσις pręter laxare, condonare, tabefacere dicit significare demittere; quale est quum dicimus, non possum hoc in animum demittere, vel inducere; quomodo vtitur Plato in Phædone. Si sequamur Chrysostomum & Theophylactum, quod additur: [In sustentatione Dei] referre tum posimus ad [remissionem] hoc sensu: Exhibuit Deus propitiatorem Christum ad sanandam tabem præcedentium delictorum, quam tolerauit hactenus. Si verò remissionem accipiamus condonationem, [In sustentatione Dei] pertinet ad præcedẽtia pec-

tia peccata, quæ ad id vsque tempus, quo Christus est propitiator exhibitus, Deus pater patienter tolerauit & pertulit.

Ad ostensionem iustitiæ suæ,] repetit istud propter particulam, [in hoc tempore] quam volebat adiectam, cùm quicquid peccatorum est, suam nactum esset plenitudinem & maturitatem. Cùm iam satis superque exploratum esset, neque per naturalem cognitionem, neque per legem Moysi tabem hanc peccatorũ sanari posse, tum potissimùm Deus propitiatorem istum exhibuit, vt patefaceret orbi & manifestaret iustitiam suã: Istud significat particula [in hoc tempore] & explicans quod dixerat ad ostensionem iustitiæ suę, ait, [vt sit ipse iustus &c] Sensus est: exhibuit propitiatorem istum in hunc finem, vt ipse agnoscatur in se esse iustus nec solùm in se esse iustus, sed etiã author esse iustitiæ alijs, ijs inquam qui ex fide sunt Iesu Christi, id est, qui abiecta omni spe legis, & meritorum omni fiducia, per Christum, quem ex Euangelio cognoscunt propitiatorem, humili et compuncto corde supplicant sibi ignosci, quod malè admiserint.

Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Nõ, sed per legem fidei: Arbitramur enim iustificari hominẽ per fidem sine operibus legis. An Iudæorum Deus tantùm? Nónne & Gentium? Imò & Gentium, quoniam quidem vnus est Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo destruimus per fidem? Absit, sed legem statuimus.

Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est &c] Cùm hæc ita se habent, cùm nõ minùs tu o Iudęe obnoxi' sis irę Dei, quã Gentilis propter peccata. & æquè opus habeas propitiatore Christo, atque Gentilis: vbi est quęso gloriatio tua? quamnam habes causam gloriandi aduersus Gentilem? Dicẽs verò [exclusa est] simul ostendit quomodo exclusa sit, vel per quid: nimirum, per legem fidei, non autem factorum. De discrimine legis factorũ, & legis fidei, eruditissimè disserit Augustinus in lib de spiritu & litera cap. 13. Est autem lex factorum non omnis ea, quæ facta aliqua præscribit. Nam hac ratione Euangelica quoque lex, factorum lex esset: Præscribit enim ne concupiscas &c. Sed ea est propriè factorum lex, quæ facta præscribens, non largitur spiritum gratiæ adiuuantem, per quem fiant facta & opera quæ præscribuntur: sed tantùm comminatur supplicia transgressoribus, & proponit pręmia obseruantibus. Lex verò fidei est, quæ fidem præscribit qua impetratur spiritus charitatis, per quem fiunt opera legis. Efficit enim in mente spiritus, dilectionem mandatorum legis, quæ vincat carnis dilectionem. Per legem ergo Euangelij, quę palàm tradit, fide iustificari hominem, explosa est gloriatio tua.

Arbitramur enim iustificari hominẽ per fidem sine operibus legis] Ambrosius illud [arbitramur] interpretatur pro, certò habemus Oecu: Dicimus itaque. Gręcè est λογιζόμεθα id est, colligimus. Et loco (enim) est οὖν id est, ergo. Ex disputatione ergo hactenus habita, & argumentis in medium adductis colligimus, definimus, & concludimus (Nam arbitrari pro putare nimis remissè dictum est) iustificari hominem non dicit Iudæũ, aut eum qui sub lege est: sed hominem communẽ videlicet ipsius naturæ ponẽs nomen, quo toti orbi salutis portum adaperiat. Iustificari id est apprehendere remissionem peccatorum siue iustitiam, quam

F vocant

vocant primam, per fidem siue fiduciam in Christum propitiatorem. nō quidem inanem illam & elumbem fidem siue fiduciam, qualis est in ijs, qui adhuc retinent affectum peccādi, sed per fidē qualem iam sæpe diximus, quæ seriò inuitat & corrigit affectus: iustificari inquam per fidem sine operibus, id est, absque vllo merito operum legis non tantùm ceremonialis, verū etiam naturalis siue decalogi, imò absque merito illorum operum, quæ ad obtinendam iustitiam necessaria sunt, vt sunt detestatio peccati, dolor, propositum melioris vitæ, cōuersio cordis ad Deum &c. sine quibus fides nihil prodesse potest, sicut nec illa quicquam absque fide. Imò quod dicit Apostolus, per fidem iustificari hominē, nequaquam ita accipiendum est, tanquam per meritum fidei daretur homini iustitia, siue remissio peccatorum: vt docuerunt Pelagiani, dicentes fidem in nobis effici nostris viribus audito Euangelio, & per eam nos mereri iustitiam Dei: sed accipiendum est quasi dixisset iustitiam Dei dari peccatori credenti propter misericordiam in Christo promissam: vt fides intelligatur tantùm dispositio, per quam mens cœlitus attracta sufficienter ex Dei bonitate habetur disposita, pręparata, & tanquam aptata, vt fiat ei applicatio meritorum Christi, & ex meritis Christi applicatis accipiat remissionem peccatorum, iustitiam & gratiam. Ex his & illis quæ antè dicta sunt de iustitia, facile est iudicare, num interpretatio illa, quæ sententiam istam Apostoli de fide charitate formata accipit, rectè mentem Pauli explicet: Etenim cùm fidem iustificare nihil aliud sit in proposito, quàm fidem apprehendere iustitiam: & fidem apprehendere iustitiam nihil aliud sit, quàm hominem per fidem peruenire ad iustitiam, vt exponit Apostolus capite nono huius epistolæ. Cumque iustitia ipsa quam apprehendere dicitur fides, sit vel ipsa charitas, vel imprimis complectatur charitatem. planè consequi videtur, non explicandam hanc Pauli sententiam de fide charitate formata, alioquin hæc efficeretur Pauli sententia: Arbitramur hominem per fidem charitate formatam peruenire ad charitatem, quę explicatio absurda est. Idem intelligendū est de illa interpretatione quę per fidem synecdochicωs accipit perfectam obedientiam, id est, vniuersas virtutes. Accipienda est ergo Pauli sententia de fide, vt concipitur nondum charitate formata sed tamen tanta vt per eam tanquam sufficientem præparationem diuinitus suffectam impetretur spiritus iustificans mētem per charitatis infusionem. Atque hæc est Augustini doctrina in epistola ad Anasta. de commēdatione charitatis, vbi apertissimè hanc rem explicat: fides inquit quæ est à spiritu, impetrat spiritū largiorem, spiritus largior diffundit charitatem: charitas implet legem. In libro quoque de spiritu & liter. non semel interpretatur fidem iustificare, quia fides per humilem deprecationē impetrat spiritū charitatis & dilectionis, quo fit quod lex præscribit.

An Iudæorum Deus tantùm? nōnne & Gentium? imò & Gentium &c.] Putatis vos Iudæi quòd Deus pro creaturis suis, quibus curam suam impendit, vt prouehat ad salutem, habeat solos Iudęos? Nōne & Gentium?] ne putes o Iudæe in hac generali humani generis tabe sananda et in iustitia sua communicanda, Deum te solum respexisse. Istud enim beneficium non est vnius gentis, sed omnium, [quoniam vnus est Deus qui iustificat circūcisionem,] id est Iudæos, [& præputium] id est, Gētes [per fidem]. Inter præpositiones, ex & per, nihil discriminis est hoc loco.

Legem ergo destruimus.] id est irritā facimus seu abolemus? [per fidem] id est, per doctrinam hanc, qua docemus absq; vllis operibus iustificari hominem per fidem: [absit] haud quaquam abolemus legem, sed stabilimus & firmamus, id est, efficimus vt lex stet & retineat robur suum & authoritatem, dum eius legitimum & ostendimus & docemus officiū,

atque

atque à fidei officio eius officium separamus siue decernimus, docentes per legem esse cognitionem peccati: per fidem verò iustificationem.

CAPVT IIII.

Quid ergo dicemus inuenisse Abrahã patrem nostrũ secundum carnem? Si enim Abrahã ex operibus iustificatus est, habet gloriã, sed non apud Deũ. Quid enim dicit scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatũ est illi ad iustitiam. Ei autẽ qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secũdum debitũ. Ei verò qui nõ operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiã secundum propositum gratiæ Dei. Sicut & Dauid dicit beatitudinẽ hominis, cui Deus accepto fert iustitiã sine operibus. Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorũ tecta sunt peccata. Beatus vir cui nõ imputauit dñs peccatũ.

Gene.15.b Galat.3.a Iacob.2.d Psal.31.a

¶ Quid ergo dicemus inuenisse Abraham? &c.] Tractat hîc Apostolus quæstionem alteram in tertio capite propositã, videlicet: Quæ vtilitas circumcisionis? quæ ad hoc vsque caput mãsit insoluta. & videtur Apostolus captasse transeũdi oportunitatem, dum in superiori capite post verba illa: an Iudæorum Deus tantũ &c. mutatis nominibus dixit: qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputiũ per fidem. Sensus est: si vnus omniũ est propitiator & per fidem iustificat Deus tam præputium quàm circumcisionem, id est, tam Gentes quàm Iudæos etiã absque circumcisione, quid eximij vel prærogatiuæ dicemus inuenisse siue consecutum esse Abrahamum? Hebraismus est sicuti ibi: Inuenisti gratiam apud Deũ. & addendum, ex circumcisionis opere, & alijs præclaris factis. Obiter enim Paulus agit etiam de operibus Abrahæ, quamuis præcipuè de circumcisione: [patrem nostrum secundum carnem] id est, secundũ carnalem propagationẽ: alioquin secundum vocationem siue fidem pater est cõmunis & Iudæorum & Gentium. Alij secundum carnem] referunt ad [inuenisse] & interpretãtur quid dicemus ipsum cõsecutum per carnalem circumcisionem? vt sit hyperbaton.

Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriã, sed non apud Deum] (Enim,) hoc loco non causale sed asseueratiuũ est more hebraico. Sic enim Psal.76. Memor ero operũ Dei, quia memor ero &c. Sensus est: sanè si Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriã, id est laudem insignis viri, viri insigniter iusti, sed apud homines, non apud Deum, qui non habet pro insigni, nisi cuius radix & tabes mentis sanata est per fidem Christi. Alij interpretantur, gloriam, id est, gloriationem, habet quod glorietur & iactet se. Græcè est nomen verbale.

Quid enim dicit scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam] Secundum Augustinum inducit

Apostolus exemplum de iustificatione Abrahę, ad probandā principalem propositionem.3.cap positam. Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus &c. Argumentatur Apostolus hoc modo. Abraham qui nobis in hac re ceu typus est, forma siue exemplar, non ex operibus sed ex fide iustificatus est, ergo ex fide iustificatur, quicunque tandē iustificatur, & nō ex operib'. Cuius argumentationis antecedēs explicat duplici argumētatione in hūc modū. Si Abrahā ex operibus iustificat' nō habet gloriā apud Deū: at eū gloriā habuisse apud Deū palā testatur scriptura. quæ dicit eū credidisse Deo, & id ei imputatū ad iustitiam: Igitur falsum est antecedens prioris argumentationis, Abraham fuisse iustificatum apud Deum ex operibus.

August. in præfatione Psalmi.31.

Porrò si nō ex operibus fuit iustificatus, sequitur eum ex fide iustificatum, quod scriptura Genesis testatur, quæ asserit ipsum credidisse, & ob id iustificatum apud Deum. Arguit igitur Apostolus à destructione consequentis prioris argumentationis, ad destructionem antecedentis.

Sic explicat argumentionem Apostoli Augustinus in præfatione Psal.31. Quare post verba illa: habet gloriam sed non apud Deum, subintelligēdum est. sed hoc falsum est siue quod eōdem recidit, habet autem gloriam apud Deum.

Non pugnat autem iste locus cum eo, qui est apud Iacobum, videlicet: Abrahā ex operibus iustificatum esse, quia Paulus loquitur de operibus factis sine fide: Iacobus autem de operibus ex fide factis ab ipso iam iustificato. Quod diligenter annotauit Augustinus in prefatiōe psalmi iam dicti, in qua totum hunc locum exactissimè excutit. Indoctè igitur faciūt Lutherani, qui ex hac Pauli sententia omnem promiscuè operum iustitiam reijciunt. Et quamquam in textu Genesis solū proposita est iustificatio pij, voluit tamē scriptura ex ea nos venire in cognitionē iustificationis impij, per hanc aut similē consequentiam. Si Abrahā non per vires liberi arbitrij, sed per gratiam fidei iustificatus i. auctior factus in iustitia: ergo multo magis per gratiam fidei & non per vires liberi arbitrij initium iustitiæ adeptus est. Aptè proinde Paulus ad probandam principalem propositionem de iustificatione impij cap.3 positam, adduxit testimonium Genesis, quod de augmento iustitiæ agit, & non de iustificatione impij: propterea quòd eadem sit ratio (quantum ad præsens quidem negotium attinet.) de augmento iustitiæ, & de prima iustitia. Sed dices quomodo fides Abrahæ iam iustificati imputata est ad iustitiam, cùm actus siue fidei motus ex charitate procedens, promereatur incrementum iustitiæ? Dicēdum, gratuitū esse iustitiæ incrementum. si respiciatur ad primam causam, vnde ipsum proficiscitur, tametsi debitum sit, si respiciatur ad operationem hominis post gratiā acceptam, cooperantis diuinæ gratię: atque hoc est quod Augustinus, iustorum bonā vitam, siue iustorum meritum appellare consueuit. gratiam Dei. & gratuitum Dei donum: sicut & Apostolus, vitam æternam vocat donum, quemadmodum explicat Augustinus cap. 8. & 9. de liber. & gratia ad Valentinum. Cùm igitur Apostolus ageret aduersus eos, qui suis operibus omnia tribuebant, & neque in iustificatione impij neque in bona vita gratiam Dei agnoscebant, vtrumque docet esse gratuitum. Iam restat adhuc vna difficultas, quomodo Apostolus ad disputationem de iustificatione impij, quā docuit contingere per fidem in Christū, propitiatorem citet scripturam Genesis, quæ nō videtur loqui fide de in Christū, sed de exspectatione rei corporalis, nimirum posteritatis: habet enim textus sic: Suspice cœlum, & numera stellas si potes & dixit ei, sic erit semen tuū, deinde sequitur: credidit Abrahā Deo &c. Ad hāc difficultatem respondet D. Turnout in libro de captiuitate & redēptione humani generis folio.299: secundum impressionem Louaniensem primam. dicēs, quòd fides, de qua Genesis loquitur, non solùm erat de re corporali, putà de carnali posterita-

Iacob.2.

Turnout de redēptione generis humani fol. 89 secūdū postremā æditionem.

steritate verumetiam de vno aliquo semine,in quo benedicendæ erant omnes familiæ terræ.Sic enim habet cap.12.Genesis:Faciamque te in gentem magnam, & post pauca sequitur : Benedicentur in te omnes familiæ terrę,hoc est,sicut scribitur cap.22. benedicentur in te omnes nationes terrę.Quare videtur etiam promissio,quæ scribitur cap 15.intelligenda de posteritate multiplicanda secundum numerum stellarum, per semen , in quo essent benedicendæ omnes nationes terrę.Quod si cōtendas,(cùm illo capite nō fiat mentio illius seminis quod est Christus) textum tantùm loqui ad literam de carnali posteritate. pręsertim cùm Apostolus in sequentibus tantùm vrgeat, fidem de corporali posteritate,qui contra spem(inquiés) in spem credidit &c. Respondere licet ad propositam difficultatem,fidem de qua loquitur Genesis,tametsi nō esset de Christo vt obiecto , innixam tamen fuisse fidei vel fiduciæ de Christo: vel si de eo nondum acceperat expressam reuelationem. certè innixam fuisse misericordiæ Dei paratæ hominibus.Et similiter sentiendum est de alijs quibusuis promissionibus corporalibus. quòd fides quę circa illas versabatur,Deo placuit,sed in illis in quibus erat fides siue fiducia misericordiæ diuinæ.

Ei autem qui operatur,merces nō imputatur secundum gratiam , sed secundum debitum]Id est ei qui facit opus aliquod per cuius cōditionem dignus efficiatur mercede,merces illa non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitū.i. rependitur: Non enim conuenit repetere verbum imputatur, nisi secundum catachresin intellectum.

ornaut
e redépti
ne gene
s huma
i fol. 89
cūdū
remā
onem,

Ei verò qui nō operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium reputatur fides eius ad iustitiam &c]. Consequentia sermonis requirebat vt diceret: Credenti iustitia imputatur per fidem, nunc mutata orationis forma dixit. fidē imputari ad iustitiam , quod sic euidentiùs fortasis explicetur iustitia esse gratuita. Sensus est : Credenti iustitia non rependitur tanquam merces debita , sed imputatur,id est, gratuitò confertur per fidem[secundum propositū gratiæ Dèi] id est,quod fides apprehendat siue consequatur iustitiam , id habet non ex vi sua aut valore,quasi digna sit ipsa , propter quam donetur iustitia , sed ex gratuita Dei ordinatione , ex beneplacito eius & proposito . Hìc apertè videmus gratiæ & bonitati Dei adscribere Paulū, quòd per fidem fiat applicatio meritorū Christi ad efficiendam iustitiam.Et quāquam græci codices,qui hodie habentur in manibus,non habeāt particulam:[secundum propositum gratiæ Dei,]illa tamen planè continetur in clausula illa : [Imputatur ad iustitiam] quæ necessariò ita accipienda est,vt opponatur clausulæ mēbri oppositi : Merces imputatur vel potiùs rependitur secundum debitum. Præterea cùm opponat Apostolus hìc operantem credenti,palàm est intellexisse eum , non illum operantem qui ex fide operatur: nam is credens est , sed eum qui citra fidem operatur, quíq; sibi persuadet, quòd operibus suis pōsset iustificari apud Deum.Aduersus hunc igitur ratiocinatur Apostolus ex testimonio Genesis in hūc modum: Si ex operibus posset quisquam iustificari apud Deum is ex debito & nō ex gratia iustificaretur apud Deū:At verò scriptura Genesis palā testatur iustitiā apud Deum esse imputatitiā siue indebitā:Pronūciat enī de Abrahā nō solū quòd iustificatus est apud Deū,sed quòd iustitia est illi imputata per fidē,quod est,eam fuisse indebitam & gratuitam: Igitur non potest ex operibus suis iustificari apud Deum. Quod dicit Apostolus: [Ei qui operatur &c]perinde est ac si dixisset,si quis ex operibus iustificaretur apud Deum , huic iustitia non imputaretur à Deo,sed tanquam debita redderetur .

Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus] Quemadmodum Genesis,

ita & Dauid explicat beatitudinem hominis in hoc consistere, quòd Deus accepto illi ferat.i.imputat (est enim eadem vox apud Paulum quæ suprà) iustitiam sine operibus. Hinc discimus de qua iustitia Apostolo sermo sit in hac disputatione: nimirum de ea quæ posita est in remissione peccatorum, siue qua ex impio quis iustus efficitur. Secundò discimus, quod in præcedentibus, vbi iustitiā hanc ascribit fidei & detrahit operibus legis, opera legis accipiantur non solùm illa, quæ legi Mosaicæ propria sunt: verumetiam ea, quæ communia habet cum lege naturæ: Nam absolutè hic ait, sine operibus. Discimus tertiò de eadem iustificatione esse sermonem in psalmo & Genesi. Hoc enim indicat particula, [sicut &.] vnde & suprà annotauimus Paulum in testimonio Genesis etiam intellexisse & aspexisse iustificationem impij, idque ex iustificationis ipsius pij natura. Testimonium Dauid sic habet.

Beati quorū remissę sunt iniquitates, & quorū tecta sunt peccata] Beati & ꝑinde iusti apud Deum, quorum remissæ sunt, &c. Primò hic notandum, quòd Paulus hoc testimoniū applicat generatim omnibus hominibus natis ex Adā, siue relapsi sint, siue nō. Nullis enim indicat sperādā salutē, nisi quib' remissa sunt peccata. Secūdò notādū verbū. remittūtur quod excludit meritum maximè aūt verbum, imputare, quū illud ꝓcipuè vrgeat Paul',

Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum] Hanc clausulam Lutherani producunt contra satisfactionem pœnitentium. Argumentantur hoc modo. Remissio peccati est, non imputatio peccati. Igitur remissio peccati non requirit vllam pœnam, vel satisfactionem: Nam de quo Deus pœnam sumit, illi adhuc imputat peccatum, quia imputat ad pœnā. Rursus si satisfactione inquiūt ab oleatur peccatum: igitur falsum est Deū nō imputare peccatū. Nā non imputare peccatū; est gratuitò cōdonare, nō ꝓpter vllū opus. Has falsas & impias calumnias Lutheranorū excludunt catholicorū cōmentaria, dum ex fidei regula, quæ tum ex scripturis, tum ex certissimo vsu totius Ecclesiæ orantis pro defunctis indubitatū dogma de satisfactiōe cōtinet, interpretātur hāc clausulā de nō imputatione ad reatū æterni supplicij nō autē de non imputatione ad pœnā temporaneā:

Beatitudo ergo hæc, in circuncisione tantùm manet, an etiā in ꝑputio? dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiā. Qūo ergo reputata est? in circūcisiōe, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio. Et signum accepit circuncisionis, signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio, vt sit pater omnium credentium per præputium, vt reputetur & illis ad iustitiā, et sit pater circūcisionis, nō ijs tantùm qui sunt ex circūcisione, sed ijs qui sectantur vestigia fidei quæ est in præputio patris nostri Abrahæ. Non enim per legem, promissio Abrahæ aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed ꝑ iustitiā fidei. Si enim qui ex lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est ꝓmissio. Lex enim irā operatur. Vbi enī nō est lex, nec ꝓuaricatio. Gen. 17. b

Beatitudo ergo hæc] cuius meminit psalmus.31.quæ consistit in remissione peccatorũ,& proinde in iustificatiõe, ad circũcisos tantũ pertinet,an etiam ad præputiatos?Capitur(ergo) non illatiuè sed cõcomitatiuè. Verbum(manet)addidit interpres de suo: Ad verbũ enim est, beatitudo ergo hęc in circũcisionẽ,an etiã in præputiũ.s.cõpetit seu deuenit. Iã dictũ est quòd Abrahę imputata sit iustitia per fidẽ.In quo statu imputata est ei? cũ esset in circũsiõe,an cũ esset in præputio?nõ est ei imputata cùm esset in statu circũcisiõis,sicut palã liquet ex libro Geneseos c.15. &:17.sed cũ nõdũ esset circũcisus.Præter interrogationis gratiã multũ lucis adfert dilẽma , cuius altera parte reiecta,alterã euicit,quo genere argumẽtãdi nullũ est vel apertius,vel violẽtius. :17.b

Et signum accepit circumcisionis signaculum iustitiæ fidei.quæ est in præputio]Est antipophora,si Abrahã iustificatus est per fidem cùm esset adhuc incircumcisus,cur ergo & circumcisus est?Respondet:Accepit signum circumcisionis id est,circumcisionem . Est locutio qualis illa:virtus prudentiæ pro ipsa prudẽtia.Signaculũ græcè est σφραγῖδα quæ vox signum & notam impressam significat priori loco σημεῖον i.signum, quo aliud significatur. Dicitur autem circũcisio signaculum iustitiæ fidei. quod ipsa obsignaret & clauderet ad tempus iustitiam fidei,quæ suo tempore.adueniẽte scilicet Christo.esset patefacienda: Sic Origenes qui attendit officium sigilli esse claudere siue velare. Aliter Theophylactus:Signaculum iustitiæ fidei , id est, sigillum quo Deus obsignabat Abrahæ iustitiam.& tanquam certissimam & verissimam testificabatur : Sicut quod volumus testificari certum ac firmum,solemus signo aut nota impressa obsignare. Signaculum inquam iustitiæ , quam per fidem cõsecutus erat , quam fides præ se tulit in præputio,vel potiùs quæ iustitia est,siue fuit, vel erat (nullum enim verbum est apud Paulum) in præputio] id est,quam habuit præputiatus.Ex hoc loco discimus,circumcisionem non habuisse vim iustificãdi,siue(vt scholę loquũtur)efficiendi iustitiam ex opere operato,sed tantũ signũ fuisse , quemadmodũ reliqua veteris legis sacramẽta. Sic certè hoc loco Ambrosius : Non habet circũcisio aliquid.sed est signum tantùm, Et Oecumenius:Data est circũcisio, non vt iustitiam efficeret,sed vt sigillum esset ac signũ iustitiæ.Item & Tertullianus contra Iudæos multis rationibus probat circumcisionem non habuisse vim iustificandi,Sunt quidẽ aduersus hanc sententiam nõ pauci scrupuli de circumcisione paruulorum. Rursus de sententijs Aug. Greg.Bedæ,quæ circũcisionẽ videri possent eximere numero reliquorum acramentorum veterũ, & peculiariter ei tribuere vim iustificandi. Horũ sententiæ citãtur à Magistro in.4.sententiarũ dist. 1.August:sententia sumpta est ex cap,11. 2.lib.de nupt.& concup.ad Valeriũ:verũ illo loco non affirmat August. circũcisionem valuisse ad sanctificationẽ siue ad purgationẽ.quemadmodũ citauit Magister.sed ad significationẽ purgatiõis,veluti & in præfationẽ psal.75. palã de circũcisione testatur.Patres nostri , inquit, multi sancti & circumcisionẽ carnis habebant propter signaculũ fidei.& circũcisionem cordis propter ipsam fidem.

Vt sit pater omniũ credentiũ per pręputium,vt reputetur &c] Ob id cũ præputiatus esset iustificatus est Abrahã , vt sit pater omniũ credentiũ,per præputiũ i.in ꝑputio suo manentiũ,vt etiã ipsis fides imputetur ad iustitiã:[et sit pater],s. & accepit circũcisionem,vt sit etiã pater [circũcisionis]id est,circũcisorũ, Est aũt pater nõ his solũ,qui circũcisionẽ habẽt, sed & his ꝗ sectãtur vestigia fidei, quã habuit in ꝑputio,i. quã habuit cũ esset ꝑputiat⁹,Est repetitio eiusdẽ, nisi hoc modo legam⁹: et sit pater circũcisiõis ijs,qui nõ tãtũ ex circũcisione sunt, sed qui etiã sectãtur vestigia fidei &c. quomodo legũt Græci,secũdũ quã lectionẽ duos inter Iudęos facit ordines:Alterũ eorũ qui nihil habent Abrahæ,nisi quòd circũcisi sunt,

& horum negat esse patrem. Alterum eorum qui præter circumcisionem etiam fidem illius imitantur, horum demum patrem vult esse Abraham.

Nō enim per legem promissio Abrahæ aut semini eius vt hęres esset mundi, sed per iustitiam fidei) Probat quod pręcessit, videlicet Abraham esse patrem omnium credentium etiam prępatiatorum. & iustitiam per fidem contingere, non per circumcisionem, aut legem, aut legis opera, idque ex promissione Abrahæ facta quæ scribitur Genesis.12.22. Nā quod illis locis dicitur. In te vel in semine tuo benedicētur oēs nationes terræ, interpretatur hìc Paulus, quasi dixisset, In semine tuo eris hæres mūdi. Erasmus in versione sua addidit de suo, cōtingit: Nō enim per legē ꝓmissio Abrahę cōtingit, &c, quod nō est faciendū in scriptura, nisi vbi constiterit de sensu. Hìc autē incertum est an conueniat contingit. Nam alij malunt contingit, alij contin-get volunt intelligi: sicut & promissionē variè accipiunt. Alij enim intelligunt propriè, vt hoc sit, quod vulgò significat. Alij accipiunt pro re ipsa de qua est promissio, quod non est infrequens in scriptura. Sic sanè sumitur ad Galat.3. Vt pollicitationem, id est ꝓmissionem spiritus accipiamus per fidē: Et ad Hebrę.6. Et hæreditabunt promissiones: Rursus cap.10. Reporteris promissiones: Et cap.11. non semel sed sæpius in hac significatione vsurpatur. Præterea notādum, quòd quamuis iuxta rei veritatem, & Augustinum in lib. de spiritu & lite. circumcisio non pertineat ad legem, tamen Paulus pro eodem hìc habet circūcisionem & legem: & sic de ea agit, quasi pars esset legis. Omissa autem interpretationum varietate, hic videtur esse sensus Pauli. Non enim facta est promissio illa vulgatissima Abrahæ & semini eius, tanquam quæ esset pręstanda & adimplenda per legem, non requirit obseruationem legis tanquam conditionem aut causam, per quam impleatur, sed ex fide dependet, atque hoc est quod sequitur[sed per iustitiam fidei]id est, quę hoc ipso pręstaretur, quòd credētes assequerentur iustitiam per fidem.

Si enim qui ex lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio] Id est, Si illi demum hæredes sunt promissionum, siue ad Abrahæ promissionē pertinēt, qui legis obseruatores sunt: sequitur res absurda, videlicet quòd fides sit rès nihili, & quòd abolita sit promissio, quòd in totū careat effectu, vt quē nemo consequatur ꝑ legē: quod ꝓbat ab effectu vel euētu legis[lex enim iram operatur,] adeò lex eos quibus data est, dignos nō facit, qui hæreditatē accipiāt ꝓmissā Abrahæ, vt magis obnoxios reddat vindictæ diuinæ, dum per literam iubendo, & nō per spiritum adiuuando, auget concupiscentiam, per quam fiat eius transgressio, & ex transgressione obligatio ad luendā pœnam: sic Augustinus varijs in locis. Pertinet ergo sententia ad eos qui carent spiritu gratiæ quo carnalis peccati libido & cōcupiscentia superatur. Quod notandum est propter Lutheranos, qui scripturam hanc ita accipiunt, quasi hæc esset eius sententia: Lex semper accusat, & semper reos peragit etiam iustificatos, propterea quòd quæuis legis obseruatio in hac mortali vita inchoata tantùm sit, impura, & cōtaminata. Augustini interpretationem planè cōfirmant aliæ Pauli sententiæ: Peccatum occasione accepta &c. Et.1. ad Corint.15. Virtus peccati, lex. Pergit deinde Apostolus & probat quod dixerat: Quòd lex(inquit) iram operetur, vel hinc patet, quòd eos quibus data est, reos faciat præuaricationis, cuius nō erāt futuri rei, si legem non accepissent. Nam vbi non est lex vlla præscripta, vel constituta, ibi non potest reperiri transgressio. & contrà, vbi est lex constituta, ibi est legis transgresio. His ita constitutis, infert Apostolus.

IDeo ex fide, vt secundum gratiam firma sit promissio omni semini: non ei qui ex le-

ge est

ge est solùm, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui pater est omnium nostrum, sicut scriptum est: Quia patrem multarum gẽtium posui te ante Deum, cui credidisti, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ nõ sunt, tanquã ea quæ sunt, qui contra spem in spem credidit, vt fieret pater multarum gentium secundum quod dictum est ei: sic erit semen tuum, sicut stellæ cœli & arena maris. Et non infirmatus est in fide, nec considerauit corpus suum emortuum, cùm iam ferè centum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ.

IDeo ex fide,] argumentatur per locum à diuisione, hoc modo. Necesse est aut per legem prestari promissionem, aut per fidẽ: nõ præstatur per legẽ, vt iam ostensum est, ergo per fidem.

Vt secundum gratiam firma sit promissio omni semini] Explicat quid sit ex fide esse promissionem siue hæreditatẽ iustitiæ, nimirum secundum gratiam, id est, secundum liberalitatem Dei, cui innititur fides. Est igitur expletiuè additũ istud à Paulo. In hoc autem voluit Deus promissionis impletionem esse gratuitã, vt esset firma, rata, & efficax, quæ certò & infallibiliter præstaretur omni semini, id est, omnibus Adæ posteris.

Non qui ex lege est solũ, sed & ei qui ex fide est Abrahæ,] Erasmus vertit: non ei tantùm quod, vt pronomen (quod) referatur ad semen. Explicat hic per partes quod dixerat [omni semini] non ei tantùm qui vel quod ex lege, id est, non Iudæo tantùm, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, id est Gentili, qui non habet originẽ cum Abraham communem, sed fidem: Qui est pater omnium nostrum] & Iudęorum & Gentilium, pater inquam imitatione fidei: [sicut scriptum est] in Genesi cap. 17 [patrem multarum Gentium posui te] id est, certò constituam siue ponã te: more enim prophetico præteritũ positum est pro futuro. Quod sequitur [ante Deum,] non est in Genesi, sed additum est à Paulo explicandi causa. Ante Deum, id est, non testibus hominibus, sed Deo, qui fidem interioris hominis intuetur, cùm homines tantùm exteriorem circumcisionem intueantur, ex qua Abraham patrem faciunt. Chrysost. Theophyl. & græcorum scholia ad hunc modum interpretantur, Ante Deum id est ad exemplum Dei: exemplar enim ex aduerso oppositum reddimus. Sentit ergo Paulus secundũ istos, quemadmodũ Deus, non est Deus huius aut illius nationis tãtùm, sed communis omniũ: sic & Abraham fore patrem omnium credentium.

Cui credidisti] Tu cui loquor: Nam refertur nõ ad Abraham, sed ad eos quibus scribit Paulus. Græci codices habent, cui credidit, quomodo etiam legit Augustinus, vt pertineat ad Abraham.

Qui viuificat mortuos] id est, qui potest resuscitare mortuos seu vita defunctos: Vel secundum alios, inualidis ad generandum præbere potest vigorem generandi. Est tertius commentarius qui mortuos interpretatur peccatores.

Et vocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt) Non esse dicuntur Paulo, quæ contempta sunt: contra verò, esse,

quæ magna & eximia sunt. Sensus est: qui homines nullius pretij, contemptos & abiectos, quales sunt Gentes à Dei cognitione alienæ, vocat Abrahæ filios, sicut eos qui ab Abraham secundum carnem sunt propagati. Est alius commentarius qui isto significari putat exactã Dei cognitionem, etiam earum rerum quæ nondum existunt, sed pòst futuræ sunt. Sicut in psalm. 146. Omnibus eis nomina vocat. i. stellarum omnium distinctam habet notitiam.

Qui contra spem in spem credidit, vt fieret pater multarum Gentium, secundũ quod dictum est ei.] Hæc pertinent ad Abraham, sicut præcedentia ad Deum. [Qui contra spem] s. naturæ, id est, cùm natura nõ suggereret nisi causam desperandi, tamen credidit in spem, siue in spe vel sub spe, intellige promissionis diuinæ, id est, sub spe quam in animo ipsius pariebat promissio diuina, credidit inquam se fore patrem multarum Gentiũ, secundum quod dictum ei fuerat Genes. 15. [Sic erit semen tuum.

Sicut stellæ cœli, & arena maris] Istud non habetur in Græcis codicibus, neque apud Chrysost. in commentarijs, neque apud Theophylactum græcum, neque apud Ambro. neque in plerisque vetustis exemplaribus latinis. Vnde verisimile est additum esse à quopiam cupiẽte sensum reddere dilucidiorem: Retulit enim Paulus verba Dei, stellas cœli ostendentis Abrahæ.

Et non infirmatus est in fide] id est, haud debilitatus est in fide, sed sustinuit & perseuerauit credere posthabitis desperandi causis; quas suggerebat natura, quæ causæ iam sequuntur, videlicet.

Nec considerauit corpus suum emortuũ cùm iam ferè centum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ] Nec inquit cõsiderauit corpus suum emortuum, id est, præ senio ad generandùm inualidum & impotens, vt qui iam annum ætatis ageret. 99. nec emortuam, id est, effœtã vuluam Saræ. Vuluam vocat non hoc quod vulgus accipit, sed matricem, qua concipitur fœtus, quæ quum destituitur vi attrahendi, ac retinendi semen, mulier efficitur sterilis. Hic quæritur quomodo dicat Apostolus Abrahæ corpus emortuum siue effœtum, cùm postea sustulerit liberos ex Cetura. Respõdet Augustinus in quæst. super Gene. lib. 1. cap. 35. hactenus emortuum fuisse, vt citra opem diuinam non posset gignere ex annu, qualis erat Zara, quamuis ex iuuencula bene, vel integræ ætatis muliere, qualis erat Cetura. Alij putant Abraham illo tempore absolutè impotentem fuisse ad generandum: verùm per fidem illam, qua sic firmiter credidit Deo promittenti, datã fuisse ei virtutem gignendi, non solùm ex Zara, sed etiã ex quauis muliere alia. Hæc sententia Thomæ magis placet, sicut prior Erasmo.

IN repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, plenissimè sciens, quia quæcunque promisit Deus, potens est & facere: Ideo & reputatum est illi ad iustitiam. Non est autem scriptum tantùm propter ipsum, Quia reputatum est illi ad iustitiam, sed & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum qui suscitauit Iesum Christum Dominum nostrum à mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustifi-

iustificationem nostram.

IN repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidentia &c.] Id est, non disquisiuit hęsitando & diffidendo, [sed confortatus est] id est, inualuit fide, [dās gloriam Deo,] id est, tribuens ei quiduis: [plenissimè sciens,] istud explicat quid sit Deo tribuere gloriam, plenissimè inquit & certissimò persuasus, Deum præstare posse quicquid promittit etiam si naturæ vires superet.

Ideo & reputatum est illi ad iustitiam: Non autem scriptum tantùm propter ipsum, quia reputatum est illi ad iustitiam & cætera] Quia tā robusta fuit fides eius, ideo hoc quod tam firmiter credidit, reputatum est illi ad iustitiam: Scriptum est autem istud: videlicet, quòd fides imputata sit illi ad iustitiam, non tantùm propter ipsius laudem & commendationem, videlicet, vt ipsius iustitia celebraretur apud omnes: verumetiam propter nos, vt nos quoque haberemus formam iustificationis, & sciremus quòd sicut illi fides imputata est ad iustitiam, ita nobis quoque imputabitur, si credamus in eum, qui suscitauit Iesum &c. Ex hoc loco discimus cōsilium Spiritussancti fuisse, Abrahamum proponere nobis vt parabolam, typum, exemplar, & paradigma, ad quod componamus vitam nostram, & ad quod intueamur legentes Genesin: & nisi hoc modo legatur hystoria bibliorum, non erit maior eius vtilitas, quàm si legatur Titus Liuius, aut alius quispiam ethnicus.

Qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram] Hæc non ita accipienda sunt, quasi mors Christi, remissionis peccatorum: resurrectio verò iustificationis, id est, nouitatis vitæ, causa sit meritoria. Constat enim Christum resurrectione sua nihil meruisse, vtpote qui tum erat extra statum merendi: sed accipienda sunt, quò ad posteriorem partem, de causa exemplari tantùm, hoc sensu: Qui scilicet Christus traditus est in mortem, partim vt merito passionis suæ aboleret delicta nostra, partim vt formam nobis præberet & exemplar moriendi veteri vitæ: & resurrexit, vt resurrectionis suæ exemplo efficeret in nobis iustitiam siue rectitudinem vitæ, id est, vt exhiberet nobis formam resurgendi iuxta animam ad nouitatem vitæ, quemadmodum ipse iuxta carnem resurrexit ad gloriam vitæ immortalis: Ita ferè interpretes. Verùm ex cap. 15. prioris ad Corinth. vbi attribuit Apostolus non modò iustificationem, sed etiam remissionem peccatorum ipsi resurrectioni, dum inquit: Si Christus non resurrexit, adhuc estis in peccatis vestris, simplicior huius loci potest dari intelligentia, vt videlicet abolitio peccati & iustificatio attribuatur morti Christi tanquā causæ sufficiēti: vtpote qui tātū dependit in carne sua, quantū peccatis nostris debebatur. Sed resurrectioni tribuatur consequutio remissionis peccatorum & iustificationis: vtpote per quam ad fidem perducti sumus, qua fit virtutis passionis & mortis Christi nobis applicatio. Vt sensus sit: Resurrexit propter iustificationem nostram, id est, vt eius resurrectione adduceremur ad fidem, vel vt per eius resurrectionem fides nostra confirmaretur & sic iustificaremur.

CAPVT V.

Vstificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deũ per Dñm nostrũ Iesum Christum, per quem habemus accessum per fidem in gratiam istam, in qua stamus & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. Non solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem, spes autem non cõfundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis.

Iacob.1.a

IVstificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per D.N.I.C.] Absoluto eo quod proposuerat, videlicet per fidẽ esse iustitiam, transit ad bona, quæ consequuntur gratiam iustificationis. Græci codices qui nunc versantur in manibus, legũt habemus, nõ habeamus: quã lectinem interpretatur Ambro. Chrysost. tamen & Theophylactus legũt habeamus, quæ lectio est in nostris exemplaribus latinis. Vtraque bona est. Si legamus, habeamus, sensus est: Ostendi hactenus omnes absque fide Christi sub peccato esse, & ira Dei: Rursus ostendi reatum peccati aboleri, & iram Dei euitari per fidem: Iustificati ergo, id est, iustitiam fidei consequuti, pacem habeamus, id est, simus tranquillo animo, non timeamus pueriliter aut fœmineo timore damnationẽ. Chrysostomus & Theophylactus aliter interpretantur, hoc modo: Cùm iam semel simus per fidẽ iustificati, ne ampliùs peccemus, verũ pacem conseruemus cũ Deo, persistentes in iustitia semel accepta. Consulenda sunt alia scripturæ loca: Similis locus est Ioann. 16. Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis. Et actuum. 9. Ecclesiæ per totam Iudæam &c. pacem habebant id est, tranquillè viuebant. Hæc magis inuitat ad priorem interpretationem, vt exhortetur ad trãquillitatem spei siue fiduciæ. Secundum Ambrosium verò qui alteram lectionem exponit: sensus est: Iustificati ex fide habem' Deũ placatũ nobis, & recõciliatũ, quem priùs propter peccata habebamus infensum. Et quia huius pacis author est Christus, ideo subdit, per Dominum nostrum Iesum Christum,] vel secundũ alteram lectionem, habeamus pacem, id est, tranquillitatem animi, freti Christo Iesu. Locum hunc valde vrgent Lutherani, contendentes omnino legi debere, habemus, & pacem interpretantur conscientiam prorsus securam. Ex qua interpretatione deinde statuere conatur dogma illud de fide speciali, cuius in principio meminimus. Quibus opponendus est commentarius Ambrosij, qui pacem hoc loco interpretatur, reconciliationẽ inimicitiæ: quo modo intellecta sententia nihil pro ipsis facit. Præterea ex certitudine diuinarum promissionum simul cum fiducia aut vitæ bene actæ, aut certè contriti iam cordis, nascitur in mente pax & tranquillitas, & consolatio vera conscientiæ, etiam si dum in hac carne viuitur, non adsit infallibilis certitudo de iustificatione mentis, quam ipsi requirunt. Quare neque de pace id est, tranquillitate mentis intellecta sententia pro fide ipsorum speciali facit.

Amb.ĩ cõpositiõe.1. cap. circa particulã iustus ex fide viuit.

a. Per quem habemus accessum per fidẽ in gra-

in gratiam istam] Variant hic exemplaria latina, Quædam enim habēt (&) quemadmodum & Græca, quæ etiam loco, habemus, legunt, habuimus: Per quem & habuimus aditum in gratiam istam. s. iustificationis, per fidem tanquã per organum siue instrumentũ, quo virtus sanguinis effusi, siue mortis Christi ad nos deriuata est. Valde aduertendum est illud (&) quod in nostris exemplaribus ferè non additur: habet enim vim similitudinis & argumenti, quasi dicat. Sicut per Christum consequuti sumus gratiam iustificationis, quod maximum est beneficium: ita per eundem speremus euasuros nos damnationem. Si enim cũ inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius, multo magis recõciliati salui erimus in vita ipsius: In qua stamus,] id est, constanter perseueramus, nec vllis huius vitæ aduersitatibus ab ea dimouemur, [& gloriamur] id est, propter spẽ siue de spe, quasi dicat, gloriamur ex hoc, quòd speramus nos tandem consequuturos gloriam Dei: Genitiuum filiorum, non habent Græca, nec meminit in commentarijs suis Chrysost. nec Ambro. nihil tamen officit, imò dilucidiorẽ reddit sensum. Gloriamur ob spem, id est ob certam exspectationem ipsius gloriæ. quæ est parata & communicabitur filijs Dei.

Ambr. in cõpositiõe, 1. cap. circa articulũ ...stus ex fide viuit.

Non solùm autem, sed & gloriamur in tribulationibus] Non solùm inquit, ob spem immortalitatis nobis promissæ gloriamur, quantumuis multa nobis obueniunt aduersa: verumetiam gloriamur de ipsis quas sustinemus afflictionibus, vt quæ non parum conducant ad spem in nobis roborandam, quod probat deinde per gradationem, quæ græcis clymax dicitur. [Scientes (inquit) quòd tribulatio] siue afflictio [patientiam operetur] Non quòd afflictio causa effectiua sit patientiæ, sed quia occasio est & materia exercendæ patientiæ: [patientia verò] quæ est afflictionum voluntaria toleratio [probationẽ] operatur, id est reddit eum qui affligitur probatum & exploratum, & cognitum sibi quanti faciat Deum & cœlestia: [probatio verò spem] id est, spei vigorem: sic Chrysosto. alioqui præcedit spes: facit ergo in nobis vigere spem, siue corroborat & confirmat in nobis spem, Qui enim iam experientia didicit, quòd ob nulla aduersa dimoueri valeat à studio virtutis, vehemẽter erigitur in spem vitæ cœlestis, Annotandus est hic locus contra Lutheranos, qui dicunt spem siue fiduciam solũ niti diuinis promissionibus. Docet enim apertè locus iste, quòd nitatur etiam testimonio bonę vitæ. vnde & Chrysosto. in hunc locum, Nihil inquit adeò bonorum spem pręstat, atque bonam habere conscientiam: [Spes autem non confundit] spes huiusmodi per afflictiones explorata atque vegetata non confundit, id est non solet, vel non est nata cõfundere, vt sit propria passio spei. & talis est locutio, qualis est cùm dicimus, leo rugit.

Quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum qui datus est nobis] Hic difficultas est, num charitas Dei sit, qua nos diligimus Deũ, an qua nos diligit Deus. Melanthon qui causam spei ponit, solam Dei promissionem non opera, non admittit hic alium commentarium quàm illum, qui de charitate posteriori modo accepta Paulum interpretatur: Cui opponendus est Augustinus qui in lib. de spiritu & lite. cap. 32. sic scribit: Charitas Dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua nos ipse diligit, sed qua nos facit dilectores suos, Sicut dicitur iustitia Dei, qua nos iusti eius munere efficimur. Sensus ergo secũdum Augustinum est: Spes non confundit, non afficit pudore, non frustratur nos nec fallit, quia per Spiritũ sanctum communicata est nobis charitas, qua diligamus Deum, & nostra erga eum dilectione promereamur. & eum nobis deuinciamus, vt non possit non præstare quod promisit. Pro hac interpretatione facit vox diffusa, vel vt Græci habent, effusa, quæ etiam retinuit impetum Chrysostomi,

sostomi, vt non auderet omnino dilectionem Dei accipere, qua ipse nos diligit, quamuis eò esset propensior, vnde vtranque miscet. Photius apud Oecumenium in scholijs apertè interpretatur de nostra dilectione: Similiter Origenes in suis commentarijs. Ambrosius verò habet solum illum alterum sensum, de charitate, qua nos diligit Deus: Sed hîc iam remoratur vox diffusa, quam exponit quidam, i. potenter ostensa; sed non est simplex intelligentia, valde tamen probabilis est illa expositio propter sequentia: Vt quid enim &c. Illud enim, seruit huic expositioni, & ad eandem inuitat quod dicitur: Commendat charitatem suam Deus &c. Secundum hanc, sensus est: Quòd spes nostra non frustretur nos, patet ex charitate Dei erga nos, quam in hoc palàm ostendit, quòd copiose per Spiritum sanctum, qui datus est nobis tanquam pignus hereditatis, effudit in nos dona sua, quibus palàm testatus est, se bene velle nobis, & prestiturum nobis quod promisit.

Heb. 9. d
1. Pet. 3. c

VT quid enim Christus, cùm adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impijs mortuus est? Vix enim pro iusto quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat autem charitatem suam Deus in nobis, quoniam cùm adhuc peccatores essemus secũdum tempus, Christus pro nobis mortuus est. Multo igitur magis, nunc iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum. Si enim cùm inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius. Non solùm autem, sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum IESVM CHRISTVM, per quem nunc reconciliationem accepimus.

VT quid enim Christus, cũ adhuc infirmi essemus, secundũ tempus pro impijs mortuus est?] Illud, [secundum tẽpus,] referunt quidam ad infirmos, sed omnino pbabile est pertinere ad, [mortuus est,] ad quod refert Hieronymus in epistola ad Algasiam quæstione. 7. Vt sensus sit, illum idoneo tempore, & à Patre præscripto, mortem oppetijsse. Hunc sensum probabilem valde facit, quòd alias sæpe dicat scriptura, Christum definito tempore mortuum: præterea quòd Grecè sit non χρόνος, sed καιρὸς, quæ vox significat oportunitatem & articulum temporis. Chrysostomus hanc particulam non attingit in commentarijs suis: Theophylactus & græcanica scolia interpretantur quomodo Hieronymus, oportuno destinatoque tempore ipsum mortuum. Infirmos vocat per extenuationem, quos mox impios, & paulo pòst peccatores appellat, & inimicos. Sensus est: vt quid vel ad quid Christus, quum adhuc peccatorum & scelerum languoribus premeremur, pro nobis impijs tempore statuto mori voluit? subaudiendum est: nisi vt declararet & testificatissimum redderet suum erga nos amorem singularem, Vel hoc modo intelligendũ

gendum est: Ad quid Christus pro nobis impijs voluisset mortem oppetere, & per mortem suam nos iustificare, nisi voluisset certam & infallibilem esse spem nostram, quantum ad Deum pertinet? Sic Erasmus in annotationibus, qui hic subaudit, ne confundat spes.

Vix enim pro iusto quis moritur: Nã pro bono forsitan quis audeat mori,] Hierony. in epistola ad Algasiam quęst. 7. iustum accipit abstractiuè pro iustitia. Chrysost. verò pro homine iusto. Vix quemquam reperias, qui pro iusto homine liberando, mortem oppetere audeat. Dixi autem vix, quia forsitan posit aliquis reperiri, qui pro bono, id est, homine virtute prædito, sustineat mori. Inter iustum & bonum hoc loco nihil est discriminis.

Commendat autem charitatem suam Deus in nobis:] Id est, declarat Deus insignem fuisse vim amoris sui ergá nos: [quoniam cùm adhuc &c.] Variant hic latina exemplaria: quædam enim habent (quoniam si): alia verò non habent (si) quemadmodum nec græca, & verisimile est redundare, & legendum, quoniam, vel quòd cùm adhuc peccatores essemus &c, vt hęc particula pendeat à superioribus, hoc modo: Fortassis erit qui pro bono sustineat mori, quod vtique magni amoris esset indicium: attamen Dei erga nos charitas in hoc insignis est, & humanam vincit quantumuis magnam, quòd pro impijs & indignis, Filium suum vnicum mori voluit: deinde periodi nota interiecta sequitur: Multo magis ergo nunc. Hæc distinctio est in nostro exemplari impresso per Simonem Colinæum. [Ira] huius loci, est illa, de qua in 2. cap. sermo fuit: Sensus est: salui erimus in extremo iudicio à vindicta diuina, quæ tum semel effundetur in peccatores.

Si enim cùm inimici essemus, reconciliati sumus Deo] Argumentatur à minore ad maius. Verba aperta sunt nec expositione egent: [In vita ipsius] id est, per vitam ipsius Christi. Hæc omnia adducit Apostolus, vt declaret spem non confundere, quantum est ex parte Dei: Locum hunc tractat Augustinus libro de tri. 13. cap. 10. vbi est valde insignis. Docet enim ibi, alio quidem modo Deum potuisse liberare genus humanum, sed miseriæ nostræ sanandæ conuenientiorem alium non fuisse, nec esse oportuisse. Quid enim tam necessarium fuit (inquit) ad erigendam spem nostram & cætera? Vide illum locum.

Non solùm autem.] s. salui erimus ab ira, atque ob id gloriamur, sed & gloriamur in Deo, vt in Patre, qui nos tam eximiè amat, quasi dicat: non solùm habebimus illo tempore Deum non iratum iudicem, sed amantem Patrem.

PRopterea, sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransijt, in quo omnes peccauerunt. Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur, cùm lex non esset. Sed regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt in simi-

litudinem præuaricationis Adæ, qui est forma futuri. Sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim vnius delicto, multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donum, in gratia vnius hominis IESV Christi in plures abundauit. Et non sicut per vnum peccatum, ita & donum: nam iudicium ex vno, in condemnationem: gratia autem ex multis delictis, in iustificationem.

PRopterea sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit &c.) Est hic noua periodus, & velut nouum caput. Sensus est: quia diximus de sanatione tabis per Christum, veniemus ad primordia huius mali, vt beneficium Christi illustrius fiat: illud significat vox (propterea). Est autem sermo inabsolutus: pars quę supprimitur hoc modo reddenda est: Sicut per vnum hominem venit iustitia in mundum. & per iustitiā vita, & ita in omnes homines vita pertrāsiuit: intellige quatenus in ipso renati sunt. Quæstio hic magna est, quod peccatū accipiēdū sit ī verbis Pauli cū dicit: Sicut per vnū homine peccatū &cętera. Erasmus in annotationibus suis putat sermonis proprietatem & seriem, tenoremque disputationis Paulinæ mollius quadrare, si de peccato per imitationem accipiatur. In contraria sententia est Augustinus, qui solidissimis rationibus penè euincit, locum hunc non posse intelligi nisi de peccato originis. Si inquit de peccato per imitationem loqueretur Apostolus, non per hominem sed per diabolum diceret peccatum intrasse mundum. Præterea in comparatione quā hoc loco facit Apostolus, opponit Adam & Christum inter se tanquam diuersarum ac contrariarum rerum fontes ac principia: Adā quidem peccati & mortis Christum verò iustitiæ & vitę. Sed certum est iustitiam & vitam per Christum introisse, non solùm vt iustitiæ exemplar: igitur & peccatum per Adam, non solū vt typum, formam, & exemplar introisse intelligendum est, sed per ipsum vt principium, per quod trāsfusum est in posteros & propagatum peccatum. Adhæc si imitationē intellexisset Apost. & non ꝓpagationem, in consequentibus haud dixisset: iudicium ex vno in condēnationē sed iudicium ex multis in cōdemnationem sicut dixit: Gratia autem ex multis delictis in iustificationem: Quam rationem prolixiùs Augustinus prosequitur in Epistola ad Hylarium, quæ est numero. 89. In libro verò. 4. contra duas epistolas Pelag, cap. 4. explicat, vnde descenderit Apostolus ad hanc disputationem de peccato originis. Docet enim ibi exordium huius disputationis sumptum ab eo loco. Si enim cū inimici essemus &c. quod ibi dixerat, reconciliatos nos Deo per Christum: hic aggreditur explicare per comparationem, in qua ad radicem & fontem negotium deducit. Rationes autem Augustini, tanti fecit consilium Milenitanum, vt definiret non aliter intelligendum quod habet Apostolus: per vnum hominem peccatum intrauit in hunc mundum: quàm de ingressu peccati per propagationem. Porrò quodnam sit istud peccatū quod per ꝓpagationē ingressum, omne genus humanū peruasit, explicatur in. 2. sententiarum. Quantum ad præsentem locum attinet, satis est annotasse, non esse ipsius Adæ inobedientiam, sed illam velut causam esse huius, quod eruditè explicauit Augustinus lib. 2. ad Valerium de nupt. & cōcup. cap. 28. Dicit ergo Apostolus: [sicut per vnum hominem, id est, per inobedi-

Aug. lib. 1. de peccatorū meritis & remiss. c. 9. similis locus est epist. 89. quæstione, 3.

Lib. 2. sententiarum dist. 30.

obedientiam vnius hominis Adæ videlicet.[peccatum]quod originale dicitur, [intrauit in mundum,]id est,transfusum est in humanū genus. [& per peccatum mors]id est,mortalitas siue moriēdi necessitas iuxta corpus, nec illa solùm sed & mors,quæ est damnatio æterna:[& ita] id est,cùm mors tanquam effectus peccati introierit in mundum , in vniuersum genus humanum transisse intelligenda est:quemadmodum & peccatum,vniuersum genus humanum peruasit. [in quo] non quidem peccato(Nam apud Grecos ἁμαρτία nomē fœminini generis est)sed in quo.s.vno homine,omnes peccauerūt tanquam in fonte siue principio totius generis humani,quia in lūbis eius erant, quando peccando naturam vitiauit : Sic Augustinus. Posteros ergo Adæ peccasse in Adam,non est aliud, quàm eos nascēdo ex Adam accipere naturam vitiatam, & prima illa iustitia destitutam , in qua iustitia fuit condita.Intelligere autem oportet quod dicitur: [in quo omnes peccauerunt,] sub hac aut simili additionis formula,i. quantum est ex ratione propagationis propter diuam virginem,quā piè credimus nō incurrisse hoc peccatū: de Christo verò nō est quęstio,quia licèt fuerit in lumbis Adæ secundū corpulentam substantiam, non tamen ibi fuit secūdum rationem seminalem, quod quid sit,explicat Turnout lib.1.de gratia & libero arbitrio,pagina.189.Erasmus hìc annotat Grecè haberi nō ἐν ᾧ, id est,in quo sed ἐφ' ᾧ id est,eò quòd omnes peccauerunt,vel in quantum , vel quatenus omnes peccauerunt , Sic ipse. Verùm licèt particula hæc ἐφ' ᾧ interdū sit causalis, nulli tamē Græci hoc loco eā sic accipiunt. Oecumenius in scolijs apertè exponit ἐφ' ᾧ id est,in quo.s.Adam.Sed & accepta vt sit causalis,optimè consistit cum interpretatione Augustini , qui exponit hunc locū de ingressu peccati per propagationem.Nam sensus erit: Mors in omnes transijt,in quantum vel eò quòd omnes peccauerūt in vno illo homine peccante.i.eò quòd ex ipso oēs traxerūt naturam vitiatam & spoliatam rectitudine in qua condita erat.

Lib. 2. sententiarum dist. 30.

Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur,cùm lex non esset) Vsque ad legem,id est,& lege quidem lata:vt(vsque) sumatur inclusiuè , id est, ne lex quidem efficere potuit abolitionem peccati huius.Sic Augustinus,secundum quem Apostolus totum legis tempus annumerat vsque ad finem legis , scilicet Christum. Secundum hunc, ibi: (peccatum autem &c.)est noua periodus: alij accipiunt vt sit incisum tātùm , & exponunt hoc modo:Erat quidem ante legem latam peccatum istud in mundo, verùm non imputabatur non habebatur siue non ęstimabatur peccatum,nec imputabatur ad pœnam,cùm lex non esset : sed tum demum cœpit agnosci,& haberi peccatum, & imputari,vbi legis doctrina tradita est. Lex pro lege Moysi accipitur. Peccatum intelligitur originale de quo in præcedentibus sermo fuit : & licèt ante legem non latuerit Noē,Abraham & similes : licetque iā indè ab initio semper à Deo fuerit imputatum,nihil tamen hoc vel illud aduersatur huic loco : Nam tantùm hìc negat Apostolus peccatum hoc non fuisse cognitum mundo , id est, hominibus secundum naturæ rationem tantùm viuentibus , à quibus sicut non reputabatur peccatum , ita nec ad pœnam imputabatur.

Sed regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen:Sensus est:Quamquam agnitum vulgò non fuerit peccatum istud ante latam legem Moysi,iam indè tamen ab initio mox à lapsu Adæ regnauit mors , id est,(secundum Aug.in Epistola Hyl.)imperium & dominium obtinuit in mundo,trahens homines ad condemnationē, quæ vtique non regnasset , si non fuisset in mūdo peccatum . Quod hìc,vsque ad Moysen,antè dixit, vsque ad legem , est methonymia. regnauit(inquam) etiam in eos qui non peccauerūt.] Augustinus de peccatorum meritis & remissione lib.1.cap. 11.rursus epistola. 89. inducit

H duplicem

duplicem fuisse huius loci lectionem. Vnam: Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen, etiam in eos qui peccauerunt &c. sine negatione: Et hanc lectionem interpretatur Orig. & Ambrosius, & bonas annotationes in hunc locum habet D. Turnout lib. 1. de gratia & libero arb. Alteram quæ est in nostris codicibus addita negatione, quam & habebant exemplaria tempore Augustini, quam & Theoph. Oecum. & Chrysost. habent & interpretantur, nequis suspicetur mendum esse. Regnauit ergo mors etiam in eos qui non peccauerunt propria voluntate, hoc est quod dicit: [in similitudinē præuaricationis Adæ], Periphrasis est infantium, [qui]. s. Adam [est forma futuri] id est, figura seu typus Christi venturi.

Primò hîc aduertere oportet, participium futuri non referri ad tempus, quo hæc scribebat Paulus, sed ad Adam qui præcessit Christum, cuius typum gerebat. Tale est & illud in epistola ad Coloss. Quæ sunt vmbra futurorum. Secundò aduertendum (quemadmodum annotat Origenes & hunc secutus Ambrosius) iuxta genus constare similitudinem. Vt enim ab Adam quiddam dimanauit in omnes, ita & à Christo, non autem iuxta speciem, quia ab illo mors & peccatum, ab hoc vita & iustitia. Vnde Augustinus dicit, Adam typum Christi fuisse à contrario, & ea ratione est dissimilitudo maxima, quanta est inter vitam & mortem.

Ad Coll. 2.

Sed non sicut delictum, ita & donum] Ne quod dixerat Adam typum gessisse Christi, sic acciperetur quasi per omnia Adam similis fuisset Christo, continuò subiecit dissimilitudinem, opponēs peccatum Adæ gratiæ Christi, & demonstrans hanc illius delicto multo potentiorem esse, & efficaciorem. Non sicut delictum inquit, id est, non sicut Adæ inobedientia. s. deriuauit in genus humanū effectum suum: ita & donum. s. à Christo vel per gratiam in homines deriuatum est:

SI enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multo magis abundantiam gratiæ et donationis & iustitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Iesum Christum. Igitur sicut per vnius delictum in oēs homines in condēnationē, sic & p vnius iustitiā, in omnes homines in iustificationē vitæ. Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores cōstituti sunt multi, ita & per vnius obeditionem, iusti constituentur multi.

SI enim vnius delicto multi mortui sunt,] Si enim vnius delicto id est, per vnius Adæ inobedientiam, multi, id est, omnes ab eo propagati, reatum mortis incurrerunt: [multo magis gratia Dei] id est, gratuita remissio peccati, siue gratuita recōciliatio cum Deo [& donū] id est, diuinæ Spiritussancti dotes per gratiam vnius hominis Iesu Christi tanquā causam, copiose dimanarunt in omnes ex ipso renatos. Dissimilitudo ergo quam ponit Apostolus inter Adam & Christū, siue inter Adę delictum & gratiam Christi hæc est: Quòd delictum Adæ inuexerit reatum vnius mali & supplicij nempe mortis: gratia verò Christi conciliauit generi humano copiosam & exuberantem gratiam apud Deum, & effecerit in hominibus exuberantia Dei dona. Potest etiam delictum accipi, non actuale Adæ peccatum sed originale, quod nobis inhæret, vt opponatur dono, quod Græcè est χάρισμα, hoc sensu: Non sicut delictum quod ab Adam in nos trāsfusum est, ita donum se habet, quod per

Christū

Christum siue per gratiam Christi in nos deriuatum est: Si enim vnius delicto, id est, peccato quod ab vno sumpsit originem, & aliud & aliud numero in diuersis est, multi mortui sunt &c. Annotat Augustinus phrasin scripturæ non permittere. vt dicamus Adam esse mortuum delicto diaboli, quod tamen imitatus est: vnde concludit non esse sermonem hic de imitatione. [In plures] dixit Apostolus pro eo quod est in multos, & (in multos) accipiendum est, vt hoc sit quod in omnes, quemadmodum ex hoc ipso textu conuincitur, cùm postea dicitur: Sicut per vnius delictum in omnes homines.

Et non sicut per vnum peccatum, ita & donum.] Est hic duplex lectio, quędam enim exemplaria latina habent, peccatũ, Alia verò habent. peccantem, sed parum refert vtrũ hoc aut illo modo legamus. Sensus est: Non sicut vnum Adæ peccatũ, vel non sicut per vnum qui peccauit s. ingressa est mors, ita & donum, id est, non eodem modo venit donum, quod deinde declarat: [Nam iudicium mortis ex vno] s. peccato (quemadmodum id rectè colligit Augustinus ex membro opposito) progressum est [in condemnationem] donum verò (nam eadem vox est apud Paulum quæ suprà) non ex vno sed multis delictis in iustificationem progressum est, hoc est, deriuatum est donum Christi ad expiandum non vnum illud Adæ delictum, sed multa illi vni ab Adæ posteris addita. Vrget Augustinus hunc locum, vt suprà annotatum est, contra interpretationem de imitatione peccati.

Si enim vnius delicto,] id est, propter vnius Adæ inobedientiam [mors regnauit per vnum. Significat enim delictum Adæ sic esse causam mortis, vt etiã mors per ipsum Adam in posteros deriuata siue propagata sit ratione peccati ab ipso transfusi [multo magis abundantiã gratiæ] id est, remissionis tam peccati, quod in ipsis pinxit Adam, quàm aliorum peccatorum quæ ipsi addiderunt: nec solùm exuberantiam gratiæ, sed & diuinorum donorum ac iustitiæ accipientes: nimirũ [credentes regnabunt in vita per vnũ Iesum Christum] Orationis contextus requirebat vt diceret, multo magis vnius Christi gratia, vita regnauit per vnum: sed nunc pro gratia Christi, quæ opponitur delicto Adæ, posuit gratiæ Christi effectus: & pro regno vitæ, regnum hominum in vita, vnde ratiocinatio hæc in specie perturbatior est.

Igitur sicut per vnius delictum in omnes homines &c.] Quemadmodũ inquit per inobedientiam Adæ in omnes homines ab ipso per rationem seminalem ducentes originem. s. peccatum transfusum est, quo quidem peccato damnationis rei effecti sunt: sic & per vnius videlicet Christi iustitiam, in omnes homines ex ipso per fidem, vel fidei Sacramentum quod est Baptismus renatos. s. donum deriuatum est siue transfusum, ad efficiendam in eis iustificationem vitæ. Augustinus alibi negatiuè interpretatur, hoc sensu: In neminem peruenit iustitia vitæ, nisi ex vnius Christi iustitia. Similis est ille locus apud Ioannem. Qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Ioan. 1.

Sicut enim per inobedientiam &c.] Idẽ Apostolus inculcat alijs & alijs, imò fere eisdem verbis. [Sicut per inobedientiam vnius hominis,] nimirum Adæ, peccatores] id est, peccato obnoxij [constituti sunt multi,] id est, omnes omnino, qui carnalem ab ipso ducunt originem per rationem seminalem: [Ita & per vnius obediẽtiam] nimirum Christi, iusti constituentur multi, id est, omnes omnino, qui per fidem vel fidei Sacramentum ex ipso iuxta spiritum renascẽtur. Diligenter notandum quod dicit per vnius inobedientiã constitutos esse multos peccatores, propter eos qui dicunt in paruulis non esse aliquid, quod verè sit peccatum, sed ipsos nasci obnoxios tantùm pœnæ peccati. Notandus etiam locus hic contra illos, qui negant infantes baptizandos propterea quòd fidem non habeant, vel quòd vsu rationis non vtã-

tur, vt consentire queant. Docet enim apertè hic Apostolus, quòd sicut per Adæ inobedientiam citra omnem mentis ac voluntatis actionem seu motum, ratione solius generationis, quam ducunt ex Adam, peccatores cōstituuntur paruuli: ita per Christi obedientiam iustos ipsos effici citra omnem mentis assensum, vel voluntatis consensum, ratione solius regenerationis qua ex ipso renascuntur.

LEx autem subintrauit, vt abundaret delictum. Vbi autem abūdauit delictū, superabundauit & gratia: vt sicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per iustitiam in vitā æternā per Iesum Christum Dominū nostrum.

LEx autem subintrauit vt abundaret delictum] In hoc capite diligēter aduertere oportet hæc tria, videlicet peccatum & mortem eius sociam, gratiam, & legem, quæ per prosopopœiam inducit Apostolus tanquā personas, & quia præcipuæ partes sunt gratiæ & peccati, legis verò minùs pcipuæ & quasi secundariæ: ideo ipsam dicit nō intrasse sed subintrasse queādmodū in comœdijs id videmus, vbi personæ quædā obiter tantùm introducuntur Regnum autem peccati longū valde fuit, nempe ab Adā vsque ad Christum: à Christo ver , id est, eiusdem aduentu in carnem, vsque in perpetuū regnum gratiæ protenditur. Porrò lex regnauit à Moyse vsque ad Christum tantùm, neque id vt persona primas agens. Fictionem istā siue prosopopœiā, & regna hæc, peccati videlicet, gratiæ & legis in Paulo aduertere facit. vt viuaciter intelligamus caput istud. Lex ergo subintrauit, i. obiter ingressa est, qua ingressa vires cœpit cōcupiscētia, hoc est quod dicit: [vt abūdaret delictū.] Nam (vt) euentum signat non causam, id est, ostendit quid data lege euenerit, non quid lex effecerit. Lege ingressa hoc euenit, vt delictum illud quod per Adæ inobedientiam ingressum erat in mundum, copiosiùs fructificaret. non quidem imperio legis, sed vitio hominis. Ita enim sunt ferè ingenia mortaliū, vt prohibitio inflammet libidinem peccandi, secundum illud poëtæ. Nitimur in vetitum semper cupimúsque negata, donec desiderium illiciti operis vincat dilectio iustitiæ per spiritum gratiæ in mente effectum.

Vbi autem abundauit delictum, superabundauit & gratia &c.] Sensus est, vbi occasione legis ad summum malorum ventum est, postquam inundauerunt delicta in mundo, inundauit & gratia, vehementer & supra modū exuberauit misericordia & benignitas Dei: Vt sicut regnauit peccatum in mundo pertrahens homines, non ad mortem tantùm corporalem, verumetiam æternā: Ita gratia & misericordia Dei per iustitiā, quam efficit in mente hominis, regnet in vitam æternam per Iesum Christum tanquam mediatorem, qui sanguine & morte sua eam gratiam conciliauit hominibus apud Deum.

CAPVT VI.

VID ergo dicemus? Manebimus in peccato, vt gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo? an ignoratis fratres quia quicũq; baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per Baptismũ in mortẽ, vt quomodo Christus surrexit à mortuis p gloriã Patris, ita et nos in nouitate vitæ ambulemus.

gal.3.d

¶ Quid ergo dicemus? manebimus in peccato &c.] Est occupatio: dixerat in p̃cedentis capitis fine: vbi abundauit delictum, superabundauit & gratia. Non intelligentes dicere poterant, peccemus ergo, & peccata adijciamus peccatis, vt exuberet in nobis gratia: Hanc impietatis insaniam excludit Apostolus hoc 6. cap dicens: Quid ergo dicemus? manebimus in peccato? absit. Peccatũ hoc loco fomes est. Manere in peccato, est manere sub dominatu fomitis, obedire seu obtemperare eius desiderijs: vtitur Paul9 verbo (absit) quoties absurditatem significare vult.

Qui enim mortui sumus peccato] Sensus est, qui desijmus esse in regno peccati & ei semel renũciamus, quomodo adhuc eius suggestioni obtemperabimus? hoc est quod dicit [viuemus in illo] Aliter accipitur mori vel mortuum esse peccato ad Ephes. 2. Cùm essemus mortui peccatis i. per peccata seu propter peccata, conuiuificauit &c. vbi ablatiui casus est (peccatis): hic vero datiui casus.

An ignoratis fratres, quia quicunque baptizati sum9 in Christo] i. Baptismo efficaci per Christum. Non enim sentit de formula Baptismi. Græci legunt in Christum Iesum. i. qui sic sumus baptizati, vt in Christũ simus coaptati, & insiti in corpus eius mysticum [in morte] vel vt græci legunt, in mortem. i. in assimilationem siue configurationem mortis ipsius [baptizati sumus] quæ quidem assimilatio in hoc sita est, quòd dum baptizamur, morimur vitæ peccati, sicut Christus mortuus est vitæ mortali.

Consepulti enim sumus cum illo per Baptismum] i. per Baptismi ceremoniã. Ipsa siquidem immersio sub aqua, quę fit in Baptismo, exprimit sepulturam Christi: Addit (in mortem) vt discrimẽ ponat inter Christi sepulturam, & illam qua nos sepelimur mysticè in Baptismo, quia hæc non præsupponit nec præsequirit mortem, sed ipsam efficit.

Vt quomodo Christus surrexit] Sẽsus est: Ideo per Baptismũ semel sumus mortui peccato, vt Christo commortui, atque vnà consepulti cũ illo, vt quomodo ipse resurrexit ad vitã immortalẽ per gloriã. i. diuinã virtutẽ Patris, quæ in hoc illustris facta est, quòd mortuũ ipsũ vitę restituit.

Ita & nos in nouitate vitæ ambulem9] i. postquã semel mortui sumus veteri vitę, nõ relabamur ad eã, sed pergam9 in noua vita, quã adepti sum9 in Baptismo, hoc est, faciamus opera illi vitæ cõsentanea. Theo. particulã illã [per gloriã Patris] interpretatur vt hoc sit, quod p̃ diuinã virtutẽ suã siue per seipsũ, quia Christ9 (ait) gloria Patris est. Ad eũdẽ modũ exponit Theodoret9 in scolijs apud Oecumeniũ.

SI enim cõplantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus, hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruatur corpus

Heb. 12. a.
1. Petr. 2. a
Ephes. 4. e
Coll. 3. b

pus peccati, vt vltrà non seruiamus peccato. Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam viuemus cũ Christo scientes, quòd Christus resurgẽs ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltrà non dominabitur. Quòd enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo. Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo in Christo Iesu.

SI enim complantati facti sumus &c.] Alludit ad insitionem seu incorporationem plantę. Sensus est: Si tanquã surculi quidã, insiti sumus Christo per Baptismum, sic vt similitudinem mortis eius in nobis habeamus, erimus & complantati siue insiti, vel ingenerati, (Similitudini resurrectionis eius) quæ similitudo resurrectionis posita est in nouitate vitæ. Diligenter obseruãdæ sunt hę Pauli sententiæ: Baptizari nos in mortem Christi, quod secundum Augu. & Amb. nihil aliud est, quàm Baptismo nostro nos representare mortẽ Christi, in quantum in eo morimur iuxta peccati rationem sicut ipse iuxta rationem corporis mortuus est. Rursus: Per Baptismum nos consepeliri Christo in mortem, quod nihil aliud est, quàm aquæ nos immergi in eum finem, vt efficiatur in nobis mors peccati. Rursum per Baptismum nos cõplãtari similitudini mortis Christi, quod nihil aliud est, quàm per Baptismum nos incorporari Christo, sic ut ex morte illius tanquam è radice similem quandam mortem hauriamus. Ex quibus perspicuum efficitur, Sacramẽtum Baptismi non esse signum tantùm iustificationis, quæ vel per fidem pręcedentem sit facta, vel per fidei motum in Baptismo excitatum impetretur, quemadmodum volunt Lutherani: sed esse tãquam organum quoddam diuinitus institutũ, per quod vel ad quod adhibitum Deus operetur remissionem peccati, quam neque fidei neque pœnitentiæ motus vt plurimùm efficere potuisset. Dicimus vt plurimùm, quia est fides quædam tam vehemens & ardens, vt antę Sacramentum adhibitum, remissionem efficiat peccatorum, vt eruditissimè docet August. Verùm hæc in paucis admodum inuenitur. Quod autem obijciunt ex Tertulliano de pœnitentia, neminem debere baptizari, nisi qui antè fuerit corde lotus, nihil officit huic doctrinę, imò magis eam stabilit. Nam lotionẽ intelligit non eam, quæ cor prorsus mũdat à peccatis, sed pœnitentiam ex fide ortam, quæ hactenus lauat mentẽ & purgat, quòd ipsi vitia & sordes peccatorum displiceant, non autem quòd sordes auferat: Nam hoc apertè dicit esse munus sacri Baptismatis. Ad eundem modum intelligendum est, quod eodem libro dicit, mortem peccatorum debere pręcedere Baptismum. Siquidem per mortem intelligit renunciationem peccatorum siue pœnitentiam.

Aug. in Enchi. cap. 51 Ambro. in hũc locum.

Aug. de baptiz. contra Donat. l. 4 cap. 22. et sequẽtibus

Tertull. in lib. de pœnitẽtia. circa medium libri.

Hoc scientes quòd vetus homo &c.] Multa ait Amb. innectit & iterat. vt baptizatos doceat deinceps non debere peccare. Hoc scientes quòd vetus homo noster] i. vetus illa vita, qua secundum peccati desideria viximus, & vetustas omnis per peccatum Adæ inducta, cruci affixa est simul cũ Christo in Baptismo. i. mortificata est, idq; in eũ finẽ, vt abolito corpore peccati, deinceps non seruiamus peccato. Totam peccatorum massam cõ-

geriem

geriem, & vniuersitatem, corpus peccati appellat, vel ipsum certè corpus peccatis obnoxium & ad peccata inuitans, vt sit phrasis Hebræa. Quod corpus aboletur, non quidem vt prorsus non sit, sed vt nō vigeat. i. vt nō valeat exerere vires suas, vnde adiecit Apostolus [vt vltra non seruiamus peccato] quod prioris expletiuū est. Seruire peccato, est ei cōsensum prębere, vel accommodare membra ad exequendum id, ad quod inuitat concupiscentia siue peccatum.

Qui enim mortuus est]. s. peccato siue vitæ peccati [iustificatus est]. i. absolutus prorsus est ab ipsius vitæ officijs, ab actionibus vniuersis, quas peccatum durante sua vita exercebat [Si autem mortui sumus cum Christo] si quomodo Christus iuxta corpus ita nos iuxta peccati rationem mortui sumus, confidimus quòd etiam instar ipsius viuemus: scilicet vitam ab omni peccato puram, hoc est, quòd in nouitate vitæ quam semel adepti sumus in Baptismo, perseuerabimus.

ug.de ba
Z. contra
Donat.l.4
ap.22.et
equētibu

ertull. in
b.de pæni
ētia. circa
edium b
ri.

Scientes quòd Christus resurgens à mortuis, iam (deinde) non moritur, mors illi vltrà non dominabitur] vel vt Græci legunt, dominatur. Geminatione ista Apostolus exprimere voluit, quàm nihil ampliùs posit mors in Christum. Nam quòd mortuus est Christus, mortuus est peccato .i. ad peccatum humani generis expiandum, ad quod cùm vnica mors ipsius sufficientissima fuit, semel duntaxat mortuus est, [quod autem viuit] iam à morte excitatus [viuit Deo]. .i. conformiter Deo, i. vitam viuit immortalem.

Ita & vos existimate] Græcis est verbū cogitantis, & res à cogitatione potissimū pendet. Sensus est: Ita & vos reputate i. considerate & præ oculis habete, vos ipsos mortuos semel esse peccato in Baptismo, & nouā ibi vitam vos adeptos, quā viuitis Deo. i. ad similitudinem Dei, vel secundum Deum in Christo Iesu. i. per Christum Iesum, eius meritis hoc acceptum ferre debetis.

NON ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentijs eius. Sed neque exhibeatis membra vestra, arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viuētes, & mēbra vestra, arma iustitiæ Deo: peccatum enim vobis non dominabitur: non enim sub lege estis, sed sub gratia.

NOn ergo regnet peccatum], id est, fomes, qui peccatum hic dicitur per Metonymiam, quia peccati effectus est, & ad peccatum solicitat [in vestro mortali corpore) quod per peccatum moriendi necessitati addictum est, [vt obediatis) prębendo consensum concupiscētijs eius. Explicat quid sit regnare fomitem, nec solum non regnet per consensum in vobis (sed neque exhibeatis) id est accommodetis (mēbra) corporis vestri (peccato) i. fomiti huic (arma) id est instrumenta, quibus armetur ad operandum iniquitatem.

Sed exhibete vos Deo) id est cōsecrate mentem vestram Deo, sicut & dignū est, quia ex morte peccati, ad vitam gratię ipse vos suscitauit, hoc est quod dicit (tanquam ex mortuis viuentes) Nec solùm mentem vestram consecrate Deo, sed & prębete illi membra vestra arma, quibus pugnetis aduersus spirituales hostes, ad exercendam iustitiam. Membra nostra arma vocat, quia his vel iustitiæ vel peccato militamus. Et facilè pręstare potestis ea ad quæ vos adhortor, (quia non estis sub lege) i. sub statu & conditione legis: Status legis erat iubere tantùm, & nihil

præbere auxilij, quo hoc quod iubebatur pręstari posset, sed estis sub gratia. i. sub statu & conditione gratię, quę nõ tantũ iubet quid fieri oporteat, verũetiã vires addit, quibus id quod iubetur pręstari possit, nec id solũ, sed & perpetrata a nobis antè peccata delet, & vires fomitis frangit, atque debilitat.

QVid ergo? peccabimus quoniam non sumus sub lege sed sub gratia? Absit.
Ioan. 8. d 2. pet. 2. d *An nescitis, quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiã? Gratias autẽ Deo, quòd fuistis serui peccati: obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.*

¶ Quid ergo?) est occupatio. Quia diximus Baptisatos non esse sub lege, num putabimus idcirco ipsos quasi nõ obnoxios legi seruandæ licenter peccare posse? & impunè ad veterem vitam relabi? (Absit) hoc inquit absurdum est (An nescitis quòd cui exhibetis vos seruos ad obediẽdum, serui estis eius cui obeditis? siue peccati quod ducit ad mortem, siue obedientiæ erga Deum, quæ ducit ad iustitiã? (Gratias aũt ago Deo) quòd quũ fueritis olim serui peccati, iam tota animi propensione addixeritis vos in eam formam doctrinæ, quam pręscribit Euangelium. Addit (in quam traditi estis) vt significet non sine diuina virtute id effectũ esse, Traditos autem vos esse in formam doctrinæ Euangelicæ, & illi ex animo obedisse, non aliud est, quàm liberatos, siue manumissos à peccato, in seruitutem iustitiæ vos esse translatos. Quare absurdum fuerit non persistere vos in hac seruitute, sed ad priorem, quæ seruitus peccati est, vos relabi.

HVmanum dico propter infirmitatem carnis vestræ: sicut enim exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati, ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ, in sanctificationem. Cùm enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ.

¶ Humanũ dico propter infirmitatẽ &c] Exhortatio est ad studiũ virtutis, cui pręfationẽ pmittit, qua extenuat id quod postulat. Sensus est: Agnoscẽs infirmitatẽ carnis vestræ, humaniter vobis loquor, minus exigo quàm postulat dignitas & causa rei, cùm dicere possem quod scriptum est Baruch. 4. Sicut fuit sensus vester vt erraretis à Deo, decies tantũ iterũ conuertentes requirite eum, humaniorem instituo exhortationem [Sicut exhibuistis] i. quanto studio exhibuistis membra vestra ad seruiendum immundiciæ, & omni generi vitiorum, hoc est, quod dicit (& iniquitati ad iniquitatem): Ita nũc ij tanto saltèm studio exhibete nũc membra vestra ad seruiendum iustitiæ. Generale nomen est hoc loco iustitiæ cõplectens omnem virtutem, vt studio virtutum

tũ deditі, magis ac magis indies proficiatis in sanctitate & puritate vitæ, hoc est quod dicit (in sanctificationem). Et certè si cum animis vestris cogitetis, quàm iniqua sit collatio status peccati cum statu iustitiæ, quæ illius turpitudo, & huius dignitas, quam perniciem adferat peccatum: rursus quam vtilitatem pariat iustitia, cùm in presenti, tum in futuro, haud pigebit tantum studij insumere in obsequium iustitiæ, quantum peccato olim impendistis.

Cùm enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ] Datiui casus est iustitiæ, vt patet ex Græco. Sensus est: Exempti fuistis à pulcherrimo statu iustitiæ.

Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nã finis illorum mors est. Nunc verò liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem: finem vero vitam æternam. Stipendia enim peccati, mors: gratia autem Dei, vita æterna in Christo Iesu Domino nostro.

¶ Quem ergo fructum habuistis tũc] hoc est cùm essetis dediti vitijs? Cœpistis aliquem syncerum ac solidum fructũ ex illis? Certè nunc non alium fructum capitis ex illis, quàm erubescẽtiam. Erubescentia fructus est quem parit peccatum: vnde illud Demosthenis. Non emo tanti pœnitere. De quo dicto vide Aulum Gellium noctium atticarum lib. 1. cap. 8.

Nam finis illorum mors est] finis ad quem tandem adducit seruitus peccati, mors gehennæ est, Nunc verò liberati] i. manumissi à peccato, serui autem facti iustitiæ qua seruitur Deo, habetis fructũ vestrum sanctitatem, & puritatem vitæ, finẽ verò vitam æternam. Est pulcherrima antithesis status iustitiæ & status peccati, quæ mirè facit ad ingenerandum animis nostris amorem iustitiæ & odium peccati. Huic similis est illa sententia apud Græcos iactata, quam refert Aulus Gellius ca. 1. l. 15. noctium Atticarum, quã & in hũc modum latinè reddit. Si per laborem honesti quippiam egeris, labor abit, honestum manet: Si per voluptatem turpe feceris quippiam, quod suaue est abit, quod turpe est manet.

Stipendia enim peccati mors] Quod merces laboranti, hoc militanti stipendium est. Sensus est: Id quod rependit Deus his qui militauerunt peccato, est mors Gehennæ. [Gratia autem Dei] i. gratuitum donum Dei, est vita æterna. De hac sentẽtia doctissimè disserit Aug. in Epistola ad Sixtũ presbyterũ. quæ numero est. 105. Itẽ in l. de gratia & lib. arb. à cap. 6. vsque ad c. 11. Gratis inquit datur vita æterna, non quia ex meritis non datur, sed quia gratis data est gratia bonæ vitæ, cui datur. Sicut ergo dixerat Apostolus [stipendia peccati mors,] sic dicere poterat, stipendia iustitiæ, vita æterna, et hoc cõsequẽtia requirebat. Sed vt indicaret fontẽ bonæ vitæ, & vnde pficiscãtur operum merita, quibus tanquã debita merces redditur vita æterna, dixit [gratia Dei vita æterna].

CAPVT VII.

AN ignoratis fratres (scientibus enim legem, loquor) quia lex in homine dominatur quanto tẽ-

I pore

pore viuit? Nam quæ sub viro est mulier, viuente viro, alligata est legi: si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. Igitur viuente viro, vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro: si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt non sit adultera, si fuerit cum alio viro.

AD explodendum eorum errorem, qui asserebât Christianis licere quicquid liberet, duo in. 6. cap. proposuit argumenta: Alterum, Christiani sunt mortui peccato, eique semel valedixerunt: ergo non est ijs ad peccatum redeundum. Alterum erat: Christiani ex professo semel se addixerunt iustitiæ: ergo licentia hæc peccandi ab ijs quàm longissimè abesse debet. In hoc. 7. cap, redit ad prius argumentũ, fuse explicãs Christianos mortuos esse peccato & legi. Nam hæc duo cõiuncta sunt, quia peccatũ alumnus est legis. Dicit ergo.

An ignoratis fratres &c.] Si nondum intelligitis, Christianos non debere peccare, ostendam id per rem vobis notissimam. Ignorare prorsus non potestis fratres[nam scientibus legem loquor.] Appellat eos fratres defertque eis scientiam legis. Vtroque beneuolos reddit, vt veritati quam docebat æquiores essent. Quod dicit, [scientibus legem loquor] de lege naturæ, & ciuilibus legibus, non de lege Moysi intelligendum quidam putant, moti hac ratione, quòd magna pars in Ecclesia Romana gentiles essent. Sed omnino verisimile est, Apostolum de lege Moysi loqui. Quare ad scrupulum aliorum respondendum, quòd tamen in Ecclesia Rom. plurimi fuerint Iudęi, quemadmodum testantur acta Apostolorum, legis doctrinam haud latêre potuisse ipsos etiam Gentiles qui Romæ erant credentes: cùm enim haberent libros legis, vtique eos legebant. Quod dicit eos minime ignorare, istud est(legem in homine dominari quanto tempore viuit)suppositum verbi [viuit]quidam faciunt legem, alij hominem. Et sunt coniecturæ valde probabiles pro hac sententia. Nã Apostolus in sequentibus semper ad hominis personam refert verbum (viuit) nunquam ad legem. Præterea ostendens baptizatos liberos esse à legis dominatione, pro ratione adfert ipsos esse mortuos. Posteriorem hanc sententiam amplectitur August. priorem Origenes. Quæ adeò placuit Erasm. vt etiam in versione sua eam expresserit. Sensus est: Lex ius habet in hominem, ac potestatem, & auctoritatem exercet, quoad viuit homo, non post mortem. Aug. in l. 83. q. 66.

Nã q̃ sub viro est mulier &c]Ex vnica lege probat quod in genere de lege dixerat. Quæ sub viro est mulier)i. mulier maritata, mulier obnoxia viro. i. quæ coniunx est, & sub potestate viri. Græcè est ὕπανδρος vnica dictio, quasi dicas subiugalis[viuente viro alligata est legi]s. maritali. Amb. legit in ablatiuo, alligata est lege. i. per legem ita vt ius in eam habeat lex coniugij, & autoritatem suam in eã exercere ualeat. Est tertia lectio quã proponit Eras. in versione sua: viuenti viro alligata est lege. Hæc lectio auferendi casu habet[lege]dandi verò, quæ præcedit. Sed in ablatiuo legendum esse [viuente viro]ex hoc apparet, quòd mox subijciat Apostolus[Si mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri]i. qua sub potestate viri degere cogebatur. Cùm hæc ita se habeant, [igitur viuente viro iudicabitur adultera si fuerit cum alio viro]i. si cõmisceatur cum alio viro, vel si nubat alteri viro. Est hebraismus: similem locum

annotauit

annotauit Auguſt. ex cap. 22. Leuit. Et filia ſacerdotis ſi fuerit viro alienigenæ, pro eo quod erat: ſi nupſerit viro alienigenæ.

Aug. l. 3. locut. in Leuit.

ITaque fratres mei, & vos mortificati eſtis legi per corpus Chriſti, vt ſitis alterius, qui ex mortuis reſurrexit, vt fructificetis Deo: cũ enim eſſemus in carne, paſſiones peccatorum quæ per legem erant, operabantur in membris noſtris, vt fructificarent morti, nunc autem ſoluti ſumus à lege mortis in qua detinebamur, ita vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus, & non in vetuſtate literæ.

Aug. in l. 83. q. 66.

ITaque fratres mei & vos mortificati eſtis legi] i. perinde vos habetis reſpectu legis, ac ſi eſſetis mortui. Argumẽtatio Apoſtoli, ſi ad formam redigatur, talis eſt. Lex nõ habet ius in homine niſi dũ ille viuit: vos aũt nõ viuitis, ſed mortui eſtis: igitur lex in vos ius non habet ſiue dominationem. Maior [ſcientibus legem] per ſe nota, Probat tamen eam per inductionem particularis legis, coniugij videlicet. Minor nititur communicatione ſeu cõmunione Chriſti. Quidã. quod dicit Apoſtolus [mortificati eſtis legi] interpretãtur de lege ceremoniali, hoc ſenſu: Mortificati eſtis legi Moyſi ea parte qua ceremonias præſcribit, quæ per corpus Chriſti. i. eius mortem complete perdiderunt vim obligandi. Sed hunc non eſſe ſenſũ Apoſtoli hoc loco, indè patet, quòd ad legem, cui mortuos dicit ipſos baptizatos, pertinere aſſerat præceptum: Non concupiſces. Sed & caput præcedens, cui quaſi perpetua ſerie coniunctum eſt hoc. 7. caput, nihil de abrogatione legis ceremonialis agit. Quare nec hoc loco id tractatur, alioquin Apoſtolus nouum aggrederetur hic argumentũ, Sed id tantũ tractatur, an credentes ſint ſub legis dominatione. Lex oſtendebat peccatum, & hac ratione abundare faciebat peccatum, per occaſionem tamẽ perque peccatum reos tenebat, condemnabat. & accuſabat. Hoc ergo definit Apoſtolus, credentes mortuos eſſe legi, quò ad hunc effectum legis, quantum ad ius & poteſtatem accuſandi, damnandi, puniendi, idq́ue per corpus Chriſti: quia per mortem Chriſti, quam pertulit in corpore ſuo, cuius participes effecti ſumus in Baptiſmo, delicta preterita, per quæ reos nos tenebat lex, & ſuppliciis ſuis obſtrictos, deleta ſunt: & per eiuſdem mortem donatus eſt nobis ſpiritus charitatis, quo deinceps ea quę iubet lex pręſtamus, quibus pręſtitis deuitamus reatum ſuppliciorum legis: Mortificati ergo eſtis legi dominãti per corpus Chriſti. ſ. oblatũ in cruce. Sic ad Epheſ. Soluens inimicitias in carne ſua, [vt ſitis alterius] tanquam mariti. Eadem verba ſunt quæ ibi, fuerit cum alio viro. Annotatum eſt Hebraiſmum eſſe. Vt iungamini alteri, nempe [ei qui ex mortuis reſurrexit] Periphraſis eſt Chriſti, multum faciens ad rem. Ex illa enim dat intelligendum, & illis quoque reſurgendum eſſe ad nouitatẽ vitæ, vt patet ex capite. 6. huius Epiſtolæ. Vt fructificetis Deo.] Alludit ad vxorem cuius modò meminit, quæ parit viro ſuo: Cùm enim in carne eſſemus] .i. cùm nulla ex parte eſſemus participes effuſi ſpiritus, cùm viueremus ſub ſtatu legis. Similis locus eſt in cap. 3. ad Gala: Sic ſtulti eſtis vt cùm ſpiritu cœperitis, nunc carne conſummamini, vbi nomine carnis legem ſignificauit.

Ad Epheſ. 2

Pasiones peccatorum] i. affectus mali & vitiosi,[quæ per legem erant] i. quæ excitabãtur occasione legis, quia lex vetabat tantũ hos motus, non addebat gratiam, sine qua nitebamur in vetitum:[operabantur] i. vim, energiam, vigorem, efficaciam occultam habebant[in membris nostris] idque significat vox Græca, qua vtitur Paulus[vt fructificarent morti]æternæ.

Nunc aut soluti sumus à lege mortis] i. lex desijt in nobis esse efficax, lex desijt nunc dominari in nobis, quia vetus homo mortuus est, & crucifixus in Baptismo. Legem Moysi vocat legem mortis, quia per occasionem adducebat mortẽ: [in qua] s. lege, vel in cuius legis dominatione tanquam captiui, & rei suppliciorũ ac pœnarum legis detinebamur: Soluti autem sumus lege, non vt exleges viuamus, non vt faciamus quicquid lubet: sed in hoc soluti sumus [ita vt seruiamus nouitati vitæ] cuius author Spiritussanctus est, & non in vetustate vitæ quam egimus sub lege Moysi, quæ litera fuit iubẽs tantùm & minans, non sanans, nec iuuãs infirmitatem hominis, non abolens vetustatem vitæ, sed magis fouens.

QVID ergo dicemus? Lex peccatũ est? Absit. Sed peccatum non cognoui nisi per legem, nam concupiscentiã nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat. Exod. 20. c Deut. 3. d

¶Quid ergo dicemus?[Quia in superioribus duriùs quędam visus est dixisse in legem (Vt peccatum vobis non dominabitur, Non enim estis sub lege, quasi incitet ad peccatum lex. Rursus: Soluti sumus à lege mortis. Rursus: pasiones peccatorum quæ per legem erant. Rursus: In vetustate vitę.) Hinc subijcit mitigationẽ dictorũ. Quid ergo dicemus de his vel ad hæc, quæ de lege dicta sunt hactenus? Lex peccatum est? lex digna ne est reprehensione? Est ne lex mala? Impropriẽ sumitur peccatum. [Absit] Abominãtis est. Lex non est peccatum, sed per legem cognitio peccati est. Id enim quod verè peccatum est (vt exempli gratia, concupiscẽtiam vxoris, aut rei alienæ) non cognoui esse peccatũ nisi per legem. s. Moysi, quæ vetat hanc concupiscentiam: cùm Exodi. 22. dicat: Non concupisces. Vel si in plerisque id quod peccatum est, nouerim esse peccatum, tamẽ magnitudinem reatus, quatenus videlicet Deus punit peccatum æterno supplicio gehennæ, non cognoui, nisi per legem. Non igitur lex quæ vetat peccatum, peccatum est. i. causa peccati, adeoque digna reprehensione. Capite. 6. Hoc cap.

Occasione accepta peccatum &c.) Hic est interpretatio eorum & emollitio, quę suprà visus est dixisse duriùs. Sensus talis est: Quæ suprà dixi de lege Moysi, videlicet quòd fuerit lex mortis, quòd abundare fecerit delictum, siue quòd pasiones peccatorũ excitabãtur per legẽ, intelligere oportet, nõ quòd lex per se illa effecerit, sed per occasionẽ: Per occasionem tãtùm lex perniciosa mihi fuit: per occasionem inquam non datam, sed acceptam à concupiscẽtia siue fomite: fomes (nam hunc intelligit nomine peccati) occasionẽ accepta ex mandato legis, genuit siue effecit in me omnem concupiscentiam, i. omnis generis concupiscentiam seu superbiã: motus videlicet iræ, libidinis, superbiæ, vanæ gloriæ &c. Vel omnem cõcupiscentiam. i. vehementissimam concupiscentiam. Vt (omne) pertineat ad intensionem. Magis inquit nunc excitor & vehementiùs inflammor ad peccandum,

quàm

quàm notitia peccati nōdum habita per legem.

Sine lege enim &c.]i. Ante datam legē Moysi, peccatum mortuum erat. Vocula (enim) si causam dicat immediatè præcedentis, tunc peccatum intelligendum est fuisse mortuum, quia non sic exerebat vires suas, quia minùs incitabat & incendebat animum, quàm lata iam lege. Si verò causam dicat eius quod paulò altiùs præcessit, videlicet peccatum non cognoui nisi per legem, tunc hic erit sensus: Ante legem Moysi datam, peccatum mortuum erat. i. latebat, occultum erat, nec apparebat hominibus virus tanquā in densissimis ignorantiæ tenebris sepultum: Sic Aug.

EGo autem viuebam sine lege aliquando. Sed cùm venisset mandatum, peccatū reuixit. Ego autem mortuus sum, & inuentum est, mihi mandatum quod erat ad vitā, hoc esse ad mortem.

EGo autem viuebā sine lege] s. Moysi, viuebam aliquando, Transfert in suā personam Apostolus quod vult intelligi de quouis alio, qui ante legem vixit. [Sed cùm venisset mandatum] s. in notitiam hominum lata iam lege [peccatum reuixit] Istud opponitur ei quod suprà dixit, Peccatum mortuum erat. Vnde iuxta duplicem expositionē ibi traditam, & istud interpretandum est, vt sit vel iste sensus. Peccatum reuixit. i. exeruit vires suas, cū priùs esset quasi sopitum. Istud optimè intelligitur, dum cogitamus id quod frequenter in nobis experimur, quomodo videlicet fomes etiam menses aliquot quandoque in nobis lateat, & deinde magno impetu exurgat resuscitando nos ad inhonesta. Alter sensus est. Peccatum reuixit. i. emicuit, apparuit, vixit olim in notitia primi parentis, successu temporis obliuioni datum est, lata lege cœpit reuiuiscere in notitia hominum.

Ego autem mortuus sum] Cùm fomes per legem excitari & reuiuiscere cœpit per occasionem, tum ibi ego perij, cùm stimularer & excitarer vehementiùs à fomite [Et inuentum est mihi] i. re ipsa cōpertum euēnit seu accidit, vt mandatum i. lex quæ à Deo data erat, vt perduceret me ad vitā, demonstrando peccatum, & ducēdo ad peccati abolitorē Christū: accidit inquam, vt cesserit mihi ad maiorē cumulum damnationis.

NAm peccatum, occasione accepta per mandatum, seduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidē sancta, & mandatum sanctū & iustum & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatū vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. 1. Tim. 1. b

NAm peccatum] i. fomes siue habitualis concupiscentia, quæ inest nobis ex peccato Adæ [occasione accepta] ex mandato legis [seduxit me]. i. à via abduxit. Id enim propriè significat vox græca qua vtitur hic Paulus. Et per hoc quod à via mandatorum Dei abduxit, interfecit me. Sub sua persona, intelligit quemuis alium hominem. Itaque lex Moysi, cuius officium esse diximus demonstrare peccatum, non autem inserere, sancta est: Et

mandatum quo ipsa lex precipit, aut vetat quippiam. sanctum est, & iustum, & bonum. Quod ergo bonum est] ipsum videlicet mandatum legis (factum est mihi mors) i. causa mortis? Absit, Sed peccatū vt redderetur euidentius, quantum sit malum, per occasionem legis quæ bona est, mihi exitium peperit, dum salutiferā legem vertit in pernitiem (vt fiat supra modum peccans peccatum) Est inculcatio & exaggeratio eius quod precessit: Vt appareat peccatum], Inducit Apostolus peccatum tanquam personam quandam per prosopopœiam. Sensus est: vt peccatum illud quod in me erat, & latebat. i. fomes, fieret admodum peccator i. ingens peccator, dum non solùm concupiscendo deliquit, sed etiam prævaricationis reatum addidit per occasionem mandati.

Scimus enim quia lex spiritualis est: ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato. Quod enim operor, non intelligo: non enim quod volo bonum, hoc ago, sed quod odi malum, illud facio. Si autem quod nolo, illud facio, cōsentio legi quoniam bona est. Nunc autem iam nō ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

Scimus enim quia lex spiritualis est) Dixi suprà, legem sanctam esse. & verè sancta est, quemadmodum nouerunt ij, qui diuina sciētia prediti sunt: Nā spiritualis est ea quæ spiritualis hominis sunt præscribit. i. erudit ad virtutem, & à vitiis dehortatur. Ego autem carnalis sum] Sunt qui putant ea quę ab Apostolo hic dicuntur, sub eius persona dici, qui nōdum diuinæ gratiæ particeps luctatur quidem cum carnis affectibus, sed impar illis vincitur & trahitur à concupiscentia dominante. Alij arbitrãtur Apostolum ex sua siue iustorum persona hęc dicere, moti hac ratione, quòd non videatur posse pertinere ad personam hominis nondum per gratiam renouati. quod dicitur: Condelector enim legi Dei: Rursus quod dicitur. Iam non ego operor illud &c. Denique quod ex doctrina cœpta in hoc. 7. cap. intulit in. 8. cap. Apostolus: Nihil ergo nunc damnationis est ijs &c. Harum rationum pondere fatetur August. se coactum sentire Apostolum, rectiùs accipiendum de sua siue iustorū persona: quamquam in plerisque priorem sententiam amplexus sit. Vide Aug. ad Simplicianum cap. 6. 1. lib. & de nupt. & concup. ad Valerium lib. 1. cap. 27. & sequentibus. Item lib. 2. retract. cap. 1. Sēsus ergo huius.

Ego autem Carnalis sum) hoc est: Secūdum naturam quam traxi ex Adam, procliuis sum ad concupiscendum ea quæ carnis sunt. Aliter accipitur (Carnalis) in priori Epistola ad Corinth. nimirū pro homine, in quo non solùm reluctatur caro spiritui, sed etiam vincit ac superat spiritum, hoc est, pro homine viuente secundùm desideria carnis (venundatus) i. venditus ab Adam dulcedine voluptatis temporalis tanquam pretio, sub seruitutem & iugum peccati. i. fomitis. qui velim nolim ebullire in me facit motus impuros siue vitiosos. Esse autem me carnalem, siue venditum sub peccato, hinc cōstat: quòd operer quædam quæ non intelligo. i. quæ non approbo, siue quibus non consentio.

Non enim quod volo bonum, hoc ago]. Volo non concupiscere, siue non sentire motus cōcupiscentiæ, verùm interim hoc opere non præstò, (Sed quod odi malum) videlicet concupiscere (illud facio) Si autem quod nolo &c.) i. si id opere perficio secundum carnem, quod tamen

men mente improbo cõſentio legi) quæ habet. Non concupiſces, quod bona ſit. Ex hoc loco videri poſsit omnis motus concupiſcentiæ, etiam ille qui pręter voluntatis conſenſum accidit, eſſe propria ratione peccatum: vtpote legi, Non concupiſces, contrarius. Sciendũ ergo ſecundum Auguſt. motus concupiſcentię, quibus nulla adhibetur conſenſio, comprehendi quidem lege, Non concupiſces, Verùm ſecundum illos hominem nõ effici reum illius transgreſsionis, nec propter eos debere ſupplicare apud Deũ Patrem, vt dimittantur. Vide Aug. in epiſt. ad Aſellicum quæ eſt numero. 200. Et in lib. de perfectione iuſtitiæ circa finem. Præceptum ergo hoc: Non concupiſces, ſic acceptum vt comprehendat etiã motus concupiſcentiæ dictos, hactenus tantũ intelligendũ eſt habere rationẽ præcepti, quia præſcribit homini, quò conari & contendere debeat, nõ autem quod obſtringat hominem in hac mortali vita, ſic vt reus efficiatur, niſi illud præſtet, Quod apertè & perſpicuè expoſuit Auguſt. de nupt. & concupiſ. ad Vale lib. 1, ca. 29. ſic inquiens: Ad hoc lex dixit homini: Non concupiſces, vt in eo pręcepto ſciret, & quò debeat in hac mortalitate proficiendo conari, & quò poſſit in illa immortalitate puenire: niſi enim quandoque perficiendum eſſet, nũquam iubendum eſſet. Alij volentes nullam haberi rationem horum motuum in præcepto. Non concupiſces, dicunt Apoſtolum loqui de motibus concupiſcentiæ, quibus mens quidem expreſſe non conſentit, ſed tamen per rationis culpabilem incogitantiam ſeu negligentiam in carne exurgunt, quales motus conſtat propria ratione eſſe peccata, ſed leuia & venialia, à quibus nec iuſti immunes ſunt. In motus cõcupiſcẽtiæ prioris generis, ꝓpriè competit, quod ſequitur in Paulo.

Nunc autem iam non ego operor illud &c] Cuius ſenſus eſt: cùm illud faciã, quod nolo: ſequitur de malo quod ago, ſic eſſe ſentiendum, vt ſim dicendus nõ ego illud agere: ſed quod habitat in me i. quod hęret in me ſic, vt euelli non poſſit in totum, peccatum. i. fomes.

Scio enim quia non habitat in me, hoc eſt in carne mea bonum. Nam velle adiacet mihi, perficere autem bonũ, nõ inuenio. Nõ enim quod volo bonum, hoc facio, ſed quod nolo malum, hoc ago: Si autem quod nolo, illud facio, iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum. Inuenio igitur legem, volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet.

Scio enim] i. quotidiano vſu & experimento diſco, quòd non habitet, ſiue quòd non inſit in me. i. in carne mea, bonum. Carnem accipit nõ pro altera parte hominis, quam corpus vel carnem dicere ſolemus, & quam diſtinguere ſolemus ab anima ſed accipit carnem pro anima carnali, ſiue pro toto homine quatenus carnalis eſt. i. quatenus propagatus eſt ab Adam. Eſt eadem ſententia cum illa, quæ eſt in Geneſi. Senſus & cogitatio humani cordis ad malum prona ſunt. Gene. 8.

Nam velle bonum) puta non concupiſcere (adiacet mihi) in promptu eſt, & in facultate mea ſecundum mentem ſanatam per gratiã: perficiẽdi autẽ quod volo bonũ facultatẽ in me non inuenio.

Non enim quod volo bonum &c.) ſuprà expoſita ſunt hæc. Innenio igitur legem) ſubaudit Chryſoſt. conſentientem, Theoph. ſanantẽ (volenti mihi) quod bonũ eſt (facere) volenti inquã & tamen nõ facienti, quia malum. i. perpetua corruptio naturæ, vitioſa cupiditas tracta ab Adam. adiacet mihi & per hanc fit, vt non pręſtem quod volo bonum.

COndelector enim legi Dei secūdum interiorē hominem: video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantē me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrū. Igitur ego ipse mente seruio legi Dei: carne autem, legi peccati.

COndelector enim legi Dei] quæ est lex Moysi data à Deo [Secundum interiorem hominem].i.secundum mentē per gratiam Christi sanatam [video autē aliam legem in membris meis] .i. in omnibus viribus meis quatenus vitiatę sunt ab Adam [repugnantem].i. inuitātem me ad ea quæ contraria sunt legi, menti meę per spiritum impressæ.

Et captiuantem me) s. secundum carnem, non autem secundum mentem: secundum motionem, non secūdum consensionē: Sub legem peccati) Quam suprà vocauit legem membrorum, iam vocat legem peccati. Intelligit autem propriè fomitem.i.concupiscentiam siue vitiosam cupiditatem, quæ iustū quoque velut captiuum seruire sibi cogit secundū carnem: quia velit nolit excitat in ipso sua desideria. Dicitur autem fomes lex hoc loco per prosonomasiam, sicut in fine capitis.3. huius Epistolæ, ipsa fides, lex fidei appellatur, sola agnominatione siue allusione vocis: Vel lex dicitur quia inuitat, plectit, imperat more legis proprij nominis: Sic Thomas. Idem dicendum est de gratia sanante, quam vocat legem mentis. Post declarationem mali nobis innati, subijcit Apostolus exclamationem. Thom. in hūc locum

Infelix ego homo, quis me liberabit de hoc corpore mortalitati & corruptioni obnoxio? Quis dabit, omni languore concupiscentię sanato, recipere tale corpus, quale erit in resurrectione? Respondet: (gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum) scilicet liberabit me à corpore mortis huius, non lex Moysi, nō vires naturæ: igitur ego ipse &c.) Sensus est: secundum interiorem hominem seruio legi Dei, secundum carnem verò.i. secundum vires animæ inferiores, vel (secundum alios) iuxta omnes animæ vires, quatenus vitiatæ sunt per Adam. Prior expositio probabilior est, propterea quòd palam distinguat Apostolus carnem contra mentem: Legi peccati) i. fomiti huic seruio. s. concupiscendo, citra tamen omnem cōsensionem mentis.

CAPVT VIII.

NIhil ergo nunc dānatiōis est ijs qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis.

NIhil ergo nunc damnationis est &c) Ex ijs quæ in secunda parte.7. capit. de iusti-

Thom. in huc locum.

de iustificatis sub sua persona, disseruit Apostolus nimirum, mente ipsos seruire legi Dei. carne verò tantùm legi peccati. Et proinde ipsos non debere dici perpetrare illicita carnis desideria, sed potiùs peccatum, quod hęret in carne ipsorum: Infert iam, Nihil ergo nũc damnationis est] s. propter motus illos impuros, qui ebulliunt à concupiscentia.

His qui sunt in Christo Iesu] periphrasis est iustificatorum. Sensus est: His qui tanquam surculi quidam insiti sunt Christo Iesu in Baptismo: [Qui non secundũ carnẽ ambulant]. i. qui non obediũt, nec consentiunt impuris illis motibus, quos suggerit & excitat caro, quibus obediũt omnes qui non sunt in Christo Iesu.

Lex enim spiritus vitæ &c) Spiritus genitiui casus est, vt patet ex Græco. Sẽsus est; Lex quã Spiritussanctus viuificator & innouator mentis inscripsit cordi meo, Periphrasis est gratiæ, (Liberauit me à lege peccati & mortis) Lex peccati & lex mortis, eiusdem rei periphrasis est, nẽpe fomitis. Sensus est: gratia quã Spiritussanctus in me efficit, illa fecit vt nõ sim amplius mancipiũ peccati, illa emancipauit me, me inquã secundũ mentẽ meã, à iure & dominatione concupiscentiæ, hoc est, fecit vt quãquã sentiam motus concupiscentiæ, ijs tamen nequaquã cõsentiam. Intelligit autem sub sua persona quẽuis iustum, & propterea nihil damnationis est ijs, qui sunt in Christo Iesu. Hæc est cõsequẽtia Apost. Illud (in Christo Iesu) quidam referunt ad vitam, hoc sensu, lex spiritus vitę, quę est in Christo Iesu. i. per Christũ Iesum: Alij ad verbum, liberauit.

NAm quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnẽ, Deus Filium suũ mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundũ carnem ambulamus, sed secũdum spiritum.

NAm quod impossibile erat legi &c.] Gratia pręstat vt non consentiamus peccato, idem quoque conata est lex, sed eius conatus fuit irritus. Mentem enim instruxit lex, non aũt sanauit affectũ. Nã quod impossibile erat legi) .i. quod lex præstare non potuit (in quo). i. quatenus (infirmabatur) i. imbecillis erat & inualida (per carnem) .i. partem illam in qua residet fomes, hoc Deus misso Filio suo in similitudinem carnis peccati. s. præstitit. Lex ostendẽdo peccatũ, conata est auferre peccatũ, sed defecit in conatu suo propter fomitẽ, cui succũbebat volũtas, licèt mens satis esset instructa: Huic impotentiæ legis Deus opem tulit: quod illa præstare non potuit, ipse præstitit per Filiũ, quem misit in similitudinẽ. i. sub similitudine siue specie carnis peccati. i. peccatoris. phrasi Hebraica. Caro Christi non fuit obnoxia peccato & impuris motibus concupiscentiæ, vt nostra: fuit interim mortalis & alijs miserijs quæ in naturam humanam ex peccato irrepserunt subiecta: Caro ergo peccati est, caro obnoxia peccato.

Et de peccato damnauit peccatum in carnem) Peccatũ quod priori loco ponitur, tropũ habet: sumitur enim pro hostia expiatrice, in qua significatione frequenter obuiũ est in veteri testamẽto. Cõtrarius flexus est apud latinos in nomine piaculi, quod cùm propriè significet sacrificiũ expiationis, vt apud Hor. Tẽque piacula nulla resoluent, deflexũ est ad significandũ scelus vel flagitiũ, vt apud Virg. Distulit in seram commissa piacula mortẽ. Præpositio (de) seruit modo vel causæ. Talẽ habet sensum ac si dicas, de barbaro milite, Cæsar vicit Barbaros. De peccato ergo. i. per peccatum .i. per hostiam siue victimã Christũ dãnauit peccatũ. i. cõcupiscẽtiã in carne: In illa enĩ Christ' depẽdit, quicquid peccatis nostris debebatur.

Damnare peccatum phrasi Hebraica dictum est, pro abolere, extinguere tollere peccatum: Peccatum de quo loquitur Apostolus abolitum est, partim quia reatus eius prorsus sublatus est, partim quia fractæ sunt vires eius, vt pertrahere deinceps nequeat hominem in consensum, & captiuare secundum mentem. Qua autem ratione concupiscentia in renatis appelletur peccatum, explicat August. de nupt. & concup. cap. 22 primi libri. & contra duas Epist. Pelag lib. 1 c 12 & li. 3. de li arb. cap. 19. Dicit ibi appellari peccatum per eum tropum, quo vel nōmen causæ tribuitur effectui secundum quem scripturam manu factam appellamus manū: vel cōtrà, quo nomen effectus tribuitur causæ, secundum quem Horatius mortem pallidam dicit, quia efficit hominem pallidum. Figura hæc metonymia dicitur: Quia ergo concupiscentia ex peccato facta est, & ad peccatum mouet, inuitat, & solicitat, peccatum dicitur, dimisso etiam reatu:

Vt iustificatio legis in nobis impleretur] pro iustificatione Græcè est δικαίωμα, de qua voce dictum est in 2. cap. huius epistolæ. Sensus est. Vt præcepta legis præstarentur à nobis, quæ præstari non potuerunt ab ijs qui sub statu legis agebant à nobis inquam, qui non secundum desideria carnis viuimus: sed qui instinctum spiritus sequimur.

QVI enim secūdum carnem sunt, quæ carnis sunt, sapiunt: qui verò secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus, sentiunt. Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autē spiritus, vita & pax, quoniam sapientia carnis, inimica est Deo: legi enim Dei non est subiecta, nec enim potest.

¶ Qui enim secundum carnem sunt] i. homines iuxta mentem carnales curant, meditantur, cogitant ea quæ carnis sunt, ijs student & afficiuntur [Qui verò secūdum spiritum sunt], i. homines spirituales curant, meditantur, cogitant ea quæ consentanea sunt spiritui, vel sancto, vel menti per Spiritum sanctum renouatæ. Nihil discriminis est hoc loco inter voces istas sapere & sentire, quia eadem planè vox est apud Paulum, & tantùm semel posita nimirū φρονοῦσιν, quæ pertinet, & ad intellectum & ad affectum, frequentiùs tamen ad affectum. Hoc loco pertinere ad affectum, argumentum est, quia præcesit. Qui nō secundum carnem ambulamus ambulare autem affectus est.

Nam prudentia carnis] Grεcè est φρόνημα verbale nomen à verbo quod modò vertit sapiunt & sentiunt, quod diximus frequentiùs ad affectum pertinere. Sensus est: Affectus, cogitatio, cura, studium carnis, mortem adfert. Genitiuus (carnis) accipi potest vel vt materiam significet circa quam versatur prudētia, vel vt significet carnem ipsam, videlicet animam carnalem. Idem est de genitiuo (spiritus) [prudētia verò spiritus] i. vel rerum spiritualium, vel quam Spiritussanctus inspirat: Hæc vitam adfert & pacem, quæ non est aliud quàm tranquillus status mentis sub Deo. Prudentiam autem carnis mortem adferre, hinc patet [quoniam sapientia carnis] Est illa vox, quam modò vertit prudentiam, nimirū φρόνημα: [inimica est Deo] Græci habet, inimicitia est aduersus Deum. i. exercet inimicitias aduersus Deum] inuitat enim ad ea quæ sunt contraria legi Dei, vnde subdit Apostolus. [Legi enim Dei non est subiecta] Imò nec subijci potest.

QVi autē in carne sunt, Deo placere non pos-

sunt

ſunt. Vos autem in carne non eſtis, ſed in ſpiritu, ſi tamen ſpiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem ſpiritũ Chriſti non habet, hic non eſt eius. Si autem Chriſtus in vobis eſt, corpus quidem mortuum eſt propter peccatum, ſpiritus verò viuit propter iuſtificationem. Quòd ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis, habitat in vobis, qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora veſtra, propter inhabitantem ſpiritum eius in vobis.

¶ Qui autem in carne ſunt]i. qui acquieſcunt affectibus carnalibus[Deo placere non poſſunt]ſ. quàm diu tales ſunt.

Vos autem non eſtis in carne ſed in ſpiritu]i. Acquieſcitis Spiritui ſancto, vel menti ſanatæ per ſpiritum [Si tamen ſpiritus Dei habitat in vobis] Dicit hoc ad terrorem imperfectorum. Senſus eſt: ſi modò fixit ſedem ſuam in vobis. ſi in vobis perpetuus eſt, ſi non eſtis temporarij. Si quis autem ſpiritum Chriſti nõ habet] quo inhabitante viuificetur, hic nõ pertinet ad Chriſtum [Si autem Chriſtus in vobis eſt] ſ. per Spiritum ſuum ſanctum.

Corpus quidem mortuum eſt] .i. ſubiectum mortis neceſſitati, [propter peccatum].i. merito peccati. Eſt eadem ſententia cum illa quæ eſt cap. 5. Per vnũ hominem peccatum introiuit &c. [ſpiritus verò]i. mẽs [viuit propter iuſtificationẽ] i. propter iuſtitiam quam in ea efficit Spiritusſanctus. Eſt enim Græcè δικαιοσύνη non Δικαίωσις.

Quòd ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum) Maluit hìc Apoſtolus periphraſi vti quàm ſimpliciter dicere, quòd ſi Spiritus Patris, quia inſtituit ſermonem de redemptione corporũ, (viuificabit & mortalia corpora veſtra]i. reddet illa immortalia, donabit plena & perfecta vita (propter inhabitantem ſpiritum eius in vobis) id eſt, propter dignitatem quam habent corpora veſtra ex eo, quòd ſunt tẽpla Spiritus ſancti.

ERgo fratres, debitores ſumus, non carni, vt ſecundum carnem viuamus. Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini: ſi autem ſpiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Quicũque enim ſpiritu Dei aguntur, ij ſunt Filij Dei. Nõ enim accepiſtis ſpiritum ſeruitutis iterum in timore, ſed accepiſtis ſpiritũ adoptionis filiorũ, in quo clamamus, abba pater.

ERgo fratres debitores ſumus non carni.]quod exponens addit [vt ſecundum carnem viuamus]i. vt eius deſideriis obtemperemus, [Si enim ſecundum deſideria carnis vixeritis moriemini]nõ illa ſolùm morte, quæ opponitur vitæ ſpiritus, ſed & illa quæ manet omnes impios in reſurrectione, quæ eſt pœna & ſupplicium gehennę. Si autem duce Spiritusancto vel mẽte ſanata, motus fomitis ſiue deſideria, quæ ex carne oriuntur, repreſſeritis, viuetis beata illa vita, æter-

na & immortali,& assequemini viuificationem illam corporum de qua diximus.

Quicunque enim spiritu Dei aguntur] ad mortificandum desideria ac vitia carnis,[ij sunt filij Dei]adeoque perenniter victuri cum ipso.Sic dictum est ab Apostolo(aguntur)quemadmodum à poeta: Trahit sua quemque voluptas. Vbi non coactio significatur voluntatis, sed eius inclinatio:Non enim] sicut olim sub lege,hoc est quod dicit (iterum) accepistis spiritum seruitutis in timore, siue ad timorem,hoc est,qui faciat vos timore pœnæ tanquam seruos abstinere a legis trãsgresione, nõ sublata è mentibus vestris libidine peccandi. Sed accepistis spiritũ cuius beneficio adoptati estis in filios Dei,per quem spiritum(qui spiritus Euãgelicus est)magno cordis affectu & fiducia clamamus in precibus nostris abba, quod est Pater: Sic quidem vt posterius interpretetur prius,ꝓ quibus facit quod pater nominatiui casus est in græco. Alij accipiũt vt sit cõduplicatio Hebraica faciés ad emphasim affect⁹:audem⁹ autẽ ad Deũ cõfugere tãquã ad Patrẽ,& ipsũ hoc noĩe cõpellare freti testimonio spiritus.

Galat.4.d *IPse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei. Si aũt filij & hæredes: hæredes quidẽ Dei,cohæredes aũt Christi: si tñ cõpatimur et cõglorificemur*

IPse enim spiritus testimonium reddit] id est,attestatur[spiritui nostro]i. animo nostro & affectui [quòd sumus filij Dei]Testimoniũ est vita sancta & motus pij in Deũ,quos in nobis efficit spiritus. Commentarius iste Ambrosij est, secundum quem locus hic nihil facit pro fide lutheranorũ quã ipsi specialem vocant.Si autem filij sumus,sequitur & hęredes nos esse,hęredes quidem Dei,cohęredes autem Christi, [si tamen compatimur &c.]i.ita demum assequimur hæreditatem hanc immortalitatis, si cum Christo,magno & forti animo, toleram⁹ molestias & afflictiones vitæ præsentis.

EXistimo enim quòd non sunt condignæ pasiones huius temporis, ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Nam exspectatio creaturæ, reuelationẽ filiorũ Dei exspectat. Vanitati enĩ creatura subiecta est, non volẽs, sed ꝓpter eũ qui subiecit eã in spe, quia et ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptiõis, in libertatẽ gloriæ filiorum Dei.

EXistimo enim &c.] Istud adijcit, ne quem nimis terreat illa præscripta conditio(Si tamen compatimur) Sensus est: dum mecum perpendo afflictiones huius vitæ, & confero eas cum vitæ futurę gloria,quę pro illis rependitur pijs, video illas haud pares esse ad gloriam illam.Nã molestia quæ in pasionibus est, breuis est & momentanea, felicitas verò vitæ futuræ perpetua est. Sententia hæc Apostoli:Non sunt condignæ pasiones huius temporis &c. nequaquam aduersatur meritis. Nihil enim aliud docet quàm afflictiones præsentis vitæ quatenus sunt afflictiuæ,hoc est,secundũ momẽtaneã & breuem molestiam,quæ illis inest minimè esse pares gloriæ futuræ,q̃ æterna est.Porrò quid dignitatis habeat ex eo quòd spiritu Christi à pijs hominibus & membris Christi sustineantur:imò quid dignitatis habeat tolerantia pasionum,qua pius tolerat huius vitæ molestias,id nunc nõ agit Apostolus: id autẽ optimè intelligit,qui nouit quãti sit pendẽdũ id,quod sępe testatur scriptura,pios hoiẽs quos inhabitat spiritus Christi,esse filios

filios Dei, & membra corporis Christi, Et qui hunc locum adducunt contra merita iustorum, non vident se eodem argumẽto Christi merita tollere, cùm passiones quas ipse in corpore pertulit, fuerint momẽtaneæ, & gloria reddita pro ijs, ęterna.

Nam exspectatio creaturæ] fingit vniuersum hunc mundum velut vnam personam. cui cùm nõ insit sensus, tamẽ sensum tribuit, per prosopopœiam, vt magis exprimat magnitudinem gloriæ futuræ, ob quam patienter, donec illa contingat, ferenda sit omnis molestia præsentis vitæ. Muta inquit hæc creatura, cœlum & terra anxiè valde & solicitè exspectat tempus illud, quo gloria filiorum Dei manifestabitur: quod certè argumẽtum est, gloriam illam esse magnam. Vocabulum exspectationis quo vtitur Paulus sesquipedale est, nec simpliciter significat exspectationem. sed anxiam & vehemẽtem exspectationem, vnde Erasm. vertit, solicita creaturæ exspectatio, vanitati enim] i. corruptioni & mutabilitati muta hæc [creatura subiecta est,] non volẽs, non ex suæ naturæ conditione seu inclinatione, sed contra naturæ inclinationẽ ex Dei ordinatione, qui eam huic vanitati subiecit propter hominem, vt illi seruiat in hoc mortali statu. Subiecit inquã in spe, hoc est, sub spe commutationis in meli⁹, quia & in libertatẽ vĩdicabitur, siue libera reddetur à seruitute corruptionis. i. ab ista mutabilitate & defectiõe. cui iã inuita cogitur subiacere, ꝑpter hoĩem.

In libertatem gloriæ filiorũ Dei] istud variè à diuersis exponitur. Amb. qui legisse videtur in libertate, hũc dat sẽsum: Cùm filij Dei incorruptionis statũ adepti fuerint. Chrys. prępositionẽ (in) accipit vt hoc sit quod propter: Propter libertatem gloriæ Dei, vel in cõmendationem gloriæ filiorum Dei. Est tertius commen. qui libertatẽ exponit in imitationẽ & exemplum libertatis filiorum Dei.

SCimus enim quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque adhuc. Non solùm autem illa, sed & nosipsi primitias spiritus habẽtes, & ipsi intra nòs gemimus adoptionẽ filiorũ Dei, exspectãtes redẽptionẽ corporis nostri. Spe enĩ salui facti sumus. Spes aũt q̃ videtur, nõ est spes: nã quod videt quis. quid sperat? Si aũt quod nõ videmus, speramus, ꝑ patientiam expectamus.

SCimus enim] s. nos Apostoli, vel quicunque rectè instituti sumus, [quòd oĩs creatura] i. tota hæc rerũ machina sub põdere seruitutis. quã hominis causa seruire cogitur. gemit. & parturit. i. in modũ parturiẽtis dolet anxiè exspectãs tempus illud quo gloria filiorum Dei manifestãda est, quia tũc & ipsa innouabitur.

Nõ solũ autem, illa sed & nos ipsi &c.) Est cõfirmatio etiã eius quod sumpserat probãdũ, nimirũ magnitudinis glorię filiorũ Dei. Nos inquit Apostoli, qui vobis videmur beati, sentiẽtes pręsentis miserię & mortalitatis põdus, & ipsi vnà cũ reliqua creatura taciti ingemiscimus adoptionẽ filiorũ Dei &c. Sic quidẽ, vt pertineat ad solos Apo. cui interꝑtatiõi fauet, quòd dicit primitias spiritus habẽtes. i. qui habemus potiora & excellẽtiora dona spiritus. Primitiæ enim spiritus nõ sunt quorũuis, vt patet ex similib⁹ locis: Ducit eõdẽ & illa repetitio: Sed & nos ipsi, Item illa emphasis: intra nos, vbi Gręcè est, in nobis ipsis, siue intra nos ipsos. Alij tamen accipiunt de quibusuis Christianis, et primitias interpretantur initia siue primordia. Græca enim vox ἀπαρχαι. significat & primos fructus & primã oblationẽ etiã primordia. Nos ergo Christiani qui primũ gustũ habemus felicitatis, quẽ nõ habẽt cæteræ creaturæ, & ipsi gemim⁹. Sed iã minus ponderis habet sententia.

Adoptionem filiorũ Dei]i.possessionẽ iuris, quod nunc habemus ex eo quòd adoptati sumus in filios. Ita accipiendam esse adoptionẽ indicat particula sequens, quæ per appositionem additur videlicet [redemptionem corporis nostri]i.liberationem corporis à mortalitate, & lãguore concupiscentiæ ab omni corruptione [Spe enim salui facti sumus]i. nos quantumuis magnĩ appareamus & felices, tantùm spe salui sumus & beati, non autẽ re: & ideo ingemiscimus exspectantes redẽptionem &c.

Spes autem quæ videtur)i.Res ipsa quę sperabatur, dum iam in manibus est & prępsto, ampliùs sperari non dicitur, sed haberi, hoc est, spes non est prę sentis & iam possessi boni, sed futuri. Nam quod quis videt]i.quod iam habet. & manibus tenet[quid sperat?] Græcè additur (etiã) cur etiam speret?

Si autẽ quod &c)i. Si ea est natura spei, vt non speremus nisi quod non videmus i.quod non posidemus. certè sequitur vt interim dum differtur hæreditas, & liberatio sperata, ęquanimiter toleremus mala præsentis vitæ. vt per eam patientiam ad præmium immortalitatis perueniamus.

SImiliter autem et spiritus adiuuat infirmitatem nostram: nam quid oremus sicut oportet, nescimus, sed ipse spiritus postulat pro nobis, gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis.

SImiliter autem & spiritus &c)Istud(similiter) referunt quidam ad id quod immediatè pręcessit, hoc sensu. Sicut nos per patientiam exspectantes nitimur ad cœlestis illius hæreditatis consecutionem: ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus, ceu manum porrigens laborantibus. Alij referunt ad id quod paulò altiùs præcessit: Sed & nos ipsi primitias spiritus habẽtes, & ipsi intra nos gemimus. Plenus commentarius erit si his addatur etiã ille locus. In quo clamamus abba pater, vt sensus sit: spirit⁹ de quo dixi, quòd det fiduciam nobis clamãdi abba pater, is pterea adiuuat nos & opitulatur in nostris gemitibus, & in nostra patiẽtia, siue sit patientia illa quã exhibemus in tormentis, quæ inferuntur à tyrannis, siue qua opus est dum experimur in nobis insurgere motus impuros concupiscentiæ.

Nam quid oremus &c.)i.tantum abest vt ipsi nobis possimus esse præsidio, vt nesciamus quibus præsidijs sit opus. Nã hoc ipsum quod oremus vt oportet, non nouimus, Propriè sermo est de afflictionibus, in ijs speciatim quid sit orandum nescimus, an vt Deus eas adimat, an vt per illas exerceri nos patiatur. Sic Paulus hoc nesciuit quando dictum est ei à Domino: Sufficit tibi gratia mea. Vide Aug. in Epistola ad Probam de orando Deum quæ est numero. 121. [Sed ipse spiritus] i diuinus(postulat) siue intercedit pro nobis apud Patrem(gemitibus inenarrabilibus) Ex hoc loco Arrius & Macedonius docere conabantur, Spiritum sanctum minorem esse Patre. Sed doctissimè explicat Aug. in Epistola iam dicta. Postulat, dictum est pro eo, quod est postulare nos facit. Illud quoque annotandum quòd nõ simpliciter dixit Apostolus ἐντυγχάνει, id est intercedit, siue vt noster vertit postulat, sed ὑπερεντυγχάνει addita prępositione quæ solet superexcellẽtiam significare Græcis. Sensus enim hîc est. Etiã si spiritus noster aliquãdo petat nocitura, tamen Spiritussanctus afflans ãnimos nostros, corrigit quod malè petebatur, veluti præfectus omnibus interpellationibus. Corrigit inquam, dum quicquid petimus

petimus, eatenus tãtùm nos petere facit, quatenus ad Dei gloriã & nostram salutem conducit.

Qui autem scrutatur corda) Periphrasis est Patris ad institutum apposita. Sensus est: tametsi in re quam petimus frequenter erremus iudicio & delectu, tamẽ qui nouit cordis arcanos affectus ipse Pater cœlestis (scit quid desideret spiritus) Aug. in epistola ad Probam legit: Quid spiritus sapiat. Græce est τὸ φρόνημα i. nouit sensum spiritus. i. approbat affectum, quem efficit in nobis Spiritussanctus.

Quia secundum Deum postulat pro sanctis) i. facit nos postulare ea quæ Deo probantur. Quia huiusmodi preces quas ex afflatu spiritus offerimus Deo, licèt frequenter imperitæ sint & erroneæ, secundum affectũ tamẽ petendi plenè subiectæ sunt diuinæ voluntati.

SCimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, ijs qui secundum propositum vocati sunt sancti. Nam quos præsciuit, & prædestinauit conformes fieri imaginis Filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & glorificauit.

SCimus autem &c.) s. nos Apostoli vel nos Christiani qui rectè instituti sumus de cura Dei erga electos, [quòd diligentibus Deum, omnia] etiam tristia, vt tribulationes vel internæ vel externę: de his enim propriè loquitur, quamuis non debeat superbè reijci, quod habet glossa, Omnia etiam peccata: Nam verũ & hoc est. Vsque adeò inquit August. in lib. de cor. & gratia, omnia cooperatur Deus in bonum diligẽtibus se: vt etiam si qui eorum deuient & exorbitent, etiam hoc ipsum eis faciat proficere in bonum, dũ humiliores redeũt & doctiores, (cooperantur) i simul adiumento sunt & cedunt in bonum, his inquam qui secundum propositum. i. certum decretum voluntatis Dei, vocati sunt ad sanctimoniam.

Nam quos præsciuit &c) Probat eleganti gradatione, electis nihil posse accidere quod impediat illorũ salutem: sed potiùs omnia etiam mala adiumento ipsis esse ad felicitatem. Nam quos præsciuit) dubium est an istud præscire sit rationis an voluntatis. Aptior tamen erit probatio si dicatur esse volũtatis, vt pertineat ad dilectionẽ Dei, hoc sensu: Quos præsciuit, cura affectu, & dilectione, siue quos æterna præcognitione sua approbauit, vt fierent cõformes imaginis Filij sui, eosdem & prædestinauit, i. ab æterno certò & firmiter definiuit ac statuit fieri conformes imaginis Filij sui, vt sicut ille est naturalis Filius Dei diuina gloria plenus, ita ipsi sint per adoptionis gratiam filij Dei, diuinæ gloriæ participatione pleni, Vt sit ipse primogenitus) i. vt ipse qui est per naturam vnicus, per gratiæ cõmunicationem habeat multos fratres, inter quos ipse primatum teneat. Quos autem ab æterno predestinauit, eosdem secundũ ęternum suũ decretum proposuit vocare, & sicut proposuit ita ex tempore vocat, partim per externam prædicationem, partim per internũ instinctum & afflatum, quo mentes ipsorum sic mouet, vt sequantur & obediant prædicationi vel instinctui.

Quos autem vocauit) s. secundum ęter-

num ſuum decretum, ſiue vocationē quę eſt ſecundum electionem ſeu prædeſtinationem, eoſdem & iuſtificauit, donans eis remiſsionem peccatorum, & addens dona, quibus deinceps iuſtè poſſent viuere. [Quos autem iuſtificauit] ſ. ſecundū propoſitum ſuum æternum, eoſdem & glorificauit, i. certò eos perducet tandem ad glorificationem animæ & corporis. Concluditur ergo ex hac diuinæ prædeſtinationis efficacia, nihil accidere poſſe electis, quod ipſorum ſalutem impediat.

QVid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio Filio ſuo nō pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cū illo omnia nobis donauit? Quis accuſabit aduerſus electos Dei? Deus qui iuſtificat, quis eſt qui condemnet? Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt, imò qui & reſurrexit, qui & eſt ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.

¶ Quid ergo dicemus ad hæc?] cùm ita res ſeſe habeat, quòd tanta Dei erga electos ſit cura, vt eos vocet, vocatos iuſtificet, iuſtificatos tandem glorificet: cūque nemo credentium his vlla ex parte poſsit refragari, non placebimus nobis de tanta Dei circa nos dignatione? non gloriabimur in Deo nobis ſic propitio? hoc eſt quod dicis [quid ergo dicemus ad hæc?] vnde ſubijcit. Si Deus pro nobis] ſ. prædeſtinādo, vocādo, iuſtificando, glorificando, [quis contra nos?] quis poſsit exurgere aduerſum nos, qui impediat ſalutem noſtram?

Qui etiā proprio Filio ſuo nō pepercit] i. qui vſque adeò noſtræ ſaluti ſtudet, vt quò nos ſalui eſſemus in æternum, non ſolùm Filio ſuo nō pepercit, nec eū quouis modo pro ſalute noſtra impendit ſed tradidit ipſum in mortem, partim quia paſſus eſt vt Iudæi cruci eum affigerent, partim quia inſpirauit animæ Chriſti eam charitatem, vt ſe obijceret morti crucis. Cùm ergo illum pro ſalute noſtra impenderit, quo charius habet nihil, quî fieri poteſt, vt non & cum eodem donet nobis, quæ ad ſalutem ſunt neceſſaria? Hic ſenſus eſt quando legimus (donabit) in futuro, quæ lectio eſt apud Amb. & in Græcis exempl. Quando legimus (donauit) in præterito, quomodo ferè habent noſtra exempl. latina, tum accipiendum eſt quod dicitur, ſecundum æternū Dei decretum, vt donatio iam peracta eſſe intelligatur, quæ decreto conſtat, licèt nondum plena ſit donati poſſeſsio.

Quis accuſabit] i. quiſnam tandem eſt qui audebit crimina intentare [aduerſus electos Dei? Deus eſt qui iuſtificat] qui à peccatis & ab intentata actione abſoluit, quis ille erit qui condemnet? Chriſtus Ieſus eſt qui mortuus eſt pro nobis, imò qui & reſurrexit &c. Quis ille erit qui cōdemnet? Hoc enim repetendū eſt ex præcedentibus. Aug. lib. de doct. Chriſtiana 3. cap. 3. Illud (Deus qui iuſtificat) nō preſſe legit, ſed cum interrogatione hoc ſenſu: Deus ne id faciet? Deus ne accuſabit aduerſus electos? quaſi dicat, minimè, cū ipſe iuſtificet. Interrogatiuè quoque legit quod ſequitur: Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt: hoc ſenſu: Chriſtus Ieſus ne faciet id? iſne condemnabit electos? qui eorū cauſa mortuus eſt, imò qui & reſurrexit propter ipſorum iuſtificationem?

Qui & eſt ad dexteram Dei & cætera] metaphora

metaphora est à summis principibus, qui ijs, quos apud se primos habent, & volũt suprema potestate pollere, concedunt esse, sedereque sibi proximos & à dextris. Qui ergo euectus est ad summam potentiam, & gloriam Patris. Quod sequitur (Qui etiam interpellat pro nobis) nõ sic accipiẽdum est quasi Christus Patri preces & supplicationes pro nobis etiãdum offerat, hoc siquidem fecit in diebus carnis suæ, iam cũ Patre largitur nobis omnia omnem habẽs potestatem, vtpote ad dextram Dei sedens, nec vlla ratione sinit Pater, vt gloria iam & honore coronatus deinceps sese humiliet. Vide Chry. in hunc locum, vide præterea Rupertum Abbatem lib. 9. de diuinis officijs cap. 3. vbi doctissimè de hac re disserit, & eò vsque deducit, vt neget catholicum illum, qui Christum ad hoc vt roget Patrem, iã inuocat. Cautè proinde legenda est homelia illa Orig. in Leuiticum, quæ est numero .7. vbi Christum facit adhuc orare Patrem, & anxium in modum aduocati, vbi & multa alia tribuit ei, quæ lectori parum erudito perniciosam opinionem ingenerare possent. Quomodo autem intelligendus sit locus iste Apostoli, quo dicit Christũ interpellare pro nobis, explicat Chrysost. qui per interpellationẽ intelligit, fauorem ac vigorem dilectionis Christi erga nos. Rupertus verò Abbas cùm suæ definitioni opposuisset hæc verba Apostoli, subiecit pro solutione: Illa interpellatio non submissa est postulatio, sed eius passionis quæ semel suscepta, semel pro nobis in sacrificium oblata est, æterna commemoratio semel in cõspectu sanctæ Trinitatis admissa, sanguinis eius innocentis exclamatio. Sensus ergo Apostoli secundum Rupertum est, qui interpellat pro nobis per victimã suam, quæ Patri semper est præsentissima, in quam Pater adspiciens largitur nobis remissionem peccatorum, iustitiam, & alia quę ad salutem nobis necessaria sunt.

Quis ergo nos separabit à charitate Christi? Tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persequutio? an gladius? sicut scriptum est: Quia propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.

Quis ergo separabit nos à charitate Christi?] Nonnulla exẽp. loco Christi habent Dei. Sensus est: Cùm tanta sit charitas Dei erga nos, quidnam accidere possit nobis tam acerbũ aut triste, quod faciat nos deficere à Deo tantopere nos diligẽte, id est, quidnam tandem possit nobis accidere, quod Deus qui tantopere nos amat, non sic moderetur & gubernet, vt nequaquam deficiamus ab ipso, & excidamus à salute: vel certè quidnam tandem possit nobis accidere, propter quod deficiamus à Deo diligendo? Vt charitas Dei sit illa, qua nos diligimus Deum. Secundum priorem interpretationem charitas accipitur actiuè, nimirũ pro ea qua Deus nos diligit. Vtraque interpretatio bona est, & insignes habet autores: Quod quidam dicunt sermonem Græcum excludere posteriorem, ridiculum est. Nam ex alijs scripturæ locis constat, vocem gręcam seruire vtrique amori: Manifestus locus est in Euang. Ioannis cap. 5. Cognoui vos quia dilectionẽ Dei non habetis in vobis, vbi eadem est vox quæ hoc loco, videlicet ἀγάπη.

Quæ sequuntur.

Tribulatio an angustia &c.] Expositione opus non habent. Obseruandum autem est

tem est secundum interpretes Paulum loqui de finali separatione, & qua dicit ea referri ad electos [Sicut scriptum est, Quia propter te mortificamur. [.i propter confessionem nominis tui, morti tradimur [tota die] Propter te & confessionē nominis tui æstimati sum⁹ sicut oues occisionis.i.quæ occisioni vel mactationi sunt destinatæ.

Sed in his omnibus superamus] Græcè est υπερνικῶμεν quod si ad verbum interpretemur, sonat, supvincimus vt plus aliquid intelligamus quā vincimus. Sensus est: In omnibus his & tātis malis facilè vincimus, siue facilè superiores euadimus.

Propter eū qui dilexit nos] Aug. lib. de ciuitate Dei. 22. cap 23. & lib de doc. Christiana. 4. cap. 20. legit per eum qui dilexit nos, atque ea lectio est in Græcis exemplaribus quæ hodie habētur in manibus. Et apud interpretes græcos Ambrosius tamē legit propter nos, intelligēs nos in tantis afflictionibus infracto animo perdurare in amore Christi qui tantum nobis impenderit. Secundum alteram lectionem sensus est: In omnibus his malis superamus, non nostra, sed Christi virtute, qui dilexit nos.

Certus sum enim, quia neque mors, neque vita neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neneque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in CHRISTO IESV Domino nostro.

Certus sum enim quia neque] .i. mihi persuasum habeo, vt vertit Eras. vel confido vt vertit Hierony. in Epistola ad Algas. quæst. 9. Atque ita legit Ambrosius [Quòd neque mors] s. comminata [neque vita] s. promissa. [neque angeli neque principatus neque virtutes] Tribus his nominibus totum chorum siue ordinem angelorum Apostolus significat. Sensus est: nullus omnino spiritus, neque bonus, neque malus. [Neque instantia] i. præsentia bona [neque futura] bona, vel neque præsentia & vrgentia mala, neque futura [neque fortitudo] fortitudo non legitur apud Græcos, neque habet ad quod respondeat. cùm instantia i. præsentia futuris respondeant, & altitudo profunditati: vnde verisimile est redundare, maxime cùm neque in omnibus latinis legatur. [altitudo] .i. summæ res [profundum] .i. res infimæ. i. nihil eorum quæ in cœlo sunt sursum, vel in terra deorsum [neque creatura vlla] si quæ est alia poterit nos separare à charitate, q̄ est in Christo. i. à charitate Christi, vel à charitate quæ exhibita nobis est à Deo, & declarata est erga nos, dum tradidit pro nobis in mortem Filium suum Iesum Christum, Vel tertio: à charitate, quæ nobis donata est propter meritum Christi. Difficultas hìc est, quomodo locus iste, Certus sum enim &c. consistat cū alijs scripturæ locis, quæ negant hominē certum de perseuerantia vsque in finem. Respondēt quidā, Apost. de se solo loqui, atq; ipsum ea de re habuisse reuelationē. Huic respōsioni obsistit quod pluraliter dicat (nos) neque vita neq; mors &c. poterit nos separare. Vnde alij quod hìc dicitur, referunt generaliter ad omnes qui secundum propositum vocati sunt, hoc est ad prædestinatos: sed neque hæc responsio caret scrupulo, cùm illis se annumeret Apostolus. Vnde est tertius commentarius qui cum limitatione quadam interpretatur, quod dicitur hìc: Certus sum enim, quia neque mors, neq; vita poterit nos separare à charitate, s. quātū est ex charitate, licèt bene quātū ex vertibilitate li.

arb. vt

arb. vt explicet Apost. naturā charitatis: sed non videtur Apostolus fuisse ea de re solicitus. Quare vt hîc aliquid certi & solidi habeatur, imprimis inspicienda est significatio vocis, qua hoc loco vtitur Apostolus, ea autem petenda est ex alijs locis, in quibus eius vsus est. Ex cap. 6. ad Heb. Confidimus de vobis dilectissimi meliora & viciniora saluti. Item ex. 1. ca. poste. epistolæ ad Thim. Certus sum autē quòd & in te. s. fides habitet non ficta. Itē ex cap. 25. Epist. ad Rom. Certus sum autē fratres mei & ego ipse de vobis, quoniā & ipsi pleni estis dilectione &c. Vbique est πέπεισμαι eadē vox, quæ hoc. 8. c. ponitur: vnde discimus vocabulum illud pertinere ad omnem persuasionem, etiā non certam, sed probabilem tantùm, Nā nemo dicat Paulum fide credidisse, Romanos plenos fuisse dilectione, aut Thimoteum fuisse verè fidelem, alienū prorsus ab omni affectu gentilitatis, aut Iudaismi: Nam talium rerum non solet esse reuelatio. Hæc diligenter aduertenda sunt, tum propter Bucerum, qui locū hûc pertinere vult ad omnes iustificatos, indè docens eum qui semel iustificatus est, à gratia non posse excidere, tum propter Lutheranos, qui hinc statuere conantur dogma suum de fide speciali. Omnino enim contēdunt vocabulum πέπεισμαι nō pertinere nisi ad persuasionem certā, quæ nullam prorsus admittit formidinē, qualis est certitudo fidei. Sunt his affinia & alia loca, ad Phil. 2. Confido autē in domino, quòd & ipse veniam ad vos citò. Secundæ ad Thess. 3. Confidimus autem de vobis fratres, in Domino &c. Ad Gal. 5. Ego cōfido de vobis in Domino quòd nihil aliud sapietis. Sed hæc forte à Lutheranis eludi possent, eò quòd istis locis sit πέποιθα non πέπεισμαι nimirum in voce media. Solet tamen præteritum medium etiam passiuè vsurpari, quemadmodum tradunt grammatici.

CAPVT IX.

Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est & continuus dolor cordi meo.

Quia in præcedenti capite visus est quædam dixisse cum iniuria legis. Vt illa: Nam quod impossibile erat legi in quo infirmabatur, ne suspicaretur quis ex maleuolentia aut odio gentis suæ ea ipsum protulisse, subiungit hoc caput nonum, in quo declarat singularem suum affectum erga gentem Iudaicam, & quò magis ei credatur, adhibet iuramentum. [Veritatem dico in Christo Iesu] Commentarij faciunt formulam iurantis in Christo Iesu, id est teste Christo Non mentior] ad maiorem asseuerationem idem repetit.

Testimonium mihi perhibente conscientia. i. conscientia mea mihi testis est eius quod dico [in Spiritu sancto] facit Hieronym. & istud formulam iurandi in Epistola ad Algasiam, quæst. 9. & in Epistola ad Hedibiam quæst. 10. in qua bonam partem huius capitis explicat. Quoniam) id est quòd tristitia non leuis aut fortuita sed magna mihi sit, & incredibilis tristitia & dolor, non qui ad horam pugnat & transeat, sed qui iugiter in corde permaneat.

OPtabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sũt cognati mei secũdum carnem, qui sunt Israëlitæ, quorũ adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, et legislatio, & obsequium, & promissa, quorum patres, ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Amen.

OPtabam enim ego ipse &c.] Illud (enim) probat ipsum verè dolere, & dolorem hunc non nisi ex ingenti quodam affectu & charitate singulari erga gẽtem iudaicam proficisci. Annotat Eras. illud (optabam) verbum esse potentiale. Nam quamuis desit particula ἂν, Chrysost. tamen & Oecum. eam addunt. Sensus est: Si rerum natura pateretur, vel si diuina dispensatio id permitteret, optarem ego ipse, emphasim habet ego, qui tantùm laboraui ne seiungar à Christo, ipse ego optarẽ anathema esse, id est separatus & alien' à Christo, non quidem ab eius amore (id enim nemini optare licet) sed à communione felicitatis æternæ, quam expectant qui Christum colunt.

Pro fratribus meis].i. pro salute fratrũ meorum, id est, salutem ipsorum optarẽ, si fieri posset, meæ salutis dispẽdio redimere. Voce hac anathema & alibi vsus est Apostolus: Si quis inquit non amat Dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema.i. separatus ab omnibus, alienus ab omnibus, quem omnes accedere horreant: Quemadmodũ enim quæ diis consecrata sunt, anathema grecis appellantur, quòd ea religionis causa non liceat contrectare, sic & quæ detestationis causa nõ continguntur, sed à quibus omnes resiliunt, seseque segregant, anathemata Græcis vocatur. Vide Chrys. in hũc locum, ex cuius comment. & hoc disces, quid respondendum sit ad quæstionem illam, quæ hoc loco moueri solet, an votum istud Apostoli fuerit ordinatæ charitatis, cùm ordo charitatis habeat vt suã quisque spiritualem salutẽ procuret potiùs, quàm proximi. Dicitur autem anathema ab ἀνατιθέναι quod est seponere & suspendere. Hieron. in Epistola ad Algasiam quæst. 9. putat anathema hic accipi, non pro horrenda illa separatione, quasi optarit Apostolus in perpetuum separari à presentia Christi & choro Beatorum, sed pro occisione corporali, hoc sensu: Optarem si ita Deo videretur, fundere sanguinem meum pro fratribus meis, vt sit Hebraismus, Verùm reclamat quod sequitur [à Christo] sed & Chryso. planè reiicit & reprehẽdit hunc commẽtarium tanquam indignum Paulino affectu. Si quis vocem Hebræam consulat, siue loca scripturæ in quibus illius vsus est, inueniet significare ipsam, & consecrare & occidere, quòd consecrata Deo mactabantur, vel quòd ciuitates deuotæ funditus & ad internecionem delebãtur. Loca habes annotata apud Pagninum in thesauro linguæ sanctę in dictione Haran. Pergit Apostolus & explicat quos vocet fratres dicens (qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israëlitæ) .i. qui genus ducunt à Iacob patriarcha, qui alio nomine appellatur Israel cuius nominis ratio exprimitur Genes. 32.

Quorum est adoptio filiorũ].i. ad quos pertinet adoptio, quoniam & olim Deus ipsos in filios, & in populũ peculiarẽ assumpsit, & in adoptione nouæ legis ex promissione patribus facta, primas etiã partes habẽt. [Et gloria] Mirabilia enim Deus pro eis ac patribus eorum fecisse, & exhibuisse dinoscitur, ob quæ gens Iudaica toto orbe celebris erat, [Et testamentum] i. quibus olim testamentum vetus tanquam

quam singulare beneficium datum fuit. Græci codices in plurali habent testamēta, atque ita legit Hieron. in epistola ad Algasiam. quæst.9. interpretans alterum in litera alterum in spiritu, vt qui seruierant in litera, postea seruirent in spiritu. [Et legislatio] i. lex à Deo constituta, sine qua viuebant cæteræ nationes. [Et obsequium] Græcè est λατρεία latria. i. cultus siue religio. Significat autē officia sacerdotalia, & ritus ac ceremonias sacrorum.

Quorum patres &c.] .i. tanto honore Deus dignatus est patres ipsorum, vt ex illis Christum nasci voluerit secundum carnem. Addit [secundum carnem] vt significet illi & aliam esse generationem æternam ex Deo: vnde addit. Qui s. Christus est super omnia Deus benedictus. i. laudandus, & prædicandus in secula. Amen.

Non autē quòd exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israël sunt, ij sunt Israëlitæ: neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij. Gen.21.b *Sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui* Gal.4.d *filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimātur in semine: promissionis enim verbum hoc est.* Gen.18.b *Secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.*

Non autem].s. hæc dico [quòd exciderit verbum Dei] .i. quòd sic opto ceu desperans, illud nō est tale, vt ob illorum incredulitatem, putem verbum illud promissionis irritum factū, quo Deus promisit salutem Israeli.

Non enim omnes qui ex Israël] s. secūdum carnem progeniti sunt, ij censentur Israelitę secūdū mētē scripturarū, ad quos videlicet pertineat diuina promissio. Neque omnes qui sunt ex lumbis Abrahæ nati, censentur filij Abrahæ secundū mētem scripturarum. Refert enim scriptura Genesis.21. dictum esse Abrahæ à Domino, non in Ismaële, sed in Isaac vocabitur tibi semen. i. sola posteritas Isaac dicitur posteritas Abrahæ. Historia autem hæc quæ habet, Deum discreuisse inter semen Abrahæ, vt Isaac assumeret, Ismaelem verò natum ex eadem carne repudiaret, significat nobis p allegoriā quod non censentur filij Dei ad quos pertineat benedictio & hæreditas, qui carnalem tātùm ducunt originem ab Abrahā, sed qui filij sunt promissionis. i. quos gratia vel virtus promissionis diuinæ regenerauit per fidē: hi demū habentur in semine illo, cui promissa est benedictio. Isaac enim natus est non naturaliter, sed virtute Dei promittentis Saræ prolem supra naturam, sicut scriptum est in Genes. 18. Vrget ergo Apostolus allegoriam rerum quod idem facit in Epistola ad Galat.4.

Non solùm autem illa, sed & Rebecca ex vno concubitu habens, Isaac patris nostri. Gen.25.e *Cùm enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem, propositum Dei maneret, nō ex operibus, sed ex vocante, dictum est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*

NOn solū autē illa]ſ.Sara exhibet nobis verorum filiorum Dei exemplū per filium ſuum, quem ex promiſsione, & non vi naturæ concepit,ſed & Rebecca eius rei nobis exhibet exemplum, videlicet quòd filij Dei æſtimandi ſunt nō ex propagatione naturæ,ſed gratia adoptionis ex diuina electione, non proprijs aut parentum meritis, ſed gratuita Dei vocatione. Potuiſſent Iudæi ad prius exemplum reſpondere,Iſmaelem natum ex ſerua,proinde non eſſe mirum,ipſum fuiſſe reiectum.Adhibet ergo Apoſtolus hoc ſecundum exemplum, in quo proponit duos fratres ex eodem patre, eadē matre,ſimulque eodem die progenitos, imò eodem coitu ſeminatos: Hoc enim eſt quod dicit.

[Ex vno concubitu habens]. ſ. in vtero gemellos,quorum tamen alter reiect⁹ ſit. Vtile autem eſt obſeruare in hoc capite tranſitum Apoſtoli: Siquidem hactenus commendauit gratiam per Chriſtum factam,Hìc verò tranſit ad gratiam electionis,& prædeſtinationis, vt oſtendat primum fontem iuſtificationis,& omnis operis boni.

Cùm enim nondum nati eſſent] .i.cū Iacob & Eſau iam cōcepti quidem eſſent, ſed nondum in lucem editi, & cùm nec dum per ætatem, neque ille vel aliquid boni egiſſet, ob cuius meritum honoraretur à Deo præ fratre:neque hic aliquid mali feciſſet,cui⁹ merito ſubijceretur ſeruitio fratris, [vt ꝓpoſitū]quo Deus ꝓpoſuerat honorare Iacob præ Eſau [maneret]firmum ſecundum ſpontaneam electionem, qua prælegit ſua voluntate Iacob [dictum eſt]. non propter vlla opera bona vel mala Iacob vel Eſau, ſed ex gratuita Dei vocatione, ipſi Rebeccæ, Geneſ. 25. Maior ſeruiet minori. Sic Malachiæ primo teſtatur ſcriptura.

Iacob dilexi, Eſau autem odio habui] id eſt cùm fratres eſſent Iacob & Eſau, meritis prorſus pares, niſi quòd Eſau, quia primo genitus erat, hoc nomine præferendus videretur, egoq́ tamen gratuita mea dilectione elegi Iacob, cui darem fertilem terram Chanaan: Eſau verò non elegi, ſed reieci in aſpera ſaxa & montana. Et ſicut ad hæreditatem terrę Chanaā Iacob ob nulla ſua merita elegi:Ita ipſum quoque gratuita prorſus miſericordia ab ęterno dilexi,elegi,& prædeſtinaui, vt eſſet verus filius Dei, in quo implerentur promiſsiones ſpirituales factæ patribus, reiecto & reprobato Eſau.

QVID ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud Deū? abſit. Moyſi enī dicit: Miſerebor cuius miſereor Exo.33.d *& miſericordiā præſtabo cuius miſerebor.*

¶ Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas(eſt)apud Deum?]qui hunc eligat, illum verò reprobet, qui tamen inter ſe prorſus pares ſunt?Abſit,vt dicamus iniuſtum eſſe Deum.Electio enim eſt merę miſericordiæ,vnde nulli eſt debita: ſi nulli debita, ergo nulla iniuſtitia, ſi è maſſa perditionis hunc Deus eripiat, illū verò non eripiat.Quia iniuſtitia ibi ſolū locum habet,vbi inuenitur ratio debiti. Electionem autem diuinam non ex debito cuiquam contingere,ſed per miſericordiam gratuitā,docet locus Exodi, qui ſic habet.(Miſerebor cuius miſereor)hoc eſt, per gratuitam meam miſericordiam eum demum è miſeria eripiam, vocãdo, iuſtificando,& tandem glorificando, cuius ab æterno mihi placuit pro mea gratuita miſericordia miſereri(& miſericordiam præſtabo,)hoc eſt,gratiam exhibebo, cui mihi pro mea libera voluntate collibitū eſt exhibere gratiam. i. cui pro indebita & gratuita mea miſericordia ab æterno mihi placuit facere gratiam, eligendo & prædeſtinando.

Igitur

IGitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Dicit enim scriptura Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitaui te, vt ostendam in te virtutem meam, & vt annuntietur nomen meum in vniuersa terra. Exod. 9. d

Igitur non est volentis neque currentis) s. vt eligatur, i. ex testimonio Exodi iā adducto consequitur diuinam electionē & prædestinationē non contingere propter vllum meritum aut volūtatis bonæ, aut bonæ vitæ siue conuersationis, sed ex gratuita Dei misericordia qua vult quorundam misereri: et hæc quidem de electione. Reprobationis verò exemplum habemus in Pharaone, cui vt refert scriptura Exodi. 9. dictum est à Domino, Excitaui te vt contumaciùs resisteres imperio meo, non tantùm permittendo, sed multa tum intus tum foris operando, quę per occasionem, maioris cōtumaciæ causa essent Sic August. Alter Ambro. qui legit: seruaui te, hoc sensu: cùm ob peccata, & prętertim quia affligere soles hospites, dignißimus esses morte, ego tamē te superstitem seruaui.

Vt ostenderem] vocem Hebræam Hierony. in Exodo vertit, posui. i. stare te feci quomodo vertunt recentiores, quod idem est cum eo quod habet Amb. seruaui te. Est illa vox quæ in Psalm. primo: In via peccatorum non stetit, nisi quòd hic alterius sit cōiugationis, nimirum Hipil. quæ coniugatio apud Hebræos transitiua est, significat ergo sistere.

In hoc ipsum) i. ad eum finem stare te feci siue seruaui, vt ostenderem in te virtutem meam. i. vt cognoscant ex te omnes quàm potens sit Deus Israel, & vt gloria nominis mei celebretur in vniuerso orbe.

ERgo, cui vult, miseretur: & quem vult, indurat. Dices itaque mihi: Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit? O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in cōtumeliam? Esai. 54. b Hier. 18. a Sapi. 15. b

ERgo cui vult miseretur) Istud infertur ex priori testimonio Exodi, & quod sequitur [quem vult indurat] ex posteriori. Sensus est: cùm ad declarandam potentiam suam quosdam induret Deus & reprobet, sicut de Pharaone docet Exodus: sequitur quòd pro libera sua voluntate quosdam induret non ob vlla merita etiam præscita. Scrupulus hic est non paruus, quomodo verum sit, quòd indurationis diuinæ ratio & causa sit sola Dei voluntas, & non humanum meritum: cū scripturę quę habēt, Deum tradere quosdam in reprobum sensum, ferè non nisi ob præcedentia peccata illos in reprobū sensum traditos asseuerent. Quemadmodum & de Pharaone docet August. lib. 83 quæst. 68. Prioribus meritis quibus in regno suo afflixit peregrinos, hoc redditum est Pharaoni, vt induraretur cor eius, Itē de na. & gra. c. 22. Ex quibus videtur quòd

propter mala merita, non propter solam suam voluntatem reprobet Deus quosdam. Qua ratione commoti videntur Hieron. Amb. Chrys. Theoph. & Oecum. vt conclusionem hanc contendant positam esse non ex persona Pauli aliquid affirmantis, sed ex persona aduersarij adhuc obijcientis. Ad hunc scrupulum bifariàm respondetur. Primò, indurare hìc accipi ab Apostolo vt significet non effectum reprobationis, qui est deserere hominem, & multa operari tum foris tum intus, quibus occasione accepta fiat deterior, sed reprobationem ipsam, quam constat fieri non propter vllum meritũ. Verùm quia scriptura citata ex Exodo, palàm agere videtur de induratione, quæ est effectus reprobationis: aliter responderi potest: quòd induratio Pharaonis reddita quidem est prioribus meritis, quemadmodum dixit August. sed quòd huius indurationis propria causa non alia est quàm Dei voluntas, nolentis cor Pharaonis emolliri ad veri Dei agnitionem. Quòd enim è duobus æquè indignis, & ex se æquè rebellibus, alterum Deus pro suis meritis sinit fieri rebelliorẽ & duriorem, ad occasionem multorum beneficiorum. Alterius verò cor emolliat, ad occasionem eorundem vel similiũ beneficiorum, id ad solam Dei voluntatem referri potest.

Dicis itaque mihi] Est replica. Obijcis denuo mihi: Si quæ vult facit, hoc est, si eligat Deus quos vult, similiter quos vult reprobet & induret, eiusque voluntati nemo valeat resistere (quid adhuc queritur:) de Pharaone? quid adhuc conqueritur de impijs apud Prophetas, quòd non conuertantur ad Deum & saluentur? Quare irascitur contra illos?

O homo tu quis es qui] disceptare audes cum Deo: Est tacita ἀντίθεσις in vocibus homo & Deus. Est p̃terea emphasis haud quaquam ociosa: nihil enim est homo collatus Deo. Nunquid dicet figmentum &c.] Sensus est: Nunquid vas fictile dicere iure poterit figulo, quare fecisti me huius & non potiùs illius generis vas: quasi dicat, minimè. Vnde subdit [An non habet potestatem figulus] qui in luto operatur, ex eadem argillæ temperatura facere aliud quidem vas ad vsus honestos, aliud verò ad inhonestos? Notandum similitudinem hanc eatenus tãtùm ab Apostolo adhiberi, vt per eã declaret nullam esse cuiuis iustam querelã aduersus Deum, si è massa generis humani quosdam reprobet, qui vasa sint in cõtumeliam: Non autem vt per eam significet, libera agendi ratione destitutos esse impios, sicut est lutum: quod indè patet, quòd mox volens declarare causam diuinæ voluntatis quosdam reprobantis, subiecit: Deum sustinuisse in multa patientia vasa iræ apta in interitum. Quibus verbis palàm expressit, reprobatos diuina patientia diu fuisse exspectatos vt cõuerterentur, & noluisse conuerti. Sicut & in fine huius capitis testatur rationẽ quare pereat Israël, hanc esse, quia noluit acceptare iustitiam per fidem. Denique ipsa historia sacra de Pharaone planè indicat ita à Deo iudicatum Pharaonem, vt tamen non fuerit ei adempta libertas, & facultas arbitrij. vide cap. 7. & 8. & 9. Exodi: Dimitte populũ meum: Si autem nolueris &c.

QVòd si Deus volens ostendere iram, & notã facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitum, vt ostẽderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam. Quos & vocauit nos, non solùm ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Oseæ dicit: Vocabo

non

nō plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectā: & non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam. Et erit, in loco vbi dictum est eis: Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui. Esaias autē clamat pro Israël: Si fuerit numerus filiorum Israël tanquam arena maris, reliquiæ saluæ fient.

¶ Quòd si Deus volens] declarare humani generis [iram].i.iustitiam vindicatiuā [& notam facere potentiam suam] qua impios velint nolint sibi subijcit [in multa] lenitate tolerauit, expectās & inuitans ad pœnitentiam [vasa] in quæ semel effundet iram suam, in quibus agnoscetur veluti depicta sancta ipsius iustitia vindicatiua (apta) i.aptata siue parata (in interitum) Græcè enim est κατηρτισμενα.i.quæ propria sua duritia & impœnitentia effecta sunt apta & digna morte.

Ostenderet diuitias gloriæ suæ) vt ex comparatione seuerissimi iudicij sui cōtra improbos seu reprobos, commendatiorem faceret orbi exuberantem suam misericordiam erga electos, quos præparauit ad æternam gloriam accipiendam. Quæ sequuntur iam legunt quidam per parenthesim, vsque ad illum locum: Quid ergo dicemus? vbi compleri dicunt periodum, quæ cœpit ab eo loco: Quòd si Deus &c. Sed quia pars hæc Quid ergo dicemus? minùs aptè respondet illi: Quòd si Deus volens &c. probabilius erit si subaudiamus quis eum poterit culpare, vel nihil habet homo quod incuset, vel disceptet cum Deo.

Quos & vocauit.s.ad gratiam Euangelij & ad fidem, Illud (nos) additum est explicandi gratia, quos & vocauit nempe nos. Ac rursum ne (nos) videretur ad solos Iudæos pertinere, subijcit (non solùm ex Iudæis, sed etiam ex gentibus: sicut in Oseæ dicit, Vocabo &c. hoc est, gentes quas hactenus nō agnoui pro plebe mea propter cultum idolorum, cui erant deditæ, agnoscam pro plebe mea.

Et erit in loco vbi dictum est eis].i.in Galliā in Italia. & aliis regionibus, vbi hactenus vixerunt homines alieni à vero cultu Dei, amplectentur verum cultū Dei, & erunt & vocabuntur veri filij Dei. Esaias autem clamat pro Israel si fuerit numerus filiorum Israël sicut arena maris &c) Sensus est. etiam si numerus filiorum fuerit maximus ex illis tamen (reliquiæ) supple solæ (saluæ fient (Hic indirectè significatur vocatio gētium dum dicitur, quòd paucissimi tantùm Iudæi salutem consequentur. Quare promissiones in aliis implebuntur. Pertinet ergo prophetia ad abiectionem Iudæorum. Alij tamen accipiunt de ipsorum vocatione, quod neque Paulo neque Esaiæ satis congruit, facit tamē pro illa expositione præpositio pro cuius loco apud Paulum est ὑπὲρ quæ anceps est ad pro & super. Sic vnde Erasm: Esaias autem clamat super Israel.

VErbum autem consummans, & abbreuians in æquitate, quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram, & sicut prædixit Esaias: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.

VErbum enim consummans & abbreuians] s. est vel erit ipse Deus. i. Deus consummabit sermonem sinuosæ legis, & abbreuiabit in æquitate, i. pro sua iustitia per doctrinam fidei, Quia verbum breuiatum] hoc est verbum fidei de quo in capite sequenti, illud Dominus proponet vniuerso orbi, quod repudiantibus Iudæis amplectentur gentes, & sicut in superiori parte suæ prophetiæ, nempe in 1 cap. dixit Esaias: Nisi Dominus Sabaoth &c. posset videri illud semen intellexisse propheta, quod per captiuitatem non est consumptum, Paucissimi enim ex decem tribubus redierunt: Sed aliter nobis hoc explicat Apostolus. Quare in his duobus capitibus Esaiæ, 10. & 1. intelligendus est propheta à litera transisse ad rem mysticam, vel si etiam literalem sensum intenderit, in illo adhuc intelligi debet allegoria, quemadmodũ captiuitas de qua agit, typus fuit maioris captiuitatis.

Quid ergo dicemus? quòd gẽtes quæ nõ sectabantur iustitiã, apphẽderũt iustitiã, iustitiã aũt quæ ex fide ẽ: Israel verò sectãdo legẽ iustitiæ, in legẽ iustitiæ nõ puenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptũ est. Ecce pono in Siõ lapidem offensionis, & petrã scãdali, & omnis qui credit in eũ, non confundetur.

Esa. 28. d & 8. c. 1. Pet. 2. d

QVid ergo dicemus?] Cùm sic vaticinati sint prophetæ de reiectione Iudæorum & de gẽtium vocatione, quid dicemus ex his vaticinijs consequi? hoc certè. quòd gentes quæ non erant deditæ studio iustitiæ & virtutum apprehẽderũt. i. assecutæ sunt iustitiam, siue peruenerunt ad iustitiam, iustitiam inquam quæ contingit per fidem [Israel verò]. i. Iudæi [sectando legem iustitiæ]. i. legem ipsorum opinione iustificantem vt sit Hebraismus, vel legem iustitiæ. i. iustitiã legis vt sit Hypallage. [in legem iustitiæ] i. in ipsam iustitiam, sicut suprà vocauit fidem, legem fidei, vel in legem iustitiæ s. in rationem & formã veræ iustitiæ [nõ peruenit.

Quare? Quia non ex fide] s. Israel sectatus est iustitiã, siue cõtẽdit peruenire ad iustitiam, sed ex operibus fide vacuis tanquam illa valerent ad apprehendendam iustitiam. Quòd autem ipsi Iudæi non ex fide studuerunt apprehendere iustitiam, hinc patet quia offenderunt i. impegerunt in Christum tanquam in lapidem offensionis. Siquidem intuentes Christi humilitatem, noluerunt eum agnoscere vt promissum Mesiam, sed ipsum reiecerunt.

Sicut scriptum est, Ecce pono in Sion &c.] Testimonium hoc contextum est ex duobus Esaiæ locis, Initium enim nempe: Pono in Sion lapidem, & finis nempe: Et omnis qui credit in eum, non confundetur, sumpta sunt ex Esaia. 28. ca. Cæterùm quod in medio intertexuit: Et lapidẽ offensionis & petrã scandali, sumptum est ex eiusdem ca. 8. Sensus est: Ecce colloco in Ecclesia. cuius typus Sion est, tanquam angularem & fundamentalem lapidem ipsum Christum toties promissum qui superbis & incredulis Iudæis futurus est lapis offensionis, in quem impingant: & petra scandali, ad quam ruant, confringantur, & conterantur. Verùm ijs qui venientem in propria recipiunt futurus est author iustitiæ & salutis, hoc est, quod dicit (& omnis qui credit in eum) siue Iudæus fuerit siue gentilis. Qui inquam credit corde perfecto, quemadmodum antè dictum est, non confundetur, sed consequetur iustitiam & salutem.

Capue

CAPVT X.

Ratres, voluntas quidē cordis mei & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis, quòd æmulationem quidem Dei habēt, sed non secundum sciētiam: ignorantes enim iustitiam Dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti.

FRatres voluntas quidem cordis mei] Quemadmodum in præcedenti capite ita hic quoque amolitur suspitionem maleuolentiæ siue odij erga gentem Iudaicam. Nemo inquit putet, quæ in cap. 9 de Iudæorum reiectione dixi, me odio illorum dixisse, amo siquidem eos intensissimè. Nam voluntas cordis mei & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem, hoc est ex summo erga illos affectu, vehementer opto illorum salutem, nec solùm opto, sed etiam preces fundo ad Deum, vt salutem consequantur. Pro voluntate Græcè est εὐδοκία, quæ vox significat propensam voluntatem, beneuolentiam ac fauorem gratuitum, quem quis gerit erga alterum. Chrysost. interpretatur vehemens animi desiderium.

Testimonium enim perhibeo illis &c.) id est zelum. Ea enim vox est in Græco, & interpretantur quidam zelum, qualis erat Pauli persequentis Christum vt sensus sit: quòd persequuntur & reijciunt Christum, id faciunt commoti Zelo legis diuinæ, & diuini honoris, putantes Christum & Christi fidem doctrinæ à Deo per Moysem traditæ aduersari. Alij zelum intelligunt vehemens studium eorum in rebus Dei, vt in ceremonijs &c. hoc sensu: Magno studio conantur placere Deo, & obseruare legem: sed non secundum scientiam. i. non secundum eā rationem qua fieri potest, vt omnia obseruantur. Studebant Iudæi obseruare quidem omnia, sed præposterè & imperitè, non quærentes sanitatem naturæ per fidem Christi. Hic sensus accommodatior est ijs, quæ hoc loco ait Paulus.

Ignorantes enim iustitiam Dei) Hic explicat in quo sita fuit ipsorum ignorātia, nempe quòd putarint se suis viribus sine gratia Christi posse fieri iustos. Qui error & Pelagianorum fuit. Iudæorum ergo propriam iustitiam appellat, quam ipsi suis viribus adiuti doctrina legis conabantur præstare. Cui iustitiæ opponit Dei iustitiam, id est quam Deus in homine efficit, quæ secundum August. in lib. de spiritu & litera complectitur non solùm remissionem peccatorum, sed etiā opera iusta & legis impletionem. Chrysost. vrget verbum (quærere). Quod dicit Apostolus (quærentes statuere) est præ se ferentis ostentantis sine simulantis. Qui enim statuere quærunt, nondum statuerunt. Significatur ergo secundum Chrisost. isto verbo, quòd nec iustitiam legis assequebantur. Illud (non sunt subiecti) non est tale quale dum dicimus aliquem subiectum esse principi. Sed sensus est: nō præbent se gratiæ Dei.

FInis enim legis, Christus, ad iustitiam omni credenti. Moyses enim scripsit, quoniā iustitiam quæ ex lege est, qui fecerit homo, viuet in ea.

Ezec.20.c Deut.30.c *Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet in cælum? id est Christum deducere. Aut, quis descendet in abyssum? hoc est, Christum à mortuis reuocare.*

FInis enim legis est Christus &c.] i. finis ad quem omnia officia legis ducunt & vocant Christus est, ad iustitiam omni credenti. i. non est data lex, vt ex ea per vires suas iustificetur homo, sed vt per eam ducatur ad Christum, per cuius fidem iustificetur. Præter hanc aliam habet interpretationem Chrys. istam videlicet: finis. i. consummatio & perfectio legis, est Christus quia sine fide non potest impleri lex, sed fides Christi vires pręstat homini, vt implere valeat legem. Vtrunq; sensum admittit vocabulum latinum, & maximè Græcum. Est enim τέλος, vnde quod absolutũ & omnibus quæ requiri solẽt perfectũ est, ipsi τέλειον appellãt.

Moyses enim scripsit &c.] Apostolus data opera obscuro vsus est testimonio sumpto ex lege quũ potuisset ex prophetis apertè protulisse: vt ostenderet etiam ab ipso Moyse traditum esse discrimen inter iustitiam legis & iustitiam fidei. Quod ad lectionem attinet, Græci Paulo aliter hęc legũt, hoc modo: Moyses enim scribit iustitiam, quæ ex lege est, quod qui fecerit hæc homo, viuet in eis. Quomodo etiam legit & interpretatur Amb. Item Chrysost. Theo. & Oecum. Et si inspiciatur caput. 3. epistolæ ad Gal. vbi idẽ testimonium citatur, videri poterit locus hic à scribis deprauatus, verbis nonnullis transpositis. August. tum in lib. de spiritu & lit. cap. 29 legit quomodo nostra iam habẽt exemplaria. Secundum priorẽ lectionem illud (scribit) idem est quod describit. Sensus enim est: Iustitiam quæ ex lege est, in hunc modum describit Moyses. nempe: Quod qui fecerit hæc i. qui fecerit leges meas ac iudicia. Respicit enim ad verba Leuitici cap. 18. Custodite leges meas atque iudicia, quæ faciens homo viuet in eis. Secundum nostram lectionem sensus est: Moyses scripsit quòd homo qui fecerit iustitiam, quæ ex lege est i. iustitiam legalem, viuet in ea, hoc est, non interficiet eum seueritas legis, sed perfruetur vita pręsenti. Iustitia ergo legis non remittit peccata, nec præstat vitam æternam, sed solùm liberat à pœna & supplicio humano, quod infertur transgressoribus. Hic est vulgatissimus comment. quem valde probabilem facit cap. 3. Epistolæ ad Galatas. Constat enim ex doctrina ibi ab Apostolo tradita, per prius membrum scripturæ ex Leuitico citatæ: Qui fecerit leges meas atque iudicia, intelligẽdam esse iustitiam legis, nõ quidem simpliciter quæ præscribitur vel docetur à lege, sed quæ præstatur sine fide per vires naturæ. Palàm enim pronũciat Apostolus legem non esse ex fide, ex quo & illud tanquam necessarium consequens colligendum est, alterum membrum: Viuet in eis, prorsus intelligendũ esse de præmio vitæ temporalis & præsentium bonorum nõ autem de pręmio vitæ æternæ. Perspicuum enim est (præmium vitæ æternæ non contingere propter vllum opus, aut vllam legis obseruationem, quæ non fit ex fide. Iustitiam ergo legis Moyses sic descripsit, vt significauerit eam præstare salutem corporalẽ & temporalem tantùm. Iustitiam verò fidei sic descripsit, vt testatus sit eam præstare salutem æternam. Id enim imprimis aduertendum est, in quo posita sit antithesis quam indicat particula (autẽ) quæ autem ex fide est iustitia &c. Quidã interpretes putant Paulum alludere tantùm ad verba Deute. quasi diceret: Iustitia fidei rectè vti potest his verbis, quibus vsus est Moyses in Deut. licèt ea non sint scripta à Moyse de iustitia fidei. Alij multo probabilius dicunt, Apostolum non solum vsum verbis Moysi, verumetiam sensum Deut. 30.

ſenſum expreſsiſſe, ad quod intelligendū diligenter inſpicienda eſt doctrina quā tradit Moyſes Deuter. cap. 30. Docet ſiquidem ibi ſupereſſe ſpem ſalutis & recōciliationis cum Deo ipſis Iudæis, etiam poſtquam ſuper eos venerint comminatæ maledictionis, modò ducti pœnitudine cordis in tota anima reuertantur ad Deum. Manifeſtum autem eſt eam cordis ad Deum conuerſionem, nulla ratione conſtare poſſe ſine fide miſericordiæ Dei, per quam paratus ſit pœnitentem peccatorem recipere in gratiam. Porrò fides miſericordiæ Dei paratæ pœnitentibus ſub ſtatu veteris legis, implicitè ſaltē complectebatur fidem in Chriſtū, quā palàm prædicat Euangelium. Quare aptiſsimè & decētiſsime quod de cōuerſione cordis ad Deum ſcripſit Moyſes, Apoſtolus interpretatur de fide in Chriſtum. In verbis inquit Deuter. quibus Moyſes dedit mandatum filiis Iſrael, ſiue doctrinam de interna conuerſione mentis ad Deū, iuſtitia quæ ex fide eſt ſic loquitur, Ne dixeris in corde tuo] i. ne admittas hāc dubitationem & diffidentiam in cor tuum, vt tanquam diffiſus de miſericordia Dei cogites tecum. Quis nam aſcendere poteſt in cœlum? vt illinc nobis adferat verbum de promiſſa miſericordia pœnitentibus? Id dubitanti animo voluere nihil aliud eſt, quàm [Chriſtum deducere]. i. deorſum ex alto trahere, & eū rurſus videre velle, hoc eſt, dubitatio huiuſmodi, qua dubitat de miſericordia Dei, implicitè continet dubitationem, vtrùm Chriſtus de cœlo deſcenderit, & naturam humanam aſſumpſerit ad recōciliandum nos Deo. Et iterum ne dixeris.

Quis nam poſſet deſcendere ad inferos, vt illinc adferat nobis verbū cōuerſionis? videlicet ex cōſpectis inferis factus certior, an pœnitētibus ſit locus [hoc eſt Chriſtū à mortuis reuocare] i. ea dubitatio an apud inferos detineantur peccatores, qui pœnitentiam egerunt, continet implicitè dubitationem, vtrū Chriſtus deuicta morte aſcenderit ad Patrem. Hæc quidem vetat iuſtitia Dei apud Moyſen, nunc audite quid ipſa exigat.

SEd quid dicit ſcriptura? Propè eſt verbum in ore tuo, & in corde tuo: hoc eſt verbum fidei, quod prædicamus. Quia ſi cōfitearis in ore tuo Dominum IESVM, & in corde tuo credideris, quòd Deus illum ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris. Deut. 30.

SEd quid dicit] ſ. iuſtitia fidei? Nam illud [ſcriptura] non eſt in Græcis codicibus, neque Aug. de ſpiritu & litera c. 29. legit. Eraſ. in annot. putat additū ab interprete, ſed omnino veriſimile eſt ab aliquo librario adiectum eſſe, cùm non inueniatur in omnibus latinis. Aug. de ſpi. et lit. c. 29.

Prope eſt verbum] Græcè eſt τὸ ῥῆμα præpoſito articulo, ſenſus eſt: Verbum quod propoſui de cordis ad Deum conuerſione propinquum factum eſt tibi, vt illud corde credas & ore confitearis. hoc eſt verbum fidei, Hoc verbū de quo Moyſes ait, eſt illud ipſum verbum fidei, quod iā prædicamus: nempe per fidem in Chriſtum omnibus paratam eſſe ſpem iuſtitiæ ſiue veniæ, & reconciliationis cum Deo, & ſalutis.

Quia ſi confitearis in ore tuo] explicat hic quid apud Moyſen ſignificet os, quidque ſignificet cor. In voce (Dominus) emphaſis eſt. Senſus hic eſt: Si non erubeſcas cōfiteri, & teſtari aperto ſermone Ieſum eſſe Dominum, cui data eſt poteſtas à Patre in cœlo & in terra, & ſi verè & ex animo ac non oretenus tantùm credideris, quòd Deus Pater eum, pro pecca-

 tis mun-

tis mundi mortuum à morte suscitauit, saluus eris: ea nimirum salute, ad quam obtinendam humano generi ipse Christus mortuus est, hoc est, assequeris salutẽ æternam, & non tantùm vitam temporalẽ, quã diximus præstare iustitiã legis.

Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem cõfessio fit ad salutem. Dicit enim scriptura. Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Iudæi & Græci. Nã idẽ Dñs oĩum, diues in oẽs qui inuocãt illũ. Oĩs enim quicũq; inuocauerit nomẽ Dñi, saluus erit.

Esai. 28. d

Ioel. 2. g
Acto. 2. c

Corde enim creditur ad iustitiã] Hoc est cordis fides valet ad accipiendã iustitiã, hoc est, mediũ est quo peruenitur ad iustitiam: cõfessio oris, mediũ est quo peruenitur ad salutem. Dicit enim scriptura, omnis qui credit] ea fide quæ etiam ore audeat confiteri Christum non confundetur. i. etiam si non statim accipiat promissam salutem, tamen non frustrabitur spe sua siue exspectatione. Intelligendum est, si tamen permãserit & perstiterit in illa fide.

Nõ enim est distinctio] vocula (enim) refertur ad notam vniuersalitatis. Scriptura Esaiæ vniuersaliter dicit: Omnis qui credit in eum, non confundetur, ergo nõ est distinctio Iudæi & Græci, quantum ad hoc negotium attinet, sed omnis qui credit, siue antè educatus in lege Moysi fuerit, siue nõ. Nã idẽ ipse est omniũ Dominus diues in omnes] Græcè participiũ est πλουτῶν, i. diuitijs abundans siue affluens. i. copiosè effundens sua dona in oẽs, qui inuocãt eũ. Oĩs enĩ quisquis is fuerit, siue Iudęus siue gentilis, qui ex vera fide inuocauerit nomen Domini. i. Christum, implorans supplex iustitiam, deinde auxilium gratiæ, saluus erit.

Quomodo ergo inuocabunt eum, in quem nõ crediderunt? Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo verò prædicabunt, nisi mittantur? sicut scriptum est: quã speciosi pedes euangilizantiũ pacem, euangelizantiũ bona.

Esa. 52. b
Naũ. 1. d

Quomodo ergo inuocabunt eũ &c.] Difficile est hanc sententiam connectere cum superioribus, Chrysost. intelligit, quomodo inuocabunt. s. Iudæi? secundum quem scopus Apostoli hoc loco est, ostendere Iudęos non excusandos per ignorantiam. Alijs videtur quòd ordinem doceat, quo quis per Mesiam possit saluus fieri. Hi quod dicitur [quomodo ergo inuocabunt] referunt tam ad gẽtiles quàm ad Iudæos. Sed omnino verisimile est Apostolũ respexisse gentes, & per occupationem hæc inseruisse. Cùm enim totus esset in conuertendis gentibus, offendi poterant Iudęi, & mouere illi quæstionem. Dicit ergo Apostolus occurrens quæstioni siue obiectioni Iudæorum: Ne offendat vos o Iudæi studium meum in prędicando gentibus. Ostendi enim iam Gentes ex voluntate Dei esse participes Euangelij, & scripturam de vtroque populo ex æquo loqui. Nõne nostrûm ergo est ijs prędicare? nã quomodo alioquin Deum inuocabunt, si vobis solis simus dediti? Inuocare nõ potest quis nisi credat, ad hoc vt credat, necesse est vt quod credendum est, audiat proponi. Porrò vt audiat proponi, opus est prędicatore. Predicatorẽ verò mitti oportet.

Quomodo prædicabunt nisi mittantur?] s. quum scripturæ significent fore vt quidam mittantur, hoc enim subaudi-

audiendum est: nam sequitur, (sicut scriptum est &c. In verbo mittantur. quod est ἀποστάλλωσι allusum est ad nomē Apostoli: significat autem ea vox mitti, non quomodocunque: sed sicut mitti solent legati cum mandatis.

Quàm speciosi pedes] i. quã gratus erit aduẽtus Apostolorũ euãgelizantiũ pacẽ s. inter Deũ & hoĩes. Euãgelizẽtiũ bona) nõ vulgaria, sed de quibus in Euangelio.

SEd nõ omnes obediũt Euangelio. Esaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui nostro? Ergo fides, ex auditu: auditus autem, per verbũ Christi. Sed dico: Nũquid nõ audierunt? Et quidẽ in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.

Esai. 53 a Ioã. 12 f

Psalm. 18 a

SEd nõ oẽs obediũt] i. credũt Euãgelio. Nõ enim est sensus, nõ pstãt quod Euang. pscribit. Chrys. putat esse solutionẽ obiectiõis Iudæorũ. Argumẽtũ Iudæorũ cõtra Paulũ erat, Mesias peculiariter pmissus est Iudæis pauci verò Iudęorũ credũt in Iesum ergo ipse nõ est verˀ Mesias. Respõdet Paulus, vel ex hac nota licet Iesum credere Mesiã, quòd veniente in sua, sui eũ nõ recipiãt. id enim futurũ pdixit Esa dũ ait: Quis credidit auditui nostro?] quasi dicat, nullus, aut certè paucissimi ex Iudæis. Auditus ponitur p sermone qui auditur. Sensus est: Quis credidit verbis nostris, siue pdicationi vel doctrinæ nostræ? Ergo fides ex auditu est) i. fides quãtũ ad explicationẽ credẽdorũ nõ nascitur nisi audiatur, quidnã sit credẽdũ. Auditus aũt per verbũ) Dei i. quidnã credendũ sit auditur p verbũ Dei (quod pdicãt legati illi de quibus Esaias: Quã speciosi pedes &c) siue scriptũ illud sit siue nõ. Intelligit ergo per verbũ Dei siue Christi, oẽs omniũ Apostolorũ cõciones, siue postea relatæ sint in Biblijs siue nõ, Neq; enim, quod volũt lutherani, accipi potest pro solo Euãgelio scripto, quia Paulo hęc scribẽte nõdũ scriptũ erat totũ Euãgeliũ. Sed dico, nũquid nõ audierũt?) s. Iudęi? & quidẽ in oẽs plagas totius terræ exiuit sonus Apost. & in extremas orbis partes verba eorũ. Qua igitur ratiõe fieri potest, vt Iudęi nõ audierint, cũ quibus pdicatores isti tãtũ tẽporis cõmorati sunt ex quibus & pdierũt? Alij quod dicitur, ad gẽtes referũt. nũquid nõ audierũt? s. gẽtes? Ad hãc interptationẽ inuitat planè quod sequtur: Sed dico nũquid Israel &c. vbi Israel opponi videtur pcedẽtibˀ, ergo de qbus sermo pcedit, sũt gẽtes. Ps. ergo 19. ex quo testim. hoc citauit Apost secũdũ litera de corporibus cœlestibus loquitur, q̃ sua habẽt linguã, & suo modo loquũtur nobis & si aduertamus, docẽt nos diuinitatẽ directricẽ omniũ. Præter hũc tamẽ sensum cogimur aliũ agnoscere, ppter Paulũ, sublimiorẽ & allegoricũ secũdũ quẽ cœli sunt typus legatorũ Mesię. i. Apost. Nã nõ est putãdũ quòd Paulus per accõmodationẽ tantũ, vtatur verbis pphetæ, quod Bernardo familiare est. Hoc enim indignũ esset Apo. psertim seriò volẽte cõuertere Iudęos. De sentẽtia hac. (In omnẽ terrã exiuit sonus eorũ) vide Aug. in Epist. ad Hesichiũ, de supremo mũdi die. Chrys. vaticiniũ hoc pphetę impletũ fuisse, putat tẽpore Pauli. Aug. longè aliter sentit, putans nec suo quidem tempore impletũ fuisse.

SEd dico. Nunquid Israel nõ cognouit? Primus Moyses dicit. Ego ad æmulationẽ vos adducã in nõ gentẽ, in gẽtẽ insipiẽtẽ, in irã vos mittã Esaias aũt audet et dicit. Inuẽtus sũ à nõ q̃rẽtibus me, palã apparui ijs qui me nõ iterrogabãt. Deut. 32. c Esai. 65. a

Ad Iſraël autem dicit. Tota die expandi manus meas ad populum non credentem & contradicentem.

SEd dico: nunquid Iſraël non cognouit?] verbum Dei, vt ſcire poſſet fide in Chriſtum opus eſſe ad ſalutem? [Primus Moyſes dicit] gręcè eſt πρῶτος, quo ipſi ſæpius abutuntur pro comparatiuo. Prior ergo Moyſes dicit. Refertur enim ad Eſaiam, quem mox citat. Senſus eſt: prior quidem, & ante Eſaiam Moyſes in cantico ſuo teſtatus eſt, Gentes propter fidem adoptandas, Iudæos verò propterea quòd fidem ſint repudiaturi, abijciēdos, ſic inquiens ex perſona Dei [Ego ad ęmulationem vos abducam] Æmulatio vocabulum medium eſt, in bonam partē ſonat, imitationem: in malā, inuidentiam. Poſterior ſignificatio conuenit huic loco. Nam pro tribus illis verbis ad æmulationē abducā, Græcè eſt παραζηλώσω vnica vox, quę ferè in malam partem accipitur. Quod additur [in non gentē] græcè eſt in non gente, In pro per, Ego ad æmulationem vos prouocabo per gentem quæ non eſt gens: hîc vertit Eraſm. Non gentem dicit, pro gente contemptiſsima nec vllo digna honore. Vnde exponens addit [in gentem inſipientem. Græcè rurſus eſt, in gente inſipiente. i. per gentem ſtultam ad iram vos commouebo. ſ. per occaſionem, hoc eſt quod dicit [in iram vos mittam] Senſus enim eſt: Tantis beneficijs afficiam nationem illam gentiū, quæ habita fuit hactenus pro gente contemptiſsima, vt fœlicitate qua videbitis affluere gentem illam, prouocandi ſitis ad inuidentiam & iram.

Deut. 32.

Eſaias autem audet] Coniunctio (autē) connectit hanc partem cum Moyſe, qui pręceſsit. Eſaias poſt hunc audet nec eſt ſimpliciter τολμᾷ i. audet ſed ἀποτολμᾷ hoc eſt. Eſaias tanquam fiducia à Moyſe ſumpta, qui prior illud dixit, audet cum periculo vitæ ſuæ, & dicit [Inuetus ſum] i. inueniar, hoc eſt, futurum eſt, vt gens quæ nihil iam de me cogitat, me inueniat (palam). i. non per typos & vmbras, ſed expreſſa veritate [apparui illis qui me nō interrogabant] i. qui non quærebant ſcire fidem, & religionem meam.

Ad Iſrael autem dicit] In principio capitis. 65. Eſaias de gentibus loquitur, & ab ijs tranſit ad Iudæos, quem tranſitum ſignificare hoc loco volens Apoſtolus dicit. Iſrael autem, quaſi dicat dum ad Iudæos propheta ſermonem transfert, & de ijs loquitur, ſic dicit: Tota die &c. Quamquam præpoſitio πρὸς apud Græcos anceps ſit, & verti poſsit aduerſus vel contra Iſrael Tota die). i. toto tempore [expandi manus meas] Eſt geſtientis recipere in ſinum (ad populum non credētem & contradicentem) i. rebellem & immorigerum. Sunt verba Chriſti iam exhibiti. Ab initio inquit quo veni in carnem, ſumma beneuolentia & deſiderio ad ſalutem inuitaui populum Iudaicum.

CAPVT. XI.

Dico ergo. Nūquid Deus repulit populum ſuum? Abſit. Nam & ego Iſraelita ſum, ex ſemine Abraham de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebē ſuam quā præſciuit. 3.

DIco ergo: Nūquid Deus repulit &c.) Seipſum interrogat ac ſibi reſpōdet. Quod ſchematis genus, plurimum lucis &

cis & acrimoniæ adfert. præſertim in argumentando. Cùm de Iſraele ſic loquantur Moyſes & Eſaias, cùm illorum teſtimonia indicent paucitatem Iudęorũ ſaluandorum quæro num ergo Deus populum ſuum reiecit? Laborat Apoſtolus vt auferat ſcandalum Iudæorum, qui ob id dubitabant, nũ Chriſtus eſſet Meſsias, quòd tam pauci ex peculiari populo Dei ſaluarétur. Idem egit cap. 9. Nõ quòd exciderit verbum Dei &c.

Abſit] abominantis eſt, non repulit Deus populum ſuum. ſ. in totum. Nam et ego Iſraelita ſum,] non prozelitus ſed ex ſemine Abraham. i. poſteris Abrahæ, Et ne quis putet vnum me è gente Iudæorum non eſſe reiectum à Deo id dico generaliter: non repulit Deus à ſuis promiſſionibus partem illam plebis Iudaicæ, quam ab æterno prædeſtinauit. Græcè eſt προέγνω. γνῶναι autem non ſemper ſcire ſignificat, ſiue cognoſcere, ſed aliquoties decernere & iudicare: vnde & γνῶμαι dictæ ſunt. Sed & apud Latinos legimus, populus ſciuit, & ſcita populi, pro decretis. Rectè igitur Aug. preſciuit, interpretatus eſt prædeſtinauit, lib. de bono perſe. 2 cap. 18. Nos inquit Eraſ. in annot. maluimus vertere, quos antè cognouit iuxta ſcripturæ diuinæ proprietatem. qua Deus cognoſcere dicitur, quibus fauet, quoſque amplectitur. Secundũ illum ergo hic eſt ſenſus: Non eſt conſentaneum, quòd Deus populum reiecit, quẽ antè ſic adamauit, & veluti peculiarẽ cõplexus eſt.

An neſcitis in Elia quid dicit ſcriptura, quemadmodum interpellat Deum aduerſum Iſrael? Domine, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua ſuffoderunt, & ego relictus ſum ſolus, & quærũt animam meam. Sed quid dicit illi diuinum reſponſum? Reliqui mihi ſeptem milia virorũ, qui non curuauerunt genua ante Baal.

3. reg. 19. b

Ibidem

An neſcitis in Helia] .i. de Helia? vel in Hiſtoria Heliæ, quæ eſt in 3. li. Regum, cap. 19. Quomodo interpellat Deũ aduerſum Iſrael? Contra totum populũ quem putabat eſſe impiũ? Quidam accipiunt hãc interpellationem abuſiuè, pro enunciatione mali futuri. Melius videtur accipi propriè. vt ſit cõſentientis vindictæ Dei, quam putabat eſſe in foribus. Quemadmodum ergo interpellat. i. quẽadmodum imprecandi affectu loquitur cum Deo, & queritur de Iſraele.

Domine prophetas tuos occiderunt &c.] Impia Iezabel, & Achab iniquo ſuo iuſſu occiderunt prophetas tuos. i. doctores ſecundum Chryſoſt. qui populum docebant, & odio cultus tui curauerunt euerti altaria tua, quamuis contra legem fuerit erigere altaria, & rectè fecerit Ezechias ea ſubuertẽdo, Achab tamẽ & Iezabel impiè egerunt, quia odio cultus Domini id fecerunt.

Et ego relictus ſum ſolus &c.] Quãquã verba hæc Heliæ, non ſonent imprecationem, ſed nudam querelam, animo tamen imprecandi ea ab ipſo prolata ſunt, quaſi diceret, precor Domine, vt hãc gentem, quæ tam impia patrat, ſemel perdas.

Sed quid dicit ei diuinum reſpõſum?) Quid diuino oraculo reſponſum eſt illi ſic imprecanti & conquerenti? (reliqui mihi ſeptem milia). i. multa, phraſi Hebræa. Baal propriè eſt appellatiua vox ſignificans idem quod Idolum, vnde in libris Regum pluraliter legitur Baalim, hinc Beelphegor idolum cadaueris, & Beelzebub idolum muſcarum. In certis tamen locis per antonomaſiam ſumitur pro certo idolo, vt hoc loco ſumi vide-

tur pro idolo Sidoniorum. Quod habent 70. τῃ. Baal, inquirat studiosus, an mendū sit, an certa ex causa ita positum: nam sæpius habent τῷ Baal. Erasm. putat affixum articulum fœmininū, quod intelligatur imago, vnde versio eius sic habet: Qui nō inflexerunt genu imagini Baal. Annotat Chrysost. hæc. 7. milia per gratiā seruata esse, quod indicat verbum reliqui, non dicit, mihi relicta sunt. 7. milia. vel. 7. milia sese mihi reliquerunt, sed ipse mihi reliqui. i. per gratiam meam superesse feci adhuc innumeros, qui non agnoscunt Baal pro Deo. Idem annotauit Aug. de bono perse. Hinc discimus, quàm apposite citarit hoc exemplum Apostolus.

Aug. lib. 2. de bono perseuerantiæ cap. 18.

SIc ergo & in hoc tempore, reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt. Si autem gratia, iam nō ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia.

SIc ergo & in hoc tempore] Quemadmodum Heliæ tempore, cùm vniuersam gentem Israeliticam occupauerat idololatria, innumeros tamen Deus continuit sua gratia in cultu suo: sic & in hoc tempore secundum electionem gratię. i. secundum electionem gratuitā. [Phrasis est Hebraica) reliquiæ saluæ factæ sunt. i. præ infinita illa multitudine, quæ reijcit fidem, pauci tantūm ex populo Iudęorū, licèt pauci illi etiam innumeri sint, consequuti sunt iustitiā quæ est ex fide. Verisimile tamen est illud (salue) abundare, græci non habent, Item Aug. de bo. perseue. li. 2. cap. 18. omittit, ad Simplicianū verò habet, sed explicans id adiungit textui.

Aug. lib. 1. q̄st. ad simplicianum quæst. 12.

Si autem gratia] gratia ablatiuus est, non nominatiuus quod patet ex græco. Sensus est. Si per gratiam siue per gratuitam Dei electionem, reliquiæ sunt iustificatæ: igitur non ex operibus. August. de bo. pers. tractans hunc locum, vertit opera in merita operū, qui est sensus Pauli, & hic, & etiam ibi: Ei autem qui operatur &c. Alioquin si gratia est ex meritis vel dignitate operum, cōsequitur quòd gratia falsò diceretur gratia: indueret enim debitæ mercedis rationem. Gratia autem ex eo dicitur quòd gratuito donatur: Sic ferè interpretes. An tamen Paulus respexerit ad ethymologiam gratiæ, non est ita certum: verisimile magis est, ipsum ad rē respexisse. Formale enim gratiæ, est gratuitò donatum esse, vnde si gratia nostri meriti esse dicatur, non retinetur natura gratiæ.

QVid ergo? Quod quærebat Israel, hoc nō est consequutus: electio autem consequuta est: cæteri verò excæcati sunt sicut scriptum est. Dedit illis Deus spiritum compunctionis: oculos, vt non videant: & aures, vt non audiāt vsque in hodiernum diē.

Esa. 6. Mat. 13. Ioā. 12. act. 28. Psalm. 68.

¶ Quid ergo?] s. consequitur ex istis, hoc nempe [quod. quęrebat]. s. operum meritis. Est enim idem quęrere quod ca. 10. Et suam quærentes statuere, & cap. 9. sectando legem iustitiæ &c. [Israel], i. bona pars Israelis. Bona pars populi Iudaici quæ meritis suorum operum quærebat consequi iustitiam, non est consecuta iustitiam, Electio autem]. i. electi per enallagē speciei, vt annotat Theo. Sicut dicimus magnitudine negotiorū impeditus i. magnis negotijs impeditus id pstare nō potui. Cæteri verò] s. Iudęi qui nō sūt electi [excæcati sunt] pprie dicere debuisset deserti sunt. Excæcati ergo. s. sua malitia, vt patet ex Esię verbis, quę plane culpāt liberū arbitriū. Diuertit ergo Paulus ab electione, ad liber. arbitriū.

Dedit illis Deus spiritum compunctionis &c.] Quod dicit (dedit) non operationem

tionem significat, sed permissionem: Sic Chrys. Theoph. & Oecum. August plus habet: Dedit inquit nō immittendo malitiam, sed subtrahendo gratiam, & subministrando occasiones. Origenes verba hæc negat inueniri in scriptura, sic autē excusat, vt dicat Paulum sententiam Esaiæ, quæ est cap. 6 explicantem, de suo addidisse: Dedit illis spiritum compunctionis. Sed omnino verisimile est, Origenē lapsum esse memoria. Nam in editione 70. apud Esaiam cap. 29. hæc leguntur, Interpretatur autem Erasm. spiritum compunctionis, spiritum zelotypiæ siue inuidiç, κατανύσσω enim, vnde genitiuus κατανύξεως, significat compungo, mordeo. Sensus ergo est: Dedit illis spiritum, qui perpetuo dolore stimulat, & cruciat, quod videant multitudinem gentiū cum Deo Abraham, Isaac, Iacob. congregari & Christi Ecclesiam crescere, suam autem synagogam diminui. Chrys. verò Theop. & Oecum spiritum compunctionis, hoc est κατανύξεως interpretātur mentem in malo constantem & pertinacem, vt indè auelli nequeat. Nam κατανύσσειν nihil aliud est, quàm quasi incusso clauo ad aliquid configi, solideque compingi. Sic in Psal. 29. Vt cantet tibi gloria mea & nō compungar. i. vt non mouear vel non mouebor, non immutabo, non desistam. Et illud satis conuenit cū verbo Hebræo: & interpretatione Hiero. quæ pro spiritu compunctionis, habet spiritum soporis. Sopor enim res tenax est, maximè qualis exprimitur voce Hebræa quæ grauem & vehementē soporē significat. qualē legimus Dominum misisse in Adam Gene. c. 2. & in Abrahā Gen. 15. & in populū Saul 1. Regū cap. 26. Quibus locis est eadē vox in Hebræo, quæ apud Esaiam cap. 29: De hoc spiritu soporis biberūt omnes heretici. Illi enim habēt verè spiritū cōpūctionis. i. catanixeos κατανύξεως sunt enim penitus affixi doctrinæ suæ. In eo quod sequitur, [Oculos vt non videāt] de animæ oculis sermo est, clausit oculos internos, vt nō agnoscant Christū, & aures mētis obturauit, vt nō percipiāt veritatē vsque in hodiernum diem. Istud addidit Paulus de suo id est, ex quo venit docens Messias in hoc vsque tempus, quo resurrexit & sedet ad dextram patris.

ET Dauid dicit: Fiat mēsa eorū coram ipsis in laqueū, et in captionē et in scādalū & in retributionē illis. Obscurētur oculi eorū ne videāt, et dorsum eorū sēper incurua.

ET Dauid dicit &c.] Quod in superioribus testimoniis, id ipsum & in hoc Psalmo obseruandū est, videlicet causam reiectionis Iudæorū referri in ipsorū malam volūtatem. Orig. nomine mensę accipit sacrā scripturā. Chrys. quodlibet quod nobis præcipuè est voluptati & cordi. Iudęis aūt in maximis delitiis erat sacra scriptura. Alius in specie magis designās hāc mensam, accipit doctrinā Christi agentis in terra. Sēsus est: scriptura q̄ illis data est vt ea seu mēsa laxarent animum, itē doctrina Christi & Apost. illaqueantur, capiātur, offendātur, sint impingāt ad illā, fiat illa in retributionē ipsis. Significatur quòd cæcitatē istam patiebantur luendo pœnas peccatorum. Et dorsum eorum semper incurua]. i. sint depressi in terra, cōuersatio eorū nō sit in cœlo. Metaphora sumpta est ab licerniis. Hier. isto sermone significari putat captiuitatē, quæ vsque in finē mundi duratura est. Rationē eius reddit Euthymius, qui serui sunt inquiēs, illud vt plurimū eos cōsequitur, vt onere aut alio laboris aut calamitatis genere oppressi, curuati incedant. Plenus commentarius erit si ad mala corporis, & spiritus referamus hoc sensu: Magis magisque onera illos erroribus, scandalis, & calamitatibus. Annotat Euthymius verba illa, fiat. obscurentur incurua. tametsi vocē habeāt imperatiui modi, hoc tamē loco futuri significationē retinere, p fiet, obscurabūtur, incuruabis. De huiusmodi ipcatioib⁹ q̄ nusq̄ nō obuię sūt ī scriptura

sacra exactum commentarium habes apud Tho.in 2. secundæ quæst.25. in responsione ad tertium,art.6.

DIco ergo: Nunquid sic offenderunt, vt caderent? Absit. Sed illorum delicto, salus gentibus, vt illos æmulentur. Quod si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentiũ, quanto magis plenitudo eorum.

DIco ergo] cùm tam acriter loquantur prophetæ de lapsu Iudæorum. quæro num adeò impegerint siue offenderint in Christum, vt caderent supple semel, siue in totum, hoc est, sine spe reparationis, incurabiliter, insanabiliter? Illud (sic) non est in græcis. Vnde omittit Erasmus, sed eius loco substituit (ideo) Versio eius sic habet: non ideo impegerunt vt conciderent: Quod licèt probabiliter facit, non minùs tamen probabile est, quod noster habet interpres. Quod verò Eras. contra interpretationẽ nostram adducit de vocula ἵνα nihil est: Nam ex comment. Chrys. & Theop. constat eam interdum sumi expletiuè, & poni loco ὡς. Absit. sed] i. imò, quin potiùs: sic enim frequenter sumitur ἀλλὰ apud græcos [illorum delicto] i. per illorum lapsum [salus (est) gentibus, vt illos æmulentur] Sensus est: adeò non sunt desperandi Iudæi propter lapsum, vt gẽtes vocandæ quidem ad fidem, eò tamen citiùs ad fidem vocatæ sint, vt Iudæi conspecta insigni sanctimonia & dotibus gentium exstimulentur inuidia, zelotipia, & ex contentione aduersus gẽtes accedant ad fidem, qui per prædicationem Apostolorum ad fidem accedere noluerunt. Si Iudæi recepissent verbum Dei, non tam citò Apostoli diuertissent ad gentes vt patet ex cap. 13. & vltimo cap. Actorum: nunc quia fidem reiecerunt Iudæi, visum est Deo vti conuersione gentium ad salutem Iudæorum.

Quòd si delictum illorum &c.) i. Si lapsus Iudæorum per occasionem cessit in diuitias reliqui mundi, (& diminutio eorũ) i. quòd tã pauci ex ipsis cõuersi sunt ad fidẽ in diuitias gentiũ i. quòd tã citò & maturè ditatæ sint gentes, (quãto magis plenitudo eorum?) ditabit mundum & gentes. i. quanto magis prouocabũtur gentes ad fidem, si videant quamplurimos ex Iudæis conuerti? Non dicit Apolus, quanto magis conuersio ipsorum, aut immutatio ipsorũ, sed quanto magis plenitudo eorũ, hoc est, secũdũ Chrys. quãdo vniuersi ad fidem accessuri sunt.

VObis enim dico gentibus: Quàm diu quidem ego sum gentiũ Apostolus, ministerium meum honorificabo, si quomodo ad æmulandũ prouocem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex illis. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi vita ex mortuis?

VObis enim dico Gentibus quàm diu &c.) i. adnitar vt grauiter obeam mihi commissam prouinciam, vt exornem & illustrem eam. i. vt per copiosum fructum celebrem reddam, (Si quo modo ad æmulationem prouocem) .i. vt saltèm per vbe-

vberem seu copiosum apud gentes fructum prouocem & exstimulem (carnem meam) Iudæos cognatos mihi secundum carnem, ad inuidiam aduersus gentes, quòd videant illas adiungi per fidẽ Deo Abraham, & quod ipsis promissum erat ad gentes transferri, vt per huiusmodi æmulationem siue inuidentiam, si non maiorem partem, saltèm aliquos ex eis adducam ad fidem & salutem.

Si enim amissio eorum Græcè est ἀποβολὴ .i. abiectio siue reiectio: nã hanc opponit assumptioni: [reconciliatio est mundi) s. tam matura, idque per occasionem [quę assumptio &c.) .i. quidnam sentiendum est, de adiunctione Iudæorum per fidem ad gentes? Certè sicut Iudæorum lapsus fuit gentium reconciliatio? Ita Iudæorum adiunctio ad gentes, futura est occasio resurrectionis omnium gentium.

Quòd si delibatio sancta est, & massa, & si radix sancta, & rami. Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cũ oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. Quòd si gloriaris. non tu radicem portas, sed radix te.

¶ Quòd si delibatio sancta est &c.] à capite. 9. vsque ad hunc locum Apostolus miscuit odiosa lętis quantum attinet ad Iudæos: Odiosa quidem dixit verbis prophetarum, læta suis verbis. Quòd si delibatio sancta & massa eandem sententiam habet quod sequitur [& si radix sancta &c.) Ad intelligendum hunc locum aduertendus est locus, qui est in numeris ca. 15. Cùm veneritis in terram quam dabo vobis, & comederitis de panibus regionis illius, separabitis primitias Domino de cibis vestris. Sicut de areis primitias separabitis: ita & de pulmẽtis dabitis primitiua domino. Quod Hiero. hic vertit primitias & primitiua. 70. transtulerũt ἀπαρχὴ, qua voce hoc loco vtitur Paulus, & à nostro interprete versa est delibatio Hebraicè est resit .i. primitiæ. Rursus quod Hiero. vertit cibum & pulmentum. 70. trãstulerunt φύραμα quæ est altera vox qua hoc loco vtitur Paulus, quã noster interpres transtulit massam. Alibi vertit cõspersionem. Dicitur autem vocabulum græcum à miscendo, Hebraicè est arisa, quam vocem Pag pastam vertit: Est autem massa subacta, siue farina humore temperata, nos deech, dicimus. Argumentatur ergo Paulus hoc modo: Si primitiæ sanctæ sint, vt quas Deus sibi offerri voluit, Deus autem non vult offerri sibi quod immundum est: sequitur quòd & reliqua massa, ex qua primitiæ sumuntur, sit sancta: Sic si illi patriarchæ sancti sunt qui sunt primitiæ ex tota massa Iudæorum, & tota gens sancta est. Consequentia valet, quia promissiones factæ Abraham, Isaac & Iacob, & cæteris patriarchis: qui hìc primitiæ dicuntur nõ tantùm ad ipsos pertinent, sed etiam ad totũ semen: Et [vt habet Ambro.] delibatio & massa eiusdem sunt generis, & delibatio de massa sumitur, vnde non possunt indigni .i. inidonei (more Græco) ad fidẽ dici, quorum patres iam adepti sunt fidẽ, quia si pars Iudæorum credidit, cur non & alia pars posse credere dicatur? Ex hoc commẽtario soluitur illa difficultas, quã hoc loco ferè mouent interpretes, videlicet quomodo Apostolus gentem Iudaicam excecatam, sanctam vocet: Secundũ Ambrosi. sanctam appellat, non præsenti sanctitate, sed potentia & habilitate. Thom. delibationem accipit Apostolos sed vix patitur id quod sequitur (si radix sancta &c.) Nam Abraham radix erat, itẽ

Isaac et Iacob non Apostoli: Chrisostomus primitias quidem vocat Abr: Isa: et Iacob, sed nō reddit rationem metaphoræ. Ne cui autem negotium faciat in cōmentarijs versio latina, aduertendū est locum hunc non rectè translatum esse à Musculo, qui græca sic reddit: Primitias atque radicem vocat eos, qui cum Abrahamo, Isaac, & Iacobo fuerūt &c. vertere debuerat hoc modo, primitias atque radicem vocat Abraham. Isaac & Iacob, Nam phrasi greca οἱ περὶ ἀβραὰμ ipse Abrahā significatur, sicut οἱ περὶ τὸν Ἀρίστιππον Aristippus intelligitur, vide Budæum in cōmentarijs. Theop. ἀπαρχὴν interpretatur fermentum, Erasm. mauult accipere ipsum frumentū de quo cōspersio sumitur. Sed optimè consonat legi, vnde hoc argumētū desumpsit Apost. vt ἀπαρχὴ quod ipsa vox sonat, ipse primitiæ sint pastorū, quas primitias interpres noster delibationem vocat, quod primò delibentur ex reliquo, id est, parcè desumantur. Id enim est delibare, vt oscula libauit natæ, apud Virgilium.

Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt] Cōprimere studet Apostolus arrogantiam gentium. Ramos vocat posteros patriarchatum & prophetarum, ipsos videlicet Iudæos. Quòd si aliqui. qui naturales posteri sunt Abrahæ, excisi sunt à radice. ut illius succo. i. fide non alantur, [tu autem] gentilis (cùm oleaster esses]. i. agrestis olea, i. quum nullum adferres virtutū fructum, [insertus es] i. insitus (in illis) .i. inter ramos non defractos, & vnà cū illis factus es particeps siue consors radicis, & pinguedinis oliuæ. i. exuberantis gratiæ, quæ illi genti in patriarchis & prophetis donata est [noli gloriari]. i ne insolenter agas cōtra Iudęos, quòd ipsi abiecti sunt. Quòd si omnino volueris gloriari, ad repressionem insolentiæ tuæ dicetur tibi, quòd Iudæi sint natiui rami illius radicis, ex qua tibi succus suggeritur.

Dicis ergo, Fracti sunt rami, vt ego inserar. Bene Propter incredulitatē fracti sunt, tu autem fide stas, noli altum sapere, sed time. Si enī Deus naturalibus ramis non pepcit, ne forte nec tibi parcat

Dicis ergo) tu gentilis ex verbis meis obijcis pro te aduersus Iudæos, Effracti sunt rami) Deus permisit excidere Iudæos (vt ego inserar) vt, euentum notat siue consecutionem. (Bene) est approbātis, quod sub persona ethnici dixerat, bene. s. dicis tu gentilis, sed memineris per incredulitatem ramos esse fractos: tu aūt fidē adhuc persistis, & pmanes in radice. Noli altum sapere) i. ne superbias ne tibi placeas, ne efferaris animo [sed time) nequando & ipse excidas à fide, & excidaris ab olea, in quam insitus es. Commentarij istud sic explicant, vt pertineat ad singulos, quod & ipse textus satis indicat, vbi, [Dicis ergo] quod est singulare, & rursus [tu autem fide stas] sic in consequētibus, & tota natio Iudęorum haud quaquā excisa est, quare non id iubet timere ne tota gentium natio excidatur, sed singulos monet, singulorum è gentibus reprimere volens arrogantiam. Locus hic notandus est contra Buce. & Calui, impiè statuentes, hominem non posse excidere à fide & gratia semel accepta, Similem sententiam habet Apostolus prioris ad Cor. cap. 11. Qui stat, videat ne cadat. Et ad Galat. c. 6. Cōsidera teipsum, ne & tu teteris.

Si enim Deus naturalibus ramis) i. Iudæis pertinentibus ad radicem ipsa origine carnis (nō pepercit) sed propter incredulitatem excidit, vide tu gentilis ne quo modo fiat, vt nec tibi parcat, vide ne per superbiam indignum te prebeas gratia Dei & excidaris.

Vide ergo bonitatem & seueritatem Dei, in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatē

Dei, si permanseris in bonitate, alioquin & tu excideris. Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur. potens est enim Deus iterum inserere illos.

VIde ergo bonitatem] χρηστότητα habet Paulus.i.benignitatem, quæ est quædam promptitudo animi & propensio ad bene merendum de quopiã.Cui opponit ἀποτομίαν.quam noster interpres seueritatẽ vertit: ad verbũ autẽ sonat resectionẽ,ea est quoties res ad viuũ exigitur.

Si permanseris in bonitate] Chrysost. id est,si feceris quæ digna sunt illa Dei benignitate,hoc est,si præstiteris bonam vitam,& addit:non enim sola fides sufficit [alioquin & tu]qui modò ramus es, siue surculus insititius(excideris].

Sed & illi si non permanserint in incredulitate inserentur suæ oleæ. [Potens enim est Deus iterum inserere illos)Nam quod Iudæis bene velit Deus,id liquet tũ ex antiqua electione gentis Iudaicæ,tum quod ante dictum est, non ex mera Dei voluntate, sed ob incredulitatem ipsos reiectos esse. Istud subintelligendum relinquit Apostolus, alioquin non est plena hæc probatio:gens Iudaica si ad fidem redeat,iterum inseretur à Deo, quia non deest Deo potestas hoc faciendi. Obseruandum quoque est illud(iterum) Indicat enim Iudęos,quos inserendos dicit,fuisse in olea,adeoq; participes radicis & pinguedinis oleæ fuisse,& proinde credẽtes. Potest igitur quispiam à fide & pinguedine semel hausta excidere.

NAm si & tu ex naturali excisus es oleastro, et contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis ÿ qui secundum naturam, inserentur suæ oliuæ.

NAm si & tu ex naturali &c.] Sensus est. si tu extra carnalẽ propagationẽ Iudęorum, ad gentilitatem, quæ oleastro comparatur propter infœcunditatẽ, non autem ad oleam, cuius radix sunt Abraham, Isaac, et Iacob pertinens,gratuita tamẽ Dei miseriatione insitus es in pulchã & fœcundam oleam. quanto magis verisimile est, quòd Iudæi qui secundum carnem progeniti sunt ex patribus ad quos pertinent promissiones,inserentur suæ oleæ,Est argumentum à minori Naturam vocat carnalem propagationẽ.

NOlo enim vos ignorare fratres mysterium hoc vt non sitis vobisipsis sapientes,quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gẽtiũ intraret: & sic omnis Israel saluus fieri,sicut scriptũ est,veniet ex Siõ qui eripiat et auertat impietatem à Iacob.

NOlo enim vos ignorare &c.] pergit occurrere insolentiæ gentiliũ, quos fratres vocat.Quo magis inquit credaris. Iudæos tanquam naturales ramos rursus inserendos(mysterium]i.rem arcanam et paucis adhuc cognitam aperiam vobis, idque in hunc finem. [vt non sitis vobis ipsis sapientes, .i.ne insolentes sitis animiq; elatioris, ne nimiũ vobis placeatis propter vestri insitionẽ, & Iudæos propter ipsorum reiectionẽ despiciatis.Mysteriũ aũt hoc est, quod cæcitas ex parte tãtũ & ad tẽpus cõtigit in Israel, donec plenus numer᷑, quẽ Deus decreuit assumere ex gẽtibus intret,& ad fidẽ cõuertatur(Et sic)hoc est,vbi plenitudo gẽtiũ intrauerit[oĩs)i.tot᷑ Israel salu᷑ fiet(sicut scriptũ est c.59.Esa.veniet ex Siõ) Adduxit Apo. hoc testimoniũ iuxta versionẽ 70.sens᷑ ẽ.

E gente Iudaica secundum carnem nascetur, qui sit liberator gentis illius, hoc est, qui aboleat peccata Israelitici populi, qui secundum carnem à Iacob descendit. Hæc autem abolitio impietatis populi Israelitici, cum non sit peracta in conuersione Apostolorum, & paucorum illorum qui ex Iudæis crediderunt, (non enim propter paruas illas reliquias ad fidem conuersas, dicitur impietas abolita à populo Israelitico) consequitur prophetiam Esaiæ intelligendam esse, de futura restitutione ingentis multitudinis populi Israelitici, tantæ inquam multitudinis, vt propter eam posit dici totus populus Israeliticus esse restitutus, siue à toto populo impietas esse ablata.

ET hoc illis à me testamētum, cùm abstulero peccata eorum. Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: secundum electionem autem, charissimi propter patres. Sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio Dei.

ET hoc illis à me (dispositum) testamētum] tum demum implebitur [cùm abstulero peccata eorum) Chrysost. dicit istud futurum sub finem mundi. Idem habet Aug. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 29. Per Heliam inquit Thesbitem exposita sibi lege, vltimo tempore ante iudicium Iudæos in Christum verum esse credituros, celeberrimum est in sermonibus cordibusque fidelium.

Secundum Euangelium quidem &c.] Est occupatio, Ratione quidem & consideratione Euangelij. cuj pertinaciter aduersantur Iudæi, exosi sunt Deo & inimici propter vos. i. vestram salutem, vt hac occasione vos gentes recipiatis fidem: Sic Aug. de prædest. sanct. Et Amb. in comment. Aliter Chrysost. [propter vos]. i. occasione fidei vobis prædicatæ: siquidē gentium fides offendiculo fuit Iudæis, vt alienarentur ab Euangelio [Secundum electionem autem] id est. Si consideres Iudæos secundum rationem electionis, qua reiectis cæteris hominum nationibus, Deus patres eorum elegit, vt esset eorum Deus, & seminis ipsorū post eos, non sunt exosi Deo, sed electi: & proinde sentiendum est de Israele, quòd tanquam Deo charus adducendus sit tandem ad salutem, & non sit reiectus sine omni spe reparationis. Sunt inquam ratione diuinæ electionis chari Deo propter patres. i. propter promissiones factas patribus. Fuit enim patrum illorum primorum tanta commendatio apud Deum, tantaque merita ex Dei tamen gratia, vt propter eorū merita disponeret, ordinaret & promitteret se Deum fore seminis eorum post eos, sicuti fuerat Deus eorum.

Sine pœnitentia enim sunt dona Dei) quibus prosequutus est Abraham, Isaac, & Iacobo, inter quę dona est promissio et vocatio illa, quæ est secundum propositū Dei, de qua dictum est abundè cap. 8. huius Epistolæ. Amb. tamen interpretatur istud de gratia Baptismi, quam dicit esse sine pœnitentia, hoc est, non requirere luctum aut planctum, aut aliud opus, sed tātum ex corde professionem. Sed coactior est illa interpretatio, nec videtur huic loco cōgruere. Germanus sensus iste est: Tametsi in præsentiarum sit gens Iudaica exosa Deo, eò quòd reijciat fidem, propter primam tamē gētis illius electionem & patrum commendationem, perseuerat adhuc Dei beneuolentia erga illū. Nam vocationis qua secundū propositum siue secundum æternam prędestinationem aliquem vocauit, item donorū quibus secundum æternam prędestinationem aliquam promissionem semel donauit, nō potest Deū vnquam pœnitere ita vt propter hominum malitiam eam velit rescindere. Quare nec præsens Iudęorum

orum malitia impedire poterit, quo minus Deus præstet se Deum seminis Abrahe sicut promisit, Vbi nos habemus (sine pœnitentia) Græci legunt ἀμεταμέλητα.i. quorum non possit pœnitere eũ qui dedit aut qui promisit, quasi dicas impœnitibilia.

Sicut enim aliquãdo et vos non credidistis Deo, nũc autem misericordiam consequuti estis propter incredulitatem illorum, ita & isti nũc non crediderunt in vestram misericordiam, vt & ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim Deus omnia in incredulitate. vt omniũ misereatur.

Sicut enim olim vos gentes non credidistis Deo, nunc autem per misericordiam Dei & non per vestra merita adductæ estis ad fidem, propter incredulitatẽ illorum. Græcè est datiuus modi vel instrumenti, vnde Erasm. vertit per incredulitatem eorum.i. occasione incredulitatis Iudæorum. Ita & isti, id est. Iudæi nunc non crediderunt in vestram misericordiam.i. per vestri misericordiã. Est enim græcè similis datiuus ei qui præcessit. Sensus est: occasione misericordiæ vobis præstitæ.

Vt tandem exemplo misericordiæ vobis per fidem præstitæ etiam ipsi prouocentur ad fidem, & per fidem communẽ vobiscum misericordiam consequantur. (Conclusit enim Deus &c.) finit disputationem suam in eam sententiam à qua incœpit, Id enim primo &.2.cap. egit, vt ostenderet omnes, peccatores esse, Græcè est omnes non omnia, & sic aliquoties legit August. Sensus tamen idem est, nisi quòd omnia vehemẽtius est. Sẽsus est: sic visum est Deo dispensare vtriusque populi salutem, Iudæorum videlicet & gentium, vt permitteret vtrunque populũ suo vitio concludi siue constringi sub incredulitate & damnatione: Cõcludi inquam ne vlla ratione possit ex incredulitatis suæ vinculis se liberare, vt ipsius misericordia gratuita locum habere agnoscatur in vtroque populo, tam Iudęorum quàm Gẽtium, Atque ita vterque populus salutẽ suam Dei misericordię disceret adscribere, nõ viribus naturę aut legis doctrinæ. Aug. de gratia & libe. arb. ad Valent. c. 22. l. ita legit.

O altitudo diuitiarum sapientiæ et scientiæ Dei: quàm incomprehẽsibilia sunt iudicia eius, et inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi gloria in secula seculorum. Amen. Sapien. 9 e Esai. 40. d 2. Cor. 2. d

O altitudo diuitiarum sapientiæ Aug. capite. 22. de gratia & lib. arbit. refert hanc admirationem ad superiora, ad illud potissimùm: Conclusit Deus omnia &c. & ad illud: Sicut enim vos aliquãdo non credidistis &c. Sensus est: cũ mecum considero diuinæ dispẽsationis rationem, qua factum est vt gentes antè demonijs seruientes subitò ad gratiam Euãgelij vocarentur: Iudęi verò quibus ea peculiariter promissa videbatur, ab eadem exciderent, vt sicut horum lapsus occasio est salutis gentium, sic gentium

salus sit vicissim tandem occasio salutis Iudæorum. Cùm inquam hæc mecũ considero, quòd Deus vtrumque populum permisit concludi sub incredulitate &c. præ admiratione & stupore cogor exclamare (O altitudo) i. o profundũ siue profunditatẽ diuitiarum &c. Annotat Chrysost. Paulum ad exaggerandam sapientiã Dei duabus vocibus ad Epichasim facientibus fuisse vsum, nimirum diuitiarum & altitudinis. Nam altitudo siue profundum (est enim græcè βάθος) per se habet auxesin, & diuitiæ copiam sonat. Gemina fit amplificatio cum dicimus profundas diuitias. O igitur diuitias profundas diuitiæ & sapientiæ. Sapientiam Dei intellige, qua supremo iudicio suo agendorum ordinem decernit & statuit ordinans quid quoque tẽpore fieri velit, vtpote quòd hoc tempore velit relinquere gentes, Iudæos verò: eligere, postea relinquere Iudęos, & gẽtes eligere. Deinde rursus simul participes facere vtrosque communis salutis. Scientiam verò accipe diuinam vniuscuiusque rei cognitionẽ, qua videlicet cuiusque nationis ingenia clarissimè perspicit, vt possit recondita sua sapientia disponere & dispẽsare, quid cuiq; tẽpori, & cuique nationi cõueniat.

Quàm incomprehensibilia sunt] Græce est inscrutabilia, & sic subinde citat Hierony. Aug. quoque cap. 22. de gratia et libero arb. legit inscrutabilia, cuius vocis emphasim notauit Chrys. & post eũ Theop. Nõ tantum inquit Chrys. non cõprehendi sed nec scrutari quidem possunt, tanta est profunditas iudiciorum Dei. Et ininuestigabiles seu imperuestigabiles viæ eius. i. instituta & consilia eius, siue dispensationes (vt habet Chrysost.) quibus videlicet modo per misericordiam liberat, modo per seueritatem reijcit. Alludit Apostolus ad locum qui est apud Esaiam cap. 11. Et nõ est inuestigatio viæ eius, quemadmodum annotat Hieron.

Quis enim cognouit sensum Domini] Græcè est νοῦν i. mentem siue cogitationem. Rursus alludit ad ca. 40. Esaiæ. [Aut quis prior dedit illi] putant Apostolum referre locum, qui est apud Iob in principio ca. 41. Sensus est: quis vnquam vsquã gẽtium repertus est, qui Deo aliquid dedisset, quod non ab illo prior accepisset, vt videlicet remuneratio redderetur propter aliquid priùs Deo datum. Hunc locũ Lutherani adducunt contra merita operum, sed non recte, hoc siquidem tantum docet, non posse esse aliquod meritum apud Deum, cuius initiũ non sit ex Deo. Certe nihil vnquam quisquã dedit Deo, quod ab illo non accepit. Nam ex ipso omnia velut ex autore & proprijs omnium causa, & per ipsum. i. per eundem omnia, quæ semel esse cœperunt, perseuerãt, & conseruantur [& in ipso] perficiuntur & consummantur [omnia] quia perfectio omnium & finis, in ipso erit tunc, cũ Deus erit omnia in omnibus. Hoc modo ferè exponunt græci. Aug. aliũ habet modũ explicãdi, facit illo præpositionẽ (ex) propriũ Patri, (per) Filio, (in) Spiritui sancto. Vnde hinc colligit trinitatem personarum, & quia dicitur, ipsi gloria, nõ ipsis, colligi vnitatẽ naturæ.

CAPVT XII.

Bsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctã, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.

QVinque prima capita huius Epistolę plenissimã habent disputationẽ de iustificatiõe, deinde tractatur obiectiões aliquot natæ ex priori disputatione vsq; ad ca. 2. in quo cap. vsque ad c. 12. occurrit Apostolus scãdalo paucitatis credentiũ ex Iudæis, sic tamẽ vt multa interim explicet, quæ pertinent ad quæstionem de iustificatione. Quæ iam sequuntur, minus mo-

nus molesta sunt, eo quod non contineant disputationem vt priora sed doctrinam de moribus. Prior enim pars Epist. dogmatica inquit Chrysosto. posterior ethica est: sed multo interim iucundius hæc posterior pars legetur ab ijs, qui in dogmate sunt bene versati. Quare sæpius. 11. illa capita repetenda sunt. Habet quidem & in. 6. ca. item. 7. & 8. multa, quæ pertinent ad nouitatem vitæ, sed omnia tantum per occasionem dicit. Hic aût ex instituto agit de moribus.

Obsecro itaque vos] cum tanta inquit per misericordiam Dei vobis collata sint bona, (Gratuita enim Dei misericordia iustificati estis, adoptati in filios, instituti hæredes vitæ æternæ) per hanc ipsam misericordiam, qua saluati estis, de qua tam multa audistis in. 11. præcedentibus cap. obsecro vos, [vt exhibeatis corpora vestra hostiam] id est, vt mactetis affectus vestros corporeos, siue carnis cupiditates, eisque mactatis vos ipsos totos Deo offeratis, & consecretis in victimã, hostiam, & sacrificium vt velut semel dicatos Deo, non ad alios vsus vos accõmodetis. Discernens aût hostiam hanc à Iudaica, addit [viuentem] Iudæi brutam & mortuam pecudẽ immolant: vos Christianos offerre volo viuam hostiam: viuẽtem dicit secundum Chryso. ne quis putet quod præcipiat mactari corpora. Non enim corpus, sed vitium quod regnat in corpore mactandum est vt fiat hostia sancta, ab omni contagione aliena, & beneplacens, accepta Deo.

Rationabile obsequium vestrum] per appositionem dictum est. sensus est: exhibere corpora vestra hostiam viuẽtem quæ est rationalis cultus vester, rationalis cultus. cultus non corporeus qualis fuit hactenus Iudæorum in mactatione brutarum pecudũ sed rationalis in mente situs, & spiritualis. vester emphasim habet: qui est christianorum cultus. Interpres noster obsequium posuit pro sacrificio siue cultu. Græcè enim est λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. λογικὸν aûte rationale eo modo accipitur, quomodo in prima Petri vbi dicitur, rationale lac, pro spirituali. Obsecratio hæc Apostoli vehementissima est, & non potest non mouere, eum qui superiorum meminit, quæ. 11. cap. ab Apostolo disputata sunt. Neque Græcè est per misericordiam Dei, sed per miserationes Dei, in plurali numero, Rationem numeri annotauit Origenes putans in eo esse emphasim immensæ Dei misericordiæ, ac si dicat Apostolus: per immensam illã Dei misericordiã de qua tam multa dixi, obsecro vos, illa saltẽ vos moueat, illa istud impetret à vobis.

ET nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri, vt probetis quæ sit voluntas Dei bona & beneplacens, & pfecta: dico enim p gratiã quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatẽ, & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei.

Et nolite conformari huic seculo] explicatio est præcedentis sententiæ. Sensus est: ne configuremini siue ne accommodetis vos ad figuram seculi huius, vt videlicet pro arbitrio cupiditatum vestrarum vitam agatis, quemadmodum faciunt qui huic seculo dediti sunt: Sed potius per renouationem mentis (est enim græcè νοός) quam iam per fidem in Christum accepistis, transformemini in nouos affectus, [vt probetis] i. vt sic reddamini apti ad intelligendum, quid à vobis iustificatis per totam vitam requirat Deus. Quid gratum sit, beneplacitum & acceptũ Deo. Simile quiddã docet Ap. ad Eph. 5. pbantes quid sit beneplacitũ Deo.

Nisi enim mactauerimus cupiditates carnis nostræ, non possumus esse idonei, vt in actionibus nostris intelligamus, quæ sit voluntas Dei: sed quod nostro sensui vehemēter arridet, interpretamur id esse voluntatem Dei.

Dico enim per gratiam quæ data est nobis,] Est exponentis in specie quod dictum erat in genere de immolando corpore, de fugiendis huius seculi cupiditatibus. Sensus est: his verbis quibus nunc vsus sum, istud volo dicere, Imprimis ne quis plus sapiat &c. Alij aliter exponunt istud (dico) hoc modo: Dico.i. iubeo siue moneo, & vt monitioni suæ pondus addat, per gratiam inquit, hoc est, præcipio per authoritatem Apostolicam, quę mihi gratuitò Dei munere est concredita. Vocat autem Apostolatum, gratiam, modestiæ causa.

Omnibus qui sunt inter vos].i. cuique vestrûm quisquis is sit, siue gentilis, siue Iudęus, siue seruus, siue dominus &c. (Nō plus sapere) Sapere hoc loco non pertinet ad eruditionem, sed ad cogitationē & opinionem, veluti cùm quis effertur, & magnificè de se sentit. Non est ergo sensus: ne sitis curiosi in quæstionibus, sed ne quis nimium de se sentiat, sed vt quisque de se sentiat modestè, hoc est, quod dicit (ad sobrietatem).

Et vnicuique sicut diuisit Deus &c.] Istud (&) verisimile est redūdare & quædam latina non habent: vnicuique construitur cum verbo diuisit. Fides per metonymiam accipitur pro donis, quæ dabantur credentibus in Baptismo: Sic Chrysost. Sensus est, quisque de se modestè sentiat, iuxta mensuram doni in fide sibi collati, hoc est, (iuxta Ambro.) contineat se intra mensuram doni sibi commissi, nec tētet vendicare & arrogare sibi, quæ ad suam vocationem non pertinent. Quod dixit de adhibēda modestia in vsu donorum, id iam adhibita similitudine declarat.

1. Cor. 12. b Ephes. 4. d *SIcut enim in vno corpore, multa membra habemus, omnia autem membra non eundē actum habent: ita multi vnū corpus sumus in Christo, singuli autē alter alterius mēbra habentes donationes, secundum gratiam quæ data est nobis, differentes, siue prophetiam secundū rationem fidei, siue ministerium in ministrādo, siue qui docet in doctrina, qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate qui præest in solicitudine, qui miseretur in hilaritate.*

SIcut enim in vno corpore &c.] Verba facilia sunt [habentes donationes] grecè est charismata, quæ vox pertinet ad quęuis dona siue sint gratiæ gratis datæ, siue alia Sancti spiritus munera. Habētes ergo dotes secundum multiformem gratiam Dei, qua nobis hæc, alteri illa, pro beneplacito Deus distribuit [differētes] i. diuersas. Quare cùm ex Dei ordinatione sit inter fideles donorum differentia, debet fidelis quisque cū modestia vti dono sibi dato, & intra mensuram illius se continere.

Siue prophetiā &c.] Hîc in specie enumerat dona aliquot. Prophetiā nonnulli proprij nominis intelligunt. Alij accipiunt pro peculiari aliqua facultate interpretādi loca obscura scripturarum, potissimùm ea quæ pertinēt ad gratiam Christi & Euāgelium. Quomodo accipitur in priori ad Cor. cap. 12. [Secundum rationem fidei] hîc subintelligi debet verbum (dispensat) vt ibi, siue prophetiam, comma sit. Sensus est: si quis est propheta, vtatur dono prophetiæ secundum rationem

tationem fidei .i. secundum conueniẽtiam fidei .i. cõuenienter ad fidem, Grecè enim est ἀναλογία quam vocem Cicero vertit aliquoties cõuenientiã. Si accipiamus prophetiã propriè, quomodo Chrysostomus accepit in principio capitis 12 ad Cor. intelligendus est Apostolus monere, vt qui prophetat, prophetet secũdũ analogiam fidei, non secundum auguria & similia. Illũ enim sensum dat Chrisosto mus ad Corinthios dicens: quosdam sibi ascripsisse nomen verorum prophetarum, & verum prophetam imitatos per auguria & huiusmodi. Si verò prophetas accipiamus qui donum habẽt interpretandi scripturas, sensus est: si quis hoc modo ꝓphetet, videat ne quid dicat contra fidem. Chrisost. tamẽ secundũ rationem fidei refert ad prophetiam hoc sensu: si quis accepit donum prophetiæ, quæ licèt gratia sit, non tamẽ simpliciter effunditur, sed secundũ rationem .i. secundum proportionẽ siue modum vel mensuram fidei, is cum modestia vtatur illo dono, nec erumpat in ea quæ ad ipsius donum haud quaquam pertinent.

Siue ministeriũ] græcè est διακονία quę vox cõplectitur episcopatũ & sacerdotiũ, & alia ministeria Ecclesię in quocunque gradu & ordine. Cui ergo contigit huiusmodi ministerium, vtatur eo in ministrando cum modestia, non sibi placeat quod Dei minister est, sed fungatur sedulò officio suo ad omnium vtilitatẽ, sitque eo contentus.

Siue qui docet], i. docens vel doctor, qui facultatem habet optimè explicandi, siue dilucidè tradendi alijs quod bene nouit, vtatur is dono suo in docendo. Qui exhortatur] i. qui gratiam accepit popularitet & vtiliter exhortandi populum quamuis alioqui non multùm doctus, is totus versetur in exhortando. [Qui tribuit] commentarij istud ferè intelligunt de præfectis ęrario Christianorum, vt sensus sit: Qui constitutus est dispensator facultatum Ecclesiæ, siue collectarum, quas cõferũt fideles in sanctos pauperes, de quibus in priori Epist. ad Cor. c. vlt. & in poster. c. 8. talis distribuat in simplicitate. i. bona fide, sine personarum acceptione administret & dispenset sibi concredita.

Qui præest.] Qui in quauis congregatione constitutus est præses, is præsit in solicitudine. Quæ hactenus exposita sunt interpretes referunt ferè ad gratias gratis datas, quæ singulatim à Deo dispensantur & distribuuntur. Quæ sequuntur ad ad omnes pertinent.

Dilectio sine simulatione, odientes malum, adhærentes bono, charitate fraternitatis inuicẽ diligẽtes, honore inuicẽ ꝓueniẽtes, solicitudine non pigri, spiritu feruentes, domino seruientes, spe gaudẽtes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes. Amos. 5. d Ephes. 4. a 2. Pet. 4. c 1. Petr. 5. b Hebr. 13. a 1. Petr. 4. a

Dilectio sine simulatione] Dilectionẽ non simpliciter exigit, sed quæ sit sine simulatione. i. syncera & minimè fucata. Et quoniam dilectio quædam in malis etiam rebus est, qualis est lasciuorum, & eorum qui in rapinis eiusdẽ sunt animi: ab illa hanc, de qua loquitur, discernens, dicit (odientes malum) Chrysosto. notat emphasim seu potiùs epithasin in singulis verbis, quibus hic vsus est Paulus. Non enim dixit abstinentes à malo, sed odio quod malum est, prosequentes, neque simpliciter odientes, sed vehementer odientes, siue abhorrentes malum.

 Est enim

Est enim græcè ἀποστυγοῦντες, præpositio aũt ἀπὸ in cõpositiõe vehemẽtiã significat pcipuè apud Paulũ, vt docet Chry. allatis exẽplis. Nec simpliciter dixit adhærẽtes bono, sed adglutinemini bono. Græcè enim est κολλώμενοι. Ex græco quoq; patet bonũ & malũ hic referri, nõ ad personã, sed ad rẽ. Bonũ enim sumitur p honestate, malũ pro turpitudine seu vitio. [Charitate fraternitatis &c] Exẽplaria nostra fere habẽt charitatẽ, sed omnino verisimile est interpretẽ vertisse charitate, & à librarijs deprauatũ esse in charitatẽ. Est aũt mirabilis vis & energia in græcis vocib⁹, quã interpres noster nõ est assecut⁹, sed nec plenè Eras. qui vertit: Per charitatẽ fraternã, ad mutuo vos diligẽdos, ppẽsi p charitate fraternitatis græce ẽ vnica vox φιλαδελφία p diligẽtes græce ẽ φιλόστοργοι. Porro στοργὴ significat affectũ illũ pietatis aut charitatis, quo parẽtes tãgũtur erga liberos, ac vicissim illi erga eos; quo frater erga fratrẽ, cognatus erga cognatũ, hinc cõposita vox φιλόστοργος qui est ppẽso affectu erga parẽtes, cognatos, aut affines. E diuerso qui nõ tãgũtur huiusmodi pietatis aut charitatis affectu erga suos ἄστοργοι vocatur. Qua voce vsus est Paul⁹ in.1.c.hui⁹ Epist. ibi. Sine affectiõe. Vult ergo Paul⁹ hoc loco, vt Christian⁹ quisq; fraterno amore Christianũ quẽq; tãquã fratrẽ diligat, ac sentiat erga illũ dulces affect⁹, tales inquã affect⁹ quales sentiũt parẽtes erga liberos, ac illi vicissim erga illos, vt ex huiusmodi suaui & dulci affectu ppẽsus sit ad bene merẽdũ de quouis Christiano. [Honore inuicẽ pueniẽtes] hac quippe ratiõe & nascitur dilectio, & nata pdurat. Nõ dixit honorãtes aliũ ali⁹, sed honore pueniẽtes, quod maius est. Chry. honorẽ proprie accipit Eras. pro subsidio, vt moneat Romanos certatim se mutuò in præstandis officijs præcurrere, sed minus pbabile est, quod dicit quia hoc habet sequẽs particula (solicitudine) i. sedulitate & studio exhibendi alijs officiũ [nõ pigri] Ne grauatim inquit præstetis beneficia. [Spiritu feruentes] i. impetu quodã animi accẽsi ad bene merẽdũ de pximo vel cũ feruore spiritus & non deiecto aĩo, faciẽtes vestrũ officiũ [Domino seruiẽtes] nõ tãtũ pcib⁹ sed tota vita, sic sutor q ad Dei honorẽ studet alere familiã, seruit Deo: [Oratiõi instãtes] græce ẽ προσκαρτεροῦντες q sonat assiduã istãtiã. Assidua istãtia pseuerãtes in pcib⁹ [Necessitatib⁹] hebraica phrasi p angustia & inopia rei familiaris, (Sanctorũ) i. quorũlibet Christianorũ, est vocabulũ scholæ Christianorũ, sicut & nomen fratres, discipuli, & Christiani, (cõmunicãtes) impendendo res vestras. Cõmunicãtes dixit. nõ subueniẽtes secũdũ Chrys. quod cõmerciũ sit inter dantẽ & accipiẽtẽ, qui cũ fœnore recipit, qui subuenit pximo. Cõmunicantes ergo, impendendo res vestras. Hospitalitatẽ sectãtes) nõ expectãtes donec ad vos diuertãt peregrini, sed vltro venãtes & ambientes eos, & intrare cõpellẽtes. Et hîc notauit Chrys. emphasim verbi. Nõ enim dixit hospitalitatẽ facientes, sed sectãtes.

BEnedicite persequẽtibus vos, benedicite, & nolite maledicere. Gaudere cũ gaudẽtibus, flere cũ flentibus. Idipsũ inuicẽ sentiẽtes. Nõ alta sapiẽtes, sed humilibus cõsentiẽtes.

BEnedicite persequẽtibus vos) quæstio est an sit præcepti benedicere inimicis. cuius solutio petatur ex D. Tho. in 2. secũdæ, q̃st.25. vbi optime hãc rẽ explicuit, Et simul legatur Aug. in. 4. locis (vnde Thomas sua petiuit) videlicet de sermone Domini in mõte, de mẽdacio ad Consentiũ c.15, Epist. ad Marcellinũ, & in enchiridio c.73. quẽ locũ citat Tho. Benedicite] i. bene pcemini. [& nolite maledicere] i. male precari siue execrari. Solẽt eñi vulgo qui nõ possunt vlcisci iniuriã, deuouere diris eos, à quibus læsi essent. [Gaudere cũ gaudẽtibus &c.] Græco more dixit interps gaudere, p gaudete. Vsurpãt enim ipsi infinitiuum pro imperatiuo. Opina-

Opinatur Eras. quòd subaudiant [oportet. Simili fere tropo dicunt latini potissimum historici, fugere pro fugiebat, in quo subauditur(cepit) vel(solet) Vult ergo Apost. vt bona oia & mala aliorū cōmunia ducāt. & pinde nō aliter ac pprijs afficiātur. [Id ipsum inuicē sentiētes]sensus est eodē aio sitis alius erga aliū, vt idē quisque de alio quod de seipso sentiat, vnūquēq; Christianū solo Christo metiēs, nō opib', nō genere, nō eruditiōe, nō honoribus, & id gen' rebus alijs. Quēadmodū(ait Chry) afficeris erga diuitē, ita afficiaris erga pauperē: quēadmodū te ipsum magnū æstimas, ita & aliū quēuis. Græca dilucidi' verti poterāt hoc modo: Idē alij in alios, siue de alijs sētiētes, vel eodē aio alij i alios affecti. Multā rurs' Ap. de humilitate iculcāda diligētiā impēdit, vnde & sermonē iceperat. Verisimile eni est magnifice de se sēsisse Rom. tū ppter imperiū orbis. tū propter vrbē & alias ob causas, Nō alta sapiētes &c [Idē participiū grecè est quod modo vertit(sentientes) Sensus est: nō arrogāter de vobis ipsis sentiētes [Humilibus cōsentiētes]Humiles hic vocat nō modestos sed humilis sortis hoies veluti pauperes, ignobiles, idoctos, Plebęos: sic Chry. Cōsentiētes dixit interpres p obsecūdātes & accōmodātes vos: vult enī Ap. vt quisq; suę oblit' magnitudinis, descēdat ad affectus inferiorū, vt illis se accōmodet, & cū illis libēter cōuersetur.

Nolite esse prudētes apud vosmetipsos. Nulli malū p malo reddētes. prouidētes bona, nō tātū corā Deo, sed etiā corā oibus hoibus. Si fieri potest, quod in vobis est cum oibus hoibus pacem habētes.

Nolite esse &c]Sēsus est: ne pl' ęquo p arrogantiā tribuatis vobis ipsis. vt nec aliena eruditiōe, nec alieno consilio putetis vobis esse op'. (nulli malū p malo reddētes]nulli(Chry.)ne gētili qdē. Ethnicorū est maleficiū reddere p maleficio, siue par pari referre[puidētes bona &c] Sēsus est, quæ agitis bona sic agite vt pbētur nō solū Deo, sed etiā cūctis hoib', Iudęis & gręcis bene vero cōsequētur quid velit declarat Aposto. dicēs[si fieri potest, salua pietate & iustitia[cū oibus hominibus pacē habētes]ne vos pbeatis vlli causam belli siue dissidij siue Iudęo siue Gręco hoc est quod dicit[quantum in vobis est.

¶Nō vosmetipsos defendētes charissimi, sed date locū iræ: scriptū est enī: Mihi vindictā ego retribuā, dicit Dns. Sed si esuriierit inimicus tuus, ciba illū: si sitit, potū da illi, hoc enim faciēs carbones ignis cōgeres super caput eius. Noli vici à malo, sed vice in bono malū.

NOn vosmetipsos defendētes).i. vīdicātes, est eni participiū eiusdē verbi cui' est nomē quod infra vertit. vīdictā: Sed date locū iræ) i. vīdictę, & subauditur diuinæ)hoc est expectate dū Deus sumat vindictā, qui se vlciscitur, nō pmittit nec cedit locū iræ diuinæ, sed pręoccupat & anteuertit. Alij irā per tropū accipiunt p irato vt sensus sit cedite irato. Priori tamē interptatiōi magis cōsonat quod sequitur[mihi vindicta]Gręcè est mihi vīdicta nominādi casu atq; ita legit Hyer. aduersus Rufinū in Epist. cuius initium est pręlectis literis In cantico Moisis vnde locus iste desupt' est, vertit Hye. mea vltio quod dilucidi' est i. ad me ptinet vīdicādi officiū & ego hoc mun' vbi mihi videbitur exequar. Sed si esurierit inimicus tuus ciba illū)Græcè est ψωμιζε cuius verbi emphasim notauit Eras. Significat eni nō simpliciter pascere, sed indulgēter pascee veluri minutim aut frustatim cōciso cibo id quod apud nōnullos fit erga eos quibus fauetur in conuiuijs.

Hoc enim facies carbones ignis]hebraica figura hoc dixit pro carbonibus ardẽtibus[congeres]hoc est accumulabis siue coaceruabis[super caput eius] Sensus est Istud si feceris,totum illum inflammabis non ira autẽ odio,sed amore: Vult enim Apostolus beneficijs obruendum inimicum,quò tandem resipiscat & meritis lenitateque nostra victus,ex hoste fiat amicus. Vnde concludens caput hoc [Noli(inquit).vinci à malo] .i.à contumelia siue iniuria tibi illata: refertur enim ad rem, non ad personam.Sensus est:ne cõmitte vt prouocatus vel affectus iniuria, adducaris ad retaliandum malum,sed potiùs vince malum siue iniuriam tibi illatam(in bono).i.bene merendo de illo à quo læsus es: qui malefacta benefactis repensans efficit,vt inimicus resipiscens fiat amicus, is vincit malum bono.

CAPVT XIII.

1.Pet. 2.c
Sapien.6.a

Mnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi à Deo, quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt.

OMnis anima superioribus potestatibus &c.Erant in ecclesię nascentis exordio,qui putarẽt propter fidem in Christum exẽptos sese à subiectiõe magistratuũ ciuilium, & prætextu religionis detrectabãt principum iussa,sed & de Apostolis(vt refert Chrysost.) rumor increbuerat,quòd innouatores rerum essent, & omnia ad euertendum leges communes & facerẽt & dicerent. Vt igitur hunc rumorem inualidum reddat, & doceat Christianos propter religionem Christianam non exemptos ab obedientia præstanda potestatibus, nec Christum tollere politias,dicit (omnis anima) .i.quilibet homo,siue ethnicus sit siue Christianus,Sinecdoche est scripturę familiaris. [Potestatibus sublimioribus,]ad verbum est supereminentibus siue præcellẽtibus, quomodo interpres noster vertit.1.Petri 2.Est enim positiuus non comparatiuus. Per potestates aũt præeminentes intelligit homines authoritate publica præditos, siue reges sint siue principes, siue duces siue denique magistratus. Quisque ait Apostolus pareat potestatibus præcellentibus sibi præfectis.D.August.in Epistola ad Macedon.quæ est numero.54. Item Chrysost. in comment. huius loci, & veteres fere omnes interpræ[t]antur Apostolum de potestate seculari tãtum, quod & ipse textus satis indicat.Verũ aduertendum est, quod quamuis Apostolus de seculari potestate hic tãtum agat, ratio tamen qua illi parendum vult, cõmunis est etiã potestati Ecclesiasticæ, In potestatem ecclesiasticam imprimis cõpetit quod dicitur [nõ est enim potestas nisi à Deo]Quare sicut trãsgressores legum ciuiliũm rei sunt apud Deum,ita & transgressores legum Ecclesiasticarum.

Non est enim potestas]. s.præcellens, quæ non sit à Deo authore instituente: potestates ad rerũ publicarum administrationem,ne dissĩdia pugnas & confusionem pareat ἀναρχία siue rebellio, de qua pulchrè Chrysost.& hoc loco, & in commentarijs super cap.vlt.Epistolæ ad Heb.interpretans illud.Obedite præpositis vestris,vbi de obedientia præstanda magistratui Ecclesiastico sermo est.Annotauit Chrysost.quòd non dixit Apostolus, omnes principes ordinatos siue institutos à Deo,sed potestatem.Discernendum

nedum enim est inter hęc. Quāuis enim potestas sit à Deo, nō tamē à Deo authore est, quod Nero eam obtineat, aut alius quiuis tyrānus, licèt nemo ad potestatē perueniat nisi Deo saltē permittēte. Quę enim sūt) s. potestates & huiusmodi alia, illa sunt ordinata à Deo, vt à verbo (sūt) succedat cōma, siue hypostigma. Aperti' gręci habēt in feminino ordinatæ, vt intelligas ad potestates referēdū hoc modo Quę aūt sunt potestates ordinatę sunt à Deo. i. īstitutę cū certo quodā ordine obseruādo īter gerētes potestates, & eos quibus illi p̄sident. Cōmentarij recētiū illud (à Deo) constr..ūt cū verbo sunt, & multa philosophantur hoc loco, quomodo omnia Dei opera sint ordinata, sed nihil huiusmodi est in veterum comentarijs.

ITaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt: nam principes non sunt timori boni operis, sed mali: vis autem non timere potestatem? bonū fac, & habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: nō enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram, ei qui malum agit.

ITaque qui resistit potestati &c.] Quisquis non obedit iussis potestatis, is resistit ordinationi & iussis Dei. Qui verò Dei ordinationi resistūt siue non obediunt, etsi apertè se non opponāt illi, acquirunt sibi ipsis damnationem s. æternam. Sic Aug. Chrys. duplicem habet cōmentariū: prior est, damnationē sibi acquirunt apud magistratū. Alter est: aquirunt sibi damnationem apud iudicium Dei: qui non vulgares inquit pœnas reposcet, sed quàm maximas: qui cōmentarius indicat peccatum mortale, quamuis non tam apertè vt Aug. Cōmentarius. Cōmentarius Amb. habet, Vnusquisque enim suis operibus aut iustificabitur aut condemnabitur qui valde apertè significat peccatum mortale. Illa quæ sunt in textu Pauli vt [Dei ordinationi resistunt] Item (propter cōscientiā) valde terrere debēt: omnino enim sonant, transgressionem legum humanarū esse peccatum mortale. Nomen enim conscientiæ, vsurpat scriptura, vbi agit de peccato mortali, non sic cùm de veniali sermo est. Vnde & Ambro. exponens illud: Rectè inquit dixit Apostolus, subiectos esse debere magistratibus, non tantū propter iram i. vltionem præsentem, sed & propter futurū iudicium, quia si hic euaserint, illic eos pœna expectat, vbi accusante cōsciētia ipsa punietur: Sed & verbum (acquirunt) quod apud græcos est futuri tēporis facit pro futuro illo iuditio.

Nam principes &c.] Si istud (nā) causale est, valde p̄babilis est cōmentarius, qui damnationem accipit eam, quæ est apud magistratus, vel quæ eroganda est per magistratus: verum potiùs videtur esse noui argumēti initiū sicut frequēter apud latinos. Sensus est: pręterea est alia ratio, cur nō debetis detrectare iussa principum, vel cur vobis christianis non debet esse graue obedire magistratui Romanā is nō est cōstitut' vt terreat bonos sed malos, quales vos non estis. ad verbum in gręco est: nam principes non sunt terror siue timor bonorū operū. i. nō sunt formidādi bene agentibus sed malè agētibus.

Vis autem non timere potestatem]. i. mala quæ principes comminantur [bonum fac] i. bene viue. quod si feceris nō solùm liber eris à metu, quem præsefert princeps siue potestas secularis: verume-

etiam laudẽ & pręmia referes ab illa: ob hoc enim constitutæ sunt potestates, vt supplicijs malos cohibeant, & præmijs bonos honorẽt, atque id est quod sequitur [Dei enim minister est tibi in bonũ].i. magnas adfert tibi vtilitates, tantũ abest ait Chr. vt à bono remoretur te potestas, sed etiã faciliorẽ facit te ad virtutẽ

Si autem malum feceris] Si fur sis aut homicida, time, non enim sine causa gladium portat] .i. non vsurpat sibi gladiũ, quasi eo legitimè vti non possit, sed à Deo habet potestatem, pœnis corporalibus, etiam mortis, puniendi malefacta, vnde sequitur [Dei enim minister est vindex]i. vltor ad iram. Ei qui malum agit] vel pacem publicam turbans, vel honestatem vitæ communis lædens.

Ideoque necessitati subditi estote, non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam. Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum. cui vectigal, vectigal. cui timorẽ, timorem. cui honorẽ, honorẽ. Mat. 22. c

Ideoque necessitati subditi estote] Qui hodie ex græco vertũt, ad hunc modum transferũt. Ideoque necessitas est, vt subditi sitis. Cùm ita res sese habeat, necesse est, vt obediatis magistratui, non solum propter iram, de qua dixi in proximo argumento, sed etiam propter conscientiã. Colligit ergo in vnum duo argumenta, quibus prius est vsus. [Propter conscientiam] .i. ne polluatur conscientia vestra propter inobedientiam, & rea fiat apud Deum. i. ne sitis vobis conscij reatus violati magistratus. Est alius commentarius apud Erasm. in annot. iste videlicet: Ne sitis vobis conscij quòd alios prouocaueritis vestro exemplo ad inobedientiã. Verùm quia Paulus nihil egit de scandalo, relinquendus est posterior commentarius, & accipiemus conscientiam violati ordinis diuini.

Ideo enim & tributa præstatis] quasi mercedem operum ipsorum principum. Est argumentum à signo, quasi dicat Apostolus: hanc necessitatem obedientiæ prestandæ & subiectionis vos declaratis, & tanquam profitemini, dum tributa pẽditis principibus vestris, & iure penditis, [ministri enim Dei sunt in hoc ipsum seruientes) Aug. lib. 4. de doct. Christ. cap. 20 legit in hoc ipso perseuerantes. Gręcè est προσκαρτεροῦντες de qua voce diximus in explicatione illius: Orationi instantes: Sensus est: in hoc toti incumbunt & versantur, vt pacem & honestatem publicam tueantur, hoc est ipsorum studiũ & cura, vt vos tranquillè viuatis. Quare cũ sua ipsorũ negligentes, res communes curẽt, idcirco debetis illis tributa [Reddite ergo omnibus debita]i. & principibus, & regibus, & ducibus, deniq; vniuersis qui publica autoritate seu potestate præditi sunt: cui debetis tributũ, reddite trib. &c. Locus est ca. pcedẽti

Nemini quidquã debeatis: nisi, vt inuicem diligatis: qui enim diligit proximum, legẽ impleuit. Nã, Non adulterabis, Non occides, Nõ furaberis, Nõ falsum testimoniũ dices, Nõ cõcupisces, & si quod est aliud mãdatũ, in hoc verbo instauratur: Diliges pximũ tuũ sicut teipsum. Dilectio pximi, malũ nõ operatur. Plenitudo ergo legis ẽ dilectio Exo. 20. Deut. 5. b Leui. 19. Mat. 22. Mar. 12. Galat. 5. Iacob. 2.

Nemini quicquã debeatis &c.) Hactenus dixit Apostolus de obedientia

præstanda

præstāda magistratui,deq; soluēdo quod ei debetur:nūc deflectit ad exercitiū charitatis.quæ omnibus prǽstanda est,quāq; (cū omnibus & principib⁹ & aliis soluerimus)solā esse dicit, quæ nō desinat deberi.Soluite inquit cuiq; quod illi debetis,sic vt nemo posit vos admonere vllius debiti,excepto vno debito mutuæ dilectionis ; Agnoscere enim debetis , vos semper permanere illius debitores,quantumuis semel & iterū ac sæpius eā solueritis.Atque ad istud præstandum,hoc est ad indefesse mutuò vos diligendū, excitare debet rei vtilitas (qui enim diligit proximum) vera & christiana charitate is[legem impleuit).i. vita & operibus p̄stitit,quicquid lex præcipit, Sic August. cōtra Faustū.Verbum[impleuit] quāuis sit prǽteriti temporis tamē hebraica consuetudine ponitur quasi absolutū a tempore,impleuit.i.implet,& est in implendo.Difficultas hic est,quomodo diligendo proximū impleamus præcepta primæ tabulæ , siue totam legem , maximè cum dicat Saluator in duobus præceptis scilicet dilectione Dei & proximi hanc pendere.Respondet Augustinus rectè istud ab Apostolo dictum,quia dilectio proximi in se continet dilectionem Dei tanquam causam,quia nemo vera dilectiōe diligit proximum,nisi qui ipsum in Deo & propter Deum diligit. Si propter Deū diligit p̄ximū,ergo & Deū diligit. Quod aūt is qui proximū diligit,legē impleat, probo inquit Apostolus hoc modo. Nā illa[non adulterabis,non occides,nō furaberis , non falsum testimonium dices, non concupisces,& si quod est aliud mādatum) non solū ad secundam tabulam, quæ præscribit officia erga proximū, sed etiā ad primā tabulā,q̄ Dei cultū prǽscribit,pertinens , in hoc sermone instauratur.grǽcè est ἀνακεφαλαιοῦται quod ad verbū sonat recapitulatur.i. summatī cōprehēditur,& velut in cōpendio cōtinetur. Quū post Deū ipsi nobis debeamus esse propiores, & nos magis quàm alium quemuis diligere , rectè colligunt doctores in hac sentētia[diliges proximum tuum sicut teipsum) voculam (sicut) accipiendā esse similitudinarie, & non vt æqualitatē significet,vt videlicet nostri dilectio p̄posita intelligatur tāquā typus q̄dā,& forma,& exēplū dilectiōis proximi.

Aug.li.17 cōtra Faustū cap. 6.

Matt.22.

Aug.lib.8 de trinitate cap. 8,

Dilectio proximi malū non operatur] probat ratiōe quod dixerat,epilogū.i.totius legis cōpendiū esse in charitate.quia charitas malū nō operatur . intelligūt q̄dā,in proximū , Sed p̄babilior cōmētari⁹ est,qui absolute interp̄tatur:Charitas nō operatur malū.s.vllū p̄rsus.i. charitas nō patitur.vt qs ipsa p̄dit⁹ male viuat.Plenitudo ergo legis)i.p̄statio legis,siue exhibitio plena & ītegra legis, est dilectio.i.dilectio facit vt plene & integrè p̄stem⁹ legē. Ex hoc loco discim⁹ quòd ab aliqb⁹ ī hac vita impleatur lex.Sūt enī qui diligūt p̄ximū.Quod vero hîc calūniātur lutherani, verū quidē esse de p̄fecta dilectiōe , quod illa sit legis impletio,sed non de tali quā vllus mortaliū præstat . quodque Paulus loquutus sit de idæa dilectionis , siue de forma,siue specie quadā dilectionis,quēadmodum Plato proposuit idæam bonæ reipublicæ, quam nusquam reperire est, absurdum prorsus est,quod ex ipso textu plane cōuincitur.Cū enim Apo.hortetur Rom.ad mutuā dilectionē, palā est eū agere de ea dilectiōe,q̄ posūt hoīes p̄stare.

ET hoc scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere:nunc enim propior est nostra salus, quàm cū credidimus. Nox præcessit, dies autem appropinquauit.

ET hoc scientes tempus,quia] Pronomē(hoc)non refertur ad tempus,quū (tēpus)græcis sit masculini generis, pronomē vero(hoc)neutri generis, sed refertur ad admonitionē p̄cedetē de charitate q.d.Apo.Exercēda est nobis in vsu quotidiano charitas,eo magis quod iā tēp⁹ sit. Particula igitur(& hoc)vi habet amplificādi,quēadmodū cū dicim⁹:scortatur & hoc

in quadragesima. Dilucidius fuisset si vertisset, idque quũ nouerimus tempus. Erasm. ad sensum transtulit, præsertim cùm sciamus tempus, quia hora est, i.tempestiuũ est, nos iam excitari è somno ignauiæ, torporis, & negligentiæ, & nos sedulò præparare ad diem Domini iam appropinquantem.

Nunc enim propior est nostra] postquam magna pars vitæ peracta est nobis in cognitione Euangelij, propius adest nobis salus futuræ gloriæ.i.futuro seculo magis iam hoc tẽpore appropinquamus quàm quum inciperemus credere. Quare æquum est, vt quanta possimus vigilantia præparemus nos ad illum diẽ iudicij.

Nox præcessit, dies autem appropinquauit) Erasmus putat interpretem vertisse[processit] & errore librariorum ex processit factum esse præcessit. Certè Origenis interpres legit, nox promouit.i.ꝓcessit siue progressa est.i.nox maxima ex parte peracta est, & instat dies. Appropinquauit enim dixit pro appropinquat, more Hebraico. Noctem autẽ intelligit vitã præsentem, quæ plena est tenebris & erroribus: diem verò tempus iudicij, siue futuræ gloriæ. Interpretatio quàm dedimus est Ambrosij, Chrysost. Theoph. Aquinatis, & ferè omnium interpretum. Peculiarem huius loci commentarium habet Erasm. in annot. minimè malum. Per noctem ipse accipit tempus Moysi, quo veritas erat velata, vel ipsam doctrinam Mosaicam. Diem intelligit statum gratię, siue doctrinam ipsam Euangelicã. Eodem refert ea quæ præcedunt, (nunc enim propior est salus nostra) vt sensus sit. Iam nato Christo propior est salus, quàm olim sub Moyse: nunc enim illucescente Euangelio, palã offertur omnibus, quum olim promitteretur tantũ sub vmbris & figuris, hoc est quod dicit [quãtum quum credebamus] s.exhibendam.

Origenes Homel. 35

ABijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis. Sicut in die, honestè ambulemus: non in cõmessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione et æmulatione, sed induimini Dominũ IESVM Christũ, & carnis curã ne feceritis in desiderijs.

Luc. 21.f

Gal. 5.c 1. Pet. 2.a

Abijciamus ergo opera tenebrarum) i.opera quę formidant lucem, vt sunt vitia, (& induamur arma lucis.) Consequẽtia requirebat vt diceret, opera lucis, sed maluit dicere arma, vt ostenderet virtute eum, qui illam habet, optimè munitũ constitui aduersus insidias diaboli, Tanquam in die honeste ambulemus].i.quia dies aduenit, idcirco præstemus opera, quæ non reformidant lucem, quæ non puderet in medio foro ipso meridiano tempore agere.

Non in commessationibus) Vetat studium cõmessandi, & frequentiam, vnde plurali numero vsus est (Non in cubilibus & impudicitijs) Istud(&) epexegesin habet: exponit enim cubilia[Non in cõtentione)i.certamine ad honores adipiscendos, (& æmulatione) .i.inuidentia, Sed induimini Dominum Iesum Christum] verbo induendi Hebræi vtuntur ad significandam copiam. Loca obuia sunt in scripturis. Psal.64. Induti sunt arietes ouium, quod Hyeron. vertit: vestientur greges agnis.i. oues erunt fœtosæ. Et id quod sequitur, Valles abundabunt frumento.70.verterunt ad sensum. Nam ad verbum est, Valles vestientur frumento. Induere ergo Christum, est omnibus modis Christum repræsentare, & efficete vt ipse in moribus nostris per omnem vitam eluceat. Vult inquit Chrysost. nos Christo vndique circumdari velut vestimento,

mēto, vt in omnibus ipſius patientiam, humilitatē, modeſtiā referamus: Magna & admirabilis eſt hîc adhortatio Pauli, q̄ imprimis mouere debet ſacerdotes ſępe communicantes corpori & ſanguini Chriſti: ad hoc enim accedimus menſam Domini, vt hauriamus Spiritum Chriſti [Et carnis] i. corporis (curam ne feceris in deſiderijs] i. ad concupiſcentias. Licet nobis vti bono cibo & potu, ſed non ad voluptatē, non ad ſtudium gulæ, atque id eſt quod prohibet hîc Apoſtolus.

Gal.5.d 1.Pet.2.d

CAPVT XIIII.

INfirmum autem in fide, aſſumite: nō in diſceptationibus cogitationum: alius enim credit ſe mā ducare omnia: qui autē infirmus eſt, olus manducat.

INfirmum autē in fide aſſumite &c.] In hoc cap. agit Apoſt. de libertate Chriſtianorum, qua per Chriſtum liberati ſūt ab obſeruatione ceremonialium & iudicialium, ac tria ferè docet, Primò nullum diſcrimen ciborum aut dierum in lege præſcriptum, neceſſe eſſe ſeruare propter legem: Deinde qui de hac libertate rectè inſtituti ſunt, non debere ea abuti ad contemptum vel ſcādalum proximi, qui nondum de hac libertate firmam ſententiam habet. Poſtremò infirmiores, quibus nondum erat perſuaſum de iſta libertate, non debere iudicare alios firmiores, quos videbant negligere diſcrimina ciborum & dierum in lege præſcripta. His animaduerſis caput non habet difficultatem. Dicit ergo: Infirmum autē in fide] Illud [in fide] refertur ad [infirmum] non ad ſequens verbum (aſſumite) Senſus eſt: vos qui firmiores eſtis ſuſcipite eum qui nondum firmus eſt in fide. i. qui nondum ſatis inſtructus eſt de beneficio Chriſti, qui adhuc neceſſariam credit legis obſeruationem, ſuſcipite inquā eum. i. vobis adiungite fouendum & ne reijciatis eum.

Nō in diſceptationibus cogitationū] Id eſt, ne ſumatis cum eo anxias & moroſas diſputationes, ex quibus oriuntur mutuæ diiudicationes, ſed ſi locus ſit monendi, monete benignè: ſi non audiat, ſinite eum, & tolerate cum māſuetudine: non enim periculoſe errat.

Alius enim credit &c.] Declarat duobus exemplis quid ſibi velit. Qui firmiori inquit eſt fide [credit] i. exiſtimat, quæ ſignificatio notanda eſt propter locum ſequentem: Omne quod non eſt ex fide, Inſolens eſt ſermo, non ſolùm latinis ſed & Græcis: [Credit ſe manducare] pro eo, quod eſt putat ſibi licere māducare [oīa] i. quælibet. Alius rurſus qui eſt fide infirmior. Refertur enim non ad valetudinē corporis, ſed ad animę ſuperſtitionē (Olus manducet) Græcis eſt indicatiui modi, manducat. Porrò (olus) figuratè dixit pro quibuſlibet, quibus veſci licet citra dubium, eò quòd nihil herbarum in lege prohibitum fuit.

IS qui manducat, non manducantē non ſpernat: et qui non manducat, manducantē non iudicet. Deus enim illum aſſumpſit. Tu quis es qui iudicas alienū ſeruū? Domino ſuo ſtat aut cadit: ſtabit autē. potēs eſt enī Deus ſtatuere illū. Iacob.4.d

IS qui manducat &c. Id est qui quibuslibet vescitur, eò quòd nouerit sublatum esse discrimen ciborum in lege præscriptum, non contemnat infirmiorem, qui credēs legem adhuc ligare fideles, non audet vesci quibuslibet. Et qui non manducat sensu iā dicto .i. qui non audet vesci quibuslibet cibis, ex eo quòd putat legē adhuc obligare christianos ad discrimen ciborum in lege pręscriptum [manducantem non iudicet]. i. non damnet eū, quē videt vesci quibuslibet sine delectu, quasi trāsgressorem aut studiosum gulæ, Deus enim illum assumpsit. s. ad gratiam euangelij (quæ legis obseruationem non requirit) illū asciuit. Videtur aūt respicere Apost. ad charismata, quib⁹ tūpollebāt Christiani, ac si dicat, māducātē quęlibet Deus assumpsit, quod indè licet colligere q linguis loquatur & alijs gratijs polleat.

Tu quis es qui iudicas alienū seruum?) Ex comissura huius partis cum superiori, videtur Paulus obiurgare scrupulosū ad quem pertinēt priora. Chriso. motus ijs quę sequūtur, scilicet, domino suo stat aut cadit, putat Paulum conuertere sermonem ad eū qui est liberę conscientiæ.

Domino suo stat aut cadit].i. peccat, aut bene facit, [Stabit autem] Erasmus rectè vertit, imo stabit, vt sit corrigentis [potens enim est Deus statuere] hoc est stabilire & firmiorem reddere (illum) .s. qui nondum firmus est fide. Si sit obiurgatio scrupulosi: Sēsus est: Deus potest efficere, vt is qui vescitur qbuslibet sine delectū, libertate sua non abutatur ad luxū.

NAm alius iudicat diem inter diē, alius aūt iudicat oēm diē. Vnusquisq; in suo sensu abūdet. Qui sapit diem, Dn̄o sapit. Et qui manducat, dn̄o māducat: gratias enī agit Deo. Et q nō māducat, dn̄o nō māducat, et gratias agit Deo.

NAm alius iudicat &c.] Quemadmodū inquit in cibis, ita & in diebus distinguendis res sese habet. Nam hic quidem nempe infirmior fide, adhuc iudaico more discernit inter dies: hos quidem festos & solennes ducens, illos vero habens profanos. Alius vero de omni die perinde iudicat. & omnes pares habet, eo quod nouerit sublatum esse discrimen, quod lex constituit. Vbique hìc meminisse oportet, Apostolū non agere de ieiunijs, aut festis præscriptis consuetudine populi Christiani, aut lege vel traditione maiorū: sed de Iudaicis obseruationibus, de quibus & Philip. Melanthon & Bucer ista dicta esse accipiunt. Vnde ex isto loco non impugnant ieiunia Ecclesiastica, & dies festos: sed solùm imperiti faciunt id, vt nautæ, & vulgus indoctum.

Vnusquisque in suo sensu abundet] In hac quidem re & causa, in ista materia puta in obseruatione & neglectu dierum, in vsu & non vsu ciborū, neutri alteros iudicent, sed vtrique permittatur suo sensui, i. fruantur iudicio mentis suæ, & iuxta illud permittantur agere. Non suadet hic Apostolus infirmos in suo errore permanere, sed tantùm vult infirmitatem eorum à perfectioribus tolerari, donec ad meliora proficiant. Est hìc quęstio, cur tam mansuetè agat cum istis Iudaizantibus, cùm tam vehemens sit contra Galatas, quibus dicit: Si circuncidamini, Christus nihil vobis proderit: Rursus dies obseruatis, & mēses. & tempora, & annos, timeo vobis &c. Respondendū est in alio errore fuisse Galatas, in alio verò istos. Si quidem Galatę existimabant se iustos effici apud Deū per obseruationē legis Mosaicæ, atq; ita quod pręcipuū est in beneficio Christi, transcribebāt legi. Romani vero nō ita, sed per fidē se iustos agnoscebāt, vt patuit: vlteriùs autem putabāt legē Moysi, sicut in moralibus, ita in ceremonialibus retinendam & obseruandam fidelibus. Præterea Galatis res hæc satis declarata erat, & pdicata, & iculcata, Roman. nō itē. Quare illi inexcusabiles erāt. ad Gal. 5. ad Gal. 4.

Qui sapit diem).i. Qui descernit inter diem,

diē, putās legem nondum sublatam [Domino sapit] i. iudicat se facere gratū Deo, dum sua opinione id facit, quod in lege Deus præscribit. Alij particulam hanc ad vtrūque referunt, ad distinguentē, & non distinguentem, vt sensus sit: Qui vel de quouis die idē sentit, vel de alio atq; alio die aliter atque aliter sentit, vterque ad Domini honorem agit. Pro horum sentētia facit quòd huic parti nulla sit reddita cōtraria, cū edenti sit oppositus nō edēs. Et qui manducat] i. qui vescitur quibuslibet sine delectu [Domino mādu cat] i. ad Domini glorificationē id facit. [Gratias enī agit Deo, partim ob id quòd in vsum hominū sua largitate condiderit quēlibet cibū, partim quòd intelligit per Christū sublatum esse discrimen ciborum in lege præscriptum. Sententia hęc Aposto. referenda est ad id temporis, quo scripsit Apost. quo videlicet apud plerosque adhuc obtinebat opinio, legem seruandā esse cū euāgelio, & quo nulla adhuc à cibis abstinentia per Ecclesiā erat pscripta, nec vllæ ieiuniorum leges conditæ. Id sanè tēporis, qui præditus erat recta sciētia de abrogata lege per Christū vescebatur quibuslibet sine delectu, & ad Domini gloriam faciebat: verùm vbi præscripta est ab ecclesia certa ciborum abstinentia & ieiuniorum dies constituti, sine legitima causa eas leges violans, & vescens pro sua libidine quibuslibet, vtpote qui palàm affirmat omnia munda mundis, & non inquinare homines quod intrat in os] haudquaquam cēsendus est domino manducare, sed nec superiori illa sententia: Qui non manducat, manducantē non iudicet, rectè sese defendere potest, ne ab alijs iudicetur. Nā & causa in qua ipse versatur iā ab ecclesia pscripta est, & animus ipsius iā propria cōfessione patefactus, qui quādiu se non pdit in vsu rerū per se indifferētiū, de quibus loquitur Paulus, neminē iudicare possimus, propterea quod [vt inquit Aug] in huiusmodi rerum indifferentium vsu non contingat peccare, nisi mala conscientia, quæ soli Deo est cognita.

Gal. 5.
Gal. 4.
August. in qst. huius Epistolæ.

Et qui non manducat] i. qui abstinet à suilla carne & cęteris in lege prohibitis, vtens tantùm concessis in lege [Domino non māducat, & gratias agit Deo] partim quod tametsi quosdā cibos opinetur Deū negasse hoī, tā multiplices tamen & varios reliquerit quibus affluenter pascat corpus humanū: partim quòd diuinæ gratiæ auxilio sentit se posse temperare ab ijs, quæ sunt vetita.

NEmo enim nostrum sibi viuit, & nemo sibi moritur: Siue enim viuimus, Dño viuimus: siue morimur, Dño morimur: siue ergo viuimus siue morimur, Domini sumus. In hoc enī Christus mortuus est et resurrexit, vt et viuorū et mortuorū dominetur.

NEmo enim nostrū] i. Christianorum [sibi viuit &c.] verba facilia sunt. Probat Apo. speciē ex genere: homo verè Christianus oēs omnino vitæ suæ actiones, imò & mortē ipsam refert ad Domini gloriā, & nusquā se quærit: quare nec in rebus indifferētibus se spectat, sed Dominū suum, illius honorē & gloriam, qui ipsum acquisiuit sanguine suo.

¶ Tu aūt quid iudicas fratrē tuū? aut tu quare spernis fratrē tuū? Oēs enī stabimus ante tribunal Christi, scriptum est enī: Viuo ego dicit Dñs, quoniā mihi flectetur omne genu, & oīs lingua cōfitebitur Deo.

¶ Tu aūt &c.] dirigit sermonē ad infirmū Tu aūt o infirme quid iudicas fratrē tuū? quē vides vesci quibuslibet, & negligere discrimina dierū in lege pscripta? qd inq̃

iudicas eum tanquam intemperantem, & transgressorem legis, cùm Christus eius Dominus sit, non tu, cumque Christus eius futurus sit iudex? Aut etiã tu o firmior cur aspernaris & vili pendis fratrem tuum quem vides nondum negligere posse discrimina ciborum & dierũ? quid inquam eum tanquam superstitiosum superbè abijcis?

Omnes enim stabimus] ad verbum est sistemur: siue sistendi sumus ad tribunal Christi, vt ab illo tanquam à communi omnium iudice omnes iudicemur. Per tribunal iudiciariam potestatem significat. Quæstio hîc est, quomodo omnes stabimus ante tribunal Christi. quum Matt. 19. dicatur Apostolis? Sedebitis super sedes duodecim, iudicantes &c. Dicendum quòd omnes stabimus supple vt omnes adiudicemur vel præmio vitæ æternæ, vel supplicio mortis, non autem vt omnes discutiamur & examinemur: Sedebũt enim quidam cum Christo iudicaturi, vt habet locus ille Matthęi. [Scriptum est enim Esaiæ 45. rem hanc tam solicitè probat Apostolus, non quòd sit dubia, sed vt nos intenti in iudicium illud cui omnes sistemur iudicandi, hîc interim abstineamus à priuatis iudicijs, pręsertim in rebus indifferentibus, quæ per se & bono & malo animo fieri possunt.

Viuo ego dicit Dominus] i. per meipsum qui sum vita & fons vitæ, iuro, quòd non solùm natio Iudaica, sed omnes omnino mundi nationes prosternent se mihi. Prophetia hæc impleri cœpit in primo Christi aduentu, & consummabitur in secundo aduẽtu, tempore iudicij, quãdo & hostes ipsius vi coacti tanquam scabellum subijcietur pedibus ipsius. Et omnis lingua) i. omnis creatura rationalis (cõfitebitur Deo] hoc est externi signi professione testabitur me Christum esse Deum.

Itaque vnusquisque nostrũ pro se rationẽ reddet Deo.

Non ergo ampliùs inuicem iudicemus, sed hoc iudicate magìs, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum.

Itaque vnusquisque nostrûm rationẽ reddet] in eo iudicio de ijs quæ ipse gessit, non autem de ijs quæ alij gesserunt. Quare in hoc quisque solicitè inuigilare debet, vt ipse rectè agat, & aliorum vitã Deo diiudicandam relinquat. Quod hic dicit Apostolus. Vnusquisque pro se rationem reddet, quasi dicat non pro alio, non repugnat ei, quod ad Hebræos de præpositis scribit, quòd rationẽ ipsi redituri sint pro animabus subditorum, quia prælati non reddent pro subditis rationem, nisi quatenus ex neglıgentia officij ipsorũ subditi pereunt, patet hoc ex c. 3. Ezech. Cũ ergo cõserui sumus eiusdẽ Domini Christi atq; illi, qui pro se rationẽ redditurus sit, non autem pro alio, [Non ampliùs inuicem iudicemus: neque infirmus firmũ: neque firmus infirmũ iudicet (sed hoc iudicate magis] figuratè repetit idem verbum scilicet iudicate, sed in alio sensu, Iudicate i. curate, decernite hoc, & statuite apud vos, ne ponatis &c. Dirigit sermonem ad firmiores: Sensus est curate ne vestra libertate qua vescimini quibuslibet, pręstetis fratribus infirmioribus offendiculum, vel scandalum: ne licentia vestra offensi deterreantur à religione Christi, quã semel sunt amplexi, credentes eam irreligiosam vtpote diuinę legi per Moysen datę contrariã, hoc est quod dicit offendiculum: Neque exemplo facti vestri prouocati vescantur contra conscientiã quibuslibet, hoc est quod dicit scandalũ, si tamẽ inter hęc duo distinxit Apostolus. Chris: partem istam ad vtrumque refert, ad firmum videlicet & infirmum: neuter vestrûm in his legalibus seruandis vel nõ seruandis præbeat alteri offendiculum vel scandalum.

ad heb. 13

Scio

SCio & confido in domino Iesu, quia nihil cõmune per ipsum, nisi ei qui existimat quid cõmune esse illi cõmune est. Si enim ꝓpter cibũ frater tuus cõtristatur, iã non secũdum charitatem ambulamus. 1.Cor.8.d *Noli cibo tuo illum perdere pro quo Christus mortuus est.* Hebr.13

SCio & confido &c.)Pro confido græcè est πέπεισμαι, quam vocem hoc loco Chrysost. interpretatur per πληροφορῶ.i.plenissimè persuasus sum, & dicit Apostolum duabus his vocibus vsum ad maiorem rei asseueratione. Præpositionẽ(in)loco(per)positã dicit,hoc sensu: scio & plenissimè doctꝰ sum per Dominũ Iesum,siue à Domino Iesu.i. cęlesti oraculo edoctus sum. Secundum huius commentarium infirmi illi(vt videtur)cessare debuissent accepto oraculo diuino de abijcienda illa scrupulositate sua. Interpres noster vocabulum πέπεισμαι accepit,nõ vt plenã certitudinẽ significet, sed cõfidentiã, in qua significatione etiã accipit Ambro:atque hæc significatio magis congruere videtur præsenti loco, quàm altera illa. Nam licèt Paulus de his omnibus diuinitus edoctus fuerit, id tamen non videtur hic agere apud nouitios Romanos. Sẽsus igitur est:scio vel potiùs confido(vt sit mitigantis)[in Domino Iesu]i.fretus bonitate diuina. De verbo πέπεισμαι vide octauum caput in enarratione illius loci : Certus sum enim quia neque mors &c.

Quia nihil commune] .i.nullum cibi genus cõmune est. Iudæi cibos communes vocant,quibus passim gẽtiles omnes vtuntur, quæ quoniam multis cibis impuris vtuntur secundum legem,hinc(cõmune)significat immũdũ vel vetitũ. De hac voce vide Hier.in cõment. super ca. 13.Matth.enarrantem illud. Nihil quod intrat in os &c.De cibis antiqua est quæstio,an aliqui ex se mali sint,tãquam orti à malo principio?quæ hæresis est Manichęorum. Alia quæstio est,an aliqui cibi sint immundi,non quidem ex se siue natura sua,sed propter typum rerum immũdarum,& sic vetiti in typica lege Moysi: de hac in præsentiarum sermo est. De altera agitur in priori Epist.ad Thim.ca.4. qui locus cum isto conferendus est,vt appareat diuersitas. Nihil ergo cõmune.s. propter significationem,quomodo quędam erant communia siue immunda,durante lege Moysi.Quod sequitur (per ipsum) exponit Ambr.i. beneficio Christi, qui immundiciam omnem,quæ erat significationis causa instituta in lege,sustulit, liberans credentes à seruitute legis Mosaicæ.Theoph.Chrys.& Orig.legũt,nihil commune per seipsum.i. per se, hoc est,natura sua.Sed prior lectio melior est quia disputatio hîc est de immundicia legali non autẽ de ea quæ sit ex natura rei, tametsi per legem nullum cibi genus iam sit immundum, idque beneficio Christi, tamen fieri potest propter errorem conscientiæ,quo quis falsò existimat quosdã cibos adhuc vetitos lege, vt sit illi cibus immundus contaminaturus edentis conscientiam,& si reuera non sit immundus. Ex hoc loco discimus cõscientiam erroneam obligare,non quidem ad faciendũ secundum eam,sed ad non agendum cõtra eam.

Si enim propter cibum &c.)Græcè est si verò.Arguit firmum:si tu firme magis habes rationem cibi cuiuslibet quàm fratris.i.si aduertens fratrẽ ex vsu cibi huius aut illius,quem putat lege vetitũ adhuc, in animi tristitiam,molestiam,seu inquietudinem conijciendum, nõ abstines tamen à cibo illo,consequitur quòd nõ ambules secundũ charitatem,sed lædas charitatem, [Noli cibo tuo] qui reuera res

Q indif-

indifferẽs est[illum pdere]quẽ tanti fecit Christus, vt p illius salute mortẽ obierit.

NOn ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est enim regnũ Dei esca & potus, sed iustitia et pax, & gaudiũ in Spiritusancto: qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hoĩbus.

NOn ergo blasphemetur].s.ab his qui foris sunt.i.à gentilibus[bonum nostrum]i.religio nostra. & pietas christiana, dum vident alios contemnere alios propter cibos. Nec est quod dicas mihi, te ad vsurpandam promiscuè libertatem istam per Christum donatam vrgeri necessitate & ratione regni Dei.

Non est enim regnũ Dei esca & potus) Interpretes variè exponunt hîc regnum Dei: Optimus cõmentarius est vt sit substantia, & præcipua ratio religionis Christianæ, vt sit ferè idem quod bonum nostrum. Esca ergo & potus]i. vsus ciborum & potus, [non est regnũ Dei] .i.non est potior pars nostræ religiõis seu pietatis. Res hæ cũ sint ĩdifferẽtes in ijs nõ est positũ prĩcipale religiõis nostræ, sed positũ est in exercitio siue obseruatiõe iustitiæ, (qua & Deo debita pstatur obediẽtia, & tribuitur proximis quod ipsis debetur)& in obseruatione pacis siue in pacifico cũ proximis conuictu. Moneri hîc debent turbatores familiæ, quibus curæ non est, an lites surgant an non. Sed consistit regnum Dei in lætitia quam parit pax, siue pacificus ille conuictus. Horum autẽ bonorum.s.iustitiæ. pacis & gaudij, quia author est Spiritussanctus, idcirco Apostolus hoc significare volens, addit[in Spiritu sancto(in)hebræorũ more, p(p)posuit. Qui enim in hoc]i. in Spiritu sancto, hoc est, qui nõ de cibis cõtẽdit, sed ea potissimũ sectatur quæ pertinent ad iustitiã, ad pacẽ &c. quæ res sunt spirituales, quæque homini à Spiritu sancto contingunt: qui inquam hæc sectatur, & per ea siue illorũ studiũ seruit Christo, is placet Deo, & hominibus. Ponit Apostolus hoc loco differentiam inter res indifferẽtes. quales sunt esca & potus, & res quæ per se sunt ad salutẽ necessariæ, quales sunt iustitia & pax: quòd obseruatio eorũ quæ pertinent ad iustitiam, sic requiratur ad regnum Dei (i. ad hoc vt Deus regnet in nobis credẽtibus) vt non sit licitum vnquã illa prætertire: vtpote in quibus regnũ ipsum sit secundũ naturã suã positũ. Obseruatio autem indifferentium possit frequenter prætermitti, vtpote in qua non est positum per se & substãtiã suã regnũ Dei: Agit enim Apo. aduersus perfectiores, qui libertate à Christo donata abutebantur:

Ostendens ea tantũ esse vrgenda & nunquam prætermittenda, in quibus per se positũ est regnũ Dei: ea vero esse illa, quę per se continent iustitiã. Cæterũ res quasdam medias, qualis est libertas vescendi quibuslibet cibis, nõ ita vrgendas, sed debere gubernari ex cõsilio & ratione charitatis. Quare hæc Pauli doctrina nihil aduersatur legibus Ecclesiasticis de abstinentia & delectu ciborum, aut de similibus indifferentibus: sed tantùm declarat regnum Dei posse consistere sine vsu libertatis à seruitute legis per Christum donatæ fidelibus: id quod Apostolus. 1. ad Cor. ca. 8. in simili planè argumento versans docet. Esca nos nõ commendat Deo &c. Agit igitur hîc Paul⁹ nõ de abstinẽtia cibi, aut spõte aut ex præscripto suscepta: sed de libertate vtẽdi quouis cibo, negãs regnum Dei positum esse in huiusmodi libertate. Quod si contendas Apost. doctrinam accipiendã pariter de vsu cibi & abstinẽtia, vt doceat neque in vsu ciborum, neque in abstinentia positum esse regnum Dei: æquè nihil aduersabitur doctrina hæc Pauli legibus Ecclesiasticis de abstinẽtia & delectu ciborum, quia quãquam neque in abstinentia, neque in libero vsu cuiuslibet cibi p se cõsistat regnũ Dei, potest tamẽ cõsistere secũdario in abstinẽtia cibi, quaten⁹ per abstinẽtiã, siue

ſiue ſpontaneã ſiue præſcriptã, Deo ſubijcimur: videlicet dũ per eam carnis cõcupiſcentias refrenamus, dũ quod aduerſus Deũ deliquimus, in nos per abſtinẽtiam vindicamus: dũ denique per abſtinentiã ſpiritũ alacriorẽ reddimus ad cultũ Dei. Hoc nãq; modo accepta abſtinẽtia, actus virtutis eſt, & in hoc fallũtur qui ſcribũt cõtra ieiuniũ Eccleſiaſticũ, quòd cõſiderãt illud vt eſt nuda abſtinẽtia à cibo, nõ relata ad aliud bonũ, nõ imbuta fide vel charitate, quale ieiunium certũ eſt, rẽ eſſe indifferentẽ, nec pertinere ad regnũ Dei, nec cõmendare nos Deo: Sed tale nõ eſt ieiuniũ Eccleſiaſticũ. Q̃uo verò referatur ieiuniũ ab Eccleſia, vel à ratione imbuta fide, pleniùs diximus, in ca. 29. Eſaię cùm exponeremus illud: Timuerunt me man dato hominum.

ITaq; q̃ pacis ſunt ſectemur, et quæ ædificatiõis ſunt, inuicẽ cuſtodiamus, noli ꝑpter eſcam deſtruere opus Dei. Oĩa quidẽ ſunt mũda, ſed malũ eſt hoĩ, qui per offendiculũ mãducat. Bonũ eſt nõ mãducare carnẽ & non bibere vinũ, neq; in quo frater tuus offenditur, aut ſcãdalizatur, aut infirmatur.

ITaque quæ pacis ſunt) Non vrgeamus importunè ea, quæ pertinent ad libertatis nobis per Chriſtũ conceſſæ declarationem, ſed ea ſectemur, quæ pertinẽt ad mutuã pacẽ & ædificationẽ, quæ pertinẽt ad ſucceſſum Euangelij & ꝑmotionẽ corporis Chriſti, vt omnes coaleſcamus in vnum. [Noli propter eſcã] quæ reuera eſt res indifferẽs, etiã iuxta tuã opinionẽ. Alloquitur Apoſt. firmũ (deſtruere opꝰ Dei) i. ſalutẽ fratris iuxta Chryſ. Metuebat Paulus ne infirmi iſti relaberentur in Iudaiſmũ, offenſi licẽtia aliorũ. Opus ergo Dei i. fidẽ & pietatẽ Chriſtianã in iſtis infirmis vel inchoatã (quod optimũ eſt) ędificiũ Eccleſię: nã ꝓceſſit mẽtio ędificatiõis.

Omnia quidem ſunt munda] vox mũda opponitur cõmunibus: agitur enim contra Iudaiſantes, non contra Manichæos. Sic quidem res habet vt antè diximus, quòd quilibet cibus iam mundus ſit, & quibuſuis veſci liceat, idque beneficio Chriſti, qui abſtulit diſcrimen ciborum lege pręſcriptũ, tamen malũ eſt & peccatum, homini edere cibum aliquem quantũuis licitũ, ſi ad illius cibi eſum frater infirmior ſit offendendus.

Bonum eſt non manducare carnem] loquitur Apoſt. de genere, vt meliùs doceat de ſpecie. Sẽſus eſt, gratum eſt & acceptum Deo, ſi quis non ſolùm à ſuilla, ſed ab omni carne abſtineat, ſi carnis eſus ſit futurus offendiculo fratri: Et bonum eſt, ſi quis à vino prorſus abſtineat, quando vini potus futurus eſſet offendiculo fratri. Et vt in ſumma dicam, bonũ eſt abſtinere ab omnibus omnino eſculentis & poculentis, & breuiter omnibus quæ poſſunt vergere in offenſionẽ proximorum. Inter tria hęc vocabula, offenditur, ſiue (vt meliùs legit Ambr.] offendit, ſcandalizatur, & infirmatur, quidam ita diſtingunt: offenditur. i. prorſus alienatur, excidit vel ſubuertitur à religione: Scandalizatur. i. exemplo prouocatur ad edendum contra conſcientiam: Infirmatur. i. adducitur in aliquam conſcientiæ dubitationem.

TV fidem habes penes temetipſum, habe coram Deo. Beatus qui non iudicat ſemetipſum in eo quod probat. Qui autem diſcernit, ſi manducauerit, damnatus eſt, quia nõ ex fide. Omne autem quod non eſt ex fide, peccatum eſt.

Tu fidem quam habes: & cætera) Arguit adhuc firmum, & eſt velut

indifferēs est[illum pdere]quē tanti fecit Christus, vt p illius salute morte obierit.

NOn ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est enim regnū Dei esca & potus, sed iustitia et pax, & gaudiū in Spiritusancto: qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hoībus.

NOn ergo blasphemetur].s.ab his qui foris sunt.i.à gentilibus[bonum nostrum]i.religio nostra.& pietas christiana, dum vident alios contemnere alios propter cibos. Nec est quod dicas mihi, te ad vsurpandam promiscuè libertatem istam per Christum donatam vrgeri necessitate & ratione regni Dei.

Non est enim regnū Dei esca & potus) Interpretes variè exponunt hic regnum Dei: Optimus cōmentarius est vt sit substantia, & præcipua ratio religionis Christianæ, vt sit ferè idem quod bonum nostrum. Esca ergo & potus]i.vsus ciborum & potus, [non est regnū Dei] .i.non est potior pars nostræ religiōis seu pietatis. Res hæ cū sint idifferētes in ijs nō est positū pricipale religiōis nostræ, sed positū est in exercitio siue obseruatiōe iustitiæ, (qua & Deo debita pstatur obediētia, & tribuitur proximis quod ipsis debetur)& in obseruatione pacis siue in pacifico cū proximis conuictu. Moneri hic debent turbatores familiæ, quibus curæ non est, an lites surgant an non. Sed consistit regnum Dei in lætitia quam parit pax, siue pacificus ille conuictus. Horum autē bonorum.s.iustitiæ.pacis & gaudij, quia au thor est Spiritussanctus, idcirco Apostolus hoc significare volens, addit[in Spiritu sancto(in)hebręorū more p(p)posuit. Qui enim in hoc]i.in Spiritu sancto, hoc est, qui nō de cibis cōtēdit, sed ea potissimū sectatur, quæ pertinent ad iustitiā, ad pacē &c. quæ res sunt spirituales, quæque homini à Spiritu sancto contingunt: qui inquam hæc sectatur, & per ea siue illorū studiū seruit Christo, is placet Deo, & hominibus. Ponit Apostolus hoc loco differentiam inter res indifferētes, quales sunt esca & potus, & res quæ per se sunt ad salutē necessariç, quales sunt iustitia & pax: quòd obseruatio eorū quæ pertinent ad iustitiam, sic requiratur ad regnum Dei (i.ad hoc vt Deus regnet in nobis credētibus)vt non sit licitum vnquā illa præterire: vtpote in quibus regnū ipsum sit secundū naturā suā positū. Obseruatio autem indifferentium possit frequenter prætermitti, vtpote in qua non est positum per se & substātiā suā regnū Dei: Agit enim Apo.aduersus perfectiores, qui libertate à Christo donata abutebantur: Ostendens ea tantū esse vrgenda & nunquam prætermittenda, in quibus per se positū est regnū Dei: ea vero esse illa, quę per se continent iustitiā. Cæterū res quasdam medias, qualis est libertas vescendi quibuslibet cibis, nō ita vrgendas, sed debere gubernari ex cōsilio & ratione charitatis. Quare hæc Pauli doctrina nihil aduersatur legibus Ecclesiasticis de abstinentia & delectu ciborum, aut de similibus indifferentibus: sed tantùm declarat regnum Dei posse consistere sine vsu libertatis à seruitute legis per Christum donatæ fidelibus: id quod Apostolus.1. ad Cor.ca.8.in simili planè argumento versans docet. Esca nos nō commendat Deo &c. Agit igitur hic Paul⁹ nō de abstinētia cibi, aut spōte aut ex præscripto suscepta: sed de libertate vtēdi quouis cibo, negās regnum Dei positum esse in huiusmodi libertate. Quod si contendas Apost. doctrinam accipiendā pariter de vsu cibi & abstinētia, vt doceat neque in vsu ciborum, neque in abstinentia positum esse regnum Dei: æquè nihil aduersabitur doctrina hæc Pauli legibus Ecclesiasticis de abstinētia & delectu ciborum, quia quāquam neque in abstinentia, neque in libero vsu cuiuslibet cibi p se cōsistat regnū Dei, potest tamē cōsistere secūdario in abstinētia cibi, quaten⁹ per abstinētiā, siue

siue spontaneā siue præscriptā, Deo subijcimur: videlicet dū per eam carnis cōcupiscentias refrenamus, dū quod aduersus Deū deliquimus, in nos per abstinētiam vindicamus: dū denique per abstinentiā spiritū alacriorē reddimus ad cultū Dei. Hoc nāq; modo accepta abstinētia, actus virtutis est, & in hoc fallūtur qui scribūt cōtra ieiuniū Ecclesiasticū, quòd cōsiderāt illud vt est nuda abstinētia à cibo, nō relata ad aliud bonū, nō imbuta fide vel charitate, quale ieiunium certū est. rē esse indifferentē, nec pertinere ad regnū Dei, nec cōmendare nos Deo: Sed tale nō est Ieiuniū Ecclesiasticū. Qūo verò referatur ieiuniū ab Ecclesia, vel à ratione imbuta fide, pleniùs diximus, in ca. 29. Esaię cùm exponeremus illud: Timuerunt me man dato hominum.

ITaq; q̄ pacis sunt sectemur, et quæ ædificatiōis sunt, inuicē custodiamus, noli ꝓpter escam destruere opus Dei. Oīa quidē sunt mūda, sed malū est hoī, qui per offendiculū mādu cat. Bonū est nō mādučare carnē & non bibere vinū, neq; in quo frater tuus offenditur, aut scādalizatur, aut infirmatur.

ITaque quæ pacis sunt) Non vrgeamus importunè ea, quæ pertinent ad libertatis nobis per Christū concessæ declarationem, sed ea sectemur, quæ pertinēt ad mutuā pacē & ædificationē, quæ pertinēt ad successum Euangelij & ꝓmotionē corporis Christi, vt omnes coalescamus in vnum. [Noli propter escā] quæ reuera est res indifferēs, etiā iuxta tuā opinionē. Al loquitur Apost. firmū (destruere op' Dei) i. salutē fratris iuxta Chrys. Metuebat Paulus ne infirmi isti relaberentur in Iudaismū, offensi licētia aliorū. Opus ergo Dei i. fidē & pietatē Christianā in istis infirmis vel inchoatā (quod optimū est) ędificiū Ecclesię: nā ꝓcesśit mētio ędificatiōis.

Omnia quidem sunt munda] vox mūda opponitur cōmunibus: agitur enim contra Iudaisantes, non contra Manichæos. Sic quidem res habet vt antè diximus, quòd quilibet cibus iam mundus sit, & quibusuis vesci liceat, idque beneficio Christi, qui abstulit discrimen ciborum lege pręscriptū, tamen malū est & peccatum, homini edere cibum aliquem quantūuis licitū, si ad illius cibi esum frater infirmior sit offendendus.

Bonum est non manducare carnem] loquitur Apost. de genere, vt meliùs doceat de specie. Sēsus est, gratum est & acceptum Deo, si quis non solùm à suilla, sed ab omni carne abstineat, si carnis esus sit futurus offendiculo fratri: Et bonum est, si quis à vino prorsus abstineat, quando vini potus futurus esset offendiculo fratri. Et vt in summa dicam, bonū est abstinere ab omnibus omnino esculentis & poculentis, & breuiter omnibus quæ possunt vergere in offensionē proximorum. Inter tria hęc vocabula, offenditur, siue (vt meliùs legit Ambr.) offendit, scandalizatur, & infirmatur, quidam ita distingunt: offenditur. i. prorsus alienatur, excidit vel subuertitur à religione: Scandalizatur. i. exemplo prouocatur ad edendum contra conscientiam: Infirmatur. i. adducitur in aliquam conscientiæ dubitationem.

TV fidem habes penes temetipsum, habe coram Deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est, quia nō ex fide. Omne autem quod non est ex fide, peccatum est.

Tu fidem quam habes: & cætera) Arguit adhuc firmum, & est velut

occupatio. Quòd si obijcis omnino vrgeri te, vt fidem siue scientiam quam habes de ciborum libertate, declares aliis? respondeo satis esse, si illam libertatem agnoscas cum gratiarum actione tibi datam, ac propria conscientia & Deo testibus contentus, illam non iactites cum ostentatione fratribus perniciosa. Putat Chrysost. quòd firmi illius temporis, affectu inanis gloriæ ostẽtabãt se, & quòd Apostolus hunc affectum hic arguat. [Quam] relatiuũ apud græcos abest, & est omnino sermo viuidior omisso [quã]. Post verbum [habes] ponendum est cõma. Tu fidem habes i. tu bene es institutus, sed fidem tuam habeas penes te .i. serues eam occultam coram Deo, ne intempestiuè eam prodas.

Beatus qui nõ iudicat).i. qui non condemnat (seipsum in eo quod probat).i. in eo quod statuit agẽdũ esse, hoc est, qui in licitis & cõcessis quæ statuit agẽda esse, abiectis vel cõtemptis scrupulis omnibus, libera & bona conscientia procedit. (Qui autem discernit) græca vox διακρίνομαι anceps est ad discernere diiudicare, & ambigere. Chryso. interpretatur, qui cum dubio edit: Sic & Oecum. Amb. qui discernit interpretatur, qui diiudicat seipsum. Chrysost. ergo accipit istum dãnari, quia facit contra conscientiam: eodem recidit illa expositio secundum nostram lectionem. Qui adhuc inter cibos discernit, & quosdam iudicat adhuc vetitos, si ederit eos cibos, quos iudicat vetitos, tametsi reuera vetiti nõ sunt, damnationi se reddidit obnoxium, quia edit non ex fide. i. non ex credulitate aut persuasione quòd licitus sit cibus ille. Sic fidẽ interpretatur Am. Chry. verò & The. fidẽ accipiũt pro fiducia cõsciẽtię qua scilicet conscientia cõfidit licitũ esse quod agit. Eandem ferè habet sententiam hæc explicatio Chrys. & Theop. cum illa, quæ est Ambrosij. Quod hoc loco dixit Apostolus fidem, id ad Cor. ca. 8. scientiam vocat: De escis inquiens quæ immolantur idolis scimus, quòd omnes scientiam habemus, scientiam intelligẽs qua quis scit & nouit idolis immolata non esse contaminata, sed esse licita ad vescendũ. Atque in superioribus huius capitis locis ita fidem Apostolum accepisse notum est.

Omne autem quod non est ex fide peccatũ est) probat speciẽ ex genere. Nõ solùm inquit si quis edat cibum aliquẽ non ex fide, sed quicquid omnino agit quispiã nõ ex fide .i. non ex credulitate quod licitum sit id agere quod agit, peccatum est illi, faciens illum damnationi obnoxium: quia si de eo quod agit non habeat credulitatem, persuasionem, scientiam, siue conscientiæ confidentiam, quod licitum sit id agere, aut palàm agit contra cõscientiam, dum iudicat illicitũ esse quod agit: aut certè exponit se peccati periculo, dũ hoc audet agere de quo dubitat an licitum sit agere. Ex hac expositione quæ est Ambr. Chry. & The. & quæ est [illegible]a huius loci, videlicet peccatũ esse quod dubitante vel reclamante conscientia agimus, patet sententiam Apostoli, [omnino quod nõ est ex fide, peccatum est] nihil valere ad disputationem illam de vita infidelium: Sit ne omnis infidelis actio peccatũ: item nihil valere ad illam de operibus hominum, qui sunt extra charitatem. Potest enim infidelis habere certam notitiam & scientiam, qua credat non esse illicitum id quod agit. Quomodo autem Augustinus accommodauerit hanc sententiam ad disputationem de vita infidelium, & quatenus ex ea colligat omnem actionem infidelium peccatũ esse, quia non fit ex fide, videre licet in. 4. li. cõtra Iulianum c. 3. & item. 4.

Caput

CAPVT XV.

Ebemus autē nos firmiores imbecillitates infirmorū sustinere, & non nobis placere. Vnusquisq; vestrum proximo suo placeat in bonum ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est: Improperia improperantium tibi, ceciderunt super me. Psalm. 68. b.

DEbemus autem nos firmiores &c,].i. qui sumus magis instructi in doctrina Euāgelica, qui in cognitione Christianæ libertatis peritiores & eruditiores sumus. Annotat Chrysost. Paulum se collocare & annumerare numero firmorum, vt doceret alios contemptum legalium, [imbecillitates infirmorum sustinere] grecè est βαστάζειν.i, portare seu ferre: metaphora sumpta est à baiulis. Debemus inquit opitulari illis, & robur fidei quod maius accepimus, conferre, ad subleuandos & iuuandos fratres infirmiores, (& non nobis placere) f.in peritia, nec nostris seruire commodis.

Vnusquisque vestrûm proximo placeat).i. morem gerat & obsecundet proximo, quod Dei dono consecutus est, id cō ferat in commodum proximi: non quidē ad noxias cupiditates proximi iuuandas, sed vt proximi infirmiores ædificentur, & crescant in fide & cognitione Dei. Qui suo seruit commodo, & quod agit, ad suum trahit compendium, is hoc loco placet sibi: Phrasis est extranea. Atque ad hoc studium erga proximum debet nos prouocare Christi capitis nostri exemplum, qui non sibi placuit: Vt absoluta sit oratio, cōtraria pars subaudienda est. hoc modo: Christus non sibi placuit, sed sibi displicuit.i. non inseruiuit suis commodis, sed suo incommodo nostris consuluit commodis, [sicut scriptum est in Psalm: Improperia improperantium ceciderunt super me].i. transtuli ego filius blasphemias in me, quas Iudæi solent in te Pater iacere. Alij generaliùs interpretantur, hoc modo: Peccata humani generis quibus homo tibi iniuriam fecit, & te o Pater prophanauit, in me translata sunt, siue mihi imposita sunt, vt pro eis debitas pœnas tibi dependerem. Psalm. 68.

Ne autem putaremus ampliùs non esse vsum veteris testamenti vel scripturæ dicit.

QVæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per patientiam & consolationem scripturarū, spem habeamus. Deus autē patientiæ & solatij, det vobis idipsum sapere in alterutrum secundū Iesum Christum, vt vnanimes vno ore honorificetis Deū & Patrem domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipite inuicem sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei. 1. Cor. 1. b.

QVæcunque enim]. f.in veteri testamento scripta sunt, ad nostræ vitæ eruditionem & institutionē scripta sunt. Ex eo enim quod non dixit Apostolus simpliciter [quæcunque scripta sunt] sed quæcunque præscripta sunt, vel antescripta sunt:(Sic enim est Græcè) manifestè

 decla-

declarat, se de veteri scriptura loqui: [Vt per patientiam) quam scripturæ commemorant, ob oculos nobis ponentes eos, qui aduersas res forti animo simul & patienti tulerũt, legis diuinæ auxilio freti, & per cõsolationẽ, quã item diuinæ scripturæ commemorant cõtigisse eis, qui in aduersis cõstituti, ad opem diuinã implorandam confugerũt: ipsi quoque discamus spem & fiduciam concipere in Deo, & firmiter cõfidere, quòd & nobis opem suam & consolationẽ impartietur, & ope ipsius vitam æternam assequemur.

Deus autẽ patientiæ]i. author patiẽtię & cõsolationis (det vobis idipsum sapere]i. idẽ mutuò inter vos sentire. Ex superioribus videtur, quòd istud (sapere) siue φρονεῖν sit intellect᷑: Deus det vt in lite hac, & dogmate de legalibus cõsentiatis. Quia tamẽ adiecit in (alterutrũ) videri potest esse affectus: Volo vos bene affici mutuò. Vocabulũ est anceps, quando nõ adiuuatur circũstantijs. Fortè vtrumque intellexit Apostolus: Volo vos consentire iudicio, & itẽ affectu, [vt vnanimes] græcè est vnanimiter [vno ore honorificetis] i. glorificetis Deum.

Propter quod suscipite inuicẽ &c.) Est idem verbũ græcis quod ibi: Infirmũ aũt in fide assumite. Assumite ergo inuicẽ. i. ali᷑ aliũ sibi adiungat, & opituletur, & foueat, Iudæus gentilẽ, gentilis Iudæũ, gens gentẽ, [Sicut & Christus suscepit vos)i. adiunxit vos sibi adoptãs in locũ filiorum Dei, & adoptatos fouẽs. Particula [in honorẽ Dei]i. ad gloriã Dei, annecti potest particulæ proximè pcedenti. Sicut Christus suscepit vos: aut cũ superiore, Suscipite inuicẽ ad honorẽ Dei, aut cũ vtraq;.

DIco enim Christũ Iesum ministrum fuisse circuncisionis propter veritatẽ Dei, ad confirmandas promissiones patrum: Gentes aũt super misericordia, honorare Deũ sicut scriptum est, Propterea confitebor tibi in gẽtibus Domine, & nomini tuo cantabo. Psal. 17. d 2. Reg. 22. d Psal. 116. a

Dico enim Iesum Christum &c) Erasmus putat hîc summam tradi omnium suprà dictorum, vt sensus sit: Quæ hactenus diximus huc tendunt, vt intelligas Iesum Christum &c. Sed magis verisimile est, referẽdum istud esse ad proximè præcedens, vt probet Christum assumpsisse i. adiunxisse sibi vtrunque populum. Circũcisionem dixit, pro circuncisis. Minister vocabulũ functiõis est, sẽsus est: dico Iesum Christũ p se functũ ministerio apud Iudęos docẽdo, sanãdo, &c.

Propter veritatem Dei].i. vt ostendatur Deus verax in promissis: promiserat Deus Filium suum se missurum genti Iudaicæ, vt huius promissionis veritas exhiberetur, natus est Christus ex gẽte illa, & populum Iudæorum in suamet psona docuit. Quod sequitur [ad cõfirmandas promissiones patrum). i. factas patribus, explicatio est præcedentis.

Gẽtes autẽ sup misericordia &c]. Ex superioribus repetendum est hic verbum [dico] Sẽsus est, mea doctrina est, quod gẽtes honorificẽt Deum super misericordia. i. propter misericordiã, scilicet nõ pmissam, quamuis ostensam & prædictam in prophetis: Iudæi etiam honorificant Deũ propter misericordiã, sed eã sibi pmissam: Annotat Chrys. Paulum meminisse misericordiæ factæ gentibus magis quàm Iudęis, vt hinc discãt gentes, se debere accõmodare infirmis Iudæis. (Sicut scriptum est) s. in psal. Citat Apost. rursus scripturas sicuti c. 9. & sequẽtibus, quia difficillimũ fuit persuadere Iudęis, Messiam etiã ad gentes pertinere, quia constituisti me, ait Christus ad Patrẽ, in caput gẽtiũ & populum alienum subdidisti mihi, idcirco [confitebor]. i. celebrabo te in gẽtibus. i. inter gentes, & nomini tuo cãtabo videlicet efficiens, vt gentes agnoscentes tuã erga ipsas misericordiã, gratias agant tibi, & debitas laudes tibi decantent. Psal. 17

Et ite-

Psal.17.d 2.Reg.22.d Psal.116.a

ET iterum dicit: Lætamini gentes cum plebe eius: Et iterum: Laudate omnes gentes Dominum, & magnificate eũ omnes populi. Et rursus Esaias ait, Erit radix Iessæ, & qui exurget regere gentes, in eo gentes sperabũt. Deus autem spei, repleat vos omnio gaudio & pace in credendo, vt abundetis in spe, in virtute Spiritussancti.

Esai. 11.c

ET iterum dicit] s. scriptura. Testimonium hoc adduxit Apost. ex cantico Deuteronomij, vbi eisdẽ & totidẽ verbis habetur iuxta versionẽ.70. Alij aliò referũt, sed parum refert. Sẽsus est: vos gẽtes, cùm sitis ex æquo factę participes diuinæ vocatiõis cum Iudęis, lætitiã cõmunẽ agite, & dicite laudes Deo cum Israelitis. (Et iterum: Laudate oẽs gentes Dominum, & magnificate) i. extollite, & laudibus efferte eum omnes populi, s. super misericordia, quã ex æquo obtulit per Euangelicã prędicationẽ toti orbi. Hoc testimonium adductum est ex Psalm. 116.

Psalm.17

Et rursus Esaias ait] vndecimo c. [Erit] i. istud aliquãdo futurũ est (radix Iesse) .i. Christus (& qui exurget regere gẽtes] (&) epexegesin habet. i. accipitur explicatiuè & valet idem quod, id est, Explicat enim quod obscuriùs dictũ erat. Sensus est: radix Iesse. i. is qui exurget ad regendum gẽtes, Philistęos & Arabes &c. [in eo etiã gẽtes sperabũt] vox (gẽtes) emphasin habet, quasi dicat ĩ eo etiã gẽtes sperabũt, nõ solũ Iudęi. Adduxit testimoniũ hoc iuxta versionẽ.70. [Deus aũt spei] i. cuius solius est largiri spẽ. Spẽ intelligit quæ est cap.5. videlicet spem vitæ æternæ. Cõcludit Apostolus totã hanc materiã præfatione, (in credendo) .i. per hoc quòd pergitis credere: est instrumenti, (vt abundetis). i. exuberetis in spe, vt illa magis ac magis in vobis crescat augeaturque (in virtute) i per virtutẽ, siue potẽtiã Spiritussancti.

CErtus sum autẽ fratres mei & ego ipse de vobis, quoniã & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita vt possitis alterutrum monere.

CErtus sum autem fratres &c. Quæ iam sequuntur, sunt plane familiaria, vtitur Apostolus ciuili mitigatione, ne videatur importunus monitor: Scripsi vobis non vt erudirem ignaros, sed vt commonefacerem tantùm. (Certus sum autẽ) Græcè est πέπεισμαι, .i. persuasus sum, siue persuasum habeo, nõ ex reuelatiõe, sed ex rumore increbescente: non enim perpetuo fidei vox est, sicut annotatum est cap. 8. [quoniam] i. quod [& ipsi pleni estis dilectione] qua studetis proximis pdesse, [repleti omni scientia.) s. quæ pertinet ad negotium Euangelicum siue christianum, vt citra meam operam possitis ipsi vos mutuo admonere de ijs, quæ in hac epistola tractaui.

AVdaciùs autem scripsi vobis fratres ex parte, tãquam in memoriam vos reducens, propter gratiam quæ data est mihi à Deo, vt sim minister Christi Iesu in gentibus sanctificãs Euangeliũ Dei, vt fiat oblatio gentiũ accepta & sanctificata in Spiritu sancto.

AVdaciùs autem) audaciùs dixit pro familiarius siue liberius: adiecit (ex parte) mitigans quod dixerat audacius, & referendum est istud ad partẽ superiorẽ.

Sensus enim est: tametsi scirem vobis nō esse opus mea admonitione, cùm ipsi possitis inuicem id facere, tamen liberiùs aliquantulum visum est mihi ad vos scribere, commonefaciendi gratia magis quā docēdi, hoc est, quod dicit [tāquā in memoriam vos reducens, idque propter munus Apostolicū, quod non mea temeritate mihi vsurpaui, neque meis meritis assecutus sum, sed quod munere & graria Dei mihi delegatum est [vt sim minister] græcè est non Διάκονος, sed λειτουργός, quæ vox propriè significat sacrorum aut reipublicæ ministrum. Ex ijs quæ hîc sequuntur de oblatione & sanctificatione, accipienda videtur vox pro sacrorum ministro. i. sacerdote, vt faciat Apostolus se sacerdotem per metaphorā sicut ad Phillip. 2. idque dum parat Romanos & Phillippenses hostiam Deo. In gentibus] dixit pro inter gentes.

Sanctificans Euangelium] grecè est ἱερουργοῦντα quasi rē sacram operans, vt respondeat ad λειτουργόν. Augu. in libro quæstionum quas conscripsit in hāc epistolam pro sanctificans legit consecrās, propiùs explicans vocem græcam, quam Vergilius extulit per facere: Cùm faciam vitulos &c. Sanctificans ergo .i. exercens meum sacerdotium, quod positum est in Euangelio prædicando: Indocte faciunt qui volunt hinc inferre, quòd non sit sacerdotū offerre corpus Domini, sed annunciare Euāgelium. Sunt enim hîc metaphorę, sicut dum dicimus, vitulos labiorum.

Vt oblatio gentium] i. hostia mea quæ sunt ipsæ gentes (accepta & sanctificata). Coniunctionem (&) non habent Græca exemplaria, nec multa latina, & præstat adesse. Sensus est: vt hostia quæ sunt gentes placeat Deo sanctificata. i. dum sanctificatur per Spiritum sanctum, sine cuius munere non prodest labor prædicantis. Discamus hinc quis debeat esse affectus. quisue conatus boni pastoris, cuius officium est subditos suos efficere puram hostiam Deo, & in id laborare sedulò.

Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum. Nō enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non effecit Christus in obedientiam gentium verbo & factis, in virtute signorum & prodigiorum, in virtute Spiritus sancti, ita vt ab Hierusalem per circumitum vsque ad Illyricū repleuerim Euangelium Christi. Sic autē prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamētum ædificarem, sed sicut scriptum est: Quibus non est annunciatū de Esa. 52. *eo, videbunt: & qui non audierunt de eo, intelligent, propter quod & impediebar plurimū venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc.*

Habeo igitur gloriam) Narrauit officium suum, narrat hîc successum suum: habeo gloriam. i. gloriationem: Est enim græcè verbale nomen hoc est, habeo vnde glorier apud Deum. sed id per Christum. (Non enim audeo), i. nō sustineo loqui. i. narrare. Significatum verbi τολμάω, quod noster vertit audeo, optimè explicat Budæus in comment. linguæ græcę. Figurate autem & verecunde, conciliat sibi Apostolus authoritatem dum dicit, non sustineo narrare quicquam de

successu

successu meo in prędicatione Euangelij, quod nõ contigerit: verecundia me prohibet, vt aliud dicam quàm factum sit: fit ergo vis in verbo efficit. Partem gloriationis ponit Apost. in hoc, quod gentes obedierint siue acquieuerint prędicationi ipsius, fide amplectentes Euangelium.

Verbo & factis) verbum ad faciendam vim & energiã concionandi, facta verò refert Chryſ: ad integritatem vitæ, qua mouit gentes. Non minùs probabile videtur si referatur posterius ad miracula, sicut Lucæ vltimo: Potens in opere & sermone. [In virtute] i. per potentiam signorũ: videtur esse explicatio prioris. Signa dicit q̃ fiunt quidẽ præter ordinẽ naturæ, sed tamen simpliciter fieri possent per naturã. Prodigia verò siue miracula appellat, quæ prorsus excedũt vires & potestatem naturæ. (In virtute) i. per potentiam Spiritussancti auditorum corda intus gubernantis, & arcano tractu suo mouentis, sine quo tractu & doctrina & miracula foris adhibita inefficacia sunt. Ita vt facto initio prędicatiõis ab Hierusalẽ, neque id recto prædicationis cursu, pergẽs ab Hierusalẽ vsque ad Illyricum, sed vndequaque. i. per circũiacentes regiones Arabiam, Damascum, Antiochiam, vsq; ad Illyricum, quæ est extrema pars Macedonię, ad septentrionem, & ad occidentẽ regio propinqua Italiæ, latissimè sparserim & disseminarim Euangelicã prędicationem, nihil omittẽs quod ad strennuũ & fidum Euangelistam pertineret, hoc est, qud dicit [repleuerim Euangelium] Phrasis est extranea. Atque adeò in hac latissima peruagatione & Euangelij disseminatione, sic sum versatus, vt semper adnisus sim prædicare Euangelium apud gentes, apud quas ne nomen quidẽ Christi auditum erat.

Esa. 52.

Ne super alienum fundamentum) i. ab alio iactum ædificarem. Hinc non voluit ire Romam vt doctor, sed vt consolator: & pertransiens Romã pergere in Hispaniam, vbi non erat fides fundata, (Sed sicut scriptum est, quibus non est annunciatum de eo] Totũ ca. 52. Esaiæ, vnde hoc testimonium adduxit Apost, agit de vocatione gentiũ: hãc pphetiam inquit Apost. Deus voluit partim per me impleri.

Propter quod]. i. dum studeo Euangelium docere per tot, tamq́ue diuersas regiones, impediebar plurimũ venire ad vos. Hinc intelligimus, quæ sit sententia illius quod in primo cap. dicitur. Et prohibitus sum vsque adhuc, quæ particula hoc loco redũdat, nec in vllis græcis exẽplaribus inuenitur.

NVnc verò vlteriùs locũ non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis, cùm in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod præteriẽs videam vos, & à vobis deducar illuc, si vobis primùm ex parte fruitus fuero.

NVnc verò) quum peragrata Achaia & Macedonia, nullum in his regionibus habeam locum amplius vacuũ, in quo non iecerim fundamentum prædicationis Euangelicæ. Desiderium autem habeam à multis annis veniendi ad vos, simulatque proficiscar in Hispaniam, spero fore vt in transitu videam vos, & à vobis eò proficiscens deducar, si tamen vobis. i. vestra præsentia, siue consuetudine vestra priùs ex parte fuero expletus, Sic ad verbum Græcè est, & multo significãtius est expletus, quàm fruitus. Addit autem [ex parte] vt significaret inexplebilem cupiditatem, siue desiderium.

NVnc igitur proficiscor in Hierusalẽ ministrare sanctis. Probauerunt enim

R Mace-

Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctos qui sunt in Hierusalem. placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt gentiles, debēt & in carnalibus ministrare illis.

NVnc igitur proficiscor in Hierusalē] hoc dicto Apostolus excusat dilationem profectionis in Hispaniam: poterāt enim dicere Romani, si nihil est istic quod te remoretur, cùm differs nos inuisere: Ait ergo, nunc proficiscor in Hierusalē, est adhuc aliquid negotij quod ante subeundum est.

Probauerunt enim]i.visum est eis placuit ijs, fuit eorum prōpta voluntas, Græcè enim est ευδοκησαν. Porrò ευδοκειν non solùm sonat probare, sed ex animo probare: Collationem aliquam],i.communicationem facultatum suarum[facere in pauperes sanctorum)i.in pau peres sanctos.i.in fideles qui agunt Hierosolymis: Sic Plini⁹ ouorū oblōga dixit, pro ouis oblongis, eadem phrasi Græca.

Placuit enim eis]Est idem verbū Græcis quod interpres mox vertit, probauerunt(& debitores sunt eorum] explicans autem titulum debiti ait. [Nam si spiritualium &c.)Sensus est: si per Apostolos qui ex Iudæis prodierunt, participes facti sunt gentiles Euangelicæ doctrinæ & spiritualium donorum, quæ per Euangelium conferuntur. quæ peculiariter Iudæis promissa erant &c. obligati sunt, vt bona carnalia, quæ ad vsum pręsentis vitę pertinent, suppeditent: non ijs tantùm qui ministri fuerunt seu Euangelistæ, sed & congregationi vnde ministri & prædicatores Euangelij venerunt, seu missi sunt. Sic ferè Thom. in secunda secundæ, vbi agit de statibus. Habet & alium commentarium: quia pauperes isti cooperabantur Paulo in negotio Euangelij: nam terrenis omnibus abdicatis, nocte & die orabant pro successu Euāgelij & eius propagatione.

HOc igitur cum consummauero & assignauero eis fructum hūc, per vos proficiscar in Hispaniam. Scio aūt quoniam veniens ad vos, in abūdantia benedictionis Euāgelij Christi veniam.

HOc igitur cùm consummauero].i. perfecero[& assignauero].i. reddidero obsignatum: hoc enim significat vox gręca: nō vult Apost. eleemosynā hanc transferre nisi obsignatam, ne quis putet eum sibi inde aliquid vsurpasse. Apparet quoque hinc eleemosynam fuisse pecuniariam, nō lanam, aut tale quid [Fructum] Sic appellat (inquit Chryso.) eleemosynam, vt significet per eam multum accessisse ip sis largitoribus. In eiusmodi enim, lucrum penes dantem est, & non accipientem.

Scio autem quoniā veniens ad vos]i. cùm venero ad vos(in abundantia)ad verbum est in plenitudine (in)more hebræorū dixit pro[cum)cum plenitudine benedictionis, vbi rursus phrasis hebręa est. Sensus est: cum plena benedictione Euangelij .i. pertinente ad Euangelium: quasi dicat, scio quòd cùm venero ad vos cum amplo & copioso fructu fidei vestrę venturus sum: Scio quòd Spiritu sancto dispensante, per meum aduentum multùm proficietis in fide & in scientia de Christo, vel etiam in alijs charismatibus Spiritus.

Obsecro

OBſecro ergo vos fratres per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, & per charitatem ſancti Spiritus, vt adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum, vt liberer ab infidelibus qui ſunt in Iudæa, & obſequij mei oblatio accepta fiat in Hieruſalem ſanctis, vt veniam ad vos in gaudio per volũtatem Dei, vt refrigerer vobiſcum. Deus autem pacis ſit cum omnibus vobis Amen.

OBſecro ergo vos fratres per Dominum & per charitatem] qua diligitis vniuerſa Chriſti membra, cuius charitatis Spiritus ſanctus eſt author [vt adiuuetis me) Græcè eſt συναγωνίσασθαι quod ſignificat concertare. Vt ergo mecum vnà certetis in oratione. Hic meminiſſe oportet noſtrarum orationum, qui ſummis labijs demurmuramus pſalmos, ad nihil aliud quàm ad finem properantes, non eſt hic agon, neque certamen iſtud orationũ quod petit Paulus.

Vt liberer ab infidelibus) i. ab incredulis Iudęis, ne per eorum malitiã vel ſolicitudinis huius meæ erga pauperes ſanctos, fructus vel prædicationis meæ curſus impediatur, & aduentus ad vos differatur (Et obſequij mei oblatio] vt pariter oblatio quã pſero tãquã gẽtiũ miniſter ſit accepta pauperibus ſanctis: (vt cũ gaudio veniam ad vos per voluntatẽ Dei, vnaq; vobiſcum refociller per ea quæ ſunt Euangelii, dũ video profectũ veſtrũ, & vos agnoſcatis ea, quæ nobis à Deo inſunt. Nunc videdũ: quibus rebus nos hodie refrigeramur, an ijs quę pertinent ad Euangelium, an alijs.

Deus autem pacis] i. author pacis. Meminit pacis, quòd eſſet contentio inter firmiores & infirmiores.

CAPVT XVI.

COmmendo autem vobis Phœben ſororem noſtram, q̃ eſt in miniſterio Eccleſiæ, quæ eſt Cechreis, vt eam ſuſcipiatis in Domino dignè ſanctis, & aſsiſtatis ei in quocunque negotio veſtri indiguerit: etenim ipſa quoq; adſtitit multis & mihi ipſi.

CApvt hoc decimum ſextum quod & vltimum eſt, totum pene inſumit Apoſtolus in ſalutationibus, qua ex re didicimus humanitatem Pauli. [Cõmendo) inquit vobis Phoeben ſororem noſtram]. ſ. fide & religione: ſicut chriſtiani oẽs fratres dicuntur, quæ eſt miniſtra Eccleſiæ Cẽchrenſis. Qũo aũt Phœbe fuerit miniſtra ſiue vt Paulus habet διάκονος variant cõmentaria: Tho. intelligit miniſtrã fuiſſe, quod miniſtraret bona ſua ſanctis. Chryſ. facit nomen dignitatis ſiue axiomatis. De Cenchreis ſcribit Orig. quod locus ſit Corintho vicinus, imò portus ipſius Chorinthi.

Vt ſuſcipiatis illam in Domino] i. per dominum, ob amorem vel gratiam Domini, vel certè in Domino .i. in rebus pertinentibus ad Dominum [Dignè ſanctis).i. vt dignum eſt ſanctos vel ſanctas à ſanctis excipi.

SAlutate Priscã & Aquilã adiutores meos in Christo Iesu (qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt. quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentium) & domesticã ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus Achaiæ in Christo Iesu.

SAlutate Priscam] nomẽ est fœminæ. quę Act.18. Priscilla vocatur(Et Aquilam]huius maritum [adiutores meos in Christo Iesu)i. in negotio Euangelij, Ad eundem modum exponatur in sequentibus[Qui pro anima mea]i. pro tuẽda vita mea, sese periculo & discrimini vitæ exposuerunt. Quibus ob hoc non solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ gentium, quòd meæ vitæ seruatæ beneficium ad omnes pertineat.

Et salutate [domesticam Ecclesiam eorum.i. eorum vniuersam familiam. Salutate Epænetum dilectum mihi qui est primitiuus Asiæ, siue vt alia habent exemplaria Achaiæ. In Christo Iesu.i. qui primus inter Asianos vel Achaios ad fidem Christi conuersus est. Chryso. dat & alium commentarium. Primitiuus.i. qui insignis est & præcipuus inter Achęos, verùm particula illa(in Christo Iesu]magis inuitat ad priorem expositionem.

SAlutate Mariam, quæ multùm laborauit in vobis. Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliatũ dilectissimum mihi in Domino. Salutate Vrbanum adiutorem nostrũ in Christo Iesu, et Stachyn dilectum meum.

SAlutate Mariam quæ multùm laborauit in vobis]id est erga vos, vel in negotio vestro: incomodiùs vertit istud interpres noster]Salutate Andronicũ & Iuniã cognatos & cõcaptiuos meos.s. olim: nam nunc non erat captiuus Paulus: Cognatos vocat non consanguineos, sed gentiles suos.i. eiusdem gentis secũ: Ad eundem modum intelligatur in sequentibus [Qui sunt nobiles]i. insignes inter Apostolos, vel vt alius comment. qui sunt insignes iudicio Apostolorum.

SAlutate Apellen probũ in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristoboli domo. Salutate Herodionem cognatũ meum. Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino. Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charißimam, quæ multũ laborauit in Domino. Salutate Rufum electum in Domino & matrem eius & meam. Salutate Asyncritum,

Phi-

Phlegontem, Hermen, Patrobam, Herman, & qui cũ eis sunt fratres. Salutate Philologon & Iuliam, Nereum & sororem eius & Olimpiadem, & omnes qui cum eis sunt sanctos. Salutate inuicē in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.

SAlutate Apellem probum in Christo] i.in re Euangelica omni ex parte probatum, nulla ex parte corruptum: græcè est δόκιμον [Salutate Rufum electum in Domino].i.pietate & religione eximiũ. [Et matrem eius & meam), i.quam mihi communē duco, quia mihi beneficio hoc fuit. quod illi carne.

Et omnes qui cum eis sunt sanctos], i. Christianos [salutate inuicem in osculo sancto.i.Christianis digno, quod & castũ sit, & careat simulatione & dolo. [Salutāt vos omnes Ecclesiæ Christi].s.apud quos versor nunc.

ROgo autem vos fratres, vt obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri, & per dulces sermones & benedictiones, seducunt corda innocentium.

ROgo autem vos fratres] vox (fratres) multò gratior olim erat, nunc frequenti vsu minùs dulcis (vt obseruetis.i. consideretis [eos] & curetis bene habere agnitos, (qui dissensiones) s. in fide [& offendicula) quæ nascuntur ex varietate opinionũ: Facit enim Chrys. offendicula, effectum dissensionum [pręter.]i. contra (doctrinam) græcè est παρὰ (quam vos didicistis) i. primo omniũ à Petro, & deinde à gentibus christianis à Petro institutis.

Et declinate ab illis) disputando cum illis non proficitur, ergo vitate eos. Idem remedium (inquit Chry.) dat in omnibus pene Epistolis. (Huiusmodi enim Christo Domino nostro non seruiunt) .s. in concionando (sed suo ventri) Sensus est: vt sit illis vnde expleant suum ventrem, audent quiduis concionari (& per dulces sermones] Græcè est vna vox composita, χρηστολογίας quam Erasmus vertit blandiloquentiam. Per blandiloquentiam & assentationem seducunt &c. Chrysost. hoc nomen χρηστολογίας interpretatur adulationes [benedictiones] siue εὐλογίας non explicat, fortasis quod pro eodē habeat cum priori, quod sentit Erasmus: vt odio vitij nēpe assentationis intelligatur Apostolus idem dictum inculcasse. Quidam Phrasi Hebræa per benedictionem significari putant, ꝓmisiones magnificas: Græcè nō est innocentium sed simpliciũ, qui videlicet expertes sunt doli ac suspicionis.

VEstra enim obediētia, in omni loco diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes in bono, & simplices in malo. Deus autem pacis conterat satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri

Iesu Christi vobiscum. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei. Saluto vos ego Tertus qui scripsi epistolam in Domino.

VEstra enim obedientia] Est occupatio secundum Chrysost. Hæc quæ modò dixi de quorundam erroribus, in genere dixi, ad vos nihil spectant, qui promptisimè amplectimini fidem. Nā obedientia, qua videlicet vos mansuetos præbetis, totosque formandos Apostolicæ doctrinæ, per totum orbem diuulgata est. Eadem obedientia est in primo cap. huius Epistolæ. Item in cap. 15. Rursus in fine huius cap. & 2. ad Cor. cap. 9.

Gaudeo igitur in vobis] græcè hoc dixit interpres, pro eo quod est, gaudeo de vobis. (Sed volo vos sapientes esse] præbetis vos faciles prędicationi Apostolicæ, de quo in primis gaudeo, sed [quia simplicitas & facilitas obedientiæ solet esse obnoxia fraudi & imposturæ) volo vos esse prudentes, ad ea sectanda quæ bona sunt, [& simplices). i. synceros ad malum.

Deus autem pacis conterat satanam] i. omnes authores dissensionum, omnes pseudoapostolos. [sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri) Paulus libenter interponit preces, quod nobis in studijs imitandum est & in concionibus, vt vox prædicatoris influat non in aures tantum, sed & in animos auditorū.

SAlutat vos Caius hospes meus & vniuersæ Ecclesiæ. Salutat vos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis Amen.

SAlutat vos Caius hospes meus & non solùm meus, sed totius etiam Ecclesię, hunc esse sensum patet ex gręco, alioquin sermo latinus amphibologiam habet. (Salutat vos Erastus arcanus] Græcè est Oeconomus οἰκονόμος hoc est dispensator ærarij, siue quæstor ciuitatis.

EI autem qui potens est vos cōfirmare iuxta Euangeliū meum & prædicationem Iesu Christi, secūdum reuelationem mysterij, temporibus æternis taciti (quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum secundum præceptum æterni Dei ad obeditionem fidei) in cunctis gentibus cogniti, soli sapienti Deo per Iesum Christum, cui honor & gloria in secula seculorum. Amen.

EI autem qui potens est vos confirmare) laboratur hic in constructione. Amb. connectit superiora cum extremis hoc modo. Ei qui potens est vos confirmare soli sapienti Deo per Iesum Christū sit honor & gloria, vt illa quæ in medio sunt: Iuxta Euangelium meum &c. veluti per parenthesin legantur. Sed huic obstat pronomē (cui) quod dißimulat Ambrosius, quod nō solū in omnibus latinis: sed & in Græcis codicibus constanter legi-

ter legitur, vnde Erasm. in annot. præter hyperbaton hic Eclypsin vel ellipsin agnoscit, dicens Paulum suo more orationẽ imperfectam extulisse, vt subaudiamus, gratias agamus, aut simile quippiam.

Iuxta Euangelium] In hac vocula (iuxta) Apostolus valde Hebraisat, verisimile est hoc loco accipi pro in: Iuxta Euangelium meum. i. in Euangelio meo i. in genere doctrinæ quod ego spargo, & in prędicatione Iesu Christi. i. qua ego prædico Iesum Christum, vel quam Christus viuus id est ambulans in terris sparsit.

Secundum reuelationem]. i: in reuelatione [mysterij temporibus æternis taciti] quod non patefactum est per Apostolos exponentes scripturas prophetarum de hoc mysterio præscriptas [secundum præceptum] i. iuxta delegationem ęterni Dei ad obedientiam fidei) i. vt obtemperetur vbique fidei. Genitiuus ille qui sequitur [cogniti] videtur construi debere cum illa particula [in cunctis gentibus] hoc modo: Mysterij inquam cogniti nunc in cunctis gentibus. Mysterium istud est, quod tota hac Epistola tractatũ est: videlicet per fidem Iesu Christi gratis sine vllis operum meritis iustificari quẽuis hominem apud Deum, siue ille Iudæus fuerit, siue gentilis.

Soli sapienti Deo] Referendum est istud ad initium orationis: Et qui potens est vos confirmare soli sapienti Deo). s. gratias agamus per Iesum Christum. Cui honor & gloria in secula seculorum. Amen.

Finis Epistolæ Pauli ad Romanos scriptæ.

IN EPISTOLAM D. PAVLI AD GALATAS EXPOSITIO FRATRIS ADAMI SASBOVT DELPHII.

ARGVMENTVM.

Pistolæ ad Galatas, & eius quæ scripta est ad Romanos eadem ferè est materia. Siquidem in vtraque duo potissimùm tractantur: Alterum, per fidem contingere iustitiam & non per legem: Alterum, eos qui fide sunt iustificati, liberos esse ab obseruatione legis. Hoc tamen interest secundum August. explicationem, quòd in Epistola ad Romanos, Apostolus studens componere contentionem, quæ inter eos qui ex Iudæis, & eos qui ex gentibus crediderãt, orta erat, hoc agat potissimum, vt doceat gratuitam esse iustificationem, & absque vllis operum meritis vtrisque ex æquo per fidem Christi contigisse: in hac verò conetur reuocare eos, qui per pseudoapostolos (qui ex Iudæis erant, & ad legis obseruationem cogebant) vel pertracti iam erant in Iudaismum, vel saltèm commoti: ostendẽs legis obseruationem minimè esse necessariam: vt status huius Epistolæ sit, credentes liberos esse à seruitute legis, siue à necessitate obseruandæ legis. Tantum de argumento, iam Epistolam aggrediamur.

Aug. in explicatiõe huius Epistolæ

EPISTOLAE PAVLI AD GALATAS.

CAPVT PRIMVM.

PAVLVS Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem, qui suscitauit eum à mortuis, & qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesijs Galatiæ, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro et Domino nostro IESV Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsenti seculo nequã, secundum voluntatem Dei & Patris nostri, cui est gloria in secula seculorum Amen.

PAVLVS Apostolus non ab hominibus &c.) De nomine (Pauli) actum est in Epistola ad Romanos. Apostolus] origine græcum vocabulũ est, & sonat missum siue legatum, de quo plura in Epistola ad Rom. Paulus igitur missus nõ ab hominibus. i. nõ authoritate hominum, neque per commendationem alicuius hominis, studium vel fauorem, hoc est quod dicit [neque per hominẽ]. In ipso statim epistolę limine tuetur sua authoritatem contra pseudoapostolus, Dicebant enim illi, non est audiendus Paulus qui docet Moysen non esse necessarium, credendum est potius Petro, Iacobo, & Iohãni, qui à Christo edocti sunt, & ab ipso prædicandi Euangelij authoritatem acceperunt, quum Paulus discipulorum duntaxat discipulus sit, atque ab illis, nõ à Christo missus. Porro Petrus, Iacobus, & Iohãnes, non vetant circumcisionem & legis obseruationem, sed miscent Moysen cum Euangelio. Hæc & his similia dictitantes pseudoapostoli commouerant Galatas, aut etiam magna ex parte persuaserant, vt legi adhærerent: proinde congruenter Apostolus reuocare eos volens, ad hũc exorsus est modum. [Paulus Apostolus nõ ab hominibus, neque per hominem) Ergo inquit Hieronymus, Christus non est purus homo.

Et Deum Patrem qui suscitauit eum à mortuis &c.] Libenter Paulus meminit resurrectionis Christi. Chrys. putat istud esse semen argumenti. Commemorat inquit Dei munificentiam ex cruce & resurrectione collatam vniuersis, vt sic excludat legis necessitatem. Alij putant ipsum huius rei meminisse, quò sese vel summis Apostolis parem ostendat, aut etiam superiorem in hoc quod Euangelij prædicandi authoritatem à Christo iã immortali, cœlitus accepisset: Perinde quasi dicat, Missus sum ad prædicandum Euangelium, non ab hominibus neque per hominem, sed per Iesum Christum & Deum Patrem: per Iesum inquam Christum non iam couersantem in terris adhuc mortalem, sed resuscitatum iam à Patre ad immortalitatẽ. Quare si meritò pro magnis Apostolis habentur & sunt, quos ille mortalis adhuc inter homines hominem agens, designauit: certe nõ inferior

 ferior

ſerior debeo haberi, quem è cœlis poſtea quàm iam omnem humanæ conditionis imbecillitatem exuiſſet, ad Apoſtolorum munus obeundũ exciuit & euocauit. Paulus igitur ego ille Apoſto. & talis Apoſt. & omnes fratres qui mecum vnanimes Chriſti nomen hic profitentur, & reiecta Moyſi lege quatenus relinquẽda eſt, fidẽ & doctrinam euangelicam amplectũtur, Eccleſijs Galatiæ .ſ. ſcribimus hanc epiſtolam, quia non vnam ciuitatẽ, neque duas neque tres, ſed totam Galatarum gentem huius erroris incendiũ peruaſerat, Idcirco abſolutè & in plurali dicit Eccleſijs Galatiæ. Quia vero pſeudapoſtoli ipſum hoc nomine traduxerant, quòd ſolus prędicaret Moyſen non eſſe neceſſarium, cum omnes in Iudæa Eccleſiæ aliud docerent, Idcirco adiungit ſibi fratres nõ duos vel tres, ſed vniuerſos ſeu totam multitudinem, ſignificans ſe ex illorum ſententia ſcribere, q̃ ſcribit. Hactenus de ſuperſcriptionis ſerie, nunc de ſalutatiõe.

Gratia vobis et pax à Deo Patre &c. Iſtud expoſitum eſt in epiſtola ad Romanos. [Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris) à quibus lex adeò non liberabat, vt cõdemnarit etiam, quare vno Chriſto hac in re nobis vtendum erit nõ Moyſe, vt per Chriſti victimam, per fidem & fidei ſacramenta nobis applicata abſoluamur à peccatis, ad quę ſoluenda lex ineffi cax eſt. Iſtud ſtudio adiectum eſt à Paulo tanquam ſemen argumenti. Sic Chriſoſt. Eandẽ vim argumẽti putat eſſe, ibi: Gratia vobis & pax à Deo Patre &c. vbi ſubaudit, non à Moyſe, Intelligit enim emphaticè hoc dictum eſſe ab Apoſt. Quod ſequitur. Vt eriperet nos de præſenti ſeculo nequã &c.] his verbis interpretatur, quomodo nos cùm dicimus, malum habuit diem, non ipſum tempus ſed circunſtantiam & actionem incuſamus. Sic Apoſt. ſeculum malum appellans, non ipſum ſeculum ſed prauas hominum voluntates damnat: oſtendens quod Chriſtus nos non modo liberauit à prioribus peccatis, verumetiam in poſterum aduerſus hæc tutos reddidit. Pri⁹ enim illud declarat, cũ ait: Qui dedit ſemetipſũ pro peccatis noſtris. Cùm autem addit: vt eriperet nos ex præſenti ſeculo nequam, tutamẽ & cuſtodiam in poſterum aperit. Ex quo cõmentario primò diſcimus, Apoſtolũ ſeculũ malum apellaſſe ſiue nequã non ſimpliciter quemadmodum intellexerũt antiqui quidã hæretici ſed figuratè per metonymiam. Secundò diſcimus duo ipſum poſuiſſe, quæ nobis per Chriſtũ pſtita ſunt: Alterum quòd liberati ſumus à peccatis, quibus aliquãdo obnoxij fuim⁹: Alterum quòd tales nos effecerit qui in cęlis verſemur, qui poſſimus vincere peccatũ, viuere ſine crimine, illęſi pſiſtere vt nõ corrũpamur ab hoc ſeculo, vt nõ ſubdamur vitijs & peccatis, quibus hic mũdus obnoxius eſt. Quare coniunctio (vt) nõ tã finalis eſt hoc loco quã expletiua, quaſi dicat. Præterea eripuit nos à pręſenti ſeculo nequam, Ad vtrunque horũ inefficax erat lex. Et hæc fecit, non quia nos digni eramus, ſed gratuita ſua miſericordia, vnde ſubdit: (Secundum voluntatẽ Dei & Patris noſtri &c] .i. quia ſic viſum fuit Patri, quia ſic placuit ei. Voluntatẽ Dei opponit meritis ſeruatæ legis. Oĩa hæc pertinent ad principalem ſcopum, & ſunt aperta ſemina futuræ diſputationis. Poſt cõmemoratam Dei bonitatem gratiæque immenſitatem, glorificando Deum, claudit ſermonem dicens (Cui eſt gloria in ſecula ſeculorum) qua in re imitandus nobis Apoſto. eſt. Frequenter ad memoriã reuocare debemus, quales olim fuerimus, & quales iam ſumus, quòd ſeruierimus olim turpiſſimis peccatis, & à turpi illa ſeruitute iam erepti ſumus & tranſlati in ſortem filiorũ Dei. Atque hęc nobiſcum reputantes, & Dei bonitatem erga nos cõſiderantes, ipſum glorificare debemus dicere gratias tibi ago Pater cœleſtis, q̃ hęc feciſti mihi, qui minor ſum cunctis miſerationibus tuis, ſit tibi gloria in ſecula ſeculorũ amen. Iſtud eſt hoĩs verè Chriſtiani, & agedum eſt dum imus cubitũ, & rurſus dum è ſtrato ſurgimus, dum aſſidemus libris, & dum inambulamus per domum, quia hoc ſtudium

glorificandi Deum, vnice promouet spiritũ hominis, & eo deducit mentẽ, vt tandem terrenorum omnium oblita, solum Deũ cogitet, & in medijs etiã malis suauiter acquiescat ĩ Deo. Hacten' salutatio. Nũc narratio, quã à castigatiõe exorditur

Miror quòd sic tam citò trãsferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam Christi, in aliud Euangeliũ, quod nõ est aliud, nisi sunt aliqui qui vos conturbant, et volunt cõuertere Euangeliũ Christi.

Miror quod sic tã cito trãsferimini ab eo &c) Miror ĩquit quod semel à me recte instituti & edocti in fide & beneficio Christi, in doctrina Euangelij, transferri vos patiamini, & transferri tam cito [ab eo qui vocauit vos] Periphrasis est Patris, non ait ab Euangelio vel doctrina, quã tradidi vobis: sed quod horribili' est, & accõmodatius ad terrorẽ incutiendũ illis, dicit, à Deo Patre. Quod attinet ad lectionẽ, grece non est, (sic tã) sed tam cito) aut (sic cito) quare verisimile est alterum apud nos abũdare, si tamen vtrũque legatur, epithasis erit. Aliter aũt hæc particula à D. Hieron. aliter à Chrysost. exponitur. Nõ grãde inquit Hiero, tẽpus fuit in medio quo Galatas Apost. ab idolis ad Christũ traduxerat: Secũdũ Hiero. ergo tã cito, i. a me tã nuper instituti in vera doctrina. Expositio hæc non placet Chrysost. propterea quod cõtrarium potius erat reprehẽsione dignũ, si videlicet post multũ tẽporis desciuissent, Exponit ergo ipse hoc modo. Tã cito, i. ad primũ insultum, ad primã irruptionẽ, ad primã inuitationẽ pseudapostolorũ: vt miretur quod tã facile defecerint, quod ad tã paruã & exiguã tentationẽ passi sint se trãsferri, siue (vt ad verbũ est in Græco) trãsponi. Verisimile est (quod submonuit Hiero.) Paulum allusisse ad hebræã vocem Galatæ, quæ ijs translatos siue deductos sonat, similitudine sumpta à rotis aut rotundis, quæ facile aliunde alio deoluuntur. Pro eo vbi nos habemus [in gratiam Christi] græci habent ἐν χάριτι i. in gratiam, & genitiuus (Christi) potest apud eos vel ad gratiam referri vel ad præpositionem ab, vt sit apud nos auferendi casus à Christo, quam syntaxin secutus est Erasmus, cuius translatio sic habet, Miror quod à Christo qui vocauit vos per gratiam, adeo cito trãsferimini: Eandem syntaxin habet Hierony. in cõmentarijs. August. vero & Ambr. sequũtur syntaxin quę est in nostris codicibus: item & Chrysost. Theo. & Oecu. vt mirũ sit quos græcos sit secutus Hieronymus. Porro vt sciamus vtra harũ sintaxium sit probabilior attendenda est phrasis scripturarũ, & si diligẽter intẽdamus inueniemus Paulũ vbiq; vocationẽ tribuere Patri. Et ĩprimis hoc ipso ca: Cũ aũt placuit ei qui me segregauit ex vtero matris meę & vocauit per gratiam suam &c. Sic ad Rom. 8. Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonũ, his qui secundũ propositum vocati sunt sancti. Rursus ad Thes. 2. c. 3. Nos aũt debemus gratias agere Deo semper pro vobis fratres dilecti à Deo, quod elegerit nos Deus, ad quod & vocauit vos &c. Iterũ 2. ad Thim. 1. c: Qui liberauit nos, & vocauit vocatione sancta. Quibus locis ex mẽtione Filij subiũcta constat sentire Apostolum de Patre vocante. Huic accedit quod syntaxis quã sequitur Erasmus, durior est, ꝓpter hypbaton. Quod attinet ad particulã ἐν χάριτι i. in gratia, Annotat Eras. Apostolum hic in] vsurpasse ꝓ p] quomodo & vertit. Noster vero interpres qui transtulit in gratiã, aduertit quod Paulus præpositiones istas ἐν, ἐπὶ, εἰς frequẽter cõfundat. Secũdo aduertit loca similia vehemẽter inuitare ad abusũ ꝓpositiõis, q̃ est hoc loco, similis locus est in priori Epist. ad Thes. c. 4. Non enim vocauit nos Deus in immũdiciã, sed in sanctificationẽ, vbi priori loco est ἐπὶ posteriori vero ἐν eadẽ ꝓpositio quę hoc loco. Rursus ad Galatas 5. Vos enim in libertatẽ vocati estis, vbi est ἐπὶ.

Omnibus ergo consideratis & expensis probabilior est versio, quàm ex Græco reddit noster interpres, quàm ea quam proponit Erasm. Gratiam autem Christi vocat, non quæ Christo intrinseca est, sed quæ per Christum contigit credentibus. de qua .2. ad Thim. 2. Tu ergo fili cõfortare in gratia. i. in Christo Iesu. i. quæ datur per ipsum. Phrasis hęc Paulo familiaris est & vbique obuia, quare nec opus est citare loca: hoc interim notandum, quòd vocabulum gratiæ generaliùs hic accipiat quàm in salutatione, nimirũ vt complectatur omne quod pertinet ad salutem, siue sit remissio peccatorum, siue alia dona gratuita, quæ nobis per Filium Pater largitur.

Quòd autem non tam latè pateat in salutatione, indè manifestum est, quòd addatur ibi pax, quæ est reconciliatio cũ Deo, vel tranquillitas animi hinc proficiscens, quòd confidimus Patrem nobis esse propitium. & nobis fore bene in extremo iudicio, quam pacem constat generali significatione gratiæ comprehendi. Si iam quæratur, quid ergo intelligitur nomine gratiæ in salutatione? Respondet Augustinus, propriissime intelligi remissionem peccatorũ, nec hoc retractauit, sed ostendit primo libro retractationum cap. 24. & 25. quomodo id à se dictum accipi velit, & quã rectè hoc dixerit August. intelligimus, si aduertamus ea quæ in salutatione sequũtur: Qui inquit dedit semetipsum ꝓ peccatis nostris, ergo opto vobis remissionẽ peccatorũ, hoc est, gratiã ab ipso. Iam quod additur: Vt eriperet nos de præsenti seculo nequã, pacem respicit. Nam iustus, atque is qui per Christum iam confidit remissionem peccatorum se consecutum, & Patrem sibi habere propitium, dum considerat quàm mirabiliter adhuc propensus sit ad mala, quãque multa sunt quę abducere eũ studeant à Christo, non potest non vehementer timere ne excidat à gratia, adeoque turbari animo. Verùm dum rursus attendit quod Christus eripuit nos de præsenti seculo nequam, quodque suo beneficio valeat vincere peccatum, & omne quod alioqui eũ impedire posset à consecutione regni: concipit spem & magnum animum, & hinc nascitur lætitia, & pax, & tranquillitas spiritus. Si ergo cupimus habere hanc pacem, studeamus apprehendere totam gratiam, quæ est in Christo Iesu, & consequemur eam. Periphrasis ista [qui vos vocauit in gratiam Christi] quam diximus esse periphrasim patris, certo consilio à Paulo vsurpata est: Pertinet enim ad argumentum. Sensus est: à Patre, qui gratuita sua bonitate vos vocauit vt remissionem peccatorum & iustitiam consequamini, non per opera seruatæ legis, sed gratis per Christum. Beneficium Christi ad quod vocauit vos Pater gratuitum est, & adeò non requirit legis obseruationem, vt eos etiam quibus data est lex, à legis obseruatione liberos reddat. Istud vobis dudum prædicaui & amplexi estis: quare mirari satis nequeo, quod adeò citò à doctrina vobis tradita, imò ab ipso Deo Patre, qui tam benignũ se vobis exhibuit, desciscatis, conuersi in aliud Euangelium, falsam doctrinã pseudoapostolorum, qui cum Euangelio docebant seruandum Moysen, nec aliter gẽtes posse saluas fieri. Euangelium appellat per tropum, quis sit tropus nõ vsque adeo certum est: quidam putant esse catachresin, alij mimisin, vt quia pseudoapostoli hoc nomen suæ doctrinæ tribuebant, etiam ipse vsurpet per imitationem rhetoricam. Aliud] hoc loco idem est quod diuersum, In Euangelium diuersum ab eo quod vobis prædicaui, quod non consentit cum Euangelio à me prędicato.

Quod non est aliud nisi sunt &c.] Est epanorthosis: corrigit aut se, si in voce [Euangelium] cathacresis erat, aut pseudapostolos, si erat mimisis. Sensus est: quæ doctrina non est appellanda nomine Euangelij, vnum est Euangelium, vnica est doctrina, quicquid extra eam est, non est Euãgelium [Nisi sunt aliqui &c.) quod videatur vobis aliud Euangelium, siue

siue quod amplectamini doctrinã hanc loco Euangelij cùm reuera non sit Euãgelium, hoc non aliunde prouenit, nisi quòd sunt aliqui, qui mentis vestræ obtutum opinionibus suis turbant. Metaphora sumpta est ab oculo turbato, qui aliud pro alio cernit: Sic Chrysost. Alij istud [nisi sunt aliqui] referunt nõ ad id (quod nõ est aliud] sed ad verbum (miror) hoc modo: Miror quid acciderit quod à tam benigno Patre, qui citra meritũ vestrum vocauit vos in gratuitum beneficium Christi, adeo citò desciscatis, nisi quod vt arbitror sunt aliqui qui perturbãt trãquillitatem fidei vestræ, dum falso obtrudentes vobis quod principes illi Apost. Petrus. Iacobus, & Iohãnes, in Iudæa legẽ cum Euangelio miscent, solicitos reddunt vos & anxios, vtrùm doctrina à me tradita sit vera. Ne videatur ingeniũ Gallicanum damnare leuitatis & inconstantiæ, ceu per coniecturam, facti culpã reijcit in pseudapostolos. Et volũt cõuertere Euangeliũ Christi: &c.] Grauiter istud dictũ est ab Apost. Non agitur inquit de re parua, volunt subuertere Euangelium Christi. Sic Chrys. qui putat Paulũ verbo μεταστρέψαι abusum pro καταστρέψαι vel ἀναστρέψαι, D. Hieron. vocem accipit in propria significatione, quæ est prępostere vertere: vt si quis quod in facie est, post tergum faciat: & quæ post tergũ sunt, vertat in faciem, quem secutus Erasmus in sua versione posuit, inuertere Euangelium Christi, quod annunciat libertatem à lege Moysaica: hi quantum in ipsis est, inuertunt, docentes illud requirere obseruationem legis. Omnino verisimile est sensum Pauli esse, quem habet Chrysost.

SEd licet nos, aut angelus de cœlo euangelizet vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.

SEd licet nos).i. ego ipse Paulus: Sic Chryso. Alij exponunt, nos .i. Apostoli, vtraque expositio est bona, prior tamen magis germana videtur.

Aut angelus de cœlo &c (Est hoc loco grandiloquentia iuxta hiperbole: adeo inquit vos non cõmoueat vllius hominis authoritas, adeo non commoueant Petri, aut Iacobi, Iohannisque quantumuis magna nomina, quibus abutuntur quidam ad illaqueandos vos legis oneribus, vt etiã si quis angelus de cœlo prædicauerit Euangelium diuersum ab eo quod à nobis prędicatum est: non solum nõ audiatur, verũetiã execrabilis & abominabilis habeatur vobis. Quod vero dixi, ne quis per iracundiã, animique impotentiam, aut impetu cursuque sermonis raptim mihi putet excidisse, etiam atque etiam repeto: quisquis ille fuerit, siue angelus, siue quantumuis inclytus Apostolus, qui vobis prędicauerit (si fieri posset] diuersum ab eo quod à nobis accepistis, execrabilis & abominandus habeatur, & hoc est quod dicit (anathema sit] De qua voce dictum est in Epist. ad Rom. D. Hieronymus putat phrasi hebræa istud dixisse Apostolum, Chrysost: vero Græca phrasi: parum refert, an hac aut illa phrasi dictum sit. *In principio capitis. 9.*

Hoc imprimis inquirendum, quid hic sit Euangelizare præter id quod Euangelizatum est à nobis. Secundum Amb. Hieron. & Augustinum, est adferre nouum genus doctrinæ, quæ non consistit cum doctrina prius tradita, Est aliter docere inquit Ambrosius & prædicare contraria ijs quæ semel prædicata sunt. Quęritur an istud habeat natura præpositionis (præter) aut eius qua vtitur Paulus [παρα], & certum est quod non natura *Ambro. & Hier. in cõment. huius Epist. Aug. tractat. in 98. super Iohannem.*

sua non est tam odiosa, Paulus tamen in ea significatione hic vtitur. Si quæras vnde constet? respondetur ex circumstātijs ipsius textus. Agit enim Apostolus contra pseudoapostolos. qui prædicabāt gratiam Christi non sufficere gentibus ad salutem, sed necessariam esse legis obseruationē & circumcisionem, quæ sanè doctrina Apostolicæ prædicationi contraria erat: Et quo manifestius euadat quod dicimus non est dubium, quin Apostolus si secundo vel tertio rediJsset ad Galatas, plura exposuisset ipsis & prædicasset, quam fecerat vbi primo ad eos venit. Nā ad Thes. redire cupit vt suppleat quæ eorum fidei deerant, quemadmodū in priori ad ipsos scribit Epist. cap: 3. Licet ergo aliquid addere doctrinæ priùs traditæ, & pinde aliquid pter quod euāgelizatū est, euāgelizare si [pter] in genuina sua significatiōe accipiatur q̄ est in hac oratiōe: pter ea q̄ dixi, & hoc audire te cupio: Verū si ex natura sua hęc ppositio non sit tā odiosa; quare ergo ea vtitur Paulus. & nō potiùs hoc modo dixit: si quis euāgelizauerit contra id quod Euangelizamus, cōtra id quod accepistis: Respondet Chrys. certo studio Apostolū posuisse (præter) vt hinc discamus non eos solū anathema decerni, qui aperte cōtraria docēt, vel salté talia, quę totū Euangeliū subuertūt: sed & illos qui aliquid addūt pdicationi vel doctrinæ semel traditę, quo quiduis quātūuis minimū Euāgelij labefactatur, etiā si hoc ipsum quod additur, non sit apertè ei contrariū. Idē habet Theop. cuius verba sunt: Neq; enim, si prædicauerint contraria, intulit Apost. sed si pdicauerint aliquid præter id quod ipsi prædicauimus, hoc est, si vel plusculū ipsi adiecerint, execrationi subdantur. Quæ verba cùm ex Chrys. trāscripta sunt, (sicut & cętera ei9) secundū Chrysostomū intelligi debet: si vel plusculū adiecerint [supple] quod labefactet vel minimā particulā doctrinę à me traditæ. Sed & sine Chrysost. sententia Theo. ex his quæ in ipsius cōmentario pcedūt. manifesta est. Nā annotat in expositiōe sententiæ mox præcedētis, pseudapostolos nō omnia quæ prædicata erant ab Apost. subuertisse, quod est iuxta eū cōtraria pdicare, sed vnū aut alterū dūtaxat præscriptū induxisse, circūcisionē videlicet & dierū obseruationē, adeóq; paululū quiddā immutasse, quod vocat addere aliquid ad doctrinā. Istud obseruare oportet in Theop. ne ex ipso occasionē nobis erroris arripiamus. Expositioni Chrys. & Theo. cōsentiūt scholia gręca q̄ sic habēt παρα ο. i. præter id, quod hoc loco significat quātūuis parū à pdicatiōe diuersum. Secundū veteres ergo tā latinos q̄ græcos interpretes, nō fert Paulus vt aliquid addatur pdicationi Apostolicę. quod ei vel cōtrarium sit, vel illā si etiā, si ei aperte cōtrariū nō fuerit, labefactet, quantūuis in minimo: quod ipsum sepositis etiā oībus cōmentarijs ipsa ratio scripti Pauli clare docet, vt iā ante ostēdimus. Quare prorsus imperite Lutherani abutūtur hoc loco, docentes nihil posse per Ecclesiæ rectores, siue pastores, siue Episcopos, siue ipsum etiam Papā adferri, pręcipi aut statui, quod non sit in Euangelijs vel sacris scripturis diserte expressū. Quare ex hoc loco reijciūt placita Ecclesiæ, decreta Pōtificū, & sanctissimos canones. quia sunt (inquiūt) aliud Euangelium, & adferūtur seu potiùs obtrudūtur Christiano populo præter id quod euangelizatū est, quod vere dicerēt, si ea pugnarēt cū Euāgelio, aut illud labefactarēt, nūc res longe secus se habet. Eadē etiā imperitia cōtra decreta Ecclesiæ citāt locū, qui est Deut. 4. Nō addetis ad verbū quod vobis loquor, nec auferetis ab eo. Et rursus ca. 12. Quod pcipio tibi, hoc tātū facito Domino, nec addas quicquā, nec minuas: vbi dū q̄ritur ab eis, anne pphetæ, qui Moysen secuti sunt, & Christus & Apost. multa addiderint ijs quę à Moyse pscripta sūt? Respōdēt, nihil addidisse, quod in pētateucho nō cōtineatur. sed vehemēter sudāt, imo penitus hæret in luto dū conātur id ostēdere, maxime dū cogūtur in specie explicare. & hoc & illud in euāgelijs, vel ī epist. Pauli aut ī pphetis positū, etiā ī quinq; illis libris Moisi haberi. Quæ aūt sit sentētia scripturarū illarum

illarũ apud Moysẽ, id in Deut. explicãdũ est. Hoc vero loco annotãdũ, quod quẽadmodum iam inde ab initio prædicatæ fidei hæc semper habita est tanquam certa ratio, & regula diiudicãdi, & internoscẽdi verã doctrinã à falsa, deniq; hæreses deprehẽdẽdi, & deprehensas reuincendi: vt doctrinæ genus nouũ, quod in quæstionẽ ꝑponebatur, conferretur cum doctrina tradita & recepta: & quæ cũ illa consentiret, syncera haberetur & vera doctrina: q̃ vero illi cõtraria & repugnãs deprehẽderetur, falsa cẽseretur, adulterina, & hæretica. Ita hac quoq; tẽpestate, quũ nouum quoddã doctrinæ genus in disputationẽ est adductũ, hæc regula adhibẽda est, videlicet vt doctrina antiqua antehac per vniuersum orbẽ in Ecclesia recepta cõsulatur, ad eandẽque nouum hoc genus doctrinæ velut ad amussim examinetur, à qua si deprehendatur dissentire, eique repugnare, sine vlla hæsitatione mox reijciatur tanquã impiũ & hæreticum: Hãc regulã tradidit imprimis Apost. Ecclesijs, vt dum hoc loco vult anathema haberi, & in Epi. ad Rom. in vlt. c. obseruari eos, qui adserunt doctrinæ genus dissentiẽs à doctrina ipsis tradita. Hanc regulã post Apostolũ Paulũ proposuit atque ea vsus est Irynęus, auditor Policarpi martyris discipuli Iohannis Euangelistæ, obijciẽs illam tanquã machinã validissimã aduersus oẽs hæreses, & per eam debellans eas, Vide Irynæum lib. 3. aduersus hæreses c. 3 Post hunc eadẽ vsus est Tertullianus aduersus hęreses sui seculi, vt videre ẽ apud ipsũ in l. de ꝓscriptiõib' hęreticorũ vbi & docet aduersus sectas hac regula magis vtẽdũ q̃ scripturarũ authoritate, ꝓpterea q̃ adulterinus sensus affingi potest Scripturæ, traditæ vero doctrinæ non itẽ. Post hos eadem vsus est Aug. Hier. & reliqui, Eadẽ ergo & nos vti debemus, exẽpli gratia. Vt si quis diiudicare velit, quid sentiendum sit de inuocatiõe Sãctorũ & Purgatorio: nũ catholicũ dogma sit, inuocãdos esse sanctos, aut post hanc vitam esse Purgatoriũ. Consulatur antiqua Ecclesiæ doctrina ꝑ vniuersum orbẽ recepta, ac primũ inquiratur q̃d ante annos fere quĩgẽtos de his dogmatib' senserit & tradiderit vniuersa Dei ecclesia tẽpore Bernardi, deinde q̃d de ijsdẽ & ante ipsius tẽpora circa annũ à Christo passo trecẽtesimũ senserit, tẽpore Amb. Aug: & Hier. & deĩde q̃d ante horũ tẽpora senserit & docuerit Septimij florẽtis Tertulliani seculũ, q̃ floruit ub cæsarib' Seuero Pertinace, & Antonio Caracalla valde vicinis Apostolorũ tẽporib', circa annũ à Christo passo. 160. & ex ipsorum monumentis deprehẽdetur, Ecclesiã iam inde ab initio per vniuersum orbem docuisse, & tradidisse id quod hodie docet & tradit Rom. Ecclesia, videlicet inuocãdos esse sãctos, & post hãc vitã locum esse purgatorium. Quod cum ita sit, neminem turbare debent scripturæ, quæ ab hęreticis contra inuocationẽ sanctorum & purgatoriũ adferentur quamquam densissimę: sed retinenda est hæc regula tanquam certissima, videlicet nõ posse prorsus verum esse vllum doctrinę genus, quod contrarietur doctrinę semel traditæ, atque per hanc omnis contraria doctrina reijcienda est, à quocunque tandem illa adferatur, etiam si ab angelo de cœlo, vt hic docet Apost, non quod id fieri possit: sed quod hyperbolicus significauerit Apost. à doctrina semel tradita nullo pacto esse recedendum. Vide Orig: super Matth: homelia. 19. diligenter istud præcipientem: Quotiescunqne inquit aduersus ea, quæ vniuersa obseruat Christi Ecclesia, cononicas alioqui scripturas proferunt, videntur dicere, ecce in domibus est verbum Dei: sed illis credere non debemus nec exire à paterna Ecclesiast. caque doctrina, & traditione, nec aliter prorsus credere quàm Ecclesię tradiderunt nobis. vnde idem Origines hęreticum hominem hoc modo depingit, hæreticus habendus est omnis ille, qui Christo quidẽ credere se profitetur, aliud tamẽ de fidei christianę veritate credit, q̃ habeat definitio traditiõis Ecclesiasticæ.

¶ *Modo enĩ hoĩbus suadeo, an Deo? An q̃ro hoĩbus placere?*

Si adhuc hominibus placerem, CHRISTI seruus non essem.

MOdo enim hominib' suadeo an Deo &c. Eras. in annotationibus suis hoc vertit: Nūc eni hoīes suadeo an Deū? i. an humana suadeo an diuina? sed insolés est hic sermo quod nec ipsum latuit. vnde in trāslatione noui testamēti nostrū secutus interpretem posuit: Nūc enim vtrum hominibus suadeo, an Deo? Et verbū πείθω apud græcos in hoc sensu habere aliquoties accusandi casum, nouerunt qui legerunt Herodianum, Sed & à Paulo ita alias vsurpari declarat locus qui est in posteriori ad Corinth. cap. 5. ad hunc habēs modum: Scientes ergo timorem Domini hominibus suademus, vbi græcè est ἀνθρώπους nomen accusatiui casus. Secus est quãdo significat parere, aut more gerere, Hic enim perpetuo datiuum habet. vnde Chrysostom' qui grçce linguę peritissimus fuit interpretatur hoc modo nō vt sit morem gerere, sed suadere, & accusatiuum ἀνθρώπους accipit non vt Eras. in annotationibus suis, sed in eo sensu, quē noster expresśit interpres, facit enim (suadeo) vocabulum esse forense, & Paulum quasi causam perorantem, vt sensus verborum iste sit: An ago iam quod Demosthenes aut Eschines? an apud Deum causam dico? apud tribunal Christi non hominum peroro inquit, hoc est, omnino, id quod dico & dicturus sum in purgationem mei, & defensionem contra pseudapostolos, qui varijs nominibus me apud vos traduxerunt & accusarunt, dico & dicam non vt apud homines iudices. i. apud vos, sed vt apud Deum & eius tribunal bonam causam habens: non enim mihi studio est, placere vobis, ac proinde non magnopere curo quod ius mihi vos dicatis.

An quero hominibus placere &c. i. an scopus studij mei est vt placeā hominibus? possit iure id quispiam de me dicere [Si adhuc hominibus placerem) Si mihi curæ esset placere hominibus, non addixissem me christianis, potuissem magis gratus viuere meis: apud meos in aliquo loco eram in Iudaismo agens, iam contemnor. Bifariam contingit nos placere hominibus: vno modo, quando eo fine tātū hominibus placere studemus, vt captemus eorum fauorem & gratiam, & sic peccatum est: Altero modo placemus hominibus propter Deum amouendo à nobis suspiciones & similia, & istud non est placere hoībus sed Deo, & sic hic locus non pugnat cum alio loco Pauli. Exponunt quidā (Christi seru' nō essem) i. desinerē esse seruus Christi, sed omnino verisimile est sensum Pauli esse quē diximus, nōdum factus essem seruus Christi, adhuc à Iudęis starem, adhuc Ecclesiam Christi persequerer, adhuc assertor essem legis & hostis gratię. Hac præfatione vtitur Apostolus, ne quæ in consequentibus commemoraturus est, putetur humanæ laudis studio dicere, vel minus syncere loqui, Hanc ob causam in superioribus dixit: modo enim hominibus suadeo, siquidem qui hominibus suadet. i. qui apud homines causam perorat, multa facit insyncere, & fraudibus vtitur & mendacio, quo persuadeat, metemque capiat auditorum: Secus est de eo qui Deo suadet, quia ille falli non potest.

NOtum enim vobis facio fratres Euangelium quod Euangelizatum est à me, quia non est secundum hominem. neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.

NOtum enim vobis facio fratres Euangelium] Loco (enim) græcis est (autem)

autem)quod optimè hic quadrat: nam aggreditur Apostolus nouam narrationem phrasis illa(Euangelium quod euāgelizatum est à me, non est secūdū hominem] obseruanda est propter alia loca. Augustinus exponit non humano ingenio inuentum siue effictum: Sed non videtur Apost. ea de re hic esse solicitus, nec enī obijciebatur ei quod finxisset sed quod homine tradente addidicisset Euangelium. Sequendus est ergo commentarius qui habet, à Paulo quid sit [secundum hominem]exponi, dum statim addit)neque enim ab homine accepi illud, neque didici sed per reuelationem Iesu Christi) .i. nullo hominis interuentu ipse Christus dignatus est mihi esse doctor: ipse omnem cognitionem mihi per semetipsum dignatus est patefacere: Sic Chrisostomus: in quo aduertendū quod nostra exemplaria fere habent pro cognitione cogitationem, sed malè: nā græcè γνῶσιν quo vocabulo tum intelligebatur tota doctrina Euangelij, & quicquid spectat ad Theologiam. Inter accipere & discere, hanc esse differentiam putat Hieronymus, quòd illud eius sit cui primū Euangelium insinuatur & ad fidem eius adducitur, vt credat vera esse quæ enunciat Euangelium: hoc vero illius qui mysteria Euangelij quę priùs credita tantùm habebat, explanata & diserta cognoscit .i. qui in scholis addiscit ea tradente magistro. Sensus ergo secūdum Hieronymū est: Petrus non conuertit me concionibus suis vt crederem & assentirem Euangelio, sed Christus per se id fecit, sine vllius hominis prędicatione. Rursus Petrus non instituit me in re theologica sed Christus sine vllius hominis magisterio, per se mihi cognitionem totius theologiæ tradidit, & patefecit quicquid est Euāgelij. Vocabulum ἀποκαλύψεως hoc est reuelationis propriè scripturarum est à .70. interpretibus primùm vsurpatum. Negat enī Hieronymus vsquā apud Ethnicos scriptores illud inueniri: significatio eius est, cùm quid tectum & velatum ablato desuper operimento ostenditur & profertur in lucem.

AVdistis enim cōuersationem meam aliquando in Iudaismo, quoniam supra modum persequebar Ecclesiā Dei, & expugnabam illam, & proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.

AVdistis enim cōseruationē meam aliquādo ī Iudaismo &c]Declarat ex loci tēporisque circunstātia se nō esse vsum magisterio hominum in re Euangelica. Meminisse hic oportet quod ante monuimus, nimirum pseudapostolus quò facilius pertraherent Galatas in Iudaismū, omnibus modis studuisse eleuare autoritatem Petri Iohānis & Iacobi ac deprimere autoritatem Pauli: vnde inter cętera ipsi iactabant eum discipulorum tantùm discipulum esse, & à Petro, Iacobo, Iohanne, nō à Christo edoctū in re Euāgelica, contra hos totus hic sermo Apostoli dirigitur. Euangelium inquit quod apud vos Galatas à me prædicatum est, non est secundum hominem, i. non accepi illud ab homine neque didici, quemadmodum calumniantur pseudapostoli, sed ab ipso Christo: probat hoc mea illa superior cōuersatio ac subita immutatio atq; ad diuersa translatio. Audistis enim conuersationem meā, non potest latere vos vita mea, audistis fama pe ferente qualis olim fui ante conuersionem cùm adhuc in Iudaismo agerem, [quoniam) .i. quòd [supra modum peesequebar Ecclesiam Dei].i. congregationem illam paucorum Apostolorum ac discipulorū, qui Christi nomen profitebantur (Et expug-

nabã illã) singula cũ exaggeratione cõmemorat. Persequebar inquit, Ecclesiam nõ vulgariter sicut cæteri, sed miro quodam ardore, oĩ cum vehemẽtia, nec persequebar modò, verũ etiã expugnabam. i. more hostis populãtis omnia, eam vastabã ac demoliebar velut iã captã. Referendũ est istud nõ tã ad euentum rei, quã ad animũ Pauli & illius conatus. Laurẽtius valla putat vertendum fuisse oppugnabã, nõ expugnabã: Sed aliter interpretatur Chrys. & Græcè est ἐπόρθουν, quod verbum proprium est depopulantium captas armis vrbes: retinẽda est ergo versio nostri interpretis, quia aptior.

Et proficiebã in Iudaismo supra multos &c.] i. in studio legis siue in religione Mosaica intellecta tamen carnaliter, siue secundũ literã occidẽtẽ, deniq; in institutis à maiorib⁹ traditis. Ad hũc modũ ĩtelligẽdũ esse Iudaismum, indè manifestum est, quòd hunc opponat Christianismo, cui lex Moysi secundum spiritum intellecta haud quaquã repugnat: quod tamẽ de Iudaismo hic significat, dum persequẽdo Ecclesiã Dei in illo se ꝓfecisse. i. superasse dicit, siue plus fecisse quã fecerint cæteri æquales sui, qui eiusdẽ secũ generis erant. Genus hic gentem Iudaicam appellat, sicut in posteriori epistola ad Cor. cap. 11. vbi ait periculis ex genere.

Abundãtiùs æmulator existens paternarum &c.] i. vehementius inhęrens institutis à maioribus traditis, atque ea pertinacius defendẽs. Quęstio hic est, quid intelligat Apostolus nomine traditionum. Traditio vt nouerunt qui versati sunt in Scripturis, nonnunquã gratiosum nomẽ est, complectens etiam fidem. Hinc Apostolus Iudas, eos ad quos scribit hortatur, vt laboribus suis adiumento sint fidei, q̃ semel tradita est sanctis. Paulus quoq; doctrinam suã hoc nomine appellat in posteriori Epistola ad Thess. c. 2. Tenete inquit traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolã nostrã: Et eiusdem Epistolæ cap. 3. Denunciamus autẽ vobis fratres &c. Interdum verò vocabulum est odiosum vt Matth. 15. Irritum fecistis mandatum Dei propter traditionẽ vestrã, vbi nomine traditionis intelliguntur doctrinæ, quæ sunt ab hominib⁹ nõ à Deo traditæ, legi tamẽ Dei cui repugnãt, additę, quas græci δευτερώσεις appellant, atque has hoc loco accipit D. Hieronymus: Augustinus vero generalı⁹ intelligit, putãs nomine traditionum primum significari legẽ Moysi sed carnaliter intellectã, deinde δευτερώσεις. Qui cõmẽtarius melior est, quia proprie de lege & circumcisione, non de sterosibus hic agitur. Cum Augustino sentit Chrysosthomus, cuius cõmentarius sic habet: Simulatque cõuersus sum ad Ecclesiastica dogmata, ꝓtinus oẽm ꝓlepsim Iudaicã exui, hoc est, quicquid Iudaicarũ opinionũ occuparat aĩm meum, totum exui. Secundũ Chrysosthomum ergo, quicquid ex synagoga, Gamaliele, & parẽtibus hauserat, totum id nomine traditionum cõplex⁹ est Apostolus. Glossa traditiones accipit bonas. i (vt ipsa ait) quas boni patres legi addiderãt, vt festa Iudith & Machabæorum tẽporibus instituta. Glossa hæc ex diametro pugnat cũ Hieron. interpretatione, nec plenè exprimit quod sentit Paulus. Quod deinde habet [mearum] additum est ab Apostolo, quòd eas suas esse duceret, ac velut ꝓprias faceret, nec id multũ probabile est. Nihil enim aliud videtur significare, quàm quòd natus Pharizęus maiorum suorũ traditiones sequeretur. Quo nomine (vt tribus verbis dicamus) comprehẽdit quicquid didicerat in Iudaismo agens à maioribus suis, siue bonum id esset siue malum.

CVm autẽ placuit ei qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suã, vt reuelaret filiũ suum in me, vt euangelizarẽ illum in gentibus, continuo non acquieui carni & sanguini. Neque

ni. Neque veni Hierosolymã ad antecessores meos Apostolos, sed abij in Arabiã, et iterum reuersus sum Damascũ.

C[u]m autem placuit ei qui me segregauit) i. vbi visum est benignitati Patris, cùm bona esset sua voluntas. est enĩ verbum εὐδοκία. Qui me segregauit ex vtero &c.) non cõsultis cõmentarijs hic possit videri sensus, qui me voluit nasci, Augustinus longe aliter exponit, scilicet qui segregauit me ex gremio matris meæ synagogę. vel qui segregauit me e cœcitate gentis Iudaicæ: Sed longe petita est hæc expositio. Chrisostomus & Hieronymus intelligunt [ex] positum loco [ab] ac perinde valere ac si dictum esset, iam inde ab vtero: non tum primùm elegit me, cùm vocaret apud Damascũ, sed fui illi vas electionis adhuc in vtero matris positus; vel mox vbi esse ex vtero matris in lucem editus. Pro hac interpretatione facit locus qui est psalmo 21. In te proiectus sum ex vtero, quę vox Christi est, hunc habens sensum: totũ me permisi tibi iam inde ab vtero, Huic similis est & ille, qui est psalmo. 70: De vẽtre matris meę tu es protector me⁹. Rursus psal. 57: Alienati sunt peccatores à vulua .i. à prima infantia. ab ipsis incunabilis male egerunt. Segregauit grecè est ἀφορίσας quę vox significat, ea quę potiora sunt in reb⁹ nostris seponere, vnde medici ἀφορισμοὺς vocãt, leges absolute breuiterque pronunciatas. Sensus est: qui me iam olim adhuc in matris vtero positum, velut eximiũ quoddam & electũ organum à cęteris secreuit. quique sic olim segregatum destinato tempore vocauit per gratiam suam. Singulare in Paulo est, quod perpetuò agat Præconem gratiæ: Cũ mea inquit merita longe aliud requirunt. ipse tamẽ vocauit me ad fidem, vocauit ad maxima illa beneficia. quę proponũtur in Christo, gratuita sua bonitate absque merito meo ad hæc vocauit me:

Vt reuelaret Filium suũ in me &c (vt) hoc loco expletiuum est, nõ finale, & refertur non ad verbũ proxime præcedens [vocauit] sed ad illud quod in principio sententiæ ponitur, nempe (placuit] Sensus dilucidior fuisset si hoc modo vertisset: Cũ autem qui segregauit me ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suã, placuit reuelare Filium suum in me. i. patefacere mysterium incarnati Christi in me: Istud (In me] Erasmus positũ putat ꝑ eo quod est per me. Sed aliter interpretatur Chrys: in me Paulo, non alijs per me, quia id habet sequens clausula. Nos legendo & audiendo docti euadimus: Paulus inquit Chryso. reuelatione illustrãte aium ipsius, simul & Christũ habuit in se loquentem, quo doctore secretiùs intus docẽte, didicit mysteria Euãgelij. Secundum Chrysostomum, cum quo consentit cõmentarius Hieronymi (In) hoc loco nõ est merè græcum, sed partim hebręum, naturam habens ac vim Beth adhæsiui.

Vt euangelizaré illũ in gẽtibus &c. Sẽsus est: Sic placuit Patri reuelare mihi vel in me Filium suum, vt non tantùm ipsũ cognoscerem, verũ etiam vt eius notitiã ad gentes perferrem. Erasmus clausulam istã in trãslatione sua immeditatè refert ad [placuit] quod quia admittunt gręca, non potest reijci: versio eius sic habet: Ast vbi Deo qui segregauerat me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suã in hoc vt reuelaret filium suũ per me visum est vt prędicarem ipsum inter gentes, continuo &c. Quam distinctionem si quis sequi velit, non necesse est vt præcedentia quoque eo sensu accipiat, quo Erasmus. Nã illud: vt reuelaret Filium suũ in me, referri potest ad verbum (vocauit) hoc sensu. Qui vocauit me nõ quo vulgò cæteri vocẽtur Christiani, sed qui sic me vocauit, vt in me Paulo mysteriũ icarnati filij sui patefaceret. Verũ queadmodũ apud latinos. ita apud gręcos quoq; mi[n]⁹ aspera est oratio, si intelligatur pertinere ad verbum [placuit) Nam quod additur apud Erasmum (in hoc] Qui vocauit me per gratiam suã in hoc. vt &c. non est in gręcis, sed de suo ipse adiecit.

Continuo non acquieui carni &c.]vocem græcam quam hic vertit (acquieui) in initio.2.capitis vertit[contuli) Contuli cũ eis Euãgeliũ.i.cõmunicaui illis cõsilia mea de negotio Euangelij, & paulo post:Mihi qui videbãtur esse aliquid, nihil cõtulerunt. i. nihil cõmunicauerunt. Vox græca significat conferre, vel quæ nouimus ea in sinum amici exponere,& in medium adferre,cõmuni consilio vel probanda vel improbanda:proinde dure satis reddidit noster interpres hoc loco,acquieui.

Caro & sanguis)periphrasis est hominis secundum Chrysost:& satis familiaris est scripturæ.Ad Heb.cap.2.Quia igitur pueri communicauerunt carni & sanguini.i.quia homines erant, & ipse participauit ijsdem,hoc est:naturam humanam assumpsit. Ad Ephes.cap.6.Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem.i.aduersus homines.Rursus Math.16.caro & sanguis non reuelauit tibi. Simpliciter ergo sine tropo dixisset: continuò non contuli cum homine vel hominibus, quamquam nec hoc modo plata tropo careat oratio secundum Chrysostomum: putat siquidem ipse significari non hominem quemuis, sed Petrũ, Iacobum,& Iohãnem, à quibus Paulum didicisse Euãgelium iactitabant apud Galatas Apostoli falsi.Prçter periphrasin ergo est quoque antonomasia, in carne & sanguine.Si quis tamẽ quemuis hominem[inquit Chrysost] intelligere velit non contradicam. Commentarius hic Chrysost.non placet Hierony.tum quod indignum putet Petrum,& Iacobũ, & Iohãnem,nomine carnis & sanguinis significari,quod ipse de his tantũ dici vult, qui hærent in peccatis damnantibus, tũ quod huic sententiæ mox subijciatur: Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos.i.ad eos qui ante me fuerunt Apostoli, videlicet Petrum, Iacobum,& Iohannem. Si de Apostolis inquit dixerat,non contuli cum carne et sãguine, quid necesse fuerat idipsum iterare dicentem. Neque veni Hierosolymam.tum quod sermo hic Pauli sic intellectus videtur non vuulgarem spirare arrogantiam,nempe quòd non dignatus sit Euangelium suum conferre cum cæteris Apostolis.

Sensum ergo huius loci hũc esse vult: Simulatque ea voluntas fuit Patris, vt cõtinuò à vocatiõe accingerẽ me ad prędicationem Euangelij,non sum cunctatus, neque moras triui Damasci consulendis Iudæis,aut vllis hominibus vitijs ac peccatis obnoxijs,neque rursus adeundis ac cõsulendis Apostolis, qui Hierosolymis agebant,sed protinus vt eram iussus, aggressus sum euangelizãdi munus.In quo commẽtario id obseruare oportet, quòd aduerbium (continuò) non retulerit ad ea quæ sequuntur,videlicet:Non acquieui carni & sanguini,sed ad illa superiora: Vt Euangelizarem illum in gentibus.Fecit istud Hieron.partim propter Porphyrium qui hinc calumniabatur arrogantiam Pauli,quod non dignatus esset suum Euangelium conferre cum cæteris Apostolis,partim expositionis suæ angustijs constrictus,Cùm enim exposuisset illud: Non acquieui carni & sanguini, & cætera,in malã partem, videbat si illi hæreret aduerbium [continuo]id absurdi sequi, quod postmodum cum carne & sanguine contulisset.i. cum peccatoribus communicasset. Rationes Hiero.quãuis videntur habere probabilitatem,nequaquam tamen nobis excutere debent alteram expositionem,quæ vt simplicior ita & germana magis videtur.

Quod ad primam ipsius rationem attinet, est quidem,vbi caro & sanguis in malam partem accipiantur,vt in.1.Epistola ad Corint. cap.15. Caro & sanguis regnum Dei possidere nõ possunt: verũ non propter hunc aut alterum, ei fortè similem locum, vbique sic interpretari oportet carnem & sanguinem. Imo ea quæ pro sententia Chrysost.adduximus, non admittunt hunc sensum,præsertim duo po-

duo posteriora loca. Secunda Hyero. ratio facile soluitur ex consuetudine Pauli. Frequens siquidē est ipsi congerie vti, aut epexegesi: maximè vbi præcedentia obscuritatem habent. Quia ergo vsus erat hebraica phrasi, voluit eius subijcere interpretationem. Ad tertiam Hieronymi rationem, vel potiùs Porphyrij calūniam, eruditè respondet ipsemet Chrys. exponens illa; Neque adscēdi Hierosolymam &c. Hæc verba inquit si quis per se expendat, videntur spirare non vulgarem arrogantiam: Cæterùm si causam attendat ob quæ hæc dixerit Apostolus, eiusque scopum consideret, longè aliud iudicabit. Cùm enim pseudoapostoli ijs Apostolis adhęrendum esse dicerent, qui non vetarent circumcisionem, non Paulo qui vetabat, quod illi à Christo edocti essent hic vero discipulorum tantum esset discipulus, atque hinc sensim irrepsisset iudaicus error ac deceptio: cogitur Apostolus aperte resistere & declarare, quid in initio conuersionis suæ actū sit, vt intelligant hinc Galatæ, non à Petro vel quopiam Apostolorum ipsum institutū esse vel edoctū, nō contuli inquit cū carne & sanguine, nec simpliciter ait nō cōtuli, sed nō contuli continuo cū carne & sanguine, naturæ cognomento Apost. designans. Ex quo commentario Chrys. discimus aduerbium [continuo] retulisse ipsum non ad præcedentia, sed ad sequētia, Neq; adscendi vel redij Hierosolymam ad eos, qui ante me fuerunt Apostoli. Sic enim aduerbium est grece, & est interpretatio prioris. [sed abij] s. è Damascos in Arabiam] atque rursus Damasci (posteaquā eò ex Arabia essem reuersus) aliquamdiu prædicaui Christum, priusquam cum quoquam Apostolorum contulissem. Non igitur ab ijs didici Euangelium, vt calumniantur pseudoapostoli, qui hoc rumore abutuntur ad illaqueandos vos legis oneribus. Quomodo cōsentiat hæc Pauli narratio cum ordine historiæ, quem descripsit Lucas in Actis cap. 9. varie explicant interpretes. Omnino verisimile est Lucam in narratione sua Arabiam præterijsse, & per dies multos quos commemorat dicens, cum autē implerentur dies multi consilium fecerunt &c. expressisse triennium, cuius hic meminit Paulus. Cęterum an eam ob causam prætermiserit Arabiam, quod nihil dignum Apostolatu ibi à Paulo sit gestū, ob ipsorum Arabum culpam, quod suspicatur Hier. id non minimam habet quæstionem: præsertim cum Chrysost. arbitretur multa ac præclara ipsum ibi præstitisse, quæ modestiæ caussa hic ab ipso premantur silentio.

DEinde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini.

DEinde post annos tres) s. à conersione vel inchoata prædicatione veni Hierosolymam, non quidem discēdi studio, quippe qui iam triennio Christi Euangelium liberè & magna cum fiducia, partim in Arabia apud gentes barbaras: partim in ciuitate Damascena apud Iudæos prædicassem, sed causa videndi Petri, vt fruerer adspectu illius, & simul deferrem honorem illi, qui me prior vocatus fuisset Apostolus. Non dicit (ait Chrysost.) ἰδεῖν. i. vt cernerem Petrum, sed ἱστορῆσαι. i. vt viderem, quomodo loqui solent qui magnas ac splendidas vrbes inuisant cognoscendi gratia.

Et mansi apud eos diebus quindecim &c.) Omnia huc pertinent, vt intelligant Galatæ, ipsum non institutum à Petro, vel quoquam Apostolorū. Hanc ob causam cùm dixisset in superioribus, veni

Hierosolymam, non ibi substitit sed adiecit: vt viderem Petrum, ac si dixisset, nō vt discerem aliquid à Petro, sed tantummodo vt viderē ipsum. Eādē ob causam nunc numerum dierum exprimit, quib' cōmoratus est apud Petrum. Cōmoratus sum inquit apud illū dies non plus quin decim, quod tēporis spacium nō sufficere Euāgelio addiscendo, etiā si acri celerique quis sit ingenio, cōpertissimum est. Alium aūt Apostolorum vidi neminem nisi Iacobum fratrem Domini] Iacobus hic Hierosolymorum episcopus primus fuit, cognomento iustus, alius à Iacobo Zebedæi & Alphæi, secundum Hieron. in cōmentarijs huius loci, & Clementem primo recognitionum libro. Quā autem ratione dicatur Apostolus, cùm nō fuerit de numero duodecim, explicat hoc loco Hieronym', & nos ea de re diximus in Epist. ad Rom. Oēs siquidē, qui Christum in carne cōspectum postea prædicabant, Apostoli generali nomine dicebantur. Porro fratrem Domini vocat, non latina nec Græca, sed Hebraica consuetudine, quia fratres appellantur non solum qui eisdem parentibus geniti sunt, sed & patrueles & cōsobrini, & præterea qui eiusdem sunt familiæ, & præterea qui eiusdē sunt gentis. Vide Hieronymum contra Heluidium. Hic autem Iacobus vere consobrinus domini fuit, hoc est, Filius sororis Mariæ matris Iesu. Alibi tamen (vt in libro quem de perpetua virginitate Mariæ contra Heluidium scripsit) non nisi duos Iacobos Hieronymus agnoscere videtur, Iacobum videlicet Zebedæi, & Iacobum Alphæi, quem ipsum esse putat cuius hic meminit Paulus: Cuius sententiā eo loco ab ipso propositam, si quis sequi velit, cum eo nolumus pugnare: hoc interim sciat, commentaria ipsius in Epistolā ad Galatas scripta esse, post librum cōtra Heluid. editum, vt ipse testatur in cōmentarijs suis enarrans hunc locum. Negat itaque Paulus præter hos. i. præter Petrum & Iacobum fratrem Domini, se quemquam Apostolorum conuenisse, ne occulta contradictio nasceretur: Etiam si à Petro non es doctus, alios habuisti Apostolos præceptores.

Quæ autē scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior. Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ. Erā autem ignotus facie Ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo. Tantùm autem auditum habebant: Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nūc euangelizat fidem, quam aliquando expugnabat, et in me clarificabant Deum.

Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo &c.] est forma iuramenti hebraica. Sensus est nihil horum quę scribo fingere me, testis est ipse Deus, siue iuro per Deum: sic Ambrosius, Augustinus & Hieronymus. Hinc discimus, non esse cōtra preceptum iurationē, q̄ à malo fit, nō iuratis sed incredulitatis eius vel eorum quibus iurare cogitur: vide Aug. in cōmentarijs huius loci hac de re pulchrè disserentē. [Deinde] s. postea quam Petrū vidissem, veni siue contuli me in partes i. in regiones Syriæ & Ciliciæ. [Eram autem ignotus facie] i. de facie vel, secundum faciem [Ecclesijs Iudeæ quæ erant in Christo) i. Ecclesijs Christianis: Istud adiecit secundum Chrysosto. vt scirent Galatæ adeo ipsum non prædicasse Iudeis circumcisionē, vt ne de facie quidem fuerit illis notus: Secundum vero Hieronymum, occulte redit ad propositum, Adeo, inquit Hieronymus breue tempus se in Iudæa fecisse confirmat, vt etiam vultu credentibus esset ignotus. Ex quo ostendit se nō Petrum, nō Iacobum, non Iohannē habuisse doctorē sed Christū qui sibi Euāgeliū reuelasset.

Tantum

Tantum autem auditum habebāt &c] Latinus dixisset, auditum erat illis, siue hic rumor erat apud illos. Illud (quoniā) otiose additur quemadmodum sæpe alias: [Qui persequebatur nos aliquando [i. olim vel pridem [nunc Euangelizat] non legem, non circumcisionem sed [fidē quā aliquando expugnabat].i. quam quōdam velut sæuus hostis quantum quidem in se erat, vastabat, demoliebatur, exscindebatque: nā id est expugnatoris opus: Græce est ἐπόρθει de qua voce ante dictum est (& in me] i. propter meam conuersationem (clarificabant) .i. glorificabant [Deum] quod videlicet repente mutatus nutu diuino, ex persecutore Christianæ fidei factus essem præco Christianæ fidei.

CAPVT II.

Deinde post annos quatuordecī, iterū adscēdi Hierosolymā cum Barnaba, assumpto et Tito. Adscēdi autē secundū reuelationē, & contuli cum illis Euangeliū quod prædico in gentibus: seorsum aūt ijs, qui videbātur aliquid esse, ne forte in vanū currerem aut cucurrissem.

Deinde post annos quatuordecim &c] s. à conuersione mea: Sic quidam, inter quos est Beda. Alii secuti Hier accipiunt hos .14. annos addito trib' illis, de qbus in fine præcedentis capitis verba fecit, vt significetur hæc profectio contigisse anno 17, post Pauli cōuersionē. vtra harum opinionum verior sit, haud facilè est definire, neq; enim ex sacris literis, neq; ex historijs aliquid certi haberi potest & quemadmodum istud, ita illud quoq; incertum, an profectio hæc illa sit, de qua Actuum 16. an alia ab illa. Chrysostomus negat eandem esse, Beda vero affirmat: Hieronym' nihil de suo profert, sed aliorum tātum sentētiā refert: Quidā inquit post annos .14. eum Hierosolymā adscendisse tunc dicunt quādo in Act. Aposto. de quæstionibus obseruandæ vel prætermitendæ legis inter credentes Antiochiæ orta est dissesio &c. Obscuri ergo sūt apud Hieronimum, qui hunc adscensum & illum eundē faciunt. Imprimis expedit obseruare singula, quæ hic dicuntur, & cōferre cum ijs quæ scribuntur Act. 15. Hic adscēdit cum Barnaba pariter & Tito, in Act: nulla mētio Titi est. Hæc circunstātia nonnihil facit pro Chrisostimo Hos autem duos assumpsit Paulus, vt testes eorum essent, quæ apud Apostolos a-geret: nec ratione vacat quod dixit, assumpto & Tito: Habet enim illud [&] emphasin. Sensus est: ausus sum assumere & Titum, quamuis incircuncisus esset, tanta sum pro fide Christi & Euangelij vsus fiducia & audacia, vt non sim veritus ad Iudæos adducere etiam hominem gentilem. Adscendi autem secundum reuelationem &c].i. reuelatione iubente, siue monitus diuino oraculo. Et hæc circunstantia aduerenda est, siqui dē Act. 15. ex cōsilio hominum adscendit, non ergo ex reuelatione, vt videtur, ac pinde nō eadē res est, q̄ hic & illic scribitur. Qui cōtrariæ sunt opiniōis, respōdēt ascēdisse quidē Paulū in hac Epist. secundum reuelatiōnē, at nō secundum eā duntaxat sed p̄terea ex statuto hoīm, i. ex legatiōe Ecclesiæ Antiochenæ, Verum Paulus vrgere cupit hac rē authoritatē suā, & eā imprimis magnā facere, Quare glossa illa non est multum probabilis (Et contuli cum illis] nō dicit proposui propter quod erā missus. Act. 15. sed cōtuli. i. familiariter in sinum eorum effudi, siue exposui pari consilio vel probandum vel improbandum Euangelium .i. doctrinæ genus, quod in prædicando Christo hactenus ipse sum sequutus apud gentes.

est rursus argumentum pro Chrysostom. Illud (cum illis) refert Petrum, & Iacobũ fratrem Domini: Contuli cum Petro & Iacobo vel Apostolis: nam hi soli precesserunt. Et hæc circumstantia facit pro Chrysost. siquidem act. 15. est integra synodus, ac coram tota Ecclesia proponit, quod in mandatis habebat. Si quis tamen (cum illis) generalius accipiat, vt respiciat agentes Hierosolymis, non potest reijci. Chrysostomus istud (Euangelium quod prędico in gentibus) facit periphrasim Euãgelij sine circũcisione, sed veresimile magis est Apostolũ voluisse significare totam doctrinam siue rationem docendi, quam sequebatur. Et notandum verbum illud [prędico]. habet enim vim argumenti: non ait prędicaui, sed in pręsenti prędico ac si dicat, quod etiã nunc perseuero prędicare sicut ab initio cœpi: significat doctrinam à se traditam, syncęram esse, nec pugnare cum Apostolorũ sententia vel probatione, quo rumore abutebãtur pseudoapostoli ad seducendos Galatas.

Seorsum autem ijs, qui videbantur aliquid esse] Illud (aliquid) adiectitium est, additum abs quopiam cui sermo videbatur parum absolutus, quare expungere licet, neque enim in veteribus, neque in gręcis codicibus reperitur, Augustinus nõ legit, in Hieronymo non agnoscitur, posteriores soli ab annis trecentis habẽt: Imo neque infinitiuus (esse) apud Augustinum est, tantummodo habet, qui videbatur, quod exponens, cum ijs, ait, qui eminebant in Ecclesia. Ad eundem modum & legit & interpretatur Hieronymus, verba eius sunt: Solicitus requirebã quidnam esset quod diceret, qui videbãtur, sed nunc me omni scrupulo leuauit adijciens: qui videbantur columnæ esse. Quare Erasmus bene locum hunc licèt non ad verbum, sed ad sensum reddidit, vertens: cum ijs qui erant in pręcio. Græco enim est Δοκοῦσι: Δοκοῦντες autem absolute apud Græcos dicuntur, qui sunt magnæ autoritatis siue existimationis. Cum præcipuis ergo & in magno pretio habitis contuli: Apostolus, quod mox apertius explicat velut interpretans seipsum, qui videbantur inquit columnæ esse. Quare huic loco parum congruit illud, Qui videbantur esse aliquid: Sic enim de ijs rebus loquimur, quibus nolumus nihil omnino tribui: Multo minus congruit illud, sibi videbãtur aliquid, quasi nullius alioqui pretij, sed sua duntaxat opinione forent aliquid, qui sermo plane eleuat authoritatem Apostolorum: Hæc tamen lectio est in textu Amb. sed dubium non est quin sit deprauatus. Præter difficultatem quã parit lectio, est alia hoc loco difficultas, propter voculam autem. Qui prius illud [& contuli cum illis] generaliter accipiunt, vt sit, cum vniuersa Ecclesia Hierosolymis degente, facile expediunt, dicentes ipsum postea priuatim contulisse cũ his, qui præcipuæ erant autoritatis in illa Ecclesia, i. cum Petro, Iacobo, & Iohanne, exponendo ipsis quędam quæ vulgo credentium non licuisset proponere, nẽpe etiam Iudęos liberos a circuncisione & legis Mosaicæ obseruantia. Secundum quos vocula, autem aduersatiua est. Qui vero illud [& contuli cum illis] peculiariter ad Petrum & Iacobum, vel Apostolos referunt, aliter coguntur accipere voculam (autem) nimirum vt sit expletiua, non aduersatiua, hoc sensu: Cum istis vere quos iam dixi, qui erant in præcipuo aliquo prætio, & in magna apud omnes æstimatione, conferre volui, & priuatim illis exponere doctrinam meam, ne forte &c. Secundum hos est hic noua periodus, & ex superioribus repetere oportet prępositionem, cum. Non malus quoque commentarius est, qui (autem) facit voculam amplificandi, qualis est (atque adeo) vt sensus sit: contuli cum illis atque adeo cum præcipuis, siue (vt ad verbum gręce est) cum visis. Istud latinis est nouum, sed græcis vsitatum qui suum (Δοκεῖ) non raro in hac significatione accipiũt.

Ne forte in vanum currerem aut cucurrissem &c. Illud [forte] interpretis est, non Pauli

non Pauli, rectiùs vertit Erasmus: ne quo modo, græce est μη πως. Sensus est: cum his qui plurimùm apud Iudæos pollebāt autoritate, contuli rationē docēdi, quā hactenus in prædicando gētibus secutus sum, non quidem quòd diffiderem causæ meæ, vel quòd de tot annorū p̄dicatio ne jam venissem in dubium: sed ne qua ratione per pseudapostolos mea prædicatio redderetur inefficax, qui vbiq; calūniabantur meam doctrinam improbari ab Apost. ob hāc igitur causam volui cōmunicare cū illis, vt eorum cōprobatione palā constaret apud omnes certitudo doctrinæ meæ, & desinerēt pseudapostoli iactare me in studio Euāgelico, vel hactenus frustra cucurrisse, vel nunc etiam currere.

Sed neque Titus qui mecū erat, cū esset gentilis cōpulsus est circuncidi, sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerēt. Quibus neque ad horam cessimus subiectioni, vt veritas Euangelij permaneat apud vos.

Sed neque Titus qui mecū erat cùm esset gentilis, compulsus est circuncidi: sed &c.) magnam difficultatem adfert vocula (sed) quæ si tolleretur, oīa plana essent. Haberetur enim hęc lectio. Sed neque Titus qui mecum erat, compulsus est circūcidi p̄pter falsos fratres subintroductos, ad quem modū cuperet Hieronymus nos legere. Scribit enim sic in commentarijs. Sciēdum verò quòd [autem] coniūctio quæ in p̄senti loco ponitur: propter subintroductos autē falsos fratres superflua sit, & si ponatur, non habet quod ei respōdeat, illamque concludat, sed hūc esse ordinem lectionis & sensus: Sed neque Titus qui mecum erat cùm esset ex gentibus, compulsus est circuncidi, statimque subiungit quæ causa fuerit, vt ad circuncisionem impelleretur inuitus propter subintroductos falsos fratres, qui &c. Secūdum Hieronymum ergo sensus hic est: cū apud Iudęos agerem Hierosolymis, neq; Titus qui cum esset certo gentilis, & adhuc gereret prępputiū, vlla ratione compelli potuit vt circuncideretur, quamquā vt id fieret, vehementer instarent falsi fratres, & ab illis subornata magna multitudo Iudaica.

Erasmo in annotationibus suis referēti hanc sententiam Hieronymi, atque eā declaranti obrepsit somnus dū ait: Solet enim apud Græcos (δὲ) semper respōdere μὲν. Siquidē Hieronym' dū dicit cōiūctionem nō habere quod ei respondeat, ad inferiora respicit, nō ad superiora. Deinde μὲν in partitionibus quidē semper habet respondens δὲ: Sed δὲ frequenter ponitur sine μὲν: Vt rhetorica nō est ars: medicina aūt est ars, In hoc quoque somnus obrepsit ei, quod dicat Hieronymū duas reddere causas, quare coniunctio sit subperflua: alteram quæ iam dicta est, altera est, quod sensui huius epistolæ vehemēter repugnet: hanc in Hieronymo nō inuenies. Vt Erasmum omittamus, dubiū non est quin græca, quę tempore Hieronymi in manibus erant, habuerint voculam δὲ, Quærēdum ergo ex ipso esset. an apud illos illa quoque superflua sit & reijciēda. quod certe nec Chrysostomus, nec Theophilactus patietur, nec Oecumenius: sed & August. legit & interpretatur cō iūctionem, quare nec ipse expungi vellet, quāuis Erasm' eū pro Hieronymo stare facit, qui tertius ipsius lapsus est in eadem annotatione.

Commentarius autem Augustini sic habet: Quamuis Titus græcus esset. & nulla eū consuetudo aut cognatio parētū circumcidi cogeret sicut Timotheum, faci-

le tamẽ istum etiã circũcidi ꝑmisisset Apostolus. Non enim tali circuncisione salutem docebat auferri, sed si in ea constitueretur spes salutis, hoc esse cõtra salutem ostendebat. Poterat ergo vt superflu à æquo animo tolerari, secundum sententiam quam alibi dixit: circuncisio nihil est, & præputiũ nihil est. Propter subintroductos autem falsos fratres, non est cõpulsus Titus circuncidi. i. nõ potuit ei extorqueri vt circunciderετur, quare &c. Hic videmus Augustinum rationem habuisse coniunctionis. Exponit enim illã, vt habeat officium extenuandi, quemadmodũ cum dicimus, percussi hũc sed prouocatus, sed irritatus. Tito nõ potuit extorqueri vt circunciderετur, sed propter falsos fratres ei extorqueri non potuit, quia hac occasione docuissent illi circũcisionẽ esse necessariã, etiã ipsius Pauli attestatiõe & cõsensiõe, vt qui Titũ in ipsa vrbe Hierosolymitana circuncidi permisisset. Propter hos ergo ei extorqueri nõ potuit, quanquam id expostulassent Iudei, quasi dicat, alias facile impetrasset. Augustinus hoc modo exponens attendit coniunctionem latinam tãtum, non græcam voculam [δὲ] consuluit, quæ apud eos interdum vim habet amplificandi, vt in initio huius capitis. Ascẽdi autẽ. i. & quidẽ, vel atque adeo secundũ reuelationẽ, & mox: Seorsum autem ijs qui videbantur. i. atque adeo cum ijs qui in pretio erãt. Sic hoc loco Titus non est compulsus circuncidi, sed. i. quod plus est, vel quod magis est, vrgẽtibus hoc interim falsis fratribus. quãquã minus appareat hoc loco hæc phrasis Paulo familiaris propter negationẽ quę ꝑcedit, quã si secundo loco repetiuisset, hoc modo efferendo orationem. Sed neque Titus qui mecum erat compulsus est circuncidi, neque vero, id est, & quidem, vel quod magis est propter falsos subintroductos fratres, nulla fuisset difficultas.

Sane Chrysostomus manifeste facit formulam amplificãdi, verba eius sunt: Neque enim ego solum ita prędicaui, verum etiam Titus ita fecit, quem, cum esset grę-cus. i. præputiatus, Apostoli non compulerunt circuncidi, & quod hoc quoque multo maius est, cum vrgerent aduersarij eáque scirent, ne sic quidem Apostoli ꝑ eos huc adacti sunt, vt iuberent eum circuncidi, quod ipse declarat dicens. Sed neque propter subintroductos falsos fratres. Varie his verbis explicat amplificationẽ, primo, ꝑ(&) quod habet vim assertiuã vt (imo) secũdo per illud (quod hoc quoq; multo mai⁹ est) deinde repetit aut addit quod deest Paulo οὐ δὲ i. neque, quę dictio sola etiam cæteris amotis inducit amplificationẽ. Chrysostomũ sequitur Theop. in quo hoc obseruãdũ, quod verba illa, sed neque Titus qui mecũ erat cũ esset gentilis, compulsus est circuncidi, separat à sequentibus interiecto cõmentario, quod idẽ facit Chrysostomus: vnde Erasm⁹ cũ in translatiõe noui testamenti omittat coniunctionem (sed) siue (autem) vertens Chrysostomũ nõ omittit, sed exprimit. Interpres Theophylactui, non quidem Porcenna, sed alter, non fuit tam oculatus: is enim prætermittit coniunctionẽ, non videns quod debebat ponere propter cõmentariũ, secundum quẽ ordo sermonis & sensus hic est. Sed neq; Titus qui mecum erat, compulsus est circuncidi, vt hic ponatur distinctio, & deinde velut à nouo exordio sequatur, neque propter falsos fratres Titus compulsus est circuncidi. Oecumenius quoque facit formulam amplificandi, & interiecto commentario separat à superioribus apertius quã duo præcedẽtes, exponens.

Neque Titum inquit licet gentilem vllo modo cõpulerunt Apostoli circuncidi, neque ex eo quod adessent, vel ne tũ quidẽ quando ingressi sunt falsi nominis fratres: nã à cõmuni sensu rursus subintelligendum est [sed neque] vt sit sensus. Sed neque Titus compulsus est circuncidi, neq; ꝑpter obiter introgressos falsos fratres. Vt res melius intelligatur, sciẽdũ, quod sint tria genera distinctiõis, videlicet periodus, colõ siue mẽbrũ, cõma siue incisum: Secũdũ Hieronymũ nulla istarum distinctionum est hoc loco, Secũdũ Augu-

Augustinum est incisum. Secundũ Chrysostomũ & Theophylactũ, Oecumenium, est membrum. Secundum Ambrosium vero est periodus, cuius sententia vt facilius intelligatur, sciendum Paulum apud Lystrẽses [vt refert 16. act.] assumpsisse egregium adolescentem Timotheum socium sibi, quare videbat aptũ eum ad magna præstanda: hunc propter Iudęos, qui in locis illis erant, ne offenderentur: circuncidit, vbi Paulus cessit infirmitati Iudęorum. Huius itaque facti putat Ambrosius hoc loco meminisse Apostolũ, vt sit occupatio siue solutio argumenti, quod videbat posse opponi & obijci sibi. Refert hic nobis, quid de Tito actum sit Hierosolymis: quod nulla ratione vel à te vel ab ipso extorqueri potuit, vt circũcideretur, interim circũcidisti vel circuncidi permisisti Timotheum, qui patre gręco genitus est. Respondet Paulus, verum est, sed coact⁹ hoc feci propter subintroductos falsos fratres, .i. qui simulabant se studere paci publicæ, eiusque conseruandæ gratia expetere circuncisionem Thimothei, cùm tamen aliud agerent. Subintroierũt enim, vt explorarent libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, propter quos cessimus ad horam .i. ad tempus subijcientes nos legi, vt circunciso Timotheo, cessaret scandalum. cessimus autem ad horam sic vt veritas Euangelij permaneat apud vos, quæ ad horam erat dissimulanda. Hæc est Ambrosij expositio, exqua patet quod ab illo loco: Sed propter subintroductos falsos fratres, auspicetur nouam sententiam siue periodum, vsque ad illud, vt veritas Euangelij maneat apud vos, inclusiue, & coniunctionem [autem] siue [sed] facit aduersatiuam particulam, & negationẽ [neque] cũ pronomine (quibus) ꝑtermittit, legens ad hunc modum: Propter subintroductos autem falsos fratres, qui subintroierunt ad explorandum libertatem nostrã, quã habemus in Christo Iesu, vt inseruitutẽ nos redigerent, ad horam cessimus subiectioni. Quæ lectio à nostra prorsus diuersa est, & vsque ad Ambrosij & Hieronymi tempora in latinorum codicibus habebatur, vnde & Hieronymus latinorum eã appellat, & hanc quæ in nostris hodie codicibus est, Ambrosius gręcorum esse dicit, quam & reijcit hoc pręcipuè argumento. Si cum gręcis inquit legamus (quibus neque) iã cõiunctio [sed] siue (autẽ) non habet quod ei respondeat, hoc est, secundum ipsũ nõ habet sensum sequentem. Hic vrget Ambrosius coniunctionem, non ergo pateretur eam amoueri, quare nec Hieronymi cõmentarius ei placeret, sed nec Augustini interpretatio satisfaceret ei, imò contra eam faciunt illa quæ sunt in cõmentario Ambrosij, Si propter subintroductos falsos fratres nõ cessit, non voluntate non cessit, nam cessurum se significauit &c. Alia quoque adfert contra lectionem gręcorum quam nobis tradidit iam Ecclesia, altera illa latinorum, pro qua ipse tam vehemens est prætermissa, quæ omnia ex interpretatione græcorum, maxime lectis ijs, quæ habet hoc loco Chrysostomus, statim soluũtur. Posteriores omnes addunt hic aliquid, siue subaudiunt, quia dum volunt [sed] expũgi, non potuerunt se cõmodè expedire. Augustini interpretatio parum facit ꝑ scopo Epistolæ, cui imprimis seruit gręcorum: quare amplectendã, non solum præ illa, sed alijs quibuscũque: quia citra dubium optima est. Pseudapostoli hoc nomine traducebãt Paulum, quod diuersũ doceret ab eo quod docebant Apostoli, quodque ipsius doctrina ab Apostolis damnaretur, quorum calumniam hac narratione efficacissime secundum Græcos refutat: nam secundum illos quod dicit, tale est. Simulatque iubente reuelatione cœlesti post annos. 14. rursum adscendi Hierosolymam gratia conferendi cum Apostolis, adduxi mecum & Titum, atque hoc præsente contuli cum Apostolis Euangeliũ qui cum certo esset gẽtilis, & adhuc gereret ꝑputiũ, atq; facile & ad manum esset ipsum circumcidere, vt qui mecũ ꝑsto ibi erat, nequaquã tamẽ adactus est ab Apost. vt circũcideretur, quod

certissimum argumẽtũ est, ipsos nõ sancire circumcisionem, aut vrgere vel docere necessariam esse: & quod hoc quoq; multo maius est, ne post totam quidem collationem potuerunt Iudaisantes, qui furtim irrepserant in cętum nostrũ, efficere, vt ex sententia Apostolorum circũcideretur Titus, quamquam vehementer vt id fieret, vrgerent ac odiose instarẽt. Quomodo ergo quidam dicunt doctrinã meam, qua absque mentione circumcisionis per gratiam Christi polliceor gentibus salutem, damnari ab Apostolis? Falsos fratres Paulus vnica voce composita appellat ψευδαδέλφους significans iudaisantes, qui fingebant se bona fide agere negotium Euangelij, cum nihil minus agerent. Subintroductos] gręce nomen est, non participiũ. q. d. subinductitios fratres. i. obiter inductos siue ingressos, neque solum obiter siue furtim & clanculo, sed ad insidias introductos seu ingressos: Nam παρὰ apud Græcos vtrumque significat in compositiõe, quemadmodum discimus ex commentarijs Chrysostomi in locum hunc. Quod sequitur. Qui subintroierunt] intellige vt iam dictum est. i. qui clanculo & insidiose irrepserunt (explorare] i. ad explorandum: Est verbum bellicum siue militare secundum Chrysostomũ, & hoc vocabulo Apost. eorum insidias declarauit Exploratores enim ob nihil aliud ingrediuntur, nisi vt cognitis rebus aduersariorum, ipsi sibi facillimum aditum parẽt ad expugnandum capiendumque. Quod illi ergo in bello, hoc isti egerunt in negotio Euangelij: insidiose enim sese insinuauerunt, vt explorarent libertatem nostram.

Illud (in Christo Iesu] intelligi potest bifariam: Altero modo vt (in) positum sit loco (per) hoc modo: quam habemus per Christum, eius meritum, & mortem: Altero modo vt (in) proprie sumatur hoc sensu, quam habemus in Christianismo, Oẽs siquidem qui in vero Christianismo præditi sunt libertate, non ea solum quæ sub oculos cadit, quæ opponitur obseruantiæ circumcisionis, & multiplicium ac obscurarum ceremoniarum legis, sed ea quæ in spiritu est, qua liberali animo & spontanea indole, non timore, præstatur lex siue ea quæ præcipiuntur: quamquam de priori tantum libertate, & opposita seruitute loquatur hic Apostolus. Nõ enim verisimile est, istos falsos fratres solicitos fuisse de interiori illa animi qualitate, vel studio fuisse ipsis aut curæ, vt redigerẽt Paulum ad affectum seruilem: sed explorabãt quid ipse & alij ibi disputantes sentirent de circumcisione & ceremonijs legis, explorabant quibus rationibus defenderet suam doctrinam Paulus, qua absque mẽtione circumcisionis promiserat gentibus salutem, vt his cognitis faciliorem pararent sibi aditum, ad retrahendum cum Paulum, tum Galatas ad veterem seruitutem legis. i. seruilia onera legis. Hoc sane modo interpretantur nobilissimi expositores, apud latinos quidem Augustinus, Ambrosius, Hieronymus: apud Græcos vero Chrysostom⁹, Theophilactus, Oecumenius. apud quos nulla est significatio aut tenuis admodũ eius libertatis. quæ est in anima, aut seruitutis illi libertati oppositæ, sed omnia ad libertatem referũt, quæ sub oculos cadit, quæ est libertas à necessitate pręstandæ legis, ea parte qua ceremonialis est.

Quibus] s. falsis fratribus [neque ad horam] i. ad minimum quidem tempus, ne ad momentum cessimus, vt subijceremur illis in obseruantia ceremoniarum legis, hoc est quod dicit [subiectioni] est quidẽ datiuus apud græcos, sed per ablatiuum vertendus secundum Chrysost. nam facit datiuum modi. Erasm. in annot, citat vnum exemplar quod habet (subiectione] in ablatiuo. i. per subiectionem, quemadmodum ipse vertit in translatione sua. Totum autẽ istud fecimus, nequa vobis fieret occasio ab Euangelij veritate recedendi. Veritas quantum ad institutum huius loci sufficit, bifariàm capitur: Interdum opponitur corruptelæ, vt veritas Iesu est in me. i. pura & syncera doctrina Christi, in qua nihil est corruptelæ, in

me est:

Iohan.1. me est: Interdũ verò opponitur vmbrę: in hac significatione sumitur apud Iohãnem. Lex per Moysen data est, veritas per Iesum Christum facta est. vmbræ enim futurorum in lege erant, In Euangelio iam veritas est. vtro istorum modorũ in præsentiarum accipiatur, non est ita certum, circũstãtiæ text⁹ nihil iuuãt, nec alia loca, sed q̃dã huic, aliæ illi sensui seruiũt: ꝑterea & cõmẽtarij variãt, Quidã enim opponũt vmbris: vt nihil vmbrarũ & ceremoniarum legis maneat apud vos sed mera veritas & ipsa, rerum exhibitio. Alij opponũt corruptelæ: Pura & syncera doctrina cui nihil admixtũ est de Iudaismo apud vos ꝑmaneat. Hoc modo accipiũt nobiliores cõmẽtarij, forte vtrũq; intelligit Apost. Vt Christianism⁹ tot⁹ remaneret apud vos pur⁹, nolui cedere istis, ne eo vsque quidẽ, vt illis vel ad tẽpus morẽ gerens, Titum circuncidere. Si ergo nos Hierosolymis inter tantos Iudęos imminentibus hinc inde falsis fratribus & ijs vnà cũ Iudæis ab ipsis subornatis aliqua ex parte cogẽtib⁹ nulla potuimus ratiõe adduci aut vi cõpelli, vt circũcideremus Titum: vos ex gentibus, vos ex Galaria, vos quib⁹ nulla vis infertur. vltro à libertate Christi receditis ad seruitutem legis.

AB ijs autem qui videbantur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis non accipit.) Mihi enim, qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.

Deu.10.d 2 pa.19.c Iob.34.b

AB ijs autem qui videbantur esse aliquid] Quæ iã sequuntur [quales aliquãdo fuerint, nihil mea interest: Deus enim non accipit personã hominis) per parẽthesin interiecta sunt, q̃ quia lógior est, redit Apostol⁹ per repetitionẽ ad id quod cœperat, sub diuersa sermonis forma [mihi) inquiẽs) qui videbãtur esse aliquid, nihil contulerunt. Redit autem ad id quod instituerat, per voculã (enim] latini id faciũt per (ergo) quod obseruãdum propter caput. 4. & 5. vbi textus est obscurus propter repetitionem hebraicam. Est tantum historia: pergit dicere de sua persona, sensus est: Sic quidem de comite itineris mei, Tito homine ethnico actum est apud Apostolos Hierosolymis, nunc exponã quid senserim de Euãgelio meo post meam ad eos relationẽ.

Ab ijs qui videbantur aliquid] i. qui id temporis erant in pretio apud credentes, subaudiendum est, nihil adiutus sum, vel nihil mihi collatum est: id enim adiecturus erat, quod iã propter parenthesin omisit exprimere, patet hoc ex repetitione: mihi enim qui videbãtur &c. dico aũt id temporis in pretio habitos illos: nam nihil attinet vt commemorem quales antea fuerint, cum nondum Apostoli essent Christi, aut cum nondum accepissent primitias spiritus: nempe quod homines erant illiterati, idiotæ, piscatores, abiecti & in nullo pretio habiti, Sic Ambrosius, Augustinus illud (quales) ad vitã refert hoc sensu, quales olim fuerint, boni ne, an non, nihil mea refert: Suspectũ me haberi volunt, & obijciunt mihi, quod olim persecutor fuerim Ecclesiæ: adspiciãt istos tres, ãnne & peccatores fuerint, sed hoc nihil ad propositũ: [Deus enim personam hominis non accipit.], nonnulla exemplaria omittunt (enim) quod si non legatur, intelligi debet: certum enim est propositionem causalem esse. Sensus est, nihil refert superioris vitæ conditiones illas comemorare, quare Deus in vocatione sua gratuita, qua quosdam vocat ad iustitiã, & eosdẽ iustificatos magnos facit, non respicit vllam hominis conditionem aut qualitatẽ, sed omnia agit secundum gratuitum suæ voluntatis beneplacitum. Secundum hanc expositionem (accipere personam) est, conditionem aliquam personæ in aliquo negotio, quæ nihil ad negotiũ pertinet, tanquam rationem & regulam illius negotij attẽdere seu cõsiderare. Chrysostomus & Hieronymus illud [quales) non ad vitam, 2. Cor. 11.

vitam, sed ad genus doctrinę referũt, hoc sensu: Quali doctrinæ genere ipsi olim vsi sunt, quantum ad circumcisionem & legis ceremonias attinet, nihil mea refert, ipsi Deo reddituri sunt rationem. Non enim quia magni sunt & dignitate præeminentes, Deus personam illorum accipiet, hoc est, si secus atque oportuit, docuerint, quantumuis columnæ Ecclesiæ, luent supplicia, non proderit eis primatus, nec prærogatiuæ quas consecuti sunt, propter qualitates ipsorum Deus non cessabit ab illorum punitione: non enim acceptor est personarum.

Secundum hos est exacta personarum acceptio hoc loco, secundum Augustinum vero et Ambrosium impropria: Siquidem secundum eorum interpretationem ea vtitur Apostolus in materia, quæ eam non accipit, nimirum in negotio mere liberali. Acceptionem enim personarũ siue προσωποληψίαν in ijs quę sunt mere gratuita, neque ex merito nostro vel demerito pendent, locum non habere, euidentissime declarat ipsemet Aug. lib. 2. contra duas Epistolas Pelagianorũ cap. 6. & 7.

Obseruanda sunt alia loca Scripturæ, in quibus vsus est huius vocis, atque videndum an vsquam eius mentio habeatur in materia mere liberali, quod si non deprehendatur, tanquam probabilior retineatur Chrysostomi & Hieronymi interpretatio. Facit autem Chrysostomus occupationem hoc loco, quia inquit verisimile erat futuros aliquos qui dicerent, si comprobarent tuam prædicationem, quare ipsi ergo [illegible] permiserunt circuncisionem, vel præceperunt etiam? Huic obiectioni facile respondens Apostolus, quales inquit aliquando fuerint, nihil mea refert, sciant ipsi quid fecerint: Deo enim reddituri sunt rationem. Quod autem hic nunc demonstrare studeo, hoc est, quod mecum hi nunc sentiant, quod meam prædicationem in nullo damnarunt.

Mihi enim qui videbantur esse aliquid &c.] Rursum hoc loco non est (esse aliquid) sed tantum, qui videbantur, siue vt Paul⁹ habet δοκοῦντες in precio habiti, quos vulgò reputatos vocant. Aulus Gellius æstimatos vertit, medio tamẽ loco, (ab ijs autem qui videbantur] etiã apud Græcos additur & [esse] & [aliquid) vbi nisi velimus dicere adiectitium esse vtrumque, quod suspicatur Erasmus, quamquam non sit verisimile, eodẽ sensu oportet intelligere positum ab Apostolo (aliquid) quo Lucas in Actis ca. 5. dixit, aliquem pro magno: Ante hos enim dies extitit Theudas, dicẽs se esse aliquẽ. Illud {nihil contulerunt] interpretatur Chrysostomus ad hunc modum, postquã exposuissem eis summam totius doctrinę meæ seu prædicationis meæ, eamque ad eorum deliberationem retulissem, ipsi nihil inde correxerunt, addiderunt nihil, non quod vox Græca significet ista, sed sequuntur ex re per vocem significata. Vox significat, communicare consilia cum amico, iam Apostoli si iudicassent vel corrigendum aliquid, vel immutandum, vel addendum ijs, quæ à Paulo dicebantur, ipsi vtique communicassent vicissim sua Paulo. Est Græcis illa vox, quã primo capite interpres vertit, acquieui. Nihil ergo cõtulerunt, id est, communicarunt.

Sed contra, cum vidissent Sapiē.6.b
quod creditum est mihi Eccl.35.b
Euangelium præputij, sicut Rom.2.b
& Petro circuncisionis (qui Ephe.6.b
enĩ operatus est Petro in A- Colos.3.d
postolatũ circuncisionis, ope- Act.10.e
ratus est & mihi inter gen- 1.Pet.1.c
tes, et cum cognouissent grati-
am quæ data est mihi, Iacobus
& Cephas & Iohãnes, qui vi-
debant-

debantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Vt nos in gentes, ipsi autem in circuncisionem, tātum vt pauperum memores essemus: quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.

SEd contrà cū vidissent) Annotat. Hierony: hoc loco hyperbaton, vt multis, quæ in medio sunt interiecta, sublatis, legamus ad hunc modum: mihi enim qui videbātur esse aliquid, nihil contulerūt, sed contrà, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis, hoc est. posteaquam me referente cognouerant quæ prædicaueram, ipsi ne vllā quidem mecum habuerunt cōmunicationē, in qua vel tanquā disceptantes de meo Euangelio, vel dissentientes conati essent aliquid addere doctrinæ meæ, sed sine vlla mutua cōmunicatione mecúm habita, tāquā per omnia sentientes, in signum concordię dederunt mihi & Barnabæ dextras. Illud (sed contrà) est corrigentis aut potiùs ampliantis: Adeo nihil mihi contulerūt, aut docēdum, vel corrigendum putauerunt: vt coniungerent mox dextras. Sic Chrysostomus, verba eius sunt. Non solū nihil reprǽhenderunt, verum intantum absuerunt ab incusando, vt comprobarint etiam: nam comprobatio contraria est improbationi.

Cum vidissent] .i. cum perspexissent, cum certo intellexissent ex ore Pauli, vt mox dicetur, istud viderunt [quod concreditum] .i. commissum est mihi Euangelium præputij. Circumcisionē & præputium dicens, non res ipsas [ait Chrys.] sed gentes hac nota distinctas, expressit. Est ergo hoc loco notatio: ea autem figura est, quoties nominamus rem non suo nomine, sed aliquo accidente: Euangelium præputij i. gentium: Euangelium circumcisionis. i. Iudæorum. Sensus est, cum perspexissent, mihi à Christo cōmissum Euangelij prædicandi munus inter gentes præcipuè, quemadmodum Petro delegatum erat inter Iudæos. Addimus [præcipuè) quia & Petro licebat gentibus, & Paulo Iudæis prædicare, quemadmodum in Actis vtrumque vtrisque prædicasse legimus.

Qui enim operatus est Petro &c. propius erat græcæ lectioni. Qui enim operatus est in Petro, operatus est & in me: siquidem præpositio est in voce composita apud Gręcos. nec est simpliciter operatus, sed efficax fuit, & vim suam ostendit. Est enim hoc loco verbum ἐνεργεῖν vnde ἐνέργεια quam vocem existimat Origenes idem significare quod ἐντελέχεια ea autem vox significat actum & vim, ex se mouētem organum. Non ergo sensus est, qui fecit Petrum Apostolum Iudæorum, etiam me fecit Apostolum gentiū. Sed sensus iste est: qui efficax fuit in Petro, siue qui gratiæ suæ præsidio efficacē fecit Petrum, tum in sermone, tum in virtute signorum apud Iudæos ad fungendū rectè Apostolatu: Idem ipse efficax fuit in me per dona, per charismata, per miracula apud Gentes, hoc est, non minora patraui inter incircumcisos, quam Petrus inter circuncisos, non quidem meis viribus, sed Christo autore, ipso efficaciter in me operāte, & vim suam in me exercēte. Sententiam hæc: Qui enim operatus est Petro in Apostolatu circumcisiōis, operatus est & mihi inter gentes, veluti per parenthesim interiecta, separanda est, vt legamus ad hunc modum. Sed contra, cum vidissent quod creditum est mihi Euangelium præputij, sicut & Petro circuncisionis, cum cognouissent gratiam quæ data est mihi. Vocula (&) epexegesin habet .i. vim quādam explicatiuam: exponit enim quod præcessit, cum vidissent &c. Non dicit cum audiuissent sed cum cognouissent, id est (ait Chrysostomus) cum didicissent ex rebus ipsis,

Orig. in epistolā ad Romanos.

ipsis, ex ipsis factis, hoc est, ex spiritu Paulino, quem in ista concione proferebat, item ex sanitate doctrinæ, ex alijs præterea multis, quæ in ipso conspiciebat. Gratia hic accipitur pro gratijs gratis datis, non gratum facientibus, de quibus & illud, quod in eadem hac epistola dicitur: Ex operibus legis spiritum accepistis? intelligendum est. Cum vidissent ergo me istis pollere. cum perspexissent in me dotes vere Apostolicas & Euangelista dignas, Iacobus & Cephas & Iohannes, Ex his tribus duos ait Hieronymus fuisse, in monte Thabor tẽpore Dominicæ transfigurationis. Augustinus omnes tres adfuisse asserit in comment. huius loci, sed scripsit hos presbiter non Episcopus parum adhuc exercitatus in diuinis literis: Nam lapsum eum esse hinc patet, quòd Iacobus, qui in Euangelio commemoratur vna cum Petro & Iohanne, cuius frater erat, interfuisse trãsfigurationi, in Actis Apostolorum mox à Stephani nece legitur sanguinem fudisse pro Domino.

Cap. 13.

Math. 17.

Actr. 12.

Qui videbantur columnæ esse &c.] quæstio hic est, quare dixit Apostolus qui videbantur columnæ esse, & nõ hoc modo, qui erant columnæ. Hieronymus ipsum id fecisse putat gratia phrasis illius, qua in superioribus vsus est, exponendæ, nempe: qui videbantur. Nõ multùm dissimile est quod adfert Chrysostomus, vt significaret inquit eos non solùm fuisse vere tales, sed & ab omnibus tales habitos: idcirco dixit, qui videbantur. i. qui ab oĩbus vt verè erant & habebantur columnæ siue præcipui ex quibus penderet fundamentum Ecclesiæ.

Dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis) est phrasis hebraica, pro dextris socialibus: dederunt nobis dextras sociales, hoc signo declarantes nos cum ipsis per omnia conuenire, Significatur conspiratio & consensus doctrinæ & animorum.

Vt nos in gentes, ipsi verò in circumcisionem] hic sermo non est absolutus, subaudiendum est: Apostolico munere fungeremur. In, positum est pro, erga: circumcisionem dixit pro ipsa gente Iudaica, figura hæc ante explicata est. Sensus est: datis dextris agnouerunt me & Barnabam veros ac germanos cooperarios, datis dextris declarauerunt communem esse doctrinam ipsorum & nostram, datis dextris mecum & cum Barnaba societatem inierunt vt idem Euangelium concordibus animis in sua quisque portione prædicaremus, nos quidem inter gentes, illi vero inter Iudæos passim & præcipuè.

Tantùm vt pauperum memores essemus] Illud (tantum) referendum est ad sequentia, non ad præcedentia, Subaudiendum est autem aliquid, tantum admonuerunt, vel mandarunt. Sensus est, neque nobis iniunxerunt vt quemquam è gentibus ad circumcisionem vocaremus, tantùm rogauerunt vt inter gentes prædicãtes Euangelium, pauperum qui in Iudæa agebant, memores essemus. Quærit Chrysostomus quos hoc loco Apostolus pauperes sentiat, & dicit ipsum illos significare, qui in Palestina propter fidei professionem è possessionibus suis eiecti erant, & facultatibus omnibus exuti, per diuersas regiones exulabant. D. Hieronymus putat illos significari, qui Hierosolymis allatis ad Apostolorum pedes possessionibus ac diuenditis egebant, vterque cõmentarius bonus est & fortasis vtrosque cõplexus est Apostolus. Causam paupertatis, quam adfert Chrysostomus, expressam habemus in Epistola ad Heb. 10. Nã rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, & in priori Epistola ad Thessal. cap. 2. Vos enim imitatores facti estis Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa, quoniam & vos eadem passi estis à cõtribulibus vestris, quemadmodum & illi à Iudæis. Ex hoc loco qui habet, Paulum iubente Spiritu sancto, iuisse Hyerosolymam, gratia conferendi Euangelium suũ cum Apostolis, vt illorum comprobatione extaret apud omnes certitudo doctrinæ ipsius, discimus verbum Dei etiam synce-

syncerissimum opus habere testimonio hominũ: id quod apertè valde & eruditè docet Augustinus, tum contra Faustum Manichæum lib. 28. tum in quæstionibus euãgelicis, lib. 3. cap. 40. quæ loca diligẽter annotanda sunt propter Lutheranos, qui in rebus fidei nolunt nos moueri authoritate hominum, siue definitionibus conciliorum etiam generalium, sed quẽque sequi quod intra se sentit. Illis obijciendus est hic locus Pauli: ratiocinatur enim in hunc modum: Euangeliũ quod prædicaui vobis contuli cum Apostolis, & illi, quorum summa est apud omnes authoritas, approbauerũt, ergo vestrum est credere, & sine omni scrupulo ei firmiter adhærere.

CVm autem venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.

CVm autem venisset Cephas Antiochiam &c.] Tanta est huius loci difficultas, quòd plerique cùm non possent è difficultatibus explicare sese, commenti fuerint Cepham hunc, cui in faciem restitit Paulus, non fuisse Petrum Apostolum, sed alium quempiam è septuaginta discipulis hoc nomine vocatum: Quam opinionem ceu commentitiam ac frigidam reijcit Hierony. cùm ipsa res doceat hunc sermonem ad Petrum & ad illius collegas pertinere. Negat autem vllum Cepham notum nobis præter Apostolũ Petrum, qui Cyrorum lingua Cephas dicitur, quòd illis Cephas idem sonat, quod nobis ac Græcis Petrus. Quis autem, dum de Petro (vt res ipsa exigit) intelligitur, sit sensus, variant interpretes, & ea de re ingens olim concertatio fuit inter Hieronymum & Augustinum, vt testantur Epistolæ aliquot vltro citroque missæ. Cõtinet autem ea concertatio, quantum ad præsens negotium attinet, duplicem quęstionem: alterã de cessatiõe legaliũ, videlicet vtrũ post Christi mortem licitũ aliquãdo fuerit obseruare legis ceremonias: Alterã de intellectu eius, quod dicit Paulus se in faciem restitisse Petro, videlicet vtrùm Petrus tanquam obnoxius errori alicui aut lapsui, verè & ex animo sit à Paulo reprehensus, an tantùm secundũ simulationem quandam & compositionem.

Igitur quantum ad priorem quæstionem, Augustinus cõtendit legalium obseruationem, mox post Christi mortem illo duntaxat tempore, quo gratia Euangelij nondum diuulgata erat, fuisse licitã Iudęis, modò ne spẽ salutis in eis collocarẽt. Distinxit siquidẽ triplicẽ tẽporis differentiam, vt legalia ante Euangelium fuerint viua, mox à morte Christi mortua quidẽ, sed nõ mortifera: Demũ Euãgelio diuulgato eadẽ oĩbus fuerint mortifera, tã Iudæis quã gẽtibus. Hãc aũt sententiã confirmat partim ex eo quòd Sacræ Scripturæ passim testentur, Petrum & Paulũ obseruasse à morte Christi vetera Sacramẽta, partim vt discriminis aliquid esset inter sacrificia Iudæorum & Gentium ne illa, quę prioribus temporibus in vmbris rerum futurarum Deus fieri iusserat, tanquam idololatriam gentilium damnare videretur, si statim ea relinquere cogerẽtur. Hieronymus verò duplicem tantùm faciens temporis differẽtiam alteram ante mortem Christi, alteram post mortem Christi, prorsus contendit à morte Christi, per quam facta est legis impletio, legis ceremonias non solùm mortuas, sed & mortiferas fuisse; proinde nunquam nisi per dispensationem, id est, nisi per quandam simulationem siue per quandam dissimulationem potiùs qua occultabant suam sententiam, sese ad captum & imbecillitatem Iudæorum accõmodantes, obseruasse Apostolos legis ceremonias, præsertim vbi iã edocti essent, quòd per mortẽ Christi sublata esset lex. Hanc sententiam nititur multis Scripturis confirmare, quæ partim testantur legis Sacramenta vmbras fuisse, imagines, exemplaria gratiæ illius, quę per mortem

Christi est præstita & exhibita. Vmbram enim habens lex &c. ad Hebr.10. Gratia & veritas per Christum facta est, Iohānis. i. Partim quæ testantur Christum adimplesse legem: finis enim legis Christus, ad Romanos.10. Non veni soluere legem, sed adimplere Matth. 5. Confitetur ergo vterque & Hieronymus & Augustinus, Apostolos mox à Christi morte vere exercuisse ceremonias & sacramēta legis, sed Augustinus cōtendit illos ea seruasse animo legis obseruandæ: Hieronymus vero non nisi per dissimulationem quādam oeconomicam siue dispensatoriam, quod non est vere obseruare legem, sed ob aliam aliquam causam quā obseruandæ legis id exercere, quod lex iubet.

Porro si harum rationū vtrinque propositarum collatio fiat, videri possit Hieronymi quàm Augustini sententia magis probabilis, & Scripturis conformior, Cum enim veterū sacramentorum obseruatio, prænunciatio gratiæ Christi fuerit, & ob id fuerit à Deo per Moysen instituta vt gratiam Christi prænūciarent, videri posset ipsi sacramentorum illorū institutioni prorsus repugnare, vt postea quàm exhibita est res per illa significata. obseruarētur, vt sunt à Deo instituta. Videtur enim huiusmodi obseruatio falsam continere significationem Quod si dicas ea per mortē Christi amisisse officium significandi, sicut & vim obligandi, certe ea obseruare amisso officio significationis, non est legem obseruare. Hæc de necessitate legalium: nūc de intellectu textus Apostolici. Hieronymus igitur sicut Paulum, ita & Petrum liberat ab omni peccato: Petrum negat aliquid egisse quod reprehensionem Pauli merebatur, quippe cum Paulus ipse aliquoties legis ceremonias exercuerit, ob Iudæorum seditionem vitandam. Quare sentit hanc reprehensionem Pauli, quam hic locus continere videtur, accipiendam esse non ex animo, sed ex composito factā: Quod si dicas Petrum ob id peccasse, & Pauli reprehensione dignum fuisse, quod ex eius dissimulatiōe scandalū gētibus natū sit, quid dices de scādalo, quod apud Iudæos infirmos oriturū erat, si Petrus se illis nō accōmodasset? & à gētib' se segregasset Quare cū Petro fuerit ex cōcredito Apostolatu negotiū agēdū Iudæorū, videri possit nō posse iputari Petro scādalū gētiū, quo redemit scādalū Iudæorū. Neq; vero admodū cōsentaneū videtur, quod Petr' à gētibus se subduxerit ob aduētū Iudæorum, non exposita satis Gentibus causa quare id faciat. deinde acerba hæc Petri reprehensio potuit graue offendiculum parere apud auditores, si quid omnino peccatum erat à Petro? Pauli tamē officiū fuit, Petrum apostolorum principem priuatim & cum modestia reprehendere. Augustinus vero Ambrosiū secutus, qui & ipse in hoc argumento à græcis dissentit, prorsus contendit Petrum peccasse, non quia obseruabat cōsuetudinē Iudæorum, sed quia gentibus volebat imponere, atque huius suæ sententiæ potissimum producit autorem Paulum qui dicit se in faciē Petro restitisse Antiochiæ, item Petrum fuisse reprehensibilem, rursus Petrum non recte ad Euangelij veritatem ambulasse. denique Petrum coegisse gentes, vt Iudaizarent. Atque si hic quoq; fiat rationum comparatio, magis fortasse videatur Augustini quàm Hieronymi sentētia probabilis, hoc dico sequendo versionem nostram: nam græcus textus facit pro Augustino quemadmodum in expositione patebit.

Cum venisset autem Cephas Antiochiam] Pergit adhuc vrgere, quod non aliud Euangeliū doceat sed idem prorsus quod Petrus: exposui inquit vobis quid actum sit in ea communicatione quam habui cū apostolis Hierosolymis, nunc exponā vobis quāta libertate gratiā Euāgelij, quā gētibus pdico, tutat' sum Antiochiæ, etiā cum nonnulla Petri reprehensione, quæ ab ipso patienter tolerata certè coarguit meā doctrinā nunquam fuisse ab Apostolis improbatam. Cùm venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti. Græce est κατὰ πρόσωπον .i. iuxta faciem, vel in facie. Sensus est: ausus fui palā & in conspe-

cōſpectu oium, Petro cōtradicere eius factū improbãdo, & ipſum obiurgãdo, non quidē pcacitate aliqua, ſed cogente neceſſitate, vt oēs illius obiurgatiōe ſanarētur. Non enim ſatis erat, errorem, qui palàm noceret priuatim ſanari, ſic Auguſt. Hieronym. verò cùm non videret quid nam poſſet iure in Petro reprehendi, liberans ipſum ab omni peccato, interpretatur ad hunc modum. Reſtiti ei iuxta faciem, i. non ex animo ſed ex compoſito, & communi conſilio: cùm enim videremus hãc ſimulationem, quæ propter Iudæos erat neceſſaria, vergere in gentium periculū, placuit nobis ex communi conſilio, vt Petrus pateretur aduerſus ſuam ſimulationem quæ reprehenſibilis non erat, me diſputare, vt per diſpenſatoriam illam reprehenſionem corrigerētur Iudæi, qui longè alia de cauſa legem ſeruabant quã Petrus, & gentium ſcandalum tolleretur. Ad eundem modum interpretatur Chryſoſtomus. Quod dicit κατὰ πρόσωπον i. iuxta faciem, perinde eſt ait, quaſi dixiſſet, in ſpeciem non reuera reſtiti, vel reprehendi: ſed ſchema tantùm eius rei ſiue ſpeciem exhibui. Pro hac interpretatione imprimis facit locus, qui eſt in Epiſtola 2. ad Corint. 10. Quæ secūdum faciem ſunt videte, id eſt, videte quæ habent oſtentationem potiùs quàm rem. Rurſus qui eſt in eadem Epiſtola cap. 5. Vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde, quod cōſtat eſſe hypocritarum. Pro altera expoſitione facit locus, qui eſt 2. Cor. cap. 10. Qui ſecundum faciem quidem humilis ſum inter vos, abſens autem &c. Quia abſens, oppoſuit præſentibus. Illud (ſecundum faciem) idem eſt quod præſens, ſiue in præſentia. Rurſus ille qui eſt Act. 23. Non eſt Romanis conſuetudò damnare hominem aliquem, niſi is qui accuſatur, præſentes habeat accuſatores, pro eo quod interpres dixit, præſentes habeat accuſatores, pro eo quod interpres dixit præſentes, græci habent κατὰ πρόσωπον i. (ad verbum) ſecundū faciem, vel in facie, id eſt, in præſentia ſiue coràm. Quantum igitur ad iſtã particulam, Scriptura relinquit nos dubios.

Quia reprehenſibilis erat] i. reprehenſione dignus: Id enim ſonat vox latina, reſtiti ei quia factum ipſius merebatur reprehenſionem: ſic Auguſtinus. Verùm ſi reprehenſibilis, ergo peccauit Petrus, ergo & verè reprehenſus à Paulo. Hoc argumentū cōcludit, ſi retineamus lectionē quam habemus, & exponamus vocem ip ſam vt ſonat. Sed ſciendum, locum hunc variè legiſſe veteres. Auguſtinus vt diximus legit reprehenſibilis. Ambroſius, reprehenſus, nō reprehenſibilis, & exponit reprehenſus ſ. à veritate Euangelica, cui factum hoc aduerſabatur: quæ interpretatio licèt aduerſetur Hieronymo, nō tamē ipſum vocabulum, vt ex iis quæ mox ſubijciemus patebit. In textu addito cōmentarijs Hieronymi, & in ipſis commētarijs eſt reprehenſibilis, verba eius in cōmentarijs ſunt hæc. Quod autem ait, reprehenſibilis erat, propterea inediç temperauit, vt intelligamus non tam à Paulo eum fuiſſe reprehenſibilem, quàm his fratribus cum quibus antè edens, ſe ab eis poſtea ſeparauit: quia addit, à Paulo & fratribus, omnino veriſimile eſt mēdum eſſe, & pro reprehenſibilis legendum reprehēſus, ſed & pro vocabulo inediæ fortaſsis legendum eſt mediæ, quaſi dicat reprehenſus erat dixit mediç, vt intellectui ſit liberum, reprehenſum vel à Paulo, vel ab alijs. Certè Græci codices qui hodie habentur in manibus, conſtanter legunt reprehenſus, atque eam lectionē fuiſſe in græcis exemplaribus etiam tempore Chryſoſtomi, ex ipſius commentario manifeſtum eſt: habet enim ad hunc modum: non dixit reprehenſus à me, ſed reprehēſus ſimpliciter, haud dubium quin ab alijs: nam id aliunde ſubaudiendū eſt. Iſtud paulò expreſiùs dixit Oecumenius: Reprehenſus inquit erat non iuſta de cauſa, neque à Paulo qui diſpenſationem nouerat, ſed ab his qui ignorabant oeconomiam. Verùm licèt, quaſi certum ſit Apoſtolum vſum participio præteriti tēporis, magna tamen quæſtio eſt num ſit merus græciſmus, an potiùs Hebraiſmus.

Iſta cōiectura nō habet locū cū poſteriori aditiōe operū Hiero. palam ita legatur.

 hoc eſt,

hoc est, num illa phrasis hoc loco sit quæ in .2. Regū cap. 1. Saul & Ionathas amabiles & decori valde: Illud amabiles, hebræis non nomen est, quemadmodum latinis: sed participium nifal. 1. verbi passiui vnde. 70. seruantes hebraismum verterunt amati vel dilecti, cùm interim sensus sit quem reddidit noster interpres. Sic Psal. 139. Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es, mirabilia opera tua &c. Illud mirabilia rursus Hebræis est participium nifal. Rursus quod toties habemus in psalmis, Magnus Dominus & laudabilis nimis, ad verbum in Hebræo est, laudatus nimis. Cùm sint ergo tot loca, in quibus participia passiua significationem habēt nominum desinentium in bile, non est mirum si Paulus etiam hoc loco sic vsurparit participium: imò Hebræis est penè perpetuū, vt quod nos per nomē in bile, ipsi significent per participium passiuū. His accedit quòd reprehendere est verbū transitiuū, à verbis autem transitiuis secundum regulam Heliæ leuitæ, non fiunt verbalia huiusmodi siue nomina formalia quæ significent accidens vt est in subiecto: sed quoties rem hanc significare volunt Hebræi, vtuntur participijs, ac proinde distinguūt inter participium, quando accipitur vt participiū, & quādo accipitur vt nomē. Quādo accipitur vt participiū, tūc significare volūt actū: quādo verò accipitur vt nomen, dicūt significare habitum: Suscitans à terra inopem est voce non significatione participium: perpetuum enim aliquid significat. Sic Genesi. 23. Appendit Abraham pecuniam quam postulauerat Ephron. 400. siclos probatæ monetæ publicæ, ad verbum in Hebræis est, 400. siclos argenti transeūtis per mercatores, vbi mercator hebræis participiū est, sed voce tantùm non significatione: nam intelligitur habitus, pro eo qui gerit hoc officium semper, non est improbabile nostrum interpretem sic intellexisse, & plus aliquid vidisse quàm viderit Chrysostomus aut Oecumenius. Si merè græcè locutus est, tūc sensus iste est, quia reprehensus erat. i. quia cœperant eum iam gentes reprehendere, quòd non satis constās sibi, modò gentibus se admiscens, videretur significare legem non esse necessariam: modò ab eisdem se segregās, videretur significare sine legis obseruatione gentes fugiendas tanquam adhuc immundas.

PRiùs enim quàm venirēt quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. Cùm autem venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant.

PRiùs enim quàm venirent quidā &c.] s. Iudæi legis æmulatores, hoc intelligitur ex eo quòd venisse eos dicit à Iacobo: hic enim Episcopus erat Hierosolymitanus, & quantum ex Actis colligitur, ceremonias legis seruabat. Priusquam ergo hi venirent Antiochiam, ipse Petrus negligens legem, consuetudinem agebat cum gentibus vsque adeò, vt cum eis sine delectu & discrimine quibuslibet cibis vesceretur, palàm testans gentibus legis obseruationem necessariam non esse. Cùm autem venissent, subducebat se à gentiū consuetudine & commercio, non vtens communi mensa, nec alijs vetitis per legem: vnde perturbatæ gentes, quæ huius consilij causam ignorabant, cœperant reprehendere Petrum, tanquam non satis sibi constantem, & hæsitare num ab illis tanquam immundis adhuc se segregaret, & proinde nū lex esset suscipienda: quod non fecit Petrus, vt seruaret legem, vel vt declararet gentes incircumcisas tanquam immundas, esse vitandas, sed quòd timeret Iudæos, hoc est quod dicit [timens eos &c] Chrysostomus vbi aggreditur huius loci expositionem, multis id agit, vt ostendat Petrum non timuisse quomodo timemus periculis nostris, hoc est, quomodo timet is qui non audet confiteri fidem,

fidem, ne veniat in discrimen: sed timuisse ne scandalum paterentur Iudæi; qui à Iacobo venerant, ne videntes eum vti cibis in lege vetitis, putarent eum parũ cõstãtem, vt qui aliud in Iudæa faceret, aliud cùm esset apud gentes. Timuit ergo affectu charitatis, ne Iudæi conuersi offenderẽtur, neue deficerẽt à fide semel suscepta, vel certè ne turbationem aliquã excitarent. Quod ad timorem attinet, non est controuersia cum Augustino.

ET simulationi eius consenserunt cæteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.

ET simulationi eius consenserunt cæteri Iudæi &c.) Græci addunt (&) consenserunt & cæteri Iudæi. Ad verbũ reddidit Erasmus: & simulabant vna cum eo cæteri quoque Iudæi. Sensus est: Petri exemplo prouocati cæteri quoque Iudæi, qui antea quoque cum Petro commerciũ habebant cum gentibus, abstinuerunt se à gentilium commercio, & legis ceremonias obseruarunt per simulationem siue per hypocrisin .i. nõ quidem hoc animo vt legem obseruarent, sed vt idem agentes quod Iudæi, dissimularent cognitam veritatem de abolita lege.

Ita vt & Barnabas &c.) eò progressum est Petri exemplum, vt Barnabas quoque meus apud gentes collega duceretur in illorum simulationem. Aperte hoc loco Apostolus Petro tribuit hypocrisin, sed per catacresin, quæ figura non habentibus nomen suum, accommodat quod in proximo est, & quemadmodum in Petro erat hypocrisis seruadæ legis, ita in Paulo (iuxta Hieron.) erat hypocrisis correptionis, & hanc vtriusque hypocrisin Hieronymus dispensationem appellat, vocat etiam prudentiam in hoc adhibitam, cũ à Petro tũ à Paulo, vt clàm tectéque prodessent audientibus. Eandem rem Chrysostomus Oeconomiam vocat: vocat etiam gnomin & synnesin, quæ sunt species prudentiæ. Neuter tamen neque Petrus neque Paulus dicendus est verus hypocrita, cùm defuerit voluntas in vtroque & intentio simulandi, in qua formalis ratio hypocrisis consistit.

SEd cùm vidissem quòd nõ rectè ambularent ad veritatem Euãgelij, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu cùm Iudæus sis, gentiliter viuis, & non iudaicè, quomodo gentes cogis iudaizare?

SEd cùm vidissem quòd non rectè ambularent &c.) vox græca quam interpres vertit non rectè ambulare, significat propriè claudicare, & non sano gressu incedere. Hieronymus in epistola aduersus Pelagium, item in comẽt. huius epistolę vertit, non recto pede incedere. Istud cõtra Hieronymũ valde vrget Augustinus secũdum quem sensus est: Cùm animaduertissem quòd Petrus & reliqui Iudæi claudicarent ad defensionẽ veritatis Euãgelicę, hoc est, quòd non satis in declarãda & defendenda veritate Euangelij firmi essent & constantes: sed tanquã claudicãtes, & vacillãtes, modò gentibus se iũgerent, & legem negligerent: modò contrà, à gentium commercio abstinerent, & cum Iudęis legem obseruarent.

Dixi Cephæ coram omnibus &c.) Cephæ .i. Petro tanquam qui author fuerat huius simulationis noxiæ gentibus, vt Petro tanto viro correpto, cæteri Iudęi tam qui erant in illam simulationẽ adducti, quam qui à Iacobo venerant, corrigantur. Si tu o Petre, qui natura Iudęus es, cir-

 cumcisus

cũcisus à paruã ætate, & custodiẽs pcepta legis, nũc sciẽs ea p morte Christi abolita nequaquā ante legẽ seruas, sed indifferẽter vteris quibusuis cibis & comuni mẽsa cũ gẽtibus: quomodo eos qui ex gẽtibus crediderũt, cogis hoc tuo facto & exẽplo tuo Iudæos fieri? & velle effici æmulatores legis? Dũ eñi nũc te ab eis subducis, illi ignari quã ob causam facias, interpretatur nõ ob aliã causam te ab eis subducere, quã quod eos in circũcisos tãquã immũdos, & cõtaminatos & per fidẽ Christi nõdũ iustificatos, cẽseas vitãdos. Quare p tuã hãc simulationẽ ad id cõsilij cõpellũtur, vt velit circũcisionẽ & legẽ suscipere vt iustificationem quam per fidem nondum sunt assecuti, per legem & circumcisionem accipiant. Si sequamur, alterã sententiam, quæ est Hieronymi, tunc istud: Sed cum vidissem, quod non rectè ambularent, &c. referendum est, non ad Petrũ, sed ad cæteros hoc sensu: Cũm vidissem quòd Iudæi, quorum causa Petrus simularet se seruare legem, non rectè ambularent in viam veritatis, sed in legis necessaria obseruatione nimis pertinaciter insisterent, ex composito disputaui aduersus Cepham, & aduersus eius simulationem tanquam vergentem in offendiculũ gentium, non vt Petrum arguerem, sed vt hi quorũ causa ea simulatione vti cogebatur, corrigerentur, & gentium scandalum tolleretur. Secundum Chrysostomum qui in eadem sententia est, in qua Hieronymus, referuntur hæc etiam ad Petrum sed per cathacresin: non sunt inquit, reprehendentis ista sed scema est. Eodem modo Oecumenius. Quo intellectu dictum est, simulabat, eodem, inquit, dictum est, non recto pede ambulabat: non enim vult detegere oeconomiam.

Nos natura Iudæi, & nõ ex gẽtibus peccatores. Scientes autem quòd nõ iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidẽ Iesu Christi, et nos in Christo Iesu credimus, vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis.

Nos natura Iudæi &c.) pergit Apostolus agere cum Petro: Nos i. tu Petre & ego, miscet suam personam, ne iniuriã ei facere videretur: Natura Iudæos dixit, ad discretionem proselytorum: Sic Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumeni⁹, [Et non ex gẽtibus peccatores] i. nos iuxta carnalem propagationem Iudæi, non ex impijs & prophanis parentibus ethnicis progeniti, qui sine Dei cognitione & lege viuentes nihil nisi peccatores erãt: Secũdum Augustinum alieno stomacho loquitur: Peccatorum nomen (inquit) gẽtibus imposuerant Iudæi iam vetusta quadã superbia, tanquã ipsi iusti essent.

Scientes autem quòd non iustificatur homo &c.) Coniunctio (autem) non est in exemplaribus græcis, nec est opus, nisi subaudias in superiori parte verbum, sumus, vt ita legamus: nos sumus nati Iudæi, non autem ethnici peccatores, siue gens peccatrix, & tamen sic nati ex sanctis patribus sub sancta lege [Scientes quod non iustificatur homo] Iustificare verbũ forense est, significans pronunciare iustum, in qua significatione frequens eius vsus est apud prophetas. Apud Paulum vero non solum significat pronunciare iustũ, verum etiam iustum facere ex impio, vel in iustitia inchoata promouere. Opera legis apud veteres tam græcos quam latinos, intelligitur hoc loco opera legi Moysi propria, hoc est ceremonialia opera. qui cõmentarius quibusdam minùs exactus videtur & plenus. propterea quòd nec operibus decalogi iustificetur homo: quare de tota lege Mosaica etiam morali, hi interpretatur Paulũ. Sed sciendũ, disputationẽ institutã esse cõtra Iudaizantes, qui gentes sub gratia fidei cõstitutas, constituere volebant sub oneribus legis, asseuerantes nihil prodesse Euangelium nisi circunciderentur, & cæteras carnales iudaici ritus obseruationes subirent. Hi

ergo

ergo quoniã potissimũ vrgebãt legem, ea parte qua ceremonialis est, etiã Apostol⁹ dũ meminit legis vel operũ legis secũdũ rationẽ ꝓpositę disputatiõis intelligẽdus est accipere legẽ nõ ꝓ tota lege Mosaica, sed ceremoniali tãtũ, vnde & in cõsequẽtibus nominatim meminit circũcisionis & aliarum ceremoniarũ legis, velut explicans quid nomine legis vel operum legis intelligat: atque hæc causa fuit, cur veteres omnes Paulina ista verba tantùm de ceremonijs intelligant, optimè interim scientes, gratis iustificari hominem, & nihil interesse quãtũ ad negotiũ iustificationis pertinet, inter opera legalia & moralia: sicut eruditè docet Aug. de spiritu & l. c. 13. itẽ. 14. & 15. [Nisi ꝑ fidẽ Iesu Christi] Si quis velit vrgere verba, & secũdũ ꝓcepta grãmatices ea exponere, Sẽsus iste erit: Non iustificatur homo ex operibus legis nisi adiuncta fide. Quæ expositio cùm iustificationem tribuat partim operibus legis, partim fidei, constat eam impiam esse. Nam certum est Paulum loqui de iustificatione impij, quæ prorsus gratuita est, & non de ea qua iustus auctior fit in iustitia. Sed & error Iudaisantium nõ in hoc erat, quòd reijciebãt fidem, sed quòd fide non contenti iungebant ipsi legis opera, timentes quòd fides non sufficeret. Cõtra quos cùm disputat hic Paulus, certum est sensum loci huius non illum esse, quem iam diximus, cũ sic Paulus planè cum Iudaisantibus cõsentiret, nec inter ipsum & illos pugna esset. Cogimur ergo dicere Apostolum hoc loco nec latinè, nec Græcè, sed contra omnem grãmaticam locutũ, nisi fortè Hebræa phrasis sit. Hieronymus (nisi) impropriè accipit: explicat enim per (sed) non iustificatur homo ex operibus legis, sed per fidem Iesu Christi. Ad eundem modum græci accipiunt, & illum esse sensum docent circumstantiæ, & ratio scripti. Verùm qua grammatica Apostol⁹ (nisi) pro (sed) vsus sit, non explicat Hieronymus. Erasmus annot. admonet nouam esse formam sermonis: vulgari modo dicendum fuisse, non iustificatur homo ex operibus legis, sed tantùm per fidem, nec hìc explicat phrasin Apostoli. Hebræis familiare est, negationes, quando præcesserunt in superioribus, in consequentibus neglıgere, & pro repetitis habere. Loca sunt in psal. 1. Ideo non resurgunt impij in iudicio, neq; peccatores in consilio iustorũ. vbi ad verbũ in Hebræo est: Ideo non resurgunt impij in iudicio, & peccatores &c. Rursus psal. 9 Quoniam non in finem obliuio erit pauperis, patientia pauperis non peribit in finem, ad verbum est, patientia pauperis peribit in finem, affirmandi forma: Hieronymus, & 70. interpretes ac vulgata editio adddiderũt (nõ) quia sciebant subaudiri iuxta morem Hebræorum. Rursus Psal. 43. hæc omnia venerunt super nos, nec obliti sumus te, & iniquè non egimus in testamento, & non recessit retro cor nostrum, & declinasti semitas nostras à via tua: In duobus prioribus consentiunt 70. interpretes, Hieronymus & noster interpres, hìc non item: Nam noster interpres intellexisse videtur, vt non subaudiatur (non) ibi Et declinasti semitas nostras a via tua. vbi secundum Hieronymum subauditur in Hebræo, Vertit enim sic: nec declinasti gressus nostros à semita tua, quod valde ꝓbabile est. Sunt enim preces Christianorum in persecutione, interprete Paulo ad Romanos, Cũ Hieronymo consentiunt Rabbi Kymhi, & Rabbi Abraham. fieri ergo potest, vt hanc phrasin hoc loco, vt hebræus expresserit Apostol⁹, vt sensus sit. Nõ iustificatur homo ex operibus legis, non nisi per fidem Iesu Christi. Si ad hunc modũ intelligamus repeti (non), vocula (nisi) accipietur propriè. Si iam quæras an ne ex propositiõe ista, homo iustificatur nõ nisi ex fide, rectè inferatur, ergo sola fide iustificatur: dicendum quod sic. Si quæratur vlterius, an ergo admittenda sit hæc ꝓpositio, Sola fide iustificatur homo: Dicendũ, si intelligatur sola fide. i. nõ adhibitis ijs quæ præparant, hæreticã esse propositionẽ, & nullo modo admittendam: Si vero accipiatur fides, vt non intelligatur exclusa præparatio per opera pœni-

tentiæ.veram esse propositionem: quãquam hac nostra tempestate catholici scriptores nullo modo illam ferant, putantes venenum esse in illa vocula (sola) & propterea abstinendum. Veteres tamen non ita abhorrent à vocula (sola) sed nec Thomas abhorrere videtur. si qui inquit in veteri lege iusti erant, nõ erant iusti ex operibus legis, sed solùm à fide Christi, Verus sensus Pauli est, non nisi ex fide.i.nullis meritis distinguit siquidẽ fidem contra opera. Et iustificari (secundum ipsum) ex operibus, est non gratis iustificari, quemadmodum dictum est in Epistola ad Rom. vbi etiam prolixè dictum est, quam vocet Apostolus fidem iustificantem. Hoc loco notandum, quod in explicanda iustitia illa, ad quã cõcipiendam disponitur mens per fidem, dissentiunt catholici ab hæreticis. Catholici enim explicant iustitiam, quæ fide accipitur, esse non Christi iustitiã, qua Christi anima formaliter & inhærenter iusta est, sed esse donũ gratiæ, & charitatis propter meritum iustitię Christi infusum in mentem credentis, quo quidem dono mens, quę ante à Deo erat auersa, efficiatur Deo subiecta: Hæretici verò contendunt hanc nõ esse iustitiam aliquam inhærentem mentibus credẽtium, sed esse iustitiam Christi, quam per fidem imputari dicunt credentibus, atque ob hanc ipsis imputatam, credentes pronunciari, apud Deum iustos. Quam sententiam solida & perspicua ratione conuellunt catholici demonstrantes iustitiam Christi, quę est extra mentem hominis credentis posita, non posse intelligi facere hominem iustum. Quemadmodum enim ab externa prudentia aut temperantia, neminem propriè possis appellare prudentem aut temperatem: ita ab externa Christi iustitia proprio sermone nemo iustus potest appellari. Nõ enim iustificari apud Paulum, idem est quod pronunciari siue acceptari iustũ, sed est effici & reddi ex iniusto iustum & pium, sicut ex fine cap. 9. ad Rom. euidẽter colligere licet, vbi pro eo quod tam frequenter superius dixerat,

Ad Rom. c. 4. circa illũ locũ. Ei aũt qui nõ operatur &c.

fide iustificari hominem, posuit fide hominem apprehendere iustitiam, & peruenire ad iustitiam, Quare cũ Scripturę pronuncient ex fide siue per fidem hominem effici iustum, necesse est intelligere iustitiam, quam docet fide impetrari & obtineri, non esse externam iustitiã, sed iustitiam menti inhærentem diuinitus datam, Fides Iesu Christi, est fides qua creditur in Iesum Christum: Phrasis peregrina est.

Et nos in Christo Iesu credidimus &c] Est hic varia lectio: nonnulli codices habent in præsenti, credimus: alij, credidimus, in præterito. Græci constanter legunt in præterito, apud quos etiam participium, sciẽntes: præteriti temporis est: Sensus est; posteaquã didicimus, quod antè ignorauimus, & multi adhuc Iudęorũ ignorant, videlicet quòd non iustificetur homo ex operibus legis, etiam si ea præstet, sed tãtũ ex fide, i. per solam gratiam Christi absque vllis omnino operum meritis, & nos, i. ego Paulus & tu Petre diffisi legi nostræ, & abiecta omni fiducia operum legis, ad fidem Christi confugimus, vt iustitiam quam lex dare non valuit, fides in Christũ nobis tribueret. Vide Turnont de capti. & redempt. humani generis pag. 287. iuxta impresionem Rescij, Ibi explicat quo sensu propositio hæc: tatum ex fide, vel quæ apud veteres inuenitur, sola fide iustificari hominem, intelligenda sit: Sola fide inquit iustificari hominem, perinde est, ac si dicas, gratis iustificari hominem sine operibus tanquam meritis. Particula ergo sola excludit opera, quæ sunt iustificationis merita.

PRopter quod, ex operibus legis nõ iustificabitur omnis caro. Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nun-

quid

quid Christus peccati minister est? Absit.

PRopter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro &c. i. nulla caro iustificabitur: est enim hebraismus. Hieronymus tamen in commentar. non agnoscit hebraismum, sed accipit quasi esset latinè aut grecè dictum, vt intelligatur certa caro, non quæuis. Iustificabatur quondam ait ex lege non omnis caro, sed tantùm hi homines, qui in Palestina erãt hoc est Iudęi: sed sensum Pauli esse quem diximus, nulli dubium est, vt mirum sit Hieronymum dissimulasse phrasin Hebręam: nam notissima est, & vbique obuia in sacra Scriptura, veluti ibi: Nõ facies omne opus seruile .i. nullum, Item omnem viduam non affliget .i. nullam. Hebraismus quoque est in voce iustificabitur: sumitur enim pro eo quod est, iustificari poterit: nam futurum tempus apud hebręos potentiale est.

Leuit. 23.

Ex operibus legis] i. ex qualitate, conditione, dignitate seu merito operum legis. Si quis legem hîc & in pręcedentibus accipere velit pro tota lege Mosaica, vt complectatur ipsum etiam decalogum, dicere poterit Apostolum disputationẽ ex ceremoniis ortam reuocare hîc ad generaliorem fontem, ad commendationem videlicet gratiæ, & reiectionem iustitiæ nostræ, vt generaliùs disputet quã requirant ceremoniæ. [Propter quod] grecè est Διότι quam vocem interpres in epistola ad Rom. cap. 3. vertit, quasi putarit esse causalem: transtulit enim per, quia & hîc quasi illatiuam, quamquam id non omnino certum sit, cũ alibi [propter quod] abuti videatur pro quia. Si inspicimus pręcedentia, non videtur locus esse illationi: Nam illud: non iustificatur homo ex operibus legis, & istud: ex operibus legis non iustificatur omnis caro, idẽ pollẽt, Idem autem ex eodem inferri nequit. Respondent qui dicunt esse illatiuã particulam, præcedentia indefinitè dici, & propriè de Iudęis intelligi, hîc autẽ generaliter inferri: propter quod, id est, quare cùm nos Iudęi per opera legis Moysi non possimus iustificari, sed tantũ per fidem: certè consequitur, vt nullus omnino possit iustificari ex operib⁹ legis: quare haud quaquã gentibus quærenda est iustitia per opera legis. Sed contra istos est, quòd propositiones indefinitæ in Bibliis pro vniuersalibus capiãtur. Erasmus accipisse videtur causaliter: vertit enim propterea quòd, ex operib⁹ legis &c. Istud multo min⁹ habet ꝓbabilitatis, cũ hoc modo idẽ ꝓbaret seipsum, essetq; petitio principii. Quare rectiꝰ exponunt illi qui accipiunt non vt sit particula causalis vel illatiua, sed epiphonematica, quæ id quod præcessit augeat & confirmet, vt sit Hebraismus quemadmodum psal. 72. Quia inflãmatum est cor meũ, pro eo quod est plane inflammatum est, Rursus. 76. memor fui operũ Domini, quia memor ero ab initio mirabiliũ tuorum: ad verbũ est in hebręo, memor ero quia memor ero ab initio, quod latinus diceret, memor, ero atq; adeò memor ero. Sic hoc loco Apostolus, vt omnino ex animo loqui videatur, idẽ repetit, quod antè dixerat per epiphonema. i. acclamationem, quasi dicat, prorsus vel vsque adeò ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quæstio hîc est, an intelligatur istud de operibus præstitis, an nõ præstitis. i. an sensus sit: ex operibus legis nõ iustificatur oĩs caro, quia nemo est qui ea præstat: an verò sensus iste sit: ex operibus legis non iustificabitur omnis caro, etiam si pręstet ea. Quidam prius amplectuntur, alii posterius. Augustinus nunc de pręstitis nũc de non præstitis interpretatur: omnino videtur sensus Pauli esse, opera legis non iustificare etiã si vel maximè præstentur.

Quod si quærentes iustificari in Christo &c] Quidam putant Paulũ hîc relinquere Petrum & agere cũ Galatis. Chrysostomus rectè monet adhuc rem esse cum Petro, Similiter Hieronymus. Quod si] est

particula transitus, quasi dicat, cæterùm. Cæterùm si ego & tu Petre quærentes iustificari, id est remissionem peccatorum consequi & iustitiam in Christo, id est per fidem Christi, Quærere verbum studij est.

Inuenti sumus & ipsi peccatores] sicut gentiles hoc significat illud (&) Peccatores] id est iniusti, immundi, peccato obnoxij. Peccatũ hoc loco non est vnius generis res, complectitur & originale & actuale peccatum, quicquid contraximus antequam essemus iustificati, Inuenti sumus phrasi hebræa dixit. Sensus est: si ipsa re ita compertum est:

Nũquid Christus peccati minister est?) id est, occasio cur peccatum cùm videretur auferri, tamen non sit ablatum? Christus solet dicere, fides tua te saluum fecit, Iuxta Iudaizantes alia re opus est iustificante, ergo occasionem dedit falsæ fiduciæ, & peccatum adhuc manet, quod putabatur ablatum.

Locum hunc conferre oportet cum capite. 6. &. 7. ad Romanos: vbi peccatum pro persona accipitur, non pro re: Item cum capite. 3: epistolæ posterio. ad Corinthios. quemadmodum ibi mors, damnatio, iustitia habent prosopopœam siue fictionem personæ, sic hoc loco peccatum. Sensus enim est: Christus inseruit peccato tanquam minister? bene meretur de peccato conseruando ipsum in nobis, quippe qui abducat à lege & circuncisione ad fidem, cum non per fidem sed per legem sit iustificatio. Hunc sensum apertissime habet Diuus Hieronymus cuius verba sunt. Si nunc à gentibus recedendo hoc agimus, vt quicunque circuncisus non fuerit, immũdus sit, ergo fides in Christũ in qua putabamus saluari, magis est peccati ministra quam ipsum tollit, cum auferat circuncisionem, quam qui non habet, immundus est, (Absit] abominanti est.

SI enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me constituo. Ego enim per legem, legi mortuus sum, vt Deo viuam, CHRISTO confixus sum cruci.

Si enim quæ destruxi, iterum ędifico) est aliud Argumentum inductum à Paulo, ad ostendendũ non oportere reuocare legem, Quare particula [enim] non pertinet ad proxime præcedentia. Si quæ destruxi, iterum hæc ædifico, sic est gręce non autem reędifico [pręuaricatorem me constituo] id est ostendo, declaro, significo, Græcè enim est συνίστημι cuius significationem vide apud Budæum in annot, linguæ Græcę. Sensus est, magisterio Christi legem semel deserui, si redeo ad eam, illam obseruans, declaro ipsa re quòd fui præuaricator aliquot annis, illis nimirum quibus post habui legem.

Ego enim per legem legi mortuus sum] Est tertium argumentum, quare illud (enim) referendum est non ad proxime præcedentia, sed ad id quod lex non sit repetenda: Commentarij hic varij sunt. Quidam explicant ad hunc modum [ego per legem] s. fidei gratiæ & Euangelicam [legi]. s. Moysi [mortuus sum] Quæ interpretatio aliis non placet, eo quod Paulus dum absolute ponit legem, vsurpet pro lege Moysi, non pro lege Christi, non pro Euangelica: Quare malunt in hunc modum intelligere: per legem .s. Moysi, legi

si, legi mortuus sum, per legem inquam Moysi spiritualiter intellectam illa mihi author est, illa docente relinquo legem.

Lex enim Moysi spiritualiter intellecta: docet se non esse perpetuam, clamat quod veniente Mesia cessabit, & desinet habere vigorem. Secundum istos semper lex eodem modo sumitur, & eadem res est. Lex quando ponitur absolute sine aliqua restrictione, tunc semper accipitur pro lege veteri seu Mosaica: quando vero additur ei restrictio, vt lex spiritus, accipitur pro lege Euangelica. Potest etiam hic esse sensus: ego per legem Moysi, supple mortuam, legi mortuus sum: quia illa mortua est, ego vicisim illi mortuus sum. Iste sensus valde probabilis esset, si constaret quod putant quidam, Epistolam ad Galat. esse compendium Epistolæ ad Roman. Illud (legi mortuus sum) quid sibi velit, intelligitur ex cap. 6. &. 7. ad Rom. perinde valet ac si dixisset, desij illi esse obnoxius. Secundum veteres qui legem accipiunt pro lege ceremoniali, nulla hic est difficultas: secundum eos vero, qui nomine legis compræhendi putant etiam decalogum, difficultas magna est, quo sensu dicantur credentes mortui legi: dicendum est ipsos non obligari lege, etiam quatenus lex complectitur decalogum, si respicias certos eius effectus, nempe detinere sub se seruiliter, facere abūdare peccatum, accusare, condemnare.

Mortuus sum ergo legi, ne sub ea viuam tanquam exactore, quasi pressus eius imperio, sed liberali animo ac spontanea indole facio, quæ præscribit lex ea parte qua naturalis est. Illud [vt Deo viuam] quidam referunt ad sequentia, hoc modo: vt Deo viuam, Christo confixus cruci. Latini omnes referunt ad precedentia, hoc modo: liberatus sum à seruitute legis veteris, quæ posita est in multiplicibus & obscuris ceremonijs, rursus à conditione vitæ illius quam sub lege veteri agebam, siue à seruili illa qualitate, qua formidine pœnæ faciebā quęcunque faciebam, ab hoc inquam statu exēptus sum, hoc fine vt viuam deinceps nec legi, nec proprijs concupiscentijs & desiderijs, quæ per legem efficacia erant, sed Deo non iam tanquam vindici & exactori, sed tanquam bene merito Patri: hactenus lex fuit mihi principium motus ac vitæ, post hac Deus erit per Spiritum Filij sui: hactenus non sum mœchatus, quia lex incutiebat timorem, & minabatur pœnam, iam longe alio ducor spiritu. Diligenter obseruandum, quod viuere Deo, opponat viuere legi; legi autem viuit, quisquis timore pœnæ pręstat legem.

Christo confixus sum cruci & cætera:] Phrasis propriè græca est, latinus diceret vna cum Christo affixus sum cruci: Quemadmodum in Epistola ad Roman. cap. 6. à morte ad sepulturam, sic hic à morte ad crucem delabitur propter viciniam rerum, ibi probatio est, hic dubium est an sit probatio, an potius eiusdem rei repetitio. Sensus est, quantum pertinet ad veterem hominem, cum Christo crucifixus sum per Baptismum scilicet, vetus homo ille per Baptismum seu vim Baptismi interemptus non hoc valet iam quod solet. Hunc esse sensum colligere licet ex capite. 6. ad Romanos: vbi post mentionem Baptismi sic ait: Vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruatur, id est euacuetur corpus peccati, vt desinat habere vigorem suum, vt vltra non seruiamus peccato.

Viuo autem, iam nō ego: viuit vero in me Christus,

stus. Quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

Viuo autem iam non ego, viuit vero in me Christus] Loco (autem) Erasmus ponit (tamen) Sensus est: Christo cõfixus sum cruci, viuo tamen, imo viuo iam non ego, non vetus ille homo, sed viuit in me Christus, ille solus efficax est, & viget in me: Concitat quidem vetus homo mot⁹ suos, sed nihil valet, quia non præbeo illi consensum. Ex hoc loco discimus opera iustorum, non tam ipsorum esse quàm Christi siue Spiritus Christi inhabitantis mẽtes ipsorum: quare nihil mirum, si illa dicantur digna vita æterna.

Quod autem nunc viuo in carne &c] i. vita illa mortali [In fide viuo Filij Dei] (in) quidam proprie accipiunt, alij pro (per) quod non est infrequens apud Paulum, vt sensus sit. Quod viuo, quod Deus nõ patitur me interire, hoc fidei debeo: nã sine fide dign⁹ erã q̃ imergerer in infernu. Expositio hæc nõ caret scrupulo. Præcedentia videntur aliu expetere sensum, hunc scilicet: Quod autem nunc viuo. s. ista vita memorabili, vita coram Deo, interea etiam dum in carne hac misera & infelici, & corruptibili ago, hoc fit in fide. i. per fidem filij Dei illa facit vt contempto fomite auscultem spiritui. Pro hac expositione facit locus qui est in posteriori Epistola ad Corint. cap. 10. Quidã arbitrantur nos tanquã secundũ carnẽ ambulemus, quasi quæramus honorẽ nostrum, sed lõge secus res sese habet. In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. Secundum istam expositionem istud (in carne) est tacita aduersatiua, In carne. s. licet sim. Pro altera expositione facit locus qui est in epistola ad Phil. cap. 1. Quod si viuere in carne hic mihi fructus operis est & cætera, vbi viuere in carne est viuere hac vita mortali.

Qui dilexit me] s. vltronea sua voluntate nihil tale promerentem, [& tradidit semetipsum pro me] i. pro peccatis meis, vt illa per victimam suam aboleret, & reconciliaret me Patri. Hunc esse sensum patet ex salutatione huius epistolæ. Cum hæc ita se habeant, cum habeam suauissimum Spiritum Christi, quo ducor ad omnia facienda, quæ requirit Deus, idque corde magno atque animo volẽti, quorsum opus est lege seruiliter impellente, siue seruili metu constringente? Istud est argumentum Pauli & est verissimum, sed à paucis intelligitur, tum propter phrasim maxime remotam ab vsu loquendi: nusquam enim inuenitur in tota Scriptura mori legi, nisi apud Paulum, tum propter nos ipsos qui non sentimus tales affectus in nobis, quales sentiebat in se Paulus: quia multum adhuc viget in nobis fomes, & seruilis illa qualitas. Chrysostomus in hoc tertio argumento multa populariter dicit, negat interim hæc cuiuis competere, sed propria esse Paulo: quod verum est aliquo modo, sed siquis velit agere interpretem, sic interpretari debet: vt in Paulo quiuis renatus accipiatur. Si enĩ de se solo ageret Paulus nihil hæc pertinerent ad præsentem disputationem. Quare vnusquisque apud se consideret an hæc in se experiatur, an fides in ipso efficiat vt peccatum non abundet, vt concupiscentia non trahat ad peccatum mortale, vt solus Christus vigeat, non fomes: quod si sentiat, agat gratias, si non sentiat aut parũ admodũ sentiat, oret, ambiat: quia si regnum cœlorũ est in hoc mundo, hac in re positum est,

Non abijcio gratiã Dei Si enim per legem iustitia, ergo gratis CHRISTVS mortuus est.

Non

NOn abijcio gratiam Dei &c.) illā de qua iam philosophatus sum, magnū istud beneficium Christi, quod faciunt qui ex lege quærūt iustitiam. Amb. legit, non sum ingratus gratiæ Dei. Augustinus vero, non irritam facio gratiam Dei, est epiphonema tertij argumenti. Illud siquidem (scientes quoniam non iustificatur homo &c.] non est proprie argumentum, sed refertur res nota.

Si enim per legem iustitia] si cōtingat, ergo &c. est dubium an sit quartum argumentum an declaratio conclusionis. Sensus est: si per legis opera potest iustificari quisquam, consequitur quod Christus gratis, idest frustra, sine iusta, & idonea caussa mortuus sit. Sed nemo tam demens est apud credentes, ut dicat Christum gratis mortuum: quare consequitur per legem non esse iustitiam, iustitiam inquā quæ apud Deum est. Est ratiocinatio ab impossibili.

CAPVT III.

O Insensati Galatæ, quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est, & in vobis crucifixus?

HActenus aduersus pseudoapostolos et calumniatores tutatus est suam authoritatem, & veritatē à se prædicati Euangelij defendit, simulque per occasionē controuersiæ, quæ incidit cum Petro, ostēdit Apostolis ex lege nō esse iustitiā: nunc ad Galatas sermonem conuertit, docens semel fidem in Christum professis nihil opus esse lege & circuncisione: Stultos autem vocat, partim quia natura rudiores erant, nempe ex ferocioribus Galliæ seu Galliarum partibus oriundi, partim quia à melioribus exorsi, ad peiora sine certa ratione delapsi erāt. Fascinare dicuntur latinis, qui aspectu malefico lędūt. Vox greca quā vtitur Paulus significat & inuidere, & hanc significationē accipit Chrysostomus intelligēs, inuidia motos quosdam, voluisse Galatas ad legis seruitutem reuocare. At Paulus videtur hoc verbū vsurpare pro eo quod est incantauit, & oculis quasi præstigijs imposuit: [illegible] enim grecis dictum est ab eo, quod est per oculos nocere, & de oculis delusis sentire videtur Apostolus, quod propemodum testantur ea quæ sequuntur.

Ante quorum oculos Christus Iesus præscriptus est, &c.] Fascinare [illegible] potissimum creditur est nocere, Sensus ergo est. Quis inuidus vos, qui nuper in Christo renati estis, & lacte nutriti hactenus, ludificatus est & incantauit .i. Quis sic [illegible] ocullos mentis vestræ sic potuit perstringere suis præstigijs, & iudicium mentis sic peruertere, vt veritatē fidei quā semel [illegible] te amplexi estis, desereretis, & recideretis in [illegible] vos inquā ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est, vel (vt alij legunt) proscriptus, id est, quibus per meam prædicationem sic est depictus Christus, & omnibus ob oculos expositus tanquam inter vos esset crucifixus, et [illegible] fidei oculis cōtemplati, quā qui illū corā viderunt clauis cruci affigi: Sic Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius. Est enim grece [illegible] autem ipsis scribere [illegible] significat, ex actis discimus, omnes fere conciones Pauli habuisse crucem & resurrectionem Christi, & adeo viuas [illegible] pictura expressæ in tabula Christum proponerent. Illud [& in vobis crucifixus] redundat grę́ca. non

habet, in multis quoque latinis nõ reperitur, non est in Augustino, neque in Ambrosio, sed coniunctim legunt hoc modo: Ante quorum oculos Christus in vobis est proscriptus, crucifixus. Aliter tamen Augustinus exponit quàm græci, secundum quos vt diximus hic est sensus: quorum oculis veluti depictus in cruce pendens Christus exhibitus est. Secũdum Augustinum sensus est iste: Quisnam potuit vos qui semel veritatem fidei recte, edocti estis, sic fascinare & illudere seu decipere, vt Christum in quem credideratis recte pscriberet & abijceret è sua possessione: i. ex vobis, quam possessionem ipse sibi cõparauit cruce & sanguine suo benedicto. Vel secundum Ambrosium, vt Christum ceu purum hominem, & inefficacem ad iustificandum iam palam proscribatis, damnetis, & à vobis reijciatis crucem ipsius. Aliter adhuc Hieronymus: Ante quorum oculos Christus præscriptus. i. antescriptus est. s. à prophetis, hoc est, qui non solũ ex Euãgelio noueratis Christũ, sed qui ex phetis quoq; quos ante euãgeliũ legeratis, Christũ noueratis: sed non est verisimile Gal. multũ legisse prophetas. Quare expositio illa non admodum probabilis est: græcorum expositio sicut simplicissima, ita maxime germana videtur quam, quã & eam quam Augustinus tradidit & item Ambrosius, admittat non solum latina, verum etiam græca vox προεγράφη.

HOc solum à vobis volo discere: ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis, vt cũ spiritu cœperitis, nunc carne consummamini? Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa.

Hoc solum à vobis volo discere, &c.] nolo apud vos, qui rudiores estis, sublimioribus vti argumentis, vt ostendam nihil opus esse circuncisione & alijs operibus legis, ijs qui fidem Christi amplexi sunt: sed illud vnum interrogare libet quod promptum est & per experimentum vobis cognitum (nam id vnũ satis erit ad reuincendam stultitiam vestram: vnde contigit vobis spiritus ex operibus legis? i. ex circuncisione legis & alijs ceremonialibus obseruantijs, quas præscribit lex Moysi, an ex auditu fidei i. an ex eo quod audistis fidem, ita quod crederetis concionibus & præberetis vos Euangelio. Certe cum ex gentibus sitis ad Christum conuersi, & ante pseudapostolorum aduentum de lege ne audieratis quidem, constat quod non ex operibus legis, sed ex fide spiritum accepistis. Spiritum hoc loco accipere, est accipere Spiritumsanctum illa visibili ratione, qua in die Pentecostes effusus est.

Sic stulti estis, vt cum spiritu cœperitis] Interpres quod hic vertit (stultos), in principio capitis [insensatos) vertit: græcis idem vocabulũ est. Plane inquit proditis stultitiam vestram ò Galatæ in hoc, quod cũ cœperitis præsidijs spiritualibus fide & obedientia, præbendo corda vestrã in obsequium fidei, nunc carne cõsummamini. i. carnalibus præsidijs, circũcisione, obseruatione dierum, &c. Tam insignia dona contigerunt ad fidem sine præsidio legis, quare iam fugitis ad legis obseruationem? quæ est hæc stultitia? Notandum est quod dixit Apolus, consummamini & nõ consummatis, quod fecit vt significaret ipsos pati pecudum ritu à pseudapostolis, hoc est, quod pseudapostoli more ouium ipsos circuncidebant, ne scientes quidem quid paterentur, vnde & stultos illos appellat.

Tanta passi estis sine causa, & cætera] Graues sanè persecutiones passi estis pro fide, & fortiter omnes superastis, & tamẽ omnes has sine fructu passi fueritis, si à

Christi gratia & fidei efficacia recedẽtes, ad legem prolabamini. Sed confido, quod non sine causa has afflictiones toleraueritis, sed quod Dei beneficio resipiscẽtes, abiecta lege vel fiducia legis, ad efficaciã fidei redibitis, hoc est quod dicit, [si tamen sine causa] quasi dicat, in vobis est, vt non fueritis hæc passi sine causa, nimirum si per pœnitentiam redeatis.

QVi ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei? Sicut scriptum est: Abraham credidit Deo, & reputatũ est illi ad iustitiam.

QVi ergo tribuit vobis &c.) Tribuit secundum Hieronymum præsentis temporis est. Sensus est: ergo Deus qui sicut ab initio vobis impartijt spiritum, & operatus est per eum virtutes in vobis: ita nũc quoque, postquam à veritate excidistis, non deserit vos, sed adhuc administrat spiritum per quem operatur virtutes: vnde illud facit? ex operibas legis an ex fide? vtique ex fide id facit, & nõ ex operibus legis, volens vos per fidem consummare, sicut ab initio vobis largitus est ex fide iustitiam. Apud Græcos autem ea possunt esse preteriti temporis: sunt enim participia quæ possunt esse vel præteriti vel præsentis temporis: Qui ergo suppeditabat spiritũ & operabatur virtutes in vobis, ex operibus legis an ex auditu fidei, supple id faciebat? certe ex fide.

Sicut scriptum est &c.] Græca non habent, scriptum est, nec omnia latina habent: Quare verisimile est redundare. Hieronymus legit sicut Abraham credidit Deo &c. nec apparet aliter legisse Ambrosium. Exemplum igitur adduxit Apostolus, non Scripturæ testimonium. In Epistola ad Rom. cap. 4. vtitur tanquam testimonio. Sicut, referendum est ad præcedentia, hoc sensu: accepistis spiritum ex fide, sicut Abraham ex fide iustificatus est. Ille adhuc incircumcisus credidit Deo, & hoc credere siue illa credulitas reputata est ei ad iustitiam à Deo, sine vlla circumcisione, aut legis obseruatione. Circa hũc locum multæ sunt difficultates de quibus dictum est in Epistola ad Roma. Ad Ro. c. 4.

COgnoscite ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autẽ Scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ: quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham. Rom. 4. a Iacob. 2. d Gene. 12. a Eccl. 44. d

COgnoscite ergo]. i. aduertite, discite [quia] pro quod [qui ex fide sunt,) Illud (sunt) interpres addidit de suo. Græcis articulus affectus est præpositione. Sensus est qui fide nituntur, qui fide iustificari quærunt illi sunt filij Abrahæ, illos respicit benedictio promissa Abrahæ, nõ illos qui operibus legis nituntur & ex illis quærunt iustificationem; tãquam gratia Christi satis efficax non esset, quemadmodum vos docent pseudapostoli.

Prouidẽs autẽ] siue (vt alij vertũt) præuidẽs. i. ante videns [scriptura] methonimicῶs pro authore Scripturæ Spiritusancto,

videlicet aut Moyse, hic preuidens quod scilicet cap. 15. Geneseos diceret, quo iustificantur homines, voluit cap. 12. aliquid premittere eò pertinens. Gentes hoc loco generalis nationis vocabulum est, complectens omnes omnino homines. Ex fide] ita intelligendum est, vt non ex lege Moysi aut ex vllis meritis vllorum operum. Prænunciauit] vocabulum Græcum non simpliciter prenunciare significat, sed lætum nuncium nunciare: ad verbum verti poterit: antè Euangelizauit. Sensus est: ante hoc caput. 15. nunciauit Abrahæ tanquam rem lætissimam, & summopere expetendam, nunciauit inquā cap. 12. Quia in te benedicentur omnes gentes] hoc consilio positū est istud cap. 12. vt illud quod postea sequitur c. 15. videlicet, credidit Abraham Deo &c. meliùs intelligeretur, vt sciremus hoc nō esse proprium ipsius Abrahæ, sed eodem modo etiam nos oportere iustificari. In te ergo. i. ad tui imitationem ac similitudinem benedicentur omnes gentes. Quicunque credunt, quemadmodum tu credis, illi benedicentur. Ad hunc modum Cyrillus 2. lib. commentationis de cultu, qui est in spiritu & veritate circa initiū libri. Ad eundem modum exponit Chrysostomus, sed obscuriùs. Commentarius eius sic habet: Si qui nullam cum illo naturalem habent cognationem, sed fidem illius imitati sunt, filij sunt: perspicuū est quòd in hanc cognationem inseruntur gentes, quæ crediderunt, siue (vt Græcus habet Chrysostomus) qui fidem illius imitantur. Id enim significat quod dicit, in te benedicentur &c. Ad eundem modum interpretatur Theophylactus & apud latinos Augustinus, item Ambrosius. Quia inquit Abraham forma est omnium credentium, ideo dicit. In te &c. Hæc ergo est œconomia animaduersa à Paulo in Genesi, vtrumque locum explicat alterū: In te benedicentur explicatur cap. 15. indè discimus (in te) perinde valere ac si dicas per fidem. An verò quod cap. 15. dicitur, credidit Abraham Deo, ad solum Abrahamum pertinet, an ad omnes, explicatur capite. 12. vbi dicitur ad omnes gentes pertinere, vt intelligatur Abraham propositus tanquam typus & exemplar omnium iustificandorum.

Igitur qui ex fide sunt &c.] .i. qui fide nituntur non lege, benedicentur. Benedictio c. 12. Geneseos posita est in iustificatione. Sensus ergo est: Benedicentur, i. remissionem peccatorum consequentur, ex impijs fient iusti, imò filij & hæredes regni. Fidelem dixit pro credente.

Qvicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptū est enim: Maledictus omnis qui nō permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, vt faciat ea.

Qvicunque enim ex operibus legis sunt &c.] Hactenus Apostolus exemplū Abrahæ amplificauit ex œconomia è genesi desumpta: nunc eandem illam amplificationem ex opposito explicat. Pro (enim) Cicero dixisset alioqui. Sensus est: qui fide nituntur, benedicentur, alioqui qui nituntur operibus legis in iustificando, operibus inquam legis siue ceremonialis, siue decalogi, sub maledicto sunt, id est, obnoxij maledictioni, & intelligitur de maledictione æterna: illos inquit damnatio manet in extremo iudicio. vrget ergo adhuc Apostolus argumentum ab exemplo sumptum.

Scriptum est enim: maledictus omnis qui &c.] i. qui non præstat vniuersa quæ præscribit lex. Intelligendum est istud de mandatis, quæ continent substantiam vitæ. Argumentum Apostoli istud est: Quicunque non facit legem, est maledictus, ergo omnis qui nititur lege, est maledictus: Minorem propositionem quam hoc loco subticet, (nempe, omnis qui nititur

nititur lege, non facit legem) relinquit vt notam ex Epiſtola ad Romanos, quā præſupponit legiſſe Galatas. Ibi prolixè oſtendit ſine fide Chriſti omnes peccatores, & obnoxios dānationi, nec à quoquam præſtari legem, niſi qui ſpiritum Chriſti habeat, quē impetrat fides. Quod ad lectionem attinet, in Hebræo non eſt (omnis) nec (omnibus) ſed nec Aquila in ſua tranſlatione habet, nec Symmachus, nec Theodocio, ſoli .70 habent. Hieron. putat à Iudæis ex Hebræis codicibus illa eraſa eſſe. In hanc inquit ſuſpicionem me res illa ſtimulat, quod verbum (omnis) & (in omnibus) quaſi ſenſui ſuo neceſſariū ad probandum illud, quòd quicunque ex operibus legis ſunt, ſub maledicto ſunt, Apoſtolus vir hebrææ peritiæ & in lege peritiſſimus nunquam protuliſſet, niſi in hebræis voluminibus haberetur, quod Hieronymi argumentum nō conuincit: frequenter enim Apoſtolus non verba ſed ſenſum citat Scripturę: conſtat autem in Biblijs, indefinitas propoſitiões & vniuerſales ęquiualere.

QVod autem in lege nemo iuſtificatur apud Deum, manifeſtum eſt: quia iuſtus ex fide viuit. Lex autē non eſt ex fide, ſed qui fecerit ea homo, viuet in illis.

Abac. 2. a
Roma. 1. b
Leui. 18. a

¶ Quod autem in lege nemo iuſtificatur] Adhuc durat idem argumentum. Dixi inquit in præcedentibus neminem præſtare legem, ſed demus aliquem præſtare legem, minime tamen ex lege iuſtificari poteſt. Quod autem in lege] .i. per legem id eſt per opera legis: ſic oportere intelligi, colligit Auguſtinus ex eo quod ſequitur: Qui fecerit ea, viuet in illis, nō dicit Apoſtolus: qui fecerit eam, nec rurſus: viuet in illa, maneſeſte indicans nomine legis, opera ſe intelligere quę præſcribit lex. Accipit autem Auguſtinus in comment. huius Epiſtolæ eam partem legis quæ ceremonias habet: in libello vero de ſpiritu & lite. generaliùs accipit, vt includatur etiam decalogus: Vterque coment. eſt bonus: nam neque ex operibus decalogi ſecundum mentem Apoſtoli iuſtificatur homo, quod probat ex teſtimonio Abacuck, qui deſcribens qua in re poſita ſit vera iuſtitia, quæ valet apud Deum, ſiue per quam homo viuit coram Deo, ſic dicit.

Iuſtus ex fide viuit] Ex fide inquam, nō ex operibus legis, ſiue ceremonialis, ſiue decalogi. Quæ ſit ſententia huius teſtimonij adducti ex Abacuk, & quomodo pertineat ad præſentem diſputationem, in qua agitur de iuſtificatione impij, dictū eſt in Epiſtola ad Romanos cap. 1.

Lex autem non eſt ex fide] i. opera legis quatenus legis ſunt, non proficiſcuntur ex fide, atque proinde non præſtant vitam: ſed qui fecerit ea, viuet] non quidem abſolutè, ſed [in eis] i. propter ea. hoc eſt, conſequetur vt non incurrat pœnas, quas lex peccatorib' infligit: At vita quæ ſimpliciter vita eſt, illa non niſi ex fide eſt. Ex hoc loco diſcimus, quomodo accipiat Apoſtolus opera legis, dum detrahit eis vim iuſtificandi: Conſiderat ſiquidem ea ſecundum ſe, vt fiunt citra fidem Chriſti ab homine merè legali non autem vt fiunt ex ſpiritu fidei, ab eo qui iam per fidem in Chriſtum eſt iuſtificatus. Qua in re grauiſsime hallucinantur hæretici, accipientes Paulum paſsim diſſerentem de iuſtitia legis vel operum, perinde atque omnium operum iuſtitiam, quacunque ratione opera efficiatur, reijciat, & iuſtitiæ fidei opponat. Aduerſatur enim hæc noua doctrina apertè Iacobi doctrinæ, qua palam pronuntiat eſſe aliquam operum iuſtitiam, quę iuſtificatos Deo commendat. Iacobi. 2.

CHRISTVS nos redemit de maledicto legis, fa-

factus pro nobis maledictum (quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno) vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in CHRISTO IESV, vt pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.

CHristus nos redemit de maledicto, &c.] Adhuc vrget Apostolus argumentum sumptum ab exemplo Abrahæ. Id liquet ex eo quod sequitur: vt in gentibus benedictio Abrahæ &c. Maledictũ posuit interpres pro maledictione. Lex inter cætera hoc habet, quod adducat maledictionẽ, dum facit magis peccatores, & reos, per occasionẽ tamen: quemadmodum dictum est in epistola ad Romanos. De hac maledictione legis, de reatu istius tansgressionis, de ipsa culpa liberauit nos Christus. Alij interpretantur, redemit nos de maledictione legis .i. effecit vt lex non posset nos damnare, idque nõ solum quia aboleuit per mortem peccata nostra, sed etiam quia per gratiam suã sanauit naturam: ita vt possimus deinceps præstare legem, Vterque comment. probabilis est, & æque propriè pertinens ad materiam iustificationis. Pronomen (nos) respicit proprie Iudæos: illis enim lex Moysi quam hoc loco intelligit Apostolus, data est, aliquatenus tamen respicit etiam gentiles, quia & ad illos lex pertinet, ea nimirum parte qua moralis est, & illis quoque adduxit maledictionem, quia omnis lex sine spiritu abundare facit peccatum. Scitum est enim illud ethnici: Nitimur in vetitum semper cupimusque negata. Vocabulũ grę cum quod interpres vertit, redemit, propriè significat redemptionem captiui persoluto pro capite eius pretio. Nos ergo qui captiui tenebamur sub lege, peccato, diabolo, Christus liberauit numerato pretio.

ad Rom. 7

Modum quo Christus numerauit pretiũ, significat Apostolus dum addit [factus pro nobis maledictum] hoc est, maledictio .i. hostia pro execrationibus eorum qui non permanserant in omnibus verbis legis: Sic Ambrosius, vt sit tropus ille, qui est in posteriori epistola ad Corinthios cap. 5. Eum qui non nouerat peccatũ, pro nobis peccatũ fecit, vbi peccatum posteriori loco tropici sensus est, significãs hostiã pro peccato. Factus est ergo Christus maledictio, dum causam nostram, qui eramus maledictioni obnoxij, in se transtulit, dum scelera nostra in se suscepit castiganda, dũ supplicia quę execratioib', blasphemijs, & peccatis nostris debebãtur, vniuersa in corpore suo depẽdit tanquam omnium ipse reus esset. Alij interpretãtur, factus pro nobis maledictio i. vehemẽter maledictus, quicũq; enim videbãt Christum crucifixum, iudicabant eum blasphemum, & summe execrabantur: Hi, quod dicitur, ad opinionem hominũ referũt. Alij aliter adhuc exponũt: Verus sensus petendus est ex parenthesi (maledictus omnis qui pendet in ligno) quã postea exponemus. Factus est autem pro nobis Christus maledictio, hoc fine vt benedictio facta Abrahæ fieret .i. eueniret, & reipsa exhiberetur gentibus, vt illa promissio qua nihil potest esse mai', effectum haberet in gentibus. Gentes, vocabulum genericum est, complectens totum orbem terrarum. Quidam pro [fieret in gentibus] vertunt, veniret siue perueniret in gentes, moti hac ratione: quia Paulus vtitur prępositione [εἰς] addẽs ei accusatiuum: Sed scire oportet, frequẽs esse Paulo abuti præpositione [εἰς] pro (ἐν) apertus locus est posteriori epistola ad Thessa. Ita vt in templo Dei sedeat, ad verbum si interpreteris, est, ita vt in templum Dei sedeat. Cap. 2.

Vt pollicitationẽ spiritus &c. .i. promissionem,

miſſionem, quam voluit Spirituſſanctus extare in Geneſi, quam ego vrgeo [accipiamus] & ego Paulus Iudæus, vos Galatæ gentiles omnes omnino [per fidem] non propter legem: Eodem modo intelligendum eſt quod præcedit: Vt in gentibus benedictio &c, [in Chriſto Ieſu].i, per Ieſum Chriſtum, non per Moyſen. Vos Galatæ nimium tribuitis Moyſi: putatis per eum vos poſſe fieri participes benedictionis, fallimini: nam illa contingit per Chriſtum. Parentheſis cuius explicationē huc vſque diſtulimus, ſumpta eſt ex capite .21. Deuter. & varie à varijs ex hebręo redditur. Septuaginta tranſtulerunt: maledictus à Deo omnis, qui pendet in ligno. Aquila verò & Theodocio: Maledictio Dei eſt, qui ſuſpenſus eſt: Symmachus: Propter blaſphemiā Dei eſt ſuſpenſus. Hebeon ille hereſiarches ſemichriſtianus & ſemiudæus vertit. Iniuria Dei eſt ſuſpenſus. Iudæus Barchanina (quo nocturno præceptore vſus fuit Hieronym') ad hunc modum legit: Contumelioſe Deus ſuſpēſus eſt. Omnes hos ſēſus admittit ſermo hebręus. Cum Symmacho conſentit Rabbi Kimhi apud hebręos & apud latinos Pagninus, ſecundum quos [ſuſpenſus] prædicatum eſt: Sepeliatur hic eadem die, quia propter blaſphemiam Dei ſeu maledictionē eſt ſuſpenſus. Nos ſic interpretari non poſſemus propter Paulum, ſecundum quem [ſuſpenſus] ſubiectum eſt: Omnis ſuſpenſus ſiue omnis pendens in cruce, eſt maledictus. Prætermittit Apoſtolus in hoc teſtimonio nomen [Dei] quod exprimitur in hebræo, quodque omnes tranſtulerunt interpretes, quā ob cauſam id facit, inquitat ſtudioſus D Hieronymus ex eo quod Apoſtolus omittat Dei mentionem, putat poſt paſſionem Chriſti & in hebræis & in noſtris codicibus ab aliquo, Dei nomē appoſitum vt infamiam nobis inureret, qui in Chriſtum à Deo maledictum credimus, ſed non perſuaſerit id Auguſtino: pergit ſiquidem Auguſtinus legere, & lib. 14. cōtra Fauſtū Manichæum multis id agit, vt oſtendat quo ſenſu dicatur Chriſtus maledictus à Deo: ſi crediſſet Hieronymū ſequēdū, reſpondiſſet Fauſto qui ab hunc locum reijciebat Moyſen, tanquam contumelioſum in Chriſtum, reſpondiſſet inquam ei duobus verbis: Tu legis maledictus à Deo, codex tuus mendoſus eſt, Illud (à Deo) eſt adiectitium.

Hieronymus tamen antequam veniat ad hanc ſententiam, dicit in Deuteronomio: non ideo meledictum apud Deum quempiam pronunciari, quia crucifixus: ſed quòd in talem inciderit reatum, vt meruerit crucifigi. Si (inquit) Ananias & Aſarias & Miſael nolentes adorare idolum Nabuchodonoſor fuiſſent in ligno ſuſpenſi, nequaquam iuxta Moyſem maledicti fuiſſent: ſic neque Mardochæus, ſi non pro ſuo merito in crucem, quam ei Amam parauerat, adactus fuiſſet.

Videtur ergo Hieronymus negare locum Deuteronomij: ad Chriſtum pertinere, qui innocens ſuſpenſus eſt, & ſi inſpiciamur Deuteronomium, plane videbimus ad ſceleratos pertinere.

Senſus enim literæ hic eſt: ſi quis admiſerit peccaum quod cruce plectendum eſt, is adeò execrabilis eſt Deo, vt nec cadauer illius ferat in lumine, vt eadem die velit ſepeliri, & abſcondi ſiue obrui terra, tam execrata res eſt apud Deum homo pendens in ligno ob meritum ſuum, vt etiam cadauer terram polluat.

Sicut enim malis hominibus terra iuxta Scripturam inquinari dicitur, ita cùm aliquid ipſorum ſupereſt, vt cadauer, nondum terra cenſetur expiata. Iam difficultas eſt, ſi hic eſt ſenſus Deuteronomij, & ſolùm ad ſceleratos pertinet, quomodo à Paulo accommodatur innocenti Chriſto?

Dicendum Christum quodam sensu ad Deuteronomium pertinere, quemadmodum alij scelerati, hac tamen differentia, quòd hi propter sua scelera subigantur in crucem: Christus vero nõ propter sua propriè, sua tamen aliquo tropo. Nam in Psalmo. 21. cuius initium est: Deus Deus meus respice in me &c. ipse Christus sic loquitur: longè à salute mea verba

Psalm. 29. delictorum meorum. Rursus in psalmo: Exspectans exspectaui, vocet iniquitates suas: Nostra ergo delicta sunt quodã sensu Christi delicta, quia propter illa Deus Pater voluit eum conterere, & hactenus Christus maledictus dicitur, & execrabilis dicitur Deo, quia Deus odit blasphemias, execrationes, peccata humani generis, quæ sunt imputatiuè in Christo, quia in se suscepit illa castiganda. Hactenus Apostolus vnicum argumentum mirabiliter amplificauit, vnde bona pars Genesis potest intelligi. Quod iam sequitur, nouum est argumentum secundum quosdam, tamen eodem pertinens.

FRatres (secundum hominem dico) tamen hominis confirmatum testamẽtum nemo spernit, aut superordinat. Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno. Et semini tuo, qui est Christus.

FRatres secundum hominem dico &c.) i. vt vobis o Galatę semel ostendam neminem ex lege iustificari, vtar exemplo consuetudinis humanæ adhibebo ad id crassam similitudinem: similitudo siue exemplum quod à rebus humanis proponere volo, hoc nempe est.

Tamen hominis confirmatum testamentum &c.] Illud (tamen) noue positũ est pro (licèt) Sensus est: testamentum licèt humanum, & ab homine infirmæ voluntatis conditum, modò sit morte confirmatum, nemo reijcit, nemo noui aliquid adijcit, hoc est quod dicit [superordinat) Hunc sensum expressit Erasmus in sua translatione, Potest interim & propriè accipi (tamen) & connecti cum eo quod præcessit (secundum hominem dico) hoc sensu: Adferam exemplum rerum humanarum, quæ nullo modo conferendæ sunt cum rebus diuinis, & tamen in hominis testamento nemo quicquam rescindit aut immutat, demit vel addit, derogat aut arrogat: quanto igitur magis id oportet in testamentis ac promissionibus diuinis fieri, vt prorsus habeantur incommutabiles & immobiles.

Abrahæ dictæ sunt &c:]. i. factæ more Hebraico [promissiones & semini eius] tanquam in quo, & per quod implendæ essent. Respicit Apostolus Scripturã, quæ est Genes. 22. Per memetipsum iuraui, benedicentur in semine tuo omnes gentes. Considerandũ est autem in verbis Moysi, in quibus exponit promissiones factas Abrahæ, non dictum esse & seminibus, quasi de multis ageret, sed dictum, & semini, quasi de vno loqueretur, quod semen est Christus.

HOc autem dico testamentum cõfirmatum à Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, non irritum facit ad euacuandam promissionem.

HOc autem dico) pronomen (hoc) nõ pertinet ad testamentum, quod patet ex

tet ex Græcis, vbi testamentum est fœmi nini generis: pronomen verò hoc, neutri generis. Sensus est: cùm igitur ita sit, vt humanum testamentum semel confirmatum, sit ratum, sitque à Deo ceu testamento quodam promissa hæreditas Abrahæ, haud quaquam fieri potest, vt lex Moysi quæ post tot annos data est, nimirum quadringentos triginta, irritet seu rescindat testamētū. i. promissionē Dei, quę est velut testamētaria quædā dispositio de hæreditate donanda Abrahæ per semen vnum, quod est Christus: rescindat inquam abrogando illam, & reddendo ociosam, & inutilem, & inefficacem, quod planè faceret lex, si ex ea esset hærędi tas: hoc enim est quod sequitur.

NAm si ex lege hæreditas, iam non ex promissione. Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus. Quid igitur lex? Propter transgreßionem posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem vnius non est, Deus autem vnus est.

NAm si ex lege] i. ex legis virtute, & efficacia siue dignitate, & meritis operum legis [hæreditas] s. contingit: consequitur quòd non ex promissione Dei: quapropter semen quod est Christus, gratuitò, & sine meritis & dignitate promisit Abrahæ hæreditatem: atqui constat ex testimonio geneseos, quòd Deus per promissionem dono dedit Hæreditatem Abrahæ & semini eius, non requirens vlla merita operum, propter quę ipsam daret: Hic est finis argumenti, quod firmissimū est, & insolubile planè. Vrget Apostolus promissiones, primò quòd sint absolutę, deinde quòd sint promissæ semini: Vetus inquit Scriptura, benedictionem istā, quæ continet prophetiam de articulo iustificationis, describit tanquam exhibenbenda sit vi & titulo promissionis, & absolutę promissionis, vt videre est in Genesi. Non ergo addenda est conditio illa: si præstetur lex, quemadmodum persuadere vobis conantur Iudaizantes: Porrò quoniam videbat Paulus Galatas non esse capaces tituli promissionis, addidit similitudinem crassam sumptam ex rebus humanis, qua tāquam manu ducerentur ad intelligendam vim promissionis diuinæ, quamquam alij pro argumento habeant, quorum sententiam secuti sumus in expositione: verùm probabile magis est, hanc non causa argumentandi introductam esse ab Apostolo, sed manu ducendi & illustrandi argumentū quod aliunde pendet. Vnde cùm dixisset, hominis licèt testamentum &c. & adiecisset, Abrahæ dictæ sunt promissiones &c: nihil deinde intulit, sed simpliciter posuit: hoc autem dico tęstamentum, ac si dicat, hoc volo citando istam crassam similitudinem, hoc volo intelligi ex re ista, quòd promissionem iureiurando confirmatam à Deo Geneseos capite. 22, lex Moysi non rescindat: Nam si ex lege, pro (nam) latinus diceret (alioqui). Sensus est: alioqui si hæreditas promissa Abrahæ contigit merito seruatæ legis & cętera. Alterum quod vrget Apostolus est, quòd promissio habeat (& semini) quasi de vno loqueretur. Si quis aduertat ad similia loca, mirari poterit, quomodo Apostolus istud vrgeat, cùm semen in singulari numero frequentissimè ad multos pertineat: Loca obuia sunt Genes. cap. 12. Semini tuo dabo terram hanc, non intelligitur ibi vnus aliquis sed tota posteritas. Rursus ca. 13. Omnem terram quam conspicis &c. vbi semen ter vsurpatur pro tota posteritate. Rursus cap. 15. Suspice cœlum & numera stellas si potes, sic erit semen tuum, hic semen singulare est,

tamen intelligitur de posteritate, Et aduertendum quòd locus iste habeat mentionem iustificationis. Rursus: scito præ noscens quòd peregrinum futurum sit semen tuum. Et cap. 17. Statuam pactum meum inter &c. vbi plus quàm quinquies hoc modo vsurpatur semen. Preterea in tota Scriptura nunquam in plurali numero (semina) reperire est, sed siue in bonam siue in malam partem, semper in singulari ponitur. His accedit quod apud hebræos, quorum lingua vetus Scriptura nobis tradita est, vocabulum semen careat plurali numero. Quid ergo hoc loco agit Paulus? Commentarius Hieronymi sic habet: Putant aliqui, quod de testaméto hominis, & de testatoris morte, & cæteris humanæ similitudinis disputaturus exéplis, dixerit Apostolus: Fratres secundum hominem dico. Mihi autem videtur & propter hoc quidem quod illi arbitrantur: sed maxime propter illud quod sequitur, esse præmissum: id est, non dicit & seminibus quasi in multis, sed quasi in vno & semini tuo qui est Christus. Putat ergo Hieronymus istud dictum esse Galatis crassis, & tale esse quod potest displicere prudentibus, si non præmisisset, secúdum hominem loquor. Qui commentarius nó admodum probabilis est tum quod cætera argumenta Apostoli validissima sint, tum quod hinc Iudaizantes magnam habuissent occasionem traducendi inscitiā Pauli apud Galatas. Dicamus ergo Apostolum respicere, non ad numeros grammaticos, sed ad res ipsas, & hoc velle isto sermone, vt lector aduertat in Scriptura, semen complecti nunc multos, nunc vnū tantùm, idque significari nō ex numero, sed ex circumstantijs locorum: quando illæ cogunt vt multi intelligantur, tūc accipiantur multi: Quando vero cogunt vt vnus quispiam, vnicè & singulatim intelligatur, tunc accipietur vnus. Posteritas intelligitur, quum de terra Palestina possidenda promissio sit: hoc vero loco, In semine tuo benedicentur omnes gentes, non patitur vt multi intelligantur quia sermo est de benedictione opposita maledictioni Adæ, quæ benedictio per certum aliquem implenda erat, nimirū per Christum, atque hoc est quod vrget Apostolus. In semine tuo qui est Christus, nō Moyses. Ex Moyse iā intelligi debet lex, sicut ex Christo fides per metonymiam.

In semine tuo i. per semen tuum. i. per fidem in Christum, benedicentur omnes gentes. Non ergo miscendus est Moyses in hoc negotio, ne otiosa reddatur promissio. Pergit Hieronymus in comment. huius loci, Nec non & illud inquit quod infert (hoc autem dico testamentum con firmatum à Deo) Si quis diligéter hebræa volumina & cæteras editiones cum septuaginta contulerit: inueniet vbi testamentum scriptum est, non testamentum sonare, sed pactum, quod Hebræo sermone dicitur berith, Vnde manifestū est id fecisse Apostolum quod promisit, nec reconditis ad Galatas vsum esse sensibus, sed quotidianis & vilibus. Putat ergo Hieronymus & propter istud Apostolum ante placasse prudentem lectorem, et ne videretur imperitia & non arte dixisse (secundum hominem dico): Cæteras editiones intelligit Aquilæ, Symmachi, Theodotionis & illius alterius semiiudæi & semichristiani videlicet Hebronis, qui omnes hebræam vocem verterunt συνθήκην i. pactum, soli septuaginta διαθήκην. i. testamentum secundum Hieronymum qui ob id non placuerunt ipsi. Verū διαθήκην qua voce hoc loco vsus est Paulus & ante eum 70. non vnius esse significationis (quemadmodum voluit Hieron.) sed præter testamentum significare & pactum, & conuentum & pollicitationem declarat Budæus, adductis idoneis exemplis ex Demos. & Aristophane, Imò dū hoc significat quod conuenit morituro i. testamētū, fere semp in plurali numero vsurpari dicit, rarius in singulari: vide ipsum in comment. linguæ græcæ. Sed & septuaginta interpretes non hoc voluisse significare voce sua διαθήκην quod accepit Hyeronym², manifestū euadit ex locis Scripturæ, in quibus illa vsi sunt. Psal. 82. Simul aduersum te testamentum dispo-

fuerũt &c. quo loco. 70. habent διαθήκην & certum est eos significare voluisse pactum. Sensus enim est: inierunt omnes vicinæ regiones aduersum te fœdus, vno animo pariter aduersum te conspirauerunt, volunt ex pacto te oppugnare.
Rursus cap. 26. Geneseos: videntes vidim' quod Dominus est tecum, & disponemus tecum testamentum, Sic enim vertit interpres, quo vsus est Aug. Et hic. 70. habẽt διαθήκην nec tamẽ significare testamentum morituri, sed pactum, quod August. quoque aduertit. Scribit enim sic. i. lib. locutionum de Genesi citans hunc locum: amant Scripturæ pro pacto ponere testamentum, nec solum. 70. sed & Lucas linguæ græcæ peritissimus in hac significatiõe vtitur voce διαθήκη Act. 3. Vos estis filij prophetarum & testamenti, citat ibi Lucas nõ. 70. sed quod dixerat Petrus recenset, concionem ipsius hebraicam græce reddens. Similiter vertit verba Zachariæ cap. 1. Euangelij sui: Memorare testamenti sui sancti: vtroque loco habet Lucas διαθήκην significãs ea voce nõ testamẽtum proprij nominis, sed pactũ quod Deus pactus est cum maioribus de Saluatore ex ipsorum genere nasciturо. Quare autem interpres noster vertit testamentum, alia quæstio est: Certum est ipsum abusum esse voce: Ex his patet Apostolũ non vsum fuisse prꝑfatione illa, vt placaret prudẽtem lectorem, quemadmodum voluit Hieronymus, cum vox Paulina & ad testamentum, & pactum, & promissionem æque proprie pertineat. Quid vero hoc loco accipere nos oporteat, nõ satis certum est. Si quis inspiciat textum, putabit significari pactũ, hoc sensu: Hominis testamentum. i. pacta humana confirmata certis ritibus nemo spernit & &c. quia Paul' nihil vrget nisi ꝓmissiões, & eas statim subsumit dicẽs. Abrahę dictæ sunt ꝓmissiões &c. Cõmẽtarij tamẽ ferè accipiunt ꝓ eo, quod cõuenit morituro, intelligẽtes testamentũ proprij nominis priori loco. Secundum quos aduertendum est, Apostolum inter testamentum & promissiones, quantum ad præsens attinet negotiũ, nullam tum facere differentiã, quia neutra res patitur vt addantur conditiones, si à principio non fuerint additæ. Posteriori verò loco accipiunt testamẽtum improprie pro testimonio promissionis: In semine tuo benedicentur omnes gentes: Rationem quare vocetur testamentum, reddit Augustinus. Quod mors iquit testatoris valet ad cõfirmãdũ testamẽtũ eius, hoc incõmutabilitas ꝓmissionis Dei valet ad confirmandam Abrahæ benedictionem. Verùm in Græca voce nullus est tropus. Obiter & illud notandum est, locum Geneseos longe aliter verti à Pagni: quàm à. 70. vel Hieron. & Apostolo Paulo. Habet enim translatio eius hoc modo: Benedicent se in semine tuo omnes gentes terræ, qua in re nimis secutus est regulas Rabbinorum, qui tradunt verba in coniungatione niphal, actiuæ esse significationis agentis in se, vnde sensum loci iam citati, hunc dicunt: Populus gentium dicet, vellem me esse tam benedictum quã est ille populus Israeliticus. Nos sic interpretari non possumus propter Paulum: sed & Lucas vocabulum hebraicum quamuis coniugationis hyppaal, reddit passiue in concione Petri, quam refert Actuũ. 3. Ad id vero obijciunt Iudæi Paulo semen esse nomen collectiuum, adeóque semper in multis esse respõdendũ est: verũ quidẽ id esse quãdo ponitur abque tropo, alioqui per tropũ & de vno dicitur. De qua re apertus locus est capite. 21. Genes: Sed & filium ancillæ faciam in gentem magnam, quia semen tuum est. Super est adhuc vna difficultas de numero annorũ, quomodo anni hoc loco ab apostolo positi cõsentiãt cum narratione Genesis de qua re acutè disserit Augustinus in libro de ciuitate Dei capite. 16. capite. 24. ibi legite, Chrysostomus vrgere videtur in comentarijs paucitatem annorum, sed facit id absque vlla probabilitate ex textu. Oecumenius sentit in hoc cum latinis quod vrgeat multitudiuem annorum & id multo probabilius, vt lex nõ possit irritare promissionem quia tot annis subsecuta est. Item

quòd nō potest esse conditio promissionis, quia inter pacta & promissiões, & pactoru promissionūque cōditiones, nō solēt cōmuniter paciscētes exspectare, quia Apostolus omnia posuit in gratuita promissione. Hinc oritur questio: Si benedictio seu hęreditas contingit titulo promissionis, & non ex lege, quid igitur officij & vtilitatis habet lex? Respondet Apostolus:

Propter transgressionem posita est) græcè est, addita siue apposita .i. obiter adiecta post promissionem, idque ad transgressiones coercendas. Sic D. Chrysostomus & Hieronymus. Faciebat autē id lex, partim præscriptione ritus multiplicis colendi Deum, partim terrore & minis. Est alia expositio quam tradit August. ista: ad transgresiones supple aperiendas seu detegendas, hoc legis officium explicat aliquoties Apostolus, in epistola ad Rom: capite. 2. Per legem cognitio peccati. Rursus capite. 5. peccatum non cognoui nisi per legem. Data est igitur lex, vt populus superbus agnosceret tr nsgressiones suas, & cogeretur de se sentire humiliter, & agnoscere gratia sibi opus esse.

Donec veniret semen) s. Christus, de quo & in quo promissio facta fuerat, nēpe quòd in ipso benedicerentur omnes gentes: Proinde si vsque ad Christi aduentum data sit lex, quid eam longiùs & vltra tempus prorogatis? sic Chrysostomus.

Ordinata per angelos]. i. exhibita ministerio angelorum certo tempore, certo loco, certo modo: omnia hæc includit vox ordinata: ordine inquit optimo dispensata inter legem naturę & Euangelium, vt cōuincerētur per eam homines de infirmitate naturę & ea cognita compellerentur ad gratiam confugere. Rursus aptissimo loco exhibita, nempe in monte Syna, qui extra terram promissionis est, videlicet in Arabia terra Barbara, quemadmodum dicetur capite sequenti. Rursus terribili modo lata ad incutiendum terrorem carnali populo, vt videre est in libris Moysi, & epistola ad Hebræos. Sic autem lata est per Angelos, vt totius legis potestas esset penes Christū vt tota ipsius dispēsatio esset in autoritate Christi, hoc est quod dicit [in manu mediatoris] Angeli huius rei ministri erant: Christus verò, Dominus: vnde dubium non est, quin in illius manu, potestate, & autoritate sit dispensatæ olim legis abrogatio:

Mediator autem vnius non est &c) Est gnome. Sensus est: si mediator est Christus, sequitur quod non sit mediator inter vnum aliquem, sed necesse est, vt inter duos saltèm mediator sit: Constat autem quòd Deus vnus tantùm sit, vnde necesse est quòd mediator sit inter Deū & creaturam: cùm autem non sit mediator inter Deum & angelicam creaturam: nam ea in ijs qui perstiterunt, non eget mediatore, in ijs vero qui ciciderunt, qnia irreparabiliter ceciderunt frustra adhiberetur mediator, cōsequitur vt inter Deum & hominem sit factus mediator. Debet igitur agnoscere homo quod legis doctrina nō sufficiat ei ad salutem, sed opus habet mediatore & reconciliatore. Alij paulò aliter exponūt hoc modo: mediator vnius non est, sed duorum quorumpiam: & proinde Christus cùm sit mediator, Dei ac hominum mediator intelligendus est, & non vnius tantùm. Interim tamen ipse Deus verus est, sic vt vnus tantùm sit Deus, & non alius Deus, ipse reconcilians, & alius cui reconciliabat humanum genus. Est tertia expositio Ambrosij, qui hoc modo intelligit, mediator inter vnum aliquem populum non est, sed duos, nempe inter populum Iudaicum & gentium, reconcilians illos inter se, abolendo ea per quæ duo illi populi dissidebant, & ambos inter se reconciliatos, vni Deo reconcilians. Interim tamē ipse mediator Christus Deus verus est. Est quarta expositio, quæ refertur, non ad partes inter se dissidētes, sed ad naturam, hoc sensu: mediator iste de quo iam dixi, in cuius manu lex lata est

lata est, ipse videlicet Christus, non est vni⁹ supple naturæ vel substātiæ, sed duplicis, humanæ scilicet & diuinæ. Iam difficultas est, quorsum istud adferat Apostolus. Qui latinè loqui cupiunt non audent dicere mediatorem, sed eius loco dicunt intercessorem, pacificatorem conciliatorem. Sed sciendum vocabulum mediatoris generale esse, & significare non tantùm conciliatorem, sed omnem qui inter partes duas se medium ponit, quod aliquando fit intercedēdo, interdū interpretando, aliquando alia ratione. Quomodo hìc accipere oporteat, non satis constat, quia incertum est quem faciat Apostolus mediatorem. Multis modis probabile est, quod mediator huius loci sit Moyses, vt significet Apost. Deum tulisse legem, angelos administrasse, atque ipsos hac in re vsos fuisse Moyse. Ad hūc sensum planè inuitat. 5. caput Deuteron: vbi Moyses se, cùm lex promulgaretur, medium facit. Facie inquit ad faciem locutus est nobis in monte de medio ignis, ego sequester & medius fui inter Deum & vos in tempore illo: Medius autē Moyses erat, solū vt interpres & internūcius: postea erat alterius notionis mediator, quia intercessor. Cū cap. hoc quinto Deuteron. conferre oportet caput. 8. ad Hebr. Rursus. 9. caput &. 12. in quibus alludit Apostolus ad Deuteronomiū, faciens Christum ibi mediatorem. sed longe alium quam erat Moyses. Moysen facit legis mediatorē, Christū vero maioris rei mediatorē, nimirū noui testamēti: Confert enim vtrūque testamētū, & vtriq; reddit suū authorem, vel potius mediatorē, ac plane sic noui mediatorē Christū facit, quasi non sit veteris. Idē videtur facere Ioannes in. 1. cap. Euangelij sui, cum ait: Lex per Moysen data est &c. Secundum commentarium, qui nomine mediatoris Moysen hìc accipit, mire quadrat illud [in manu] quod quid sit iuxta idioma scripturarum, intelligere oportet ex similibus locis, quæ sunt Aggæi. 1. & Actuū. 7. vbi dicitur factum verbum Domini in manu Aggæi prophetæ ad Zorobabel &c. Vbi duplex est hebraismus, primò in vocabulo [manus] deinde in propositione (in) quæ loco per vsurpatur. Sensus est: in manu Aggæi, id est, per ipsum Aggæum tanquam organum & instrumentum diuinum. Actorum. 7. Moyses ducem ac principem agit in manu angeli: Sic enim est græce, Noster interpres pro (in) dixit (cum) Significat Stephanus prodigia illa quæ fecit Moyses in exitu Israel de AEgipto, fecisse ipsum opera & ministerio angeli, quando leuabat virgam super mare rubrū, habebat angelum paratum ibi, qui diuidebat aquas: similiter in cæteris. Hoc loco Paulus contrarium significat, videlicet ipsos angelos in legis latione seu promulgatione vsos fuisse ministerio Moysi: manus ergo in huiusmodi locutionibus instrumenti est, vel eius quod est instar instrumenti.

Mediator autem vnius non est) sensus est, Iste autonomatic⁹s mediator. s. Moyses nō est vni⁹. s. volūtatis. i. decreti & cōsilij, sed est mutabilis, quia homo est: Deus autem in sua voluntate est immutabilis. Expositio hæc valde pertinet ad rem propositam, quia agitur de immutabilibus promissionibus Dei, Deus præstabit quod promisit, quia immutabilis est: verùm vnum desideratur in hac expositione, videlicet quòd pro posteriori parte mediator vnius non est, non sint similia loca in Scriptura.

LEx ergo aduersus pmissa Dei? Absit. Si eni data esset lex quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia. Sed cōclusit Scriptura omnia sub peccato, vt promißio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

Lex ergo aduersus promissa Dei?] Vnde nascatur hæc questio, variant cōmentarij, omnino verisimile est verba illa, Lex propter transgressionem posita est, huic occasionem prębuisse, vt sensus sit: Ergo cùm lex adiecta sit ad transgressiones coercendas, quidnam censendum est de lege? nunquid existimandum est eā aduersari promissioni? vt quæ ipsum sub secuta hoc pręstet, vt exhibeat quod promisit illa? Contrarietas hæc posita est in anteuertendo, nunquid lex præoccupauit officium promissionis? nunquid antevertit & pręuenit Christum? hoc est quod ipse facturus esset, pręripuit in subuersionem & absolutionē promissionis? absit. hoc inquit sentire, esset indignissimum.

Si enim data esset lex] probat legem non aduersari promissioni. Si esset à Deo data lex, quæ posset vitā spiritus prębere, vel poti⁹ posset efficere, vt ex motu & actiōe spiritus ambularemus in vita quotidiana, certe consequeretur quod ex lege esset iustitia, iustitia inquam quę valet apud Deum.. Argumentum est à propria passione ad speciem. Proprium quidem christianæ iustitiæ est, proferre fructus iustitiæ, facere eum qui ipsa pręditus est, ambulare in sanctitate coram Deo & exercere opera bona. Nunc inquit Apostolus, lex hoc non fecit, non agnosco iam propriā passionem, quia Scriptura dicit, quòd nemo ita ambulat: illa pronuntiat de vita cuiusque, non solùm gentilis, sed etiam Iudæi: clamat neminem eorum, qui destituuntur fide Christi ita ambulare, quin peccet mortaliter. Commentarius huius loci [Conclusit Scriptura omnia sub peccato] est in. 3. capite ad. Ro. vbi sunt scripturæ quæ hoc docent, quæ arguūt & ostendunt (hoc enim est concludere secundum Chrysost.) omnes esse peccatores, & reos damnationis absq; fide Christi: [vt promissio]. i. res promissa i. benedictio, ipsa videlicet iustitia [ex fide] i. per fidem [Iesu Christi] vel in Iesum Christum [daretur credentibus] non dicit redderetur, ad significandum gratuitum esse quod accipitur, & non quęsiti meriti.

PRiùs autem quàm veniret fides, sub lege custodiebamur cōclusi, in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaque lex, pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. At vbi venit fides, iā nō sumus sub pædagogo. Omnes enim filij Dei estis per fidem quæ est in Christo Iesu. Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina.

PRiùs autem quàm veniret) Adeò inquit lex non est data, quæ aduersaretur promissioni, vt magis sit data ad eam stabiliendam: data est enim vt præpararet nos ad accipiendam promissionem. Fingit autem Apostolus fidem & legem personas per prosopopœā: sine figura dixisset. Priusquam prædicaretur Christus natus, crucifixus, mortuus, sub lege custodiebamur: Illa timore veluti muro quodā continebat nos, ne offenderemus, illa pœnis à se decretis aduersus trāsgressores veluti carceribus, cancellis vel septis quibusdam arcebat nos. ne præcipites iremus in omne malū: arcebat inquā nos & cōstringebat ad eam fidem recipiēdam, quæ reuelanda erat. s. per Christū & Apostolos. Itaque lex pędagogus noster fuit in Christo] alij vertūt ad Christum, Est tro cum accusa-

accusatiuo. Sensus est: Itaque legem rectè similem fecerimus pędagogo: nam sicut pędagogus assignatur paruulis, vt ętatem lasciuientem & ad vitia pronam refrenaret, & metu saltèm pœnæ à malis coerceat, formetque ac præparet disciplinis ad officia maioris ætatis. Ita lex nos paruulos & ad omne vitium, procliuos coactione sua cohibuit à vitijs & onere multiplicium mandatorum formauit ac pręparauit ad credendum in Christum, vt ex fide iustificemur, vel vt Ambrosius legit, iustificaremur ex fide. i. per fidē. i. per gratiam in Christo promissam.

At vbi venit fides] quæ videlicet in virum perfectum perducit, nō amplius sub pædagogo sumus. i. sub lege: intelligunt quidam de ea parte legis quæ obolita est i. de lege ceremoniali. Alij totā legē accipiunt & intelligunt, non sumus sub lege, etiā ea parte qua complectitur decalogū, vt ea premamur: quemadmodum sub lege sunt, qui formidine pœnæ & nō amore iustitiæ præstant, quæ præscribit lex, hoc est, non sumus sub seruitute, imperio & coactione legis.

Omnes enim filij Dei estis per fidem] Illud (enim) Augustinus accipit nō vt sit causale, sed vt sit nota noui argumenti. Putat enim solutionem esse tacitæ obiectionis. Vos Galatæ ita argumentamini apud vos: Lex pędagogus fuit ducens ad Christū, nos nō fuimus sub pędagogo, ergo nō ptinemus ad Christū. Respōdet Apost. oēs vos filij estis, nihil mouere vos debet, quòd nō fueritis sub pędagogia legis, vos sine magisterio & instructione legis cōsecuti estis fidem qua credidistis in Christū, atq; per hanc estis filij Dei æquè atque Iudæi, qui per legem ducti sunt ad fidem: ratio enim salutis in fide posita est nō aūt in modo, quo ad fidē peruētū est.

Quicunque enim in Christo]. i. in virtute Christi vel in fide Christi [baptizati estis, Christum induistis] Hebraismus est, de quo in Epist. ad Rom. cap. 13. dictū est: aliquādo eorum est qui sunt filij Dei, aliquādo eorū qui fiūt filij Dei. Sēsus est. copiose & diuiter per Baptismum cōmunicata est vobis gratia Christi, per quam facti estis participes diuinæ naturæ, & iusti effecti. Qui intelligit quid sit induere Christum, ille ex hoc loco cognoscit Baptismum esse efficacem.

Non est Iudæus neque Græcus &c] Nō est quòd quis arbitretur per fidem & fidei Sacramentum, quod est Baptisma, nō omnes effici filios Dei, sed eos tantùm, qui habent commendationē generis aut conditionis, vel sexus, aut inter credētes chariores esse Deo circumcisos, quàm sunt præputiati: non est differentia Iudæi & Gentis seu gentilis (gręcum enim pro ethnico posuit) hoc est, in negotio iustificationis Deus non respicit neque nationē, neque conditionem, neque sexum, neque vllam prorsus carnalem qualitatem, sed fidem.

Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu. Si aūt vos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionem hæredes.

Omnes enim vos vnum estis] Pergit consolari eos. i. vos omnes cuiuscunq; generis vel nationis, vel cōditionis sitis, quatenus Christiani vnū corp⁹ estis: Christus caput est, vos membra illius capitis. Chrysost. paulo aliter, hoc modo: eandem formam, eandem figurā habetis cū Christo. i. refertis & repręsentatis Christum, & hac parte estis vnum. Si autem vos]. i. si Christi membra estis: si verè pertinetis ad Mesiā illū de quo oēs pphetæ scripserūt, Ergo semē Abrahę estis, cui videlicet dictæ sunt promissiones, cuius seminis supra memini: iā meminisse oportet regulę Thiconij de dominio & corpore ei⁹ quæ inter septem prima est, de quibus Aug. in lib. de doct. Christ. Dicuntur enim credētes semē Abrahæ, quia sunt vna persona cū semine illo magno, quod est Christus.

Secundū pmissionē heredes] In ppositiōe (secūdū) hebraism⁹ est. i. pmissiōe heredes non merito, vel dignitate operum.

CAPVT IIII.

Dico autem, quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cùm sit Dominus omnium, sed sub tutoribus & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à patre, ita & nos, cùm essemus paruuli, sub elementis mundi huius eramus seruientes.

IN capite tertio ab eo loco, Omnes enim filij Dei estis &c. omisso sermone de pedagogia legis, ostendit Galatas pertinere ad Christum, Iam redit ad id quod ibi dicere instituerat (At vbi venit fides) & vtitur alia similitudine sumpta à re ciuili.

Dico autem quanto tempore &c] Hoc modo loqui Paulus solet, quando aggreditur interpretari vel dilucidiùs explicare quæ dixerit. Sensus est, quod dicere cœperam de lege, tale est. Dilucidiùs vertisset interpres ad hunc modum. Illud autē est quod dico: quamdiu hæres paruulus est i. puer siue infans & ea ætate qua nōdum sapit [nihil differt] s. quantum ad vitæ rationem attinet à seruo, quia alieno arbitrio regitur quomodo seruus. dicitur ei, fac hoc, vade illuc &c. quāuis ad eum pertinet hæreditas, quamuis ad eum verè spectat possessio.

Sed sub tutoribus est & actoribus] id est sub curatoribus ac dispensatoribus, siue (vt Paulus habet) oeconomis. Illorū arbitrio tum ipse tum res ipsius regūtur, gubernantur [vsque ad præfinitum tempus à patre] vocabulum quo Paulus vtitur ciuile est, est enim προθεσμία. Ita & nos] scilicet Iudæi (quamuis Hieronymus largiùs exponat) redit enim ad primam personam in quam desierat ca. tertio ibi: At vbi venit fides, iam non sumus sub pedagogo, reliqua omnia quæ interiecta sunt, ponuntur in secunda persona, quæ res animaduersa probabilem facit expositionem Augustini. qui coniunctionem (enim) positam intelligit loco (autem) ibi: Omnes enim filij Dei estis. Cùm essemus paruuli: i. cùm pueri adhuc essemus. Pueritiā hanc quidā referunt ad intellectum, vt posita sit in cognitione. Alij ad affectum referunt, vt posita sit in seruili quadam qualitate. Verus commentarius est, si vtrumque intelligatur.

Sub elementis mūdi huius eramus seruientes] Elementa quidam intelligūt hoc loco physica elementa, hoc est, terrā, aerē, aquam, & ignem: & quod dicitur, ad gentes referunt, quæ illa colebāt: quæ expositio parum probabilis est, quia clausula quæ sequitur, planè exigere videtur, vt de Iudæis intelligatur. Alij elementa, solem & lunam interpretantur, & quia sol reuehit dies, nomine solis per methonymiam dies accipiunt, deinde ex diebus festa intelligunt, & per illa synechdochicωs omnes ceremonias legis. Quæ expositio & si magnos habeat authores, nō tamen germana videtur, quia nimis longè petita est & coacta. Ex obseruatione aliorum locorum discimus elementa Paulo esse, quæuis initia seu rudimenta, quibus instruitur aliquis ad religionem aliquam, siue illa vera sit siue falsa. Vsus vocis istius est in Epistola ad Hebr. 5. Rursus in Epistola ad Colośs. cap. 2. Quas autem species debeamus hîc intelligere, & quas ad Colośs. & ad Hebræos, oportet petere ex circūstantijs. Ad Hebręos accipiuntur rudimenta christianismi, qualia tradebat Paulus. Ad Coloss. cùm dicitur: Videte ne quis vos decipiat &c. elementa sunt qualia Plato tradebat & alij philosophi, qui superstitiosè religionē tradiderunt. Hoc loco oportet accipere legem Moysi, quia

de eius

de eius officio agitur, illam facit rudimẽtum & nihil aliud quàm rudimẽtum, sed alterius speciei quàm ad Coloss. & Hebr. In genere tamen conueniunt quia sunt elementa. Istud aduertendum est propter Erasmum qui in annot. suis miratur commentarium Hieronymi, facientis alia elementa hoc loco ad Galatas, & alia in epistola ad Coloss. Nihil enim aliud vult dicere Hieronymus, quàm aliam esse speciem elementorum ad Colos. & aliam ad Galat. Vocabulum (mundi) habet hîc peculiarem difficultatem quam non habet ad Coloss. Cùm ergo lex Moysi à Deo data est non humanum rudimentũ dici debet, sed diuinum, vnde quidã interpretatur, sub elementis, non quę mundus tradit, sed quæ mundo à Deo tradita sunt, & mundum accipiunt pro certa parte mundi, nempe pro gente Iudaica: secundum quos duplex tropus est in vocabulo mundi. Primò methonymia pro hominibus degentibus in mundo: Deinde synecdoche, Alij agnoscunt tantùm methonymiam, intelligentes Deum dedisse legem apud solos quidem Iudæos, sed nõ ꝑpter solos Iudęos, sed & propter gentes ita vt lex sit rudimentum totius mundi, mediatè tamen quia per medios Iudæos Deus voluit mundum erudiri ad veram religionem, Erasm. facilius expedit per metaphoram: mũdum inquit vocat, quicquid est visibile & caducum. Sub elementis ergo mundi i. sub crassis & corporalibus sacrificijs, & visibilibus siue carnalibus ritibus & ceremonijs & mutabilibus [eramus seruientes] i. traditi in seruitute, siue addicti seruituti. Est enim Græcè participium passiuum præteriti temporis.

AT vbi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, vt eos qui sub lege erant, redimeret: vt adoptionem filiorum reciperemus.

AT vbi venit plenitudo tẽporis] pergit absoluere similitudinem. Obseruandum autem est, quomodo partes partibus respondeant: Recessit à similitudine in elementis: non ait cùm essemus paruuli, sub tutoribus & actoribus eramus, sed sub elementis, quod fecit vt seruaret metaphoram sumptam à pedagogis, retinuit similitudinem in verbo seruientes. Illud enim respondet illi quod pręcessit, Nihil differt à seruo: quod addit iam, at vbi venit plenitudo temporis, respõdet illi quod præcessit, Vsque ad præfinitum tempus à patre. Sensus est: sub lege tanquam elementis quibusdam & initijs religionis veri Dei, tanquam sub tutoribus & actoribus eramus addicti seruituti, non quidem vt perpetuò maneremus sub seruitute, sed ad tempus atque ad id temporis vsque quod secundum suam sapientiam præscripserat & præfinierat Deus: vbi ergo venit præscriptum hoc tempus, quo à lege & à pedagogo & tutoribus & actoribus instituerat Deus nos eripere, eximere & educere in statum libertatis.

Misit Filium suum] ad verbum est emisit vel potius legauit, emisit inquam in mũdum, non vt inciperet ibi esse, quasi priùs non fuisset, sed vt ibi noua ratione esset, qua priùs non fuerat, i. vt visibilis orbi appareret indutus carne mortali, quod explicans addit Apostolus [factum ex muliere] Mulier ferè de corrupta dicitur, hoc tamen loco vocabulum sexus est; idem pollens quod fœmina: qua significatione etiam apud prophanos authores inuenitur, sed rarius: in diuinis literis sępissime. Aug. dicit hebraismum esse, verba eius in comment. huius loci hæc sunt: Mulierem dixit pro fœmina more locutionis Hebræorum: adducit similem locum ex capite. 2. Geneseos: Aedificauit Domin' costã quam tulerat de Adam, in mulierem: vbi sermo est de Eua adhuc integra & intacta viro. Hunc locum vrgent commen-

tarij contra Valentinum & Appellē, quorum vterque negabat Christum natū de substantia virginis. Alter, nimirū Valētinus cœleste corpus Christum secum adduxisse asserebat, propterea quòd scriptū legerat: secundus homo de cœlo cœlestis. Appelles verò dicebat ipsum ab elementis in aere formasse sibi corpus, atque ita per vterum virginis Christum transisse, quemadmodum liquor transit per fistulam, aut luna per rimam. Error horum hîc refutatur, quia transire lumen per rimā, aut liquorē p fistulā, nō est nasci lumē de rima, aut liquorē de fistula. Apost. aūt apertè dicit Christum secūdum naturam carnis factum ex muliere, non per mulierem, significans ipsius corpus ex purissimis sanguinibus virginis, virtute & operatione Spiritussancti formatum esse, & factū sub lege, quia circūcisionem in carne sua suscepit, & in vitæ consuetudine talē plane se præbuit, quasi teneretur lege.

Vt eos qui sub lege erāt, redimeret) Ad verbū est emercaretur, hoc est, dato prætio assereret in libertatē. Variat nōnihil Paulus significationem illius (sub lege) quia alio modo Iudæi erāt sub lege, quā Christus: Iudæi siquidem tenebantur lege, & eius imperio premebantur, Christus vero nec premebatur nec ea tenebatur. Sensus ergo est: Christus factus est obediens legi, viuens secundum totam politiam gentis Iudaicæ, vt eos qui sub lege erant, à legis seruitute & imperio eximeret, vt adduceret eos in statum libertatis.

Vt adoptionem filiorū reciperemus] hæc pars respondet illi (factū ex muliere) Sēsus est: vt hoc ipso quo factus est particeps naturę nostrę ex fœmina, adoptionē filiorum, quam in Adam semel acceptam perdideramus, rursum acciperemus. hoc est, ipse cùm esset Filius Dei, factus est filius hominis: vt qui filij hominum eramus, efficeremur filij Dei per adoptionem. Pro (adoptionem filiorum) Græcis vnica vox est nimirū υἱοθεσία. Et notandum quòd adoptio hæc diuina multùm differat ab humana, quia efficit non solū vt habeamus ius filiorum Dei, vtrumetiā vt simus filij Dei. i. habeamus participationem, communionem, & consortium quoddam diuinæ naturæ.

Quoniam autem estis filij Dei, misit Deus Spiritum Filij sui in corda vestra clamantem abba, pater.

¶ Quoniam autem filij Dei estis] Deflectit hîc Apostolus sermonem ad Gentes, quod indicat mutatio personæ. Sensus est: quoniam autē & vos Galatæ per fidem estis effecti filij Dei æque atque Iudæi, etiam si non fueritis sub elemētis, sub potestate tutorum [misit Deus Spiritum filij sui] i. qui à filio procedit [in corda vestra] vel vt alij legunt nostra, hoc est, ex æquo in corda omnium, siue Iudęi simus siue Gētes (clamātem) i. excitātē ad clamādum [abba pater] Clamare secundū Hieronymū magis affectus est quā quod aure percipitur. Sensus est, misit spiritum, qui præbeat & addat vobis fiduciam clamandi ardenti & magno affectu abba. i. pater. Vocabulum peregrinum Hebræis Syrisque commune, interpretatur verbo græco, qui mos peculiaris est Scripturis diuinis secundum Hieronymum qui adducit similia loca, vt: Bertimeus, fili' Thimæi: in Euangelio. Aser diuitiæ. Thabita quę interpretata dicitur dorcas, In Actis. Et in Genesi, Mesech, vernaculus, Quæ loca parum conuincunt: nam in primo exemplo illud (filius Thimæi) non necessarium est vt accipiamus dictum per interpretationem. Et Aser non diuitias sed beatitudinem sonat. Tertium exemplum habet apertam faciem interpretantis: nā additur, quæ interpretata dicitur dorcas, nihil huiusmodi est in præsenti loco. Quartum exēplum etiam non caret scrupulo. Pro Hieronymo tamen facit, quòd pater adijciatur nominandi casu, quod patet ex græco: est enim ὁ πατήρ. Hieronymū sequitur Erasm' in anotationibus super capite .14. Marci, & in hoc capite 4. ad Galatas. Alijs magis placet, vt sit

anadi-

anadiplosis i. conduplicatio ad empasim affectus faciens, quum is loquendi color hebręis penè sit peculiaris, nunc eandem vocem iterantibus, nũc eandem alia idẽ pollente reddentibus epithaseos gratia, vt: Nõ oĩs qui dicit mihi Domine Domine &c. Deus Deus meus &c. Et ficus bonas bonas .i. insigniter bonas. Et Domĩe Domin⁹ noster. Nã in hoc postremo exemplo, Hebræis diuersæ sunt dictiones. Horum sententiam amplectitur Erasmus in annot. super capite .8. epistola ad Rom. Augustinus in cõmentarijs huius loci sic scribit: eleganter posuit Apostolus duo verba duarum linguarum idem significantia, propter vniuersum populum qui de Iudæis & Gentibus in vnitatẽ fidei vocatus est, vt hebręũ verbũ abba ad Iudęos ptineat, pater ad gręcos. Ex quo cõmẽtario discimus locũ, q̃ est in epi. 178 deprauatum esse. Loquitur enim ibi Augustinus quasi putaret [abba] græcam vocem esse, &(pater) latinam. Et non solùm ex commentario huius loci, verùm etiam ex libro de consensu Euangelistarum idem discere licet: aperte enim capite 4. illius libri habet, abba vocem Hebręam esse. Porrò eo consilio Apostolus sermonem hîc conuertit ad Galatas omissis Iudæis, quo in capite præcedenti cũ ait: Omnes enim filij Dei estis &c. Poterãt enim dicere Galatæ, non fuimus sub elementis, sub potestate tutorum, sumus ergo filij? Huic tacitę obiectioni occurrit, docens ipsos esse filios hoc argumento quod acceperint Spiritum filij clamantem &c. Locus iste merito terrere debet tepidos & frigidos, qui raro in se experiuntur Spiritum hunc, qui raro ita nominant Patrem, vt verè afficiantur & ei totos se committant.

ITaque iam non est seruus, sed filius. Quod si filius, & hæres per Deum. Sed tũc quidem ignorantes Deum, ijs qui natura non sunt dij, seruiebatis. Nunc autem cum cognoueritis Deum, imo cogniti sitis à Deo, quomodo cõuertimini iterum ad infirma et egena elementa, quibus denuo seruire vultis? Dies obseruatis & menses, & tempora, & annos.

ITaque iam non est seruus] Nonnulla exemplaria habent (est) in tertia persona alia in secunda persona, es, & hoc modo græci codices, qui nunc in manibus sunt, legunt. Sensus est: Itaque tu popule Galatarũ, quandoquidem accepisti Spiritũ filij, deinceps nõ es seruus sed filius. Loquitur autem de seruo, qui timore ducitur, qualis intelligitur, ibi nihil differt à seruo, & de filio non quouis, sed libero, qui nõ est obnoxius pedagogo, qui spõtanea indole & liberali aĩo seruit. Porro si filius es, cõsequitur quod hęres sis .i. quod ad te quoque pertineat iure adoptionis hæreditas promissa Abrahæ, etiam si secundum carnem non sis natus de semine Abrahæ: heres inquam per Deum .i. per misericordiam Dei. Græci codices, qui nunc in manibus habentur, legunt, & hæres Dei per Christum, Hieron. vero & heres per Christum, omissa mentione Dei. Sed tunc quidem] cum videlicet in tenebris gentilitatis ageretis, cum nondum fides in Christũ vobis esset prędicata, [igno rantes] eum qui natura est Deus, seruiebatis ijs q̃ secũdũ naturã nõ sunt dij, sed solũ secũdũ æstimationẽ & falsam opinionẽ, hoiũm. Nũc autem] posteaquã nouistis Deũ (imò cogniti sitis à Deo) Corrigit quod dixerat, vt magis agnoscant gratiam. Sensus est: Potiùs sic dicere debebam: nunc autem cum cogniti sitis à Deo: non enim labore vestro vos Deum inuenistis, sed ille vos cũm in errore versaremini, prior ad se traxit, & vocauit vos ad sui agnitionem, ad suam fidem.

Cùm igitur Deus dignatus sit vos cognitione sui, quomodo conuertimini ad elementa? & rursus ad solem & lunam? non quidē vt seruiatis illis vt dijs quomodo olim ijs seruijstis, sed vt seruiatis diebus, qui per solis & lunæ cursum reuehuntur, vt obseruetis sabbata, neomenias & alias solemnitates legis, quæ secundum elementorum volumina sumuntur & administrantur? vel saltem hoc modo asserti estis in statum libertatis per fidem, qua dignatus est vos Deus, quomodo igitur o Galatę reuolimini rursus in seruitutem, vt nunc iterum seruire velitis non dico antiquam seruitutem, qua tenebamini quando seruiebatis Ioui, Mercurio atque ijs qui natura non sunt dij sed seruitutem quę est sub elementis, hoc est, lege Mosi, quam facio rudimentum, sed infirmum, sed egenum non locuples? Secundum priorē expositionem quæ per elementa primò accipit solem & lunam; dicūtur elementa infirma, quia instabili specie variantur: egena verò quia egent summa & stabili specie creatoris, vt quomodo sunt, esse possint. Secundum alteram expositionem quæ primò legem Moysi accipit i. ceremonias & sacrificia, & Sacramenta legis infirma dicuntur elemēta, quia inefficacia ad iustificandum. Egena verò quia gratiam & virtutem non continent. Et aduertendum particulā illā [iterum] referri non ad totam orationem, sed ad partem, vt significetur iterata seruitus.

Dies obseruatis] i. obseruare vultis Iudaico more, id agitur in deliberatione vestra: dies inquā sabbatorum, nouiluniorū & decimū diē primi mēsis, & cæteros dè quib[9] in libris Moysi, & mēse primū & secundū, & illorū mēsiū celebres dies, & tēpora quib[9] ter per annos singulos Hierosolymam venientes oblationem faciatis; & annum septimum remissionis, & annum quinquagesimum, quem vocabant Iudæi iubilæum.

Timeo vobis, ne sine causa laborauerim in vobis. Estote sicut ego, quia & ego sicut vos, fratres obsecro vos. Nihil me læsistis.

TImeo vobis .i. de vobis [ne sine causa laborauerim in vobis] Erasm[9] vertit, erga vos, & ita vertendum esset apud Platonem vel Demosthenem, quia est præpositio εἰς cum accusatiuo. Sed Paul[9] (vt sępe dictū est) illa præpositiōe abutitur loco ἐν. In vobis ergo tāquā in vinea Sine causa] dixit interpres pro frustra. Sēsus est, ne tātos meos sudores reddatis inanes, & sine fructu. Illud [forte] hoc loco quidā omittūt, sed omnino est verisimile interpretē posuisse. Eras. in sua translatione non habet: gręce est μή πως & licet πως frequenter parelcon sit, & causa ornatus tantum ponitur, Chrysostomus tamen in commētarijs huius loci vrget illud. Habet enim sic: cum autem dicit Apostolus metuo, & addit τὸ μή πως. i. particulā (ne forte) simul & desperationē illis incutit; & in bonā spē erigit: ac si dicat, nondum accidit naufragium, sed adhuc tempestatē hanc hoc parturientem cerno, propterea metuo vobis, non tamē despero: vobis enim in manu est hoc totum corrigere. Ex quibus verbis patet illud πως Chrysostomo esse dubitantis & suspensi animi & non ociose poni. Non igitur ridendus est interpres noster, qui trāstulit per [forte] dicens, Ne forte sine causa &c. Et Eras. cùm in translatione noui testamenti omittat, in textu addito cōmentarijs Chrysostomi vertit, quia videbat se nō posse omittere propter cōment. Etiā D. Hieronymus in commētarijs suis vrget particulam ne forte.

Estote sicut ego] .i. audete magna fiducia negligere legem, quam me videtis negligere. ego sine vllo remorsu consciētiæ negligo elementa ista quamuis à Deo tradita, idē cupio vos facere. Quia & ego sicut vos] vos estis gentiles, habetis multa

quæ

quæ sunt propria adhuc gentilitatis, quæ, dum studeo accomodare me vobis. & ipse facio, cùm præstare alioquin non facere: quia ego attempero me vobis quantũ possum accommodate vos rursus mihi, faciamus paria. D. Chrysostomus proponit alium sensũ, sed quem dedimus, omnino germanus videtur. Quod sequitur:

Fratres obsecro vos] Hieronymus vult ad superiora referri, ad hunc modũ: fratres obsecro vos, sitis vt ego, quia & &c. Apostolus hactenus pressit Galatas argumentis & acriter taxauit, dicens: O stulti Galatæ &c. nunc vertit se in aliam partem, agit oratorem, precatur & obsecrat, qua in re à pastoribus imitandus est: rogare subinde debent populum, & non semper increpare.

Nihil me læsistis) est emollitio. Sensus est, in pcedentibus obiurgatiõe vsus sum acerbiore, verùm nemo suspicetur ob id obiurgatione me vsum, quòd læsum aut offensum à vobis me indicarem, nemo putet me iratum vulgi in morem dixisse, quæ dixi: nihil enim me læsistis.

SCitis autem quòd per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridem, & tentationem vestram in carne mea non spreuistis, neque respuistis, sed sicut angelum Dei accepistis me, sicut Christum Iesum.

SCitis autem &c.] Iuxta Chrysostomũ est amplificatio & exaggeratio illius (nihil me læsistis) ac si dicat, non solùm me non læsistis, verumetiam multam & inenarrabilem exhibuistis beneuolentiam, vt fieri non posit, me erga tam benemeritos loqui ex maleuolentia. Illud [per infirmitatẽ carnis] variè exponitur, Quidam hoc modo, eo tempore cùm agerem apud vos Euangelistam, laborabam aduersa valetudine, sæpe ægrotabam, vidistis me hominem planè infirmum. Hic commentarius Hieronymi est, tradunt inquit Apostolum Paulum grauissimum capitis dolorem sæpe perpessum & hunc esse angelum satanæ, qui ei appositus sit vt ipsum colaphizaret, & hæc infirmitas, hic corporis lãguor, tentatio Galatarum erat. Habet & alium commentarium Hieronymus quem transcripsit ex Chrysost. per carnis infirmitatem contumelias plagas persecutiones intelligens. Eijciebar inquit, flagellabar, innumeras mortes sustinebam prædicans vobis, & cùm sic cõtemptus contumelijs oneratus, insectationibus agitatus, inter vos versarer & prædicarem, non tamen ob has afflictiones & persecutiones meas, quæ ab admiratione mei alienare vos poterant, auersati fuistis. Tẽtationem vestram dixit interpres pro tentatione vestri. i. qua vos tentabamini ex mea miseria. Recta locutione dixisset Apostolus, non spreuistis me concionantem, quamuis ex me tentaremini videntes me tam miserabilem, sed sicut Angelum Dei me accepistis, & vt plus aliquid dicam, sicut Christum Iesum.

VBi est ergo beatitudo vestra? Testimonium enim perhibeo vobis, quia si fieri posset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi. Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?

VBi ergo beatitudo vestra]?, id est illa qua ego vos beatos prædicaui. Græcis est verbale nomẽ μακαρισμός, à ver-

bo μακαρίζω, i. beatum prædico: cū ego vos conferrem cum alijs, quibus prædicaueram, beatos vos dicebam. Est laus ex comparatione. Testimonium enim perhibeo) i. ita eratis mihi affecti, vt si natura permisisset, oculos vestros effossos dedissetis mihi. Laudat eos vt excitet ad amorē sui, & sibi persuadeāt quæ dixit in præcedentibus, dixisse eum non ex odio aut simultate, sed ex amore aut solicitudine erga eos.

Ergo inimicus factus sum vobis? fuistis mihi affecti summo amore, ita vt chariorem habueritis quàm quæ habetis charissima, nimirū oculos: sum iā fact⁹ vobis inimicus quia pergo docere veritatem? quia prædico in hoc argumento iustificationis oportere niti fide & non lege, vt volunt Iudaizantes?

Æmulantur vos non bene: sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini. Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantùm cùm præsens sum apud vos.

Æmulantur vos nō bene]. Hactenus laudauit Galatas, nūc reprehendit doctores illius temporis. Æmulor vocabulum mediū est ad bonum & ad malū: significat magno studio aliquid conari vt perficias. Sēsus est, Iudaizantes magno studio hoc agūnt, vt conciliarent sibi animos vestros, & vt vos sibi deditos efficiant. Erasmus vertit ambiunt vos i. sub prætextu cuiusdam zelotypiæ & amoris erga vos, captant vos, sed non bene: nō enim captāt vos vt pmoueāt ad meliora & perfectiora, sed id agunt vt excludant vos à libertate Euangelica, vt inuoluant seruituti legis Mosaicæ, atque id agunt nō ob id, vt vestræ cōsulant saluti, sed vt illos imitemini cum admiratione, studioque insequendi, vt de vobis tanquam sectatoribus ipsi glorientur apud vulgus. Bonum autē in bono] græci paulò aliter legunt, hoc modo: bonum autē æmulari in bono semper i. bonum est, alios æmulari velle, sed non in quauis re, verùm in re bona: Et ad hunc modum legit Augustinus. Iuxta nostrum interpretem: sensus est: eum qui bonus est, magno studio imitemini, sed tantùm in eo quod bonū est. Semper enim & constanter sequendum est id, quod honestum est, etiā cùm is qui tradidit est absens. Si ergo cū præsens essem, vidistis me legis ceremonias negligentē, & in eo me imitati estis. si id rectum erat, cur nūc alios æmulamini in eo quod non est rectum? Diuersitas lectionis hinc prouenit, quòd apud Græcos facillima sit mutatio ex imperatiuo in infinitiuum, nec sono vocis apud ipsos distingui possunt æmulari & æmulamini, Si extrema syllaba verbi desinat in (ε) tenue. i. Epsylon, est æmulamini: si in diphthongon (αι) est æmulari.

Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. Vellem autem esse apud vos modò, et mutare vocem meam, quoniam cōfundor in vobis.

Filioli mei] quos semel tāq mater sedula genui Christo nō sine multa molestia: nunc autem in errorē prolapsos denuo parturio. i. magna solicitudine & studio ad Christum reuocare laboro, donec plenè Christus formetur in vobis, hoc est donec ad robur & perfectionem fidei perueniatis, videlicet vt agnoscentes efficaciam gratiæ Christi, in vno Christo spem vestram ponatis, & lege neglecta illi adhæreatis.

Vellem autem apud vos esse modò]

Omnia

Omnia hęc exponunt mirabilem affectū Pauli erga Galatas, qua in re ipsum imitari debent præcipuè ipsi qui pastores agunt, videlicet vt similes induāt affectus erga suos. Sensus est, cuperem adesse apud vos nūc, vt in oēm habitū vocē meā mutare possim, & nūc blādiētis, & nūc obtestātis, nūc obiurgātis more loqui vobis, nunc deprimere, nunc exaltare vocem, quod per epistolam facere nequeo: illa enī vnius tenoris est: Hoc ferè modo Hieronymus. Chrysostomus verò ad hunc modum. Vellem apud vos esse modò, & mutare i. fit edere vocem, vt auditor simul intelligere posset gemitum & planctum.

Quoniam confundor in vobis) exponunt quidam, De vobis apud alios erubesco & pudefio. Sed illum non esse sensum, manifestum est ex voce grçca, quæ significat hærere & inopem esse consilij. Sensus est, perplexus sum in vobis quid agere debeam vobiscum, hæsito quomodo scribere vel quales literas mittere debeam.

Dicite mihi qui sub lege vultis esse, legem non legistis? Scriptum est enim, Quoniam Abraham duos filios habuit, vnum de ancilla, & vnum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem, quæ sunt per allegoriam dicta.

Gen. 16. d
Gen. 21. 8

Dicite mihi qui sub lege] postquam Galatarum mentem emollijt & vehementius sibi conciliauit, denuo redit ad contentionem, argumentis agens sicut antè cœperat. Dicite mihi qui vultis esse sub seruitute & onere legis, tanquam legis obseruatio sit necessaria ad salutem. Legem non legistis?] Legem hìc vocat penthateuchum Moysi. Sensus est, quamquam è gentibus sitis ad Christum conuersi, nihil tamen dubito, quin legeritis libros Moysi, quos hic nomine legis intelligo. Græcis pro [legistis] habēt [audistis] legem non audistis? illa loquitur legem non esse seruandam credētibus. Itaque dum legem vultis obseruare, legi repugnatis.

Scriptum est enim &c.) est tertium argumētum sumptum ex scripturis, in quo obseruandum est quid potissimùm vrgeat Paulus. In duobus prioribus vrgebat iustificationem ex fide & gratia Christi contingere, non ex lege: cuius rei declaratio apertissimè ad scopū disputationis pertinet, puta fidem non requirere obseruationem legis. Siquidem hæc vnica causa potuit esse gentibus (ex quarum numero erant Galatæ) obseruandæ legis, quod ex legis virtute esset iustificatio. Non enim gentibus potuit esse ea causa obseruandę legis, ob quam Iudæis ad tēpus imposita fuit lex. An verò Aposto. idem hoc loco vrgeat an aliud potiùs, videlicet legem non esse perpetuam, ex sequentibus patebit.

Scriptum est enim, quoniā) id est, quòd [Abraham] quātum ad huius rei, de qua iam agimus, significationem attinet [duos filios habuit) nam reliqui quos post obitum Saræ genuit, ad huius rei significationem non pertinent: atque vnum horum nempe Ismahelem suscepit ex muliere non libera, sed sibi ancilla: Alterum verò nempe Isaac, ex libera vxore: sed horum duorum filiorum longè est diuersa generandi ratio. Nam Ismael qui ex ancilla susceptus est, natus est iuxta naturæ ordinem & iuxta vires carnis: Id enim habet ratio carnalis propagationis, vt ex puella fœcunda virente adhuc ætate, procreare liberos possit senex. At verò Isaac qui ex libera est susceptus, natus est supra & præter vires naturę, ex dono & virtute pmissionis diuinæ.

Repugnat enim naturæ ordini, vt senex ex anu & sterili procreet liberos: verũ diuinæ pmissionis virt' vires suppeditauit vtriq;. Atque ita quidẽ se habet historia de Abrahæ vxoribus & liberis: verùm historia propter rei gestæ narrationem habet aliquid intelligentiæ profundioris, alia quædam altiora proponit quàm illa quæ primo apparent, hoc est quod dicit in sequentibus:

Quæ sunt per allegoriã dicta) vbi annotandum quòd duplex sit allegoria altera verborum, altera rerum. Illa scripturæ cum poetis & oratoribus communis est: hæc verò scripturæ propria, & de hac in præsentiarum sermo est.

Hæc enim sunt duo testamenta. Vnum quidem in monte Sina, in seruitutem generans quæ est Agar (Sina enim, mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Hierusalem) & seruit cum filijs suis.

HAEc enim sunt duo testamenta] hæc i hæ duæ fœminæ Agar & Sara, sunt duo testamenta: Sic Chrysostomus, secundum quem [sunt] positum est pro (significant) nec id extortum est, cùm vocabulum allegoriæ quod præcessit, id planè requirat. Significant ergo duo testaméta, quorum alterum traditũ est in monte Sinai, vel (secundum lectionem græcorum, à monte Sina. s profectũ est, generans populum seruituti obnoxium. Seruitus hæc posita est partim in obseruantia multiplicium & obscurarum ceremoniarum, partim in affectu hoc est quod Apostolus ait ad Rom. 8. In spiritu timoris, quo metu pœnæ, non amore iustitiæ, abstinetur à malis.

Quæ est Agar] i. quod testamẽtũ in mõte Sina traditum est Agar. i. typicè significatur per Agar: ac rectè sanè vetus testamentum significatur per Agar. Nam Agar, Syrorum aut Arabum lingua hoc est, quod Hebræorum lingua Sina, qui mõs est in Arabia minore. Refert ergo Agar typum veteris testamenti non solùm in hoc quòd ancilla est, verumetiam per suam nomenclaturam, quia nomine suo exprimit montem Sina, vbi tradita est lex. Secundum hanc interpretationem quæ est Chrysostomi, Theop. & Oecum: illud (mons Sina) prædicatum est, & repetitur vocabulum, Agar ad hunc modum. Quæ est Agar, Agar enim Syna mons est in Arabia. Quæ lectio est in omnibus græcis exemplaribus: in nullis verò latinis. Sed neque apud interpretes latinos vllum est vestigium repetitionis, præterquàm apud Ambrosium. Sed omnes intelligunt vt (Sina) sit subiectum, licèt aliter & aliter interpretentur. Quidã enim vrgent ethymologiã Arabiæ, hoc modo: Rectè illud testamentum vetus generans in seruitutẽ, datum est in monte Sina, qui situs est in Arabia. Nam Arabia iuxta ethymologiam significat humilitatem, afflictionem, depressionem siue occasum, quo significatum est per allegoriam, quòd vetus testamẽtum generaret populum humilem, afflictum, depressũ siue seruum. Alij non ethymologiam nominis Arabiæ, sed rem ipsam siue situm regionis vrgent, interpretantes ad hunc modum. Sina enim mons est in Arabia, quæ regio extra terram promissionis est. Ex quo intelligi datur, quòd vetus testamentum non sit proprium filiorũ. Alij põdus argumẽtationis esse putant ibi (& seruit cum filijs suis) vt sensus sit: Sina enim mons est in Arabia seruiens cum populo suo, vt argumentetur Apostolus ex qualitate & conditione montis, & accolarum ipsius.

Præter expositiones has, sunt & aliæ, sed

quas annotauimus, pcipuæ sunt: quæ tamen omnes non carent magnis scrupulis, quos nimis longum esset hîc recensere. Quemadmodum autem pars ista sic & ea quæ sequitur, variè exponitur. Quidam enim ad hunc modum interpretantur (qui coniunctus) s. per radices [ei quæ nunc est Hierusalem] Alij exponunt qui coniunctus est, non quidem per radices, cùm inter ipsum & Hierusalem nimis magnum spacium sit, sed hactenus cōiunctus quia spectat ipsam Hierusalem. Alij intelligūt, qui coniunctus est ei, quæ nunc Hierusalem est per Arabiam: quia Arabia, in qua situs est mons Sina, contingit Iudæā versus meridiem, & per Iudæam confinis est ipsi Hierusalem. Alij dicunt montem Sina coniunctum esse Hierusalem hoc sensu, quia indè profecti sunt filij Israel in terram Canaan, in cuius meditullio sita est Hierusalē: vt intelligatur coniunctus non vicinia loci, sed continuatione itineris filiorum Israel indè proficiscentiū in Hierusalē. Alij ad hunc modum interpretantur: qui coniunctus est, non quidē vicinitate loci & spacij, sed similitudinis allegoriæ, ei, quæ nunc est Hierusalem. Nam sicut mons Sina generauit in seruitutem populum carnalem, cui dabatur lex dum terrorē incussit minis suis, & gratiam non dedit: Ita terrena Hierusalē generat populum seruituti obnoxium. In hac tanta expositionum varietate vt aliquid certi habeatur, primò annotandum est naturam allegoriæ esse, vt non probetur, sed ex mera authoritate proferatur. Secundò coniunctionē (enim) apud Paulum non semper seruire causæ, sed interdum repetitioni & vim habere asseueratiuam iuxta idioma hebraicum, quemadmodum annotatum est in cap. 2. in expositione partim illius loci: Mihi enim qui videbantur esse aliquid &c. partim illius: Propter quod ex operibus legis nō iustificabitur &c. Tertiò annotandum vocabulum græcum συστοιχεῖν, quod noster interpres vertit coniunctum esse, significare consensum in natura & proprietate ingenij, vel in alia qualitate quapiam, vt doctissimè docet Budæus in comment. linguæ græcæ: hinc σύστοιχα vocant græci, quæ nos cognata, vt cū dicimus, illa vitia sunt sibi cognata.

Quartò annotandum commentarium Ambrosij in hunc locum: Sina enim mons est in Arabia &c. vbi nulla fit mētio Agar, sic habere: Causam Agar significare dicit terram Hierusalem. Videtur ergo Ambro. hoc loco subaudiuisse Agar, quod nomen græci codices constanter exprimunt. His animaduersis, facile est deuenire in germanum sensum huius loci. Dixerat Apost. Agar, typū gerere veteris testamēti: hoc magis inculcare volēs, idem repetit alijs verbis dicens. Agar enim, Sina mons est, quasi dicat: Agar est typus vet. test. iam dico montis Sina per metonomiam pro re exhibita in monte Sina, qui situs est in Arabia, quia addit nomen regionis, propterea est hîc aliqua explicatio, & non nuda repetitio. q. d. vos Galatæ scitis quid sit mons Sina, ex vsu scripturæ nouistis, quòd sit res horribilis, quòd sit extra terram promissionis. Ista volo vos aduertere, vt ex his intelligatis naturam veteris testamenti siue legis. Ob eandem causam miscet & Hierusalem dicens, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem: hoc est, mons Sina eiusdē est naturæ & indolis, cuius est nostri temporis Hierusalem. Hæc duo quo ad rem de qua ago, cognata sibi sunt. Hierusalem situ quidem longè abest à Sina, & propterea videri posset non pertinere ad Sina, tamen est planè Sinaica. Conferte eam doctrinam quam accepistis à me, cum ea quæ est in ciuitate Hierusalem. Item spiritum & vitam vestram, cum spiritu & vita eorum qui habitant Hierusalem, inuenietis verè esse Sinaicam & legalem: deprehendetis vitam eorum simillimam esse vitæ eorum, qui terrebantur in monte Sina. Eam quæ nunc est Ierusalem, vocat crassam, terrenam, carnalem: talis siquidē erat Hierusalem cū ista scriberet Paulus. Aliter interpretatur Erasmus: habet enī sic in annot. Quod addit, quæ nunc est, huc pertinet, quòd olim ea ciuitas alijs

nominibus fuerit appellata, primò Iebus deinde Salem, deinde Hierusalé, velut ex vtrisque composito vocabulo sed corrupto, cùm dicendum erat Iebusalem. Sensus ergo secundum ipsum est: Qui cõiunctus siue confinis est ei ciuitati, quæ nunc appellatur Hierusalé. Sed verisimilius est, Apostolum respexisse ad id quod priùs diximus.

Et seruit cum filijs suis] Est hic repetitio eiusdem rei. Agar est vetus testamentum, Agar est Sina mons in Arabia, Agar seruit cum filijs suis. i. legistis. Alij suppositum verbi (seruit) faciunt Hierusalé: verùm facies dictionis Paulinæ græca magis ducit ad priorem sensum. Græca enim sic habent: Quæ est Agar: nam Agar Sina mons est in Arabia, coniunctus est autem ei quæ nunc est Hierusalem: seruit autẽ cum filijs suis. Pro altera sententia facit quod sequitur.

ILla autem quæ sursum est Hierusalẽ, libera est, quæ est mater nostra. Scriptum est enim, Lætare sterilis, quæ nõ paris: erumpe & clama, quæ non parturis, quia multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habet virum. Esaia. 54. a Luc. 23. d

ILla autem quæ sursum est Hierusalem] quam opponit terrenæ. Sensus est: Illa Hierusalẽ quæ per fidem & spem sursum est, cuius typum gerit Sara, est libera: & sicut ipsa est libera, ita & populum generat liberum, quia partus sequitur vterum. Supernam Hierusalem vocat pręsentem Ecclesiam, Ecclesiam noui testamenti. Quę est mater nostra] i. omnium credentium. Scriptum est enim] Esaiæ. 54. Lætare sterilis quæ non paris] i. tu Ecclesia primitiua, quæ ea parte qua ex gentibus constas, hactenus sterilis fuisti, & nullos peperisti filios Deo: imò quæ ne conata quidem es vllos filios Deo parere, sed citra Dei omnem cognitionem dæmonibus pariebas: lætare, erumpe in vocẽ gaudij, & clama præ lætitia: Nã multi] i. plures iam sunt filij tui, quæ hactenus tãquã effœta deserta fuisti à Deo. Magis quam eius quæ habet virum] i. quàm maritatæ, hæc est synagoga quæ Moysen siue legem tanquam maritum habuit.

NOs autem fratres, secundum Isaac promißionis filij sumus. Sed quemadmodũ tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secũdum spiritum: ita & nunc. Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillam & filiũ eius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Rom. 9. b Gen. 21. b

NOs autem fratres &c.] vt autem propositam allegoriam explicemus ad propositum, nos Christiani filij sumus non carnis vt Ismael, qui iuxta naturę ordinem, iuxta vires carnis progenitus est, sed sumus filij promissionis, in morem siue ad similitudinem & exemplum Isaac, qui supra virtutem naturalem carnis, ex promissione natus est. Sed quẽadmodum tunc is &c.] pergit ostendere cognatiam rerum cum rebus, quin hac quoque parte, ait, pulchre congruit allegoria. Quòd sicut tunc maior natu Ismael, qui iuxta carnem tãtùm fuit filius maior Abrahæ, lactantem adhuc paruulum Abrahæ filium, qui secundum virtutem Spiritussancti & promissionem natus fuerat, persequebatur, sibi circumcisionis pręrogatiuam & primogenita vendicans: Ita & nunc Israhelitæ secundum carnẽ, qui carnali legi inhærent, & iuxta carnem tãtùm

tùm sunt filij Abrahæ, aduersus minorẽ fratrem nempe Ecclesiam gentium, quę iuxta promissionẽ & fidem sunt germani filij Abrahę, inflantur & eriguntur, non sustinentes spiritualem Euangelij veritatem vmbris legis Mosaicæ præferri.

Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillã] quo significatum est vetus testamentum aliquando eijciendum, vt non sit eius vsus in populo Dei. Et filium eius] periphrasis est Ismahelis: Congruẽtia hic dura est & terribilis: Sicut Ismael exactus est ex ædibus paternis, ita legistæ eijcientur, nec in domo manebunt perpetuò: & sicut Ismael non successit in hæreditatem: ita legistæ non erunt hæredes, i. non consequentur rem promissam Abrahæ & semini eius. Rom.9.

ITaque fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit. Gen.21.

ITaque fratres] Sensus est: Cùm igitur non sumus filij carnis secundum Ismahelem, sed sumus filij promissionis secundum Isaac, consequitur quòd non sumus filij ancillæ, quòd non pertinemus ad typum Agar, quòd non sumus populus veteris test. sed quòd sum⁹ filij liberæ, quòd pertinemus ad typum Saræ, quòd sumus populus noui testamenti, populus liber.

Qua libertate Christus nos donauit] Sensus est: libertatem hanc non nostris meritis aut nostris viribus nobis parauimus: sed propter Christum, gratuito Dei beneficio nobis donata est. Clausulam hanc, qua libertate Christus nos liberauit, græci initium faciunt sequentis capitis, adiecta nota illationis. Legunt enim ad hũc modum. Qua ergo libertate Christus nos liberauit, state & nolite iterum &c. Verùm Hieronymus habet & interpretatur lectionem nostram, Similiter & Ambrosius.

CAPVT V.

STate, et nolite iterum iugo seruitutis cõtineri. Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circuncidamini, Christus vobis nihil proderit. Testificor autẽ rursus omni homini circuncidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ. Act.15.

STate & nolite iterum iugo seruitutis contineri &c.) est adhortatio, qua concludit Apostolus tertiũ argumentũ sumptum ex scriptura. Sensus est: cũ per Christum semel donati sitis libertate, state in ea, constanter retinete eam. Quod dicit (state) fluctuationem, inquit Chrysost. indicat. Iugum seruitutis legem vocat duram difficilem, laboriosam: ne implicemini iugo tam onerosæ legis. Quod addit (iterum) significat Galatas antè seruisse, licèt non legi: vide cap. 4. Quomodo conuertimini iterum ad infirma et egena elementa?

Ecce ego Paulus &c] Hactenus argumẽtatus est, nunc interponit authoritatem Apostolicam: Id quod euici argumentis, nunc authoritate Apostolica affirmo. Palàm dico vobis, si circuncidamini ita vt ponatis spem salutis in circũcisione, aut credatis circumcisionem necessariam ad salutem, Christus, i. fides in Christum, vel gratia Christi nihil vobis proderit. Quòd si istud non retrahit vos, saltèm retrahat vos negotij difficultas: Nam preterquam quòd periculosa est circumcisio, importabile quoque iugum & pondus seruitutis secũ adfert, hoc est quod sequitur [testificor autem omni] i. cuiuis tam gentili quã Iudæo [quoniã debitor est] i. quòd obnoxiũ se reddat vniuersæ legi seruandę.

Est enim circumcisio diuinitus instituta tanquam signum quoddam, quo homines ascriberentur in genus & religionē Iudaicam, vt hoc signo profiterentur se obseruatores legis & religionis Iudaicæ. Chrysostomus aliam adfert rationem, quòd nimirum cum circumcisione coniunctæ sunt multæ ceremoniarum species, quas obseruare cogeris, dum circumcisionem exerces. Verum prior interpretatio magis germana est.

EVacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nos enim spiritu, ex fide spem iustitiæ expectamus. Nam in Christo Iesu, neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, sed fides quæ per charitatem operatur.

EVacuati estis à Christo] i. Christus factus est vobis tanquam non haberetis eum, factus est vobis otiosus & irritus, hoc est, opus, labor siue beneficium Christi nihil vobis profuturum est, qui ex legis Mosaicę obseruatione quæritis iustificari: [à gratia]. i. à gratuita iustificatione, quam semel per Christū assecuti estis, [excidistis] partim quia diffidetis gratiæ, dum aliunde quæritis iustificari, partim quia gratiæ præbetis vos ingratos. Cùm enim hoc præstet Christi gratia, vt qui debitores erant seruandæ legis, liberentur hoc debito: vos ingrati tantæ gratiæ, debitores esse vultis legis.

Nos] sanè qui syncerè sumus Christiani [per Spiritum ex fide] in Iesum spem iustitiæ exspectamus, non ex circuncisione vel carnali obseruatione legis. Fides est quæ impetrat Spiritum, Spiritus in corde credentium efficit iustitiam: Sic Chrysostomus qui per Spiritū intelligit Spiritū Sāctum. Alij Spiritum positū putant ad distinctionem literæ, hoc sensu: Nos iuxta spiritualem legis intelligentiā ex fide spem iustitię exspectamus. Spem iustitiæ dixit pro sperata iustitia, vel potiùs pro ea quæ in votis est, quam ambiunt & synceri Christiani, & Iudaizantes, ac si dicat, & Christiani & Iudaizantes in votis habent iustitiam: nos hanc exspectamus spiritu ex fide. Alij interpretātur de vita æterna, quæ redditur iustitię.

Nam in Christo Iesu] neque circumcisio aliquid valet, sicut falso vobis persuadere conantur Iudaizātes [neque præputium] s. aliquid valet, sicut arroganter quidam iactitant ex gentibus conuersi: sed in Christianismo id vnum est quod valet, nempe fides, fides inquam non quæuis, sed quę operatoria est per charitatem, non tanquam per effectum suum, siue per instrumentum vel organū sed tanquam per causam, vnde habeat ipsa fides efficaciam operandi: Ipsa enim fides ad operationem iustitiæ tanquam dispositio est, accipiens vim & efficaciā, & energiam operandi per charitatem. Quidam interpretātur hîc Paulum, quasi id agat, quomodo ex impio quis efficiatur iustus. Alij ipsum putāt solicitū esse de vita hominis iam iustificati, vt doceat quid agere debeat, & in quibus occupari qui iustus est: & horum sententiæ fauet illud, in Christo Iesu.

CVrrebatis bene, quis vos impediuit veritati non obedire? Nemini consenseritis. Persuasio hæc non est ex eo qui vocat vos.

CVrrebatis bene] i. pulchre succedebat vobis & in vita, & doctrina Euangelica

gelica. Quis vos impediuit?] in isto cursu erat spes magni profectus, quisnam interrupit cursum vestrum? quisnam tantum valuit? Notat pseudapostolos. Quod additur [nō obedire veritati] Chrysostomus non legit, nec in commentarijs vllā mentionem facit: græci tamen codices qui hodie extāt, illud legūt Quis vos impediuit, quò minùs obtemperaretis veritati? Nemini consenseritis] Istud non est in græcis, neque latina omnia habent, & in quibus habetur, ferè obelisco prænotatur. Si legamus, sensus hic est: Nemini prorsus, quisquis ille tandem sit, qui ad circuūcisionem & legis Moysaicæ obseruationem vos inuitat, consenseritis. Parsuasio hæc) qua vobis persuadere conantur, cū Euangelio Moysen miscendum esse, non proficiscitur ab eo authore, qui principio vocauit vos ad fidem & veritatem Euangelicam. Qui vocat vos) periphrasis est Patris. Tacite significat esse zizania à patre diabolo.

Modicum fermentum, totam massam corrupit. Ego confido in vobis in Domino, quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicūque est ille.

Modicum fermentum &c.) Est allegoria vocum: Paruus aliquis error afficit ipsam substantiam religionis, mutat & euertit. Ne existimetis inquit parui referre, si non totam recipientes legem, circuncisionem saltem recipiatis, & aliquas legis vmbras: quantulacunque legis portio sit, si cum fide Euangelij misceatur, totam fidei synceritatem vitiabit, quemadmodum paululum fermenti totam conspersionem cui admixtum fuerit, acidam reddit, paulatim diffundēs suum acorem. Pro (corrupit) quidam legendum putant (corrumpit) quia græcè est fermentat: Modicum fermentum totam conspersionem fermentat.

Ego confido in vobis quòd aliud &c.] (in) pro (de) posuit. i. de vobis confido [in Domino]. i. fretus bonitate Christi, quod post hanc meam admonitionem, nihil aliud sentietis diuersum ab eo quod principio tenebatis de libertate per gratiam Christi vobis donata, confido quod in hac re non sequimini persuasionem nouam.

Qui autem conturbat vos). i. dimouere studet à vera doctrina, quā semel à me accepistis, dabit pœnas, non effugiet iudicium Dei. i. vindictam quicunque ille tādem fuerit quantumuis magnus.

Ego autem fratres, si circumcisionē adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior? Ergo euacuatum est scandalum crucis. Vtinam & abscindantur, qui vos conturbant.

Ego autem fratres si circuncisionem &c.] Traducebatur Paulus hoc nomine, quod alijs locis aliud & aliud doceret, quod apud Iudæos pro Moyse staret: apud Gentes contra Moysem: hāc calumniam & suspicionem à se amolitur. Quod si circuncisionem inquit adhuc prædico, vt calumniantur pseudapostoli, Cur adhuc persecutionem patior? .s. à Iudęis? cur tam obstinatis odijs me insectari pergunt? Manifestum enim est hanc solam fuisse persecutionum mearum causam, quod docuerim Christi gratiam neq; circūcisionem neque legem requirere. Sublata ergo causa persecutionis, cur durat persecutio? Significat Apostolus quod Iudęi non erant persecuturi ipsum, si voluisset permittere Moysem, etiam si præ-

dicasset Christum.

Ergo euacuatum est, scandalum crucis].i. Si verum est me esse præconem circuncisionis & legis, cessat offendiculum Iudæorum, qui offendi solent ad prædicationem crucis Christi. Non enim tam offenduntur ob id, quod prædico Christum crucifixum, eumque esse Messiam: quàm quod prædicem legem per ipsum abolitam. Vtinam & abscindantur] vtinam qui sic vrgent apud vos carnalem circuncisionẽ, & vos à recto statu deijcere conantur. Id enim significat quod dicit, qui vos conturbant. Siquidem græce est ἀναστατοῦντες.i. qui vos cõmouent siue de statu submouẽt. Vtinam inquam per diuinæ iustitię vindictam non solum circuncidantur, verum etiam exsecentur, hoc est, pudenda ignominia grauique dolore eis membrum illud totum semel abscindatur, cuius occasione delinquunt vt hac ignominia corrigantur: Sic Chrysostomus. Alij aliter exponunt, ad hunc modum: vtinam prorsus amputentur à vestro contubernio, ne diutius ordinem vestrum turbare possent, quando tã pertinaciter suam de circuncisione sententiam retinentes, corrigi nequeunt.

Vos enim in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatẽ in occasionẽ detis carnis, sed per charitatẽ spiritus seruite inuicem.

Vos enim in libertatem vocati estis] Sẽsus est, gratuita Dei vocatiõe, translati estis in libertatem Euangelicam, per quam facti estis liberi, nõ solum à peccatis siue dominio peccati, nec solum à seruili qualitate seu spritu timoris: verum etiam ab onere & iugo graui circuncisionis, & præceptorum carnalium legis. In his tribus cum sita sit libertas Christiana, hoc tamen loco eam potissimum significat Apostolus libertatem, quæ est à ceremonijs & iugo legis Mosaicæ: quod discimus ex vocula (enim) quæ rationem reddit, quare inuitantes ad circumcisionem, quę prima ceremoniarum est, statu dimoueant Galatas. Vnde indocte agunt Lutherani, qui locum istum interpretantur in hunc modum: Vos fratres vocati estis in libertatem. s. ab obedientia præstanda quibusuis superiorum legibus, siue in libertatem à quibusuis legibus positiuis.

Manifestũ est enim, tum ex circunstantijs, tum ex ratione scripti, Apostolum agere de abrogatione veteris legis: de hac siquidem controuersia erat apud Galatas, an lex Moysi necessario seruanda esset à fidelibus? Certe hæc ipsorum interpretatio palam aduersatur doctrinæ Pauli in epistola ad Rom.13. aperte docentis, obedientiam ex necessitate præstandam esse legibus quas constituunt principes. vide D. Turnout lib.3. de libertate Christiana, in argumento primo & eius solutione: Rursus in argumento.8. & solutione eiusdem. Porro libertas illa, qua quemque liberum esse volunt ad agendum quæuis, quæ iustitiæ & charitati non aduersantur (vt verbi gratia ad ducendum vxorẽ, ad vescendum sine delectu quibusuis cibis, quouis tempore, & ad alia id genus quæ per se non repugnant iustitiæ & charitati) neque libertas ipsa Christiana est, neq; etiam per se & necessario ipsam concomitatur, tanquam aliquid ordinatum à Christo quod obseruari vellet à Christianis: videlicet quasi Christus ordinasset, vt Christiani haberent libertatem agendi in rebus indifferentibus & per se non continentibus rationem iustitię, quicquid liberet, modo id fieri posset sine scandalo. Cũ enim Christiana libertas in eo per se substantialiter consistat, vt quis à peccati seruitute liber, vni Deo adhæreat, spontanea indole faciens quæ ipsi placita sunt: consequitur, quod ea, quæ augendæ erga Deum charitati conducunt, etiam si minuent libertatem circa res medias, magis consentanea sunt Christianæ libertati quàm eam imminuant.

Huius-

inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.

MAnifesta autem sunt opera carnis] postquam obiter soluit obiectionẽ, quã videbat posse obijci, redit ad exhortationem: Dixi inquit de premendis motibus carnis & eius operibus: illa autẽ manifesta sunt. Opera carnis vocat, quę caro operatur, hoc est quę aĩa quatenꝰ carnalis est, operatur: Porrò aĩa carnalis accipienda est non tantùm ea, quæ operatur aliquid per carnem siue per carnis sensus, sed anima carnalis intelligenda est quatenus vitiata est ex corruptione carnis, siue quatenus operatur ex corruptione per Adam tracta. Ita oportere accipi patet ex ijs quę subijcit Apostolus. Nam inter opera carnis numerat sectas & hæreses. Istud diligenter annotauit Aug. lib. 4 c. 2. & 3. de ciuitate Dei ostẽdẽs carnẽ dici carnalem hominẽ: carnalem verò hominem accipiendum esse qui secundum seipsum viuit. i. qui secundum amorem sui ipsius viuit, idque ex corruptione per Adam tracta. Quod ad catalogum attinet, sciendum tam Græcos quàm latinos codices hîc variare in enumeratione vitiorũ. D. Hieronymus in commentarijs suis nõ solùm interpretatus est, verũ etiam quo ordine legi debeant vitia ista, indicauit. Primum inquit opus carnis, fornicatio est, hæc græcis πορνεία dicitur quã quidam explicant iuxta ethnicos, apud quos est generis nomen. Alij iuxta vsum Scripturę & veterum certam speciem accipiunt, vt sit concubitus soluti cum soluta. Secundum opus carnis, immundicia nuncupatur, quo vocabulo significauit Apostolus vsum rei venereæ contra naturam siue (vt Hieronymus) libidinem extra ordinariam. Hanc comes luxuria sequitur, pro qua gręcis est ἀσέλγεια, id est lasciuia, cuius vocis significatum doctissime explicat Budęus in cõmẽt. linguę gręcæ. Omnino verisimile est Apostolũ significare voluisse cæteras turpitudinũ species & motꝰ. ipsarũ quoq; opera nuptiarũ si non verecunde & cum honestate, quasi sub oculis Dei fiant. Quartum in catalogo operum carnis locum tenet, idololatria, id est simulachrorum cultus, cui veneficia succedunt, quo vocabulo complexus Apostolus est omnes magicas artes. Post veneficia, inimicitia ponitur. i. odiũ erga proximum, & perpetuæ simultates. Septimum locum inter opera carnis, contentio possidet. i. oppugnatio veritatis cum fiducia clamoris. Post contentionẽ octauo succedit æmulatio, quæ græco sermone ζῆλος appellatur significantiùs & notiùs. i. dolor animi: de eo quòd alius peruenit ad rem quam duo pluresue appetebant, & non nisi ab vno haberi potest. Deinde ponuntur irę. i. appetitiones vindictarũ. Post has, rixæ sequũtur, quas græci ἐριθείας vocãt. Est autẽ ἐριθεία cùm quis semper ad contradicendum paratus, stomacho delectatur alieno, & muliebri iurgio contendit. & prouocat contẽdentem. His succedũt dissensiones, factiones in religione, cùm quis dicit. Ego sum Pauli, alius ego sum Cæphæ, ego Apollo &c. Hieronymus extendit etiam ad dissensiones domesticas, vt est mariti ad vxorẽ, patris ad filiũ, fratris ad fratrẽ. His iunguntur sectæ. i. hæreses: ea enim voce vtitur Paulus.

Hęresis enim grecè ab electione dicitur, cũ quis eam elegit disciplinã in doctrina religionis, quæ sibi melior videtur relicta veritatis regula, cùm quis credendarum regulam facit suã propriã opinionẽ. Hęreses sequuũtur inuidię: has, ebrietates post quas decimo quinto loco ponuntur comessationes. In latinis codicibus ait Hieronymus, adulteriũ quoque & impudicitia & homicidia in hoc catalogo vitiorum scripta referuntur, sed sciendum non plus quàm quindecim carnis opera

nominata. de quib⁹ & disseruimus. Quod dicit adulterium haberi in latinis codicibus, de illis intelligit qui tum temporis erant in manibus. in nostris hodie nõ habetur. In græcis codicibus primo loco ponitur: habent enim ad hunc modum, manifesta sunt opera carnis quæ sunt μοιχεια, πορνεια &c. Annotandum quoque propter Erasmum D. Hieronymum in catalogo vitiorum non agnoscere impudicitiam. Qui legunt impudicitiam, referunt ad libidinem, quæ consistit in aspectibus, in osculis, in tactibus. Pro homicidijs græci habent cædes. D. Augustinus in suo catalogo neutrum habet. Porrò quia longum erat vniuersa carnis opera replicare, & catalogum facere vitiorum, idcirco omnia vno sermone conclusit dicens: Et his similia, quæ nunc per literas iterum prædico, queadmodum olim prædixi cùm præsens essem apud vos, quòd qui vel hæc, vel his similia agunt ſ ex intentione & deliberato animo, & secundũ perfectam rationem & consummationẽ peccati, regnum Dei non consequentur, vel vt ad verbum habet Apostolus, non hæreditabunt.

FRuctus autẽ spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex.

FRuctus autẽ spiritus &c.] i. opera quæ à spiritu proficiscuntur, vel quæ Spiritus sanctus efficit in nobis, quæque facienti pariunt fructum æternæ beatitudinis, sunt hæc, charitas, gaudium, siue interna lætitia mentis, pax siue trãquillitas pectoris, nullis passionibus perturbari. quamquàm incertum sit an Apostolus pacem posuerit pro pacifico congressu cũ socijs, an vsurpauerit eo modo, quo ad Roma. pro tranquillitate mentis ex fiducia procedente, quòd confidat homo patrem se habere propitium per Christum, & bene sibi fore in extremo iudicio. Patientia lõganimitas] Pro duobus hic vnicum à Paulo vocabulum positũ est, quod vtrũque à nostro interprete positum significat nimirũ μακροθυμια macrothimia. Sic D. Hiero. Sensus est constans, fortis & diuturna perpessio rerũ malarum & difficilium. Bonitas] qua quis prodest & benefacit proximis. Benignitas] qua quis cum benignitate & dulcedine proximis libenter benefacit. Definitur enim benignitas à Stoicis, virtus sponte ad benefaciendum exposita. Mansuetudo] qua quis iram ita moderatur vt ne læsus quidẽ appetat vindictam. Fides] i. certa credulitas rerũ non apparentium. Alij opponunt fidem non heresi, sed mendacio: Rursus alij malis suspicionibus opponunt. Modestia) virtus est qua quis in dictis & factis seruat moderationem: quamquam omnia hoc loco, operum siue actuum magis vocabula sint, quàm habituum. Continentia) cùm quis à concupiscentijs & prauis passionibus oppugnatus non vincitur tamen, sed per rationis vigorem continet se, ne abducatur à certa regula. Quod additur [Castitas] nõ est in græcis exemplaribus, neque apud Hyeronymum, neque apud Augustinum.

Aduersus huiusmodi &c.] Incertum est an (huiusmodi) referendum sit ad res, an ad personas, quia gen⁹ nõ potest agnosci ex textu. Lex accipitur sicut in superiori sententia: Si spiritu ducimini, non estis sub lege. Sensus hic est decalogus nõ opponit se huiusmodi, vt damnet vel accuset in quibus regnant hæ virtutes, his non aduersatur lex, Lex nõ est hostis, nõ accusat huiusmodi homines, & proinde non tenentur lege quasi constricti illius

Huiusmodi autem sunt quędam Ecclesię ordinationes, de abstinentia à quibusdā cibis, rursus de ieiunijs, item de cœlibatu sacerdotum. Quare quod dicitur per Christum datam esse libertatem credentibus circa ea quę non sunt per se necessaria ad salutem, intelligendum est in hunc modum: quòd nimirum Christus nihil certè statuerit de huiusmodi indifferentibus, sed permiserit sponsæ suæ Ecclesiæ, & illius præsidibus constituendas ordinationes pro ratione. & conditione temporum & locorum ad lucrum & præsidium charitatis. Quia Apostolus iam aliquoties meminit libertatis ne quis putaret hinc licere Christianis quicquid lubet, adijcit.

Tantùm ne libertatem &c.] quorum verborum hęc est sententia. Nō est quòd de ceremoniis legis præstandis soliciti sitis: vocati enim estis in libertatē. id tantùm curandum est, ne libertatem hanc in occasionē vertatis carnis, hoc est, ne libertate hac qua donati estis per Christum abutamini ad vitæ licentiam, ne huius ꝑtextu carnis desideria perficiatis. De eadem re solicitus est Apostolus in Epistola ad Ro. Sed per charitatem spiritus]. Ne vita iustificati sit otiosa & sine fructu, ostendit, qua in re exercere se debeat christianus. Iudæi inquit exercentur in ceremonijs à lege ꝑscriptis vos exerceri volo in charitate, in mutuis officijs præstandis. Genitiuus (spiritus) non est in græcis codicibus, sed nec græca scholia vllam eius faciunt mentionem. Similiter nec Chrysostomus in commentarijs additus tamen nihil officit sensui. Annotat Chrysostomus quod non dicit, per charitatem diligite inuicem, sed seruite, quod vehementius est: liberos ergo vult esse seruos. sed seruos iuxta instinctum charitatis qu e nomine quidem seruitus est, sed re libertas & ingenua libertas.

Leu. 19.d Mat. 22.d Mar. 12.d *Omnis enim lex in vno sermone impletur: Diliges proximum tuū sicut teipsum. Quòd si inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini.* Rom. 13.b

Omnis enim. i. tota lex impletur in obseruatione vnius mandati, nēpe huius: Diliges proximum tuum sicut teipsum, Cuius sententiæ expositio petatur ex cap. 13 Epistola ad Ro. Quòd si inuicem mordetis] quòd si per contentiosas disputationes, quas de lege & circuncisione inter vos agitatis, aut inuidia aut gloria accēsi obtrectationibus mordetis vos mutuo, & quod asperius est, deuoratis: ingens periculum est, ne mutuis obtrectationibus tanquam mutuis vulneribus conficiamini.

Iacob. 2.b Rom. 13.d 1. Pet. 2.c *Dico autē in Christo, spiritu ambulate, & desideria carnis nō perficietis. Caro enī cōcupiscit aduersus spiritū: spiritus aūt aduersus carnē: hæc enim sibi inuicē aduersantur, vt nō quæcūq; vultis, illa faciatis. Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege.*

Dico autem in Christo &c. explicantis est, Verba mea quibus iam dudū vtor, huc spectant: summa eorum quæ dicere volo hæc est. Alij accipiunt vt sit hortātis. hortor vos & moneo in doctrina Christi: verùm prius magis est ex consuetudine Pauli. Et illud [in Christo] nō est in græcis codicibus. sed neque Chrysostomus in commentarijs eius dat vllā significationem: Similiter nec D. Hi. neque Am. Spiritu ambulate] .i. exigite vitā quotidianā ad doctrinā spiritus, vel certè hoc modo intelligatur exigite vitā iuxta instinctus spirit⁹. nec refert siue spiritus accipiatur pro Spiritu sancto siue pro spiritu humano, quatenus tamen sanatus est per Spiritumsanctum.

nominata. de quib⁹ & disseruimus. Quod dicit adulterium haberi in latinis codicibus, de illis intelligit qui tum temporis erant in manibus. in nostris hodie nõ habetur. In græcis codicibus primo loco ponitur: habent enim ad hunc modum, manifesta sunt opera carnis quæ sunt μοιχεια, πορνεια &c. Annotandum quoque propter Erasmum D. Hieronymum in catalogo vitiorum non agnoscere impudicitiam. Qui legunt impudicitiam, referunt ad libidinem, quæ consistit in aspectibus, in osculis, in tactibus. Pro homicidijs græci habent cædes. D. Augustinus in suo catalogo neutrum habet. Porrò quia longum erat vniuersa carnis opera replicare, & catalogum facere vitiorum, idcirco omnia vno sermone conclusit dicens: Et his similia, quæ nunc per literas iterum prædico, queadmodum olim prędixi cùm præsens essem apud vos, quòd qui vel hæc, vel his similia agunt ſ ex intentione & deliberato animo, & secundũ perfectam rationem & consummationẽ peccati, regnum Dei non consequentur, vel vt ad verbum habet Apostolus, non hæreditabunt.

Fructus autẽ spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex.

Fructus autẽ spiritus &c:] i. opera quæ à spiritu proficiscuntur, vel quæ Spiritus sanctus efficit in nobis, quæque faciẽti pariunt fructum æternæ beatitudinis, sunt hæc, charitas, gaudium, siue interna lætitia mentis, pax siue trãquillitas pectoris, nullis passionibus perturbari. quamquàm incertum sit an Apostolus pacem posuerit pro pacifico congressu cũ socijs, an vsurpauerit eo modo, quo ad Roma. pro tranquillitate mentis ex fiducia procedente, quòd confidat homo patrem se habere propitium per Christum, & bene sibi fore in extremo iudicio. Patientia lõganimitas] Pro duobus hîc vnicum à Paulo vocabulum positũ est, quod vtrũque à nostro interprete positum significat nimirũ μακροθυμια macrothimia: Sic D. Hiero. Sensus est constans, fortis & diuturna perpessio rerũ malarum & difficilium. Bonitas] qua quis prodest & benefacit proximis. Benignitas] qua quis cum benignitate & dulcedine proximis libenter benefacit. Definitur enim benignitas à Stoicis, virtus sponte ad benefaciendum exposita. Mansuetudo] qua quis iram ita moderatur vt ne læsus quidẽ appetat vindictam. Fides] i. certa credulitas rerũ non apparentium. Alij opponunt fidem non heresi. sed mendacio: Rursus alij malis suspicionibus opponunt. Modestia) virtus est qua quis in dictis & factis seruat moderationem: quamquam omnia hoc loco, operum siue actuum magis vocabula sint, quàm habituum. Continentia) cùm quis à concupiscentijs & prauis passionibus oppugnatus non vincitur tamen, sed per rationis vigorem continet se, ne abducatur à certa regula. Quod additur [Castitas] nõ est in græcis exemplaribus, neque apud Hyeronymum, neque apud Augustinum.

Aduersus huiusmodi &c.] Incertum est an (huiusmodi) referendum sit ad res, an ad personas, quia gen⁹ nõ potest agnosci ex textu. Lex accipitur sicut in superiori sententia: Si spiritu ducimini, non estis sub lege. Sensus hic est: decalogus nõ opponit se huiusmodi, vt damnet vel accuset in quibus regnant hæ virtutes, his non aduersatur lex, Lex nõ est hostis, nõ accusat huiusmodi homines, & proinde non tenentur lege quasi constricti illius

Huiuſmodi autem ſunt quędam Eccleſię ordinationes, de abſtinentia à quibuſdã cibis, rurſus de ieiunijs, item de cœlibatu ſacerdotum. Quare quod dicitur per Chriſtum datam eſſe libertatem credentibus circa ea quę non ſunt per ſe neceſſaria ad ſalutem, intelligendum eſt in hunc modum: quòd nimirum Chriſtus nihil certè ſtatuerit de huiuſmodi indifferentibus, ſed permiſerit ſponſæ ſuæ Eccleſiæ, & illius præſidibus conſtituendas ordinationes pro ratione & conditione temporum & locorum ad lucrum & præſidium charitatis. Quia Apoſtolus iam aliquoties meminit libertatis ne quis putaret hinc licere Chriſtianis quicquid lubet, adijcit.

Tantùm ne libertatem &c.] quorum verborum hęc eſt ſententia. Nõ eſt quòd de ceremonijs legis præſtandis ſoliciti ſitis: vocati enim eſtis in libertatẽ, id tantùm curandum eſt, ne libertatem hanc in occaſionẽ vertatis carnis, hoc eſt, ne libertate hac qua donati eſtis per Chriſtum abutamini ad vitæ licentiam, ne huius prętextu carnis deſideria perficiatis. De eadem re ſolicitus eſt Apoſtolus in Epiſtola ad Ro. Sed per charitatem ſpiritus]. Ne vita iuſtificati ſit otioſa & ſine fructu, oſtendit, qua in re exercere ſe debeat chriſtianus. Iudæi inquit exercentur in ceremonijs à lege pſcriptis vos exerceri volo in charitate, in mutuis officijs præſtandis. Genitiuus (ſpiritus) non eſt in græcis codicibus, ſed nec græca ſcholia vllam eius faciunt mentionem. Similiter nec Chryſoſtomus in commentarijs additus tamen nihil officit ſenſui. Annotat Chryſoſtomus quod non dicit, per charitatem diligite inuicem, ſed ſeruite, quod vehementius eſt: liberos ergo vult eſſe ſeruos. ſed ſeruos iuxta inſtinctum charitatis quæ nomine quidem ſeruitus eſt, ſed re libertas & ingenua libertas.

OMnis enim lex in vno ſermone impletur: Diliges proximum tuũ ſicut teipſum. Quòd ſi inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem conſumamini. Leu. 19.d Mat. 22.d Mar. 12.d Rom. 13.c

OMnis enim.i.tota lex impletur in obſeruatione vnius mandati, nẽpe huius: Diliges proximum tuum ſicut teipſum, Cuius ſententiæ expoſitio petatur ex cap. 13 Epiſtola ad Ro. Quòd ſi inuicem mordetis] quòd ſi per contentioſas diſputationes, quas de lege & circunciſione inter vos agitatis, aut inuidia aut gloria accẽſi obtrectationibus mordetis vos mutuo, & quod aſperius eſt, deuoratis: ingens periculum eſt, ne mutuis obtrectationibus tanquam mutuis vulneribus conficiamini.

DIco autẽ in Chriſto, ſpiritu ambulate, & deſideria carnis nõ perficietis. Caro enĩ cõcupiſcit aduerſus ſpiritũ: ſpiritus aũt aduerſus carnẽ: hæc enim ſibi inuicẽ aduerſantur, vt nõ quæcũq; vultis, illa faciatis. Quòd ſi ſpiritu ducimini, non eſtis ſub lege. Iacob. 2.b Rom. 13.d 1. Petr. 2.c

DIco autem in Chriſto &c. explicantis eſt. Verba mea quibus iam dudũ vtor, huc ſpectant: ſumma eorum quæ dicere volo hæc eſt. Alij accipiunt vt ſit hortatis, hortor vos & moneo in doctrina Chriſti: verùm prius magis eſt ex conſuetudine Pauli. Et illud [in Chriſto] nõ eſt in græcis codicibus, ſed neque Chryſoſtomus in commentarijs eius dat vllã ſignificationem: Similiter nec D. Hi. neque Am. Spiritu ambulate] .i. exigite vitã quotidianã ad doctrinã ſpiritus, vel certè hoc modo intelligatur exigite vitã iuxta inſtinctus ſpirit9. nec refert ſiue ſpiritus accipiatur pro Spiritu ſancto ſiue pro ſpiritu humano, quatenus tamen ſanatus eſt per Spiritumſanctum.

Isti autem instinctus spiritus magis erant euidentes tempore Pauli, quando calebat sanguis Christi in cordibus credentium, quàm nunc in isto frigore charitatis. Istud si feceritis, non abutemini libertate Christiana ad vitæ licentiam, hoc est, quòd dicit[& desideria carnis nõ perficietis] quia quàdiu agimus in hoc mortali corpore, velimus nolimus, sentimus ea.

Caro enim concupiscit aduersus spiritũ] caro .i. carnalis anima, alioquin caro ex qua tanquam ex altera sui parte componitur homo, neque est dictatrix peccati, neque cogitationes format, neque disponit agenda: sed est veluti officina animæ, quæ in ea formet turpitudinum idola, per quã eam peragit & consummat, vt eruditissimè docet Cyprian⁹ in prologo libelli, quem de cardinalibus operibus Christi conscripsit. Alij nomine carnis totum hominem accipiunt, quatenus carnalis est. Ex hoc loco, Manichęi olim statuere conati sunt duas esse naturas in homine: alteram malam à dæmone authore profectam, quæ in carne inhabitans per carnem concupiscat aduersus carnem, sed malè id. Eadem namque prorsus est anima, quæ per carnem concupiscit secundum carnalem appetitum, & quæ per spiritum concupiscit iuxta appetitum rationalem. Intelligendum est in anima duplicem esse vim appetitiuã: Alteram quę est rationis expers, quam appellamus appetitum sensitiuũ: hic enim appetitus in natura adhuc vitiata sine ordine rationis sectatur carnalia cõmoda: secundum hanc igitur vim, anima cõcupiscit aduersus spiritum: nam huius motus aduersantur motibus spiritus: Alterã q̃ est ratiõis particeps, quã volũtatẽ appellamus. hæc per gratiam sanata & renouata concupiscit ex directione spiritus spiritualia bona. Eadem igitur est anima, quę secundum diuersas vires aduersus seipsam pugnat.

Quaquam B. Augustinus non modò eandem animam diuersis motibus æstuantem, secundum diuersos & contrarios appetitus hoc dissidium sentire scribat, verumetiam vim rationalem. Docet enim eandem hominis voluntatem litigare, rixari ac pugnare secum: dum ex Spiritussancti inspiratione tota vult æternis bonis adhęrere: ex pondere verò carnalis cõsuetudinis vult adhuc terrenis commodis & delectationibus frui. vide ipsum l.8 confess. cap.5. & sequentibus. Hæc enim sibi inuicem aduersantur), i. motus spiritus sunt contrarij motibus carnis. Caro enim solicitat ad turpia: spiritus verò inuitat ad honesta.

Vt non quęcunque vultis, faciatis] hoc est, vt sciatis vobis etiam qui iusti estis, non esse in manu non concupiscere; vultis non tangi motibus carnis, interea tamen tangimini. Quod si spiritu ducimini] soluit Apostolus tacitam obiectionẽ. Dicere poterãt, est molestum incitari ad turpia & interim teneri lege quę illa prohibet. Respondet Apostolus, qui semel hausit spiritum gratiæ, & deinde obseruat instinctus spiritus, & prębet se illis, tali lex non est molesta, talis non cogitur lege, sed est supra legem: quia etiam si lex non esset, præstaret ea quæ legis sunt. Nõ estis (ergo) sub lege] etiam illa quæ prohibet concupiscere, quæ est decalogus: non estis inquam sub ea tanquam sub pędagogo cogẽte & seruiliter restringente. Alij interpretantur hoc modo: non estis sub lege accusante & damnante. Lex non tenet vos reos & obstrictos pœnis suis: quia adiuti spiritu, quo ducimini in vita quotidiana, præstatis legem.

MAnifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt fornicatio, immundicia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ,

iuuidię,

ſius ſupplicijs. Vel aduerſus huiuſmodi non eſt lex.i.tales non cogit lex, quia ſpõtanea indole faciunt & præſtant legem, vt ſit ſenſus qualis eſt in epiſtola priori ad Thi. Lex iuſto nõ eſt poſita, ſcilicet ad coercendum. Eſt tertius commentarius: Aduerſus huiuſmodi non eſt lex.i. lex non militat vſquam contra charitatem, pacem &c.Chryſoſt.huiuſmodi, refert ad perſonas. Quid enim præcipias illi inquit qui omnia in ſe habet? Sicut enim equi freno morigeri, omniáque ex ſe facientes, non egent ſcutica: ſic & anima quæ impulſu ſpiritus recte facit, non eget admonitrice lege: Auguſtinus in principio videtur referre ad perſonas, poſtea aperte ad res refert: cum inquit cõmemoratis multis operibus carnis, addit, & his ſimilia, ſatis oſtendit nõ ſe iſta examinatiore numero collocaſſe, ſed liberiore ſermone poſuiſſe. Hoc etiam de ſpiritualib' fructibus fecit: non enim ait: aduerſus hęc nõ eſt lex, ſed aduerſus huiuſmodi.i. ſiue iſta, ſiue etiam cætera huiuſmodi. Obite & hoc notandum, Auguſtinum in ſuo catalogo non referre niſi nouem fructus ſeu opera ſpiritus: Prætermittit enim patientiam, modeſtiam, caſtitatem, quæ tria prætermittit & Hieronymus in ſuo catalogo, ſed & græci codices nouem duntaxat fructus recenſent.

etiam carnẽ corruptam, quę eſt malarum cupiditatum cauſa & ſeminarium. Dicuntur hæc contra Chriſtianos ſecuros: Putatis vos eſſe Chriſtianos, ſed nõ eſtis, quia Chriſtiani crucifigunt carnem ſuam, quia vident ſe ſolicitari ad turpia, & timent offendere eum quem toto corde diligunt ideo caſtigant carnem ſuam, per ieiunia, cilitia, vigilias, & alia id genus opera laborioſa, ad iſtud faciendum vrget eos timor caſtus.

Si ſpiritu viuimus &c] .i. ſi verè ſumus regenerati ad nouam vitam, ſi ſemel ex ſpiritu Chriſti ſumus viuificati [ſpiritu & ambulemus].i. præſtemus actus illi vitæ conuenientes, vita illa appareat in conuerſatione quotidiana. Hic ſenſus valde probabilis eſſet, ſi Apoſtolus vſus fuiſſet verbo περιπατεῖν, nũc aliud vocabulum habet nimirum στιχέω ſtichæo, quod græcis ſignificat ordine ſuo incedere. Quare Chryſoſtomus & eius abbreuiator Theophylactus, iuxta naturam vocis græcæ hunc dant ſenſum: Si verè habemus actus vitales & ſpiritus, ſi ſecundum ſpiritus leges vitam exigimus, contineamus nos intra ſpiritum, incedamus & ſtemus ordine noſtro .i. contenti ſimus Euangelio, non aduocemus Moyſen ſiue legem, quæ eſt extra ordinem Chriſtianorum.

QVi autem ſunt Chriſti, carnem ſuã crucifixerunt cum vitijs & concupiſcentijs. Si ſpiritu viuimus, ſpiritu & ambulemus.

QVi autẽ ſunt &c.].i. qui aguntur ſpiritu Chriſti, hi ductu ſpiritus crucifixerũt.i. laborib' & aſperis operib' ſubegerũt nõ tantũ vitia & cõcupiſcẽtias, verũ -

NON efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

NON efficiamur inanis gloriæ cupidi) Iſtud facit pro interprete noſtro, qui verbum græcum vertit ambulare, vt pertineat ad vitæ agendæ rationem. Videtur enim Apoſtolus pergere in cœpta admonitione.

Sensus est: non efficiamur cupidi gloriæ, quæ in hominum opinione posita est, quæ gloria profecto inanis est & caduca, nec diu potest consistere. Inuicem nos prouocantes] ad contentiones & mutua certamina. Inuicem inuidentes,

CAPVT VI.

Ratres, & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne & tu tenteris.

PRincipium huius capitis videtur esse epitome capitis. 14. & .15. ad Roma. quare cum illis conferre oportet, quod si fecerimus, minus placebunt commentarii generales, sed cū Hieronymo hæc proprie intelligemus de ijs qui adducti fuerant à pseudapostolis, vt sensus sit.

Fratres si quis seductus à pseudapostolis transierit ad Iudaismum, corripite eū sed leniter. Annotat Chrysostomus quod non dixerat, si fecerit, sed si præoccupatus fuerit. i. abreptus nimirum aliquo impetu, aut aliqua etiam infirmitate aut ignorantia, si præuentus fuerit antequam cauere potuerit. Quibus verbis excludit Apostolus destinatam malitiam. Infirmitas quoque & ignorantia significatur vocabulo delicti, quod græce est παράπτωμα, & significat lapsum quando aliquis impingit. Intelligit autem delictum proprie hoc, quod concernit fidem siue religionem, vt id sit quod ad Rom. infirmum autem in fide.

Vos qui spirituales estis] hoc ad Rom. dicit: vos qui firmiores estis [huiusmodi instruite] ad verbum est, instaurate reficite siue sarcite. Chrysostomus exponit pro corrigere & emendare: nostro interpreti visum est instruite] vt sit ostendentis veram doctrinam contra falsam, siue bonos mores contra malos. In spiritu lenitatis] .i. non sitis asperi, rigidi & austeri erga talem, sed adhibete mansuetam lenem, & suauem exhortationem, instructionem aut correptionem. Ita & hodie faciendum cum ijs, qui seducti sunt ab hæreticis, & non sunt obstinata voluntate mali.

Considerans teipsum ne & tu] qui iam recte iudicas de articulo iustificationis, de abrogatione circūcisionis & legis Mosaicæ, ne inquam & tu [tenteris] .i. ne abducaris à pseudapostolis. Nihil inquit Augustinus ita ad mansuetudinem & misericordiam inclinat, quàm proprij periculi cogitatio. Ex hoc loco D. Hieronymus colligit, non tantum modestiæ causa sed vere dictum à Paulo, quod imperitus esses sermone. Verum magis probabile est quod annotat Erasmus, Apostolum studio mutasse subito numerū, quòd singularis numerus esset magis idoneus ad compellandum vniuscuiusque conscientiam, sed & mira cautione hoc agit semper Apostolus, ne quid offendat eos quos studet corrigere. Durius autem erat dicere omnibus, considerate vos ipsos, ne & vos tentemini.

ALter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquid esse cùm nihil sit, ipse se seducit. Opus

autem

autem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero. Vnusquisque enim onus suum portabit.

ALter alterius onera portate] Portare est vocabulum baiulorum. Alij aliorum onera baiulate, quos videtis abductos à falsis fratribus, putetis eos graui aliquo onere laborare proinde iuuetis eos: Hic videtur esse sensus proprius, fieri tamen potest, vt Apostolus generaliùs loquatur de peccato in genere, & non de illo tantùm quod concernit fidem seu religionem. Si quem videritis in delictū lapsum, subleuate & adiuuate talē concilio, opere. & oratione, quò faciliùs à peccato resurgat [& sic) hoc est hac ratione (adimplebitis legem Christi) hæc est lex charitatis, qua præcipitur, diliges proximū tuum &c. Siquidem Iohannes singulariter hoc facit mandatū Christi, vt vos mutuò diligatis, quod & idem Apostolus totus iā senex repetit frequentissimè ad admirationem præsentium.

Nam qui se existimat). i. qui alterius cōparatione, quē videt non posse perfectè ad Christianismum à Iudaismo transire, putet se perfectum esse Christianum (ipse seducit) siue (vt græce est) mentem suam decipit: nam hoc ipso quo placet sibi, nihil est. Vel generaliter intelligatur hoc modo: Si quis comparans se ad alios, illis se existimat meliorem, sanctiorem & magis acceptum. putat se valde continentem, castum, sobrium, atque hinc sibi placens inhumaniùs agit cū fratre lapso, hic fallit animum suum: Nā reuera huiusmodi homo, nihil. i. nullius virtutis & iustitiæ est apud Deum: Nam per huiusmodi arrogantiam perdidit quicquid antè fortè habuit iustitiæ & virtutis.

Opus autem suum probet vnusquisque) quia dicit opus, videtur pertinere ad generalitatem: Hieronymus tamē adhuc vrget proprium. Sensus est: vitam suam exacta cura quisque exploret & expēdat: fecisti boni quippiam, considera, ne forte propter inanem gloriam, ne propter necessitatem, ne per odium, ne per simulationem, ne ob aliam aliquam causam humanam hoc feceris. Qui hoc modo explorat vitam suā, inueniet multa ob quæ sibi displiceat: quòd si post exploratione diligentem non remordeat consciētia, habebit gloriam. i. gloriationem in semetipso, & non per respectum ad alterum.

Vnusquisque emim onus suum portabit) Sententia hæc contraria non est illi: Alter alterius onera portate. Prior eni respicit vitam præsentem, posterior verò seculum futurum. Atque hinc Hiero. colligit huiusmodi dogma: Dū (ait) ī hoc seculo sumus, siue oratiōib⁹ siue consilijs, inuicem possumus iuuare: cùm autem ante tribunal Christi venerimus, non Iob, non Daniel, non Noe rogare poterit pro quopiam, sed vnusquisque portabit onus suum. Quæ verba hanc habent sententiam: ne sanctissimum quidem virum & Deo acceptissimum, qualis fuit Noe, Daniel & Iob posse precibus impetrare à Deo, vt quis Christi tribunali semel præsentatus, ex impio iustus efficiatur, aut contrà, id quod palàm liquet ex eo quod interpretatur clausulam hanc Apostoli: Vnusquisque onus suum portabit in hunc modum. Vnusquisque pro opere suo bono vel malo iudicabitur iustus & sanctus, vel iniustus & peccator: propter proprium peccatum quisque condemnabitur, & nemo comparatione alterius absoluetur: debet proinde quisque se ex suis operibus iudicare & nō ex comparatione ad alium. Ex qua Hieronymi interpretatione manifestum est, locum hunc nihil aduersari doctrinæ de purgatorio, aut satisfactionibus aut orationibus viuorū pro ijs qui vita functi sunt quemadmodum nec alter locus. Alter alteriùs onera portate: quicquā facit

pro purgatorio agit siquidem de humanitate, quā prçstamus fratri lapso in hac vita.

COmmunicet autē is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis. Nolite errare. Deus nō irridetur.

COmmunicet autem is qui catechizatur] olim ijs qui Baptismatis erant cādidati, tradebantur fidei Christianæ mysteria, sed viua voce sine scripto: atque hinc catechumini dicebantur, quemadmodum qui tradebāt catechistæ. Hic est proprius vsus istorum vocabulorū apud Christianos: ethimologia exposita est in 2. cap. ad Rom. hoc tamen loco commentarij tam græci quàm latini nihil habent de proprio illo vsu, sed accipiunt catechistam pro doctore generaliter. Valla hunc locum ita vertit: Communicet autem qui docetur verbum, cum eo qui ipsum docet. Eras. quemadmodum noster interpres vocē grçcā reliquit nō versam: Illud [in oib' bonis] ad cōmunicet referēdū est nō ad catechizat. Sēsus est, qui instruitur in doctrina & mysterijs religiōis, erga eū qui ipsum instruit, oēm exhibeat liberalitatē, præbeat illi victum, vestitū, & breuiter omnia illa bona quæ ad sustētandam vitam præsentem sunt necessaria: quicquid facultatum habet, faciat cōmune doctori suo. Porrò qui tenaces sunt & auari, quia facilè inuenerunt prçtextus ne dent doctori, idcirco adiungit: Nolite errare. Prætextus inquit vestri valent apud homines, sed non apud Deum: Deus enim non irridetur, aut subsannatur, Grçca enim vox dicitur à naso suspendendo.

QVæ enī seminauerit homo, hæc et metet. Quoniam qui seminat in carne sua de carne & metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Bonum autem faciētes, non deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes.

QVæ enim seminauerit homo] Alludit ad agriculturam. Tempus semētis est hæc vita: quç ergo seminauerit homo in hac vita, hæc & metet scilicet in extremo iudicio: illud est enim tempus messis. Loquitur quidem Apostolus generaliter, proprie tamen respicit ad ea quæ tractat. Qui vultis in die iudicij ferre lætam sententiam, facite opera bona: Inter illa est magnum, si magni faciatis pceptorē, tūc enim dabitis significationē, quod magni faciatis religionē. Quoniam qui seminat &c.] quoniam est explicantis: Istæ sunt gnomæ siue sentētiç generales. Ita natura comparatum est, vt talem fructum accipiat homo, quale est solum in quo seminat. Caro nostra obnoxia est corruptioni, quare qui in carne seminat, fructum correspondentem metet: nimirum obnoxium corruptioni, qui obsequitur naturæ corruptæ in agenda hac vita, qui hìc multum tribuit carnis desiderijs, & indulget sibi, ille ex hoc carnalis vitæ studio metet perpetuā corruptionem. i. vitam illā miseram, in qua homo perpetuò morietur.

Qui autem seminat in spiritu] hoc est, qui in vita agenda obsequitur nouo homini, qui secūdum Deum creatus est. Seminare in spiritu inquit Augustinus, est fide & charitate seruire iustitiæ. Is ex huiusmodi studio spiritualis vitæ metet fructū vitæ æternæ: quia corruptioni opponit vitam æternā, idcirco per illam intel

ligit

ligit mortem æternam.

Bonum autem facientes] Est videndum an loquatur in genere, an quod verisimilius, de bono, quo cœperat. Bonum scilicet quantum ad bene merendum de præceptoribus, aut certè bonum, quantū ad munificentiam faciendo, non defatigemur: tempore enim suo. i. tempore extremi iudicij metemus non deficientes . i. sine fine metemus. Si frequenter istud cogitaremus, non esset molestum dare. Ambrosius hoc modo legit : Tempore enim suo metemus infatigabiles. Et græcè aliud vocabulum est, quàm in precedenti membro: Bonum autem facientes non deficiamus. Sed & Chrysostomus exponit id quod vertit Ambrosius: Commentarius eius sic habet, quoniam rem magnam exigebat, præmiū quoque collocat in foribus messis, faciendo mentionē nouæ cuiusdam & admirabilis. Nam in agricolatione non solùm qui seminat, verumetiam qui metit, multùm sustinet laboris, cum squallore, puluere, cumque multa colluctans miseria. Tunc vero . i. tempore extremi iudicij, nihil tale inquit erit, quod etiam explanans dicit, tempore enim suo metemus non defatigati.

ERgo dum tempus habebemus, operemur bonum ad omnes, maxime autē ad domesticos fidei. Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu.

ERgo dum tempus habemus &c.] ne quis inquit Chrysostomus arbitraretur doctorū quidē curam habendā esse, eosque alēdos, cæteros vero negligēdos, ad generalitatem profert orationem: vt in Iudæos etiā & gentes, licet non eodem gradu, tamē eleemosynā conferri iubeat, & quod in cæteris epistolis facere solet, hoc & hic facit, non modo loquens de danda eleemosyna, verumetiā de studiosè perpetuóque danda. Siquidem hæ voces, seminare & nō deficere hoc innuunt. In seminando est diligentia, in nō deficere significatur perpetuitas. Domestici fidei) periphrasis est christianorum quàm diu sumus in hac vita quod est tēpus sementis, studeamus esse officiosi erga omnes sed maxime erga christianos. Illis peculiari quadam ratione benefaciendum est. Postquam locutus est de morib', rursus reuertitur ad principalē disputationem, cuius nequit obliuisci. Videte inquit qualibus literis: Græcā vocem dicit Hieronymus magnitudinem potiùs significare, quam quātitatē. Vide quàm grandem epistolam ipse scripserim mea manu, contra meum morem. Solet enim Apostolus tantum subscribere epistolas quas mittebat ad Ecclesias: hanc autē proprijs digitis totam exarauit fecit hoc partim, vt omnium excluderet suspicionem subpostitiarum literarum, partim vt declararet quantopere sibi hæc res cordi esset, quātopere curæ esset sibi sal' Galatarum. Cæterum mihi inquit Chrysostomus videtur non magnitudinē sed deformitatem literarum voluisse significare, dum dicit: Videte qualibus literis . i. quā deformibus: nō enī bene pingebat Paul', & tamē cū non nosceret optime scribere, voluit epistolam hanc scribere ob caussas iam dictas. Augustino quoque vox hæc in prædicamento qualitatis est: verum aliter explicat quam Chrysostomus: Videte qualibus . i. quam aperte & libere exponentibus meam sententiam, sine vllo metu Iudæorum. Erasmus Hieronymū sequitur: Siquidem versio eius sic habet: videte quantam vobis epistolam scripserim mea manu.

QVicunque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantùm

vt crucis Christi persequutionem non patiantur. Neque enim qui circunciduntur, legē custodiunt, sed volunt vos circuncidi, vt in carne vestra glorientur.

¶ Quicunque enim volunt placere in carne) .i. iuxta ea quæ apparere possunt hominibus. Conferte cum illo, quod est in cap. 2. ad Rom. Non quæ in manifesto in carne est circūcisio &c. Placere in carne inquit Chrysostomus, est probari apud homines neglecto Deo. Quicunque ergo volūt placere Iudæis, de his siquidē hominibus est sermo: nam gentiles non curabant circumcisionem: Hij cogūt vos circuncidi] cogunt dum prædicant circūcisionem necessariam, nec Christum hic sufficere: cogūt inquam vos circumcidi, ne ob crucem Christi persecutionem patiantur à Iudæis: Iudæi enim non ferebāt prædicationem crucis, quia excludebat Moysen, Neque enim hoc agunt, inquit, autores illi circumcisionis, vt obseruetur lex, tanquam zelo legis commouerentur. Nam ne ipsi quidem legem obseruāt, sed ob id volunt vos circuncidi, vt gloriari possint apud populares suos .i. Iudæos, de vestra carnali circūcisione, quòd vos effecerint studio suo sectatores Iudaismi.

Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quē mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. In CHRISTO enim IESV, neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura.

Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini) Est aduersatiua. Illi gloriantur quòd habeant vos discipulos circumcisionis: at procul absit à me, vt in vlla re alia glorier quàm in cruce Domini nostri Iesu Christi. Paulus gloriabatur aliquando in successu discipulorum, sed erat etiam in cruce, quia ad illam pertinebat. (Per quem mihi mundus crucifixus est] mundum vocat res temporarias, laudem ex hominibus, famulitium, gloriam, opes. Hæc igitur quæ vulgo videntur magnifica esse, quæ mundus admiratur & sectari solet, mihi facta sunt mortua, & ego vicissim illis. Nec illa inquit Chrysostomus me capere possunt, neque iniectis manibus captum ducere: quippe semel mihi mortua, ne que ego illorum cupidine teneri, quippe mortuus illis.

In Christo enim Iesu &c.] sermo est non tam de iustificandis quàm de vita iustificatorum, quod & antè admonuimus. Qui est in Christo, non est quod petat circumcisionē: neque est quod timeat, quia habet præputium: hæ siquidem res nihil valent in Christo, sed quod valet hoc nēpe est, [noua creatura] .i. noua vita quam præstamus per fidem. Quod vocat hic nouam creaturam, hoc antè dixit fidem per dilectionem operantem. Quidam interpretantur quasi sit aliquid perpetuū, quasi sit esse gratiæ: verùm quia circuncisio actus est, videtur magis loqui de actibus.

Et quicunque hanc regulam sequuti fuerint, pax super illos, & misericordia, et super Israel Dei. De cætero, nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata Domini IE-

SV in corpore meo porto. Gratia Domini nostri IESV CHRISTI cum spiritu vestro fratres. Amen.

ET quicunque hanc regulam secuti fuerint &c.] gręcis est idem verbũ quod superiùs vertit, ambulemus, nimirũ στοιχῶ. Sensus est: exposui veram doctrinam de iustificatione & vita Christiana, quicunque intra hanc se continuerint, quicunque contenti fuerint Christo. non accersentes Moysem, quicunque ad hanc regulam incedunt, pax super illos, contingat illis tranquillitas mentis. & misericordia illa quotidiana, qua opus est, vt maneat quisque in fide & noua vita.

Et super Israel Dei] Coniunctio (&) epexegesin habet. i. ponitur pro (id est) qui incedunt inquit intra hunc canonem, alio nomine vocari possunt Israel Dei: Hæc sunt mihi eadem, Israel Dei appellat verum Israelem, alibi vocat Israel secundum spiritum. De cætero]. i. quod superest. vel vt finiam, vel post hac nemo mihi laborem exhibeat seu negotium faciat. asserens me esse obseruatorem circucisionis, nõ opus est verbis: En rebus doceo cuius sim seruus, Moysi an Christi, liuores, plagæ, vulnera, quæ circumfero in corpore mecũ, illa docent quòd sum seruus Christi. Nam propter prædicationẽ crucis ipsius, hæc mihi inflicta sunt. Stigmata græca vox est, significat autem notam impressam. Non dixit autem habeo sed porto, tanquam aliquis de trophæis g orians de signis regalibus. Alludit autẽ ad corpora seruilia: solent enim serui notari à dominis.

Gratia Domini nostri Iesu Christi &c] duo iam didicimus, alterum quomodo ex impio aliquis iustificetur, alterum quę vita requiratur à iustificato, quæ ipsum facere oporteat, quæ item omittere, quicunque hanc doctrinam tenent & illam sequuntur, & sua vita quantum sinit fragilitas, exprimant, illi possunt lætos ducere hos dies. Verùm vt ab hac doctrina non dimoueamur, & in noua vita persistamus, hac precatione opus est semper, vt gratia Dei perseueret cum spiritu nostro Amen.

FINIS.

EXPLICATIO F. ADAMI SASBOVT IN EPISTOLAM PAULI AD PHILIPPENSES SCRIPTAM.

ARGVMENTVM.

OST enarrationem Epistolæ, quæ ad Rom. & eius quæ ad Galatas scripta est, enarrandam duximus Epistolam ad Philippenses, quòd huius atque illarum (quantum ad eam partem quæ dogmata respicit) argumentum idem sit. Solicitus siquidem est de Iudaizãtibus, qui prætextu Christianismi nusquã nõ nocebãt prædicationi Euãgelicæ, docẽtes cũ ad salutẽ, tũ ad iustitiam parandam, opus esse Moise, nec solùm Christum hìc sufficere. Hortatur itaque Apostolus Philippenses, vt canes hos (sic enim ipsos appellat) vitent & in doctrina de iustificatione ipsis tradita, persistant, scribens ex vrbe Roma, vbi tunc vinctus agebat.

CAPVT I.

Aulus & Timotheus serui Iesu Christi omnibus sanctis in CHRISTO Iesu, qui sunt Philippis cum episcopis & diaconibus, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, et dño Iesu Christo.

PAulus & Timotheus serui Iesu &c] Apostolus seruũ se vocat, vel quia emptitius Christi, iuxta illud: precio empti estis, nolite fieri serui hominum, vel certè quòd in negotijs Christi & mandatis eius exequendis versetur. Est enim vocabulũ serui equiuocum, nõ solũ apud latinos, sed etiam apud græcos, significans & mãcipium & ministrum. Vtro horum modorum hoc loco sumatur, certò constare nequit, quia circumstantiæ non iuuant. Omnibus sanctis in Christo &c) præpositionem (in) quidam accipiũt impropriè: accipiunt vt hoc sit quod per. Alij propriè, vt Chrysostomus: qui istud [in Christo Iesu] adiectum putat ad discrimen Iudæorum: illi iactant quòd sint gens sancta, sed reuera illa appellatio est eorũ, qui sunt in Christo Iesu.

Cum episcopis & diaconibus) Duplex hoc loco difficultas est, Altera, quomodo Apostolus scribat omnibus sanctis, qui sunt Philippis cum episcopis, cùm inuerso ordine scribendum potius fuerat, hoc modo: Episcopis & diaconibus cum omnibus sanctis, qui sunt Philippis. Inciuile enim videtur primo loco laicos ponere, & deinde obiter tantùm adiũgere episcopos. Nam tale est ac si iam facultas Theologiæ scriberet in hunc modum. Facultas Theologiæ populo Leodiensi & ipsius episcopo salutem.
Hãc difficultatem euadit Chrysostomus, qui pro duabus dictionibus, quas nos habemus vnicã legit. licèt ipsius interpres Musculus duas verterit: sed indubie lapsus est indiligentia, cum aperte Chrysostomus interpretetur non cum episcopis sed coepiscopis, vt Clero scribat Apostolus non populo. Ad eundem modum interpretatur Theoph. item Oecumeni⁹. Altera difficultas est, quomodo in plurali dicat episcopis cum Philippis non fuerit nisi vnicus Episcopus. Difficultas hęc Chrysostomo cum latinis cõmunis est, quam & soluit dicens, vocabulum [Episcopi] seculo Pauli genericum fuisse & cõmune etiam presbyteris, postea verò mutata loquendi consuetudine cœpisse esse vocabulum speciei. Idem habet Theophylactus: idem & Oecumenius: verùm quando dixerit esse vocabulum generis, nihil dicit Chrysosto. nec alij. In Pontificem certè aut Antistitem seu Præsulem imprimis competit ethimologia vocis, siue eam à gręcis sumptã dicas in ea acceptione, iuxta quam ea vsus est Cicero ad Atticum: Locus citatus est in epistola ad Ro. siue ex vete: test. vt in psal. Episcopatum eius accipiat alter, & Esdræ 2. cap. 11. vbi Hieronym. eandem vocem vertit Episcopum & præpositum. Ambrosius cùm non occurreret ipsi, quod habet Chrysostomus, & sciret interim nũquam vnius ciuitatis plures fuisse Episcopos proprij nominis, quos Præsules appellamus & Pontifices. nouum excogitauit commentarium in hunc locũ, quasi Apostolus & Thimotheus secum vnà cũ ministris suis pacem precarentur Philippensibus: scribit enim inquit plebi, sed extorta est expositio. Locum hunc Pauli Iohannes VViclef citat pro hæresi Arrij, cuius meminit Epiphanius contra hereses li. 3. heræs. 77. Citat & locum qui est priore epistola ad Thi. capite. 3. vbi Apostolus Episcoporum & diaconorum dumtaxat meminit nulla habita mentione presbyterorum: Citat & locum qui est in Actis. 20. vbi presbyteri appellãtur Episcopi. Ex his concludit nullum olim fuisse discrimẽ inter simplicẽ sacerdotẽ seu p̃sbyterũ, & eũ quẽ iã episcopũ dicim⁹

Ad Roma. 1. Cap.

Vide Albertũ pigium libro Ecclesi. Hierich secundo, capite. 10. vbi contra Hæresim hanc prolixe disputat, vbi & exprimit Hieronymi de hac re sententias. In diaconibus) barbarismus est pro diaconis, ea tamen voce nihil offensi sunt Damasus Hieronymus & cæteri Ecclesiastici scriptores. est aũt hoc loco vocabulũ scholæ Christianę: verum dubium est an sit vocabulum generis an speciei. Albertus pighius putat esse nomen generis, vt reliquos sacri ordinis gradus sarcerdotio inferiores hoc nomine Apostolus complexus sit. Cætera quæ ad expositionem salutationum pertinent, petantur in epistola ad Rom, & Gal.

GRatias ago Deo meo in oĩ memoria vestri semper in cunctis oratiõibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens super communicatione vestra in Euangelio CHRISTI à prima die vsque nunc.

Gratias ago Deo meo in oĩ memoria) Sẽsus est: quoties vestri recordor, gratias ago Deo pro omnibus vobis in omni prædicatione mea. Miscet Apostolus gratiarum actionem cum precibus, nec videtur has ab illa distinguere. Promptitudo hæc in agendis gratijs de alicuius beneficijs, paucorum hodie est. Nam tale est quod dicit, ac si iam ob conuersionẽ illorum, qui in nouis insulis agunt, gratias ageremus Deo, quoties illorum recordaremur. Cum gaudio deprecationem faciens] facere precationem gręcè dixit pro precari. Illud (super communicatione] refertur ad gaudium velut ipsius gaudij causa. Sẽsus est, oro pro vobis atque interorandum capit me gaudium de communicatione vestra, vel ob communicationem vestram [In Euangelio Christi) Euãgelium per tropum vocat, primum totã doctrinam Euangelij, deinde propagationem. Sensus est, gaudeo quod omni officio prædicanti mihi Euangelium adsitis. nihil non facitis quo laborum meorum sitis participes, vbiq; presentes, vbique cooperantes, & pariter mecum in prædicatione communicantes: dum mittitis legatos, & quæ necessaria mihi sunt pro viribus suppeditatis, idque facitis non vno aut altero aut tertio denique temporis momẽto, sed semper ac perpetuò ex quo credidistis, in hunc vsque diem: Est magna laus Philippensium.

Latini alium habent commentarium, sed omnino germanus est quẽ dedimus, quod patere potest attendenti ad vocem grecam, quæ significat participationem & societatem in eodem munere. Est talis vox græcis, qualis est latinis collega: vos estis socij mihi & collegæ, & cooperatores in propaganda doctrina pietatis, atque hinc gaudeo & gratias ago.

COnfidẽs hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsque in diẽ CHRISTI IESV. Sicut est mihi iustũ hoc sentire pro omnibus vobis, eò quòd habeam vos in corde & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij, cum socij gaudij mei omnes vos sitis.

COnfidẽs hoc ipsum quia &c.) hoc est, quod is qui cœpit in vobis opus bonum. Sensus est cœpistis mihi adesse à primo die

mo die vsque ad hoc tempus, confido fore vt tales perseueretis. confido quòd sicut hactenus studuistis propagando Euāgelio ita studebitis vsque in diem Christi .i. vsque in diem extremi iudicij. Hic est mos scripturarū preponere diem iudicij quasi in foribus & in propinquo, vt diē illū semper p̄ oculis habeamus, atq; in illum toti intenti vitam istam tanquam punctum ducamus. Græcanica scholia aliter exponunt: habent enim sic. Non de vobis solis confido, verumetiā de ijs, qui à vobis descendūt, hoc est, non perficiet in vobis tantum, sed etiam in filijs & posteris vestris, vsque ad Aduentum Domini. Idem habet Theophylactus, sed non videtur Apostolus huc respexisse, maxime cùm Philippis iam desierint esse Christiani.

Annotat Chrysostomus Apostolum non hoc modo dixisse: confido quod vt cœpistis & perfecturi sitis, sed hoc modo qui cœpit in vobis opus bonum ipse perficiet, vt ostendat non solū perfectionē, verùm etiam initium boni à Deo esse. Citat Augustinus hunc locum contra Pelag. libr. 2. ca. 8. Vocabulum grecum quod interpres hic vertit confidere, ad Ro. ca. 8. vertit, certum esse: Ex quo loco quidam statuere conantur iustum quemuis certū esse de perseuerantia in finem adeóque de salute sua, verum indocte id faciunt, cum vocabulum Pauli non semper pertineat ad certitudinem, sed frequenter ad probabilitatem & coniecturam, vt hoc loco ita interpretante Chrysostomo, itē Theophylactus & Amb. imò reipsa hoc exigente: Ex præclaris siquidem prohœmijs & initijs coniectat Apostolus insignes futuros exitus.

Sicut est mihi iustum hoc sentire &c] Sentire exponit quod antea dixit confidens: confido quod qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet, sicut iustum est mihi vt hoc confidam, vt hoc sentiam siue estimem: Est enim opinātis siue arbitrantis. merito ita de vobis iudico (eo quod habeā vos ī corde] habere in corde phrasis rara est: Quidā putant esse volūtatis, quasi sit affici desiderio & amore. Alij rē iudicij faciūt vt sensus sit: Ita de vobis statuo, hoc ex animo iudico, Chrysostomus Theophylactus Oecumenius faciūt rem memoriæ, vt habere in corde, sit meminisse, vt sensus sit: Non sine causa ita de vobis confido, quia vbique occurritis aio, memini vestri & in vinculis siue in ipso carcere & in defensiōe & cōfirmaone Euangelij, hoc est siue sim in meditanda Apologia, siue alioqui confirmo Euangelium, vel docendo in vinculis vel scribendo, semper occurritis mihi, nunquam exciditis animo. Istud argumētum est magni amoris & affectus Pauli erga Philippenses.

Pro defensione, grecis est apologia vocabulum forense, quando reus cogitur causam dicere apud iudicem, valde solicitus est. Dicit ergo Paulus etiam tum cum videor totus esse in meditatione apologiæ, vestri memor sum, etiam tum cum causa mihi perorãda est corā Nerone, nequaquā excidiris. Hunc sensū grecorum valde probabilem facit geminata apud Paulum coniūctio. Ad verbū enī sic habet: eo quod habeā vos ī corde in vinculis & defensinoe &c. quā phrasin latini fere exprimunt per tā & quam, vel per repetitum tū hoc modo. Habeo vos in corde, tum in vinculis, tum in defensione, vel tam in vinculis, quā in defensione: quomodo vertit Ambrosius.

Socij gaudij mei omnes vos estis &c) grecis non est infinitiuus εἶναι, hoc est, esse, sed participiū ὄντας .id est existentes quod accipit Chrysost. vt habeat vim causalis. exponit enim per διὰ hoc sensu. Memini vestri tum in vinculis, tum in defensione propterea quod estis socij gaudij, vel (vt ipse legit) gratiæ. Gratiam inquit vocat vinciri, exagitari, & innumera mala ferre. Sensus idem est cum eo, quem habet nostra lectio. Gaudium enim vocat vincula, afflictiones &c. Quemadmodum ipse gaudeo ad ista dura, ita scio & vos gaudere, quia pertinent ad

Et

nent ad profectum Euangelij: vel certe quicquid præmiorum expecto ex his vinculis, ex his malis, hoc iudico vobis cōmune. Theo. quoq; & Oecu. participiū ὄντας exponunt, vt sit causale. Noster interpres aliter videtur intellexisse & syntaxis difficilis est dum sequimur nostrā lectionem. Quidam latinorum illud [habere in corde] interpretari videntur primò vt sit res memoriæ, deinde repetere in altera significatione, vt sit statuere ad hunc modum: Memini vestri tum in vinculis, tum in defensione &c. ita ex animo statuo vos socios gaudij mei esse. Lyra aliam sequitur syntaxin, sed commentarius eius in hūc locum parum probabilis est. Hactenus vnica tantū est periodus, cuius modi multæ sunt in Paulo longæ videlicet & plenæ rebus. Sequitur iam noua periodus.

TEstis enim mihi est Deus, quomodo cupiam oēs vos in visceribus Iesu Christi. Et hoc oro, vt charitas vestra magis ac magis abūdet in omni scientia, & in omni sensu, vt probetis potiora, vt sitis synceri & sine offensa in diem Christi, repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum, in gloriam & laudem Dei.

TEstis mihi est Deus &c.] est formula iurandi, de qua dictum est in epistola ad Ro. [quomodo] .i. quàm vehementer. Voculæ iste, quam, vt, quomodo, dū figurate accipiūtur, magnam habēt vim. Sermone inquit nequeo consequi, quàm vehementer desiderem & complectar vos omnes in visceribus Iesu Christi. Est ablatiuus modi, quare ꝓpositio [in] iuxta idioma hebræum adiecta est hic. Viscera vocat affectum animi, & dilectionem vehementem: Complector non humana cupiditate, nō affectu carnis, sed amore qui secundū Christū est. Chrysostomus præpositionem (in) accipere videtur pro eo quod est propter, vt sensus sit: propter viscera Christi vobis cōmunicata, propter cognationem vel propter dilectionē, quę secundum Christum vel per Christū est. Et hoc oro, vt charitas vestra & cætera:] hìc Apostolus incipit aperire argumentum & scopū Epistolæ. Charitatem proprie intelligit, qualem ante significauit. Sensus est: precibus hoc ago apud Deum, vt charitas vestra, vt ille affectus quo hactenus communicastis Euāgelio Christi, adhuc magis ac magis exuberet: est quidē charitas vestra magna, sed volo eā adhuc augeri [in omni scientia] i. cum omni scientia: hebraismus est. Locum hunc cōferre oportet cum eo, qui est in epistola ad Roman. ca. 15. Certus aūt sum fratres mei & ego ipse de vobis, quoniā & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni sciētia. quo loco est γνῶσις gnosis, hic vero epignosis ἐπίγνωσις vocabulū cōpositum, sed quod pro simplici frequenter vsurpat Apostolus. γνῶσις autem, vt ex Eusebio & Clemente patet vocabulum scholæ Christianæ est, complectens totā doctrinā Euangelij, siue quicquid pertinet ad rē theologicā. Verū quāuis vox Pauli generalis sit, hoc tamē loco proprie refertur ad scientiā, quæ articulo iustificatiōis propria est. quēadmodum & in epistola ad Ro. patet hoc ex consequentibus maxime ex c. 3. huius epistolæ. [Et in omni sensu] .i. iudicio. Volo inquit vos esse officiosos, sed cū iudicio, sed cū delectu, ne dū temere & sine iudicio officiosos vos præbetis, erga quosuis studia impendatis in hereticos Iudaizantes, & corrumpamini.

Vt probetis potiora &c.] (vt) hoc loco particula expletiua est. sēsus est: vt ex multis quæ vobis proponūtur, ipsi videatis quæ sunt vtilissima & illa amplectamini. Gręca vox διαφέροντα, quam noster interpres vertit potiora, duplicis significationis est: significat & vtilia & præstātia. Priorē significationē amplexus est Chrysost.

sost. cum suis: Posteriorẽ expressit Erasm. in sua trãslatione. Vt sitis synceri] rursus vocula (vt) est expletiua. Sensus est: ne quod nouum & adulterinum dogma recipiatis occasiõe horũ officiorũ: Sic Chrysostomus, Theop. Oecum. Alioquin etiã vox Pauli ad mores pertinet, & nõ ad doctrinã solã. Et fine offensa] græcis vnica vox est ἀπρόσκοποι, qua & vtitur in Epistola priori ad Cor. ca. 10. Sine offensiõe estote &c. i. & tales vt nemini sitis offendiculo. Multi quippe offenduntur sæpenumero, cũ vidẽt catholicũ iungere amicitiã cum hæretico. Vt sitis ergo synceri quo ad Deum, & fine offensa quo ad homines: Sic Chrysostom. cum suis, quãquam si conferatur locus iste cũ illo, qui est in Actis. 24. vbi eadẽ voce vtitur Apostol, videri possit esse offensa, quæ respicit tam Deum quã homines. D. Amb. vocẽ græcã vnica similiter latina reddit, legẽs ad hunc modũ. vt sitis synceri & inoffensi i. ne inpingatis vsq; in diẽ Christi, q accepit passiue in hoc dissentiẽs à grçcis: vox ipsa. ἀπρόσκοποι ambigua est. i. nũc actiuè nũc passiuè apud grçcos accipitur. Repleti fructu] vel vt alij legũt fructibus [iustitiæ] cũ doctrina syncera hoc etiã p̃state, vt vitã rectã habeatis repletã fructibus iustitiæ. Iustitia illa est de qua in Epistola ad Rom. c. 3. Iustitia Dei per fidẽ Iesu Christi in oẽs &c. Hæc fidei iustitia in corde est, & habet fructus quç sunt opera, & propriè externa hoc loco intelligunt, qualia erãt illa quibus Philippẽses cõmunicabãt Euãgelio, subministrantes Paulo quç ad victũ & vitã necessaria erãt, Vnde Chrysost. eleemosynas hic interpretatur: Sçpe, inquit iustitiæ vocabulum eleemosynas significat. Idem habet Theoph. sed addit, potest & generaliter intelligi, vt cõplectatur omne genus virtutis.

Per Iesum Christum] Græci hic addũt articulũ, quẽ interpres non expressit distinguentẽ hunc fructũ à cæteris, siue iustitiã Christianorũ à iustitia Gẽtiliũ. Qui articulus hoc modo latinè reddi potest, repleti fructu iustitiæ, qui est per Iesum Christum, vel qui sunt per Iesum Christum, si legamus in plurali, fructibus.

In laudem & gloriam Dei] nõ vt ego inquit laudẽ cupiã, sed vt Deus glorificetur.

Scire aũt volo vos fratres, quòd quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Euangelij, ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo, in omni prætorio et in cæteris omnibus, et plures è fratribus in Domino confidentes in vinculis meis, abũdãtius auderẽt sine timore verbũ Dei loqui.

Scire autem vos volo fratres] Apostolus (quemadmodum in commentarijs refert Chrysostomus, item Theop. Oecu.) timebat, ne Philippenses audientes quòd in vinculis esset Neronis tam potentis Imperatoris molestiam paterentur, putãtes ex eo remoras habituram Euangelij prædicationem: Adimere itaque volens ijs omnẽ molestiã animi, significat quid vincula suæ efficerent Romæ. Volo inquit vos scire, quod quæ circa me sunt, Græcè dictũ est. i. quæ mihi acciderũt Romæ, cesserint magis ad profectũ Euangelij. s. quã ad detrimentũ: fides inquit hic nihil patitur Romæ, sed potius incremẽta sumit. Ita vt vincula mea manifesta fierẽt in omni prætorio] græcè est in toto prætorio, i. palatio. Paulus cũ græce scribat, Latina tamen voce vtitur propterea quòd vulgò (vt annotat Chrysost. in cõment) aula, palatiũ, seu ipsa regia. prætoriũ tũ dicebatur. Tota inquit aula Neronis accepit iam aliquẽ rumorẽ de Euãgelio, de quo antea nihil audiuerat hoc boni p̃uenit ex vinculis meis. Illud (in Christo) dubiũ est quo pertineat an videlicet referatur ad proxime præcedens hoc sensu: manifesta fierẽt per Christum ipso sic dispẽsante an ad vĩcula, vt sit hyperbatõ, hoc sensu: vincula q̃ Christi causa gesto.

Et in cęteris omnibus &c. præpositio (in) non est in gręcis codicibus, an subaudienda sit, id quæstionem habet, quæ hinc pendet, an illud [cæteris] personas refert an res. Græcanica scholia ipsum ad res referunt, in toto inquiunt prętorio et cæteris locis, hoc est, dilucidiùs exponente Chrysostomo, in reliqua tota ciuitate Romana. Alij ad personas referunt, secũdum hos prępositio (in) nullũ hic habet vsum, intelligunt enim ad hũc modum: Et cæteris. s. ciuibus, qui in prætorio non versantur. Vt vt accipiatur (cæteris) certũ est non referre prętoria, vt sensus sit. Euãgelium notum fuisse cęteris itẽ prætorijs.

Et plures è fratribus &c.]. i. ex Christianis vt sit vocabulum scholæ Christianę. Sensus est: multi qui Romæ credunt, freti vinculis meis siue ex vinculis sumpta fiducia audent iam multo magis quàm vnquam ante impauide annunciare Euãgelium, domino ipsis addente fiduciam, hoc est quod dicit, in domino: Sic Chrysostomus. Quoniã inquit magnũ quiddam erat quod ait vincula sua alijs addidisse fiduciam, propterea præoccupando (in Domino) dixit. Chrysostomus ergo illud (in Domino) refert ad confidentes. Idem faciunt Theophylactus & Oecumenius. Alioqui pertinere posset ad immediate præcedens, videlicet ad fratres, hoc sensu: fratres religione.

QVidam quidem & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatem CHRISTVM prædicãt: Quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem Euangelij positus sum: quidam autem ex contentione CHRISTVM annuntiant non syncere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis.

QVidam quidem & propter inuidiã &c.] erant illo seculo qui inuidebãt Paulo successũ in Euangelio, quod à Hierusalem & circumiacentibus regionibus ad Illiridem vsque impressit Euangelium Christi, qui successus magnam illi gloriã pariebat, cui inuidentes quidam, & illum (vt ipsi in pretio essent) extinctum volentes, cœperũt pdicare Christũ. Sciebant enĩ quòd hac ratione Neronẽ, qui iã offensus erat, ad maiorem iram concitaturi erant, cum videret numerum Christianorum, quos perniciosos reipublicæ suæ ducebat, magis ac magis augeri: quodque omnis ille furor regis & commotio in caput ipsius Pauli tanquam primarij authoris prædicationis redundaret. Istud est quod dicit: quidam quidem & propter inuidiã & contentionem.

Quidam autem & propter bonam voluntatem &c.] græcis vnica vox est εὐδοκίαν. i. syncero animo, recto proposito, pręter hypocrisim ex omni animi promptitudine Christum prædicant: [Quidam ex charitate] quod antè dixit in genere iam specie explicat. Quidam inquit incitati charitate prædicant Euangelium, scientes quod Euãgelij mihi reddenda sit ratio, eo quod mandatum acceperim à Deo prædicandi. Vt ergo facilis mihi sit defensio, rationésque quas corã Deo redditurus sum pro opere isto, quod in mandatis accepi, ipsi promoueant & adiuuent, prædicant etiam Christum. Sic Theophylactus & Oecumeni⁹. Latini ad hunc fere modũ exponunt: scientes quod in vincula coniectus sum, vt rationẽ reddam Euangelij à me prædicati. Verum respicienti ad phrasim Pauli, magis probabilis videtur commẽtarius græcorum. Similis phrasis est in Epistola posteriori ad Thimo. cap: 1. In quo positus sum ego prædicator & Apostolus, vbi pertinet ad præde-

prædestinationem prouidentia mẽque diuinam.

Quidam autem ex contentione) hic alterum membrum de inuidia & contentione explicat, Quod dicit [non syncere] diuersum vocabulum est ab eo, quo vsus est supra: vt sitis synceri, quo loco Chrysostomus synceritatem ad doctrinam referebat. hic pertinere dicit non ad doctrinam, sed ad animum. Non enim de quibus hic sermo est adulterina dogmata prędicabant, sed fidẽ recte quidem tradebant, mente tamen praua. Ad verbum est non pure. i. insyncero animo, non propter rem ipsam sed alterius gratia, & gratia cuius explicat dum addit: [Existimantes pressuram] i. afflictionem addere se vinculis meis, putantes hoc modo maiori iræ regis obnoxium me reddere, & calamitates mihi augere. Ex hoc loco discimus Epistolam hanc scriptam ex vinculis: Verũ an priora fuerint vincula an posteriora, id quęstionem habet. Chrysostomus in prętatione huius epistolę probabilibus argumẽtis colligit priora fuisse vincula, cum cuius commentario conferre oportet ea quæ habet Theophylactus in explicatione argumenti in hanc epistolam. Item quæ habet Oecumenius: nam vterque obscurus est, & commẽtarij ipsorum per se lecti, videri possint de posterioribus vinculis interpretari.

QVid enim? Dum omni modo siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuntiatur, & in hoc gaudeo, sed & gaudebo. Scio enim, quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestram orationem & subministrationem Spiritus Iesu Christi, secundum expectationem & spem meam, quòd in nullo confundar, sed in omni fiducia sicut semper, & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem.

QVid enim] Illi quidem putant se afflictionem addere vinculis meis, verum longe secus res sese habet. Quid enim. i.) secundum Chrysostomum, quid mea refert, vel quid mihi curæ est, quo affectu quoue scopo hi prædicẽt, dummodo quouis modo siue per occasionem siue per veritatem Christus annũcietur? Quia occasioni opponit Apostolus veritatem, certum est ipsum occasionem intelligere aliam quam nos vulgo accipimus. Certe vox græca πρόφασις qua hic vtitur Paulus etiã prætextum significat, quæ significatio optime hic congruit. Et in hoc scilicet quod Christus annũciatur, siue ficte siue nõ ficte gaudeo. Gaudet Apost. nõ quidẽ in causa vt causa, sed in causa respiciendo effectũ, hoc est, gaudet de profectu Euangelij, non autem de hypocritica ipsorum prędicatione quatenus talis erat. Sed & gaudebo] i. pergam gaudere.

Scio enim quod hoc &c]. s. ab ipsis prędicari Christum, quo maiori iræ Neronis me obnoxium reddant, hoc studiũ ipsorum proueniet mihi in salutẽ. Incertũ est an salus sit ea quæ æterna est, an ea quæ ex vinculis est. Grecanica scholia de posteriori interpretantur. Chrysost. etiam de altera explicat. commentarius eius sic habet: Scio quod hoc mihi cedet ad salutẽ futurã scilicet, quoniã videlicet ista inimicitia & quæ aduersum me æmulatio est, prædicationem Euangelij iuuet, etiã & promoueat: Hic de ęterna salute interpretatur, & nonnullis inter positis adijcir hæc verba, vel illud ad salutem, liberationem intelligit, quasi sic dicat, quãtum

attinet ad præsens, primum hoc periculū effugiam, hic de salute explicat, quæ est ex vinculis. Dubius est ergo Chrysosto-mus vtram salutem hic accipere debeat. Vox ipsa in scripturis ambigua est. Interpres Chrysostom. Musculus in vertendo hoc loco indulgens fuit: nam per coniūctionem disiunctiuam erat vertendum, ipse transtulit per sanè, Habet enim versio eius sic. sanè illud (ad salutem) liberationem intelligit, pro sanè, dicere debebat vel, græce est ἤτοι. Per vestram orationē) hoc est, si vestras oratiōes nact⁹ fuero, per quas spiritus amplius fuerit mihi ministratus: Sic græci subministrationem spiritus passiue accipientes, per spiritum subministratum, i. suppeditatū, Secundum expectationem & spem meā: pro expectationem græce est. ἀποκαραδοκία vocabulū ex tribus compositum, significans non simpliciter expectationem, sed vehementem & anxiam expectationem, quando videlicet ex corde quippiā expectatur, quādo etiam moto capite obseruat ac circunspicit quis num vsquā appareat seu affulgeat quod sperat siue expectat. Nam hinc vox græca dicta est, quemadmodum in commentar. huius loci explicat Theophylactus. Eadem voce vsus est Apostolus in epistola ad Ro. capite. 8. Nam expectatio creaturæ &c. Quod sequitur [Quia in nullo confundor] incertum est an pertineat ad proxime præcedens, hoc sensu: secundum expectationem & spem meam quòd nō pudefiam quicquid tandem euenerit, vt, quia, positum sit pro (quod). An verò eo non pertineat, sed sit hebraismus, vt idem valeat quod imo, aut prorsus, vt sit particula affirmatiua, & sensus loci istius hic sit: quicquid moliuntur, quisquis tandem futurus sit exitus studij istorū, scio quod iuxta spē meā & expectatiō nē omnia cedēt mihi in salutem, imò nō confundar .i. in nulla re pudefiam, non timeo vllam iustam reprehesionem, siue viuendum sit siue moriendum. Est enim pudor malus iustæ rephrehensionis.

Sed in omni fiducia &c.] Est enim græce παῤῥησίᾳ .i. libertate, omni metu sublato [sicut semper] .i. antehac, ita [& nunc] hebraismus enim est sicut ibi: Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra, vbi dissimulatur nota comparandi (ita) vel (sic) Sensus est, sicut in omnibus periculis in quibus antehac fui, siue cùm essem in Asia, siue alibi, ita & nunc in isto periculo (magnificabitur Christus in corpore meo) .i. per corpus meum, siue viuere contingat siue mori.

Mihi enim viuere Christus est, & mori lucrū. Quod si viuere in carne, hic mihi fructus operis est, & quid eligam, ignoro.

Mihi enim viuere Christus est] viuere & mori græca consuetudine pro vita & morte dixit, id est, vita mihi Christus est .i. constituo vitam meam in vno Christo. Est impropria locutio. [& mors mihi lucrum est] mortem pro lucro ducit, quòd defunctus hac vita cum Christo futurus sit. Obseruandum est hic in commentariis græcorū, quòd de statu animarum separatarum Chrysostomus apertè hic habet animas iustorum è corpore discedentes) modò nihil secum purgandum ferant (statim admitti in cœlum & præsentes reddi Christo. Idem habet Theophylactus & Oecumenius. Quod annotandum, quia vulgò istud negare dicuntur græci. Legendum est etiam epi con Chrysostomi. Habet enim multa præclara de purgatorio, & orationibus pro defunctis. Inter quæ hoc imprimis animaduersione dignum est, quod ab ipsis Apostolis sancitum esse dicunt, vt in celebratione mysteriorum memoria fiat defunctorum.

Quod si viuere in carne &c.] viuere in carne est viuere vita hac mortali. Loco (hic) græci pronomen habent neutri generis, (hoc): verum siue hic siue hoc

lega-

legamus, sensus idem est, quemadmodū docet grammatica. Hic ergo. i. ea res mihi fructus operis est. Quæ sequitur cōiūctio (&) Et quid eligā ignoro, fere dissimulatur ab interpretibus, verū nequaquā odiosa est, habet enim peculiarē & occultā vim excludendi, quod diuersum erat. Siquidē id sentit Paulus: si viuo, Christi causa viuo: si morior, meo cōmodo morior, quod si ipsum viuere res fructuosa sit, si lucrum adferre potest. i. si viuendo Ecclesijs prosum, adeo non præfero meum commodum vestro bono, vt dubitem etiam vtrum eligam.

Erasmus in translatione noui testamēti aliam sequitur syntaxin: vertit enim ad hunc modum: quod si contingat viuere in carne, ea res mihi fructus operis est. i. video magnum ostium mihi apertum et multum fructus parari. Secundum hunc coniūctio, &, more vulgari copulat quod sequitur: sed sciendum illud (contingat) ipsum addidisse de suo: non enim est in græcis codicibus: sed nec græcorum quisquam subaudit non Chrysost. non Theoph. non Oecu. Quare in textu latino addito scholijs Oecumenij male adiectum est. Oecum. aperte illud, si, vertit in quandoquidem causale. Quādoquidem inquit viuere in carne ad fructificandum cōducit, nondum mihi decretum est neque satis notum quid eligam, vitam ne an mortem. Theop: quoq; exponit illud, si, vt sit non dubitantis, sed asseuerantis, vt sit tale quale est in versibus Catonis: Si Deus est anim⁹, nobis &c. Quorū hic sensus est: Quoniā Deus Spiritus est, sane spirit⁹ colendus est. Chrysost. in suis commen. ipsi Paulo hic quęstionem mouet & eam vtilē. Quid dicis inquit o Paule, cū hinc abiens in ipsum cœlū migraturus sis atque cū ipso Christo futurus, ignoras quid eligere debeas? futura metuis? innumeris malis obnoxius es, flagris excipieris, pateris carcerē, vincula &c. & apud Christū tamē esse non vis? & demus vt vita hæc nullis malis obnoxia sit, imo īnumeris bonis referta, ánne propter tantopere dilectum Christum, magis petere oportet dissolui? Tandem Apostolum respondentem facit his verbis. Non volo esse apud Christum propter Christum, vt scilicet plures ei lucrifaciam, mihi ipsi libenter ex mora & dilatione damnum inferam, quo alijs possit contingere salus. Est mirabilis animus Pauli, quamquam id quod proponit Chrysostomus, aperte haberi nequeat ex ipso textu: videlicet quod elegerit Apostolus permanere in carne. Affectus hic in paucis hodie reperitur, nostrum tamen est non minus studere, vt nostri affectus respondeant affectibus Paulinis, quam vt ipsius Pauli doctrinam intelligamus.

COartor autē ē duobus, desiderium habens dissolui et esse cum Christo, multo magis melius: permanere autem in carne, necessarium propter vos.

COarctor autem e duobus &c.] Adducit hūc locum Augustinus velut exemplum ambiguæ distinctionis li. de doctrina Christiana. 3. cap. 2. Nam potest ad hunc modum legi: Coarctor ē duobus desiderium habens, vt sit sensus: vtriusque rei tangor desiderio, & vitæ & mortis. Coarctare huius loci tale est, dū, vnus dextram tenet alius sinistram. Est enim græce συνέχομαι vtrinque teneor inquit, hinc desiderio mortis, illinc desiderio vitæ: Illud trahit, quia dissolui longe multóque melius, hoc vero trahit, quia permanere magis necessarium. Potest & hoc modo legi. coarctor ē duobus, vt hic distinctione interposita sequatur, desiderium habens dissolui & esse cū Christo. Verūm ex eo quod sequitur, multo magis melius, colligit Aug. desiderium habens, ad sequentia transferendum esse, idque potissimū ex vocula (enim) quæ rationem reddit, quare alterius potius nępe moriendi concupiscentiam habeat.

Quam particulam inquit qui abstulerũt interpretes illa magis sentẽtia ducti sunt, vt non solum compelli ex duobus, sed etiam duorum habere concupiscentiam videretur. Sensus ergo secundum Augustinum est: duo me constringunt, quorum alterum desidero, nempe dissolui & esse cum Christo, alterum iudico necessarium, sed non desidero, nempe permanere in carne. Coniunctionem (enim) quam vrget Augustinus græci nõ legunt sed nec latini omnes. Si sequi Augustinũ volumus, dicere possumus esse hebraismum. hoc est, Apostolũ dissimulasse hoc loco causalem cõiunctionem, quod non raro hebræi faciunt, cum tamen eã intelligi velint. Dissolutio huius loci est ea, qua res resoluitur in ea ex quibus constat, quam græci ἀνάλυσιν vocant. Pro multo magis, melius Amb. legit, multo enim melius: verũ Paulus alias duplicat comparatiuum causa emphaseωs vt plurimum excessum significet, idque iuxta idioma hebraici sermonis. Latini habent alias formulas, ipsi dicerent multo longéque melius. Quod sequitur [necessariũ propter vos] græci in comparatiuo legũt magis necessarium.

ET hoc confidens, scio quia manebo & permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum & gaudium fidei, vt gratulatio vestra abundet in CHRISTO IESV in me, per meum aduentum iterum ad vos.

ET hoc confidens) grecis est participium preteriti temporis, sed quod Paulus fere vsurpat pro presenti in hoc loco hebraizans, quare recte vertit interpres, confidens. Ex hoc loco discimus vocabulum Pauli de quo latius dictum est in epistola ad Rom. cap. 8. in expositione illius loci: Certus sum quod neque mors neque vita. non perpetuo pertinere ad certitudinem fidei. confidens inquit quod vobis adhuc necessarius sum (scio quia] hoc est quod [manebo) s. superstes, non moriturus inquit iam sum, sed eripiar à potestate Neronis hac prima vice. Ex hoc loco colligit Chrysostomus Epistolam hãc scriptam ex prioribus vinculis: siquidem ex posterioribus non fuit liberatus Apostolus.

Et permanebo omnibus &c] græcis est & simul permanebo cum vobis omnibus perinde ac si dicat: Iterum visurus vos sum, permanebo inquam ad fidei vestrę profectum & gaudium .i. vt in fide proficiatis, & in hac magis ac magis firmemini. Porro gaudium dicit non quoduis, sed quod ex fide nascitur, siue quod de fide habetur, atque hoc demũ verum gaudium est. Vt gratulatio vestra (siue vt alij vertunt) gloriatio vestra: Est enim καύχημα quam vocem interpres alias fere vertit gloriam. Exuberet in Christo Iesu .i. secundum Christũ Iesum, vt sit hebraismus quẽadmodũ in epistola ad Ephesios capite 6. filij obedite parẽtibus vestris in Domino. i. secundum Dominum, vel quantum patitur Deus. Alij accipiunt [in) vt idem sit quod (per) sed prius est probabilius. Vult igitur Apostolus abundare gloriationem Philippensium, non vane sed vt decet abundare secundum Christum. In me]. i. de me nempe quod redditus sim vobis, hoc quoque explicãs Apostolus addit. Per meum aduentum iterum ad vos.

TAntũm digne Euangelio CHRISTI conuersamini, vt siue cum venero & videro vos, siue absens audiam

diam de vobis, quia statis in vno spiritu, vnanimes collaborantes fidei Euangelij, & in nullo terreamini ab aduersarijs, quæ illis est caussa perditionis: vobis autem salutis & hoc à Deo.

TAntùm dignè Euangelio &c] siue tãtùm vt dignè Euangelio Christi [conuersamini] tantùm. s. requiritur, vt dignè Euãgelio &c. & præterea nihil. Vt siue cũ venero & videro vos] subaudiunt hic græcanica scholia : gaudeam de vobis [siue absens audiam de vobis quod statis in vno spiritu] hac quoque ratione gaudeam. Incertum hic est an Paulus hortetur ad concordiam, quæ respicit voluntatem , an ad consensum qui est intellectus, hoc est, an solicitus sit de dogmatibus, an de morib⁹. Incertum itẽ est, an vnus spiritus & vna anima idẽ hoc loco significent. Tertio incertum est, an illud (vnanimes) pertineat ad præcedentia an ad sequentia: Ex græco nihil certi haberi potest, ad verbum enim sic habet: vt audiam de vobis quod sitis in vno spiritu vna anima collaborantes &c. vbi dubium est an præpositionem, in, repetere oporteat ad hunc modum intelligentes: quod statis in vno spiritu & in vna anima, an omissa præpositione sensus hic sit vno animo collaborantes &c. Labor huius loci est talis qualis. Athletarũ, quod patet ex voce græca est enim συναθλοῦντες i. cõcertantes vel diuisa præpositione cũ fide Euangelij certantes: quomodo vertit Ambrosius: fides Euangelii inquit in lucta est: quare decertãtẽ & laborantẽ fidem concordibus animis adiuuate [& in nullo terreamini ab aduersariis] icertũ an intelligat Gẽtiles an hæreticos Iudaizantes.

Quæ illis est causa perditionis] græcis est ἔνδειξις .i. ostensio vox frequens Paulo. Interpres in post. epistola ad Thessa. cap .1. vertit exemplum, Gloriamur inquit pro patientia vestra, & fide in omnibus persecutionibus vestris & tribulationibus, quas sustinetis in exemplum .i. ostensionem iusti iudicij Dei, hoc est, vt vobis qui patimini persecutionem, & in ijs qui vobis persecutionem inferunt, ostendatur & declaretur iustum iudicium Dei. Græce est ἔνδειγμα verbale eiusdẽ verbi, cuius est ἔνδειξις, hoc à secunda, illud à prima persona deductum est. Verbum ipsum interpres fere semper vertit ostendere ad. Ro capite. 9. quod si Deus volens ostendere . Rursus in epistola ad Thimo cap i. vt in me primo ostẽderem omnem patientiam &c. Similiter in epistola ad. Ephe. cap. 2. vt ostenderem seculo superuenienti &c. Omnibus istis locis est verbum huius loci, & Ambrosius hoc loco ostentationem vertit, quæ inquit est illis ostentatio interitus . Sensus est: quod persequũtur Euangelium, est argumentum perditionis ipsorum hinc licet colligere quod sint damnandi. Rursus quia vos ita patimini, est argumẽtũ atq; hinc licet colligere quod sitis saluãdi. In posteriori ep. ad Thi. c 4 Alexãder Aerarius multa mala mihi ostendit: eadẽ quoque vox est, sed phrasi hebræa significat exhibere seu facere.

Et hoc à Deo) Sensus est quod contingit vobis hoc argumentum futuræ vestre salutis, est donum Dei: Hoc dicit vt ad modestiam instruat ipsos.

QVia vobis donatum est pro Christo, non solum vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini, idẽ certamen habentes quale et vidistis in me, & nunc auditis de me.

QVia vobis donatum & cætera.] Annotat hic Ambrosius pati pro Christo donum Dei esse, sed non dari quibusuis, sed ijs duntaxat, qui antea prębuerunt se Deo. Est ergo hic laus Philippensium, sed & tota epistola ferè laudem habet, sed est laus obliqua, hoc est, laudat eos non tam vt laudet quàm vt hoc modo ad perseuerantiam hortetur.

Idem certamen habentes &c.] Magna laus in eodem cum Paulo certamine versari. Est autem certamen quale est athletarum. Agitis athletas sicut ego, multa subitis & fertis incommoda, dum decertatis pro Euangelio. Non dicit audistis sed vidistis[quale & vidistis] Nã illic Philippis decertauerat flagris exceptus, fuerat & vnà cum Sila coniectus in vincula: Historia est actorum cap. 16. cuius & meminit Apostolus cap. 2. poste. ad Thessal. Est hoc loco difficultas, quomodo dicat Paulus, donatũ Philippensibus(pro Christo) vt in ipsum credant, cum fides sicut & reliquæ dispositiones per quas meritũ Christi applicatur nobis, nõ detur ex meritis Christi, sed ex misericordia Dei & gratia Dei meritũ Christi præueniẽtibus. Quidam hic facile se expediunt, referentes illud (pro Christo) tantum ad pati, nõ etiam ad credere, vt sit hyberbaton: Volebat Apostolus dicere quod pro Christo ipsis datũ esset pati, ac interim subijt animum ipsius, quod etiam datum esset eis credere, licet non pro Christo, atque hoc interposuit. Grecanica scholia accipiunt illud (pro) non vt hoc sit quod (propter) vt fere in huiusmodi locis accipi solet, sed vt idem valeret quod υπερ quod (inquiunt) hoc loco positum est pro υπο sed nulla adducunt similia loca: & difficile omnino esset demonstrare, siue apud ethnicos scriptores, siue in diuinis literis, ad hunc modum accipi prępositionem υπερ seu pro. D. Augu. in lib de gratia & lib arb. cap. 14. citat locum hunc, verum illud (pro Christo) non vrget, sed tantum hinc docet, quod fides donum Dei sit. Anselmus σπουδαστης Augustini in comment. suis habet, fidem dari propter Christum. Exponit siquidem (pro Christo) ad hunc modum: quia vobis donatum est à Deo pro merito Christi &c. quem si velimus sequi fidem accipere oportet pro vigore fidei seu aliquo alio modo diuerso ab illo, quem proponit Augustinus loco iã citato. Maxime probabilis est eorũ cõmentarius qui dicunt hyperbaton esse, cuius nulla mentio est apud Anselmum, sed ex æquo videtur referre illud (pro Christo) ad vtrumque, ad pati videlicet & ad credere.

CAPVT II.

SI qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis: implete gaudium meum, vt idem sapiatis, eandem charitatem habẽtes, vnanimes, idipsum sentientes: nihil per contentionem, neque per inanem gloriam, sed in humilitate, superiores sibi inuicẽ arbitrantes, non quæ sua sunt singuli considerantes, sed et ea quæ aliorum.

PRimum caput nullam apertam mentionem habet principalis scopi seu argumenti, sed nec secundum: in vtroq; tamen eius occulta quædam semina sunt, quæ obseruare oportet. Si qua cõsolatio] i. si hoc vultis & id vobis cordi est, vt cõsolemini me positum in vinculis: Quod addit [in Christo] Hebraismum habet. i. si qua consolatio secundum Christum, vel

quales

qualis decet Christianos. Si vultis inquit me consolari Christiano more [si quod solatium charitatis] i. si desideratis adferre solatium, quale est proprium Christianis, vel quale solet charitas adhibere. Est hoc loco mirabilis congeries verborum faciens ad epithasim & vehementiam. Si qua societas spiritus] i. si vultis rebus declarare quod vester spiritus mihi etiã cõmunis sit. Si qua viscera & miserationes] græce est, si quæ viscera & miseratiões, atque ita legit Ambrosius, vt miserationes exponat viscera hoc modo: si quid in vobis viscerum i. miserationum, si afficiamini inquit vlla misericordia mihi vincto, Implete gaudium meũ] Hoc affectus genere vtimur inquit Chrysosthomus quãdo oramus pro ea re, quam omnibus proponimus. Si hæc quæ dixi inquit mihi exhibere vultis, hoc vnicum prestate, nẽpe vt impleatis gaudium, quod ex præclaris vestris initijs iampridem concepi cuius memini in primo capite: istud si feceritis, omnia illa quæ dixi, cõsecutũ me putabo. Porro quia valde generaliter dictũ erat implete gaudium meum, magis iam in specie explicat dicens.

Vt idem sapiatis &c.) quod hic sapere & paulo post sentire vertit interpres, græcis idem vocabulum est. & pertinet tam ad affectum quam ad intellectum quemadmodum dictum est in Epistola ad Ro. Vt) expletiue sumitur. sensus est. Tum maxime gaudebo si intelligam vos seq dogmata eadem. Aduertere hic oportet, quod ipsorum bonũ, ducat gaudium suũ: atque ipsorum in dogmatibus consensum, pro collato habeat in se beneficio.

Eandẽ charitatẽ habẽtes &c.) Istud subijcit, quia charitas est mater pacis in dogmatibus. qua qui pditus fuerit, nõ sequetur suã phãtasiã, sed Ecclesiæ cõmunẽ doctrinã. Eãdẽ) i. mutuã, hoc est pariter & amare & amari studẽtes. Theoph. ad mensuram refert: Vt non frigide inquit redametis à quibus multum amamini, sed amor amori vtrinque respondeat. Ad eundem modũ interpretantur scholia græcanica: eãdem inquiũt, i. æqualem. Potest & hic esse sensus, eandem. s. quam cœpistis exercere. Vnanimes] quid sit vnanimes esse, ipse ait Chrysostom⁹ declarat cum adijcit (id ipsum sentientes] participium est eius verbi, quod modò verterat sapiatis, tanquam si vna inquit eademque anima omnes essetis colligati, similiter affecti sitis:

Nihil per contentionem &c. In fine epistolæ ad Roma: & eius quæ scripta est ad Galatas, significat Apostolus hæreses de iustificatione natas ex contentione & inani gloria, cum quibus locis hunc conferre oportet, vt sciamus Apostolum hic solicitum esse de dogmatibus, de quibus postea apertus erit sermo. Contentio græce est ἐριθεία de qua voce dictũ est in epistola ad galatas in expositione catalogi vitiorum. Ambrosius hic vertit irritationem: Nihil. s. agatis ad prouocãdum alios, nihil itẽ agaris per appetitũ humanæ gloriæ. Inanis gloriæ, græce vni cadictio est κενοδοξία. Sed in humilitate i. p humilitatẽ aĩ. Humilitatẽ vocat aĩ modestiã, qua quis nihil altũ de se sentit, sed seipsum demittit, sibique minimũ arrogat, græce est ταπεινοφροσύνη.

Superiores sibi inuicem arbitrantes &c.) i. quisque alium se excellentiorem & prestantiorem putet idque vere & ex animo statuat, quantumuis magnus sit, & potioribus donis instructus videatur. Exempli gratia, qui donum habet virginitatis, is alium quem videt vtentem matrimonio, excellentiorem se iudicet, atque vt hoc iudicium ex animo procedat, cogitet multa bona esse in coniugato quæ non videt, ob quæ sit coram Deo prestantior: cogitet hoc quod ipse forte non potest, illum posse. nempe bibere calicem Domini: Occultum enim hoc donum est, & nisi absit tentatio, nulla eius fit demonstratio. Nemo autem putauarit virginitatẽ preferẽdam martyrio. Multa in hanc sententiam habet Augustinus in libro de sancta virginitate cap. 43. & aliquot sequẽtib⁹. Nobis contẽdũ ẽ, vt istud opere aliquãdo pstemus: siquidẽ ad oẽm virtutẽ valde is parat⁹ est, q nulli se pfert.

Non quæ sua sunt singuli considerãtes] .i. ne consideretis vel potiùs ne spectetis vestra commoda, sed aliena: spectamus enim id quod expetimus. Græcè σκοποῦντες vnde scopus dictus est: græci addunt hic coniunctionem (&) ad hunc modum legentes. Sed & quę aliorum: Verùm interpretes hanc nõ attingunt, vnde illud ἀλλὰ verisimile est ipsos accepisse, vt eãdem habeat vim ac si dicas, imò magis quæ aliorum. Adhortatio hæc etiam ad nos pertinet, est conandũ nobis vt quęramus comunem vtilitatem: id enim gratissimum Deo est, atque ex exemplo quod subijcit Apostolus, patet rem hanc valde cordi fuisse ipsi Paulo.

HOc enim sentite in vobis, quod & in CHRISTO IESV, qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo.

HOc enim sentite in vobis &c.) Est illud verbum apud græcos quod paulò antè interpres vertit sapere. Sensus est: Is sensus is affectus in vobis sit, qui fuit in Christo Iesu, habetis præclara dona, hic prophetiæ, ille continentiæ. Rursus alij alia. Verum quantumuis pręstantes sitis, tamẽ collati cum Christo nihil estis; siquidem Deus ipse est, atque hic cũ tantus esset, fecit se nihili, deiecit se ad formam serui, imo vsque ad mortem, imo mortem probrosissimam, hæcque tã indigna subiuit, quò aliorum commodis consuleret. Quid igitur vobis faciẽdum? quam vehementer annitendum vobis, vt affectus huiusmodi induatis, vt spiritus quibus ad alta quæque & sublimia secundum seculum expetenda ferri homines solent, in vobis comprimatis, vt vos ipsos, quãtumuis præclaras habeatis dotes, deijciatis, minimũque vobis arrogetis, vt aliorum commodis, proprijs etiam neglectis, studeatis: quàm inquam annitẽdum vobis, cum tam insigne hic exẽplũ habeatis ipsum scilicet Christum: ipse nõ sua quæsiuit sed quæ aliorum sunt, ipse quo nostris consuleret, neglexit sua. Vult Apostolus diligẽter nos respicere in hoc exemplum, & sane efficacissimum est. Cum inquit.

In forma Dei esset &c.] obscure hoc dictum est. Sensus est: cum esset in natura Dei. i. cum esset verus & perfectus Deus: Sic Chrysostomus, Theophylactus & Oecumenius, item & Aug. & veteres omnes tam latini quam græci, nisi quod Ambrosius cum hac expositione & aliam misceat, quæ interpretatur formam pro specie siue figura, vt in forma Dei esse sit præ se ferre externo habitu & figura multa diuinitatis indicia, vt sit præbere specimen diuinitatis. Ex quo quęrendum an vsquã in scriptura sic accipiatur forma siue μορφὴ qua voce vtitur Paulus. Certe Chrysostomus negat, sed & consuetudinẽ græce loquentium nequaquam hoc habere dicit, vt μορφὴν sic vsurpent. Nemo siquidẽ dicit nec recte dixerit, Petrũ vel Paulũ vnquã in forma Dei fuisse, & tamẽ similia vel maiora etiam opera quã Christus, vterque patrauit. Erasmus tamen in annotat. posteriorem hunc sensum Ambrosij sic amplectitur, vt alterum qui omnium veterum est, quodammodo reijcere videatur. Argumentum quo mouetur istud est: Si in forma Dei esse, sit esse in natura Dei, ergo & formam serui accipere, est naturam serui accipere. Certe Christus non seruus est, sed filius. Argumentũ hoc nullius momenti est, quia Christus licet seruus dici nõ possit hactenus, quasi in ipso duæ sint personæ quarũ altera alteri subiecta sit, quod olim voluit Nestorius, nihil tamen prohibet ipsum seruum dici secundum diuersitatem naturarum, hoc est iuxta alteram naturam, iuxta quã habet omnia quæ nos, excepto peccato. De hac re disputat Damasus lib. 3. orth. fidei

fidei cap. 2. Quod sequitur.
Non rapinam arbitratus est] non minus obscure dictum est quam prius illud. Sensus est: non iudicauit esse arrogantiam agnoscere se æqualem Deo, non vendicauit sibi nec arrogauit sibi immerito æqualem cum Deo, quando dixit: ego & pater vnum sumus, non fuit dementis arrogantiæ. Rapina phrasi hebræa significat turpissimam arrogantiam. Ad hũc fere modum exponit Augustinus tractatu. 17. super Iohannem. Rursus lib. 2. ad Maximũ cap. 6. & alijs multis locis: Non putauit inquit esse vsurpationem rei alienę, sed vendicauit sibi quod suum erat. Erat enĩ natus Deus, propterea si hoc sibi vsurpabat, non committebat rapinam, faciebat suo iure. Chrysostomus magna ex parte consentit cum Augustino. Rapinam exponit, cum summimus nobis quod in nos non competit, hic conuenit cum Augustino. Addit deinde in rapina notationẽ esse, hoc est, rapinam habere accidens ex quo hic intelligere nos oportet substantiam: qui inquit possidet raptum quippiã, non libenter illud deponit apud alios, timẽs ne illud perdat. Chrysostomus ergo. Non arbitratus est rapinam. i. non dubitauit diuinitatem suam deponere seu dissimulare, nõ ergo eam habuit pro rapto, hic dissentit ab Augustino. Chrysostomũ sequuntur Theophylactus & Oecumenius vtpote Græci: Augustinum fere imitantur latini. Et si quis solam phrasin inspiciat, non dubitabit sensum eum esse quem proponit Augustinus. Quod attinet ad (cùm) qui cum in forma Dei esset, aduertendum an sit causale an aduersatiuum: Vtroque siquidem modo accipitur in scriptura. Particula aduersatiua est in Epistola ad Gal. Sed neque Titus qui mecum erat cum esset gentilis, & præputiũ gereret, compulsus est circumcidi.

Alterius significationis loca vbique obuia sunt: Apostolus loco [cum] habet hic ὑπάρχων participium significans existens, verum ex eo nihil diiudicari potest: siquidem participia quoq; nunc causalia sunt, nunc seruiunt sensui aduersatiuo. Veteres hoc loco exponũt, vt sit causale, & res ipsa hoc plane exigere videtur Sensus hic erat: Christus quia natura Deus erat, absque omni arrogantia agnouit se æqualem patri: Deus priori loco, Qui cùm in forma Dei esset, videtur esse vocabulum essentiæ. Posteriori loco: non rapinam abitratus est se æqualem Deo, est vox suppositi, accipitur siquidẽ pro patre, Non rapinam arbitratus est esse, sic vt agnosceret quoque.

SEd semetipsum exinaniuit formã serui accipiens in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo.

SEd exinaniuit seipsũ &c.] Quæstio hic est, an (sed) vel potius (ἀλλὰ) qua dictione vtitur Paulus, sit particula aduersatiua, an nota correctionis. Chrysostomus accipit notam correctionis, vt sensus sit: Christus quia in Dei forma erat, non dubitauit diuinitatem suam dissimulare, adeo nõ veritus est à dignitate sua descẽdere, vt plane exinaniuerit sese. D Augustinus interpretatur vt sit aduersatiua particula: Christus quia natura Deus erat non iudicauit esse rapinam, si agnosceret se æqualem patri, interim cum tantus esset, cum gereret & agnosceret se æqualẽ Deo, idque absque omni arrogantia, tamen exinaniuit sese. Istud magis cõuenit exhortationi ad humilitatem, ob quam de Christi diuinitate hãc disputationem suscepit Apostolus. Vide Aug. lib. 2. contra Maximum cap. 5. Intellige inquit Apostolum ideo dixisse, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, quia nõ alienum arbitratus est esse quod natus sit, sed quamuis æqualitatem Dei non fuerit arbitratus alienam sed suam: semetipsum exinaniuit, non quærens quæ sua sunt, sed quæ nostra sunt: Accipiendum

itaque hic est ἀλλὰ vt idem sit quod hebræis אך. quæ particula aduersatiua est idem valens quod apud nos, verũtamen: Verũtamen propter dolos posui eos &c. Psal. 72. Rursus. 38. Substantia mea tanquã nihilum ante te: veruntamẽ vniuersa vanitas omnis homo viuens: veruntamẽ in imagine transit &c. Exinaniuit significat summam deiectionem, demisit se ad imũ demisit se ad nihili.

Quod sequitur [formam serui accipiens] expletiue dictum est: exinaniuit se. i. accepit formam serui, & texit formã Dei. Monent hic interpretes vt intelligamus Christum se exinaniuisse nõ quidẽ diuinam naturã deponendo, sed assumendo humanam. Marcio & eius sequaces exponebãt locũ hũc de opere: Christus dicebãt, accepit formã serui quãdo cinct⁹ linteo lauit pedes discipulorũ, hoc reijcit Chrysost. Aliud inquit est opus serui facere, aliud formã serui accipere. Nusquã enim forma in scriptura inuenitur pro opere dicta: multũ enim ab opere differt. Illud enim, nempe opus serui facere, energiæ est, hoc vero, scilicet formam Dei accipere, naturæ est. qua responsione simul reijcit & Amb. & Eras. Est tamẽ vbi forma siue μορφὴ accidens est, & mera qualitas, vt apud Aristotelem in quarta specie qualitatis: verum ea significatio rara admodũ est etiã apud philosophos, apud quos accipitur quomodo in. 2. Phisicorũ, vt sit naturæ nomen, non accidẽtis. In similitudinem] vel vt alij vertũt in similitudine [hominum factus] Istud dicit Apostolus, non quod verus homo non fuerit Christus, sed quod nõn fuit purus homo: erat enim homo Deus, interim tamẽ visus est esse purus homo, subiectus siti, fami &c. Quod sequitur,

Habitu inuentus vt homo &c.) expletiue istud accipitur secũdum Chrysostomum, vt exponat præcedentem particulam: In similitudine hominum factus. i. habitu inuentus vt homo. Habitum interpretatur Chrysostomus pro specie & figura, & recte: est enim græce σχῆμα Pro specie quoque interpretatur Ambrosius, verùm in hoc differt à Chrysostomo quod hic speciẽ ponat in carne figurata. Tota caro Christi habebat tale schema, quale habet nostra. Ambrosius vero speciem ponit in exteriore conuersatione. Vocabulum græcum magis facit pro Chrysostomo: est enim vox. 4. speciei qualitatis apud Aristotelem. Aug. vult vocabulum esse vltimi prędicamenti, cuius sententiam difficile est tueri: verum quidem est, apud latinos vocabulum (habitus) ad hoc prædicamentum pertinere, sed græci, maxime vetustiores philosophi prędicamenrum hoc, non habitum, vel vt Augustinus vult, schema appellãt, sed τὸ ἔχειν. Sed Augustini interpretatio, vt videre est apud M. in tertio lib. sẽtentiarum dist. 6. quibusdam occasionem dedit, vt diceret vnionem verbi cum natura humana accidentalẽ esse, quæ disputatio cessat si sequimur Chrysostomum, Qui plenius cognoscere cupit sententiã Augustini legat ipsum in libro questionum. 89. quæstione. 63, legat & quæstionẽ. 71. eiusdem libri: habet enim illa multa, quæ faciunt ad intellectum huius loci. Illud [inuentus] hebraismum habet, latine dixisset, habitu fuit aut extitit vt homo. Phrasis hæc frequens est Paulo: Hic iam quęritur inter dispensatores vt quis fidelis inueniatur. Rursus in eadẽ epi. inuenimur aũt & falsi testes Dei: Rursus in epi. ad Gal: inuẽti sum⁹ & ipsi peccatores. i. sumus. i. existimus. Vocula (vt) ambigua est, significans nunc imaginem rei, nunc veritatẽ. Chrysosto. hoc loco interpretatur vt significet imaginem: Bene inquit dixit vt homo: non enim erat vnus ex multis, sed tanquã vnus ex multis, hoc est cũ inter multos esset singularis, tamen præ se tulit quasi esset quiuis alius. Imago ergo ĩ hoc ẽ, quod visus est homo quales nos sum⁹, hoc est, pur⁹ & nud⁹ homo. Nihil ergo locus iste facit pro Marcione, qui asserebat Christũ nõ esse verũ hominem, ad hunc modum argumentans: Habitu hominem esse, non est natura hominem esse: & esse vt homo, non est verè hominem esse. Theophylactus non con-

nō cōtētus solutione Chrysostomi addit aliam, vt particula (vt) significet veritatē, Citat locū similē ex Iohāne: Vidimus gloriā ei⁹, gloriā quasi vnigeniti à Patre, vbi græcis eadem est vocula, quæ est hoc loco apud Paulum, & certum est significare veritatem. Vnde & Valla reprehendit nostrum interpretem, qui vertit (quasi), quod (quasi) imitationem significet non veritatem.

HVmiliauit semetipsum, factus obediēs vsque ad mortē, mortē aūt crucis. Propter quod et Deus exaltauit illū, et donauit illi nomen quod est sup oē nomē, vt in noīe Iesu omne genu flectatur, cœlestiū, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloriam est Dei Patris.

HVmiliauit semetipsum &c.) Quod velut exponens Apostolus addit [factus obediens] expletiue enim hoc dictū est, humiliauit semetipsum. i. factus est patri obediēs vsq; ad mortē [Mortē aūt crucis] i. mortē ꝓbrosissimā [propter quod & De⁹] dictio illatiua (ꝓpter quod) significat Christi humilitatem seu obedientiam tātæ fuisse existimationis & tanti meriti apud Patrem, vt propter eam ipsum extulerit in summā sublimitatem, Sic veteres omnes, tam græci quàm latini interpretes, quod notandum propter Caluinum, qui noue interpretatur dictiones (propter quod) vt nimirum consequentiam significent non causam, vt sensus sit: Christus humiliauit se, & factus est patri obediens vsque ad mortem, post hanc humiliationem & obedientiam Deus Pater ipsum exaltauit: Sed nemo non videt extortum istud esse: Addit Caluinus, quoties enim scriptura meminit mortis Christi, in nobis pretium statuit, nec de alio loquitur merito quā quod ad nos redit. Quod imperite ab ipso dictum est, cum sint nobilissimæ Scripturæ de meritis Christi, quorum præmia ad ipsum redeunt: Apocal. 5 dignus est agnus qui occisus est accipere virtutem & dignitatem. Esaiæ. 53. pro eo quod laborauit, videbit & saturabitur, &c. i. merito laboris quem pertulit Christus, hæc commoda ad ipsum redibunt nēpe videbit & saturabitur &c. quę eo loco referūtur. Rursus Psal 109. de torrente in via bibet & propterea exaltabit caput, cuius sensus est: Messias tantū sanguinis effundet, vt sanguis effusus efficiat torrentem in quo quis bibat. & quia tam insigniter triumphabit de inimicis suis, propterea exaltabit caput, euehetur ad summam sublimitatem, dabitur ei nomen quod est super omne nomen, hoc erit pręmium istius grassationis. D. Augustinus aliter exponit, putat de torrente significationem esse mortalitatis, de torrente mortalis vitæ bibet. i. morietur & patietur omnia, quæ sunt humanæ miseriæ: meritū huius tolerantiæ erit, quod exaltabitur. Est alius psalmus plenus meritorum, quorum pręmia ad Christum redeunt, nempe psalmus. 44. in quo propheta epithalamiū describit Christi & Ecclesiæ. Eructauit inquit cor meum verbū bonum &c. Est propositio quæ absoluitur duobus versibus, ac si dicat: scribam epithalamiū Christi. Sequitur deide narratio. Speciosus forma præ filijs hominū. Diffusa est gratia in labijs tuis &c. quorū verborū sensus est: Sāctissime doces & concionaris ꝓpterea benedixit te De⁹. i. ꝓpter sanctissimas tuas cōciones & doctrinā benedixit te pater in æternū, hoc est, voluit vt semper ꝓstares noua opera, ꝑ q̄ agnoscaris plen⁹ gratia & benedictione: Et infra, dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem propterea vnxit te Deus: Aperte significat propheta honorē vnctionis datū Christo ob meritū virtutis. Meruit ergo Christus nō solū nobis, sed etiā sibi: hoc enī habet ꝓprietas dictiōis ꝓpterea.

Propter quod ergo.i.merito huius insignis humilitatis & obediētiæ [& Deus exaltauit illum] non leuiter transmittendū est illud (&) quod positum est loco etiam & tantundem fere valet ac si dicat. vicissim. Siquidem sensus est: Christus hæc fecit, propterea pater vicissim vt faceret paria, exaltauit illum. Deus non nomen essentiæ est sed personæ: intelligitur enī pater. Exaltauit] plus explicat sermo græcus: est enim ὑπερύψωσε i. insigniter exaltauit siue vehementer exaltauit: Proinde Ambrosius vertit superexaltauit, studens exprimere vocem græcam.

Est hoc loco difficultas, qua in re Apostolus ponat hāc exaltationem. Quidam interpretantur, exaltauit dum nimirum excitauit eum à mortuis, & impaßibilitate, & immortalite donauit: Rursus cum consedere eum fecit ad dexteram suam in cœlestibus. Alijs magis placet vt nō sit res diuersa, sed eadem cum sequenti, vt exaltationem ponat Apostolus in donatione nominis quod est super omne nomen. Ex textu nihil certi haberi potest. Illud interim certum est pronomen (illi) primo & secundo loco referre Christū hominem, quia præcesßit humiliauit se vsque ad mortem. In illa ergo forma in qua se humiliauit, exaltatum illum intelligi oportet. Atque ad hunc modum exponunt omnes interpretes, tam græci quam latini, vno Ambrosio excepto. Cuius sententiam exponit & refert M.3.lib. sententiarum, dist.18, Humiliauit ergo illum.i. Christum hominem, donauit illi s. Christo homini nomen quod est super omne nomen. i. nomen Dei vel nomen Filij Dei: Sic Theoph. & græcanica scholia vt hoc sit quod dicitur apud Lucam, quod ex te nascetur vocabitur Filius Dei. Alij nomen figurate accipiunt pro re, sicut dicimus: ille bene meritus est de nomine Christiano. i. de ipsis Christianis, vt sensus sit: Dedit ei maiestatē, siue dedit ei potentiam vel gloriam, quæ excedit omnem gloriam. siue potentiam, siue maiestatem. i. dedit ei diuinitatem.

Quæstio iam est, an ergo Christus meruit diuinitatem, vel (quod eodē recidit) nomen Dei. Dictum enim est quod illud (propter quod) accipi oporteat vt causam significet & causam meritoriam. Respondet. M. quod dicitur hic merito obedientiæ Christo donatū nomen Dei, accipiendum esse tropum scripturæ familiarem, quo res dicitur fieri quando innotescit. Dedit ergo et nomen. i. pater fecit, vt diuinitas Christi vel nomē Dei, quod ab initio habuit, innotesceret orbi, & ab omnibus agnosceretur paßim. & prædicaretur Deus. Ad hunc modum interpretari cogimur, ne incidamus in heresin Photini. Videatur Magister loco dicto.

Vt in nomine Iesu omne genu flectatur &c.) vt, hoc loco est coniūctio expletiua interpretans partem quæ præcesßit: Dedit illi nomen quod est super omne nomen i. dedit illi vt in nomine Iesu &c. Per nomen hic intelligere licet rem, hoc sensu: vt ipsi Iesu omne genu flectatur, hoc est, vt omnes ipsum adorent, vt omnes ipsi diuinum honorem impendant. Est trop⁹, sed quis sit, variāt interpretes. Quidam enim dicunt Methonomiam esse, alij putāt notationē esse, vt significetur per accidēs aliquid substantię rei, quę est adoratio. Alludit autem Apostolus ad locum qui est apud Esaiam cap. 46 Per memetipsum iuraui dicit Dominus quia curuabitur omne genu &c. Coelestium] .i. angelorum (Terrestrium] .i. hominū [Inferorum] i. dæmonum, quia & dæmones velint nolint coguntut agnoscere diuinam maiestatem in Christo. Et omnis lingua] siue angelorum siue dæmonū siue hominum [confiteatur quia] hoc est quod [Dominus Iesus Christus in gloria est. i. in maiestate & potentia [Dei patris] græce non legitur, est, nec in gloria, sed in gloriam, Vnde Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, græci interpretes aliam tradiderunt sententiam huius loci, hanc nimirum: Omnē confiteri linguam, quòd Iesus Christus est Dominus, idque in gloriam Dei Patris: Verū si quis atten-

attendat ad morem Pauli, magis delectabitur sententia interpretis: solet siquidē Apostolus præpositiōe ἐν fere abuti pro ἐκ. Loca annotata sunt in Epist. ad Gal.

ITaque charissimi mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea tantùm, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini. Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.

ITaque charissimi mei &c.] hactenus posuit Apostolus humilitatem ac obedientiam Christi, sublimitatem quoque ad quam merito humilitatis euectus est: quod ideo fecit, vt efficacior esset hortatio, quam instituerat de humilitate sectāda, & fugienda vana gloria & contentione. Post exemplum Christi pergit in eo quod cœperat & infert: Itaq; charissimi mei &c. ac si dicat: Christus obedientiam præstitit patri vsque ad mortem, atque huius merito insigniter euectus est. Quare vt Christi imitatores sitis, & ipsi tandē quoque euehamini, obedientiam Deo præstate & eius mādatis à me vobis propositis, id quod hactenus quidem diligēter fecistis, non tantùm cùm isthic præsens apud vos essem, sed me etiam absente. Quod ergo hactenus fecistis, pergite facere. Miscet inquit Chrysostomus laudē vt efficaciùs exhortaretur. Alij illud [non vt in præsentia mea tantùm &c.] referūt ad operamini. Cum metu & timore salutem vestram operamini: opponit metum & timorem vanæ gloriæ & contentioni. Nolo inquit vos studere contentioni & vanæ gloriæ, sed humilitati. i. volo vos salutem vestram operari cum metu & tremore, quantumuis sitis eruditi, quantūuis præclara dona habeatis, ac sanctimonia polleatis.

Exhortatio hæc maximè iam locū habet, quia qui hodie habentur probi, tunc vix fuissent habiti probi, quod patet aduertenti laudes Philippēsium. Est autem metus etiā in magnis viris, propter duo potissimū, Alterum est, ne fortè in ipsis sit quod displiceat Deo, & exciderint iam à gratia, Vnde Paulus dicebat nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum: Alterum est, ne etiam si iam in gratia sint, à gratia tandem excidant. Quare in eadem epistola idem aiebat: Castigo corpus meum & in seruitutem redigo, ne cùm alijs prædicauero ipse reprobus efficiar.

Solicitus ergo erat & de præsenti statu & de perseuerantia: Neutrum admittunt hodie Lutherani, sed docent vnumquēq; certū esse oportere & de gratia & de perseuerantia. Contra quos optimè citatur locus iste. Est quidam commentarius qui interpretatur istud per methalepsim, cū metu inquit & tremore, hoc est, cum diligentia, quasi Apostolus non cogitauerit de metu, sed de eo quod habēt qui sunt in metu, i. de diligentia. Qui commentarius reijciendus est, propter psalmum: Quare fremuerūt gētes, ad quē apertè hîc alludit Apo. tū propter veteres qui nullū hic agnoscunt tropū. Nō simpliciter (ait Chrysostomus) dixit Apostolus, cum timore, sed addit, & cum tremore qui quidem tremor auctio quædam est timoris: & rationem reddens quare cum timore & tremore vnumquemque oportet operari salutem suam, ait. Sunt enim multæ nequitiæ spirituales, quæ hominem deijcere conantur & impedire, ne assequatur vitam æternam. Annotat quoque Chrysostomus Paulum non simpliciter dixisse ἐργάζεσθε i. opamini sed κατεργάζεσθε i. pergite operari vsque & vsque, siue cū multo studio operemini, cum multa solicitudine. Verum Paulus sæpe composito vtitur pro simplici. Quare reprehendendus non est noster interpres, qui vertit ope-

tit operari. Ex hoc loco quo hortatur Apostolus Philippenses, vt ipsi salutem suam operentur, colligunt interpretes liberum arbitrium: quia verò subijcit. Deus est qui operatur in vobis) docet liberum arbitrium inualidum esse ad bonũ, nec quicquam posse citra gratiam Dei. Imprimis autem est obseruandum illud (enim) Deus enim operatur. Facit enim vt intelligamus scopum. Sensus enim hic est: non est quòd vanè gloriemini, quia hæc magna dona non sunt à vobis, oportet ea accepta ferre Deo. Deus est qui operatur in vobis velle & perficere. Porro si ille hæc in vobis operatur, quare vobis placeatis? Illud pficere apud Græcos infinitũ est participij quod modo pcessit ἐνεργῶν. i. qui operatur. Hoc annotauimus ne quis putet esse nouũ mysterium in verbo perficere quasi sit ad finem perducere. Illud quoque annotandũ (qui operatur) diuersum esse vocabulum à præcedenti. Cum metu & tremore salutem vestram operamini, quod significare volens Erasmus ad hũc modum vertit: Deus est is qui agit in vobis, vt & velitis & efficiatis.

Pro bona voluntate &c.] græcis vnicũ vocabulum est εὐδοκία, quod interpres aliàs beneplacitum aliàs propositum vertit. Sermo latinus nõ habet quod ei propriè respondeat. D. Hieronymus ad vocẽ Hebraicam à septuaginta effictum putat, significareque proprie cum non solũ aliquid placet, verumetiam rectè placet. itẽ placentiam transferri posse putat. Budæus vltroneam propensamque affectionem interpretatur. Vtitur autem aliàs semper hac voce Apo. dũ significat nõ esse merita sed misericordiã. Quare & hoc loco in ea significatione interpretãtur latini: pro bona voluntate inquiunt. i. pro suo beneplacito, hoc est. nõ quia merita vestra hoc exigunt sed quia ipsi sic placet. Sensus hic valde conuenit rei de qua agitur, sicut & vocabulum εὐδοκία, sed mirabiliter repugnat præpositio ὑπὲρ, quæ fere solet seruire fini ac intentioni, vt & ibi: Tradidit semetipsum pro peccatis nostris. i. ad abolenda peccata nostra. Quod verò latini dicũt, vocauit me pro sua humanitate, græci efferunt per aliam præpositionem quam ὑπὲρ. Quod aduertens Chrysostomus alium tradidit sensum huius loci, hunc nimirum: Deus est qui operatur in vobis & velle & perficere pro bona voluntate sua. s. assequenda, hoc est, Deus cupit vt sitis ipsi grati pro gratia sua impetranda, vtque ipsi placita fiant à vobis, atque hanc ob causam tribuit vobis energiam, siue efficaciam operandi, nimirum vt hic ipsius voluntas in vobis compleatur. Ad eundem modum interpretatur Theophylactus & Oecumenius, quos à communi sensu latinorum retinuit præpositio ὑπὲρ. Si quis sequi velit latinos, dicere potest Apostolum abusum præpositione, quod non est infrequens ipsi.

OMnia autem facite sine murmurationibus, & hæsitationibus: vt sitis sine querela & simplices filij Dei, sine reprehẽsione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ cõtinentes ad gloriam meam in diem Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuũ laboraui.

OMnia autem facite sine murmurationibus &c.] Ista adhuc pertinent ad contẽtionem & inanem gloriam. Sensus est: Sic agite vestra, vt aliorum studia minimè reprehendatis. Quod sequitur [hæsi]tationibus] alij vertunt disceptationibus. Sẽsus est. absque hoc quòd misceatis vos

alienis

alienis rebus, disceptando num bonũ sit quod hic, aut quod ille agit [Vt sitis sine querela] hoc est tales de quibus nemo queri aut conquiri potest [& simplices] i. synceri, non est animi cãdidi in alijs singula reprehendere, vel vocare in dubiũ & disceptare nũ recte fiant [filij Dei] cordatè hoc dictũ est, Sustinetis inquit magnum titulum: appellamini filij Dei, videte vt titulum hunc tueamini. Quidã adiungunt istud illi quod præcedit, legentes in hunc modum: simplices Filij Dei, verùm malè, quod patet ex græco. Nam præcedens vocabulum est masculini generis apud græcos, filij verò neutri generis. Sine reprehẽsione] græcis vnica dictio est ἀμώμητα. i. irrephẽsibiles siue inculpabiles seu inculpati. In medio nationis prauæ & peruersæ &c) siue distortæ. Prauum dixit interpres eleganter pro tortuoso: Est periphrasis gentilium. [Inter quos] est relatio ad rem, Lucetis] alij malunt legere in imperãdi modo, lucete, vt moneat eos: græca vtrumque admittũt. Verbum vitæ] i. doctrinæ salutaris: (Continẽtes) græce est ἐπέχοντες, quæ dictio modo sustinere significat, quod placuit hic Erasmo, modo studio retinere aliquid ne eripiatur. Sit vobis studio res ista vt puram doctrinam euangelicam retineatis [Ad gloriã] græce est καύχημα nomen verbale significans gloriationẽ, nec est meam sed mihi. Diem Christi vocat diem iudicij. Sensus est: vt in die iudicij liceat mihi gloriari, quod nõ in vacuum cucurrerim, nec in vacuum laborauerim, vt gloriari possim quod tales pepererim discipulos.

SEd & si immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestræ, gaudeo & cõgratulor omnibus vobis. Idipsum autem & vos gaudete, et congratulamini mihi.

SEd & si immolor &c.) vel quin etiam si immolor. Pro obsequio græce est λειτουργία quæ est res altaris, vnde dilucidiùs vertit Erasmus, super immolatione & sacrificio fidei vestræ. Sensus est hic: sic mihi est curæ salus vestra, vt sim paratus mori pro ea: imo gaudebo, si contingat mori, me in tam egregio negotio: si Deus vult me esse victimam, vt immoler super fide vestra, præbeo me lubens. Vtitur hic Apostolus duplici metaphora, altera se siue mortem suam facit victimam. Altera victimam facit fidem Philippensium. Intransitiue enim accipiendũ est illud: super sacrificium & obsequium fidei vestræ. Quod interpres vertit cõgratulor, græcis vox composita est verbi precedentis, vnde Erasmus vertit, gaudeo & congaudeo, scio inquit vos gauisuros, si audieritis me mortuũ pro Christo, ego hic vobis congaudeo.

Idipsum autem & vos gaudete &c.] siue vt Erasmus vertit, congaudete mihi vel vna mecũ gaudete. Potest etiam legi modo indicandi, hoc modo: Id ipsum autem & vos gaudetis, atque istud magis arridet Erasmo. Græca vox ambigua est.

SPero autem in Domino Iesu, Timotheum me cito mittere ad vos, vt & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. Neminẽ enim habeo tam vnanimem, qui syncera affectione pro vobis solicitus sit.

SPero autem in Domino Iesu Thimotheum cito mittere &c] i. vt & erecto animo sim & non impeditus timore aliquo: quamdiu ignoro quo in statu res vestræ sint, habet me aliquis timor & solicitudo.

Neminem enim habeo &c,](enim)vocula rationem reddit, quare potissimùm statuerit Thimotheum mittere. Particulam(tam)addit interpres de suo: Ad verbum est in græco: neminem enim habeo æqualis animi, hoc est, pari mecum animo præditum. i. qui similiter curam ac solicitudinem vestri mecum habeat specialiter, qui pariter mecum vos amet[qui syncera affectione &c.]Pro duabus his dictionibus, græcis vnica est γνησίως. i. qui verè ac germanè siue ingenuè pro vobis solicitus est.

OMnes enim quæ sua sũt quærunt, non quæ sunt IESV CHRISTI. Experimentum autem eius cognoscitis, quia, sicut patri filius, mecum seruiuit in Euangelio. Hũc igitur spero me mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me sunt.

OMnes enim q̃ sua sunt, quærunt &c.] Istud hodie experimur nimis verum esse. Nam inter illos quoque qui probi vulgo habentur, multi quærunt suam requiem, meditantur quomodo facilem vitam ducant, non est studium ipsorum vt propagent Christum. Experimentum autem eius cognoscite] sumite aliquod documentum probitatis eius, hoc nempe: quòd, vt filius cum patre, mecum seruierit in Euangelio propagando, vt omnes scirent beneficium Christi tam pueri quã senes. Alij autem legunt indicãdi modo: Experimentũ eius scitis, quod magis probat Valla: græcus sermo ambiguus est. Hunc igitur spero me mittere seu missurum ad vos, mox vt videro quæ circa me sunt, id est, cùm videro, quo in statu sim, & quem habeant finem res meæ, & vincula mea.

COnfido autem in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos cito. Necessarium autem existimaui Epaphroditum fratrem & cooperatorem et commilitonem meum, vestrum autem Apostolum, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos, quoniam quidem omnes vos desiderabat: & mœstus erat, propterea quod audieratis illũ infirmatum. Nam & infirmatus est vsque ad mortẽ, sed Deus misertus est eius: non solùm autem eius, verumetiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem.

COnfido autem in Domino &c]i: Deo volente quòd & ipse venturus sum ad vos citò[Necessarium autem &c.)Epaphroditum fratrem vocat, quia Christianus. Vide Hieronymum cõtra Heluidiũ, [cooperatorem] quia in propagando Euangelio versabatur [Commilitonem] quia in rebus periculorũ plenis adiutor erat. Annotat Chrysostomus belli vocabulum esse. Porrò quia Philippenses per hunc miserant Paulo, quæ ipsi ad vitam necessaria erant, idcirco ipsum Apostolũ Philippensium & ministrum necessitatis appellat: Sic Oecumenius, qui Apostolũ simpliciter accipit pro legato. Vestrũ Apostolum]i. quẽ vos ad me legastis. Chry

ſoſtomus ipſum Apoſtolum dici putat ob id, quòd Philippenſes docuerat, & in fide inſtruxerat. Verùm ſiue hoc ſiue altero modo ſumatur, figurati nominis Apoſtolus eſt. Illud [mœſtus erat] Ambroſius vertit, impatienter ſolicitus erat, græcè eſt ἀδημονῶν, eſt hominis qui non poteſt conquieſcere præ ſolicitudine. Deſiderabat omnes vos anxius animi, propterea quod audieratis illum infirmatum] ſciebat ſe amari à vobis, adeóq; vos mœrore affici ob ſuam ęgritudinem, hoc inquit angebat ipſum, & proinde rumor qui de ipſo ad vos peruenit, vanus non eſt: Nam & infirmatus eſt vſque ad mortem]. i. non lõge abfuit à morte: Sed Deus miſertus eſt eius] hoc eſt noluit eũ iam mori. An ſit veri nominis miſericordia, an populariter iſtud à Paulo dictum ſit, id quęſtionem habet, quam tractat Chryſoſtomus ediſſerens hunc locum. Non ſolùm autem eius miſertus eſt, verumetiam & mei] ne reliquæ meæ triſtitiæ & iſta accederet.

FEſtinantiùs ergo miſi illum, vt viſo eo, iterũ gaudeatis, & ego ſine triſtitia ſim. Excipite itaque illum cũ omni gaudio in Domino, & eiuſmodi cum honore habetote, quoniam propter opus Chriſti, vſque ad mortem acceſsit, tradens animam ſuam, vt impleret id quod ex vobis deerat erga meum obſequium.

FEſtinantiùs ergo] Qui hodie vertunt vt Eraſmus, transferunt ſtudioſiùs. Verùm Chryſoſtomus intellexit vt noſter interpres, quod eſt inquit σπουδαιοτέρως. i. ſine mora, ſine cunctatione, cũ omni feſtinatione.

Vt viſo illo iterum gaudeatis & ego ſine triſtitia ſim) i. vt mœrorem hũc quẽ ex veſtra triſtitia concepi, deponam. Ambroſius vertit vt melior animo ſim, Græca vox perinde ſonat quaſi dicat, liberior ſim à dolore, ſiue minùs doleam: quam ediſſerens Chryſoſtomus ſic habet, nõ dixit vt ego dolore vacem, ſed vt magis dolore vacem, oſtendens quòd animus eius nunquam dolore vacet.

Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino) quidam referũt ad proximè pręcedens, vt ſenſus ſit: cum gaudio quale decet Chriſtianos. Alij pertinere volunt ad verbum excipite. Excipite illũ in Domino cum omni gaudio, ad quem modum legunt græci. Senſus tum eſt: Excipite illum vt decet Chriſtianos excipere ſanctos. In prępoſitione (in) hebraiſmus eſt: In Domino. i. ſecundum Dominum. Et eiuſmodi cum honore habetote] quamquã de vno Epaphrodito loquitur Apoſtolus, tamen illud, eiuſmodi, eſt pluralis numeri, quod ex græco manifeſtum eſt, & Eraſmus hoc ſignificare volens, vertit ad hunc modum. Et qui eiuſmodi ſunt, eos in pretio habete.

Quoniam propter opus Chriſti vſque ad mortem acceſsit] id eſt, eò acceſsit vt morti vicinus fuerit. Chryſoſtomus interpretatur de morte quæ imminebat à Nerone: Auſus eſt ſe exponere periculo mortis, accedens ad me vinctum. Alij accipiũt, nec improbabiliter, de morte quę imminebat ex morbo. Tam erat diligens circa Paulum, vt non haberet rationem infirmitatis ſuæ. Tradens animam ſuam) ad verbũ eſt, malè conſulens animæ ſuæ. i. negligens vitam ſuam. Anima pro vita hebraiſmus eſt. Vt impleret id quod ex vobis deerat] Senſus eſt: veſtrum erat me curare, in vinculis miniſtrare ea quæ neceſſaria erant. Vos longè abeſtis: quare vt vices veſtras obiret, vt quod in veſtro erga me obſequio diminutũ erat, impleret, ipſe mihi miniſtrauit, non habita ratione vitæ ſuæ.

CAPVT III.

E cætero fratres mei, gaudete in Domino. Eadem vobis scribere mihi quidẽ nõ pigrũ, vobis aũt necessariũ: videte canes, videte malos oparios, videte cõcisionẽ

DE cætero fratres mei gaudete &c.) In hoc capite aggreditur Apostolus prĩcipale argumentum, eam videlicet partẽ doctrinæ, quæ est de iustitia Christiana, in qua timebat periculum. Caput facile est intelligentibus epistolã ad Romanos, & eam quæ scripta est ad Gala. De cætero] i. quod superest [gaudete] hactenus tenuit vos solicitudo aliqua, fuistis mœrore affecti, tum propter Epaphroditum magistrum vestrum, tum ob vincula mea: Epaphroditus conualuit: quid mea vincula effecerint Romæ, significaui vobis, non amplius habetis tristitiæ causam, iubeo proinde vos gaudere, sed in Domino. i. quomodo decet Christianos.

Eadem vobis scribere mihi quidem non pigrũ) hoc est nõ me piget huius laboris vt sæpius eadem scribam. Quod sequitur (vobis autem necessarium) Erasmus vertit vobis autem tutum. Græce est ἀσφαλές. Sensus est: eadem vobis scribere, & de eisdem vos sæpius admonere, res est quæ imprimis valet ad firmandos vos, ad reddendos vos tutiores ne labamini. Nam hinc proprie dictum est ἀσφαλές. Sequitur iam repetita aliquoties admonitio apostoli (Videte canes) videte posuit ꝓ cauete. Canes appellat Iudaizãtes, hoc noĩe notãs impudẽtiã ipsorũ pariter & impbitatẽ: Videte istos Iudaizantes, hoĩes impudẽtes, hoĩes impbos, ingerũt se alienis negotijs, vẽdicãt se pro christianis & nõ solũ pro christianis, sed etiã pro Euangelistis & Apostolis, & nihil minus sunt: Videte malos operarios) corruptores istos Euangelij, miscentes Iudaismum cum Christianismo (videte concisionem] græci concisionem κατατομὴν circuncisionem περιτομὴν appellant. Est itaque in vocibus istis primo iucunda agnominatio, deinde Enallage speciei Vide inquit circuncisos istos: Hoc siquidem significat Apostolus, sed alieno vocabulo eos appellat, tali videlicet quod per se contemptum habet: quia concisio est rei, quæ sine delectu incisa est. Cõciditur inquit Chrysosto. quod inutiliter, temere, & pręter artem inciditur, quod discerpitur & plane distrahitur. Circũciditur vero, quod expolitur resectis supuacaueis. Quia igitur circũcisio istorũ illegitima erat, eã ꝑ cõtẽptũ cõcisionẽ appellat.

NOs enim sumus circũcisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamnr ĩ Christo Iesu, & nõ in carne fiduciã habentes, quanquã & ego habeam confidentiam in carne.

NOs enim sumus circũcisio &c] Si q̃ritur inquit circũcisio, illa apud nos inuenietur: nos enim sumus circũcisio. i. circũcisi. Quod aũt sequitur [qui] vĩ habet causalẽ, Sẽsus est: nos sum⁹ circũcisi, quia spiritu seruim⁹ Deo. Spiritũ opponit carni, queadmodũ frequẽter alias. Sẽsus est: quia spirituali cultu .i. fide, spe, & charitate seruimus Deo. Seruimus græcè participiũ est à verbo λατρεύω de quo dictũ est aliàs. D. Aug. sermõe. 15. de verbis Apostoli edisserẽs hũc locũ, ad hũc modũ legit: nos sum⁹ circũcisio q̃ spiritui Dei seruim⁹ Sed addit scio plerosq; codices habere spiritu Deo seruim⁹. Verũ plures gręci quãtũ obseruare potui, hoc (inquit) habẽt: Qui spiritui Dei seruimus. Amb. lib. 2. de Spiritu sancto c. 6. nullo modo patitur nostrã lectionẽ, sed vult nos sequi græcos codices. quos dicit ad hũc modum habere, qui spiritui Deo seruimus, quæ lectio diuersa est ab vtraque quam proponit August. Quod attinet ad Ambrosium, sciendum græcos codices vt ab ipso citãtur, nihil ꝓ

ipso facere. Nam modum quem nos per ablatiuum, græci per datiuum efferūt, vt qui careant ablatiuo, πνεύματι hoc loco datiuum esse modi, hinc colligere licet, quòd Apostolus mox ei opponat carnē, sed & vis causalis nulla pene erit, si græcā vocem cum Ambrosio vertamus latine per datiuum. Certe græcanica scholia πνεύματι accipiūt vt sit datiu⁹ modi. Interpretantur enim. Qui spiritualiter seruimus Deo, qui spiritualiter circuncidimur. Apertiùs autem Theophylactus πνεύματι inquit, hoc est, qui mēte tota & animo seruimus Deo. Intelligit ergo ipse spiritum humanum non spiritū sanctū, Chrys. πνεύματι interpretatur πνευματικῶς. i. spiritualiter. Ex quorū interpretatione pręter hoc quod discimus vocabulum spiritus accipiendum vt modum significet, colligimus præterea ipsos legisse nō Dei, sed Deo vt mirū sit Augu dicere græcos codices fere in genitiuo habere Dei. Cęterū ꝙ Am ait latinos codices falsos esse: verisimile est hoc ab ipso dictū, quia volebat hic sumere argumētū ꝓ adstruēda diuinitate Spiritussancti: cū enim linguæ græcæ peritus fuerit ignorare nō potuit græcum sermonē esse ambiguum.

Et gloriamur in Christo Iesu) non in Moyse. hūc enim opponit Christo. Iudaizantes non dubitabāt quin Iesus esset Messias. verū non intelligebant eius beneficium, quod eius solius esset saluare, vnde volebant iustificari partim in lege siue per Moysen.

Et non in carne) i. carnali cultu: sic Chry. Species quæ mox subijciūtur, optime explicant, quid sit caro: vna species est, esse circumcisum: vna item esse Israelitē &c.

Quamquam & ego confidentiā] i. gloriationem habeā. i. habere possum. Est modus potentialis, nō deest inquit mihi vnde glorier secundum carnē, modo velim.

SI quis alius videtur confidere in carne, ego magis, circuncisus octauo die, ex genere Israel de tribu Bēiamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, secundū æmulationē persequens Ecclesiā Dei, secūdū iustitiā q̄ in lege est, cōuersatus sine q̄rela.

SI quis alius videtur confidere siue gloriari in carne] istud dicit propter Iudaizantes ne putent ipsum circuncisionem & cætera Iudęorum eleuare siue attenuare, tanquam qui careat generositate ipsorum. Non inquit illa condemno quę nō habeo: nam si quis gloriari potest in carne, ego maxime, vt qui circūcisus sim octauo die Ad verbum est in græco circūcisio octauæ diei. Apud Amb. & Aug. verisimile est, locum hunc deprauatū esse per indulgentiam scriptorum: siquidē pro nominatiuo apud hūc ablatiuus est: apud illum accusatiuus. Porro se circumcisionē vocat, vt sępe alias gentes præputiū: quæ sit figura dictum est in præcedētibus. Addit octauę diei vt significet se nō proselytū. sed naturalē Iudęū. neque solū ait proselytus nō sum, sed neque ex ꝓselitis natus: parentes habeo auos & proauos Iudęos. hoc significat cū dicit [ex genere Israel] nominatiuus est nō genitiu⁹. Quēadmodum enim se prius vocauit circūcisionem pro Iudæo: ita hic se nominat Israel pro Israelita: sum inquit non adoptione sed ex genere. Porro ne quis putet eum Israelem genere ex decem tribubus esse, addit (de tribu Beniamini] sum inquit ex probatissima tribu, quę nūquā recessit à cultu veri Dei, quæ tempore separationis, coniunxit se tribui Iuda.

Hebræus ex hebræis &c.] hebræi vocabulum antiquius est quam Iudæi: Significat itaqne multam generis sui nobilitatē, significat ꝓgeniē suā altissime repetendo ortā ex Abrahā vel ex Hebar. Quæ hacten⁹ cōmemorauit ἀπροαίρετα sūt, hoc est, im̄ppria, & nō aī sui. Nā ꝙ circūcisus erat, suū nō erat itē quod Israel ex genere itē quod ex trib Bēiamī & Hebræ⁹ ex Hebręis: q̄ iā suijcit aī sūt, vbi ē gloria potior

Secundum legem, inquit, Pharisæus) legē dicit legis tractationē. Quemadmodū hodie omnes tractant Euangelium, & Lutherani & catholici, sed aliter hi, aliter illi: ita tempore Pauli omnes tractabant legem, verùm diuersa erat ratio tractandi, aliter tractabant Pharisæi, aliter Saducæi, aliter ꝗ Essæi. Dicit itàque Apostolus, in tractanda lege Pharisæus sum. i. sequor hîc Pharisæos, non Saducæos, non Herodianos.

Ex hoc loco discimus nomen Pharisęi vocabulum esse honesti ordinis: nisi enī ordo siue res ipsa honesta fuisset, nunquā istud dixisset Apostolus. Idem discimus ex. 26: Act. vbi inter sectas Iudæorum hęc optima commemoratur. Secundum certissimam sectā inquit, nostræ religionis, hoc est secundum exquisitissimam hęresim (ea enim voce vtitur Paulus) vixi Pharisæus. Qui locus præter hunc quem annotauimus, exponentes secūdum legem, i. secundum tractatum & intellectum legis, requirit alium commentarium, hunc nimirum. Vixi secundum politiam & vitam talem, qualem exigit secta Pharisæorum. Quæ & quot fuerint sectæ apud Iudæos, & quid vnaquæque proprij habuerit, tradit Epiphanius lib. 1. contra hæreses. Porrò quia poterat quis Pharisæus esse, & non admodum zelotes, idcirco addit Apostolus. Secundum ęmulationem] i. studium & zelum [persequens Ecclesiā, Secundum iustitiam quæ in lege est &c.) Istud excedit omnia hactenus commemorata, & est maxima laus, Nemo inquit mihi obijcere potest, quòd in vlla parte prætermiserim legem, præstiti totam legem quantum præstari potest sine spiritu. Vtile hic fuerit obseruare dictionem Pauli: Imprimis, quàm apertè emolliat tædium repetitæ admonitionis, dum ait: Eadem vobis scribere &c: Deinde quanta vehementia notet Iudaizantes inquiens: Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem. Singulis horum nominum græcè præfigitur articulus, qui multùm facit ad emphasim: videte Iudaizantes istos: nihil aliud curant quàm auferre pelliculam illam carnis, non cogitant de spiritu. Hæc non circumcisio sed concisio est. Nos enim sumus circumcisio &c. Præter Paranomasiam quæ insignis est, multùm ornatus & vehementiæ adfert orationi Enallage illa speciei: Quemadmodum multo vehemētius est, si quempiā vocem scelus, quàm si simpliciter ipsum scelestum appellem. Rectiùs intelligitur locus iste, dum confertur cum illo, qui est in. 2. cap. epistolæ ad Rom. Non quæ in manifesto in carne est circumcisio, sed &c. Ad vehementiam quoque facit verbum (videte) ad singula repetitū. Ad hunc modum siquis velit totum hoc caput expendere, videbit stilum Apostoli, vbi non argumentatur, non solum facilem esse seu commodum, verumetiam imprimis elegātem. Pergit Apostolus.

SEd quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei, propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, vt Christum lucrifaciam, vt & inueniar in illo non habens meam iustitiam quæ ex lege est, sed illam quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia ex fide ad cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis eius, & societatem passionum illius, configuratus morti eius, si

quo modo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.

SEd quæ mihi fuerunt lucra] siue quæ mihi erant lucra, hæc arbitratus sum esse dãnum, non absolute sed collatione ad Christum. Propter] hoc loco seruit cõparationi. Sensus est: dum ego vitã quã in Iudaismo egi confero ad Christum, rursus dum cognitionem quam hausi sub Gamaliele, comparo cum doctrina Euangelij. plane pro damnis duco: tãta est cognitionis, quam Euangelia tradunt, excellentia, tanta est præstantia vitæ, quæ agitur in Christianismo [Veruntamen existimo &c.] illud, veruntamen, corrigentis est. vnde alij vertũt quin etiã vel imo: Corrigit & simul amplificat. Parum est inquit, quod vitam quã in Iudaismo egi, damnum esse ducam, dicam plus. Omnia omnino, & opes, & philosophiã, ac prorsus quasuis res damnũ esse abitror propter eminentem scientiam. Video inquit doctrinam Christi, video intellectũ quẽ ostendunt Euangelia siue cognitionem tam esse excellentem, vt præ illa omnia contemnam: diligenter obseruandum est quod supra annotauimus, & hic admonent Ambrosius, Augustinus, Chrysostomus & grecanica scholia: hæc nimirum accipienda per comparationem & non absolute, quia inter cætera, quæ pro damnis ducit, etiam legẽ annumerat siue iustitiam legis, de qua si absolute queratur, fateri oportet quod bona sit, & sicut ipsa lex bona, ita sub pedagogia legis viuere, & inter cancellos eius contineri, bonum erat & vtile.

Propter eminentem sciẽtiam &c.) Alij vertunt propter excellentiam cognitionis, ad quem modum habent greci, atque ita dictum est quemadmodum latini dicunt: magnitudinem negotiorum pro magnis negotijs. Interpres noster putauit hebraismum esse, atque hac de causa mutauit phrasin: Illud [Domini mei) mirabilem affectum habet: Est pathos. Propter quem omnia detrimenrum feci] siue, vt alij vertunt, propter quem omniũ iacturam feci. Recte ex Paulo quærunt græcanica scholia: Quomodò cum ea abijcis quæ dicis esse damnum, ais, iacturam feci? hoc enim est potiùs lucrum facere, nempe à damno liberari. Ex hoc ergo discimus, quod non simpliciter hæc damnũ esse dicebat, sed comparatione meliorũ. Nam quemadmodum qui argentum habet, si aurum nactus fuerit, & vtraque cõtinere non potuerit, damnum arbitratur retinere argentum: Ideoque relicto argento, accepit aurum, ita & hic Paulus.

Et arbitror vt stercora) & hoc per comparationẽ accipiendum est, estque hyperbole. Tanti inquit est mihi gratia Christi & doctrina Euangelij, vt de cæteris etiam de Iudaismo pene contemptim loquar, duco ea omnia pro stercoribus. [vt Christum lucrifaciã vt & inueniar in illo &c.] Eadem mirabiliter inculcat, quod facit non sine causa: ac si dicat. Non dico ista inconstans, sed semel de his persuasus sum. Inueniar] Hebraismus est pro existere, vt sim inquit in illo non habens iustitiam meam. i. secundum Chrysostm. quæsitam laboribus meis & sudoribus, siue, vt Aug. ait comparatam proprijs viribus absque spiritu fidei. Et explicãs magis quam dicat suam iustitiam, quæ ex lege est inquit, hoc est, iustitiam legalẽ, siue quæ acquiritur obseruando legem.

Sed quæ ex fide est Christi] i. quæ contingit per fidem Christi, hoc est quæ gratis datur credentibus in Christum. Fides Christi est, qua creditur in Christũ. Quæ ex Deo est iustitia &c.) i. inueniar habẽs iustitiam quæ diuina est non humana, quæ à Deo, inquit Augustinus, donatur [in fide] i: per fidem. Idem inculcat. Ista res inquit constat fide, non obseruandis legalibus. Nomen iustitiæ etiam Euãgelicæ duplex est. De altera potissimum loquitur hic Apostolus, nẽpe qua ex impio efficitur quis iustus, quãquam nõnulli inter-

li interpretes etiam de iustitia vitæ Apostolum interpretentur, hoc est, qua is qui est iustus, auctior fit in iustitia.

Ad cognoscendum illum) miscet vitā doctrinæ: Siquidem de his duabus rebus solicitus est. In hoc sum inquit, non vt ceremonias præstem, aut obseruatione legalium acquiram iustitiam, sed vt cognoscam qualis persona sit Messias, vt cognoscam præterea virtutem resurrectionis eius. i. potentiam, nō qua ipse excitatus est à morte, sed qua nos ab ipso excitamur. Paulus fuit Pharisæus: Pharisæi autem semper in ore habebant resurrectionem. Verùm in schola Gamalielis non didicerat resurrectionem Christi causam esse nostræ resurrectionis. Non loquitur autem Apostolus nisi de resurrectione iustorum, quod ex consequentibus clarū euadit. Ait quidam, qui non frequenter cum animo suo cogitant, quàm magnum sit tum resurgere, illi valde sunt incogitantes.

Et societatem passionis illius) hoc est quid valeat societas passionum Christi, quantum pondus meritorum habeat, si quis afflictionem subeat propter Christū si quis tales sustineat passiones pro Ecclesia, quales ille sustinuit.

Configurati morti eius] græcè est συμμορφούμενος participiū passiuū præsentis tēporis, quo nos caremus. Dū conformis inquit efficior morti eius, dū fingor ad imaginē eius: quod video accidisse in morte Christi, hoc ego transfero in me: non do me delitijs, sed talem vitam ago, vt sit in multis morti Christi simillima, quæ sanè acerbissima fuit.

Si quo modo occurram ad resurrectionem &c) Hinc patet, quòd non loquitur nisi de resurrectione iustorum. Diligenter autem aduertendum est, quòd Apostolus post tot labores, post tot incommoda pro Christo perpessa, dicat: si quomodo) Si, hærentis animo est, quo modo est extenuātis: Subeo inquit hæc omnia, si qua ratione pertingam, si quo pacto cō sequar gloriosam resurrectionem. Si Paulus post omnia hæc de sua resurrectione securus non fuit, quanto minùs nos securi esse possimus & certi.

Notandus est iste locus contra Caluinū. Adducit Chrysostomus duo similia loca. Alteram ex epistola ad Rom. Qui stat, videat ne cadat. Alterum ex priore ad Cor. Metuo, ne cùm alijs prędicauero, ipse reprobus efficiar. Hinc quoque discimus glossam illam verisimilem non esse, quæ habet, quod Apostolo reuelata fuerit sua salus. Ex pręsenti hoc loco discere nos vult Chrysostomus, quòd gloriosa resurrectio seu vita æterna contingit ex laboribus & non sola fide, Glossa cuius iā meminimus, tradi ferè solet super caput. 8. Epistolæ ad Romanos, vbi dicitur: Certus sum enim quia neque mors &c.

NOn quod iā acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si quo modo cōprehendam, in quo & comprehensus sum à CHRISTO IESV. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.

NOn quòd iam acceperim &c.] putat Lyra istud dictum propter præcedentia, vt sit excusantis: Quæ dixi in præcedentibus, dixi nō quòd putem me cōprehendisse &c. Verùm cùm Apostolus huius rei in pręcedentibus nullam dederit significationem, sed contrarium potiùs significauit, non est probabile quod dicit Lyra. Quare Ambrosius & Chrysostomus interpretantur istud dictum à Paulo propter Philippenses, qui sibi placebant: non autem propter suum sermonem. Græcanica tamen scholia sentiunt cum Lyrano, & quod hic tacet, ipsa exponunt.

Aiunt enim Apostolum, cum istud diceret, re-

ret, respexisse ad id: Configuratus morti eius, quod magnum verbum est, & videri posset illo significare voluisse se perfectum. Illud (accipere) vocabulum est stadiorum. & totus iste sermo nō aliud est, quàm vna metaphora sumpta ab ijs qui currunt in stadio. Sensus est (secundum Ambrosium) quamquam magna æstimetis de me, nolo tamen hoc vobis de me persuadeatis, quòd iam accepi, supple summum, quod est in vita, & summum quod est in cognitione. Aliter Augustinus sermone. 15. de verbis Apostoli. Verū consequētia sermonis magis exigit quod habet Ambrosius, Nō accepi inquit summum doctrinæ neque vitæ, quare ne placeatis vobis Philippenses qui discipuli estis, multa adhuc vobis desunt ad pfectionē iustitię, itē ad perfectionē cognitionis. Quod sequitur: Aut iam perfectus sum &c.] exponit precedens. Non sum pfectus, neq; vita, neq; cognitiōe [Sequor aūt] Erasmus vertit sector aūt, Græcè est διώκω quod interpres mox transfert persequor, est vocabulum stadiorum, cuius vim & emphasin explicat Chrysostomus. Nondum inquit attigi metam, adhuc curro, imo non curro sed persequor, quod vehementius multo est: Qui enim persequitur, nihil aliud intuetur, nihil aliud cogitat, quàm assequi id quod persequitur, neminem respicit, quosuis impedientes magno impetu abigit, mentem & oculum, & robur, & animum & corpus in vnū cōtrahit, solā mentē spectat. Loco eius (si quo modo) Græce est si & apprehēdam. Quod sequitur [in quo] græce est ἐφ᾽ ᾧ de qua particula dictum est in epistola ad Ro. cap. 6. in expositione illius: In quo omnes peccauerunt: Hoc loco accipit Chrysostomus, vt sit relationis aut causalis, & idē valeat quod quādoquidē, siue, eò quòd, vt sensus sit: Cū versarer in errore, cùm fugerem Christum, ipse fugientem me insecutus est & magno studio insecutus est, & apprehendit: vt iam in aliquo ei vicem reddam, vt in aliquo ei respondeā, & nō sim ingratus, presto hanc diligentiam, propterea tam gnauiter curro vt comprehendam. Secundum Chrysostomum ergo ἐφ᾽ ᾧ ostendit sectationem istam esse rem debitam. Queadmodum autem Paulum, quum esset in æstu persecutionis, comprehendit ita & hodie multos apprehēdit Christus, & velut iniecta manu, ad se trahit, atque agnoscere debent Dei beneficium, & reddere vicem Christo, hoc est totis viribus inniti ipsos oportet, vt rursus apprehendant Christum, quod fit imitatione vitæ & virtutū ipsius. Cum Chrysostomo sentit Theophylactus. Græcanica scholia exponunt sicut latini. In quo. i. ad quod & comprehensus sum, vt sensus sit: Curro & quidē non pigrè, si quo modo apprehēdam vt talis efficiar, qualis vt fierem, electus sum .i. pertingam ad perfectionem: Addunt interim grecanica scholia. Potest etiam intelligi ἐφ᾽ ᾧ vt valeat quandoquidem: Sector si apprehendam, quandoquidem apprehensus sum.

Fratres, ego me non arbitror apprehēdisse]. Dicit istud Apost. vt Philippensium spiritum cohibeat sub sua persona: Ait Ambrosius, ad modestiam eos instituit, video quosdam esse inter vos, qui sibi placent, qui nimis securi sunt, ego sanè quamuis Apostolus sum, multa mihi deesse video ad perfectionem iustitię, vt nequaquā mihi placere possim, ac securus esse de illa resurrectione. Si Paulus, qui tantus erat, dicit, ego arbitror me nō apprehendisse i. peruenisse ad perfectionē, quid nos dicemus? Nam quantum interest inter gnauiter currentē, & eū qui supinè iacendo torpescit, tantum interest & inter Paulum & nos.

VNum autem, quæ quidem retrò sunt, obliuiscens: ad ea vero quæ sunt priora, extendens meipsum, ad destinatum persequor,

ad brauium supernæ vocationis Dei in CHRISTO IESV.

VNum autem &c.] græcanica scholia annotant ellipsim esse: Per defectum inquiunt accipiendum est: veluti maiores nostri acceperunt, vt subaudiatur, ago aut curro, vnum ago, in vno totus sum, & quid hoc sit, explicat Apostolus dum addit.

Quæ quidem retrò sunt &c.] siue quæ à tergo sunt [obliuiscens] Chrysostomus istud interpretatur de benefactis, Nihil inquit ita rectè facta euacuat & intentũ abigit, atque memoria bonorum, quę nos operati sumus: nam duo mala parit, & segniores facit, & in arrogantiam extollit. Obliuiscenda ergo recte facta & à tergo relinquenda sunt: nam ita demum diligẽtes & seduli reddimur: etenim & qui currit, non reputet quantum spatij confecerit, sed quantum adhuc desit. Ad eundẽ modum interpretatur Ambrosius. Alij referunt etiam ad peccata antè acta, sed germanus cõmentarius est Chrysostomi. Quod sequitur: Ad ea q̃ priora sunt extendẽs &c. Eras. vertit, ad ea q̃ à frõte sũt enitẽs. Verũ illud enitens, nõ implet significatum græcæ vocis, quæ mirabilem emphasim habet. Est enim ἐπεκτεινόμενος. Epectinomenos autem is est qui pedibus etiam non currentibus iam corpore prominet ad scopum, & pedes fere ante vertit inclinatione reliqui corporis, hoc est, qui vt amplius quid vltra cursum efficiat, etiam manus & reliqua membra protendit, quo apprehendat etiam antequam appropinquauit. Sic sanè explicant vocabulum Pauli scho. græ. & Chrysost. Quare Musculus huius interpres non debuit sequi hic versionẽ Erasmi, sed nostri interpretis q hic superauit Erasmũ. Ad destinatũ), i. ad metam, ad signum siue ad scopum perfectionis præfixum. Notat Hieronymus græcam vocem significantiorẽ esse. Est enim σκοπὸς, ea autem vox significat proprie signum præfixum sagittantibus. Vocabulum quod sequitur brauiũ βραβεῖον proprie stadiorum est. Nomen [Dei] non substantiæ sed personæ vocabulũ est hoc loco, intelligitur enim Deus pater.

Addit [supernæ vocationis) quia non hic vbi certamen est, Deus palmam tribuit, sed in splendido loco nimirum in supernis, quod & in popularibus istis certaminibus fieri videmus. Nam quos maxime honorant. siue athletas siue aurigas non in stadio infra coronant, sed ad superiora vocatos, Rex illic coronat. Græce diuersæ hic sunt præpositiones, priori loco est κατὰ, posteriori vero ἐπὶ quarũ proprietatem magis expresꝭit Erasmus, cuius versio sic habet: Iuxta præfixum scopum insequor ad palmam supernę vocationis Dei. Quod additur (in Christo Iesu] refert Chrysostomus ad verbũ persequor non meis viribus fretus, sed gratia Christi, illa me hic fortem facit, sine illius auxilio nequaquam possem tam grauiter currere, nec tantum spatij transire. Accipit itaque Chrysostomus prępositionem in, vt hoc valeat quod per.

QVicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelabit. Veruntamen ad quod peruenimus, vt idem sapiamus, in eadem permaneamus regula.

QVicũq; ergo pfecti sumus &c.) Ante negauit se pfectũ, hic dicit se pfectũ. Verũ illud (vt iquit Aug) accipiẽdũ est de perfectione patriæ, hoc vero de perfectione viæ. Qui commentarius alijs nõ placet: quare vtrũq; interpretãtur de pfectione viæ, quod est probabilius: Ante negabat se perfectum, quia videbat sibi multa deesse.

deesse, quia nec audebat securus esse de perfectione illa, quę ducit ad Christum: Hic dicit se perfectum ad comparationẽ eorum, qui in rebus Dei remissius agunt. Sic Ambrosius: Quicunque perfecti sumus. i. qui plus præstamus quam vulgo pręstetur, Hoc sentiamus.] Omnino verisimile est istud dictum habere ironiã aliquam: nam dictum est propter eos, qui erant vane gloriosi. Sũt quidam inter vos qui sibi nimis placent, qui putant se perfectos esse quicunque tales sunt, hoc sentiant. Chrysostomus (hoc sentiamus) refert ad illud quod longa illa metaphora expressit Apostolus: Hoc sentiamus quod tota metaphora iam egi, quod nimirum ea quæ à tergo sunt relinquere oportet, & eniti ad ea quæ à fronte sunt: hoc sentiamus, quod non sumus perfecti, quod necdum assecuti sumus summum in sanctitate & religione, quod quamdiu in corpore hoc agimus, proficere liceat in iustitia. Alij, hoc sentiamus, exponũt de ceremonijs legis abrogatis. Similiter interpretãtur quod sequitur [Si quid aliter sapitis] i. de ceremonijs aut iustitia quæ ex lege est &c. Verùm, verisimile non est huc respexisse Apostolum. Sẽsus germanus iste videtur: Si quid aliter sapitis s. de ea re de qua iam egi. i. si putetis vos apprehendisse, & nihil vobis deesse ad perfectionem virtutis.

Et hoc vobis Deus reuelabit] i: persuadebit, quod non recte hic de vobis sentiatis. Illud, &, referendum est ad dotes & Charismata, Deus multa dedit vobis, etiam hoc addit, vt faciat vos humiles. In, reuelabit, catacresis est, significat non tã docere quam persuadere. Inducet inquit vos ad modestiam, docebit paulatim humilitatem: Sic Chrysostomus, Non de dogmatibus inquit, sed de perfectione vitæ sermo est. Augușt. tamen fere refert ad dogmata, Nam scribit & accommodat ijs, qui errant sed citra hæresin. Nonnulla exemplaria legunt reuelauit in præterito, sed legendũ esse reuelabit manifestũ est ex græcis, & Augustinus sermone 15. de verbis Apostoli apertè habet reuelabit. Item de prædest. sanctorum capite. 1. Ex quibus locis restituendus est Augustinus lib. 2. contra Cresconium grammaticum cap. 31. Rursus epist. 48. de corrigendis hæreticis, vbi textus eius habet reuelauit in præterito, cum circumstantiæ plane exigant in futuro.

Veruntamẽ ad quod peruenimus &c.] eclipsis est: deest enim retineamus. Interim ad quod peruenimus, hoc studeamus retinere, & explicans quid illud sit, addit [vt idem sapiamus, vt in eadem regula permaneamus. Siquidem, vt, expletiuè capitur, Erasmus ad hunc modum vertit: Attamen quod assecuti sumus, eadem pcedamus regula, vt idem sapiamus. Verũtamẽ Chrysostomus intellexit vt noster interpres, vt sit ellipsis. Gręce sapiamus & permaneamus infinitiui sunt. Veruntamen ad quod peruenimus, s. retineamus, & quid hoc est? est idem sapere, est eadẽ regula incedere. Videre hic oportet, an solicitus sit de vita an de doctrina. Theo. primo interpretatur vt pertineat ad vitã deinde etiam refert ad doctrinam. Contra faciunt græcanica scholia, quæ primo interpretantur de doctrina, deinde de vita, Et verisimile est de dogmatibus istud dicere Apostolum, vt sensus sit: Contineamus nos intra eandem regulam fidei, non sint in nobis scismata, nemo sibi fingat noua dogmata. Quod hîc vertit interpres permanere in regula, cap. vltimo epistolæ ad Galatas, vertit sequi regulam. Gręce est στοιχεῖν, qua voce etiã vtitur in fine capitis quinti eiusdem epistolæ, vbi interpres vertit ambulare: Si spiritu viuimus, spiritu & ambulemus, vbi & significatum vocis explicatum est. Miles cogitur incedere & stare ordine suo, hoc Paulus vocat στοιχεῖν.

IMitatores mei estote fratres, & obseruate eos qui ita ambulant sicut habetis for

mam nos. Multi enim ambu-lant, quos ſæpe dicebam vobis (nunc autem & flens dico) inimicos crucis Chriſti, quo-rum finis interitus: quorum Deus, ve[n]ter eſt: & gloria in confuſione ipſorum, qui ter-rena ſapiunt.

IMitatores mei eſtote &c.] Secundum Chryſoſtomum agit de vita & non de doctrina. Ambroſius de vtraque re putat Apoſtolum ſolicitum eſſe, & ſic interpretatur, vt imprimis referat ad doctrinam: Pro Chryſ. facit verbũ ambulandi, quod perpetuò apud Paulum ad vitam pertinet: Pro eo quòd interpres tranſtulit imitatores, græci legunt coimitatores mei eſtote. hoc eſt, imitemini me vnà cũ cæteris, qui me imitantur. Et obſeruate eos] nimirum ad imitationem: Sumitur enim in bonam partem: aliter ſumitur cap. vltimo Epiſtolę ad Rom. In eo quod ſequitur [Sicut habetis &c.] variant exẽplaria. Nonnulla legunt: ſicut habetis formam nos: Nonnulla, ſicut habetis formam noſtram. Græca cõſtanter habent: nos. Noſtis inquit inceſſus mei modũ. i. vitæ conuerſationẽ: quos ergo videritis inſequi veſtigia mea, quos videritis vita ſua exprimere typum conuerſationis meę: illos obſeruate, illos imitemini.

Multi enim ambulant] i. vitam exigũt. Secundum græcanica ſcholia, non abſoluit Apoſtolus quod cœperat. Multi enim ambulant, ſubaudiunt aliter quàm ego, nimirum in otio & quiete, in luxu, quos & inimicos crucis vocat: quia nimirum abijciunt id ad quod vocat crux Chriſti, quæ vocat nos ad labores, ad auſteritatẽ vitæ, non ad otium, non ad delitias & cõmeſſationes [quorũ finis interitus]. i. qui ad extremum perdentur [Quorum Deus venter eſt] Argutè & vehementer dictum eſt: Senſus eſt, vnicum ſtudium eſt, vt faciant ventri ſatis: ſiquidem id cuique Deus eſt, quod præ cæteris colit: cui præ cęteris ſtudia ſua impẽdit. Ad Rom. cap. vlt. alijs verbis iſtud dixit, his nimirum, Qui ventri ſuo ſeruiunt.

Et gloria in confuſione eorum &c.) Interpres Auguſtini vertit iſtud hoc modo Et gloria impudentiæ ipſorum, & interpretatur Auguſtinus ſermone. 15. de verbis Apoſtoli, vt pertineat ad circumciſionem, quam maximè iactabant Iudæi. Celebrabatur autem illa in ea parte corporis, in qua eſt libidinis ſeminarium, cuius nos maximè pudet. Ad eundem modum interpretatur Ambroſius. Verùm græci commentarij hunc reijciunt. De circumciſione, ait Chryſoſtomus, iſtud quidam intelligunt: ego verò non hoc dico, ſed id eſt quod dicit Apoſtolus, quorum ipſos pudere oportebat, in illis etiam gloriantur, hoc eſt, gloriantur in peccatis & rebus turpibus: Idem commentarius eſt apud Theophylactum & Oecumenium.

Qui terrena ſapiunt &c.] verbum græcum quod interpres vertit ſapere, modò pertinet ad affectũ, modò ad intellectũ, Græci hoc loco interpretantur vt ſit affectus hoc ſenſu: qui terreſtria curant, hoc eſt, qui ſtudent coniungere domum domui, agrum agro, & dilatare ſemper poſſeſſiones ſuas.

NOſtra autem conuerſatio in cœlis eſt, vnde etiam ſaluatorẽ expectamus Dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ, qui reformabit corpus humilitatis noſtræ, cõfiguratum corpori claritatis ſuæ, ſecũdũ operationem virtutis ſuæ, qua etiam poſſit ſubijcere ſibi oĩa.

Noſtra

Nostra autem conuersatio &c.) Particula aduersatiua est. Illorum inquit affectus terræ affixi sunt: porrò nos mente & affectu in cœlo versamur, quia in cœlo sunt nobis omnia. Vnde etiam Saluatorem exspectamus &c.] sermo hic amphibologiam habet, dilucidius græcè est. Ex quo .s. cœlo etiam Saluatorem exspectamus. Apostolus in omnibus epistolis suis & concionibus libenter inijcit mentionem resurrectionis & aduentus Domini, & sanè nihil animum hominis ita fulcit, & in bono roborat atque resurrectio, dũ serio cogitatur: quare cogitatiõib' huiusmodi nos frequẽter exerceamus oportet, vt suscitemus in nobis flammã fidei, qua cõcepta, omnia facilè quãtumuis dura superabimus.

Qui reformabit] græcè est transformabit siue transfigurabit, In quo verbo ait Chrysostomus catacresin esse, quod dicit propter hæreticos, qui putabant nos resurrecturos in tali globo qualis est solis. Corpus humilitatis dixit phrasi Hæbraica pro corpore humili: Corpus inquit humile, hoc est, abiectum, quod mille modis iam atteritur, quod varijs miserijs & multiplici corruptioni obnoxiũ est, hoc corpus ipse transfigurabit siue immutabit, vt sit conforme corpori suo claro: Rursus Hebraismus est, in corpore claritatis. Porrò quia magnũ est quod ait, corpus hoc nostrum vile, futurum conforme glorioso corpori Christi ne quis diffidat, rationem adducit. Secundum operationem inquit virtutis suæ &c.] ipse inquit omnia omnino potest subijcere sibi ergo & mortẽ, ergo & corruptionẽ: quod iubet de cœlo & terra, hoc fit: ergo & quod iubebit de corporibus nostris, fiet: ostendit maiora potentiæ suæ opera, vt & istud credas. Ad hunc modum interpretatur Chrysost. Theop. & Oecum. vt nimirum habeat vim argumenti, & sit ratio persuadens resurrectionem.

CAPVT IIII.

Taq; fratres mei charißimi & desideratißimi, gaudium meum & corona mea, sic state in Domino charißimi. Euodiam rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino.

Itaque fratres mei charissimi] Durat adhuc adhortatio. Charissimi mei & desideratissimi: græcè est dilecti & desiderati. (Gaudium meum & corona mea) adhortationi miscet laudem, vt faciliùs persuadeat. Porrò ipsos gaudium suum vocat, quia in fide semel accepta inmoti perstabant. Coronam verò appellat, quia ob labores in prędicatiõe Philippensium causa susceptos, in die iudicij sperabat reddendam sibi coronam (Sic state in domino charissimi) .i. state in fide hac, seu potiùs in hac spe gloriosæ resurrectionis. Si quidem præcessit, Vnde etiam saluatorem expectamus &c. Euodiam rogo, & Syntichen rogo (Sic enim gręcè est, quæ eiusdem verbi anadiplosis multùm facit ad vehementiam affectus significandam.

Ex consequentibus satis cõstat, fœminas istas non vulgares fuisse, sed habuisse aliquid publici muneris: quale autem id fuerit, incertum est. Has obsecrat Paulus, vt idem sentiant. i. vt concordes sint, An hortetur ad concordiam animorum, an ad concordiam dogmatum, id quæstionem habet. Interpretes ferè exponunt de concordia vitæ, & non doctrinæ.

Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecum laborauerunt in Euangelio cum Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ

Etiam rogo & te germane compar) Illud, etiam, non dictio copulatiua sed affirmatiua est. Græce illa est, quæ est apud Terentium in Andria: Faciũt ne intelligendo vt nihil intelligant. Verti poterat: sane rogo & te germane cõpar, vel etiã atque etiã rogo &c. Est enĩ hoc loco vocula vehemẽtis affect⁹. Græca vox quã interp̃s cõpar, vertit, si ad verbũ eã interp̃teris, sonat: qui idẽ ducis iugũ. Est vocabulũ valde propinquũ rei matrimonij. Vnde & græcorum nonnulli locum istũ de vxore Pauli interpretati sunt, vt illã hic exhortetur: Quam sententiam cuperet Erasmus veram esse, siquidem in eam totus propendet: quare & vertit, Sane rogo & te germana compar. Verùm palam obsistit Chrysostomus inquiens: quidam dicunt eum hic obsecrare vxorem suam, sed non ita est, non tamen vllam adfert rationem Chrysostomus. Theophylactus ꝓ sua sententia duas adfert: Altera est, nusquã inquit legimus Paulum habuisse vxorem: Altera est, si de vxore sensisset, hoc modò dixisset, rogo & te germana compar. Quæ posterior ratio quantum ponderis habeat, expẽdant studiosi. Sed græcanica scholia aperte habent, grçce posse in fœminino genere accipi. Sed & ipse Chrysostomus, vt ex eius comment. patet qui sic habet: non de vxore sua loquitur, sed honorat mulierem, vel certe virum Euodiæ aut Syntiches, vel certe fratrem vnius ex ipsis. Efficaciorem rationẽ quam sit Theophylacti, adducit Oecumenius. Stulta inquit cogitatio eorum est, qui vxorem Pauli hic accipiunt: nunquã enim, si vxorem habuisset, Philippis eam reliquisset, sed vel Hierosolymis, vbi educatus erat. vel in ciuitate Tharsensi vbi natus erat.

Qui hunc locum de vxore Pauli interpretantur, non aliud habent argumẽtum quam quod sumunt ex vocabulo, quod debile admodum est, & nullius momenti, quamuis enim σύζυγοι dicantur pariter ducentes iugum, nihil tamen necesse est, vt tale iugum accipiamus, quale est in matrimonio: Nam commode admodum intelligitur iugum, quale est in propagãdo Euangelio, & huiusmodi iugum Paulum hoc loco intelligere valde verisimile est, dum respicimus ad similia vocabula, quibus in hac epistola vtitur inter cætera, cùm habet συνεργόν. i. cooperarium Item συστρατιώτην. i. cõmilitonem siue coathletam. Quemadmodum ergo illa sunt humanitatis & ciuilitatis vocabula, ita & istud. Hortatur proinde quendam, qui in negotio Euangelij peculiariter ei cooperatus fuerat: tu qui eiusdẽ iugi mecum es, & in eodem iugo germanus. i. verus & minime fictus, qui ex animo egisti Euangelij negotiũ mecum.

Adiuua illas &c.) Duæ istæ inquit fœminæ quarum iam memini, sunt in opere, hoc opus volo & te capessere, ad hoc opus volo & te admouere manus: Istud proprie significat vox græca.

Quæ mecum laborarunt in Euangelio &c.] Est labor qualis est athletarum. Sensus est, perpessæ sunt res difficiles mecum, non dubitauerunt subire pericula mortis, exilij &c. Euangelium vocat totũ negotium religionis Christianæ: Laborauerunt mecum in tuenda & propaganda religione Christi. Putant quidam, illius cui fœminas istas commendat Apostolus, nomen hic exprimi, quorum sententiam & refert Chrysostomus in commentarijs suis, nec reijcit. Meminit & Oecumenius in scholijs suis, & dubitat an hãc potius an illam, quam priori loco posuerat, amplecti debeat. Secundum hos vertendum

tendum erat. Sanè rogo te germane σύζυγε i. oro te Syzige, σύζυγε quem Christi fides germanum mihi fecit. Dionysius carth: putat illud (germane) esse nomen propriũ, quos secutus nescio. Græcè est σύζυγε, quam vocem interpres cap. 2. huius epistolę synceram affectionem vertit. Faber Stapulensis audacter transfert germana coniux, & in annot: mordicus defendit, Paulo vxorem fuisse. Citat pro se D. Ignatium in epistola ad Philadelphenses, citat & Clemẽtem Alexãdrinum qui in libris stromatũ (vt refert Eusebius in Eccl: hist:] Paulum inter coniugatos collocat, mentionem faciens huius loci. Sed sciendum, Clementem id facere, dũ vndecumque potest arripit argumenta contra eos qui damnabant nuptias. Exacta huius rei declaratio pertinet ad cap. 7. prioris epistolæ ad Corin. Quod sequitur [cum Clemente] referendũ est ad verbum laborauerũt, quod manifestũ est ex græcis qui sic legunt: Adiuua illas quæ simul mecum decertarunt in Euangelio & cum Clemente &c. Clementem hunc Hieronymus in cathalago scriptorũ Ecclesiasticorum illum facit, qui quartus à Petro Romæ Episcopus fuit.

Et cæteris adiutoribus meis &c.] Horũ quia nominatim non facit mentionem, idcirco addit [quorum nomina sunt in libro vitæ. Liber vitæ metaphoram habet, sed variè à diuersis explicatur. Ipsa inquit Augustinus Dei præscientia de electis siue præordinatis ad vitam, quę falli non potest, liber vitæ dicitur. Qui ergo sunt in libro vitæ, hoc est, qui sunt ex numero eorum, qui saluandi sunt: Iã difficultas est, vnde sciuerat istud Paul⁹, cũ absq; reuelatiõe cõstare nõ potest. dicẽdũ istud Paulũ dicere eo modo, quo licet de rebus istis magnis loq, videlicet ex ꝓbabilib⁹ signis, ac si dicat. Ego iudico ex certis signis, sed quæ fallere possunt ipsos prædestinatos esse ad vitam æternam: Alij dicunt Paulum dicere eos scriptos in libro vitæ secundum præsentem gratiam. Verùm iã eadem difficultas est, vnde illud sciat Paulus. Liber vitæ est etiam in Apocalipsi apud Ioannem. est præterea apud Dauidẽ in psalmis: & primus hac locutione vsus est Moyses. Rationem metaphoræ post Augustinum eruditè explicat Thomas in prima parte summæ, quæstione. 24. vbi & disputat an quis deleri posset ex libro vitæ. Porrò an sit etiam aliquis liber mortis, id problematicũ est. Theophylactus asserit. Tho. negat.

Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est. Nihil soliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum. Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, & intelligentias vestras in Christo Iesu.

Gaudete in Domino semper &c.] Stapulensis vertit valete. Græce est χαίρετε, quæ vox ambigua est ad gaudere & saluere siue valere. Chrysostomus intellexit sicut noster interpres. Quia inquit versabãtur in afflictionibus & persecutionibus, idcirco eos hortatur ad gaudium, & reuera ingentis gaudij materia est, affligi pro Christo, imò peculiare donum est, quod non datur quibusuis, quemadmodum dictum est. 1. cap. huius Epistolæ, & vt ostendat omnino gaudendum esse, repetit gaudete, quod familiare est Hebręis dum volunt significare vehementiam. Est valde grata exhortatio hæc ab illo,

qui ipse erat in vinculis.

Modestia vestra) græcè est ἐπιεικὴς. Verùm neutrum ἐπιεικὴς positum est loco nominis substantiui, quod est ἐπιείκεια, quæ vox varium vsum habet. Interdum significat æquitatē, quā Arist. 5. ethichorum cap. 10. partem iustitię facit. Interdum significat modestiam, hoc est virtutem quæ externam conuersationē moderatur, quę in verbis, cultu, in incessu modum adhibet: Nonnunquam etiam animi moderationem significat, qua fit vt etiam dura quęque moderatè feramus in qua significatione vsurpauit Gaza: Nam quod Cicero in principio de senectute ait, noui moderationem animi tui & æquitatem, ipse reddidit per vocabulū ἐπιείκειαν atque hæc significatio huic loco aptissima est. Agitur enim hic de tribulationibus & persecutionibus. Animi ergo vestri moderatio & æquitas nota sit omnibus, etiam ethnicis, vt hoc modo conuertantur. Ex secunda secundæ discimus Thomam sciuisse gręcè vel saltèm vsum fuisse ipsorum opera, qui græcè periti fuerunt. Nam quęstione. 120. admonet, Paulum hoc loco habere non modestiam sed æquitatem, addit deinde vocabulum ἐπιείκεια apud græcos per similitudinem quandam trāsferri posse ad omnem moderationem, accedit Thomas ꝓximè ad id quod verum est.

Dominus propè est &c.) & hæc pertinent ad cōsolationem. Latini, præsertim recentiores subaudiunt hic (enim) Græci faciunt nouam periodum, nec subaudiūt (enim) sed (itaque) ad hunc modum: Dominus prope est, itaque nihil soliciti sitis. Respicit Apostolus extremum iudicium, cuius iam ter aut quater in hac epistola meminit, quare nos ipsum imitari oportet, nimirum vt in exercitijs nostris frequenter proponamus nobis illum diē. Alij non ad iudicium referunt, sed hoc modo interpretantur: Prope est .i. paratus est ad succurrendum, ad adiuuandū. Verùm quamuis phrasis hoc etiam habeat, hoc tamē loco verisimile est apostolū respicere ad diē iudicij, Dominus ꝓpe est i.iudiciū instat, nō lōge abest quod daturi sunt factorū suorū rationē, qui vos affligūt, nō lōge abest quod vos q̄ affligimini accepturi estis remunerationē. nihil soliciti sitis .i. nulla res vos anxie ꝓmat, siue auferātur opes. siue de possessiōib⁹ vestris eijciamini, siue secūdū corp⁹ affligamini.

Sed in omni oratione &c.]i. in medijs istis malis effundite desideria vestra corā Deo, inde veniet consolatio. Illud (in omni) quidam iungunt cum oratione, sed ~a lam obsistunt græca, habent enim ad huc modum, ἐν παντὶ, quod cùm sit neutri generis, iungi non potest τῇ προσευχῇ i. orationi, cum ea vox fœminini generis sit. Intelligi ergo oportet in omni supple negotio, in omni re, in omni afflictione seu tribulatione. Ad hunc modum exponūt græca scho. ἐν παντὶ aiūt πράγματι. Ad eundem modum exponit Chrys. In omni .i. in omnibus etiā tristibus: At quæ sequūtur, sunt ablatiui modi. Sensus est. Petitiones .i. vota vestra innotescant apud Deum per orationē, obsecrationem, & gratiarum actionem. Ista siquidem vota agnoscit & approbat Deus, nimirum quæ proficiscuntur ab animo grato, quæ funduntur cum assiduitate & vigilantia orationum.

Et pax Dei quę exuperat oēm sensum &c] hoc eòdem pertinet. Siquidem pax posita hic est propter tumultus tribulationū & persecutionum, quamquam à diuersis varie exponatur. Quidam enim pacem Dei intelligūt, qua ex irato factus est placatus humano generi. Hæc pax ipsa Dei dilectio, quę eripuit nos ab ira [Custodiat corda vestra) Alij pacem intelligunt nō Dei erga nos reconciliationem, sed illā quæ hanc sequitur, quæ contingit iam iustificatis, atque ijs maxime qui obedientia mandatorum Dei diligenter se exercent, quæ pax non aliud est quàm trāquillitas animi, quādo nimirum animus bona fiducia securus est ab illa magna ira Hæc pax est cap. 5. in epistola ad Rom. Iustificati ergo ex fide pacem habeamus & cætera. Huius pacis meminit & Saluator in Euangelio Ioannis, cùm ait. Pacē meā

do

do vobis &c. Atque hæc pacis acceptio huic loco aptissima est, quamuis aliud videatur Augustino: quia enim sequitur, quæ exuperat omnem sensum putat magis pertinere ad pacem Dei erga nos. Nã de ea propriè dicitur, quòd à nullo intellectu, non solùm humano, sed nec angelico comprehendi potest. Sic enim ipse exponit illud: Exuperat omnem sensum. Verùm nihil necesse est ad hunc modum intelligere, imò si inspiciamus filum orationis Paulinæ, simul & adhibeamus locũ qui est in posteriori epistola ad Corint. cap. 10. Arma nostra non carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum &c. videbimus illud (exuperat) magis referendum ad robur & vim, & sensum hic positum pro machinationibus ingeniorum, ac tale esse quod dicit Apostolus: Multa ab ethnicis excogitãtur aduersus Christianos, contra omnia studia eorum, oppono vnam pacem Dei, oppono tranquillam conscientiam, illa plus potest, illa plus valet quam omnes omnino machinationes hominum. Ad hunc sane modum interpretatur Ambrosius, Qui cum Deo inquit pacem habet, non timet mentem aduersam, tutus enim est pace Dei. Ad eundem modum intetpretatur Primasius: omnem inquit sensum. s. insanum, hoc est, mentem furiosam superat pax Dei. Istud agnoscitur in Tiburtio. Applica inquit ad Torquatum eculeos, appende Christianos damna, percute, incende, vniuersa adhibe, & paucis interpositis discerne quicquid libet, omnis nobis vilis est pœna, vbi pura comes est conscientia. Ne quis autem ad sẽsum corporis detorqueat quod hic dicitur, sciendum vocem grȩcam, quam interpres sensum vertit, significare mentem & intellectum. Est enim νοῦν vnde νόημα deducitur, quod intelligẽtias hic vertit interpres: in epist. verò posteriori ad Cor. intellectũ: In captiuitatẽ redigẽtes omnẽ ĩtellectũ. Quod sequitur, Custodiat, vocabulũ militare est, est talis custodia qualis est in obsessis ciuitatibus, castris, siue præsidijs, ac si dicat Apost: imminent vobis hostes, adhibete custodiam. Si scire vultis quam tandem dico pacem Dei? [Hæc pax custodiat corda vestra: Istud ad affectus & appetitus voluntatis pertinet: quod verò sequitur [intelligentias] ad iudicium animi & ingenium refertur. Sensus est, pax Dei custodiat vos, vt voluntate adhȩreatis Christo, ne sub afflictionibus demergamini, Item custodiat vos, ne sub fraude circumferamini, ne excidatis ab eo per aliquem errorem seu hæresim. Ad hũc modum interpretatur Chrysostomus, qui prȩpositionem (in) propriè accipit in Christo Iesu. i. vt maneatis in eo. Erasmus putat Apostolum abusum præpositione in, loco per: In Christo Iesu. i. per Christum Iesum. Græca. scho. vtrumque sensum exponunt.

De cætero fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iusta, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate. Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me: hæc agite, & Deus pacis erit vobiscum.

De cætero fratres &c.] i. quod reliquũ est, siue quod superest [Quæcunque sunt vera] i. aliena ab hypocrisi [Quæcunque pudica] grȩcè est σεμνά, quod vocabulum complectitur omnem honestatẽ, Quæcunque honesta & emendata, siue quæcunque sunt syncera. Sic Chrsyostomus, qui vocabulum græcum pertinere putat ad virtutem externæ cõuersatiõis

Quęcunque iusta] hoc loco virtus est specialis. Quæcunque sancta) græce est ἅγια. i. pura siue casta: nos ferè castitatẽ vocam⁹ moderationẽ circa vsũ genitaliũ.

Chrysostomus in parte sua æthitica commendari hic dicit castitatem, quæ in animo posita est. Idem tamen in commentarijs ad castitatem corporis referre videtur. Habet enim sic: quod ait Apostolus, quæcunque casta, ad hoc pertinet quod ante dixit. quorum Deus venter est. Quęcunque amabilia] i. quæcunque sunt digna vt amētur, siue apud Deum, siue apud homines.

Quæcunque bonæ famæ &c.). i. quę faciunt ad bonam famam, siue ad bonum nomen. [Si qua virtus] græce est ἀρετὴ, quæ nimirum pugnat cum vitio, non dinamis δύναμις quæ pugnat cum imbecillitate. Si qua laus disciplinæ] .i. quicquid est laudabilis disciplinæ. Iuxta græcos codices (disciplinæ) redundat: leguut tamen si qua laus. i. si quid est quod merito laudetur. Vult eos laudabilia sectari, non tamen respectu laudis. Hæc cogitate. i. meditamini & exercete. Est cogitare hæbraicū nimirū שיח Saga de qua voce exacte dictū est in Esaia ca. 33. ibi: Cor tuum meditatur timorem.

Quæ & didicistis &c.] Quia longū nimis erat de omnibus exacte admonere, videlicet de habitu, de incessu, de conuictu, deque cæteris Christiano homini ꝑspiciendis: itaque vno verbo summatim illa cōplectens ait, quę & didicistis. Quod additur [accepistis & audistis] congeriem habet, & adiunctum est causa exaggerationis. Erat enim Apostolus sibi conscius, diligentissime docuisse se de omnibus, quæ ad vitam agendam spectabant, & nō solùm verbis docuisse, sed & factis expressisse: Quare & addit [& vidistis in me] atque hoc sane genus docendi efficacissimum est. Et Deus pacis] i. qui donat pacē, siue respiciat eam, quæ est ad Rom. cap. 5. siue eam, quæ est inter homines, de qua in epistola priori ad Cor. Non est dissensionis Deus sed pacis. Si inquit hęc feceritis, in magna agetis trāquillitate ac pace.

GAuisus sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis. Occupati autem eratis. Non quasi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. Scio & humiliari, scio & abundare, vbique & in omnibus institutus sum, & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia possum in eo qui me confortat. Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.

GAuisus sum autem in Domino vehementer &c. Est hic alia materia, agit de eleemosynis, si tamen eleemosynæ dicendæ sunt, quibus ipsum prosequebantur Philippenses. Illud (in Domino) significat nō vulgare fuisse gaudium, sed Christianum. Gauisus sum non quomodo vulgus hominum gaudere solet, sed quomodo Christiani gaudere solent secundum Deum [quoniam tandem aliquando] ad verbum est quod iam tandē, Istud [iam tādem] ostenderis est eos multo tempore torpuisse, & cessasse ab officijs præstandis. Est ergo hic laus mixta vituperio. Refloruistis] metaphora est sumpta ab arboribus quæ æstate virent, appropinquante hyeme arescunt, redeunte inde rursus æstate virescūt [Sentire] Græce est φρονεῖν. i. curam agere. Et est secundū Chrysostomum hoc loco ellipsis attica. Interpretatur enim vt subaudiatur præpositio εἰς vel κατὰ hoc modo: Refloruistis: ad sentiendum siue in sentiendo de

me. i.

me.i.refloruiſtis vt ſoliciti eſſetis de me ſeu pro me.

Sicut & ſentiebatis)i.ſicut ſoletis ſentire,Habent enim præterita imperfecta aliquid conſuetudinis. Interpres noſter ad ſenſum iſtud reddit, alioquin ad verbum eſt, in quo ſentiebatis,i. in ea re in qua ſoletis eſſe ſoliciti,videlicet in cura corporis mei:Quamquam Theohylactus ἐφ ᾧ accipere videatur vt ſit cauſalis particula hoc ſenſu:Nam & ſoletis curã mei agere.De particula ἐφ ᾧ dictum eſt cap. 5.Epiſtolę ad Rom.rurſus cap.3.huius Epiſtolæ in expoſitione illius,In quo & comprehenſus ſum. Occupati autem eratis)Eſt excuſantis,Tametſi inquit nõ miſiſtis hactenus quod occupati fueritis,Interpres gtæcam vocem ſatis incommode reddidit.Eſt ἠκαιρεῖστε quæ duplicẽ admittit ſenſum: Alter eſt,eratis in anguſta re,non ſuppetebat vobis quod mitteretis,Alter eſt,deerat oportunitas mittendi,Vterque ſenſus eſt in græcanicis ſcholijs. Eraſ.in tranſ.poſteriorem expreſſit: Chryſoſt.in commẽt.priorem proponit, & alterius ne meminit quidem. Quare Muſculus eius interpres indocte facit,dũ proponit verſionem Eraſmi.

Non quaſi propter penuriam &c.) :i. Non ſcribo iſta quaſi penuria laborem. vel quod deſit mihi aliquid:etiam ſi non miſiſſetis, nihil defuiſſet mihi.Ego enim didici)quia ait(didici) ſignificat rẽ hanc eſſe exercitij,videlicet cohibere animum ſuum intra certas metas, vt Deo placet: Didici inquit toto animo eſſe contentus præſentibus,i.rebus quæ ad manus ſunt, Scio & humiliari)hoc eſt tenuis eſſe. Hebraice dixit non græce: Siquidem כחש cachas apud Hebræos dubiũ eſt ad humiliari & attenuari.Noui inquit,quomodo debeam me gerere,quando ſum in tenuitate,in difficultate,& anguſtia rerũ:Rurſus noui quomodo debeam me gerere in copia,& rerum affluentia: Hoc enim eſt quod ait,ſcio & abundare.licet vox græca non ſolùm pertineat ad rerum copiã, ſed ad omnem præcellentiam.

Quare Eraſmus vertit noui & excellere, & rationem ob quam maluerit ſic verte re,reddit, vt inquit ex æquo opponatur ei quod præceſſit humiliari. Verum non aduertit humiliari dictum eſſe phraſi hebræa.Sane Chryſoſtomus intelligit vt noſter interpres.Quare peccauit & hic Muſculus, proponẽs verſionem Eraſmi. Vbique in omnibus inſtitutus ſum] Ambroſius legit in omni & in omnibus imbutus ſum,atque ita eſt græce. Senſus ſecundum Chryſoſtomũ eſt: omnium experientiam iſto tempore longo cœpi, hoc eſt,longa experientia didici ſatiari & eſurire:Quando contingit honeſtum & egregium prandium vbi nihil deeſt, recte,inquit, illo vti ſcio,noui modũ tenere,ſiue ſim vbi nimiũ eſt,ſiue ſim vbi minus eſt: vtrunque difficile eſt,ſed difficilius eſt prius, ſiquidem multi nouerũt eſurire,ſatiari nequaquam.

Scio & abũdare & penuriam pati) nec penuria inquit me deijcit,nec affluentia relaxat.Idem multis verbis dicit,vt oſtẽdat ſe non pendere à Philippenſibus, Vt quod p̄cedentibus ait gauiſus ſum, quod reuiguit in vobis ſtudium erga me, ſciant ipſum non ſui gratia dixiſſe,ſed ipſorum.

Omnia poſſum &c)Nihil non poſſum in omni re,quod,quia magnum verbum eſt, ne videatur iactantiæ eſſe, explicat quomodo omnia poſſit: omnia poſſum in eo qui me confortat,hoc eſt, per eum qui me potentem reddit. Veruntamen bene feciſtis)non ait ſubleuantes inopiam meam,ſed communicantes tribulationi meæ.i:bene feciſtis quod participes vos feceritis tribulationis meæ, hoc eſt, præmij quod me manet ob tribulationes quas ſuſtineo.

Scitis autem & vos Philippenſes, quòd in principio Euangelij, quando profectus ſum à Macedonia, nulla mihi Eccleſia communicauit in

ratiōe dati & accepti, nisi vos soli, quia & Thessalonicam, semel & bis in vsum mihi misistis. Non quòd quæro datū, sed requiro fructum abundantem in rationem vestram. Habeo autem omnia, & abundo. Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ misistis in odorem suauitatis, hostiam acceptam placentem Deo.

Scitis autem & vos Phil. &c.) amolitur hîc à se suspicionem, qua de eo suspicari poterant, quod nimium acciperet. Scitis inquit, quòd in principio prædicaonis abeunti mihi e Macedonia, nulla Ecclesia communicauit in rationem dati & accepti] Secundum græc. scho. Theo. & Chrysosto. communicare hoc loco id fere est, quod nos dicimus commutare, atque hinc patet stipendium esse, non eleemosynam, quod datur euāgelistæ siue pastori. Quod ait, poterat hoc modo explicari, habeo duas tabulas, quarum altera continet ea quæ accepi: altera verò ea que dedi, quas dum inspicio, video impensa esse Ecclesijs Macedoniæ à me multa: & contrà, ab ipsis nihil esse impensum mihi.

Nulla enim Ecclesia communicauit mihi &c.) In ratione dandi & accipiendi, siue in ratione dationis & acceptionis (nisi vos soli) Est magna laus Philippensium. Quia Thessalonicam) hæc metropolis est Macedonię. Vnde & Thessaloni cēses populi dicti sūt: cū esse inquit Thessaloniæ semel & iterū: nam semel & bis græce dictum est, in vsum mihi misistis i. quibus opus erat ad necessitatem & indigentiam subleuandam. Non quod quęro datum) non hæc dico mei causa, quòd quęram donum vel munus, sed vestri causa, hoc est, quod ait [sed requiro fructum abundantē siue exuberantē in rationē vestrā, hoc est, cupio quod in vestro libello sint multa, ex quibus videamini diuiites in Domino: Cupio illas tabulas quę habēt à vobis impēsa, fieri plenas. cupio commodum vestrum esse magnum. Qui hodie vertūt hoc modo transferūt, reqro fructū abūdantē q redūdet in rationē vestram siue in commodum vestrum. Nam est aiunt εἰς λόγον sed frequenter iam dictum est Apostolum abuti prępositione εἰς pro ἐν.

Habeo autem omnia &c. Illud, habeo, non implet significationem vocis gręcę quod est ἀπέχω: siquidē ἀπέχω est recipere ex aliquo veluti cēsū aut redditū ex aruis. Significauit ergo vox illa totam hanc rem habere rationem debiti, & nō esse eleemosynā. Annotauit hoc Chrysostomus, similiter & græc: scholia. Rectius vertit interpres in Euangelijs: Receperunt mercedem suam, vbi est vocabulum huius loci. Et abundo] est verisimile dictum hoc esse humaniter aut ciuiliter. Repletus sum] siue expletus sum: postea quā accepi, misistis per Epaphroditū in odorem suauitatis] Græca non habēt (in) sed appositorie additur hoc sensu: Quod misistis, fuit odor suauis. Alludit ad sacrificia veteris testamenti. Hostiam acceptam] metaphora est, neque est hostia proprij nominis.

Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum, secundum diuitias suas in gloria, in Christo Iesu: Deo autem & Patri nostro gloria in secula seculorum, Amen

Deus autem meus) pro desiderio, græca quæ nunc in manibus sunt, habēt necessitatem siue indigentiam. q. d. Apostolus: Ego repletus sum beneficijs ve-

strìs

stris, vicissim precor impleat vos, nam scio tenues vos esse: Sic Chrysostomus, significans interim variare exemplaria græca, & quædam habere χρείαν quædā vero χαρὰν: alia rursus habere χάριν.

Secundum diuitias suas]. i. vt est ditissimus. Est ei ait Chrysostomus facile, est ei maxime in prōptu. In gloria, i. cū gloria. i. faciat vos gloriosos & admirabiles apud alios: vt intelligatur gloria, qualis est in actis, vbi dicitur, quòd nihil illis deerat, quodque magnificabat eos populus. Alij gloriam intelligunt æternam. Vtrumque est probabile. In Christo Iesu i. per Christum Iesum, vel in Christo Iesu. i. gloria apta & consentanea religioni Christianæ. Vtriusque expositionis similia sunt loca in scripturis,

SAlutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant vos, qui mecum sunt, fratres. Salutāt vos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, Amen.

SAlutate omnem sanctum] sancti nomine tunc intelligebatur omnis, qui erat baptizatus. Salutant vos omnes fratres qui mecum sunt. Salutant vos sancti, hoc est, qui sparsi habitant Romæ. maxime autem qui in Cæsaris familia sunt]. i. qui versantur in aula Neronis. Erat magna humilitas Christianorū. Pauper erat æque affectus erga diuitem, rursus diuites erga pauperē.

Gratia Domini nostri Iesu Christi sit cum omnibus nobis, AMEN.

Finis Epistolæ Pauli ad Philippenses.

IN EPISTOLAM AD EPHEsios expositio F. A. S. Delfij.

ARGVMENTVM.

Pistolæ à nobis hactenus expositæ, videlicet ad Ro. ad Galatas, et Phil. contra Iudaizantes sunt scriptæ. Hæc quam nunc præ manu habemus, scripta potissimum est contra Simonem Magũ, & eius familiam, hoc est, Menandrum, Saburnium, Basilidem, Nicolaum, Gnosticos, Carpocram, Cyrinthũ, quos homines vidit, vel saltẽ de doctrina eorum audiuit Paulus. Nam Cyrinthus, qui inter iam dictos postremus est, priusquam in Asia prædicaret, Paulo versante Antiochiæ, cõmouit Ecclesiam, docens, nisi circuncidamini secundũ morem Moysi, non potestis saluari, fuit enim ex parte addictus Iudaismo. Deinde concitauit Paulo seditionẽ Hierosolymis, dicens, quod viros preputiatos secum adduxisset in templum, vt tefert Epiphanius lib. I. contra hæreses, hæresi. 28. Vnde manifestũ est Manandrum, Saburnium, Basilidem & cæteros, quos ante memorauimus, cum hunc præcesserint, vixisse tẽpore Pauli. Aduersus horũ itaq; errores, nec nõ & Philosophorũ ac poetarum, ex quibus magnam partem Theologiæ suæ schola Simonis confecerat, Apostolus munire studet Ephesios, atque hic ipsi scopus est in hac Epistola, in quem dum intendit, magna mysteria Christianismi aperit, ac vitæ documenta præscribit, sed obiter atque aliud agens, interserens etiam magnificam mentionem sui ministerij.

EPISTOLAE PAVLI AD EPHESIOS.

CAPVT PRIMVM.

Aulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.

PAulus Apostolus Iesu Christi &c.] Modus hic salutandi Paulo familiaris est.atque ex Epistolis hactenus expositis satis iam notus.

BEnedictus Deus & Pater Dñi nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in oĩ benedictione spirituali in cœlestibus in Christo, sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti et immaculati in conspectu eius, in charitate, qui pdestinauit nos in adoptionem filiorũ per Iesum Christum in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto Filio suo.

BEnedictus Deus &c.] ab hoc loco vsque ad illum: Propterea & ego audiẽs &c, vnica periodus est. Vsque adeo siquidem diuinis mysterijs plenum erat pect⁹ Apostoli, vt communi loquendi forma non valuerit hæc explicare. Potest autem locus iste ad hunc modum legi. Benedictus Deus, vt hic sit diastole, deinde separatim adijciatur: Et pater Domini nostri Iesu Christi, hoc sensu: Benedictus Deus, qui vniuersorum conditor est, qui & Pater est Domini nostri Iesu Christi. Potest & cõiũctim legi ad hũc modũ. Benedict⁹ De⁹ & Pater vt sequẽs genitiuus, Domini nostri Iesu Christi, ex æquo ad vtrũq; referatur: Quã distĩctionẽ si sequi placet, sensus ille erit, qui est in Euangelio: Vado ad Patrem meum, & Patrem vestrum, Deum meũ, & Deum vestrum. vbi Christus Deum vniuersorum etiam suum appellat propter assumptum hominem. Benedicendi vocabulum varie in scriptura est obuium. Interdum bene precari significat, vt benedicite persequentibus vos .i. bene precemini illis. Interdum hoc est quod laudare, & hymnis celebrare sic hoc loco, Benedictus Deus.i. laudemus & hymnis celebremus Deum, & Patrem Domini nostri Iesu Christi: Interdum vero significat beneficiis afficere, in qua significatione fere accipitur, dũ Deo tribuitur. Qui ergo benedixit nos.i. qui maxima dona nobis contulit. Non satis autem fuit Apostolo dixisse, qui benedixit nos, sed adiecit, in omni benedictione, quod ne de terrena benedictione (vt est habere liberos, affluere opi

bus.honore,& sanitate gaudere) acciperet quis,addidit deinde,spirituali: Quæ spiritualis benedictio multa admodum complectitur.atque inter cætera remissionem peccatorum,donationem iustitię, adoptionem in filios Dei,&(cuius in posteriori sua epistola cap. primo meminit Petrus)consortium diuinę naturæ.Quod sequitur[In cœlestibus]varie exponitur, secundum græcanica scholia subauditur, rebus.In cœlestibus.s.rebus. Secundum Hieron.verò subauditur, locis: cui fauet locus qui est cap.6.huius epistolæ,colluctatio nobis est contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus.hoc est,contra spirituales nequitias in cœlestibus locis. i.in aere hoc caliginoso degentes.Sensus itaque loci huius iste est: Benedictus Deus existens in cœlestibus,benedixit nos &c. Clausula[in Christo Iesu]adiecta est propter scholam Simonis,quæ alios inducebat mediatores, vt videre est apud Epipha.tomo. 2. primi lib. contra hæreses. Præpositio(in)posita est loco(per) Sensus est: Deus pater contulit nobis maxima hæc dona per Christum, non per Simonem,non per Menandrum &c. licèt id audeant ipsi de se iactare.

Erasmus in annotationibus admonet græca exemplaria omittere præpositionem (in) & ad hunc modum legere.Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cœlestibus Christo hoc est,(vt ipse exponit) in gloriam Christi. Verùm Chrysostomus legit & interpretur in Christo,similiter Theophylactus, & Oecumenius,Hieronymus quoque & Ambrosius.Quare emendandi non sunt hoc loco codices nostri ad fidem græcorum,qui hodie in manibus habentur, cũ tot insignes interpretes,qui partim græci fuerunt,partim græcis vsi sunt, nostram lectionem aperte proponãt. Porro quod Erasmus ait Ambrosium nón legere, in Christo,verum est si de textu agatur,qui ipsius cõmẽt.adiũct⁹ est, alioquin in cõmẽt.habet. Nã aperte exponit cũ ait.oẽ donũ gratiæ Dei in Christo est,vt si quis spreto Christo benedici se à Deo putat,is errare se sciat. Quod sequitur in textu. Sicut elegit.nos in ipso] hunc habet sensum.Quemadmodũ per Christũ Deus pater gratis contulit nobis hæc maxima dona sua. ita gratis per eundem ante sæcula elegit nos.Annotandum hoc loco duplex esse genus diuinorũ beneficiorũ: alterum quod datur ex merito Christi: alterum quod ex mera Dei bonitate citra cuiusuis meritum, etiam ipsius Christi, contingit.Prioris generis sunt remissio peccatorum, & cætera quæ ante commemorauimus.Posterioris vero,electio,prędestinatio,incarnatio quoq; verbi siue filij Dei,vt doctissime docet Aug. li.de p̃destinatiõe sanctorũ c.15.Istud obseruandũ vt sciam⁹ clausulã hãc,in Christo siue ꝑ Christũ,nõ semper significare meritũ: Nõ enim hoc loco,vbi ait Apost.electos nos ꝑ Christũ.Quo pacto vero hîc accipiatur nõ satis cõstat,nõ tamẽ improbabile est eo sensu electos nos in Christo siue ꝑ Christũ,quo sensu cõditi dicimur ĩ Christo vel ꝑ Christũ.Quod si cui non placet hic sensus,ad hũc modũ intelligat: Elegit nos ĩ Christo i.ad habẽdũ fidẽ ĩ Christo: Ante mũdi cõstitutionẽ]In hac epi.quẽadmodũ Simonis,atq; eorũ qui ex ipsi⁹ schola ꝓdierũt: ita philosophorũ quoq;, & poetarũ errores in cõspectu habere oportet:Cũ enim horũ doctrina imbuti fuerit Ephesij,nõ potuit Apo.ad ipsos scribens non fuisse solicitus, vt & horum philosophorum dico & poetarum errores ab ipsis amoliretur. Philosophorum aũt duo tradũtur genera:alterum Italicũ quorum princeps Pythagoras Samius fuit: Alterum Ionicum,cuius princeps fuit Thales Milesius:de hac re vide Augustinum lib.8.de ciui. Dei.2.cap. Ionicorum philosophorum familia sedem habuit potissimùm Ephesi,quod discimus ex argumento Chrysostomi in hanc epistolã: habet enim sic:Multi prophetarum maxime qui in confinibus Asię floruerunt,in hac vrbe fuerunt. Dicitur & Pythagoras hinc prodijsse. Illud vtcunque sit,parum refert:interea tamen istinc est omnis illa Ionica schola, quin & illi qui cum Per

meinde

menide Zenone Democritoque fuerunt, imo & adhuc hodie multos illic philosophos inuenire licet. Addit deinde: Ista vero non præter rationem mihi dicuntur, sed vt ostendã, quã ad illos scribenti Paulo multa diligentia fuerit opus: Hactenus Chrysostomus. Ex schola porro Ionica prodijt Plato qui inter alia docuit Deum res condidisse ex materia sibi coæterna, contra quẽ facit, quod hic ait Apo. Deũ nos elegisse ante mũdi cõstitutionẽ. Pro cõstitutiõe græce ẽ καταβολῆς q̃ vox ita sonat ac si dicas, ante iacta fundaméta mũdi, siue anteq̃ initiũ fundaméti orbis iecisset De⁹, quo sermone significat Apo. oĩa, & cœlũ, & terrã, ipsãq; materiã, q̃ Plato ponebat ingenitã, deũq; machinatũ esse ex nihilo.

Vt essemus sancti) hoc adiectum est ab Apostolo contra familiam Simonis. Sensus est: elegit nos, non vt quotidianã venerẽ exerceremus, non vt πολυμιξίαν & omnem turpem actionem studiose in vita sectaremur, vt schola Simonis docet sed propterea & adhoc elegit nos Deus, vt essemus sancti. i. vt vitam puram, atque ab omni immundicia procul remotam ageremus. Id enim significat vocabulũ, sancti, vt patet ex varijs locis Exodi. Hac apostoli sentẽtia reijcitur etiã dogma Origenis. qui sensit animas ante hanc vitam in corpore, aliam egisse vitam extra corpus inter cœlestes naturas, & pro meritis ibi comparatis esse vel electas, vel reprobatas. Reijcitur & Pelagianorum sententia, qui diuinæ electionis rationẽ seu causam definiuerũt esse opera bona præuisa, quia ab æterno inquiunt quosdam præuidit Deus bene vsuros viribus liberi arbitrij, & rectè ac sanctè victuros: idcirco hos elegit, alijs reiectis siue reprobatis. Contra hoc disputans D. Aug. de prædest. sancto: cap. 18. citat hunc locum Apostoli, & diligenter explicat. Elegit nos Deus, nõ quia sancti eramus. quæ opinio Originis est. nec etiam quia tales eramus futuri, quæ Pelagianorum sententia fuit, sed elegit nos, vt sancti essemus & immaculati, cuius loco græci codices habẽt ἀμώμους quod magis inculpatos siue irreprehẽsibiles quam immaculatos significat. Μῶμος enim græcis reprehensio siue Deus reprehensionis est. Vt inquam sancti essemus & irreprehensibiles, nõ corã hominibus aut iudicio humano duntaxat: sed coram Deo, cuius oculis omnia nuda sunt & aperta, hoc est quod dicit, In cõspectu eius. Quod additur [in charitate] refert Ambrosius ad id quod ꝓxime præcedit, quod patet ex cõmẽtario eius qui sic habet. Vt amor Dei sanctã faciat nostrã cõuersationẽ. Verũ probabile omnino est (in charitate) pertinere ad verbũ elegit; hoc sẽsu, q elegit nos in charitate, hoc est per charitatem. i. quia dilexit nos.

Qui prædestinauit nos] .i. præfiniuit [in adoptionem filiorũ] Pro duabus vocibus vnica est apud græcos nempe υἱοθεσίαν, quæ vox Paulo peculiaris est, nec vsquã in vet. test. vsurpata. Nã quod Exodi ca. 2. de filia Pharaonis scribitur, quod Moysen adoptarit in filiũ, diuersum est vocabulũ ab eo quod legitur ca. 2. Esdræ. Quid vero vocabulũ hui⁹ loci significet, dictũ est in epi. ad Gal. Illud [in ipsum] dilucidi⁹ vertisset interps. in se: nã est hoc loco ꝓnomẽ reciprocũ, Sẽsus est: De⁹ Pater certa media apud se ab æterno præstituit. p q̃ duceret nos in se ipsum. p q̃ faceret nos vnũ cũ seipso. Repetit Apo. adeo frequẽter. (per Iesum Christũ) tũ propter hæreses de quibus ante diximus, tũ quia affectus eius hoc nomine delibutus erat, tum etiam vt doceret nos hoc nomine delectari.

Tria hæc obseruare oportet, quæ sunt, dilectio, electio & prædestinatio, atque aduertere quem hæc inter se ordinem habent. Dilectio Dei est æterna ipsius voluntas, qua quibusdam vult vitam æternam & se ipsum. Hanc sequitur electio, quæ horũ ab alijs, quos non ita ad regnum peruenire vult, discretionem significat: Quam sequitur deinde predestinatio, quæ non aliud est, quam ordinatio ad vitam æternam per certa media. Porro vt sciremus Deum

hæc fecisse nullis nostris meritis prouocatum, sed ex mera sua bonitate: addit Apostolus [secundum propositum voluntatis suæ].i. secundum placitum, vel potiùs secundum beneplacitum voluntatis suę: nam id proprie vox græca significat: est enim εὐδοκία quam Hieronymus primò à septuaginta vsurpatam dicit, & ab ipsis effictam quo posset explicare vocabulum hebraicū רָצוֹן ratson quo significatur volūtas Dei vltro miserētis. εὐδοκίαν vero ꝓprie significare dicit Hieronymus, vbi quid non solū placuit, sed & recte placuit, Nā placent interdū quædā, quæ tamem non recte placent.

Isaiæ.61. Psalm.69

In laudem gloriæ gratiæ suæ]. Sensus est, vt intelligant homines, Deum glorificandum propter gratiam suam [in qua gratificauit nos] .i. gratos siue charos reddidit: Hic est temporalis effectus electionis & prædestinationis æternæ: [in dilecto filio suo] ac si dicat, istud ita donum Dei est, vt non voluerit pater istud præstare nisi in filio, siue ob meritum filij:

IN quo habemus redēptionē per sanguinē eius, remissionē peccatorum secundū diuitias gratiæ eius, quæ superabundauit in nobis in omni patientia & prudentia, vt notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo in dispensatione plenitutudinis temporum instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis, & quæ in terra sunt in ipso.

IN quo] .i. per quem scilicet Christum [habemus redemptionem) græca vox proprie significat redemptionem captiui, persoluto pro capite eius pretio. Est enim ἀπολύτρωσις. Pretiū quod Christus pro nobis numerauit: exprimit hìc Apostolus esse ipsius sanguinē, in quo inquit habem⁹ redēptionē ꝑ sanguinē eius exponēs deinde q̄ sit illa redēptio. subijcit (remissionem peccatorum) qui accusatiuus annectitur præcedenti per appositionem hoc sensu: Habemus redemptionem quæ est remissio peccatorum, significans seruitutem peccati esse, ex qua Christus nos redemit, redemit inquā nō secundū merita, vel ꝓpter merita nostra, sed (secundū diuitias gratię eius, q̄ superabundauit in nobis] .i. quam copiose in nos effudit [in omni sapientia] hebraice dictum est, pro eo quod est, cum omni sapientia & prudentia. Adiecit istud Apostolus propter Gnosticos sic dictos à falsi nominis scientia, præterea propter philosophos, significare volens nō in illis rebus in quibus ipsi ponebant, esse ponendam sapientiam & veram prudentiam, sed in mysterijs Christi intelligendis: Quod sequitur (vt notum faceret) græci per participium efferunt, hoc modo, patefacto nobis sacramēto & c. Hieronymus quoque participium habet: nam legit notum faciens nobis sacramētum, hoc est mysterium siue arcanum voluntatis suæ. Hæc namque summa sapientia est, videlicet scire quid de nobis Deus ab æterno decreuerit. Rursus vt excludat merita nostra, addit [secundum beneplacitum] pro quo Paulus habet εὐδοκίαν, de qua voce dictū est in præcedentibus.

Quod proposuit in eo] referendum istud est ad sacramentum siue mysteriū, Sensus est. quod mysterium proposuit in eo. i per filium complere [in dispensatione plenitudinis temporum] i. illis temporibus euolutis, quæ ab æterno ad hoc prę stituit. Dum dicit [in eo] in conspectu habet hæreses, quæ inducebant alios mediatores: per hunc inquit solum, & non per Simonem, nec per Menandrum.

Instau-

Instaurare omnia in Christo] vox græca, quam noster interpres vertit instaurare, propriè significat ea quæ sparsim ac fusiùs dicta sunt, summatim repetere, vt simul iudici renouentur: Est enim vocabulum proprium foro, hinc deducitur anacephaleosis ἀνακεφαλαίωσις quã Quitilianus vertit enumerationem sic dictã, quod per capita decurrendum sit in perorationem: Hoc loco Apostolus vsurpauit pro eo, quod est ad certum aliquod caput reuocare quæ dissipata erant. Mysterium (inquit) cuius iam memini, quod dixi nobis esse patefactum. istud est, videlicet Deum patrem voluisse omnia reuocare ad vnum caput nempe Christum, & quæ in cœlis sunt, & quæ in terra, hoc est, homines & angelos, qui per peccatum diuisi erant, ipsum voluisse cõiungere ac vnire per Christũ, & in Christo vt in capite. Hieronymus legit recapitulare: nec fert versionem nostrã. quã tamen Augustinus proponit & interpretatur atque inspecta sentẽtia Pauli, parũ referre videtur, an recapitulare legas, an instaurare, Expositio Augustini est in Enchr. cap. 62: Nouerunt inquit angeli, quanti numeri supplementum de genere humano, integritas illius ciuitatis exspectet Propter quod ait Apostolus, instaurare omnia in Christo. quæ in cœlis sunt, & quæ in terra, In ipso quippe instaurantur quæ in cœlis sunt, quum id quod inde in angelis lapsum est, ex hominibus redditur. Instaurantur autẽ quæ in terris sunt, quũ ipsi homines qui prædestinati sunt ad æternam vitam, à corruptionis vetustate renouantur: Hactenus Aug. Quòd si frequenter istud apud nos meditaremur, nempe per Christum ad tantam dignitatem euectos nos, vt cõciues habeamur Angelorũ, puderet nos admittere, quod sancto illo consortio esset indignum. Ne cui autem negotium faciat illud (in ipso), quæ in cœlis, & quæ in terra sunt in ipso, sciẽdum pleonasmũ esse Hebraicũ scripturæ familiarẽ: Sic in Psalmo. mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo.

IN quo etiam & nos sorte vocati sumus, prædestinati secundum propositum eius, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ, vt simus in laudem gloriæ eius nos, qui ante sperauimus in Christo.

IN quo etiam & nos sorte vocati sum⁹] sors non virtutis, sed vt dicitur, euentus est. Significare igitur volens Paulus, se quoque ad magna ista beneficia, quæ per Christum præstantur, electũ esse nullis præcedentibus meritis, hoc sermone vsus est, quem ne aliorsum quis raperet, credens hinc temere ac fortuito, ipsum & Apostolos cæteros electos mox temperauit, dum adiecit. [prædestinati secundũ propositum eius] hic πρόθεσις est vox diuersa à superiori, qui prædestinauit nos secundum propositum voluntatis suæ, quo loco dixim⁹ Paulũ habere εὐδοκίαν, πρόθεσις autem siue propositum excludit casum & fortunam. Iã vt sciamus propositum hoc Dei plenum esse ratione & æquitate, addit, [qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ] hoc est, libere & certa ratione, licet ratio ea nobis frequenter ignota sit (vt simus in laudem gloriæ eius] .i. ad ornamentum gloriæ ipsius, siue vt simus ipsi laudi .i. vt crescat gloria patris ex nobis, qui agnoscimus Christum. Qui enim intelligimus nos esse in Christo, & non secundum carnem viuere, debemus illustrare gratiam Dei tum admirando, tũ laudando hanc apud alios, & prædicando. Quod sequitur (qui ante sperauim⁹ in Christo] putat quidam esse periphrasin credentium, vt vsus sit Apostolus heterosi temporis, sperauimus pro speramus. Verùm in hoc sensu obstrepit præposito greca πρὸ .i. antè, in qua explicanda mirum in

modum sudauit Hieronymus & satis infeliciter. Habet enim duplicē commentariū, quorū alterū reijcit Rufinus, vt qui Origenicū quiddā recipiat. Alter quoque licet catholicus sit, alienus tamen videtur à sententia Pauli. Optime expediunt sese, qui partē hanc referūt ad Iudæos tātum: siquidem hi priores vocati sunt ad fidem, & priores crediderunt in Christum, deinde secutæ sunt gentes, inter quas erant Ephesij, cui sententiæ fauet prorsus id quod sequitur.

IN quo & vos, cum audissetis verbum veritatis, Euangelium salutis vestræ, in quo et credētes signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ in redemptionē acquisitionis in laudem gloriæ ipsius.

IN quo & vos) Istud opponi videtur illi, In quo & nos &c. Desideratur autē hoc loco verbum speratis siue sperastis: nam sensus est, In quo etiā speratis & vos audito verbo veritatis, hoc est, Euangelio per quod annunciatur omnibus credentibus & Christum amplectentibus salus. [in quo) i. per quem. s. Christum (& credētes) i. posteaquam credidistis siquidē græcis est participium actiuum præteriti tēporis, quo nos latini caremus. (signati estis) i. obsignati, quemadmodum tabulæ obsignantur in pactis [id est spiritu promisso, tum per prophetas, tum per CHRISTVM ipsum: Sensus est, Christus postea quàm in ipsum credidistis, certa aliqua nota dedit significationem, quod vere pertineatis ad populum suum, adeóque ad promissiones illi factas dedit inquam significationem, dum visibili specie effudit super vos, & in vos Spiritum sanctum. Alij respicientes ad locū, qui est in epistola ad Roma. cap. 8: Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro &c. Item ad eum, qui est in epistola ad Galatas cap. 4: Quoniā autem filij Dei estis &c. paulo aliter interpretatur, nempe ad hunc modum, fideles facti accepistis Spiritumsanctum, qui per victorias quas operatur in vobis aduersus carnem & diabolū, palā testatur quod sitis Christi quod vere ad ipsius populum pertineatis: nisi enim essetis in Christo, nunquam valeretis vincere mundum. Methaphora vt indicauimus sumpta est à tabulis siue literis quas obsignamus, partim vt cognoscantur esse nostræ, partim vt quod illis cōmittimus, tectum maneat, neque quibusuis pateat, prius officiū sigilli respexit Apostolus, signatos vos Spiritusancto. Obsignatio aūt hæc spiritus, nō clauditur intra substantiam fidei, quod volunt Lutherani: sed ea posterior est, id quod aperte docet hoc loco Apostlus: nā dicit quòd eā accipiamus πιστεύσαντες hoc est, postea quā credidimus, quare fides eam præcedit.

Qui est pignus hæreditatis nostræ] pronomen (qui) non Christum refert, sed spiritum. Pignus interpres pro arrabone posuit. Hoc autem interest secundū Hieronymū inter pignus & arrabonē: quod pignus detur in mutuo: arrabo vero in contractu emptionis & venditionis, quō firma sit obligatio. Sensus est: qui spiritus, arrabo est futuræ hæreditatis, quę est vita æterna: quod sumus victuri in æterna vita, hinc scimus, quod per spiritū sentiamus aliquid eius, quod ibi sumus habituri. Quisque nostrum expēdat apud se, an sit huiusmodi arra donatus, hoc est, an hic constitutus, aliquo modo gustet, quam suauis futurus sit Deus his, qui secū regnabūt, quod qui gustēt, festinant hinc egredi, non aliud parturiunt, nec gemunt, quam vt istud ipsis contingat. i. vt quā citissime ex hoc mundo possint discedere. Nam ex magnitudine dulcedinis, quam experiuntur, ita apud se ratiocinantur: Quod si tanta est arra, quanta erit

ea erit res ipsa, quam præstabit Deus in altera illa vita &c. Quod sequitur.

In redemptione acquisitionis)varie à diuersis explicatur: genuinus sensus, videtur hic esse, nempe Spiritumsanctum datum fidelibus velut arrabonem, quo certo scirent fore, vt populus Christianus in perfectam aliquando libertatem assereretur. Secundum hanc expositionē, redemptio non ea intelligitur, quā nunc assecuti sumus, quæ est liberatio à peccatis: sed perfecta, quæ tum erit, cum non solum peccatum non erit sed nec causa peccati, hoc est malum habitans in corpore nostro, & ad peccatum vsque sollicitās animum. Nomine vero acquisitionis, ipsa possessio intelligitur quā Christus magno studio, multis sudoribus, & denique sanguine suo acquisiuit, quæ possessio populus christian⁹ est. Illud (in laudem gloriæ ipsius) ex præcedentibus notum est. Hactenus vnica fuit periodus quam frequenter legere oportet, vt hinc agnoscamus beneficia Christi, eisq; agnitis gratias agam⁹ ipsi: siquidē ea res vere theologū facit. Post cōmemorationē beneficiorum, quæ Deus pater per filiū præstitit credentibus, Infert Apostolus:

PRopterea & ego audiens fidem vestram quæ est in Christo Iesu, & dilectionem in omnes sanctos, nō cesso gratias agens pro vobis, memoriā vestri faciens in orationibus meis, vt Deus (Domini nostri Iesu Christi Pater) gloriæ, det vobis spiritū sapientiæ & reuelationis, in agnitionē eius, illuminatos oculos cordis vestri.

PRopterea &] hoc est, quia tam magna bona data sunt & reposita credentibus, & iuxta fidem vitā exigentibus. Propterea ego Paulus audiens fidem vestrā adhuc integram nec turbatam ob vincula mea: fidem inquam quæ est in Christo Iesu non in Simone, aut in Menādro, aut Basilide.

Et dilectionem in omnes sanctos.] quā habetis erga omnes charissimos (nō cesso gratias agens] interpres phrasim græcam retinet: latine dicendum fuerat, non cesso gratias agere pro vobis, memoriam siue mentionem vestri faciens in orationibus meis. Ex hac epistola & alijs, discimus Apostolum sibi familiare habuisse studium orationis, quod mirum est in vita ipsius tam laboriosa, & plena peregrinationibus. Orabat pro Ephesijs, nec pro his duntaxat, verumetiam pro omnibus quos ad fidem cōuerterat, nec semel id faciebat aut iterum, sed sine intermissione, quemadmodū ait in Episto. ad Rom. quod idē est cū eo quod hic dicit: non cesso pro vobis gratias egere &c. Istud nobis pro nostra imbecillitate conandum est & imitandum. Quod autem precor, hoc inquit est vt Deus [Domini nostri Iesu Christi Pater gloriæ &c.] est hoc loco hyperbaton siquidem gentiuus gloriæ pertinet ad nomē Deus: & illa, Domini nostri &c. per parenthesin interiecta sunt. Sensus est: Precor vt Deus gloriæ .i. phrasi hebrea Deus gloriosus, qui pater est Domini nostri Iesu Christi. Quāquā Chryso. eo ordine hæc accipiat, quo scripta sunt: referens genitiuū gloriæ ad nominatiuū proxime pcedētē, & reliqua videlicet Domini nostri &c. ad vocabulū Deus, hoc sensu: pcor vt Deus domini nostri Iesu Christi, secūdū assumptionē hominem pater glorię, hoc est, magna nobis bona largitus est

Det vobis spiritum sapientiæ &c. secundū hunc commentarium non est hoc loco habraismus, sed illud [pater glorię] græce dictum est, Det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis.

Genitiuus reuelationis, significationis causa adiectus est per synonimiam. Sēsus est: det vobis spiritum. quo arcana illa cœlestia, quæ ratione humana deprehendi non possunt, cognoscatis: det inquam vobis illuminatos oculos mentis in cognitione sui. i. vt vere agnoscatis Patrem. Dictum est contra familiam Simonis Magi, quæ prædicabat patrem quendam incognitum, nec cognoscebat Patrem Christi. Vide Epiphanium hæresi. 23. rursum hæresi. 27.

VT sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis, et quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credidimus secundum operationem potentiæ virtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatū & potestatem & virtutem et dominationem, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, sed etiam in futuro.

VT sciatis quæ sit spes vocationis eius [. s. patris, hoc est, vt sciatis ad quæ & quàm magna bona vocati sitis, quicunque creditis in Christo [& quæ diuitie gloriæ hęreditatis eius in sanctis) hoc est, quàm opulenta sit gloria hæreditatis, quam promisit Christianis, iuxta fidem exigentibus vitam suā. [& quæ sit superueniens magnitudo virtutis eius &c.) si quis voluerit vitam suam, quā olim egit, antequam in Christo esset, conferre cum ea quam nunc agit, posteaquā Christo insit⁹ est, is facile intelliget, quod hic dicitur: aut si ex se suáque vita cognoscere non valet, legat libros confessionū Aug. ex illis statim intelliget, hac in re: nempe vt libidini & cupiditatibus suis addictus animus, à libidine atque cupiditatibus semel abducatur, non vulgari opus esse, sed diuina quadam vi ac potentia, imo tanta omnino, vt in suscitandis mortuis vbi maxima requiri videtur, haud maiori sit opus: Atque istud Apostol⁹ intelligere cupit Ephesios, quo chari⁹ amplectātur beneficium ipsis pręstitū. Potētia inquit, quā Deus exercuit, cū à tenebris gētilitatis & paganismo ad fidē & iustitiā christianam vos adduceret, haud inferior est vi illa ac potentia, quam exercuit in Christo, dum ipsum à mortuis excitaret &c. Istud significat illud, secundum operationem potentiæ virtutis eius siue vt alij vertunt, secundum efficaciam seu vim potentiæ fortitudinis vel roboris eius: nam græce est ἐνέργεια Pro cōstituens, Hieronymus legit, sedere eum faciēs ad dextrā suam, siue in dextera sua atque istud proprie significat vox græca. Porro sessio ista non est accipienda humano sensu, tanquam pater ad sinistram, filius ad dextram sedeat: sed per dextram accipiēda est honoris æqualitas regni consortium, & potestas, qua constitutus est Christus super omnes creaturas, non solùm quæ in terra & apud inferos sunt, sed etiam quæ sunt in cœlis, vnde addit.

Super omnem principatum &c.] Verisimile est Apostolum in hac parte poetas respicere, philosophos, & familiā Simonis, ac si dicat, multa fabulātur de cœlestib⁹ poetę vestri maxime quos theologos vocatis, vt sunt Orpheus. Hæsiodus: multa item philosophi, & schola Simonis Magi, quæ vsq; inculcat, principat⁹ ac potestates, virtutes: sed vera sapientia est Chri-

Christum regnare in cœlestibus, atque ipsum super omnia euectum esse à Patre, super principatus & potestates, imo super omne nomen quod nominatur siue à Poetis, siue à Philosophis, siue à Gnosticis, siue alijs quibuscunque. Secundum hanc interpretationem nihil opus est distinguere inter nomina, quib° vtitur Paulus, hoc est: inter principatus & potestates &c, quod faciunt qui putant Apostolum hoc loco recensere voluisse ordines angelorum, tamquam qui certò sciret quid esset in cœlestibus. Hi ergo nomine principatus, intelligunt angelos infimæ hierarchiæ, sed primi ordinis. Nominib° vero potestatũ, & virtutum, & dominationum, mediæ hierarchiæ angelos, inter quos dominatiões primi ordinis faciunt, virtutes secũdi ordinis; potestates vero tertij ordinis. Quorũ sentẽtiã vide apud Dio: Areop: de cœlesti hierar. 6. 7. 8. & nono capitibus.

ET omnia subiecit sub pedibus eius, & ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam quæ est corpus ipsius, & plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

ET omnia subiecit sub pedibus eius] Sermo hic plus aliquid complectitur quam præcedens, licet opinentur quidam præcedentem sententiam hic repeti alijs verbis. Sensus est. Deus Pater non solum maiore præ ceteris honore Christum dignatus est, non solum cunctis sublimiorẽ ipsum effecit: verumetiam omnia subiecit ipsius imperio, quemadmodũ in Euangelio ipse ait, data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra: Subiecit inquã non vulgari subiectione sed qua alia maior cogitari nequit, hoc significat quod addit, sub pedibus: [& ipsum dedit caput super Ecclesiam] Græci codices qui hodie in manibus habentur, legunt ad hũc modum: & ipsum dedit caput super omnia Eccclesiæ, vt (Ecclesiæ) sit datiui casus hoc sensu: dedit illum vt sit caput Ecclesiæ, præpositus vniuersis: Atque hæc lectio est apud Hieronymũ in commenquam & græcanica scholia interpretantur: Secundum nostram versionem sensus est: dedit ipsum caput super omnẽ Ecclesiam, tam eam quæ in terris agit, quã eam quæ in cœlis est, quę secũdum Aug. etiã angelos cõplectitur. Vide ipsũ in Enchi. ea parte qua interp̃tatur illud symboli, sanctã Ecclesiã catholicã. Caput interdũ vocabulũ est authoritatis, hoc valens quod princeps, in qua significatione etiã hoc loco quidam accipiunt, sed non est plenus commentarius. Non enim Apostolus solum significare voluit Christum totius Ecclesiæ primũ esse seu principẽ, verũetiã caput proprij nominis scilicet corporis mystici. i. significare vult Christum in totam Ecclesiam vere influere, sicut caput influit in membra. Ad hunc modũ, quod hic dicitur interpretati sunt cæteri doctores, & ipsemet Paulus, quo sensu Christum caput appellat, satis exprimit, dum addit de Ecclesia [quæ est corpus eius & plenitudo eius] quia sicut caput membra sic membra caput perficiunt: non enim perfectum corpus est, nisi vbi hæc sibi vnita inueniuntur. In eo quod sequitur.

Qui omnia in omnibus adimpletur] Ellipsis attica est: desideratur enim præpositio κατα. Sensus est: qui. s. Christus secundum omnia in omnibus sui corporis membris adimpletur. Nisi enim essemus, hic quidem pes ipsius, iste autẽ manus, ille vero aliud quoddam membrum, non compleretur corpus. Conatur Apostolus omnibus modis ostendere cognationem nostram & vnitatem ad Christũ, adeoque dignitatem. Quidam plenitudinem huius loci illam esse putant, quę est in Epistola ad Coloss cap. 1. Adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea &c. Siquidem Christus non omnia per semetipsum cõpleuit, sed desunt quę

dam eius instituto, quę cõplenda reliquit Ecclesiæ, inter quæ est procuratio salutis generis humani, quæ perficitur partim prædicatione, qua gentes ad fidem vocãtur, sine qua mors Christi nulli prodest: partim exhortatione, qua illi qui fidem semel amplexi sunt, in fide & iustitia continentur ne excidant: partim oratione & alijs modis. Quemadmodũ igitur Paulus prædicãdo, & multa dura tolerando, quo maiora incrementa fides acciperet, adimplebat defectum paßionis Christi. Ita & hodie, qui impulsu spiritus quippiam agit quod facit ad ędificationẽ & augmentum corporis Christi, quod est Ecclesia, in eo Christus accipit complementũ, & hinc patet magna dignitas membrorũ Christi, siue operum quæ à fidelibus impulsu spiritus fiunt. Qui hodie vertunt, pro adimpletur transferunt adimplet, quod & græca vox patitur, nam participium est verbi medij. Vnde & græcanica scholia vtroque modo interpretantur. Si actiue accipiamus, significat Paulus nos esse corpus siue membra eius, qui vere Deus est, in quo viuimus, mouemur, & sumus: Hoc enim significat, qui omnia in omnibus adimplet, & hic sermo magnam dignitatem exprimit eorũ, qui sunt in Christo.

CAPVT II.

ET vos cum essetis mortui delictis et peccatis vestris, in quibus aliquãdo ambulastis secundum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius spiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ, in quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus in desiderijs carnis nostræ, facientes voluntatem carnis & cogitationum, & eramus natura filij iræ sicut & cæteri.

ET vos cum essetis mortui delictis &c) perpetua sententia est cum superioribus: Quod inquit Deus Pater præstitit in Filio, hoc ipsum præstitit & in nobis: pariter cum illo nos viuificauit, pariter resuscitauit, pariter cum illo nos sedere fecit in cœlestibus. Istud Apostolus intelligere cupit Ephesios, vt hinc agnoscãt quàm colendus sit Deus Pater, quamque amplectendus ipse Christus, per quem Pater hæc magna dona nobis pręstitit. Nõnulla exemplaria statim in principio capitis huius legunt verbum, conuiuificauit, & vos conuiuificauit cũ essetis mortui &c. sed certũ omnino est nõ debere addi, cum nec græca, nec correctiora latina habeant. Accidit autem hic Paulo, quod Augustino multis in locis euenire solet: nẽpe vt copia rerũ obrutus, cursũ orationis tenere nõ potuerit. Illa omnia: In quibus aliquando ambulastis vsque ad eũ locũ: Deus autem qui diues est, interseruit per parẽthesin, post quę ad caput orationis rediens, repetit quod antè dixerat,

& vtitur

& vtitur vocula δὲ siue (secundum Hieronymũ) γὰρ gar, quæ est nota redeũtis à digressione, maxime apud Paulum: quemadmodum dictum est in epistola ad Galatas in expositione illius loci: Ab ijs autem. &c. Et vos inquit cum essetis mortui .i. morte digni: Sic recentiores, sed rectius veteres, cũ vere essetis mortui in spiritu ꝑ delicta & peccata. Inter delictũ.i. παράπτωμα et peccata.i: ἁμαρτίαν sic distiguit Hie. vt illud existimet esse primũ illũ lapsum ad peccãdũ: hoc vero cum ad facinus ipsũ peruentũ est, quod discrimen apud Paulum non est perpetuum. Siquidem cap.4. ad Romanos voce παράπτωμα vtitur pro quibusuis peccatis, cum ait: Qui traditus est propter delicta nostra. Item. c.5. posterioris epistolę ad Cor. cum ait: Deus erat in Christo mũdum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum. An hoc loco inter hæc Apostolus distinguere voluerit, id quęstionem habet. Putant quidam ipsum vsum congeriei, eo quod dubium non sit Ephesios spiritu Christi vacuos olim, in enormia facinora fuisse prolapsos

In quibus aliquando ambulastis &c] i. versati estis, ita vt tota vita vestra his fuerit obnoxia [secundum seculum mundi huius] .i. iuxta consuetudinem mundi huius, vel iuxta quod edocti estis ab hominibus mundanis spiritu Christi vacuis [secundum principem potestatis aeris huius] .i. secundum principẽ, cui est potestas in hoc aere .i. mundo, vt sit synecdoche, & ex parte intelligatur totum. Alij sine tropo accipiunt, aerem intelligẽtes locum illũ, vbi venti, turbines, & nubes sunt, quem putant esse propriam sedem dæmonum. Hæc expositio nomen potestatis siue ἐξουσίας accipit, vt generalitatẽ significet: quæ idcirco alijs non placet, quod similia loca alio inuitent: Similia loca sunt in hac epist. ca.1. Sedere eum fecit in cœlestibus super omnem principatum & potestatem. Et cap.6. colluctatio nobis est aduersus principes & potestates. Rursus in epistola ad Col. cap.2. Qui est caput omnis principatus & potestatis Quibus locis certũ est nomen ἐξουσίας esse vocabulum substantiæ. Quare & hoc loco sic accipi volunt, vt significet naturam angelicam, & totum illum cœtum dæmonum. Genitiuus (spiritus) varie à diuersis refertur: quidam referũt ad principem: Erasmus vtrumque genitiuum & aeris & spiritus refert ad tertiũ, qui pręcessit, potestatis, hoc sensu: Secũdũ principem, cui potestas est aeris huius, & spiritus illius, qui agit in filijs diffidentię. Sed verisimile omnino est, quod ꝑtineat ad genitiuum aeris, hoc sensu: secundum principem potestatis, & secundum principem aeris huius, in quo degunt spiritus vt in nomine spiritus sit heterosis numeri & aer dicatur spirituum ea phrasi, qua dicimꝰ terrã Barbarorũ ꝓ terra quã inhabitãt Barbari. Qui nũc operatur) i. efficax est: Id enĩ significat vocabulũ Pauli (in filios diffidẽtiæ) hebraismꝰ est .i. in incredulos, vel indociles. Nam græce est ἀπειθείας quod recte vertas, impersuasibilitatis: [in quibus) .i. inter quos, licet Hieronymus ad delicta referat [& nos omnes aliquãdo conuersati sumus) .i. perpetuum tenorem vitæ duximus: Phrasis hebræa est, vt ante est annotatum, (in desiderijs carnis nostræ) i. secundum desideria, siue secũdum cõcupiscentias carnis nostrę, (faciẽtes voluntatẽ,) carnis. i. eius partis quæ nobis est bruta. Græci codices in plurali legunt, voluntates, quæ lectio & apud Hieronymum est in textu, quam lectionem & in commẽt. interpretatur, nec solũm facientes voluntatem carnis, sed & animi: hoc est enim quod noster interpres habet, cogitationum, pro quo Hieronymus mauult legere mentium, qui & inter peccata carnis, & mẽtiũ distiguit, quod illa sint crassiora, veluti gula, ebrietas, fornicatio, &c. quæ per ministerium carnis in libidinibus explentur: hæc animi magis, veluti hæresis, inuidia, &c. (Et eramus natura) non quidem à Deo condita, sed per Adam corrupta, sic Augustinus, (filij iræ) .i. obnoxij iræ. Duplex est hebraismus, primum in oratione, deinde in dictione:

Siquidem iram pro vindicta posuit, quemadmodum ad Romanos.cap.13.Non solum propter irā.i. vindictam & supplicium, sed & propter conscientiam. Pro natura alij transtulerunt prorsus vel omnino. Vocabulum φύσει ambiguum est, sed & latinum quando aduerbialiter sumitur, hoc valet, quod reuera vel prorsus in qua significatione certum est vsurpasse interpretem Epiphanij, in hæres Valentini, vbi versio eius sic habet: ego solum ea quæ natura necessaria duxi, vt in propatulum venirent, recensui, atque hæc significatio optime congruit huic loco: hoc enim reuera suppliciū est, subiectum esse dæmonibus. Chrysostomus hunc locum longe aliter interpretatur: sensus secundum ipsum est: Exacerbabamus & iritabamus Deum, hoc est, ira ipsa eramus & nihil aliud. Secūdū hūc, filios iræ, dixit Apostolus ea phrasi, qua greci dicunt υἱοὺς ἰατρῶν i. filios medicorū pro ipsis medicis. Quæ hic aperit Paulus, non nisi ex reuelatione sciri possunt, nempe quod angeli mali in hoc mundo vel aere degant, quodque in malis hominibus operentur furta, adulteria, fornicationes, hæreses & his similia.

DEus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos, & cum essemus mortui peccatis, cōuiuificauit nos CHRISTO, cuius gratia estis saluati, & conresuscitauit & consedere fecit in cœlestibus in CHRISTO IESV, vt ostenderet in seculis superuenientibus abūdantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in CHRISTO IESV.

DEus autem qui diues est in misericordia &c. Non dicit Apostolus, qui misericors est, sed qui diues est in misericordia. Reuera enim diuitiæ misericordiarum sunt, nō quęrētibus vltro misericordiam pręstare, & non solum non quærētib', sed inimicitias exercētibus. Quod sequitur [Propter nimiam charitatem] hebraice dictum est ab interprete, græce est propter multam charitatem, qua dilexit nos, secundum εὐδοκίαν siue secundū beneplacitum voluntatis suæ etiam cū essemus mortui peccatis. Alias Apostolus mortuos peccato vocat, qui iam cessant peccare: vitasset proinde amphibologiā si dixisset, cū essemus mortui ꝑ peccata: Et hinc patet discrimen, quod in principio capitis, inter delictum & peccatum ex Hieronymo annotauim', nec Apostolum Paulum negligere: siquidem græce pro peccatis Apostolus παραπτώματα habet. (Cōuiuificauit nos Christo) i. pariter cum Christo viuificauit, [& conresuscitauit] nimirum per lauacrum regenerationis, [& consedere fecit in cœlestibus) Frequenter meminit Apostolus cœlestium, propter familiam Simonis, qui vanissime nugabatur de cœlestibus. Sensus est: fecit vt conuersatio nostra in cœlis sit, vt vita, affectu contemplatione ibi simus, vbi est caput nostrum, hæcque maxima beneficia pręstitit nobis in Christo Iesu .i. per Christum Iesum: & quemadmodum iam nos secundum spiritum viuificauit, resuscitauit, & sedere fecit in cœlestibus, ita viuificabit nos & resuscitabit & sedere faciet in cœlestibus secundum corpus, atque hæc est spes vocationis nostræ, cuius meminit Apostolus in pręcedenti capite, optans eam Ephesijs notam fieri. Siquidem intelligere hanc dignitatem hominis, res est maxima, & propter quam Deo perpetuo gratias agere oportet.

poribus

Præstitit autem hæc[vt ostenderet in seculis superuenientibus]i.extremis his tẽporibus,(abundantes diuitias]i.excellentem exuberantiam suæ gratię, [in bonitate]i.per bonitatem suam, [super nos] siue erga nos,in Christo,id est per Christum.

GRatia enim estis saluati per fidem: & hoc non ex vobis. Dei enim donum est, non ex operibus, vt ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus, vt in illis ambulemus.

GRatia enim estis saluati]commentarius Chrysostomi sic habet: ne magnitudo beneficiorum extollāt eos, dicit ipsos gratia saluatos:deinde ne libera voluntatis facultas lædatur ponit quod ipsorum est nempe fidem,atque istud rursum tollit dicens:(Et hoc non ex vobis] sic nimirum vt non prius moti & ad fidẽ inuitati sitis per spiritum. Quomodo fides nostra sit,& non nostra siue ex nobis explicat doctissimè Augustinus epistola 107,quam scripsit ad Vitalem, qui dicebat non orandum pro incredulis,sed tãtum illis impartiendum doctrinã, quod ea impartita ex sola facultate liberi arbi credere possent:quod dogma ibi refellit Augustinus.Hæretici nostri temporis ad alterum extremum iam vergunt, dicentes credere sic esse donum Dei,vt absque omni nostra cooperatione in nobis peragatur.[Ipsius enim sumus factura]i.poema,ea enim voce vtitur Paulus:Ambrosius vertit figmentum, [Creati in Christo Iesu)Regenerationem inquit Chrysostomus subindicat,per Baptismum siquidem quod Sacramentum est regenerationis,insiti sumus Christo,& effecti noua creatura:quod primum eramus emortuum est,vetus scilicet homo: & quod non eramus,facti sumus.Sermo igitur est secũdum Chrysost.non de prima illa creatione,ex qua habemus quod viuimus,sed de altera ex qua habemus, quod bene viuimus.Creati inquam in Christo Iesu,non ad libidinem,&,omnem turpem actionẽ in vita perpetrandam, vt docet schola Simonis:sed ad opera bona, quæ præparauit Deus,vt in illis ambulemus,hoc est perpetuum tenorẽ vitæ prętemus.Chrysostomus clausulam,hanc creati in Christo Iesu ad opera bona, adiectam putat ab Apostolo,propter præcedentẽ sermonẽ,quo dixerat,nos gratia saluatos,nõ ex peribus:timẽs proinde Apostolus, ne segniores hinc efficeremur:ostendit deinde quod post fidem,necessaria sunt bona opera. Quo sensu vero tribuit Apostolus iustificationem fidei, & operibus detrahat, dictum est in præcedentibus epistolis.

PRopter quod memores estote,quod aliquãdo vos eratis gentes in carne, qui dicebamini præputiũ ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta,quòd eratis illo in tempore sine Christo,alienati à conuersatione Israel,& hospites testamentorum,promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo.

PRopter quod memores estote quod aliquando &c.] i. propter hæc quæ ab

initio epistolæ dixi: Memores estote. Quod dicit tale est: multis verbis exposui vobis beneficia Christi, vestrum iam est perpetuo illorum esse memores: Valet enim illa rememoratio gratos reddere erga benefactorem, & quo promptius gratias agatis Patri per Christū, volo vos ad memoriam reuocare non solum, quod liberauerit vos per Filium, sed quod tali modo liberauerit: nimirum per sanguinem ipsius: nec hoc volo contentos vos esse, sed volo præterea, vt ad memoriam reuocetis, quales vos existentes liberauerit. Memores estote quod aliquando eratis gentes. i. gētiles, siue ethnici. Quod sequitur, [in carne) putat Hieronymus extenuandi causa adiectum; verùm circumstantia literæ omnino requirere videtur aliud, nempe vt vim habeat amplificandi. vt sensus hic sit. Eratis vere gentiles viuentes secundum carnem [qui dicebamini]. i. qui per contemptum appellabamini pputiati. In pputio est enallage qualitatis, In actis Apostolorū: absq; tropo dixit, viros præputiū habētes: qui inq̄ dicebamini præputium [ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta] hoc est ab ipsis circumcisis secundum carnē. Periphrasis est Iudæorum. Vocabulū manufacta referendum est ad circumcisionem, non ad carnem. Ex hoc loco discimus vsitatum fuisse tempore Pauli, vt Iudæi dicerentur circumcisio: quando autē cœptum sit sic loqui, id non constat.

Quod eratis illo in tempore) exemplaria nonnulla legunt (qui) Ambrosius habet dictionem causalem (quia) sed optimum est, quod. vt vocula ὅτι qua Paulus vtitur, ὑμεῖς seu seorsim accipiatur hoc sensu: volo vos perpetuo esse memores eius, quod iam dixi: huius itē quod illo in tempore. i. ante auditum verbum fidei: [eratis sine Christo) i. sine cognitione Christi eratis, nec ptinebaris ad Christum [Alienati à cōuersatione Israel) Paulus habet alienati a politia Israelis. Politia vox Gręcis multiplex est: significat interdum rempublicam, quam significationem expressit Erasmus in translatione: Interdum accipitur pro vitæ ratione ac instituto, quam significationem expressit noster interpres, atque in eadem, vsus est hac voce Basilius de vita solitaria, itē Grego. Nazian, vt videre est apud Budæum in comment. ling. græcæ: sed & Epiphanius in hæresi Pharisæorum, dicens eos habuisse maiores politias ipsis scribis: Significat quoque politia ipsam reipublicæ administrationem, & genus administrandi, quæ significatio huic loco etiam non male cōgruit. Quod sequitur.

Et hospites testamentorum promissionis) varie distinguitur. Chrysost. Theo. Oecum. Hieronymus genitiuum promissionis referūt ad pcedētia, recētiores vero cōment. ad sequentia Probabilior distinctio est, vt post genitiuum promissionis ponatur hypostigma ὑποστιγμὰ deinde sequatur, spem non habentes: Sēsus est: Eratis peregrini & extranei à pactis siue testamentis promissionis: Testamenta autem promissionis hebraice dixit pro testamentis promissorijs, [Spem non habentes) loquitur de illa spe potissimum, de qua in Actis: Propter spem Israel, hac cathena circumdatus sum, quæ sit autem illa spes, petendum est ex cap. 26. eiusdem libri, vbi dicitur: Et nunc in spe quæ ad Patres nostros repromissionis facta est &c. vbi significat spem esse resurrectionis cuius etiam meminit Apostolus in præcedenti capite, cùm ait: Vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, [& sine Deo) nō omni, sed vero, quamquam ἄθεοι dicātur qui nullum credunt esse Deum.

NVnc autem in Christo Iesu vos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi. Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem maceriæ soluens, inimicitias in carne sua, legem mādatorum

torum decretis euacuans, vt duos condat in semetipso, in vnum nouum hominem, faciens pacem, vt recõciliet ambos in vno corpore, Deo p cruçẽ, iter ficiẽs inimicitias in semetipso.

NVnc autem in Christo Iesu) .i. per Christum Iesum, [vos qui aliquando eratis longe) siue longinqui, hoc est, qui non pertinebatis ad Deum, nec ad politiam Israelis, (facti estis prope] siue propinqui.i. pertinetis nunc ad populũ Dei & ad politiam, qua vtitur in gubernandis ijs, quos in peculiarem sibi populum elegit, [in sanguine) i: per sanguinẽ Christi, non mystagogiam Simonis. In sanguine Christi, dixit hebraice (vtuntur enim Hebræi nominibus proprijs loco pronominum) nisi velimus dicere ex amoris vehementia, vel quo magis abduceret eos à familia Simonis, repetisse Apostolũ nomẽ Christi. Ipse enim est pax nostra] Christ⁹ dicitur pax nostra eo tropo quo dicitur sapiẽtia, iustitia, & sanctificatio nostra: nẽpe per methonomiã. Sic Hier: Quare falluntur Lutherani, q in eiusmodi locutionibus volunt esse sermonẽ rectum. Sermo rectus est in Epi. ad Col. Pacificans per sanguinem suum, & quę in cœlis, & quæ in terris sunt, & in hac ipsa periodo [faciẽs pacẽ] Sẽsus est: cũ essemus inimici, & inter nos mutuo dissiderem⁹, ipse inimicitias diremit, & cõciliauit alteros alteris, hoc est, Iudæos gentibus, & gentes Iudęis, atq; vtrosque deinde Deo: Hoc modo explicat Apostolus, & proinde nõ est plenus cõment. ille, qui interptatur de reconciliatione erga Deũ, cũ circũstantiæ manifeste exigant. vt intelligatur & illa pax, quæ est Iudæorũ erga gentes, & gẽtiũ erga Iudæos, (qui fecit vtraq; vnũ) explicat Apostolus quomodo Christus sit pax nostra, Christus inquit pacificator noster est, quia ex vtrisque, populo scilicet Iudaico & Gentili fecit vnũ populum, quia parietem, siue macerię, siue sepẽ quæ inter Iudęos & Gentiles media erat, & alteros ab alteris diuidebat, ipse diruit, quæ quidem maceria siue sepes media, erat inimicitia & contemptus mutuus: siquidem accusatiuũ inimicitias adiecit Apostolus per appositionem exponẽ nentem. Pro medio pariete apud Paulũ vnica vox est scilicet μεσότοιχον. vocant autem græci μεσότοιχον id quod dirimit ædes ab ædibus, (soluens] participium est eiusdem temporis cum precedẽti, quod interpres vertit in verbũ: quod si hoc quoque loco fecisset, dilucidior fuisset oratio, hoc modo, Qui fecit vtraque vnum, & interstitium sepis soluit, inimicitias &c. Quanta autem fuerit inimicitia inter hos duos populos, quamquam mutuo se contempserint, patet, partim ex scriptura, partim ex Iuuenale, Horatio, & Quintiliano: Hãc inimicitiam & contẽptum mutuum Christus sustulit in carne sua .i. per mortem, quam in carne sua pertulit: nec solum inimititiam sustulit, sed & legẽ, quæ huius inimicitiæ fomes erat: vnde addit [legem mandatorum decretis euacuans] Lex mandatorum, est lex Moysi mandans & non conferens gratiã, qua id quod mandatur præstari potest: Hanc Christus antiquauit siue abrogauit per alia decreta, præcepta legalia, Euangelicis [ait Hier. dogmatibus cõmutauit. Ad eundẽ modũ exponit Chrys. itẽ Theop. & Oecu. nisi quod hi & aliũ habẽt cõmentariũ, per decreta intelligẽtes fidem, vt sit enallage numeri. Eras. diuersum plane tradit sensum motus prepositione in, quæ est apud græcos, & meminit hui⁹ nõ solũ in annot. sed & in trãslatiõe sua expressit, habet enĩ ad hũc modũ: Legẽ mãdatorũ in decretis sitã abrogãs, Verũ cũ certior sit sensus Hier. & Græcorũ, merito rephẽditur Eras. q cõiecturã suã miscuit textui scripturę. Indocte quoq; egit Musculꝰ versionẽ Erasmi inculcãs in cõmẽt. Chrys. cũ illa plane aliud requirãt, Aut si dẽ ait Chrysost. decretũ dixit: nã aut sola fide nos saluamur, aut decreta intellexit ea, quæ Christus sanxiuit in Euangelio.

Intempestiua quoque est versio Erasmi in scholijs Oecumenij, cum illa diuersum habeat à Chrysostomo. Porro quo sensu intelligendum sit, quod habet Chrysostomus, sola fide nos saluari, dictum est in Epist. ad Gal. in expositione illi⁹ loci. Nō iustificatur hō ex operib⁹ legis nisi p fidē Iesu Christi, cōferēd⁹ est loc⁹ hic cū illo q est in Epist. ad Coloss. c. 2. Delēs quod aduersus nos erat chirographum decreti, pro quo græci legunt, delens quod aduersus nos erat chirographum decretis quod erat &c. vbi ablatiuus (decretis) in interprete Hieronymo item Augustino, referendus est ad participium quod præcessit delens: vt delere chirographū decretis, hoc sit, quod legem mādatorū decretis euacuare. id est legem Moysi abrogare per præcepta euangelica, quo loco Eras. illud (decretis) rursum alio refert, nimirum ad sequentia. Nam versio eius sic habet: Deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod erat contrarium nobis per decreta. Sed certum est hoc tortū esse quod sequitur Erasmus. Vocat autem Apost. legem Moysi, cum ea parte qua ceremonialis est, tum præcipue qua decalogum complectitur chirographum, quia conuincebat homines esse peccatores & reos iudicabat. Legem hanc siue chirophraphū hoc deleuit Christus, quia post mortem Christi desijt habere nos obstrictos maledictioni, tum quia solutum est peccatum, tum quia datus est nobis spiritus, quo adiuti pręstamus legem. Nihil igitur differt locus ad Colloss. ab eo qui est in epistola præsenti ad Ephe. nisi quod ad Collo. omittat Apostolus præpositionem (in) quam in hac epistola adijcit, qua omissa adeo non corruit sententia Pauli, quod voluit Eras. vt etiā planior efficiatur, quam pręposītionem si legamus, exponere oportebit vt hoc valeat quod per [in decretis] i. per decreta.

Vt duos condat in semetipso] Istud & quæ sequuntur, copiam habent verborum non rerum, Quod autem dixit, qui fecit vtraque vnum, idipsum nunc alijs verbis dicit, vt duos conderet siue crearet in semetipso &c. Non gentilem Iudęum fecit, sed hunc & illum reformās, vnū ex illis admirabilem plane & nouum quē dam hominen finxit à vetustate peccati prorsus liberum: Chrysostomus [in semet ipso] exponit vt valeat hoc quod per semetipsum: Ad eundem modum interpretātur græcanica scholia: Non per angelū inquiūt, nec per alias quasuis potestates, quas inducebat schola Simonis sed per semetipsum istud fecit. Verū nihil obstat quo minus proprie accipiamus præpositionem (in) per fidem enim & per fidei Sacramentum insiti sumus Christo, & effecti mēbra vnius corporis cuius caput Christus est. [Faciens pacem] nimirum inter Iudæos & Gentes. Istud explicat tropum illum, ipse est pax nostra [vt reconciliet ambos] effectos vnū corpus, reconciliet Deo. Quod ait [in vno corpore] explicat Iudæorum & Gentium mutuam inter se recōciliationem: quod addit [Deo] explicat vtrorumque reconciliationem erga Deum [per crucem, interficiens inimicitias] non dicit soluta neque sublata, sed quod omnium vehementissimum est, perempta inimicitia. Quod additur (in semetipso] dictum est contra Basilidem, qui negabat Christum vere passum. Hieronymus legit per crucē interficiēs inimicitias in ea, vt referatur ad crucem non ad Christum, quomodo etiam vertit Erasmus: Græca vtrumque admittunt, in ea vel in semetipso. Nam pronomen αυτοῖς leni spiritu nonnūquā reciproce accipitur: Istud explicat quod præcessit, soluens inimicitias in carne sua.

ET veniens euangelizauit pacem vobis qui longe fuistis, & pacem ijs qui prope quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem.

Et ve-

ET veniens euangelizauit vobis pacē] Istud periphrasis est gentium, quemadmodum quod sequitur, Iudęorum. Mutuatus est autem Apost. hāc phrasin ab Esaia. Pacem dicit reconciliationem cū Deo, vnde additur [quoniam per ipsum habemus accessum, græce est προσαγωγὴν. i. introductionē, veluti cum quis introducitur ad conspectum principis, (ambo] .i. Iudæi & Gentes [in vno spiritu) .i. eodem spiritu impellente [ad patrem] Alludit Apostolus ad mores principum, ad quos non patet aditus nisi per alium quēpiam: sic ad Patrem accessum habemus per filium duce spiritu. Conferendus est locus iste cum illo, qui est in epistola ad Ro. ca. 8. in quo clamamus abba pater &c. Et in epistola ad Galatas cap. 4. misit Deus spiritum filij sui in corda vestra clamantem Abba Pater.

ERgo iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum & domestici Dei, superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu CHRISTO, in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino, in quo et vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritusancto.

ERgo iam non estis hospites & aduenæ] vt quondam ante agnitum Christum, (sed estis ciues) siue vt Græci codices habent, conciues [sanctorum] Abrahæ, Moysi, Heliæ, ceterorumque patriarcharū & prophetarum, cū quibus in eādem ciuitatem conscripti estis. Musculus hoc loco non est assecutus sententiam Chrysostomi, Nam pro eo quod vertit, qui cū Abrahā sunt, Moyse, & Helia, vertere debebat, magnorum virorum illorū, Abrahę, Moisis, & Helię. Vide Budęum in cōment. linguæ gręcæ exponētē hellenismū οἱ περὶ τὸν Ἀρίστιππον καὶ Σωκράτη qua phrasi nihil aliud significatur quā ipse Aristippus & Socrates (Et domestici Dei) .i. pertinentes ad familiam Dei.

Superædificati super fundamentum &c.] intransitiuè accipiendum est, super fundamentum, quod sunt ipsi Apostoli & prophetæ. Volens inquit Oecumenius vehementem significare vnionem gētium ad prophetas & Apostolos, superædificati ait, ac si diceret: In fundamentum positi sunt Apostoli & prophetæ, vos reliquam structuram completis, (ipso summo angulari lapide] .s. existente [Christo Iesu) est enim ablatiuus absolute positus. Sensus est in hoc ędificio, angularis lapis fundamentum & reliquā structurā connectens, consummans & perficiens, est Iesus Christ'. Pro tribus vocibus, summo angulari lapide, græcis est tantū vnica: quod si posset haberi perspectum, quis olim fuerit vsus angularis lapidis, rectius intelligeretur quod hic dicitur. Nam in nostris ædificijs non satis apparet, quis sit summus in angulo lapis [in quo omnis ædificatio cōstructa] .i. coaptata siue coagmentata seu commissa vel (vt Hieronymus legit) compaginata, aut vt Ambrosius, compacta: Gręcis participium est pręsentis temporis, quod exprimere volens Erasmus, recte vertit: In quo quęcunque structura coagmētatur, ea crescit &c. vt senserit Apostolus non omnem structuram in hoc angulari lapide compactā esse, sed quæcunque illi lapidi connectatur, eam surgere in templum Domini [in quo & vos coædificamini, in habitaculū Dei in Spiritusancto] .i. per Spiritumsanctum. Exemplo hoc structuræ, Apostolus idem significare voluit prorsus, quod ante exemplo corporis.

CAPVT III.

Vius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu, pro vobis gentibus, si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis, quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum.

Huius rei gratia ego Paulus vinct⁹ &c) Difficultas hic est quod reddiderit Apostolus verbũ huic parti. Hieronym⁹ cum nullum inueniret verbum quod responderet proprie præcedentibus, propter hyperbaton dixit hoc loco solecismum esse: verba eius sunt: Pro eo quod dicere debuit Apostolus, huius rei gratia ego Paulus vinctus Iesu Christi pro vobis gentibus cognoui mysterium &c. ait huius rei gratia ego Paulus vinctus secundum reuelationem notum mihi factum est &c. Sed contra Hieronymum facit vocula, quoniam, quã ipse dissimulat, quod non videret aliam euadendi viam, addit interim, si vero quis potest etiam iuxta sermonis contextum docere Apostolum artis grammaticę non incurrisse vitium, ille magis auscultandus est, quod facere conatus est Erasmus. Siquidem cum proposuisset Hieronym. de hoc loco sententiam, adiecit in annot: suis, potest & hoc modo tolli sermonis imperfecti incommodum, si subaudias verbũ substantiuũ, sum: Huius rei gratia ego Paulus vinctus sum Iesu Christi &c. Laudãdus esset conatus Erasmi, si continuisset se iuxta limites annotationum, quos iam transgressus, coniecturam suam pro scriptura nobis tradidit, dum verbum substantiuum inseruit textui, quare & iure reprehenditur. Nã illam debemus scripturæ reuerentiam, vt nihil temere de nostro ei affingamus, & quidem si examinare velimus sententiã Erasmi, inueniem⁹ eam nõ esse solidam. Nam nomini vinctus apud Paulum adijcitur articulus ὁ qui fere non solet adijci prædicato, vnde linguæ græcę periti in principio Euangelij secundum Ioãnem, vbi dicitur, & Deus erat verbum. ex articulo qui additur verbo, docent verbum subiectum esse non prędicatũ. Alius quidam ad hunc modum supplet: huius rei gratia ego Paulus vinctus Iesu Christi pro vobis Gentilibus, legatione fungor, idque ex commentarijs vt videtur Ambrosij. Omnino verisimile est Apostolũ huic parti primũ circa finẽ capitis verbũ reddidisse, cũ ait huius rei gratia flecto genua mea &c. vt tota reliqua pars ab eo loco: Si tamẽ audistis dispensationẽ &c. vsque ad locum: Huius rei gratia flecto genua mea, veluti per parenthesin interiecta sit, Nec mirabitur adeo longam parenthesin siue hyperbaton, qui attendit ad maxima illa mysteria, quibus Paulinum pectus plenum erat, quorum copia inter scribendum obrutus nõ potuit communem sermonis cursum tenere, quod ipsum & in primo & 2. capite annotatum est. Græcanica scholia putant ibi fieri ἀνταπόδοσιν. i. retributionem: Mihi omnium sanctorum minimo &c. Nec mirum Apostolum mutasse rectum in obliquum, cum id in eiusmodi circuitionibus sibi permittant etiã excellẽtissimi oratores, vt Thucydides & Demosthenes. Secũdũ hũc cõmẽtariũ ordo & sensus verborum hic est. Huius rei gratia, nẽpe vt vos Ephesij vna cũ cęteris gẽtibus ędificemini in habitaculum Dei, mihi Paulo qui vinctus iã sum Iesu Christi. & minimus sum omniũ sanctorum, data est gratia hæc, videlicet in Gentibus euangelizare. Si cui hæc placeat interpretatio, habet simillimum locum in epistola ad Galatas ca. 2. ab ijs autem qui videbantur

bantur esse aliquid &c. quamquam altera probabilior est, secundum quam sensus est: Huius rei gratia videlicet quia conciues estis sanctorũ, & domestici Dei super ædificati &c. ego Paulus vinctus ob fidẽ Christi propter prædicationem, qua vobis qui estis ex Gentibus, annũciaui Euãgelium, flecto genua mea &c.

Si tamen audistis dispensationem &c) Hic incipit parenthesis, Illud si tamen) affirmantis est. quapropter recte vertit Erasmus: siquidem audistis dispensationem siue oeconimiam. Sensus est: audistis quẽ admodum dispensatione diuina munus Euangelij annũciandi inter Gẽtes, de quarum numero vos estis, commissum mihi sit [quoniam] .i. quod [secundum reuelationẽ] nõ ex humano studio, nõ ex ꝓphetis, sed reuelatiõe innotuit mihi sacramentum .i. mysteriũ Christi. Idem habet ad Galatas cap. 1. Neque enĩ ab hominibꝰ accepi illud neque didici, sed per reuelationẽ &c. de hac reuelatione scribitur Actorum cap. 26.

Sicut supra scripsi in breui, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod alijs generationibus non est agnitũ filijs hominum, sicut nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius et prophetis in spiritu, gẽtes esse cohæredes & concorporales & comparticipes promissionis eius in CHRISTO IESV per Euangelium.

Sicut supra scripsi,] ad verbũ vertẽdum erat, sicut scripsi, quomodo legit Hieronymus. In breui] .i. paucis verbis: sic Chrysostomus. Grӕcanica scholia habent duplicem commentarium. Primo exponunt, quomodo Chrysostomus exponit: deinde addunt vel in breui, id est, paulo ante, nimirum in fine præcedentis capitis.

Pro vt] græce est πρὸς ὃ .i. ad quod vel iuxta quod: Erasmus vertit, ex quibus, diuersum sequens sensum non solum ab eo quem latini, verum etiam quem græci tradunt interpretes. Nam Chrysostomus πρὸς ὃ interpretatur vt hoc valeat quod quatenus. Similiter grӕcanica scholia, vt velit Apostolus se non omnia diuina mysteria explicuisse sed hactenus tantum quatenus erant Ephesij capaces. Recte proinde Musculus, cum alias fere sequi soleat Erasmum: hic ab ipso dissentit πρὸς ὃ vertens iuxta quod, qua in re diligentior fuit interprete Oecumenij, qui proponit versionẽ Erasmi nisi quod pluralem in singularem mutet, dicens: Ex quo potestis legentes intelligere prudẽtiam meam i. cognitionem, vel vt habet Hieronymus, sensum meum [in ministerio Christi, quod alijs generationibus] i. vt apertius vertit Ambrosius, seculis.

Nam de ætatibus loquitur Apostolus, non de nationibus: (Non est agnitum filijs hominum] .i. hominibus. Hellenismus est sicut in filijs medicorum pro ipsis medicis. Querunt hic commentarij, quid in mysterio Christi reuelatũ nunc sit Apostolis & prophetis nouӕ legis (nã de his sermo est) quod præcedẽtibus seculis reuelatũ nõ fuit patriarchis & illarũ ætatum prophetis? D. Ambrosius in hoc mysterio veteres illos ignorasse definit, quod gentes sine circuncisione & legis susceptione participes forent illorum donorum, quæ per Christum præstantur. Quӕ sententia verisimilis non est, si attẽdatur prophetarum scriptura, maxime Hieremiæ.

D. Hieronymus vrget illud quod ait Apostolus (filijs hominum) quo non vult cõprehendi patriarchas & prophetas, quòd consuetudine scripturæ hi magis filij Dei appellantur. Idem Chrysostomus & græcanica scholia faciunt. Verum Hieronymus aduertens nimium violentum esse istud & extortum, adiecit alium commentarium, quemadmodũ & Chrysostomus & græcanica scholia, vt sensus sit: Mysterium hoc non innotuisse præcedentibus seculis, ipsis patriarchis & prophetis, sicut nunc notum factum est, scilicet reb' ipsis seu corporaliter. Hic vrgent aduerbium, sicut, quod etiam faciunt recentiores, secundũ quos veteres illi non sic aperte & plene cognouerunt sicut Apostoli. Siquidem multæ spirituales circunstãtiæ ac conditiones, quæ in hoc mysterio veteres latuerũt, Apostolis innotuerũt, quibus mysterium hoc redditum est illustrius. Vide Thom. 1. parte, quæstione 27. art. 5. responsione ad tertium, vbi hunc locum citat. Chrysostomus duabus suis expositionibus tertiam adijcit, dicẽs, Prophetas quidem veteres sciuisse vocãdas esse gentes, verum ignorasse quod cũ Iudæis ex æquo futuræ essent consortes gratiæ. Quam expositionem approbare videtur textus, dũ velut explicans se subiungit, gentes esse cohęredes .i. pariter cum Iudæis hæredes, pariterque membra cum illis eiusdẽ corporis, cui' caput Christ' est, hoc est, quod dicit, cõcorporales & cõparticipes .i. simul cum illis participes magnæ illius promissionis ad Abraham factæ (in Christo) siue de Christo. Idem habent græca scholia: Verum si legantur diligenter libri Prophetarum, inuenietur quod istud cognitum ipsis fuit. Quare est amplectenda sententia Thomæ, vel ea quam secundo trãdit Chrysostomus.

Cuius factus sum ego minister secundum donum gratiæ Dei quæ data est mihi secundum operationem virtutis eius.

Cuius factus sum ego minister) græce est διακονος [secundũ donum] i. per donum [gratiæ Dei quæ data est mihi] nec solum data est mihi hæc gratia, sed præter donum hoc gratiæ, etiam efficaciter agit in me spiritus, vt potens sim ad doni administrationem, hoc est quod ait (secundum operationem virtutis eius: siue vt Erasmus vertit, secundum efficaciam potentiæ illius. Græce est, secundum ενεργειαν hoc est, intus efficaciter mouente me spiritu. Ita vt velit Paulus duo dicere: Primum, quod donum acceperit per quod ad ministerium Euangelij esset idoneus: deinde quod per spiritum efficaciter motus & impulsus fuerit ad illud administrandum, aperte docens quod ad omne opus bonũ egemus diuina gratia, quamquam hac accepta nondum illud exercere possimus, nisi per spiritum semel acceptum efficaciter moueamur ad operationem: in quo patẽre potest nostra miseria & infirmitas.

Mihi enim omnium sanctorum minimo, data est gratia hæc: In gẽtibus Euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à seculis in Deo, qui omnia creauit.

Mihi enim omnium sanctorum &c.) græce non est superlatiuus sed comparatiuus ex superlatiuo formatus, quẽ affingere placuit Apostolo, vt magis se diminueret. Mihi inquit omnium sanctorum

ctorum postremissimo data est gratia hæc,vt inter gentes euangelizarem [inuestigabiles]siue imperuestigabiles[diuitias Christi). valde libenter vtitur Apostolus hoc vocabulo ad explicandã abundantiam beneficiorũ Christi: [& illuminare oẽs)Recto sermone Christus illuminat:Apostoli vero illuminare dicuntur,quia proferunt in lucem:& quod ante fuerat reconditum,faciunt perspicuũ. Dispensatio hoc loco non est oeconomia sicut in principio capitis sed κοινωνία,id est communio siue communicatio.Pro sacramento Paulus mysteriũ habet.Sensus iste est:vt in lucem proferam omnibus mysterium,quatenus illud Deus patere voluit hominibus,quod à seculis.i.ab ęterno absconditum fuit in Deo: quia in illo vno erat cognitio mysterij huius:(qui creauit omnia) Istud adiecit propter scholam Simonis magi, quæ docebat mundum ab angelis esse factum.

VT innotescat principibus & potestatibus in cœlestibus,per Ecclesiã multiformis sapientia Dei secundum præfinitionem seculorũ, quam fecit in CHRISTO IESV Domino nostro.

VT innotescat principibus & potestatibus]i,& supremis & infimis angelorum ordinibus:Sic Chrysostomus,Hyeronymus per principatus & potestates accipit bonos angelos. Amb. vero malos, Alij vtrosque, secundum quos nomine cœlestium intelligitur etiam aer iste qui supra nos est, quem constat sedem esse dęmonum,vt sensus sit: Vt innotescat principibus & potestatibus agentibus siue in cœlo siue in aere(per Ecclesiam) .i. per dispensationem circa Ecclesiam factam, vel per Ecclesiam.i, per opera Ecclesiæ, vt propositio (per) significet instrumentum [Multiformis) græce multo significantius est,vehementer siue multipliciter varia sapientia Dei,qua vsus est in redemptione generis humani & vocatione gentiũ, quod per res mundo abiectissimas, nempe per crucem placuit saluare homines. & ad id vti ministerio piscatorum,vt confundat fortia quæque, & non glorietur omnis caro in conspectu eius. Et hunc locum explicat Thomas in prima parte quæst. 57.art.5. Adiecit autem Apostolus hanc partem propter Simonem Magum, qui docebat adorãdos angelos,quod illi fuerint mysterij nostræ redemptionis gnari,quos & mediatores constituebat nimium illis tribuens.

Secundum præfinitionem seculorum] .i secundum propositũ Dei,quo ab ęterno proposuit certis seculis effundere thesauros diuitiarum suarum,quod fecit tempore Christi,cũ antea videatur neglexisse mundum, quem sub densissimis tenebris & diaboli iugo totum.paucis admodum exceptis,passus est detineri.Grecanica scholia prefinitionem seculorum interpretãtur propositũ Dei ab æterno decretum:habent enim sic:Ista quidem ante secula proposuit,re autem ipsa exhibuit per dispensationẽ factã circa Christum.Pronomen,quam licet referre posset & Ecclesiã & sapientiã & pręfinitionẽ seculorum: maxime tamen verisimile est quod pertineat ad proxime pręcedẽs, secundum pręfinitionem seculorum,vt sẽsus sit:Iuxta tempus quod proposuerat siue pręfiniuerat in Christo:

IN quo habemus fiduciam & accessum in confidentia, per fidem eius. Propter quod peto,ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis,quæ est gloria vestra.

IN quo habemus fiduciam) pro fiducia græce est παρρησία, quæ vox dum ad homines refertur, significat libertatē loquendi ingenue coram quocunque: sic sanè accipitur cap. 4. Act. Videntes autē Petri παρρησίαν, quo loco interpres noster vertit constantiam, & paucis interiectis: & nunc Domine respice in minas eorum, & da seruis tuis cum omni παρρησίᾳ loqui verbum tuum, vbi vertit fiduciam quemadmodum & capite. 6. huius Epistolæ: Vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium Euangelij &c. Atque hoc modo quidam hic interpretantur. Verum ex circūstantijs videtur huic loco magis cōgruere παρρησία quæ est comparatione Dei siue coram Deo, vt sit fiducia qua animus nihil malorum sibi conscius, fretus Christo audet polliceri sibi amicitiā cum Deo, de qua sermo est apud Ioannē: Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum. Hæc fiducia est quæ facit magnis animis sperare summa quæque: excutit scrupulos omnes, & perpetuo subministrat lætum spiritum in Christum. De accessu dictum est capite præcedenti. Illud (per fidem eius) pertinet ad proxime pręcedens, hoc sensu: In confidentia, cuius principium & origo fides est Christi, patet hoc ex græcis, quę si ad verbum vertas, sic sonant, in confidentia, quæ est per fidem eius. Confidentia diuersa vox est à priori apud græcos.

Propter quod peto ne deficiatis &c.) Sensus est quia liberum habemus accessum ad patrem per filium, peto ne deijciamini animo ob afflictiones meas, quas vestri causa tolero, ne turbent vos vincula mea, quæ, vt vos maximis illis donis potiamini, ego patior. Quæ est gloria vestra) gloriari inquit potestis, quod tanti vos faciat Deus, vt etiam charissimos sibi hoc est, Apostolos suos patiatur vestri causa affligi. Hic finita est parenthesis siue potius hyperbaton: redit iam ad caput oratiōis, & quia multa interseruerat, voluit repetere verba in principio capitis posita, ac si dicat, vt quod cœpi, absoluam. Huius inquā rei gratia, flecto genua mea &c.

HVius rei gratia, flecto genua mea ad Patrē domini nostri IESV CHRISTI, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur, vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtutem corroborari per spiritum eius in interiori homine, CHRISTVM habitare per fidem in cordibus vestris, in charitati radicati & fundati, vt possitis cōprehendere cū oībus sanctis quæ sit latitudo, & lōgitudo, & sublimitas, & profundum, scire etiam superemimentem scientiæ charitatem CHRISTI, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei.

HVius rei gratia flecto genua mea) siue interioris hominis siue exterioris siue vtriusq; Chrysostomus videtur accepisse genua corporis: per id inquit quod dicit; flecto genua mea. ita se precari declarat, quo modo solet qui rebus afflictis anxij precantur. [ex quo omnis paternitas] vox Pauli significat familiam, cognationem, tribum. Est illa vox quæ ponitur psal. 95. Adferte Domino patriç gentium

vbi

vbi vocem græcam interpres absque interpretatione dimisit: Psal. vero. 21. familiā vertit: Adorabūt inquit in cōspectu eius omnes familiæ gentium. In hac Epistola voluit vertere paternitatem, vt seruaret paranomasiā quæ est in græcis vocibus: [nominatur] Nominari hoc loco est existere siue esse, quomodo frequenter capitur apud probatos authores. Sensus est: ex quo omnis familia siue spirituum siue hominum originem suam habet, & suū esse. Dictum est istud contra doctrinam Simonis & suorum de pluralitate deorū & principiorum diuersitate. Similis locus est cap. 1. huius Epistolæ: Super omne nomen quod nominatur &c vbi nomen pro re capitur & nominari pro celebre esse. Nam sensus est, super omnia quæ celebrātur siue in hoc seculo siue in futuro. Iuxta hanc interpretationem cessant quęstiones illę: Num quæ paternitas sit in cœlo? & num omnis paternitas quæ in cœlo & in terra est, denominetur ab ea paternitate, quæ est in diuinis? quæ quęstiones hoc loco moueri solent.

Vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ] .i. gratiæ suæ: sic in epistola ad Ro, omnes peccauerunt & egent gloria Dei: [virtutem corroborari) nonnulla exemplaria habent ablatiuum, virtute, quæ lectio græcorum est. Virtus hoc loco non est ἀρετὴ quæ opponitur vitio, sed δύναμις quæ pugnat cum imbecillitate. Sensus est: vt fortitudine fulciamini per spiritum in memoria, in ingenio, & affectu, in omnibus denique viribus animæ, (Christū habitare] i. vt dono fidei Christus perseuetanter in vobis maneat: in charitate radicati & fundati: videtur hoc loco Apostolus neglexisse præcepta grāmatices, iuxta quæ dicendum erat, radicatis & fundatis nisi velimus ad sequētia hæc referre, vt sit hyperbaton, quod fecisse videtur August. Nam legit ad hūc modū: vt in charitate radicati & fundati possitis comprehendere .i. non parce attigere, sed quodammodo manu tenere. Vocabulū est philosophorum à Zenone profectum: [quæ sit latitudo & c] quatuor his vocibus voluit Apostolus explicare in genere magnitudinem mysterij, quod pro nobis per Christū dispensatū est, vt sit ellipsis: Quæ sit latitudo .s. mysterij, atque ita in cæteris subaudiendo genitiuum mysterij.

Ad hunc sane modū interpretantur grę-ca scholia, corporalibus inquiunt figuris magnitudinem mysterij deliniat. postea tamen singula distingunt, quod & Augustinus facit in epistola, quam scripsit ad Honoratum de gratia noui testamenti, quæ est numero. 120. videtur autem Apost. & hoc loco respexisse familiā Simonis, quod indicant vocabula quibus vtitur, ac si diceret: Fingunt vobis hęretici ex theogonia Hesiodi βυθὸν siue profudū & alia multa. Sed opto vos hęc scire in Christo: siquidē in illo hæc verissime inueniuntur, [Scire etiā] à communi sensu subauditur, vt possitis: Et vt possitis scire mirabilem charitatē Christi, quę maior est quam cognosci queat, quæ omnem humanam cognitionem longe excedit, vt scientiæ sit datiui casus.

vt impleamini in omnem plenitudinem Dei) .i. vt donorū & beneficiorum diuinorum cognitione & possessione semel sitis repleti.

EI autem, qui potens est omnia facere superabundanter quàm petimus aut intelligimus, secundum virtutē quæ operatur in nobis, ipsi gloria in Ecclesia, & in CHRISTO IESV, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.

EI autem qui potens est omnia facere superabundanter) illud superabundanter erigit vehementer spem[secundũ virtutem)i.vim seu potentiam, hoc est. secundum spiritum qui agit seu impellit nos vsque & vsque. Quod inquit, potens sit De⁹ cumulate facere omnia vltro quæ petimus aut cogitamus, imò quod velit facere, manifestum est ex agẽte in nobis vi ipsius:(Ipsi gloria in Ecclesia & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.

CAPVT IIII.

OBsecro itaq; vos ego vinctus in Domino, vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate, & mansuetudine: cum patientia, supportãtes inuicem in charitate, soliciti seruare vnitatẽ spiritus in vinculo pacis.

QVatuor hactenus exposuit Apostolus. Primum est, patrem per filium maximis beneficijs nos donasse: secundũ est, cupere se beneficia hæc omnibus bene cognita esse: Tertium est, beneficia hæc optime cognosci posse ex beneficijs Christo à Patre collatis: Quartum est, beneficiorum horum patrem voluisse non tantùm Iudęos, verumetiam Gentes percipes esse. Hæc egit duobus primis capibus: in tertio capite redit ad priora vota, orans vt possint Ephesij comprehendere longitudinem, latitudinem, sublimitatem ac profunditatem horum beneficiorum, hoc quarto capite & sequentibus docet, quo consilio sit ista concionatus, vt ostendat videlicet talia dona consecutos, decere omnem vitæ puritatem.

Obsecro itaque vos] quia tantis beneficijs per filium vos dignatus est pater, obsecro vos ego vinctus in Domino, in causa Domini siue propter Dominum. Pro summa gloria ducebat Aposto. vincula sua quæ patiebatur propter Christũ. Quare & cęteris prætermissis hæc sola ponit, in quorum laudem hic multa perorat Chrysostomus. Obsecro inquam vos vt ambuletis, i. vitæ tenorem ducatis ita vt dignum est vocatione. Vocati estis ad communionem magnorum illorum donorum, quæ hactenus exposui, agite vt vita vestra respondeat vocationi huic, seu donis ad quæ vocati estis. Quo autem pacto contingat ambulare ita vt dignũ est vocatione, declarat per ea quæ subiũgit:

Cum omni humilitate &c.) vox græca à sentiendo dicta est, cùm quis modeste de se sentit, contraria est arrogantiæ. Sensus est: cum omni modestia nõ (vt superbi solent) de alijs humiliter, de vobis magnifice sentiendo, sed contra [& mãsuetudine] hæc comes est humilitatis [cũ patiẽtia] græcẽ est Μακροθυμία, quam nos longanimitatẽ dicimus, vt offensi inquit iram cohibeatis (supportantes) i. tolerantes etiam siquid est vitiosum, vel durum, vel asperum in moribus aliorum, quibus cum versamini: In charitate] i. per charitatem: Soliciti] siue vt Erasmus vertit, studentes seruare vnitatem, cuius author spiritus est: Sic Chrysostomus, sic & græc. scho. Vt spiritus accipiatur pro spiritu sancto: Alij de humano spiritu interpretantur: In vinculo] i. per vinculum, quod est pax.

VNum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis

estis in vna spe vocationis vestræ, vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma. Vnus Deus & Pater omnium, qui super omnes & per omnia & in omnibus nobis.

VNum corp⁹].s.est omniũ qui credũt, cui⁹ caput est Christus: Et vnus spiritus).s.est qui per singula membra corporis huius discurrens, vitam & motum adfert. Et quemadmodum est vnum corpus & vnus spiritus, sic & est vna spes vocationis: siquidem omnes ad immortalitatem & beatam vitam vocati sumus. Non igitur debemus inter nos dissidere.

Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma] Hinc docet Cyprianus solum illud haberi debere pro Baptismate, quod à ministris illius Ecclesiæ confertur quæ vna est. Simile aliquid habet Hieronymus in commentarijs huius loci. Verum cum Ecclesia etiam agnoscat Baptismum hæreticorum, non possimus sequi Cyprianum. Quare Augustinus vnum Baptisma interpretatur, quod iterari nõ possit, à quocunque tandem ministratum fuerit, etiam ab hæretico. Quæ expositio licet catholica sit, non tamen videtur cõgruere instituto Apostoli, qui cum ad vnitatem hortetur, videtur hunc exigere sensum: Sicut est vna fides, ita vnius communis fidei vnicum est symbolum & signum externum, cuius quidem memores oportet vos amantes esse pacis & vnitatis, & omnium sectarum osores.

Vnus Deus Pater omnium qui super omnes].i.qui præsidet cunctis. Erasmus vertit super omnia. Græcis sermo ambiguus est. Et per omnia) cuncta inquit Hieronymus percurrit, vaditque per omnia. Tale quid de Deo & Zeno cũ stoicis est suspicatus, quem secutus Vergilius ait Deum namque ire per omnes terras, tractusque maris cœlumque profundum, Et Aratus poeta græcus, cuius sententiã refert Apostolus Acto.7.

VNicuique autẽ nostrũ data est gratia secundũ mẽsuram donationis Christi: Propter quod dicit. Adscendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quod autem adscendit, quid est, nisi quia & descẽdit primũ in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est & qui adscẽdit supra omnes cœlos, vt impleret omnia. 2. cor. 10. Psal. 67. Ioannis 3.

VNicuique autem nostrum data est gratia] non iuxta dignitatem nostrã vel merita nostra, sed secundum mensuram donationis Christi, hoc est, prout Christo libuit dare, & secundum mensuram, quæ illi placuit: Non ergo est quod quis inuideat alteri, vel etiam quod quis eleuetur & insolescat aduersus alterum, quia doni est, quicquid illud est quod habemus, & ille mensus est qui non potuit nisi recte metiri. Quod autem gratia hæc, donum sit Christi, & ipse distribuendo dederit, declarat Dauid, cum ait: Adscendens in altum &c.) Testimoniũ hoc sumptum est ex Psal.67. quem Rabbini volũt esse epinitiũ pro victoria de Syrijs habita quæ describitur cap.8.2. lib. Regum. Interpretantur enim ad hunc modum [Adscendisti in altum) .i.exercuisti tu Deus mirabiliter vires tuas, cœpisti captiuos ipsos Syrios. Nam captiuam capere captiuitatem hebræorum phrasi est captiuos ducere. Patet hoc non solum ex Rabbinis sed ex ipsa quoque Scriptura. Siquidem Deuter.21. loco illius quod Hieronymus vertit, captiuos duxeris, ad verbum est ca-

ptiuam cœperis captiuitatem. Rursus loco illius quod secundi Paralip.cap.28.vertit: reducite captiuos, in hebræo est reducite captiuitatem, quam captiuam duxistis. Verum hic est humilis sensus literæ, qui non contemnendus sed pretereundus est, & ad altiora veniẽdum, vt victoria illa aduersus Syrios habita intelligatur typus esse victoriæ Christi. Sic sane psalmum magnifico ipso spiritu interpretatus est hoc loco Apostolus. Ascẽdisti tu Christe in altum, vel dum exaltatus es in cruce iuxta illud: Cum exaltatus fuero à terra, omnia trahã ad me ipsum: vel certè dum collocatus es ad dextram Patris, cœpisti captiuitatem. In cruce quidem Christus omnes cœpit captiuos, quos redemit: Ascendens verò è terris ad Patrem, spolia cœpit inferni, hoc est, sanctorum animas, quæ ibi tenebantur inclusæ, quas secum ad cœlum victor adduxit. Dedisti dona in hominibus, hoc est, quorum participes homines fierent, vel accepisti dona quæ valebant homini: Siquidẽ in hebręo est ב adhesiuum באדם baadam. Eleganter autem Apostolus hic posuit dedit, cum in psalmo scriptum sit, accepit, quia in psalmo promittitur futurum, quod nondum erat factum, & ob id dicitur accepisse, quæ post elargiretur: hic quoniam Apostolus describit, quod iam factum erat, fundatis vbique per orbem Ecclesijs dedisse scribitur, non accepisse. Quod autem ascendit] est commentarius in prophetam Sensus est: quod propheta vtitur verbo ascendendi, id apte quidem facit, quia idem Christus descendit: Inferiora terræ, secundum quosdam mũdus hic accipitur, in quo nos agimus: secundum alios infernus, quod probabilius est: tum quod descensus Christi ad inferos proxime præcesserit ipsius in cœlos ascensum: tum quod verba ipsa id magis exigant. Qui descendit ipse est, & qui ascendit super omnes cœlos] quia tam imè seu profunde descendit, vt non potuerit profundius: Rursus, quia tam alte ascendit, vt non potuerit altius, hinc summa & infima compleuit, & per consequens intermedia quoque, atque adeo omnia. Simile habuimus in primo capite de instauratione siue recapitulatiõe omnium in Christo.

ET ipse dedit quosdã quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Euangelistas, alios autem pastores & doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerij in ædificatione corporis Christi. 1.Cor.12.

ET ipse dedit quosdã quidem Apostolos] Explicat Apostolus dona quæ à Christo Ecclesiæ donata sunt, quæ ante in genere posuerat, dicens: vnicuique nostrum data est gratia. Apostolos intelligit proprij nominis, quales erant duodecim, quorũ nomina refert. Math. cap. 10. qualis erat & ipse Paulus, & plerique alij: sed pauci, de quibus dictum est, in epistola ad Romanos. Prophetas intelligit qui dono spiritus futura prędicunt, qualis erat Agabus & filij Philippi, de quibus in Actis. Euangelistas illos dicit, qui non ita circuibant vt cæteri Apostoli, sed per occasionem tantum docebant, quales erant Priscilla & Aquila: Sic Chrysostomus, Græca.scho.accipiunt illos quatuor, quos nos dicimus Euangelistas. Pastores & doctores coniungit Chrysostomus, & putat significari Episcopos, qui circa vnũ duntaxat locum occupabantur, & vni tantum populo regendo vacabant, qualis erat Thimotheus, qualis erat & Tytus. Cum Chrysostomo sentiunt græcanica scholia. Ad consummationẽ sanctorum, .i. totius vniuersitatis illorum hominum qui vocati & prædestinati sunt ad sanctitatem. Vox græca καταρτισμόν interdum, hoc est quod reficere seu reparare, quam significationem in translatione

tione sua expressit Erasmus: nam vertit ad instaurationem sanctorum. Vt sensus sit, Patrem omnia hæc dona largitum, vt lapsos & per peccata deiectos erigeret, instauraret ac quodammodo ad pristinum statum reuocaret: Interdum συναρτίζειν hoc est, quod perficere & omnibus numeris absolutum reddere, quam significationem expressit noster interpres. Vt sensus sit, Patrem dedisse omnia hæc dona, vt ædificium quod proposuit in Christo cuique construendo omnia seruire voluit, vt tandem absoluatur omnibus mẽbris & modis compleatur, sic vt amplius illi nihil desit. Videndum est iam vtram significationem acceperint veteres .D. Hieronymus legit in textu, ad instructionem sanctorum, in commentario addit perfectionem: Ad perfectionem inquit, instructionemque sanctorum. Instructionem intelligit eam, secundum quam dicimus mensam instrui cibis. Ambrosius cum nostro interprete vertit consummationem. Chrysostomus partem hanc non interpretatur. Græcanica scholia intelligunt perfectionẽ, completionem, omniumque partium iustam absolutionem. Circunstantiæ quoque literæ magis fauent huic expositioni quã Erasmianæ de vi & proprietate verbi καταρτίζειν cuius loco in præcedentibus scriptum est συναρτίζειν vide Budæum in comment. ling. græcę. Illa, ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, causam complectũtur, cur dona data sunt: quę causa animaduersa non finit eum, qui his instructus est insolescere, cum non ad proprium cõmodum sed ad aliorum acceperit vtilitatem, nimirum vt per diligentem illorum administrationem, corpus Christi quod est Ecclesia, incrementa suscipiat. Eadem causa animaduersa non patitur illum, qui his caret vel cui minora contigerunt dona, inuidere alijs, cum tanto maius quisque sustineat onus, quanto maiora sunt dona quæ accepit.

1. Cor. 12.

Donec occurramus omnes in vnitatem fidei & agnitionis Filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, vt iam non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris.

Donec occurramus omnes in vnitatem fidei] sensus est: donec perueniamus omnes ad vnam fidem, ad agnitionem Christi: non tamen sic dixit, sed ait fidei, vt agnoscamus rem magnam esse, de Christiana religione aliquid cognoscere. In virum perfectum] sensus est: donec euadamus in viros perfectos: qui euaserit in virum perfectum, firmius perstat: donec ergo euadamus firmi & constantes in cognitione Christi, & non hæreamus medij inter Lutheranismum & veram fidem, Vt (vir) vocabulum sit non sexus ad corpus pertinens, sed perfectionis ad animum pertinens. In mensuram ætatis plenitudinis Christi).i. plenæ ætatis phrasi Hebraica [Christi] obiectiue .i. de Christo, vel circa Christum, vel de rebus pertinentibus ad Christũ. Sensus est: donec in Christo, in cuius cognitione & dilectione indies nos proficere oportet, tandem nanciscamur ætatem perfectã .i. perfectam cognitionem, perfectam dilectionem: Vt iam non simus paruuli] istud interpretatiue dictum est. Fluctuantes) inter vera & falsa dogmata. Et circumferamur) græce participium est præsentis temporis, sicut præcedens: vnde Erasmus vertit, vt amplius non simus pueri, qui fluctuant & circumferantur quouis vento doctrinæ.

Hic est heterodidascalia cuius meminit in Epistola ad Thimo. In nequitia hominum] annotat Chrysostomus & post eum Theophylactus atque post vtrumque grȩca scholia, vocem Pauli deductam à ludo tesserarum, in quo qui potest imponit & circumuenit alterum, ad suum duntaxat commodum spectans. Vnde Hieronymus vertit fallaciam, Erasm. versutiam: Nos vt propius grȩcā vocem exprimamus, dicere possimus aleationem. vt intelligatur hoc nomine artificiosa fallacia. Notat Apostolus hæreticos, qui ad quæstum fere docent, vel gloriam, vel contētionem: quare dum vidēt sibi commodum, transponunt taxillos, & diuersum docent ab eo quod ante docuerūt, idque tanta arte faciunt vt vix à doctis argui queant: In astutia ad circumuentionem erroris] sensus est, per astutiam qua adoriuntur nos, vt imponant nobis. Erasmus vertit, in astutia ad aggressionem imposturæ. Interpres Oecumenij, per astutiam ad insidias deceptionis. Expositio quam tradidimus veterum est, maxime græcorum: Latini præsertim posteriores aliter enarrant locum hunc. Nam quod dicitur: donec occurramus &c. intelligunt de occursu quo omnes occurremus in iudicio extremo, nō quidē ad vnitatē fidei in se, quȩ tū euacuabitur, sed ad vnitatē illius rei ad quā ducit fides, ad cognitionē siue visionem Dei. In virum perfectum, in mensuram ȩtatis &c] .i. in ea perfectione & ȩtate corporis, ad quam constat peruenisse Christum, quæ erat ætas triginta trium annorum, vt pertineat ad resurrectionem corporum. Verum prior expositio probabilior est, & sententiæ Paulinȩ conformior. Aug lib. de ciuitate Dei. 22. cap. 15. & tribus sequentibus, tractat hunc locum & vtrumque sensum proponit, sed priorem sequitur non contemnens posteriorem, cum nec fidei nec charitati aduersetur, à cuius modestia longe absunt quidam nostri temporis interpretes, qui ingenti contemptu reiiciunt eos, qui posteriorē sensum amplectuntur, Hoc autem aduertendum in Augustino, quod loco illius quod noster textus habet in genitiuo, agnitionis, ipse in accusatiuo legat agnitionē, & loco illius: in nequitia hominū, ipse legat in illusione hominū, & pro circūuentiōe ipse machinationem habeat. Per virū autem perfectum intelligit caput & corpus omnibus mēbris suis absolutum, hoc est, Christum & Ecclesiā omniū mēbrorum perfectione constantē, hoc sensu: Donec corpus illud siue vir ille, cuius caput Christus est omnibus partibus suis, & mēbris omnibus absoluatur, donec perueniat ad illam mensurā occultā plenæ ætatis: Est enim certus quidam sanctorum numerus qui implet hoc corp⁹, qui numer⁹ nondū perfectus est, accedentibus quotidie ipsi Ecclesiæ aliis atque aliis membris.

Erasm. in annot.

Veritatem autem facientes, in charitate crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram vniuscuiusque mēbri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.

Veritatem autem faciētes] vnica vox est apud Paulū ἀληθεύοντες. Est autem ἀληθεύειν vel præstare quod dixeris, vel vera loqui. Sensus est: sed veritatē sectantes, per charitatem crescamus i. adolescamus siue grandescamus in illum per omnia, In hoc adniti nos oportet, vt proficiamus quotidie in Christo, & maiora indies incrementa sumamus, ne simus sequenti anno, quales priori. Ex quo] i. Christo quatenus est caput [totum corpus compactum] græca vox proprie per-

finet ad cohæsionem mēbrorum vel articulorum, siue ad coaugmētationē artuūm, & propterea ea hoc loco vsus est Apostolus sicut in sequenti, quæ à verbo συμβιβάζειν, quod significat multa in vnū ducere, deducta est. Est enī corpus hoc ex Hispanis, Germanis, Gallis, aliisque populis genere & moribus diuersissimis cōpactum. Per omnem iuncturam] August. legit per omnem tactum: Erasmus per omnem cōmissuram, & id apte. Est enim ἁφὴ commissio, sic vt vtrumque se mutuo cōtingat, [subministrationis] .i. suppeditationis: dum enim quisque suā partem suppedirat, & quodammodo suum symbolum adfert, corpus Christi augetur & perficitur, [secundum operationem] ad verbum est secundum energiam ἐνέργειαν .i. iuxta vim & efficaciam, quam membra à capite recipiunt, ratione cuius agunt. Quod sequitur [in mensuram] significat non omnia parem, sed alia maiorem, alia minorem vnumquodque secundum analogiam, proportionem, ac modulum suum accepisse vim à capite.

HOC igitur dico & testificor in Domino, vt iam non ambuletis sicut & gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorātiā quæ est in illis propter cæcitatem cordis ipsorum, qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis in auaritiam.

HOc igitur dico & testificor in Domino] .i. per Christū obtestor. Vt iā nō ambuletis] vitam exigatis [sicut & gentes ambulant in vanitate sensus sui] .i. mentis suæ, est enim græce νοῦς: Est autem νοῦς ea pars animi qua à brutis discernitur homo. Ethnici (inquit) agunt quæcunque mens ipsorum vane cōmenta fuerit ac excogitauerit: vos ita nolo agere, [tenebris obscuratum habentes intellectum] Gentiles etsi ex creatura Dei, multa de Deo nouerint, tamen Christum qui via est & veritas ignorauerunt, vnde in tenebris densissimis ignorantiæ (cum tamen in philosophicis sibi acutissimi viderentur) versabantur: Alienati à vita Dei] .i. ab ea vita quæ agnoscitur in præceptis Dei siue quam Deus sibi gratam docet in scripturis. Nonnulli codices habēt, à via Dei, sed mēdose, [p ignorātiā] qua ignorāt se ī peccatis natos, qua ignorant illum qui huic malo mederi potest. [Propter cæcitatem cordis illorum] quia non vident, quod erat videndum: Illud velut per interpretationem additur Nā licet diuersæ sint prępositiones in latino textu apud Paulum, tamē vna eadēque est apud Græcos nempe διὰ [qui desperantes] i. cū non crederent immortalitatem animæ, vel aliam vitam restare post hanc vitam, siue cum non crederēt resurrectionem corporum: sic Ambrosius. Aliter Hieronymus & græci interpretes, secundum quos sensus iste est: qui posteaquam peruenerunt ad indolentiā, siue qui postquam dedoluerūt. Est enim græce ἀπηλγηκότες, quam vocem Hieronymus recte verti existimat indolentes, quod hinc deducta sit, cum quis dolore vacat, & sensu sui mali: & ob id stupens fertur in omne vitium. Noster interpres legisse videtur ἀπηλπικότες, vt participium sit deductum à verbo ἐλπίζω & non à verbo ἀλγέω. Quidam commentarius vtrumque expressit, ad hunc modum exponens: qui posteaquam eo duritiæ peruenerūt, vt ad omnem sensum absurduerint vt post peccata dolere nesciant vel pœnitere facti, desperati semetipsos tradiderunt impudicitiæ siue lasciuiæ, ad patrandum immundiciam omnem sine modo & termino: hoc enim

est quod ait [in auaritia] non enim est φιλαργυρία græce, quæ vox speciale vitium significat, quod nos auaritiā dicim', sed πλεονεξία quod generale vocabulum est & dicitur quoties plus quisquam vsurpat sibi quàm par est, in quacunque tandem re id fuerit, siue in voluptate, siue in libidine, siue in honoribus &c. Vide D. Hieronymū in commentarijs huius loci. Sensus est: sic se libidini exposuerunt, vt ad omnem occasionem illa vtantur, & cū nihil omnino prætermittant quod immundum est, hoc totum faciunt in πλεονεξίᾳ seu auaritia, vt terminum nesciat illorum libido. Per totum locum exhortationis huius respicit Apostolus familiam Simonis Magi, cui propriū erat, post agnitum Christum, relabi ad vitia gentilitatis, & maxime ad libidines.

Vos autem non ita didicistis Christū, si tamen illum audistis & in ipso edocti estis (sicut est veritas in CHRISTO IESV) deponere vos secundum pristinā conuersationem veterē hominem, qui corrumpitur secūdum desideria erroris. Coloss. 3. b

Vos autem non ita didicistis Christū] i. in hunc finem, vt illis similia perpetretis. Ex mentiōe Christi intelligimus ipsum agere cōtra Simonem, Basilidem, Menandrum, Nicolaum & Gnosticos: [Si tamen] i. siquidem: non enim est vocula dubitantis, sed affirmantis secundū Chrysostomum, adducit similem locum ex priori capite poste. epistolæ ad Thessalo. Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant & cætera. Verbum (deponere) referēdum est ad (edocti estis) hoc sensu: Edocti estis vt deponatis veterem hominem, quod non docet Simon, qui post agnitionem Christi redit ad libidines gentium. Vetus homo est vita, qua secūdum Adam viuitur, hoc est, secundum peccatum & imperfectionem tractam per Adam. Contra, nouus homo est vita, qua secundum Christum siue secūdum spiritum Dei viuitur. Quod sequitur, Qui corrumpitur secundum desideria erroris] varie à diuersis exponitur. Verum germanus sensus hic esse videtur: qui scilicet vetus homo per singulos dies, horas, pūcta & momenta corrumpitur, dum desideria ipsius vigilanti studio intercipiuntur, elidūturq́ʒ: desideria inquam perducentia ad errorem dum ipsis acquiescitur.

Renouamini autem spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem qui secundum Deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis. Roma. 6. a Coloss. 3. b Heb. 12. a 1. pet. 2. a & 4. a

Renouamini autem spiritu mētis vestræ) i. per Spiritum sanctum, qui est in mente vestra: Sic græca scholia. Alij de humano spiritu interpretantur: Renouamini spiritu qui est ipsa mens. Et induite nouum hominem] hoc ad Rom. 13. capite dicit, induimini Iesum Christum. Qui conuersationem & virtutes Christi in se exprimit, ille indutus est nouum hominem: Qui secundum Deum creatus est] cum alter secundum Adam creatus sit: [in iustitia] generale vocabulum est iustitia, complectens omnem virtutem: Sic Chrisostomus & græc. scholia: Et sanctitate veritatis) hebraismus est ꝓ sanctitate vera, quę excludit omnē hypocrisin.

Propter quod deponentes mēdacium, loquimini ve- Zach. 8. c

ritatem

ritatem vnusquisque cum proximo suo, quoniam sumus inuicem membra. Irascimini, & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti.

Psal. 4. b
Iacob. 4. d

Roma. 12
Coloss. 3. b
Heb. 12.
1. Pet. 2.
& 4.

PRopter quod deponentes &c.) Veteris hominis in genere facta mentione, deinceps ipsum & membra eius describit. & licet videtur tradere communia præcepta vitæ, tamen respicit ad mores & vitam hæreticorum sui temporis. Vrget autem rursus Ephesios per exemplum corporis. In corpore humano neq; pes oculum, neque oculus pedem fallit aut seducit, ita & inter vos esse inquit oportet: nam verè sumus membra. Irascimini & nolite peccare]. i. si cõtingat irasci, sit ira moderata, ne pecceris. Sol nõ occidat super iracundiam vestram], i. iram vestram seu commotionem, sed illa cum ratiõe assumpta, sit breuissima, quia si duret, fiet immoderata propter carnis infirmitatẽ. Hinc alio loco dicit: Nolite locũ dare iræ, quod fit per iram concipientem cogitationes de vindicta. Iracundiam abusiue posuit pro ira, cum alioqui magis habitum animi significet facile irascentis.

Nolite locum dare diabolo] Aliter Erasmus, aliter interpretantur veteres, quæ diuersitas prouenit ex voce diaboli, quæ origine græca est, deducta à verbo

Zach. 3. a

διαβάλλειν quod significat calumniari, Hinc Erasmus in translatione sua vertit, neque locum detis calumniatori, & in annotationibus interpretatur: compescite iram, ne præbeatis ansam calumniandi ethnicis. Verum veteres tum latini tum græci intelligunt insignem illum calumniatorem qui in Apocalipsi dicitur accusator fratrum, & serpens antiquus, qui hoc vnum quærit vt irrepat in cor nostrum, hinc inquit Apostolus, ne detis locum diabolo quod fit dum souetur ira.

Qui furabatur &cęt.] verba clara sunt, quare nec expositione egent. Illud (quod bonum est) potest legi per parenthesin vt sensus sit, quæ res bona est. Potest etiam legi absque parenthesi, vt sensus sit: Operetur rem bonam. i. non ex turpi opificio quærat victum, sed honesto: Hoc loco discimus laborandum esse non nobis tantum, sed & alijs: non enim dixit Apostolus, laboret, vt non indigeat, vt habeat victum, & alijs molestiam non exhibeat, sed laboret vt posset impartiri ei, qui opus habuerit, hoc est indigenti.

OMnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis.

OMnis sermo malus] ad verbum est spurcus siue putris, qui coniunctus est vlli pestilentiæ aut perniciei. Sed siquis bonus ad ædificationem fidei] ille procedat ex ore vestro.

vt det gratiam audientibus) hebraismus est.i. vt cōmodum adferat auditoribus [& nolite contristare Spiritum sanctum Dei] Figurata est locutio secundum veteres, secundum quos sensus hic est: Ne faciatis illa propter quæ Spiritussanctus recedat à vobis, quo recessu offensum se significat & contristatum. Non est contemnendus commentarius .qui interpretatur de Spiritu sancto .non qui in nobis est, sed in alijs: eum spiritū nolite pellere per obscœna verba, vt magis moueat, addit [in quo signati estis in die redemptionis].i. obsignati sicut obsignantur tabulæ vel literæ, vt cuius sint cognoscantur, obsignati inquam estis in Baptismate. Alij interpretantur, in quo obsignati estis vsque ad diem illius redemptionis vltimæ, in qua abscindetur omnis mortalitas, vt pertineat ad extremum iudicium: vt sic interpretentur, adducuntur præpositione εἰς, quæ ponitur cum accusatiuo. Verum ea nihil mouit Oecumenium græcum interpretem, cuius est prior expositio, Et nos iam aliquoties annotauimus Apostolum abuti præpositione εἰς loco ἐν.

OMnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis cum omni malitia.

OMnis amaritudo) hanc primo loco ponit, quia radix est ex qua cætera pullulant. Et ira & indignatio) interpres videtur transposuisse has duas voces, hoc est, loco indignationis posuisse videtur iram & è diuerso. Priori loco græce est θυμὸς quæ vox non absolute iram significat sed perturbationem illam, quando sanguis circa cor incipit ebullire. Posteriori loco græce est ὀργὴ quæ magis adulta est, quando videlicet iam cupis erumpere in vindictam. Hieronymus legit omnis amaritudo & furor & ira: & definiens furorem, furor inquit incipiens est, & feruescens in animo indignatio, Ira autem est, quæ furore restincto desiderat vltionē, & eū quem nocuisse putat, vult lędere Erasmus priorem vocem non male vertit. timorem. Omnis inquit amarulentia, & timor & ira. Et clamor] vox est hominum iratorum sine iudicio & pudore vociferantium. Et blasphemia).i. maledicentia: Generale vocabulum est, significans quamuis in quemuis maledicentiam. Porro quia longum erat omnia enumerare, adiecit. Cum omni malitia] cætera vitia hoc nomine complectens.

EStote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem sicut & Deus in CHRISTO donauit vobis. Coloss.

EStote autem inuicem benigni] .i. comes, blandi. suaues: vt opponatur amarulentiæ & asperitati morum. Sic Hieronymus: alioqui benignitas ad liberalitatem magis pertinet, Et misericordes) hoc est, afficiamini malis alienis non secus quam si vestra forent, quanquam vox græca non solum ad misericordiam sed ad omnem pietatis affectum pertineat. Donantes inuicem) Erasmus vertit largientes vobismetipsis, vt intelligas quod in alios benefeceris id tuo bono tuoque lucro magis fieri quam eius qui accipit: Addit deinde in annotationibus donantes hoc loco non pro condonantes siue ignoscentes positum esse, sed pro largientes siue liberaliter dantes seu donantes: Nā græce inquit est χαριζόμενοι. Verum Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius interpretantur vt hoc valeat quod condonantes siue ignoscentes, qui omnes cum græci fuerint, nouerunt vtique quid significaret χαρίζομαι, sed & D. Hieronymus quem pro se citat Erasmus do-

mus donātes exponit pro condonantes, quanquam & alterius expositionis meminerit. Sensus ergo Apostoli est: ignoscite iis qui vos offendūt aut iniuria afficiunt, [sicut & Deus in Christo donauit vobis] Deus pater cùm obruti essetis peccatis, omnia vobis condonauit per Christum, huius meminisse oportet vt eadem facilitate condonandi vtamini erga alios.

CAPUT V.

Coloss. *Estote ergo imitatores Dei sicut filij charissimi, & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

Estote ergo imitatores Dei sicut] Est perpetuus contextus huius & praecedētis capitis. Estote, inquit imitatores Dei .i. bonitatis qua erga vos vsus est, [sicut filij charissimi] valde in loco positū est: Hoc siquidem bonorū filiorum est, imitari patres suos, [& ambulate in dilectione] In condonādo volo vos imitari Deū Patrem, in diligendo Filium, cuius dilectionem nemo cogitatione assequi potest, [qui tradidit semetipsum pro nobis] .i. vt nos reconciliaret Patri [oblationem (imò) hostiam] siue victimam [in odorem suauitatis] siue (vt Hiero. vertit) in odorem bonae fragrantiae. Sermo figuratus est, significat sacrificium Christi, qui seipsum in cruce obtulit, acceptissimum fuisse Patri. Exhortatio hoc exigit, vt nos mutuo diligamus non verbis sed rebus: vt quemadmodum Christus pro nobis animam suam posuit, ita & nos pro fratribus vbi necesse fuerit, animas ponamus.

Hieronymus in praefatione Zachariae.

Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos, aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quae ad rem non pertinet, sed gratiarum actio.

Fornicatio aūt & omnis immundicia] Fornicatioque graecis πορνεία dicitur, vocabulum generale est ad omnem illicitam libidinem pertinens, quanquam interdum pro specie vsurpatur. Comen: Hiero. in hunc locum sic habet: Nisi philosophorum quidam Cynicus extitisset, qui doceret omnem titillationem carnis, & fluxum seminis ex qualicunque attritu & tactu vehementem, non vitandum: & nonnulli sapientes seculi in hanc turpem & erubescendam heraesim consensissent, nūquam sanctus Apostolus Ephesijs scribens, ad fornicationē etiā omnem immundiciam copulasset. Ex quo commētario discimus immundiciam ad Venerem hoc loco pertinere, cùm alioqui generalis vox sit. Respicit autem Apostolus ad scholam Simonis Magi, quae tota in execrandis immūditijs versabatur, [& auaritia] graecè est πλεονεξία, quam accipit Hieronymus non pro studio pecuniae sed pro inordinata cupiditate voluptatum, quando scilicet quis non est contentus eo quod sibi sufficere deberet in voluptate, sed insanabilis & inexpletus per omnia turpitudinum genera lasciuicque discurrit. Quae enim consequentia inquit, vt inter fornicationem, & immundiciam, & turpitudinem, & stultiloquium, & scurrilitatem, mediā auaritiam extraordinariè posuerit: Adducit similem lo-

Oo

lem locum ex .4. capite prioris epistolæ ad Thessa: Nequis supergrediatur neque circunueniat in negotio fratrem, quo loco pro circunueniat grçce πλεονεκτεῖν habetur. Sensus est: nequis suam derelinquens coniugem, alterius polluere quçrat vxorem. [sicut decet sanctos] vocabulũ est scholæ christianæ. Sensus est, sicut decet eos, super quos inuocatum est nomen Christi, [aut turpitudo]. i. verborum obscœnitas [aut stultiloquium] siue vt Paulus habet μωρολογία [aut scurrilitas]. i. facetia, lepos siue iocus intempestiuus. Græce est εὐτραπελία, quam Arist. 4. Ethicorum .8. c. in bonã partem accipit, & virtutem facit per hyperbolen opponens ei βωμολοχίαν siue scurrilitatem per ellepsin vero ἀγροικίαν siue rusticitatem, Quamquam inquit apud eos qui plus æquo iocis salibusque gaudent. Et εὐτραπελία dicatur ipsa βωμολοχία. Chrysostomus in parte sua ethica vehemens valde est, non solũ non fert eos, qui εὐτραπελίαν, quã nos vrbanitatem dicere possimus, virtutem esse docent: sed & eos reijcit, qui rem mediam faciunt. Quod sequitur (quæ ad rem non pertinet) græci in plurali numero legũt: quæ ad rẽ nõ pertinẽt. Sẽsus est, nolo vos loqui ea quæ turpia sunt aut stulta, vel quibus alijs risũ moueatis, quç oĩa indigna sunt christianis, siue quç oĩa dedecẽt christianos. Si hçc à plebe exigit Apostolus, quid præstandũ est sacerdotibus, qui tanto gradu à plebe diuiduntur? [sed magis (inquit) gratiarũ actio]. i. in cõuiuijs in congressibus vestris volo vos Christi meminisse, & beneficiorum eius, non ea loqui quæ turpia sunt, & cætera quæ supra memoraui.

Hoc enim scitote intelligẽtes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.

Hoc enim scitote intelligentes quod &c. Hic rursus est πλεονέκτης nec grçce legitur, quod est idolorũ seruit᷒, sed qui est idolorũ cultor. Hic loc᷒ videri possit facere contra Hieronymũ, sed nõ facit, imo pro eo facit, quod nouit qui ex historia antiquitatis didicit Simonẽ & eos qui ex eius schola prodierunt, libidinẽ suã referre solitos in honorẽ Dei, imo tanquã sacrificiũ hanc offerebãt Patri vniuersorum. Quare horum libido, quæ nomine auaritiæ generaliter acceptæ intelligitur, verius dicitur idolorum cultus, quam amor pecuniæ, [non habet hæreditatem] eam de qua hactenus multa diximus.

Nemo vos seducat inanibus verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidẽtiæ. Nolite ergo effici participes eorum.

Nemo vos seducat inanibus verbis] respicit ad scholam Simonis Magi, quæ immundissimam suam hæresin partim ex poesi partĩ ex philosophia, partĩ etiam autoritate Scripturæ sacræ persuadere conabatur. Respicit admonitio hæc nos quoque, monetque ne attendamus ad doctrinam Lutheranorũ, qui passim prçdicant Christum misericordem esse, & satis fecisse pro nobis, modo tantũ credam᷒. Quæ doctrina laxat habenas ipsi carni, & ad nihil aliud facit quam ad licentiam peccandi. Propter hæc enim] .i. propter ea quç iam memoraui, nempe fornicationem, immundiciam, & auaritiam. Venit prçsentis temporis est: nam græce est ἔρχεται. Iram posuit pro vindicta per tropum, loco diffidentiæ, grçce est ἀπειθείας .i. inobedientiæ vel incredulitatis, siue vt recte verti posse putat Hieronyimus, insuasibilitatis. Cyprianus legit in filios contumaces: sensus est, in eos qui reuocantibus ab his rebus turpibus

pibus fidem adhibere nolunt, qui cum audiũt hæc non licere, aut non credunt, aut non obsequuntur.

Nolite ergo effici participes eorum] græce est comparticipes, id est, ne sitis participes malorum cum illis: Agit enim de fructibus impietatis.

Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Vt filij lucis ambulate (Fructus enim lucis, est in omni bonitate, & iustitia, & veritate) probantes quid sit beneplacitum Deo: & nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum: magis autem redarguite.

Eratis enim aliquando tenebræ] id est, versabamini in summa ignorantia: ignari eratis multiformis sapientiæ Dei, sed & hæc quæ iam commemoraui, nesciebatis peccata esse. Nunc autem lux in domino] id est, per Dominum accepistis cognitionem voluntatis diuinæ. Vt filij lucis ambulate) Hebraismus est, primo, in ambulate. pro eo quod est, vitam exigite: deinde in, filijs lucis, Sensus est: viuite vt decet eos, quibus contigit cognitio diuinę voluntatis, prę state opere quæ scitis. Fructus enim lucis est in omni bonitate] Istud dicit contra iracundos & amarulentos [& iustitia] hoc vero aduersus circumuẽtores ac defraudatores [& veritate] hoc cõtra mentiendi voluptatem loquitur: Sic Chrysostomus: Alij iustitiam generaliter accipiunt, vt omnem virtutem in se complectatur: & veritatem intelligunt eam, quæ opponitur Hypocrisi. [Probantes quid sit beneplacitum Deo] id est, exquirentes quid reuera placeat Deo. Simon dicit hoc gratum esse Deo, alius aliud: vos explorate voluntatem Dei, tum studio diligenti, tum concionibus audiendis, tum alijs modis [& nolite communicare] .i. ne commercium habueritis, id est, abstinete ab illis operibus, quorum merito vos pudeat, ab illis operibus quæ oderunt lucem, & quærunt tenebras. In cacapite 6. epistolæ ad Romanos dictum est, peccata quæ per opera tenebrarum hic intelliguntur, nullum parere fructum nisi pœnitẽdum [Magis autem] corrigentis est, imo potius, Græcis additur coniunctio, quam in sua versione expressit Erasmus: habet enim sic: Quin ea potius etiam arguite. Porro quia & is qui reprehendit, & is qui prodit, arguere dicitur nascitur duplex cõmentarius. Prior est, arguite, id est verbis reprehẽdite: posterior est prodite vita vestra cõposita. Si fueritis virtute cõspicui, latere nõ poterunt mali: Quia secundum philosophum: Contraria iuxta se posita, magis elucescunt.

Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere. Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur. omne enim quod manifestatur, lumẽ est. Propter quod dicit: Surge qui dormis, & exsurge à mortuis, & illuminabit te Christus.

Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis] secundum quosdam hoc loco hyperbaton est, & pronomen (ipsis) refertur ad filios diffidentiæ, qui multo antè pręcesserunt. Verum probabile magis est, A-

postolum demonstrasse eos qui omnibus tunc temporis erant in conspectu: Quę in occulto fiunt ab ipsis.i.à familia Simonis magi. De sordidissimo sacrificio Simonis, quod nominabat mysteriũ vitæ, de πολυμιξία fœminarum, de communitate vxorũ, de genitura quam schola illa appellabat corpus Christi, & alia intolerabili obscœnitate vide Epiphaniũ in Simone, Nicolao, Gnosticis & Carpocrate, vbi etiam locum hunc Apostoli citat. Omnia autem quæ arguũtur à lumine manifestantur] vna eademque vox est gręcis, quam noster interpres nunc lumen vertit, nunc lucem. Sensus est: decet vos, qui estis lux in Domino, arguere eorum opera, quia omnia quæ arguuntur à lumine .i. à veris Christianis, illa reuera manifestantur: quæ vero ab Aristotele & alijs ethnicis, quia lumen non sunt, non vere manifestantur. Diceret enim Simon reprehensus ab Aristotele, tu caligo es & tenebræ, quid me arguis? Vel secundum aliam significationẽ: omnia quę arguũntur, id est, producũtur, siquidẽ ipsa lux bonę vitę arguit & prodit turpia facta tenebrarũ, etiam si nihil obiurges. Hęc significatio placuit Erasmo, Nam ipse vertit: sed omnia prodita, à luce manifesta fiunt. Expositio quam annotauimus, illud (à lumine) refert ad verbum arguuntur quod præcedit, quod & Hieronymus facit, Alij iungunt cum verbo sequenti manifestantur: sensus eodem semper recidit. Græci admittunt & hunc sensum: Hæc vitia quæ modo reprehendi, à lumine manifestantur, nec solum admittunt sed & plane ad hunc inuitant. Non enim habent τὰ πάντα δὲ sed τὰ δὲ πάντα, quod idem videtur esse quod ταῦτα πάντα .i. hæc omnia iam à me arguta.

Omne enim quod manifestatur] .i. quicquid manifestũ redditur, & vitæ vestræ integritate detegitur, id lumen est .i. luminosum fit, siue lumen accipit, ac tenebras abijcit. Discipuli Simonis desinent à sua improbitate, si videant vitam vestram integram plane, ac puram.

Propter quod dicit] non quidem scriptura sed oraculum, aut vetus prophetia. Nam omnibus editionibus inspectis, & excussis Hebræorum voluminib⁹, nusquam se reperisse ait. D. Hieronymus hãc autoritatem [Surge qui dormis] .i. quicunque versaris in tenebris, [& exurge à mortuis] .i. è peccatis [& illuminabit] siue illustrabit te Christus.

Videte itaque fratres, quomodo caute ambuletis, non quasi insipiẽtes, sed vt sapientes: redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligẽtes quæ sit voluntas Dei.

Videte itaque fratres quõ caute] i. circunspecte: græce est ἀκριβῶς .i. diligenter & exacte ambuletis redimentes tempus. Quod noster interpres transtulit tempus, Erasmus hoc loco occasionem vertit, & capite. 4. ad Coloss. oportunitatem. Quia inquit græce est καιρὸς, quæ vox propriè articulum temporis significat. Sed sciẽdum Paulum frequenter abuti hac voce. vt ad Ro. Cum adhuc infirmi essetis secundum tempus. Et ad Corinth. in priori epistola: nolite ante tempus iudicare. Et ad Gal. Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos, quibus locis pro spacio nõ pro articulo temporis accipitur. Quod ad pręsentem locũ attinet, gręci interpretes καιρὸν exponũt per χρόνον .i. tempus quod aliarum rerum dispendio emi vult Apostolus. Hieronymus quoque pro spacio interpretatur. Sensus est: videte ne tempus vobis effluat occasione horum hæreticorum, dum illis prębetis aures, & cum illis concertatis, occasione item cæterorum qui molestiam vobis exhibẽt, & facultates auferre conantur, omnium iacturam facite, vt hac ra-

hac ratione tempus redimatis. Redimentes accipiendum est pro ementes, quemadmodum dicimus redemptores vectigalium, tum alibi tum in re ciuili: Sic Valla [quoniam dies mali sunt]. i. expositi multis malis propter præsentē hæresim, quæ maior causa est obseruandi temporis. Propterea nolite fieri imprudentes. In hac re scilicet. Sed intelligentes. i. date operam pro viribus vt cognoscatis, quæ sit voluntas Dei. An ea quam prędicat Simon, an quam didicistis ab Apostolis.

ET nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu sancto, loquētes vobismetipsis in psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris, Domino gratias agentes semper pro omnibus, in nomīe Domini nostri IESV CHRISTI Deo & Patri. Subiecti inuicem in timore Christi.

ET nolite inebriari vino in quo]. s. vino vel certe in qua re [est luxuria] vt nō simpliciter vinum referat, sed totam orationis particulam quæ pręcessit. Luxuria vox generalis est nō ad libidinē solum, sed ad omnem luxum pertinens. Theophy. duplicem habet commentarium. Primo exponit in quo. i. in qua vini temulentia est luxus: deinde addit, vel in qua vini temulentia est lasciuia & incontinentia. Nam veter mero ęstuans, facile despumat in libidinem, sicut contrà, sine Cerere & Baccho friget Venus. Annotandū hic ex Epihanio, familiā Simonis Magi aduenientc aliquo peregrino eiusdē sectæ solere cōuiuia exstruere, & cum incaluissent mero in Venerē ruere, concedentes vsum propriæ vxoris peregrino pretextu fraternę charitatis. Valde ergo congruit significatio posterior, quam tradit Theophylactus, vt luxuria pro libidine accipiatur. Græce est ἀσωτία quæ vox quid proprie significet: petendum est ex tertio libro Ciceronis de finibus [sed implemini Spiritu sancto] hoc opposuit temulentiæ vini: Studete inquit repleri gratia Spiritus sancti, & velut modum exponens quo id fieri queat, adijcit [loquentes vobismetipsis in psalmis] dum conuenitis non ad templa solum, sed ad alia quoque loca, recitentur vltro citroque psalmi, quibus prædicetur beneficium Christi, audiātur hymni quibus celebrentur laudes, & gratiæ agantur: hic est modus quo implemur Spiritu sancto. Curandum igitur in primis est, vt colloquia nostra semper sapiant Christum. Porro (psalmis & hymnis) vtrunque græcum est, illud significat cantionem, hoc vero laudem sed proprie Dei. & hæc opposuit ebrijs cantionibus siue lasciuis carminibus, quibus decantandis implemur spiritu etiam, sed immundo. Cantātes: & psallentes in cordibus vestris] Hoc addit ne quis putet satis esse, si summis labijs dūtaxat recitet psalmos aut hymnos, hoc nanque modo nō implemur Spiritu. Gratias agentes semper pro omnibus] siue de omnib⁹. s. beneficijs. In nomine Domini nostri Iesu Christi] Quia per Christū nobis omnia contingunt. Subiecti inuicem in timore Christi] Captat hic occasionem Apostolus ad aliud diuertendi & quodammodo deinceps cōstituit in Ecclesijs politiam quandam. Quod ait [in timore Christi] sic accipiēdum est, vt ipsa subiectio nō propter hominū gloriā, sed Christi timorē fiat, dum illum timemus offendere: Generalem hanc sentētiam in sequentibus diuidit atque partitur.

MVlieres viris suis subditæ sint, sicut domino quoniam vir caput est mulieris: sicut CHRISTVS, caput est Ecclesiæ. ipse saluator corporis eius. Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus.

MVlieres (inquit) subditæ sint viris suis sicut Domino] .i. sicut Christo Sic græca scholia, pro quibus facit quod græce Domino additur articulus. Alij aliter accipiunt respicientes ad locum, qui est capite, 28. genesios, vbi Sara Abraham Dominum vocat, [quoniã vir caput est mulieris] nõ ethnicæ tantum sed & christianæ quoque, & baptisatæ, [ipse saluator corporis eius] etenim caput salus est reliqui corporis, omnes pene sensus in se continẽs, proinde & vir mulieris: Sic græca scholia, iuxta quæ pronomen ipse respicit virum, secundum Hieronymum vero Christum, Ipse .i. Christus [sed sicut Ecclesia] .i. tota multitudo: Nam inter singulos is etiã cõtinetur, qui inobediẽs est: Sic græca scholia, quæ faciunt contra hæreticos, qui nolunt malos esse in Ecclesia [Ita & mulieres viris suis in omnibus] .i. in quacunque re, honesta tamen.

VIri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsũ tradidit pro ea, vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in in verbo vitæ, vt exhiberet ipse sibi gloriosã Ecclesiam non habentem maculam aut rugam aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata.

VIri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam] quã dilectionem rebus ipsis declarauit, dum [seipsum tradidit pro ea] i. in mortem obtulit [vt illam sanctificaret] .s. sanguine suo, quo adspergimur in Baptismo, vnde sequitur [mũdans eã lauacro aquæ] .i. p Baptismũ, qui administratur in nomine Patris & Filij & Spiritussancti, hoc est, quod ait (in verbo vitæ) Ad hunc modum interpretati sunt locum hunc veteres Theologi tam græci quam latini, vt Ecclesia intelligatur mundata lauacro aquæ, quia reipsa per Baptismum, ex immunda reddita est munda.

Notandus est ergo locus iste, & vna cum illo, qui est in epistola ad Titum: Saluos nos fecit lauacro regenerationis, obijciendus est hæreticis, qui volunt Baptismum nihil efficere in mente baptisati, sed per Baptismum asscribi nos tantum externæ societati hominum. Genitiuus, vitæ, iuxta græcos abundat: neque Hieronymus legit, neque Ambrosius. Exhortatio hæc id vult, vt viri ex aĩo diligant coniuges suas, hocque rebus ipsis declarent, & si aliquid immundum seu impurum in eis fuerit, operam dent vt emundetur hoc, sicut Christus de Ecclesia fecit, [vt exhiberet ipse sibi] i. vt adiũgeret eam sibi, non vtcunque puram, sed decore insignem, & [non habentem maculam aut rugam] pulchre maculam & rugam (quia de coniugio loquebatur) de exemplo mulierum ad decorem traxit Ecclesiæ. Quidam referunt istud ad consũmationem seculi, quando Christus assignabit regnum Deo & Patri, quod iamquam diu in procinctu stat & in acie, nõ sit Ecclesia sine macula & ruga

Ita &

ITa & viri debent diligere vxores suas vt corpora sua. Qui suā vxorē diligit, seipsum diligit. Nemo enim vnquā carnē suā odio habuit, sed nutrit & fouet eā, sicut & Christus Ecclesiā, quia mēbra sumus corporis eius, de carne eius & de ossibus eius.

ITa & viri debent diligere vxores suas] Coniunctio(&) iuxta græcos abundat. Sic inquiūt debent viri diligere vxores suas, vt sua ipsorū corpora. Hic ad amorē cōiugū hortatur tali argumēto, quod etiā phōs moueret, nimirū à natura omnibus insita. [Nemo eni vnquā]. i. nullū oīo animal nō tantū hoīes sed ne bruta quidē animātia, vnquā oderūt carnē suā: Sic August. lib. 21. cōtra Faustū cap. 7. Turpissimū aūt fuerit id nō pręstare vxori, quod bruta videm' sibi mutuo pręstare[sed nutrit & fouet eā] Quod aūt quidā persequi videātur carnē suā, ieiunijs, vigilijs, & laboribus eā atterētes, nō persequūtur carnē, sed corruptionē eius, sed inclinatioēs eius, & libidines ad fruendū his inferioribus propēsas. Pulchre de hac Apostoli sentētia, disserit Augu. lib. 1. de doctrina Christiana cap. 24. [sicut & Christus Ecclesiā] .s. nutrit & fouet, nimirū Eucharistia corporis & sanguinis sui[quia mēbra sumus corporis eiu]Hic quæstio est difficilis in cōmentarijs eruditorū: num membra, caro, & ossa, per tropū debeāt accipi, an simpliciter, vt velit Paulus, fideles esse ex carne Christi, sicut Eua fuit ex carne Adæ & eius ossibus, & sicut manus est ex ossibus & carne totius corporis. Amb. tropū agnoscit: spiritualiter inquit istud intelligendū est. Hic nota quod schola veterū Theologorū imitata græcos, sensum spiritualē, quē ipsi pneumaticū appellāt, illū vocet quē alias tropicū dicimus & figuratū. D. Hiero. simpliciter accipit: Mēbra sumus corporis ipsius i. sumus mēbra talis naturæ, qualē ipse assumpsit: atque hanc ob causam, nimirū quia participamus cū eo eandē naturam corporis, ipse nutrit & fouet nos. Quod sequitur [de carne eius &c] Explicatio est præcedentis: nā constamus carne & ossibus, qualibus ipse Christ' in cœlestib'. Quę similitudo naturæ est cā singularis erga nos amoris: amat nos Christus, nō solū quia ipsum in propria venientē recepimus, verū etiā quia eiusdem cū ipso naturæ sumus: Hoc modo nō potest Christ' amare Angelos, quorū semē nō apprehēdit. Cū Hieron. sentit Irenæus. qui lib. 5. cōtra hæreses nō longe ab exordio, cū citasset locū hūc Apostoli, subiecit nō de spirituali aliquo & inuisibili hoīe dixit hęc Apostol'. Spiritus enī neque ossa neq; carnes habet, sed de ea dispositiōe quæ est secundū hominē, q ex carnibus & neruis & ossibus cōsistit, qui de calice, qui est sanguis Christi, nutritur: & pane, qui est corp' eius, augetur. Si quis malit amplecti spiritualē sensum, is dicet nos esse mēbra vt Christ' nobis est caput. [De carne eius & ossib' eius]. i. per pretiū sanguinis effusi. Verū prior interpretatio exactior est. Quidā comētarius, corpus & mēbra per metaphorā interpretatur: carnē vero & ossa propriè accipit hoc sensu: nutrit & fouet nos Christus, propterea quod sumus singuli mēbra corporis sui, quod est Ecclesia, ex eadem secundū speciem natura ossis & carnis compositi.

PRopter hoc relinquet homo patrem & matrē suā, & adhærebit vxori suæ: & erunt duo in carne vna.

PRopter hoc relīquet homo patrē &c.] Nō sunt verba Pauli, sed Adę in Gene. Sēsus est: ad intelligēda ista quæ explicare cœpi, cōducit historia geneseōs, quæ est cap. 2. ad hunc habēs modū. Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea.

Propter hoc.i quia ex eadem carne & eisdem ossibus sunt vir & mulier, relinquet homo patrem suum & adhærebit .i.coniungetur vxori suæ: Interpretantur quidam de consuetudine domestica, alij de carnali commertio: Ad verbum est agglutinabitur ad vxorem suam,[& erunt duo in carne vna].i. erunt vna caro. Nomine carnis totum hominem intelligit iuxta proprietatem sermonis hebræi: ex duobus inquit vnus fiet homo, tū propter animorum concordantiam, tū propter comixtionem corporum.

SAcramentum hoc magnū est: ego autem dico, in Christo & in Ecclesia.

SAcramentum hoc magnum est) sensus est: historia hæc iam à me recitata prçter literalem sensum, secūdum quem significat maritum relictis parentibus perpetua consuetudine domestica adhç surum vxori suæ, habet & sensum mysticum, vt sit prophetia quædam coniūctionis Christi, cuius typum gerit Adam, & ipsius Ecclesiæ cuius typum exprimit Eua. Ad hunc modum interpretatur Hieronymus, vt sacramentum pertineat ad superiora. Erasmus verò refert ad ea quæ sequūtur, vt sensus sit, nō quòd coniūctio Adæ & Euæ siue viri & mulieris sit magnum sacramentum, sed quod coniunctio Christi cum Ecclesia magnum sacramentum sit, sed indulget Erasmus hic ingenio suo, cum veteres omnes aliter interpretati sunt, non solum Hieronymus sed & Nazianzenus, sed & Chrysostomus, ipse quoque Oecumenius, qui omnes ad superiora referunt quod hic dicitur, nimirum vt coniunctio Adæ & Euæ sit allegoria quædam magna, hoc est, typus coniunctionis Christi cum Ecclesia. Sentētia Naziāzeni est apud Hieronymum in commentarijs huius loci: Oecumenij habetur in enarratiōe illius: Verumtamen & vos singuli: Hæc inquit anagoge & pneumatica interpretatio nō euertit propriam interpretationem, vbi duo innuit, Paulum videlicet historiam geneseωs allegoricè accepisse, ac interim sensum literalem retinendum esse. Ne cui negotium faciat in hoc commentario vox anagoge, sciendum apud veteres nō distingui anagogē ab allegoria, vt in Esaia annotauimus, postea nō incōmodè facta est harum distinctio. Erasmum, vt diuersam sequeretur à veteribus sentētiam, adduxit partim vox græca mysteriū, quam noster interpres vertit sacramentum: non enim in hoc inquit magnum est mysterium, si vir iungatur vxori: partim illa particula, ego autem &cæ. quam hunc vult habere sensum: verum ego loquor de Christo & Ecclesia Sed nō aduertit Erasmus Apostolum appellare mysterium hoc loco, quod in priori epistola ad Cor. typum vocat, & in epistola ad Gala. allegoriam, in qua significatiōe hac voce vsus est Naziansenus, vt videre est in comment. Budæi in linguam græcam. Dicitur ergo historia genesis, cuius in precedentibus meminit, magna quædam allegoria, quia maximæ cuiusdam rei typus est: cuius autem rei typus sit, explicat Apostolus dum dicit [Ego autem dico] .i. me quidem interprete .i. quantum mihi Paulo videtur est typus Christi & Ecclesiæ. Addita est hæc particula, ego autem dico, modestiæ causa à Diuo Paulo[in Christo & Ecclesia] .i. de Christo & Ecclesia. Phrasis hçc etiam apud veteres theologos obuia est frequenter, dicunt ego hoc interpretor in Christo .i. de Christo. Sic Hieronymus loquitur in comment. huius loci. Sic & Epiphanius interpretans illud: surge qui dormis &c. Eodem sensu dicunt: interpretor hoc in Christum. Secundum hanc expositionē quæ est Hieronymi. Nazianzeni & veterum, particula ista: ego autem dico, nihil facit pro Erasmo.

VErumtamen & vos singuli vnusquisque vxorem suam

rem suam sicut seipsum diligat: vxor autem timeat virum suum.

VEruntamen & vos singuli] quod dicit tale est: Etsi iuxta allegoriam hæc sim interpretatus, tamē volo vos retinere sensum literalem & de vobis dictum intelligi, quod dixit Adam: Propter hoc relinquet homo patrem & matrem &cæ. Vt vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligat. Notat Hieronymus aduerbium (sicut) aliam habere vim hoc loco, & aliam vbi dicitur: diliges proximum tuum sicut teipsum. In proximo inquit similitudo ponitur, vt sic eum diligas sicut teipsum, & cupias esse saluatum: in vxore autem comparationis aduerbium (sicut) non similitudinem, sed approbationem & confirmationem cum quodam pondere sonat, quomodo dicimus de viro, quasi vir fecit: & de saluatore scriptū est: vidimus gloriam eius quasi gloriam vnigeniti, hoc est, vt vnigenitū (qui ipse erat) decebat habere gloriam, [& vxor timeat] .i. reuereatur virum suum: Hoc modo interpretatur Hieronymus. Item græca scholia φοβῆται inquiunt intelligit non seruorum more timere, sed vt vxorem decet revereri ac solicitam esse, ne maritum offendat. Hæc timoris species à philosophis εὐλάβεια dicitur.

CAPVT VI.

FIlij, obedite parētibus vestris in Domino. Hoc enim iustū est. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram.

GEneralē sententiā suprà dictā. Subiecti inuicē in timore Christi, per partes explicans Apostolus, tres adfert subiectionū species. Quarum prima est, vxoris respectu mariti, de qua egit in præcedenti capite. Secunda est, filiorum respectu parentum. Tertia seruorum respectu dominorum atque de secunda hac & tertia in hoc capite tractat.

Filij obedite parētibus vestris in Domino] Hebraismus est .i. secūdum Dominum .i. quatenùs Dominus & euangelica doctrina permittunt. Si enim absurda & sanctis mandatis Dei contraria præceperint, non est parendum ipsis [Hoc enim iustum est] & naturæ lex id exigit, non solum autem illa, sed & diuina, quæ habetur Exodi .20. cap: [Honora patrem & matrem, quod est mandatum primum] non quidem simpliciter, sed primum cui adiuncta est promissio, id est quod ait, in promissione: valet enim (in) hoc loco idem quod beth Hebraicum. Promissio adiuncta mandato est [vt bene sit tibi, & sis longeuus super terram.] Alij interpretantur, primum scilicet in secunda tabula.

ET vos patres, nolite ad iracūdiam prouocare filios vestros, sed educate illos in disciplina & correptione Domini.

ET vos patres &c.] Iracundiam interpres pro ira posuit. Sensus est: ne intempestiuo imperio prouocetis ad iram liberos vestros, ne sitis duri erga illos & asperi, ne tractetis eos in modum seruorum,

rum,(sed educate illos in disciplina) græca vox παιδεία anceps est, significans tum eruditionem tum castigationẽ. Verum hoc loco pertinere videtur ad castigationẽ, quã Paulus exerceri vult moderate, vt decet christianos. Hieronym' alterũ significatum accipit, tanquam velit Paulus Patres instituere filios suos in pręceptis diuinis: Ad eundem modum interpretatur Chrysostomus, quos secutus est Erasmus in translatione sua, vertens per eruditionẽ, sed rectius noster interpres, qui disciplinam transtulit, quæ vox æque atque gręca anceps est[Et correptione Domini) græce est νουθεσία quæ vox vt præcedẽs apud eos ancepis est: significat enĩ nunc admonitionem, nunc obiurgationem siue correptionem, atque inde dicta est quod in animum alicuius ponas & ingeras, quid factum oporteat. Hieronymus admonitonẽ mauult accipere, quod hoc vocabulum mollius sit, quam correptio. Hactenus de secunda, iam tertiam aggreditur.

Serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri sicut Christo nõ ad oculum seruientes, quasi hominibus placẽtes, sed vt serui Christi, facientes voluntatẽ Dei, ex animo. cum bona voluntatem seruientes sicut Domino, & non hominibus. Scientes quoniam vnisquisque quodcũque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, siue seruus siue liber.

Serui obedite dominis carnalibus] .i. temporalibus. Iam tum Apostolorum tempore erant, qui male intelligentes libertatem christianam, docebant fideles non debere subesse infidelibus, quemadmodum annotat Hieronymus in commẽtarijs huius loci. Ad extirpandum dogma hoc, Apostolus vbique tam studiose pręcepit seruis obedientiam. Quod sequitur [cum timore & tremore] interprætantur quidam vt serui timeant iussa dominorum, & ad ipsorum imperia tremant, ac magna solicitudine explere illa studeãt. Verum locus qui est in epistola ad Colossenses capite 3. ad alium inuitat sensũ, hunc nimirum: serui obedire dominis in timore ac tremore Christi nam in die iudicij Christus hoc requiret à vobis si non pręstiteritis. [in simplicitate cordis] .i. non subdolo animo, [non ad oculum seruientes] volo vos facere pręcepta & imperia dominorum, non solum cum adsunt ipsi ac vident, sed tum etiam cũ absunt. Ad verbum est, non iuxta ocularc seruitium, quod Paulus vnica voce cõposita extulit dicens, κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, [quasi hominibus placentes]] & hic vnica vox est composita ἀνθρωπάρεσκοι, quam vt adverbium reddamus: Non vt homo placiti, hoc est non vt ij qui hominibus probari studẽt, Sed vt serui Christi]. i. nullo respectu hominum, sed solius Dei, tãquam illi seruientes, vestrum obsequium dominis exhibete. [facientes voluntatem Dei] Si serui exequẽtes iussa & imperia dominorũ ethnicorum secundum Paulum faciunt voluntatem Dei, quanto magis christiani obtemperãtes Episcopis suis, & ipsorum leges & decreta pręstãtes. Locus notãdus est contra Lutheranos. [ex animo] .i. nõ coacte, [& cum bona voluntate] .i. amicabili affectu] scientes quod vnusquisque siue seruus siue liber quodcunque fecerit bonum hoc recipiet à Domino, hoc est, reportabit mercedem, & præmium referet pro bono opere. Remuneratio hæc secundũ Bucerum habet quidem nomen mercedis, non autem rem ipsam, sed ob id merces dicitur secundum ipsũ, quia subsequitur opera. Philippo visum

est nimis improbū ita torquere scripturas, vnde agnoscit & vocē & rem, hoc est fatetur Deum pro operibus & respectu operum dare mercedem, cum in hac vita tum in altera, sed negat mercedē hanc esse vitam æternam. Sed locus qui est in epistola ad Colossenses capite. 3. & huius errorem reuincit. Aperte enim ibi habet Apostolus, quod Deus daturus sit pro operibus retributionē hæreditatis.

ET vos domini, eadē facite illis, remittentes minas, sciētes quod & illorū & vester Dominus est in cœlis, & personarū acceptio non est apud eum.

ET vos domini eadem facite illis &c] hoc est præstate vos tales erga seruos, quales ipsos volo esse erga vos. Sunt præcepta humanitatis[remittentes] .i. relaxantes [minas] .i. ne sitis feroces, ne sitis minabundi, & imperiosi nimis in seruos, scientes quod communem Dominum habetis, qui in iudicādo nō respicit personam, vt hunc quia seruus est condemnet, illum quia dominus est absoluat: sed sine discrimine talium rerū vnūquēque pro qualitate vitæ, vel premijs adiudicat, vel supplicijs. Pro personarū acceptio græcis vnica vox est προσωποληψία.

DE cætero fratres, cōfortamini in Domino, & in potētia virtutis eius. Induite vos armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli. quoniā nō est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mūdi rectores tenebrarū harum, contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus.

DE cætero] particula est apud Paulum seruiens clausulis epistolarū. Quod reliquum est ait siue aliquando finiam, date operam vt fortes reddamini in Domino) .i. per Christum [in potentia virtutis eius] .i. per potentiam virtuosam, hanc Paulus in se expertus erat, hancque experiuntur, sentiunt & vident, qui sunt in Christo, dum vitam suam quam nunc agunt, cum ea conferunt, quā olim egerunt ante Christum cognitum. Quemadmodum autem in principio epistolæ respexit Apostolus ad familiam Simonis, sic in hac quoq; cōclusiōe, in qua cupit nos robur sumere in Christo, quo præditi facile vincemus libidines ad quas inuitat Simon omnesque ipsius turpitudines. Erasmus vt vitaret amphibologiam vertit, in potentia roboris illius, quod interpretantur quidam, vt hoc sit, quod in fiducia potentiæ Dei.

Induite vos armaturam Dei. Paulus habet πανοπλίαν i. totam armaturam .i. omnia simul arma, quæ ad militē pertinent. Græcam vocem propius expressit interpres Ambrosij, vertens vniuersitatem armorum. Vt possitis stare aduersus insidias diaboli) quas .s. molitur per Simonem, Menandrum, Basilidem, per Gnosticos & alios hæreticos. Multimoda ingenia diaboli, dolos, fraudes, & versutias significare volens Apostolus plurali numero dixit μεθοδείας. Est autem μεθοδεία cum quis ex insidijs aggreditur alium. μεθοδεύειν est per compendium & abrupte adoriri, quod arte fit: Cū peritissimo igitur bellatore & hoste nobis pugna est qui nō simpliciter neq; aperte bellū gerit, sed cū multis insidijs. Istud dicit vt excitet eos ad capescēda arma, nō vulgaria sed arma manu Dei fabricata. Quod sequitur, Non est nobis colluctatio aduersus carnē &c] varie à diuersis exponitur.

Quidam carnem & sanguinem accipiunt vt sit periphrasis hominis, hoc sensu: In negotio hoc fidei non est nobis lucta vel pugna aduersus homines, sed aduersus dæmones, qui in hominibus istis, in Simone, in Basilide, in Gnosticis efficaces sunt. Ita hodie quibus res est cum hæreticis, non cum hominibus rem habet, sed potiùs cum diabolo, qui ipsos in pugnam incitat & armat. Alij carnem & sanguinem propriè accipiunt, pro parte illa quæ nobis bruta est, vnde ebulliunt motus impuri: Atque hi rursus aliter & aliter interpretantur. Quidam enim subaudiũt particulam (tantùm) hoc sensu: Non est nobis colluctatio aduersus carnem tãtùm & sanguinem, verùm etiã aduersus principes &c. Alij nihil subaudiũt sed ad hũc modum interpretantur: Pugna quæ cum carne & sanguine nobis est, licèt in se cõsiderata grauis sit & molesta, tamẽ collata cum ea qua contra dęmones dimicamus, nulla est, tantæ sunt vires & tantæ sunt fraudes dæmonum. Vires ipsorum innuit Apostolus dum ait: aduersus principes, aduersus potestates. Quemadmodũ enĩ in bonis Angelis alij principes dicũtur, alij potestates, sic & in reprobis seu refugis spiritibus, de qua re agitur in .2. sẽtentiarum. [Aduersus mundi rectores] Notatio est diaboli, quem Christus vocauit principem mundi. Ne quis autem mũdi appellatione intelligeret cœlũ vel terram, adiecit Apostolus [tenebrarum harum] ac si dicat, contra mundi rectores .i. aduersus dominos tenebrarum seculi huius. Dominãtur enim dęmones hominibus mundo deditis, in horum cogitationibus & consilijs efficaces sunt, quos tenebras appellari tum ex alijs scripturarũ locis tũ ex hac ipsa epistola discim⁹, ex loco videlicet qui est cap. 5. Eratis aliquãdo tenebræ. Quod noster imterpres duabus, Apostolus vnica voce composita extulit: dicens κοσμοκράτορας, quæ vox hoc loco excepto, neque in veteri testamento neque in nouo vsquam reperitur, quam finxit Apostolus, quo rebus nouis noua accommodaret vocabula: [Contra spiritualia nequitiæ] hoc est, phrasi hebræa, contra spirituales nequitias, quibus verbis cùm naturam tum ingenium dæmonum expresit Apostolus: Naturam, dum spiritus esse ait: ingenium, dum nequitias appellauit seu potius versutias: siquidem nequitia proprie ad libidinem & luxum pertinet, quod hęc vitia hominem perditum & nihili declarant. πονηρία vero, qua voce vsus est Apostolus, prȩter malitiam etiam versutiam significat, atq; hoc significatum hoc loco exprimere voluisse Apostolum inde constat, quod in sequentibus μεθοδείας posuerit. Postquã dixit quàm vehemẽtes habeamus hostes, arguens primo ab arte ipsorum & fraude, deinde à potestate & viribus, & postremo à natura deinde infert de loco. Sunt inquit proximi nobis, agunt in aere hoc qui supra nos est, ibi sedem suam habent, hoc est quod ait. (In cœlestibus) est talis phrasis, qualis illa: gloria in excelsis Deo, sermo dilucidior fuisset, si dixisset: contra spirituales versutias degentes in cœlestibus quod facere potuisset adiectione vnius articuli ante præpositionem. Ad hunc modum Hieronymus interpretatur: Omnium inquit doctorum opinio est, quod aer iste, qui cœlum & terrã medius diuidens inane vocatur, plenus sit contrarijs fortitudinibus.

Grȩci alium huius loci habẽt sensum, hunc nimirũ: Pugna nobis est cum refugis spiritibus, non de paruis rebus, sed de cœlestibus: Sic Chrysostomus: Præpositio (in) ait posita est loco propter vel pro: Sic & Græcanica scolia. Verùm siue hoc siue altero modo interpretemur, multum ponderis adfert particula hæc, exhortationi. August. de agone Christiano cap. 3. habet, quod Hieronymus cap. 5. magis accedit sententiæ græcorum, non tamen planè idem cum illis sentit. Accipit enim ipse præpositionem (in) propriè. verba eius sunt: Potest & aliter intelligi locus iste, vt videlicet nos in cœlestibus constituti .i. in spiritualibus Dei prȩceptis ambulantes, dimicemus aduersus spiritualia nequitiæ, quæ nos inde conantur

conantur abstrahere.

PRopterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induti loricam iustitiae, & calciati pedes in praeparationem Euãgelij pacis, in omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere, & galeam salutis assumite, & gladiũ spiritus, quod est verbum Dei.

PRopterea] .i. quia tam vehemens hostes habetis [accipite armaturam Dei, hic rursus est πανοπλία, quæ vox non simpliciter arma, sed vniuersa arma significat. [Vt possitis resistere in die malo) .i. in tempore tentationis: Hoc vertunt alij, in die mala. Hieronymus intelligit extremi iudicij diem, sed omnino verisimile est Apostolum respicere ad præsens seculum. [Et in omnibus perfecti stare) Sensus est: vt cùm iuxta omnia eritis perfecti .i. sic comparati, sic probe instructi πανοπλίᾳ siue vniuersitate armorum possitis stare, sic vt non moueamini loco impetu hostium. [State ergo succincti lumbos vestros) sermo figuratus est. Quidam metaphorã sumptã putant ab ijs, qui accingunt se operi vel itineri. Alij sumptam putant à militibus, qui eam partem corporis baltheo laminis conserto, tegere solent in bello. Qui respicit ad cap. 12. Lucæ, & cogitat Paulum amare Euãgelium, pręferet priorem sententiam, quæ Ambrosij est: Omnis inquit qui operari vult, accinget se, vt ablato impedimento diligentiùs operetur. Qui vero respicit ad textum sermonis, & aduertit quod præcedat quidq; sequatur, præfert posteriorem sententiam, quã amplexus est Erasmus, nõ solum in annotationibus sed etiã in translatiõe sua. Vertit enĩ ad hũc modũ: state circũcinctis lũbis vestris baltheo in veritate. Sed merito reprehenditur Erasmus, inferens textui baltheum, cum id sit priuati sensus: & quamuis Hieronymus & Chrysostomus sic interpretentur, interpretationes tamen non sunt admiscendæ textui scripturæ. Quod additur. (In veritate) referunt quidam ad veritatem dogmatũ: Alij ad veritatem vitæ, quod improbabile nõ est, maxime si respicimus ad hypocrisin familiæ Simonis. Prępositionem (in) adiecit more hebræorum: Milites inquit lumbos baltheo tegunt, vos spirituales lumbos munire volo veritate. [Induti lorica iustitiæ) monet Apostolus vt se muniãt aduersus hæreses: primo, veritate fidei velut baltheo, deinde iustitia .i. (interprete Chrysostomo) catholica & virtute prędita vita velut thorace seu lorica Quod diligenter aduertendum: nam multis hodie magna causa ruinæ in hęresin, est mala vita. Quidam illud quod præcessit [Circumcincti lumbos &c.) sic interpretatur, vt velit Apostolus Ephesios vestimenta libidinis in altum colligere: ad quem modum etiam plerique exponunt locum Lucæ, vt pertineat ad castigationem rei venereæ ac libidinis, quæ sedem in lumbis habet. Quem commentarium probabilem facit ingenium familię Simonis pronum in libidines. [Calceati pedes in pręparationem) textus additus commentarijs Chrysostomi habet (in) prępositioné, atque ita græci legunt: habent enim præpositionem ἐν προ... In commentarijs exponens hæc verba, omittit Hieronymus præpositionem, & legit calceati pedes præparatione Euangelij pacis, atque hoc est quod in præcedentibus annota- Lucæ 10.

uimus Apostolum more hebræorum adie.isse præpositionem. Vult ipsos promptos esse & paratos non solum ad Euangelium pacis & retinendum & tuendum contra Simonianos, sed & ad propagãdum ipsis licet aduersantibus, Euangeliũ pacis vocat quia docet fideles idem sentire: idem sapere, non generat scismata nec dissensiones. Alij pacem interpretantur, quæ est reconciliatio cum Deo, quam annũciat Euangelium, [in omnibus sumentes scutum fidei] Erasmus vertit, super omnia, Vbi sciendum quod, super, latinis aliquando excellentiam significat: Vt dulces super omnia musæ. Interdum licet rarius connectẽdi formula est, vt apud Suetonium: Super ingenuorum pędagogia .i. præter. Ad eundẽ modum græca præpositio ἐπὶ ambigua est, quam hoc secũdo modo sumit Oecumeni⁹ pro propter. Hieronymus legit quod vertit Erasmus, sed interpretatur vt noster interpres, vt super omnia .i. in omni opere inquit portate clypeum fidei, vt possitis tecti atque muniti excipere venientes sagittas, & huc atque illuc arte eas bellica declinare. Loco nequissimi græcè est τοῦ πονηροῦ cum articulo .i. mali siue versuti illius, & intelligit vel principem vel totum cœtum dæmonum. Interpreti nostro familiare est positiuum vertere per superlatiuum, quod non videtur absque graui causa facere. [& galeam salutis assumite] .i. spem regni æterni, sic facile cõtemnetis libidines Symonianorum. Galeã salutis, periphrasin esse spei discimus ex cap .5. prioris Epistolæ ad Thessalo. [& gladium spiritus] .i. phrasi hebræa gladiũ spiritualem, & quis sit iste gladius interpretans, qui inquit est verbum Dei: Hoc gladio vsus est in conflictu contra dæmonem Saluator noster apud Mathęum cap. .4. non semel vel iterum, sed ad omnem aggressum. Hactenus in specie exposuit Apostolus quod in genere dixerat, induite πανοπλίαν, & quia satis nõ est his instructum esse armis, nisi accedat & oratio iugis & assidua, idcirco adiecit.

PEr omnem orationem & obsecrationem orãtes omni tẽpore in spiritu, & in ipso vigilãtes in omni instãtia, & obsecratione pro omnibus sanctis, & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei cũ fiducia notum facere myst rium Euãgelij, pro quo legatiõe fungor in catena, ita vt in ipso audeã, prout oportet me loqui

PEr omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempore] .s. seposito .i. destinato ad fundendas preces aut ex publica consuetudine aut priuata. Videte Aug de hæresibus ad Quoduultdeum, in hęresi Eschitarũ. [in spiritu] .i. non in βαττολογίᾳ, de qua Saluator apud Math. cap. 6. Orãtes nolite multum loqui. vbi est μὴ βαττολογήσητε. Sic Chrysostomus, sic & græcanica scholia. Secundum Ambro[in spiritu] .i. conscientia munda & fide integra. In carne inquit orat, qui polluta mente orat [& in ipso vigilãtes) græcus sermo ambiguus est, referri potest vel ad spiritum vel ad rem. Noster interpres retulisse videtur ad spiritum: In ipso .s. spiritu. Eras, ad rẽ refert: Nam vertit ad hoc ipsum vigilantes. [in omni instantia] Aduertendum Apostolum hic etiã à laicis requirere cõtinuam orationem pro successu Euangelij, & extirpatione hæresium. Quid igitur faciendum nobis clericis? [vt detur mihi sermo in apertione oris mei] hebraismus est sicut apud Mathęum cap .5. Aperiens os suum docebat eos &c. Vt cum fiducia] græcè est παρρησία, quæ proprie est audacia & libertas loquendi, vt cum nihil veriti dicimus in genere. [notum facere mysterium] .i. arcanum Euangelij [pro quo] siue super quo [legatiõe fũgor in catena] Hinc

na]Hinc patet Epistolam hanc ex vinculis scriptam. Ita vt in ipso audeam) in ipso .i. de ipso scilicet mysterio Euangelij. Hebraismus est, vt de arcano Euangelij audeam loqui, ita vt oportet, vt libere illud prædicem. Habent & alium sensum græcanica scholia: Vt inquiũt cum libertate pro me causam dicã & rationẽ reddam Euangelij à me prædicati. In vinculis enim erat & pro se responsurus.

VT autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam: omnia vobis notũ faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino quẽ misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis quæ circa nos sunt, vt consoletur corda vestra. Pax fratribus & charitas cũ fide à Deo Patre nostro & Domino IESV CHRISTO. Gratia cum omnibus qui diligũt Dominũ nostrũ Iesum Christũ in incoruptione. Amẽ.

VT autem & vos sciatis quæ circa me sunt.]Nihil hic est difficultatis, hoc tamen est hic commodi, quod hinc apparet Epistolam ad Colossen. plane eodem tempore, eodem loco, & impetu scriptam esse, quo scripta est hęc ad Ephe. vt in qua succurrerint Paulo eadẽ verba ex propinqua cogitatione de præcedenti Epistola [pax fratribus]tranquillitas conscientiæ, [& charitas cum fide] id est, sit aut detur vel augeatur, [à Deo Patre & cær.] obseruandæ sunt locutiones Apostoli, quibus nunc à Christo, nunc in Christo, vel per Christum dicit: hæc autem illa donari nobis. Multum enim discriminis habẽt hæ formulæ. Sed & in Christo siue per Christum pro locorum varietate aliter & aliter accipitur. Aliã enim vim habet vbi ait Apostolus. Patrem reconciliasse nos in Christo: vt in posteriori epistola ad Cor. cap. 5. Aliam vbi ait, Patrem elegisse nos in Christo, vt cap. 1. huius epistolæ, nisi in ipso, hoc est, per ipsum referas ad verbum elegit, ratione alicuius temporalis effectus inclusi, quod facit dominus Turnout lib. 3. de Eccle. dogmatibus, vbi explicat vim & vsum præpositionis (in) Quod si facias, præpositio in, siue per significabit meritum sicut in præcedenti sententia. Cõmentarius Turnout eo loco insignis est, & mire cõgruit scopo Pauli [gratia cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione] .i. incorruptè, integrè, purè, ac syncere: Phrasis græca est. Similis est in libro Sapientiæ: Sentite de Domino in bonitate .i. benè sentite de Domino.

Quidam istud in correptiõe Apostolum adiecisse putat, propter libidines & execrandas turpitudines familiæ Simonis.

FINIS.

IN EPISTOLAM D. PAVLI ad Colossenses expositio F. A. Sasbont Delphij.

ARGVMENTVM.

Ost Epistolā ad Ephesios, eam quæ ad Colossenses scripta est, interpretandam suscepimus, quod vtriusque idem sit argumētum. Per Angelos, ait Chrysostomus, credebant se reconciliatos accessū habere ad Deum. Talis est Simon, persuadens Christum non sufficere ad reconciliationem: habebant præterea multas obseruationes tam Iudaicas quàm Gentiles: Istas itaque corrigit. Idem argumentum est apud Theophylactum, & Oecumenium, & Ambrosium. Non est igitur scopus Apostoli, tradere methodum Christianismi, vt quidam volunt, sed huic nō consentanea reijcit. Scripta autem est Romæ non Ephesi, vt prologi habent latini: De qua re nonnihil dicemns in enarratione Epistolæ.

In vltimo capitulo eius epistolo.

EPISTOLAE PAVLI AD COLOSSENSES

CAPVT PRIMVM

Aulus Apostolus Iesu Christi, per volũtatẽ Dei, & Timothæus frater, ijs qui sunt Colossis sanctis & fidelibus fratribus in CHRISTO Iesu, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro.

PAulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei &c. Istud addit propter illos qui diuersam inducebãt doctrinam, propter familiam Simonis & Iudaizantium, ac si dicat: Hi assumunt munus docẽtium, sed non per voluntatem Dei: ego vero missus sum à Christo, idque volente Patre: quare mihi, non illis fides adhibenda est.

In vlim capitulo ius epist lo.

Ijs qui sunt Colossis.) Colossæ ciuitas est Phrygiæ, quæ est in Asia minore: & id liquet ex eo quod vicinã habeat Laodiçeam, quemadmodum videre est in fine huius Epistolæ: Sic Chrysostomus, sic Theophylactus, sic & græcanica scholia. Quod annotãdum duximus propter eos, qui Colossenses in Rhodum trãsferunt. Sanctis & fidelibus.) nec latina vox, nec græca correspondens, significat nobis id quod hoc loco exprimere voluit Paulus, imo nec hebræa: Quare consulenda est quarta lingua, quæ est phrasis scripturæ, iuxta quam reperiemus fideles dici credentes, hoc est, qui fide sua fidem Abrahę imitantur.

Obiter id quoque obseruãdum, fidem quam prædicant scripturæ, perpetuò respicere Christum vel expresso vel tacito nomine. Sic Adam fidelis fuit in Christo sub nomine seminis mulieris, quod contriturũ erat caput serpentis: Sic Abrahã sub nomine seminis sui, Sic filij Iacob sub nomĩe illius qui mittẽdus erat: Anna Samuelis mater omnium prima fidem collocat in Christo expresso nomine. Cũ siquidem nunquam vidisset regem vel Christum Domini qualis Saul erat: vixit enim sub iudicibus, ait tamen in cantico suo: Dominus iudicabat fines terrę, & dabit imperium regi suo, & sublimabit cornu Christi sui. Loquitur proinde non de regibus, vel de rebus sui temporis, sed de Christo cuius fidem nũc Apostolus prędicat. Post hanc Annæ prophetiam, quæ est cap. 2. primi libri Regum, frequenter vtitur scriptura nomine Christi ad eum sensum, quo Paulus dicit in Christo fideles, quibus scribit. Cætera quæ pertinent ad declarationem salutationis, petantur ex præcedentibus Epistolis.

G*Ratias agimus Deo & Patri Domini nostri IESV CHRISTI semper pro vobis orantes, audientes fidem vestram in CHRISTO Iesu, & dilectionem quam habetis in sanctos omnes, propter spem quæ reposita est vobis in cœlis, quam audi-*

stis in verbo veritatis Euangelij.

GRatias agimus Deo & Patri Domini &c.] Insinuatione captat beneuolentiam. Huic similis plane locus est in epistola ad Ephesios. cap. 1. Propterea ego audiēs fidē vestrā, quæ est in Christo Iesu, & dilectionē in omnes sanctos non cesso gratias agens pro vobis &c. qui annotandus est, vt appareat duas has Epistolas vno impetu scriptas esse. Potest autem hic locus bifariam distingui, altero modo vt post genitiuum (Iesu Christi) ponatur hypostigma, altero modo vt collocetur hypostigma non post genitiuum quem diximus, sed post ablatiuum qui sequitur, pro vobis. Priorem quidem distinctionem amplectitur Chrysostomus: posteriorem vero Erasmus: nam vertit ad hunc modum: Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi semper de vobis cum oramus. Verum probabilius est quod habet Chrysostomus: Dilectionem nō solum ex eo, ait, declarauit quod Deo gratias agebat, sed & ex eo quod cōtinuo pro illis orabat, quodq; eos quos nō viderat, semper in aīo habebat.

Ex quibus verbis, clarū est Chrysostomum illud (semper pro vobis) retulisse ad orantes. Vnde mirum est Musculū, cū susceperit Chrysostomū interpretandum proposuisse versionem Erasmi, quæ non conuenit cum expositione Chrysostomi: Quis vero sit sensus huius, dictum est in epistola ad Ephesios, in enarratiōe illius, omni tempore orantes. Et certissimus de hac re commentarius est apud Augustinū, in libro ad Quoduultdeū, hæresi. 57. contra εὐχίτας, qui ab orando sic appellati sunt. Tantum enim orant, vt eis, qui hoc de illis audiunt, incredibile videatur. Nam cum Dominus dixerit, oportet semper orare & non deficere: & Apostolus, sine intermissione orate. quod sanissime sic accipitur, vt nullo die intermittantur certa tempora orandi, Isti ita nimis hoc faciūt, vt hinc iudicentur inter hæreticos nominandi: Sic August:

Audientes fidem vestram &c.] Græcis participium est præteriti temporis: Postea quam audiuimus fidem vestram narrante (secundum Chrysostomum) Epaphra vel certe quoniā audiuimus, vt sit participium causale quod placuit Erasmo, & sensus non malus est: fidem inquā quæ est in Christo Iesu, non in Simone, nō in Angelis, quos ille inducit ex philosophia Platonis [Et dilectionem vestrā &c.] i. charitatem, quam habetis non erga vnum aut alterū, sed erga Christianos omnes, tam peregrinos quam indigenas, hoc est quod dicit, in sanctos omnes. Ex his discere debemus affectus Pauli, & conari vt tales & ipsi euadamus, vt gaudeamus & Deo gratias agamus, si quando perfertur ad nos, fidem apud exteras nationes propagari & incrementa sumere

[Propter spem]. i. res speratas, propter futura bona reposita vobis in cœlis, quam spem siue de qua spe (audistis in verbo veritatis) i. per sermonem veracē Euangelij. Veritatis verbum merito tribuit Euangelio, quia in eo nullum est mendacium, nullus error.

QVod peruenit ad vos, sicut et in vniuerso mūdo est, & fructificat, & crescit, sicut & in vobis ex ea die qua audistis & cognouistis gratiā Dei in veritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu, qui etiam manifestauit nobis dilectionem vestram in spiritu.

Quod

QVod] sc3 verbũ veritatis euãgelij peruenit ad vos sicut & in vniuerso mũdo est .i. in multis & magnis mũdi partib⁹ Est hyperbole, quã hoc ipso capite reperit quod predicatũ est ait in vniuersa creatura, quæ sub cœlo est. Ex his locis colligimus Epistolã hãc scriptã sub finẽ prędicationis Pauli: Fructificare dicit eo quod efficaciter operatur. Crescere, eo quod multi illud amplectũtur. Sicut & in vobis ex ea die qua audistis] Est laus sed obliqua hoc est, non tã laudat quam hortatur, vt quod semel recte amplexi sint, teneant, nec ab eo se dimoueri patiantur. Eodem consilio dixit in vniuerso mundo esse, & fructificare Euangeliũ, & crescere, vt audientes, multos se habere dogmatum consortes, confirmentur in fide Christi. Et cognouistis gratiam Dei in veritate) hebraismus est .i. vere, vel secũdum Chrysost. rebus ipsis, ipsis operibus: verisimilius tamen est, illud vere opponi falsæ doctrinę [Sicut didicistis ab Epaphra, qui est fidelis pro vobis minister) grçce est διακονος hoc tamẽ loco vocabulum ministerij est, non ordinis. Fidelis siue πιστος aliud hic significat quàm in salutatione, hoc loco intellexisset etiam Cicero: priori nequaquam. Qui etiam manifestauit vel declarauit siue exposuit, nobis dilectionẽ vestram) qua Paulũ & Thimotheũ complectimini, imo omnes sanctos dilectionem inquam vestram [in spiritu] .i. dilectionem spiritualem: Sic Chrysost. sic & grçcanica scholia, vt opponatur dilectiói carnali, qualis erat inter Simoniacos.

IDeo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro vobis orantes & postulantes, vt impleamini agnitione voluntatis eius in omni sapiẽtia & intellectu spirituali, vt ambuletis digne Deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescẽtes in scientia Dei, in omni virtute confortati secundum potentiã claritatis eius, in omni patientia & longanimitate, cum gaudio gratias agentes Deo Patri.

IDeo & vos ex qua die audiuimus non cessamus pro vobis orantes] phrasis grçca est nos per infinitiuũ proferimus: Nõ cessamus pro vobis orare & poscere. Vt impleamini agnitione voluntatis eius] Simile est in epistola ad Ephesios capite .1. Vt det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis in agnitionem &c. Rursus .3. capite, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei. Sensus est: vt perfecte cognoscatis voluntatem Dei, quam ex parte didicistis, quod opus sit reconciliatione: reliquum est vt discatis nõ nisi per Christum reconciliationẽ contingere, vt non admittatis Angelos Simonis. Ad hunc fere modum Chrysostomus exponit, & græca scholia: In õni sapientia & intellectu] hoc ad Ephesios .1. dixit: In omni sapientia & prudentia, voces diuersæ sunt, sed res eadem, ibi est φρόνησις, hìc est σύνεσις. Volo inquit instructos vos esse sapiẽtia prudentia sed spirituali, non ea quã profitetur schola Simõis. In õni virtute confortati], Opus est ait, quoniam iam dies mali sunt ob Simonaicos, magna aliqua virtute .i. vi seu potentia: Non enim virtus huius loci opponitur vitio, vt Lyranus putat & Carthusianus, sed imbecillitati. Est enim δύναμις græce Vnde recte vertit Erasmus, in omni potẽtia facti potentes: Similis locus est in epistola ad Ephesios capite 3. Det vobis secũdũ diuitias gloriæ suæ virtute corroborari. In hac & in epistola ad Ephe. multa loca oĩo similia sunt, quod obseruare oportet, vt cognoscamus eundẽ esse scopũ vtriusque epistolæ: [secundum potentiã claritatis eius] hebraismus est, pro potentia clara siue gloriosa, opus est magna aliqua Dei virtute hominibus, dum

regnant hæreses) qualis est illa potentia Patris, quā expressit in epistola ad Ephe. cap.1. In omni patiētia & longanimi, tate]Similis locus est ca.4.ad Ephe. Patiē tiam refert ad confessos fidei hostes, quales tyranni erant: longanimitatem ad occultos hostes agnoscentes quidem Christum, sed non satis recte: Sic fere Chrysostomus. Quod sequitur, (Cū gaudio) quidam referunt ad præcedentia: alij adhærere volunt cum sequentibus, vt simile sit illi quod ait ad Ephe. Cap.5. Cantantes & psallētes in cordibus vestris, Domino gratias agentes &c.

QVi dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine: qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filij dilectionis suæ, in quo habemus redemptionem, & remissionem peccatorum, qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ.

QVi dignos nos fecit] qui sc; Deus Pater fecit nos idoneos. Id enim significat vox Pauli [in partem) .i. in participationem. Sortis sanctorum] .i. hæreditatis quæ contingit hic Christianis, vt loquatur de præsentibus bonis. In lumine) .i. per lumen, quod mundo intulit Christus, id est, per fidem & agnitionem Euangelij. Quare hæreditatem nomine sortis expresserit, declarat Chrysostomus enarrans hunc locum, & nos in expositione capitis primi epistolæ ad Ephesios indicauimus [Qui eripuit nos de potestate tenebrarum] quidam putant Apostolum respexisse ad locum qui est cap.5. ad Ephe. Eratis aliquando tenebræ. Alij respexisse ipsum putant ad locum, qui est cap.6. eiusden epistolæ, vt sensus sit: Qui eripuit nos de potestate agente in aere hoc caliginoso. Chrysostomus vtrumque habet: Interpretatur enī, qui eripuit nos de potestate errorum & tyrānide diaboli. Et transtulit in regnum Filij dilectionis suæ) phrasi hebræa hoc dixit, .i. transtulit nos in regnū Filij sui dilecti. Regnū dicit illud, de quo in oratiōe Dominica: Adueniat regnum tuum, vbi oramus ne regnet peccatum in mortali nostro corpore, sed Christus.

In quo].i. per quem Filium habemus [redemptionem] non per angelos. Pro redemptione græce est, ἀπολυτρώσεις de qua voce iam aliquoties dictum est. Et remissionem peccatorum) omnia eadem sunt primo capite ad Ephe. nisi quod ibi habetur παραπτώματα hic ἁμαρτίαι inter quas voces licet quidā distinguant, Paulus tamen confundit, quod ex collatione horum locorum manifestum euadit. Coniunctio (&) addita est ab interprete: siquidem Paulus quemadmodum in epistola ad Ephe. ita hic, nullius coniunctionis interuentu per appositionem adiecit, remissionem peccatorum: nihil tamen officit coniunctio (&) dum accipitur epexegeticωs pro, id est. Ad Rom. cap.3. Ad Ephes.

Qui est Imago Dei inuisibilis.] qui Filius expressus est ad naturam Patris, qui videri non potest: expressus inquam sic, vt totam in se sit cōplexus naturā & essentiam. Propter omnimodam ait Chrysost. similitudinem & æqualitatem, filium vocat Imaginem. Inuisibilis genitiuus est, & refertur non ad imaginem, sed ad genetiuum qui præcedit, quod patet ex græco, [primogenitus omnis creaturæ).i. qui excellit omnem creaturam, omnes enneas potestates, profundum quoque siue βυθὸς & quæcunque somniat schola Simonis. Chrysost. interpretatur qui ante omnem creaturam genit' fuit. De vocabulo primogeniti dictum est in Esaia. In fine capitu 4.

Quoniam

QVoniam in ipso condita sunt vniuersa in cœlis & in terra, visibilia, & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates, omnia per ipsum & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes, & oĩa in ipso cõstãt. et ipse est caput corporis Ecclesiæ est princi, qui piũ, primogenitus ex mortuis, vt sit in omnibus ipse primatũ tenẽs: quia in ipso complacuit omnẽ plenitudinẽ inhabitare, & per eũ recõciliare oĩa in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cœlis sunt.

1. cor. 15. c
apoca. 1. b

QVoniam in ipso].i. iuxta hebręi sermonis proprietatẽ, per ipsũ: frequens est ista locutio Paulo, non tamen superbe reijci debet, quod habet Thomas, in ipso tanquam causa exemplari condita sunt vniuersa, [in cœlis & in terra, visibilia & inuisibilia &c.] Causa cur hæc tam diligenter inculcet Apostolus, depicta est in historia antiquitatis. Simõ dicebat inuisibilia, quorum species hîc enumerat Apostolus dum ait: siue throni &c. condita per Enneã: visibilia vero hoc est, mundum & homines per Angelos. Vide Epiphaniũ in Simone, Item in Menandro & in cæteris illius familiæ, præcipue autem in Basilide, [omnia per ipsũ] cum superius dixisset, in ipso creata esse omnia, nunc seipsum interpretans ait, per ipsum, significans se abusum præpositione, in, pro, per, : Sic græca scholia.

Et in ipso] diuersum istud est à superiori: nam ibi est εν αυτῷ .i. in ipso, hîc vero εις αυτον .i. in ipsũ, quod exponẽs Chrysostomus, ex ipso inquit pendet omnium hypostasis .i. non solum per ipsum creata sunt omnia, sed ipse quoque conseruat & tuetur vniuersa, ita vt si ipsius cura destituerẽtur, mox perirent, [& ipse est ante omnes) Erasmus vertit ante omnia: gręcus sermo anceps est, optime quadrat, ante omnia, quia & de vniuersis locutus est. & sequitur continuẽ [omnia in ipso constãt] .i. consistunt, hoc est, omnia per ipsum conseruantur. Exponit secundum Chrysostomum quod ante dixerat: omnia in ipso creata sunt:

Et ipse est caput corporis Ecclesiæ] Petatur expositio ex epistola ad Ephesios. Qui est principiũ primogenitus ex mortuis, hoc est, primitiæ resurgentium: dictum est contra scholam Simonis, vt patet ex Epiphanio [vt sit in omnibus ipse primatum tenens) Græcis vnica dictio est πρωτεύων .i. primas tenens rein omnibus, hoc est, in genesi & in resurctione, quę παλιγγενεσία appellatur in scriptura, & in Ecclesia: Nã ante oĩa secula natus est ex Patre, & ante oẽs resurrexit ex mortuis: resurrectiõe, quã nõ sit secutura mors, & vt caput in mẽbra, diffundit spiritum vitæ & vigoris in credentes,

Ad ephe. in fine primi capitis.

Quia in ipso complacuit &c.] Sensus est: voluntas Patris fuit, vt in Christo habitaret omnis plenitudo. Quidam codices hîc additum hebent (diuinitatis) sed pene certum est non debere addi, cum græca exemplaria nec correctiora latina habeant. Et Chrysostomus hunc locum enarrans dicit quosdam intelligere de plenitudine diuinitatis: ex quo commentario manefestum est, nec Chrysostomum, nec Græcos interpretes agnouisse pro parte literæ, sed nec latini interpretes legerunt, quod ex ipsorum commẽtarijs patet: siquidem Carthusianus interpretatur primo de plenitudine gratię, deinde de plenitudine diuinitatis:

Idem facit Lyranus. Ne autem quæreremus quibus meritis istud esset factum, posuit Apostolus εὐδοκίαν .i. bonā voluntatem siue beneplacitum Patris. Et per eum reconciliare omnia in ipsum) Sensus est: Deus Pater per Christum voluit reconciliare omnia erga se. Reijciendus est ergo Simon, qui facit Angelos mediatores [pacificans per sanguinem crucis eius] .i. quem fudit in cruce [siue quæ in terris, siue quæ in cœlis sunt (Sententia huius petatur ex epistola ad Ephesios & enchyridio Augustini, vbi locū hunc & eum qui est capite .1. ad Ephesios citat, & diligenter tractat. Vide ipsum cap. .6. & duobus sequentibus.

ET vos cū essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis: nunc autem reconciliauit in corpore carnis suæ per mortem, vt exhiberet vos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso.

ET vos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu). i. mēte seu cogitatione: nam græce est διανοίᾳ: Quod annotamus ne quis cum Lyrano ad corporis sensum pertinere putet. Addit autem istud Apostolus, vt ostendat ipsos indignos fuisse reconciliatione, vt qui non necessitate sed suapte voluntate alienati fuerint à Deo, & hostes extiterīt: Sic Chrysostomus, sic Theophylactus, & gręc. scholia: nec in mente duntaxat hæc alienatio erat, & in sola voluntate, sed & operibus inimici eratis; hoc est, quæ hostium sunt exercebatis: tales autem vos existētes ipse reconciliauit: hinc agnoscite magnitudinem beneficij: reconciliauit autem non per angelos, sed per seipsum, nec quocunque modo per seipsum, sed per mortem quam pertulit ipse in corpore suo mortali, hoc est, quod ait [carnis suæ] Similis phrasis est in epistola ad Hebræos cap. 5. Qui in diebus carnis suæ .i. dum ageret in mortali corpore &c. Dictū est contra scholam Simonis. Vide Epiphanium in Basilide, qui aiebat Christum in phantasia tantum apparuisse, nec hominem fuisse, nec carnem suscepisse, nec passum aut mortuum, sed eius loco Symonem Syrenensem, [vt exhiberet vos sanctos & imaculatos & irreprehēsibiles coram ipso] Simile est in epistola ad Ephesios capite primo.

SI tamen permanetis in fide fundati & stabiles, & immobiles à spe euāgelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cœlo est, cuius factus sum ego Paulus minister, qui nūc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum CHRISTI, in carne mea pro corpore eius quod est Ecclesia.

SI tamē] istud ad Ephe. cap 3. & 4. sumitur vt sit confirmantis, hoc loco cōmonefacientis secūdum Chrysost. Ad Ephe. 3. requirit etiam Apostol' fundamētum: ibi fundatos esse eos vult in charitate, hic vero in fide. Timebat Apostolus ne reciperent Simonem, & cū Christo coniūgerent. Dicit ergo si modo permaneatis in fide fundati & stabiles, sic vt nō fluctuetis inter verā doctrinā & doctrinā hęreticorū, vt non auscultetis Simoniacis, qui diuersa docēt, nec dimoueri vos patiamini à spe Euangelij [quod audistis]. s. ab Epaphra fideli diacono Christi [quod prædicatū est in vniuersa creatura] hoc addit, ne quid

ne quid cogitarent Colos. de mutāda fide quæ iā ab omnibus est recepta. Hyperbole est: verisimile enim oīo est euāgeliū eo tēpore nōdū in hac orbis parte prędicatū fuisse, Magnificēti⁹ aūt est, & vehemētius in vniuersa creatura, quam inter oēs homines [cuius factus sum ego minister] eodē cōsilio & istud adijcit. Magnū enī iam erat Pauli nomen.

Qui nunc gaudeo in passionibus] id est, afflictionibus [pro vobis] id est, gentibus, vt pertineat ad totum genus Adeo inquit vera est spes Euāgelij, vt nihil dubitē pro ea pati, & patiens gaudeo: patior aūt propter vos gētes, dū vobis prodesse studeo propagādo verā doctrinā. Et adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea) Christ⁹ nō oīa perfecit in corpore suo: nō enī sufficit passio ipsi⁹ ad cōuersionē gentiū, si nō prædicetur euangelium. Quod ergo hic deest passionū Christi, ego adimpleo, monendo sc3, docēdo, prædicādo, quod dū sedulo studeo facere multa patior dura & grauia, imo vincula & carceres.

Illud [pro corpore eius] hunc habet sensum, vt corpus ipsius quod est Ecclesia perficiatur, hic videtur germanus esse sensus huius loci: Non tamen superbe reijcendi sunt commentarij, qui referunt ad thesaurū Ecclesiæ, quod hic dicitur, & ad confirmationem indulgentiarum.

CVius factus sum ego minister secundū dispensationē Dei quæ data est mihi in vobis, vt impleā verbum Dei, mysteriū quod absconditū fuit à seculis & generationibus: nunc autem manifestatum est sanctis eius.

CVius ego factus sum minister] cuius refert ecclesiam, nō corpus, nec Christum: quia fœminini generis est, vt patet ex græco. Secundum dispensationē Dei) Paulus hoc dixit secundū Oeconomiam Dei i. secundum certam rationem agēdi, qua vtitur Deus in administranda familia sua, secundum quam voluit me esse Apostolum gentium, & per me adducere gentes ad fidem, hoc est, quod dicit [quæ data est mihi in vobis] nam ex specie genus intelligitur, sicut apud Terentium: Quam vos facillime agitis .i. diuites, & vestra libido est .i. virorum, [vt impleā] vt prædicem & perfecte annunciem Euangelium

Quod sequitur [mysterium] per appositionem additur, quod indicat articulus τὸ, qui apud græcos prępomitur ei. Quod absconditū fuit à seculis & generationibus) nō solum hominibus, sed ipsis etiam Angelis, quemadmodum habet in Epistola ad Ephe. cap. 3. Nunc autē manifestatum est sanctis eius) .i. Apostolis & Christianis cæteris.

QVibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentibus, qui est CHRISTVS, in vobis spes gloriæ quem nos annunciamus, corripiētes omnem hominem, & docētes omnem hominem in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectū in CHRISTO IESV, in quo & laboro, certando secundum operationem eius quam operatur in me in virtute.

QVibus) scilicet sanctis Apostolis & Christianis cæteris pro mera sua bonitate. Voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius) Vehementer dictũ est: Non ait, quibus voluit Deus notũ facere sacramentũ .i. mysteriũ, sed quib⁹ voluit notũ facere quę sit gloria sacramenti, imo nec sic dixit, sed ait: quibus voluit notum facere quæ sunt diuitiæ gloriæ sacramenti, exaggerationi exaggerationem superinducens. Addit (in generationibus) quia beneficium hoc maxime in gentibus elucet: Sic Chrysostomus. Quod) .s. sacramentum siue mysterium. Est Christus) nimirum obiectiue: nam de ipso est, & circa ipsum versatur. Gręcis est ὅς .i. qui est Christ⁹, & refertur secundum græ. scho. ὅς ad diuitias, quas ipsi πλοῦτον appellãt, quæ vox masculini generis est, numeri singularis. Cum Oecumenio sentit Valla vertẽs quæ est Christus.

Quod sequitur (in vobis) Chrysostomus ad præcedentia refert: Si Christus inquit in vobis est, quid quęritis angelos? Ad præcedentia quoque referunt græca scholia: Alij consequẽtibus cohęrere volunt hoc sensu: Gloriosa spes vestra, Hebraismus est. & spes per appositionẽ adiũgitur Christo. Quem nos annũciamus corripiẽtes) græce est νουθετοῦντες .i. monentes vel castigantes. Nam vocabulum græcum anceps est, cuius ethymologia exposita est in epistola ad Ephe. Erasmus in sua versiõe prius significatũ amplexus est: Et interpres Ambrosij legit mouẽtes.

In principio vltimi cap. ad ephesios

In omni sapientia) Alludit ad Gnosticos iactantes sapientiam: Vt exhibeamus omnem hominem perfectum) nõ in Angelis sed. In Christo Iesu) .i. in fide Christi, in scientia & cognitiõe illius: Sic Ambrosius, sic Chrysostom⁹, sic Theophylactus. Referunt igitur hanc perfectionem ad intellectum, non ad affectũ. In quo) .i. ad quod: nam græce est εἰς ὃ. Et laboro) nec simpliciter laboro, sed enitor multa cũ diligẽtia decertans, cũque multa vigilantia & difficultate: Id enĩ significat ἀγωνιζόμενος. Secundum operationem: græce est, secundum energiam eius quam operatur. Ambrosius legit, quæ operatur, atque ita est græce: secundum inquit efficaciã eius & vim potenter in me agẽtem etiam in miraculis perpetrandis, hoc est, quod ait: in virtute.

CAPVT II.

VOlo enim vos scire qualem solicitudinem habeam pro vobis et pro ijs qui sunt Laodiceæ, et quicũque nõ viderũt faciẽ meã in carne, vt consolẽtur corda ipsorum, instructi in charitate, et in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionẽ mynsterij Dei & Patris et CHRISTI IESV, in quo sunt omnes thesauri sapiẽtiæ et scientiæ absconditi.

VOlo enim vos scire qualem solicitudinem.) Vocula (enim) causam dicit cur meminerit iam suorum laborum. Volo inquit vobis cognitam esse solicitudinem meam, & curam quam habeo de vobis, imo certamen: Nam græci habent ἀγῶνα quæ vox nunc periculum significat, nunc certamen siue laborem cum difficultate coniunctum. Quantũ inquit certamen habeo vestri causa & eorum: Qui sunt Laodicęæ) hinc patet Laodicæã Colossis vicinã fuisse. Vt cõsolentur corda ipsorũ instructi &c.) Interpres noster cõstructionem hic grammaticalem, quam

tamen

tamē obseruauit Apost. Nā habet συμβιβασθέντων, quod participium est pluralis numeri genitiui casus à συμβιβάζω de qua voce dictum est in epistola ad Ephesios. Sensus est: cum in morem partium seu membrorum vnius corporis, seu ędificij apte coherētium inter se, compacti fuerint & connexi in charitate: Neque solum cōpingere & ad cohærentiam adducere significat συμβιβάζειν sed & instruere & collatione aliquorum probare ac docere, quod significatum expressit noster interpres.

Ad Eph. 4 capite

Et in omnes diuitias plenitudinis] nō est hic πλήρωμα. quæ vox in pręcedenti capite ponitur ibi: In ipso cōplacuit omnem plenitudinem inhabitare, sed πληροφορίας quæ vox non simpliciter plenitudinem significat, sed quoties alicui plene persuadetur & certissima fit fides, ita vt nihil iā addubitet. Vult igitur Paulus istud: in hoc sum solicitus, vt sitis cōpacti in vno spiritu, & vt sitis sic de negotio Christi persuasi, vt neque propter Iudaicos doctores neque Simonis familiam quicquā hæsitetis. Erasmus vertit in omnes diuitias certæ persuasionis. Et annotat Chrysostomus non simplicitet dixisse Apostolum τῆς πληροφορίας, sed in omnes diuitias .i. vt in omnibus & abunde persuasi sitis: in omnibus inquam quæ pertinent ad agnitionem mysterij Dei & Patris &c. Vult mysterium hoc ipsis bene cognitum esse, vt sciāt per Christum nos recōciliari, & per ipsum solum nos habere accessum ad Patrem, non per angelos.

In quo sunt omnes thesauri sapientię] Commentarius Chrysostomi in hunc locum sic habet: Quod (thesauros) quidem dicit, copiam ac multitudinem: quod vero addit (omnes) nihil ab eo ignorari: quod autem subiungit (reconditi) ipsum solum omnia scire declarat. Dictū est contra scholam Simonis: Gnostici inquit iactabant suam falsi nominis scientiam, sed vera est in Christo, ab illo tanquam fonte petenda est, non à Gnosticis, neque ab angelis Simonis.

Hoc autem dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudēs & videns ordinem vestrum & firmamētum eius quæ in Christo est, fidei vestræ.

Hoc autem dico] hactenus est præfatus Paulus & multis modis sibi conciliauit beneuolentiam & autoritatem: iam aggreditur scopum huius epistolæ, qui in hoc est, vt muniat Colossenses aduersus duas familias, Simonis videlicet & Iudaizantium: hoc animaduerso clara erit tota epistola. Decipiat] est verbum scholæ, significās falsā ratiocinatione imponere: est παραλογίζωμαι [in sublimitate sermonis] græcis vnica dictio est πιθανολογία, quæ & ipsa, sicut præcedens, est scholæ vox. Nemo inquit imponat vobis probabilitate vel persuasibilitate. Non legimus scholam Simonis elegantia sermonis oppugnasse fidem: quare probabilitas hæc referēda est ad pręsidia philosophię nisi forte respexerit Apostol' ad nomina illa (cœlorum & potestatum) poetico more efficta ab ipsis adeo noua, vt nō nisi scripto tradi possint, quæ ipsos excogitasse scribit Epiphanius in Basilide, vt hac ratione fidē conciliarent doctrinæ suæ apud simplices. Verum prius est probabilius, tum propter verbum παραλογίζωμαι tum propter locum sequentem: Videte ne quis vos decipiat per Philosophiā &c.

Nam etsi corpore absens sum sed spiritu vobiscūsum] eo mō quo Elisæus inquit Ambro. pręsens erat spiritū, & videbat quid minister suus ageret apud Cyrū principem. Sensus est: nihil latet me eorum quæ apud vos aguntur, conspicio omnia ac si præsens essem, gaudens & vi-

dens ordinem vestrum] non dicit fidem vel vitam vestram, sed ordinem. Maxima erat cura Paulo ordinis, quemadmodum & Ignatio, vt videre est in epistolis ipsius ad Philippenses, Ephesios & Tharsenses, in quibus potissimũ monet Christianos, vt episcopos suos presbyteros & diaconos agnoscant, vt his se subijciant, & morem gerant per omnia: ob hunc ordinem obseruatum à Colossensibus, gaudet Paulus. Vocabulum Apostoli τάξιν grecanica scholia apte valde interpretantur εὐταξίαν, Diuus Ambrosius dispositionem conuersationis, Chrysostomus constantem disciplinam, ac decorũ. Talis est ordo illius loci: Cætera cum venero disponam: & ad Titum: Sicut disposui tibi, vbique est verbum διατάττομαι Talia sunt de velandis fœminis, & nõ viris, enutrienda coma à fœminis. & nõ viris. cap. 2. prioris epistolæ ad Corinthios & capite 14. Si alij reuelatum fuerit sedẽti prior taceat: non est dissensionis Deus, vbi Paulus habet ἀκαταστασίας, quod magis confusionem sonat, & turbatum rerum ordinem. Item omnia secundum ordinem fiant in vobis. Item capite. 3. posterioris epistolę ad Thessalo. Subtrahetis vos ab omni fratre ambulãte inordinate i. cõtra politiam à nobis institutam. Ipse inquit studui seruare ordinem, quem præscripsi vobis, laborans manibus, non fui, inquiens, quod græce est ἀτακτεῖν .i. inordinatus non obseruans ordinem. Fuit igitur Paulo magna cura huius ordinis in rebus etiã ἀδιαφόροις .i. indifferẽtibus obseruandis, constitutis tamen ad pacem & tranquillitatem reipub. Res hæc multum nos muniet aduersus hæreses huius temporis infestissimas ordinationibus præsertim Ecclesiasticorum magistratuum [& firmamentum] soliditatẽ firmitatem ac stabilitatẽ vestræ fidei in Christum.

1. cor. 11. Ad Titum 1. capite

1. Cor. 14

SIcut ergo accepistis Iesum Christum Dominũ, in ipso ambulate, radicati & super ædificati in ipso, & confirmati in fide sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarũ actione.

SIcut ergo accepistis Iesum Christum] id solũ ago inquit. vt retineatis quod bene de Christo docuit Epaphras, & ne diuersam admittatis doctrinam. Similis est adhortatio, ac si quis nunc suadeat populo, vt fideliter retineat ea, & credat quæ credidit ante natum Lutherũ, & ab illa fide prius accepta se nõ finat abduci. Commentarius Chrysostomi in hunc locum sic habet: Recte ait Apostolus [in ipso ambulate] nam Christus est via quę ducit ad Patrem & non Angeli. Idem est apud Theophylactũ & Oecumenium: & sexcenta sunt alia loca similia in commẽtarijs horum authorum, quæ oportet obseruari: Nam apertam dãt significacionẽ agi contra Angelos Simonis, & liturgias Platonicorum Philosophorum [radicati & super ædificati in ipso] volo inquit vos radices agere in vno ac solo Christo, volo vos Christo tanquam fundamento inniti & in illo crescere, nõ in Angelis: volo vos firmos stare in fide semel accepta ab Epaphra, hoc est, quod dicit [sicut & didicistis] vbi coniunctio (&) iuxta gręcos redũdat [Abundantes in illo]. s. Christo. Gręca exemplaria habent ἐν αὐτῇ .i. in ea, vt ad fidem referatur quomodo etiam latina quædam vetera habent, [in gratiarum actione] per gratiarum actionem: Religio christiana inquit non est sita in scientia cœlorum ac aliorum, vt volunt Gnostici, sed in contemplatione beneficiorum Dei, gratiarum actiõe: opponit ergo Apostolus gratiarum actonẽ superuacuo studio Gnosticorum. Similis locus est in epistola ad Ephesios. capite 5. Impleamini Spiritusancto &c.

Videte

Videte ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.

Videte ne quis vos decipiat &c.] hoc agit Apostolus hac epistola, vt Colossensies auertat ab heterodidascalia, vel aduersus eā muniat. Nam ex epistola ipsa non satis liquet, nū admiserint diuersam doctrinam, an non: diuersa autem hæc doctrina consistebat, in opinionibus Iudaisantium & Simoniacorum. Primū velut exordio facto conciliat sibi illorum animos, dum ostendit sibi curæ esse illorum salutem, dum dicit se gratias agere ob illorum fidem, & dilectionem, indesinēter orare vt impleantur agnitione volūtatis Dei. Deinde interspergit semina quædam argumenti tractandi, dū meminit excellentiæ Filij Dei, dum ait in ipso esse redemptionem, in ipso condita vniuersa &c. Postea redit ad exordiū, cōmendans ministerium suum, & asserens se gaudere in passionibus pro illis, & adimplere ea quæ desunt passionum Christi &c. Rursus hic inserit quędam rei propositæ semina, mentionem faciens mysterij absconditi à seculis &c. Tertio redit ad locū exordij, in principio. 2. capitis solicitudinem suam pro illis explicans, & hic quoque inspergit semina argumenti suscepti, dum dicit, in Christo omnes thesauros sapientiæ & scientiæ recōditos &c. Exordium excipit breuissima enarratio [Hoc autem dico &c.] qua significat Apostolus, quorsum omnia dixerit, videlicet ne quis illos paralogiset, quamquam & hic admisceat particulam exordij, prædicans obseruationem ordinis in ipsis, & & firmamentum fidei. Sunt item hic principalis argumenti semina, vbi dicitur: Radicati & fundati in ipso, Deinde repetitio est narrationis Videte ne quis vos decipiat, & ingreditur principale negotium, auertens animos ipsorum: primo à schola Simoniacorum philosophorum, siue vt Chrysostomus. à superstitionibus ex gentilitate & philosophia fidei superadditis, postea venturus ad Iudaisantes. Commentarij igitur, qui hic nomine traditionum Iudaismum accipiunt, indulgentiores sunt

Decipiat] hoc loco diuersum est à superiori verbo: siquidē illic est παραλογίζομαι: hic vero συλαγωγῶν, quod significat prędam abigere : Videte inquit ne quis vos deprædetur, siue in prædam abducat. Est admonitio qualis illa ad Ephesios: videte quomodo caute siue circunspecte ambuletis: metuebat Paulus ne à Gnosticis in philosophia instructis abducerētur ad hęresin: non autem metuebat illos redituros ad paganismū. Eleganter autē Gnosticos prædones appellauit. porro quia philosophia vocabulū honestum habebatur, adiecit Apostolus. Et inanē fallaciam) velut interpretans quod ante dixerat. Sumitur enim coniunctio (&) interpretatiue: Ne quis inquit vos deprędetur per inanem philosophiam. In epistola priori ad Thimo. capite vltimo, vocat philosophiam falsi nominis scientiam.

Secundum traditionem hominū &c] .i. totum hoc studium, tota philosophia hæc sita est in traditione hominum, in placitis mere humanis, nullo spiritus instinctu proditis. Hebraico more vsus est Apostolus particula, secundū: vox παράδοσις siue traditio nūc ad pręcepta pertinet & constituta, nūc ad institutionem. Ad pręcepta pertinet apud Mathæū cap. 15. Quare discipuli tui transgrediūtur traditiones seniorum? &c. hoc loco pro institutione non pręceptis accipi videtur. Historia enim eius seculi nō docet Gnosticos laborasse in nouis pręceptis, sed potius nouam doctrinam excogitasse, noua quædam dogmata fidei christianæ addētes. In priori epistola ad Corinth. cap 2. Apost. habet antitheses aliquot, ex quib' colligere licet, quid sit traditio hominū:

Sermo inquit meus & prędicatio mea nõ in persuasibilibus humanę sapientię verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis, vt fides vestra non sit in sapentia hominum, sed in virtute Dei &c. Secundũ traditionem ergo hominũ, id est, doctrinam humano spiritu allatam, & non secũdum spiritũ reuelationis. Eodẽ pertinet istud quo philosophia & fallacia: est congeries.

Secundum elementa mundi] propria vocis significatio est, cum dicimus aerem & ignem esse elemẽta, sed deflectitur hic vox ad rudimenta & initia quęuis. Sic dicimus elementa Theologiæ, elementa philosophiæ. Voce hac vsus est Paulus in epistola ad Gala. cap. 4. & ad Hebrę cap. 5. & bis in hac epistola. Alius non est locus scripturæ, ex quo potest intelligi quid sit Paulo elemẽtum: vsus est autem nomine elemẽti omnibus his locis pro rudimento. Verum quamuis secundum eandem notionẽ genericã omnibus istis locis elemẽta dicãtur rudimẽta, alia tamẽ species elementorum est ad Hebræos, alia ad Galatas, & alia hoc loco. Ad Hebræos vox pertinet ad rudimenta christianæ fidei, qualia tradebãt Apostoli, ad Galatas: pertinet ad rudimenta, qualia tradebat Moises .i. ad Isagogen legis: Hoc loco vero spectat ad mundanæ philosophiæ rudimenta, qualia tradebat Plato, Simon, & Gnostici. Vide annotationes in cap. 4. ad Galatas, vbi plura de hac re dicta sunt. Nihil igitur vult Paulus per elemẽta mũdi quam philosophiam significare, aut fallaciam, aut traditionem hominũ, rem eandem diuersis vocibus quasi per epexegesin inculcans.

Et non secundum Christum] Ista est quinta explicatio eiusdem rei, quam nũc philosophiam, nunc inanem fallaciam, nunc traditionem & elementa mundi appellauit.

Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis.

Quia in ipso in habitat omnis plenitudo &c.] Istud (quia) diligenter obseruandum est. Sensus est: in Christo inhabitat omnis plenitudo &c. Non sequamini ergo traditiones hominum, aut elemẽta mundi, quæ à Christo abducunt, quæ ab eo in diuersum vos deferunt, nec secũdum ipsum incedere vos permittunt. Plenitudinẽ diuinitatis dixit phrasi hebręa. Sẽsus est: in quo plena diuinitas inhabitat corporaliter .i. reuera nõ p vmbram, sicut in Angelis veteris testamenti gerentibus personam Dei: Sic quidam, & probabilis est commentarius respicienti ad id quod sequitur: Vmbra futurorum, corpus autẽ Christi. Alij interpretantur nõ vt vmbræ opponatur sed ei quod est tãtũ inhabitare secundũ energiã & motũ, quo mõ diuinitas inhabitat iustos quosuis. Hi corpus accipiũt quale nostrum est, hoc sensu: in Christo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis, sic vt diuina natura in eo vnita sit humanæ in vnam hypostasin, in vnum suppositum corporeum.

Et estis in illo repleti] quia effecti estis mẽbra & corpus illius, qui est caput oĩs potestatis: quare pergite cohęrere huic tãto capiti vestro mediatori Dei & hominum Christo Iesu. & nõ adsciscatis angelos Simõis aut potestates quas schola illa inducit. Quod in epistola ad Ephesi. per, supra, expressit dicens, Constituens illum ad dexterã suam in cœlestibus supra omnem principatum & potestatẽ: & hoc nomine capitis hic significat: Ad ephe. cap. 1.

In quo & circũcisi estis circũcisiõe nõ manufacta in expoliatione corporis carnis, sed in circũcisiõe Christi, consepulti ei in Baptismo, in quo & resur-

surrexistis per fidē operationis Dei q̄ suscitauit illū à mortuis

IN quo & circumcisi estis &c.] Hactenus egit contra Simonis scholam, iam agit contra Iudaizantes. Nihil inquit opus est circuncisione Mosaica per Christum estis circumcisi. Præpositio enim (in) capitur pro, per: In expoliatione).i. per expoliationem .i. exutionem[corporis carnis] i. per hoc: quod exuistis veterē hominem, siue vitam quæ est in peccatis. Corpus carnis appellat Apostolus corpus carneū .i. in quo nihil est adhuc spiritus. Quidā legunt in expoliatione corporis peccatorum carnis, intelligentes corpus peccatorum, corpus peccatis obnoxium tunc genitiuus, carnis, refertur ad, peccatorum, vt peccata carnis sint peccata carnalia, nō libido tantum, sed quæ sequuntur carnē ex Adam propagatam. Eam lectionē tempore Augustini quædam latina exemplaria habebant, quædam nō: quēadmodum nunc alia habent, alia non. Græca constanter legunt peccatorum.

Aug. in epistola 59. ad Paul. in solutiōe questionis 7.

Sed in circūcisiōe Christi] Illud (sed) adiectū videtur ab aliquo: Græca nō habēt, quemadmodum nec latina quædam, nec sensus requirit, imo officit magis, adeo vt Lyra motus hac vocula, illud quod præcedit: In expoliatione corporis carnis, retulerit ad circūcisionem Iudaicam. Amplificat autem Apostolus varie hanc circuncisionem Christi: Primo quod nō fiat manibus, vt illa Mosaica: deinde quod nō vnam tantum particulam, sed totam carnem præcidat. Iudæis præscidebatur pellicula illa, quæ glandem tegit, vt propriæ semper sectionis memores cogitarēt mēbro illo non vtendum nisi moderate, gratia vel prolis. Vos inquit multo amplius circuncisi estis per Christum, qui totum corpus carnis circuncidit. Si quęritis vbi? aut quando? dico in Baptismate, hoc est, quod sequitur. Consepulti ei in Baptismo] quod circuncisionem dixerat, hoc iam sepulturam vocat: In Baptismo enim sepelitur vetus homo, & obruitur vt non valeat amplius exercere vires suas, vt ante solet. Similis locus est in epistola ad Ro capite. 6. inde petantur cętera quæ ad expositionem huius pertinēt.

Ad ephe. cap. 1.

IN quo & resurrexistis &c. Non solū inquit liberati estis à vitijs per Christum in Baptismo, sed & nouam vitam ibi induistis, ita vt nouos motus in vobis iam sentiatis, motus inquam & operationes spiritus: Per fidem operationis Dei &c.) quod tribuit primum Baptismo, nunc tribuit fidei operationis: Per fidem inquit operationis, hoc est, phrasi hebręa, per fidem operatoriam, per fidem agentē, non otiosam neque desidem, sed quæ hominē reddit actuosum per fidem inquā operatoriā Dei, id est, quę est de Deo vel à Deo Alij interpretantur per fidem, qua credidistis energiam Dei siue efficaciā, quam declarauit in Christo à morte excitando.

Est tertius cōmentarius, qui fidem operationis Dei interpretatur fidem, quam operatur in nobis Deus. Sed probabilius est, genitiuum operationis referēdum ad fidem phrasi hebræa: & genitiuum Dei, pertinere ad totum cōplexum, quod sequitur prima expositio. Quod autem dicit Apostolus, istud est: omnia quæ contigerūt Christo, contigerūt in vobis: vna cum illo sepulti estis, vna cum illo estis & excitati, quid igitur soliciti estis de circūcisione Moisi, re tam exigua? Si tempore Pauli ita refriguisset charitas, vt hoc nostro seculo, hæc argumenta parum mouissent, quia pauci sentimus quæ sit ista resurrectio, quid sepultum esse &c. Similis locus est in epistola ad Galatas cap. 3. Hoc solum volo à vobis discere, ex operibus legis spiritum accepistis an ex auditu fidei? Responderent nūc christiani, se nescire, eo quod non sentiant illum actuosum impetum spiritus.

ET vos cum mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuifica-

 uit

uit cum illo, donans vobis omnia delicta delens quod aduerſus nos erat, chirographũ decreti, quod erat contrariũ nobis, & ipſũ tulit de medio affigens illud cruci, & expolians principatus & poteſtates traduxit confidenter palam, triumphans illos in ſemetipſo

ET vos cum mortui eſſetis in delictis &c.]Similis loc⁹ eſt in epiſt. ad Ephe. cap.2.cum quo huc cõferre oportet.Præpoſitionẽ (in)addidit interpres de ſuo, & exponenda eſt per præpoſitionẽ (per) cũ mortui eſſetis per delicta & per pręputiũ carnis. Per pręputiũ intelligit, quod ſignificatur pręputio .i. delicta carnalia per methonomiam.Vide Augu. in epiſt. ad Paulinũ,quæ eſt numero 59.Delicta autem carnalia nominauit etiam inuidiam, ambitionem &c.ad quæ nos ducit corrupta hæc caro.

Donãs vobis delicta.]Hinc patet quod annotauimus in enarratione illius loci, qui eſt in epiſt.ad Ephe.cap.4.Donantes inuicẽ, ſicut & Deus in Chriſto donauit vobis,nimirum verbum χαρίζομαι vſurpari à Paulo pro condonare & ignoſcere

Delens quod aduerſus nos erat chirographum decreti]eſt oratio mire grandis Quod ad lectionem attinet,gręca habent τοῖς δόγμασιν i.decretis,atque ita legit & interpretatur Chryſoſt.item Theophi. & Oecu. ſed & Auguſt.& Hieron. & pene certum eſt legendũ eſſe decretis,vt ſit ablatiuus inſtrumenti,qui authore Chryſo, & Theoph.& Oecu.refertur ad participiũ delẽs,vt idem ſit hic delere chirographũ decretis,quod ad Ephe. legem mandatorum in decretis euacuare.i.legẽ Moiſi abrogare per pręcepta euangelica ,ſiue per fidem:quo in loco more hebraico addit præpoſitionem (in) quam etiam hoc loco legit Auguſtinus: Eraſmus alio refert ablatiuum decretis, quemadmodum dictum eſt in epiſtola ad Ephe. ſed contra ſententiam veterum.Legem autem Moiſi ſiue decalogum chirographum appellauit, quod accuſaret & conteſtaretur aduerſus nos.Lex enim iudicabat nos reos, dum non præſtabamus quod pręcipiebatur: vnde etiam dicit chirographũ ipſũ fuiſſe contrarium nobis, Hoc chirographum deleuit Chriſtus, quia ipſius beneficio iam amplius nõ tenemur lege,iuxta ſenſum qui dictus eſt in præcedentibus epiſtolis.

Ad Ephe. 2. (left margin beside "rum in decretis euacuare")

Aug. epiſt. 59 · Ad Ephe. (right margin beside "ablatiuum decretis … dictum eſt in epiſtola ad Ephe.")

Et ipſum tulit de medio] .i. ſuſtulit hanc ſyngrapham, & affixit cruci.i.abrogauit in ſanguine ſuo,ſiue per carnem,vt dicitur in epiſtola ad Ephe. Et expolians principatus]Participia hæc affigens, expoliãs &c.preteriti tẽporis ſunt apud Paulum.Senſus eſt: exuit ſiue ſpoliauit Chriſtus ipſos dæmones poteſtate ſua ſiue imperio,quod habebant ipſo nõdum nato. Eſt hoc quod dicitur apud Ioannẽ. nunc princeps huius mũdi eijcietur foras.Iſtud autem dictum eſt contra familiam Simonis:Priora vero contra Iudaizantes. Pręſtitit igitur Chriſtus,primum vt tolleretur ſyngrapha, deinde ademit dæmonibus ſuas vires , quas habebant per tranſgreſſionem Adæ in genus humanum. Ioan. 14.

Quod ſequitur[traduxit] à pleriſq; nõ recte exponitur. Germanus ſenſus iſte eſt Chriſtus dæmones exutos ſua poteſtate, & nudatos imperio,oſtentauit, ac ſpectandos omnib⁹ propoſuit,& iuſtis, & angelis ſanctis:Id enĩ ſignificat ἐδειγμάτισεν quod verbũ conuenit triũphatoribus prædam & captiuos ſuos oſtentantibus. Sic ſuperioribus annis velut trophæum circumuexit Imperator,& populis oſtentauit ducem Saxoniæ , & Lantſgrauium. Cõfidenter palã] .i. cũ magna confidẽtia Græcis eſt vnica dictio παρρησίᾳ cum quis palam audet præſertim in loquẽdo, quanquã Paulus aliquoties referat ad alia: [triumphans]græce dictum eſt .i. de illis triumphum ducens, ſiue illos in triũpho circum-

in crũduces. In semetipso), i. fretus semetipso, virtute solius sanguinis sui. Hic obiter redit ad familiam Simonis, quæ negabat Christum passum, vt videre est in Basilide apud Epiphaniũ. In semetipso igitur .i. non adiutus angelis, sed merito suę mortis. Vide Locum in epistola ad Ephe. Interficiens inimicitias in semetipso, quod ibi dictũ est de pronomine, etiam hic dicendum est.

Ad ephesios cap. 2.

NEmo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi.

NEmo ergo vos iudicet in cibo] Augustinus in epistola 59 ad Paulinum obseruare nos vult illud (ergo) Nemo ergo, vt cognoscamus Paulum hoc loco nihil aliud intelligere per cibum & potũ & tria reliqua, quæ adijcit, quã Iudaismum. Est ergo hic sinechdoche, atque ex certis speciebus totum genus intelligitur. Iudicet, dixit pro condemnet κρινομαι pro κατακρινομαι [in cibo] .i. phrasi hebrea, propter cibum. Aut in parte diei festi] annotat Chrysostomus Apostolum dixisse in parte diei festi, & non in die festo, vt extenuaret studium ipsorum in obseruationibus festorum, quæ omnia Colossenses non poterãt obseruare, propterea quod longius abessent à Hierusalẽ. Alius commentarius habet, dici partem diei festi, quia iudaizantes, vt patet ex epistola ad Gal: non omnia vrgebãt, quæ lex Moisi præscribit: sed quædam quæ mordicus volebant teneri, alia patiebãtur negligi. Paulus igitur extenuando dixit, quid iactatis particulam obseruationum festorum? vterque commentarius optimus est. Quæ sunt vmbra futurorum] .i. typi & significationes rerum futurarum. Opponit hic vmbram corpori, ad Hebrę. 10. opponit imagini. Ibi igitur sumpta est metaphora à pictoribus, qui adumbrant imagines, hic ab alia vmbra. Græc. scholia indicant hunc locum bifariam legi: Primùm ita: Illa sunt vmbra futurorum, sed corpus ipsum, id est, veritas est Christi. Rursus ita: Corpus Christi, nemo vos seducat, vt pertineat ad sequentia, & corpus referatur ad fideles, qui sunt mẽbra Christi, hoc sensu: Vos autem qui estis corpus Christi, nemo diuertat à pręmio, quod cœpistis promereri credentes in illum. Idem admonet Theoph. Posteriorem distinctionem sequitur Augustinus: Illa inquit, nemo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum, propter Iudaismum dicta sunt: quod vero sequitur, Corpus autem Christi, nemo vos conuincat, dicitur propter superstitiones gentilium. Verum prior distinctio videtur accommodatior, quã solum proponit Chrysostomus, vt corpus Christi hoc sit, quod apud Ioannẽ veritas per Christum facta est: Et propterea inquit, nemo vos iudicet siue condemnet propter neglectum Iudaismũ: quia vmbram corpore ipso pręsente, nõ oportet tenere.

Ioan cap. 1.

NEmo vos seducat volẽs, in humilitate & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, & nõ tenens caput, ex quo totũ corpus per nexus & coniunctiones sub ministratum & constructum crescit in augmentum Dei.

NEmo ergo vos seducat volens, in humilitate &c] Hic noua period' est secundũ Chrys. Seducat grece est καταβραβευετω .i. (iuxta Vallã) ad Brauiũ euocet

 siue

siue brauium ostentet ad prouocandum cursum, sed in annotationibus docet Erasmus καταβραβεύειν non significare ad præmium euocare, sed præmiũ intercipere: vnde in translatione sua reddidit ad hunc modum: Nemo vobis palmam interuertat. Proposita est vobis palma æternæ hæreditatis, eam nemo vobis eripiat per cultum angelorum obseruatum à Simoniacis. Vocabulum græcum optime explicat Hieronymus in epistola ad Algasiam, quęstione. 10. dicens peculiare esse Cilicum, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Explicat idem Chrysostomus in commenta. huius loci, item Theoph. & Oecu. græci interpretes, quorum nullus vel tenuem dat significationem illius quod habet Valla, sed omnes interpretantur, vt hoc sit quod defraudare præmio. Noster interpres ad sensum reddidit.

Quod sequitur [volens] Erasmus refert ad verbum seducere, nemo vos seducat volens, hoc est, studio, data opera siue de industria, sed Erasmus solus est in hac sententia: Chrysostomus enim, volens siue θέλων, refert ad id quod sequitur, in humilitate & religione. item & Oecumenius, quorum commentaria in hunc locum expedit legere: nam optime explicant quæ sit ista ταπεινοφροσύνη siue humilitas animi & religio angelorum. Erant, inquiunt, id temporis qui docebant non accedendum ad Patrẽ per Christum quod maius hoc sit quam quod ad nos pertineat, quamq; nostra prauitas ferat, sed per angelos quos faciebant mediatores loco Christi, indignum dicentes vnigeniti maiestate, quod ipse ad Patrem nos duceret ac reconciliaret: Et hæc est doctrina humilitatis, & religio angelorum, siue vt Paulus habet θρησκεία, quæ vox licet nõnunquam in bonã partem accipiatur, sæpe tamẽ peregrinam ac superstitiosam religionem significat, Deducta est autem à Tracibus, quod apud hos Orpheus multa de dijs confinxerit, traditis ceremonijs quibus colerentur. Notat ergo Apostolus scholam Simonis, nam primus inter christianos Simon offerre docuit per mediatores angelos, quos hausit ex philosophia Platonis, ex qua & Porphyrius habuit suos angelos.

Cum græcis sentit Augustinus: Volẽs in humilitate, interpretans vt hoc valeat quod affectans humilitatem, siue volens videri humilis corde in cultura angelorum, quod tamen insolentius videtur, si latinam spectemus phrasin. Sed annotat Augustinus, si græce istud diceretur, in populari Aphricanorum sermone etiam à vulgo posse intelligi: Nam vulgo inquit qui diuitem ait affectat, θελο diues, & qui sapientem, θελοsapiens dicitur, in quibus mixta est græca vox latinæ, sicut in copresbyter, coepiscopus, subdiaconus: Epiphani⁹ in hęresi Dositheorũ nomine plane gręco dixit ἐθελοσόφον pro affectatore ineptæ sapientiæ. Similem vocem habet in hęresi Phariseorum, quos sic appellatos dicit, quod superati esset ab alijs per ἐθελοπερισσοθρησκείαν id est, superfluam religionem sponte assumptam & fictam. Ad hanc rem hoc loco respicit Paulus: verum phrasis illa, volens in humilitate, volens in religione, quoniã non est vox composita, non est vsitata à gręcis. Vnde locus iste forsitan inter eos est, vbi Paulus imperitus est sermõe, in consequentibus eleganter extulit voce composita, quemadmodum dicetur enarratione illius: Secundum precepta & doctrinas hominum, quæ sunt rationem habentia sapientiæ in superstitione &c. Expeditus fuisset sermo, si hoc modo dixisset: nemo vobis præmium eripiat per fictam humilitatem, quæ sita est in religione siue cultu angelorũ. Sumitur (&) epexegeticus pro, id est, per fictam humilitatem. i. per confictam religionem, qua coluntur angeli vt mediatores.

Ex hoc loco adhibita historia antiquitatis intelligimus, quare tam studiose Apostolus inculcarit in epistola ad Ephe. nos habere accessum siue προσαγωγὴν ad Patrem per Christum.

Quæ non vidit ambulans]. i. ingrediẽs in ea, quæ nõ vidit. i. sequens somnia sua.

Alium

Alium sensum dat Erasmus secutus Hieronymum: Nam vertit, in his quæ non vidit fastuosus incedens. Vocabulū græcum ἐμβατεύων optime explicat Budæus in commentarijs linguæ græcæ ex Demosthene Isæo & Gregorio Nazianzeno, dicens hoc esse quod ponere pedem in aliquid. D. August. loco eius quo nos habemus, quæ non vidit ambulans. legit quæ non vidit inculcans, addit interim nonnullos codices omittere negationem, & legere quæ vidit inculcans, & vtranque lectionem exponit in epistola ad Paulinū, verū priorē dicit sibi magis placere.

Frustra inflatus sensu carnis suæ] .i. à carnali sensu siue mente: nam græce est νοὸς .i. tumens propter scientiam cœlorum, Angelorum, aliarumque rerum mirabilium:[& non tenens caput] .i. nō obtinens caput siue excidens à capite: Sic iā diceremus quosdā non tenere Ecclesiā. Nomine capitis Christum intelligit:[ex quo totum corpus per nexus] vt enim vitalis spiritus à cerebro in reliquum corpus per neruos diffunditur, & mēbris sensum & motum suppeditat: sic spiritus Christi à capite in mēbra illi connexa per commissuras & cōpagines fertur, vitamq; & motum subministrat, atque ita augescit corpus augmento Dei: Sic fere Theophylactus. Potest & hic esse sensus: ex quo totū corpus per nexus & iuncturas dependens per mutuas membrorum administrationes crescit in augmentū Dei. Dum enim quisque credentium suam partem suppeditat, & quodammodo suum symbolum adfert, vt dum Episcopus diligenter concionatur, Monachus iugiter orat, Laicus humiliter obtemperat & discit à superioribus, & sic in cæteris vnumquodque quod sui est officij subministrat, corpus Christi augetur & perficitur. Locus hic cōferendus est cum eo, qui est in epistola ad Ephesios capite. 4. Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis. Præpositionem (in) quæ est in nostris exemplaribus, Paulus non habet, quam si omittas, erit phrasis, qualis est illa: viuit vitam: gaudet gaudium, quæ græcis familiaris est Augescit inquit augmentum, vel augescit augmento, quod est secundum Deū. Illud (Dei) opponitur inuentis hominū

SI mortui estis cum Christo ab elemētis huius mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis?

SI mortui estis cum Christo &c. Græca habent adiectum (ergo). Si ergo mortui estis, quo modo latina quædam exemplaria legunt. idem etiam habet Augustinus in epistola ad Paulinum: Hieronymus vero in epistola ad Algasium non habet. Si non habeamus, intelligere oportet. In epistol ad Roman. frequenter occurrit mortui peccato, legi, &c: hic adiecit præpositionem (ab) sicut & in epistola ad Romanos capite. 6. Iustificatus à peccato:[cum Christo] .i. quēadmodum Christus mortu' est, cui mors vltra nō dominabitur:[ab elemētis mūdi] huius sensus est. Si semel renunciastis omnibus quæ inducere potest siue lex Mosi .i. litera absque spiritu siue philosophia aut homo sibi relictus, Plato vel Simon: vt elementum sumatur genericωs, non solum pro elementis Iudæorum, sed philosophiæ quoque, & mundus pro omni eo quod crassum est. Ille mortuus est elementis mundi qui nō ponit spem salutis in purgationibus animarum, quas tradunt Platonici, & post eos schola Simonis. Rursus renunciauit omnibus quæ humanæ accidunt iustitiæ .i quæcunque humano ingenio possunt adferri, iuxta Ambrosium:

Quid adhuc tanquam viuentes in mundo].i. constituentes spem salutis in ijs quæ potest suggerere caro .i. natura sine gratia [decernitis] ita vitā agitis, quasi illa inuenta Simonis quæ suggessit carnalis ratio, vel litera Moysis, seclusa gratia requirātur ad salutē. Viuere igitur in mūdo, est viuere iuxta ea quæ ostendunt elementa, lex scilicet Moysis & naturalis

ratio. Quædam exemplaria non habent præpositionem (in) sed ea lectio est inprobabilis cum non solum græca eam habeant, sed etiam Augusti. in epistola ad Paulinum, & Hiero. in epistola ad Algasiam, & Ambro. in cōment. huius loci. Decernitis græce est δογματίζεσθε quæ vox media est, & accipi potest vel pasiue hoc sensu: cur vobis adhuc præscribuntur decreta & dogmata vitæ agendæ? cur vobis instituta dantur more puerorum elementariorum ab istis hominibus? Potest etiam actiue accipi hoc sensu: quid dogmatizatis & decernitis? quasi inter cibos aliqui essent vetiti, quasi aliqua creatura propter malum principium nō esset contrectanda? Græca scholia pasiue exponunt, Chrysosto. & Theo. etiam actiue videntur interpretari. Grecanica scholia sequitur Erasmus. Nam vertit: quid quasi viuentes in mundo, decretis tenemini?

Ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris? que sunt oīa in interitu ipso vsu, secundum præcepta & doctrinas hominum, quæ sunt rationem quidem habentia sapiētiæ in superstitione & humilitate, & non ad parcendū corpori, non in honore aliquo ad saturitatē carnis.

Ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris &c.] Ista (vt annotat August. in epist ad Paulinū) μιμητικῶς accipiuntur, hoc est per imitationem. Sic enim, vel illi loquebantur, qui decretis suis & dogmatibus subigere conabantur Coloss. vel ipsi Colossenses ab illis seducti: ne gustes hoc, ne tangas illud, ne contrectes hoc, illud immundum est. hoc vetitum est tangi &c. Quidam ista ad obseruationes Iudaicas referunt, alij ad Simoniacas: Verisimile est ad vtriusque familiæ obseruationes seu traditiones pertinere. Quæ sunt omnia in interitu ipso vsu) quod totum genus doctrinæ & religionis ducit ad interitum animæ, dum ipso vtimur: Hęc est interpretatio Augu. & Ambro. Iuxta Hierony. vero & græcos interpretes sensus hic est: Quæ sunt omnia in interitu ipso vsu .i. quæ ipso vsu corrumpuntur & stercore digerūtur. Sermo enim est de cibo & potu, qui vsu consumuntur, & in latrinā excernuntur: vox græca φθορὰ vtrūque sensum admittit.

Secundum præcepta & doctrinas hominum.] Ex Paulo sine vllo commentario discere licet, quæ sunt doctrinæ hominum. Vide ca. 4. epistolæ ad Ephesios: Vt non circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum &c. Tales homines sunt, quorū hic doctrinas notat & pręcepta de quib⁹ in pręcedētib⁹ dictū est in expositiōe illius: secūdū traditionē hominum: Quæ sunt rationē) i. spēm & imaginem iuxta Hieronymum [habentia sapientię] .i. eruditionis: Notare videtur Gnost. Hiero. refert ad Iudaizantes & deuterotas, Chrysost. dubius est an de his, an de familia Simonis interpretari oporteat. Verisimile est Apostolū vtranq; familiam respicere. Difficile est docere λόγον pro specie sumi seu imagine: quare Erasmus in annotationibus poni hoc loco vult pro verbo, & orationē esse inabsolutam, eo quod μὲν non habeat voculam respondentem δὲ, quam si absoluisset, Apost. dixisset secundū ipsū ad hūc modū: quæ verboten⁹ videntur erudita ac magnifica, cęterū re lōge absunt ab eruditiōe & sapiētia: Vt verbū opponatur rei.

Diuus Hieron. perfectam quidem agnoscit orationem, sed voculam μὲν siue quidem redundare dicit, quod in alijs plerisque locis propter imperitiam artis grammaticæ Apostolo vsu venire dicit. Augustinus rationem proprie accipit, sed sapientiam improprie, hoc est, non pro vera sapientia sed falsa siue mūdana: [in superstitione]quidam præpositionē (in) interpretantur vt hoc sit quod per,

Alij

Alij loco propter positū dicūt, sed nihil prohibet propriè sumi, hoc sensu: Quæ sita est in superstitione .i. cōficta religione: Quod in præcedētib' minus aperte diuisis vocibus dixit θέλων ἐν θρησκείᾳ .i. volens in religiōe, hic eleganter admodum vnica voce cōposita extulit ἐθελοθρησκεία quę vox significat voluntariā religionē: cū quis vltro fingit sibi religionē ex cerebro suo. Nā θρησκεία religio dicitur & θέλω volo. Hier. falsam religionē interpretatur. Et humilitate) .i. quę in ficta & simulata aī humilitate sita est, quę humilitas nō est in Euāgelio, imo quæ pugnat cū Euāgelio. Repetēdū enī illud θέλω ad humilitatē, hoc mō: ἐν θέλω ταπεινοφροσύνῃ, alioqui ταπεινοφροσύνη virtutis vocabulū est: Et nō ad parcēdū corpori) græce est ἀφειδίᾳ, quod si ad verbum interpreteris, sonat imparcētia corporis: Siquidē φείδομαι significat parco, & α particula est priuatiua. Volūt inquit videri nō parcere corpori. Reprehendentis est insusitatā rationē æstimādi: Abstinent etiā cū iniuria & læsiōe corporis, citra spiritū reuelationis. Vide Hier. in epislo. ad Alg. vbi manifeste istud de Iudaizātibus asserit. Nō in honore aliquo) .i. negato subsidio necessario corpori, ad saturitatē siue expletionē carnis. Reprehēdo in illis quod cōfictę siuę abstinētię tantū tribuāt vt videātur lōgissime abesse à saturitate. Latini hæc omnia sensu reprehēdētis accipiūt, preter Hie. & Aug. qui illud, & nō ad parcendū corpori, interpretātur quasi sit cōdolētis hoc sensu: Hi qui decipiūtur ficta superstitiōe, misere torquent corpus sine fructu. Ad eundē modū accipiūt quę sequūtur vsque ad finē cap. Græci interpretes media via incedunt, ab illo primū loco: Nō in honore aliquo &c. sēsum desiderātis inchoātes. In capite iā exposito diligēter obseruandū est, quid proprie dicatur cōtra Simonē, quid cōtra Iudaizātes propriè dicatur, & quid ad vtrosq; pertineat. Philosophia & inanis fallacia, peculiariter ad Simonis scholā: Traditio aūt hominū si quis naturā vocum & earū vsum respiciat, pertinet ad vtrosq;. Ex cōsequētia tamē text' Pauli, referēda est solūmodo ad Simonē ad quē quæ sequuntur quoq; pertinēt vsque ad illud: In quo & circuncisi estis &c. quod proprie pertinet ad Iudaizātes, & durat per totā periodū, nisi quod in fine valde inopinate attigat Simonē, dū meminit principatuū expoliatorū per crucē: Verū statim redit ad Iudaizantes, ibi: Nemo vos iudicet in cibo &c. Postea his omissis impugnat denuo Simoniacos, ibi: Nemo vos seducat volēs in humilitate &cæ. Postremo in epilogo disputationis: Si mortui estis cū Christo ab elemētis &c. indifferēter tāgit vtrosq;. Scriptā aūt esse epistolā hāc cōtra familiā Simonis & Iudaizantiū, ex historia antiquitatis (quā prçter alios tradit Epiphanius) & ex veterū cōmentarijs manifestū est. His ita cōstitutis facile est cuiuis aduertere, quā à vero sensu caput hoc detorqueāt Lutherani. Imprimis quod philosophiā interpretātur argumenta quæuis à ratione inuēta in rebus pertinētibus ad fidem: vt ratio offensa quia in mūdo tam multa iniuste fiunt, non potest statuere quod mūdus gubernetur à Deo &c Nihil cū historia antiquitatis cū veterū cōmentarijs & consequentia scripti coīe habet, imo tres etheologiæ additæ, & propositionū series plane indicāt Paulū agere de certa aliqua specie phīæ, illa scilicet quæ inducebat mediatores angelos. Nā sic ait in Christo inhabitat oīs plenitudo &c. in ipso estis cōpleti, ille est caput oīs principatus: ergo vitāda est philosophia, nō dubium quin illa quæ diuersa & his aduersa docet, nēpe philosophia Simoniacorum, quæ deprōpta est ex philosophia Platonicorū & Ionicorū philosophorū. Nō igitur hic quæuis philosophia reprehēditur sed ea quę iā dicta est. Quod notandum propter eos quoq; qui existimāt Paulum notare eos, qui in rebus theologicis immodica vtūtur philosophia, qui licet reprehēsione sint dignissimi, nō tamē hoc loco reprehendūtur. Deinde quod traditionem hominum exponunt de traditionib' Monachorum, quàm sit alienum à re proposita, vel ipse sermo arguit.

Non enī ait Apostolus per, sed secundū traditionem hominum, quæ prępositio declarat traditionē eōdem pertinere quô præcedentia, nec rem diuersam esse à philosophia & inani fallacia. Etsi vel maxime vsus fuisset Apostolus prępositione per, minime tamen locum haberet ipsorum commentarius, cū series scripti plane repugnet. Vbi enim in tota epistola vel tenuis est mentio traditionum monasticarum? Si traditiones .i. constitutiones hic Paul' prohibuisset, eas quæ ad philosophos pertinent', & ad liturgiā platoni corum & similes prohibuisset, nō monasticas, de quibus nihil hic agitur.

Eodem modo excutienda est particula: Secundum elementa mundi, quam illi tanquā tertiam rē ponunt, ordinationes politias intelligentes, cum nec præpositio (secundum) nec consequentia scripti, eum cōmentarium admittat: sed ex commentario hoc sequeretur, quod vitandæ omnino essent, sicut inanis philosophia, ordinationes politicæ, quod est dogma anabaptistarum. Responderunt ipsi, ordinationes ciuiles cauendas hactenus, ne in eis constituatur iustitia: sed inprobabilis est illa responsio, cū sine nota discriminis Apostolus hæc oīa ex æquo mandet vitanda. Denique quæ historia antiquitatis docet Simonem, cōtra quem hic indubie agitur, constituisse iustitiam in obseruatione politicarum legum? Addita est ergo & illa particula per cōgeriem, nec quid diuersum sonat à pręcedētibus.

Iam quod illud (nemo vos iudicet in cibo) ad constitutiones ecclesiasticas de ciborum delectu & festorum celebratione referunt: quam indocte id faciāt, pręter voculam (ergo) etiam hoc quod sequitur (quæ sunt vmbra futurorum) apertissime declarat, quę particula plane docet, sermonem esse de differētijs ciborum ac dierum à lege pręscriptis. Rursus quod illud (nemo vos seducat in religione angelorum) de cœlibatu interpretantur, quasi dicant nō hominis esse sine vxore vitam agere, sed angelorum: qui ex historia antiquitatis & commentarijs veterum didicit, quæ sit religio angelorum, satis mirari non potest impudētem hanc ipsorum commentationem.

Extra statū quoque huius epistolæ est, an in negotio salutis sic inuocandus sit Christus, vt r?mo Diuorum, cum tantum hic vetet agnosci angelos Simonis, siue extra Christum angelos, id est, per se aliquid valentes, quales adhibebat Simō ex sua magia. Illud: Quid tanquam viuentes in mundo δογματίζεσθε? .i. decreta & dogmata suscipitis de cibis, & de potu? ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris secundum præcepta & doctrinam hominum. Mire quadrare putant in canones pontificum de ieiunijs & cibis &c. sed faciunt ne intelligendo, vt nihil intelligant.

In enarratione huius capitis, ostēsum est Apostolum pręcepta, doctrinā, & traditiones hominum vocare, quæ nihil habent consentaneum cum Scripturis, sed tantum à ratione non imbuta fide profecta sunt, qualia erant dogmata scholæ Simonis & Iudaizantium. Cum his velle conferre decreta pontificum & episcoporum, capitis est insani. Nam cum hæc ab hominibus fide imbutis & caput Christū tenentibus profecta sint, & ad fouendam promerendamque charitatem instituta, plane sunt Euangelica. Plura de his vide in annotationibus Esaiæ super cap. 29. in enarratione illius: Timuerunt me mandato hominum & doctrinis.

Superest iam ἐθελοθρησκεία quam vocem significare diximus voluntariam religionem, qua notari putāt regulas monachorum, sed eadem prorsus imperitia: cum Apostolus istam spontaneam religionem vocet non factam ex Scripturis, neque à ratiōe fide imbuta: & in specie explicans dicat religionem esse angelorum, quæ, vt patet ex ijs quæ in præcedentibus dicta sunt, pugnat cum Scripturis.

Caput

CAPVT III.

Igitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, & vita vestra est abscondita cum Christo in Deo.

IN præcedēti capite dixit, Colossenses mortuos vna cum Christo in Baptismo, vnaque cum illo surrexisse. Hic iā instituit exhortationē vere sanctam, pertinentque omnia quæ sequuntur ad vitæ informationē, difficilioraque sunt præstitu quam intellectu. Si cōsurrexistis inquit sicut ante disserui, particula (si) nō tam dubitantis est quam asseuerātis: quoniam inquit vna cum Christo surrexistis, quæ sursum sunt].i. superna quærite, hoc esse debet studium Christiani hominis: Cum mane surgimus, non statim cogitare debemus de ientaculo & prandio, sed de cœlestibus, & Dei beneficijs, vt ex illorum memoria, in gratiarum actionem prorumpamus.

Vbi Christus est in dextera sedens.] Ipse caput vestrum est, quare vt probetis vos esse membra ipsius, mente, affectu, cogitatione ibi versemini, vbi ipse est, quandoquidem corpore nō licet. Dextera] exposita est in epistola ad Ephesi. & ea quæ est ad Roman. [quæ sursum sunt].i. superna [sapite] siue vt Erasmus vertit, curate. Græce est φρονεῖτε de qua voce aliquoties dictum est. Volo inquit vos cœlestibus affici, non ijs quæ suggerit mundus aut natiuitas, quæ non pertingunt ad spiritum reuelationis.

ad ephe.1. ad Ro.8. ad Ro.8. ad Phil.2

Mortui enim estis].i. renunciastis affectibus, quos suggerit caro, & desijstis illis viuere. Et vita vestra abscondita est).s. à sensu mundi, hoc est, mundus non videt vitam vestram, nec quo modo in vobis regnet spiritus, sicut nec videt vitam Christi, qui maxime viuit, quum tamen impijs non videatur viuere, [in Deo].i. apud Deum.

CVm autem Christus apparuerit, vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam quæ est simulacrorū seruitus: propter quæ, venit ira Dei super filios incredulitatis, in quibus ambulastis aliquādo, cum viueretis in illis. ephe. 5.a.

CVm autem Christus &c.] Christus dicitur vita nostra eo loquendi modo, quo dicitur pax nostra, iustitia nostra: Hic cum apparuerit siue manifestatus fuerit in fine seculi, vt etiam mundus eum agnoscat pro Deo & redemptore. Tunc & vos apparebitis) siue manifestabimini.s. mundo. In gloria) tunc illi qui neglectam æstimauerunt vitam Christianorum, eam admirabuntur: & quos habuerunt in derisum, eosdem laudabunt. Vide caput quintum Sapientiæ.

Mortificati ergo &c.] Sic mortui sumus motibus veteris hominis, vt tamen facile renasci possint: quare restat vt eos exurgentes quotidie mortificemus. Mem-

bra terrestria] dicit affectus terre- stres, affectus peccati, quos mortificari vult quo minus energiam habeant in nobis, quo minus vim exerant aduersus nos: id enim consequuntur multi, vt in ipsis non sint efficaces, licet nulli, vt in ipsis omnino non sint:[fornicationem] significat omnem illicitum concubitum. Est genus cōplectens etiam adulterium, stuprum &c.[Immunditiam]hoc loco ad venerem pertinet alioqui omnem generaliter immunditiam significat [Libidinem] Erasmus vertit molliciem, alij morbum transferunt, in nomine morbi intel ligentes quod Horatius dum ait: Cū grege turpium morbo virorum. Græcè est πάθος, quę vox significat libidinem contra naturam, hinc pathicos παθικὸς dicitur qui se miri turpi libidine patitur vt puer pathicus, puella pathica[auaritiam] Paulus habet πλεονεξίαν pleonexiam, quæ vox eodem pertinent quo cæteræ quamquā de studio pecuniæ quidam interpretentur: consulendus est commentarius in cap. 2. & cap. 5. epistole ad Ephesios, fornicatio autē & omnis immundicia, aut auaritia nec nominetur in vobis, quòd testimoniū est capite 5. Qui desperantes semetipsos tradiderunt immundiciæ in auaritia, quod est capite quarto, vbi vocem græcā explanauimus. Videntur autem hæc dicta propter Simonis turpitudinem, quemadmodum & in epistola ad Ephesios annotauimus, Quo autem sensu pleonexia πλεονεξία, dicatur idolorum cultus, etiam ibi annotatum est.

Propter quæ venit] .i. venire solet. Est præsentis temporis [ira] .i. vindicta Dei [super filios incredulitatis]vel vt alij vertunt, inobedientæ Grçce est, ἀπειθείας Dixit autē hoc Apostolus Hebraice i. super filios impersuasibiles impractabiles, nō optēperantes Euāgelio, & Dei legib⁹: [in quibus ambulastis] sermo grçcus anceps est, referri potest vel ad filios inobedientes, inter quos & Colossenses aliquādo fuerant, vel ad vitia quæ ante commemorauit .Quod sequitur [quum viueretis in illis] pro posteriori sensu facit, nam ad vitia hoc pertinet. Quare rectius noster interpres qui vertit, in quibus, quam Erasmus qui vertit, inter quos, verba Pauli ad certum sensum restringens. Conferenda est autem hæc epistola cum ea, quæ est ad Ephesios, vt cognoscatur quanta sit vtriusque affinitas: omnia enī hæc etiam ibi reperiuntur.

NVnc autem deponite & vos omnia, iram, indignationē, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. Nolite mentiri inuicē, expoliantes vos veterē hominem cum actibus suis, & induentes nouum, eum qui renouatur in agnitionem, secundum imaginem eius qui creauit illum, vbi non est gentilis & Iudæus, circuncisio & præputiū. Barbarus & Scytha, seruus & liber, sed omnia & in omnibus CHRISTVS.

NVnc autem deponite]non solū crassa illa, quæ iam commemoraui, sed etiam minus crassa (Sic Ambrosius) videlicet iram, indignationem &c. Quid intersit inter ὀργὴν & θυμὸν, indicat annotatio in capite .4. epistolæ ad Ephesios[Blasphemiam] i. maledicentiā, [turpem sermonem]Paulus vnicam vocē habet αἰσχρολογίαν, quam nos vertere possimus turpiloquentiam, [& nolite mentiri inuicem] id est, alius aduersus alium, expoliantes siue exuentes vos veterem hominem. Participia hęc expoliā-

tes

tes & induentes apud Paulum preteriti temporis sunt hoc sensu: Postquam exuistis veterem hominē & induistis nouum.

Obseruandum hoc loco, quod vetus homo non tantū pertinet ad portionem animæ inferiorem .i. appetitū sensitiuū, sed etiam ad partem animæ superiorem. .i. rationem & volūtatem. Vtraque enim animæ portio, intelligenda est corrupta esse vitio Adæ, quemadmodum erudite collegit August. ex hac sententia Apostoli. Interior inquit homo si renouetur de die in diem, profecto vetus est antequam renouetur. Intus nāq; & in interiore homine agitur quod dicit Apost. exuite veterem hominem, & induite nouum. Est igitur vetus homo animus hominis quatenus habet vitiatam naturam ex Adam, vitam agens secundum illā infectionem. Ex hac descriptione facile iam est intelligere, quid sit nouus homo. Qui renouatur) Istud hoc modo exponit August. Motibus suis anima quos habet secūdum carnem aduersatur alijs motib⁹ suis, quos habet secūdum spiritū: & rursus motibus suis quos habet secūdū spiritū aduersatur alijs motibus, quos habet secundū carnē, & ideo dicitur caro concupiscere aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Sed & propterea de ipsa anima dictū est: Renouatur de die in diem: Neque enim ipsa in sanctitate non proficit, cum magis magisque minuit eas quibus non consentit, carnales cupiditates.

August. de trin lib. 4. cap. 3.

Aug. contra Iul. lib 6, cap. 5.

In agnitionem].i ad agnoscendū quæ non cognoscūtur nisi per reuelationem. Secundum imaginem eius qui creauit illum).i. secundum imaginem Dei. Imago hæc consistit in memoria, voluntate, & intellectu. Qui ergo hæc tria Deo consecrat quotidie nil volendo, nihil memorando, nil cogitando nisi quod ad honorem Dei suamque salutem pertinet, ille renouatur de die in diē, & penes has tres insignissimas potentias fit renouatio hominis. Alij interpretātur de summa perfectaque puritate Dei, ad quam dum nitimur, renouamur. Vbi non est gentilis & Iudæus) in hoc negotio non refert, an Iudæus quis sit an gentilis, circuncisus an præputiatus, Barbarus an Schyta. Barbaro opposuit Schytam, nō quod hic Barbarus non sit, sed quod præ hoc, cæteri barbari non sint Barbari: [sed omnia] .s. iustitia, pax, sanctitas est Christus in omnibus (Et) hoc loco idem valet quod etiam, Sensus est etiam in omnibus qualescunque tandem sunt .i. siue Iudæi siue Gentiles & cæt.

INduite vos ergo sicut electi Dei sancti, & dilecti viscera misericordiæ, benignitatē, humilitatem, modestiam, patientiam, supportantes inuicem, & donantes vobismetipsis, si quis aduersus aliquē habet querelam, sicut & Dominus donauit vobis, ita & vos.

INduite vos ergo sicut electi] .i. sicut decet electos, sicut decet Sāctos, & eos qui amantur à Deo. Viscera misericordię siue miserationum, vt habet Paulus, id est, sitis insigniter misericordes: Hebraismus est. [Benignitatem].i comitatem, sitis affabiles, non rustice duri. Humilitatem) Virtus est qua quis de se humiliter siue modeste sentit, Grece ταπεινοφροσύνην, vocant modestiam, Paulus habet πρᾳότητα .i. mansuetudinem siue lenitatem. [patientiam] Paulus habet μακροθυμίαν id est, longanimitatem. Supportantes) siue sufferentes vos inuicem & condonantes vobis mutuo. Si quem offensum contingat iustam habere causam iræ ac querelę aduersus alterum, condonet ipsi, sicut & Dominus condonauit vobis cum essetis hostes. Hæc & quæ sequuntur, inueniūtur etiam in Epistola ad Ephesios.

SVper omnia autem hæc, charitatem habete, quod est vinculum perfectionis, & pax Christi exultet in cordibus vestris, in quam & vocati estis in vno corpore, & grati estote.

SVper omnia autem hęc charitatem habete] Ex cap. 5. epistolæ ad Ephe. constat eum loqui de charitate proximi. Quod est vinculum perfectionis) sensus est, quæ charitas est vinculum integritatis, Est breue sed insigne encomium charitatis, significat ea quæ dicta sunt, hoc est, misericordiam, benignitatem, humilitatem &c. statim dissolui nisi adsit charitas: Ad hūc fere modum Chrysostomus Alij vinculum perfectionis interpretantur pro vinculo perfecto, vt sit hebraismus. Prior sensus magis probabilis est, vt quemadmodum in corpore spiritus connectit omnia, & colligat omnia membra alioqui dilapsura: sic charitas intelligatur constringere siue connectere corpus virtutum. Et pax Christi exultet) græce est βραβευέτω, id est palmam ferat siue obtineat, i. vincat siue superet. Sensus est: si incidat aliquid alicui cum proximo, siue ob dignitatum diuersitatem, siue ex alia quapiam occasione, non primum locum obtineat affectus, sed primo loco sit studium concordiæ, illa vincat & superet: cede potius tuæ opinioni, quam pacem rumpas: patere potius rerum tuarum dispendium: quam pax periclitetur.

Græcanica scholia βραβευέτω interpretantur palmam distribuat, sitque arbitra in lite si qua incidat, non iudicet in vobis ira, aut inuidia, aut superbia, sed pax illa moderetur & palmā deferat. Gręca vox vtrunque admittit, & sensus eodē recidit. Vult Apostolus, ante omnia studendum charitati, & paci Christi .i. ei quæ est consentanea Euangelio, quòd à pace & charitate dependeat christianismus [in quam] .i. ad quam & vocati estis] id potissimū voluit Christus, vt concordes sui essent discipuli:

In vno corpore] voluit vos omnes vnū esse corp⁹, vt studiosi essetis seruādę pacis: Et grati estote] Sensus est, iuxta vocis gręcę significationē, comes sitis, pręstate in cōuictu quotidiāo mores amabiles. Hūc sensum amplectitur Erasmus, iuxtá quem adiecit istud Apostolus, velut indicans, qua ratione inter eos pax possit cōsistere, nimirum si comes sint & benigni erga omnes, propensi ad bene merendū de omnibus. Verum ex commentarijs Græcorum & epistola ad Ephesios, videtur Paulus abusus voce εὐχάριστοι: interpretantur enim gręci, grati sitis erga Deum, hoc sensu: Volo vos memores esse qualis ille fuerit erga vos, vt ipsi vicissim tales sitis erga alios, vel volo vos agere gratias Deo pro beneficijs acceptis, & omittere dissensiones.

VErbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia docentes & cōmonentes vosmetipsos, psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Iesu Christi, gratias agentes Deo & Patri per ipsum. 1. Cor. 10.

VErbum] non Simonis aut Iudaizantium sed Christi, hoc est, sana Euangelij doctrina [habitet in vobis] .i. semper sit in ore vestro: quod sequitur [abundāter] gręce est πλουσίως .i. diuiter, id est,

volo

Volo vos esse assiduos in tractando purã Christi doctrinam. Illud [in omni sapientia] de industria adiectũ est propter Gnosticos. Docentes) abusus est participio loco verbi, quod grecis familiare est: docete inquit & commonete vos mutuo: Psalmis, hymnis & canticis spiritualibus] De his in Epist. ad Ephe. dictum est. In gratiam) Hebraismus est est cum gratia, id est, cum mentione laudis cantantes &c. Omne quodcunque facitis] Reuocat eos à schola Iudaizantium & Simonis: omnia quæ facitis in nomine Christi facite, non illorum, non misceatur Moyses & angeli cum Euangelio. Gratias agentes Deo & Patri per ipsum] & non per alium. ad ephe. 5

MVlieres, subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino. Viri diligite vxores, & nolite amari esse ad illas. Filij, obedite parẽtibus per oĩa: hoc enim placitũ est Domino. Patres, nolite ad indignationẽ prouocare filios vestros, vt non pusillo animo fiãt. Serui, obedite per oĩa dominis carnalibus, non ad oculum seruientes quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes Deum.

MVlieres] i. vxores: sic enim mox græcam vocem vertit. Subditę estote viris sicut oportet in Domino). i. sicut id postulat Christianismus. Viri diligite vxores, & ne sitis amarulenti circa illas] morosi & intractabiles. Filij obedite parentibus per omnia. honestis tamen: hoc enĩ placitũ in Domino] Præpositionem (in) græca non habẽt, & si omittatur, sensus planior erit. Patres nolite ad indignationem prouocare filios vestros, vt non pusillo aĩo fiant]. i. deiecto, & diffiliant à cultu Dei, ne sitis ipsis ita duri, vt pigiat eos christianismi, dicentes se patres habere intractabiliores quã habebãt alij non christiani

Serui obedite) causa cur tam studiose vbique pręcipiat Apostolus seruis & cæteris obedientiam, depicta est in historia antiquitatis. Erant enim quidam id temporis, qui male intelligentes libertatem Christianam, docebant ab obedientia, quæ pręstatur hominibus, per Christum omnes esse absolutos. Vide annotationes in Epistolam ad Ephe. Dixit autem, dominis carnalibus) & nõ dominis Christianis, vt significaret etiã obtẽperandũ ethnicis. Non ad oculum seruientes quasi hominibus placentes,) Hic sunt illæ duæ voces compositæ, de quibus in Epistola ad Ephe. quas nos vix multis possim' reddere: Obsequium iuxta oculum exhibitũ, ὀφθαλμοδουλείαν appellant, eum qui hominibus placere studet ἀνθρωπάρεσκον dixit. Sed in simplicitate cordis) oĩa hæc inueniuntur in epistola ad Ephe. Facere quæ decet dominis tantum spectãtibus, studij est placendi hominibus, non timoris Dei. ad ephe. 6

QUodcunque facitis, ex animo operamini sicut Domino & nõ hominibus, scientes quòd à Domino accipietis retributionẽ hæreditatis. Domino CHRISTO seruite: qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit, & non est personarum acceptio apud Deum.

QVodcunque facitis, ex animo operamini sicut Domio) Sensus est: cogitet seruus seruitutem sese expendere Domino Deo, qui voluit ipsum seruum esse, & se munerationem ab eo accepturum. Respondet cogitationi seruorum: posset dicere seruus, Dominus meus est ethnicus, ego christianus, nolo et amplius seruire: Respondet quòd non ethnico seruiat sed Christo. Vox ἀνταπόδοσις, quam noster interpres retributionem vertit, planè facit pro meritis operũ, etiam apud ethnicos scriptores. Nomine hęreditatis, vitam ęternam expressit. Domino Christo seruite) verbum grçcum est anceps, vnde alij vertunt: nam Domino Christo seruitis.

Qui enim iniuriam facit) græca non habent γὰρ sed δὲ: Cęterum qui iniuriã facit (recipiet) i. referet siue reportabit id quod inique gessit, hoc est, poenas dabit. & nõ est personarum acceptio apud Deum. Quid enim, inquit, si ille gentilis sit, tu vero christianus nõ propterea euades supplicium.

CAPVT IIII.

DOmini, quod iustũ est et æquũ, seruis præstate, scientes quòd & vos Dominũ habetis in cœlo. Orationi instate vigilãtes in ea in gratiarum actione, orantes simul et pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostiũ sermonis ad loquendum mysteriũ Christi (propter quod etiam vinctus sum) vt manifestẽ illud ita vt oportet me loqui. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tẽpus redimentes. Sermo vester sẽper in gratia sale sit conditus, vt sciatis quo modo oporteat vos vnicuique respõdere.

DOmini quod iustum est &c.] Iustum vocat id, quod seruis debetur à Dominis: æquum æquabilitatẽ, ne alium in delitijs habeant, alium iniquè tractent: Habete inquit illos illo loco quo merentur. Orationibus instate, vigilãtes in ea in gratiarum actione) .i. cum grata commemoratione beneficiorum prçstitorum à Patre per Christum. Hęc scribit laicis, nũc laus est maxima si hæc vel sacerdos præstet. Sit ergo hoc studium nostrum, saltẽ qui clerici sumus: Orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat ostium sermonis] Metaphora est quam miraretur etiã Cicero. Meminit hic vinculorum suorum eodem cõsilio, quo in epistola ad Ephesios,

In

In sapientia ambulate &c.].i.adhibete prudentiam in congressu cum ethnicis. Qui foris sunt].i.extra gremium Ecclesiæ,circonspecti sitis in rebus cum ipsis gerendis:[Redimentes tempus]quia nihil pretiosius tempore: Vult cæterarũ rerum dispendio illud redimi. Vide annotationes
ad ephe.5 in epistolã ad Ephesios: Sermo vester semper in gratia) Hebraismus est,latinè dixisset, sermo vester habeat gratiam .i. adferat vtilitatem sale discretionis & acrimoniæ conditus.

QVæ circa me sunt, oĩa vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conseruus in Domino, quem misi ad vos ad hoc ipsum, vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis est, qui oĩa quæ hic agũtur, nota facient vobis.

QVæ circa me sunt] .i. quid agam Romæ,& quomodo ibi succedat Euangelium,nota vobis faciet Tychicus.Similis locus est in epistola ad Ephesios,quem
ad eph e.6 explanãs Hieronymus,annotat Apostolum scripsisse eodẽ tempore hanc & illã quæ est ad Ephesios, quod notandum propter eos,qui hanc scriptam volunt Ephesi. [Quem misi ad vos vt cognoscat quæ circa vos sunt).i.quid moliatur schola Iudaizantium & Simoniacorum,&quo loco sit apud vos Christus: Cum Onesimo) hunc Chrysostomus facit eũ de quo ad Philæmonem,& hinc patet epistolam istam Romæ scriptam : Siquidem Onesimus Paulo in vinculis aderat Romæ: Qui ex vobis est]i.ex vestra gente nempe phrigia.

SAlutat vos Aristarchus cõcaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ (de quo accepistis mandata. Si venerit ad vos, suscipite illum) & Iesus q̃ dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione, hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

SAlutat vos Aristarchus concaptiuus meus] s. sub Nerone [& Marcus consobrinus Barnabæ]de quo in Actis [suscipite illum] .i. agnoscite pro christiano: Et Iesus qui dicitur).i. cognomĩatur iust⁹ :[qui sunt ex circuncisione] .i. natura Iudæi nõ gẽtiles:Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei].i.in propagando Euangelio , in quo hi ex Iudæis mihi tantùm adfuerunt.

SAlutat vos Epaphras, qui ex vobis est seruus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, vt stetis perfecti & pleni in omni volũtate Dei. Testimoniũ enĩ illi perhibeo, quòd habet multum laborem pro vobis, & pro ijs qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli.

Salutat vos Epaphras semper solicitus] græcè est ἀγωνιζόμενος .i. qui magnũ studiũ impẽdit, siue qui enixè laborat pro vobis in orationibus, vt stetis] siue vt sitis perfecti.i. vt circa dogmata id sentiatis, quod reuera sentiendum est.

Salutat vos lucas medicus charissimus, & Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & quæ in domo eius est Ecclesiam. Et cùm lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite vt & in Laodicensium Ecclesia legatur: & ea quæ Laodicensium est, vt vobis legatur.

Salutat vos Lucas] Chrysostomus dubitat an is sit, qui conscripsit Euangelium, an alius. Salutate fratres] nomen est religionis, & non sanguinis: Et Nympham] Ambrosius mulierem facit, alij virum. Et quę in domo eius est Ecclesiam] .i. domesticam eius Ecclesiam, loco (eius) græcè est αὐτοῦ quod pronomẽ masculini generis est, vnde certũ est Nympham virum fuisse & non mulierem.

Et Dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in Domino, vt illud impleas. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri IESV CHRISTI vobiscum. AMEN.

Dicite Archippo) iste videtur successisse Epaphræ, Vide ministeriũ quod accepisti in Domino] .i. per Christum, vt illud impleas cõtinua vsque diligẽtia. Memores estote vinculorũ meorum] .i. precibus vestris commendate vincula mea Domino, vt audacter audeam loqui. Vel propter familiam Simonis istud addit, quasi dicat, isti non gestant vincula pro vobis, vt ego. Restat igitur vt me, non illos audiatis. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum amen] Finis est Epistolæ, quæ est eiusdẽ argumenti cum ea quę scripta est ad Ephe. nec quicquam differt ab ea, nisi quod in hac est aperta significatio Iudaicarũ obseruationum: ad Ephesios vero tenuis earũ mentio. Ibi enim duo tantũ loca sunt ea de re, vz: legem mandatorum decretis euacuans: &, Gratia estis saluati per fidem, non ex operibus.

Finis Epistolæ ad Colossenses.

IN POSTERIOREM .D. PETRI EPISTOLAM EXplicatio .F. Adami .S. Delphij.

ARGVMENTVM.

Rgumentum huius Epistolæ idem est quod Epistolæ Iudæ, annotant hoc græcanica scholia: & ita esse deprehendet, qui hanc cum illa contulerit. Scribitur autem in commune omnibus, quibus à Gnosticis periculum erat, & nullis certis, quemadmodum nec Epistola Iudæ.

CAPVT PRIMVM.

IMON Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi, ijs qui coæqualem nobiscũ sortiti sunt fidem in iustitia Dei nostri & Saluatoris Iesu Christi.

SImon Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi ijs qui coęqualem) .i. eiusdem dignitatis ac pretij. Erasmus vertit, æquè pretiosam, & rectè: nam hinc vox græca composita est: significat autem fidem per omnia indifferentem contigisse tam Gẽtibus quàm Iudæis, idque ex liberali gratia Dei, quod postremum indicat verbum, sortiti sunt: In iustitia Dei) Quia epistola hæc scripta est contra familiam Simonis, & nulla in ea significatio est Iudaizantium: idcirco iustitia Dei accipienda est vt opponatur non iustitiæ legali, sed iustitiæ quam pollicebatur Simon suis cultoribus. Quod ait, Dei & Saluatoris, interpretantur quidam de Patre & Filio. Alij vtrumque ad Filium referunt, & pręposititionem, in, positam dicũt loco per: qui si per iustitiam merita Christi intelligant, non est probabilis ipsorum commentarius, quòd fides non sit ex merito Christi, sed ex pręde stinatione: quod alij aduertẽtes, in iustitia Dei, interpretãtur, quæ adfert iustitiã Dei, vt fides in iustitia Dei hoc sit Petro, quod Paulo iustitia Dei per fidem. Verùm insolens est hæc phrasis, quare dicendum præpositionem (in) hoc loco valere beth. ב Hebraicum. Est autem beth ב hebræis nunc instrumenti, nunc comitis. Prioris exemplum est cap. 7. Esaiæ: Radet Dominus in nouacula acuta. Posterioris verò Exodi. 13. Præcedebat eos Dominus per diem in columna nubis &c. Hoc vero loco concomitãter accipitur pro eo quòd est, cum, sicut cap. 1. prioris Epistolæ ad Thimotheum: Superabundauit gratia Domini nostri cum fide & dilectione. Et in Euangelio: Eamus & moriamur cum illo, vbi Hebræus vtere- tur præpositione beth. ב Iohan. 11.

GRatia vobis & pax adimpleatur in cognitione Dei, & Christi Iesu Domini nostri, quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ, quæ ad vitam & pietatẽ donata sunt, per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria & virtute, per quæ maxima & pretiosa nobis promissa donauit, vt per hoc efficiamini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo est, concupiscentiæ corruptionem.

GRatia vobis & pax &c.] De his vocabulis dictum est in Epistola ad Romanos, & Galat. De verbo vero adimpleatur, in Epistola Iudæ. In cognitione) .i. per cognitionem. Dei & Christi Iesu Domini nostri, quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ & cæt.) Interpres noster aliter legisse videtur quàm hodie habent græca. Nam pro δεδωρημένης, quod participum est, videtur legisse δεδώρηται quod verbum ad hunc modum vertit Erasmus: Vt eius diuina virtus omnia nobis largita est, quę ad vitam & pietatem pertinent: Per cognitionẽ eius &c.) Sensus est: gratia vobis & pax

pax multiplicetur per cognitionem, quomodo per cognitionem omnia quæ ad vitam spiritus & pietatem pertinent, à diuina potentia nobis donata sunt, per cognitionem inquam nō earum rerum, quas inducunt Gnostici, sed[eius qui vocauit nos propria gloria].i. motus sua mirabili misericordia. Gloria huius loci est illa, quæ cap.3. ad Rom. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei .i. gratia & misericordia. Quod sequitur [virtute] diuersum est à superiori: Omnia diuinæ virtutis suæ: nā ibi est δυνάμις, quæ pugnat cum imbecillitate: hic vero ἀρετὴ quæ opponitur vitio. Sensus est, motus virtute sua .i. bonitate: Per quæ maxima &c.) variāt hic exemplaria latina, alia habent per quem, alia per quam, alia rursus per quæ, quomodo legunt græca. Sensus est: per quam gloriam & virtutem, maxima nobis & pretiosa promissa donauit. Vt per hoc) Et hic variant exemplaria, quædam habent vt per hoc, quædam vt per hæc, & ea lectio probabilior est. Sensus est: vt per hæc promissa & beneficia, diuinæ efficiamur consortes naturæ .i. Filij Dei. Consortium inquit diuinæ naturæ non per mystagogiam Simonis, non per coitum & purgationes Gnosticorum, sed per beneficium Christi, ex agnitione Dei contingit, si freti Christo refugiamus à corruptione, quæ in mundo est per concupiscentiam .i. si seruemus nos puros à turpitudine venerea, à libidine qua se cō spurcant Gnostici.

Vos autem curam omnem subinferētes, ministrate in fide vestra virtutem: in virtute autem, scientiam: in scientia autem, abstinentiam, in abstinentia autem, patientiam, in patientia autem, pietatem, in pietate autem, amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis, charitatem.

Vos autem curam omnem subinferentes &c.] Quod dicit tale est: quæ dixi contigerunt vobis diuinitus, sed vestro studio aduigilare debetis, ne inficiant vos Gnostici, qui nisi diligentes fueritis, subuertent & eripient vobis quæcunque donata sunt: Vult vt nostra diligentia accedat ad dona Dei: nā participium græcū quod noster interpres vertit subinferentes, significat præterea inferentes [ministrate].i. suppeditate, sicut ædificāti suppeditamus calcem & lapides. In fide) .i. vna cum fide vestra: [virtutem] .i. bona opera. Et in virtute).i. cum vestra bona vita, [scientiam] cognitionem & cum cognitione abstinentiam. Vox græca huius loci est illa, quæ toties obuia est apud Arist. in ethicis, nimirū ἐγκράτεια, quam ibi interpretes continentiam vertunt: Sumitur autem non pro ea moderatione, quæ est in cibo & potu, sed quæ est in re venerea & voluptate tactus. Gnosticis nihil proderit suum studium, quod intemperantes sint, & licenter viuentes: Vos cum scientia iungite ἐγκράτειαν, & cum ἐγκρατείᾳ patientiam aduersus maledicta & blasphemias Gnosticorum, quibus omnes non suæ sectæ insectantur. Rursum cum patientia suppeditate pietatem quæ est verus cultus Dei: assuescite hymnis & psalmis, & canticis spiritualibus, & cum pietate subministrate [amorem fraternitatis] græce dictio composita est, φιλαδελφίαν .i. amorem fraternum: Quoscunque noscitis catholicos, eo nomine ipsos diligite: sensit enim de mutuo amore inter se, vt emergentibus Gnosticis ipsi se vehementius ament: siquidē hos fratres appellare cōsueuerunt Apostoli. Cum amore autē fraternitatis] charitatē diuinam, videlicet illam qua Deum summe amamus.

EIus exercitium hic commendat quæ vita est animæ, sine qua nec philadelphia quicquã prodest, nec εὐσέβεια siue pietas est aliquid. In præcedẽtib' præpositio, in accipi potest vel pro, cum: vel pro, per. Iuxta Bedam, ministrare in fide virtutem, est iungere fidei virtutem. Accepit ergo ipse (in) hebræorũ more pro beth. ב adhęsionis, quale est cap. 4. Oseę: Sanguis in sanguine tetigit se, quod Hieronymus omisso hæbraismo vertit, sanguis sanguinem tetigit. Græcanica quoque scholia accipiũt, in pro beth ב adhæsionis. Nam habent: suppeditate fidei vestræ virtutem .i adiungite fidei studium virtutis. Accipitur autem virtus non pro virtute ethica: nam sic non potest seiungi ab abstinentia & cæteris sed accipitur pro bonitate, quomodo exposuimus in illa sententia: Qui vocauit nos propria gloria & virtute.

HAEc enim si vobiscum adsint, & superent, non vacuos, nec sine fructu vos cõstituent in Domini nostri IESV Christi cognitione. Cui enim non præsto sunt hæc, cæcus est & manu tentans, obliuionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum.

HAEc enim si vobis adsunt & superẽt &c.] Si his virtutibus instructi fueritis, nec simpliciter instructi sed abunde instructi, ita vt exuperẽt in vobis, id est quod dicit, superent: [& non vacuos] gręce est ἀργοὺς: Efficient vos non otiosos, nec sine fructu, græce est ἀκάρπους, quod Erasmus vertit, non in irritum laborantes. Sensus est: facient vt vester labor nõ sit irritus, sed vt proficiatis in Christi cognitiõe, meliori certẽ cognitiõe quã ea, quã iactãt Gnostici. Cui enim nõ pręsto sunt hæc].i. qui nõ studet comparare sibi ea quæ dixi. [cæcus est] quantuuis magnã putat se habere cognitionẽ [& manu] .s. viam [tentans] adiecit hoc Apostolus, vt profundam cæcitatem exprimeret: nã lusciosi magna corpora vident, vt ductu manuum nõ sit opus: [obliuionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum], siquidem in hoc à peccatis sum' purgati, vt in iustitia & sanctitate vitam exigamus. Locus iste insignis est & annotandus propter hæreticos, qui volunt solam fidem sufficere. Similis locus est in epistola Iudæ, Superædificantes vosmetipsos sanctissimæ nostræ, siue vt græci codices habent, vestræ fidei &c. Nam superędificare fidei, est in fide subministrare alias virtutes.

QVapropter fratres magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis: hæc enim facientes, non peccabitis aliquando. Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini & Saluatoris nostri Iesu Christi.

QVapropter fratres satagite magis &c] Gnostici adeo dediti sunt studio cognoscendi, vt quod pręcipuũ est vitãq; negligãt: vos fratres potius operã dare, studete & incumbite, [vt per bona opera vestra certã vestrã vocationẽ] qua vos vocati estis à Deo ad fidẽ. Electionẽ] qua electi estis ad hæreditatẽ filiorũ Dei & æternã felicitatẽ, faciatis: vox græca, βέβαιον significat & certum, hoc est, com-

pertum

pertum significat & firmũ siue stabilem, quomodo alias fere vertit interpres. Si exponas priori modo, sensus est: vt compertum habeatis vos à patre vocatos & electos, & non esse vobis opus mystagagijs Simonis. Si posteriori modo interpreteris, sensus est: nihil aduersus Gnosticos ita munire & stabilem ac immotum reddere hominem potest atque bonę vitæ studium. Verum siue vocem græcam interpretaris vt pertineat ad cognitionẽ siue ad affectum, nihil facit pro hęresi huius temporis. quia non refert diuus Petrus hanc certitudinem ad fidem, sed ad bona opera siue ad virtutes, quas ante recensuit, quæ certitudo probabilitatis est. Græcanica scholia interpretantur vt nullo modo seruire posit heræsi de fide speciali & securitate perseuerantiæ. Certam aiunt & firmam facite vocationem vestram & electionem alijs vitam vestram & mores considerantibus. [hæc enim] .s. bona opera vel virtutes, quas superius commemoraui: Quod posterius addimus propter græcos codices, in quibus nõ est expressa mentio operum. Non peccabitis) vocem græcam magis propriè vertit interpres in epistola ad Rom. cap. 11. Offenderunt vt caderent. Non enim sensus est nunquàm committetis peccatũ quod generale est, sed non offendetis siue non impingetis in errores Gnosticorum. Multis haud dubiè causa ruinæ in heræsim hac tempestate est, quòd non exerceant se in operibus virtutum.

Sic enim] i. si in his virtutibus exerceamini: [abundanter] græce est πλουσίως. i. diuiter siue opulenter. Ministrabitur) .i. suppeditabitur vobis introitus in æternum regnum: non impedient ingressum ad cœlos Angeli Simonis, vt schola illa nugatur.

PRopter quod incipiã vos semper commonere de his & quidem scientes & confirmatos vos in præsenti veritate. Iustum autẽ arbitror quãdiu sum in hoc tabernaculo suscitare vos in commonitione, certus quòd velox est depositio tabernaculi mei secundum quod & Dominus noster Iesus Christus significauit mihi.

PRopter quod incipiam] grecè est, non negligam, non omittam. Vos de his) .i. de hoc argumento. Semper commonere) tametsi sciatis & confirmati sitis in præsenti veritate] i. in hoc genere doctrinæ, de quo nunc scribo vobis. Ciuiliter dictum: sic enim mitigat admonitionem. Simile est in epistola Iudę: commonere vos volo scientes semel omnia. Nec abs re id se facturũ dicit: id enim iustum est cum sit Apostolus: Iustum (inquit) arbitror quamdiu sum in hoc tabernaculo) .i. in hoc corpore .i. quamdiu viuo. Suscitare) siue excitare vos. In commonitione) .i. per commonitionem, maximè cum sciam breui futurum, vt deponam hoc tabernaculum i. corpus hoc, quod veluti tabernaculum animæ circumfero. Secũdum quod & Dominus noster Iesus Christus significauit mihi) Non est verisimile Apostolum Petrum respexisse ad locum qui est cap. 21. Ioan. vt habẽt concordantiæ marginales: sed ad nouam reuelationem, quasi dicat, Cert⁹ sum ex reuelatione mihi iam facta. Hinc colligimus, quod senex hanc epistolã scripserit.

DAbo autem operam & frequenter habere vos post obitum meum, vt horum memoriam faciatis. Nõ enim doctas fabulas sequuti, notam

fecimus vobis Domini nostri IESV CHRISTI virtutem & præsentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis.

DAbo autem operam] vel vt Erasmus vertit, quin & operam dabo. Quod sequitur [frequenter] græcè vehementius est, ἑκάστοτε .i. semper, quod & Erasmus refert ad verbum quod præcedit dabo operam, sed magis verisimile est pertinere ad, memoriam facere, quod sequitur. Sensus est: diligentia mea efficiam, vt doctrina hæc semel infigatur animis vestris, vt possitis vnoquoque tempore etiam post meam mortem meminisse huius, id est argumenti istius, de quo nunc ago. Habere. positum est pro, posse. quod græcis familiare est: vt possitis facere mentionem horum, Nec est græce obitus sed exitus, in quo seruauit metaphoram: Meminerat enim tabernaculi. Dilucidius fuisset si ποιεῖσθαι quod infinitum est, vertisset per verbum infinitiuum facere, & ἔχειν reddidisset per verbum posse, hoc modo: dabo operam & frequenter, posse vos post exitum meum horum mentionem facere:

Non enim doctas fabulas sequuti] Variant hic exemplaria, alia habent doctas. alia indoctas: nec ex græca voce constare potest quid verterit interpres. Est enim participium illius verbi à quo deducitur Sophista, quo vocabulo significatur & sapiens, & is qui fictam sapientiæ speciem iactitat. Pertinet ergo vox ad eruditionem & inscitiam. Si legamus, indoctas, rectè quadrat cum ratione scripti: nam Gnosticorum Theologia constabat mere indoctis nugis hinc inde collectis ex Poetis, ex Philosophis, & alijs atque alijs. Erasmus vertit, arte compositas fabulas, imitatus græcanica scholia. Sensus est: si fabulas docuissem, mors instans potuisset me commonere ad resipiscendum, ad mutandum sententiam. sed recta sunt quæ docui, quare non desinam inculcare. Est egregia causa solicitudinis Apostoli. Pro virtute græci habent δύναμιν .i. potentiam, pro præsentia παρουσίαν quam vocem alias vertit aduentum, ponitur & pro περιουσία .i. opulētia. Sēsus est: potentiā Christi, & quid possit beneficium ipsius, item quid præsens in hac vita Christus egerit, & ipsius miracula, non docui ex meo ingenio, confictis fabulis. sed & cætera. Pro, præsentia, nonnulli codices habent, præscientiam: sed interpretem vertisse præsentiam, & deinde scribarum vitio mutatum fuisse in præscientiam, certum est ex græca voce quæ nihil affine habet cū præscientia. Quare quæ tradit hic Lyranus de cognitione Christi licet vera, tamen parerga sunt & extra propositum, nec fundamentum habent ex hoc loco: Sed speculatores facti & cætera.) Quæ vidi inquit, quæ coram inspexi & intuitus sum, tradidi vobis. Illius, hic masculini generis est, & refertur ad Christum, non ad magnitudinem.

ACCIpiens enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce delapsa ad eum huiuscemodi à magnifica gloria: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite: & hanc vocem nos audiuimus de cœlo allatam, cùm essemus cum ipso in monte sancto.

Accipiens

ACcipiens enim] Participio abuſus eſt pro verbo, iuxta idioma ſermonis Hebræi: annotāt hoc græcanica ſcholia. Accipiens fuit, id eſt, accepit, ipſe nimirum Chriſtus, non Angeli mediatores, quos inducit Simon. A Deo Patre honorem & gloriā] Quis ſit honor hic & gloria, explicat quod ſequitur. Voce delapſa ad eum huiuſcemodi à magnifica gloria) id eſt, è nube. in qua magnificè apparuit. Hic eſt filius meus dilectus) Gręce redditur articulùs, hic eſt ille Filius meꝰ dilectꝰ & nomē eſt nō participium, dilectus: Eſt enim ἀγαπητοσ. quam vocem interpres alias fere chariſſimus vertere ſolet, & omnino plus quiddam ſignificat quam dilectus. Hieronymus in epiſtola Pauli ad Philæmo: annotat magis ſonare diligibilem quam dilectum, atque in re ipſa hoc intereſſe. quod ἀγαπημενοσ id eſt, dilectus eſſe poſſit, qui non ſit ἀγαπητοσ id eſt, dignus qui diligatur. veluti cum inimicos ex mandato Chriſti diligimus: ſunt quidem nobis ἠγαπημενοι id eſt, dilecti ſed non ἀγαπητοι: [in quo mihi complacui], id eſt, in quo oblector, in quo mihi vnice placeo, qui eſt dilitium, ſiue vt latine dicamus delitiæ cordis mei. Ευδοκησα, quod verbum hoc loci ponitur, peculiare eſt diuinis literis, quo propenſum animum ac pręcipuum quendam affectum ſignificant. Poteſt & hoc modo exponi, in quo viſum eſt mihi miſereri vltro, & benefacere homini, per quem placuit mihi ſaluare humanum genus ſpontanea miſericordia. Vtriuſque interpretationis meminit Euthymius ſuper Mathæum. Poſterior ſolidior eſt, ſi inſpiciamus naturam vocis Hebręæ, atque vocabulum græcum. Hieronymus effictum putat à .70. vide Hieronymum in capit. .1. ad Epheſios. Et hanc vocem nos audiuimus) Colligit hinc Beda, indubitatum huius epiſtolæ authorem eſſe .D. Petrum, alioqui impudenter mendacis hominis eſſet dicere, ſe hanc vocem in monte audiuiſſe, Montem vocat ſanctum propter ea quæ in eo exhibita ſunt, quæ plena erant numinis ac maieſtatis. Hiſtoria eſt apud Mathæum cap. 17.

ET habemus firmiorem Propheticum ſermonē, cui benefacitis attendentes quaſi lucernæ lucenti in loco caliginoſo, donec dies illuceſcat, & lucifer oriatur in cōrdibus veſtris, hoc primum intelligentes, quōd omnis Prophetia Scripturæ, propria interpretatione non fit.

ET Habemus firmiorem Propheticum ſermonem] Variæ ſunt huius loci interpretationes. Eraſmus tres habet: Græcis inquit ſubinde mos eſt, comparatiuum pro poſitiuo vſurpare, hæc eſt prima interpretatio, vt Petrus firmiorem pro firmo dixerit. Verum quia propheticum ſermonem comparat cum Euangelica hiſtoria, & relatione ſua de illa in monte apparitione, non eſt probabilis interpretatio. Pergit deinde Eraſmus: Non ſimpliciter dixit propheticū ſermonem firmiorē ſed iā factum firmiorem atteſtante dictis illorum voce Patris: Hæc eſt ſecunda interpretatio, ſed de hac re nihil agitur hic. Poſtremo, Pater ipſe, inquit, quodammodo Filij ſui Propheta fuit ac pręco, prædicens palàm omnia ſibi placitura, quæ ille dicturus aut facturus eſſet, atque hic ſermo propheticus firmior eſt ſermone prophetarum: Hæc eſt tertia interpretatio, vt ſermo propheticus ſumatur pro Patris teſtimonio,

& hanc interpretationem cæteris præfert, & putat germanam esse Petri, sed difficile est ostendere quomodo hæc interpretatio seruiat instituto. Quare amplectendus est commentarius, qui interpretatur in hunc modum: Habemus firmiorem .i. certiorem & compertiorem, Est enim hic βεβαιότερον quod comparatiuum est nominis βέβαιος de quo dictum est in precedentibus. Id enim temporis sermo prophetarum spectatior erat & latius receptus, quàm sermo Apostolorum & Euangelistarum. Sensus est: si quis nobis vel Apostolorum scriptis vt recentibus nolit credere, legat prophetas receptiores iam, & statim damnabit doctrinam Simonis, inueniet vbique Christum induci mediatorem, non Angelos Simonis videbit Christum proponi magistrum, cuius doctrinæ inhærendum sit, contempta doctrina Gnosticorum: Cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in loco caliginoso, donec dies .i. cognitio pura Christianismi illucescat. Et lucifer oriatur &c.) Istud eandem sententiam habet cum priori. Hoc primum intelligentes) Aduertere inquit hic oportet, quod prophetica scriptura nō sit priuatæ interpretionis: res tota est supra captum humanæ rationis. Quare sensus petendus est ab ijs; qui eum acceperunt à Christo, qui ostium est Prophetarum, qui hunc deposuit apud Apostolos & discipulos & illi apud Ecclesias. Gnostici pro suo arbitrio recipiunt vel reijciunt has aut illas scripturas, & quas recipiunt, pro suo ingenio interpretantur. Vos nolo hic sequi priuatum vestrum sensum.

NON enim voluntate humana allata est aliquādo Prophetia, sed Spiritu Sancto inspirati, loquuti sunt sancti Dei homines.

NOn enim voluntate humana allata est aliquando Prophetia] probatio est prioris. Scriptæ sunt magisterio spiritus, igitur & magisterio spiritus discendæ sunt scripturæ: non igitur priuati sunt ingenij, sed ad publicam & ad catholicam pertinent Ecclesiam, atque ab ea petenda est earum intepretatio.

CAPVT II.

FVerunt verò & Pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos, Dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem.

FVerunt vero & pseudoprophetæ] Ex mentione Prophetarum transit ad principale argumētum de pseudoprophetis, de quibus apud Iudam pene eadem, omniaq; facilia sunt, dum intelligimus Apostolum ad certum genus hominum dirigere oculos, quemadmodū fit in omnibus catholicis & Apostolicis Epistolis, quæ ex certa occasione sunt scriptæ. In præfatione quam hactenus exposuimus, tres habemus locos communes admodum insignes.

Primus est, cognitionem rei christianæ absque exercitio virtutū nihil prodesse.

Secundus

[ſec]undus eſt, nihil nos ita in fide retinere a[d] quam vocati ſumus. & ſtabilire aduerſus [h]ereſes, quàm ſtrennuum virtutũ ſtudium. Vocatio namque ibi & electio non tam [a]d æternas pertinet. quam eas quibus quot[id]ie vocamur ad fidem. Tertius eſt, ſcript[ur]am quã ſacram vocamus, non eſſe priuatæ [i]nterpretationis.

Fuerunt verò & p[ſe]udoprophetæ in populo]. ſ. Iudaico, Sicut & in vobis erunt magiſtri mendaces] græcis e[ſt] vnica dictio ψευδοδιδάσκαλοι. quos P[a]ulus vocat ἑτεροδιδασκάλους. Etſi Chriſtus gubernet Eccleſiam, occulto tamen ſuo iudicio ſinet exoriri hæreſes. Apte a[u]tem comparat pſeudoprophetis, qui ſub M[o]iſe fuerunt, hæreticos poſt Chriſtum exurgentes, quia ſicut illi [a]udebant falſò dicere: Hæc dicit Dominus & cætera, ita hi non verentur dicere: hoc eſt verbum Dei ex priuato ſuo ſenſu. non attendentes quid Patres, quid Eccleſiæ conſenſus doceat. [qui introducent] .i. clam & obiter inducent prætextu Chriſtianiſmi, Iſtud eſt proprium hæreticorum. Sic noſtri hæretici iactitant ſe obrutũ adinuẽtionibus hominum Chriſti beneficium in lucẽ reuocare qui magnus eſt prætextus. Iudas habet ſimile verbum: Subintroierũt enim quidã homines &c. Sectas perditiõis) .i. hæreſes adferẽtes perniciẽ Et eũ qui emit eos] .i. Chriſtũ qui eos ſuo ſanguine mercatus eſt, abnegant. Eſt mirabile πάθος, vide epiſtolam Iudæ: Superinducẽtes) .i. accerſentes [ſibi celerem perditionem) .i. interitum.

ET multi ſequentur eorũ luxurias, per quos via veritatis blaſphemabitur, & in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non ceſſat, & perdtio eorum non dormitat.

ET multi ſequentur eorum luxurias] Græca, quæ nũc in manib⁹ ſunt, habẽt, multi ſequũtur eorũ exitia, ſiue perditiones. Noſter interpres vel legit ἀσωτίαις pro ἀπωλείαις vel ad ſenſum reddidit: Per quos via veritatis] .i. doctrina Euãgelij, verus & purus chriſtianiſmus. Blaſphemabitur] .i. maledictis & conuitijs afficietur:

Et in auaritia] Hic eſt πλεονεξία vox frequens Paulo, de qua dictum eſt in epiſtola ad Ephe. & ad Coloſſenſes: Hoc tamen loco ſpecialiter accipitur pro λαργιγια pro improbo ſtudio pecuniæ propter verbum negotiãdi, quod ad auariciã proprij nominis pertinet, Factitijs inquit & cõpoſitis ſermonibus vos cauponabuntur. docendo abutentur vobis ad quæſtum ſuum vt ſunt auari. Iudas quoque in epiſtola ſua notat eos auaritiæ cum quo & conſentit hiſtoria antiquitatis: Quibus Iudicium) .i. Phraſi Hebræa damnatio. Iam olim) ſiue ab æterno definita non tardat. Et perditio eorũ non dormitat) .i. quãuis ipſi ſecuri ſint, tamen certum impendet eis exitium.

ad eph. ca. 5
ad col. ca. 3

SI enim Deus Angelis peccantibus non pepercit, ſed rudentibus inferni detractos in tartarũ tradidit cruciãdos in iudicium reſeruari, & originali mundo non pepercit, ſed octauum Noe iuſtitiæ præconem cuſtodiuit, diluuium mũdo impiorum inducens,

SI enim Deus Angelis] qui multo nobilioris ſunt naturæ non [pepercit, ſed rudentibus inferni] Noſter interpres vel aliter legit, vel reddidit ad ſenſum. Nam græca quæ hodie ſunt in manibus habẽt:

cathenis caliginis.i.ducentibus ad caliginem. Nomine tartari aerem turbulētum ſignificat. Vide annotationes in Epiſtolam Iudæ circa illum locum: ſub caligine reſeruauit.

Et originali mundo] repetendum eſt, ſi: Eſt ſecundum exemplum: Rurſus ſi mundo, cum eſſet in prima origine ſua? Eraſmus ad verbum reddidit: priſco mundo non pepercit. Sed octauum Noe] inter eos enim, qui aquis diluuij deleti non ſunt, octauus fuit. Iuſtitia, cuius præco hic appellatur, intelligenda eſt non ciuilis aut politica, ſed ea quæ à Deo eſt.

ET ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorum in cinerem redigens, euerſione dānauit, exemplum eorum qui impiè acturi ſunt ponens, & iuſtum Lot oppreſſum à nefādorum iniuria ac luxurioſa conuerſatiōe eripuit: adſpectu enim & auditu iuſtus erat, habitans apud eos qui de die in diem animam iuſtam iniquis operibus cruciabant.

ET ciuitas Sodomorū]& hic repetendū eſt (ſi) Eſt tertium exemplum. Præterea ſi ciuitates pētapoleos inter quas præcipuæ erant Sodoma & Gomorrha in cinerem redactas, ſiue cum redigiſſet: eſt enim participium præteriti temporis, [euerſione damnauit) .i. euertendo puniuit, Hebraiſmus eſt: Et iuſtum Lot oppreſſum à nephandorum iniuria] Illud (iniuria) non eſt in græcis exemplaribus, nec latina omnia habent (oppreſſum: græce eſt καταπονουμενον, id eſt, defatigatum, delaſſatum, confectum. Luxurioſam conuerſionem dixit pro laſciua ſiue libidinoſa. Adſpectu enim & auditu iuſtus erat) non ferens nec audire nec videre Sodomiam, habitans inter illos qui cruciabant) ſignificat Lot cū oculos haberet ſanctos, & aures ſanctas .i. abhorrētes ab omni turpitudine, grauiter diſcruciatum fuiſſe, quod viuēs inter illos cogeretur quotidie videre & audire quæ nollet. Hactenus ſuſpenſa fuit oratio iam redditur altera pars:

NOuit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos vero in diem iudicij reſeruare cruciandos: magis autem eos, qui poſt carnem in cōcupiſcentia immundiciæ ambulāt, Dominationemq́ue contemnunt, audaces, ſibi placentes: ſectas non metuūt introducere, blaſphemantes, vbi Angeli, fortitudine & virtute cū ſint maiores, non portant aduerſum ſe execrabile iudicium.

NOuit Dominus pios de tentatione eripere] Quare perdurantes & abhorrētes à turpitudine Gnoſticorum, ipſi vos committite gubernandos [iniquos vero nouit in diem iudicij puniendos ſeruare) quare non euadēt hi damnationem: Magis autem) ſiue vt græci legūt maxime autem illos qui carnem ſequentes in concupiſcentia immundiciæ vitā exigunt. Id enim eſt ambulare iuxta proprietatem ſermonis hebræi. Scire autem à communibus exemplis ad principale venit argumentum, notans impuros Gnoſti-

eos: Sic græca scholia: Non minus ingeniosus transitus est in principio capitis, vbi quoque legenda sunt græcanica scholia, Nam optime explicant scopum epistolæ [Dominationemque contēnūt] Expositio petatur ex epistola Iudæ. Audaces, sibi placentes) hæc aptissima sunt Simonis scholæ, Nemini inquit parcunt, ne ipsi quidem numini: omni metu postposito audent non solum de Angelis, verumetiā de Patre ingenito quidvis fabulari, hoc est quod ait audaces deinde inquit præfracti sunt, quod vulgo dicunt sui sensus sui[illegible]e capitis, insequuntur sonia sua, non attendunt quid doceat Scriptura, aut consensus habeat Ecclesiæ, hoc est quod dicit αὐθάδεις quod noster interpres vertit sibi placentes. Sectas non metuunt introducere) Græce non habetur introducere, nec latina omnia habent Nec sectas hic idem vocabulum est quod antè, vbi dicitur: qui introducent sectas perditionis. Nam illic est hæresis αἱρέσεις hic vero δόξας, quę vox ambigua est ad sectas siue opiniones & glorias siue splendores seu maiestates. Grecanica scholia posterius amplectuntur. Eos inquiunt qui gloria & maiestate pręcellunt, non verentur maledictis incessere: vt participium blasphemantes infiniti verbi loco positum sit, quod græcis familiare est Si respiciamus ad locum Iudæ, commentarius hic valde probabilis est. Eodem enim sensu videtur Apostolus Petrus dixisse δόξας non metuunt blasphemare, quo [I]udas de iisdem loquens ait: δόξας blasphemant.

Quare vero interpres illic maiestates trāstulerit, hic sectas, inquirat studiosus: Vbi Angeli) græce magis quàm latine hoc dixit, Nos aduersatiuam per cum elegantius exprimimus [Portant] græce est φέρουσι. i. ferunt [aduersum se] græce est κατ' αὐτῶν, quod interpretari licet vel reciproce vel nō reciproce, aduersus se vel aduersus illas, vt referatur ad δόξας, quo nomine significantur creaturæ, quas Deus peculiariter eminere voluit, inter quas sunt & mali angeli. Sensus est (secundum græcanica scholia) Angeli boni non ferunt, id est, non proferunt aduersus dæmones blasphemum iudicium, non sustinent pre modestia impingere notam blasphemiæ, vel imprecari pœnam pro blasphemia ipsi diabolo, eo quod gloriam aliquam & splendorem participet, ac insignis creatura Dei sit. Commentarius probabilis est, si respiciamus ad locū Iudæ cum Michael archangelus cum diabolo disputans, cui omnino similis est.

HI vero velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem & in perniciem, in his quæ ignorant blasphemantes in corruptione sua peribunt, percipientes mercedem in iustitiæ: voluptatem existimantes, diei delicias, coinquinationes & maculæ, delicijs affluentes, in conuiuijs suis luxuriantes vobiscum, oculos habentes plenos adulterij, & incessabilis delicti, pellicientes animas instabiles, cor exercitatum auaritia habentes, maledictionis filij, derelinquentes rectam viam errauerunt, sequuti viam Balaam ex Bosor, qui mercedem iniquitatis amauit, correptionem vero habuit suæ vesaniæ.

HI vero velut irrationabilia pecora] siue vt Eras. vertit, velut bruta animantia. Græce est ἄλογα ζῶα, Eædem voces sunt apud Iudā, vbi interpres vertit, muta animalia, Vox ἄλογον vtrumque significat: Naturaliter) siue natura. In captionem] in prædam, in exitium. Et in perniciem).s. nata siue genita: Id enim vocabulum exprimitur in græcis codicibus. In his quæ ignorant blasphemantes) Istud expositū est in Iuda, Res supra captum naturæ irreuerenter & fabulose tractabant: naturalia vero polluta habebant. In corruptione sua) qua sua corpora violant, & mysteria polluūt. Peribunt percipientes) reportantes. Mercedem iniustitiæ) vox generalis est pertinens ad quæuis vitia. Voluptatem existimantes diei).i. dieculares [delicias] .i. posse vno & altero die delitiari, eam putāt vnicam & summam voluptatem, cum vera & solida voluptas perpetua sit, nec in delectationib' gustus aut tact' quæ prætereūt, sed in cognitione Dei & vera religione sita sit. Coinquinationes) nōnulla exēplaria habēt, coīquinatiōis, in genitiuo. Sed nominandi casu legendum esse, ex græcis certum est. Gnosticos autem maculas vocat & labes quòd omnia ipsorum polluta essent & animus, & corpus, & vestes vt elegāter de illis dixit. B. Iudas. Est enallage qualitatis quæ facit ad vehementiā: Veluti vehementius est, si aliquem scelus appellem, quàm scelestum: In conuiuijs suis) græca quæ nunc sunt in manibus, habent ἐν ταῖς ἀπάταις i. in erroribus siue deceptionib' suis. Noster interpres legit ἐν ἀγάπαις, & ita legēdum esse ex Iuda velut certum est: [luxuriātes] hoc interpres Augustinini vertit coepulantes

In lib. de fide & operibus cap. 25

Noster vero in Epistola Iudæ transtulit conuiuantes, hic aliter vertit, ideo fortassis quod præcesserit, in conuiuijs, quod apud Iudā vertit in epulis. Ex hoc quod sequitur [obiscū] dicimus Gnosti. solitos immiscere se conuiuijs publicis Christianorū. Datiuū, ὑμῖν i. vobis, quem noster interpres retulit ad participium proxime præcedens, Erasmus pertinere vult ad participium ἐντρυφῶντες, quod ipse vertit insultātes. Sed cōtra eū faciūt Græcanica scholia, quæ exponūt vt noster interpres, licet alioqui ambiguum sit ad deliciari & insultare: Oculos habentes plenos adulterij] Tanta inquit est libido ipsorū, vt per oculos se prodat, quos habent maxime lasciuos, maxime impudentes. Illud [Incessabilis] accusatiui casus est apud græcos pluralis numeri pertinens ad oculos, hoc sensu, oculos habētes qui cessare nequeūt à peccādo, vsque intuētur libidinose foeminas: Pellicientes] græce est δελεάζοντες, .i. inescantes. Nā δέλεαρ esca est: Cor exercitatum auaritia] .i. cupiditate siue impudicitiæ, siue etiam possessionū: Sic græcanica scholia. Faciunt ergo liberū vt intelligamus vel auaritiam proprij nominis, vel immodicā libidinem: Græce est, πλεονεξία pleonexia, quam vocem Hieronymus in commentarijs: quos edidit in epistolam ad Ephesios pertinere vult apud Paulum ad libidinem idque Cap 5. propter circunstantiam, quæ hic alia est & magis ad philargirian φιλαργυρίαν, inuitat, ob exemplum Balaam quod mox inducitur: Maledictionis filij] Hebraismus est .i. maledicti siue execrādi, qui relicta Christi doctrina errauerunt. Nullis inquit certę doctrinę sedibus consistunt, sed nūc hoc nūc illud docēt, pro vt cōmodū vident quęstui: Secuti viam Balaam ex Bosor] f. nati .i. filij Bosor, Qui mercedē iniquitatis) .i. coniunctam cum iniquitate [amauit. correptionem vero habuit] .i. correptus siue redargutus fuit de sua vesania vel de sua iniquitate, vt iam habent græca. Noster interpres pro παρανομίας legisse videtur παραφρονίας, nisi forte ad sensum verterit.

SVbiugale mutum animal, in hominis voce loquens prohibuit prophetæ insipientiam. Hi sunt fontes sine aqua &

& nebulæ turbinibus exagitatæ, quibus caligo tenebrarum reſeruatur. Superba enim vanitatis loquentes, pelliciunt in deſiderijs carnis luxuriæ eos, qui paululum effugiunt, qui in errore conuerſantur, libertatem illis promittentes, cum ipſi ſerui ſint corruptionis.

SVbiugale mutum animal &c.] Subticetur cauſalis coniunctio, quod Hebręis familiare eſt. quare hoc modo legi poteſt: Nam animal ſubiugale mutum [in voce hominis]. i. humana voce [loquens] Hebraiſmus eſt.

Hi ſunt fontes ſine aqua] poſt exemplum inductum Balaan, ſermonem reſumit de impuris Gnoſticis. Sic græcanica ſcholia. Quemadmodum fons aqua carens procul venientibus læta promittit: dum vero inſpicitur, fallit: Ita & hi miram promittunt & pietatem & eruditionem, cū ipſi impij ſint & inerudití, quod tum demum agnoſcitur, dum propius inſpicitur vita eorum & doctrina: Nebulę turbinibus exagitatæ) .i. quæ raptantur huc atque illuc. Inconſtantes ſunt, inquit, in dogmatibus ſuis. Ob eandem cauſam vocat eos Iudas ſydera erratica: Quibus caligo tenebrarum reſeruatur) Eadē ſunt apud Iudam, licet ibi paulo aliter verterit interpres.

Superba enim vanitatis loquentes] mire hęc quadrant in ſcholam Simonis. Nā ſoli ſibi vendicabat ſcientiā, idque rerum maximarum, quę ſuperant humanum captum, de quibus vaniſſime nugabatur. Pelliciunt] ad verbum eſt, ineſcant. In deſiderijs carnis luxuriæ) .i. per concupiſcentias libidinis carnalis vel laſciuiæ. Vocabulo luxuriæ interpres noſter fere abutitur pro libidine, cum alioqui luxū proprie ſignificet: Eos qui paululum effugiunt) Græce eſt participium præteriti temporis. Senſus eſt: ſi qui ab iſta ſchola Simonis nonnihil refugerint, vel ad tempus deſciuerint, illos rurſus ineſcant libidine ac ſpe rarę & inſignis cuiuſdam eruditionis ſed quæ re vera futilis eſt: Qui in errore conuerſantur) Referunt quidam ad, effugiunt, hoc ſenſu: qui effugiūt eos, qui in errore conuerſantur. ſ. Gnoſticos. Alij referunt ad verbum, pelliciunt, hoc modo: qui pelliciunt tum eos, qui paululum refugerint, tum eos qui in errore conuerſantur: Libertatem eis promittentes) .i. doctrinæ ſuę cultoribus pollicentes liberum exitum ad Patrem vniuerſorum, quē cæteris negant, qui à quotidiana venere, & multiplici coitu ſiue πολυμιξία polymixia abhorrent, vel in eis ſtrennue ſe non exercent. Vide Epipha. in heræſi Nicolaitarum. Gnoſti. & Carpocrat. Valde etiam hæc quadrant in hæreticos noſtri temporis, qui ſola fide promittunt hominibus ſalutem, docentes Chriſtiano nihil eſſe periculi ab inferno etiam ſi perdite viuat, modo credat in Chriſtum & fidem ſeruet incolumem. Contra quam hereſim ſcripſit Auguſt. librum de fide & operibus, vbi & ſententiam hāc Apoſtoli citat: vide cap. 24. cum ſequentibus. Cum ipſi ſerui ſint corruptionis) .i. addicti in ſeruitutem ipſi libidini. Nam hanc intelligit nomine corruptionis.

A Quo enim quis ſuperatus eſt, huius & ſeruus eſt. Si enim refugiētes coinquinationes mūdi in cognitiōe Domini & Saluatoris noſtri Ieſu Chrſti, his rurſus implicati ſuperātur, facta ſunt eis poſterio

ra, deteriora prioribus. Melius enim erat illis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem, retrorsum conuerti ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato. Contigit enim eis illud veri prouerbij.

A Quo enim qui superatus est, huius & seruus est] ergo qui à libidine est superatus, seruus est libidinis, & sic de reliquis vitijs. Si enim refugientes) siue postea quàm refugerint, Est enim græcis participium præteriti temporis: [in cognitione].i. per cognitionem, quam tradit Euangelium: His rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora priorib᷑) Alludit ad locum, qui est cap. 12. apud Mathæum.

Melius enim erat illi non cognoscere viam) siue vt græci habent, non cognouisse, qua peruenitur ad veram iustitiam, quæ nimirum valet apud Deum & valebit in extremo iudicio: Quam post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato) Non est hoc loco intelligendum (inquit Augusti.) sanctum mandatum, quo præceptum est vt in Deum credamus, quanquam eo ipso totum continetur, si intelligamus eam fidem credentium, quæ per dilectionem operatur. Sed apertè expressit quid intelligeret per sanctum mandatum, sc; quo præceptum est, vt ab huius mundi coinquinationibus recedentes casta conuersatione viuamus. Sic enim ait, si refugientes coinquinationes mundi per cognitionem, & non ait refugientes ignorantiam, vel refugientes infidelitatem mundi, aut tale quippiam, sed coinquinationes mundi, in quibus est vtique omnis immundicia flagitiorũ: vide cap. 25. lib. de fide & ope.

C Anis reuersus ad suum vomitum, &, Sus lota in volutabro luti.

C Anis reuersus ad vomitũ suum] Istud in multis hodie competit, sed proprijssime quadrat in Nicolaum, Gnosticos, & ab his seductos, vt videre est apud Epiphanium in horum hæresi. Et sus lota in volutabro luti) siue in volutabrũ: nam græcis est εἰς cum accusatiuo, vt subaudias, reuersa, quod in translatione sua expressit Erasmus. Nam habet canis reuersus ad suum ipsius vomitum, & sus lota reuersa ad volutabrum cœni. Pro cœno siue luto græce est βόρβορος, à quo vt annotauimus nomen acceperunt Gnostici, vt dicantur βορβορῖται.

CAPVT III.

ANC ecce vobis charissimi secundam scribo Epistolam, in quibus vestram excito in commonitione, synceram mentem, vt memores sitis eorum quæ prædixi, verborum à sanctis prophetis, & Apostolorum vestrorum præceptorum Domini & Saluatoris.

HAnc ecce vobis charissimi secundam scribo Epistolam &c.] Græca, quæ hodie sunt in manibus, habent: Hasce iam vobis charissimi alteras scribo literas. Noster interpres loco αδα legisse videtur ιδου [in quibus excito] siue extimulo. In commonitione).i. per commonitionem. Vtraque ergo epistola est monitoria: Monet vt & prophetas legant, & Apostolicarum præceptionum sint memores: Ea quæ ad pietatem pertinent & bneficium Christi, optime inquit discetis ex prophetis, illis legendis constabit vanitas doctrinæ Simoniacæ. Noster textus obscurus est, Græcus ad hunc modum habet: vt memores sitis prius dictorum verborum, siue verborum quæ prædicta sunt à sanctis prophetis, quomodo in epistola Iudæ easdem voces vertit interpres. Sensus secundum nostram translationem est iste: vt memores sitis verborum quæ prædixi à sanctis prophetis acceptorum, Soleo, inquit, inter docendum adducere prophetas, illorum verborum quæ à prophetis accepi siue citaui, volo vos esse memores. Præterea memores vos esse volo præceptorum, id est, mandatorum, quæ tradita sunt vobis ab Apostolis, quæ Apostolorum præcepta Domini mandata sunt: Sic quidam, vt eadem intelligantur præcepta Apostolorum & Seruatoris. Alij inter hæc distingunt, vt ipsos meminisse velit præceptorum tum Apostolorum tum Saluatoris. Sunt tertij qui genitiuos hos, Domini & Saluatoris, referunt ad genitiuũ qui præcessit, Apostolorum, inter quos Erasmus est. Habet enim translatio eius ad hunc modum: vt memores sitis verborum, quæ prædicta sunt à sanctis prophetis, & mandati nostri, qui sumus Apostoli Domini & Saluatoris.

HOC primum scientes, quòd venient in nouissimis diebus in deceptione illusores iuxta proprias concupiscentias ambulantes, dicentes: Vbi est promissio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierũt, omnia sic perseuerãt ab initio creaturæ

HOc primum.i. ante omnia. Scientes quod venient in nouissimis diebus) qui sunt dies nouissimi, expositum est in epistola Iudæ, & extat hac de re epistola August. ad Hesichiũ. Quod sequitur [in deceptione] non habent greca exemplaria, quæ hodie in manibus sunt. Interpres tamen quo vsus est August. illud legisse videtur, vt videre est lib. 20. de ciui. Dei, cap 18. [illusores].i. imposteres. Iuxta proprias concupiscentias ambulantes).i. qui facient quod lubebit, dicentes [Vbi est promissio].s. resurrectionis, cuius toties in Euangelio est mentio. Aut aduentus eius).s. ad iudicium? Græca omittunt coniunctionem, aut, & legunt vbi est promissio aduentus eius?

Interpres quoque Augustini omittit coniunctionem. Nam habet, vbi est ipsius præsentiæ promissum. Consulenda sunt vetusta exemplaria latina, num omnia habeant coniunctionem. Conabantur Gnostici suis persuadere, non futurum extremum iudiciũ, vt sublato metu iudicij libere exercerent turpitudinem, nec à nefanda libidine reuocarẽtur: Sic grecanica scholia. Cœpit autem hęresis Gnosticorum temporibus Apostolorum, & durauit vsque ad tempora Epiphanij. Vocem græcam quam hic vertit aduentus, primo capite præsentiam vertit

Ex quo enim patres].i prisci illi mortales. Adam, Abraham & Noe & cæteri [dormierunt, omnia sic perseuerant. s. vt fuerunt. Ab initio creaturæ] siue creationis. Quid ergo metuimus, mundum periturum, nosque resurrecturos, cum huius rei nulla vsquã significatio sit. Est argumentum Gnosticorũ.

LAtet enim eos hoc volentes, quod cœli erant prius, & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo, per quæ ille tunc mũdus aqua inundatus perijt. Cœli autem qui nunc sunt, & terra eodẽ verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicij, & perditionis impiorum hominum.

Latet enim eos hoc volẽtes].i. volẽtes & sponte hoc nesciũt. Nolũt aduertere quòd cœli iã olim fuerũt, & terra ex aqua & per aquã consistens. Alij aũt vertũt cõsistẽtes vt ad cœlos quoque pertineat, cuius versionis & Beda meminit in cõmẽtarijs. Interpres Augustini sic reddidit vt nescias an ad terrã solã pertineat, an ad cœlos quoq;. Vertit enĩ ad hũc modũ

Latet enim eos hoc volentes, quia cœli erant olim & terra, de aqua & per aquam constituta, vbi incertum est an singularis numeri sit constituta, an pluralis. Dicitur enim terra consistere ex aqua, non quòd sit composita & formata ex aquis, sed quod ex aquis emerserit & apparuerit. Eadem dicitur per aquas consistere, quia vt corpus animatis venis sanguinis, ita hæc venis aquarum plena est, quæ ipsam reddũt irriguam, ne redigatur in puluerẽ. Cœli quoque qui terris proximi sunt, nimirum aerij ex aqua id est nubibus & vaporibus aqueis consistunt. In hũc fere modũ interpretatur Beda. Alij nomine aquæ intelligunt abyssum ac rudem indigestamque molem, quam poetę dixere chaos. Qui commentarius nõ omnino probabilis videtur. Nomĩe autẽ cœlorum, intelligi hunc aerem nebulosum, ex consequentibus manifestum est

Per quæ]. s. cœlum & terram, siquidem cœlo catharactæ apertæ sunt, atque è terra fontes aquarum eruperunt, qui tunc erat mundus] siue illorum temporum mũdus aqua inundatus perijt. Mũdus perijsse dicitur locutione Senecdochica, quia eius pars perijt, non quidẽ simpliciter sed per tropũ. Rursus quare aquis diluuij prior terræ facies deleta est quæ etiã magnã aeris partẽ occupauerũt, Vide Augu. lib. 2. de ciuit. Dei, cap. 18. rursus capite. 24.

Cæli autem qui nunc sunt & terra] id est mundus qui pro eo mundo qui diluuio perijt. Verbo Dei] id est iussu Dei, repositus est, seruatur igni vsq; ad diem iudicij. Ex hoc loco colligit Augustinus & post eũ Beda cœlos intelligi oportere imos hos. Nam hi post diluuium repositi sunt, non supremi illi, in quibus sol, luna, & sydera sunt constituta, cum ad illos non peruenerint aquæ diluuij. Illud (vsque in diem iudicij) alium sensum habet secundum Augustinum, & alium secundum alios: Siquidem Augustinus peracto iudicio, & impijs in æternum ignem missis, mundum conflagratione arsurum dicit.

dit. Alij hanc conflagrationem futuram aiunt ante iudicium: Vide Augusti. lib. 2. de ciuit. Dei, cap. 14. rursus cap. 16. Diem consuetudine Scripturæ pro tempore posuit. Nam per quot dies hoc iudicium tẽdatur, incertum est. Vide Aug. cap. 1. iam dicti libri.

VNum vero non hoc lateat vos charissimi, quòd vnus dies apud Dominũ sicut mille anni, & mille anni, sicut dies vnus. Nõ tardat Dominus promissi, sicut quidam existimant, sed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.

VNum vero non hoc lateat vos charissimi &c,] Ad sensum humanum videtur Dominus multum protrahere suum aduentum, sed nulla est dilatio, quia vnus dies apud Deum perinde est, vt mille anni, & mille anni vt dies vnus, ac proinde ad veritatis sensum non tardat, nec in longum extrahit Dominus promissionem suam. Repetendum hic est, quod in superiori capite annotatum est, videlicet Hebręos sępe dissimulare coniunctiones. Subiicetur enim hoc loco dictio illatiua (ergo): non tardat ergo Dominus promissionem suam. Nonnulla exemplaria habent promissi, in genitiuo quomodo gręca legunt, tunc est hebraismus: Dominus promissi .i. qui promisit, [sed patiẽter agit] Peccata nostra quæ sunt maxima, merentur accelerari iudicium, sed Dominus differt vt inuitet omnes ad resipiscentiam. Poenitentia hoc loco intelligenda est, tum ea quæ relapsorum est, tum ea quæ nondum est baptisatorum.

ADueniet aũt dies Domini vt fur, in quo cœli, magna impetu trãsient: elemẽta vero calore soluentur. Terra autẽ & quæ in ipsa sunt opera, exurentur.

ADueniet autem dies Domini sicut fur] Dies Domini veniet improuisus. In quo cœli] illi vtiq; qui post diluuium repositi sunt: Magno impetu) .i. in more procellæ transibunt, non quidẽ ablatione sui, sed immutatione, [Elementa verò] illa videlicet quæ in imis hic sunt. Sic Augustinus libro de ciuit. Dei. 20. cap 24. Beda omnia. 4. elementa intelligit, cui fauet sermo indefinitus. Pro August. faciunt quæ præcesserunt de diluuio. Calore] .i. ardore ignis. Sic enim eãdem vocẽ vertit in cõsequẽtibus. Græce est καυσουμενα .i. æstuantia soluentur. Quatuor inquit Beda sunt elementa, quæ omnia ignis ille maximus cõsumet, duo quidem in totum vt penitus non sint, nimirum ignem & aquã: duo vero in meliorẽ restituet faciem, terram videlicet & aerẽ, quod hinc colligit, quia sequitur, Nouos quidem cœlos & nouam terram expectamus, non dixit ait, alios cœlos sed nouos, non ergo interibunt sed immutabuntur.

De igne autem & aqua nihil tale legimus, imo & in apocalipsi dicitur: & mare iam non est, vnde putat illa secũdum substantiam peritura, quæ Scriptura non mouit Augustinum. Nam tractans eam lib. 20. de ciuit. Dei cap. 16. amat inquit prophetica locutio proprijs verbis translata miscere, vnde quod ait: Mare iam non est hic ponit dixisse, quomodo in præcedentibus dixit: Exhibebit mare mortuos suos, vbi mare figurati nominis est & pro mundo accipitur. Nam seculum hoc vita mortaliũ turbulentũ & procellosum, tunc non erit. Quod ergo Augu

stinus eo loco dubium reliquit, Beda definiuit, à quo dissentiut doctores posteriores, quos scholasticos vocamus, qui docent omnia elementa secundum substantiam permansura. Inter quos Bonauentura interpretatur Bedā, quod voluerit tantum notare maiorem futurā mutationem in igne & aqua quàm in reliquis elementis. Sed nimis est extorta illa expositio [Terra autem & quæ in ipsa sunt opera].i. plantæ ac bruta animantia quę sic exurentur, vt semel intereant. Terra autem hactenus, quia ipsius quæ nunc est, facies, desinet esse.

CVm igitur hæc oīa dissoluēda sint, quales oportet vos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus expectantes & properantes in aduētum diei Domini, per quem cœli ardentes soluentur, & elementa ignis ardore tabescent? Nouos vero cœlos & nouam terram & promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.

CVm igitur hæc omnia dissoluenda sint] Nam ob labem & immundiciā, quam propter nos contraxerunt, egent purgatione antequam induere possunt immortalitatē. Quales oportet vos esse] .i. quam sancte cōuersari oportet, quamque pura mēte Deum colere .i. quam alienos vos esse oportet à vita & religione Gnosticorum. Græca habent: Cum igitur hæc omnia dissoluantur. Frequentes sūt Apostoli in commemoratione futuri iudicij, & eorum quæ iudicium sequentur, eaque velut iam præsentia suorum animis ingerunt, vt efficatius abducant eos ab amore præsentium. Qua in re ipsos imitari oportet concionatores, sed & quilibet nostrum frequenter sibi debet ante oculos ponere diem hunc, si velit inquinamenta mundi vitare. Expectantes] vox græca, qua vtitur Paulus ad Roman. dū ait: expectatio creaturę reuelationem filiorum Dei expectat, longe significantior est, vt in annotationibus illius epistolæ dictum est: [& properantes] Istud est hominis cupientis iam adesse iudicium, qui nundum tales sumus vt optemus diem Domini, rogemus vt eum possimus optare, quo nunquam pertingemus nisi etiam venialia peccata, quantum patitur infirmitas humana, vitare studeamus: Per quem] Ad diem refertur non ad Dominum nam Gręcis feminini generis est, Cœli ardentes illi vtique qui post diluuium repositi sunt .i. aer hic nebulosus terræ proximus, Hoc patet ex præcedentibus. An supremi cœli arsuri sint, quęstio est inter doctos: In hoc capite eius rei nulla est mentio: Et elementa ignis ardore] qui ignis tantum spacij occupabit, quantum olim crescendo occupauerunt aquæ diluuij: Sic Augustinus, [tabescent] .i. liquescent, in præcedentibus dixit hoc, soluentur. Ad Rom. 8

Nouos vero cœlos & nouam terrā &c] Augustini ieterpres hanc sententiam vertit in hunc modum: Nouos vero cœlos & nouam terram secundum promissa ipsius expectamus: & hoc modo habent Græca. Consulēda sunt vetusta exemplaria latina, num quædam habeant præpositionem (secundum): In quibus iustitia habitat] Istud videri possit facere contra Augustinum: siquidem epitheton supernorum cœlorum videtur quod in ijs iustitia habitat. verum cum argumentum Augustini sumptum ex circunstantia de mundo, qui deluuio perijt, vehemens sit, dicendum iustitiam post iudicium inhabitare hunc aerem & terram, quia post iudiciū nō amplius vanitati subiebcta erunt, carebūt quoq; labe & immūdicia.

dicia, quam ex peccatis hominum iam cõtrahunt, Vel dicendum illud (in quibus) referri non ad cœlos ac terram, sed ad exspectantes, quod placuit Erasmo: Mihi inquit videtur referri ad nos, qui expectamus nouos cœlos & nouam terram, si iuste viuamus, vt mereamur frui nouitate creaturæ. Sensus ergo est: cœlos nouos & terram nouam exspectamus nos christiani, nos inquam in quibus iustitia habitat.

PRopter quod charissimi, hæc expectantes satagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace: & Domini nostri longanimitatem, salutem arbitramini, sicut & charissimus Frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiã scripsit vobis, sicut & in omnibus epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant sicut & cetæras scripturas, ad suam ipsorum perditionem.

PRopter quod charissimi hæc expectãtes satagite] .i. operam date: Est verbũ studij ac diligentiæ: [immaculati] .i. puri à turpitudine Gnosticorum. & inuiolati siue incõtaminati, Ad verbum est, irreprehensibiles [ei] id est à Deo] Inueniri in pace] Est pax illi⁹ loci: Iustificati ex fide pacem habemus, vbi pro tranquilitate mentis accipitur. Ad rom. 5.

Et Domini nostri longanimitatem] qua videtur differre aduentum suum. Salutẽ arbitramini] vt ante exposuit, dicẽs ipsum differre vt oẽs ad pœnetentiã inuitet: Sicut & charissim⁹ Frater noster Paul⁹] quia meminit hic singularis sapiẽtiæ Pauli, non est verisimile quod eam velit sitam in hoc, quod Paulus, Domini longanimitatem interpretatus sit salutem multorum: hoc enim non est tam admirabilis sapientiæ, Quare [sicut] referendum est non ad sententiam proxime pręcedentem, sed ad totum negotium de quo agit hac epistola, ad quod inuitat etiam pluralis numerus, qui sequitur, Loquens in eis de his] .s. erroribus quos inducit schola Simonis, quæ particula non leuiter transmitti debet: docet enim nos quæ sit magna pars argumenti epistolarum Paulinarum:

In quibus] Græce est neutri generis: Inter quæ .s. scripta Pauli, [sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti) suo tamen iudicio doctissimi, vt erant Gnostici & instabiles, parum firmi in fide (deprauant] .i. detorquent. Quę loca Pauli ad hęresim suam statuendam detorserunt Gnostici, petendum est ex Epiphanio.

VOs igitur fratres præscientes, custodite ne insipiẽtium errore traducti, excidatis à propria firmitate, crescite verò in gratia, & in cognitiõe Domini nostri & Saluatoris IESV CHRISTI: Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis AMEN.

VOs igitur fratres præscientes].i. prę-moniti à me[custodite] Aptius vertit Erasmus cauete [ne insipientium]græce est nephariorum. Et est apud eos vagus ille error, vnde dicuntur stellæ erraticæ, [traducti] .i. abducti. Excidatis à propria firmitate).i.à doctrina quam primo hausistis ab Apostolis: Ne admittatis inquit nouitiam doctrinam: Crescite vero].i.date operam vt crescatis in cognitione: Gnostici iactant cognitionem, sed ea vana est, vos in vera cognitione crescite. Cognitio Christi tam multa complectitur. vt in ea semper liceat crescere. Apostolus Petrus in hoc conuenit cum Paulo, quod frequentissimè meminit cognitionis, non ita Apostolus Iudas: ipsi gloria & nunc. & in diem æternitatis.

Finis secundæ epistolæ Diui Petri.

Non ferens diutius candide lector græca propter defectum typorum & inconuenientiam tam corrupte imprimi, adeo vt vix sint legibilia. neque pro hoc tempore aliquod remedium adhibere queam: decreui post hac ea vnà cum græcis characteribus & latinis exprimere, quo saltem cōmodius legi queant.

ARGVMENTVM IN Epiſtolam Iudæ.

IVDAS docuit in Aſia minore, vbi florebat ſchola Simonis: vnde veriſimile eſt eodem ipſum ſpectaſſe in hac epiſtola ſua, quò Paulus in epiſtola ad Ephesios, & ea quæ ad Coloſſenſes eſt ſcripta. Quare poſt illarum enarrationem hanc interpretandam ſuſcepimus. Scripſit autem poſt obitum Pauli & Petri, Simoniacis iam libere turpitudinem ſuam exercentibus. Annotant hoc græcanica ſcholia, quæ etiam meminerunt Ehiphanij, qui imprimis legendus eſt propter cognitionem hiſtoriæ. Hic in Gnoſticis (quorum origo in Simone eſt, & quintum ab eo locum habēt. Nam in medio ſunt Menander, Saturninus, Baſilides, Nicolaus) poſt expoſitam polymixiam, & abominabilem ipſorum ſynaxim, poſtque monſtroſam libidinem commemoratam, tandem infert. Quare de his commotus Spiritus Sanctus in Apoſtolo Iuda ait: Quæcunque naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur &c. Vides iuxta Epiphanij ſententiam, occaſionem epiſtolæ præbuiſſe Gnoſticos. Et Oecumenius nominatim, in ſuis ſcholijs, meminit nunc Simonis, nunc Nicolai, nunc Borboritarum, quo nomine Gnoſticos ſignificat, quod pene tota ipſorum doctrina in abominandis turpitudinibus verſaretur. Βόρβορος enim græce lutum ſignificat ſiue cœnum, hinc Borboritæ.i. lutulenti & cœnoſi. Et ſane qui vitam horū, & doctrinā cōtulerit cū hac Iudæ epiſtola, nihil dubitabit de argumento.

IN EPISTOLAM CATHOLICAM .B. Iudæ Apostoli expositio .F. Adami .S. Delphij.

CAPVT VNVM.

Vdas Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, his qui sunt in Deo Patre dilectis, & Christo Iesu conseruatis, & vocatis, misericordia vobis, & pax, & charitas adimpleatur.

IVdas Iesu Christi seruus &c.] De vocabulo (seruus) in præcedentibus epistolis dictum est. Sensus est: non agnosco alium Dominum quàm Iesum Christum, non angelos Simonis, non enneas: Frater autem Iacobi) hoc adijcit quod Iacob' ille Hierosolymitan' primus Episcopus summæ fuerit apud omnes etiam ipsos Iudæos authoritatis. His qui sunt in Deo Patre) non in mystagogijs Simonis. Pro, dilectis, græci legunt ἡγιασμένοις higiasmenis, id est, his qui sunt in Deo Patre sanctificati: noster tamen interpres legisse videtur ἠγαπημένοις igapimenis: Et Christo Iesu conseruatis) id est, custoditis, sicut in primo Regum cap. 24. Erit anima Domini mei custodita, quasi in fasciculo viuentium: & subauditur (adhuc) Sẽsus est: qui adhuc retinetis doctrinam Christi, quam accepistis. Quod sequitur [vocatis] nomẽ est, non participium. Hactenus titulus epistolæ, sequitur salutatio.

Misericordia vobis & pax & charitas adimpleatur] pars misericordiæ est credidisse: multiplicatur dum fidem præstamus opere. Vocem græcam, quã hic vertit adimpleatur, in priori epistola diui Petri vertit multiplicetur, idque proprie: Est enim πληθυνθείη plithinthij, Eadẽ vox apud Petrum est in poste. epistola, vbi vertit adimpleatur. Ex hac Iudæ & duabus epistolis Petri discim', quod verbum subaudiendum sit in salutationibus Paulinis.

CHarissimi, omnem solicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis, deprecans supercertari semel traditæ sanctis fidei.

Charissimi omnẽ solicitudinẽ faciẽs] Est exordiũ epistolę. Sẽsus est: cũ ipse ex me solicitus essem ad scribendum vobis, cum eo me ferret meus erga vos animus, vidi me incidisse in id tẽpus in quo necessarium est, etiam propter inualescẽtes hæreses, scribere vobis de cõmuni salute, vidi solicitudinem & deuotionem animi mei factam necessitatem. Potest & hic

hic eſſe ſenſus, cum eſſet mihi mirum ſtudium ſcribendi vobis de coi ſalute, non potui non ſcribere. i. nō potui non obſequi deſiderio animi mei. Hūc ſenſum expreſsit Eraſ. in troſlatione ſua. Prior magis placet. Deprecans) ſiue adhortās: græ eſt παρακαλῶν paracalon [Supercertari) ſiue ſupercertare, quę lectio melior eſt & veriſimilior: græce eſt ἐπαγωνίζεσθαι epagonizeſthe. vbi præpoſitio ἐπὶ, auget ſignificationē verbi. Sēſus eſt: cupio vos diligentem operam nauare pro retinenda vera fide, volo vos in hoc incumbere & magnum laborem adhibere & ſtudiū, ne eripiātur vobis fides. Quæ ſemel tradita eſt ſanctis) Sanctis, vocabulum eſt ſcholæ Chriſtianæ.

SVbintroierunt enim quidam homines (qui olim præſcripti ſunt in hoc iudicium) impij, Domini noſtri gratiam trāsferentes in luxuriā, & ſolum Dominatorē & Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negantes:

SVbintroierunt enim].i obiter ſubierunt & clanculū prætextu ſcientiæ & doctrinæ. Iactabat enim familia Simonis & præ cæteris ipſi Gnoſtici ſcientiam: vnde & nomen acceperunt. Qui olim præſcripti ſunt) Dubiū eſt num ſit ſententia, quod de Gnoſticis olim vaticinari ſunt prophetæ, an quod Petrus & Paulus de eis ſcripſerint. Vocabulum προγεγραμμένοι progegrāmeni, inuitat ad priorem ſententiam, vt intelligamus in veteri teſtamēto depictos Gnoſt. Vide cap. 15. epiſtolæ ad Ro. Quæcunque ſcripta ſunt ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt quo loco eſt προεγράφη proegraphi, & certum eſt ad vetus teſtamētum pertinere. Quare recte vertit Eraſmus: Nam quæcunque ante ſunt ſcripta, ad noſtram doctrinam &c. Vide præterea cap. 3. epiſto. ad Galat. Ante quorum oculos Ieſus Chriſtus pręſcriptus eſt, vbi rurſum eſt προεγράφη proegraphi, vox huius loci. i. præſcriptus ſiue anteſcriptus, nimirum in prophetis: Sic Hieronymus. Eodem inuitat vocula πάλαι pale quæ licet omnia hæc ſignificet, olim, pridem, paulo ante, frequentius tamen in ſacris literis pertinet ad tēpus, quod multo ante præceſsit. Sic ad He. ca. 1. Multifariam multiſq; modis olim De⁹ &c. Huc quoq; inuitant exēpla quæ ſubijcit Iudas de Iſraelitis Zodomitis, de Angelis refugis, quæ omnia videntur adumbrare Gnoſt. In hoc iudicium) κρίσιν criſin pro κατακρίσει catacriſi poſuit iuxta idioma ſermonis Hebræi. Senſus eſt: qui olim præſcripti ſunt in hoc genus condēnationis, vt hæc paterentur. Domini noſtri gratiam) Schola Simonis & maxime Gnoſtici captabant ex Euangelio occaſionem cōmendandę turpitudinis & nequitiæ ſuæ, vt videre eſt apud Epiphaniū in horum hæreſi. Iſtud eſt quod gratiam Domini noſtri i. euangeliū, ipſos trāſferre dicit in luxuriā. i. in defenſionem laſciuiæ, ſiue in defenſionē obſcœnę illius libidinis à qua nomen habent. Diximus enim alio nomine ipſos appellari Borboritas à cœnoſa turpitudine. Iſtud etiā mire competit in hæreticos noſtri tēporis, qui freti libertate Chriſtiana, putāt quiduis ſibi licere. Et ſolū dominatorē) pro dominatore græce eſt δεσπότης deſpotis quam vocem Eraſ. vertit herum, deducitur aūt à vinculis. Eſt enim δεσπότης deſpotis, qui habet res in ſua poteſtate, ſicut qui vinctos tenet aliquos, is eos in ſua poteſtate habet. Eadem voce vſus eſt Apo. lus in poſteriori epiſt. ad Thimo. cap. 2. ea parte qua dicit. In magna autē domo non ſolum ſunt vaſa aurea &c. Hi inquit negant Deum Patrem, qui tamen vnus eſt hærus omnium, quæ ſunt in cœlis & in terra, cui ſubſunt reliquæ poteſtates omnes. In ſcholam Simonis iſtud competere patet ex Epiphanio:

Inducebat enim illa alios fabricatores orbium cœlestium, & mundi huius inferioris. Hic sensus primo se offert legenti græcum textum. Nam habet hoc modo: Deum qui solus est herus, & Dominum nostrum Iesum Christum negantes. Verum diligentius inspicienti probabilius apparet vtrumque referri ad Filium, quō interpretantur græcanica scholia. Nam Petrus qui idem cum Iuda tractat argumentum, ex quo & diuus Iudas locum hunc transcripsit, solius meminit Filij, cap. 2 posterioris suæ epistolæ. Sed & Apostolus Iudas in consequentibus non nisi Filij mentionem facit: hunc schola Simonis variè negabat, dicēs ipsum non verè natum, non verè passum, non verè resurrexisse, vel etiam ipsum esse Christū non nisi paronimicè. i. denominari Christū à supreō Christo, sed nō habere essentiam Christi. Quare commentarius ille, qui interpretatur negantes. s. factis, nimis est generalis competens quibusuis malis.

Commonere autem vos volo, scientes semel omnia, quòd Iesus populum de terra Aegypti saluans, secundo eos qui non crediderunt, perdidit, Angelos vero qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei, vinculis æternis sub caligine reseruauit.

Commonere autem vos volo & cæt.] Propter istos commonefacere vos statui, nam adferunt perniciem animarum [scientes semel]. s. per primam prædicationem, quam in initio accepistis: vt (semel) pertineat ad prius acceptam doctrinam, & opponatur diuersæ doctrinæ. Vbi nos habemus, omnia, græci habent τουτο tuto, id est hoc. scientes semel hoc [quod Iesus] græce est κυριος, id est, Dominus: quod contra eos facit, qui hic Iesum Naue intelligunt. Populum de terra Aegypti saluans) Gręce est participium præteriti temporis σωσας sosas, id est, cum saluasset, [secundo] .i. deinde siue postea. Eos qui non crediderunt) .i. qui non perseuerauerunt in vera fide & doctrina sed adhęserūt Choræ & alijs [perdidit] Admonitio Iudæ ista est: Consecuti estis maxīa beneficia à Deo, videte ne per incredulitatē vobis contingat, quod contigit veteri populo, qui non perseuerauit in fide.

Angelos vero qui non seruauerunt suum principatum] Est alterum exemplum vox græca αρχη archi significat & potestatem & originem. Vnde quidam interpretantur: qui non seruauerunt suam originem siue qui non seruauerunt primā illam, in qua conditi fuerant naturam, hoc est, qui conditi recti, facti sunt mali: hoc placuit Eras. Gręcanica scholia exponere videntur αρχην archin magistratum, hoc est, Angelicæ dignitatis honorem, quomodo intellexit noster interpres. Sed dereliquerunt suum domicilium) id est, vitæ cœlestis institutum siue rationem: Sic Oecumen⁹. [in iudicium] .i. ad iudicium, [magni diei] Nonnulli codices habent Dei: Sed ex græcis & latinis exemplaribus vetustis constat diei, esse legendum: Hoc sermone significat extremum iudicium: nomine vero caliginis aerem caliginosum, in quem veluti in carcerem detrusi sunt dæmones & reconditi vsq; ad illud iudiciū. Locū hunc in posteriori sua epistola Petrus tartarū appellat, quòd turbulētissimus sit à verbo ταράττω taratto, quod significat turbo siue confundo. Admonitio est ista: Angelis plurima beneficia contigerant, vt nunc vobis, hi tamen deficiētes à Deo malè perierūt, videte ne idē vobis cōtingat, si priorem doctrinam relinquatis

Sicut

SIcut Sodoma & Gomorrha & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram facti sunt exemplum, ignis æterni pœnã sustinẽtes, similiter & hi carnem quidem maculant, dominationem autem spernunt, Maiestatem autem blasphemant

SIcut Sodoma & Gomorrha] quæ prçcipuæ erãt & his finitimç ciuitates Adama Seboim &c. Simili mõ exfornicatæ). i. ad similem modũ cum illis, omni inconcessç libidini deditæ, & secutæ[carnem alteram] hic difficultas est. Quidam carnem alteram interpretantur carnem masculam, qui commentarius probabilis est, quia infames erant Zodomitç, & in his depicti Gnostici, ob illud vitium. Alij carnem alteram exponunt non suam, non proprij coniugij: vnde Erasmus vertit carnem alienam. Est autem caro aliena, omnis caro præter carnem vxoris & mariti. Non habemus similia loca in Scripturis, nisi forte Leuitici cap. 19. ea parte qua dicitur: Iumenta tua nõ facies coire cum alterius generis animalib', quod Septuagita trãstulerũt: cũ altero iugo siue cũ diuerso iugo. Ad verbũ hebraice est nõ facies coire mixtũ: Facti sũt exẽplum]. i. ꝓpositç sunt exẽplo &c. Istud est tertiũ exẽplũ. Similiter & hi]. s. Gnostici carnẽ polluũt. Grçci nõ simpliciter habent, hi, sed addunt, somniantes, quam vocem quia Epiphanius etiam agnoscit & exponit, & post eum Oecumenius, non debemus prçterire. Tradit Epiphanius nõ de insomnijs in somno dici, sed de fabulosa Gnosticorum nugacitate, hoc sensu: Somniantes. i. delirantes & dicentes, quæ non sciunt. Pro se adducit Epiphanius quod sequitur apud Iudam[Blasphemantes quæ ignorant] Oecumenius aliter interpretatur in hunc modum: Somniantes id est opus libidinis incomplete agentes, sicut insomnia sunt incompleta. Quæ autem sit ista incompleta libido, explicat ipse ex parte: nos silentio statuimus prçterire, nè polluamus aures vestras: Qui scire desiderat, legat Epiphanium in confutatione falso appellatæ scientiæ, quæ hæresis est Gnosticorum, vel Irenæum ex quo multa trãscripsit Epiphanius: Dominationem autem spernunt) putant quidam hæc pertinere ad contemptum magistratuum, sed cõtempsisse magistratum Gnosticos non legimus, imo Neronem adorabat Simon. Quare Grecanica scholia κυριοτητα Kiriotita exponunt δεσποτιαν despotian, hoc sensu: Aduersus numen diuinum siue diuinã naturam insaniunt, Dominũ huius aspernãtes, & alios inducentes fabricatores mundi: Habẽt & alium commentarium qui non tantopere placet, vt dominationem contemnere sit τελετειν teletin, i. sacrificium seu missam spernere, dum adhibent genituram & alia abominãda, de quibus Epiphani'. (maiestatẽ aũt) grçce est numero multitudinis, maiestates. Alij vertũt glorias, Paulus habet δοξας doxas, Quicunq; inquit post numen illud sunt adhibiti ad regimen mundi, hoc est, Angelos Dei ministros & prouinciarum rectores blasphemant. Similis loquendi forma est psal. 77. Et dedit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici, vbi virtutem & pulchritudinem nominat arcam: Est enallage qualitatis, sicut dicimus Cæsaream Maiestatem. Constat autem ex historia antiquitatis scholã hanc mirabilia finxisse de Angelis, & indigna prorsus excogitasse. Grecanica scholia (doxas) varie interpretantur. Primo vetus & nouum testamentum intelligunt, quæ expositio durior est: Deinde Apostolicos viros accipiunt, quæ interpretatio esset valde probabilis, si constaret ex historia antiquitatis, quod Apostolos lacessere sint soliti. Probabilissimum

est Δόξας doxas esse, in quibus peculiariter relucet maiestas diuini numinis, vt non solum Angeli appellentur gloriæ, sed & Moyses & prophetæ, quos certum est Simonē & Gnosticos mire cōtēpsisse.

CVm Michael archangelus, cum diabolo disputans altercaretur de Moysi corpore, non est ausus iudicium inferre blasphemiæ, sed dixit: imperet tibi Deus. hi autem quæcunque quidem ignorāt, blasphemant. quæcunque autem naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur.

CVm Michael archangelus &c.] græce est ho de μιχαὴλ, i. Michael autē, siue at Michael: Ex qua lectione constat aduersatiuā esse. Argumentatur Apost. hoc modo: Michael Archangelus cum aduersus diabolum disceptaret. non ausus est ei notam impingere blasphemiæ, licet mereretur: multo min⁹ hi debēt in dominationem & Δόξας doxas maledicta congerere. Altercari græce est διαλεγεσαι dialegeste, quod significat disserere seu disceptare. Quid autem tractauerint inter se non constat. Greca scholia putant disceptationem fuisse, num honorifice fuerit sepeliendum corpus Moysi, diabolo contendente quod non, propter cædē Egiptij. Verum nihil est certum. Quod sequitur [non est ausus iudicium inferre blasphemmiæ] amphibologiam habet, Nā potest hoc modo intelligi: non ausus est ei infligere pœnam pro blasphemia, illa videlicet qua vsus fuerat diabolus contra Moysen. Possit & hoc modo intelligi: non ausus est ei impingere notam malidicti .i. non ausus est blasphemare eum, eo quod diabolus licet malus nobilis tamen creatura Dei sit. Conferendus est locus cum eo, qui est apud Petrum posteriori epistola cap. 2. non portant aduersus se execrabile iudicium: quem græc. scholia nihil putant ab hoc differre [sed dixit imperet tibi Deus] siue vt grçca habent increpet te Deus, quomodo etiam vetusta quędam exemplaria latina legunt. Sensus est: puniat te Deus, non ego meis maledictis. Ab hac modestia angeli, multum absunt hæretici nostri temporis, qui non verentur Augustinum, Hieronymum Basilium qui vere sunt Δόξαι doxę conuitijs incessere, imo in Ecclesiam super quam gloria Domini orta est, blasphema ora sua soluunt, quæ res plane arguit quo ducantur spiritu. Vsus est autem Iudas isto testimonio sumpto ex apocriphis hebræorū, non quod putauerit illud non apocriphum esse, sed quod scribat illis, qui aliquid tribuebāt illis apocriphis: [hi autem quæcunque quidem ignorant] Omnia quæ posita sunt supra captum humanum, hoc est, maiestatem numinis, dispensationem salutis humanæ &c. quæ requirunt obedientiā fidei [blasphemāt] dum nugacissime de his fabulantur: Quęcunq; autem naturaliter) vt ea quæ gustu, quæ tactu, alijsque sensibus percipiuntur Tanquā muta animalia) siue rationis expertia. Grçce est ἄλογα haloga, quā vocē in poste epist. Pe. vertit irrationalia[norūt. in his corrūpūtur] per immoderatā libidinē. Explicatur loc⁹ iste ab Epiphanio in hæresi Gnosticorū. Hactenus prçcipuū tractauit argumentū. Epistola hęc parænetica est, hoc est, tota versatur in exhortatiōe. Post salutationē quæ hebraica est nō vsitata grçcis aut latinis, hoc ponit exordiū: Charissimi omnēs solicitudinē faciēs scribēdi &c. In quo beneuolētiā captat & attentionē: Beneuolentiā aūt, dum vocat eos charos sibi, & solicitudinem se habere dicit de salute ipsorum: Attentionem vero dum ait etiā necessariū fuisse scribere. Exordio subijcit breuissimam narrationē hanc Deprecās supercertari semel traditæ sanctis fidei, Cuius ethiologiā adijcit: Subintroierunt enim quidā homines &c. ac si

dicat, quod tam studiose hortor vos elaborare siue incumbere retinendæ fidei, quæ semel tradita est christianis, mouet me magna causa, hæc nimirum: Subintroierunt quidam impii, vbi mire suo loco dixit impij, quod illi maxime iactarent pietatem, & sub vmbra pietatis & doctrinæ insinuarent se hominibus. Deinde principalem ponit præpositionem: Commonete auten vos volo &cæ. qantacunquæ & qualiacunque sint beneficia quæ per Christum estis consecuti, amittetis nisi caueatis ab istis hominibus. Id docet tribus exemplis in quibus vult depictos Gnosticos: Sicut veteres Israelitæ non cõtenti vero Deo, alios quærebant Deos: Sic Gnostici alios mediatores, quẽadmodũ dictum est in epistola ad Ephesios. Sicut item illi non parcebant Moysi & illis quos Deus voluit dignitate precellere: sic & hi Gnostici nec Angelis parcunt, de quibus quiduis nugari audent, nec Moysẽ & Prophetas maiestate & gloria præcellẽtes agnuscuns. Item sicut angelus numẽ contemsit diuinum, sic & hi faciunt. Sodomitarum autem qualitas nota est. Quæ iã sequuntur facillia sunt illi, qui tenet ipsum argumentum.

VÆ illis, qui in via Cain abierunt, & errore Balaã, mercede effusi sũt, & in cõtradictioue Core perierũt

VAE illis qui] siue (vt nonnulla exemplaria habẽt) quia, Græce est ὅτι .i. quoniã [in via Cain abierũt] multiplex hoc loco Hebraism' est. Primo in voce, abire, quæ Hebræis pertinet ad institutionẽ vitę. Sic dicitur in prĩcipio psalmorum: Beatus vir qui non abijt in consilio impiorũ. Deinde in (via) pro vitę tenore, sicut ibi: Et in via peccatorum nõ stetit. Postremo in præterito, quod pro præsenti vsurpatur. Sẽsus est: Væ Gnosticis, quia sequuntur talem vitæ rationem qualem Cain, siue quia vita sua referũt vitã Cain. Nam sicut Cain factus est profusus in terra à facie Domini, sic isti in sua politia & doctrina non respiciunt scripturas, sed sua vbique sequuntur somnia. Aliter interpretantur græca. scho. quę duplicẽ adferunt cõmentariũ, & licet vterque mire competat in Gnost, minus tamen placet, quia durior. Et errore Balaã) .i. secũdũ errorẽ Balaã. Mercede effusi sunt) Effũdere est se permittere quibusuis affectib'. Omnia animi sui libidinib' permittũt inquit nõ tẽperãt sibi nec abstinẽt ab vllo scelere, quęstũ præferũt pietati. Istud agnoscitur ex historia antiquitatis: Simon enim propter pecuniam coĩcare volebat Spiritum sanctũ. Pro mercede græce est μισθοῦ misthu, quẽ genitiuũ Eras. refert ad errorem. Nam vertit: Et deceptione mercedis qua decept' fuit Balaã effusi sunt: Sed faciunt contra ipsum græc. scho. quæ referunt ad idquod sequitur: effusi sunt, vt regatur vi voculæ subauditæ ἕνεκα eneca, siue χάριν charin: Et in contradictione Core perierunt) quia rapiunt ad se & vendicant sibi honores, & munia episcoporum & doctorum. Præpositio (in) iuxta græcos redũdat. Omnibus his ostẽdit Gnosticos in veteri testamento esse præsciptos & præfiguratos.

HI sunt in epulis suis, maculæ conuiuantes, sine timore, semetipsos pascẽtes nubes sine aqua quæ à ventis circumferentur, arbores autumnales, infructuosæ, bis mortue eradicatæ, fluctus feri maris despumãtes suas cõfusiones, sidera errãtia. Quibus procella tenebrarũ seruata ẽ in æternũ.

HI sunt in epulis suis] Ad verbum est, in delectionibus vestris. Erasmus vertit inter charitates vestras. Constat ex historia antiquitatis, Christianis veteribus morem fuisse plane solemnem, pauperibus exhibere con-

cōuiuia, quæ vulgo tū ἀγάπαι agapæ dicebantur, quā vocē in apologetico iactat Tertullianus quod quemadmodum teste Cicerone longe honestiori vocabulo latini prandia sua conuiuia dixere, quam Græci συμπόσια symposia: Sic Christiani adhuc multo honestiori agapas dixerint. Ista est vox huius loci qua Epiphanius vtitur in hęresi Gnosticorum: Communes inquit vxores habent, & si quis peregrinus accesserit de ipsorū dogmate, larga & opipara conuiuia instruūt: vbi autem compotarunt, & venas facietate implerunt, ad œstrum se conuertunt & vir quidem concedens alteri vxorem suam, ad ipsam dicit surge & fac ἀγάπην agapin .i. dilectionem cum fratre: Miseri autem illi vbi inter se commixti fuerint, horrenda aggrediuntur, quæ deinde refert Epiphanius. Quia ergo inter conuiuia turpia designabant, maculas eos vocat, Græci σπιλάδες spilades, quā vocem Oecu. saxa interpretatur, sed ex Apost. Pe. qui vtitur voce σπίλος spilos, cōstat hic intelligi maculas. Conuiuantes sine timore) gręce est aduerbium ἀφόβως aphobos .i. intrepide siue secure, non more sanctorum qui timide corpora sua reficiunt, soliciti semper ne gulæ plus æquo permittant: Semetipsos pascentes) id est, pastorum in morem seipsos agētes & ducentes, & sibi ipsis pastores: Se inquit habent regulam vitæ & dogmatum, non Apostolos, ad sua somnia & figmenta vitam componunt, & fidem non ad Scripturas. Ad hunc modum interpretantur græci aliqui. Sensus iste videri poterat, seipsos pascentes, neglecto grege: Qui sensus est apud Ezech. cap. 34. Forsitan interpretes mouit quod 70. in loco Ezechielis habeant non verbū ποιμαίνω pimæno sed βόσκω vosco. [nubes sine aqua] sensus est Quemadmodum nubes aqua carentes ad quæcunque loca peruenerint, non refrigerium ex imbre quem non habent. sed caliginem ipsis inducūt sic doctrina horum non adfert solidam consolationem, sed errorem effundit: Sic fere græcanica scholia. Alij interpretantur (nubes sine aqua) .i. cupientes videri Apostoli sine spiritu Apostolico, & sine aqua doctrinæ. Hos mouet quod apud Esaiam Apostoli nubès dicantur: Quæ à ventis circumferuntur) notat inconstantiam dogmatum Isaiæ 60 Arbores Autumnales) .i. extremi Autumni. Solent enim nouellę arbores extremo Autumno præter rationem temporis florere. idque agricolis indicat eas mox emorituras [infructuosæ] Videtur esse interpretatio prioris: Bis mortuę) sc. ante Baptismum, & maxime post Baptismum: [eradicatæ] desperati. de quibus non speratur fructus, sicut de arboribus radicitus euulsis. Fluctus feri maris) feri, epitheton est fluctus, non maris, vt patet ex græco. Erasmus ad vitandam amphibologiam vertit, vndæ efferæ maris. His ipsos comparat, quod blasphemiam suam in cœlum vsque extendant. Despumantes suas confusiones) siue dedecora suamnam post commixtionē vbi fluxum corporum suorum Patri obtulerunt vniuersorum, absumunt ipsum, absorbentque instar canum & suum, decoquentes propriam immundiciam. Sydera errantia) ad inconstantiam doctrinæ pertinet. Quibus procella] siue (vt alias vertit) caligo. Tenebrarum seruata est in æternū) hoc est, qui sunt victimæ inferni.

PRophetauit autem & de his septimus ab Adam, Enoch, dicens: Ecce venit Dominus in sanctis milibus suis, facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impiè egerunt, & de omnibus duris quæ loquuti sunt contra eum peccatores impij.

Propha-

PRophetauit autem & de his &c.] Negabant Gnoſtici futurum iudicium, quare hanc ſcripturam adducit receptam ab eis, aduerſus quos ſcribit, licet ex libro ſit apocripho: [Venit] præteriti temporis eſt, quod patet ex græco : vſurpatur autem pro futuro more prophetico. Senſus eſt, nemo ſibi blandiatur, veniet Dominus non ſolus ſed cum millibus multis ſanctorum, & iudicabit omnium vitam & doctrinam. Illud [de omnibus duris] proprie ad Gnoſticos pertinet, qui loquūtur dura contra Deum. Priora omnes impios reſpiciunt.

HI ſunt murmuratores, queruloſi, ſecūdum deſideria ſua ambulantes, & os eorum loquitur ſuperbiam, mirātes perſonas quæſtus cauſa.

HI ſunt murmuratores queruloſi &c.] Pergit eos deſcribere ex moribus : Hi inquit contra diaconos, ſacerdotes, Epiſcopos & reliquos diuerſa ſentientes murmurant apud ſe, & indignantur tacitè ſub dentibus, ſed & apud alios de his conqueruntur, ipſoſque vbi & apud quos poſſunt traducunt: [& os eorum loquitur ſuperbiam] Pertinet ad iactationem ſcientiæ, vnde & nomen acceperunt : omnino veriſimile eſt legendum eſſe, & os eorum loquitur ſuperba: Nam non ſolum græca & emendatiora latina ſic legunt, ſed & Apoſtolus Petrus, quem imitatus eſt Iudas, habet ſuperba: Mirantes perſonas] adulantur inquit principibus & diuitibus Quæſtus cauſa] Secundum grecanica ſcholia explicat quod ante dixerat : mercede effuſi. Conſtat ex hiſtoria antiquitatis, Simonem honoraſſe Neronem gratia quęſtus, & apud ipſum accuſaſſe quos Galilæos vocabat .i. chriſtianos. Annotandum hoc loco quod Apoſtolorum tempore, ex vita ſumebatur non omnino fallax argumentum ſiue iudicium de doctrina, quā ab cauſam Beatus Iudas hic ita exacte vitam Gnoſticorum depingit: hodie autem ſic vigent in nobis deſideria, vt ſit vix diſcrimen inter catholicum & hæreticū.

VOs autem chariſſimi, memores eſtote verborum quæ prædicta ſunt ab Apoſtolis Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui dicebant vobis quoniam in nouiſſimis temporibus venient illuſores, ſecundum deſideria ſua ambulantes in impietatibus.

VOs autem chariſſimi memores eſtote verborum quæ prædicta ſunt ab Apoſtolis] à Petro in .2. Epiſtola, & à Paulo in omnibus fere epiſtolis, quorum authoritas eſt probabiliſſima. Preter loca in margine librorum noſtrorum annotata, videtur Iudas reſpexiſſe ad acta Apoſtolorum: legatur illius voluminis .20. cap. Grecanica ſcholia hinc colligunt Iudam longæuum fuiſſe, & vixiſſe poſt alios Apoſt: Qui dicebant vobis quoniam) .i. quod In nouiſſimus temporibus &c.] Quidam intelligūt de antechriſti tempore, quod parum probabile eſt : nam monet præſentes, nec dat vel tenuē ſignificationem futuri temporis. Porro Apoſtoli nouiſſima tempora nominant, totum tempus à Chriſto nato, ad extremum vſque iudicium : reſpiciunt enim ad prophetas, qui tempus Euangelicum nominant nouiſſimos dies, vt Eſaias cap .2. Et erit in nouiſſimis diebus preparatus mōs Domus Domini.

Hi

HI sunt qui segregant semet ipsos, animales, spiritum non habentes.

HI sunt qui segregant semetipsos] ab Apostolorum doctrina & Episcoporum. Nulla res clarius docet Lutherum, Melanthonem, Caluinum, Bucerum hæreticos esse quam quod segregent se à doctrina Chrysostomi, Basilij, Ambrosij, Hieronymi, Augustini &cæt. [animales] vox hæc ab anima dicitur, non ab animali, eadem voce vsus est Paulus capite. 2. prioris epistolæ ad Corinthios: Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Græce est ψυχικὸς psychicos .i. animalis, ψυχὴ psychi autem anima est. Nō solum autem homo ethnicus qui nec adulteratur, nec furatur, & cōcupiscentias quantum per naturam licet refrenat animalis est: sed & quicunque non habet spiritum reuelationis, sed ea tantum quæ natura suppeditat, aut ratio humana dare potest, animalis secundū Paulū est & Iudā. Nā ψυχικῷ Psychicō, .i. aïalē opponūt πνευματικῷ pneumatico, .i. spiritualī homini. Spiritualem vocāt, qui in diiudicandis dogmatibus, aut interpretandis Scripturis, & alijs in rebus spiritum sequitur, qui supra rationem est. vnde Iudas mox subiungit Spiritum habentes) velut interpretans animales.

VOs autem charissimi, superædificantes vosmetipsos sanctissimæ nostræ fidei, in Spiritusancto orantes, vosmetipsos in dilectione Dei seruate, expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.

VOs autem charissimi]Illi quidem ita se habent inquit: Vos autem superædificantes vosmetipsos &c.)eadem admonitio nunc locum habet, vt videlicet fidei traditæ ante lutheranisum nos & omnia nostra superstruam⁹. Illud In spiritu sancto) quidam referunt ad præcedentia: Græcanica scholia pertinere putāt ad sequentia, quæ etiam de publicis precibus exponunt, quod ait Apostolus orantes, hoc sensu: Gnostici habent cœtus obscœnos, vos in vestris cætibus sequimini spiritum (vosmetipsos in dilectione Dei seruate) ,i. custodite, hæc custodia difficillima est, & rar⁹ inuenitur qui nō alicubi hanc negligat: propter istud instituta sunt cœnobia: & quia non sufficit hic diligentia nostra, sed opus est imprimis misericordia & gratia Dei, hanc ambire debemus, & si non tam vbertim vt volumus proueniat, non oportet despondere animum, sed perdurare & expectare: etsi non statim saltem aliquando continget quod cupimus si non hoc anno, saltem futuro. Istud est quod dicit, Expectantes misericordiam domini nostri Iesu Christi in vitam æternam) .i. vsque in finem vitæ æternæ.

ET hos quidem arguite iudicatos, illos verò saluate, de igne rapientes. Alijs autem miseremini in timore, odientes & eam que carnalis est maculatam tunicam.

ET hos quidem arguite iudicatos] vos qui ita viuitis, vt nunc dixi, Gnosticos qui sunt insanabiles arguite, hoc est, prodite siue in apertū proferte, manifestate omnibus impietatē ipsorum. Istud, iudicatos, græce est διακρινόμενοι diacrinomeni id est diiudicantes siue dum diiudicamini. Potest enim & actiue & passiue ac-

ſiue accipi. Grecanica ſcholia actiue exponũt. Si inquiunt adhibito iudicio veſtro faciãt ſeceſſionẽ à vobis: quæ faciunt pro noſtro interprete, qui vertit iudicatos ſupple à vobis. Eraſmus paſſiue accipit: nam vertit: dum diiudicamini. Illos vero] quib' videlicet exitiũ imminet vel periculũ à Gnoſticis. Saluate de igne rapiẽtes] de igne Zodomittico.i. de igne libidinis, ſiue incẽdio libidinis: Alijs aũt miſeremini in timore) Sẽſus eſt qui ducti miſericordia loqui volũt cũ Gnoſt. vt lucrifaciant ipſos, faciant hoc in timore, timentes ne ipſi corripiantur hac ipſorum hæreſi: Odientes & eam quæ carnalis eſt maculatam tunicam).i. turpes affectus carnis, & carnalem Gnoſticorum conuerſationem. Græca admittunt & hunc ſenſum: odientes à carne ſordidatam tunicam. Turpitudo Gnoſticorum non ſolum ipſorum opera inficit, ſed & veſtes maculat. atque ad ipſas tranſit: Vterque ſenſus bonus eſt. Ad poſteriorem vehementer inuitat coniunctio (&) quæ videtur requirere hunc ſenſum. odio habentes non ſolum ipſa turpia facta carnis, verum etiam tunicam Gnoſticorum, quæ ex carne ipſorum eſt conſpurcata.

EI autem qui potẽs eſt vos conſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectũ gloriæ ſuæ immaculatos, in exultatione in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſoli Deo Saluatori noſtro per Ieſũ Chriſtum Dominum noſtrum gloria & magnificentia, imperium, & poteſtas ante omnia ſecula, & nunc, & in omnia ſecula ſeculorum. Amen.

EI autem qui potens eſt vos conſeruare &c.] Eſt Δοξολογία doxologia, qua voluit concludere Epiſtolam, vt diſceremus gloriam non nobis vſurpare, ſed Deo tribuere, à quo eſt & donum perſeuerantiæ, & omne bonum.

Finis Epiſtolæ Iudæ.

IN PRIOREM EPISTOLAM D. Pauli ad Timotheum expositio F. Adami .S. Delphij.

ARGVMENTVM.

Pistolæ ad Timotheum vtriusque, & eius quæ ad Titum est scripta, scopus idem est, nimirum: vt qui publicè docent, eximij sint, & explorati: Quod dicimus, ex ipsarum enarratiõe euadet manifestũ. Verũ licèt scopus sit idẽ, occasio tamẽ siue scribẽdi ratio diuersa est: Nã hãc propter Iudaizãtes, vtrãq; verò ad Timotheũ propter scholã potißimũ Simonis scripsit. Quare cum quatuor proximè expositis duas has conferre oportet, maximeq̀ue cum Epistola ad Ephesios, quorũ Episcopus fuit Timotheus, quam explicat Epistola ad Coloss quæ magis in spẽ designat de quibus est sermo, quos omnium clarissimè depinxit Epistola Iudæ, Item Petri secunda.

CAPVT I.

AVLVS Apostolus Iesu Christi, secundum imperium Dei Saluatoris nostri, & Christi IESV spei nostræ, Timotheo dilecto filio in fide: gratia & misericordia & pax à Deo Patre & Christo Iesu Domino nostro.

PAulus Apostolus Iesu Christi secũdum imperium Dei &c..i. secundũ iniũctionem siue delegationem Patris, qui per filium exemit nos à diaboli tyrannide, & transtulit in sortem Sanctorum:& secundum imperium Iesu Christi] qui est spes nostra, quia per ipsum vitam speramus nos consecuturos, non p Moysen, nõ per Angelos Simonis, non per liturgias Platonicorum, [Timotheo dilecto] græce est germano [filio in fide]. Germanum vocat verum ac ingenuum non corruptum diuersa doctrina, Gratia.) i. remissio peccatorum, Et misericordia). Hoc addit, quod non satis sit gaudere peccatorum remissione, nisi Deus & alia dona addat, quibus tentationum impetus frangi queant. Opto igitur tibi dona illa, quibus tua iuuetur miseria quibus aduersa mala omnia & ea potissimum, quæ nos à Christo abducere conantur, muniaris. De pace dictum est in epistola ad Romanos:

SIcut rogaui te vt remaneres Ephesi cùm irem in Macedoniam, vt denũtiares quibusdam ne aliter docerent, neque intenderent fabulis, & genealogijs interminatis, quæ questiones præstant magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide.

SIcut rogaui te] siue hortatus sum: nam vox græca anceps est. Vt remaneres Ephesi) Metropolis est Asiæ minoris. Macedoniæ metropolis est Thessalonica. Vt denũciares quibusdam ne aliter docerẽt] nõ absoluit Apost. orationẽ, desideratur enĩ (sic facito) Aliter docere ẽ diersũ doctrinę gen' ab eo quod est traditũ adferre, sic græcã vocẽ ἑτεροδιδασκαλεῖν heterodidascalin explicat Chrysostomus, & post eum Theophylactus. Sed & Paulus capite .6. huius epistolæ seipsum interpretatur, dum ait: Si quis aliter docet, siue vt ipse habet ἑτεροδιδασκαλεῖ heterodidascali, & nõ acquiescit sanis sermonibus & ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ. Et ad Galatas capite .1. dixit hanc rem, Euangelizare præter id quod Euangelizatum est. Fabulas & genealogias Vetus hæresis periphrasin facit legis siue veteris testamenti Chrisostomus non legem significari dicit per fabulas, sed falsas traditiones. Refert ergo ipse ad δευτερώσεις deuteroses Iudæorum, quales nunc sunt in Thalmud & in Cabala. Cum Chrysosto. sentit Theophylactus, item greca scholia & Ambrosi. ad δευτερώσεις deuteroses refert, quamquã Erasmus in annotationibus putat ipsum intellexisse legem Moysi, sed falsus est indiligentia: meminit quidem Ambrosius circuncisionis atque aliorum, sed de ijs loquitur quę extra Scripturam sunt. Genealogias interminatas vocat. quæ finem non habent. Repetebant enim Iudęi altissime seriem progenitorum suorum, ab ipso scilicet Abraham: quod faciebant partim, vt peritiæ multæ & scientiæ opinionem sibi conquirerent, partim vt suam iactarent nobilitatem, quod ab his vel il-

 lis pa-

lis parentibus ortum habeant. Tres greci, vt Chrysost. Theo. & Oecu. quod dicitur hic, referũt quoque ad fabulas & theogonias Gẽtiliũ. Pro qua sentẽtia facit historia, sed nõ consequentia scripti. Nã statim subijcitur mentio legis doctorum, quod certum est ad Iudaizãtes pertinere. Alioqui hæc aptißimè quadrarent in scholam Simonis. Quæ, quæstiones prestant magis quàm ædificationem).i. profectum in vero Christianismo, [in fide & pietate] Hæc pro ratione illorum tẽporum à Paulo præscripta sunt Timotheo, nostrum est similia cauere, nempe à nimia curiositate, quæ est circa plurimas quæstiones, ex quibus nullus verus pietatis fructus puenit

FInis autem præcepti, est charitas de corde puro & conscientia bona, & fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.

FInis autem præcepti est charitas de corde] Vocula (autem) ad corrigendi formulas pertinet, nos fere exprimimus per particulam, atqui vel imo. Sensus est: qui deuterosibus intendunt & genealogijs, non solum agunt preter Euangelium, verum etiam ignorant finem legis Mosaicę, qui est charitas. Vocabulum, finis, est ambiguũ: significat & id ad quod cętera referuntur: In qua significatiõe fere vsurpatur à philosophis: Significat preterea consummationẽ siue plenitudinẽ. vtraq; significatio optime congruit. In voce præcepti tropus est, accipitur enĩ pro tota lege. Locum hunc tractat Augu. lib. 1. de doctrina Christiana, quẽ legere oportet à ca. 35. vsque ad finẽ libri: [de corde puro].i. vacuo cupiditate & amore sui, vt nihil aliud (inquit Aug.) diligatur q̃ quod diligendũ est [cõscientia bona] id est, nullius criminis sibi conscia. Hoc (ait Augustinus propter spem addit. Ille enim se ad id quod credit & diligit, peruenturum desperat cui conscientiæ malæ scrupulus inest: [non ficta] .i. quæ caret mendacio seu hypocrisi, hoc est, qua ex animo creditur in Iesum. Hæc ergo tria spes fides, charitas finis sunt pręcepti. [à quibus] sc; fide, spe, & charitate, [quidam in medijs suis studijs: [aberrantes] græce est participium præteriti tẽporis & sumpta est vox à iaculatorib⁹. Cum inquit à scopo legis iã dicto aberrassent, vel quia nesciebant hunc esse scopum legis vel quia eum non curabant: Conuersi sunt in vaniloquium).i. deflexerunt ad inane & futile studiũ Grece est εἰς ματαιολογίαν, is mateologiam, quæ vox quantum ad pronunciationem attinet, non multum abest à theologia, cum res multum inter se discrepent. Quare nobis quoque cauendũ, ne sic sectemur theologiã, vt in matheologiam incidamus. quod iis euenit qui in lectione Scripturarum non hoc primo quærunt vt inflammentur vt transformentur in Christum: sed legunt eas ob id potißimum vt armẽt se ad diatribas, vt scientiæ opinionem sibi conquirant: Volentes esse legis doctores) vendicantes sibi legis peritiam, & ambientes titulum magisterij cum sint legis imperiti: [non intelligentes] neque principia doctrinæ suæ neque conclusionem.

SCIMVS autem quia bona est lex, si quis ea legitimè vtatur, sciens hoc, quia lex iusto non est posita, sed iniustis & non subditis, impijs & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis,

dis, & matricidis, homicidis, fornicarijs, masculorum concubitoribus, plagiarijs, mendacibus, & periuris, & si aliquid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secundum Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.

SCimus autẽ quia bona est lex] Est antipophora: Nõ inquit dãno quod studeant legi, vel quod tractent legem, sed quod non recte studeant, quod non recte tractent, quod non referant sua ad verum scopum. Siquidem lex bona est, si quis legitime ea vtatur) .i. operam ei det, illamque tractet oculis perpetuo conuersis ad predictum finem legis, nempe charitatẽ ex corde puro. Hic videtur esse sensus ex præcedentibus, in quibus repræhendit inane & futile studium situm in fabulis & genealogijs fine carentibus quòd tale studium nihil conducat ad finem præcepti. Verum quod sequitur. Sciens hoc quia lex iusto non est posita) generaliorem videtur admittere sentẽtiam. Sensus est: Non quod iustus amplius non teneatur lege, sed quod lex pedagogus sit, hoc est, posita non propter iustos sed propter iniustos, hoc est, ad cœrcẽdas trãsgressiones, & custodiendos homines in eandem fidem, quæ reuelanda erat. Vide firmũ huius loci cõmentarium Augustini, libro de spiritu & litera cap. 9. & 10.

Non subditis] vox græca significat, qui subdi nolunt, nec ferunt imperium. Pro [sceleratis] græce est ανοσιοις anosijs, quæ vox cõposita est ex. a. priuitiua particula & οσιος osios. Dicitur autem οσιος osios ab ἅζομαι asome quod est veneror. Ανοσιος anosios ergo is appellatur, qui nõ veretur nec deos nec homines. Vnde Erasmus trãstulit irreuerẽtibus. Vox sequens ad eos pertinet, qui simpliciter prophani sunt & alieni à sacris. Plagiarij dicuntur, non qui plagas aut verbera alijs inferunt vt hoc loco quidam interpretantur, sed qui aliena mancipia furto subducunt. Nã ανδραποδον andrapodon, græcis mancipiũ est, hinc ανδραποδιστης andrapodistis, quasi dicas fur mancipiarius.

Et si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur quæ est secũdum Euangelium] quo agnoscitur Deus esse, qui gratia sua iustificat hominem ipsique vires præbet, quibus quod præcipitur, præstare valeat. Hic sensus cognoscitur ex collatione aliorum locorum. Ad Rom. 3. omnes peccauerunt & egent gloria Dei. Esaiæ .58. Gloria Domini colliget te. Rursus .60. cap. Gloria eius videbitur in te.

GRatias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu Domino nostro, quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio, qui priùs blasphemus fui, & persequutor, & contumeliosus: sed misericordiam Dei consequutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.

GRatias ago ei &c.] Tria hactenus proposuit Apostolus, quæ obseruare oportet. Primum quisnam sit finis legis, vt ad eum contendat quisquis est verè studiosus legis. Secundum est, quid lex præstet homini. Tertium, quid Euangelium siue gratia Christi, & quia dixerat creditum, id est, concreditum siue commissum sibi Euangeliũ gloriç, ne suis meritis id vẽdicare sibi videretur, adiecit: gratias ago ei, qui me confortauit in Christo.

Præpositio (in) iuxta græcos redundat: ad verbum est. qui me potentē reddidit Christo .i. qui ad prædicandum ac propagandum Christi Euangelium me fortem effecit. Erat enim tum labor ingens, & res maximis periculis cōiuncta annunciare Christum. Quia fidelem me existimauit] fidelis hoc loco accipitur quomodo apud scriptores ethnicos, Alius eius vocis vsus est in epist. ad Ephe. Quod fidelem me existimauit, hoc declarauit cū Apostolici muneris functionem mihi commisit, hoc est quod ait, Ponens in ministerio [qui prius blasphem' fui] Istud addit vt magis cōmendet Dei misericordiam ac benignitatem. Nec solum blasphemus inquit, sed & persecutor, imo ὑβρισὴν hiuristis, quod noster interpres vertit contumeliosum, sed magis significat eum, qui vim facit .i. oppressorē & violentum. Persequebar inquit & illata vi abolere conabar nomen Christianum: [sed misericordiam] Græce est, ἀλλὰ καὶ alla Ke .i. sed & misericordiam, quasi dicat, nō solum veniam consecutus sum, cum talis fuerim, sed & misericordiam, vt fierem Apostolus [quia ignorans feci] non feci inquit inuidia aut ambitione corruptus, sed Zelo veritatis: nesciebam Iesum esse Christum .i. Mesiam Iudæis promissum, hoc est quod ait, in incredulitate.

Ad ephe. 6 cap.

SVperabūdauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus, quòd Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum.

SVperabundauit autem gratia Domini &c.] Sensus est: alijs pluribus beneficijs post commissum Euangelium me prosecutus est Dominus, dedit spiritum prophetiæ, gratiam curationum &c. Cum fide & dilectione) potest sensus esse, dedit mihi ista magna dona cum fide & dilectione .i. vna cum ijs fidem & charitatem, vt (μετὰ meta) sit comitis, quanquam ex cap. 4. huius epistolæ, & interpretatione Chrysost. videatur præpositio (cum) non esse comitis, sed medij & instrumenti, vt sit sensus: Consecutus sum hæc dona per fidem & charitatem .i. medio fidei & charitatis, charitatis inquam quę est propria Christianismo. Habet enim & lex & natura suam dilectionē, hoc est quod ait: cum dilectione quæ est in Christo Iesu.

Fidelis sermo] digressus erat Apostolus redit iam à digressiōe, ostendens quæ nā sit vera, & Christiana, & Euangelica doctrina. Sensus est: vt redeam ad id quod primo cœperam, ostendi qui diuertant à sana doctrina & vtili studio: dicam nunc quod sit caput sanæ doctrinæ, nempe: Quod Christus Iesus venit in hunc mundum &c. Fidelis hoc loco pro certo, firmo & indubitato ponitur. Indubitatus sermo & dignus quem modis omnibus amplectamur, vt quod Christus Iesus venit in hunc mundum, peccatores saluos facere. Saluos facit remittendo peccata, iustificando, vires pręstando quibus quod præcipitur implere valeant: Demum pro meritis bonæ vitæ dando vitam æternam, ad quæ inefficax fuit lex, vt ad Ro. docet Apostolus: Quorum primus ego sum) .i. maximus ego sum, Hic commentarius erat dictum .D. Francisci qui dicere solebat syncere nulla socratica ironia, se maximum peccatorum. Nam si latrones aiebat & alij scelerati donati essent ea gratia, qua ego, multo sanctius vterentur ea quā ego. Istud de se quisque agnoscere debet, sed & hoc, quod nullum est tam horrendum peccatum, in quod non incideret, nisi gratia Dei perseruaretar. Paulus hoc loco respexit ad ardorem, quo persequebatur nomen Christianum. Vnde Augu. tractans hunc locum, nemo inquit acrior inter persecutores, nemo ergo peior inter peccatores: Vide ipsum de verbis Apostoli, sermone 10.

Ad Ro. 8

Tomo 10 de verb. Apost. sermo 10 tomo 8 psal. 70 ...

Sed

SEd ideo misericordiam consecutus sum, vt in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorum qui credituri sunt illi in vitam æternam. Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in secula seculorum Amen.

SEd ideo misericordiam consecutus sum] causa hæc diuersa est ab ea cuius paulo ante fecit mētionem, cum ait quia ignorās feci in incredulitate: Vt in me primo] Nomen est non aduerbium, vt in me qui primus sum .i. qui sum præcipuus & maximus peccatorum, vt ostenderet omnem patientiam) siue vt Augustini interpres vertit longanimitatem. Est enim græce μακροθυμια macrothymia, id est longanimitas. Annotat Chrysostomus non dixisse Apostolum, vt ostenderet in me longanimitatem, sed omnem longanimitatem. Insignis enim longanimitas fuit, quod cum vnico nutu perdere posset, tam diu sustinuerit furentem Paulum: Ad informationem eorum] Erasmus vertit ad exprimendum exemplar ijs qui credituri sunt. Græce est πρὸς ὑποτύπωσιν pros hypotyposin. Est autē hypotyposis cum res ad viuum expressa subijcitur oculis. In Paulo igitur Deus exemplum proposuit, & figuram expressit quomodo se gerat erga peccatores, vt nemo iam quantumuis grauibus sceleribus depressus, de se desperet, imo eandem se consecuturum veniam hoc exemplo præsumat.

Regi autem seculorum immortali, inuisibili] Quoniā autem magnum aliquid de Filio locutus fuerat, quod videlicet tātam vim dilectionis ostenderit, ne quis forte putaret Prēm ab ea charitate remoueri, & ipsi gloriā refert, cū protinꝰ addidit Regi autē seculorū. Pro his inquit nō tātum Filio, sed & Patri referimus gloriam, Sic Chrysostomus. Refert ergo ipse ad Patrem: Idem facit Theophylactus & Ambrosius, pro quibus facit particula aduersatiua (autem).

HOc præceptum commendo tibi fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias. vt milites in illis bonam militiam, habens fidem, & bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt, ex quibus est Hymenæus & Alexander, quos tradidi satanæ, vt discant nō blasphemare.

HOc præceptum] videlicet quod præcessit de beneficio Christi quod ipse venit peccatores saluos facere, vel quod præcessit de lege: finis autem præcepti est charitas de corde puro &c. Nō est aūt præceptum istud referendum ad id quod sequitur: Vt milites in eis &c. Nam loco (vt) græcis est ἵνα ina nō ὅτι hoti: Secundū præcedentes in te prophetias.] Ambrosius legit secundum præcedentes in te philosophias: Sensus est, sicut spiritu prophetiæ admonitus feci te Episcopum, ita iuxta eandem prophetiam nunc tibi cōmendo hoc præceptum. Est hoc loco prophetia qualis Acto cap. 13. Ministrātibus illis Domino, & ieiunātibus dixit Spiritus Sanctus: Segregate mihi Saulum & Barnabā in opꝰ, ad quod assumpsi vos: Iuxta reuelationē enim selegerat Paulus

Timotheum in discipulum, & Episcopum fecerat: Vt milites) Id temporis officium Episcopi erat militiam exercere propter varios fidei hostes, [in illis] .i. secundum illas, hoc est, iuxta prophetias quæ de te præcesserunt. Sensus est, vt apte milites, respondens prophetijs quæ de te datæ fuerunt: Habens fidem) hoc ad dogmata pertinet. Et conscientiam bonam] istud pertinet ad vitam, Vt inquit non sis tibi conscius alicuius criminis. Quam quidam repellentes) Græcis est participium præteriti temporis. qua repulsa quidam .i. contempta conscientia. Circa fidem naufragauerũt) dixisset latinius, naufragium fecerunt per Apostasiam, hæresim vel scisma, Ex hoc loco discimus quod multis causa ruinæ in hæresim, sit mala vita: [ex quibus] .i. de quorum numero est Hymenæus & Alexander. Quos tradidi sathanæ) Chrysost. Theophy. Oecume. interpretantur istud de excommunicatione. Non vtitur autem Paulus voce excommunicationis, quod id ipse habebat peculiare, vt quos excõmunicaret etiã diabolo traderet iuxta corpus vexandos. Vt discant non blasphemare) .i. vt ex præsenti correptione discant non contempnere futurum iudicium. Ex hoc capite discant Episcopi pastores. concionatores vt caueant sibi ab ετεροδιδασκαλια heterodidascalia, à fabulis, & ijs quæ aliena sunt à doctrina semel tradita, breuiter ab omnibus quæ fidem, spem, & charitatem non ædificant.

CAPVT II.

Bsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, & omnibus qui in sublimitate constituti sunt, vt quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate.

OBsecro igitur] siue adhortor: nã græce est παρακαλῶ paracalo, quæ vox anceps est: [primum omnium] genitiuus, omnium referri potest vel ad præcedentia, hoc sensu: obsecro vt ante omnia fiãt deprecationes. Vel ad sequentia, hoc sensu: adhortor vt deprecationes fiant ab omnibus, quanquam prius sit magis probabile, Quid discriminis sit inter obsecrationes, oratiões, & postulationes. petendum est non ex latinis vocib⁹ sed grçcis. δεήσεις deiseis, quç vox primo loco ponitur, Grçcanica scholia referunt ad deprecationẽ, qua rogamus vt liberemur à malis: προσευχας proseuchas, quæ secundo loco ponitur, ad orationem qua precamur vt nobis cõtingãt bona: Εντευξεις enteuchis aũt ad interpellationem, qua de his quæ nos lædunt querimur. Cum quibus sentit Theo. nisi quod postremã vocem pertinere dicat ad preces, quibus proper secutoribus oramus vt ad viã redeãt. Aug. in epist. ad Paulũ, quæ est nu. 58 latè de his vocibus disserit, & quicquid hic dicitur ad lyturgiã refert & sacrificiũ missæ. Obsecrationes ait pertinere ad preces, quæ fiunt in missa ante cõsecrationẽ: Orationes ad preces, quæ fiũt dũ benedicitur & sanctificatur hostia, & distribuitur, cõminuitur: Postulationes sunt preces, quibus benedicitur populus, quibusq; antistes suos. i. cliẽtes misericordisime offert potestati, Quib⁹ inquit peractis & participato tanto Sacramento gratiarũ actio cuncta cõcludit, quã etiã in his verbis vltimã cõmendauit Apost. Ex quo cõmentario discim⁹ hæc pertinere ad preces publicas, Idẽ facit Chry. The. & Oecu, qui oẽs secerdotis, sacri, & mysteriorũ meminerũt. Est alius cõmentarius q obsecrationes

tiones,orationes postulationes eodẽ pertinere dicit,vt sit cõgeries vocũ, qua vsu vult Apost.cã vehementiæ,vt quod mandat,oío fiat:Cuius cõmentarij etiã Theo. meminit,nec male respõdet quod est ca. 4.ad Phil.Rursus quod cap.6.ad Ephesios Pro omnibus hominibus) etiam ethnicis [qui in sublimitate]& eminentia.Cõstituti sunt,vt quietã & tranquillã vitã agam⁹) quod cõtingit prudẽter administrãte rẽpublicã magistratu. Dicit [in oí pietate] vt significet se nõ solũ loqui de ea quę est in dogmatibus, sed & de ea quæ est in vitæ integritate.Castitatẽ vocat, nõ solũ tẽperantiã à libidine, sed quæ in omni virtute cerni debet,vnde recte Eras. vertit:in oí honestate.Græce est σεμνότητι sẽnotis quæ vox ad oẽm morũ grauitatẽ ptinet.

HOc enim bonũ est & acceptum coram Saluatore nostro Deo, qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.

HOc enim]nẽpe orare pro omnib⁹ etiã ethnicis.Bonũ est & acceptũ corã Saluatore nostro Deo.q̃ oẽs hoĩes vult saluos fieri)Loc⁹ hic difficilis est,in quõ explicãdo variãt tã gręci q̃ latini. Ambró. cũ quo sentiunt Græc.scho.interpretatur de voluntate Dei proprie dicta de qua ad Ro.Volũtati eius quis resistet,dicẽs latere conditionẽ hanc nẽpe: qui vult oẽs saluos fieri,si mõ ipsi velint. Qui comment. nõ placet Augu.quod multi salui haud fiant,nõ quia ipsi nolũt, sed quia Deus nõ vult,quod sine vlla inquit caligine manifestatur in paruulis,qui discedunt absque Baptismo,Et si quis pro Ambr.respõdeat, sermonem esse de adultis. Obijcit Augu. Quõ voluit Deus saluos fieri de quibus apud Math.dicitur: Si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes,quæ factæ sunt in te, olim in cilicio & in cinere pœnitentiam egissent,Quare sentẽtiam Apost.ipse hoc modo interpretatur: Qui vult omnes homines.i.omne genus hominum saluum fieri,qua phrasi & Saluatorem vsum dicit in Euangelio. Decimatis mentam, & rutam,& omne olus.i.omne olerum genus. Sed quæri ex August.posset, anne quoddam genus hominum infantes sunt, qui in vtero materno moriũtur? Hoc autem genus quomodo Deus vult saluum fieri? Rursum quæri possit, anne propositio hæc:Deus vult omnes homines saluos fieri sit perpetuæ veritatis? quod si ita,quomodo Deus voluit saluas fieri gentes tempore legis veteris,quando siuit eas ingredi vias suas? Tertio quæri posset anne in subiecta sententia: Vnus mediator Dei & hominum,qui dedit semetipsum pro omnibus.sermo sit de omnibus hominibus, & non solum de quolibet genere hominum? Postremo quæri posset,anne(Deus vult &c.) propositio hæc eadem sit cum illa Petri. Non vult Deus aliquos perire, sed omnes ad pœnitẽtiam reuerti? quam certum est generalem continere sententiam.

Ad rom.9

Dat Augustinus & aliam interpretationem, hanc nimirum: nullum hominem fieri saluum, nisi quem saluum fieri Deus voluerit.Similem locum adducit ex Euangelio Ioannis: Ipse illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.non quod omnes illuminentur sed quod nemo illuminetur nisi per Christũ: Et declarans quomodo interpretatio hęc instituto Apostoli conueniat, adiungit: Quia nullus saluus fit, nisi quẽ vult Deus saluum fieri, ideo rogandus est vt velit, quia necesse est fieri si voluerit. Sed quia istud Timotheo quẽ instruit notissimum fuit, non videtur id voluisse Apostolus. Expositiones hæ sunt in Enchridio cap. .30.quæ in hoc cum Ambrosiana conueniunt,quod de voluntate proprij nominis sententiam Apostoli interpretentur. Alij voluntatem figuratam accipiunt, pro voluntate quam vocant signi, qua Deus præcepta sua & consilia, quibus ad salutem instruit & inuitat, proponit omnibus, dicitur velle omnes saluos fieri.

Ioan.1.ca.

Sic dicimus literas principis esse voluntatem ipsius, cum eius rei potius signum sint. Eadem figura sceptrum dicimus pro imperio, quia illius nota est, figura hæc metonomia dicitur.

Est alius cōmentarius qui, velle, accipit quidē propriè, sed in significatiōe minus vsitata, pro cupere & optare, quomodo aliquoties obuium est in Euangelio Ioan vt: Domine volumus Iesum videre, Rursus: Pater quos dedisti mihi, volo vt vbi ego sum & ipsi sint mecum. Quo etiam loquendi modo in vulgari sermone vtimur, vt cum dicimus: Volo vt tibi omnia ex animi tui sententia eueniant. Sensus proinde est: Deum quantum in se est, cupere omnium salutem, quem affectū Dei & desiderium exprimunt illæ Scripturæ: Nolo mortem peccatoris, sed vt conuertatur & viuat: Venite omnes ad me, qui laboratis, & ego reficiam vos: Quoties volui vos congregare &c. Et apud Esaiam vbi impio populo loquitur: Vtinam attendisset mandata mea, vnde apud eundem tanquam qui cogatur propter scelera nostra nos punire, dicit: Heu ego (quod dolentis est) quia consolabor super hostibus meis. Quomodo autem affectus tribuuntur Deo, an per metaphoram, an potius per catacresin, an per alium tropum, inquirat studiosus.

Ioanis .18.
Ioannis .17.
Ezechie. 18. 33.
Math. 11.
Math. 23.
Luce. 13.
Esaie 48.
Esaie .1.

VNVS enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus, qui dedit redēptionem semetipsum pro omnibus. Cuius testimonium tēporibus suis confirmatum est, in quo positus sum ego prædicator & Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor gentium in fide & charitate.

VNVS enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum] Est ratio dialectica: Quia vnus est omnium Deus, quia vnus est omnium etiam infidelium reconciliator, manifestum est Deum petere & desiderare salutem omnium. Videndum hic num vocabulum mediatoris conueniat soli Christo? Difficilis est eius explicatio, quòd nusquam in reliqua Scriptura reperiatur quàm apud Paulum, idq; duobus duntaxat locis, hoc nimirū, & ad Galat. 3. Erasmus putat recte transferri vocem græcam, quæ est μεσίτης mesitis, si quis dicat conciliatorem vel intercessorem. Tertullianus de resurrectione carnis sequestrem vertit.

Apud prophanos scriptores vox ea significat eum, qui mediat inter partes, hoc est, qui sese interponit. Iuxta quam significationem, quam habet etiam latina vox, nulla impietas est, alijs eam à Christo tribuere. Recte competit in sacerdotes, vt videre est in Epistola ad Heb. Omnis Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus cōstituitur in ijs quæ sunt ad Deū: Augustinus tamen cùm admittat plures aduocatos, interpellatores, intercessores, agnoscere non vult nisi vnum mediatorem, lib. 2. contra Epistolam Permeniani. cap. 8. Pro quo inquit nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic vnus verusque mediator est: deinde paucis interiectis: Si inquit Paulus esset mediator, essent vtiq; & reliqui Apostoli, & sic multi mediatores essent. Nec ipsi Paulo constaret ratio, qua dicit: Vnus enim mediator Dei & hominum.

Sed quæri posset ex August. cum Christus in Scripturis dicitur aduocatus, item interpellator & pacificator, & interim hæc vocabula alijs etiam tribuantur, cur non nomē mediatoris alijs posset tribui? licet alia atque alia ratione? Vt vt Christus sit ille summæ & eximiæ notæ mediator, qui non precibus tantum intercedentibus, sed precio mortis suæ & sanguinis, totum humanum genus Deo reconciliauit. Quomodo si accipias vocabulum mediatoris hoc loco, optime cōstat ratio Pauli.

Pauli. Quæri posset etiam, cur magis mediator sit pro quo nõ mediat aliquis alr', quàm intercessor pro quo non intercedit alter. August. & alijs locis habet hanc doctrinam de mediatore, nisi respexerit ipse ad naturam diuinam, quam Christus con iunctam habuit humanæ: non videtur ratio cur mediatoris vocabulum proprium faciat Christo. Certe lib. 9. de ciuitate Dei cap. 15. Videtur illi tale quid in illa voce includi: Vt videlicet secundum Scripturæ vsum mediator sit ille, qui vtriusque naturæ particeps est.

Qui dedit redemptionem &c] Redemptio hoc loco non est nomen verbale, quod est cap. 3. epistolæ ad Rom. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, vbi est ἀπολύτρωσις apolytrosis, Nec rursus quod in psal. Et copiosa apud eum redem
Psal. 129. ptio, vbi est λύτρωσις lytrosis, sed est ἀντίλυτρον andilytrõ. Vocant autem græci λύτρον lytron. precium quo redimuntur captiui ab hostibus in bello, aut piratis, quod vulgo ransonam vocant. Verum Apostolus quo magis explicaret Christi commutationem: qua suo capite commu tauit nos omnes, voce composita vsus est dicens ἀντίλυτρον andilytron, quæ vox significat, cum caput capite, vita redimitur vita, voce simplici vsus est Saluator
Math. 20. in Euangelio: Venit filius hominis dare animam suam redemptionem pro multis .i. precium pro redemptione multorum. Sic eam vocem vertit Hierony. in Exod. Etiam latinis vox redemptio aliquando pretium significat, vt impetrata redemptione. i. pecunia pro redemptione. Qui ergo dedit pretium redẽptionis seipsum pro omnibus. Refert obseruare Scripturas quarum quædam dicunt Christum mortuum pro omnibus, quædam non pro omnibus sed pro multis, vt est illa quam mox ex Math. 20. induximus: Venit Filius hominis &c. Rursus illa quæ est cap. 26. apud eundem: Hic est sanguis noui testamenti qui pro vobis & pro multis effun-
Esaie 52. detur &cæ. Rursus apud Esaiam: Ipse asperget gentes multas. Quam locutionis diuersitatẽ qui intelligere desiderat, legat librum August. quo respondet ad articulos sibi falso impositos. In responsione ad primum articulum sic habet: Quod ad magnitudinem & potentiam pretij attinet, sanguis Christi est redemptio totius mundi: Sed qui hoc seculum sine fide Christi & redẽptionis Sacramento pertranseunt, redemptionis alieni sunt. Deinde paucis interiectis: Poculũ immortalitatis, quod cõfectum est de infirmitate nostra & virtute dominica, habet quidem in se vt omnibus prosit, sed si non bibitur, non proficit.

Cuius testamentum temporibus istis confirmatum est] Varie istud exponitur. Secundum Ambrosium sensus hic est: Apertum redemptionis factæ datum est documentum in descensu Christi ad inferos, & ipsius à morte resurrectione. Rursus in Apostolorum prædicatione, confirmante eam Deo sequentibus signis: [in quo] siue vt Erasmus vertit, ad quod: nam græce est εἰς ὃ is ho, de qua præpositione aliquoties dictum est in præcedentibus Epistolis: Ego positus sum prædicator] siue præco: Nam græce est κῆρυξ Kirix, [doctor gentium] in ijs quæ ad fidem Christi pertinent, & ad Euãgelicam veritatem. Hactenus ab illo loco: Cuius testimonium &c. velut parenthesis fuit, quã interijcit propter Matheologos: Iam redit ad id quod cœperat.

Volo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus, sine ira & disceptatione. Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecũdia & sobrietate ornantes se, non 1. Pet. 3.
in tortis crinibus, aut auro aut margaritis, vel veste pretiosa, sed quod decet mulieres pro-

mittentes pietatem per opera bona.

Volo ergo viros orare] Et hic retinent doctores interpretationem de oratione publica, alioqui quod additur In omni loco) poterat aliò inuitare, sed positū dicunt hoc loco ab Apostolo propter Iudæos, qui vt sacrificia offerre, ita & orare solum Hyerosolimis permissum arbitrabantur. Vbique ergo orare secundum hos est orare in omni loco constituto ad orandum.

Leuantes puras manus] puras dicit, hoc loco non lotas more Iudæorum, sed mūdas à rapinis, à libidine, à pugnis, à sanguine: Sine ira & disceptatiōe). Istud probabilem facit commentarium de precibus publicis, similiter id quod de mulieribus sequitur. Nam quis locus iræ est in priuatis orationibus? Rursus quid refert quo amictu mulier vtatur, dum priuatim orat in cubiculo? Chrysostomus tamen iram interpretatur pro iniuriarum memoria, & disceptationem pro hęsitatione & ambiguitate. Cumque hac sententia conueniunt non solum græcanica scholia, sed & interpres noster capite 4. ad Romanos vertit vocem grecam per hæsitationem: Et non hæsitauit inquit diffidentia. Eadem vox est capite primo ad Romanos: Euanuerunt in cogitationibus suis. Rursus capite 2. Inter se inuicem cogitationibus accusantib⁹ aut etiā defendentibus: Vbi sciendum est vocem græcā διαλογισμοὺς dialogismos, significare non simplicem cogitationem, sed talem qualis est in ratiocināte, & expendente & diiudicante. Disceptationi huic, qua secūdum Chrysostomum quis intra seipsum disceptat, cogitans aut dicens putasne audiet me Deus? putasne me temere & vane precari? opponitur fides, de qua Saluator in Euangelio: omniaque quæcūque petieritis
Math. 21. in oratione credentes accipietis. Hæc etiam in priuatis orationibus locum habet.

Similiter & mulieres] .s. volo orare in omni loco tollentes puras manus sine ira & disceptatione, nec hoc solum sed & in Habitu ornato) siue modesto: Nam græca vox κοσμίοσ cosmios vtrūq; significat, & posterior significatio aptior est: Nā quorsum attinet admonere mulierculas, ne cultu vtantur sordido, cum sua sponte nimis comantur. Habitus græce est καταστολῆ catastoli, quæ vox longiorem habitum significat vndiquaque tegentem Iubet igitur Apostolus fœminas vti modesto amictū, & qui vndique ipsas tegat vt muliebrem pudicitiam decet.

Cum verecundia & sobrietate ornantes se] Vocem gręcam quam hic sobrietatem vertit, alias transfert pudicitiam, quæ significatio maxime placet Hieronymo Verum licet σωφροσύνης sophrosinis anceps sit, magis tamē sobrietatem sonat & sanitatem mentis quam pudicitiam:

Non in tortis crinibus] hoc interpres per periphrasin redidit: græcis est vnica dictio πλέγμα plegma, vel veste preciosa] siue. vt Erasmus vestitu sumptuoso: Hic quisque cogitet apud se, quātopere displiceat Deo in viris luxus vestium & sumptuositas cum tantus Apostolus tam studiose ea de re fœminis scripserit, in quo sexu hæc vtcunque tolerari possent: Sed quod decet mulieres promittentes) .i. præseferentes, moribus & vita [pietatem] Pietas hoc loco respicit Deum nā Paulus habet θεοσέβειαν theosebeiā, ne quis putet de pietate erga liberos sermonem esse.

Mulier in silētio discat, cum omni subiectione. Docere aūt mulieri nō permitto, neque dominari in virū, sed esse in silentio.

Mulier in silentio discat]. Vir & mulier hoc loco nomina sunt sexus, non

non coniugij. Teneat inquit Chrysostomus fœmina se in numero discentiũ, nec sibi vsurpet partes doctoris: Cũ oĩ subiectiõe).i.submissiõe.nõ respõsare debet doctoribus,nec vocẽ emittere: Omnia autẽ intelliguntur dec coetu publico :neq; dominari]græce est, αὐθεντεῖν .i. authoritate vti,quasi ipsa posset aliquid autẽticũ adferre inter viros,quæ partes sunt docẽtium :habent plerumque mulieres non minus spiritum Dei quam viri non tamen pronunciare eas permittit Apostolus.Quod annotandum est propter homines nostri temporis, qui putant omnes in consillijs audiendos .Nam non ex spiritu qui latet ,metiendę sunt partes docentium,sed ex natura & politia publica. Discimus ex hoc loco vitium id fuisse primitiuæ Ecclesiæ,quod passim omnes sibi sumerent partes docendi,quod obseruare oportet,quia facit ad intelligendum scopum Epistolæ.

ADam enĩ primus formatus est,deinde Eua : & Adam non est seductus, mulier autem seducta in præuaricatione fuit.Saluabitur autem per filiorum generationem , si permanserit in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate.

ADam enim primus formatus est] Ratio est philosophica : Præstat inquit vir mulieri,tum ordine formationis,tum vigore rationis.Illud [Adam non est seductus] varie exponitur,verum optimus commentarius ille est qui habet : non est seductus credendo vera esse quæ proponebat serpens, quamuis in hoc seductus fuit quod parendum putauerit vxori , & crediderit leuiorem fore noxam , quam postea sit expertus . Mulier autem seducta fuit]credendo serpenti dicẽti:eritis sicut dij,adeo vt ad fructum ligni vetiti extẽderit manum.

Saluabitur autem per filiorum generationem]Istud opponitur doctrinæ mulierum,licet non doceant,non deest tamen illis quod agant, conuenit illis nõ librorum tractatio sed liberorum .Hinc discimus quantum errent nostræ mulierculæ disserentes passim hodie de Euangelio. Respondet .D. Basilius Oeconomo Cęsaris volenti aliquid exscripturis pro hæresi Arriana dicere:tuum inquit est pulmenta Cæsari parare,non Euangeliũ exponere.Est hoc loco varia lectio, quædam exemplaria habent permanserit, in singulari numero.Alia,permanserint, in plurali numero.Græca constanter legũt, permanserint, vt referatur ad Filios. Hieronymus aduersus Ioui. hunc locum exponens palam testatur ita legendum esse. Sed & Chrysostomus in hanc sententiam exponit dicens : Hac ratione saluari posse mulierem si quos genuerit liberos curarit diligenter in fide Christi castisque moribus instituendos. Sanctificatio hoc loco pertinet ad puritatem totius vitæ,non ad moderatum vsum coniugij.

CAPVT III.

IDELIS sermo. Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.

Fidelis sermo] Hac præfatiuncula vti solet Apostolus rem certam & indubitatam docturus, hoc loco opponere videtur matheologiæ. Sensus est: quod iam dicturus sim, minime vanum est. Chrysostomus & Theophylactus ad superiora referunt, vt voluerit Apostolus certum esse & indubitatū quod dixit, mulierē saluari gignendis & recte instituendis liberis. Verum altera expositio probabilor est.

Si quis Episcopatum &c.] Grauis est quæstio & multæ ac magnæ eruditionis: num nomen episcopus ad eos tantū pertineat, quos hodie vocamus Episcopos, an etiam ad quosuis sacerdotes. Thomas & Albertus Pighius putant genericum nomen esse, & complecti etiam simplicem sacerdotem: hanc suam sententiam probare conantur ex loco qui est in Actis: 20. vbi Paul° cōuocatis Ecclesiæ Ephisinæ presbiteris dicit: Attēdite vniuerso gregi in quo vos Spiritus Sanctus posuit Episcopos, cum Eccesiæ Ephesinæ sicut & aliarum Ecclesiarum tantum vnus fuerit Episcopus proprij nominis, quæ ipsorum ratio parum conuincit. Nam vt demus ibi nomen esse genericum, non tamen ob id necesse est & hic nomen esse genericū. Iam si quis diligenter textum inspiciat, videbit ad diuersorum locorum Episcopos sermonem esse in Actis. Nam dicitur ibi: vos scitis à prima die qua ingressus sū in Asiam. Rursus: & nunc amplius nō videbitis faciem meam vos ōnes, per quos transiui prædicans regnum Dei. Ex quibus locis probabile sit ad ciuitatem Ephesiorum tāquam Asiæ metropolim, totius Asianæ Ecclesiæ Episcopos siue Antistites Apostolum conuocasse, pro qua sententia plane facit quod dicitur. Attendite gregi in quo posuit vos Spiritus Sanctus regere Ecclesiam, quod in simplices sacerdotes locum non habet. Sed & Chrysostomus hoc loco Episcopum intelligit, qui est in Ecclesia hoc, quod maritus in familia. Ambrosius quoque sedis & cathedræ meminit quæ non conueniunt simplicibus sacerdotibus. Ipsa prȩterea vocis ethimologia non satis consonat sententiæ Pighij, siue sumptam dicas à græcis in ea significatione qua vsus est Cicero ad Pompeium, siue ab Hebræis in ea significatione in qua scriptura vtitur, vt in psalm: Episcopatum eius accipiet alter. Et Esdrȩ .11. vbi eandem vocem Hyeronymus prȩpositum vertit. psal.108.

Si quis epistolas Pauli cum historia antiquitatis diligenter conferat, reperiet non absimile vero Episcopos tum dictos, non quidem omnes inferioris ordinis sacerdotes, sed antistites & quos ipsi antistites siue Episcopi proprij nominis ex suis familijs mittebant ad instituendum eos, quibus ipsi specialiter adesse non poterāt, hoc est ad erudiendū illos qui in pagis habitabant & vicis adiacentibus ciuitatibus, in quibus Episcopi residebant, quod genus sacerdotum nunc curatos vocamus. Repetendum hic est quod in explicatione argumenti annotauimus. videlicet scopum Pauli in hac epistola esse, monere Timotheum vt diligēter videat quos in tanta turba methelogorum constituat, qui publice doceant. Non autem id agit vt hierarchiam Ecclesiæ instituat.

Quare nihil mirum quod non meminerit hic simplicium sacerdotum, quod qui aduertit nihil mouebitur ad ratiocinationem illam, qua colligere quidā nitūtur nihil discriminis esse inter Episcopū & simplicem sacerdotem quod à mentione Episcoporū mox ad diaconos se trāfert Apostolus, nulla sacerdotum facta mentione. Rursus qua colligere nituntur

tur

tur monachos non pertinere ad Eccleſię hierarchiam, quod ipſorum nulla hic fit mentio. Num autem appeti poſſet à quoquā Epiſcopatus, nō eſt huius loci Apoſt. dicit bonum opus deſiderare, qui Epiſcopatū deſiderat, nū aūt recte deſideret non diſputat, ſed de eo agit Thomas in ſecūda ſecūdę queſt. 185. qui doctrinam ſuam trāſcripſit ex libro. 19. Augu. de ciuitate Dei, capite. 19. Bonum opus hoc loco intelligitur pręclarum opus, quō vertit interpres Ambro. ſiue honeſtum opus, quomodo Eraſmus tranſtulit, id quod magis ſonat vox græca.

OPortet enim Epiſcopum irreprehenſibilē eſſe, vnius vxoris virum, ſobrium, prudentem, ornatū, pudicum, hoſpitalem, doctorem, non vinolentum, non percuſſorem, ſed modeſtum, non litigioſum, non cupidum, ſed ſuæ domui bene præpoſitum, filios habentem ſubditos cum omni caſtitate.

OPortet autem Epiſcopum irreprehenſibilem eſſe] hoc in epiſtola ad Titum, ſine crimine, dixit, id eſt, oportet eum eſſe talem, quem nemo queat iure rephrehēdere: Vnius vxoris virum] Certū eſt hoc loco nō velle, neminē fieri oportere Epiſcopū niſi qui maritus ſit cum ad munus Epiſcopi exercendum aptior multo ſit is, qui vxore caret, quam alius, ſed in re vxoria modum conſtituit, hocque vult vt futurus Epiſcop⁹ defuncta priori non duxerit ſecundam vxorem: Sic ſane Aug. Chry. Ambr. & cęteri tum gręci tum latini. Habet Chryſoſto. & alium cōmentarium, qui hodie valde accipitur à lutheranis, vt ſenſus ſit: Oportet Epiſcopum vnius vxoris virum eſſe, hoc eſt, qui non ſimul plures habeat vxores, quorū vtrūque ait Chryſoſtomus, Iudæis licitum fuit. vtrunque commentarium admittunt verba Pauli. Nam vxoris vnius vir recte dici poteſt qui iam ſecundam habet, & Bigamus ex prima vocis inſtitutione eſt, qui ſimul duas habet vxores: Sed videndum nū veriſimilis ſit poſterior Chryſoſtomi commentarius, cum Pauli tempore non eſſet conſuetudo Iudæis duas vxores ducendi. Sane in epiſtola ad Titum Chryſoſtomus priorem tantum ponit interpretationē, & cauſam reddens quare Apoſtolus Epiſcopum vellet vnius vxoris maritum eſſe, dicit: qui vxori defunctæ non ſeruauit fidem, quomodo Eccleſiæ fidelis erit? Adfert & aliam cauſam: futurum inquit predicatorem continentiæ merito continentem eſſe oportet. D Ambroſius ait cauſam eſſe, dignitatem ordinis ſacerdotalis. Eadem cauſa eſt apud Epipha. 2 lib. contra hæreſes, tomo primo hæreſi quinquageſima nona, quæ Catharrorum eſt. Addit ibi Epiphanius, maritū admiſſum ad Epiſcopatum ex more Eccleſiæ etiam ab vſu legitimo vxoris abſtinere, locus lectu eſt digniſſimus. Hyeronymus in epiſtola ad Oceanum quatuor refert huius loci expoſitiones, inter quas ſecundam (quæ eſt ne vno tempore plures habeat vxores, cum adhibere ſe dicat ceu malo nodo malum cuneum) ſatis indicat ſibi non placere, quamuis ea ſola placeat Pomerano. Et non eſſe de ſententia Apoſtoli liquet ex ſimili loco, qui eſt capite. 5. huius epiſtolæ: Vidua diligatur, quæ fuerit vnius viri vxor, vbi haud dubie non poteſt accipi talis vidua, quæ ſimul duos habuerit maritos. Nam illud nullis vnquam mulieribus permiſſum fuit. Iam ſi Apoſtolus ſacerdotibus peculiariter vetat, imo Epiſcopis vetat, ne ſimul duas habeant vxores, videtur id permittere laicis quod abſurdiſſimum eſt.

Sobrium] Paulus habet νηφάλιον niphalion, quam vocem admonet Hiero. ambiguam eſſe ſignificantem & ſobrium

& vigilantem. Chrysost. posterius significatum placuit: [prudētem] Paulus habet σώφρονα sophrona; σωφροσύνη sophrosini apud Arist. in æthicis temperātia est vna ex quatuor illis præcipuis virtutibus. Apud Aug. eadē vox & iam fortitudinem & modestiā cōplectitur, vt sit virtus moderans omnes appetitus inhonestos. Secundum nostrum interpretem etiā prudētiam cōplectitur, quod vocis significatū etiam agnoscit Hiero. licet ipse maluerit verti σώφρονα sophrona castum, dicens interpretē vocis ambiguitate deceptum, dum vertit prudentem. Sed quæri posset ex Hiero. si vox anceps est significās & castum & prudētem, quare deceptus est interpres vertens prudentem? An prudentia non congruit Episcopo?

Ornatum] .i. & in motu & in incessu & in habitu & in sermone & cæteris omnibus compositum. Vide Hiero. in Epist. ad Oceanum. Paulus habet κόσμιον cosmion. Quod sequitur [pudicum] iuxta græcos codices redundat: [Hospitalem] i. qui non amicos solū & familiares recipit hospitio, sed extraneos quoque. Paulus enim habet φιλόξενον philoxenō: quod significat hospitalem siue peregrinorum amantem: [doctorem] græcam vocem vertit Eras. aptum ad docendum & recte: nā est διδακτικὸν didacticō. Ineruditus enim, blesus, infacūdus, ad munus Episcopi ineptus est. Nam talis non est διδακτικὸς didacticos. i. docibilis siue aptus ad docendum. Vide Hiero. lib. 1. aduersus Pelagianos, διδακτικὸν didacticō inquit. .i. qui docere possit, & non vt latina simplicitas vertit, docilē, cum cæteris virtutibus difficulter inuenies.

Hiero. 2. tomo. pag. 270.

Non vinolentum] quod interpres Ambro. vertit non obnoxiū vino: Istud pluribus & explicatius mox exponit Apost. cum de diaconis loquens ait, non multo vino deditos. Multa namque potio etiam citra temulentiam, animæ mentisq; vim laxat. etsi non prorsus iudiciū adimat.

Nō percussorē] p tropū accipitur, Pertinet enim hoc loco nō ad violētiā manuū sed ad acerbitatem linguę, nec sęuus sit & improbus obiurgator: Sic Hiero. vnde & Horatius in odis: patriæ verbera linguæ.

Sed modestū .i. æquum, māsuetum, humanū. Græce enim est ἐπιεικῆ epijci. [nō litigiosum] græce est vna dictio ἄμαχον amachon. i. alienū à pugna. Nō cupidū] & hic vna dictio est ἀφιλάργυρον aphilargiron, i. alienū ab auaritia, quæ est studiū pecuniæ. Suę domui bene præpositū) .i. qui bene præsit familiæ suæ: [filios habentē subditos cū omni castitate] siue (vt Eras. vertit) reuerentia: græce est σεμνότητος semnotitos quæ vox multa significat vc; grauitatē, reuerentiā, pudorē, liberalē & ingenuū. Vult ergo Paulus illū institui Episcopū qui filios habeat morigeros, & liberali præditos pudore, qui morib⁹ compositis educationem patris sanctam comprobent alijs.

SI quis aūt domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiā habebit? Non neophitū, ne in superbiā elatus in iudiciū incidat diaboli. Oportet aūt illū & testimonium habere bonum ab ijs qui foris sunt, vt nō in opprobriū incidat & in laqueum diaboli

SI quis aūt domui suæ siue familiæ præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei, in qua tam diuersorū ingeniorū & morum homines sunt, rectè curauerit? [Non neophitum] græca vox est , significans nuper natū siue nuper institū, qua Apost. recens baptisatū vocat: [ne in superbiā elatus]. s. occasione noui honoris. Incidat in iudiciū) .i. cōdēnationem. in quā deuenit diabolus ob superbiā. Eras. hoc loco, diaboli, recte verti posse putat, calūniatoris, vt sensus sit: ne elatus & plus nimio sibi placēs incidat in condēnationem maledicorum

eorum hominum, qui nihil aliud quærũt quàm habere ansam calũniandi. Verum Chrysost. & alij græci interpretantur pro dæmone.

Oportet aũt & illum testimonium habere bonum ab ijs qui] à fide & religione Christiana alieni sunt. Vt nõ in opprobrium incidat) & per probra humana [in laqueum diaboli] Si enim audiat Episcopus à gẽtilibus probra, si audiat sibi obijci veteris vitæ mala, incidet in Apostasiã, vel inimicitias suscipiet, vel despondebit animum, hoc est quod dicit, & in laqueum diaboli.

Diacones similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrũ sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autem probentur primum, & sic ministrent, nullũ crimen habentes.

Diacones similiter pudicos &c] Lutherani diacones putant esse præfectos mensæ, vt in actis dicitur, & custodes thesaurorũ Ecclesiæ. Sed vetus theologia ostendit diaconos esse, qui adstãt præsuli sacrificanti, eique ministerium præstãt, hos inprimis pudicos esse vult quod grece est σεμνοὺς semnous i. graues, constantes, & tales qui vita & moribus disciplinam in omnibus præ se ferant Christianã: deinde addit. Non bilingues] quod græce est διλόγους dilogous, i. duplices in sermone alia corde sentientes, alia ore proloquentes, aliaq; his aliaque illis: quod vitiũ cũ in omnibus, tum in ministris verbi præcipue, atq; ijs qui ministerio verbi destinãtur imprimis turpe est & fœdum, vt quorum ora & lingua spiritus sancti organa sunt.

Non turpe lucrum sectantes] id est sub prætextu religionis studentes quæstui, Pro tribus his verbis Apostolus habet vnicum compositum αἰσχροκερδεῖς æschrocerdis. Habentes mysterium fidei) i. arcana fidei, quæ non omnibus reuelanda sunt, vel etiam totã fidem Potest enim pro certo mysterio accipi, vt sit mysteriũ specialis nominis. Potest etiam sumi pro tota professione Christianismi & prædicatione crucis Christi.

Et hi autem probentur primum] quod Episcopis præcœpi, etiã de diaconis obseruari volo vt; ne instituantur neophyti, sed quorum vita diu in Christianismo spectata est. Primum probentur, deinde ministrent, si reperti fuerint eiusmodi vt nemo possit eos criminari. Si quidem græca vox, qua hic vtitur Apostolus, significat eum cui nullum crimen possit impingi non solum qui nullum habeat crimen, dicta ab ἐγκαλεῖν eucalin, quod est in ius vocare & crimen imponere.

Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. Diacones sint vnius vxoris viri, qui filijs suis bene præsint, & suis domibus. Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirẽt, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Iesu.

Mulieres similiter pudicas] Nonnulli simpliciter de quibusuis fœminis interpretãtur. Verũ ipse sermonis tenor declarat ipsum de vxorib' Episcoporum loqui, & diaconorum. Vnde Eras. græcam vocem γυναῖκας gynæcas, quæ alioquin anceps est, recte vxores hoc loco vertit. Annotat Ambrosius Cataphrygas ex

hoc loco sumpsisse occasionem errandi, vt dicerent mulieres ordinandas diaconas, vt viri ordinantur. Vnde certo colligitur illis temporibus non tantum mensarum ministros fuisse diaconos, sed quales hodie sunt in officijs Ecclesiasticis: Pudicas dicit non solum castas mente, sed honestas præterea in sensibus exterioribus: græce est σεμνάς semnas, i. graues siue compositas.

Non detrahentes] .i. calumniatrices: græcis est illa vox, quam in præcedentibus interpres reliquit non versam: ne in iudicium & in laqueum incidat diaboli, quod ideo fecit, quod putaret insignem illum calumniatorem, qui per antonomasiam in Scripturis diabolus appellatur, illis locis significari: [sobrias] est illa vox apud Paulum quam paulò antè diximus ambiguam esse ad sobrium .i. non temulentum & ad vigilantem: [fideles in omnibus] tum in ijs quę ad torum spectant, tum in ijs quæ pertinent ad facultatem dispensationis, vt non sint adulteræ, impuræ, furaces.

Diacones sint vnius vxoris viri] in pręcedentibus expositum est. Qui enim bene ministrauerint &c] qui inquit Chrysostomus in his quæ inferiora sunt diligentiam suam vigilātiamque monstrauerint, facile ad ea quæ sunt superiora atque excellentiora peruenient. Videtur sentire de sacerdotio, de quo aperte interpretatur Ambrosius. Digni inquit efficientur sacerdotio. Alij malunt intelligere de gradu siue profectu in donis spiritualibus: [& multam fiduciam] Ambrosius intelligit fiduciam quiduis impetrandi. Græce est παρρησίαν parrhisian, de qua voce in exemplis præcedētibus aliquoties dictum est. Significat libertatem ingenue agendi multam inquit libertatem acquirent in fide Christi.

HÆC tibi scribo fili Timothee, sperans me ad te venire citò. Si autem tardauero, vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna & firmamentum veritatis.

HAEC tibi scribo fili Timothee Vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari] .s. quantū ad ea quę supra proposui: Hic est scopus eorum quæ hactenus dicta sunt à Paulo. Nobis quoque cogitandum frequenter quod versemur non in Academia Platonis, nec in schola Aristotelis, sed in domo Dei, in Ecclesia catholica, quæ columna & basis, ac sedes veri est, siue in qua residet veritas, quę res nobis calcar addere debet ad puriorem vitam sectandam.

ET manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

ET manifeste magnum est] Ostendit cur difficile sit cōuersari recte in Ecclesia quod ea custodiat magnum mysterium, nempe dispensationem carnis assumptæ: Est enī hic mysteriū generalis nominis. Loco (manifeste) Erasm⁹ vertit citra controuersiam: græce est ὁμολογουμένως homologoumenos, quod perinde sonat ac si dicas confesse. Ambrosius periphrasi reddidit, & quidem (inquit) omnium confessione magnum est pietatis .i. religionis Christianæ sacramentum, pro quo .D. Paulus habet mysterium. Pauca verba, Deus homo, sed incomprehensibile myste

le mysterium, quod manifestũ est in carne. Partitione oratoria explicat partes huius magni mysterij. Caro accipitur quomodo in Epistola ad Galat. Tentationem vestram in carne mea. Et in Epistola ad Hebr. Qui in diebus carnis &c. Quibus locis pro imbecillitate ac infirmitate ponitur, atque in hac significatione Apostolo vox familiaris est. Sensus est: quod manifestum est .i. primo omnium apparuit in humanitate ac infirmitate. Nam Christus contemptus, ac in laboribus & miserijs perpetuo vixit. Iustificatum est in spiritu) Phrasis est hebraica, similis est in psal. Iudicia Domini iustificata in semetipsis. id est, consummata, quibus nemo possit detrahere. Sic in Euangelio: Iustificata est sapientia à filijs suis. i. comprobata & absoluta ab omni calumnia. Sensus ergo est: iustificatum in spiritu id est ad hanc carnem accessere diuinitatis signa, vt nihil contra hoc mysterium possit dici, vt omnes quantumuis mali velint nolint cogantur laudare sapiens Dei consilium, de reparãdo humano genere per carnem à Christo assumptam.

ad Gal. 4
Ad Hebr. 5. cap.
psalm. 18.
Mach. 11.

Apparuit Angelis] nimirum per Ecclesiam: Hunc commentarium tradit ipse Apostolus in Epistola ad Ephe. cap. 3. vt innotescat principibus & potestatib' per Ecclesiã multiformis sapientia Dei: [prædicatum est gentibus] quarum nullus hactenus habitus est respectus. Creditum est in mundo). i. vbique recipitur & adhibetur ei fides, Romani, Græci, imo Gentes efferæ ac barbaræ amplectuntnr. Mirandum sane sola prædicatione tenuium hominum, tot populos à patrijs legibus ac veteribus suis erroribus abduci potuisse. Assumptum est in gloria) Nam post crucem manifestata persona sua ac virtute Saluator palam, famulantibus nubibus adscedit gloriosus in cœlum Istud igitur, magnitudo inquam mysterij in causa est cur tanta requiratur diligentia in Episcopo: Res vna ouniũ difficillima est cõprehendere quæ sit longitudo, latitudo, & profunditas crucis Christi.

CAPVT IIII.

Piritus autẽ manifestè dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam, probibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad percipiẽdum cum gratiarum actione fidelibus & ijs qui cognouerunt veritatem.

SPiritus autem &cæ.] Præter hoc inquit quod iam dixi, quod vez tanta sit difficultas in mysterio hoc, etiam acuere debet diligentiam Episcopi, quod posterioribus seculis exorientur seductores. [manifeste dicit]. i. certo dicit & diserte quasi conceptis verbis. Alia vox est quàm in superiori capite vbi dicit: manifeste magnum est pietatis Sacramentum. Ibi enim est ὁμολογουμένως homologoumenos, hic vero ῥητῶς rithos, qua voce etiã Aristoteles vtitur li. 8. Ethicor. cap. 13. Actorum cap. 20. Spiritus aliquid dicit Apostolo Paulo sed non ῥητῶς rithos, id est, prçcisis siue prçscriptis vel expressis verbis. Ignorabat enim Apostolus in specie quid sibi euenturum esset Hieroso. Nouissima tẽpora] ex phrasi Scripturæ significant ętatem Christi vsque ad vltimũ iudicium, quãquã hoc loco nõ sit nouissimis sed posteriorib' tẽporib'. Est eni gręce ὑστέροις

 hsteris

hifteris. Ex circunſtantijs videtur hic eſſe ſenſus Pauli: Tam breui ſunt exorituræ hęreſes iſte, vt iam nunc opus ſit vigilantia. Nouiſſimis ergo temporibus .i. paulo poſt, quamquam alij interpretentur de temporibus multo poſt ſecuturis: Diſcedēt] .i. deficiēt ſiue deſciſcēt Quidā à fide) De manichæis inquit Chry. & Eucrathitis Marcioniſtis, omniumque illorun officina ſermo eſt. Idem commentarius eſt apud Theophylactum, Oecu. & Ambr Porro Manichæum Marcionem & Encratitarū duces, ſpiritus erroris vocat quod eiuſmodi ſpiritib. afflati ſua ſunt locuti Sic Chryſoſtomus. Ex quo commentatiō mox intelligitur quæ ſit doctrina dæmoniorum.

Quod additur [in hypocriſi loquentium mendacium] ex Au. & Epiphanio intelliguntur Manichæi & Eucratitæ qui cum intra parietes turpiter viuerent, eſſentque impuriſſimi, tamen miram præ ſe ferebant ſanctitatē, ſimulate & fallaciter omnia agentes, Cauteriatam habentium conſcientiam] Caudenti ferro notabantur olim malefici ſtigmatis impreſſis cuti: At iſti non corpus ſed animum habent ſtigmaticum ſiue cauterio inuſtum ob vitæ dedecora, quorū ipſi ſibi conſcij ſunt: Prohibentium nubere] ſiue vt aliqui vertunt contrahere matrimonium: [abſtinere à cibis] putant quidam Apoſtolum hic oblitum ſui, nec aduertiſſe vocem deeſſe vnde Eraſmus in tranſlatione ſua verbum de ſuo adijciens vertit iubentium abſtinere à cibis. Sed gręcanica ſcholia oſtendunt eſſe atticiſmum & phraſin nuſquam non obuiā apud ethnicos ſcriptores & prophanos, adducunt multa exempla. Et inter cætera cū legimus inquiūt prohibuit eum ne perpetraret abſurda, non intelligimus quod ad abſurditatem eum hortatus ſit, ſed contrarium, dictum eſt veteres tū gręcos tū latinos hæc de Manichęis, Marcioniſtis, Eucratitis interpretari. Iā ſtudioſi eſt videre, quid de cibis, de nuptiis ſenſerint. Itē num iam tum, tēpore Pauli incœperint hæreſes iſtæ.

Epiphanius in hæreſi Eucratitarum, quæ eſt. 47. Nuptias inquit hi reijciunt, ex ſatana has eſſe dicentes: Animata vero abominantes interdicunt, non continētiæ gratia neque honeſtæ vitæ, ſed propter timorem & imaginationem, vt ne cōdemnentur ab animatorum eſu. In hæreſi veró Martionis, quæ eſt. 42. ſic ſcribit: Docet nempe Martion animatis non veſci, pronuncians reos eſſe iudicij eos qui carnem edunt, velut qui animas edunt. Deinde in hæreſi Manichęorum quæ eſt. 66. in hunc modum ait: Edentem carnes, Manichæus animam edere dicit. & eſſe ipſum rerum vt & ipſe tale quid fiat: Si taurum edit, vt taurus fiat: ſi porcum edat vt porcus fiat & ſic de reliquis. Quapropter ab animatis abſtinēt iſti, Et ſi quis inquit Manichæus vxorem duxerit, etiam ipſe poſt diſceſſum ex hac vita in aliud corpus tranſit. & fit mulier, quò etiam ipſe nubat. Iam ſi conſulamus Epiphanium, videbimus initia harum hereſium cœpiſſe tempore Apoſtoli. Nam Saturnin' diſcipulus Simonis Magi damnabat nuptias vt refert Epiphani s hæreſi. 23. eaſque & coitum coniugalem ex diabolo eſſe dicebat, propter partem corporalem cuius vſus eſt in concubitu Et ad ſcholam Simonis reſpicere Apoſtolum docet conſequentia ſcripti, vt mox oſtendemus. Hæc igitur torquere ad ſanctiſſimos pontifices, qui noluerunt ſacerdotes matrimonia contrahere, vt aptiores eſſent ad munus ſuum exercendum: Rurſus ad D. Frāciſcum qui ſuos certis temporibus ieiunare voluit continentiæ gratia. & reſeruādæ concupiſcentiæ, impium eſt commentum Lutheranorum.

QVod omnis creatura Dei bona eſt, & nihil reyciendum quod cum gratiarum actione percipitur: ſanctificatur enim per verbū Dei & orationem.

Quod

QVod omnis creatura Dei bona est] Istud sane palam indicat præcedentia locum non habere in pontifices, & eos qui regulas condiderunt monachorũ Non enim iubent hi abstinere à cibis, quasi inter cibos aliqui per se immundi essent: vel à nuptijs, quasi illæ per se malæ essent, & ex satana: Sed hoc faciunt prædictę hæreses: illas proinde hic notat Apostolus, nihil inquit reijciendum, hoc est, nullus cibus quasi sua natura immundus abijciendus est aut fugiendus, modo cum gratiarum actione percipiatur.

Sanctificatur enim], vt non polluatur qui eo vescitur per orationem & benedictionem, quæ fit per verbum Dei, quod sanctificat omnia. Si quis verò absque gratiarum actione comedat, polluitur nõ per cibum, quia nihil intrans in os coinquinat hominem, sed per ingratitudinẽ quæ de corde procedit. Quærit Chrysostomus an is qui sciens & prudens idolotito hoc est, carne idolis immolata vescitur, polluatur? Respondet pollui non per esum carnium, sed per inobedientiã & legis præuaricationem. Idem iam respõdendum de ijs, qui in quadragesima carnibus vescuntur, pollui ipsos, non per esum carnium quasi illæ immũdæ essent, sed per inobedientiam. Alij quod dicitur Sanctificatur enim per verbum Dei &c, paulo aliter exponũt, hoc modo: Si putatis demones habere vĩ vllã in cibos, cogitate id totum purgari per preces & verbũ Dei. Et dubium non est: ante fidem Christi in creaturis magnam vim obtinuisse diabolum:

HÆC proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ quam assequutus es.

HAec proponens fratribus &c] nimirum de cibis & cæteris, quæ iam dixi. Cõmentarij aliquo modo nos dubios faciũt: An Paulus de multo an paulo post exorituris erroribus loquatur, sed consequentia scripti, quæ monet tum temporis à Timotheo proponenda fuisse ista, conuincit ad illius temporis errores respicere Apostolum: Tam breui grassaturæ sunt heræses istæ, vt iam velim tè vigilare, & de his commonere tuos. Respicit igitur ad familiam Simonis, quæ Theologiam suam hausit potissimum ex philosophia Platonis. Et sicut Platonici peculiares sibi dæmones habebant, per quos purgari se credebant ad φιλίαν philian, & omnem veritatẽ: sic & schola ista Simonis. Quare doctrinam huius, doctrinam demoniorum vocat: In præcedentibus meminimus Chryso. Theo. Oecu. Ambr, quib' adijciẽdus est Au. Is cõtra Adimãtũ Manichęũ cap. 14. cum locum hunc Apostoli exposuisset: In nouissimus tẽporibus &c Illos inquit proprie designat qui à carnibus temperant, non propterea vt concupiscentiam refrenet aut infirmitati alterius parcant, sed quia ipsas carnes immundas putant, & earum creatorem Deum esse negant. Non igitur hæc locum habent in Ecclesiam Romanam, quæ nullos cibos damnat, sed certum eorum vsum præscribit. Hæc si admonueris, bonus eris .i. subseruiens Christo Iesu.

Enutritus verbis fidei] græcis est participium verbi medij, vnde quidam interpretantur actiue, nec est præteriti temporis sed præsentis: Assecutus) dilucidius vertisset assectatus. Sensus est: quam vsq; secut' es: Sic Grecanica scholia, in qua inquiunt educatus es & ab adolescentia versatus.

INeptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipsum ad pietatem.

Nam corporalis exercitatio, ad modicum vtilis est: pietas autem ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ. Fidelis sermo & omni acceptione dignus.

INeptas autem & aniles fabulas] Referunt fere commentarij ad deuteroses Iudęorũ. Sed oĩo verisimile est Apo. respexisse ad somnia & fabulas hęreticorũ, quorũ iã meminit siue Manicheorũ siue Simoniacorũ: [exerce aũt teipsum ad pietatẽ] i. secundum Chrysosto. ad fidem puram vitamque rectam. Eodem modo interpretantur gręcanica scholia, vt pietas sit generale nomen complectens totum christianismum. Ambrosius de operibus misericordiæ istud exponens nomine corporalis exercitationis significari vult ieiuniũ quod prodesse dicit sed parum, vt scilicet sit carnis frenum. Qui commentarius nõ placet .D. Chrysostomo: Verba eius sunt: Quidam hoc Apostolum de Ieiunio aiunt dixisse, sed profecto errant, neque enim est corporalis exercitatio Ieiuniũ sed spiritualis. Nam si corporalis esset, corpus vtique nutriret, nunc vero illud macerat & extenuat.. Intelligit ergo ipse per corporalem exercitationem, eam quæ corpus vegetum ac robustum reddit, quæque soli corpori accommadata est. Sensus est tu docebis populum, quæ iam te docui: Sed quantũ ad te attinet, cogita te athletã, hoc est quod dicit exerce. Nam imperatiuus est, à verbo γυμνάζω gymnaso sed exercitium tuũ sit in pieitate. Nam corporalis exercitatio quæ est istorum vulgarium athletarũ parum cõfert, & non nisi ad præsentem vitam. Pietas aũt magna parit commoda, non hic solum, sed multo magis in futuro. Istud ergo: Nã corporrlis exercitatio &c, ratio est similitudinis inuolutę in verbo, exerce: Sic Chrysostomus. Cuius rei gratia inquit corporalis exercitationis mentionem facit? vt scilicet ex collatione huius ostenderet eminentiam. Idem habẽt grǽcanica scholia. Comparatio inquiunt est à minore.

Fidelis sermo & omni acceptione dignus] Chrysostomus refert ad præcedentia, & fauet coniunctio (enim) quæ sequitur. Sensus est: Quod iam dixi de pietate, eam habere promissionem tum præsentis tum futuræ vitæ, certum & indubitatum est, dignumque quòd modis omnibus acceptetur.

IN hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in Deum viuum, qui est Saluator omnium hominum, maximè fidelium. Præcipe hæc & doce.

IN hoc enim] i. huius rei gratia. ob spem veræ vitæ æternæ: Expletiue enim additur illud: quia speramus in Deum viuũ. Laboramus] Magnos labores subimus [& maledicimur] i. contumelias, iniurias & etiam plurima maledicta sustinemus: Illud [qui est Saluator omnium] variè exponitur: Quidam referũt ad salutem corporum, vt intelligatur illud conseruare quod consequitur creationem: Nam omnia creata virtute diuina conseruantur, ne in nihilum recidant. Secundum quam interpretationem melius vertetur, seruator. vox est quam etiam agnosceret Cicero. Non enim est propria Christo, qui saluator dicitur propriè, non seruator: nam sunt diuersæ notiones harum vocum. Ad eundem modum accipitur in psal. Homines & iumenta saluabis Domine. Psal. 35. Alij referunt ad salutem animæ, quorum commentarius optimè intelligitur ex lib. Augustini, quo respõdet ad articulos sibi falso impo

so impositos. Verba ipsius annotauimus in enarratiōe illius loci: Vnus mediator Dei & hominum, qui dedit redemptionē semetipsum pro omnibus. Alij de vtraque salute interpretantur, hoc sensu: qui in hac vita saluator est omnium hominum, in futuro autem non omnium, sed fidelium solum [præcipe hæc] scilicet quæ iam dixi.

NEmo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum esto fidelium in verbo, in cōuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

NEmo adolescentiam tuam contemnat] Sensus est: quantum in te est aduigila, ne merito contemnaris, Exemplum esto fidelium] .i. typus & forma, ex cuius vita & moribus ipsi vitam suam & mores exprimant. In quibus autem ipsum velit esse typum & exemplar alijs, explicat dum adiungit, [in verbo] .i. doctrina, exprimant alij tuam doctrinam: ne misceas doctrinam dæmoniorum aut ματαιολογίαν matheologiam: In conuersatione] .i. in vita & viuendi consuetudine. Castitatem dicit puritatem totius vitæ.

NOli negligere gratiam quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij. Hæc meditare, in his vt profectus tuus manefestus sit omnibus.

NOli negligere gratiam quæ in te est] .i. quam accepisti ad institutionem Ecclesiæ, & omne religionis obsequium: Græce est χάρισμα charisma .i. donum, & interpretantur græca scholia authoritatem docendi. Quæ (inquit) data est tibi per prophetiam] quando diuini spiritus instinctu elegi te in Episcopū. Accipitur prophetia enim hoc loco quomodo in primo capite: Secundū præcedentes in te prophetias: Cum impositione manuū presbyterij]: præpositio, cū, hoc loco instrumentum significat non comitem. Sensus est: per impositionem manuum presbyterij: Nō de presbyteris ait Chrysostomus sed de Episcopis istud dicit Apostolus. Non enim presbyteri eum ordinarunt. Accipit ergo ipse nomen presbyterij chorum presbyterorum .i. Episcoporum quibus orantibus & imponentibus manum Timotheus creatus est Episcopus & confirmatus quamuis ad id muneris à Paulo per prophetiam electus fuerit. Ad eūdē modū interpretātur grecanica scholia. Quare indocta est illa annotatio Erasmi in hūc locū qui habet, Antiquitus inter presbyterū, sacerdotem, & Episcopum nihil interfuisse, Inhæsit Erasmus nimis Hyero debuerat & aliorum veterum sententiam expendere & conferre: Hæc meditare] .i. hæc exerce. Est enī meditari studiose exerceri in re aliqua: In his esto vt profectus tuus manifestus sit [omnibus] grece additur præpositio, in omnibus etiā in doctrina. Quamquā incertū est an ad res, vel ad personas pertineat. Primo cap. huius epist.

AT tende enim tibi & doctrinæ, insta in illis. Hoc enim faciens, & teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

ATtende enim tibi & doctrinæ & e[illegible] iunctio, enim iuxta grecos redundat. Insta .i. persiste siue perseuera in illis:

Hoc enim faciens, teipsum saluum facies, & eos qui te audient) Obseruandum hoc loco, quòd Paulus Episcopum rectè suo munere fungentem, saluatorem vocet. Quare nulla est impietas in sermone, quo D. virginem spem nostram dicimus, cum iuxta Scripturam & Saluatricem appellare eam liceat.

CAPVT V.

Eniorem ne increpaueris, sed obsecra vt patrem, iuuenes, vt fratres, anus, vt matres: iuuenculas vt sorores in omni castitate.

HActenus tractauit Aposto. locos quosdam cómunes fidei ac morū de vero studio, de beneficio Christi, de precib' publicis, de Episcopis quales esse oporteat. dixit etiam de erroribus breui exorituris: Nunc alia quædam prosequitur. Neque enim necesse est in epist. seriem illam & totum ductū seruare [Seniorem] græce est presbyterum, ætatis vocabulum hoc loco est, nō ordinis: [ne increpaueris] græce est ἐπιπλήξῃς epiplixis, quæ vox significat plagam infligere, sed transfertur hoc loco ad id quod est aspere sæueque obiurgare. Eadem metaphora vsus est 3. cap. nolés Episcopum esse πλήκτην plictin, siue percussorem, hoc est, acrem obiurgatorem. Sed obsecra) quod Ambr. vertit, exhortare: græca vox ambigua est. Iuuenes) Paulus habet iuniores: Anus) i. mulieres ætate grandiores, græce est, πρεσβυτέρας presbyteras, eadem vox quæ in principio capitis, licet alterius generis: Iuuēculas) Rursus est iuniores. Sed verisimile est comparatiua posita loco positiuorum: In omni castitate) i. puritate, vt ne suspicionem quidē incurrant alicuius mali. Verisimile est Apostolum hęc non admoniturum fuisse, nisi fuisset adolescens Timotheus.

VIduas honora quæ verè viduæ sunt. Si qua autē vidua filios aut nepotes habet, discant primùm domum suam regere, & mutuam vicem reddere parentibus, hoc enim acceptum est coram Deo.

VIduas honora] prolixus hoc loco tractatus est de viduis, & nobis difficilis propterea quod hac tempestate huiusmodi viduæ non reperiūtur: quando autem incœperint instituta huiusmodi viduarū, & quando desierint & num in commune vixerint, ex historijs petendum est. Multa de his habet Chrysost. lib. 3. de dignitate sacerdotali. In hoc quod ait: quæ vere viduæ sunt, alludit ad ethimologiam gręcę vocis. Nam χήρα chira, dicitur à verbo χηρόω chiro, quod est desolor ac destituo siue orbo. Sed & in latinis vidua à viduando dicitur, hoc est, orbando: hinc viduitas pro desolatione & solitudine. Sensus ergo est: quæ vere viduæ sunt, i. omnino desolatæ ac destitutæ & non viro tantum orbatæ: ita paulo inferius explicat ipse Apost. Ita etiam vidua filios aut nepotes habens: [discat primū], i. secundū Ambr. antequam vidua Ecclesiæ fiat, antequā ab Ecclesia sustentetur, & ecclesiasticę incūbat disciplinæ. Certo enī & peculiari modo viuebāt: Loco, regere, habet Amb. pie tractare: gręcę est εὐσεβεῖν eusevin, quæ vox significat imbuere aut etiā exercere pietatem. Sensus est; discat familiam suam ad Christum instituere. Et mutuā vicē reddere parentibus] Redduntur vices parentibus, dū benefit filijs ac nepotibus dū in timore Dei educātur. Gręci codices qui hodie in manib' sunt legūt (discat) numero multitudinis, vt ad filios & nepotes perti-

pertineat, qui sic instituendi sunt à matre vel auia, vt pij sint erga progenitores. Atque in hãc sententiã interpretatur Theophyl. Verum Chrysost. ad viduam refert, dicens hoc esse reddendum in nepotibus quod in defunctis parentibus vidua non posit. Videtur ergo ipse legisse (discat) in singulari numero. Græcanica scholia cum primo de vidua interpretantur, secundo ad filios & nepotes referũt. Ex quibus discimus etiam græcos codices id temporis variasse.

Quæ autem verè vidua est & desolata, speret in Deum, & instet obsecrationibus & orationibus nocte & die. Nã quæ in delitijs est, viuẽs mortua est. Et hoc præcipe, vt irreprehẽsibiles sint.

Quæ autem vere vidua est] quod velut exponens, addit. Et desolata) vt coniũctio, &, epexegesin habeat. Sẽsus est: quæ non solum viro orbata est, sed & liberorum solatio destituta & nepotũ, & breuiter omnium ōio hominum: Speret in Deum & instet obsecrationib⁹) Si Paulus istud postulet à viduis vt assiduę sint noctuque & die in precibus, quid faciendum clericis? quid faciẽdum sacerdotibus? D. Ambr. indicãdi modo legit, sperat in Deum, & instat siue perseuerat: quæ lectio gręcorum est, vt Apost. nõ pręcipiat quid velit facere viduas, sed explicet descriptione quas veras viduas dixerit. Atque ita locum hũc interpretatur Chrysostomus.

Nam quæ in delitijs est, viuens mortua est] Participium, viuens, referri potest vel ad pręcedẽtia, vel ad sequẽtia: Verum sensus argutior est, si referatur ad sequentia, quod faciunt græci, vt duo contraria coniungat Apostolus, quasi dicat. Viuens non viuit, viuit quidem secundum corpus, secundum spiritum vero mortua est. Istud merito terrere debet sacerdotes, qui in delitijs agunt. Si inquit Chrysostomus ita prohibentur delitiæ vbi & ætas & sexus imfirmor est, quid dicturi sunt viri qui se delitijs soluunt?

Si quis autem suorum, & maximè domesticorum curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior. Vidua deligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor, in operibus bonis testimonium habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsequuta est.

Si quis autem suorum] Erasm. non male vertit, si qua s. vidua, vt sit perpetuus sermo: & ad viduam pertinere admonent græca scholia. Suos dicit qui eam genere cõtingunt, & quia contingit suos esse puta amicos, non autem etiam domesticos, idcirco addit [maxime domesticorũ] Curam siue prouidentiam appellat tum illam quæ circa animam est, tum illam quę est circa corpus. Infideli deteriorem pronunciat, quia gentiles licet non omnibus at saltem cognatis prouident naturæ lege inducti. Quod pcedit [fidẽ negauit] intellige præcedit factis & opere, quãquã in intellectu fidem seruet.

Vidua deligatur &cæ.) Questio hic est, num ad præpositam viduarum tantum istud pertineat, an ad omnes? hoc est, nũ eligi hoc loco sit præfici cæteris, an simpliciter admitti ad consortium.

Si spectes vocem latinam, non alienus fuerit prior sensus. Verum vox græca significat simpliciter in numerū adscribi siue in catalogum redigi; quod pertinet ad omnes: & ita exponit D. Chrysost. Cæterum quod Paulus hic tam grandæuam requirit, nimirū sexaginta vt minus annorum, indicio nobis est non solā paupertatem in ipsis viduis spectatam fuisse.

Quæ fuerit vnius viri vxor] miranda hic Pauli seueritas qui nec septuagenariā ad eleemosynas Ecclesię admitteret, si secundo fuisset nupta: vnde colligimus aliquid officij incubuisse istis viduis. Quod si istud in suis mulierculis requirit Paulus, quid mirum Ecclesiam in sacerdotibus id requirere? Bonū etiā argumentum est quod hinc ducitur contra Pomeranū, vz in præcedentibus non dici vnius vxoris virum Episcopum qui simul duas habeat vxores, vt ibi notauimus: [si filios educauit]. s. vt oportet .i. si ad pietatē instituit. Paulus habet dictionem compositam. [si hospitio recepit] & hic dictio composita est atque ideo iucundior sermo. Si sanctorum pedes lauit) hoc addit, quia nonnullę hospitio excipiūt sanctos: sed interim ancillarum non sua in illis excipiēdis vtūtur opera. Nō vult ergo viduam mollem & delicatam. Quod sequitur: Si omne opus bonum subsecuta est) Erasm' non male vertit, si in omni opere bono fuerit assidua.

ADOLescentiores autem viduas deuita. Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt: simul autem & otiosæ discunt circumire domos, non solum otiosæ, sed verbosæ, & curiosæ, loquentes quæ non oportet.

ADolescentiores aūt] Erasmus comparatiue intelligit minores quàm septuaginta annorum. Alij positiuè accipiūt pro adolescentulis siue iuuenculis, atque ita vertit Hiero. in Epistola ad Gerūtiam de Monogamia, & cōgruit magis sequētibus. Illud [deuita] satis incommode versum est, græca vox significat reijce & refuta, hoc est, ne recipias alēdas: [cum enim luxuriatæ fuerint]. i. vbi lasciuierint, qualem lasciuiam videmus in equis bene pastis & cæteris iumentis, quæ cum pabulo ferociunt, atque abruptis habenis suopte fruuntur arbitrio. Quod additur [in Christo] dilucidius vertisset, in Christum, id est, contra Christum vel aduersus Christum: Cum lasciuierint in iniuriam Christi, quem in sponsum & in maritum sibi delegerāt Sic Hiero. & græci interpretes: Habentes dānationē quia priām fidē irritā fecerunt) quia violauerunt votum siue professionē, siue pactū cum Deo initum.

Refert hic obseruare, quomodo veteres hunc locum sint interpretati: Chryso. Oecu. Theophyla. fidem interpretantur διαθήκην diathicin. .i. pactum, Epiphani' ἐπαγγελίαν epangelia i. promissionem, Ambrosius professionem. August. votum vide Epipha lib. 2. contra hæreses hæresi 48. vide Aug de sancta virginitate cap. 33. & de adulter. coniug. cap. 4. Reliquos vide in comment. huius loci: Cum horum interpretatione conferantur commentarij lutheranorum qui fidem interpretantur de fide qua creditur Euangelio: In cōfirmationē suæ sententiæ adferunt, quod in præcedentibus Apostolus ea voce sic vsus sit, dum ait: Si quis suorum curam non habet, fidem negauit quasi non & ab ipsis interpretibus aliter sumatur, presbyter, dum dicitur in principio capitis: Seniorem ne increpaueris: & aliter dum sequitur: Qui bene præsunt presbyteri. Adferunt & aliud argumentum: dicunt nec græcam, nec phrasin hebræam habere, vt fidem irritam facere sit vota violare: sed videndum num de vocibus coniūctis loquan-

quan-

quantur, an de singulis seorsim: Voces has sic sumi in Scriptura patet. Nam Numerorum .30. legimus: Si quis Domino votum vouerit, non faciet irritum verbũ suum, Rursus: vota irrita erunt. Rursus: promissiones irritas fecit meas. Et cap. 17. Gene. pactũ meũ irritũ fecit, vbi est vox hebræis propria. Græca phrasis est in Epistola ad Hebr. Irritam quis faciens legem Moysi. Rursum in psal: quæ procedũt de labijs meis non faciã irrita. Et apud Marcum cap. 7. Bene irritum fecisti verbum Dei, vbi est vox Pauli ἀθετέω atheteo.

Ad heb. 12
psalm. 88.

Iam alteram vocem quæ est πίστιν siue fides pro pacto poni & promissione certum est ex Epistola ad Roma. vbi cap. 3. dicitur: nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit? Quare reiecta horũ sententia, retinenda est interpretatio veterum tam græcorum quàm latinorum, vt intelligantur damnationi obnoxiæ, quia votum continentiæ violarunt.

VOLO ergo iuniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam enim quædam conuersæ sunt retro post satanam. Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, vt non grauetur Ecclesia: Vt ijs quæ vere viduæ sunt, sufficiat.

Volo ergo iuniores nubere] non absoluta voluntate, sed ne lasciuiant & cætera admittant, quæ iam dixi. Sic Hiero. in Episto. ad Gerontiã, vbi vere insignis est. Et Chrysostomus in commen. huius loci. Istud inquit dicit non quod adolescentulas viduas esse nolit, sed quod adulteras esse vetet, nolens otiosas esse & loqui quæ non decent, ea causa sublata non prohibet iuniores viduas. Ad eundem modum interpretantur græc. scholia, & addũt: Volo iuniores nubere .s. ante votum. Seipsas Christo non despõdeant, inquiunt, & ita nubant: hoc enim peccato vacat, illud autem impium est & scelestum.

Illud [matremfamilias esse] græce iucũdius est voce composita οἰκοδεσποτεῖν Icodespotin .i. familiam administrare seu gubernare: [nullam occasionem dare aduersario] vt maledicat fidei: hoc enim est [maledicti gratia.)

Iam enim quædam conuersæ sunt] Sensus est, Christo quem in spõsum delegerãt contempto deflexerunt secutæ satanam. Hæc est causa quare adolescentulas nubere velit. Si quis fidelis) addunt græci codices: vel si qua fidelis habet viduas, subministret illis .i. sumptibus suis illas alat, & non oneret Ecclesiam. Vt ijs quæ vere viduæ sint, sufficiat). s. Ecclesia, vt satis esse posset & idonea ad alendum vere viduas. Hic est finis tractat' de viduis: Quæ iam sequuntur pertinent ad presbyteros.

QVi bene præsunt presbyteri, dupli ci honore digni habẽtur: maximè qui laborãt in verbo & doctrina. Dicit enim Scriptura: Nõ alligabis os boui triturãti. Et, Dignus est operarius mercede sua.

Deu. 25. a.
1. cor. 9. a
Mat. 10. b
Luce. 10. b

PResbyteri] hoc loco est vocabulum ordinis, & refert Chrysostomus ad Præsules siue Episcopos, cui fauet verbum, præsunt. Honorem vocat subsidium, & non vulgarem istum honorem vt discere de via, aperire caput, flectere genu. Quod ait [duplici] græca. scho. dictum putant per comparationem ad viduas, quas in præcedenti tractatu honorari voluit Apost. hoc est, ali stipendio Ecclesiæ. Ad-

dunt & alium commentarium, qui magis probabilis est: Duplici honore inquiunt .i. magno stipendio, vt iubeat Apostolus abundanter illis subministrari necessaria, quo libere valeant exequi munus suũ [dicit enim Scriptura, non alligabis os boui trituranti] boues triturantes Episcopi sunt & doctores: Ita omnes commentarij. Sed quęstio est num Apostolus testimonium hoc secundum allegoriam citet, an potius ad literam, vt in voce bouis metaphora sit: Quidam hoc, illud alij amplectuntur: vtrunque probabile est. Moris enim erat apud Palestinos, cicrumacto iumento triturare. Testimonio legis adijcit Aposto. aliud ex Euãgelio descriptũ [Dignus est operarius mercede sua] Mercedem intellige non seruilem & proprij nominis, sed necessariarum rerum subministrationem. Quęstio hic est, num Episcopi & pastores qui nõ pręstant quod officij sui est, iuste requirãt fructus. Ex iure diuino quod hic proponit Apostolus, nihil videtur ipsis debitum, Nam boues sunt non triturantes: Verum præter ius diuinum inspiciendum est ius canonicum, & ius ex legatis & fundationibus prouenienspiorum, qui bona sua reliquerunt Episcopis & alijs Ecclesiæ ministris.

ADuersus presbyterũ accusationẽ noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus: Peccantes corã omnibus argue, vt & cæteri timorẽ habeãt. Testor coram Deo et Christo Iesu, & electis Angelis, vt hæc custodias, sine præiudicio nihil faciens, in alterã partem declinando. Manus cito nemini imposueris, neque cõmunicaueris peccatis alienis.

ADuersus presbyterũ] Chrysostom' ad ætatẽ refert. quod mirũ est, presertim cũ secundũ ipsũ Timotheus archiepiscopus fuerat. Ad ætatẽ quoque refert Theo. & grecanica scholia. Ambrosius significationẽ ordinis retinet, quod multo probabilius est: Id inquit honoris deferas ordini Episcoporũ, ne etiam pro tribunali sedẽs ad causam audiendam admittas accusationem contra eos, nisi hac conditione. Ex hoc loco discimus cognitionẽ aliquã causarũ forensiũ olim fuisse apud Episcopos, Et dicit Chryso: partem hanc Episcoporũ longe difficillimã esse, Amb. quoque & Aug. de huius rei difficultate queruntur.

Peccantes autẽ coram omnibus argue] Sensus est: nolo sic te parcere ordini quin Episcopos quos cõstiterit peccasse, vel quia ꝑ testes approbatũ est, vel quia eorũ peccata alijs manifesta sunt, arguere possis. Causã quare coram omnibus argui velit, explicat, dum addit Vt & cæteri timorẽ habeãt) & timore cõtineantur in iustitia.

Testor corã Deo] .i. obtestor te interposito nõ solũ nomine Patris & Filij sed & sanctorũ Angelorũ, in quorũ conspectu cõsistimus, Vt hæc) .s. quæ dixi custodias. Secundum Ambr. refertur ad totã ordinationẽ Ecclesię clericorum & viduarũ. Alij interpretantur, vt ad iudicia tantũ pertineat, hoc sensu: vt hæc quæ in pręcedenti sententia dixi, custodias [sine pręiudicio nihil faciens) .i. nisi prius iudicaueris apud te, quid in tribunali sis iudicaturus: Cui sentẽtiæ fauet quod sequitur, In alteram partem declinando) in quo alludit ad bilancem indifferentẽ ad vtrũq;. Sensus est: communem & æquum his qui iudicandi sunt te prębeas, vt te nullus anticipet, nemo cõciliet. Si Amb. sequamur, sensus huius, Sine præiudicio nihil faciẽs, hic erit: Nihil in omnibus absque diligẽti indagatione siue diiudicatione præuia agas. Erasmus præiudicium in longe alia significatione accipit, scilicet pro pręcipitato iudicio, cum ex concepta opinione temere quippiam agitur: & refert ipse ad præcedentia. Ad eundem modum interpretantur grę. scho.: Vt hæc custodias

dias inquiunt absque præcipitatione iudicij. hoc est, vt nihil eorum quæ dicta sunt temere & imprudenter ac non præeunte iudicio & concilio agas.

Manus cito nemini imposueris] .s. ad absoluendum : Sic quidam . Verum græ. scho. de ordinatione interprætantur hoc sensũ : Neminem ordines, nisi cuius vitã probe perspectam habeas: Neque cõicaueris peccatis alienis) Hinc colligimus, quod is qui indignum instituit seu ordinat, particeps efficiatur & communicet peccatis quæ ab ipso committũtur. Quod diligenter attendere debent non solum Episcopi, sed & ipsorum conciliarij.

TEipsum castum custodi. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino vtere propter stomachũ tuũ, & frequentes tuas infirmitates.

TE ipsum castum custodi] .i. purum & immaculatum. Magnam enim puritatem requirit religio : Noli adhuc aquam bibere] pro noli adhuc græce est μηκέτι miceti, quod Eras. vertit, ne post hac . Ex qua particula Hieronymus raciocinatur Timotheum vsque ad id tempus aquam potitasse. Commentarius Ambr. in hunc locum sic habet : vult Deus prudenter sibi seruiri, ne nimietate debiles efficiamur, & postea medicorũ suffragia requiramus: Sed modico vino vtere: Loc' hic pulcherrime tractatur à Chrysosto. homelia prima ad populum Antiochenum.

QVOrundam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudiciũ, quosdam autem et subsequuntur. Similiter & facta bona manifesta sunt, & quæ aliter se habent, abscõdi non possunt.

QVorundam hominum peccata manifesta sunt] siue vt græce est, ante manifesta sunt . Putat Chrysost. hæc adiecta, vt sciret Timotheus, quid in multitudine ordinandorum esset faciendum. Quorundam inquit peccata palam incurrunt in oculos, seseque prodũt, vt facile de eis sit iudicare, atque hæc non debent te latere : quorundam vero subsequũtur postea, dum electi sunt & ordinati , quæ perspicacibus lynceisq; oculis obseruare debes : si quid præter hæc egeris, communicabis peccatis : Similiter & facta bona manifesta sunt] Rursus est πρόδηλα prodila. i. ante manifesta sunt, et quæ aliter se habent] .s. quàm bonum est .i. Peccata abscondi non possunt. quin tandem appareant & in lucem veniant.

CAPVT VI.

QVICVNQVE sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini, & doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt, sed magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, qui beneficij participes sunt.

QVicunque sunt sub iugo serui &c.) quod tam studiose & toties in suis epistolis hanc rem inculcet Apostolus, indicio nobis est, iam tum fuisse aliquos, qui male intelligentes libertatem christianam putarent cum hac non consistere seruitutem, maxime quæ dominis ethnicis exhibebatur. Illud: Ne nomē domini & doctrina blasphemetur) hunc habet sensum: ne nomen Christi & Euangelium, quod nos discipuli propagandum suscepimus male audiat. Si enim domini seruos à fide Christi susceptos experiantur immorigeros aut contumaces, ascribent id doctrinę Euāgelicæ, & in Christi doctrinam reiicient: Qui autem fideles habent dominos nō cōtēnant quia fratres sunt], i. christiani sunt, Hinc discimus Paulū in precedenti sententia monuisse seruos dominorum ethnicorum. Illud Qui beneficij participes sunt] .i. qui beneficentia iuuantur, refertur ad seruos non ad dominos. Sensus est: Cogitent serui quod accipiant multa illa beneficia à dominis suis, ab illis siquidem alūtur, ab illis vestiuntur, eorum præterea munere christiani sunt: reddant ergo beneficiū, bene & fideliter seruiendo.

HÆc doce & exhortare. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ: superbus, nihil sciens, sed languens circa quæstiones & pugnas verborum, ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, cōflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.

HAec doce & exhortare Si quis aliter docet] redit ad id quod cœpit in prima parte epistolę Gręce iucūdius est voce composita: Si quis ἑτεροδιδασκαλεῖ heterodidascali, i. diuersa docet, i. impertinentia siue ex deuterosibus Iudæorum, siue ex philosophia ethnicorum, siue ex magia Simonis vel doctrinis dęmoniorū. Hodie aliter docent non solum qui hæreses prędicant, sed etiam ii qui nugas adferunt & commentitia exempla vel falsa miracula: Non acquiescit) ad verbum est: & non accedit, Sanis sermonibus) Non est verisimile tunc inter christianos fuisse qui Christi doctrinam reprehenderent. Quare quod dicit (& non acquiescit) intelligendum est hoc sensu, & nō consentanea dicit doctrinæ Christi: Et ei quæ secundum pietatem est] id est, quæ sapit cultum Dei, qui consistit in fide, spe & charitate: [superbus] subauditur verbū (est) Græce est τετύφωται tetiphote, .i. inflatus est (nihil sciēs sed languēs circa quęstiones] Græce est νοσῶν noson .i. ægrotans, sed transfertur hoc loco ad animū, vt νοσοῦντες nosoni, dicantur, qui desipiunt seu delirant .i. animi morbo laborant, vt qui iudicant id sectandum quod non est sectandum, qui magnum impendunt laborem in inquirenda veritate rei non admodum frugiferæ ad fidei profectum: velut si sacerdos totam terat ætatē in studijs mathematicis. Reprehendit ergo hoc loco Paulus studia inutilia, & questiones futiles illorum temporum. Lutherani pertinere putant ad commentarios à scholasticis in sententias Magistri conscriptos: Sed tales questiones plurimum frequenter adferunt frugis, quamquam fatendum est nōnihil à plerisq; hac in re peccatū fuisse. Blasphemiā. nōnulli cōmētarij interpretari videtur vt sit vocabulū specialis nominis, sed probabilius

est

est generaliter pro maledicentia poni: nascũtur enim ex huiusmodi disputationibus & verborũ pugnis (quas eleganter Apostolus λογομαχίας logomachias, dictiõe cõposita vocat) cõuitia. Quod additur Suspitiones malæ] interpretantur græci opiniones & peruersa dogmata. Vocem Pauli Cicero intelligentiam vertit & notitiam: Est ὑπόνοια hyponoia. Conflictationes] græcis non simpliciter est διατριβαὶ diatribę, quo noiẽ cõgressus & disputationes scholasticas significant, sed addita præpositione παρὰ para, quæ sepius id efficit, vt vox cum qua componitur, in malam partem sonet. Significat igitur conflictationes inutiles & nihil ad rem pertinentes. In hunc modum interpretatur Theophylactus: παραδιατριβαὶ paradiatribę inquit. i. scholæ superuacaneę. Schola gręcanica putant metaphoram sumptam à scabiosis, qui mutuo confrictu contactuque morbum comunicant. Vt sensus sit: ex quibus oriuntur opinionum, peruersorum dogmatum affricationes. Meminit huius commentarij & Theophyla, meminit & Chrysosto: Quemadmodũ inquiunt scabiosæ oues, si confricentur cæteris, etiam quæ sanæ sunt, morbo tentantur: Ita & hi homines, si simplicioribus quibusque inuersentur, veneno suæ prauitatis eos inficiunt: Qui veritate priuati sũt]. i. quibus veritas adempta est, iuxta illud Publij: Nimium altercando, veritas amittitur. Existimantium pietatem]. i. religionem christianã rem esse quæstuosam. Quidam Iudęi & gentiles ad fidẽ cõuersi sectas suas miscebant christianismo, atque hac ratione docendo, quæstum venabantur. De horum non vulgi auaritia loquitur Apostolus.

EST autem quæstus magnus, pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autẽ alimenta & quibus tegamur, his contẽti simus.

Est autem quæstus magnus) visus est dixisse religionem non esse quæstum, hic corrigit se: Magnus inquit quæstus est pietas, sed non ita quomodo isti existimant, sed excellentiori modo: nam parit ęterna bona. Illud, Cum sufficientia] Erasmus non male vertit, cum animo sua sorte contento: Græce est αὐταρκεία antarcia vocabulum philosophicum, significans vbi quis contentus est suis nec aliunde desiderat quicquam. Talis erat Apostolus: ego inquit didici in quibus sum. i. ijs quæ ad manum sunt, contentus esse: Ad philip. ca. vlti, vbi est αὐτάρκης antarcis vox huius loci.

Nihil enim intulimus in hunc mundum] Si quis doctrinam hanc bene imbibisset, & frequenter ad memoriam reuocaret, nempe quod non plus secum feret ex hac vita discedens rex aut princeps, quàm agricola vel quis è plebe, sane nihil pręter vestimenta ad carnis nuditatem tegẽdam, & alimenta ad corpus in vita fulciendum necessaria, in hoc mundo appeteret.

NAM qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia, et nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorũ est cupiditas, quam quidam appetentes, errauerunt à fide, & inseruerũt se doloribus multis.

NAm qui volunt diuites fieri] per occasionem detestatur studium pecuniæ, & præsertim in doctore Ecclesiastico: & reuera nihil tam perniciosum est, quam si Ecclesiasticus maxime qui est in sublimi loco, studeat congregandis diuitijs, Rationem eius reddit Ambrosius: Quanto inquit quis honorificentior ordine est, tanto magis suadet imitandum se in hac re, q̃ in vita ista procliuis est. Annotat Chrysostomus dixisse Apostolum non hoc modo: non qui diuites sūt, sed qui volunt diuites fieri, vt intelligas, non diuitias sed harum cupiditatem damnasse Apostolum[incidunt in tētationē] Sensus est: qui tenentur studio pecuniæ, varie solicitantur ad diuinas leges & humanas transgrædiendas: Et in laqueum diaboli) ita irretiantur varijs peccatis. Et desideria multa) & stulta & noxia. Quæ mergunt) vox greca significantior est, quæ alte demergunt hominem, ita vt emergere nequeat. Admonitio hæc frequenter versare debet ante oculos eorum maxime, qui futuri sunt sacerdotes, vt animum studeant etiam dum adolescentes sunt, ab amore diuitiarum liberum seruare. Radix enim vnde omnia mala pullulare solent, est cupiditas .i. studium pecuniæ. Non enim hoc loco est πλεονεξία pleonexia, de qua voce aliquoties diximus, sed φιλαργυρία philargyria quam Amb. hoc loco auaritiam vertit, quod annotandum est, ne quis de gloriæ de imperij vel de alterius generis cupiditate Apostolum loqui existimet. Auarus dum cupiditatem suam quæ inexplebilis est, explere cupit: & adulteria, & sacrilegia, & homicidia, & nihil non admittit, vt recte exclamet poeta: Quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames? Et Sap in ecclesiastico: Auaro nihil est scelestius, hic enim & animam suam venalem habet. Quam quidam appetentes) Diximus græcam vocem significare studium pecuniæ, quare mollius cum ea hęret illud (quam): refert enim pecuniam. quæ vox in composito nomine φιλαργυρία philargiria includitur: Errauerunt à fide] Hinc discimus, quam detestabile vitium sit auaritia, quod hominem etiam in errorē deducit. Et inseruerunt se doloribus multis] Si quidē studiū pecuniæ spinarū in modū stringētis manus ex omni parte cruentat curis vigilijs & terroribus ipsum transfigens. Sic gręcanica scholia. Et ad eundem modum interpretantur alij tā græci quā latini interpretes: Nam sine dubio locus ita interpretandus fuisset, si græcè locutus fuisset Apostolus, nunc autem hebraizat dolores vsurpans pro ipsis sceleribus & malis culpæ. Hebræis siquidem עמל amal proprie laborē significat, qualis est metentium & eorum qui laborando artus fatigant: Vnde deflexerunt vocē ad significandū defatigationē, quæ, quia cum dolore plerunque coniuncta est, deinde pro dolore vsurpatur. & postremo deflexerunt vocē ad ipsam culpam seu scelus designandum, quod dolorū causa est. Hebræorum magistri hanc vocem tractātes, multa proponunt significata, quasi ex æquo ad omnia illa pertineat, cum reuera vna tantū sit naturalis significatio eius, & varius flexus: Numero. 23. Non est idolum in Iacob. nec videtur simulachrum in Israhel. Illud (simulachrum) est dolor huius loci. Vnde Rābbi Salomon interpretatur: non est prævaricatio in Israel. Alius: non est iniquitas, non est calūnia, non est labor. Chaldæus interpres: non est simulachrum: quomodo vertit Hiero: Eadem vox habetur psal. 7. Ecce parturit iniustitiam, concepit dolorem, pro dolore hebraice est עמל amal. Sic Iob. 5. De humo non egredietur dolor, quod alius vertit, e terra non orietur peruersitas. Esaię. 10. scribentes iniustitiam scripserūt. Omnibus his locis est עמל amal, Vult ergo hoc loco Apostolus auaritiam non esse solā, sed q̃ vitio huic deditus est, multis se maculare peccatis. Nā quod diuitiæ curas adferāt, palam est, postquam in errorem fidei pertraxerunt.

TV autē ò homo Dei, hæc fuge, sectare verò iustitiam

tiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinē. Certa bonū certamen fidei, apprehēde vitā æternā, in quā vocatus es & confessus bonam cōfessionē corā multis testibus

TV autē ô homo Dei] .i. qui populo in rebus Dei præes, qui pastorē agis & Episcopū. Hæc fuge, sectare vero iustitiam) Non dixit, ab his discede, illis vero adhęre: sed quod vehementius est, fuge, & persequere. siue vt noster vertit interpres, sectare. Est ergo epithasis in his duobus verbis. Qui omnibus modis id agit, vt auctior in iustitia sit hoc anno quam erat superiori is sectatur iustitiam. Pietas hoc loco non est θεοσέβεια theoseuia, sed εὐσέβεια euseuia. Virtutes quas hic enumerat, necessariæ sunt Episcopis:

Certa bonum certamen] hoc ꝓpositū est Christianis, id significat genitiuus (fidei) qui additur: [apprehende vitam æternā] quę palma est certaminis hu9 [in quā] siue ad quā [vocatus es, &] cuius gratia [cōfessus es bonā confessionē] iuxta Amb. & græ. scho. Apost. cōmonefacit Timo. voti siue professionis factæ in Baptismo. Cōmentarius Ambr. recti9 intelligetur, si cōferatur cū cap. 20. libri quē de Eccle. Hierar. cōscripsit Dionysius, in quo actio Baptismi pulcherrime explicatur.

PRæcipio tibi corā Deo qui viuificat omnia, & Christo IESV qui testimoniū reddidit sub pontio Pilato bonā confessionem, vt serues mādatum sine macula, irreprehensibile vsque in aduentum Domini nostri IESV Christi. quem suis temporibus ostēdet beatus & solus potens rex regum & Dominus Dominātium: qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videri potest, cui honor & imperium sempiternum Amen

PRæcipio tibi coram Deo] nomen est personæ: siquidē patrē significat. Addit istud Apost. vt quæ mandat velut ab ipso Domino accepta custodiat Timoth. & semper testem sub quo hæc audit ante oculos habens. cōmoueatur aīo: Sic Chrysost. quanquam non tam propter Timo. quàm propter eius successores putat Ambro. Aposto. hæc dixisse. Valde in loco posuit illud [qui viuificat omnia] Si quidem adhortatur Timotheum ad certamē subeundū. Apte etiā postq3 meminit Christi, adiecit. [Qui testimoniū reddidit sub Pontio Pylato) vt in hunc respiciēs Timoth. excitetur ad paria. Mandatum] illud intelligit quod suprà posuit: Certa bonum certamen fidei, Quanquam alij heterosin numeri esse volunt, & sensum esse: Vt serues quęcunque mandaui. Quod sequitur [sine macula] græcis est vnica dictio composita & adiectiua. Hæc Erasmus refert non ad mandatum, sed ad ipsum Timotheum Nam in hunc modum vertit: Vt serues præceptum immaculatus & irreprehensibilis. Græcus sermo vtrūq3 admittit. & sensus semper eodē recidit: Vsque in aduentum Domini) Paulus & Apo. semper antę oculos habent diem iudicij, non ad terrorem solum, sed imprimis ad consolationem.

Hinc illa frequens mentio aduentus Domini in epistolis & concionibus ipsorum [quem] refert aduentum, non Christum: quod ex græcis liquet, quanquam græcis non sit παρουσια parousia.i.aduetus, sed επιφανεια epiphania .i. apparitio, quam suis temporibus.i. sibi soli cognitis ostendet beatus ille: præponitur enim graece articulus: [& solus potens] græce nomen substantiuum est, & talis plane vox qualis est latinis satrapa: vnde Erasmus vertit, solus princeps. Græca voce vsus est Cicero ad Atticum, & ethimologiam eius exprimens Strabo, dicit reges δυναστας dinastas vocari, propterea quod plurimũ possunt, pollentq;. Solus, excludit non Christũ, sed eos qui alterius sunt naturæ: Iam propter creaturas addendum est, solus potens, .s. ex sua natura. Nonnulli Platonici interpretantur hoc, hoc sensu: Apud Deum est perfecta idæa, & exemplar potentiæ: His libenter accedit Aug. Verisimile est Paulũ hæc posuisse propter scholam Simonis: Solus Deus potens est, Solus ipse per se habet immortalitatem, nõ sunt immortales vllę potestates pse, quod vult Simon magus & eius soboles. Solus Deus inhabitat lucem inaccessibilẽ: nam comprehendi nequit. De videndo Deo vide Aug. ad Paulinam epistola .102.

DIVITIBUS huius seculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo (qui præstat nobis omnia abundè ad fruendum) bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamẽtum bonum in futurum, vt apprehẽdant veram vitam. O Timothee, depositum custodi, deuitans prophanas vocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ, quã quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

Diuitibus huius seculi præcipe] .s. ne elato sint animo, ne arroganter de se sentiant, ne persuadeant magnos se esse. Iucundius græce composita voce est υψηλοφρονειν hypsilophronin, Præcipe prętetea, ne spem ponant in diuitiarum incertitudine, hoc est, phrasi hebræa, in diuitijs incertis. Est elegans epitheton diuitiarum huius temporis, quas qui hodie habet, an cras habiturus sit, nescit: Sed in Deo viuo qui præstat nobis omnia abunde).i. diuiter siue opulente. Est enim græce πλουσιος plousios.

O Timothee depositum custodi] .i. serua, quod tibi à me commissum est. Sentit dispensationem Euangelij .i. doctrinam siue docendi rationem, quam illi in initio commendarat. Locum hunc insigniter tractat Vincentius Gallus in doctissimo illo libello, quem conscripsit aduersus hæreticos: Deuitans prophanas vocum nouitates) Proprium erat sectatoribus Simonis Magi prodigiosas habere voces, & quidem rerum inanium: Has intelligit Apostolus per κενοφωνιας cenophonias, quæ vox si in principio scribatur dipthongo αι, hoc significat quod vertit interpres: Si vero per ε, vocũ inanitates significat, atque ita legunt græcanica scholia. Res quam tractat hic Apostolus, tota petenda est ex historia antiquitatis, cuius diligens imprimis scriptor est Epiphanius: Et oppositiones falsi nominis scientiæ) siue falsò appellatę scientiæ. Pro (falsi nominis) græce est vox composita, qua vtitur & Epiphanius qui optime explicat,

plicat, quæ fuerit hæc falso dicta scientia: Hæresis fuit Gnosticorum. Chrysostomus quoque in commentarijs huius loci nominatim meminit Gnosticorum: Item Theophylactus: [quam quidam promittentes .i. profitentes, sicut dicimus professores linguarum: [Circa fidem exciderunt] Græca vox propria est his, qui à scopo aberrant: Usus est eadem Apostolus in primo capite huius epistolæ, vbi interpres aliter eam transtulit dum ait: A quibus quidam aberrantes conuersi sunt in vaniloquium & cætera. Gratia tecum Amen.

Finis Epistolæ primæ ad Timotheum.

IN POSTERIOREM EPISTOLAM .D. Pauli ad Timotheum expositio. F. Adami .S. Delphij.

ARGVMENTVM.

ARGVMENTVM huius Epistolæ idem est quod prioris ad Timotheum: quod hæc in genere, id prior in specie explicat: quare vice commētarij hic nobis erit. Tantum de argumento.

CAPVT I.

PAVLVS Apostolus IESV christi per volūtatem Dei secūdum promißionem vitæ quæ est in christo IESV Timotheo charißimo filio, gratia & misericordia, & pax à Deo Patre nostro, & Christo IESV Domino nostro.

SAlutis loco gratiam, misericordiam pacemq; præcatur: quæ quid inter se differant, dictum est in præcedent epist. Illud[Aposto. secundum promissionem vitæ] hebraismū habet. Sensus est: Apost. sum vt doceam promissionem vitæ, quæ contingit per Christū: siue vitæ, quæ propria est Euangelio ac Christianismo, quæ est futura vita: Nam præsens vita est legis. Hęc de salutatione: Sequitur exordium.

GRatias ago Deo meo, cui seruio à progenitoribus meis in conscientia pura, quòd sine intermißione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderās te videre, memor lachrymarum tuarum, vt gaudeo implear, recordationem accipiens eius fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunice, certus sum autem quòd & in te.

GRatias ago Deo meo cui seruio] siue quem colo: nam græce est λατρεύω latreuo, de qua voce est dictum in epist. ad Roma. [à progenitoribus] .i. ita vt factum est à progenitoribus, siue à maioribus meis: Significat se natum ex ijs, qui longa serie retro fuerunt cultores Dei: In conscientia pura), .i. in vitæ puritate. Siquidem Paulo familiare est, conscientiam vsurpare pro vita, quemadmodum in cōmentarijs huius loci annotat Chrys. Alij conscientiam proprie accipiunt, & (à pgenitoribus) exponūt à prima vita, vt sensus iste sit: Nunquā etiam cū Ecclesiā persequerer, aliter docui q̄ sentirē, quàm etiam conscientia dictaret mihi: Quod sine intermissiōe habeā tui memoriam)i. quod vsque tui mentionē faciā in pręcib⁹ meis, quas fundo ad Deū nocte ac die. Et nobis semper captanda sunt tēpora orādi & per diem & per noctē cū euigilare contingit: nā hac ratiōe multū fouetur pietas [desiderans te videre] Teneor inquit desiderio videndi te in vinculis his Memor lachrymarū tuarū) quas sc; fundebas in proximo à me discessu, Istud per hyperbatō interiectū est: Vt gaudio implear) cupio inquit te videre, vt gaudio sancto de te implear. Quod sequitur[recordatione accipiēs] referēdū est ad desiderās: desidero te videre, quia recordor fidei tuæ nō fictæ .i. syncerę tuæ fidei: [quæ & habitauit] firmiter inhęrere & permanere, exponunt hebræi per habitare: In auia tua Loide, & matre tua Eunice) Posterius nomen à victoria græcis dicitur, non vt quidam interpretantur à fortuna, quę ipsis appellatur τυχη tychi: Certus sum aūt) græce est πέπεισμαι pepismæ .i. persuasus sum. Quod & in te) .s. ea fides inhabitet. Ex hoc loco discimus vocem græcam πέπεισμαι pepisme, pertinere ad quamuis persuasionem natam ex certis aliquibus indicijs, &

non

nō ad eam solū quæ fidei est. Nemo enim dixerit Paulū fide Christiana credidisse Timotheum fuisse fidelem, & alienū ab omni affectu gentilitatis & Iudaismi. Locus notandus est propter Lutheranos, qui vocem hanc vrgent cap. 8. ad Ro. ad statuendum dogma suum, quod conceperunt de fide speciali. Non minus illustris locus est cap. 15. ad Rom. Certus sum autem & ipse de vobis, quod pleni estis dilectione. Rursus cap. 6. epistolæ ad Hebræos: Confidimus de vobis meliora & viciniora saluti: quibus locis certum est πεπείσμαι pepisme, ad aliam pertinere persuasioné, quàm sit ea quæ ex fide nascitur.

PRopter quam caussam admoneo te, vt resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis & dilectionis & sobrietatis.

PRopter quam causam] Quia spectata est mihi fides tua, quam velut hæreditarium bonum à parētibus accepisti. Admoneo te vt resuscites) metaphora sumpta est ab igne, qui follibus excitatur. Hoc liquet ex græca voce, ἀναζωπυρεῖν anasopirin, qua hoc loco vsus est Paulus: [gratiam Dei]. i. donum spiritus quod accepisti ad institutionem Ecclesiæ, & omne religionis obsequium: [per impositioné manuum mearum] vcȝ quando te Episcopum institui & consecraui. Donum hoc excitari vult attentione & diuinis negotijs & exercitijs: Nos quoque nisi gratiam Dei nobis collatam, quotidie tum precibus, tum pijs meditationibus velut quibusdam follibus suscitemus mox sentiemus spiritum nostrum refrigescere, & tandem extingui.

Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris] Hic quæritur, quibus nobis, Christianis ne? an Episcopis? Cōmentarij nō satis explicāt: Circunstantiæ literæ exigere videntur, vt Episcopos intelligamus, quibus p̄ impositioné manuum peculiaris data est gratia. Nobis igitur qui Episcopi constituti sumus, non dedit Deus spiritum timoris. Græce est δειλίας dilas quę vox proprie de ijs dicitur, qui ob ignauiam refugiunt & detrectant periculum, animoque sunt pauido. Vtitur ea Aristoteles in ethicis, & ab interpretibus vertitur timiditas: [sed virtutis] i. potentiæ, roboris, fortitudinis, vt audeamus periculis nos exponere. Est enim grece δυνάμεως [& dilectionis] vt non deferamus proximum: [& sobrietatis] vt in aduersis simus sobrij. i. sanæ mentis. Alia hoc loco vox est quam capite. 2. prioris Epistolæ, vbi est σωφροσύνη sophrosini hic σωφρονισμοῦ sophronismos, quod verbale est à verbo σωφρονίζω sophroniso, quod moderari significat & refrenare. Quare sensus est, datus est nobis spiritus per quem tristia quæ nobis occurrerint & aduersa quæque ita moderamur, vt neque deiiciamur animo grauiterqȝ ea feramus, sed plane moderate.

NOLI itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum eius, sed collabora Euāgelio secundum virtutem Dei, qui nos liberauit & vocauit vocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secūdum propositum suum & gratiam quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia.

NOli itaque erubescere testimonium Domini &c.]Non pudeat te Euangelij, neque apud paganos qui concionē crucis rident, atque ob eam persecutionē moueant, neque apud sectatores diuersa docentes, & veros Euangelistas traducētes: Sed collabora Euangelio)sic dilucidius vertisset: simul affligere cum Euangelio, hoc est, particeps esto afflictionū quæ prędicationem Euāgelicam comitātur. Est enim græce συγκακοπάθησον syncacopathison: Et quia supra hominē aliquid requiritur, idcirco addit: Secundum virtutem)Scio inquit non humanæ virtutis esse pati pro Euangelio, verum in afflictionibus & tormentis aderit tibi Deus Qui nos liberauit) Ambrosius legit saluauit, imitatus græcos: Et vocauit vocatione sancta] sanctam dicit, quia cū peccatores essemus, sanctos nos fecit: Sic Chrysostomus: Meminit autem saluationis & vocationis, vt doceat quantum adiumentum Dei sit expectandum in persecutionibus: Ac si dicat, cogita qualis eras ante vocationem ad fidem, & qualis postea euaseris: Quod sensisti à vocatione, id multo vberius senties, vbi inciderit periculū vitæ propter Euangeliū. Postquā accessisti ad fidē, sensisti magnā mutationē & mirabilē virtutē spiritus, maiorē senties grassante persecutione. Istud est frigidum apud eos, qui non senserunt potentiam hāc & efficaciam diuini spiritus, & qui sentiūt hodie parū sentiūt, si spectetur primitiuę Ecclesię. Quod sequitur, Nō secundū opera nostra) magnū adfert pondus exhortationi. Secundum Chrysost. argumentum est à minori: Si tanta nobis pręstitit Deus, nullis nostris meritis pręcedentibus, imo cum inimici essemus, multo magis cum operantes filios viderit: cooperator accedet. Vbi notandum in commentarijs Chryso. contra hostes liberi arbitrij, Deū cooperari nobis: Propositum]opponit Apostolus merito operū, ac si dicat: secundum gratuitam electionem, secundum merum beneplacitum vocauit nos[secundum gratiam quæ data est nobis in Christo Iesu].i. per Christum Iesum, Ante tempora secularia) id est, antequam cœpissent cum seculo tempora ista quæ spacijs suis voluuntur & transeunt. Sicut enim Pater ab æterno prędestinauit nos saluare, ita etiam ab æterno modum salutis nostræ præuidit. Quod ergo dicit: quæ data est nobis, intelligendum est, prouidentia diuina.

MAnifestata est autem nunc per illuminationem Saluatoris nostri IESV CHRISTI, qui destruxit quidem mortem: illuminauit autem vitam & incorruptionem per Euangelium, in quo positus sum ego prædicator, & Apostolus, & magister gentium. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor Scio enim cui credidi, & certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem. 1.Tim.1.

MAnifestata est autē nunc &c] .i. patefacta est hæc gratia & declarata, Per illuminationem Saluatoris] .i. per illustrationem. Erasmus vertit per apparitionem: Vocabulum græcum ἐπιφάνεια epiphania vtrunque significat. Interpręs vltimo ca. pręcedentis epistolæ, aduentū, vertit: Qui destruxit mortē)quia eū qui mortis habebat imperium .i. diabolum deuicit, & stimulum mortis quod est peccatum aboleuit in cruce, omnibusq; obtemperantibus sibi promeruit immortalitatem: Illuminauit autem) .i. in lucem produxit ostendit & patefecit nobis vitā:

Vt intel-

Vt intelligamus qua in re ea poſita ſit, & quo modo ea obtineri poſſit, porro ne accipias de vulgari vita, adiecit: Et incorruptionẽ) .i. vitam æternam in lucẽ produxit, Per Euangeliũ) quod attulit in mũdum, In quo) ſiue in quod, nempe Euangelium: Nam grçce eſt εἰς ὃ is hò, Poſitus ſum ego prędicator & Apoſtolus & Magiſter gẽtium, Ob quam cauſam] quia annuntio Euangelium & reſurrectionẽ corporum, Hæc patior] vincula videlicet & carceres: Sed non confundor] eadẽ vox eſt quæ ſupra: Noli erubeſcere. Senſus eſt non pudet me vinculorum:

1. Tim. 1.

Scio enim cui credidi] Credere iſtud ambiguum eſt tam apud græcos quàm apud latinos. Significat enim & fidem habere & cõmittere. An in priori vel in poſteriori ſignificatione accipiat hoc loco Apoſtolus, non ſatis liquet ex textu: veriſimile tamẽ eſt, in priori ipſum vti voce hac: [& cert' ſum] hic rurſus eſt πέπεισμαι pepiſme, de qua voce ſuperius dictum eſt, Quia potẽs eſt depoſitum meum ſeruare] Qui bonum aliquid agit in vita hac, is illud deponit quaſi apud Dominum, recepturus vbi iudicij dies aduenerit. Eſt autẽ hoc loco hyperbaton, ordo iſte eſt: Scio & certus ſum, quod is cui credidi, potens ſit, quicquid apud illum depono, ſeruare in illum diem. Expatiatur hic Chryſo. aduerſus eos, qui contemnunt ſuos prepoſitos ob corruptos mores: Locus lectu digniſſimus eſt.

Formam habe ſanorum verborum, quæ à me audiſti in fide & in dilectione in Chriſto Ieſu. Bonum depoſitum cuſtodi per Spiritum Sanctũ, qui habitat in nobis.

Formam habe ſanorum verborum] Eſt hic alia prorſus materia. Notanda ſunt loca prioris epiſtolæ de prophanis vocum nouitatibus, de oppoſitionibus falſo appellatæ ſcientię, de ijs qui non accedunt ſanis ſermonibus, ſed aliter docent: Iſtorum contemplatione dicit Apoſtolus: Formam habe ſanorum verborum, Pro forma græce eſt ὑποτύπωσιν hypotyposin quę vox ſumpta eſt à pictoribus, qui antequã colores inducũt, lineas trahunt & imaginem adumbrãt, quod in cõmen. ſic explicat Chryſoſt: Pictorũ more imaginem tibi virtutis impreſſimus, & omniũ quæ Deo grata ſunt velut normam primitiuamque formam indidimus animo tuo. Hanc igitur retineto firmiter & ſiue de fide, ſiue de charitate, ſiue de caſtitate opus ſit loqui aliquid ac definire inde tibi exemplaria accipe. Senſus proinde eſt: habe .i. retine: frequenter enim ſic accipitur græcorum ἔχω echo: formã .i. informationem à me animo tuo impreſſã, ſiue illa ſcripto, ſiue voce ſit tradita. Aug. de doctr. chr. docet pleraq; in diuinis ad certam legem eloquenda eſſe. Tale aliquid monet hic Apoſtolus docui te methodum explicandi myſteria. hãc retine. Ex eo quod ſequitur que à me audiſti, Diſcimus hanc hypotiposin viua voce traditam eſſe. Et Chryſo. vrget verbum, audiſti, pro autoritate traditionum. de quibus & hic, ſicut ad Theſſa. magnifice ſentit.

Quod additur [in fide & dilectione] plane Paulinum eſt nec græcum nec latinum. Senſus eſt: habe formam ſanorum verborum quæ ſunt de fide, ſiue quæ verſantur circa fidẽ & dilectionem. Vt præpoſitio, in, materiam ſignificet ſiue obiectum. Ne autem quamuis fidem quis accipiat, addit, In Chriſto Ieſu] ac ſi dicat, in fide conſentanea Chriſto. Eſt reſtrictio fidei & dilectionis.

Bonum depoſitum cuſtodi &c.] Depoſitum vocat ipſam informationem doctrinæ de fide, dilectione, & alijs rebus fidei religioniſque, quam apud Timotheum veluti egregium theſaurum depoſue-

rat. Discimus ex hoc loco, tempore Pauli non apud vulgus, sed apud Episcopos deposita fuisse mysteria religionis. Plebi id tantum sciendum est, quod ad mores formandos & ad vitā pertinet. Hæc est Theologia Nasianzeni & reliquorum veterum. Porro quia erat difficile puritatem doctrinæ seruare inter tot hæreses, prętertim homini iuueni, idcirco addit: Per Spiritum sanctum, ac si dicat cura gratiam spiritus habere in te manentem, & facile custodies egregium hoc depositum.

SCIS enim hoc, quòd auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phygellus & Hermogenes. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui, quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit, sed cùm Romam venisset, solicitè me quæsiuit, & inuenit. Det illi Dominus inuenire misericordiam à Deo in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi, tu meliùs nosti.

SCIS enim hoc] illud (enim) non est in græcis, neque in vetustis latinis exemplaribus: Omnes qui in Asia sunt], i. omnes Asiatici, Intelligit autē de ijs qui tunc Romæ agebant: Sic Chrysostomus, vnde annotant Græca schol. præpositionē (in) positam loco (ex) Omnes qui ex Asia sunt Excipit autem Onesiphorū, [Det (inquit) misericordiam Dominus Onesiphori domui] toti familiæ bene precatur, & misericordiam optat propter herum, Hic inquit me sępe refrigerauit. i. refocillauit siue verbo, siue substantia & subsidio: Det illi Dominus inuenire misericordiā à Deo) Græci codices legunt, à Domino: quomodo etiam habent vetusta latina exemplaria. Phrasis hæc, det illi Dominus à Domino, hebræa est: Similis est in Gen. cap. 19. Pluit Dominus super Sodomam & Gomorrham ignem & sulphur à Domino. Rursus Esaiæ. 8. Ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & in portentum Israel à Domino. i. à seipso: Sic Chrysost. Vsurpant enim Hebræi nomen personæ loco pronominis reciproci, Vel est similis phrasis illi qua dicimus: Oues tactas de cœlo. i. cœlitus. Det illi Domin⁹ inuenire misericordiam à Domino. i. diuinitus: [in illa die] significat diem iudicii. Certum est non optare hic Paulum misericordiam Onesiphoro in illa die, quasi ei optet condonari tunc mortale peccatum, cum ante tribunal Christi post hanc vitam non sit remisio. Quare hoc sensu intelligendum est quod ait sic eum gubernet Dominus in hoc mortali corpore, vt declaretur in illa die misericordia Dei ipsi fuisse exhibita. Vel hoc modo: det ei inuenire misericordiam. i. effectum misericordiæ idque in corpore: Et quanta Ephesi ministrauit mihi) Illud, mihi, non est in græcis codicibus, nec commentarij dant eius vllam significationem, imo Ambrosius exponit vt locum non habeat.

CAPVT II.

TV ergo fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Iesu, & que audisti à me per multos testes, hæc cōmenda fidelibus homi-

hominibus, qui idonei erunt alios docere.

IN primo capite duo potiſsimum egit Apoſt. hortatus eſt ad ſubeundũ martyrium. & ad ſtudium confirmandæ puritatis doctrinæ contra hæreſes, quæ duo etiã in hoc 2. cap miſcet. Priora capitis pertinent ad ſolicitudinẽ doctrinæ, Quæ ſequuntur, propriã ſunt ſolicitudini ad martyrium.

Tu ergo] Quia inquit deſertus ſum ab Aſianis[confortare tu]. i. eſto cõſtans fortis & robuſtus[in gratia]. i. in docendo ac propagando doctrinam de gratia quæ eſt per Chriſtum: Perge inquit docere Patrẽ reconciliatum humano generi idque per vnicum Filium per vnicum mediatorem Chriſtum. Non moreris hic Iudæos qui quærunt iuſtitiam quæ ex lege eſt neque moreris Simonis ſcholam quæ inducit alios mediatores. Vel confortare in gratia, .i. per gratiam quam habes adiuuantem. Prior expoſitio Ambroſij eſt, cui fauet materia ſubiecta: Poſterior vero Chryſoſ. cui fauet vſus Scripturæ:

Et quæ audiſti à me] Locum hunc aliter diſtinguũt græci codices, aliter latini. Iuxta græcos ibi: per multos teſtes, perfecta eſt periodus, & principium nouæ periodi ibi eſt: hæc commenda. Iuxta Latinos vero finitur periodus ibi: in Chriſto Ieſu. & quod ſequitur: quæ audiſti à me, refertur ad verbum, commenda. Iuxta priorem diſtinctionem ſubaudiendum eſt (in his) quod in tranſlatione ſua expreſsit Eraſ. vertit enim ad hunc modum: Tu ergo fili mi, fortis eſto in gratia, quæ eſt in Chriſto Ieſu & in his quæ audiſti à me per multos teſtes. Latinorum diſtinctionem ſequitur Chryſoſt. Ea inquit quæ, audiſti à me per multos teſtes non clam, non ſecreto, ſed coram multis alijs: commenda] non dicit effer, ſed velut theſaurũ crede. Clemens lib 7. Hypotypoſeon (vt referunt græ. ſcho.) illud, per multos teſtes intepretatur, per teſtimonia ex lege & prophetis à me inducta. Quæ interpretatio multum diuerſa eſt Chryſoſt. ſed non minus inſignis. Vult aũt ea commendari nõ quibuſuis, ſed[fidelibus hominibus]. i. qui fide & non rationibus humanis metiuntur doctrinam Euangelij vt Simõ & eius familia: Sic Chryſoſt. Habet & alium cõmentarium qui magis ad rem facit. Vel fidelibus inquit qui proditurì nõ ſunt gratiam prædicationis leuiter, nec hoc contentus Apoſtolus, adiecit. Qui idonei erunt & alios docere) Hinc patet non ſermonem eſſe de laicis ſed de presbyteris & Epiſcopis, vt recte annotant græca. ſcho. & ante hæc Ambro.

LABORA ſicut bonus miles CHRISTI IESV. Nemo militans Deo, implicat ſe negotijs ſecularibus, vt ei placeat cui ſe probauit. Nam & qui certat in agone, non coronabitur, niſi legitimè certauerit.

LAbora ſicut bonus miles]. i. feras afflictiones: Nam id ſignificat κακοπάθει. Kacopathi. qua voce vſus eſt in præcedenti capite: Sicut bonus miles). i. egregius miles Chriſti. [Nemo militans Deo] illud, Deo, non eſt in græcis exempl. nec latina omnia habent: & omnino videtur eſſe abſoluta & generalis ſententia ex qua tamen Paulus aliquid inferre vult ad rem pertinens. Nemo qui militat rem domeſticam curat, ſed imperatoris ſui negotium agit: Multo magis id conuenit facere eum, qui militat Euangelio.

Negotia ſecularia] vocat victus & vitæ occupationes, vt patet ex græcis vocibus. Miles inquit non eſt ſolicitus de victu, ſed rem victoriæ agit: Vt

 placeat

placeat ei, cui se probauit]. i. duci & imperatori exercit⁹, siue illi qui agit delectum. Erasmus vertit, vt ei qui se in militiā delegit, placeat: Atque ad eum modū habent græca. Vnde magna suspicio est interpretem vertisse: non, cui, sed qui se probauit. Consulenda sunt vetusta exemplaria.

Nam & qui certat in agone] .i. atletha [non coronabitur] græce est στεφανοῦται stephanonde .i. coronatur quod ad molem sententiæ accōmodatius est, pro eo quod est, nō meretur coronari, nisi omnes leges Atletharum præster, nō satis est quomodocunque certare, sed vincere oportet.

LAborantem agricolam oportet primùm de fructibus accipere. Intellige quæ dico, dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum. Memor esto, Dominum IESVM CHRISTVM resurrexisse à mortuis ex semine Dauid, secundum Euāgelium meum, in quo laboro vsque ad vincula, quasi malè operās: sed verbum Dei non est alligatum

LAborantem agricolam] Vis facienda est in eo quod ait, laborantem, quod accipit Chryso. & post eum Theo. de acri & difficili labore propter vocem græcam κοπιῶντα copionda, quæ potest vel præsentis temporis esse vel præteriti, magis hic conuenit significatio præsentis, maxime dum aduerbium, primum, cum Eras. referimus nō ad verbum, accipere, sed ad ipsum participium hoc modo: Oportet agricolam accipere fructus, sed si prius laborauerit. Sūt autem hæc tria: Nemo qui militat &c. Is qui certat &c: Laborantem agricolā &c. paradigmata iuxta Chrysost. & Theophy. i. obscuræ sententiæ & parabolæ quæ ex dimidio aperiunt rem, & ex dimidio relinquūt conijciendam. Quia vero id exigit natura paradigmatum & parabolarum vt generatim accipiantur, non aliter interpretari debent tres superiores sententiæ, quàm si in Cicerone reperiantur, quamuis alio accommodētur. Ex quo plane verisimile fit, datiuū (Deo) Nemo militans Deo, redundare: Et ex eodem fonte patet hoc loco, secularia negotia non esse negotia q̄ Ecclesiastica nō sunt, sed occupationes quærendi victus. Mirum vero cur Paulus tam solicitus hic sit de Timotheo, cuius fidem tam habebat spectatam, nisi nobis hæc velit dicta, quos monitos vult, vt non satagamus de victu comparando, sed precibus incombamus & studijs sacris.

Intellige quæ dico] Hic est commentarius superiorum: Proposui inquit tres parabolas militis, Athletæ, & agricolæ quorum vnusquisque cæteris curis omissis, suum mun⁹ gnauiter obit, neque deest præmium si suo prius functus fuerit officio: Perpende iam quorsum spectent hæ meæ parabolę, cogita te esse Episcopum, Non est delicata res, Episcopum agere, considera quid agat miles, quid toleret Athleta quos labores subeat agricola, atque ex his disce non otiandum tibi, sed laborandum, sed sudandum, sed pericula obeūda, cùm & miles sis, Athleta, & agricola, licet in alio militiæ genere, certaminis, & agriculturæ: Dabit enim tibi Dominus in omnibus) siue popularibus siue alijs sententijs [intelligētiam.] Chrysostomus & Theophyl. legunt & interpretantur det tibi Dominus in omnibus intellectum, vt sit precantis, atque eā lectio est in græcis codicibus qui hodie in manibus sunt. Hactenus ab illo loco: Labora sicut bonus miles, hortatus est ad labores pepetiendos: quæ iam sequuntur, dubium est an eodem pertineant, an alio sint referenda. Quidam interpretantur vt pergat hortari ad labores tolerandos, & subeūdū martyriū, si forte instet. Alij putant

tant illum transire ad hæreticos, qui docebant, Deum non descendisse reuera in carnem nec Christum vere passum fuisse, sed omnia hæc in phantasia contigisse: Verum quia additur: Ex semine Dauid, & secundum Euangelium meum, probabile magis est, Apostolum hortari Timotheum ad retinendam doctrinæ puritatem de resurrectione, quàm ad martyrium subeundum.

Memor (inquit) esto Dominum resurrexisse].i. vere & non phantastice: Ex semine Dauid) Metaphora est.i.e posteritate Dauid, ex qua vere prodijt secundum carnem. Quicquid ergo dicunt isti heterodidascali, tu retine hoc, Christum vere natum, vere passum, vere resurrexisse: Secundum Euangelium meũ).i. doctrinam & prædicationem meam. Errant inquit Chrysostomus, qui aliud docebant, quos alio in loco notat. Ambrosius quoque hoc dictum ait, vt excludat malæ mentis falsa colloquia, & quia de natura Christi multę extiterũt hæreses, explicant cõmētarij in specie, de qua hæresi hic sit sermo: idque faciunt probabiliter, quia quæ adferunt, sunt conformia historię illius temporis quam discere licet ex Augustino ad Quodvultdeum: & ex Epiph. de hæresibus. Simon asserebat Christum non vere passum nec vere resurrexisse: Basilides pro Christo passum dicebat Simonem Cyrenensem: Cerynthus fatebatur quidem passum, sed in extremo demum iudicio resurrecturum aiebat, atque ob eam hæresim Epiph. dicit Paulum scripsisse: Si Christus non resurrexit, neque mortui resurgent. Rursus: si Christus non resurrexit, inanis est fides nostra, inanis est prædicatio nostra. Ex his patet, non propter gētiles hæc dicta, quod alioqui poterat videri, sed propter hæreses illius temporis. Hac igitur parte, Epistola hæc pertinet ad alias quinque proxime enarratas. In Gnosticis quoque Epiph. habet nonnulla, quæ huc faciunt: Hi (inquit) carnem aiunt perire & non resurgere: Christum non ex Maria natum, sed per Mariam ostensum: carnem vero ipsum non suscepisse, sed apparentiam solum esse: [in quo].i. propter quod, cuius gratia laboro. Rursus est κακοπαθῶ cacopatho .i. affligor & dura perpetior: Quasi male operans).i. tanquam maleficus, tanquam facinorosus quispiam. Frequenter istud inculcat, vt excitet Timotheum ad paria subeunda: Sed verbum Dei non est alligatum] licet corpus stringatur, lingua nequaquam ligata est, non cesso etiam in vinculis docere Euangelium, tum verbo, tum scripto.

IDEO omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in CHRISTO IESV, cum gloria cœlesti. Fidelis sermo. Nã si cõmortui sumus, et cõuiuemus, si sustinebimus, & cõregnabimus, si negauerimus, & ille negabit nos, si non credimus ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.

IDeo omnia sustineo &c.] Istud ideo referre oportet ad priora. vc; resurrexisse Christum: Omnia sustineo) minas scilicet verbera, pericula mortis. Annotat Chrys. quod non dixerit Paulus propter hos aut illos, sed simpliciter, propter electos, vt omnium locorum & tēporum electos intelligas. Magna charitas Apostoli quam & nos imitari debemus, studētes conseruare puritatem doctrinæ propter electos: Vt & ipsi salutem consequantur) nõ hanc momentaneam, fluxam, mundanam: sed eam quæ est in Christo, hoc est, salutem ęternam. Vnde addit [cum gloria cœlesti)

Fidelis sermo] Hæc formula hoc loco tantum est, & in priori Epistola ad Timotheum, ac ea quæ scripta est ad Titum, Chrysostomus, Theophylactus, Oecume.

referunt ad superiora: secundũ quos fidelis siue cert⁹ & indubitatus sermo est, quo electi salutem consequantur per Christũ eumque vnicum. Latini exponunt vt pertineat ad sequentia. Si cum græcis referamus ad superiora, particula (nam) quæ sequitur, verè causalis est, Si cum latinis dicamus pertinere ad sequentia, tum pleonasmus est, & redundat particula (nam) more hæbraico.

Nam si commortui sum⁹] scilicet perpetiendo tristia & acerba, Conuiuimus) ea vita qua viuit ipse resurgens à mortuis: Sic Chrysostomus. Si inquit in his quæ tristia sunt laborisque plenissima cõmunicamus Christo, certe & in his quæ plena sunt felicitate ei cõmunicabimus. Secundum hanc expositionem, exhortatio est ad martyrium. Aliter Ambr. interpretatur: si commortui inquit sumus, i. si mortificemus iam membra nostra quæ super terram sunt, si iam studeamus nos vincere, & cupiditates nostras deprimere, etiam conuiuemus. Habet Ambr. pro se loca similia: Verum circunstantia literæ magis fauet Chryso, cuius sententiã probabilem plane facit, quod additur: Si sustinebimus) Græci in præsenti legunt si sustinemus. Sensus est: Si sufferimus & in malis perdurauerimus, sicut Christus perdurauit, etiam cum illo vna regnabimus: Si negauerimus) si metu tormentorum vel persecutionibus pressi, Christum negamus, etiam ipse negabit nos. Alludere videtur ad locum, qui est capite. 12. Euãgelij secundum Lucam: Si non credimus ille tamen fidelis) i. verax permanet: Negare seipsum non potest) i. non potest non prçstare quod promisit in Scripturis sacris, fieri non potest, vt qui natura veritas est, in quoquã fallat. Similis locus est in epistola ad Romanos vbi dicitur: Nunquit incredulitas illorum fidem Dei euacuauit?

HÆc cõmone testificans coram Domino. Noli contendere verbis: nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientium. Solicitè autem cura, teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem verbum veritatis.

HAEC commone testificans coram Deo] i. interposito timore qui debetur Deo: Sic quidam. Alij aliter, hoc modo: coram Deo. i. testem capiens Deum, vt intelligant si te contempserint, quis ipsos sit iudicaturus.

Noli contendere verbis] interpres noster aliter hęc intelligit quam græci interpretes, qui infinitiuum referunt non ad Timotheũ, sed ad cæteros hoc sensu. Hęc admone contestans coram Domino ne verborum pugnas sequatur. Contendere verbis, apud Paulum est composita dictio λογομαχειν logomachin. Intelligitur autẽ totus iste locus ex priori ad Timo epi. ex qua discimus sermonem hic esse contra familiam Simonis. Vide cap. 6. vbi agit de λογομαχια logomachia. i. pugna verborum. Ad nihil enim vtile est nisi ad subuersionẽ audientium] quia hinc sequuntur studia partium, vt vnus dicat, ego sequor hunc doctorem: alius, ego illum sequor, quod studium ineptum est. Istud in priori epistola dixit: Ex quibus oriuntur inuidię, contentiones, blasphemiæ &c.

Solicite autem cura] Est hîc σπουδασον spudason, quod verbum studij est, & diligentię: & varie vertitur ab interprete nostro, nunc vertit satagere, vt in cap. 3. posterioris epistolæ. D. Petri. nũc festinare, vt cap. 4. ad Hebr. nunc aliter & aliter. Stude inquit teipsum exhibere Deo probabilem, grçce est δοκιμον doKimon

mon .i. probatum, quem Deus probet: Operarium inconfuſibilem] .i. miniſtrũ non erubeſcentẽ, id eſt, quem in nulla re impediat pudor: quin libere dicas quod ſentias, quin libere profitearis fidem & religionem Chriſti, tum coram gẽtibus tũ corã Iudęis. In pricipio religionis ſtultitia erat gẽtibus, ſpem ponere in cruce Chriſti, & idem ſcandalum erat Iudęis.

Recte tractantem] Grecis vnica dictio eſt ὀρθοτομοῦντα orthotomonta, quę perinde ſonat ac ſi dicas, recte ſecantem. Putant quidã metaphorã ſumptã à coriarijs qui ſuperflua ſecãt, alij à cocis quorũ eſt recte diuidere cibos. Plato alicubi imperitũ dialecticẽs, malũ apellat cocũ quod nõ noſcat recte diuidere. Interpres noſter bona fide ſenſum reddit. Qui hodie corã plebæa multitudine de libero arbitrio de prædeſtinatiõe, & id genus aliis diſſerunt nõ recte ſecãt verbũ veritatis. Nam licet ſana ſint quæ dicunt, non tamen loco ſuo dicunt: Secundum Chryſoſtomum ſenſus eſt: incumbe vt adulterina ſcholæ Simonis ſumpta ex poeſi, ex phĩa, ex magia reſecentur & abſcindãtur. Verũ adulterina hæc non ſunt in verbo veritatis. quod tamen recte Apoſtolus ſecari vult. Quare poſterior metaphora magis hic locum habet.

PRophana autem & vaniloquia deuita: multũ enĩ proficiunt ad impietatem, & ſermo eorum vt cancer ſerpit, ex quibus eſt Hymenæus & Philetus, qui à veritate exciderunt, dicentes reſurrectionem eſſe iam factam, & ſubuerterunt quorundam fidem.

PRophana autem & vaniloquia] coniunctio (&) redundat: Nam greca nulla habent, nec in latinis emendatoribus iuuenitur. Iſtud in priori epiſtola vertit, prophanas vocum nouitates quia vbi legit καινοφωνίας] cænophonias per diphthongon, hic vero κενοφωνίας Kenophonias per ε. Interpres Ambroſij per αι legit. nam vertit, vocum nouitates, non vocum inanitatem. Non autem id agit Apoſtolus, ne vtamur vocibus nouis ſiue græcis ſiue barbaris à nobis aut alijs conſictis, mõ res ſignificẽt de quibus Scriptura tractat: ſed ne nouas & inauditas voces inducamus ſignificantes res prophanas, quales fingebant Simoniaci de quibus Epipa. in horum hæreſi:

Multum enim proficiunt ad impietatem] Græcis eſt verbum futuri temporis, proficient, vt ſit prophetia. nec eſt multũ ſed, amplius. Senſus eſt iſte: vocum nouitates prophanæ, quas inuehunt ſectatores Simonis. amplius proficient ad impietatem: Et ſermo eorum] qui authores ſunt talium vocum. Serpit) Rurſus græcis verbum eſt futuri temporis, & latini nõnulli legunt, ſerpet, in futuro. Senſus eſt, horum ſermo non conſiſtet in vna vel altera ſpecie impietatis ſed ſemper perget in maiorem impietatem. Secundum hãc expoſitionem refertur ad rem in ſe: Poteſt etiam referri ad perſonas, hoc ſenſu: Vt cancer locum quem occupauit depaſcitur, & inde ad vicina ſerpit eaq; inficit: ſic per hos alij ſemper & alij inficiẽtur. Eſt aũt cãcer hoc loco morbus, nõ animal, vt ex græco patet, & loco ſerpet duæ voces ſunt apud Paulum. quas ſi interpreteris perinde ſonãt ac ſi dicas, paſſionẽ habebit: Ex quibus] .i. de quorũ numero. Eſt Hymenæus & philetus qui à veritate exciderunt] ſiue vt Eraſmus vertit, aberrauerunt. De græca voce dictum eſt in præcedẽti epiſtola, habet motaphorã quę ſũpta eſt à collimãtibus ad ſcopũ & collimãdo aberrantibus: nã hoc eſt ἀστοχεῖν, aſtochin: Sic hi dũ minimũ ſubtiles ſũt veritatis indagatores, circa veritatẽ aberrauerunt [dicentes reſurrectionẽ eſſe iã factã]

per liberos significat genitos ab vnoquoq; generãte. quod hi parẽtes suos referãt, ipsosque defunctos veluti viuos exhibeant. Sic Epiphanius in hęresi Archonticorum, quę apud ipsum est hæresi. 40. Cũ ipso sentiunt græcorum scholia, Item. D. Ambrosius: Et subuerterunt quorundam fidẽ] Mirum quod christiani donati tot charismatibus spiritus, ita potuerunt subuerti, vt plane fierent Apostatæ à fide: Mirum etiam Christum permisisse tã abominabiles hæreses exurgere initio suæ religionis. Græci in præsenti legũt ἀνατρέπουσι anatrepusi, quasi adhuc perseuerent in suo peruerso studio:

SED firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: COGNOVIT DOMINVS QVI SVNT SVI. ET DISCEDAT AB INIQVITATE OMNIS QVI INVOCAT NOMEN DOMINI.

SEd firmum fundamentum Dei &c] vel vt alij vertunt, firmum tamen Dei fundamẽtum stat. Est solutio tacitæ obiectionis, quæ posset fieri à quopiam demirãte, in paucitate illa primitiuæ Ecclesię hæreses exoriri. Posset enim quis suspicari, fundamentum Dei breui ruiturum, quod in ea paucitate christianorum ita multi & ex pręcipuis defecerint à fide. Dicit ergo Apostolus, subuerterunt quidem ipsi quorundam fidem, sed interim firmũ Dei fundamentum manet immotum & incõcussum, & stat. i. non subuertetur. Est autem fundamentum hoc, ratio & consiliũ Dei de dispensatione salutis humanæ: Alij interpretãtur promissiones siue prædicationes in Scripturis positas de dicto consilio: Alij Euangelium quatenus explicat hoc fundamentum, quę omnia eodem recidunt. Ambrosius intelligit fidẽ, quam seruat Deus in promissis, vt sensus sit: firmum fundamentum Dei stat, i. nõ impedietur promissum Dei, certo præstabit quod promisit. Alij nomine fundamenti, librum vitæ accipiunt. Augusti. lib. 2. de ciuitate Dei ca. 7. simili omnino schemate vtitur quo hic Paulus, nempe procatalepsi, vbi per hoc fundamentũ intelligere videtur, Ecclesiam electorum ad vitam, & non ad gratiam solum. Eodem modo intelligit in libro quem scripsit de cathechizandis rudibus capite. 11. Rursus tractat. 15. super Euangelium Iohannis. & aliquot alijs locis:

Habens signaculum hoc] sensus est: Hoc fundamentum, ęternum scilicet Dei consilium, quo ante tempora secularia decreuit humanum genus saluare, signatum est siue obsignatum est aliquo signaculo siue sigillo isto scilicet [Nouit Dominus qui sunt sui]. i. qui præsciti sunt & prędestinati. Locus hic rectius intelligitur, dum confertur cum cap. 10. Apocalipsis, cuius initium est: Et vidi Angelum descendentem de cœlo, habentem clauẽ abyssi, & apprehendit draconem & misit eum in abyssum, & clausit & signauit super illum. Quem locum tractans August. lib. 2. de ciuit. Dei cap. 7. sic scribit: quod additum est signauit, significare mihi videtur, quod occultum esse voluit, qui pertineãt ad partem diaboli, & qui non pertineãt, hoc quippe in seculo isto prorsus latet: Quia & qui videtur stare, vtrum casurus sit: & qui videtur iacere, vtrum surrecturus sit, incertum est. vide etiam cap. 10. Apocalipsis. Signa quæ locuta sunt septem tonitrua. i. obsigna velut occultanda, vtrobique est verbum σφραγίζω sphragizo vnde deducitur nomen huius loci, quod interpres signaculũ vertit. Verum quamuis lateat qui sint saluãdi, & fundamentum Dei obsignatum sit, nequaquam tamen perplexi esse debemus, sed sperare & magna fiducia expectare promissa Dei, modo seruemus fidẽ

rectã, & mores prçſtem' incorruptos: hoc ſi fecerimus, diuitet miniſtrabitur nobis ingreſſus in regnum, ſicut ait Apoſtolus Petrus: Videtur autem alluſiſſe Apoſtolus ad locum qui eſt Numer. cap. 16. vbi, Chore, Dathã & Abyrõ tumultuãtibus dixit Moyſes: notum faciet Dominus qui ad eum pertineat, vbi ad verbum in hebræo eſt, qui ſunt ſui: Et diſcedat ab iniquitate) Iſtud eſt alterum ſigillum. Nemo putet ſufficere quod acceperit nomen Chriſti, requiritur præterea quod diſcedat ab iniquitate doctrinæ, Sic Theophy, vt iniquitas opponatur falſitati. Similis locus eſt in epiſtola ad Romanos: Credunt autem iniquitati .i. falſis diuerſiſque doctrinis. Alij nomine iniquitatis turpitudinem accipiunt. vterque commẽtarius bonus eſt. Nam ſchola Simonis prçter abſurditatem dogmatum, habebat admirandam vitæ fœditatem. Hic quoque alluſiſſe videtur ad cap. 16. Numerorum vbi dicitur. Recedite à tabernaculis hominum impiorum, Sic vos recedite & ſeperamini à tabernaculis hæreticorum. Quod ſequitnr: Omnis qui inuocat nomen Domini] græci legunt, omnis qui nominat nomen Domini, quomodo etiam habent antiqui codices latini. Simonis ſchola (vt eſt apud Irenæum & Epipha) abutebatur prætextu nominis Chriſti, ſed non meminerat iſtius: Diſcedat ab iniquitate.] Dicit ergo Apoſtolus, non ſatis eſt ore profiteri Chriſtum, ſed prçterea oportet diſcedere à doctrina falſa & improba vita, tandem detracto ſigillo apparebit qui ſint Chriſti.

2. pet. 1. ca

IN magna autem domo, non ſolum ſunt vaſa aurea & argentae, ſed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam: Si quis ergo emundauerit ſe abiſtis, erit vas in honorem ſanctificatum & vtile Domino, ad õne opus bonum paratum.

IN magna autem domo &c] Eſt alia eiuſdem ſolutio, nempe tacitæ admirationis, de qua dictũ eſt in prçcedẽtibus: Nemo miretur hæc fieri in Eccleſia, cogitet alias familias in quib' reperitur varia ſuppellex: in quibus cõſpiciuntur & aurea & argentea ac lignea vaſa. ſimul & teſtacea: Sic in Eccleſia mali ſunt & boni damnãdi & ſaluandi. Eſt parabola, ſicut fuerunt tres illæ ſuperiores, Ad hunc modum interpretatur Cyprianus in epiſtola ad Antonianum, per magnam domum intelligendo Eccleſiam, parabolicè tamen. Ad eundem modum exponit Ambroſius in commentarijs huius loci, verba eius ſunt: Hoc dicto Apoſtolus ſignificauit in Eccleſia diuerſos eſſe homines, quoſdã bonos & ſummos viros, quos in auro intelligi vult: quoſdã bonos tantũ, quos in argẽto deſignat: alios verò non bonos, quos vaſa lignea & fictilia appellat. Chryſoſtomus verò & Theophylactus negant magnam domum hic poſſe accipi Eccleſiam, quod in ea vaſa omnia munda ſint, quare de toto mundo interpretantur: Vbi ne ſeducamur, oportet videre alia loca Chryſo & conferre cum ſententijs aliorum veterum, qui aſſerunt hæreſim eſſe Nouatianorum & Donatiſtarum, qui aſſerunt malos non eſſe in Eccleſia. D. Auguſtinus cum varijs locis doceat Eccleſiam complecti bonos pariter & malos, nõnullis interim aliud videtur dicere, ac ſegregare malos à corpore Chriſti, quod eſt Eccleſia. quibus locis reſpexit ad inuiſibilẽ charitatis cõpagem, ſicut hoc loco Chryſo. Pro Ambro. facit ratio ſcripti, quam & ipſe vrget aduerſus Nouat, qui de toto mũdo interpretabatur quod hic dicitur, ne cogeretur malos admittere in Eccleſia, vnde & eũ inſanum appellat. De Hymenæo & Phileto cum Apoſtolus eſſet locutus, ſtatim inquit, de magna domo ſubiecit,

ne esset mirabile in Ecclesia videri hoiẽs dissentientes. Iã difficultas est an ne Hymenæ' & Philet' fuerũt hæretici, Si hęretici, quomó in Ecclesia? Aug. propẽsus fuisse videtur ad agnoscendũ, istos Ecclesiam exisse: propter authoritatem tamen Cypriani quam citat ex epistola ad Antonianum, dicit eos nondum exisse, sed pertinere hic ad magnam domum propter sacramenta non mutata, sed ea locutio impropria valde est. Vide Aug. lib. 3. cõtra Donat. de bap. ca. 19. vide præterea ipsum libro quem contra Donat. scripsit, post collationem: Si Hymenæum inquit fecimus hæreticum, potest intelligi vt Apostolus respexerit ad aliud tempus quo nondũ sic erat, quo tamẽ tẽpore vas erat in contumeliã] sicut Paul', cùm persequeretur Ecclesiam, vas in honorem.

Si quis ergo emundauerit se] Vides ait Chrysosto, vt non naturæ sit vel aureum esse vel fictilem, sed voluntatis: vas erat fictile Paulus, sed euasit in aureum: Vas fuit aureũ Iudas, sed in fictile euasit. Chrysosto. ergo vasa fictilia sunt, immundi homines, hoc est, omnes in peccato mortali existentes. Aliter Aug, secundum quẽ vas aureum erat Paulus, etiam tum cûm persequeretur Ecclesiam, nimirum quia prędestinatus: Cui fauere videtur cap. 9. epistolæ ad Romanos, vbi videtur Paulus dicere, quôd esse vas in honorem, non sit nostræ voluntatis sed prædestinationis. Cũ Chrysostomo sentit Ambrosius enarrans hunc locum. Nunc alia inquit hæresis cõuincitur &c. Rursus alludit Apostolus ad cap. 16. Numeri.

Si quis emundauerit se ab istis] scilicet Phileto & Hymenęo ac eorum socijs: Vel generaliter ab istis dedecorosis, sicut popul' Dei in Numeris segregauit se à Chore, Dathã & Abiron Erit vas in honorẽ] Hic ponẽda est hypostigme, deinde post Sanctificatum) deinde post, Vtile Domino] quod grece est euchriston .i. accõmodum vsibus Domini: Ad omne op' bonũ paratum] participium est paratum, vt intelligas non promptũ sed præparatum à Deo.

IVVEnilia autem desideria fuge, sectare verò iustitiam, fidem, spem & charitatem, & pacem cum ijs qui inuocāt Dominum de corde puro. Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generant lites. Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientẽ eos, qui resistũt veritati, nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

IVuenilia autem desideria fuge] significat non quæuis iuuenum desideria, sed qualia erant Hymenæi & Phileti, qui superba animositate studebant videri docti quo studio subuersi sunt. Istud habet ratio scripti, quare sensus est, fuge appetitum inanis gloriæ, iactãtiam, Philauthiã & ea desideria, quæ culpaui in istis hominibus. Est difficile istud præstare, excludere videlicet semper appetitum gloriæ & eius motus reprimere, quibus qui semel se permiserunt, infelicissimi sunt. Chrys-

tamen

tamen & ea quæ ad libidines pertinent, & generaliter quæuis desideria quibus ætas illa teneri solet, accipit:

Sectare vero iustitiam] Iustitia hoc loco generale vocabulū est, cōplectitur enī totius vitæ innocentiam. Apud Simonē non est vitæ innocentia, sed maxima vitę turpitudo: tu vero sectare iustitiam, fidē, spem, charitatē & pacē cum ijs qui inuocant Dominum .i. omnibus qui sunt eiusdem religionis. In epistola ad Ephesios valde hoc ait vt sepositis contentionibus, quales erant in schola Simonis, sectētur pacem & charitatem: Idem hic ait. Si quis tamen respiciat ad primum caput pręcedentis epistolæ, putabit Apostolum solicitum esse de Iudaizantibus. Nā eos respicit dum ait: finis pręcepti est charitas docens legem Moysi non eo pertinere, vt subtiliter disputemus, sed vt amemus & præstemus quæ lex præcepit. Verum siue de Iudaizantibus siue de Simoniacis propriè, siue de vtrisque solicitus sit, certum est sensum esse: Noli videri doctus, sed magis stude præstare innocentiam.

Stultas autem] .i. fatuas siue friuolas, quæ nihil ad pietatem faciunt: Et sine disciplina] grecis vnica vox ἀπαιδεύτους apedeutous .i. ineruditas quæstiones, quales habet schola tam Simonis quā Iudaizātiū: Deuita] i. reijce & aspernare nec admitte: Sciens quod generant] .i. quod pariant lites. Paulus μάχας machas habet, Eleganter huiuscemodi rixosas quæstiones vocauit μάχας machas .i. pugnas per metaphoram. [Seruum autem Domini non oportet litigare] rursum est μάχεσθαι machesthe .i. pugnare. Sed māsuetum esse] .i. placidum erga omnes discendi cupidos. Docibilem] Paulus habet διδακτικὸν didacticon .i. idoneum & paratum ad docendum .i. talem qui docere malit quam litigare siue pugnare. Patientem] .i. tolerantem proteruos & improbos, qui audire recusant, Id enim significat hoc loco ἀνεξίκακος anexicacos, & non quomodo in miserijs & doloribus quis patiens est: Cum modestia corripientem] siue vt alij vertunt, erudientem: Vox græca ad vtrumque anceps est: Eos qui resistunt veritati) Datiuum, veritati, verisimile est redundare: nam in quibusdam latinis non inuenitur, & nulla græca habent. D, Ambrosius legit, corrigentem eos qui diuersa sentiunt. Ad eum modum vertit interpres quo vsus est Augustin. Vide cap. 5. de correptione & gratia. Vox græca significat diuersum quid de re statuere Iam hæc dicta oportet intelligi, nisi sint hæretici & animo compositi ad superbam animositatem: Nam tales Apostolus vitari iubet: Ne quando) Augustinus legit, ne forte. Græce est μήποτε mipote, quę particula secundum Chrysostomum in rebus dubijs ponitur. Igitur ab illis solum decedēdum est, quos certum est non esse reuocandos, quales sunt, qui animo hæretico & ex contentione aliquid dicunt, ne videantur victi. Pœnitentia intelligenda est, non ea solum quę intellectu accipitur, sed & ea quę ad affectum pertinet, qua fit vt errasse se cognoscat homo, & errasse doleat, plangat, & vt ignoscatur sibi, oret. Vide Augustin. de correptione & gratia cap. 5. Vbi etiam ex hoc loco annotat. Quamuis docte quis & cōmode doceat, nisi Dei adsit gratia, non sequi pœnitentiam. Et resipiscant) ad verbum est, ad sobrietatem redeant. Ergo qui sequuntur diuersa dogmata, temulenti sunt: A diaboli laqueis à quo captiui) siue capti sunt, quomodo capitur fera. Nā hinc vox græca ethymologiā habet: Ad ipsius voluntatem) sic vt sua voluntate ipsi se liberare nequeant, nisi gratia Dei adiuti fuerint.

CAPUT III.

HOC autem scito, quia in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa, & erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, proditores, proterui, tumidi, & voluptatum amatores magis quàm Dei, habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.

HOC autem scito, quia in nouissimis diebus &c.] Dicit istud eo cõsilio quo illud: In magna autem domo &cæ. ne admiretur aut offendatur Timotheus vel quiuis alius, si videat in Ecclesia multos malos. A tempore Abel vsque ad Christũ semper fuerunt mali permixti bonis, & erunt vsque ad finem seculi, & eo plures, quo magis appropinquabitur ad finem. Nouissimos dies, quidam referunt ad tempora Antichristi: Verum circunstantiæ diligenter obseruatæ conuincunt aliquo modo ad tempora Pauli pertinere. Instabunt] sic vt iam incipiant: Tempora periculosa) ad verbum est, tempora grauia. i. pessima. Secundum Chrysost. appellantur tẽpora vel bona vel mala ex his, quæ in illis contingunt, per metonymiam: [& erunt] vocula (&) accipitur epexegeticωs. Græci habent, erunt enim homines &c. sicut dicimus: Hoc anno erunt homines obnoxij febri. i. vulgo, multi. Sic intelligendum est quod hic dicit Paulus. Erunt homines seipsos amantes) .i. bona hominum pars erit talis. Hunc esse sensum patet ex græco. Seipsos amantes] vnica dictio est apud Paulum, φίλαυτοι philauti. i. sui amantes & sibi placentes, hoc est, proprijs studentes commodis, id agentes tantum, vt sibi bene sit, securi interim, quid accidat vicinis vel consanguineis.

Cupidi] græce est φιλάργυροι philargyri .i. studiosi quæstus & pecuniarum: [elati] vox græca ad iactantiam pertinet. Est enim ἀλαζόνες alazones: Iactabunt inquit scientiam & sanctimoniam suam: [superbi] Optime hæc intelliguntur ex moribus Simonis: Blasphemi] i. maledici. Scelesti) græce est ἀνόσιοι anosij. i. sine sanctitate, in quibus nihil est sanctimoniæ. Ambr. vertit, impij: [sine affectione] græce est ἄστοργοι astorgi, quæ vox proprie de illis dicitur qui nullo affectu sunt in suos, puta liberos aut vxores. Sine pace) græce est ἄσπονδοι aspoudi, quod Eras. vertit, nescij fœderis. Quemadmodum ergo præcedens vox ad domesticos pertinet, ita hæc ad alienos, cum quibus boni fœderis & amicitiæ vinculis copulari solẽt, qui natura coniuncti non sunt. Huiusmodi fœdera isti homines nescient & si inierint, violabũt: [criminatores] græce est διάβολοι diaboli .i. calumniatores siue delatores: [incontinentes] græce est ἀκρατεῖς acratis: Aristoteles in ethicis distinguit ab intemperantibus: Alij non distinguunt: Chrysost. generaliter accipit Incontinentes inquit, linguæ, ventris cæterorumque omnium. Quid Paulus senserit, difficile est dicere: [sine benignitate] græce est ἀφιλάγαθοι aphilagathi, quæ vox perinde sonat ac si dicas: non amici bonis, vel sine amore bonorum. Si quem videbunt insignitet bonũ, pium, iustum, nihil tamen afficientur ei: Proditores] græce est προδόται prodote, & interpretatus

tatur Chrysost. desertores amicitiæ & sodalitatis: Proterui) græce est προπετεῖς propetis. i. præcipites siue temerarij: Tumidi) græce est τετυφωμένοι tetyphomeni, quam vocem qui velit intelligere legat confessiones Augu. in quibus frequēs métio est tyhpi: significat autem eos qui sibi videntur insignes in re quapiam, & opinione quam de se habent, tument: Voluptatum amatores magis quàm Dei) Mire hoc quadrat in familiam Simonis, Et Epiph. hæresi 26. citans hæc verba Apost. dicit propter Gnosticos ea ab Apost. dicta. Quare multum probabile est, ista ad tempora Pauli pertinere: Habentes speciem quidem pietatis) Pro specie Paulus habet μόρφωσιν morphosin, quod perinde sonat quasi dicat, formationem. Notat eos qui dictis norunt præscribere alijs, quomodo debeant viuere pie, cum ipsi diuersa sequantur. Virtus huius loci nō est ἀρετὴ areti, sed δύναμις dinamis, Vnde Eras. vertit, habentes formam pietatis, cum vim eius abnegarint. Sensus est: id in quo sita est pietas Christiana, abijciunt, vt amorem, spem &c.

mos siue qui subeant in domos. Aperte notat impudentiam illorum: miscent se familijs, nunc vni, nunc alteri: Et captiuas ducunt mulierculas). i. dogmatibus suis faciunt ipsas sibi obnoxias: [oneratas peccatis]. i. accumulatas, & variorum peccatorum cōfusione (qualis est in aceruis) obrutas. Id enim significat σεσωρευμένα sesoreumena, qua voce vtitur hic Paulus: Quæ ducuntur varijs desiderijs). i. concupiscentijs pecuniarum, gloriæ, iactantiæ, honoris, delitiarum, voluptatum & aliarum, quas noluit Apostolus exprimere: Hæc res facit, vt possit capi ab hæreticis. Vides inquit Chrysostomus, vnde fuerint capturæ eorum oportunæ. Eadem res in causa est, vt multi capiantur hodie à Lutheranis: Semper discentes & nunquā ad veritatis scientiam peruenientes) Sermo Pauli vehementior est in græco: Habet enim ad hunc mōdum, semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis venire valentes, partim vitio magistrorū quia schola Simonis falsò promittebat scientiam, partim quia peccatis obrutæ erant, quibus excæcatur mens.

ET hos deuita: ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs desiderijs, semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes.

ET hos deuita] Ad verbum est, auersare, quod vehementius est quàm deuita. Hic est argumentum quòd Apostolus loquatur de suo seculo: nisi enim tempore Timothei fuissent tales, quorsum fuisset opus hac admonitione? Ex his enim sunt) Notandum est verbū præsentis temporis: Iam sunt, inquit, qui penetrant do

QVemadmodum autem Ioannes & Mambres restiterunt Moysi; ita & hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem: sed vltrà nō proficient: insipientia enim eorum manifesta erit in omnibus, sicut & illorum fuit.

QVemadmodum autem Ioannes & Mambres] Qui fuerint hi non satis certum est, nisi quod Chrysostomus dicat eos fuisse magos Egyptiorū qui in Exodo portentis edendis certarunt cum Moyse: habuisse autem Paulum eorum nomina ex

traditione hebræorum, aut ex reuelatione Spiritus, verisimile est. Et hi resistũt veritati.) Est aut hic aliud verbũ quàm prius, propriè significans resistere, ibi significabat aliter statuere. Omnia quæ hic toties dicuntur in præsenti, faciunt vt pene absurdum videatur nouissimos dies interpretari, vt ad tempora Antichristi solum pertineant: [corrupti mente]. i. iudicio mentis: Reprobi circa fidem) Sic intenti sunt phantasijs suis, vt non possint cedire ad veritatem fidei: Sed vltra non proficiẽt) Sensus est: studium quo tenentur, vt quàm plurimos pertrahant in suam partem, amplius non habebit successum, causam addit: Insipientia enim eorum) siue amentia [manifesta erit in omnibus] Istud facile agnoscimus, omnibus notissimam fuisse vanitatem.

TV autem assequutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, persequutiones, paßiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persequutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.

TV autem assecutus es &c.] Nõ est sensus, assecut' es ingenio, quomodo discipulum dicimus assequi præceptorẽ docentem: sed à principio vsque ad finem adfuisti mihi, versatus es mecum in omnibus rebus familiariter, audisti doctrinã meam, vidisti conuersationem meam &c. Id enim significat παρηκολούθηκας paracoluthin. Doctrinam suam opponit doctrinæ illorum de quibus iam dixit. Institutionem] vocat vitæ modum, [propositum] alacritatem & promptitudinem animæ, [fidem] constantiam in retinenda fide, Longanimitatem) aduersus hæreticos. Dilectionem) erga omnes. Patientiam) aduersus flagra: Persecutionem] velhinc patet illud, assecutus es, non hoc esse quod adeptus es: nemo enim dicitur assequi persecutionem. Sensus est: mihi in persecutionibus adfuisti, tum aderas cum multa aduersa tolerarem: Qualia mihi facta sunt) Illud, qualia, accipit Eras. quasi esset relatiuum, & referat specificetque persecutiones. Alij interpretantur vt per admirationem & emphaticῶs ponatur, sicut cum dicimus: quam non ibi miseriam vidi? Secundum hos est noua periodus. Et sensus est: qualia, i. quàm acerba, quàm grauia mihi acciderunt Antiochiæ. Et ex omnibus eripuit me Dominus) Hoc dicit, vt hortetur Timotheum ad similia.

ET omnes qui piè volunt viuere in Christo IESV persequutionem patientur. Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes & in errorem mittentes.

ET omnes qui piè volunt viuere] Quid de me inquit dico, cum omnes qui piè volunt viuere &c. Istud videri posit ad eam tantùm ætatem pertinere, sed reclamant commentarij tam græcorum quàm latinorum, qui constanter interpretãtur, vt pertineat ad omnes pios omnium temporum & ætatum. Iam quęstio est, quo pacto priuatus aliquis homo, cui cum nemine cõuersatio aut negotiũ est, persecutionem patiatur? Explicat hoc August. lib. 2. contra Gaudentium cap. 13. & 14. Rursus

libro .18. de ciuit. Dei cap. 51. Secundum quem, persecutionem pati, est dure & mo leste affici vel a seipso vel ab alio. Mater Augustini persecutionē patiebatur, dum grauissime die & nocte cruciabatur propter hæresim & errores filij. Sic omnis iustus persecutionē patitur, vidēs in quibus erroribus sit mundus, etiā nullo infestāte vel vexāte corpus ipsius. Sensum hūc generalē probabilē facit Aug. adductis alijs locis similibus: Psal. 118 Vidi præuaricātes & tabescebā: Secūdę ad Cor. 11. Quis infirmatur in vobis, & ego non infirmor? quis scadalizatur, & ego nō vror? Secūdæ Petri cap 2. Iustam animam iniquis operibus cruciabāt, Sermo est de Lot & Sodomitis. Ambr. etiā generaliter accipit, sed aliter quàm Aug. vt persecutionē pati sit, nō animo cruciari, sed odio haberi ab alijs: Omnes inquit qui in Christo recte cōuersantur, odio habentur etiā à corporis sui mēbris. i. à Christianis. Chrysost. quoque generalem sensum amplectitur, diuersum tamē à superiore: Vult enim is oēs pios persecutionē pati, quia dolores, tristitias, pressuras multas patiuntur, dū student operari salutē suam: quia arcta est via quæ ducit ad vitā. Si quis persecutiones proprie velit accipere, necesse erit vt sententiam Apost. ad pios illius tēporis referat. Mali aūt homines & seductores proficiēt in peius] i. profectum habebūt in peius. Errantes & in errorē mittētes) Paulus habet seducti & seducentes, Hinc patet sermonē esse ipsi non de ethnicis hominibus. Greca scholia in illū locum (sed vltra non proficiēt) sic scribūt: Cum in superioribus dixerat: ad maiorē proficient impietatem, quō hic dicit, vltra non proficient? Respondet, ibi dicit quod qui seducere cœperāt, nequaquā cessabūt siue desistēt, sed peiora semper excogitabūt: Hic vero, quod nō decipient neque rapiēt amplius eos qui sanæ mentis sunt. Addimus: eos qui sanæ mentis sunt, quia in progressu dicit, quod & ipsi errabunt, & alios in errorem adducent.

TV verò permane in ijs quæ didicisti, & credita sunt tibi: sciēs à quo didiceris, & quòd ab infantia Sacras literas nosti, quæ te possunt instituere ad salutem, per fidem quæ est in Christo IESV.

TV vero permane] Sine eos iactare falsi nominis scientiam, tu persta in semel accepta doctrina, nec eis adhæreas. Locus hic quo monet discipulum suum vt permaneat in semel tradita doctrina. & plures aliæ circunstantiæ textus peculiariter respicientes Timotheū docent, nō sic de futuris temporibus fuisse solicitum Apostolum, vt nihil pertineret res ad sua tempora: Neque tamen putandus est absque ratione in futuro dixisse, instabunt, quia huiusmodi quales describit hoc capite, plures erunt postea, quanto magis appropinquabitur ad finem. Quare nouissimi dies complectūtur totum tempus gratiæ: Sic Petrus Act. 2. tempus suum significatum interpretatur à Iohele per nouissimos dies. Erant ergo Apostoli in nouissimis diebus, sumus & nos, erunt quoque post nos, donec perueniatur ad nouissimum nouissimorum, de quo Saluator: Suscitabo eum in nouissimo die, vbi est alia phrasis quàm in Paulo & Prophetis.

Quod sequitur. Credita sunt tibi] duplicē admittit sēsum, vel vt intelligas credita sunt .i. commissa: vel credita sunt, .i. quæ credidisti & plena fide accepisti. Prius sequitur Erasmus: nam vertit, quæ concredita tibi sunt. Posterius amplectuntur græci interpretes, vnde aliter ipsi vertissent quam Erasmus. Ad verbum est: quæ creditus es, Cui similis phrasis est apud Matheum capite. 11. pauperes euangelizantur .i. docentur Euangelium:

sciens à quo didiceris] .i. qualis ille sit, qui hac in te tibi doctor fuit. Non enim talis, qualis illi qui diuersa docet, qui sūt impuræ vitæ. Duas ponit causas, quare ipsum immotum persistere oporteat: Altera est, quod non à quouis sed à Paulo de his edoctus sit. Altera, quod ab ipsa stati pueritia sacras literas imbiberit. Nomine sacrarū literarū vet⁹ testamentū intelligit Quę te possunt instruere) .s. post hac quādo me amplius non vteris doctore, hæ inquit literæ præstabunt tibi, quod ego tibi hactenus præstiti, nihil erit opus schola Simonis. Pro instruere grgcę est σοφίσαι sophesin.i. erudire & sapiētem reddere. Ad salutem per fidem].i. si verā fidē adhibeas scripturis, eamque non quamuis sed qua: in Messyam creditur, hoc est, Iesum Christū de Maria virgine natum.

OMNIS scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus.

OMnis scriptura) .s. sacra: Nam superius meminit sacrarum literarum. Circunstantia igitur & similia loca docent nomine Scripturæ per antonomasiā significari Biblia. Loca sunt: Vt impleren- Marci. 14.
tur Scripturæ: Nō potest solum Scriptura Matth. 21.
Non legistis Scripturam? Qui credit in Ioannis 7.
me sicut dicit Scriptura: Erratis nescien- Marc. 12.
tes Scripturam &c. Diuinitus inspirata) quæstio est an istud sit prædicatū an pars subiecti, græci faciunt prædicatum, hoc sensu: Omnis Scriptura est diuinitus inspirata, & eadem vtilis est ad docendū. Dicitur autem diuinitus inspirata, quia immediatè per reuelationem accepta est, quod non conuenit Scripturis philosophorū. Omnis inquit .i. tota est diuinitus inspirata, & proinde non continet commenta humana, qualia tradit Simon ex poetis & philosophis. In ea inuenies quod proponas populo tuo & clero, hoc est quod dicit, Vtilis est ad docendum]. In ea inuenies, quo redarguas Menādrum & reliquos hæreticos, hoc est quod dicit Ad arguendū]. Itē inuenies in ea quo corrigas quod perperā dictū est: Omnino enī verisimile est legendum esse, ad corrigendum, quomodo & latina quædam habet. Nam id sonat πρὸς ἐπανόρθωσιν pros epanorthosin [Ad erudiendum] græce πρὸς παιδείαν. παιδεία pædia vox propria scholarū est: hinc pedagogia in quibus elementa scientiarum traduntur. Si inquit tradere velis institutionem elemētariam, & erudire quempiam quid sit iustitia christiana, ad hoc vtilis tibi erit Scriptura. Quod pręcedit, docere, ad omnes pertinet: præpositio (in) obiecti est, significās de vel circa: In iustitia.i. de iustitia [Vt perfectus sit].i. omnibus numeris absolutus, sicut dicimus absolutū mathematicum, absolutum philosophum, [Homo Dei].i. peculiariter addictus diuino obsequio & cultui, vt sunt sacerdotes & Episcopi. Loca similia sunt in libris. Regnum & Paralip. vbi Helias aliquoties dicitur homo, vel (vt in hebręo est) vir Dei, Item Elizeus. Et in priori epist. ca. 6. Timotheum vocat hominem Dei: Ad omne opus bonum instructus]. Loquitur proprie de opere ministerij. Sensus est: absolutus ad præstandum quoduis officium Episcopale, præsertim pertinens ad docendum. Istud Instructus] professorū est, quale erat illud, perfectus. Ex hoc loco quo tam multis verbis hortatur Apostolus Timotheum discipulum suum ad lectionē scripturæ, vt possit pręstare munus Episcopi illis tēporibus quib⁹ pullulabat hæreses, discimus nihil vtili⁹ hac tēpestate quam diligenter euoluere Scripturas, quarum cognitione qui pollet, rupem gestat in pectore immotā aduersus heræticos & luteranos, Ecolāpadianos & Suinglianos, & reliquos eius farinę hoīes.

CAPVT

CAPVT IIII.

Estificor coram Deo & IESV Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos per aduentum ipsius, & regnum eius, prædica verbum, insta opportunè, importunè, argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.

TEstificor coram Deo & Iesu Christo] Pergit Apostolus adhortari Timotheum ad retinendam puritatem doctrinæ. In priori epistola capite sexto dixit: præcipio tibi coram Deo & &c. hic dixit Obtestor) quod est vehemētius [Coram Deo]. i. Patre. Nam ex consuetudine Scripturę quādo post mētionē Dei sequitur mentio Christi: Deus, nomen est personæ & non substantiæ: addens deinde quod terribilius est. Qui iudicaturus est viuos & mortuos) Non consultis commentarijs sensus videri posset, qui iudicaturus est viuos i. iam adhuc viuētes, & mortuos. i. olim iam defunctos, Sed nullus commentarius habet eum sensum. Proponunt autem duos alios: Qui iudicaturus est viuos. i. iustos inquit Chryso. & mortuos. i. peccatores. Siue viuos ait, i. qui tempore iudicij reperientur viui, & rapientur obuiam Christo in aera: & mortuos. i. qui tunc non viuent. Chrysosto. sequuntur alij græci, sed & latini. Vide August. in Enchri. cap. 55. [per aduētum eius] Istud secundum nostrum interpretem videtur referendum ad, obtestari, sed Chrysost. Theoph. Oecume. exponunt vt pertineat ad, iudicare: Pro quibus facit græca præpositio κατα Kata, qua vtitur hic Paulus, quæ frequentissimè seruit tempori, nunquam autem obtestationi: Exponunt autem ipsi κατα Kata per εν en, .i. in, quos imitatus Erasmus vertit: in apparitione sua. Addit tamē Chrysostomus quod videtur facere pro nostro interprete, cùm ait: Siue testificor tibi aduentum eius quod horum te admonui. Posset seruari prępositio (per) referēdo ad verbum iudicare, vt significet modum, sicut dicimus: fecit hoc per vim. id enim explicāt græci per κατα Kata. Sensus tum erit: iudicatur' est viuos & mortuos illustratiōe aduentus sui. Significat enim græca vox, επιφανια epiphania, non simpliciter aduentum sed illustrem aduentum. Non autem veniet vt antè venit in humilitate, sed cum gloria, cum maiestate, cum regno.

Prædica verbum] ex hoc loco quo non veretur Apostolus charissimum & optimum Timotheum, de cuius sanctimonia tam magnificè sentit, obtestari interposito nomine Dei, qui iudicaturus est viuos & mortuos, quod apud duros homines fieri solet, discimus quàm fuerit cordi res hæc Apostolo, quamque egrè omnibus seculis conseruari potuerit puritas doctrinæ. Cogitent pastores & Episcopi obtestationem hanc sibi quoque factam & non soli Timotheo, vt extimulentur ad præstandum ea quæ sequuntur. Prędica verbum). i. stude propagare Euāgelium Christi. Insta oportunè importune) prouerbialis sermo est. i. assidue & instanter hoc age [argue]. i. argumētis deuīce eos qui diuersa sentiunt: Significat hęc vox etiam reprehendere, verum quia sequitur [increpa] magis conuenit prior significatio: [in omni patientia]. i. longanimitate nam græcè est μακροθυμια macrothimia.

ERIT enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

ERIT enim tempus] sic vt nihilominus iam sit, dicit tamen erit, quòd postea multo magis sit futurum tale tempus [cum sanam doctrinam non sustinebũt] Propter hanc causam inquit volo te occupare animos tuorum sana doctrina, ne ab hæreticis capiantur. Hęreses de quibus agit in his Epistolis, iã habebãt authores suos tempore Pauli, ex quibus iam pręsentibus videbat quid sequuturum erat, non autem vt propheta de futuris loquitur.

Sed ad sua desideria] .i. desiderãtes audire quæ seruiunt suæ libidini, quæ oblectant carnem, quæ faciant ad gratiam. Coaceruabũt sibi magistros) vide locum capitis præcedentis: Captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, ibi est σωρεύω soreso, hic ἐπισωρεύω episorepho. Significat ergo Apostolus confusam doctorum multitudinem: sine delectu, inquit & iudicio asciscent sibi vanos doctores. Vide comment. Chrysost. in hunc locum, item Theoph & Oecume. ex illis disces quàm alienum sit à veterum Theologia Episcopos à vulgo eligi, quod faciunt hodie Lutherani. Quod sequitur [prurientes] participium causale est nominatiui casus. Sensus est: pruriunt & titillãtur auribus, & propterea asciscunt sibi doctores, qui aures scalpant sibi blandis verbis, non qui rodãt mordaci vero. Dilucidius vertisset interpres si dixisset, cum pruriãt vel propterea quòd pruriunt auribus.

Et à veritate auditum auertent] .i. à synceritate doctrinæ. Sic auertunt multi hodie auditum dum audiũt mentionem purgatorij, dum audiunt ieiunandum esse, confitendum esse &c.

Ad fabulas conuertentur] quales sunt Iudaizantium, & imprimis familię Simonis. Ambrosius refert ad fabulas Manichæorum, sed Manichęorum fons est Simon. Fabulas has explicat Epiphanius tomo. 2. primo libro de hæresibus.

TV verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple. Sobrius esto. Ego enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die, iustus iudex: non solum autem mihi, sed & ijs qui diligunt aduentum eius.

TV vero vigila in omnibus] Tempus hoc inquit adeo prope est, vt iam opus sit vigilãtia. Pro labora græce est, κακοπάθησον Kacopathison .i. obdura in malis quæ comitantur prædicationem Euangelij. Opus fac Euangelistæ) .i. prædicatoris gratiæ, [ministerium tuum imple] græcè est πληροφόρησον plirophorison, .i. facito plenã fidẽ tuæ prędicationis. Quod sequitur [sobrius esto] nõ est in gręcis exẽplaribus, nec latina omnia habent.

Ego enim iam delibor] .i. immolor, quod quia obscure dictum erat, addidit quod est clarius: Et tempus resolutionis

meæ)

meæ).i.mortis meæ nunc instat. Hæc est causa, cur tam diligenter adhortatus sit. Timotheum ad retinendam puritatem doctrinæ:

Bonum certamẽ certaui].i. præclarum & egregium certamen: id enim significat κᾶ λὸν calon: Cursum consummaui) intelligit de cursu qualis est eorum, qui in studio currunt: Fidem seruaui)nullis auo camentis,nullis illecebris nec minis cessi. Non est iactatio sed exhortatio ad similia:[in reliquo].i.quod super est. Reposita est mihi corona iustitiæ) Iustitiam hic dicit omnem virtutem,hoc iam restat,vt operũmeorum mihi reddatur præmium: Sic græci interpretes. Alij coronã iustitię interpretantur,coronã iustam, vt sit hebraismus: Quam reddat mihi Dominus) .i.Christus. In illa die) Phrasi Scripturæ dicit,in illa die,cum nihil pręcesserit, intelligens diẽ iudicij.Sic cap.1 huius epist. Cert' sum quia potẽs ẽ depositũ meũ seruare in illũ diẽ.Annotãt græci Apost. nõ dixisse(dabit)sed(reddet)veluti debitum quoddã & creditũ, vnde & corona iusta appellatur. Nõ solũ aũt mihi,sed & ijs q) Græci habẽt sed & omnibus: Vehemẽter his dictis erigit Timotheum.Ex hoc loco cõstat Paulũ per coronã iustitiæ nõ intelligere accidẽtale aliquod pręmiũ doctoribus vel Apost. debitũ. sed ipsam vitam æternã. Nã hanc dicit omnibus paratam qui diligũt aduentũ Christi.i.qui cupiunt adesse diẽ Domini,& in aduentũ illius se per bona opera parãt,ne tũ confundãtur

Festina ad me venire cito: Demas enim me reliquit, diligens hoc seculum, & abijt Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam, Lucas est mecum solus. Marcum assume, & adduc tecum: est enim mihi vtilis in ministerio. Tychicum autem misi Ephesum.

Mal.4.

Festina ad me venire]Quia in vinculis agebat,cupiebat Timotheũ accelerare iter,non sua sed publici boni causa: [Demas me reliquit] .i. deseruit captiuum me,cum ante vincula mecum egisset: Diligens hoc seculum).i. requiẽ & quietem huius vitæ amans, atque in tuto esse: Et abijt Thessalonicam)vt longè sc3 abesset à periculis: Crescens in Galatiam)missus eò à me.gratia Euangelij: Titus in Dalmatiam)Titus hic fuit(iuxta Chrysosto.) Cretæ Episcopus:[Lucas]is est qui Euangelium conscripsit & acta Apostolorum: Marcum assume, est enim mihi vtilis ad ministeriũ Euangelicum] Aduertere hic oportet studium Pauli,qui in vinculis agens,curam gerebat tam diuersarum prouinciarum,Dalmatiæ &c.

Penulam quã reliqui Troade apud Carpum,veniẽs affer tecum, & libros, maxime autẽ membranas. Alexander ærarius multa mala mihi ostendit : reddat illi Dominus secundum opera eius: quem & tu deuita, valde enim restitit verbis nostris.

Penulam quam reliqui Troade] penula genus pallij est, quo vtuntur aduersus imbres. Dicit Apostolũ hanc petijsse Chrysostomus ex tam longinquo loco adferri,ne cui Romæ molestus esse cogeretur. Libros suos habere vult cum iam vicinus sit morti, vt eos communicaret excerpendos credentibus Romanis. Libri videntur scripti ab alijs,membranę ab ipso Paulo.

Alexander (faber)ærarius multa mala mihi ostendit]phrasis hebræa est,pro exhibuit

hibuit, varijs modis afflixit me inquit: [Reddet ei Dominus secundum opera ei*] Exẽplaria nõnulla habẽt, reddat: Verùm Augustinus in sermone Domini in monte legendum dicit, reddet, ad quem modum videntur etiam legisse græci interpretes. Quam lectionem si sequamur, non erit locus hic illi quęstioni: an liceat cuipiam imprecari malum? Si tamen legamus, reddat, iuxta veteres, est schema quo nomine voti non accipitur votum, sed prædictio futuri. Thomas putat etiam simpliciter licere imprecari alteri malum non sub ratiõe mali sed iusti. Vide ipsum secunda secundæ, quæstione .25. articulo: An peccatores diligendi sunt: Item quęstione .76. arti.1. Verùm difficile est istud si ponatur in praxi: [quẽ & tu deuita] .i. caue. Valde enim restitit verbis nostris) Erat ergo hic ex illis, qui diuersa docebant.

Art. 6

IN prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt, non illis imputetur. Dominus autem mihi adstitit, & cõfortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes.

IN prima mea defensione] .i. cùm primò omnium venirem Romam vinctus ex Ierusalem, & dicerem causam ad tribunal Neronis: Sic veteres. Neotericus quidam de prima defensione in hac eadem causa exponit, sed prius amplectendum propter sequentia. Vide Eusebium lib.2. de Eccle.histo.cap.22. Dominus autẽ mihi ad stitit vt per me prædicatio impleatur) Apertius vertisset, impleretur .i. ad plenum persuaderetur, & certam haberet fidem, vel certè vt prædicatio per me cœpta absolueretur, & omnes gentes audirent Euangelium, vt sequens particula exponat præcedentẽ, & prædicationem impleri sit omnes gentes audire prædicationem. Hinc videtur quòd in præcedentibus locutus sit Apostolus de prima vice, qua venit Romam: Siquidem illo decem annorum spacio quod inter primam captiuitatem fuit, multis gentibus annunciauit Euangelium.

ET liberatus sum de ore leonis. Liberauit me Dominus ab omni opere malo, & saluum faciet in regnum suum cœleste: cui gloria in secula seculorum. Amen. Saluta Priscillam & Aquilam, & Onesiphori domum. Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Festina ante hyemem venire. Salutant te Eubulus & Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes. Dominus IESVS Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

ET liberatus sum de ore leonis] Est hic noua periodus. Loco coniunctionis (&) nonnulla exemplaria habent, quare, sed

re, sed malè, vt patet ex græcis & emendatioribus latinis. Nomine leonis iuxta Eusebium, Chrysostomum, Theophylac. Oecume. Neronem significat propter crudelitatem. Hinc etiam coniectura sumitur, Paulum egisse priùs de prima vice, qua venit Romam. Nam secunda vice non euasit.

Liberauit me Dominus] Ambrosius legit in futuro, liberabit, vt patet ex commentarijs. Item Chrysostomus legit & interpretatur, liberabit. Similiter Theophylactus, Oecumenius, & Eusebius. Emendatiora quoque latina habent, liberabit, in futuro. Adijciunt hic græca coniunctionem (&) hoc modo: & liberabit me Dominus, vt sit collatio vtriusque vicis: Liberatus sum de ore leonis ante decē annos, & nūc etiā liberabit me Dominus: sed [ab omni opere malo] .i. re mala, faciet vt nec minis vllis nec terroribus cedam, efficiet vt in confessione fidei persistam vsque ad mortem: [Et saluum faciet in regnum suum cæleste] interpretatio est præcedentis. Quæ sequuntur non opus habent expositione. Gratia vobiscum AMEN.

Finis Epistolæ posterioris ad Timotheum.

IN EPISTOLAM BEATI Pauli Apostoli ad Titum expositio .F. Adami .S. Delphij.

CAPVT I.

PAVLVS seruus Dei, Apostolus aūt Iesu Christi secundū fidē electorū Dei & agnitionē veritatis, quæ secundū pietatē est, in spē vitæ æternæ, quā promisit qui nō mentitur Deus ante tēpora secularia, manifestauit aūt tēporibus suis verbū suū in prædicatiōe quæ credita est mihi secundū præceptū Saluatoris nostri Dei, Tito dilecto filio secūdū cōmunem fidem gratia & pax à Deo Patre & Christo Iesu Saluatore nostro.

ARgumentum huius Epistolæ expositū est in priori ad Timotheū. Loco salutis, gratiā, misericordiā, pacemq; precatur. Hæc enim tria legūtur in græcis codicib⁹, de quib⁹ omnibus dictū est in præcedētibus epist. Quod ait [secundū fidē electorū] refertur tā ad seruū quā ad Aposto. estque phrasis mere hebræa. Sēsus est: in hoc seruio Deo, & à Christo Iesu missus sum, vt electis fidē annunciē. Similis phrasis est cap 1. poste. epist. ad Timo. vbi Apost. se vocat secundū promissionē vitæ, quæ est &c. Phrasin hanc nō aduertit Chryso. vnde noue oio interpretatur, volēs hūc esse sensum: Apostolus sum eō quod electi Dei mihi sunt cōcrediti. Accipit ergo præpositionē κατα cata. i. secundū, vt idē valeat quod δια dia. i. per, & πιστιν pistin, quod noster interpres vertit fidē, pro cōmissione, quòd πιστευειν pisteuin subinde cōmittere significet, quēadmodum apud nos credere. Chrysost. sequūtur græcanica scholia, addunt tamē & aliā expositionē: Vel secundū fidē electorū inquiunt. i. vt per me electi Dei credāt, quæ expositio etiam apud Theophy. est, & accedit ad hebraismum. Accipitur ergo (secundū) vt sit obiecti & materiæ circa quā, vt loquūtur scholę. Ministeriū meū & mun⁹ creditū mihi, est siue versatur circa fidē & agnitionē veritatis. Enumerat ea quibus conciliat sibi beneuolentiam, quæ nos mouere debent vt aliter legamus Paulū quàm vel Aristo. vel Platonē. vel quēpiā aliorū Philoso. Sēsus est: seruus Dei sum & Apost. Christi ad patefaciendā veritatē hactenus paucissimis cognitā. Veritatē iuxta græcos interpretes opponit figurę seu vmbræ: Quę secundū pietatē est) .i. quæ sita est in vero Dei cultu, quæ excludit superstitionē. Iudaizētes nugātur de litera occidēte, de alijs multis nihil ad pietatē cōferentibus. Veritas quā ego doceo, ea secundū pietatē est: Hic (secundū) etiā est hebraicū, sed minus abhorrēs à cōsuetudine latina. Nā latinis secundū pietatē, sonat cōsentaneū pietati. Sed aduertēti ad morē Paulinum probabitur magis quod dixim⁹: Vide cap. 2. Epist. ad Colloss. vbi ter repetitur (secūdū) in hac significatione: Videte ne quis vos decipiat per Philosophiā secūdū traditionē hominū: Secundū elemēta mūdi & nō secūdū Christū. Sēsus est: Videte ne quis vos deprędetur per philosophiam, quæ versatur circa traditiones, siue quæ

sita

sita est in traditionibus, humano & non Christi spiritu proditis. Sic ad Ephe.ca.4. Deponite vetere hoiem secundu pristina couersationem.i.qui versatur in pristinis moribus, quod latini' dixit ad Collos. Vetere homine cu actibus suis: In spe vitę ęternæ) Erat & Iudæis cultus quida Dei notus, sed no in spe vitę ęternę sed teporalis Vnde scriptu est: Qui fecerit ea viuet in illis. Pietas aut qua ego doceo, habet spe vitę æternæ: Quam promisit qui no mentitur Deus ante tepora secularia).i.ante tepora mudi coditi: Facit istud ad magnitudine beneficij, quod ante mundu coditu Deus cogitarit de nobis, atque id accedere nos debet ad redamadu ipsum. Quærit Hiero. Cui promisit? & respodet quod Filio suo. Chrys. per catachresin accipit pro destinauit. Ante tepora secularia, Erasm' vertit ante tepora æterna, quo etia legit Augu. sed accipit æterna, no quæ nullum habuerint initiu, sed ante quæ nulla fuerunt tepora. Intelligit ergo ista sex milia annoru, quæ fluxerut à codito orbe. Hiero. accipit illas æternitates, quę præcesserut mundu coditum: Sexmilia inquit necdu nostri orbis impletur anni, sed quatas prius æternitates, quata tepora, quatas seculoru origines fuisse arbitrandum est, in quibus Angeli, troni, dominationes, cæterę que virtutes seruierunt Deo, & absq; temporu vicibus atque mesuris Deo iubente substiterunt. Ante hæc itaq; oia tepora, quę nec sermo eloqui, nec mens coprehedere potest, promisit Deus. Iuxta que comentariu tepus no accipitur pro vero tepore, quale no fuit ante mundu conditu, sed pro eo quod est tepus secundu imaginatione hoc est, tepus accipitur per catachresin. Sciendum interim Hiero. in commentariis suis frequeter transcribere sententias grçcoru, non quod eas ipse probet sed vt sciat posteritas quid senserit priores Alii figurate accipiunt, æterna pro valde antiquis per hyperbolen, & tempus proprie sumunt. Est quartus commentarius qui, ante tempora secularia, interpretatur ante quamuis cuiusuis rei duratione, Sed hic attendit nimis ad consuetudine Aristotelicam, cum alium vsum habeat vox ea in Scripturis. Commentarium hunc reijciunt alij, quòd seculum proprie spatium sit centum annorum, vnde carmen seculare Horatij dicitur, in quo tractatur de sacrificijs quæ fiebant de centesimo in centesimum annum. Verum hi non aduertunt commentarium illum interpretari non latinam vocem, sed græca, nempe αιωνα æona.

Colloss. 3.

Ezech. 2

lib. 83. q. quest. 72. et alibi sæpius

Manifestauit autem temporibus suis] hoc loco alia vox est quàm paulo ante ibi erat χρονοσ chronos, hic est καιροσ Kęros, quę vox proprie articulu temporis significat: Vbi certa illa momenta temporum huic negotio pręscripta venerunt tum manifestauit Deus verbum suum.i. Filium suum iuxta Hiero. Chrysostomus verbum Euangelij intelligit. Vtrumque est probabile: [in prædicatione].i. per pręedicationem[quæ credita].i. commissa est mihi. Secundum præceptum) in priori Epistola ad Timotheum cap.1. hoc vertit secundum imperium: Græcis eadem vox est quam Erasmus vertit delegationem. Præpositio κατα Kata, sumi videtur pro δια dia, secundu pręceptu.i.p pręceptu. Chryso. accipit præceptum propriè, vt distinguatur à consilio: Dicit enim Paulo sic præceptum fuisse, vt non esset ei liberum omittere.

Annotanda sunt semina principalis argumenti sparsa in exordio: Aposto. sum inquit ad prædicandum fidei gratia, non Moisen: Item ad docendum in quo situs sit verus Dei cultus, & non Iudaicas fabulas: Rursus hi homines sumunt sibi partes docendi, mihi hoc munus iniunctu est idque à Saluatore Deo.

Tito dilecto] græce est γνησιω gnisio, .i vero, legitimo, proprio ac germano filio: Quanquam Hieronymus neget vocem latino sermone explicari posse. Qua autem familiaris fuerit Titus Paulo, liquet ex posteriori epistola ad Corinthi. vbi frequens eius mentio fit: Vide cap. 2. 7. 8. 12. Item ex cap. 2. Epistolæ ad Galatas: & cap. 4. poster. ad Timotheum.

Chrysostomus etiam citat Acta Apostolorum, sed difficile esset ostendere in Actis mentionem esse Titi huius: [secundum fidem]probabile est κατά Kata valere διά dia. Nam græci dum dicunt peccata aliqua committi cogitatione, non solùm vtuntur præpositione διά dia, sed etiam κατά Kata. Vide annotationes in caput. 4. poster. ad Timo. super illud: qui venturus est iudicare viuos & mortuos per aduentum eius, quo loco græcè est κατά Kata. Huc facit quod in Epistola priori ad Timo. ca. 1. istud exprimat per (in) dilecto filio in fide. Familiare autē est Paulo (in) pro (per) vsurpare. Communem dicit non omnium qui in Christo credebant fidem, sed suam & Titi: Sic Hieron. & probabiliter. Solet enim Paulus in salutatione vsurpare principalis argumenti semina. Sensus est, multi aliter docent, tu mecum sentis, & eādem retines fidem. Alius commentarius (communem fidem) interpretatur fidem catholicam, sed minùs probabiliter. Ex eo quòd in mera salutatione tam prolixus est, licet colligere Apostolum Paulum fuisse vberi ingenio, quale agnoscimus in Augustino.

HVIVS rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ desunt, corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi. Si quis sine crimine est, vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos.

HVius rei gratia reliqui te in Creta insula: Nam solet Titus Paulum comitari: [vt ea quæ desunt corrigas] Loquitur de correctione fidei & doctrinæ. Non est autem simpliciter corrigas græcè, sed supercorrigas. Sēsus est: ea quæ à me correcta sunt, & nec dum ad plenam veri lineam sunt retractata, à te corrigātur. Emphasin vocis grecę annotauit Hieronymus in comment. huius loci: [& constituas per ciuitates] .i. oppidatim [presbyteros] non quos vel ipse amas, vel quorū obsequijs es delinitus, vel pro quibus maiorum quispiam rogauerit. Sed sicut disposui tibi) Consilium istud Pauli est loco boni commentarij. Est autem consilium, ne munera Ecclesiastica committantur vulgo quibusuis, sed exploratis & idoneis idque propter præsentem illius temporis statum, quòd tùm emergerent passim qui diuersa docerent, quique abuterentur religione ad quæstum & ad luxum, quos per eruditos Episcopos argui oportebat. Huc pertinet illud (enim) quod sequitur. Sunt enim multi inobedientes, Græcè est ἀνυποτακτοι anipotacti. i. qui nolunt cogi in ordinem, sed suo volunt spiritu docere. Sic in priori Epistola ad Timo. ca. 3. post catalogum virtutum quas requirit in Episcopo, subijcit: hæc tibi scribo vt scias quomodo in domo Dei oporteat te conuersari &c. & paucis interiectis infert: spiritus manifestè dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam &cæ. Quibus animaduersis palam est, Paulo in his Epistolis curę fuisse, vt non nisi certi eligerentur ad munus Episcopi:

Si quis sine crimine est] Istud, si quis, explicat quod dixit, sicut disposui tibi: Tales tibi disposui ordinandos, nempe si quis sine crimine est. i. si quis non possit meritò accusari siue probabiliter criminari. Id enim propriè significat vox græca ἀνέγκλητος anenclitos, & non, vacantem omni culpa: Vnius vxoris vir) volūt quidam id sancire hic Apostolum, vt Episcopus vxorem habeat, sed ex cōmentarijs veterum, & ijs quæ in cap. 3. prioris Epistolæ ad Timot. annotauimus, facilè hoc refutatur. Alij Apostolum hic præcipere volunt, ne is qui Episcopus eligendus est, vno tempore duas pariter habeat vxores

vxores. Quæ sententia refertur ab Hieronymo in commentarijs huius loci, sed refertur tantum, & in epistola ad Oceanum ostendit sibi non placere: & nullo modo probabilem esse patet ex simili loco de viduis: Vide annotationes in capite, 3. &. 5 prioris episto. ad Timotheum. Verus sensus est: ne instituatur Episcopus, qui post defunctam vxorem prioré, duxerit alteram. De causa huius pręcepti variant commentarij. Epiphani. hæresi .59. sic scribit: Non suscipit sancta Dei prędicatio post Christi aduētum eos qui à nuptijs mortua ipsorum vxore, secundis nuptijs coniuncti sunt propter excellētem sacerdotij honorem & dignitatem. Hieronymus in commentarijs huius loci ad hunc habet modum: Quod ait Apost. vnius vxoris vir, sic intelligere debemus, vt non omnem monogamum digamo putemus esse meliorem, sed quo is possit ad monogamiam & continentiam exhortari, qui sui exemplum præferat in docendo. Chrysostomus enarrans hunc locum sic scribit: Qui defunctæ vxori beneuolētiam non seruauit, quo modo poterit esse bonus magister Ecclesiæ? imo quibus criminibus. i. accusationibus subijcietur indies? Nam licet per leges secundæ nuptię permittantur, multis tamen accusationibus ea res patet. Causa ergo Chryso. est, quod peribit illi authoritas, & habebitur salax, nec omnino vacabit crimine qui defuncta priori duxerit vxorem alteram. Hęc causa valde cōgruit consilio Apost. qui eo tempore propter errores hominū cupiebat quam maxime insignes & inculpatos eligi Episcopos. Eādem causam habent grecanica scholia. Alius quidam cōmentarius rationem hanc repudiat. ignorans forte esse illorum veterum, eo quod Episcopus etiam institui possit qui plures habuerit meretrices, sed an Paulus tūm ad Episcopatum admisisset talem, dubium est, vel potius non est dubium, cum velit Episcopum esse ανεγκλητον anencliton .i. non solum vacantem crimine, sed talem omnino cui nemo crimen probabiliter obijcere possit. Is autem scriptor nimis inhæsit Augustino, qui in hac re respexit ad rationem sacramenti coniugij. Studiosorum est videre, quid secutus Augustinus dederit eam rationem. Ambrosius enarrans caput. 3. prioris epistolæ ad Timotheum eādem causam habet, quā Epipha: Aug. de bono coniugali Capite 18.

Filios habens fideles] Sine crimine esse, ait Hierony. in nostra est potestate, Cęterum quod sequitur, habere filios fideles, extra nostrā voluntatem est[Non in accusatione luxuriæ] i. non obnoxios accusationi luxus .i. non commessatores. Est eni græce ασωτια asotia: Non subditos). i. rebelles parētibus. Tam sanctum, inquit Hieronymus sacerdotij nomen est, vt nobis etiam ea, quæ extra nos sunt posita, reputētur, nōquo propter vitia nostra Episcopi non fiamus, sed quod propter filiorum incontinentiam ab hoc gradu arcendi sumus. Qua enim libertate possim' alienos filios corripere, & docere quæ recta sunt, cum statim nobis possit, qui fuerit correptus, ingerere; antè doce filios tuos.

Oportet enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidū: sed hospitalem, benignum: prudētem, sobrium, iustum, sanctum, continentem, amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelē sermonem, vt potens sit exhortari doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere.

Hhh Oportet

OPortet enim Episcopum &c]ergo inquit Hiero.idē est presbyter q̃ Episcop⁹. Ex quo statuere volūt Lutherani, nihil esse pl⁹ potestatis Episcopo Leodiēsi quā simplici sacerdoti, sed loquitur Hiero nō nisi de cōione noīs ac regiminis hactenus, quod indiscrete tū regerētur Ecclesię etiā ab ijs, qui nō erāt proprij earum Episcopi. Non aūt vult prioribus tēporibus cōmunionē fuisse potestatis, cū in Epist. ad Euagriū palā scribat. Episcopū presbytero ordinatiōe superiorē esse. Quod ergo hic dicit Episcopos solū consuetudine presbyteris esse pręlatos, intellige de re de qua agitur nēpe regiminis exercitio, non quin in potestate ordinis etiā diuinitus collata, sint maiores Episcopi presbyteris. Idē cū Hiro. est quod habet Chrysostom⁹ enarrās cap.3. prioris epist. ad Timot. vbi ait, inter Episcopos & presbyteros interesse fere nihil, quantū ad regimen sed sola ordinatiōe differre, vbi expedit inspicere vocē græcā ordinationis, quæ est χειροτονία chirotonia, Simile cū Chrysost. habet Oecu. in cōmentarijs eiusdē ca. Et hæc loca explicāt Hierony. sententiā. Idē habet Ambr. in cōment. ad Timo. Episcopi inquit & presbyteri ordinatio eadē est, intellige passiua: vterq; enim sacerdos est sed Episcop⁹ est primus: Vnde queādmodū ordinet Episcopū, ostēdit: neq; enim fas erat aut licebat, vt inferior ordinaret maiorē. Nemo enim tribuit quod nō accepit, Vbi fatetur Ambr. Episcopū & Sacerdotē ordinatiōe differre actiua. Epiph. lib.3. cōtra hæreses, hæreticū appellat Ariū, quod confunderet hos ordines. Vide ipsum hæresi .75. Sine crimine] græcis est ἀνέγκλητον anencliton, de qua voce dictū est in pręced. [nō superbū] .i. nō tumentem & placentē sibi quod Episcopus sit, sed qui suos populariter regat: [nō iracundum] vt si incidat in diuersa docētes, nō statim excandescat, sed ferat hui⁹ modi maximè quando spes lucri est. Tria sequentia eadem sunt in priori epistola ad Timo. cap.3. & eodē ordine iuxta græcos. Quod noster interpres trib⁹ vocibus [turpis lucri cupidū] Apostolus vnica dictiōe cōposita extulit dicēs αἰσχροκερδῆ æschrocerdi: Sētit aūt omne studium lucri turpe esse in Episcopo, quod is prę se ferre debeat maximū diuitiarū contēptū. Non percussorē] Hiero. pertinere vult non ad pugnos, sed ad linguā contumeliosam ac iurgiosam. Ad eūdē modū interpretatur Chrysostom⁹ & gręc. scho. Huc vsq; quid nō debeat esse Episcopus dixit, nūc quid habere debeat, explicat. Imprimis vult esse [hospitalē] hoc est, qui ad ædes suas suscipiat eos, qui ad res suas agēdas ad ipsum coueniunt. Deinde vult esse [benignum] græce est φιλάγαθον philagathon quod Hieron. vertit bonorū amatorē. & referri potest vel ad homines, vt sensus sit, complectentē bonos: Vel ad res ipsas, vt sensus sit, bonarū rerū studiosum. Similis originis vox est in posteriori epistola ad Timo. cap 3. Sine benignitate, cuius loco gręcis est ἀφιλάγαθοι aphilagathi. Quod sequitur [prudentē sobriū] græcis nō nisi vna vox est σώφρονα sophrona, de qua dictū est in priori Epistola ad Timotheū

Sanctum] Paulus ὅσιον hosion, quod Hiero. significare vult sanctitatē mixtā pietati, quæ ad Deū refertur. Quē eni nos sanctū .i. purū à vitijs gręci ἅγιον agion, vocant: quē aūt illi ὅσιον hosiō, nos inquit piū in Deū possumus appellare. Continentē] gręce est ἐγκρατῆ encrati, quod (vt indicat Hiero) quidā nō recte referūt ad solam libidinē, cū ad oēs pertineat affectus, irā, auaritiā, ambitionē inuidiā, tumorē quibus omnibus superiorē vult esse Episcopū. Ad eundē modū interpretatur Chrysost. sed difficile est dicere, quid apud Paulū sit ἐγκράτεια encratia [Amplectentē .i. studiose retinentē alijs conātib⁹ eripere: Qui secundū doctrinā est) Istud opponit Chryso. rhetoricis ratiocinationibus, & argutis cōclusiūculis. Nō studeat Episcopus videri nimis Aristotelicus aut rhetoricæ peritus, sed hoc agat vt erudiat suos in fide. De præpositiōe (secundū) dictum est in principio epistolæ. Sermonē fidelē vocat veritatē. vel qui nobis fidei gratiam tradit & suppeditat. Sic post Chrysost. græcanica scholia. Ambr. legit,

tenacem

tenacē eius qui secundum doctrinā est fidelis sermonis, grecā vocē αντεχομενον antechomenō, elegātissime exprimēs. Nā αντεχεσθαι antecheste proprie dicitur qui adhęret alicui velut vnguibus affix', nec se finit auelli: (vt potens sit exhortari in doctrina sana).i. per doctrinā sanā, quod addit propter Iudaizantes. Chryo. dicit sanā doctrinā esse, quæ petitur ex Scripturis & occultis earū sensibus: Et eos qui cōtradicūt arguere).i. argumētis euicere & repellere eorū errores. Scripturarū hanc peritiā potissimū requirit in Episcopo Chrysostom'. & ingemiscit in cōmētarijs quòd ei' rei nulla fere suo tēpore cura haberetur. Ingemiscit & Hieronym', quod viderit suo seculo multos longe abesse ab hac descriptiōe Episcopi: Ingemiscamus & nos idē cōspicientes, & orem' Deum vt aliter prouideat gregi suo, sed & laboremus ipsi, vt aliquādo meliora pręstemus, hoc est, dum hic in studijs agim', operam demus, vt quandoque possimus exhortari in doctrina sana.

SVnt eni multi etiā inobediētes, vaniloqui & seductores, maximè qui de circūcisiōe sunt: quos oportet redargui, qui vniuersas domos subuertūt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

SVnt enim multi &c.) vocula (eni) redundat iuxta grecos: (inobediētes) grece est ανυποτακτοι anipotacti.i. qui in ordinē cogi nolūt: Eras. vertit intractabiles. Sentētia est exposita in præcedētib': (vaniloqui) grece est ματαιολογοι mateologi .i. qui friuola docēt, qui leuia exēpla adducunt in cōcione, qui religionem cōstituunt in reb' anilibus: (seductores) grece est dictio cōposita φρεναπαται phrenapatę quæ perinde sonat quasi dicas mentiū deceptores, vt intelligas sermonē esse de his qui male instituunt, indoctrina, quiq; malis & prauis opinionibus inficiunt mētem, & nō de his qui seducunt ad prostibula: Maxime qui de circuncisiōe sunt).i. de populo Iudaico: Hic est aliqua significatio illius alterius scholæ. Nā si maxime tales sūt qui de circūcisiōe sunt, ergo & alij quidā tales sūt: Quāuis possit dici istud adiectum à Paulo, propter eos qui ex gentibus cōuersi erāt ad fidē, & inde à Iudaizātibus subuersi. Quos oportet redargui) Græce est επιστομιζειν epistomisin.i. quibus oportet occludere & obturare os, vel (vt Hieronym' vertit) silentium inijcere: Qui subuertunt vniuersas domos).i. totas familias subuertunt. Docentes quæ non oportet) de differentijs sc3 ciborum, de circuncisione & alijs. Turpis lucri gratia) Ergo Iudaizantes hi peiores illis erant, de quibus in epistola ad Roma qui eadē docebant, sed zelo legis adducti.

DIxit quidā ex illis proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mēdaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Testimonium hoc verum est. Quam ob caussam increpa illos durè, vt sani sint in fide, nō attedentes Iudaicis fabulis, & mādatis hominum, auersantium se à veritate. Epimenides.

DIxit quidā ex illis).i. ex illorum gēte. Proprius ipsorum propheta) Prophetā vocat poetā, vel per ironiā, quasi talib' Christianis talis cōgruerent prophetę, vel quod is Epimenidis liber, vnde versicul' iste desumptus est, titulum habeat περι τῶν χρησμῶν peri ton chrismō.i. de oraculis, vel propter qualitatē prophetię, per eam figuram, qua dicimus inexplicitosq; Platones, pro his qui Platoni similes sunt.

Proprium autem appellat, quod Cretensis fuerit ipse, qui hæc de Cretensibus scripsit. Quod ad textum sermonis pertinet, dicit Hiero. referendum istud ad superiora hoc modo: huius rei gratia reliqui te Cretę, vt ea quę desunt corrigas, dixit quidam proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces &c. Vel si cui hoc inquit absurdum videtur, propterea quòd multa in medio sunt, aptãdum erit ijs quæ magis vicina fuer, hoc modo: Sũt multi inobedientes, vaniloqui, seductores, quibus oportet obturare os, qui vtiq; quia in Creta erant, Cretenses fuisse credendi sunt, dixit quidã proprius ipsorum propheta. Cretenses semper mendaces) versus integer est Heroicus apud Epimenide. Pro bestijs grçce est θηρία thiria, quę vox nõ bestias simpliciter, sed veneno noxias bestias significat. Ventres pigros appellat, quod ventri & inerti otio dediti essent.

Epimenides

Quã ob causam &c.] quia vc; ipsi homines duri sunt. Increpa illos durè) Grçcè est ἀποτόμως apotomos. i. pręcisè, ad viuũ, seuere. [vt sani sint in fide] vt rectè se gerãt in fide. Chrysost. in eos dictũ putat, qui differentias ciborum obseruabãt: Sic & Hiero. Idẽ habet cõsequẽtia scripti, alioqui et se generale est. [nõ attẽdentes Iudaicis fabulis] quasi absque obseruatione ciborum, quam prescribit lex Moysi, fides iustificare non posset: Sic Chrysost. Accipit ergo per fabulas, quæcunque ceremonialia sunt apud Moysen, & post Christum exhibentur seu obseruantur. Hierony. intelligit commenta Rabbinorum, pro quo facit quod sequitur. Et mãdatis hominum) quæ secundum se considerata ad vtramque scholam pertinent, sed ex circunstantijs iudicandum est, quo quoquo loco sumantur. Hæc pertinent ad deuteroses & traditiones Thalmudicas quæ plane fictitiæ erant. De his mandatis mentio est apud Math. 15. Auersantium se à veritate] ad verbũ grçcè est: auersantiũ veritate: Noster interpres putauit in voce ἀποστρεφομένων apostrephomenõ, intelligi reciprocũ pronomen, quemadmodum in Psal. Immittet Angelus Domini. s. se in circuitu timentium eum &c.

Omnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorũ & mens & conscientia. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, cùm sint abominati & increduli, & ad omne opus bonum reprobi. Ro. 14. 8

Omnia munda mundis] sermo est de cibis. Inter Iudaizantes, vt ex cõmentarijs patet, varietas erat: Quidam enim putabant quosdam cibos immundos suapte natura: Alij immundos dicebãt propter legem Moysi. Sic Leuit. 11. porcus dicitur immundus, item lepus, quod, quo sensu accipiendum est, explicat Aug. contra Faustum capite. 4. dicens porcum immũdum dici non natura sed significatione. Significabat enim hominem turpi voluptati deditum, & eam significationem retinuit quoad Deo placuit, nimirũ vsq; ad tempus Lucis Euangelicæ. Quod autẽ Apost. Act. 15. prohibuerit esum suffocati id fecerunt non ob significationem, sed quòd viderent abstinentiam à suffocato conducere ad aliquid Deo gratum, nẽpe ad concordiam Gentiũ & Iudæorum. Sic & hodie Pontifices prohibẽt Christianis esum carnis in ieiunio, nõ quòd putẽt cibũ vllum immundũ iam, vel natura vel significatiõe, sed quòd delectus hic ciborum à Christianis obseruatus, facit ad refrenationẽ carnis, & mentis eleuationem. Alij aliter explicãt, solutionẽ petentes ex textu hebraico. Nam hebraicè nõ dicitur absolute: porcus erit immũdus, vel lepus, sed immũd' vobis (quãuis nõ semper addit id in sua versiõe Hiero) hoc est (phrasi hebræa) prohibit' & vetitus, quẽ sensum textus ipse explicat dũ subijcit: De carne eorum nolo vos comedere. Similiter accipien-

cipiendum est quod dicit, de his quæ in aquis sunt: Quicquid pinulas & squāmas non habet, abominabile vobis execrandumq; erit, hoc est, carnes eorū non comedetis. Ver' igitur sensus Leuitici explicandus est per figuram: & si quæratur, cur Deus ab his aut illis cibis illi populo abstinere iusserit? veniēdum est ad id quod habet Aug. de significatione. Chrysost. putat multos cibos prohibitos in lege, propter nimietatē deliciarum amputandam: Ambr. propter Iudęorum ceruicositatem coercendam. Aristæas Ptolomæi Satelles eandem causam tradit, quam August.

Coinquinatis autem & infidelibus, nihil est mundum] quæstio hic est, an eleemosyna hominis infidelis peccatū sit? id enim videtur docere hæc sententia: Respōdet quidam, sermonem esse formalem: Infidelibus, vt infideles sunt & ex infidelitate operātur, nihil est mundū: Qui cōmentarius licet bonus non tamen exactus est. Propius rem ipsam & sententiam Pauli explicat August. lib. 31. contra Faustum cap. 4. intelligens quod hic dicitur nō de eleemosyna & id genus alijs actionibus, sed de cibis hoc sensu: Infidelis siue comedat siue abstineat, non sancte nec iuste comedit vel abstinet, quia praua opinione vtrumque facit. Eodem loco explicat quos appellet Apostolus coinquinatos & infideles, Illos (inquit) qui tēpore reuelatæ gratiæ, adhuc illas vmbras futurorum ita custodiendas putarent, vt sine his gentes salutem, quæ in Christo est, percipere non posse crederent: immundos dicit Apostolus, quod carnaliter saperent: & infideles, quod tempus gratię à legis tempore non discernerent: Sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia] est periphrasis hominis interioris: Totus homo interior est pollutus & contaminatus.

Confitetur se nosse Deum] aptiùs vertisset, profitentur se nosse Deum: nam & hoc græca vox significat: [factis autem negant] Opera eorum picturæ sunt, in quibus relucet magis infidelitas quàm fides: [cum sint abominati] i. exectādi vita & morib' & toto interno homine. Quod sequitur [increduli] aptius vertisset, impersuasibiles, quibus nulla ratiōe veritas persuaderi potest: Ad omne opus bonum reprobi) id est, de quibus nihil boni est sperandum.

CAPVT II.

TV autem loquere quæ decent sanam doctrinam. Senes, vt sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.

TV autem loquere quæ decent sanam doctrinam] Aduertenda est vocula aduersatiua (autē) Sensus hic est: Omissis fabulis Iudaicis, de quibus iam dixi, & mandatis hominum, loquere que decēt sanam doctrinā, & docens quæ ea sint, adijcit. Senes vt sobrij sint). i. non temulenti, quanquā vox græca ambigua est ad sobrium & vigilantem: [pudici] Ambro. vertit graues. Græce est σεμνοὺς semnous: Sint seueri & prędit grauitate morum. Significat tamen ea vox interdum pudicitiam quæ cohibet libidines, sed rarius. [prudentes] grǽce est σώφρονας sophronas, de qua voce dictum est cap. 3. prioris Epistolę ad Timo. Sani in fide & dilectione &c.) Sensus est: probabiliter sentiāt, syncere diligāt, sint patientes vt docet sana fides. Illa Dositæi & quorundam Iudaizantium patientia, insana est.

ANVS similiter, in habitu sancto, non crimi-

natrices, non multo vino seruientes, bene docentes, vt prudentiam doceant. Adolescentulas, vt viros suos ament, filios suos diligant, prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, vt non blasphemetur verbum Dei.

ANus similiter]. s. hortare, vt eo amictu, eoque corporis incessu, & motu sint, qui deceat matronas Christianas. Videri possit istud idem esse cum eo, quod est cap. 2. prioris epistolæ ad Timo. Similites mulieres in habitu ornato, verum diuersæ voces sunt apud græcos. Ad Timo. est καταστολῇ catastoli, quæ vox ad vestitum pertinet. Hic est κατάστημα catastima, quæ vox pertinet ad omnem corporis habitum. Significat enim exterioré faciē, quā exhibemus in loquēdo, in ridēdo, in comedēdo, in incedendo: Nō criminatrices) Non calumnientur facta aliorū. In priori ad Timo. dixit hoc. non detrahentes, Græcis vtrobique eadem vox est Nō multo vino seruientes) Non sint addictæ multo vino quasi seruę. Idem est in priori ad Timo, nisi quod pro seruire ibi sit attendere: Non multo vino attendentes. Interpres tamen vtrobique eodē modo vertit: Bene docentes) græcis est vnica dictio cōposita καλοδιδασκάλους calodidascalous, sint magistræ rerum honestarum: Refertur ad exemplum vitæ: Chrysost. etiam refert ad magisterium docendi verbo. Quanquā enim Apostolus inhibeat mulieri, ne in cœtu virorum doceat permittit tamē ei, vt adolescentulas & sui sexus homines, domi intra parietes erudiat. Quod addit. Vt prudentiā doceāt) Græcis vnica dictio est σωφρονίζωσι sophronizosi, vnde verbale nomē σωφρονισμὸν sophronismos, quo vtitur Apostolus ca. 1. poste. ad Tim. vbi interpres sobrietatem vertit: Nō dedit nobis De' spiritum timoris, sed virtutis & sobrietatis. Ad hoc verbum referunt græci accusatiuum qui sequitur, adolescentulas, hoc sensu: Anus doceant adolescentulas moderationem siue temperantiā, doceant illas viros diligere, amare liberos &c. alioqui videri possit noua period': & sensus iste, Adolescētulas hortare vt viros suos amēt &c. Pro tribus vocibus (curā domus habētes) gręce habent vnicam οἰκουροὺς icorous quæ perinde sonat ac si dicas, domus custodes, domi rē curent, & quæ peperit maritus, seruent. Vt nō blasphemetur verbū Dei). i. ne Euangelium Christi, & doctrina male audiat apud ethnicos: quod nūc sint pauci monachi, hoc tunc erant pauci Christiani. & similiter sicut nūc in monachos, ita tunc in Christianos, omnium oculi iniecti erant.

IVuenes similiter hortare, vt sobrij sint. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in grauitate. Verbum sanum, irreprehensibile: vt is qui ex aduerso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.

IVuenes similiter hortare vt sobrij sint] Hoc est, vt pręstent temperantiam. Græce est σωφρονεῖν sophronin verbum ambiguæ significationis. In omnib' teipsum exemplum præbe) aptius vertisset, exemplar. i. formam ad quam alij componant mores suos: græce est τύπον typon. Idem est ad Timoth. prioris Epistolæ cap. 4. In doctrina, in integritate vitę, in grauitate

morum.

morum. Quod ad lectionem attinet, græci hoc modo legunt: In doctrina integritatem, grauitatem, pro quibus facit quod sequitur [Verbum sanum irreprehensibile] quod regitur à verbo repetito, præbe sc3. Secūdum quam lectionem sensus est: in hac docendi prouincia præbe integritatem vitæ, grauitatem morum, non loquaris nisi quod sanum sit, & tale quod contemni non possit, vel argui. Vtrumque enim significat vox Pauli ακατάγνωστον. Theoph. integritatem & grauitatem interpretatur, non vt pertineant ad mores & vitam, sed ad doctrinam, hoc sensu: quæ doces, sint integra, sint non corrupta, non sint falsa: rursus non sint leuia & anilia, sed grauia. Vt is qui ex aduerso est] .i. aduersarius, hunc autem intelligit, vel eum qui diuersa docet, vel ethnicū quēuis, qui diuersam sequitur vitæ rationem. [reuereatur] .i. pudefiat & rubore suffundatur. Nihil habens] .i. potens, nam ἔχω echō cum infinito verbo significat posse apud græcos.

Colos.3.d 1.pet.2.c SEruos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes: non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes doctrinam saluatoris nostri Dei ornent in omnibus.

SEruos dominis suis subditos esse] In omnibus pene Epistolis Apostolus istud præscribit seruis, & solet eius reddi ratio hæc: Quod iam tum inceperat hæresis, quæ sentiret omnes per Christum esse liberos, nec quenquam subesse debere alteri, maxime si ille ethnicus esset. Chrysosto aliā adfert causam hoc loco, dicens Apostolum ad istud hortari seruos, vt hoc modo domini gentiles ad Christum conuertantur. Cum enim seruorum genus fere improbum sit, durum, intractabile, & illiberale non poterunt non mirari ipsi ethnici doctrinam Christi, & afsici ei, si viderint per eam etiam seruilis conditionis homines fieri bonos. Hæc ratio Chrysost. insignis est, & forte magis locum habet quàm vulgaris illa, quod Paulus vbi monet seruos, moneat & dominos, vt videatur omne genus hominum voluisse instituere. Pro Chrysost. quoque facit quod hic dicit Apostolus [Doctrinam Saluatoris ornent in omnibus] Meminisse debemus in alijs quoque locis rationis hui9, an & ibi quadret magis quàm ratio vulgaris. Particulam (in omnibus) referunt quidam ad id quod pręcedit, vc3 subditos esse. Alij ad id quod sequitur, vc3: placentes. Eadem varietas est in hac particula, ea parte qua dicit: In omnibus teipsum præbe exemplum, vbi Hieronymus eam pertinere vult ad præcedentia, Iuuenes inquit hortare vt sobrij sint, hoc est, pudici in omnibus, tā sc3 mēte quàm corpore. Tam opere quàm cogitatione, vt nulla sit in adolescente turpitudinis suspicio.

Quod sequitur [non contradicentes] eleganter vertit Ambr. non respōsatores, vult vt cedant imperijs, & quod iniunctū est, mox exequantur, non responsantes, nec secum mussitantes, quod serui solent: Non fraudantes) Græca vox νοσφίζειν nosphizin, significat aliquid decerpere, ac fructū detrahere, cum totam rem non ausis tollere, & istud seruorum propriū est. Sensus est: nihil furto tollentes ex rebus dominorum, vel nihil ministerij subtrahentes dominis suis, non sibi suffurentur tempus, sed in omnibus fideles se exhibeant. Fidem dixit pro fidelitate, ostendentes pro pręstātes phrasi hebręa: Doctrinam Saluatoris Dei nostri) i. Christi. Ornent in omnibus) Ornatus doctrinæ, bona vita est.

APPAruit enim gratia Dei Saluatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, vt abnegantes impietatem & secularia desideria, sobriè & iustè & piè viuamus in hoc seculo, expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni Dei & Saluatoris nostri IESV CHRISTI, qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mūdaret sibi populū acceptabilem, sectatorem bonorum operum.

APparuit enim gratia Dei &c.] Causalis ista varie exponitur. Chrysost putat causam reddi, cur serui debeant esse quales descripsit: quia inquit nacti sunt instructorē Deum, decet vt quæ eius doctrina iubet, faciant: Rursus quia per Christum liberati sunt, turpissimum foret ipsos redire ad pristina vitia, & non quæ meliora sunt, sectari. Hiero. coniunctionē (enim) altius refert, nempe ad omnia præcedentia: habet enim in hunc modum: Post catalogum doctrinæ ad Titum, quid senes, quid anus, quid adolescentulas & iuuenes, quid ad extremum seruos erudire deberet, recte intulit: Apparuit enim &c. Hoc ergo à Chrysost. differt Hieronymus quod ille ad seruos tātum refert, ipse vero ad omnes. Meminerint omnes, quod Christus ad hęc docenda sit natus, & proinde quisque conetur pręstare quod se deceat. Alij putant non propriè hic causam reddi, sed Paulum occurrere obiectioni tacitę, quasi dicat, non est mirandum quod de seruis mentionem feci, quos ethnici pene habēt pro brutis, quia Christus omnibus saluandis venit. Omnia sunt valde probabilia. Græci codices qui hodie in manibus sunt, hoc modo legunt: Apparuit enim gratia Dei salutifera omnibus. Verum Hiero. in textu addito commentariis, legit, Saluatoris. In commentarijs quoque ter eo modo legit, & ne quis putet id indiligentia scribarum contigisse, interpretatio quam dat, indicat ipsum legisse Saluatoris, vnde periclitatur fides nouitiorum græcorum: [omnibus hominibus .i. cuiuscunque conditionis hominibus, tam seruis quàm liberis: rursus cuiuscunque sexus ac nationis viris & fœminis, græcis & barbaris &c. Vt abnegantes impietatem) Græcè est participium pręteriti temporis: vt abnegata impietate .i. dogmatibus à sana fide alienis, & secularibus desiderijs, ad quæ mundus sine spiritu Christi nos ducit, quæ cum sint seculi, cū nube seculi trāseūt. Semel abnegare falsa dogmata, rursus furta & adulteria, nō est difficile: sed semel valedicere omnib' mūdanis desiderijs, in nulla re quærere vanā gloriā, nō quærere in cibis nec vestib' nisi solā necessitatē, hoc opus hic labor est. Inuenitur interdum qui negare incipit, sed paucissimi abnegant, quod verbum vrget Chrysost.

Sobriè] græce est σώφρονως sophronos, vocabulum illud litigiosum: Hiero. fere pudicitiam vertit: Noster interpres nunc sobrietatem, nūc prudentiā: Chrysost. accipit generaliter, vt significet mediocritatem non in voluptatib' tantum tactus, sed etiam in appetendis diuitijs & alijs. Ad eundem modum exponunt eam vocem græca scholia: [iuste] .s. erga proximum. Pie) .i. religiose erga Deum: Exspectantes beatam spem) Figuratus sermo est .i. beatam immortalitatem: Aduentum gloriæ) Est hebraismus pro aduentu glorioso. Alii vertunt apparitionem siue illustrationem: Vox græca vtrumque significat.

Magnum Deum Filium vocat: Sic Chrysost.

Chrysost. vbi sunt inquit qui maiorem Patre Filium dicunt? Idem habet Hiero. in cuius commentario inter cætera hoc notandum est quod dicit: sicut impietas magni Dei reformidat aduentum, ita secura de opere suo & de fide illum pietas prestolatur. Quę sententia displiceret Lutheranis, quod securitatem partim operi tribuat, quam ipsi ascribunt fidei soli. Catholici cum Hiero. vtrumque coniungũt qui etiam de securitate hac longe aliter loquuntur quàm Lutherani: Qui dedit semetipsum pro nobis vt nos redimeret .i. numerato pretio liberaret ab omni impietate. Indignissimum proinde fuerit redire ad pristina vitia: Et mundaret sibi populum acceptabilem) græce est περιούσιον periousion, quam vocem negat Hieronymus se potuisse discere à sapientib⁹ seculi huius, quod non esset apud prophanos scriptores illius vsus. D. Chryso. interpretatur per vocabulum ęque obscurum: Populum περιούσιον periusion inquit .i. ἐξηλλαγμένον exilagmenon, quod ipsius interpres vertit mutatũ: quæ significatio parum hic quadrat. Quare de hac voce cõsulendi sunt sapientes huius seculi, quod facit Budę⁹, qui ex Theodo. & Theophra. docet significare rarũ, inusitatum, peregrinũ, quę significatio optime locum habet. Apostolus vocem suam sumpsit à septuaginta, capite enim. 19. Exodi sic habent. Eritis mihi populus περιούσιος periusios de cunctis gentibus. Rursus 7. cap. Deute, Elegit te Dominus tuus vt sis ipsi populus περιούσιος periusios prę cunctis populis. Ad quæ loca aperte allusit Apostolus. Quare excutiẽda est vox hebręa, quę illis locis ponitur, ea autem est סגלה segola, quam Rabbi Dauid significare vult peculiare siue singulare. Rabbi Salomon thesaurum dilectum. Rabbi Abrahã rem gloriosam & desiderabilem. Ex loco qui est in Ecclesiaste palam videtur ad thesauros pertinere: nam ca. 2. sic dicitur: Coaceruaui mihi aurũ & argentum, & substãtias regũ & prouinciarũ quod Hiero. ibi vertit substãtias, hoc est, facultates, hebręis est סגלת segola cum quo loco si quis cõferat quod habet Chryso. videbit vocẽ illã περιούσιον significare aliquid eximiũ quod tamen est in genere substantiarum. Sensus ergo est: Christum in hoc venisse, docuisse & passum esse, vt faceret nos populum sibi peculiarem, populum eximium, præcipuum & qui sit loco reconditi thesauri: Sectatorem bonorum operum) Hieronymus vertit emulatorẽ bonorum operum, nam id græce significat ζηλωτὴς zilotis, cuius vocis emphasin annotat Chrysostomus: Vides inquit vt non simpliciter opera virtutis à nobis exigantur: addit nanq; ζηλωτὴν zilotin .i. magna cum alacritate & ingenti studio, & animo opera virtutis capescentem.

HÆC loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

HAEC loquere &c.] .i. doce. Primum inquit Hieronymus ad doctrinã pertinet, verum quia plerique cunctatores sunt etiam postquam nouerint quid agẽdum sit, idcirco addit [exhortare] Iam quia nonnulli nec exhortatione mouentur ad meliora, tertium ponit [argue] nec simpliciter sed adijcit. Cum omni imperio) .i. authoritate & potestate. Quemadmodum in præcedentibus epistolis Timotheo, ita etiã hic Tito pręscribit, quid populo proponere debeat. Atque ex hoc cap. & sequentibus cócionatoribus Christianis petenda sunt themata, & ea populariter exponenda. Inter cætera autẽ quæ à Tito proponi vult, hoc vnum est, nempe Christum tam dira passum, vt nos redimeret ab iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, qui in suo officio, pręstando esset sectator honestatis. Quod argumentum nũquam satis inculcari potest populo. Vehementer quoque cócionatoribus conandum, vt pręster id quod sequitur. Nemo te contemnat] ad quod etiam Timotheũ hortatur, nemo inquit contemnat tuam adolescentiam, hoc est,

ita te gere, vt nemo licet iuuenis sis, merito te contemnere posit D. tamen Hieronymus locum hunc separat ab eo qui ad Timotheum est, quod ibi sit κατα φρονεω cataphroneo, quod etiam in bonam partem accipi potest, veluti cum quis cruciatus & mortem cõtemnit propter Christum: Hic vero περιφρονεω periphroneo, quod putat esse despicere velut infra se positum. Quare locum ad Timo. interpretatur vt iam diximus. Huius vero sensum hunc esse vult: ita viue vt nemo sit qui sibi melior videri posit quàm ipse sis. verum Chrysostomus nullam facit differentiam neque Theo. inter verbum huius loci & illius, imo græca scholia alterum per alterum interpretantur.

CAPVT III.

Dmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos: omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.

ADmone illos principibus &c.] Græca vox (vt annotat Hiero.) nõ tam principes sonat quàm principatus: Admone illos vt principibus & potestatibus subditi sint. Dicunt quidam propterea hæc dicere Apostolum, quod eo sæculo quidã putarent, Christianos nõ teneri imperio principum gentilium: Sed videndum ex qua historia ille cõmentarius sit depromptus, An id habeat Epiphanius vel Irenæus: verisimile omnino est ad hæc hortari Apostolum subditos, quod putaret ipsos hac ratione principes gentiles posse lucrifacere Christo. Hanc rationem reddit Chrysostomus in præcedenti capite, vbi agitur de seruis. Prior cõmentari⁹ est Hieronymi. qui putat hæc dicta propter dogma Iudæ Galilæi, de quo cap. 5. Actorum: Sed ex chronicis discimus id accidisse anno. 2. Christi nati. Quare nisi aliunde constiterit dogma illud etiam tempore Pauli adhuc perdurasse, nõ erit probabile quod ait Hieronymus.

Quod sequitur [dicto obedire] Apostolus composito verbo dixit πειθαρχεῖν pitharchin, quod proprie est magistratibus parere Admone illos vt magistratib⁹ pareãt etiã si ethnici sint, & ipsi Christiani sint. Hieronymus omittit illud (dicto) & simpliciter legit (obedire) cum quo verbo iungit quod sequitur. Ad omne opus bonum) Si bonum inquit est quod iubet Imperator & Præses, iubentis obtempera voluntati: Sin vero malum, responde quod in Actibus Apostolorum scriptum est: Obedire oportet Deo magis quàm hominibus. Verum distinctionis huius non est mentio apud cæteros, sed quod dicitur, ad omne opus bonũ, referunt oẽs ad id quod sequitur, paratos esse. hoc sensu: Admone illos vt ad omne opus, modo malum non sit, promptos præbeãt se magistratui. Non enim hoc loco sermo est de priuato cuiusque opere.

Neminem blasphemare]. i. ne sint maledici in eos, qui gerunt publica munera: Rursus ne cum magistratu iniungẽte vectigal, pugnas suscipiãt verborũ, hoc est quod dicit [non litigiosos] quod græce est ἀμάχους amachous. i. non pugnaces. Nõ agit Paulus hic de lite quam quis habet cum sodali [sed modestos]. i. moderatos, etiã si iniungatur aliquid durius, modeste agant: [Omnẽ ostẽdentes]. i. exibẽtes mãsuetudinẽ [ad oẽs homines] etiã erga gentiles & alioqui malos. Hic deflectit Apostolus sermonem ad omnes, quanquam iuxta præcedentia possit videri istud propius pertinere ad magistratum.

Eramus

ERamus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, seruientes desiderijs & voluptatibus varijs, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Cum autem benignitas & humanitas apparuit Saluatoris nostri Dei, non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiã saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abundè per Iesum Christum Saluatorẽ nostrum, vt iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundũ spem vitæ æternæ.

2.tim.1.c

ERamus enim aliquando &c] Ne moueat nos quod magistratus sit ethnicus & mal⁹: nam tales & nos fuimus olim. Variant hic commentarij. Hiero. exponit nos Apostoli. Chrysost. nos credentes, vt ad oẽs pertineat, quod magis probabile est. Insipientia interdũ in scriptura stultitiam significat cum impietate iunctam: [increduli] Ambro. vertit inobsequentes Hiero. inobedientes. Cyprianus contumaces. Græce est ἀπειθεῖς apithis .i. quibus veritas persuaderi non poterat: [errãtes] vago illo errore vnde planetæ dicuntur: Seruientes desiderijs & voluptatibus varijs).i. toti addicti his voluptatibus: [in malitia] græce est κακίᾳ KaKia generalis nõis vocabulũ: [odibiles].i. qui ab omnib⁹ odiũ promerebamur, & odio nos mutuo prosequentes. Hiero. qui hæc ad Apostolos refert, dicit etiã Paulum ante fidem in Christum, non potuisse æstuantem flammam restingere voluptatum, cum non esset templum Dei.

Cum autem benignitas &c.] Posset cogitare Christianus aliquis, se ante fidem Christi vixisse sine adulterio, cui vitio obnoxium videt magistratum: rursus multa se exercuisse opera virtutum, atque ob hæc se vocatum à Deo, in infidelitate permanente magistratu. Respondet Paulus, neminem propter sua merita vocatũ, sed ob solam Dei misericordiã, quæ consequentia aduertenda est: Cum inquit benignitas, virtus est iuxta Stoicos, qua vltro studem⁹ bene mereri de alijs: Et huma nitas) Hoc loco humanitatẽ interpretantur quidam incarnationẽ Christi, sed nõ recte, quod patet non solum ex græca voce, quæ est φιλανθρωπία philantropia, & non aliud significat quàm studium & amorem erga homines: sed etiam ex eo quod additur. Saluatoris nostri Dei) quod certum est ad Patrem pertinere, cum mox sequatur mentio Filij. Vnde Hieronym⁹ diligentius inquit attendamus, & inueniemus in præsenti capitulo manifestissimã trinitatem: benignitas quippe atque clementia Saluatoris nostri Dei, non alterius quàm Dei Patris accipi potest. Apparuit).i. illuxit. quæ ante Christi aduentum latebat. Non ex operibus iustitiæ).i. non merito operum. Sed secundum misericordiam) Præpositionem, secundum, noue vsurpauit pro, propter [saluos nos fecit per lauacrũ regenerationis & renouationis] Periphrasis est Baptismi. Per Baptismum siquidem regeneramur & efficimur noua creatura, idque virtute spiritus quem dicit in nos effusum, quod verbum abundantiam significat, nec hoc contentus addit, abundè .i. opulente seu diuiter: mirè exprimit benignitatem Patris erga ingratissimos homines.

Vt iustificati gratia ipsius) nō merito vel debito iustitiæ. Hæredes simus secundum spem vitæ æternæ) i. speremus vitam æternam aliquando fore nobis hereditatem.

1 timo. 1. b
2. tim. 2. d

FIDELIS sermo est. Et de his volo te confirmare, vt curent bonis operibus præesse, qui credunt Deo. Hæc sunt bona & vtilia hominibus. Stultas autem quæstiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita: sunt enim inutiles & vanæ.

Fidelis sermo est] Chryso. refert ad superiora: Quæ dixi de Dei benignitate & ineffabili eius erga nos clementia, rursus de spe nostra quod ea non sit inanis, vt quæ innitatur tantæ bonitati: hæc inquam non sunt fabulosa vt Iudaica, sed certa, sed indubitata, sed vera & omnibus vobis amplectenda. Hieronymus quoque ad superiora refert. D. Ambrosius iungit cum inferioribus.

Et de his volo te confirmare] siue asseuerare: Coniunctio (&) non est in græcis codicibus qui hodie in manibus sunt: Verùm Chrysostomus legit in textu, & in commentarijs & ad hunc modum exponit: Volo te de his precedentibus disserere apud populum, & hac occasiōe prouocare non solum ad humilitatem & modestiam, sed etiam ad eleemosynam. Accipit ergo Chrysostomus voculam (vt) quæ sequitur, finaliter. Vt curent bonis operibus præesse). i. munificētię studeant. Ambrosius in hoc conuenit cum Chrysost. quod non de quibusuis operibus interpretetur, sed de operibus humanitatis & benignitatis. D. Hieron. generaliter accipit opera. Illud (præesse) nouè dictum est nec satis liquet quæ sit phrasis. Chrysost. interpretatur quasi velit fratrem nō solum pecunia iuuādum, sed etiam προστασία i. suscipiendo eius defensionem.

Stultas autem quæstiones] quales sunt Iudaisantiū. Et genealogias] De studio Iudæorum circa genealogias mira scribit Hieronymus enarrans hunc locū: Et contentiones) quę sc. nascuntur ex eiusmodi rebus, quanquā alij generaliter exponunt de quibusuis contentionibus: Et pugnas legis) græce est adiectiuū, legales pugnas, quod Hieronymus explicans, quæ veniunt ex lege, inquit.

HÆREticum hominem post vnam & secundam correptionem deuita, sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit cum sit proprio iudicio condemnatus. Cum misero ad te Arteman, aut Ticbicum, festina ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hyemare. Zenam legisperitū & Apollo solicitè præmitte, vt nihil illis desit.

HÆreticum hominem] i. hominem studiosum sectæ cōstituendæ & propensum ad noua defendenda post vnam & secundam correptionem deuita] Latinius dixisset, post vnam atq; alteram admonitionem siue reprehensionem. Nam vox græca νουθεσία nuthesia vtrumque

significat

significat. Sciens quia subuersus est) quia dixit pro quod: [& delinquit] non vt adulter, sed sciens se oppugnare veritatem, hoc est quod dicit. Proprio iudicio condemnatus) quod græce est αὐτοκατάκριτος autocatacritos dictione composita. i. per se damnatus. Apollo solicite præmitte) Græcè est προπέμψον propempson, i. deducito siue prosequere, quod officiũ solemus hospitibus exhibere. Chrysostomus exeponit instrue, ne quid desit ad vitæ commoditatem.

DIscant autem & nostri, bonis operibus præesse ad vsus necessarios, vt non sint infructuosi. Salutant te, qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis.

AMEN.

DIscant autem & nostri bonis operibus præesse] Ego Christianis peperci, sed discant ipsi munifici esse maxime erga doctores: Nam ipsi multis egent. Gratia Dei cum omnibus vobis:

AMEN.

Finis Epistolæ ad Titum.

collata sunt parua, uno multa in momentu habere [illegible] post quā Christus exhibitus est. In hac sententia est, qui [illegible] argumentū, quod in græcis codicibus huic epistolæ hodie præfigitur, conscripsit: item Primasius Augustini discipulus. Sed aliter D. Chrysostomus aliter sentit. Putat enī ipse Apostolū hunc laborē suscepisse propter Iud. eos qui ob fidē Christi & eius religionē multa ac dura patiebātur a magistratu Iudaico [illegible] & in Palestina. Nā licet imp. ū penes Romanos esset, tamē permittebāt Romani Iudeis multa statuere, & ordinare totā religionē, i qua nati erant & a pueris instituti, liberū ipsis permittebāt: permittebāt etiā ut possēt [illegible] eos qui nō seruarent legē. Hac occasione ex Iudæis credētes exuebātur bonis suis, eiiciebātur e possessionibus suis & [illegible] vexabātur. Ad hos sic afflictos scribit Apost. hāc epistolā, adhortās ipsos ad perseuerādū in fide et fiducia erga bonitatē Dei, et in tolerātia malorū, quæ [illegible] patiebātur. Istud uult Chrysostomus [illegible], et quicquid præterea dicitur, nō principaliter [illegible] Chrysostomus Theophylactus.

INter epistolas hactenus à nobis enarratas, quatuor præcipuè ad familiã Iudaizantiũ pertinent, videlicet ad Romanos, ad Galatas, ad Philippẽses & eã quæ ad Titũ ẽ scripta: reliquæ vero sex ad scholã Simonis proprie pertinẽt. Prioris ordinis epistolis quidã ãnumerãt eam, quæ ad Hebræos est scripta: Volũt enĩ eam scriptã propter infirmos Iudæos, qui Moysen, cui à pueris erãt assueti, nõ audebãt relinquere, sed hũc cum Christo iungebant. Hac occasiõe dicunt Apostolũ tã multũ occupatum esse in declaranda magnitudine & excellentia Christi, quo hac perspecta audeãt negligere Moysen, eadẽq́ue occasione tã prolixã ipsũ disputationẽ texere de sacerdotio Christi & lege noua, vt à sacerdotio Aaronico & veteri lege ipsos abducat. Nã licet magna hæc videantur, tamẽ ad Christi sacerdotiũ & eius legẽ collata, sunt parua, imo multũ iã momẽtũ, habere ostẽdit postquã Christus exhibitus est. In hac sentẽtia est, qui græcũ argumẽtũ, quod in græcis codicibus huic epistolæ hodie præfigitur, conscripsit: Itẽ Primasius August. discipulus & Sedulius. D. Chrysostomus aliter sentit, Putat enĩ ipse Apostolũ hunc laborẽ suspsisse propter Iudæos qui ob fidẽ Christi & eius religionẽ multa ac dura patiebãtur à magistratu Iudaico Hierosolymis & in Palestina. Nã licet imperiũ penes Romanos esset, tamẽ permittebãt Romani Iudæis multa statuere, & ordinare totã religionẽ, ĩ qua nati erãt & à pueris instituti, liberã ipsis permittebãt: permittebãt etiã vt possẽt gladio cogere eos, qui nõ seruarẽt legẽ. Hac occasione ex Iudæis credẽtes exuebãtur bonis suis, eijciebãtur è possessionibus suis & varie vexabãtur. Ad hos sic afflictos scribit Apost. hãc epistolã, adhortãs ipsos ad perseuerãdũ in fide et fiducia erga bonitatẽ Dei, et in tolerãtia malorũ, quæ à magistratu Iudaico ĩferebãtur. Istud vult Chry. verũ esse epistolæ argumẽtum, et quicquid præterea dicitur, nõ prĩcipaliter dici: Cũ ipso sentit Theophylactus.

Epistolæ D. Pauli ad Hebræos expositio F. Adami S. Delphÿ.

CAPVT I.

EPISTOLA hæc hoc habet proprium, quod in fronte non præferat nomen Pauli, cuius rationem reddit Clemens apud Eusebium: Quia inquit inuisus erat Apostolus Hebræis, voluit eis tacito nomine scribere, ne statim in principio epistolæ, nomine Pauli inspecto, abhorrerent à lectione. Vide caput 11. in libro sexto de Ecclesiastica historia. Eandem rationem habet Hieronymus, si tamen est illius præfatio, quæ epistolis Paulinis præfigitur: quæ ratio alijs non placet, quod scribat Apostolus ad Hebræos non quosuis, sed credentes atque eos, qui in Palestina erant & Hierosolymis, quibus vt eleemosynæ vndique transmitterétur, cùm summam haberet curam, non poterat non sanctum esse apud eos nomen Pauli. Quod autem inscriptione solita, quæ est: Paulus Apostolus &cæt. epistola hæc careat, id interpreti tribuunt, quem aiũt aut mancum habuisse exemplar, aut statim ad præcipuam transisse materiam, salutatiõe, quę in fronte erat, omissa. Orditur autem epistolam hoc modo.

MVltiphariam multisque modis olim Deus loquens Patribus in prophetis, nouissimè diebus istis loquutus est nobis in Filio, quẽ constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula, qui cum sit splendor gloriæ & figura substantiæ eius, portãsque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexterã maiestatis in excelsis: tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.

Sap. 7. d

Multiplicariàm multisq; modis & cæ.] Vbi quatuor sunt antitheses, quæ & apertum habent discrimen veteris testamenti & noui. Hoc primum differt lex Moysi à lege Christi, quod illa per prophetas, hæc vero ad nos peruenerit per Filium. Vbi cùm prophetis opponat Filium, necessario intelligitur Filius, non qui adoptione sed natura Filius est. Secundo hoc differt, quod lex vetus obscuræ tradita sit, noua vero plane, absque vllis rerum inuolucris. Nam multiphariam multisque modis, non aliud est, quàm varijs multiplicibusque figuris. Quod in Oseæ. 12. ipse Dominus ait: Multiplicaui visiones, & in manibus prophetarum assimilatus sum. Quidam illud, multiphariam, separant ab eo quod sequitur, Multis modis: quod græce sit πολυμερῶς polymeros, & perinde sonet ac si dicas, Multipartite. Dauid inquiunt quædam intellexit, quæ non Esaias, & hic quædam, quæ non alius: atque ita membratim, & per particulas, prophetæ tradiderunt, quod in summa docuit Christus. Ipse enim Filius, qui in sinu est Patris videt Patrem, & totum cõprehendit, & propterea loqui potuit ἁπλῶς haplos vt opponatur voci πολυμερῶς polymeros: Non habuit opus, vt vnum post aliud ipsi reuelaretur, quemadmodum prophetæ.

Tertio in hoc differt, quod lex Christi nouissimis temporibus sit data: lex vero vetus olim. Solent autem perfectiora posterioribus temporibus seruari, rudiora vero primo tradi. Quarto hoc differt, quod vetus testamentum & qui in eo erant, tantum palestinam occuparint, Euangelium vero totum occupet orbem. Quæ cum ita sint, durum vobis videri non debet, si Euangelio iam præsente legem Moysi relinquatis. Ad hunc modum, exponédum est exordium epistolæ, si illos sequamur, qui scriptam dicunt propter infirmos Iudæos, qui ægre auelli se patiebantur à ceremonijs Moysi, quibus à pueris assueuerant. Secundum Chrysost. qui alium vult esse scopum epistolæ. exponendũ est hoc modo: Aduertere vos volo o Hebræi vestram sortem & progenitorũ vestrorum siue maiorum: Ipsis locutus est Deus, sed per prophetas, sed obscure varijs multiplicibusq; figuris res inuoluens: Vobis locutus est per Filium, idque plane absq; vllis rerum inuolucris. Quare cum tanto honore vos præ illis dignatus sit, tantaq; gratia, non debetis grauiter ferre præsentia, nec deijci animo, ob mala quæ infliguntur, siue à magistratu siue ab alijs: maxime cum hæc breui finem sint habitura, & in proximo sit salus. Id enim prætendit quod dixi, locutum ipsum extremis diebus hisce.

Quod ad lectionem attinet, nonnulla exemplaria habent: Nouissime diebus istis, Sed verior lectio est: Nouissimis diebus istis, quæ est græcorum, & in nonnullis latinis exemplaribus etiam reperitur. Quod ait, [Filium constitum hæredẽ vniuersorum.] Duplicem admittit sensum, Potest enim genitiuus, vniuersorum, referri ad ipsas res, hoc sensu: Patribus data est certa hæreditas, siue Palestina tota, siue pars eius: At Filius institutus hęres est, non tantum Palestinæ, sed totius orbis terrarum. Referri etiam potest ad personas, vt intelligas ipsum vniuersorum hominum hæredem institutum. Pro expositione hac posteriori facit psalmus .2. Postula à me & dabo tibi Gentes hæreditatem tuam. Pro altera faciunt quæ hic sequuntur apud Paulum.

In vocabulo, hęres, hebraismus est: nos diceremus, quem fecit Dominum omnium: Atque ad eum modum explicat Lucas in actis cap.2. Notum est Apostolum præpositionem (in) frequenter vsurpare pro (per) more hebræorum: Locutus est in prophetis, hoc est, per prophetas: in Filio, hoc est per Filium.

Per quem fecit & secula] Solicitus est Apostolus, vt intelligant Hebræi in Christo vtramque naturam. Ad humanam naturam pertinet quod præcedit: Quem constituit hæredem vniuersorum. Significatur enim humile aliquid hoc verbo, constituit. Is namque constituitur qui inferior est: Sic Chrysostomus. Ad diuinam naturam pertinet quod iam dicitur, Per quem fecit & secula] Hebraismus est, id est, res tempori subiectas. In explicanda prępositione (per) valde laborant veteres. Aliter Augustinus, aliter Chrysostomus explicat: Quemadmodum videmus artificem operari per Idæam, quam habet in mẽte sua, ita Pater operatur per Filium: Hæc est Augustini expositio, & valde insignis est, nisi quod sapiat Platonismum. Secundum Chrysost. vtitur scriptura prępositione (per) vt significet Patris & Filij communia esse opera: nec hoc solũ, sed pręterea vt significet Patrẽ. sic operari, vt virtutem operandi non acceperit ab alio: Filium vero tanquam qui accepit ab alio, nempe à Patre. Augustinum fere sequuntur latini: Chrysostomum vero gręci reliqui. Ne autem quod dixerat Patrem per Filium condidisse secula, acciperet aliquis sic dictum, quasi per instrumentum, adiecit statim.

Qui cum sit splendor glorię &c.] Vbi metaphora est, Sed quę longe abest ab eo quod cupit dicere Paulus: & sicut Paulo hic defuere vocabula, quibus rem plene exprimeret, ita semper deerunt, quia res excedit omnia vocabula. Pro splendore grece est ἀπαύγασμα apaugasma .i. resplendentia.

splendentia vel relucentia, siue id quod ex alio resplendet. Facit ergo Patrem velut solem, Filium vero id quod emittitur ex sole: Nihilque aliud secundum Chrysostomum significare voluit similitudine hac, quàm modum originis: Nimirum quod ex Patre, Filius sit ἀπάθως apathos. Sol enim quando emittit radios, facit id sine labore & absque mutatione sui: sic Pater producendo Filium, nihil patitur, in nullo minuitur, manet æque magnus, æque potens. Est alius commentarius qui hac Metaphora significare vult Apostolum, Filium Patri coæternum esse: hic in sole considerauit, quod nunquam fuit sine radijs. Alij hoc modo exponunt: Qui est splendor gloriæ .i. in quo tota maiestas Patris relucet velut in speculo. Eadē voce vsus est author libri, qui Sapientia inscribitur, Cap. 7. Candor est inquit lucis æternæ, & speculum sine macula maiestatis Dei.

Et figura substantiæ] Rursus hic metaphora est, sed quæ minime explet mētem Pauli. Pro, figura, grçce est χαρακτὴρ charactir, quę vox significat formam expressam ex alio, siue notam rei cuipiam impressam. Istud dicere vult Apostolus: Filius cuius memini, sic expressus est ad naturam Patris, vt eam totam in se sit complexus, eamque perfectissime & per omnia referat. Substantia autem hoc loco non est οὐσία vsia quam Quintilianus essentiam vocat, sed ὑποστασις hypostasis, quæ à subsistendo dicitur: & inter eruditos magna quæstio est, quid significet. Hieronymus in epistola ad Damasum: tota inquit secularium literarum schola, nihil aliud ὑποστασιν hypostasin quàm οὐσίαν vsian nouit. Aliter Basilius, qui dicit significare naturam siue rem indiuiduam subsistentem: Vide epistolam quadragesimam tertiam, quam scripsit ad fratrem suum Gregorium Nyssenum, in qua & locum hūc amplificat, & valde sudat in explicatione ipsius. Interpres noster non male fecisset, si vocabula grçca reliquisset nō versa, dixissetq; charactir hypostaseos ipsius. Sunt enim vocabula scholæ: Omnino id oportebat facere interpretem Basilij. Cornarium dico medicū, qui quoniam vertere voluit, obscuritate totam epistolam inuoluit. Quare notandū paucis Basilium in ea epistola docere quid discriminis sit apud græcos, inter voces has οὐσία vsia & ὑποστασις hypostasis: & priorem Cornarium essentiam, posteriorem vertisse substantiam.

Portansque omnia verbo virtutis suæ] Participium est causale, quod mirum est interpretem non mutasse in verbū, cùm in præcedentibus id fecerit. Nam loco illius, Cum sit, græcis est ὢν on, .i. existens: Erasmus vtrumque eodē modo reddidit, cuius translatio sic habet: & qui quum sit splendor gloriæ, & expressa imago substātiæ illius, portetque omnia: Græce est φέρων pheron .i. agens, siue mouens, & moderans omnia: Sic Chrysostomus. Sentit enim Apostolus non solùm mundū hunc cōditum per Filium, quemadmodum modo dixerat: Per quem fecit & secula, verum conditum regi & administrari, idq; sine labore. Commentarius Chrysostomi sic habet: Vsus est Apostolus non verbō gubernandi, sed ferendi, quod de his dicitur, qui digito vel mouent aliquid, vel efficiunt. Ad eundem modum exponit Theophylactus, item Oecumenius. Addit deinde Chrysostomus quod facit pro nostro interprete: ferens inquit .i. Continens siue sustētans omnia, ne in nihilum recidāt. Verisimile est Apostolū vtrumque voluisse significare. Quare nec noster interpres plene expresit sententiam Pauli, neque is qui Oecumenium vertit, Nam textus additus scholijs sic habet: Qui cum sit splēdor gloriæ, & expressa imago substantiæ illius, moderetur que omnia, Et illud, omnia, probabilem facit sententiam eorum, qui in præcedentibus genitiuum, vniuersorum, pertinere volunt ad res: & non ad personas solum:

Ne aūt æstimaretur studio, curaque, & industria (quomodo administrant homines) gubernare mūdum, & continere oīa, adiecit

adiecit: Verbo virtutis suæ] vbi verbum non est λογος logos, qua voce vtitur Ioannes cum ait. In principio erat verbum sed est ῥημα rhima, habetque mathaphoram. Sensus est: solo nutu portat omnia: Sed hoc rursus metaphoram habet. Quare alij exponunt solo iussu: Sed nec hoc caret tropo, Si absque figura efferre voluerimus, dicendum erit: Sola voluntate, Quod regi seu principi est verbum, hoc Christo est velle. Additur, virtutis, vt significetur voluntas filij semper efficax esse estque Hebraismus, nos diceremus: Portans omnia potenti verbo suo: Rursus (inquit Chrysostomus) significauit quod absque labore cuncta cõtineat. Hoc non patet ex versione latina. Nam, portans, non includit in sua significatione facilitatem, quam includit vox græca, φερων, pheron.

Purgationem peccatorum faciens] græcis est participium præteriti temporis, Postquam fecit purgationẽ peccatorum, quod annotandum, ne æstimetur sedendo purgare: prius enim morte sua purgauit, deinde consedit. Addũt hic græci per seipsum, quod etiam interpretes vrgent. Duo (inquit Chrysostomus) prouidentiæ maxima indicia ponit, tum quod à peccatis nos mundauerit, tũ quod per seipsum, hoc opus impleuerit.

Sedet ad dexteram maiestatis] Non est intelligẽdum quasi Pater haberet dexteram vel sinistram: sed metaphora est, qua similitudinem voluit demonstrare honoris: quem Filius æqualem habet cum Patre: Sic Chrysostomus. Est horrendum cogitatu, quod is per quem secula condita sunt, qui est splendor gloriæ & expressa imago substantiæ Patris, qui potenti suo iussu gubernat & cõtinet omnia, obuolui voluerit sacco mortalitatis nostræ, & ita purgare sordes peccatorum nostrorum: Rursus stupore plenum est, quod is qui carne cõstat & ossib⁹, qui in corpore suo nostra peccata pertulit super lignum, & indigna illa passus est, sedeat ad dexteram maiestatis in excelsis. Hęc frequenter cogitare oportet, vt discamus magnifacere Christum: Nec hoc solum, sed præterea vt magna audeamus sperare ab eo: Apostolus non contentus quod Christum præposuerit Moysi & prophetis, præponit etiam Angelis, nec abs re: Nam & per Angelos olim locutus est Deus Patribus, & illorum ministerio legem dedit populo: Tanto inquit melior] .i. potior siue præstantior, Angelis effectus] .i. declaratus post peractam peccatorum purgationem: Quanto differentius] Erasmus vertit: Quanto excellentius præ illis sortitus est nomen, Vterq; recte: Nam græcis διαφερειν diapherin, duo significat, præferre & præeminere: Sorte, inquit, obuenit nomen ipsi Christo, quod multum differt à nomine Angelorum, siue quod multo præstantius est quam Angelorum nomen. Ipsi Dei dicuntur ministri, Christus dicitur Filius Est hoc quod ad Philippenses habet: Dedit illi nomen quod est super omne nomen. Hactenus Apostolus multos & magnos titulos tribuit Christo, iam sequitur probatio. Ad phil. 2.

CVI enim dixit aliquando Angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum. Ego ero illi in Patrem, & ipse erit mihi in Filium. Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes Angeli Dei. Psal. 2. 2. Reg. 7.

Cui enim dixit aliquãdo Angelorum, Filius me⁹ es tu?] Est probatio primi tituli, vide-

li, videlicet quod Christus sit Filius Dei, non quomodo prophetę, aut iusti filij dicuntur: sed Filius naturalis. Vt autem intelligatur, quid roboris habeat probatio, legendus est totus psalmus. Quare, (inquit Dauid) fremuerunt gentes &c. Gentes, sunt cohors Romana: populi, ipsi Iudæi: Reges terræ, Pontius Pilatus & Herodes: Quorum hic, nomen habebat regis, ille Cæsarem referebat. Dominus, est Deus Pater: Christus eius, ipse Filius. Hunc commentarium habemus in Actis, cap. 4. Cum collegium credentium proposuisset ibi duos priores versus psalm. 2. in hunc modum: Domine tu es qui Spiritu sancto per os Dauid Patris nostri dixisti: Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius? Mox subiecit: Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israel, facere quæ manus tua & cæt. Locus est valde insignis, & præter hoc, quod docet quo pertineat psalmus, etiam rationem nominis Christi eleganter exprimit, dum ait, quem vnxisti, Christus enim græcis hoc est quod latinis vnctus. Aduersus hūc verū scilicet Messiam gentes, populi, reges terræ cum tumultu & fremitu conglobati sunt: hoc enim significat vox Hebræa Rachesou: Hi dicunt, disrumpamus vincula eorum id est, Domini & Christi eius. Pater per Filium vult innectere nos vinculis, & inijcere nobis iugum, rumpamus vincula, abijciamus iugum, non imperent nobis. Sic illi.

Sequitur vox prophetæ: Qui habitat in cælis irridebit eos &c. Figuratus est sermo. Sensus est: Deus irritos faciet conatus eorum: Hic est quartus versus cum quinto, In sexto iam inducitur Filius: Eius vox est. Ego autem constitutus sum rex ab eo, est hoc quod in principio huius epistolæ dicitur: Quem constituit hæredem vniuersorum. Sion, ecclesia est. Familiare siquidem Scripturæ est, rem, quæ est typus, vsurpare pro re cuius est typus. Præceptum posuit pro præceptis per heterosin numeri.

Sequitur in psalmo: Dominus dixit ad me. i. Pater dixit ad me, Filius meus es tu &c. Hunc versum citat Apostolus pro confirmatione sententiæ suæ. Nequaquam autem efficax esset probatio apud Iudæos nostri temporis, tum quod ipsorum Rabbini plerique qui post Christum scripserunt, Psalmum hunc alio referunt nempe ad Dauid: quem dicunt de seipso, post initium regni, cum duabus iam aut tribus aduersus Philistæos potitus esset victorijs, psalmum hunc conscripsisse: tum quod nomen Filij, in Scriptura etiam alijs tribuatur, nempe iustis, & ijs ad quos sermo Dei factus est. Verum efficacissima erat apud Iudæos, quibus scripsit Paulus, eo quod etiam vulgo tum persuasum esset psalmum hunc, conscriptū esse de Messia. & Filium, cuius meminit, non posse intelligi alium quàm naturalem: hinc liquet, quod Paulus simpliciter citet psalmum, nec addat, hæc dicit propheta nō de se, sed de Messia, quod alias facere solet, quando de sententia scripturæ quæstio est.

Quod additur Ego hodie genui te: Varie exponunt interpretes. Augustinus refert ad æternam generationem. Quia, inquit, in æternitate nec præteritum quicquam est, quasi iam præterierit, nec futurum, quasi nondū sit, sed præsens tantum: quia quicquid æternum est, semper est, ideo dicit: Hodie genui te. Istud facit valde ad probandam æternitatem & diuinitatem Filij. Sed quæstio est. An ex veteri testamento doceri posset, (hodie) significare æternitatem. Augustinus nulla adducit loca. Ratio autem eius, adeo non cogit, vt D. Athanasius ex eadem vocula cōtrariam sententiā adferat: August. in psalm. 2.

Tractans siquidem versum hunc Psalmi, appropriat inquit sibi Pater natiuitatem Filij secũdum carnem, nam de ea sermonem esse, illud (hodie) indicat. Est tertius Commẽtarius, qui neque ad æternam Filij ex Patre generationem, neque ad eam, qua ex tempore de Virgine natus est, sed ad ipsius ex mortuis resurrectionem refert, vt sensus sit: Ego hoc die resurrectionis, vitam quam deposueras, reddidi tibi & ad immortalitatem corporis genui te: hic est commentarius Hilarij. Est & quartus commentarius, ab omnibus præcedentibus diuersus: exponit enim vt sensus sit: Ego feci hodie, vt intelligant homines, te esse Filium meum consubstantialem. In hac tanta interpretationũ varietate, scrutãdæ sunt diligenter Scripturæ, & videndum anne vsquam appareat vestigium aliquod interpretationis particulæ huius. Versum hunc citat Apostolus cap. 13. Actorum: & interpretatur non priorem particulam: Filius meus es tu, sed posteriorẽ: Ego hodie genui te. Quare diligenter legendum est caput illud: ex ijs enim quę præcesserunt manifestum est, Apostolum solicitum esse non de diuinitate Filij, sed de resurrectione, de qua ferè in omnibus suis concionibus agit, quia difficulter credebatur ab ijs qui erãt extra Hierusalem, hancq; vt doceat olim fuisse prædictam adducit hunc locum: Ego hodie genui te. Locus sic habet. Annunciamus vobis eam, quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hãc Deus adimpleuit filijs vestris, resuscitans Iesum: sicut & psalmo secundo scriptum est. Filius meus es tu, ego hodie genui te. Amplectenda est igitur expositio Hilarij, interpretatione Augustini, quam sequuntur scholastici omnes, relicta. Ne autem æstimetur insolens, & à phrasi Scripturæ abhorrere, legendum est cap. 19. Mathæi, vbi Christus resurrectionem corporum, quæ erit extremo die παλιγγενεσίαν palingenesian, i. regenerationem vocat.

Hilarius in 2. psalmum

Vna iam superest difficultas, Quomodo versus iste ad hunc modum expositus faciat ad institutũ Pauli, qui probandum sumpsit, Christum esse naturalem Filium Dei? dicendum ipsum hoc probare per illud: Filius meus es tu. Reliquum verò videlicet: Ego hodie genui te, ipsum adiecisse hoc loco, non vt probet aliquid, sed vt sciant Hebræi, vnde versum hunc sumpserit.

Sequitur in textu apud Paulũ: Ego ero illi in Patrem &c.] Est aliud testimonium eòdem pertinens, sumptum ex cap. 7. 2. li. Regum, quod vt rectè intelligatur, legendum est totum caput. Dauid ibi valde solicitus est de cultu Dei, ob hanc causam promittitur ei nobile semen: Quum dormieris cum patribus tuis, suscitabo, inquit Deus, semen tuum post te, quod egredietur de vtero tuo &c. Quẽ locum quidam totum ad Salomonẽ referunt, sed certum est quędam maiora esse, quàm vt Salomoni conuenire possint. Quare si in eo capite velimus agnoscere Salomonem, cogimur dicere vetus testamentum mirabiliter miscere mentionem typi & rei per typum significatæ: Nihil tamen est quod cogat nos agnoscere Salomonem: imò si bene inspiciamus caput, videbimus vix locum esse Salomoni, sed omnia de Christo dici: Quia tu Dauid ita addictus es cultui meo, faciam vt ex posteritate tua nascatur Christus: hic enim post mortem Dauid de vtero eius natus est, non Salomon Et firmabo regnum eius, hoc quid sit, exponit membrum sequentis periodi, vbi dicitur: Stabiliam tronum regni eius vsque in sempiternũ, quod certum est grandius esse, quàm vt Salomoni possit aptari.

Sequitur: Ego ero ei in Patrem.] Quod Eras. vertit, ego ero illi loco Patris, & ipse erit mihi loco Filij. i. habebo illum pro Filio: Ad quem modum etiam interpretantur, qui ad Salomonem referunt. Sed si hoc modo intelligamus, frigidissima erit probatio Pauli. Verus sensus hic est. Eum qui nascetur ex tua posteritate, assumam ad vnionem naturalis Filij mei, i. faciam

vt homo

vt homo ille ſubſiſtat in hypoſtaſi increata, æterna & diuina Eſt hoc quod dicitur apud Lucam. Quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur Filius Dei. Luc. 1.

Quod ſi iniquè aliquid geſſerit] & hoc ad Chriſtum pertinet: Sed meminiſſe oportet regulæ Tyconij de Chriſto & corpore ei⁹: ſecundū quā, ea quæ capitis ſunt, corpori tribuuntur: & quæ corporis, ipſi capiti. Senſus eſt, Si Chriſtiani male vixerint, corrigam eos, ſed in virga virorum .i. humaniter, quomodo homines ſolent corrigere filios ſuos: Hunc eſſe ſenſum diſcimus ex Pſalmo. 88. Vbi quod hic ſingulariter dicitur plurali numero effertur, hoc modo: Si dereliquerint filij eius legem meam &c. viſitabo in virga iniquitates eorum: miſericordiam autem meam &c.

Sequitur. 2. lib. Reg. cap. 7. Et fidelis erit domus tua. & regnum tuum vſq; in æternum ante faciem tuam: Hoc mirabiliter dictum eſt, Senſus eſt: Tu videbis etiam defunctus, quòd domus tua firma erit, & regnum tuum ſtabile vſque in æternum: quod certum eſt ad Chriſtum pertinere, & non ad Salomonem: & de Chriſti regno, etiam à vulgo prophetia hæc tempore Pauli intelligebatur. Diſcimus hoc nō ſolùm ex iſto loco Apoſtoli, vbi ſimpliciter citat de Chriſto, nulla alia adhibita declaratione, ſed etiam ex cap. 11. Euangelij ſecundum Marcum, ea parte qua ſcribitur. Multi veſtimenta ſua ſtrauerunt in via alij frondes cædebant de arboribus. & qui præibant, & qui ſequebantur clamabant, Oſanna, benedictus qui venit in nomine Domini, benedictum quod venit regnum Patris noſtri Dauid: eſt plane vulgus & turba quæ clamat.

Et quum iterum introducit] Illud (iterum) difficultatem habet Latini fere referunt ad verbum, introducit, & aliter interpretatur Primaſius, aliter Lyranus, aliter Carthuſiianus, aliter rurſus alij atque alij. Omnino veriſimile eſt, non pertinere ad, introducit, ſed voculam eſſe citantis ſecundum, aut tertium teſtimonium, quomodo accepit Eraſmus, cuius verſio habet: Rurſum autem, cum inducit primogenitum in orbem terrarū, dicit. Græci interpretes non exponunt. Quare veriſimile eſt ipſos intellexiſſe, vt ſit quale eſt, cùm citamus multa teſtimonia. Verbum introducit, metaphoram habet ſecūdum Chriſoſt. quam ſumptam dicit ab ijs, qui publica authoritate adeunt hæreditatem. Primogenitum poſuit pro Chriſto: & eodem modo accipitur, quomodo cap. 8. epiſtolæ ad Roma. vt ſit ipſe primogenitus, hoc eſt, vt inter multos fratres primas obtineat. Senſus eſt: Cùm ei committit & poſſidendum tradit orbem terrarum poſt reſurrectionem, dicit: Et adorent eū omnes Angeli Dei.] In præcedentibus oſtendit Chriſtum excellentiorem Angelis, ex ipſo nomine: hic ipſum præſtantiorē declarat, ex adoratione: & præterea obiter docet quod ante dixerat, ipſum conſtitutum hæredem vniuerſorum. Citat autem verſum hūc ex Pſalmo. 96. quem alio rurſum referunt Rabbini: Nos propter Paulum interpretari debemus de Chriſto. Initium eius eſt.

Dominus regnauit. Cuius hic eſt ſenſus: Hactenus in mundo exultauit diabolus, poſthac regnabit Meſsias, & licet peculiariter Iudæis promiſſus ſit, tamen regnum eius quaquaverſus proferetur: Proinde lætetur terra, & lętentur remotiſsimi populi, de quibus Iudæi vix per famā aliquid audierunt, quos inſulares voco.

Nubes & caligo in circuitu eius, Quia Deus in monte Sina apparuit in nube & caligine, propterea prophetæ hac periphraſi vtuntur, dum exprimere volunt diuinitatem. Senſus ergo eſt: Maſsias erit verus Deus. Ad hunc modum exponēda ſunt quæ ſequuntur in Pſalmo, nimirum vt ad Chriſtum pertineant.

ET ad Angelos quidem dicit : Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. Ad Filium autem: Thronus tuus psal. 44. b *Deus in seculum seculi, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis.*

ET ad Angelos quidem dicit] Ex comparatione cum Angelis varie ostẽdit magnitudinem Christi, de Angelis quidem dicit: Qui facit Angelos suos Spiritus] Angelus officij nomen est, non naturæ, Spiritus prędicatum est, non subiectũ. Flãma ignis, periphrasis est aut in genere Angelorum omnium, aut certorum, videlicet Seraphin, qui proprie nomen habent ab ardore, magis tamen verisimile est ad omnes pertinere, hoc sensu: Pro nuncijs & ministris suis vtitur substantiis spiritualibus. Rabbini absque tropo intelligunt, hoc accipientes quod vulgus per flammam ignis nimirum ipsum ignem: & per Spiritum, ventum & aerem. Quorum sententiam quidam stabilire volens, dicit psalmum totum de elementis agere: sed si inspiciamus diligenter, videbimus psalmum celebrare Deum in tota creatura: Ad Filium autem] est antithesis. Vocabulum (Deus) Erasmus accipere videtur in translatione sua, vt sit nominatiui casus, hoc sensu: Ipse Deus erit tibi thronus in seculum seculi. Sed verisimile omnino est vocatiui casus esse. Rabbini volunt psalmum, ex quo versus hos adduxit Apostolus, epithalamium esse, quod scriptum sit nuptiis Salomonis: Ex Paulo discimus, epithalamium esse Christi. Thronus regni indicium est, quare per metonimiam pro regno ponitur. Virga hoc loco sumitur pro sceptro. Sensus est: Regnum tuũ o Christe, quem nunc Deum voco, æternum est. Sceptrum æquitatis, est sceptrum regni tui. i. iustissime iudicas.

Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea vnxit te &c.] Hæc de Christo dicuntur secundum assumptum hominem, secundum enim diuinitatam vnctus non est. Vocabulum (Deus) priori loco vocandi casu accipiendum est, posteriori vero nominandi. Oleum exultationis interpretatur Petrus cap. 10. Actorum, cum ait: Quem vnxit Deus Spiritu sancto: Quod additur [præ participibus] intelligitur ex cap. 3. Euangelij secundum Ioannem, vbi Christus scribitur accepisse Spiritum, non ad mensuram, quem cæteris Christianis (quos hic consortes Christi vocat) constat ad mensuram datum.

ET tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, & oẽs vt vestimentum veterascent. Et velut amictum mutabis eos, & psal. 101. d *mutabuntur : tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.*

ET tu in principio Domine terram fundasti & cæte.] Hi versus sumpti sunt ex psalmo 101. quem ex hoc capite rursum scriptum discimus de Messia. Sensus est. Tu Domine, qui Dauidi pro-

missus

missus es: fecisti fundamenta terræ [& opera manuum tuarum] .i. potentiæ tuæ opera[sunt cæli] Ex isto docet quod dixerat ante per Christum condita esse secula: [ipsi peribunt] non quidem abolitione sui, sed immutatione. [Tu autem permanes] immutabilis. Et velut amictum mutabis eos] hoc est tanta facilitate, quanta quis vertit & inuertit vestem aut pallium. Annos posuit pro duratione. Ex his versibus ostendit potentiam Christi, æternitatem, & immutabilitatem.

psal. 109.a 1.Cor. 15.d *AD quem autem Angelorũ dixit aliquando: sede à dexteris meis, Quoadusque ponã inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nõne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi, propter eos qui hæreditatem capient salutis?*

psal. 109. AD quem autem Angelorum aliquando dixit: sede à dextris meis?] Metaphora est, qua vt ante diximus exprimitur æqualitas honoris. Sensus est. Sis æqualis mihi in honore: Honor diuinus vere in te competit. Istud dictum est Christo à Patre post resurrectionem à mortuis, & ipsius in cœlos ascensionem: id discimus cap. 1. epistolæ ad Ephesios: & 2. cap. lib. Actorum. Si quæratur, an ne Christus ante resurrectionem fuerit æqualis Patri? dicendũ quod ita: sed nõ agnoscebatur talis. Sensus igitur huius est: Sede à dextris meis, Iam volo vt per prædicationem Apostolorum innotescat mundo, quod vere sis Deus æqualis mihi in honore: Ex isto docet quod ante dixerat. Christum post purgationem peccatorum peractam, consedisse ad dexteram maiestatis in excelsis: Vbi nomine maiestatis, Deus Pater intelligitur, per euallagen qualitatis. Rabbini qui post Christum scripserunt, psalmum hunc aliò referunt. Quidam interpretantur: Dixit Dominus Domino meo id est, Abrahamo. Alij: dixit Dominus Domino meo, id est, Ipsi Zorobabel. Alii rursus: dixit Dominus Domino meo, id est, Dauidi, sede à dextris meis, id est, sit tibi maxima potestas, vt populus, & non Dauid loquatur: Atque hanc expositionem videre est etiam in Christianorum commentariis: qui merito deberent suffundi rubore, tribuentes id mortali homini, quod Paulus grandius dicit, quàm vt aptari possit cuipiam Angelorum: hoc autem est sedere à dextris Dei. Iudæi cum viueret Christus, psalmum hunc de Messia intelligebant, licet ignorarent, qua ratione diceretur Messias Filius Dauid, & eiusdem Dominus: Ignorabant enim duas naturas in Christo. Vide cap. 22. Mathæi circa finem: Illo quod additur [donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum] significatur plena subiectio inimicorum. Iam peccatores viuunt arbitrio suo, Iam peccatum quod habitat in mẽbris nostris excitat motus suos etiam inuitis nobis, iam diabolus infestat iustos, & varios eis ludos exhibet: Veniet tempus cum nec diabolus, nec peccatum, nec ipsi impij facere poterunt, quæ iam faciunt. Tum perfecta erit subiectio, non solum quoad potestatem: sed etiam quoad exercitium. De vocula (donec) vel (quoadusque) vide Hierony. contra Helnidium.

Nonne omnes sunt administratorij spiritus: Dispensatio siue oeconomia salutis latissime patet,

in ea omnes creaturæ sunt occupatæ, maxime autem Angeli, non quidam, & quidam non, sed pariter vniuersi. Omnes inquit administratorij spiritus sunt. qui mittuntur in ministerium (Est enim græce participium præsentis temporis) propter electos qui vitam æternam capient, erepti à massa perditionis: Vis argumenti in hoc est: Angeli oēs sunt administratorij spiritus, ideo non sedent à dextris Dei. Quæstio est apud doctores, An omnes cælestes Spiritus mittantur ad nos? Quidā negatiuam, alij affirmatiuam partē amplectūtur. Pro parte affirmatiua facit sententia Apostoli, quæ habet omnes sine exceptione mitti. Qui alterius opinionis sunt, respondent omnes hactenus mitti, quia faciūt aliquid, quod pertinet ad hāc dispensationem, licet non mittantur omnes, vt incipiant esse præsentes hic in terris. Sed istud ē valde extenuare illud (mitti) Tamen quia est sententia Dionysij, qui in his rebus edoctus creditur à Paulo non possumus facile ab ea recedere. Quæstio hæc tractatur à Magistro lib. 2. distinct. 10.

CAPVT II.

Ropterea abundātius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus, ne forte pereffluamus. Si enim qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem: quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem?

PRopterea abūdantius oportet obseruare &c.] Hactenus disseruit Apostolus de dignitate, excellentia & magnitudine Christi: ex ea iam instituit exhortationem. Quia inquit, Christus. per quem extremis diebus hisce, nobis Deus est locutus maior est, nō solum prophetis, sed etiam Angelis: Certe oportet diligenti' attēdere ijs quæ audiuimus ab ipso: Ne forte pereffluam'].i. semel & irreparabiliter pereamus. Sumpta est metaphora ab aqua, quæ fracto vase effluit, quam postea non potest quis colligere. Paulus cum in alijs epistolis fere asserat authoritatē suam, eam in hac dissimulat, & facit se vnum ex multis: hoc est, scribit nō vt Apostolus, sed vt frater ad fratrem Nec mirum, cum esset Gentium Apostolus, non Hebræorum.

Si enim qui per Angelos dictus est sermo:] hoc est. Si lex quæ per Angelos administrata est (vide cap. 3. epistolæ ad Galatas, & .7. cap. Actorum) firmitatem obtinuit, hoc est, Si quicquid promissum est veteri populo, contigit: Rursum, Si quicquid interminatum est, rebus est expletum: Et omnis præuaricatio accepit iustam] pro qualitate, & quantitate criminis [retributionem mercedis] Annotat Chrysost. Apostolū abuti vocabulo mercedis, cum fere in bonam partem ipsum accipi soleat. Quomodo nos effugiemus] Obseruandum in hac epistola Apostolū, populum Hebræum qui fuit sub Christo, opponere populo Hebræo, qui fuit ante Christū: Si, inquit, illi qui ante Christum fuerunt, non potuerunt effugere, quin pœnas darent post præuaricationem legis per Angelos administratę: Quomodo nos qui sumus sub Christo, effugiemus? &c. Sic in primo cap. Multipharia molim Deus loquens patribus in prophetis, nouissimis diebus istis locutus est nobis, id est, He-

est, Hebræis, significat totam gentē. Quare commentarius ille qui exponit: nobis .i. Apostolis, non est exactus: In salute metonimia est, significat ipsam doctrinā à Christo allatam, & cætera dona salutifera.

QVÆ cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo signis & portentis & varijs virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem. Non enim Angelis subiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur.

QVAE cum initium accepisset enarrari].i. quæ salutaris doctrina cum primum enarrari cœperit per ipsum Dominum. Dominus emphasim habet: Ab ijs qui audierunt, in nos confirmata est] Hinc infert quidam: Ergo epistola hæc non est Pauli: Cum enim Paulus in alijs epistolis nusquam agnoscere se velit discipulum Apostolorum: sed per reuelationem se didicisse, quæ didicit: cōsentaneū est inquit, epistolam hanc scriptam esse ab alio, cum author ipsius fateatur se discipulum Apostolorum. Facile respondebit ad argumentum, qui considerat perpetuū filū oratiōis Pauli. Quēadmodū in præcedētibus, ita hoc loco cogitare oportet totum populum hebręorum. Nam sensus est: Ab ijs qui in tota Iudæa, & Galilęa audierunt, propagata est doctrina hæc, & certa confirmatione ad nos deriuata. Illud [Ad nos vsque] magnum interuallum significat, & propterea scripta videtur epistola hæc à Paulo circa finem vitæ. Adhuc inquit, retinetur ab Hebræis doctrina illa, adhuc durat. Non igitur dicit Paulus, se discipulum Apostolorum, sed se vna cum populo Hebræo adhuc retinere ea ipsa, quæ Christus docuit in Iudæa & Galilæa.

Contestante Deo signis & portentis] Reuocat ad memoriam quid Deus fecerit, ad confirmandam hanc fidem: Deus Pater, inquit, veritatem doctrinæ per Christum orbi illatæ, confirmauit per signa & portenta, & varias virtutes: hoc exponit quidam de fide, spe & charitate: Sed certum est non id velle Paulum. Nam grȩcè non est ἀρετὴ areti, quȩ opponitur vitio, sed δυναμις dinamis, quæ pugnat cū imbecillitate. Sensus est: per varia miracula & dona spiritus, quȩ impertijt, alijs alia atque alia pro sua voluntate.

Non enim Angelis subiecit Deus orbem &c.] Toto primo capite egit de magnitudine Christi, in principio .2. capitis, ex magnitudine Christi, instituit exhortationem: Iam rursum redit ad primum caput. Non enim Angelis, inquit, Vocula (enim) respicit non proxime præcedentia, sed ea quȩ sunt in primo capite: Quod ibi cœperat, iam pergit demonstrare, videlicet Christum maiorem esse Angelis. Qui ait [orbem terræ futurum] Imaginantur quidam hic alterum orbem, Sed ostēdit Chrysostomus de præsenti orbe terræ sermonem esse, quem Apostolus futurum vocat, quia conditus est, cum ipse Filius Dei æternus sit. Vide locum cap. 5. epistolȩ ad Romanos. Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adȩ, qui est forma futuri. Quemadmodum ibi Christus, ita hoc loco orbis terræ futurus dicitur: cum scriberet illud Paulus, exhibitus erat Christus, sed futurum vocat, respectu temporum quibus vixit Adā: Ita hoc loco respectu perpetuitatis Filij, orbem futurum dixit.

psal. 8. *TEstatus est autem in quodam loco quis, dicens: Quid est homo quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam visitas eum? Minuisti eum paulominus ab Angelis, gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.*

TEstatus est autem in quodam loco &c.] Non citat Apostol' locum, quia scribit Hebræis in Scriptura diuina exercitatis: Sic Chrysostomus. Sumpti sunt autem versus isti ex psal. 8. cui' initium est: Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in vniuersa terra: dirigit sermonem Dauid ad Deum Patrem: Fama nominis tui maxima est inquit, non solum in Iudæa, sed & in vniuersa terra: & quid dico in vniuersa terra? Nominis tui magnificentia cœlos excedit. Vocula enim hebræa, quam noster interpres vertit (quoniam) amplificantis est, & tantũdem valet ac si dicas, imo vero eleuata est magnificentia tua super cœlos. Sequitur in psal.

Ex ore infantium, & lactentium perfecisti laudem: Hoc exponit Christus apud Math. cap. 21. Sequitur, Vt destruas inimicum. &c. Sensus est: tu Pater voluisti beneficium illud inenarrabile, quod exhibuisti generi humano, misso Christo, annunciare per eos qui mere idiotæ & illiterati erant, vt destrueres scribas & pharisæos, & oẽs magna de se sentientes, qui hostes sunt & inimici in isto regno Filij tui. Quoniam videbo cælos opera digitorum tuorum. Sensus est: Ego qui iam humi repo, videbo quandoque, & cominus contemplabor cælos beneficio incarnati Verbi tui.

Quid est homo quod memor es & cę.] Significat maximam vilitatem, Cum homo vilissimus sit, tu tamen ipsius memor es, peculiaria exhibẽdo ei beneficia: Eandem sententiam habet quod sequitur: Nam Filius hominis, phrasi hebræa non aliud est quam homo: Ad hunc versum alludit Apostolus in epist. ad Ephe. Capite quidem primo refert illa maxima beneficia, humano generi à Patre per Christum præstita: capite vero secundo proponit vilitatem humani generis: Cum inquit mortui essemus peccatis & delictis cum essemus natura filij iræ: Deus qui diues est in misericordia &c.

Minuisti eum paulo minus ab Angelis] Refertur ad totam speciem. Sensus est: Hominem secundum totam speciem, inferiorem fecisti Angelis: sed in re parua, in hoc nimirum quod attribuisti ei corpus mortale, & miserijs multis obnoxium. Gloria & honore coronasti eum] Hæc pars ostendit dignitatem humani generis, quam licet aspicere in vno supposito, in ipso scilicet Christo. Sensus est: Constituisti eum ad dexteram tuam in cælestibus super omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem: Sic Paulus capite primo ad Ephesios. Quia enim Christus caro nostra est, & os nostrum: idcirco quod ipsi contigit, nobis contigisse dicitur. Vnde capite secundo eiusdem epistolæ, Apostolus nos consedere dicit in cælestibus in Christo. Quem locum vt intelligas, consule commentaria Chrysosto. Vocabulo coronãdi, vtuntur hebræi ad significandam copiam.

OMNIA subiecisti sub pedibus eius. In 1. Cor. 15.

eo e-

eo enim quòd oĩa ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. Eum autem qui modico quàm Ad phil. 2. b *Angeli, minoratus est, videmus IESVM propter paßionem mortis gloria & honore coronatum, vt gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem.*

OMNIA subiecisti sub pedibus eius] hunc versum citat etiam in epistola ad Ephesios capite primo. Et in priori epistola ad Corinthios. 1. ad cor. cap. 15. Et vt rectè intelligatur, distinguere oportet inter potestatem & exercitium potestatis. Si spectes potestatem, omnia iam subiecta sunt Christo, non autem, si exercitium: Patitur enim adhuc mortem exercere tyrannidem suam, homines impios sæuire, & molestare infestareque Ecclesiam, & sic de reliquis. Hactenus Apostolus proposuit psalmum octauum. Iam incipit exponere, & primum interpretatur illud (omnia) In eo inquit] id est, per hoc quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei] ergo & Angeli subiecti ei sunt, & vita, & mors, &c.

Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei.] Hic interpretatur verbum (subiecisti) In psalmo, inquit, quem citaui, quædam impleta sunt, quędam non sunt impleta: Nondum rebus expletum est, quod dicitur, omnia subiecisti ei: sed quotidie expletur, quare intelligere oportet, à tempore resurrectionis cœpisti subijcere, & paulatim perficies quod cœpisti. Particula præcedens videlicet, gloria & honore coronasti eum, iam rebus expleta est. Videmus inquit eum, qui modico, & cęt. Græce est βραχύ τι vrachiti, quod pertinere potest, vel ad tempus, vt sensus sit: Eum qui ad breue tempus infra Angelos diminutus fuerat, videmus & cætera. Vel ad rem, hoc sensu: Eum qui effectus fuerat inferior Angelis in re parua, in corpore videlicet doloribus obnoxio: Videmus Iesum &c.] Quid circa personam Christi in cælis geratur, non videmus, cernimus interim quam late ipsius nomen celebretur in terris: quod in illis locis, vbi quondam idola colebantur, iam Christus adoretur, & vere agnoscatur pro Deo: Hoc modo videmus ipsum gloria & honore coronatum: Hanc autem gloriam siue nominis celebritatem meruit per passionem suam: Annotant veteres non dixisse Apostolum, propter mortem, sed propter passionem mortis, vt sciremus veram mortem fuisse, quæ vere ipsum afflixerit: Similis huic locus est, in epistola ad Philippenses, capite secundo. Humiliauit semetipsum, factus obediens vsque ad mortem, propterea Deus exaltauit illum, & dedit ei nomen &c.

Quod sequitur [Vt gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem] explicat quod ante dixerat, ipsum minoratum: Nos eramus redimendi, idque morte: propterea Pater voluit Christum habere corpus mortale, & doloribus obnoxium, vt posset & pati & mori, atque hac re ipsum inferiorem fecit Angelis: Fecit autem istud pater sola sua bonitate motus, ipsius bonitati istud acceptum ferre oportet, hoc est quod ait, vt gratia Dei, hoc est, per gratiam Dei: est enim ablatiui casus: Est illud quod habet Ioannes: Sic Deus dilexit mundum, vt Filium suum vnigenitum daret, &c.

Quod additur [pro omnibus] referũt quidam ad prædestinatos: secundum Chrysostomum latius patet, Nam exponit, nõ pro fidelibus tantum, sed & pro vniuerso mundo: quod autem mors Christi nõ omnibus proficiat, prouenit non ex eo quod illa non sit sufficiens ad tollenda peccata omnium, sed quod ipsi non iungantur Christo. Vide libellum Augustini, in quo respondet ad articulos falsò sibi impositos, articulo primo. Annotat hic Chrysostomus dixisse Apostolum non hoc modo, vt pro omnibus moreretur, sed vt pro omnibus gustaret mortem: Quum enim tantum tribus diebus Christus mortuus fuit, ideo gustasse solum videtur mortem Verum hæc expositio locum non habet apud Ioannem cap 8. Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Quare simplicius est si dicamus phrasin scripturæ esse, & non aliud significare quam mori, siue metaphora sumpta sit ab iis, qui epotant venenum, siue aliundè. Solicitus est autem hic Apostolus, vt amoueat scandalum crucis. Poterat quis dicere: Si tantus est Christus, quare crucem pertulit? Respondet Apostol⁹. Vt nos liberaremur. Sed poterat ne Deus alio modo liberare homines? Ita ait, Sed modus hic maxime decens erat.

Decebat enim eum propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorum, per passionem consummari. Qui enim sanctificat & qui sanctificantur, ex vno omnes. Propter quam caussam non confunditur fratres eos vocare, dicens: Psal. 21. *Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.*

Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia] Periphrasis est Patris. Ipse enim omnia condidit, & omnium ipse finis est. Adduxerat] positum est, pro adducit, .i. dum occupatus est in adducendis multis ad gloriam: Vel certe ad prędestinationem referendum est. Sensus hic est: Decebat Patrem, qui multos adducere ad gloriam statuerat, vt eum, qui esset princeps ac dux salutis cæterorũ, consummaret per varias afflictiones: Ab æterno decreuerat Deus Pater eripere quosdã ex massa perditionis, ac eos per varias afflictiones perducere ad gloriam: Propterea decebat vt & authorem salutis cæterorum, eodem modo tractaret, quo reliquos. Nonnulla exemplaria habent consummari, sed male: Legendum est in voce actiua, consummare. Quęrunt hic commentarij an aliquid perfectionis accesserit Christo? Chrysostomus negat, vnde quod hic dicitur, vt varijs afflictionibus perfectum eũ redderet, intepretatur hoc sensu: Vt perfectum eum declararet. Alij dicunt vere aliquid accessisse Christo: videlicet immortalitatem, & gloriam corporis. Plenus sensus erit, si vtrumque facias vnum commentarium.

Qui enim sanctificat &c.] Hic est plena redditio causæ, sensus est: Pater voluit Filium suũ per cruciatus, & afflictiones consummare, quia voluit ipsum esse sanctificatorem miserorum, & calamitosorum hominum: Qui autem sanctificat & qui sanctificantur, eiusdem sunt naturæ oportet eisdem malis affectæ, peccato tamen & ijs, quæ ad peccatum vergunt, exceptis. Græci istud: Qui sanctificat, interpretantur vt sit periphrasis Christi, sed præstat accipere quomodo exposuimus vt sit γνώμη gnome, hoc est generalis sententia: & rursus illud: Ex vno omnes] Istud exponũt vt pertineat ad personam, hoc sensu:

Et is

Et is qui sanctificat & ij qui sanctificãtur, ex vno Patre sunt: sed præstat exponere vt ad rem pertineat: Ex vno.i.ex vna natura, eo sensu quo dictum est.

Propter quam causam] Quia videlicet eiusdem cum cęteris naturæ est[non confunditur]siue non erubescit. Fratres eos vocare, dicens: Nunciabo nomen tuum fratribus meis)testimoniũ hoc sumptum est ex psal.21.quem discimus ad Christum pertinere, nõ solum ex hoc loco Apostoli verum etiam ex euangelio Mathæi, Marci, & Ioannis. Qui ea parte qua describũt passionem Domini adducunt ex hoc psalmo versus varios, quos de Christo interpretantur. Debemus autem maximã hinc accipere consolationem, quod Christus cum tantus sit, nos agnoscat pro fratribus suis, idq; post resurrectionem, gloria iam & immortalitate corporis donatus. Nam illud tempus, ipsum in hoc versu respicere liquet ex psalmo: Laudabo te] græcis est, hymnis celebrabo.

Psal.17.c Esa.8.d *ET iterum. Ego ero fidens in eum. Et iterum: Ecce ego & pueri mei, quos dedisti mihi Deus. Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, vt per mortem destrueret eum* Osee.13.d 1.cor.15.g *qui habebat mortis imperium id est, diabolum. & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti.*

ET iterum, ego ero fidens in eum] difficile est dicere vnde istud testimoniũ citet Apostolus, omnes libri nostri, & etiã græci habent ex psalmo .17. sumptum esse: quos si velimus sequi, duo cogimur fateri: alterum, quod sensum non verba psalmi citauit Apostolus, Nam psalmus habet, Sperabo in eo: Alterum, quod vetus scriptura pręter sensum hystoricum frequenter alium habeat nempe allegoricũ: Titulus Psalmi vocat nos ad hystoriam, vt de Dauide intelligamus: Paulus necessario inuitat ad allegoriam., vt Christus loquatur. Si citasset ex fine Psal. nulla fuisset hic difficultas: nam certum est eam partem ad Christum pertinere. Quod enĩ dicitur: Constitues me in caput gentium, grandius est quam vt conuenire possit Dauidi. Sẽsus enim est, vt patet aduertẽti ad similes phrases scripturæ. Constitues me in caput omniũ gẽtium, populus quẽ non cognoui, i. gentes quas hactenus nõ habui loco populi, iã seruiunt mihi in auditu auris, i. ad nutũ, simul vt audierũt voluntatem meam, obedientes se pręstitere Quę dubium non est, quin ad Christum pertineãt, maxime cum veteres constanter sic interpretentur. Neoterici tamen audent totum Psalmum de Dauide exponere, sed torquent scripturam. Adduxit autem Paulus hunc versum, vt doceret Christum habuisse naturam vere passibilem, & obnoxiam miserijs, qualem habẽt reliqui homines, & vere aliquid defuisse Christo, quod sperabat se consecuturum ab alio, nempe à Patre. An autem fuerit spes in Christo, id disputat Thomas in.3. parte, inde petatur eius rei resolutio: Si non obstarent libri nostri qui constanter habent Psal.17, possemus dicere Apostolum sentẽtiã hanc transcripsisse ex capite.12. Esaiæ. Nam ibi eisdem plane & totidem verbis proponitur, iuxta editionẽ Septuaginta, quam fere citare solet Paulus.

Testimonium secundum videlicet] [Ecce ego & pueri mei]constat sumptũ esse ex capite.8. Esaiæ, quod quidam interpretãtur vt sit vox Esaiæ. Paulus dicit ad Christum pertinere. Verum an mediante

diante typo, hoc non dicit: sed hoc petendum est ex textu prophetæ. Rursus hunc versum adduxit Apostolus ad declarandum Christum fuisse similem nostri, hoc est, passibilem, miserum, mortalem: istud oportet habere præ oculis. Sensus est: Ego in hac miseria præbeo me tibi o Pater, & non ego solus, sed vna mecum pueri, id est, discipuli quos æterna prædestinatione dedisti mihi, In expectatione liberationis facio me similem cæteris.

Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini] Sensus est: quia pueri erant homines, & miseri homines, obnoxij multis malis, Et ipse similiter participauit eisdem] vocula (&) ponitur loco (etiam) sensus est: etiam ipse voluit esse homo, & miser homo, obnoxius multis malis. Caro & sanguis, periphrasis est hominis: interdum pertinet ad naturam humanam secundum se consideratam, non vt miserijs subiecta est: Sic verisimile est sumi apud Mathæum:
Mathai.16 Caro & sanguis non reuelauit tibi. Sensus est, nullo ingenio humano, sed reuelatione didicisti, me Filium esse Dei viui: Interdum pertinet ad naturam humanam obnoxiam miserijs, atque in hac significatione sæpe vsurpatur à Scriptura: in altera vero raro admodum. Vocula (Similiter) non debet leuiter transmitti: significat enim Christum verè habuisse commercium cum carne & sanguine, & non iuxta phantasiam quandam, vt voluerunt hæretici.

Vt per mortem destrueret] Vocula (vt) finalis est, Voluit Christus commercium habere cum carne & sanguine, vt posset mori: mori autem voluit[vt destrueret eum qui mortis habebat imperium] periphrasis est diaboli: Visum est Christo conuenire, vt diabolus penes quem erat imperium mortis, vinceretur morte. Vocabulum (mortis) latius patet posteriori loco, quam priori. Dum dicitur, vt per mortem & cæt. Pertinet solum ad mortem corporis: dum subijcitur: qui mortis habebat imperium, pertinet ad mortem, cùm corporis, tum animæ, quæ hanc sequitur, quæ est mors æterna. Nomine imperij significatur potestas pertrahendi homines in mortem: & eos qui in morte erant, sub morte tenendi. Diabolus heterosin numeri habet, pertinet enim ad totum collegium dæmonum.

Et liberaret eos qui timore mortis & cætera] Omnes sine exceptione erant addicti seruituti, hæc seruitus erat metus mortis istius quotidianæ. Sed erant ne multi qui nihil cogitabant de morte? fieri potuit: tamen ex omni hominum genere aliqui semper cogitabant de morte. Omnes qui non erant ebrij vitijs, hoc agebant vt consolarentur se aduersus mortem quod patet ex libris ethnicorum: sed omnibus studijs suis non potuerunt eximere animis suis hunc metum: solus Christus id efficit, is mortuus est, primo, vt destrueret diabolum, qui adigebat morti quos valebat, deinde vt morte & resurrectione sua persuaderet nobis etiam nos resurrecturos, ita liberaret isto perpetuo metu mortis: hic est pars sensus, non autem plenus sensus, quia pertinet mors etiam ad eam quæ animæ est: plenus sensus erit si adiungas: vt liberaret nos metu, quo soliciti eramus de anima, quid de illa futurum esset post migrationem è corpore, an victura esset in cælis, an alibi: Ab hoc metu liberauit nos Christus per spem: quemadmodum ab altero qui solicitos nos reddebat de corpore, per fidem. Qui enim credit resurrectionem, & fretus morte Christi, quam semper præ oculis habet, cui & sese studet conformare, confidit sese peruenturum ad beatam immortalitatem: is liberatus est metu cuius hic meminit Paulus, & assecutus est iam id, propter quod Deus fieri voluit homo.

mortæ

mortalis. Expedit legere partem ethicam; quæ est in commentarijs Chrysostomi: proponit illa ceremonias, quæ seruabantur tempore illo in exequijs defunctorum: efferebatur funus, vocacabantur sacerdotes, adhibebantur psalmistæ, accendebantur lampades, cantabantur psalmi, & ij plane qui hodie, videlicet: Dilexi quoniam exaudiet Dominus & cætera. Nam ex eo psalmo citat Chrysostomus. Conuertere anima mea in requiem tuam: Item psalmus. Beati quorum remissæ sunt iniquitates: Ex illo citat: Tu es refugium meum. & cætera. Item psalmus. Dominus regit me & nihil mihi deerit, ex hoc citat: Non timebo mala quoniam tu mecum es: Præter hæc quæ iam diximus, adhibebantur etiam lamentatrices fœminæ, quod valde reprehendit. Iubeo inquit vt deinceps istud nõ fiat: quod si nõ obtẽperaueritis mihi, vtar seueritate legum ecclesiasticarum, arcebo vos ab Ecclesia & excommunicabo Multa hoc loco dicit Chrysostomus de censuris ecclesiasticis, & ne contemnãtur, dicit, quo authore Ecclesia acceperit potestatem illam ligandi.

NVSQVAM enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit. Vnde debuit per omnia fratribus similari, vt misericors fieret & fidelis pontifex ad Deum, vt repropitiaret delicta populi: in eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentãtur auxiliari.

NVSQVAM enim Angelos apprehendit] Illud (enim) habet vim causalis, sensus est: Messiam de quo tam magnifica dixi, facio hominem mortalem, quia facio eum hominum mortalium liberatorem: imo non ego sed Scriptura: nusquam enim Angelos apprehendit id est, nusquam Scriptura eum inducit apprehendentem Angelos: Est enim præsentis temporis illud (apprehendit) quod patet ex voce græca, cuius vim explicat Chrysostomus: Verbum, inquit, apprehendendi metaphoram habet sumptam ab eo, qui magno studio insequitur aliquem, omniaque facit, vt fugientem occupet & apprehendat. Nos fugiebamus à Deo, ipse nos insequutus est, & velut inecta manu apprehendit nos: nec passus est nos perire: adhuc ea natura est, vt dum audimus diuina, fugiamus & diuertamus ad alia.

Ex semine Abrahæ] per synechdochen concipere nos voluit totum genus humanum. Sensus enim est, Christum venisse non ad liberandos Angelos, sed homines. Vsus est autem hac synechdoche in gratiam hebræorum. Erasmus in hunc modum vertit: nusquam enim sane Angelos assumit, sed semen Abrahę assumit, quæ versio non placuisset Chrysostomo, qui in commentarijs huius loci rationem reddit, cur Apostostolus vsus fuerit verbo apprehendendi, & non verbo suscipiendi vel assumendi.

Vnde debuit per omnia fratribus similari & cætera] Sensus est: posteaquam placuit ei fugientem à se vel ab ipso, naturam humanam apprehendere, eamque liberare, decuit vt per omnia fieret similis hominibus, hoc est, vt assumeret naturam talem, qualis est in omnibus alijs videlicet misera, & subiectã omnib' alijs malis, quæ ipsam naturam humanam generaliter comitantur, excepto peccato, & ijs quæ ad peccatum vergunt.

Vt misericors fieret] experimento scilicet miseriarum: qui enim ipse expertus est miserias, magis tangitur sensu humanitatis: [& fidelis pontifex].i. qui bona fide obiret munus veri Sacerdotis: Quod sequitur [ad Deum] aptius vertit cap. 5. huius epistolæ dum ait, in ijs quæ sunt, i. quæ spectant ad Deum.

Vt repropitiaret delicta populi] Vt, est coniunctio expletiua, explicat quod sit munus veri sacerdotis, & quæ sint, quæ apud Deum aguntur: Munus veri Sacerdotis est, Deum reddere propitium populo: Paucos inuenire est hodie sacerdotes, quibus istud vere curæ est, accedimus fere altare ex consuetudine, aut causa quæstus, non vt iram Dei placemus. In hoc quod ait, vt repropitiaret delicta populi, rursus aliquid dedit auribus Hebræorum: alludit enim ad promissiones notas: sensus est: vt expiaret delicta Iudęorũ, verum ex hoc populo concipere oporret totum mundum per synechdochen.

In eo enim in quo passus est ipse] Ad verbum est: in quo enim passus est ipse, & phrasi græca tantundem valet ac si dicas: quatenus passus est ipse vel ex hoc quod passus est ipse, & expertus miserias istas: Potens est] Potentia hoc loco aptitudo intelligitur, siue promptitudo. Sensus est valde propensus est ad succurrendum illis qui affliguntur. Quæstio est apud interpretes quomodo accipiatur, tentatus, Vox græca, quemadmodum & latina, ambigua est: Interdum enim significat facere quippiam ad faciendum experimentũ de scientia alicuius, aut constantia, aut alia simili qualitate: Interdum vero simpliciter experiri significat, quomodo experimur frigora & æstus: In hac significatione nos accepimus, alijs altera magis placet. Nam quidam eorum exponunt: Ideo quod passus est ipse, & tentatus à diabolo, Iudęos incitante in necem ipsius, vt hoc modo experimentum sumeret de eo, an verus Deus esset. Nonnulli ad Iudæos referunt: Per hoc quod passus est ipse & tentatus à Iudęis, vt sit sensus ille quem exprimit cap. 2. Sapientiæ: Contumelia & tormẽto interrogemus eum, & probemus patientientiam ipsius &c. Quod ad lectionem attinet, græci omittunt coniunctionem (&) leguntque hoc modo: In quo enim passus est ipse, tentatus, potens est &c. Vt eius passio intelligatur fuisse eius tentatio: quanquam Erasmus longe alium sensum concipiat. Siquidem participium, tentatus, positum esse vult loco infinitiui, & (passus est) tantundem valere ac si dicas, accidit, vnde vertit: Nam ex hoc quod ipsi contigit tentatum esse, potest &c. sed durum est quod habet Erasmus: est quidem vbi (passus est) sumatur pro contigit, vt cum dicimus: quid passus es, vt ita respondeas? .i. quid accidit tibi? Verum in simili phrasi qua Paulus vsus est, non inuenies vbi sic ponatus.

CAPVT III.

VNDE fratres sancti, vocationis coelestis participes, considerate Apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum, qui fidelis est ei qui præfecit illum, sicut & Moyses in omni domo eius.

HActenus declarauit Apostolus Christum esse verum Deum, per quem secula condita sint: item verum hominem, qui perpessus sit mor-

sit mortem. Ex his duobus articulis per veteres Scripturas declaratis, instituit hac exhortationem: Vnde fratres sancti, vocationis sanctæ participes considerate].i. ex Scripturis quas primo cap. & .2. adduxi. aduertite qualis & quãtus sit is, quem profitemur Apostolum & pontificem nostrum: Scripturæ faciunt eum Deum, faciunt eum & verum hominem. In (Apostolo) alludit ad Moysen: in (pontificem) ad Aaronem. Habuimus olim alium Apostolum videlicet Moysen, aliũ item pontificem nempe Aaronem: quem iam profitemur Apostolum & pontificem, est Iesus Filius Virginis. Hunc volo vt consideretis qualis & quantus sit.

Qui fidelis est: Erasmus vertit, quod fidelis sit, vt pertineat ad considerare, sermo græcus vtrumque admittit, præstat tamen accipere quomodo noster vertit interpres, vt hortetur Apostolus Hebræos ad considerationem Scripturarum, quas de Messia adduxit ex veteri testamento in præcedentibus capitibus, vt istud (qui fidelis est) epitheton sit Christi. Facere hoc loco accipitur, non quomodo in primo capite: Per quem fecit & secula, sed quomodo cum dicimus, Roscius fecit Ioannem canonicum, vbi pro constituere sumitur. Sensus est: Christus fidelis est ei, qui ipsum constituit Apostolum & pontificem i. Patri suo: Pater voluit Christũ esse Apostolum & pontificem, Christus bona fide obiuit munus Apostoli: bona fide quod in mãdatis habebat, proposuit, & annunciauit nobis voluntatem Patris: bona item fide egit quod est veri sacerdotis ad quem pertinet offerre sacrificia, & Deum reddere propitium populo: Sicut & Moyses] alludit Apostolus ad locum qui est cap. 12. Numerorum: Christus fidelis est, sicut & Moyses fidelis fuit: In omni] i. in tota [domo] Domus appellatione, populum Iudaicum designat. In administratione populi Iudaici, Moyses fidelem se præstitit. Nonnulli quod dicitur (in omni domo) ad Christum referũt, verum Chrysostomus aperte interpretatur de Moyse.

Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domo, qui fabricauit illam.

Amplioris enim gloriæ] Istud (enim) facit, vt putem vertẽdum fuisse, quomodo vertit noster interpres (qui fidelis est ei) vt sit epitheton Christi, & non pertineat ad verbum, considerate. Sensus est, considerate qualem veteres Scripturę depingant hunc, quem iam profitemur Apostolum nostrum & pontificem: ex illis agnoscetis ipsum longe præstantiorem esse Moyse. Si legam' cum Erasmo (quod fidelis sit ei) difficile erit dicere, quo pertineat vocula (enim) Amplioris enim gloriæ &c. Interpres noster hoc loco græcizat, latine dicendum erat: ampliori gloria iste præ Moyse dignus est habitus: ausus tamen est & Vergilius gręcam phrasin imitari, dum ait: Magnorum haud indignus auorum.

Quanto ampliorem honorem habet domus] Interpres hic rursum secutus græcum sermonem, genitiuum vertit pro ablatiuo, quod mirum est, cum ab hac phrasi plane abhorreat lĩgua latina: atq; hinc factum est vt interpretes linguæ græcæ ignari, non potuerint hic inuenire exitum. Commendandus est hic Erasmus, qui bona fide reddidit latine quod habet sermo græcus: vertit enim ad hunc modum: Tanto nãque maiore gloria quam Moyses hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem qui construxit domum, quam ipsa domus. Domus quantumuis insignis, semper est infra artificẽ suum. Significat Apostolus tacite Moysen fuisse partem domus, & vnum è populo: Christum vero conditorem domus atque ita inter hunc & illum discrimen esse maximum.

OMNIS namque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creauit, Deus est. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tanquam famulus, in testimonium eorũ quæ dicenda erant: Christus verò tanquam Filius in domo sua: quæ domus, sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finem, firmã retineamus.

OMnis namque domus] quia nomine domus populum significauit in præcedentibus, perstat in metaphora, omnis inquit domus [fabricatur ab aliquo] & proinde domus cuius iam memini, cuius Moyses pars est, ab aliquo est exstructa: [Qui autem omnia creauit, Deus est] tacitè significat Moysen nihil aliud esse quam meram creaturam, Christum verò creatorem esse, à quo & per quem & populus Iudaicus & ipse Moyses habeant esse suum: relinquit enim ex ijs quæ capite primo dixit, intelligendum Christum esse Deum.

Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius] .i. in administratione totius populi Iudaici. Sed tãquam famulus] Est secundum discrimen, quod ponit inter Christum & Moysen. Oportet autem perpetuo ante oculos habere locum, qui est cap. 12. Numerorum: nam ad eum varie alludit. In testimonium eorum quæ dicẽda erant] i. in perferendis mandatis Dei, in agendo interprete, in exponendis iis, quæ Deus volebat exponi populo. Testimoniũ enim in Scriptura non semper est quando testes adhibẽtur, sed quandoque simpliciter ad pronũciationem pertinet: In testimonium .i. in pronunciationẽ eorum, quæ dicenda erant populo Iudaico: Erasmus in paraphrasib' longe alium tradit sensum, nimirum hunc: In testimonium eorum, quæ dicenda erant i. in nouo testamẽto, quasi voluerit Paulus, Moysen attulisse vmbram: & typos exhibuisse earum rerum, quas Christus explicaturus erat. Sed nihil est in toto capite quod cogat cogitare de typo. Quare prior interpretatio retinenda est. Christus verò tanquam Filius] non adoptiuus sed naturalis: vt hoc modo intelligamus, cogit antithesis, quæ non habebit vim, si filium adoptiuum accipiamus, cum talis & Moyses fuerit. Quod additur [in domo sua] ad verbum erat vertendũ, super domũ suam nam græce est ἐπὶ epi cũ accusatiuo: quia vero Paulus sæpe abutitur præpositionibus, putauit interpres ipsum etiã hoc loco abusum, sed græci monent vt aduertamus ad illum accusatiuum: quę domus sumus nos, si fiduciam & gloriam spei: &c.] hinc apparet probabilis sententia eorum qui dicũt, Apostolũ sumpsisse hunc laborem propter Iudæos afflictos, quibus periculũ erat, ne ob tentationes & persecutiones relinquerẽt fidem. Pro fiducia græce est παῤῥησία parrhisia, quæ significat libertatem loquendi, cum quis audet ingenue profiteri quod sentit, nihil metuens; abutitur tamen Apostolus interdũ voce ista, referẽs simpliciter ad fiduciam. Pro (gloria) græce est καύχημα kauchima nomẽ verbale significãs gloriationẽ. Sẽsus est: si libere pergam' profiteri Christum, & gloriari de spe vel ex spe, siquidẽ spes facit gloriari etiã in medijs malis positos. Aperte hortatur Apostolus Hebręos vt retineãt spẽ tacite aũt ad fidẽ: creditis Iesum esse Messiã, Hinc audetis sperare, & non frigide, sed sic vt audeatis gloriari, pergite in eo quod cœpistis. Ad hunc fere modũ exponit Chrysosto. oportet inquit habere spẽ in πληροφορίᾳ plurophoria fidei, hoc est, per certã persuasionẽ fidei oportet habere fiduciã: primũ ergo oportet credere articulis fidei, de quib' qui habet certam persuasionem, facile concipit spem & fiduciam.

Qua-

QVapropter ſicut dicit Spiritus ſanctus, Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, ſicut in exacerbatione ſecundum diem tentationis in deſerto, vbi tentauerunt me patres veſtri, probauerunt & viderunt opera mea Quadraginta annis.

psal. 94. c

QVapropter ſicut dicit Spiritus ſanctus hodie ſi vocem eius &c.] verſus hi ſumpti ſunt ex pſalmo 94. cuius initiũ eſt: Venite exultem⁹ Domino, in quo Dauid inuitat populum ad certum aliquod feſtum, & non in genere ad laudandum Deum, Venite .ſ. hoc feſto exultemus Domino, iubilemus Deo, præoccupemus faciem eius, præbeamus nos ibi præſentes vbi nouimus ipſum peculiariter adfuturum. Quoniam Deus magnus Dominus: Deus, prædicatum eſt non ſubiectũ: Dominus nomen eſt tetragrammaton. Senſus eſt: quoniã Dominus eſt magnus Deus, ipſe non repellet plæbem ſuam .i. cœtum iſtũ qui hodie conuenit. Deinde ſequitur: Hodie ſi vocẽ eius audieritis: hoc die feſto ſi audieritis vocẽ eius, nolite obdurare corda veſtra ſicut in exacerbatione .ſ. nota vobis ex lectione veteris teſtamenti, Loquitur enim de certa exacerbatione, cuius meminit ca. 12. & 14. Numer.

Secundum diem] dixit pro eo quod eſt in die tẽtationis, rurſus ſubaudi, illius inſignis quæ accidit in deſerto, vbi tẽtauerũt me patres veſtri] velut explorãtes, an is eſſem, qui poſſem punire nocẽtes, & experti ſunt irã meã, & qui dictis nõ credebãt, viderũt opera mea idque quadragita annis: Nã tanto tẽpore circũacti ſunt in deſerto. Ad hũc fere modũ exponit Eraſmus: refert ergo ipſe quod dicitur: Quadragita annis, ad præcedẽtia, cum Apoſtolus plane ad ſequẽtia referre videatur, nã paucis interiectis ſubijcit: quibus aũt infenſus quadragita annis? Senſus erit magis inſignis ſi hoc mõ exponas: vbi tentauerũt me patres veſtri: cum tamẽ ante eſſent experti, & vidiſſent opera mea, vt ſubaudiatur coniunctio aduerſatiua: viderãt, quę ego feceram in Aegypto, item in mari rubro, cumque hæc vidiſſent, tamen auſi adhuc fuerunt tentare me, Probauerunt] .i. cum probaſſent.

PROPTER quod inſenſus fui generationi huic & dixi: Semper errant corde. Ipſi autem non cognouerunt vias meas, quibus iuraui in ira mea, Si introibũt in requiem meam.

PRopter quod inſenſus fui] Vox græca ſignificat tædium & moleſtiam capere ex re quapiam: Eandem ſignificationem habet vox hebręa. Sẽſus eſt: propter quod faſtidio mihi fuit & diſplicuit generatio illa, & dixi mecum, hi ſemper errant corde. quibus iuraui in ira mea] Senſus eſt: iratus iuraui, nunquam ingreſſuros eos in terram, in qua pollicitus ſum requieturos illos à laboribus itinerum. Similis phraſis eſt apud Eſaiam cap. 5. Niſi domus multæ deſertæ fuerint, grandes & pulchrę: rurſus cap. 22. Si dimittetur iniquitas hæc võbis, donec moriamini. Omnibus his locis eſt apoſiopeſis: reticetur enim iſtud aut ſimile, non ſim Deus: Quod quidam exponãt (Si) valere hoc quod (Nõ) id friuolum eſt.

Videte fratres, ne quando ſit in aliquo veſtrũ cor malũ incredulitatis diſcedẽdi à

Deo viuo, sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec HODIE cognominatur, vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.

VIdete fratres] nihil hic est difficultatis, id solum inquisitiōe opus habet, videlicet an Apostolus tātum accommodet psalmum ad rem Christianam, an verò secundum sacratiorem sensum eum proponat: & quidem, quātum ad pręsens caput attinet, nihil est quod cogat nos agnoscere sacratiorē sensum, sed multa sunt in sequēti capite: videte inquit ne in persecutionibus istis discedatis à fide Christi, ne deflectatis in apostasian, quin potius sanctis hortatibus confirmate vos inuicem ad perseuerandum in fide, in spe, in tolerantia malorum, quibus synceritatem fidei vestrę explorat Deus, donec (hodie) cognominatur. Quamdiu dicitur hodie, tam diu opus est ista vigilantia. Hic aliquo modo accedere videtur ad sensum allegoricum, quasi illud, hodie, pertineat non ad seculum Dauidis tantum, sed ad omnia secula: dici tamen potest, quod sit analogia & accommodatio, quemadmodum olim tempore Dauid, Spiritus ille sanctus loquebatur: hodie si vocem eius audieritis & cę. ita & nunc loquitur, nec cessabit loqui vsque ad finem seculi.

PARticipes enim Christi effecti sumus, si tamen initium substantiæ eius vsque ad finem firmum retineamus, dum dicitur: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione.

PArticipes enim Christi effecti sumus] .i. insiti sumus Christo, & cohæredes, & concorporales effecti: Si tamen initiū substantię eius &c.] sensus est, quod semel insiti sumus Christo, non proderit nobis, nec ad hæreditatem immortalitatis promissam perueniemus, nisi perstiterimus in fide. Initium enim illius substātiæ, qua sumus noua creatura, fides est. Hanc inquit si vsque ad finem inconcussam retinueritis, quamdiu scilicet dicitur, Hodie si vocem eius audieritis &c. proderit nobis quod ipsius corpori insiti simus,

QVIDAM enim audientes, exacerbauerunt, sed non vniuersi, qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Num.14. *Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto? Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt? Et videmus quia non potuerūt introire in requiem ipsius, propter incredulitatem.*

QVidam enim audientes, exacerbauerunt] .i. ad indignationem prouocauerunt Deum, non obedientes voci diuinæ. Sed non vniuersi] non enim Caleb nec Iosue, & hi ingressi sunt terram lacte & melle manantem: quibus autem infensus est quadragīta annis? Nonne illis qui peccauerunt?] i. qui dixerunt, Constituamus nobis ducem, & reuertamur in

Aegyptum, deſperantes ſe poſſe obtinere terram promiſſam. Loquitur enim potiſſimum de peccato diffidentiæ. & incredulitatis. Requies huius loci ea eſt, quę futura erat in terra promiſsionis: quod dicit, videmus] tantundem valet ac ſi dicatur, re ipſa compertum habemus, legendum eſt cap. 14. Numerorum: Vbi hiſtoria hæc refertur.

CAPVT IIII.

TIMEAMVS ergo, ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, exiſtimetur aliquis ex nobis deeſſe. Nũ. 14.

TIMEAMVS ergo &c.] hic tempus eſt cogitandi de ſacratiori ſenſu: nam requiem certum eſt eam eſſe, quam expectamus in cælesti patria: poteſt tamen principium capitis adhuc per accommodationem accipi: Timeamus, ne quemadmodum ex veteri populo complures fruſtrati ſunt expectatione quietis promiſſæ, nec peruenerunt quo diſtinatum erat, ad terram ſcilicet fluentem lacte & melle: ita contingat, vt ex nobis etiam videatur eſſe aliquis fruſtratus, nec perueniat ad fęlicem illam requiem, non dico terræ Paleſtinæ, ſed vitæ æternæ, quam Chriſtus, cum in terris ageret, promiſit, idque fide. Vnuſquiſq; hoc agat, vt non habeat promiſſionem illam vanam, nec de ſe tantum ſolicitus ſit, ſed & de alijs. Vox Pauli quam interpres vertit, deeſſe, plus aliquid ſonat græce, nempe non peruenire quo conaris. Hebræi ad quos ſcribit, cœperant credere, & per fidem tendebant ad felicem illam requiē: ſi reieciſſent fidem, fuiſſent fruſtrati conatu ſuo. Et notandum, non dixiſſe Apoſtolum, ne aliquis ex nobis fruſtretur conatu, nec aſſequatur quo ire cœpit: ſed ne videatur, hoc eſt, ne æſtimetur eſſe fruſtratus: quod fecit, vt minæ iſtæ molliores eſſent.

ETenim & nobis nunciatum eſt, quemadmodum & illis, ſed non profuit illis ſermo auditus non admixtus fidei ex ijs quæ audierunt.

ETenim & nobis nunciatum eſt] Apoſtolus vtitur verbo euangelizandi: & nos inquit euangelizati ſumus, quemadmodum illi. Phraſis eſt græca, qua vtitur Mathæus ſiue eius interpres: pauperes, inquiens, euangelizantur, pro eo quod eſt, pauperibus annũciatur Euangelium. Math. 11. Illi habebant ſuum euangelium, nos habemus noſtrum: Illis erat propoſitum euangelium de poſſidenda terra Paleſtina, nobis de poſſidenda vita æterna Illis non profuit audiſſe euãgelium illud, propterea quod non perſtiterint in fide: nec nobis Chriſtianis proderit audiſſe Euangelium vitæ, niſi retinuerimus fidem. Nihil hic agit de vita, ad beatam immortalitatem obtinendam neceſſaria, ſed de fide tantum, idque propterea, quia timebat ne propter perſecutiones deſciſſerent à fide.

Illud [non admixtus fidei] varię legitur cùm apud græcos tum apud latinos, nec ſatis certo ſciri poteſt, quæ ſit germana lectio, propter varietatem codicum: noſtri tamen codices, paucis exceptis, om

nes habent, non admixtus fidei ex ijs quę audierunt, hoc sensu: non profuit illis audisse sermonem quo promittebatur ipsis terra Palestina, eo quod is non esset cum fide cōiunctus, secundum ea quæ audierant: non enim satis est audire, sed fidem oportet adferre, & in ea vsque in finem persistere.

psal. 94. d *INgrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit: Sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam, & quidem operibus ab institutione mundi perfectis.*

INgrediemur enim in requiem qui credidimus] hoc est qui perseuerant credere, perueniemus ad felicem illam requiē æternæ beatitudinis: Quemadmodum dixit] illud (quemadmodum) non est similitudinis, sed citantis testimonium, quo confirmat quod dixerat. Hic locus cogit nos vt agnoscamus psalmum. 94. mysticum esse, & præter sensum historicum alium proponere, nempe allegoricum, secūdum quem requies terræ Palestinæ typū habeat illius requiei, quam expectamus in futura vita. Non enim dicere hic possumus, Apostolū accōmodare simile ad simile, cum citet Scripturam vaticinantē de Christianis: sed habet Scriptura illa quod credentes introibunt? Non tātum dicit, non credentes non ingressuros, verum alterum illud à contrario sensu significat: si illi non introibunt quia nō credunt, ergo qui credunt, introibunt.

Et quidem operibus ab institutiōe mūdi perfectis] Videntur inquit aduersari, iam esse aliquam requiem Dei, & Deum initio Geneseos. 1. capite requieuisse: sed non aduersantur. Licet enim dicat Genesis, Deum die septima requieuisse, & propterea videri posit requies transijsse, non tamen transijt, adhuc manet in requie, & pergit quiescere, atque id docet psalmus quem iam poposuimus.

DIxit enim in quodam loco de die septima sic: Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis. Et in isto rursum: Si introibunt in requiem meam. gene. 2. a

DIxit enim in quodam loco] Istud (enim) explicantis est. Non citat Apostolus locum, quia scribit hebræis, quibus statim erat notus. Et requieuit Deus die septima] Dicitur De' quieuisse per metaphoram, quia desijt noua opera facere. Illa tamen quies secundum Paulum habet typum & allegoriam quietis: sicut ibi Deus quieuit à suis operibus, sic futurum est, vt homo quandoque quiescat ab operibus calamitosis.

Et in isto rursum] .i. in hoc loco quem ex psalmo iam produximus, qui post multa secula ab orbe condito conscriptus est ait, si introibunt in requiem meam] vrget Apostolus quod dicit (meam) & hinc aduertere nos vult, requiem Dei non totam transijsse, sed adhuc restare aliquam requiem Dei.

QVoniam ergo superest introire quosdam in illā, & ij quibus prioribus annūtiatū est, nō introierūt propter incredulitatē, iterum terminat diē quendam, hodie, in Dauid dicendo, post tantū tēporis, sicut supradictū est. Hodie si vocē eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.

Quoniã ergo superest introire quosdã in illã]supple requiem.tã eã cui' meminit Genesis,quã cuius psalmus meminit:quod dicit tale est:Scriptura habet ingressuros quosdã in requiẽ Dei: promissio illa non est impleta in veteri populo, oportet ergo illam in alijs impleri : non enim potest esse frustra promissio. Pro (annũciare) Apostolus rursum habet vocabulum euangelizandi: Ij inquit qui prius euangelizati erant hoc est, quibus ante promissa erat requies,non introierũt. Iterum terminat].i.definit siue præscribit [diem quendam] quem vocat hodiernũ, quemadmodum aliquoties iam dictũ est, qui videtur pertinere ad tẽpus ipsius Dauid. sed re vera pertinet ad tẽpus exhibiti Christi.

NAM si eis Iesus requiẽ præstitisset,nunquã de alia loqueretur posthac die. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis,sicut & à suis Deus.

NAM si eis Iesus] si Iosue, quo duce quidam ingressi sunt Palestinã.præstitisset veteri populo plenã requiẽ illorum duorũ locorũ,psalmi videlicet & Geneseos:nunquã Spiritus sanctus alterius postea diei meminisset,nec vnquã monuisset hoc modo:Hodie si vocẽ eius audieritis,nolite obdurare corda vestra,ne vobis cõtingat quod veteri populo,hoc est, ne arceamini à promissa requie. Itaq; relinquitur sabbatismus] Ex his palam videmus restare requiem populo Christiano. quæ nondũ contigit nec cõtinget in hac vita.sed post vitã istã, idq; fidelibus:

Qui enim ingressus est in requiẽ eius] licet non sit exhibitus Christus, potestis tamen intelligere nondum contigisse requiem illã siue sabbatismũ , quia alioqui non essent nobis suscipienda difficilia essemus feriati, siquidem in illa requie Dei oĩa facilia sunt.nihil est molestiæ. Quemadmodum Deus quieuit à suis operibus, ità & nos à nostris quiescemus. Opera intelligit virtutes,quas cum difficultate iam exercemus : ab omni difficultate ibi feriabimur.

FEstinemus ergo ingredi in illam requiem,vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, & discretor cogitationum & intentionum cordis.

FEstinem' ergo ingredi] Alludit ad populũ versantẽ in eremo: Dum inquit in huius vitæ deserto peregrinamur,non restitemus, non respectemus , pergamus semper quo cœpimus , ne nobis contingat quod veteri populo. Populus ille maxima parte itineris perfecta , cum iam esset vicinus terræ promissæ despondit animũ,desperauit se posse obtinere terram, reuerti voluit in Aegyptum: vnde iratus iurauit Deus,nunquam fore,vt ingrederetur terrã,& quod iurauit,rebus expleuit Videamus ne idem nos patiamur similiter peccantes, hoc est, abijcientes fidem & fiduciam de possidenda requie,non in Palestina,sed in cælesti patria.

Viuus est enim sermo Dei] Quicquid minatur ser.no diuinus, id certo eueniet: nam viuus est & efficax, & inscidétior siue acutior quam quiuis gladius vtrinq; inscindés: non enim solum corporis mébra incidit, pertingit etiam vsque ad animam, adeo vt dissecet hanc in partes: in partem qua communicamus cum brutis, quam nunc animam inquit voco, & in partem qua præstamus brutis, hoc est, in rationem & voluntatem, quam partem nunc spiritum voco. Omnia hæc metaphoram habent, & nihil aliud significant quam paratam esse vindictam: Siue inquit intellectu quis non respondeat vocationi diuinæ, siue voluntate, siue inferioribus affectibus, non poterit euadere vindictam, sermo Dei omnia examinat: Hinc colligi potest, epistolam hanc Pauli esse, quia vtitur magnificis metaphoris. Pertingit quoque ad diuisionem compagum & medullarum] nihil tam remotum nihil est tam in recessu positum, quo non pertingat sermo Dei: Discretor est cogitationum] hoc est, iudicare potest discernendo cogitationes à cogitationibus, bonas à malis. Paulus habet & criticus cogitationum & intentionum cordis, non solum pertingit ad ea quæ sunt corporalibus annexa, sed ad ea quoque quę sunt in puris ac nudis intellectibus.

Eccli. 5. d Psal. 33. c

ET non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo.

ET non est inuisibilis vlla creatura apud Deum: omnia enim nuda & aperta sunt oculis eius. Transit paulatim à sermone Dei ad ipsum Deum, quamuis Erasmus sermonem figurate accipiat, vt significetur Filius Dei. Omnia autem nuda &c.] Autem, dixit pro, sed, non est vlla creatura quæ effugiat conspectum Dei, sed omnia sunt nuda & aperta] hoc ad sensum reddidit interpres, ad verbũ est (ceruicata) qua voce vtuntur græci, dum significare volunt, aliquid esse oculis maxime expositum. Sumunt metaphoram ab ouibus, quibus pellis à ceruice detrahitur dum excoriantur, ita vt etiam intestina inspicere liceat. Pertinent autem omnia ista ad minas: Si abijciatis inquit, fidem, siue id homines lateat, siue nõ, Deũ latere non potest, oĩa videt. Ad quẽ nobis (est) sermo] .i. cui nobis reddẽda erit ratio fidei & vitę nostrę. Pro sermone gręci est λόγος logos, quæ vox multa significat, vt declarat Hieronym.[9] in epistola ad Paulinũ ac inter cætera rationem significat: reddemus rationem non homini qui falli possit, sed Deo.

HABENTES ergo pontificem magnum qui penetrauit cœlos Iesum Filium Dei, teneamus spei nostræ confessionem.

HAbentes ergo pontificem magnum] dixerat cap. 3. Considerate Apostolum & pontificem confessionis nostrę, in Apostolo alludens ad Moysen, in pontifice ad Aaronem, atque ibi contulit Christum cum Moyse. iam confert ipsum cum Aarone: atque id facit eo consilio, vt perspecta magnitudine Christi, pergant fidere. Cum inquit habeamus pontificem magnum qui penetrauit cælos. Aaron quotannis penetrabat sancta sanctorũ: quem iam profitemur pontificem, penetrauit cælos, nemo requirat celebritatem quamlibet magnam, quæ erat pontificis legis intrantis sancta sanctorum, cum Christus cœlos penetrarit. Hunc ergo habemus põtificem, perseueremus in spe, quam profitemur secundum fidem nostram.

Non

Lev. 3. b

NON ENIM habemus pontificem, qui non poßit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato.

NON enim habemus pontificem qui non possit compati] peregrina phrasi hoc dictum est. Sensus est: qui non sit valde propensus, paratus & procliuis ad miserẽdum, siue compatiendum nostris miserijs: Tentatum autem per omnia].i. omni genere malorum, quib' vita nostra obnoxia est, ipse tentatus est: quicquid potest esse molestum carni infirmæ, hoc totum Christus in se expertus est. Pro similitudine] Addit hoc Apostolus, ne putemus iuxta phantasiam ipsum hæc omnia excepisse: Tẽtatus est inquit quo modo tentantur qui sunt meri homines. Ne putetur ergo esse merus homo, & similis cæterorum in omnibus, adiunxit[absque peccato]

ADeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius, vt misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.

ADeamus ergo] quia ipse est paratus, & promptus ad succurrendum nobis accedamus cum fiducia ad thronum &c] Pontificis, quando agit pontificem, est stare, hic facit Christum sedere, vt ostendat ipsum sic esse pontificem, vt etiã Deus sit. Est ergo tacitum discrimen inter Christum & Aaronem, & quia terrere poterat thronus adiecit genitiuum (gratiæ.) Est thronus gratię non est thronus terribilis sed placabilis. Accedamus ergo [vt consequamur misericordiam] quæ nobis peccata nostra condonet[& gratiam] quæ bonis cælestibus nos instruat & opituletur, quoties res postulabit hoc est, quod dicit In auxilio oportuno) nam gręce est εἰς cum accusatiuo: quare vertendum erat in auxilium oportunum.

CAPVT V.

OMNIS namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in ijs quæ sunt ad Deum, vt offerat dona & sacrificia pro peccatis.

OMNIS namque pontifex ex hominibus &c.] in præcedentibus fecit Christum pontificem, sed non probauit, iam probat: Vt ostendam Christum vere esse põtificem, definiam inquit quid sit pontifex, ponam proprias qualitates pontificis, & symbola siue notas: Omnis pontifex] Erasmus vertit, omnis sacerdos, quia non differunt sacerdos & pontifex, nisi quod hic inter sacerdotes primus sit, atque id est grecis ἀρχιερεὺς archiereus, qua voce vtitur hic Paulus. Hoc inquit de natura imprimis pontificis est, vt homo sit & eiusdem cum cæteris naturæ, imo vt tanquam eximius ex multis delectus sit. Ad hunc fere modũ

Nnn commen-

commentarij: vt assumptus intelligatur, non quouis modo, sed vt prę cæteris insignis & egregius. Deinde ad pōtificem pertinet, vt his quibus datus est pontifex, cōmodo sit & vtilitatē adferat: id enim est quod dicit. Pro hominibus constituitur) nam præpositio (pro) accipitur hoc loco ad eundem modum, quomodo cum dicimus: pro te nō dubitē mori: Constituitur inquam pro hominibus. In ijs quæ sunt ad Deum) hoc est, in illis rebus, quæ inter Deum & hominē aguntur [vt offerat dona & sacrificia] (Vt) hoc loco coniunctio est expletiua, nō finalis: explicat quæ sint quæ inter Deum & homines agūtur: quod interpres vertit, sacrificia, recte trāsferas hostias siue victimas: quia præmittit Apostolus, dona, Intelligim' hic aliud officiū sacerdotis, præter illud cuius mentio fuit cap. 2. & est mirabile, quòd Deus non velit munera & victimas accipere de manu cuiusuis, quod tamen facit in precibus, sed tantū de manu sacerdotis: Quare laicum qui cupit exteriori aliquo declarare animi sui fidem, & protestari Deū datorem omnium, oportet, vt ex Scripturis patet, accedere sacerdotē, & per illum hoc facere. Habemus ergo hic duo officia sacerdotis: alterum est hostijs & victimis Deum iratum placare: Alterum offerre dona siue munera eorum quibus Deus iam placatus est.

QVI condolere posit ijs qui ignorāt & errant, quoniam & ipse circundatus est infirmitate, & propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam & pro semetipso offerre pro peccatis.

QVI condolere posit] Istud etiā pertinet ad totam definitionem. Talis assumitur iuxta religionem vere piam, qui condolere posit his qui per ignorantiam vel aliàs per errorem delinquūt. Natura sacerdotij hoc exigit, vt qui hoc munere fungitur, natura sit propēsus ad misericordiam. Si sit aliquis natura barbarus qui nō tāgatur sensu humanitatis, nō debet assumi in pontificē. Pro cōdolere, græce est μετριοπαθεῖν metriopathin quod significat moderate ferre: siue sit aliquis rudis & indoctus, siue erret aliquis & peccet vel ex passione, vel ex negligentia, nō licet pontifici excandescere siue grauiter succensere: sed moderate ferre debet errata hominum. Scholiastes tamē græcus, & Theophylactus exponunt μετριοπαθεῖν metriopathin per verbū συμπαθεῖν sympathin, quomodo noster interpres.

Quoniam & ipse circundatus est infirmitate]. i. obnoxius infirmitati siue imbecillitati, quēadmodum cæteri ob naturā quam habet cum eis cōmunem. Hactenus Apostolus descripsit Pontificē. Ex præcedentibus & sequētibus patebit, oīa cōuenire Christo: nec quicquā reperiri in pontifice vt pontifice, quod nō fuerit in Christo, vno excepto, peccato: qua in re præstat cæteris.

NEC quisquam sumit sibi honorem sed qui vocatur à Deo, quemadmodum & Aaron. Sic & Christus nō semetipsum clarificauit, vt pōtifex fieret, sed qui loquutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmodum & in alio loco dicit: Tu es sacerdos in æternū, secundum ordinē Melchisedech. 1. par. 23 psal. 2. b psal. 109

NEC quisquam sumit sibi honorem] .i. Nemo sibi sua authoritate vendicat usur

cat vsurpatque honorem pontificalē, sed hunc tantùm sumit, qui Dei imperio asciscitur, quemadmodū ascitus est Aarō. Est hoc quod in definitione dixit, pontificem assumi ex hominibus, non ipsum se ingerere. atque hanc partem iam declarat Christo conuenire: Christus (inquit) non semetipsum clarificauit]. i. non semet ingessit, nec ambitione sua venit ad pontificatū: sed Pater voluit ipsum hoc munere fungi. Quidam illud totū. Qui locutus est ad eum, Filius meꝰ es tu &c.] accipiūt, vt sit periphrasis Patris, nec aliud significetur quàm istud: sed Pater .s. clarificauit illum, vt pontifex fieret. Alij interpretantur vt istud, Filius meus es tu, sit testimonium vocationis Christi. De vero sensu psalmi, dictū est cap. 1. si velimus versiculum hunc productum ab Apostolo, valere ad declarandum Christum vocatū ad pontificium, quemadmodum Aaron vocatus est, debemus hoc modo exponere Augustini expositione relicta. Ego hodie à mortuis reuocatum, constitui te in vita aliqua sempiterna, reuocaui te ad magnifica illa, quæ egisti in vita mortali, egisti antè regem, & sacerdotem: functio tua posthac erit eadem, nec desinet vnquam.

Quemadmodum & in alio loco dicit, tu es sacerdos in æternum] hic est egregius locus, ad cuius intelligentiam vt præpararetur lector, putat Chrysostomus Apostolum vsum periphrasi illa, cuius iam meminimꝰ: qui enim intelligit psalmum secundum pertinere ad Messiam is, facile etiam intelliget, ad eūdem pertinere psalmum in quo scribitur: Tu es sacerdos in æternum: sumptus est autem versiculus ille, ex psalmo. 109. in cuius prima parte depingitur regnum Christi: in altera ipsius sacerdotium, & qui rectè intelligit quomodo Christus agat & regem & sacerdotem, is magna cum fiducia petit, quicquid petit. sensus est: Dignitas, potestas & officia pontificalia iure competunt: tu es sacerdos proprij nominis absque flexu, Iuxta veteres Scripturas etiam laicꝰ sanctus sacerdos est, sed ibi est tropus: non enim assumitur laicus, nec constituitur ordinatione, vt agat intercessorē inter Deum & homines: Christus autē ad hoc assumptus est & vocatus à Patre. Illa [in æternum & secundum ordinem Melchisedech] explicabit Apostolus in sequentibus, commentarij tamen nonnihil de hac re hic attingunt: sicut Melchisedech obtulit hostiā absque sanguine, panē scilicet & vinum: sic & Christus: Hic est cōmentarius Theophylacti, eundē cōmentariū habet & Phocius. Obtulit autē Christus panē & vinū in nouissima cœna: Istud apud veteres est certissimū. S. Athanasius ordinem istum Melchisedech hoc modo explicat: quia non oleo, inquit, vnctus est Melchisedech ad sacerdotium quēadmodū Aarō & quia non obtulit hostias per sanguinē, & quia gentiū sacerdos erat: hactenus Athanasius, qui primæ authoritatis est apud græcos, & quia dicit ipsum Melchisedech obtulisse hostiā incruentā & absque sanguine, & ideo videri posset Christꝰ, qui in cruce obtulit cruentā hostiā, nō esse sacerdos eius ordinis, cuius Melchisedech: Exponēs hoc Oecumenius, & si inquit nō obtulerit Christus carentē sanguine hostiā (siquidem suum ipsius corpꝰ obtulit) tamen qui ab ipso funguntur sacerdotio, sine sanguine offerūt hostias: neque enim de ea quę semel facta est hostia dixisset, in ætetnum: sed respiciens ad eos qui hodie sunt sacrificantes, per quos medios Christus sacrificat & sacrificatur, qui etiam in mystica cœna modum illis tradidit istius sacrificationis: in quo cōmentario aduertere oportet, quomō explicet illud quod dicit Apostolus, Christum sacerdotem perpetuum.

QVI in diebus carnis suæ, preces, supplicationesq; ad eum qui possit illum saluū facere à morte, cū clamore valido & lachrymis offerēs exauditus est pro sua reuerentia.

QVI in diebus carnis suæ].i. dum viueret ista mortali vita, Hebraismus est: Preces supplicationesq; offerens]Sensus est, cum offerret eo modo, quo illi qui assumuntur ad hoc: Id enim oportet intelligere ex præcedentibus. Laicus aliquo sensu offert preces sed non eo quo sacerdos. Christus obtulit preces, vt intercessor ad hoc constitutus à Patre, & ideo fuit proprij nominis sacerdos. Habemus igitur hic aliam particulam definitionis, quę conueniat Christo.

Obtulit autem tum clamore valido] An respexerit Apostolus ad clamorē, cuius meminerunt euangelistæ, quod putat Lyranus, an ad alium, non satis certū est. Chrysostomus putat Apostolum narrare aliquid per manus traditum: Illud [ad eū qui possit illum saluum facere] bifariam exponitur, & vtramque expositionē proponunt græcanica scholia: Prior est, Christus obtulit preces Deo Patri, qui poterat ipsum seruare à supplicio crucis, nisi maluisset morte Filij nostræ saluti cōsulere. Posterior est, qui poterat eum saluare excitando à morte.

Quod sequitur [Exauditus est pro sua reuerentia] varie exponitur ab interpretibus: Quidam reuerentiam accipiūt quæ in ipso erat, qua dignus erat quem aliquis revereretur: Alij reuerētiam interpretantur quam ipse exercuit erga Deū Patrem: Pro charitate inquit Erasmus & dignitate qua valet apud Patrem, impetrauit quod voluit, Quæ expositio talis est, vt nescias an prius, an posterius proponat. Clara est expositio quam proponūt græcanica scholia, quæ habent: Pro reuerentia quę debeatur Filio. Clara est & aliorum quæ habet: quia erga Patrem in vita semper pijssim9 fuit, quia toto tempore quo in terris egit reuerenter erga Patrem se gessit, idcirco exauditus est.

ET quidem cùm esset Filius Dei, didicit ex ijs quæ passus est, obedientiam, & consummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi, caussa salutis æternæ, appellatus à Deo pontifex iuxta ordinem Melchisedech. De quo nobis grandis sermo, & ininterpretabilis ad dicendum, quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.

ET quidē cū esset Filius Dei].i. quamuis esset Filius Dei, & eandem cum Patre haberet naturam immortalem & impassibilem, tamen passus est sed in natura nostra, quam misericorditer assumpsit: Et ex his quæ passus est] didicit obedientiā) cuius particulæ duplex est commentari9. Alter est: Ex his quæ passus est, didicit obedire Patri. Alter est, Per experientiam didicit quæ sit obedientię magnitudo, siquidem merito obedientiæ, quam prestitit vsque ad contemptum vitæ, euectus est ad dexteram Patris: vtramque expositionem proponunt græcanica scholia, præferunt tamen posteriorem, quāquam altera non minus ad rem faciat. Non est periculum inquit Apostolus, ne sacerdos noster negligens sit officij sui, nam didicit obedire. Quisque hoc persuadeat sibi ipsum esse diligētissimum. Hoc agit Apostolus, vt Hebræi magna sibi audeāt promittere, eo quod talem habeant sacerdotem. Est hic rursus alia particula definitionis declarata in Christo, nempe ipsum propensum esse ad misericordiam, vt qui expertus sit mala, quibus vita nostra est obnoxia.

Et consummatus].i. per afflictiones & crucem & mortem perfectus redditus.i. (iuxta græcanica scholia) talis declaratus: Alij

Alij exponunt, vt vere aliquid accesserit Christo, nempe immortalitas corporis, quam ante non habebat: Factus est omnibus obtemperantibus sibi &c.) hinc discimus illis tātum prodesse mortem Christi, qui se formandos præbent, & obtemperāt Euangelio, & in obedientia perstāt vsque ad finem. Tacite hortatur Hebręos vt pergant in eo quod cœperunt: cœpistis obedire Euāgelio, pergite, sicut Christus perrexit obedire Patri vsque ad mortem.

Appellatus à Deo pontifex] s. in psalmo, quem paulò ante citauimus. Iam incipiet exponere ordinem Melchisedech: De quo nobis grandis sermo &c.) Habeo inquit quæ dicam de Melchisedech multa & recondita, sed nō estis idonei auditores, aures vestræ imbecilliores sunt, quàm vt ferre possint sermonem tam arduum & copiosum, idque vitio vestro accidit. Pro grandi, græce est multus & copiosus. Pro interpretabili, græce est, difficilis interpretatu siue explicatu, vt verisimile sit interpretem vertisse, ininterpretabilis & postea scribarum indiligentia alterum (In) esse omissum quod & alijs in locis accidit, cap. .11. epistolæ ad Romanos: quam incomprehensibilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Rursus psal. 118. Pręueni in maturitate, priori loco legendum est, ininuestigabiles: Posteriori: in immaturitate, Nam sensus est: nocte intempesta surrexi & clamaui.

ETENIM cùm deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis, vt vos doceamini, quæ sint elementa exordij sermonum Dei, & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.

ETenim cum deberetis magistri esse) siue doctores cęterorum. Propter tempus) quod egistis in toto isto negotio, tā sub Moyse quam sub Christo: à pueris enim edocti estis sub lege, & multi elapsi iam anni sunt, quod professi sitis Christianismum: rursum opus habetis vt tradantur vobis prima rudimenta diuinæ Scripturæ. Desiderat in eis nō solū quod in doctrina Euangelij non sint satis diligentes, sed quod nec satis rationem habeant veteris testamenti. Loco, sermonū, græce est eloquiorum.

Et facti estis] sensus est, Segnitie vestra tales euasistis, vt infimæ doctrinæ lacte potius indigeatis, quam idonei sitis solido cibo altioris eruditionis.

OMNIS enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ: paruulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro ipsa consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

OMnis enim qui lactis est particeps), i. qui talis est qui lacte sit fouēdus, expers est sermonis iustitiæ). i. doctrinę euāgelicę, quę de iustitia proprie disserit, quę non in historia, sed potissimum in allegorijs inuenitur, Paruulus enim est). i. infans est & opus habet vt præmansum cibum in os ei inseras: Perfectorum autem est solidus cibus] solidum cibum allegoriā vocat, Solidus cibus abstrusioris sensus adultorum est, eorum videlicet qui pro ipsa consuetudine siue assuetudine exercitatos habent sensus) pro consuetudine gręce est ἕξις hexis .i. habitus. Sensus est, qui propter habitum quæsitum longa die.

multa & assidua meditatione cõparatum discernere valent quid rectè quid secùs interpretatum de veteri testamento.

CAPVT VI.

VAPROPTER intermittentes inchoationis CHRISTI sermonem, ad perfectionem feramur, non sursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis & fidei ad Deum, Baptismatum doctrinæ impositionis quoque manuum, ac resurrestionis mortuorum, & iudicij æterni. Et hoc faciemus, siquidem permiserit Deus.

QVapropter intermittẽtes inchoationis Christi] hoc (quapropter) referendum est ad illud, de quo nobis grandis sermo &c. habeo quę dicam de Melchisedech multa & magna, sed difficile fuerit exponere vobis, quandoquidem segnes estis auribus, & parum capaces tam sublimis doctrinæ, quod deinde declarat: etenim cùm deberetis (inquit) magistri esse, ac post hæc infert: quapropter intermittentes] quod aptiùs vertisset interpres, omittentes, & initij quàm inchoationis. Sensus est: Quia proposui iam dicere de recondita Theologia, qua videlicet congruentia Melchisedech Christum figurant, idcirco omissis rudimentis quæ tradi solent his, qui in Christianismo primùm instituuntur. Ad perfectionem feramur) In voce (Christi) metonomia est, Christus enim pro doctrina Christiana, ponitur: In (perfectione) enalloge speciei: sermonem tractatum vocat: Omisso inquit tractatu initij, quod pertinet ad doctrinam Christi, feramur ad perfecta dogmata, & de ijs dicamus.

Non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ] pœnitentiæ huius loci est, quæ pręcedit Baptismum, non quę est relapsorum: ea enim non pertinet ad initiũ doctrinæ Christi: Et fidei ad Deum] legere oportet conciones Apostolorum apud Lucam in Actis, vbi videre est istum tractatum. Primò vocant ad pœnitentiam qua receditur à veteri vita & peccatis, quę opera mortua hic vocat, quòd mortẽ adferant: deinde fidem exigunt. Post hęc Baptisma proponunt. Nos, inquit Apostolus, in hoc scripto non trademus de his rudimentis, omittemus fundamentũ doctrinæ Baptismatum] periphrasis est catechismi: quare dixerit Baptismatum & nõ Baptismatis variant interpretes: dico inquit Baptismatum, cum sit vnum Basptisma, quia absurditas ista sequitur ex absurditate vitæ vestræ, Vos quodammodo opus habetis multis Baptismatibus. Secundum hos significare vult, quosdam inter Hebræos esse relapsos. Alij putant Apostolum respexisse etiam ad Baptismum flaminis & sanguinis. Omittemus etiam inquit totum tractatum de imponendis manibus, ijs qui Baptizati sunt, vt spiritum accipiant ad robur, est periphrasis sacramenti confirmationis, aliàs impositio manuum pertinet ad sacramentum ordinis: omittemus etiam fundamentum doctrinæ de resurrectione mortuorum, hanc in omnibus ferè concionibus suis ad populum proponere solet Apostolus, vt videre est in Actis: Et iudicij æterni] rursus repetendum est fundamentum, Iudicium æternum vocat quòd ferat sententiam æternam, sicut frigus pigrum dicimus, quòd

quod adferat pigritiã, per metonomiam.

Et hoc faciemus].i. non dicem' de his rudimentis. Siquidem permiserit Deus) valde antiquum hoc dictum est: Prophetæ semel se cõmittebant Deo dirigenti, sic facit hic Apostolus: Et si inquit non constituerim dicere de his elementis, tamen permittam me diuinæ voluntati.

Impoßibile enim est eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt Spiritus Sancti, gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque seculi venturi, & prolapsi sunt, rursus renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, & ostentui habẽtes

2.Pet.2.d

Impoßibile enim est] Non dicã inquit de fundamentis siue principijs Christianæ doctrinæ, videlicet de pœnitentia ab operibus mortuis, de Baptismo & reliquis: cum ijs scribam, quibus ad hæc remedia non licet recurrere, Impossibile enim est, eos qui semel sunt illuminati] est vocabulũ antiquę scholæ Theologicę, vt patet ex Dionysio Ariopagita, & græcis qui post ipsum scripserunt: pertinet autẽ ad Baptisma, vide titulum capitis secũdi Ecclesiasticæ historiæ apud Dionysium: Gustauerunt etiam donum cœleste] hoc Chrysostomus positum dicit in remissione peccatorũ. Sensus est: Qui gustauerũt quã sit magnum habere remisionem peccatorum, gaudere innocẽtia: Prius ad intellectum pertinet, posteri' ad effectum. Et participes facti sunt Spiritus Sãcti] vide de cap.3. epistolæ ad Titum, vbi dicitur per Baptismum effundi Spiritũ Sanctum in corda credentium.

Gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum] hoc pertinet ad totam doctrinã Christianam: Quibus doctrina Christi nõ sapit, qui legunt Euangelia, nec afficiuntur, illi non pertinent ad hunc locum: Virtutes seculi venturi) dicit potentiam futuri seculi, hęc in pijs iam quodammodo incipit. Nam ex spiritu inhabitãte mira possunt, cum ante ad omnia imbecilles essent: Quidam interpretari videntur de virtutibus quæ vitijs opponuntur, sed certum est virtutis vocabulum ad potentiam pertinere hoc loco, cum græce sit δυναμις dinamis. Impossibile inquã est eos quibus hæc magna dona contigerũt, & nihilominus prolapsi sunt in ista mortua opera & peccata, rursum renouari ad pœnitentiam] hic locus prima facie videtur facere pro Nouato: si quis à Baptismo relapsus esset in fornicationem aut adulterium aut simile aliquod peccatum hunc Nouatus negabat posse per pœnitentiam restitui. Primum videre oportet, quid egerit Paulus cum relapsis: Incestuosum illum Corinthium, cuius meminit in vtraque epistola ad Corinthios scripta, recepit ad pœnitentiam. Non ergo sensus huius loci esse potest, quem vult Nouatus cum Apostolus ipse diuersum fecerit:

Quis autem sit sensus, petendum est ex circunstantijs: meminit in præcedẽtibus pœnitentiæ, atque ibi certum est pœnitentiam esse illam quæ præcedit Baptismũ: quare & hic locus de eadẽ intelligendus est, & non de pœnitentia alterius generis. Pœnitentia quæ est actio Baptismi, facillima est: pœnitentia quæ sequitur Baptismum de qua sermo est contra Nouatũ, difficillima est & multa requirit, quẽadmodũ docet Chrysostomus in sermone ethico huius loci. Grçci interpretes vrgent vocabulum renouandi. Renouari inquit Chrysostomus est nouum fieri: id autem contingit in Baptismo, ibi semel

deponitur vetus homo cum actibus suis, & exit è lauacro noua creatura: Vide cap. 3. epistolæ ad Titum. Saluos inquit nos fecit per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus Sancti. Solus ergo Baptismus iuxta exactam loquendi ratione renouat: per pœnitentiam vero non tam renouamur quam sarcimur.

Vrget etiam Chrysostomus quod additur [Rursum crucifigentes] Idem faciut græcanica scholia, quæ etiam citant Cyrillum: Quid igitur aiunt, abiecit ne Apostolus pœnitētiam? absit, queadmodum ait Cyrillus, sed pœnitētiam abiecit, quæ est actio Baptismi: vnde & renouari dixit quod proprium est Baptismatis & rursum crucifigentes quod ipsum quoque proprium Baptismatis est: Baptismus siquidē exprimit mortem Christi. Qui ergo per alterum Baptismum pœnitere vult, is rursum crucifigit Christum. Nihil ergo locus iste facit pro Nouato, cū loquatur de pœnitentia quæ præcedit Baptismum, & nō de ea, quam Hieronymus vocat secūdam tabulam post naufragium. Sunt tamen catholici qui de hac interpretantur, sed (impossibile) accipiunt pro eo quod admodum difficile est. & (rursum crucifigētes) referunt ad vitam, quod ij qui in dedecora vitæ prioris relabuntur, quodam sensu crucifigant Christum, quia nimirum iterant id, propter quod ille mortem sustinuit. Quare nisi mors Christi tā efficax fuisset, vt semel aboleuisset omnia peccata, oporteret ipsum toties mori, quoties peccant homines. Quæ expositio licet catholica sit non tamen videtur esse germana huius loci: Est enim consequentia Pauli ista: Omittemus dicere de pœnitētia ab operib' mortuis, quia impossibile est eos qui relapsi sunt, renouari per pœnitentiā pœnitentia prioris loci est ea, quæ præcedit Baptismum, ergo & secundo loco ea intelligi debet.

Pro eo quod vertit interpres [ostentui habētes] græce est παραδειγματίζοντας paradigmatizontas, quod Erasmus vertit ludibrio exponentes, & optime locum habet siue ad Baptismum referas siue ad vitam. Qui per Baptismum subinde postulat renouari, is in typo Christum ludibrio exponit: qui in dedecora priora relabitur is vita sua id efficit, quia nisi Christi sanguis semel effusus, expiasset peccata mundi, oporteret Christum rursus propter hunc fieri ludibrium, conspui & flagellari.

TERRA enim sæpe venientem super se bibens imbrem, & germinans herbam opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo, proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, & maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem.

Terra enim sæpe venientem &c.] hæc faciliora sunt quam vt egeant expositione.

COnfidimus autem de vobis dilectißimi meliora & viciniora saluti, tametsi ita loquimur. Non enim iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis & ministratis.

Om-

COnfidimus autem] Sensus est: non adduxi similitudinem de terra sterili, quod putem in vos competere, persuasi mihi de vobis meliora, idque ex pulcherrimis initijs vestris: hactenus multa præstitistis egregia opera. ministrastis de facultatibus vestris sanctis. i. Christianis: ex amore nominis Christi subijstis magnū laborem in iuuandis pauperibus, in hæc opera respiciens Deus faciet vt perseueretis, remunerabit Deus labores vestros idque spiritualib⁹ donis, hoc est quod dicit Apostolus: Non enim iniustus est Deus vt obliuiscatur]. i. obliuisci possit: est enim rhetoricum potentiale, sicut ibi: videas & flumina sicca. Ostendere, phrasi Hebræa dixit pro eo quod est exhibere siue præstare.

CVpimus autem vnumquemque vestrum eandem ostentare solicitudinem, ad expletionem spei vsque in finem, vt non segnes efficiamini, verū imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.

CVpimus autem vnumquemque vestrum &c.] quæ dixi de terra sterili, exhortandi causa dixi, non scripsi quod putem relapsos vos esse, sed exhortatione mea efficere cupio, vt idem studium adhibeatis, & eandem diligentiā circa opera & labores dilectionis, Idque ad expletionē spei] Pro expletione, græcis est πληροφορία plerophoria, qua voce ipsi vtuntur, quoties certissimis argumentis rei cuiuspiā fit fides. Erasmus vertit, ad plenam spei certitudinem. Annotandus est locus iste: docet enim certissimæ spei fiduciam erga Deum nasci ex operibus bonis, quare qui liberari cupit ab anxio illo timore, qui hominem facit semper cogitare Tartaros, studeat se exercere in pijs operibus. Quod additur [vsque in finem) Erasmus vertit, vsque ad perfectionem, & intelligit de perfectione spei, quæ crescit in nobis crescente simul pietate: sed nihil prohibet, quo minus accipiamus de perseuerantia vsque ad finem vitę, vt etiam cū mors aderit, maneatis, inquit in ista spe. Vox græca sicut & latina ambigua est.

Vt non segnes efficiamini] in isto studio, in negotio Euangelij, in ferendis periculis: præcipuę enim opponitur alacritati, quę requiritur in tolerandis miserijs & molestijs: Verum imitatores] Si scripsisset Apostolus hæc hominibus nihil patientibus, non habuissent locum: nunc vero cordate admodum dicuntur hæc à Paulo: nam multa patiebātur Hebræi. Fides huius loci non ea est, qua ex impio quis iustus fit, sed qua iustus se sustentat in reliqua vita respiciēs in promissiones.

Pro patientia, græce est μακροθυμία macrothymia. i. longanimitas, qua duramus in malis, nec frangimur etiam si longo tempore opus sit tolerantia. Hęreditare, dixit, pro consequi phrasi hebræa: græcis tamen est præsentis temporis, qui fide & longanimitate consequuntur promissiones notas, & nobiles in Scripturis de vita & regno: In pręcedentibus erexit eos in spem respectu operum quæ fecerant: hic idem facit respectu promissionum, & Christianum ad vtrumq; respicere oportet: sicut enim ex promissionibus diuinis dum serio cogitantur, sic ex benefactis nostris dum ad memoriam reuocantur, exurgit & nascitur spes.

ABrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret, maiorem, iurauit per semetipsum, dicens, Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Et

ſic longanimiter ferens, adeptus eſt repromiſſionem. Homines enim per maiorem ſui iurant, & omnis controuerſiæ eorum finis ad confirmationẽ, eſt iuramentum. In quo abundantius volens Deus oſtendere pollicitationis hæredibus immobilitatem conſilij ſui, interpoſuit iuſiurandum.

ABrahæ namq; &c.]Hortatus ſum vos vt imitemini maiores veſtros in fide & tolerantia malorum. Subijciam exemplum: Abrahæ namque promittens]Græcis eſt participium præteriti temporis: cùm promiſiſſet, quanquam ſit inſtituti magis quam præteriti temporis: cùm inſtitueret promittere Deus Abrahæ: iurauit per ſemetipſum] Hæc omnia faciunt vt pondus habeant apud nos promiſſiones. iurauit inquam dicens. Niſi benedicens benedicam tibi]hæc eſt formula iuramenti: & quod annotatum eſt cap. 3. ea parte: ſi introibunt in requiem, etiam hic repetendum eſt, nempe apoſiopeſin eſſe. Benedicens benedicam, phraſis Hebræa eſt pro eo quod eſt, modis omnibus & prorſus benedicã: Conduplicant enim ipſi vocabula, cauſa vehementiæ: benedicere autem eſt proſequi donis.

Adducit Apoſtolus locum qui habet non meram promiſſionem, ſed extortam per opera: legendum eſt ca. 22. Geneſeos: Per memetipſum, ait Dominus, iuraui .i. iuro, familiare ſiquidem Hebræis eſt preterito vti pro præſenti, quia feciſti hanc rem .i. quia paratum te exhibuiſti ad immolandum filium, propter hoc opus benedicens benedicam te .i. inſigniter benedicam & multiplicans multiplicabo .i. valde multiplicabo te, faciam vt ſemẽ tuum latiſſime ſpargatur: Ad hunc modum habet editio noſtra in Geneſi, in qua nulla eſt formula iuramenti, hebræi tamen habent: Nam præmittunt voculam quæ ſignificat certe, ſiue profecto.

Et ſic longanimiter ferens] græce eſt μακροθυμήσας macrothimiſas .i. cũ iam diu fuiſſet longanimus: eſt enim præteriti temporis. Præcipua autem vis eſt in vocula (Sic) ſenſus eſt: Abraham fretus promiſſione talis iuramenti, & ſuſtinens ſe fide & patientia, adeptus eſt promiſſionẽ: ergo & nos in medijs tribulationibus reſpicere oportet in promiſſiones, & fide promiſſionum nos ſuſtẽtare, & durare in aduerſis: nam hoc mõ peruenitur ad regnum :Iſtud ſignificat nobis vocula illa (Sic)

Homines enim &c.] Dixi Deum promiſſioni ſuæ adieciſſe iuramentum, quo conſilio id fecerit iam explicabo, adducto ex humanis exemplo: Homines per maiorem ſui]græciſmus eſt latine dicẽdũ fuerat, per maiorem ſe iurant. Et omnis controuerſiæ]ſenſus eſt: ſi quid dubium fuerit & controuerſum apud homines, ſoluitur & finitur confirmatione iuriſiurandi. Quia ergo homines hunc morem habent, vt finem controuerſiæ ſtatuant in iuramento, voluit Deus adijcere promiſſioni iuramentum vt nihil hic deſideraretur, quod apud homines addere ſolet firmitatem, hoc eſt quod dicit: In quo abundantius &c.]in hoc negotio promiſſionis, Deus inſigniter declarare volens firmitatem conſilij ſui hęredibus promiſſionis, iuſiurandum interpoſuit.

VT per duas res immobiles, quibus impoſſibile eſt mentiri Deum, fortiſſimũ ſolatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propoſitã ſpem, quam ſicut anchorã habemus animæ tutam ac firmã

& incedentem vsque ad interiora velaminis vbi præcursor pro nobis introijt Iesus, secundum ordinem Melchisedec pōtifex factus in æternum.

VT per duas res] quæ mutari non possunt, siue quæ non admittunt mutationem: hæ autem res sunt promissio & iuramentum. Promissio enim promittentem obnoxium facit explendæ suæ promissionis: similiter iuramentum iurantē: Quibus] .i. per quas duas res impossibile est mentiri Deum, Mentiri hoc loco fallere est, quando euentus scilicet non respondet expectationi. Non est possibile, inquit quod Deus non pręstet quod promisit, & non seruet quod iurauit.

Respicientes ergo in promissiones Dei, magno animo simus nec frangamur aduersis, consolemur nos spe: nam propterea voluit Deus fidem suam gemino vinculo obstringere. Primum promissione, deinde iuramento vt firmam habeamus consolationem: Qui] ex professione suscepti Euangelij abrenūciato satana & mundo: Confugimus] est præteriti temporis vt patet ex græco: Ad tenendam propositam spem] vt potiremur spe proposita in istis promissis de Messia: Aptius vertisset interpres, ad obtinēdam propositā spem: nam ἔχω echo cùm habet genitiuū, obtinere significat, siue possidere : Spem, posuit pro re sperata, per tropum: sicuti in præcedētibus promissionem pro re promissa: Quam] .s. spem : Hic dum repetitur spes proprie sumitur: nos inquit Christiani pro anchora nauigationis nostræ habemus spem, illa in tempestatibus magni huius maris .i. irrequieti mundi nos animosque nostros fulsit.

Aduertere oportet digressionem Apostoli: à mentione siquidem sacerdotij, quæ fuit cap. 5. hactenus digressus tractauit duos locos communes, quibus absolutis, iam redit ad institutum : sed valde insigniter & molliter : Spes inquit nostra pertingit vsque ad ea, quæ intra velum sunt, nō est contenta vestibulo, incedit vsque ad sancta sanctorum. Nam sancta sanctorum & priora templi non distinguebantur nisi per velum interiectum. Facit ergo Apostolus istud interius, typum regni cælorum : exterius verò typum regni quod in terris est. Simpliciter dixisset, spes nostra peruadit vsque ad cœlum, maluit tamen periphrasi vti, vt mollins rediret à quo digressus erat [Vbi inquit] .i. in quę sancta sanctorum, eo nos præcurrens & viam parans, introijt Iesus pontifex sanctus, vt dicere cœperam, secundum ordinem Melchisedech.

CAPVT VII.

IC enim Melchisedech, Rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ regresso à cæde regum : & benedixit ei, cui & decimas omnium diuisit Abraham. Primum quidem, qui interpretatur Rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis, sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habēs, assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum.

HIC enim Melchisedech] Est sermo exequentis quod cœperat: Dixeram me velle ingredi subtiliorem & quæ in allegorijs versatur, Theologiam, id iam incipio. Non igitur vrgere debet coniunctio (enim) cũ non habeat vim causæ. Pronomen (hic) est demonstrantis eum, de quo in præcedentibus locut⁹ est. Melchisedech inquit, cuius meminit psalmus. 109. Rex salem &c.] Est hic longa periodus, quales multæ sunt in Paulo, constãs quatuor mẽbris. Primum est: hic enim Melchisedech &c. Finiturque in illis verbis: Cui & decimas omnium diuisit Abraham, & habet incisa siue cola sex. Secundum membrum est: Primum quidẽ qui interpretatur &c. Quod habet etiam incisa aliquot. Tertiũ est: Sine Patre sine matre &c. Quartũ: assimilatus aũt Filio Dei, vsq; ad, intuemini Vbi finitur periodus. Subiectum est: hic enim Melchisedech cui adhæret, Rex Salem & cætera quæ sequũtur, prædicatum verò est, Manet sacerdos in perpetuum, hoc est, gerit typum illi⁹ sacerdotij, quod verè æternũ est, sacerdotij videlicet Christi, atque istud potissimum vrgere vult Apostolus, addit interim alia ea obscurã faciunt periodum. Sensus est: Hic Melchisedech cùm esset Rex Salem: nomẽ est ciuitatis, an autem Hierusalem significetur, an alia, id quæstionem habet. Hieronym⁹ vult esse ciuitatem in terra Canançа. Tribuit Apostolus multos titulos ipsi Melchisedech: Primùm inquit aduertere vos volo, quòd Melchisedech hic rex erat. & quidem Rex Salem, deindequod sacerdos Dei altissimi, qui Abrahæ, cum magnã rẽ is perpetrasset, obuius factus est & benedixit ei. f. iure sacerdotij: erat enim in illa re minister Dei: Cui & decimas omniũ diuisit Abraham] est alius titulus. Ostendit quòd opinione Abrahæ Melchisedech sacerdos erat, & ipsi sacerdos: Abraham inquit agnouit Melchisedech pro suo sacerdote, dum dedit ei decimas.

Hieron. in epist. ad euagriũ quae est circa principium tomi tertii.

Primum qui interpretatur], f. per ethimologiam nominis, Si vultis inquit exercere hauc reconditam Theologiam, primum incipite à nominibus, inuenietis in his duo: Melchisedech nomine suo typũ gerit regis, ac regis iustitiæ, atque illius iustitiæ quæ propria est Scripturis: Voluit Deus certa ratione personã illam vocari hoc nomine, vt significaret allegorice aliquid ad Christũ pertinens: cõponitur aũt Melchisedech ex duob⁹, ex מלך Melech quod regem significat, & צדק Sedech quod est iustitia. Est mirabile, quod Apo. non dubitauit docere, in solis ethimologijs nominum latere allegorias. Qui non sentit se habere magnum spiritum, abstinere debet à nouis allegorijs, cum inuenire allegorias eius sit, qui afflatur spiritu & male meretur de re Christiana, qui has audent confingere ex suo cerebro: Magis autem mirum est, quod ex ethimologia ciuitatis Apostolus ducat mysteriuu: primũ, inquit, Melchisedech vocabulo suo typum gerit magnæ rei, Deinde vocabulo ciuitatis. Nam hoc ipso quod rex fuit Salem, expressit Christum, qui allaturus erat veram pacem, de qua in Euangelio: Et in terra pax hominibus bonæ volũtatis.

Sine Patre] obscure hoc dictum est. Sẽsus est, Non constat ex Genesi, vbi mẽtio fit huius Melchisedech, neque ex tota Scriptura, quis fuerit ipsius pater, quæue mater. Quod additur [sine genealogia] exponit præcedens. Genealogia autem, vocabulum est frequens Paulo, & Iudęi valde laborabant in texendis catalogis stirpis suæ: quare multum probabilis est cõmentarius ille, qui facit Melchisedech hũc, hominem Cananæum. Sensus est: Melchisedech nullam habet genealogiam neque in Scriptura, neque in deuterosibus, nusquam est genealogizatus. Tria hæc, sine patre, sine matre, sine genealogia, Apostolus iucundius expressit dictionibus compositis: atque his omnibus typum gessit Melchisedech ipsius Christi.

Neque initium dierum, neque finem vitę habẽs] sensus rursum est: Scriptura nõ meminit quãdo natus sit, vel quãdo mortuus, in hoc rursum typum habet Christi sed multa differentia est: Siquidẽ in Christum simpliciter competit, in Melchisedech

dech non nisi per tropum.

Assimilatus autem Filio Dei] illud (autem) positum est pro (pręterea) Sẽsus iste est: præter ea quæ tribus membris complexus sum: in quibus proposui titulos aliquot ipsius Melchisedech, multa expressit pertinentia ad Christum, vita & actionibus suis: Dicitur autem manere Melchisedech in ęternum, quatenus typum gerit Filij Dei, cuius sacerdotiũ est ęternũ:

INtuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. Et quidẽ de filijs Leui sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundùm legem, id est, à fratribus suis, quanquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ.

INtuemini autem quantus sit hic] propter qualitates quæ sunt siue in ipso siue in Christo, cuius typũ gerit. Illud, intueri, vocabulum est scholæ, est eorum qui allegorice tractant Scripturas: Hic inquit exercete vestrum allegorismum. Vide cõmentarium Chrysosto. Is cùm proposuisset principium capitis huius vsque ad ea verba. Primum quidẽ qui interpretatur &c. sic scribit: Vbi paucis rẽ totam narrauit Apostolus, mystice ipsam & allegorice interpretatur. Vbi sunt duo vocabula huius artis: alterum, mystice, alterum θεωρεῖν theorin quod interpres contẽplari vertit, cùm non tam contemplari quã contemplatiue, hoc est, allegorice exponere significet apud Chrysostomũ: eadẽ hac voce vsus est hoc loco Apostolus. Nã habet θεωρεῖτε theorite, pro quo interpres noster dixit intuemini: intentio aũt Pauli est, ostendere non tam ipsius Melchisedech quàm Christi excellentiam, cuius ille typum gessit. Ipse Abraham decimas dedit Melchisedech, quare agnouit ipsum superiorem & maiorem se: dedit autem decimas de præcipuis. Græca vox secundum Chrysostomum exuuias significat ab hostibus detractas, quod verum est dum scribitur per iota, ι, alioqui per ε ita scripta significat præcipua, Interpres Chrysost. cum ἀκροθίνια acrothinia vertisset præcipua, quomodo nostra habet editio, adiecit, Præcipua autem dicuntur exuuię, cum debuisset seruare græcam vocem hoc modo: ἀκροθίνια acrothinia (qua voce vtitur Paulus) dicuntur exuuię &c. Non caret emphasi quod additur, Patriarcha. Sensus est: ipse Abraham quẽ vos habetis pro principe, dedit decimas Melchisedech de spolijs, si sequamur Græcos: Si nostram editionem, de pręstantioribus rebus quas tulerat ex bello. Qui autem sint Patriarchæ secundum idioma Scripturarum, id quæstionem haber. Si vocem explices, sonat principem patrũ aut ducẽ.

Et quidem de filijs Leui sacerdotiũ accipientes &c. Est hic contentio rhetorica Sensus est: Mandatum habent in Scripturis pro ipsis faciẽs, quod fit non sacerdotibus, sed populo: habent inquam mandatum sumẽdi decimas à populo: Quem autem dicat populũ, deinde exponit dum addit [à fratribus suis] Quæ expositio nõ caret vi, quia digni' est esse fratrem, quã populum: quod sequitur. Quanquã & ipsi exierint de lumbis Abrahę] dubiũ habet sensum: nam referri potest vel ad Leuitas accipientes decimas, vel ad fratres dantes, hoc modo: quamquam & ipsi, à quib' Leuitę accipiunt decimas, eiusdem sint, (quod ad genus pertinet) dignitatis, vel quamquam & ipsi Leuitę, si genus spectes nihilo sint meliores populo, à quo accipiunt decimas: Greca tamẽ nõ admittunt nisi alterum sensum, secundum quem ad fratres refertur.

CVius autem generatio non annumeratur in eis,

ecimas sumpsit ab Abraham, & hunc qui habebat repromissiones benedixit, Sine vlla autem contradictione, quod minus est, à meliore benedicitur.

CVius autem generatio] Est altera pars contẽtionis. Vultis inquit scire quãto maior sit Melchisedech ipsis leuitis? Discite ex patre Leui: quod leuitę accipiunt à fratribus suis, hoc Melchisedech à Patre: ipsi à posteris Abrahę, Melchisedech ab ipso Abrahamo totius gentis authore: quod interpres vertit. Cuius generatio nõ annumeratur in eis ad verbũ est: qui non est genealogizatus inter eos, hoc est qui non numeratur ex generatione eorum: hinc probabile est Melchisedech fuisse hominem Cananęum, quæ est sententia Hippolyti Irenęi, Eusebij Cęsariensis, & Emiceni, Apollinarij quoque & Eustathij. Hębręi vero volunt hunc Melchisedech fuisse Sem filium Noe, quod propterea dicunt quia nõ agnoscũt in gẽtibus vllum sacerdotium, sed nullũ adducunt argumentum, quamquam bene ostendãt Sem vixisse tempore Abrahę, Origines diuersam sequitur sententiam, dicens Melchisedech neque Sem, neque alium quẽuis mortalium, sed Angelum esse: quem sequitur apud græcos Didimus. Alius rursum Melchisedech diuinioris naturæ esse vult, dicens esse Spiritum sanctum, motus fortasse quòd Apostol' faciat illũ sine patre & sine matre: Quam sententiã & item Originis reijcit Hieronymus in epistola ad Euagrium, vbi etiam docet Melchisedech non regem vrbis Hierosolymæ fuisse, quæ primùm Salem, deinde Iebus, ad extremum Hierusalem appellata sit, sed alterius quæ in Euangelio secũdum Iohannem dicitur Salem.

Et hunc qui habebat promissiones].i. ad quem factę erant magnæ illę promissiones de Messia, benedixit, Sine vlla autẽ contradictiõe] sine controuersia, quomodo græcam vocem vertit in præcedenti capite id quod min' est, ab eo quod mai' est, accipit benedictionem.] Erat durum Hebræis audire, quòd homo Cananęus & alienigena maior esset Abrahamo, & graue & difficile creditu erat: hinc voluit certò & indubitatò id dictũ esse: Omnes inquit naturaliter hoc agnoscũt, quòd id quod minus est &c. Duplices sunt sententiæ generales, Aliæ pertinent ad mores & hæ vocantur gnomæ à gręcis. Aliæ naturam rei explicant, & hæ vocantur crises. Atque huius generis est ista propositio: Sine vlla controuersia id quod maius est, benedicit minori. Melchisedech benedixit Abrahamo, ergo maior ipso fuit: Hic si quæras quomodo ergo Episcopus Hostiensis benedicat Pontifici Romano? respondetur quòd benedicat non Pontifici sed Paulo vel Iulio: & nos benedicimus corpori Christi sed vt ministri Dei, qui maior est corpore Christi.

ET hic quidem decimas morientes homines accipiunt, ibi autem contestatur quia viuit. Et (vt ita dictũ sit) per Abraham, & Leui qui decimas accipit decimatus est: adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiauit ei Melchisedech.

ET hic quidẽ] ẽ amplificatio eiusdẽ cõtẽtionis: in hoc inquit loco Pẽtatheuchi ad quẽ hic respicio. Morientes hoies) .i. addicti necessariò morti. Decimas accipiunt: ibi aũt] cap. sc3. 14. Geneseos] cõtestatur].s. Scriptura de Melchisedech quod viuat. Quanquã gręca vox etiã passiue interpretari posit hoc mõ: ibi aũt testimoniũ perhibetur.s. ipsi Melchisedech, quòd viuat. Sensus iste est: Sacerdotes Leuitici mortales sunt, Melchisedech est perpetu'

& manet

& manet in æternum. Et vt ita dictum sit) dicã inquit aliquid impropriè quod tamē verũ est. Vocula (&) dũ dicitur [& Leui] valet etiã: Accipit] idē est quod accipere solet, vel cuius est ius exigēdarum decimarũ, Sēsus est: in Abrahamo ipse etiã Leui, ad quē pertinet ius decimarũ, soluit decimas, & propterea veri nominis laici sunt Leuitici sacerdotes, si conferas eos cum Melchisedech.

Adhuc enim] quæstio hic est, an vocula (enī) causam reddat eius quod dixit: nõ Abrahã solũ sed in Abrahã etiã ipsum Leui soluisse decimas Melchisedech, an illi quod præcesſit: Vt ita dictũ sit, quod visũ fuit Erasmo, secundũ quē sensus est: Leui nõ est propriè decimatus, cũ id temporis nõdum natus esset, sed impropriè, & propterea præmolliendo sermonē, scripsi: Vt ita dictum sit. Secundum alios sensus est: cũ Abrahã obuiaret ipsi Melchisedech, tũ in lũbis Abrahæ erat ipse Leui, & ppterea verè dixi, ipsũ Leui decimatũ in Abrahã. Quare sicut minores habētur q Leuis soluũt decimas, sic ipse Leui inferior est Melchisedech cui decimas dederit. Oportet semper ante oculos habere scopũ Apostoli, hoc potissimũ agit in hac epistola, ne pœniteat Hebræos suscepti Euangelij, neue frangãtur aĩo ob aduersa quæ ratiōe Euãgelij inserebantur, cũ eius maxima sit dignitas idque propter Christũ. Nã vt docēt veteres Scripturæ, maior hic est & angelis & Moyse & Aarone, & quia assueti erãt sacerdotio, ostendit nõ deesse sacerdotiũ. Habetis inquit sacerdotē Christum quē quia nunquã viderãt Hebræi gerentē se pro sacerdote, definit in genere sacerdotem: docetq; in Christo inueniri quicquid est de essentia sacerdotis, vt audeant fidere, quia sacerdotis est bona fide agere negotiũ populi, & non lapso tantũ, sed & periclitanti succurrere, & tētato: iam quò magis fidant, maioraque audeant promittere sibi ex sacerdotio Christi quã Leuitico, confert ipsum cũ Leuitico: & primo in mediũ adducit typũ: Volo inquit hic primò aduertere vos ad Melchisedech, vt intelligatis, quę sit eminētia sacerdotij Christi: Leuitici sacerdotes maiores habentur populo, quòd decimas accipiãt à populo: at Melchisedech decimas sumpsit à principe populi & totius gentis authore, adeoque ab ipsis Leuitis, & propterea huius cõparatione ipsi nõ nisi laici sunt: deinde sacerdotes Leuitici mortales sunt, Melchisedech verò neque initiũ dierũ, neque finē vitæ habet. Ex hoc iã intelligite quantus sit Christus, siue quanto præstãtius sit sacerdotium Christi sacerdotio Leuitico: cùm Melchisedech typum tantùm gesserit Christi. Secundò inquit aduertere vos volo ad psalmum, vt intelligatis quæ sit eminentia sacerdotij Christi. Sacerdotium Leuiticum nec iustos potuit reddere homines, nec gratiam præbere aduersus tētationes nec cætera cõferre necessaria homini in hoc vt perficiatur: sacerdotiũ autem Christi omnia hęc præstat.

Hic requieuit bonus vir in sancta pace.

Docta & pia est hæc epistolarum explicatio, & magnum fructum & pietatem legentibus adferet, si publicetur & in lucem ædatur

Censura D. Ruar.

Ruardus Tapper Ecclesiæ S. Petri in Louanio Decanus.

Errata inter imprimendum admissa. relictis tamen ijs quæ quisq; per se facile aduertere & emendare posset.

Pagina.1.columna.1.versu 49. lege Saulus : pag.4. c.2 v.28. l. qua patesit : pag.20.c.1. v.35,l.labitur quis : p.38.c.1.v.7.l.ad eam efficiendam: pa.39.c.1.v.6.l.operum legis : p 44. c.2.v.1 l factus est : p 66 c.1. v.2. pro tamen. le.tunc : ibidem. v.4 l atq; ideo legis : p 67.in margine pro locus lege quæstionum, ibidem v.27. l est per se nota: p 70.c.1.v.37.l est qua: pa. 82.c 1.v.2 l qua : p.92 c.1 v.39 pro tum l.tamen : pa.96.c.1.v 27 l sic: pa.99.c.2 v 24. pro sint.l sine: pa 100.c.2.v 34. l gnauiter: pa.103 c.2.v.21 l. fieret : p 106 c.1.v.16 pro diuitiæ la scientia: p 107 c 1.v.41 l.cultus : p.110 c.2.v.16.l.quia cum fœnore: p.112.c.1.v.6.l.aut: p.120 c.2.v.20.l.quisq; pro se : p.127.c.1.v.41.l.precatione: p.128.c 1.v.41.l abesse: p.130.c.1.v.14. pro cum.l.cur: p.141.c.2.v.10.l mixta : p.144. c.1.v.21.l.sic: ibidē.c.2.v.2.l.dicere? cū interg. p.149.c.1.v.36.l.ad verbum: p.155.c.1.v.80ad' quare.l.quia: ibidem v.16.l.refers: p.162.c.2. v.33.l.parum facit: pa.183.c.1.v.11.l.significare voluerūt: ibidem c.2.v.29.l.vero quod: ibidē v.42.priorī.loco pro cap.16.l. libro.16.p.196.c.1.v.6.l.præter: p.197.c.2.v.9.l.terrenā:ibidē v.17.l.Agar reuera est typus eius. Quod dixi veteris testamenti iam dico montis Sina etc.p.215 c.2.v.40.l.Aerij: & sequenti versu.l.hæresi.75:p.220.c.2.v.8.l. implesset : p.222.c.2.v.25. l. quid senserint de etc. ibidem.v.33.l. ethicon: p.223.c.1.v.5.l.ociosa: p.224.c.1.v.39. dele loco p.227.c.2.v.42.l.adsit: p.228.c.2.v.vlti.l.Damascenus: p.229.c.1.v.6.l. æqualitatem: ibidem l.aduersus Maximinum: pa.232.c.2.v.8.l. secundum tropum: p.239.c.2.v.30.l. sum Israelita: p.243.c.1.v.41.l.rationalis : pa.244.c.2.v.21.l.refert Chrys.ad verbum persequor, hoc sensu, persequor hoc non etc.p.243.c. 1.v.35.l.metam: p.244.c.1.v.24.l.gnauiter: p.245.c.1.v.1.pro quia lege quare: p.248.c.1.v.34.pro sed lege certe: p.249.c.1.v.16.l.γνησιε : p.254.c.2.v.28 l.quæ misisti: p.255.c.1.v.1.l.præcor vt Deus : pa.262.c.1.v.33.l.pactis spiritu promissionis id est etc. ibidem c.2.v.19 l.apostolus dum dicit: p.263.c.2 v.10.l.christianos: ibidem v. 41. .l. assumptum: & versu sequenti l.hoc est qui : p.268.c.2.v.21. dele nec: p.271.c.2.v.18.le.quāq. p.272.c.1.v.2.l.nihil diuersum: ibidem c.2.v 41.l.prope: p.276.c.1.v.18.l.speciales: ibidem v. 23.l. quæst.57: p 282.c 1.v.3.in Hebræo est: ibidem v.25. pro signum l.siquidem: p.284.c.2.v. 2.l agnitionis ipse legit in actō agnitionem: p.285.c.2.v.6.l.vos non ita volo: ibidem v.36.l. deducta: p.287.c.2.v.11 l.huic.p.288.c.2.v.7.l tumorem: & versu sequenti l.tumor : p.289. c.2.v.20.l.venientem : ibidem v.36.l insatiabilis: p.299.c.2.v.7.l.vt aliquando: p.301.c.2. v.42.l.Hieronymi: p.303.c.2.v.7.l.aut: p.309.c.1.v.10.l qui est principium: p.312.c.2.v.penult.l.noster neglexit: pa.323.c.1.v.15.l.est illud ibidem v.24.pro æstimandi l.abstinendi: pag. 329.c.1.v.37.l.omnia id est in omnibus: p.341.c.2.v 14.l.φιλαργυρια: p.342.c.2.v.2.l.conuersationem: p.348.c.2.v.20.l.improbabilis: p.357.c.2.v.21.dominium; p 369.c.2.v.penult.l.eos p.370.c.2.v.28.l.Paulinum: ibidem vers.seq l.nu.59, pag.371.c.2.v.46.pro qua le.quia: pa. 380.c.1.v.40.l.epistolis : p.382.c.2.v.36.l.refrenandæ: p.385.c.1.v.34.l.in his esto: p.387.c.2. v.32.Pro præcedit l.negauit, a folio 399.deinceps restitue numerum vt pro 200.legas 400. pa.407.c.2.v.47.l.nimium, pa.408.c.1.v.1 l.scilicet, pa.411.c.1.v.12.l.agit, ibidem v.14.l. agit.p.416.c.1.v.32.l. solui, p.426.c.1.v.36.l.Aerium. p.438.v.15. pro multū l. nullum, pa. 440.c.2.v.32.l.operari, pag.449.c.2.v.31.i.quia, pag.470.c.1.v.10.l.rursum, ibidem c.2.v. 1.l.figurarit.

LOVANII.

Ex officina Antonij Maria
Bergaggne, Typogra.
Iurat. Anno 1556.

Anno 1556.